LOUIS DE ROUVROY (1675–1755)

PAMĚTI VÉVODY DE SAINT-SIMON

I

Jako desetiletý · Hyacinthe Rigaud, 1685

DÍL I · 1691–1702

Nástup ke dvoru Ludvíka XIV.

Versailles, válečná tažení, spory o přednost a španělské dědictví

ÚPLNÝ ČESKÝ PŘEKLAD S VYSVĚTLIVKAMI · podle vydání A. Chéruela, Paříž 1856

1691 · 1702

LOUIS DE ROUVROY

vévoda de Saint-Simon

PAMĚTI

Díl I

Nástup ke dvoru Ludvíka XIV.

1691–1702

Francouzské Tomy 1–3 podle vydání A. Chéruela (Hachette, 1856)

Autograf vévody de Saint-Simon (podpis „Le duc de St Simon“)

STARÉ TEXTY

www.stare-texty.cz

Obsah

K tomuto vydání 1
Ediční poznámka 2
Dopis Saint-Simona opatu de Rancé 5
Úvod autora 7
O tom, zda je dovoleno psát a číst dějiny, zvláště dějiny vlastní doby 7

Tom první (1691–1697) 18

Kapitola první 19
Kapitola druhá 30
Kapitola třetí 42
Kapitola čtvrtá 50
Kapitola pátá 61
Kapitola šestá 77
Kapitola sedmá 88
Kapitola osmá 98
Kapitola devátá 113
Kapitola desátá 126
Kapitola jedenáctá 136
Kapitola dvanáctá 148
Kapitola třináctá 156
Kapitola čtrnáctá 165
Kapitola patnáctá 172
Kapitola šestnáctá 189
Kapitola sedmnáctá 204
Kapitola osmnáctá 215
Kapitola devatenáctá 223
Kapitola dvacátá 231
Kapitola dvacátá první 238
Kapitola dvacátá druhá 244

Kapitola dvacátá třetí 259
Kapitola dvacátá čtvrtá 266
Kapitola dvacátá pátá 274
Kapitola dvacátá šestá 284
Kapitola dvacátá sedmá 293
Přílohy vydavatele (edice 1856) 306
I. Mramorový stůl 306
II. Královské rady 306
III. Dopis Ludvíka XIV. paní z Maintenon u příležitosti příjezdu vévodkyně z Bourgogne 307
IV. Přijetí vévodů a pairů v parlamentu 309

Tom druhý (1697–1700) 312

Kapitola první 313
Kapitola druhá 323
Kapitola třetí 336
Kapitola čtvrtá 349
Kapitola pátá 359
Kapitola šestá 369
Kapitola sedmá 379
Kapitola osmá 388
Kapitola devátá 398
Kapitola desátá 407
Kapitola jedenáctá 418
Kapitola dvanáctá 428
Kapitola třináctá 436
Kapitola čtrnáctá 446
Kapitola patnáctá 457
Kapitola šestnáctá 468
Kapitola sedmnáctá 479
Kapitola osmnáctá 494
Kapitola devatenáctá 509
Kapitola dvacátá 522
Kapitola dvacátá první 533
Kapitola dvacátá druhá 543
Kapitola dvacátá třetí 552
Kapitola dvacátá čtvrtá 568
Kapitola dvacátá pátá 585

Přílohy vydavatele (edice 1856) 598
I. Manský hold a prostý hold 598
II. Abbé d'Albret a abbé Le Tellier 598
III. Poznámka pánů z Dreux-Nancré a z Dreux-Brézé, dokazující, že pan z Dreux pocházel z velkého a starobylého rodu 600
IV. Poznámka pana markýze ze Saumery, týkající se jeho předka Johanna de La Carre de Saumery 600

Tom třetí (1700–1702) 604

Kapitola první 605
Kapitola druhá 615
Kapitola třetí 625
Kapitola čtvrtá 637
Kapitola pátá 647
Kapitola šestá 658
Kapitola sedmá 678
Kapitola osmá 690
Kapitola devátá 702
Kapitola desátá 719
Kapitola jedenáctá 732
Kapitola dvanáctá 745
Kapitola třináctá 757
Kapitola čtrnáctá 767
Kapitola patnáctá 779
Kapitola šestnáctá 792
Kapitola sedmnáctá 806
Kapitola osmnáctá 813
Kapitola devatenáctá 825
Kapitola dvacátá 837
Kapitola dvacátá první 847
Kapitola dvacátá druhá 860
Přílohy vydavatele (edice 1856) 873
I. Portréty krále Filipa V., královny Marie Luisy Savojské a hlavních pánů rady Filipa V., jak je vylíčil vévoda z Grammontu, tehdejší velvyslanec ve Španělsku 873
II. Intendanti; civilní, trestní a policejní poručík; prévôt kupců 875
§ 1. Intendanti 876
§ 2. Civilní, trestní a policejní poručík; prévôt kupců 878

III. Smrt Madame 880
Obrazová příloha . . . . . za s. 883
Tiráž 884
O Starých textech 885
O zakladateli 885
Volné šíření 885

K tomuto vydání

Louis de Rouvroy, vévoda de Saint-Simon (1675–1755), přišel ke dvoru Ludvíka XIV. jako šestnáctiletý mladík a strávil v jeho blízkosti více než třicet let. Své Paměti psal po celý život a v jejich konečné podobě je dokončil až ve stáří. Vznikl z nich jeden z nejrozsáhlejších a nejživějších svědeckých záznamů evropských dějin: den po dni, portrét po portrétu zachycují versailleský dvůr, válečná tažení, intriky, sňatky i úmrtí na přelomu 17. a 18. století až do doby Regentství.

Tento svazek je **prvním dílem** úplného českého překladu. Obsahuje francouzské Tomy 1–3 vydání, které podle Saint-Simonova rukopisu uspořádal historik Adolphe Chéruel (Paříž, Hachette, 1856), a pokrývá léta **1691–1702**: autorovy vojenské začátky, jeho sňatek, spor o přednost vévodů, poslední léta vlády Ludvíka XIV. před válkou o španělské dědictví a nástup Filipa V. na španělský trůn. Rozdělení do kapitol odpovídá francouzské předloze. Ke každému tomu jsou připojeny přílohy, které do svazků zařadil francouzský vydavatel.

Poznámky pod čarou jsou trojího druhu:

- **Poznámka vydavatelů (edice 1856)** — poznámky francouzského vydání, přeložené;
- **Ediční poznámka** — upozornění českého vydání (omyly v předloze, nejasná místa, opravy dat);
- **Vysvětlivka** — výklad osob, institucí a reálií pro dnešního českého čtenáře.

Francouzská šlechtická jména převádíme ustáleným způsobem („vévoda z Beauvilliers“, „paní z Maintenon“); dvorské tituly, které česky nemají přesný ekvivalent, ponecháváme v původní podobě (Monsieur, Madame, Monseigneur, pan Princ, pan Vévoda).

Překlad pořídila umělá inteligence (Claude, Anthropic) a prošel úplnou revizí proti francouzskému originálu. Přes veškerou péči mohou v textu zůstat nepřesnosti; upozornění na ně jsou vítána.

Ediční poznámka

Vydání, z něhož tento překlad vychází, poprvé sestavil francouzský historik Adolphe Chéruel v roce 1856 (nakladatelství Hachette) přímo podle Saint-Simonových vlastních rukopisů — nikoli podle starších, silně upravovaných vydání z konce 18. a počátku 19. století. K textu tehdy připojil rozsáhlou úvodní studii kritik Charles-Augustin Sainte-Beuve, jeden z nejvlivnějších francouzských literárních kritiků 19. století. Následující řádky shrnují to hlavní, co Sainte-Beuve o Saint-Simonovi a jeho Pamětech napsal.

Sainte-Beuve považuje Saint-Simona za největšího „malíře" doby Ludvíka XIV. Před ním prý nikdo netušil, kolik napětí, dramatu a života se skrývá v samotném provozu dvora — v sňatcích, úmrtích, náhlých obratech přízně i v obyčejném běhu každého dne, v nesčetných tvářích, z nichž žádná není stejná jako druhá. To, co bylo dřív jen matnou spletí jmen, se díky Saint-Simonovi stává čtenáři důvěrně známé, jako by ony lidi sám viděl.

Odkud se v devatenáctiletém mušketýrovi vzalo tak silné dějepisecké povolání? Jeho otec byl nevýznamný, i když čestný a věrný oblíbenec Ludvíka XIII. — muž, kterého by dějiny jinak nanejvýš zmínily mimochodem. Saint-Simon se mu narodil v lednu 1675, když otci bylo přes šedesát let; po otci zdědil pevnou povahu, hrdost a smysl pro čest. Vyrůstal po boku matky, ženy značných kvalit, a otce, který rád vzpomínal na starý dvůr — už jako dítě prý pochopil, že není nic krásnějšího než pamatovat si. Své Paměti začal psát roku 1694, v táborovém klidu tažení v Německu, inspirován četbou pamětí maršála de Bassompierre; pak na nich pracoval dalších šedesát let.

Mladý Saint-Simon byl podle Sainte-Beuva ctnostný, zbožný a měl instinktivní zálibu v poctivých lidech — už tím, jak se hned zkraje snažil oženit do rodiny vévody z Beauvilliers, nejpoctivějšího muže na dvoře, aniž mu vůbec záleželo na tom, kterou z jeho dcer si vezme nebo jaké bude věno. Zvláštní je, že si při tom všem udržoval i celoživotní blízké přátelství s budoucím regentem, vévodou Orleánským — proslulým prostopášníkem —, aniž se sám nechal zkazit; Sainte-Beuve to vysvětluje tím, že Saint-Simona přitahovala právě ta lepší, poctivá polovina regentovy povahy.

Zásadní je pro Sainte-Beuva Saint-Simonův takřka fenomenální dar pozorování — schopnost prohlédnout lidem až do morku kostí a odhalit jejich skutečné zájmy a úmysly z pouhého výrazu tváře. Tento dar je ale nebezpečný, pokud se mu člověk

zcela poddá: snadno se promění v přehnanou zaujatost. Sainte-Beuve zde předjímá běžnou námitku, že Saint-Simon prý líčí lidi zaujatě a se zlobou — a odmítá ji: i tam, kde je Saint-Simon nejostřejší, jde podle něj o důsledek onoho výjimečného vhledu, ne o pouhou zlomyslnost.

Značnou pozornost věnuje Sainte-Beuve i Saint-Simonovým politickým názorům. Ten po celý život prosazoval jakýsi program aristokratické ústavní obnovy Francie — návrat vlivu vysoké šlechtě a pairům, oslabeným centralizací za Ludvíka XIV., kdy „vše bylo sníženo, srovnáno do roviny, redukováno na úroveň jednotlivce“ a jediným, kdo zůstal skutečně velký, byl král. Své představy rozvíjel v rozhovorech s vévodou Burgundským a později, na sklonku vlády Ludvíka XIV. a na počátku Regentství, s vévodou Orleánským. Navrhoval mimo jiné nahradit státní sekretáře soustavou rad a svolat generální stavy hned na počátku Regentství. Byly to však plány v podstatě nerealizovatelné — poslední, jak píše Sainte-Beuve, křečovitý pokus umírající šlechty zachránit to, co už nezadržitelně přecházelo k třetímu stavu. Reálně se z jeho návrhů prosadilo jen torzo: rady sice na čas nahradily sekretáře, ale ne tak, jak si Saint-Simon představoval; generální stavy svolány nebyly. Od roku 1715, kdy se stal členem regentské rady, se mění i charakter jeho Pamětí — stává se sám součástí vládnoucí vrstvy, k jeho radám se sice přihlíží, ale jen zřídka rozhodují, a text podle Sainte-Beuva místy ztrácí něco ze své dřívější ostrosti.

Sainte-Beuve neskrývá ani dobovou kritiku. Cituje například markýze d'Argensona, který o Saint-Simonovi v roce 1722 napsal nevybíravě nepřátelský portrét — nazval ho „zbožným človíčkem bez špetky talentu“ – motivovaný osobní záští kvůli sporu o odměnu, kterou Saint-Simon očekával za pomoc při dosazení d'Argensonova otce do úřadu strážce pečetí. Sainte-Beuve tuto zlobu vysvětluje i vyvrací: Saint-Simon skutečně neměl talent na praktickou politiku (ostatně jako málokdo) a ani sám d'Argenson jím nijak zvlášť neoplýval; Saint-Simonovo skutečné nadání patřilo literatuře, a tam se také naplno projevilo. Podobně nekompromisně hodnotí i jeho zbožnost — upřímnou, ale poněkud mechanickou: po každém zklamání jezdil hledat útěchu do kláštera La Trappe jako k lékaři, aniž by se tím vnitřně skutečně proměnil.

Poslední část úvodu líčí, jak dlouho trvalo, než se Paměti vůbec dostaly ke čtenářům. Od roku 1784 kolovaly jen v útržcích a nesouvislých anekdotách; mezi lety 1788 a 1791 a znovu roku 1818 vycházely torzovité, silně zkrácené výtahy. Doboví čtenáři si stěžovali, že jsou „špatně napsané“, ale zároveň je považovali za nesmírně poutavé — styl totiž příliš vybočoval z dobových představ o „dobré“ francouzštině 18. století. Teprve úplné vydání z roku 1829 ukázalo, oč ve skutečnosti jde: ne o sbírku jízlivých anekdot, ale o monumentální, ucelenou fresku celé epochy. Úspěch byl mimořádný — Sainte-Beuve jej srovnává s tehdejší popularitou románů Waltera Scotta.

Úvod uzavírá jasné ediční krédo, kterým se řídilo i vydání z roku 1856: respektovat autorův text a jeho styl takový, jaký je, a neopravovat ho podle dobových před-

stav o správné gramatice — jak se to bohužel dělo ve starších vydáních, která Saint-Simonovy věty místy zbytečně „vylepšovala“ a tím oslabovala. U Saint-Simona jde totiž především o malíře, ne o kronikáře faktografických detailů: důležitější než puntičkářská přesnost je pravdivost dojmu, v níž má své místo i osobní cit a vášeň pozorovatele.

Dopis Saint-Simona opatu de Rancé

„Versailles, 29. března 1699.

Musím být pevně přesvědčen o Vaší mimořádné laskavosti, pane, abych si dovolil tu svobodu a poslal Vám po panu du Charmelovi[1] listiny, o kterých jsem se Vám zmínil při své poslední návštěvě – tehdy jste mi dovolil, abych Vám je poslal. Řekl jsem Vám už tenkrát, že už nějakou dobu píšu jakési paměti svého života. Patří do nich všechno, co se týká přímo mě, a taky – jen obecně a povrchně – něco jako vylíčení dění té doby, hlavně toho, co se odehrává u dvora.[2] Předsevzal jsem si psát naprostou pravdu, a tak jsem si dovolil říkat ji celou, dobrou i špatnou, tak, jak jsem ji viděl u jedněch i druhých, a přitom jsem se nechal vést vlastními sklony a vášněmi ve všem, co mi pravda dovolila napsat. Píšu totiž pro sebe a pro několik málo svých blízkých, dokud budu žít, a pro toho, kdo to bude chtít číst po mé smrti – proto jsem se nikdy nezdržoval ohledy na to, koho ušetřit. Jenže tohle dílo den ode dne roste a mě už docela těší představa, že ho po sobě zanechám. Nechci se ale na sklonku života dostat do situace, kdy bych měl výčitky svědomí a spálil ho, jak jsem původně zamýšlel – a možná bych to udělal i dřív, protože je v něm leccos, co poškozuje pověst tisíce lidí, a to tím nenapravitelněji, že je v tom čistá pravda a vášeň jen dodala stylu na ostrosti. Rozhodl jsem se Vás tedy obtěžovat pár ukázkami: chci Vás poprosit, abyste podle nich posoudil celé dílo, dal mi pravidlo, jak vždycky říkat pravdu, aniž bych si zatížil svědomí, a poradil mi, jak psát o věcech, které se mě týkají obzvlášť citlivě. Vybral jsem si tedy líčení našeho sporu s pány z Luxembourgu, otcem i synem[3] – vyvolal ve mně skoro všechny nejsilnější vášně, jaké jsem kdy v životě

1. *Vysvětlivka:* Pan du Charmel byl laik z okruhu opatství La Trappe, jehož prostřednictvím si Saint-Simon s opatem de Rancé vyměňoval korespondenci a listiny — jak plyne i ze závěrečné poznámky samotného dopisu, netušil, jaký je jejich obsah.
2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Vidíme, jaký byl roku 1699, tedy když mu bylo teprve čtyřiadvacet let, Saint-Simonův prvotní záměr při sepisování Pamětí: podrobně zaznamenat to, co se týkalo jeho samého, a dosti povrchně to, co se týkalo ostatních. Jakmile se však dal do díla a čím víc se do něj zakusoval, jeho záměr rostl a z vedlejšího se stalo hlavní; malíř tváří v tvář svému plátnu a svým modelům se neudržel a dal svému talentu volný průchod.
3. *Vysvětlivka:* Jde o dlouholetý spor o přednost (préséance) mezi rody francouzských vévodů a pairů, do něhož byl mladý Saint-Simon vtažen kvůli nárokům rodu Montmorency-Luxembourg. František Jindřich z Montmorency, vévoda z Luxembourgu (proslulý maršál Ludvíka XIV.), si sňatkem nárokoval starší, vyšší hodnost „vévody z Piney“ podle listiny z roku 1571 — což by jej v pořadí vévodů a pairů posunulo daleko před rodinu Saint-Simonovu i další starší rody. Saint-

zažil, a je to na stylu textu znát. Je to asi to nejtvrdší a nejhořčí, co v mých Pamětech je, ale aspoň jsem se snažil být věrný té nejpřesnější pravdě. Opsal jsem to z Pamětí, kde je to rozeseto tu a tam podle toho, jak jednotlivá soudní jednání postupovala, a dal jsem to dohromady; místo abych mluvil otevřeně jako v Pamětech, uvádím v tomhle opisu sám sebe jménem stejně jako ostatní, abych si to mohl nechat a používat, aniž by bylo hned zjevné, že jsem to napsal já. Přidal jsem k tomu ještě dva portréty jako ukázku ostatních – i když pro ty příznivé by docela stačil samotný portrét pana d'Aguesseaua[4], protože takových je mnohem méně než těch nepříznivých. Velmi pokorně Vás prosím, abyste to, co Vám posílám, uschoval, dokud si to sám nevyzvednu – doufám, že si tu radost dopřeji hned po Velikonocích, a přinesu Vám při té příležitosti i pár sešitů samotných Pamětí. Doufám tedy, že uprostřed všech svých neduhů a všech starostí, které Vám působí ta šťastná proměna Vašeho velkého a podivuhodného kláštera[5], najdete v sobě dost dobré vůle, abyste si to, co posílám, prohlédl, promyslel před Bohem a nadiktoval mi ty rady, pravidla a užitečná poučení, o která Vás prosím – aby mi, jednou zapsaná, navždy zůstala v paměti a abych se k nim mohl celý život vracet. Myslím, že by bylo zbytečné žádat Vás o opatrnost, pokud jde o utajení a hlasitost, s jakou Vám tyhle listiny přečtou, aby nebylo nic slyšet mimo Váš pokoj – ony samy Vám to dostatečně připomenou. Nezbývá mi než Vás stokrát poprosit o prominutí za to rozptýlení, které Vám tím způsobím uprostřed tolika svatých a obdivuhodných činností, kterým se bez ustání věnujete, a ujistit Vás, že jsem, pane, víc než kdokoli na světě, plný úcty, oddanosti a vděčnosti k Vám – a navždy Váš velmi pokorný a poslušný služebník."

„P. S. Pan du Charmel neví, co je to za listiny[6]."

Simon tento nárok jako mladý pair urputně léta napadal u dvora i u soudu; spor je pro pochopení dobových poměrů zásadní, protože otázky přednosti a hodnosti byly na versailleském dvoře věcí cti a životního postavení, nikoli formalitou.

4. *Vysvětlivka:* Henri-François d'Aguesseau (1668–1751), v době psaní dopisu mladý právník v postavení generálního prokurátora pařížského parlamentu, později (od roku 1717, s přestávkami až do roku 1750) kancléř Francie — nejvyšší soudní a právní úředník království. Saint-Simon do svých Pamětí vkládal krátké charakterové „portréty" významných osobností; zmíněný portrét d'Aguesseaua patřil mezi ty příznivé.
5. *Vysvětlivka:* Opat de Rancé (1626–1700) na počátku 60. let 17. století přetvořil opatství La Trappe v Normandii na kolébku přísné, kajícné observance, z níž později vzešel řád trapistů — přísnost řehole (mlčení, půst, tělesná práce) byla v době, kdy Saint-Simon píše, již proslulá po celé Francii.
6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Čtenář si jistě všiml, jak je v tomto dopise, který nese datum ze samého konce 17. století, sloh jakoby celý ještě ze 16. století, a to nejen v jednotlivých slovech, ale i v obratech a v celkovém tónu. Zdá se, že to byl v tomto výchozím období přirozený Saint-Simonův způsob v důvěrné korespondenci, když jeho talent nepodněcovala vášeň.

Úvod autora

O tom, zda je dovoleno psát a číst dějiny, zvláště dějiny vlastní doby

Červenec 1743

Dějepis býval ve všech staletích natolik doporučovanou naukou, že by se zdálo ztrátou času sbírat hlasy v jeho prospěch – stejně závažné vahou svých autorů jako svým počtem. V obou ohledech by stačilo počítat jen katolíky, a i tak by jich bylo víc než dost; nenajde se totiž nikdo, kdo by měl v Církvi nějakou autoritu a zanechal o tom písemně jakoukoli pochybnost. Kromě osobností proslavených svou učeností a zbožností najdeme řadu světců, kteří psali kroniky a dějiny – nejen posvátné, ale i zcela světské – a jejichž díla si potomstvo váží a byla mu velmi užitečná. Historické knihy Písma raději ponechme stranou z úcty. Ale i když se neodvažujeme klást v tomto ohledu Stvořitele na roveň jeho stvoření, nelze popřít, že jakmile se Duch svatý nezdráhal být autorem dějin, jejichž látka jinak patří tomuto světu – a byly by označeny za světské jako všechny ostatní dějiny světa, kdyby jejich autorem nebyl Duch svatý –, je to rozhodující argument, že křesťanům je dovoleno dějiny psát i číst. Namítne-li někdo, že takové dějiny, jejichž autorem je Duch svatý, směřují vždy k vyšším cílům, a ač jsou skutečné a pravdivé, jsou zároveň předobrazem toho, co se mělo stát, a pod tímto závojem skrývají velké divy – přesto zůstává pravdou, že velké části z nich jsou prostě jen dějinami, což opravňuje všechny ostatní dějiny, které lidé od té doby napsali a psát budou. A navíc: jakmile se Duchu svatému zalíbilo zahalit a vyjádřit největší věci prostřednictvím událostí, jež na pohled vypadají přirozeně, dějinně a skutečně se staly, pak tento týž Duch dějepisectví nezavrhl, neboť se mu zalíbilo použít je k poučení svých tvorů i své Církve. Tyto teze, které nelze v dobré víře vyvrátit, hovoří ve prospěch dějepisu s takovou naléhavostí, že nepřipouštějí žádnou námitku. Aniž bychom se však této božské opory vzdávali, hledejme i jinde, co k tomuto domnělému problému mohou dodat pravda, rozum, nutnost a zvyk uznávaný po všechna staletí.

Co vlastně víme, aniž jsme se to naučili? Nejde tu totiž o proroky a nadpřirozené dary, ale o obvyklou cestu, kterou Prozřetelnost vyměřila všem lidem. Práce je následek a trest za hřích našeho prvního otce; tělo se udržuje jen tělesnou prací, potem a prací rukou; a ducha osvěcuje jen jiný druh práce – studium. A stejně jako jsou potřeba učitelé, nebo alespoň vzory před očima, aby se člověk naučil ručním

pracím v kterémkoli řemesle či umění, tím spíš jsou zapotřebí pro tak rozmanité vědy a obory ducha, na něž zrak a smysly nemají žádný přímý dosah.

A pokud je poučení od druhých nutné pro to, aby se duch naučil tomu, co mu přísluší, pak není vědy, v níž by se bez něj mohl obejít méně než právě v dějepise. I když je u ostatních oborů nezbytné mít alespoň nějakého průvodce, výjimečně nadaným duchům se přece jen podařilo bez další pomoci, jen s tímto prvotním podnětem, dosáhnout různých stupňů – někteří dokonce těch nejvyšších – v oborech, v nichž se jim dostalo jen dosti lehkého úvodu. Bylo to díky píli a jasnosti jejich ducha: postupovali stupeň za stupněm, aby dosáhli výše, a prvními objevy si razili cestu k dalším, ověřovali je, opravovali a tak došli až na vrchol vědy, kterou sami pěstovali, poté co se od druhých naučili prvním pravidlům a pojmům. Umění a vědy mají totiž svůj řetězec pravidel, poměrů a stupňů, které na sebe nutně navazují, a proto není nemožné, aby je jasný, důkladný a pilný duch postupně nacházel sám, jakmile od druhých obdržel první prvky, jakýsi klíč – i když je to věc nesmírně vzácná a téměř vždy je třeba, aby byl člověk veden krok za krokem různými poznatky a pokroky rukou zkušeného učitele, který dovede přizpůsobit své vyučování pokroku, jaký pozoruje u těch, které vzdělává.

Dějepis je ale svou povahou zcela odlišný od všeho ostatního poznání. Ačkoli jsou všechny obecné i jednotlivé události, z nichž se skládá, navzájem propojeny příčinnou souvislostí a všechno je spjato tak zvláštním řetězem, že přetržení jednoho článku by způsobilo, že by následující událost buď vůbec nenastala, nebo se přinejmenším změnila – přesto platí, že na rozdíl od umění a zejména věd, kde jeden stupeň či objev vede nutně k jinému, konkrétnímu, s vyloučením všech ostatních, žádná obecná ani jednotlivá dějinná událost nutně nenaznačuje, co způsobí, a velmi často naopak vede k docela rozumné domněnce opačné. Neexistují proto žádné zásady ani klíč, žádné prvky, pravidlo ani úvod, které by, jednou dobře pochopeny sebejasnějším, nejdůkladnějším a nejpilnějším duchem, mohly samy o sobě přivést k různým dějinným událostem. Z toho plyne nutnost mít po boku stálého učitele, který provede od skutečnosti ke skutečnosti souvislým vyprávěním, z jehož četby se člověk dozví to, co by bez něj vždy nutně a naprosto neznal.

Takové vyprávění se nazývá dějepis a dějepis zahrnuje všechny události, které se staly ve všech dobách a na všech místech. Kdyby se však omezil na holý a suchý výčet těchto událostí, stal by se zbytečnou a zdrcující zátěží: zbytečnou proto, že pro poučení málo znamená mít paměť zatíženou neživými fakty, která ducha učí jen suchým a těžkopádným faktům, jež nejsou ničím provázány ani nijak nepřipomínány; zdrcující proto, že jde o zmatek bez řádu a bez světla, který nevede k ničemu jinému než k tomu, že se člověk sklání pod tíhou hromady oddělených faktů bez vzájemné souvislosti, s nimiž nelze nijak smysluplně naložit.

Aby bylo vyprávění užitečné, musí odhalovat původ, příčiny, následky a vzájemné souvislosti událostí, a to lze udělat jen líčením jednání osob, které se na nich

podílely; a stejně jako by bez toho fakta zůstala chaosem, jak bylo řečeno, totéž by platilo i pro jednání těchto osob, kdyby se člověk omezil na pouhý popis jejich činů – tedy pro celé dějiny –, pokud by nebylo zřejmé, kdo tyto osoby byly, co je přimělo k účasti na vylíčených událostech a jaký vztah, ať už souladu, nebo rozporu, mezi nimi panoval. Čím víc na to máme světla, tím srozumitelnější jsou fakta, tím zajímavější a poutavější jsou dějiny, tím víc poučují příklady mravů a příčin událostí. Proto je nutné odhalovat zájmy, neřesti, ctnosti, vášně, nenávisti, přátelství a všechny ostatní hybné síly, hlavní i vedlejší, intrik, úkladů a veřejných i soukromých činů, jež mají podíl na popisovaných událostech, i všechna jejich rozvětvení a odbočky, z nichž vyvěrají a vznikají další intriky a tvoří se další události.

Aby dějepisec svůj úkol splnil správně, musí – ať píše dějiny obecné, nebo zvláštní – dokonale ovládat svou látku díky důkladnému studiu, přesnému srovnávání a promyšlené konfrontaci nejlépe zvolených autorů a díky moudré a poučené kritice, to vše provázeno velkou jasností úsudku a rozlišovací schopností. Obecnými dějinami nazývám ty, které svým rozsahem skutečně zahrnují více národů nebo více staletí církevních dějin, případně jeden národ, ale více panování, nebo vzdálenou a rozsáhlou církevní událost. Zvláštními dějinami nazývám dějiny doby a země, v níž člověk žije. Ty, protože jsou méně rozlehlé a odehrávají se před očima autora, musí být mnohem podrobnější, pokud jde o detaily a okolnosti, a jejich cílem má být přenést čtenáře doprostřed jednajících osob tak, aby měl pocit, že nečte dějiny nebo paměti, ale sám je zasvěcen do všeho, co se mu líčí, a je přímým svědkem toho, co se vypráví. Právě v tomto druhu psaní se musí nejsvědomitější přesnost, pokud jde o pravdivost každé věci a každého rysu, stejnou měrou vystříhat nenávisti i náklonnosti, snahy vysvětlovat, co se nepodařilo zjistit, připisovat úmysly, pohnutky a povahové rysy a věci zveličovat či zlehčovat – což je stejně nebezpečné jako snadné, není-li autor člověkem přímým, pravdivým, upřímným, plným cti a poctivosti a dobře chráněným proti úskalím citu, vkusu a představivosti. Platí to obzvlášť tehdy, když takový autor píše z vlastního pramene, protože se sám na líčených věcech podílel, nebo se o nich dozvěděl od svých nejbližších přátel; a právě v tomto posledním případě musí veškerá sebeláska, všechny sklony, všechny nechuti a jakýkoli zájem ustoupit i té nejmenší a nejméně důležité pravdě, která je duší a ospravedlněním všech dějin a která nesmí nikdy, ať už z jakéhokoli důvodu, utrpět sebemenší poskvrnu, ale musí být vždy vystavena zcela čistá a celá.

Může ale křesťan – a ten, kdo jím chce být – psát a číst dějiny? Je pravda, že holá fakta zbytečně zatěžují; přidáme-li k nim ještě nahé skutky jednajících osob, poučení z toho nebude o nic víc a chaos se jen zvětší, bez jakéhokoli užitku. Co tedy povahy, intriky a úklady těchto osob, potřebné k pochopení příčin a následků událostí? Je pravda, že bez toho by zůstaly nesrozumitelné, a stejně dobře by tedy bylo neznat to, co zatěžuje, aniž to poučuje. Ale může se láska k bližnímu smířit s líčením tolika vášní a neřestí, s odhalováním tolika zločinných pohnutek, tolika hanebných

úmyslů, s odmaskováním tolika osob, k nimž bychom si jinak zachovali úctu, nebo jejichž neřesti a chyby bychom vůbec neznali? Není snad nevinná neznalost lepší než poučení tak vzdálené lásce k bližnímu? A co si pomyslet o tom, kdo se nespokojí s tím, co se sám nebo od jiných dozvěděl, ale předá to i potomkům a odhalí jim tolik věcí o svých bratřích, ať už opovrženíhodných, nebo často přímo zločinných? To je, zdá se mi, ona námitka v celé své síle. Zmizela by pouhým odkazem na to, co bylo řečeno na začátku tohoto pojednání o příkladu Ducha svatého; ale předsevzali jsme si ji vyvrátit i bez opory o božskou autoritu, po jejímž rozhodnutí už není dovoleno dál rozumovat – a věříme, že o otázce, kterou tu probíráme, už rozhodla.

Nedovolit si žádné dějiny nad rámec toho, co nás učí Písmo, znamená vrhnout se do hmatatelné egyptské tmy. Z hlediska náboženství to znamená vzdát se poznání toho, co je tradice – a neznamená snad takové odříkání rouhání? Znamená to neznat dogmata a kázeň, protože neznáme ekumenické koncily, jež dogmata stanovily a kázeň zavedly, a klást na stejnou úroveň svaté obhájce víry – jedny pro jejich moudrost a dílo, druhé pro jejich odvahu a mučednictví – s kacíři a pronásledovateli. Znamená to připravit se o obdivuhodnou podívanou na první staletí Církve, o budování jejích sloupů, o poučení od jejích prvních učitelů, o svatou hrůzu prvního asketického a poustevnického života, o div onoho řádu, který Církev uprostřed všelijakých rozporů a pronásledování založil, rozšířil a přivedl k vítězství – jen proto, abychom zároveň neviděli podlost, krutost a zločiny kacířů a jejich hlavních příznivců, ctižádost, neřesti a barbarství biskupů, i těch na nejvyšších stolcích, a odtud až po naši dobu vše památné, co se v Církvi odehrálo ohledně dogmatu, posledních herezí, kázně a bohoslužby – a jen proto, abychom neviděli zmatek a nevědomost, lakotu a ctižádost tolika a tolika předních členů kléru. Co by z takové nevědomosti vzešlo, je snazší si představit než popsat. Vše je zřejmé a samo bije do očí.

Není-li tedy rozumné nechtít se poučit o věcech, jež se tak silně dotýkají křesťana jako křesťana, jak by se o ně mohl poučit bez znalosti dějin světských, které mají s dějinami Církve tak úzké a nutné spojení, že je pro jejich pochopení nelze od sebe oddělit? Jde o propojení a řetězec, který se z toho či onoho důvodu udržuje od století do století až po naši dobu, a který znemožňuje poznat jakoukoli část jedněch, aniž bychom zároveň poznali odpovídající část druhých pro stejnou dobu. Nemůže-li tedy křesťan, jemuž je vše, co se týká náboženství, drahé úměrně jeho oddanosti k němu, zůstat lhostejný k různým událostem, které Církví v každé době otřásaly, nemůže se také vyhnout tomu, aby se souběžně poučil o celých světských dějinách, jež s ní mají tak nezbytnou a nepřetržitou souvislost.

Ale i kdybychom tuto souvislost pominuli, protože skutečně existují dlouhé úseky dějin, které s dějinami Církve vůbec nesouvisejí – mohli bychom si bez studu dělat skrupule z toho, že známe, čím bylo Řecko, čím byli Římané, dějiny oněch slavných republik a jejich hlavních osobností? Odvážili bychom se ze skrupulí neznat jednotlivé stupně jejich proměn, úpadku a pádu, vzestup států, jež se z jejich

trosek utvořily, původ a založení monarchií naší Evropy i monarchie Saracénů a později Turků, a konečně sled staletí a panování a jejich hlavní události až po naši dobu? To je zhruba vše, pokud jde o dějiny obecné. Přejděme nyní k tomu, co se týká dějin doby a země, v níž člověk žije.

Uznáme-li, že skrupule, jež by vedly k naprosté neznalosti dějin obecných, by byly tou nejhrubší pošetilostí a přivedly by nás k nejostudnějším a nejzávažnějším nesnázím, bude těžké se přesvědčit, že by nějaká skrupule měla či mohla připustit neznalost dějin zvláštních – dějin doby a země, v níž člověk žije –, které jsou mnohem zajímavější než ty obecné a mnohem víc se dotýkají poučení o našem chování a mravech.

Slyším už skrupulanta namítat, že vzdálenost v čase a místě jaksi zbavuje lásku k bližnímu odpovědnosti vůči neřestem osob cizích, dávných, jejichž osoby ani rody neznáme a k nimž už nikdo nemá žádný vztah – zcela odlišně od osob naší země a naší doby, které všichni známe jménem, chováním, rodinou, přáteli, k nimž jsme si mohli zachovat úctu, kterou si možná v lecčems i zasloužily, a u nichž stržením opony, která je zahalovala, často úctu nejen ztratíme.

Tato námitka se neliší od té, která už byla uvedena, a důvody, jež ji vyvracejí, nebudou jiné než ty, kterých jsme už použili. Abychom to ale zkrátili, nebojme se sarkasmu – sarkasmu, který jsem na vlastní oči viděl doslovně a přesně naplněný u osob, jejichž jméno i vynikající postavení jsou dobře známy. Nešlo o skrupuli, ale o nevědomost pramenící z výchovy, potom z nedbalosti a z oddání se víru hry a zábav, a to přímo uprostřed dvora. Ať už tato nevědomost pramení odkudkoli, její hrubost je stejná; vraťme se k jejím projevům. Jaké překvapení slyšet otázku, kdo byl ten Monseigneur, o němž se slyšelo, že zemřel v Meudonu[1]? Kdo byl otcem krále, jak a v čem jsou král a španělský král příbuzní? Co byl zač Monsieur a co pan vévoda a paní vévodkyně z Berry[2]? Čím synem byl zesnulý pan vévoda Orleánský, regent[3]? Když se člověk dostane až sem, může posoudit, zda poznatky sahají dál do minulosti, nebo se naopak omezují na osoby a činy panování, které teprve nedávno skončilo, a jaká propast tmy leží nad vším, co mu předcházelo. Takový je tedy důsledek nevědomosti z výchovy a z víru zábav, který lze snadno napravit rozhovorem a četbou – ale je-li založen na skrupuli, už se vyléčit nedá. Ta je tak nesmyslná, tak

1. *Vysvětlivka:* „Monseigneur" byl dvorský titul pro následníka trůnu — zde jde o Ludvíka, tzv. Velkého dauphina (1661–1711), jediného legitimního syna Ludvíka XIV., který zemřel na neštovice na zámku v Meudonu, aniž se stal králem. Saint-Simon tu ilustruje absurdní nevědomost dvořanů příkladem, že se někdo ptal, kdo to vlastně byl.
2. *Vysvětlivka:* „Monsieur" byl dvorský titul pro nejstaršího mladšího bratra krále — zde jde o Filipa I. Orleánského (1640–1701), bratra Ludvíka XIV. Vévoda z Berry (1686–1714) byl vnuk Ludvíka XIV.; vévodkyně z Berry byla vnučka Monsieura, Marie Louisa Alžběta Orleánská, dcera pozdějšího regenta.
3. *Vysvětlivka:* Filip II. Orleánský (1674–1723), syn „Monsieura", od roku 1715 do své smrti v roce 1723 regent Francie za nezletilého Ludvíka XV. Právě na jeho éru — a na to, co po ní následovalo — Saint-Simon míří dále v textu.

uráží zdravý rozum a přirozený úsudek, že se vyvrácení této představy nabízí samo od sebe, a to tak rychle, už při pouhém vyslovení, že to zahlazuje vše, co by se dalo namítnout, a vysušuje vše, co by se dalo postavit proti tomu.

Je snad člověk povinen neznat Guisy, krále a dvůr jejich doby, jen aby se nedozvěděl o jejich hrůzách a zločinech? Nebo Richelieua a Mazarina[4], aby nepoznal pohyby, které vyvolala jejich ctižádost, a neřesti a slabosti, jež se projevily v úkladech a intrikách jejich doby? Zamlčí se snad pan Princ[5], aby se člověk vyhnul jeho vzpourám a tomu, co je provázelo; pan z Turenne[6] a jeho blízcí, aby nebylo vidět ty nejpověstnější zrady odměněné nejohromnějším způsobem? A může si člověk, žijící mezi potomky těch, kdo v oněch dobách, o nichž mluvím, vystupovali, dovolit s trochou rozumu neznat, odkud pocházejí, odkud jejich jmění, kdo vlastně jsou, a vystavit se tak hrubým a neustálým nesnázím, jež z toho plynou? Nebudeme mít žádnou představu o paní z Montespan[7] a jejích neblahých následcích, jen abychom nepoznali hříchy, které provázely jejich povýšení? Nebudeme mít žádnou představu ani o paní z Maintenon[8] a zázraku jejího panování, jen ze strachu z hanebností jejích počátků, z potupy a neštěstí její velikosti, ze zla, jímž zaplavila Francii? Totéž platí o osobnostech, které vystupovaly za tohoto dlouhého panování, a o jeho bohatých událostech – panování, jehož dlouhá vláda změnila celou dřívější tvář království. Zůstaneme snad z povinnosti svědomí, aniž se odvážíme poučit o příčinách tak neblahé proměny, ve skrupuli odhalit zájmy a pohnutky oněch velkých ministrů, kteří vyšli z bahna, stali se jedinými, na nichž záleželo, a všechno zvrátili? A skryjeme se konečně až do dneška, jen abychom neviděli osobní nepořádky jednoho regenta, zločiny jednoho prvního ministra, barbarství a nedostatečnost jeho nástupce, lži, omyly, neomezenou ctižádost a zločiny toho, kdo právě odešel, jehož žárlivost a neschopnost

4. *Vysvětlivka:* Kardinálové Richelieu (první ministr Ludvíka XIII., zemř. 1642) a Mazarin (první ministr za nezletilosti Ludvíka XIV., zemř. 1661) — dodnes obecně známé postavy, zde uvedeny jako samozřejmý příklad nutnosti znát dějiny vlastní země.
5. *Vysvětlivka:* „Pan Princ" (Monsieur le Prince) byl dvorský titul hlavy rodu Bourbon-Condé — zde jde o Ludvíka II. Bourbon-Condé, zvaného Velký Condé (1621–1686), vojevůdce, který se za Frondy (1648–1653) vzbouřil proti královské moci, než se později usmířil s Ludvíkem XIV.
6. *Vysvětlivka:* Vikomt z Turenne (1611–1675), jeden z nejvýznamnějších maršálů Ludvíka XIV.; narážka na „nejpověstnější zrady odměněné nejohromnějším způsobem" míří na Turenna i jeho rod (Bouillony, zejména staršího bratra, vévodu z Bouillonu): na jejich přechody mezi Frondou a královskou stranou a na bohaté odškodnění, jehož se rodu po návratu ke králi dostalo — výměnu knížectví Sedan za vévodství Albret a Château-Thierry spolu s uznáním hodnosti cizích knížat (1651).
7. *Vysvětlivka:* Markýza z Montespan, oficiální milenka Ludvíka XIV. od konce 60. do začátku 80. let 17. století, matka několika jeho legitimovaných dětí; „neblahými následky" míní Saint-Simon právě tyto levobočky a jejich povýšení.
8. *Vysvětlivka:* Paní z Maintenon, původně vychovatelka dětí krále a paní z Montespan, později (od roku 1683) tajná morganatická manželka Ludvíka XIV. a jedna z nejvlivnějších postav pozdější části jeho vlády.

dnes uvrhují stát do nejnebezpečnější situace a nejzhoubnějšího zmatku[9]? Kdo by mohl odolat problému tak nesmyslnému, řekl bych přímo naprosto nemožnému? Koho by to nepobouřilo?

Přesvědčí nás snad tito skrupulanti, že Bůh žádá něco, co je v rozporu s ním samým, je-li přece světlem a pravdou – to jest, že se máme oslepovat ve prospěch lži ze strachu spatřit pravdu; že nám dal oči, abychom je přesně zavírali před všemi událostmi a osobami tohoto světa; smysly a rozum, abychom je používali jen k tomu, abychom otupěli a stali se zcela hrubými, hloupými, směšnými a naprosto nesnesitelnými i mezi těmi nejmilosrdnějšími lidmi?

Vzdejme Stvořiteli rozumnější úctu a neplaťme za spásu, kterou nám vydobyl Vykupitel, tak nedůstojnou cenou naprosté otupělosti a dokonalé nemožnosti. Je příliš dobrý, aby chtěl to první, a příliš spravedlivý, aby vyžadoval to druhé. Utíkejme před bláznovstvím krajností, jež nevedou nikam jinam než do propasti, a se svatým Pavlem se nebojme podřídit svou moudrost míře střídmosti, ale bojme se hnát ji za její oprávněné hranice. Užívejme tedy schopností, které nám Bůh ráčil dát, a nevěřme, že láska k bližnímu zakazuje vidět veškerou pravdu a posuzovat události, které se dějí, i vše, co je provází. Dlužíme sami sobě přinejmenším tolik lásky jako druhým; musíme se tedy vzdělávat, abychom nebyli tupí, hloupí a věčně obelhávaní. Nemáme se bát, ale máme se snažit poznávat lidi dobré i zlé, abychom nebyli klamáni, a podle moudrého rozlišování řídit své chování i své styky, protože obojí je s nimi nutně spjato a vzájemně na sobě závisí. Udělejme si z tohoto poznání zrcadlo, jímž budeme utvářet a usměrňovat své mravy, prchat před tím, vyhýbat se tomu a ošklivit si to, co je toho hodno, a milovat, vážit si a sloužit tomu, co si to zaslouží, a přibližovat se k tomu napodobováním a ušlechtilým nebo svatým soupeřením. Poznávejme tedy, pokud možno, hodnotu lidí a cenu věcí; velkým uměním je nedat se přitom zmýlit uprostřed světa, který je většinou tak pečlivě zamaskovaný; a pochopme, že poznání je vždy dobré, ale že dobro či zlo spočívá v tom, jak ho použijeme. Právě sem je třeba klást skrupuli, a právě zde má křesťanská mravouka, šíře lásky k bližnímu, zkrátka nový zákon, neustále osvětlovat a usměrňovat naše kroky – a ne ji vrhat na poznání, jehož nikdy nelze mít příliš mnoho.

Ti zlí, kteří už tak mají na tomto světě tolik výhod před dobrými, by proti nim měli ještě jednu podivnou výhodu, kdyby dobří neměli dovoleno je rozeznávat, po-

9. *Vysvětlivka:* Saint-Simon píše v červenci 1743 a nikoho z této pasáže nejmenuje přímo, ale chronologie sedí na období po smrti Ludvíka XIV. (1715): „nepořádky regenta" se týkají Filipa Orleánského (regent 1715–1723); „zločiny prvního ministra" pravděpodobně narážejí na kardinála Duboise, regentova všemocného a velmi nepopulárního ministra (zemř. 1723); „barbarství a nedostatečnost nástupce" patrně míří na vévodu Bourbonského, prvního ministra 1723–1726; a „ten, kdo právě odešel", jehož „žárlivost a neschopnost" právě uvrhují stát do nebezpečí, je s velkou pravděpodobností kardinál Fleury, který Francii jako první ministr fakticky řídil od roku 1726 až do své smrti v lednu 1743 — tedy jen několik měsíců před sepsáním tohoto úvodu, v době, kdy Francie kvůli válce o rakouské dědictví (od 1740) skutečně vstupovala do vážných potíží. Jde o interpretaci narážky, nikoli o jistotu — Saint-Simon jména záměrně vynechává.

znávat, a tedy se před nimi chránit, varovat před nimi ostatní se stejným cílem, shromažďovat, kým jsou a co udělali v souvislosti s událostmi života, a pokud v nich sehráli menší či větší roli, předat je potomstvu takové, jací jsou a jací byli, tím, že mu předají dějiny své doby. A na druhé straně, pokud jde o tento svět, bylo by s dobrými velmi špatně zacházeno, kdyby zůstávali jako němá zvířata vystaveni zlým bez poznání, a tedy bez obrany, a jejich ctnost by byla pohřbena spolu s nimi. Tím by veškerá pravda vyhasla, každý příklad byl zbytečný, veškeré poučení nemožné a veškerá prozřetelnost by zůstala omezena jen na víru, ale v očích lidí by byla zmařena.

Rozlišujme tedy, co láska k bližnímu přikazuje, od toho, co nepřikazuje a co ani přikazovat nechce, protože nechce přikazovat nic škodlivého a její světlo nemůže být matkou slepoty. Láska k bližnímu, která přikazuje milovat bližního jako sebe samého, tím samotným rozhoduje otázku. Tímto přikázáním zakazuje spory, hádky, urážky, nenávisti, pomluvy, klevety, jízlivé posměšky, pohrdání. To vše se týká vnitřních citů, které je třeba v sobě potlačovat, a vnějších projevů těchto zakázaných věcí ve styku a ve společnosti. Zakazuje škodit a činit, dokonce i přát, komukoli zlo; ale ať se toto tak široké přikázání jeví jakkoli absolutní, je vždy třeba uznat, že má své hranice a výjimky. Táž láska k bližnímu, která ukládá všechny tyto povinnosti, neukládá povinnost nevidět věci a lidi takové, jací jsou. Nenařizuje, pod záminkou lásky k lidem proto, že jsou našimi bratry, milovat v nich jejich chyby, jejich neřesti, jejich zlé úmysly, jejich zločiny; nenařizuje se jim vystavovat; nezakazuje, ale dokonce chce, abychom před nimi varovali ty, kdo jsou jimi ohroženi, i ty, jichž se týkají, aby se před nimi mohli chránit, a nezakazuje použít všech legitimních prostředků, jak se před nimi krýt.

Tímto jednáním jsou naplněny životy nejváženějších a nejslavnějších světců, kteří neváhali odhalovat i ty nejnepříjemnější skutečnosti ani pronášet ty nejtrpčí výtky proti konkrétním zlým lidem, před nimiž se museli bránit nebo které pokládali za nutné veřejně odsoudit; a když říkám konkrétní zlí lidé, tímto výrazem chci jen vyloučit neurčitou obecnost a ukázat, že mířili na osoby své doby, někdy i na ty nejvýše postavené v Církvi či ve světě. Důvod tohoto jednání je zřejmý: láska k bližnímu je určena jen pro dobro a osobám jen potud, pokud lze dobro zachovat; jakmile se ale stává dobru na škodu a jde už jen o jedny lidi proti druhým, je jasné, že náleží dobrým na úkor zlých, jimž nelze dovolit volné pole, aby utlačovali a škodili dobrým, tím, že by je nevarovali, nebránili je a dostatečně nezveřejňovali úklady, zlé úmysly, nebezpečné chování a přímo zločiny zlých lidí – kteří by se, kdyby se jim nechal volný průběh, stali pány všech svých plánů a jistě by uspěli, vždy na úkor dobrých, kteří jsou jimi i přes veškerou pomoc tak často zdrceni.

Z tohoto vysvětlení plyne ještě jedno: křesťan, jemuž láska k bližnímu zakazuje mluvit zle a škodit svému bližnímu v celém výše popsaném rozsahu, je touž láskou v určitých případech, odlišných od těch, které jsme právě zmínili, zavázán k pravému opaku. Ti, kdo požívají důvěry vojevůdců, ministrů, a tím spíše ti, kdo požívají dů-

věry panovníků, jim nesmějí zatajovat mravy, chování a činy lidí. Jsou povinni jim je ukázat takové, jací jsou, aby je uchránili před nástrahami, překvapeními a zejména před špatnou volbou. Je to láska k bližnímu, kterou dlužíme těm, kdo vládnou, a která se týká především veřejného blaha, jež má být vždy nadřazeno soukromému zájmu. Ti, kdo řídí věci veřejné, ať už zcela, nebo zčásti, jsou příliš zaneprázdněni záležitostmi, příliš obklopeni, příliš lichoceni, příliš snadno zneužíváni a klamáni – vždyť druzí mají na jejich klamání velký zájem –, než aby dokázali dobře rozeznávat a rozlišovat. Jednají moudře, když se nechají poučit o lidech, a jsou šťastní, najdou-li opravdové a věrné přátele, kteří jim brání se nechat svést; a veřejnost, nebo ta část veřejnosti, jíž tito lidé vládnou, má velký dluh vůči takovým osvíceným rádcům, kteří ji chrání před tolika druhy špatné správy, pod níž vždy tolik trpí, dostane-li se do nepovolaných rukou. A těm, kdo mají sluch těchto mocných tohoto věku, nestačí čekat, až se jich zeptají na určité zlé osoby: musí předvídat jejich záliby, jejich povolnost, léčky, jež jsou na ně nastraženy, a včas je varovat, aby do nich nespadli. Mají se pokládat za povolané k tomu právě proto, že požívají důvěry těchto pánů světa; a i ti, kdo mají důvěru jejich oblíbenců natolik, že jim mohou říci cokoli, nesmějí zanedbávat jejich poučování, a tak být užiteční společnosti. Totéž platí i vůči příbuzným a přátelům.

Je-li zřejmé, jak bylo právě ukázáno, že láska k bližnímu dovoluje bránit se a útočit i na zlé lidi; chce-li, aby dobří byli varováni a podporováni; vyžaduje-li, aby ti, kdo jsou ustanoveni ve veřejné správě, byli bez ohledů poučeni o osobách i věcech, ačkoli všechny tyto kroky nelze učinit, aniž by přímo a zásadně poškodily pověst a jmění – tím spíš láska k bližnímu nezakazuje psát, a tedy ani číst, dějiny obecné i zvláštní. Kromě důvodů, jimiž jsme toto pojednání otevřeli a po nichž by snad ani nebylo třeba uvádět další, je třeba dodat ještě nové, které dokončí odstranění všech skrupulí v této věci. Ponechám stranou dějiny obecné a omezím se na zvláštní dějiny vlastní země a doby; podaří-li se mi totiž dokázat, že tyto poslední jsou dovolené, tentýž důkaz poslouží tím spíš i pro dějiny obecné. Je však třeba připomenout si podmínky, které byly navrženy pro psaní.

Psát dějiny své země a své doby znamená se znovu v duchu, s velkým rozjímáním, vracet ke všemu, co člověk viděl, s čím měl co do činění nebo co se z první ruky a spolehlivě dozvěděl o tom, co se odehrálo na jevišti světa, i k oněm rozličným mechanismům, často zdánlivě nicotným, jež uvedly do pohybu ony pružiny událostí, které měly nejdalekosáhlejší následky a zplodily další události; znamená to ukázat si krok za krokem nicotnost světa, jeho obav, tužeb, nadějí, neúspěchů, jeho štěstí i jeho námah; znamená to přesvědčit se o marnosti všeho na základě krátkého a rychlého trvání všech těchto věcí i lidského života; znamená to živě si připomenout, že žádný ze šťastlivců tohoto světa jím ve skutečnosti nebyl, a že blaženost, ba ani klid, se zde na zemi nedají najít; znamená to ukázat, že kdyby ten nesčetný zástup lidí, o nichž je nutné se zmínit, mohl předem číst v budoucnosti, čeho vlastně dosáhli

svým trápením, potem, starostmi a úklady, všichni – s výjimkou nejvýš tuctu – by se hned na počátku svého života zastavili a vzdali se svých záměrů a nejdražších nároků; a že i u onoho tuctu jejich smrt, která ukončuje štěstí, jež si předsevzali, jen zvětšila jejich lítost tím, že zdvojnásobila jejich lpění, a proměnila v jejich očích vše, čeho dosáhli, jako by se to nikdy nestalo. Pokud zbožné knihy tuto mravní nauku, tak schopnou vzbudit pohrdání vším, co se zde na zemi děje, líčí způsobem výslovnějším a lépe podloženým důkazy, je třeba přiznat, že taková teorie, jakkoli krásná, nepůsobí stejným dojmem jako fakta a úvahy, jež vyvěrají z jejich čtení. Tento plod, který si z toho jako první odnáší autor, sklízejí i jeho čtenáři; k tomu se u nich navíc přidává poučení z dějin, které předtím neznali. Toto poučení formuje ty, kdo musí žít ve styku se světem, a tím spíš ty, kdo se pohybují ve světě záležitostí veřejných. Příklady, jimiž se naplnili, je vedou a chrání tím snáz, že žijí na týchž místech, kde se tyto věci odehrály, a v době ještě příliš blízké na to, aby nešlo o tytéž mravy a týž způsob života, styku a jednání. Jsou to rady a poučení, které dostávají z každého tahu štětcem, jímž jsou vylíčeny osoby, a z každé události prostřednictvím vyprávění o příležitostech a pohnutkách, jež ji vyvolaly; ale jsou to rady a poučení, které si čtenáři sami berou z věci samé a z lidí, a přijímají je tím snáze, že jsou zcela nahé a nemají v sobě nic z oné suchosti, autoritativnosti a nechuti, jež tak často odpuzují a maří rady a poučení těch, kdo se je snaží dávat. Nevidím tedy nic užitečnějšího než tento dvojí a tak příjemný způsob poučení skrze četbu dějin vlastní doby a země, a tedy nic dovolenějšího, než je psát. A v jak hluboké nevědomosti, v jaké tmě ohledně poučení a vedení života bychom byli, kdybychom takové dějiny neměli? Vidíme ostatně, že Prozřetelnost dopustila, aby téměř nikdy nechyběly, navzdory nekonečným ztrátám, jež ve všech dobách způsobila nedbalost při jejich předávání z pokolení na pokolení opisováním před vynálezem knihtisku, a později překážky, jež jim kladl zájem, požáry a tisíce jiných nehod.

Dějepis má oproti oněm případům, kdy jsme právě viděli, že láska k bližnímu dovoluje, a někdy dokonce přikazuje, napadat a odhalovat zlé lidi, ještě jednu výhodu: totiž že dějiny napadají a odhalují jen lidi mrtvé, a to mrtvé už tak dávno, že se jich to už nikoho osobně netýká. Pověst, jmění a zájmy živých tak nejsou nijak dotčeny, a pravda se tu může ukázat bez rizika v celé své čistotě. Důvod je zřejmý: kdo píše dějiny své vlastní doby, kdo se drží jen pravdy a nikoho nešetří, dobře se střeží je zveřejnit. Čeho by se jen nemusel obávat od tolika mocných lidí, uražených osobně nebo skrze své nejbližší tou nejjistější, a zároveň nejkrutější pravdou! Musel by tedy takový autor ztratit rozum, aby dopustil byť jen podezření, že píše. Jeho dílo má dozrávat pod klíčem a za nejbezpečnějšími zámky a takto přejít na jeho dědice, kteří učiní moudře, nechají-li uplynout víc než jednu nebo dvě generace a dovolí

dílu vyjít najevo teprve tehdy, až je čas ochrání před záští[10]. Tehdy už tento odstup nebude natolik velký, aby vrhl temnotu na to, co popisuje. S potěšením, užitkem a bezpečně se četlo mnoho různých dějin a pamětí o nezletilosti Ludvíka XIV. hned po jeho smrti, a totéž platí od jednoho věku k druhému. Koho dnes zajímají osoby v nich vylíčené, kdo se dnes zajímá o činy a machinace v nich popsané? Nic tu tedy už neuráží lásku k bližnímu; vše naopak poučuje a šíří světlo, jež osvěcuje všechny, kdo to čtou. Rozvádět tyto pravdy dále by znamenalo marně se snažit dokazovat, že je den, když svítí slunce. Doufáme aspoň, že jsme tím rozptýlili všechny skrupule.

10. *Vysvětlivka:* Tato pasáž vysvětluje, proč Paměti vyšly tiskem až přes sto let po jejich sepsání (poprvé v necelé podobě roku 1788, v úplném znění teprve v 19. století) — Saint-Simon sám počítal s tím, že rukopis zůstane po generace uzamčen, než bude bezpečné jej zveřejnit.

Tom první (1691–1697)

Kapitola první

1691. — Kde a jak tyto Paměti začaly. — Moje první přátelství s panem vévodou z Chartres. — Maupertuis, kapitán šedých mušketýrů[1]*; jeho kariéra a povaha. — 1692. — Moje první tažení, šedý mušketýr. — Obležení Namuru králem osobně. — Kapitulace Namuru. — Poustevna v Marlaigne. — Prach ukrytý jezuity. — Námořní bitva u La Hogue. — Nebezpečí žertování se zbraněmi. — Coetquen a jeho smrt.*

Narodil jsem se v noci z 15. na 16. ledna 1675 Claudovi, vévodovi ze Saint-Simon, pairovi Francie, a jeho druhé ženě Charlottě z L'Aubépine — byl jsem jediným dítětem z tohoto manželství. Se svou první ženou, Dianou z Budosu, měl otec jen jednu dceru, žádného syna. Provdal ji za vévodu z Brissacu, paira Francie, jediného bratra vévodkyně z Villeroy. Zemřela roku 1684, bezdětná, už dlouho odloučená od manžela, který si ji nezasloužil, a ve své závěti mě ustanovila svým univerzálním dědicem.

Nosil jsem titul vidama[2] de Chartres a byl jsem vychováván s velkou péčí a pílí. Matka, žena velké ctnosti a nesmírně důsledného a rozumného ducha, se neustále starala o to, aby zformovala mé tělo i ducha. Obávala se pro mě osudu mladých lidí, kteří si myslí, že mají štěstí zajištěné a kteří se záhy stanou sami sobě pánem. Otec, narozený roku 1606, se nemohl dožít tak dlouho, aby mě před tímto neštěstím sám ochránil, a matka mi neustále opakovala, jak naléhavě bude muset mladý muž, který vstupuje do světa sám za sebe, za něco stát — syn oblíbence Ludvíka XIII., jehož všichni přátelé už buď zemřeli, nebo mu nemohli pomoci, a matky, která od mládí, vychovaná u staré vévodkyně z Angoulême, své příbuzné a mateřské babičky vévody z Guise, a provdaná za starce, nikdy nepoznala nikoho než jejich staré přátele a přítelkyně a nemohla si najít žádné vrstevníky. Dodávala k tomu i to, že mi chybí veškerá blízká rodina — strýcové, tety, bratranci —, takže jsem byl takřka ponechán sám sobě, a tím víc rostla potřeba umět toho dobře využít, bez pomoci a bez opory; její dva bratři byli bezvýznamní, starší z nich zchudlý a věčně soudící se se svou rodinou, a jediný bratr mého otce byl bezdětný a o osm let starší než on.

1. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* V královském domě byly dvě mušketýrské kompanie: černí mušketýři a šedí mušketýři, pojmenovaní podle barvy svých koní.
2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Vidamové byli pánové, kteří drželi pozemky od biskupství pod podmínkou, že budou hájit biskupovy světské statky a velet jeho vojsku. Ve staré Francii byli čtyři hlavní vidamové: z Laonu, z Amiens, z Le Mans a z Chartres.

Zároveň se snažila pěstovat ve mně odvahu a podnítit mě, abych se stal takovým, abych dokázal sám nahradit takto těžko překonatelné mezery. Podařilo se jí ve mně vzbudit k tomu velkou touhu. Můj vztah ke studiu a vědám jí v tom příliš nepomáhal, ale to, co se ve mně zrodilo jakoby samo — láska ke čtení a k dějinám, a tedy touha něčeho dosáhnout a něčím se stát díky soutěživosti a příkladům, které jsem v nich nacházel —, tuto chladnost k učeným naukám nahradilo. Vždycky jsem si myslel, že kdyby mě nenutili ztrácet tolik času učenými naukami a nechali mě opravdu vážně studovat dějiny, mohl jsem v nich něčeho dosáhnout.

Tato četba dějin, a zvlášť soukromých pamětí z naší historie, z posledních dob od Františka I., kterou jsem si sám pro sebe pěstoval, ve mně vzbudila touhu psát podobně i o tom, co sám uvidím — z touhy a naděje, že budu něčím platný, a že co nejlépe poznám záležitosti své doby. Úskalí takového podniku mi rozhodně nezůstala utajena, ale pevné rozhodnutí zachovat si to celé v naprostém tajemství se mi zdálo být řešením všeho. Začal jsem je tedy psát v červenci 1694, jako mestre de camp[3] jezdeckého pluku nesoucího mé jméno, v táboře u Guinsheimu na Starém Rýnu, v armádě pod velením maršála-vévody z Lorges.

Roku 1691 jsem studoval filozofii a začínal jezdit na koni v jezdecké akademii pánů de Mémon a de Rochefort; zároveň mě čím dál víc nudili učitelé a studium a čím dál silněji jsem toužil vstoupit do služby. Obležení Monsu[4], které hned na začátku jara osobně vedl král, přilákalo k jejich prvnímu tažení skoro všechny mladé lidi mého věku; a co mě dráždilo nejvíc, byl fakt, že tam absolvoval své první tažení i pan vévoda z Chartres. Byl jsem s ním takřka vychováván, byl o osm měsíců starší než já, a pokud věk dovoluje takové slovo mezi tak nerovnými mladými lidmi, pojilo nás přátelství. Rozhodl jsem se tedy vymanit se z dětství, a vynechám úskoky, jichž jsem k tomu použil. Obrátil jsem se na matku; brzy jsem poznal, že mě jen chlácholí. Obrátil jsem se tedy na otce, kterému jsem namluvil, že král po letošním velkém obležení bude příští rok odpočívat. Napálil jsem matku, která přišla na to, co jsem zosnoval, teprve na poslední chvíli, a to, že jsem otce navedl, aby se nedal zviklat.

Král si důsledně stál na tom, že s výjimkou princů krve a svých nemanželských dětí musí každý, kdo vstupoval do služby, strávit rok v jedné ze svých dvou mušketýrských kompanií podle vlastní volby, a odtud se pak kratší či delší dobu učit poslouchat, ať už v čele jízdní kompanie, nebo jako nižší důstojník v jeho vlastním pěším pluku, který ze všech ostatních zvlášť vyznamenával a měl v oblibě — než dovolil koupit si jízdní nebo pěší pluk, podle toho, k čemu se kdo předurčil. Otec mě tedy zavedl do Versailles, kam se od svého návratu z Blaye, kde málem zemřel, ještě nedostal. Matka za ním tam tehdy jela poštovním kočárem a přivezla ho zpátky

3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Titul *mestre de camp* odpovídal hodnosti plukovníka.
4. *Vysvětlivka:* Obležení Monsu (1691) i Namuru (1692) jsou epizody devítileté války (též války Augsburské ligy, 1688–1697) — velkého evropského konfliktu, v němž Ludvík XIV. čelil koalici Nizozemska, Anglie, Svaté říše římské, Španělska a dalších států. Boje se z velké části odehrávaly právě ve Španělském Nizozemí (dnešní Belgie).

ještě v dost špatném stavu, takže do té doby krále vůbec neviděl. Když se mu klaněl, představil mě jako budoucího mušketýra na svátek svatého Šimona a Judy, v půl jedné, když král právě vycházel z rady.

Jeho Veličenstvo prokázalo otci tu čest a třikrát ho obejmulo, a když přišla řeč na mě, král, který mě shledal drobným a útlé postavy, řekl, že jsem ještě velmi mladý — na což otec odpověděl, že mu tím déle posloužím. Nato se ho král zeptal, do které ze dvou kompanií mě chce zařadit, a otec zvolil tu první kvůli Maupertuisovi, svému blízkému příteli, který jí velel jako kapitán. Kromě péče, kterou si od něj o mě sliboval, dobře věděl, s jakou pozorností se král u obou kapitánů vyptával na nadějné mladíky v jejich kompaniích, zvlášť u Maupertuise, a jak moc jejich svědectví ovlivňovalo první dojem, který si o nich král udělal — dojem, jehož důsledky se pak táhly dál. Otec se nemýlil a mám důvod přičítat právě Maupertuisovým dobrým službám to, že si o mně král poprvé udělal dobré mínění.

Tento Maupertuis se hlásil k rodu Melunů, a dělal to v dobré víře — byl sama pravda, čest a poctivost, což mu ostatně vydobylo královu důvěru. Ve skutečnosti ale s Meluny neměl nic společného a nikdo z toho velkého rodu ho neuznával za příbuzného. Vypracoval se postupně od strážmistra mušketýrů až k tomu, že jim velel jako vrchní velitel a stal se generálem; jeho spravedlnost, dobrota a udatnost mu vydobyly úctu. Méně oblíbeným ho dělaly malichernosti, puntičkářství v každém druhu přesnosti a důkladnosti a prchlivost, která z ničeho — a v nejlepší víře na světě — dělala zločin. Právě tím si ale dokázal získat krále, který mu často svěřoval důvěrné úkoly. Při poslední nemilosti pana z Lauzunu[5] byl pověřen, aby ho odvedl do Pignerolu, a o mnoho let později, aby ho odtud dvakrát po sobě přivedl do Bourbonu, když zájem na jeho svobodě a zájem pana du Maine svedly tam dohromady paní z Montespan a onoho slavného nešťastníka, jenž tam postoupil panu du Maine nesmírné dary od Mademoiselle výměnou jen za to, že se jeho vězení změnilo ve vyhnanství. Maupertuisova puntičkářská přesnost po celou dobu, co ho měl na starosti, přivedla vězně k takovému zoufalství, že mu to nikdy v životě nezapomněl. Byl to ostatně velmi poctivý člověk, zdvořilý, skromný a uctivý.

Tři měsíce poté, co jsem se stal mušketýrem, totiž v březnu následujícího roku, byl král v Compiègne na přehlídce své královské vojenské domácnosti (*maison du roi*) a žandarmů, a já jsem si jednou odstál stráž u krále. Tahle malá cesta dala podnět k řeči o cestě mnohem větší. Radost jsem měl nesmírnou; otec s tím ale nepočítal a hořce litoval, že mi uvěřil, a dal mi to pocítit. Matka, poté co se trochu zlobila a

5. *Vysvětlivka:* Jde o proslulou dvorskou aféru. Pan z Lauzunu se tajně, bez královského svolení, oženil (nebo se o to alespoň pokusil) s „Mademoiselle“ — Annou Marií Ludvíkou Orleánskou, vévodkyní z Montpensier, královou sestřenicí a jednou z nejbohatších dědiček Francie. Ludvík XIV. ho za to nechal deset let věznit v pevnosti Pignerol. Mademoiselle nakonec dosáhla jeho propuštění (byť jen do vyhnanství, ne na svobodu) tím, že převedla obrovskou část svého majetku na Ludvíkova nemanželského syna, vévodu du Maine (syna krále a paní z Montespan) — transakci dojednávala právě paní z Montespan.

durdila, že mě otec takhle zapsal do služby proti její vůli, mu přesto nakonec domluvila po rozumu a nechala mi zařídit výbavu pětatřiceti koní nebo mezků a dost prostředků, abych mohl ráno i večer slušně vést vlastní stůl. Nebylo to bez nepříjemné komplikace, k níž došlo přesně dvacet dní před mým odjezdem. Jistý Tessé, otcův správce, který u něj bydlel už řadu let, náhle zmizel a připravil ho o padesát tisíc livrů, které se ukázaly být dluhem u všech obchodníků, jejichž padělané kvitance předložil ve svých účtech. Byl to drobný, mírný, vlídný a chápavý muž, který navenek působil zámožně a měl přátele — byl advokátem u pařížského parlamentu a královským advokátem u finančního úřadu v Poitiers.

Král vyrazil [10. května 1692] i s dámami a já jsem po celé měsíce tažení jel na koni s oddílem a plnil službu jako ostatní mušketýři. Doprovázeli mě dva šlechtici: jeden, odedávna v našem domě, býval mým vychovatelem, druhý byl štolbou mé matky. Královo vojsko se shromáždilo v táboře u Gevry, kam se téměř přimykalo i vojsko pana z Luxembourgu. Dámy byly v Monsu, dvě míle odtud. Král je nechal přivést do svého tábora, pohostil je a pak jim ukázal snad nejnádhernější přehlídku, jaká kdy byla uspořádána — obou vojsk seřazených ve dvou liniích, přičemž pravé křídlo pana z Luxembourgu se dotýkalo levého křídla krále a celek se táhl v délce tří mil.

Po deseti dnech v táboře u Gevry se obě vojska rozdělila a vyrazila na pochod. O dva dny později bylo vyhlášeno obležení Namuru, kam král dorazil po pěti dnech pochodu. Monseigneur[6], Monsieur[7], pan Princ[8] a maršál z Humières, všichni čtyři v sestupném pořadí hodnosti, veleli vojsku pod králem, zatímco pan z Luxembourgu, jediný velitel svého vojska, kryl obležení a střežil nepřítele. Dámy mezitím odjely do Dinantu. Třetího dne pochodu byl pan Princ vyslán, aby obklíčil město Namur. Proslulý Vauban[9], duše všech obléhání, která král vedl, prosadil, že město bude napadeno odděleně od hradu, proti mínění barona z Bressé, který chtěl obléhat obojí najednou — a byl to právě on, kdo pevnost opevnil. Silná nespokojenost ho nedávno přiměla opustit španělské služby, ne bez jistých stínů na jeho pověsti za to, jak rychle se poté vrhl do služeb Francie. Vyznamenal se svou udatností a schopnostmi; byl vynikajícím ženistou a velmi dobrým generálem. Při vstupu do královských služeb dostal hodnost generálporučíka a vysoký plat. Byl to muž nevzhled-

6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Ludvík Francouzský, syn Ludvíka XIV. a Marie Terezie, narozen 1. listopadu 1661, zemřel 14. dubna 1711. V Pamětech Saint-Simonových je vždy označován jako Monseigneur.
7. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Filip Francouzský, vévoda Orleánský, druhý syn Ludvíka XIII. a Anny Rakouské; narodil se 21. září 1640 a zemřel 9. června 1701.
8. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Jindřich Julius Bourbonský, princ de Condé, narozen 9. července 1643, zemřel 1. dubna 1709. Byl synem Velkého Condého. Hlava rodu Condé je v těchto Pamětech vždy nazývána „pan Princ".
9. *Vysvětlivka:* Sébastien Le Prestre de Vauban (1633–1707), nejslavnější vojenský stavitel a ženista Ludvíka XIV., proslulý svým systémem pevnostních opevnění i technikou obléhání; jeho pevnosti dodnes patří mezi světové dědictví UNESCO.

ného zevnějšku, skromný, zdrženlivý, jehož tvář nic zvláštního neslibovala, ale záhy si získal královu důvěru a všeobecný vojenský respekt.

Pan Princ, maršál z Humières a markýz z Boufflers vedli každý jeden útok. Během deseti dnů, co obležení trvalo, se nestalo nic zvlášť pozoruhodného. Jedenáctého dne od otevření zákopů byla vybubnována chamada a kapitulace dopadla víceméně tak, jak si obležení přáli. Stáhli se na hrad a bylo ujednáno z obou stran, že hrad nebude napadán ze strany města a že město bude před hradem v naprostém bezpečí, protože na ně hrad nevypálí jedinou ránu. Po celou dobu obležení zůstával král v táboře a počasí bylo od odjezdu z Paříže velmi teplé a nepřetržitě jasné. Nikoho pozoruhodného jsme neztratili kromě Cramaillona, mladého a velmi nadějného ženisty a jinak dobrého důstojníka, kterého Vauban hluboce litoval. Hrabě z Toulouse utrpěl lehké pohmoždění paže docela blízko krále, který z vyvýšeného, přesto však dost vzdáleného místa sledoval, jak za bílého dne útočí na ravelin, který dobyl oddíl nejdéle sloužících mužů z obou mušketýrských kompanií.

Jonvelle, šlechtic, ale jinak voják, který se vypracoval sám, čestný a udatný, během tohoto obležení zemřel na nemoc. Byl generálporučíkem a kapitánem druhé mušketýrské kompanie; bylo mu přes osmdesát let a král i jeho kompanie ho hluboce oplakávali. Obě kompanie se spojily, aby mu vzdaly poslední vojenské pocty. Jeho kompanie byla ihned svěřena panu z Vins, který jí velel jako jeho podřízený — švagru pana z Pomponne —, jenž jako polní maršál v italské armádě tehdy velel silnému sboru krycímu Provence, kde velmi užitečně sloužil, a příští rok se stal generálporučíkem.

Vojsko přesunulo tábor kvůli obléhání hradu. Když každý dorazil na místo, jež mu bylo určeno, zjistil královský pěší pluk, že jeho pozici obsadil malý nepřátelský oddíl, který se tam zákopy opevnil, z čehož okamžitě vzešel poměrně tvrdý dílčí boj. Pan ze Soubise, toho dne sloužící generálporučík, tam přispěchal a vyznamenal se. Královský pluk si vydobyl mnoho cti s malými ztrátami a nepřátelé byli brzy zahnáni. Král z toho měl velkou radost, protože k tomuto pluku, který si ze všech svých vojsk vždy obzvlášť považoval za vlastní, choval zvláštní náklonnost.

Královy stany, a stany celého dvora, byly rozbity na krásné louce pět set kroků od kláštera Marlaigne. Pěkné počasí se změnilo v deště, jejichž vydatnost a vytrvalost nikdo z vojska nikdy nezažil a které přinesly velkou proslulost svatému Medardovi, jehož svátek připadá na 8. června[10]. Toho dne pršelo celý den jako z konve a tvrdí se, že jaké počasí je toho dne, takové trvá dalších čtyřicet dní. Náhoda tomu chtěla, že se to onoho roku potvrdilo. Vojáci, zoufalí z té potopy, proklínali tohoto svatého, hledali jeho obrázky a všechny, které našli, trhali a pálili. Tyto deště se staly pro obležení metlou. Ke královým stanům se dalo dostat jen po hatích z otepí proutí, které

10. *Vysvětlivka:* Svatý Medard (6. stol.) je ve francouzské lidové tradici spojován s deštěm — obdoba české pranostiky „Medardova kápě, čtyřicet dní kape“ (8. června), podle níž prší-li o jeho svátku, potrvá to čtyřicet dní.

bylo nutné každý den obnovovat, jak se bořily do bahna; tábory a ubikace nebyly o nic přístupnější; zákopy plné vody a bahna — často trvalo tři dny přesunout dělo z jedné baterie na druhou. Vozy se staly nepoužitelnými, takže přepravu bomb, koulí a podobně bylo možné zajistit jen na hřbetech mezků a koní, stažených ze všech vozových parků vojska i dvora — bez jejich pomoci by to nebylo možné. Stejná potíž s cestami připravila i vojsko pana z Luxembourgu o použití vozů. Hynulo nedostatkem obilí, a na tuto krajní nesnáz se podařilo najít lék jen tím, že král nařídil své vojenské domácnosti, aby každý den po oddílech vozila pytle obilí za sedlem do vesnice, kde je přebírali a počítali důstojníci vojska pana z Luxembourgu. Ačkoli si vojenská domácnost během tohoto obležení téměř neodpočinula — nosila otepě, zajišťovala různé stráže a další každodenní služby —, přidala se jí ještě tato povinnost navíc, protože i jízda sloužila nepřetržitě a jako píci měla skoro jen stromové listí.

Tento ohled ovšem neuspokojil vojenskou domácnost, zvyklou na nejrůznější výsady. Trpce si stěžovala. Král se ale postavil na zadní a chtěl být poslechnut. Muselo se to tedy udělat. První den se oddíl gardových žandarmů a lehké jízdy, doraziv̌ší časně ráno k místu, kde se skladovaly pytle, začal bouřit, a jak se navzájem popouzeli, došlo to tak daleko, že pytle odhazovali a naprosto odmítali je nosit. Crenan, v jehož brigádě jsem sloužil, se mě zdvořile zeptal, zda bych nechtěl být v oddíle na pytle, jinak že mě určí na něco jiného; přijal jsem pytle, protože jsem cítil, že si tím udělám u dvora dobré jméno vzhledem k celému tomu povyku, který se kolem toho už strhl. A skutečně jsem s oddílem mušketýrů dorazil právě ve chvíli, kdy červené oddíly odmítaly, a naložil jsem si svůj pytel přímo před jejich zraky. Marin, brigádní generál jízdy a poručík tělesné stráže, který tam byl, aby na rozkaz zajistil naložení pytlů, si mě ve stejnou chvíli všiml, a plný hněvu z odmítnutí, jehož se mu právě dostalo, na mě ukázal, jmenoval mě a zvolal: „že když já tuto službu nepovažuji za nedůstojnou, žandarmové a lehká jízda si nezadají ani se nepokazí, budou-li mě napodobovat." Tato slova ve spojení s Marinovým přísným výrazem měla tak okamžitý účinek, že se ihned, bez jediného slova námitky, tyto červené oddíly předháněly, kdo si první naloží pytle. A od té doby už s tím nikdy nebyla sebemenší potíž. Marin viděl naložený oddíl odcházet a hned šel králi vylíčit, co se stalo, a jaký účinek měl můj příklad. Byla to služba, která mi vynesla několik laskavých slov od krále, jenž po zbytek obležení vždy hledal příležitost mi kdykoli, když mě uviděl, laskavě něco říct — čímž jsem byl Marinovi tím víc zavázán, že jsem ho vůbec neznal.

Sedmadvacátého dne od otevření zákopů, v úterý 1. července 1692, dal princ z Barbançonu, velitel pevnosti, vybubnovat chamadu — a bylo skutečně na čase, obléhatelé byli na pokraji sil a prostředků kvůli tomu nekončícímu špatnému počasí, které proměnilo vše v bažinu. I královi koně se živili listím a žádný kůň z toho početného jezdectva a vozových parků se z toho nikdy zcela nezotavil. Je jisté, že bez přítomnosti krále, jehož bdělost byla duší celého obležení a který — aniž to vyža-

doval — dokázal přimět k nemožnému (tak nesmírná byla touha zalíbit se mu a vyznamenat se), by se to nikdy nepodařilo dotáhnout do konce; a přesto zůstává velmi nejisté, co by se stalo, kdyby pevnost vydržela ještě deset dní, jak se všichni shodovali, že mohla. Tělesné i duševní vyčerpání, jež král v tomto obležení vytrpěl, mu způsobilo nejbolestnější záchvat dny, jaký kdy pocítil, ale ani z lůžka mu to nebránilo se o vše postarat a konat své rady o vnitřních i zahraničních věcech stejně jako ve Versailles, jak to ostatně dělal po celou dobu obležení.

Pan d'Elbœuf, generálporučík, a pan Vévoda, polní maršál, byli toho dne v zákopech, když zazněla chamada. Pan d'Elbœuf odvedl rukojmí ke králi, který brzy sjednal čestnou kapitulaci. V den, kdy posádka vycházela — nejdeštivější den ze všech —, král v doprovodu Monseigneura a Monsieura zajel do poloviny cesty k vojsku pana z Luxembourgu, kde tento generál přijel převzít rozkazy pro zbytek tažení. Princ Oranžský[11] nasadil veškerou svou dovednost a lstivost, aby ho během obležení, na něž se chystal vrhnout, vylákal z pozice; narazil ale na muže, který mu už předtím ukázal, že ve věcech vojenství toho ví víc než on, a pokračoval v tom po zbytek jeho života.

Během této krátké královy vyjížďky vyšel princ z Barbançonu průlomem v čele své posádky, jež ještě čítala dva tisíce mužů, a defiloval před panem Princem a maršálem z Humières mezi dvěma špalíry francouzských a švýcarských gard a královského pěšího pluku. Barbançon pronesl k panu Princi dost nevlídný pozdrav a zdál se zoufalý ze ztráty svého guvernérství. Byl v Namuru zároveň vrchním fojtem a pobíral z toho sto tisíc livrů ročně. Netruchlil pro ně dlouho — příští léto padl v bitvě u Neerwindenu.

Pevnost, jedna z nejsilnějších v Nizozemí, se mohla chlubit tím, že nikdy nezměnila pána. Tím víc svého pána oplakávala a obyvatelé nemohli zadržet slzy. Dokonce i poustevníci z Marlaigne z toho byli hluboce dojati, natolik, že nedokázali skrýt svůj zármutek, ačkoli je král, dotčen ztrátou jejich obilí, které si uschovali v Namuru, nechal odškodnit dvojnásobkem a navíc jim udělil štědrou almužnu. Stejně tak dbal, aby je nerušil. Ubytovali u sebe jen kardinála z Bouillonu, hraběte z Grammontu, otce de La Chaise, králova zpovědníka, a jeho bratra, kapitána brány; a průchod děl jejich parkem král povolil jen v krajní nouzi, když už je nešlo dopravit jinudy. Navzdory takové vlídnosti se poustevníci po dobytí pevnosti nemohli na Francouze ani podívat, a jeden z nich odmítl láhev piva dveřníkovi z králova předpokoje, který se odvolával na svůj úřad a marně mu nabízel výměnou láhev šampaňského vína.

Marlaigne je klášter na malém, půvabném návrší, v krásném lese obklopeném vysokým porostem, s velkým parkem, který založili arcivévodové Albert a Isabela

11. *Vysvětlivka:* „Princ Oranžský" je Vilém III. Oranžský, vládnoucí anglický král (od roku 1689, po tzv. Slavné revoluci) a Ludvíkův úhlavní nepřítel v této válce — nezaměňovat s „anglickým králem" o pár odstavců dál, kterým Saint-Simon míní sesazeného Jakuba II. Stuarta (viz níže).

jako poustevnu bosých karmelitánů[12] — takovou, jakou mají tito řeholníci v každé ze svých provincií a kam se čas od času, na rok nebo dva, nikdy déle než na tři roky, se svolením svých představených uchylují bratři jejich řádu. Žijí tam v neustálém mlčení v celách skromnějších, ale zhruba podobných celám kartuziánů, přičemž refektář, velmi prostý, mají společný, drží téměř nepřetržitý půst, jsou pilní v modlitbách hodinek a jinak si dělí čas mezi ruční práci a rozjímání. Každý má čtyři komůrky, malou zahradu a malou kapli, a přitom je tu ta největší hojnost nejkrásnější a nejlepší pramenité vody, jakou jsem kdy pil, v samotném domě, kolem něj i v celém parku, většinou tryskající. Tento park je celý zvlněný, s množstvím vysokého porostu, obehnaný zdí. Je nesmírně rozlehlý. Uvnitř je rozeseto osm nebo deset domků daleko od sebe, uspořádaných podobně jako v klášteře, každý s trochu větší zahradou a malou kuchyní. V každém z nich bydlí, měsíc a jen zřídka déle, jeden řeholník z domu, který se sem uchýlí se svolením představeného — jediného, kdo ho tu čas od času navštíví. Život je tu ještě přísnější než v hlavním domě a v naprosté odloučenosti. Všichni přicházejí v neděli na hodinky, odnášejí si zásoby z kláštera, přes týden si sami připravují jídlo, nikdy neopouštějí svůj domek, slouží tam vlastní mši, kterou si sami vyzvánějí a na niž jim odpovídá soused, který zaslechne zvon, a rozcházejí se, aniž by si vyměnili jediné slovo. Modlitba, rozjímání, práce v jejich malé domácnosti a pletení košíků jim dělí čas — po vzoru starobylých laur[13].

Po dobytí Namuru se stalo cosi, co vyvolalo rozruch a co by s jiným panovníkem než s králem mohlo mít nepříjemné následky. Než král vstoupil do města — kam by během obléhání hradu ostatně nebylo vhodné, aby chodil —, bylo vše důkladně prohlédnuto, ačkoli podle kapitulace už byly ukázány miny, sklady, zkrátka všechno. Když se při poslední prohlídce po dobytí hradu mělo jít i k jezuitům, otevřeli úplně vše, byť dali najevo své překvapení, ba i cosi víc, nad tím, že se jejich vlastnímu tvrzení nevěří. Ale při prohledávání míst, kde se to nečekalo, se objevily jejich sklepy plné střelného prachu, o němž se dobře střežili cokoli říct: co s ním vlastně zamýšleli, zůstalo nejasné. Prach jim zabavili, a protože to byli jezuité[14], nic dalšího se z toho nevyvodilo.

Během tohoto obležení utrpěl král krutý *tire-lesse*[15] — hořké zklamání. Měl na moři válečné loďstvo pod velením proslulého viceadmirála Tourvilla; Angličané měli jiné, spojené s Holanďany, téměř dvojnásobně silnější. Obě byla v

12. *Vysvětlivka:* Bosí karmelitáni jsou reformovanou, přísně asketickou větví karmelitánského řádu (založena ve Španělsku ve druhé polovině 16. století sv. Terezií z Ávily a sv. Janem od Kříže); jejich přísnost života tu Saint-Simon líčí prakticky jako pobyt v poustevně.
13. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Cely poustevníků na Východě, tvořící jakousi vesnici — byly to první kláštery vůbec.
14. *Vysvětlivka:* Ironický tón této věty odkazuje na proslulý politický vliv a vlivné konexe jezuitského řádu u francouzského dvora (mj. králové zpovědníci byli tradičně jezuité) — odtud narážka, že navzdory nálezu skrytého prachu jim nehrozil žádný postih.
15. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Staré slovo, obvykle psané *tire-laisse*. Vyjadřovalo zklamání člověka, který přišel o něco, o čem si myslel, že mu nemůže uniknout.

Lamanšském průlivu a anglický král[16] byl na normandském pobřeží, připraven podle výsledku přeplout do Anglie. Tak pevně spoléhal na své tajné styky s většinou anglických velitelů, že přesvědčil krále, aby nechal svést bitvu, o níž věřil, že nemůže být pochybná, protože během boje jistě přeběhne víc než polovina anglických lodí. Tourville, tak proslulý svou udatností a schopnostmi, dvěma posly králi vylíčil krajní nebezpečí spoléhat na styky anglického krále, tak často zklamané, ohromnou přesilu nepřítele a nedostatek přístavů a jakéhokoli útočiště, kdyby vítězství zůstalo Angličanům, kteří by spálili jeho loďstvo a zničili zbytek královské flotily. Jeho námitky byly marné, dostal rozkaz bojovat, ať silný, nebo slabý, kdekoli k tomu dojde. Uposlechl, dokázal zázraky, které napodobili jeho zástupci i podřízení, ale ani jedna nepřátelská loď nepolevila ani se neobrátila. Tourville byl zavalen přesilou, a ačkoli zachránil víc lodí, než se dalo doufat, téměř všechny byly nakonec po boji u Hogue[17] ztraceny nebo spáleny. Anglický král sledoval bitvu z pobřeží a byl obviňován, že dal najevo náklonnost ke svému národu, ačkoli mu nikdo z Angličanů nedodržel sliby, na jejichž základě prosadil, aby se bitva vůbec svedla.

Pontchartrain byl tehdy státním sekretářem s resortem námořnictva, státním ministrem a zároveň generálním kontrolorem financí. Kvůli tomuto poslednímu úřadu zůstával v Paříži a své posly a dopisy pro krále adresoval svému bratranci Châteauneufovi, rovněž Phélypeauxovi a rovněž státnímu sekretáři, který o nich podával králi zprávu. Pontchartrain vypravil posla se smutnou zprávou, v prvních chvílích drženou v naprosté tajnosti. Jeden posel, který se právě v tu chvíli náhodou vracel před Namur k Barbezieuxovi, státnímu sekretáři s resortem války, brzy dohonil toho Pontchartrainova, horšího jezdce a hůř obslouženého na cestě. Dali se do řeči a ten pozemní dělal vše, co mohl, aby z toho námořního vytáhl zprávy. Aby to dokázal, jel s ním pár hodin. Ten druhý, unavený tolika otázkami a tušící, že by ho tak stejně předjel, mu nakonec řekl, že mu ukojí zvědavost, dá-li mu slovo, že pojedou spolu a že ho nepředjede, protože mu velice záleželo na tom, aby tak dobrou zprávu donesl jako první; a hned mu řekl, že Tourville porazil nepřátelské loďstvo, a vyprávěl mu nevím kolik zajatých nebo potopených lodí. Ten druhý, nadšený, že se mu podařilo tajemství vytáhnout, zdvojnásobil otázky, aby se dobře seznámil s podrobnostmi, které si chtěl pořádně vštípit do hlavy; a hned na první poštovní sta-

16. *Vysvětlivka:* Tímto „anglickým králem" je míněn sesazený Jakub II. Stuart, který po Slavné revoluci roku 1688 uprchl do Francie a jehož Ludvík XIV. uznával za právoplatného anglického krále; doufal ve francouzskou invazi, jež by ho vrátila na trůn, obsazený jeho dcerou Marií a jejím manželem Vilémem Oranžským.
17. *Vysvětlivka:* Bitva u La Hogue (29. května – 3. června 1692) skončila drtivou francouzskou porážkou a znamenala definitivní konec Jakubových nadějí na francouzskou invazi do Anglie; francouzské královské námořnictvo se z ní jako útočná síla dlouho nevzpamatovalo, což na zbytek vlády Ludvíka XIV. přesunulo francouzskou válečnou strategii na moři spíše ke korzárské válce (guerre de course) než k bitvám velkých loďstev.

nici popohnal koně, unikl a dorazil první — tím snáz, že ten druhý nikam nespěchal a chtěl mu dopřát čas na triumf.

První posel dorazí, vylíčí své dobrodružství Barbezieuxovi, který ho ihned odvede ke králi. Nastane velká radost, ale i velký údiv, že se to takhle dozvěděli oklikou. Král pošle pro Châteauneufa, který řekne, že nemá ani dopisy, ani posla, a že neví, co to má znamenat. O čtyři nebo pět hodin později dorazí k Châteauneufovi ten druhý posel; Châteauneuf se ho hned dychtivě ptá na zprávy o vítězství, jež přináší; posel mu skromně řekne, ať si otevře dopisy; on je otevře a najde v nich porážku. Nastaly rozpaky, jak to jít oznámit králi, který si zavolal Barbezieuxe a pořádně mu vyčinil. Ten protiklad krále silně zarmoutil a dvůr vypadal zdrceně. Král se ale dovedl ovládnout, a já tehdy poprvé viděl, že dvory nezůstávají v zármutku ani se smutkem dlouho nezaobírají.

Guvernérství nad Namurem a jeho hrabstvím dostal Guiscard. Byl polním maršálem, ale hodně zapomenutým a velmi oddaným svým radovánkám. Měl guvernérství Sedanu, které si ponechal a které zdědil po otci La Bourliem, králově podguvernérovi, a byl navíc guvernérem Dinantu, který mu byl rovněž ponechán. Překvapení nad touto volbou bylo veliké, stejně jako zklamání obyvatel Namuru, zvyklých mít za guvernéry jen ty nejvýznamnější pány Nizozemí. Guiscard měl ale dost rozumu na to, aby chybějící vážnost nahradil takovou vlídností a velkorysostí, takovou lehkostí ve vší pravidelnosti služby tak žárlivě střeženého guvernérství, že si navždy získal srdce i důvěru celého svého guvernérství i vojsk, která se tam pod jeho velením vystřídala.

Dva dny po odchodu nepřátelské posádky odjel král do Dinantu, kde byly dámy, a s nimi se vrátil do Versailles. Doufal jsem, že Monseigneur tažení dokončí a že budu v oddílu mušketýrů, který by s ním zůstal; nebylo to tedy bez lítosti, když jsem se s celou kompanií vydal zpátky na cestu do Paříže.

Jedno z nocování dvora bylo v Marienbourgu a mušketýři tábořili kolem. Uzavřel jsem důvěrné přátelství s hrabětem z Coetquen, který byl ve stejné kompanii. Věděl nekonečně mnoho a věděl to příjemným způsobem, měl mnoho ducha a mírnosti, díky čemuž byla jeho společnost velmi milá. Byl při tom dost svérázný a ještě víc líný, po matce, dceři ze Saint-Malo, nesmírně bohatý, a otce už neměl. Toho večera v Marienbourgu nám měl uspořádat večeři pro několik z nás. Přišel jsem k jeho stanu brzy a našel jsem ho na lůžku, odkud jsem ho žertem vyhnal a lehl si na jeho místo, za přítomnosti několika z nás a pár důstojníků. Coetquen žertem sáhl po své pušce, o níž se domníval, že je vybitá, a zamířil na mě. Jaké bylo ale překvapení, když se ozval výstřel. Naštěstí pro mě jsem v tu chvíli ležel naplocho. Tři kulky prolétly tři prsty nad mou hlavou, a protože puška mířila trochu vzhůru, prolétly tytéž kulky velmi blízko hlav našich dvou vychovatelů, kteří se procházeli za stanem. Coetquenovi se udělalo špatně z neštěstí, které málem způsobil; stálo nás obrovské

úsilí ho uklidnit a několik dní se z toho pořádně nevzpamatoval. Uvádím to jako ponaučení, že se se zbraněmi nikdy nemá žertovat.

Chudák chlapec, abych rovnou dopověděl, co se ho týká, dlouho nepřežil. Brzy nastoupil do královského pluku, a když se ho na jaře následujícího roku chystal dohnat, přišel mi vyprávět, že si nechal věštit budoucnost od jedné ženy jménem la du Perchoir, která to v Paříži tajně provozovala jako živnost; řekla mu prý, že se utopí, a to brzy. Vynadal jsem mu za tak nebezpečnou a pošetilou zvědavost a utěšoval jsem se představou, že takoví lidé nic nevědí a že ona žena to usoudila jen z tváře mého přítele, skutečně smutné a zlověstné — byl velmi nepříjemně ošklivý. Odjel o pár dní později a v Amiensu narazil na dalšího provozovatele téhož řemesla, který mu dal stejnou předpověď; a když pochodoval s královským plukem, aby se připojil k vojsku, chtěl napojit svého koně ve Šeldě a utopil se tam, před zraky celého pluku, aniž mu bylo možné pomoci. Byl jsem z toho nesmírně zarmoucený a pro jeho přátele i rodinu to byla nenahraditelná ztráta. Měl jen dvě sestry, z nichž jedna se provdala za nejstaršího syna pana z Montchevreuil a druhá se stala řeholnicí v klášteře Kalvárie.

Mušketýři mě zavedli příliš daleko dopředu; než budu pokračovat, musím se vrátit a nezapomenout na dva sňatky uzavřené u dvora na počátku tohoto roku — první podivuhodný, 18. února, druhý o měsíc později.

Kapitola druhá

Král, zaneprázdněný zaopatřením svých levobočků, které den ze dne povyšoval, provdal dvě ze svých dcer za dva prince královské krve. Paní princezna de Conti, jediná dcera krále a paní de La Vallière, byla vdova bez dětí; druhá, nejstarší dcera krále a paní z Montespan, se provdala za pana Vévodu[1]. Paní z Maintenon, ještě více než sám král, už dlouho nemyslela na nic jiného než na to, jak je dál a dál povyšovat; oba pak chtěli provdat slečnu z Blois[2], druhou dceru krále a paní z Montespan, za pana vévodu z Chartres[3]. Byl to králův vlastní a jediný synovec a svým postavením vnuka Francie i díky dvoru, který Monsieur vedl, stál daleko nad princi krve. Sňatky oněch dvou princů krve, o nichž jsem právě mluvil, pohoršily všechny. Král to dobře věděl a podle toho odhadoval, jaký dojem vyvolá sňatek nepoměrně okázalejší. Už čtyři roky se tou myšlenkou zabýval a podnikl první kroky k jejímu uskutečnění. Byly o to obtížnější, že Monsieur nesmírně lpěl na všem, co se týkalo jeho vlastní důstojnosti, a že Madame[4] pocházela z národa, který si ošklivil levobočectví a nerovné sňatky, a měla povahu, u níž se nikdo neodvažoval doufat, že by ji kdy přiměl si takový sňatek oblíbit.

1. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Panem Vévodou se obvykle označoval nejstarší syn prince de Condé. Zde jde o Ludvíka III. Bourbonského, zemřelého 4. března 1710. (V edici z roku 1856 je uvedeno datum narození „11. října 1688“ — jde však nejspíš o tiskovou/přepisovou chybu: podle dnešního bádání se Ludvík III. narodil 10. listopadu 1668 a v roce 1685, kdy se konal zde zmíněný sňatek s Mlle de Nantes, mu bylo sedmnáct let.)
2. *Vysvětlivka:* Françoise-Marie de Bourbon, zvaná slečna (Mademoiselle) z Blois (1677–1749), byla druhou legitimovanou dcerou Ludvíka XIV. a paní z Montespan. Sňatkem popsaným v této kapitole (únor 1692) se stala vévodkyní z Chartres a po smrti svého tchána roku 1701 vévodkyní Orleánskou.
3. *Vysvětlivka:* Ženich této kapitoly, pan vévoda z Chartres, je Filip II. Orleánský (1674–1723) — tentýž muž, který se po smrti Ludvíka XIV. v roce 1715 stane regentem Francie po dobu nezletilosti Ludvíka XV. (viz vysvětlivka k „Introduction de l'auteur“). Saint-Simon s ním udržoval po celý život blízké přátelství, jak zmiňuje i ediční poznámka na začátku tohoto vydání.
4. *Vysvětlivka:* Madame je zde Alžběta Šarlota Falcká, zvaná Liselotte (1652–1722), druhá manželka Monsieura (Filipa I. Orleánského) a matka ženicha. Pocházela z německého Falcka a je dodnes proslulá svou rozsáhlou, nesmírně upřímnou korespondencí, v níž otevřeně kritizovala poměry na francouzském dvoře.

Aby král překonal tolik překážek, obrátil se na pana Velkého[5], který byl odjakživa v jeho důvěrné blízkosti, aby si naklonil rytíře Lotrinského[6], jeho bratra, který zase odjakživa ovládal Monsieura. Rytíř míval půvabnou tvář. Monsieurův vkus nesměřoval k ženám a on to ani neskrýval; právě tento vkus mu dal za pána rytíře Lotrinského, který jím zůstal po celý život. Oba bratři si nedali dvakrát říkat, aby se králi zavděčili právě v tomto choulostivém bodě, a jako obratní lidé z toho zároveň vytěžili i pro sebe. K tomuto prvnímu jednání došlo v létě 1688. Rytířů Řádu Svatého Ducha[7] tehdy zbývalo nanejvýš tucet a každý viděl, že další jmenování už nelze dlouho odkládat. Oba bratři si vyžádali, aby mezi ně byli přijati a aby měli přednost před vévody. Král, který právě kvůli tomuto nároku dosud žádnému z Lotrinských řád neudělil, se k tomu odhodlával jen s obtížemi; bratři však dokázali stát na svém, prosadili se, a rytíř Lotrinský, takto odměněný předem, se králi zaručil za Monsieurův souhlas se sňatkem i za způsob, jak k němu přimět Madame a pana vévodu z Chartres.

Tento mladý princ byl svěřen do rukou Saint-Laurenta, jakmile vyšel z péče žen. Saint-Laurent byl člověk nízkého původu, podúvaděč vyslanců u Monsieura a nevzhledného zevnějšku, ale řekněme to jedním slovem: byl to muž svého věku nejpovolanější vychovávat prince a formovat velkého krále. Jeho nízký původ mu bránil získat pro tuto výchovu jakýkoli titul; jeho mimořádné zásluhy ale způsobily, že v ní zůstal jediným skutečným pánem, a když slušnost vyžadovala, aby princ měl guvernéra, byl tento guvernér guvernérem jen navenek, zatímco Saint-Laurent si podržel stejnou důvěru a stejnou autoritu jako předtím.

Byl přítelem faráře od Saint-Eustache a sám byl velmi řádný člověk. Tento farář měl sluhu jménem Dubois[8], který předtím sloužil u pana…[9], jenž byl doktorem u remešského arcibiskupa Le Telliera; ten v něm objevil bystrého ducha, dal ho vzdělávat, a tak tento sluha nabyl nesmírných znalostí krásné literatury i historie. Byl to ale sluha bez jakéhokoli majetku a po smrti svého prvního pána vstoupil do služby k faráři od Saint-Eustache. Farář, spokojený s tímto sluhou, pro nějž sám nemohl nic udělat, ho odevzdal Saint-Laurentovi v naději, že ten mu bude moci prospět víc.

5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tento titul označoval velkého štolbu, jímž byl tehdy Ludvík Lotrinský, hrabě z Armagnacu, narozený 1641, zemřelý 1718.
6. *Vysvětlivka:* Rytíř Lotrinský, vlastním jménem Filip Lotrinský (1643–1702), byl celoživotním favoritem (a milencem) Monsieura, bratra Ludvíka XIV. Díky tomuto vztahu měl na Monsieura a nepřímo i na dvorské záležitosti značný vliv, jak ukazuje i tato kapitola.
7. *Vysvětlivka:* Řád Svatého Ducha (ordre du Saint-Esprit), založený roku 1578 Jindřichem III., byl nejvyšším francouzským rytířským řádem s přísně omezeným počtem členů. Jeho odznakem byla modrá stuha („cordon bleu“), nošená přes rameno.
8. *Vysvětlivka:* Tento abbé Dubois je Guillaume Dubois (1656–1723) — muž, jehož skromné začátky jako vychovatele mladého vévody z Chartres tu Saint-Simon líčí. Právě on se po nástupu svého bývalého žáka do úřadu regenta (1715) stane jeho všemocným prvním ministrem a v roce 1722 kardinálem; je téměř jistě oním „prvním ministrem“, na něhož Saint-Simon mířil svou skrytou kritikou v úvodní kapitole „Introduction de l’auteur“ (viz tamní vysvětlivka).
9. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Jméno je v rukopisu ponecháno prázdné.

Saint-Laurent ho přijal a postupně ho využíval jako písaře při studiu pana vévody z Chartres; a poté, chtěje ho využít lépe, mu nechal vzít malý kolárek[10], aby ho trochu ohladil, a tak ho uvedl do princovy studovny, aby mu pomáhal připravovat lekce, psát úlohy, ulehčovat mu samotnému práci a hledat slova ve slovníku. Viděl jsem ho v těch počátcích tisíckrát, když jsem si chodíval hrát s panem z Chartres. Později, když Saint-Laurent zeslábl, dával lekce už Dubois, a dělal to velmi dobře, a přitom způsobem, který se mladému princi líbil.

Saint-Laurent pak zemřel, a to zcela náhle. Dubois prozatímně pokračoval v udílení lekcí; ale od té doby, co se stal takřka abbé, si našel způsob, jak se zavděčit rytíři Lotrinskému a markýzi z Effiatu, prvnímu štolbovi Monsieurovu, kteří byli důvěrnými přáteli — a ten druhý měl navíc na svého pána velký vliv. Udělat z Duboise preceptora nešlo navrhnout jen tak naráz; ale jeho ochránci, k nimž se uchýlil, nejprve oddalovali volbu preceptora, pak využili pokroků mladého prince jako důvod, proč ho nedávat do jiných rukou, a nechali dál působit Duboise; nakonec ho preceptorem prostě jmenovali bez obalu. Nikdy jsem neviděl člověka tak spokojeného, a to právem. Tento nesmírný závazek, a ještě více potřeba se udržet, ho čím dál víc poutaly k jeho ochráncům, a byl to právě on, koho rytíř Lotrinský použil, aby si zajistil souhlas pana z Chartres s jeho sňatkem.

Dubois si získal jeho důvěru; v tomto věku a s tak malými znalostmi a zkušenostmi mu bylo snadné nahnat mu strach z krále i z Monsieura, a zároveň mu na druhé straně ukazovat otevřená nebesa. Všechno, co dokázal uvést do pohybu, ovšem vedlo jen k tomu, aby zabránil odmítnutí; ale to k úspěchu celého podniku stačilo. Abbé Dubois promluvil s panem z Chartres až v době, kdy se věc chystala provést; Monsieur už byl získán, a jakmile král obdržel odpověď od abbého Duboise, spěchal záležitost rychle dotáhnout. Den nebo dva předtím se to doneslo k Madame. Promluvila se svým synem o nedůstojnosti tohoto sňatku se vší silou, jíž jí nikdy nechybělo, a vymohla si od něj slib, že k němu nesvolí. Tak se v něm mísila slabost vůči preceptorovi se slabostí vůči matce, odpor na jedné straně a strach na druhé, a ze všech stran veliké rozpaky.

Jednou brzy odpoledne, když jsem se procházel v horní galerii, jsem viděl pana vévodu z Chartres vycházet zadními dveřmi svého bytu, s výrazem velmi zmateným a smutným, v doprovodu jediného důstojníka Monsieurovy gardy; a protože jsem se tam právě nacházel, zeptal jsem se ho, kam jde tak rychle a v tuto hodinu. Odpověděl mi příkře a mrzutě, že jde ke králi, který si pro něj poslal. Neuznal jsem za vhodné ho doprovázet, obrátil jsem se ke svému vychovateli a řekl mu, že tuším něco kolem toho sňatku a že se to brzy provalí. Za posledních pár dní ke mně už něco proniklo,

10. *Vysvětlivka:* „Malý kolárek“ (petit collet) označoval prosté oblečení nižšího kléru či osob ve studiu na kněžství — nešlo o vysvěcení, ale o vnější znak příslušnosti k duchovnímu stavu, který Duboisovi otevíral cestu k postavení abbého.

a protože jsem dobře odhadoval, že scény budou bouřlivé, zvědavost mě přiměla být velmi pozorný a nespouštět to ze zřetele.

Pan z Chartres zastihl krále v kabinetu o samotě s Monsieurem, aniž mladý princ tušil, že tam najde i svého otce. Král se k panu z Chartres choval vlídně, řekl mu, že se chce postarat o jeho zaopatření, že válka, která vzplanula na všech stranách, mu bere princezny, které by pro něj mohly připadat v úvahu; že mezi princeznami krve žádná není jeho věku; že mu nemůže lépe projevit svou náklonnost než tím, že mu nabídne svou dceru, jejíž obě sestry se provdaly za dva prince krve, že by se tím v jeho osobě spojilo postavení zetě s postavením synovce — ale že ať si tento sňatek přeje sebevíc, nechce ho k němu nutit a v této věci mu ponechává úplnou svobodu.

Tato slova, pronesená s onou děsivou majestátností, jež byla králi tak vlastní, uvedla bázlivého prince, který nenacházel slov k odpovědi, zcela z míry. Domníval se, že se z tak kluzké situace vyprostí tím, že se odvolá na Monsieura a Madame, a koktavě odpověděl, že král je pánem, ale že jeho vůle závisí na jejich.

„To je od vás pěkné," odpověděl král, „ale jakmile vy s tím souhlasíte, váš otec ani vaše matka se tomu jistě stavět nebudou," a obrátil se k Monsieurovi: „Není-liž pravda, bratře?" Monsieur souhlasil, jak už to učinil dříve o samotě s králem, který ihned prohlásil, že tedy zbývá už jen Madame, a okamžitě si pro ni poslal; mezitím se dal do řeči s Monsieurem, přičemž oba dva předstírali, že si nevšímají rozrušení a skleslosti pana z Chartres.

Madame přišla a král jí hned na úvod řekl, že pevně počítá s tím, že se nebude stavět proti věci, kterou si přeje Monsieur a s níž souhlasí i pan z Chartres: totiž jeho sňatku se slečnou z Blois, po němž, jak přiznal, sám vášnivě touží — a stručně dodal totéž, co právě řekl panu vévodovi z Chartres, vše s výrazem, který vzbuzoval dojem, jako by nebylo pochyb, že Madame bude nadšena, ač si byl víc než jist opakem. Madame, která počítala s odmítnutím, jež jí syn slíbil a jež se snažil, seč mohl, dodržet svou tak rozpačitou a podmíněnou odpovědí, se ocitla v pasti a beze slova. Vrhla dva zuřivé pohledy na Monsieura a na pana z Chartres, řekla, že když už si to oba přejí, ona sama k tomu nemá co dodat, krátce se uklonila a odešla k sobě. Syn ji ihned následoval, a aniž mu dala příležitost vysvětlit, jak se to celé sběhlo, spustila na něj proud výčitek s přívalem slz a vyhnala ho od sebe.

Krátce nato, když Monsieur vyšel od krále, vstoupil k ní, a kromě toho, že ho nevyhnala jako svého syna, ho nešetřila o nic víc, takže od ní odešel velice zmatený, aniž měl příležitost říct jediné slovo. Celá tato scéna skončila kolem čtvrté hodiny odpolední a večer se konalo apartmá — což se v zimě dělo třikrát týdně, tři další dny se hrála komedie a v neděli se nekonalo nic.

Tím, čemu se říkalo apartmá, se rozumělo shromáždění celého dvora od sedmi hodin večer do desáté, kdy král usedal ke stolu, ve velkém apartmá, jež se táhlo od jednoho ze sálů na konci velké galerie až k tribuně kaple. Nejprve tam hrála hudba; pak byly ve všech místnostech připraveny stoly na nejrůznější hry; hra zvaná lan-

squenet[11], u níž vždy hráli Monseigneur a Monsieur; kulečník — zkrátka naprostá volnost hrát partie s kýmkoli a žádat o další stoly, pokud byly všechny obsazené; za kulečníkem byla místnost vyhrazená pro občerstvení a všude bylo dokonale osvětleno. Na počátku, když se tento zvyk zavedl, tam král chodíval a nějakou dobu i sám hrával, ale to už bylo dávno, co tam přestal chodit — chtěl ale, aby tam byla stálá účast, a každý se předháněl, aby se mu zavděčil. On sám zatím trávíval večery u paní z Maintenon, kde postupně pracoval s jednotlivými ministry.

Jen krátce poté, co hudba skončila, poslal král pro Monseigneura a Monsieura, kteří už hráli lansquenet; pro Madame, jež sotva sledovala partii hombru[12], u níž seděla; pro pana z Chartres, který velmi zasmušile hrál šachy; a pro slečnu z Blois, jež se sotva začala objevovat ve společnosti a která byla ten večer neobyčejně vyšňořená, aniž ale sama cokoli věděla nebo tušila — takže se, od přirozenosti velmi bázlivá a v hrozném strachu z krále, domnívala, že si ji zavolal, aby ji za něco pokáral, a byla tak roztřesená, že si ji paní z Maintenon posadila na klín a držela ji tam po celou dobu, sotva ji dokázala uklidnit. Na zprávu, že tyto královské osoby byly povolány k paní z Maintenon a s nimi i slečna z Blois, propukla v apartmá zvěst o sňatku ve stejnou chvíli, kdy jej král v tomto úzkém kruhu oznámil. Trvalo to jen pár okamžiků a titíž lidé se vrátili do apartmá, kde bylo toto oznámení učiněno veřejně. Přišel jsem tam právě v těchto prvních chvílích. Nalezl jsem společnost rozdělenou do hloučků a na všech tvářích veliký úžas. Příčinu jsem se brzy dozvěděl a nepřekvapila mě díky setkání, které jsem měl na začátku odpoledne.

Madame se procházela po galerii s Châteauthiers, svou oblíbenkyní, která si tu přízeň zasloužila; kráčela dlouhými kroky, kapesník v ruce, plakala bez zábran, mluvila dosti nahlas, gestikulovala a věrně tak ztvárňovala Ceres po únosu její dcery Proserpiny, jak ji zuřivě hledá a dožaduje se jí zpět po Jovovi. Každý jí z úcty nechával volné pole a jen procházel kolem, aby vstoupil do apartmá. Monseigneur a Monsieur se zatím vrátili k lansquenetu. První z nich mi připadal zcela jako obvykle. Nikdy jsem neviděl nic tak zahanbeného jako Monsieurovu tvář, ani nic tak zdrceného jako celou jeho osobu, a tento první stav mu vydržel přes měsíc. Jeho syn se zdál zoufalý a jeho budoucí choť v krajních rozpacích a smutku. Ať byla jakkoli mladá a sňatek jakkoli neobyčejný, celou tu scénu viděla i cítila a obávala se všech jejích důsledků. Konsternace se zdála všeobecná, až na docela malý počet lidí. Lotrinští naopak triumfovali. Sodomie a dvojnásobné cizoložství[13] jim posloužily

11. *Vysvětlivka:* Lansquenet byla oblíbená karetní hazardní hra německého původu, rozšířená na francouzském dvoře — hrálo se o vysoké částky.
12. *Vysvětlivka:* Hombre (l'hombre) byla karetní hra španělského původu, v té době rovněž velmi módní u francouzského dvora.
13. *Vysvětlivka:* „Sodomie" míří na Monsieurův vztah s rytířem Lotrinským; „dvojnásobným cizoložstvím" se dobově označoval poměr Ludvíka XIV. s paní z Montespan, v němž byli oba partneři vázáni manželstvím — z tohoto poměru vzešla nevěsta, slečna z Blois. Oba tyto hříchy podle Saint-Simona posloužily Lotrinským k jejich vzestupu.

znamenitě, a sami sobě posloužili neméně dobře. Vychutnávali si svůj úspěch, neboť veškerý stud už dávno ztratili; a měli důvod si blahopřát.

Politika tedy způsobila, že toto apartmá vypadalo navenek chabě, ale ve skutečnosti bylo živé a zajímavé. Ačkoli trvalo jako obvykle, připadalo mi krátké; skončilo královou večeří, o kterou jsem nechtěl přijít ani okamžik. Král na ní vystupoval zcela jako obvykle. Pan z Chartres seděl vedle Madame, která se na něj ani jednou nepodívala, stejně jako na Monsieura. Měla oči plné slz, jež jí čas od času stékaly a jež si stejně tak stírala, a dívala se na všechny kolem, jako by chtěla vyzkoumat, jaký kdo dělá obličej. I její syn měl oči celé zarudlé a oba téměř nic nejedli. Všiml jsem si, že jí král nabízel téměř všechny mísy, které měl před sebou, a že je všechny odmítala s příkrostí, jež až do konce vůbec nenarušila jeho pozorný a zdvořilý přístup k ní.

Velmi si také všimli toho, že když vstali od stolu a na konci onoho krátkého stání v kruhu v králově komnatě, král před Madame vykonal nápadně hlubokou poklonu, během níž ona provedla tak přesně načasovaný obrat, že když se král znovu narovnal, nenašel před sebou nic než její záda — a ona sama již o krok blíž ke dveřím.

Nazítří byl celý dvůr u Monsieura, u Madame i u pana vévody z Chartres, ale nikdo nepromluvil ani slovo; každý se spokojil s poklonou a vše proběhlo v naprostém tichu. Poté se jako obvykle šlo čekat na konec rady do galerie a na královu mši. Madame tam přišla. Její syn k ní přistoupil, jako to dělal každý den, aby jí políbil ruku. V tu chvíli mu Madame vlepila tak zvučnou facku, že ji bylo slyšet na několik kroků, a ta v přítomnosti celého dvora zahalila toho nebohého prince zahanbením a nesčetné přihlížející, mezi nimiž jsem byl i já, naplnila obrovským úžasem. Téhož dne bylo vyhlášeno ono ohromné věno, a nazítří šel král navštívit Monsieura a Madame — návštěva proběhla velmi smutně, a od té chvíle se už myslelo jen na přípravy svatby.

O masopustní neděli se u krále konal velký slavnostní ples, tedy ples zahájený tancem zvaným branle[14], podle něhož pak všichni tančili po řadě. Toho rána jsem byl u Madame, která se nezdržela, aby mi kysele a mrzutě neřekla, že jsem zjevně rád, že se budou konat plesy, a že je to věcí mého věku — ale že ona, která je stará, by je nejraději měla už dávno za sebou. Monseigneur vévoda z Bourgogne[15] tam tančil poprvé v životě a vedl branle s Mademoiselle. Byla to i pro mě první příležitost tančit u krále a vedl jsem slečnu ze Sourches, dceru velkého prévôta, která tančila velmi dobře. Všichni tam byli nádherně oblečeni.

Krátce nato se konaly zásnuby a podpis svatební smlouvy v králově kabinetu, za přítomnosti celého dvora. Téhož dne byl vyhlášen dvůr budoucí vévodkyně z

14. *Vysvětlivka:* Branle byl slavnostní kruhový nebo řadový tanec, jímž se tradičně zahajovaly dvorské plesy, než přešly k volnější zábavě.
15. *Vysvětlivka:* Monseigneur vévoda z Bourgogne je Ludvík Francouzský (1682–1712), nejstarší syn Monseigneura (Velkého Dauphina) a tedy vnuk Ludvíka XIV. Byl otcem budoucího Ludvíka XV. Zemřel — spolu se svou manželkou a starším synem — roku 1712, ještě před svým dědem, takže se sám francouzským králem nikdy nestal.

Chartres: král jí dal rytíře cti a dámu šatny, což bylo doposud vyhrazeno jen dcerám Francie, a k tomu dvorní dámu, jež této nezvyklé novince odpovídala. Rytířem cti se stal pan z Villars[16], dvorní dámou maršálka z Rochefortu, dámou šatny hraběnka z Mailly a prvním štolbou hrabě z Fontaine-Martel.

Villars byl vnukem písaře z Condrieu, ale zároveň nejlépe rostlým a nejhezčím mužem celé Francie. V jeho době se hojně soubojovalo; byl statečný a obratný ve zbrani a už jako velmi mladý si získal pověst v soubojích. To v očích pana z Nemours, který si rád vázal k sobě statečné muže, zastřelo jeho nízký původ, a ten ho přijal jako svého šlechtice. Vážil si ho dokonce natolik, že si ho vzal za sekundanta v souboji proti panu z Beaufortu, svému švagrovi, který ho v tom souboji zabil, zatímco Villars měl nad svým protivníkem jasnou převahu.

Tato smrt poslala Villarse zpátky domů; netrvalo dlouho a pan princ de Conti si ho rovněž vzal k sobě jako svého šlechtice. Princ právě odložil malý kolárek. Byl slabý a znetvořený a často terčem příliš tvrdých posměšků pana Prince, svého bratra; zamýšlel se z toho vyprostit soubojem, a nevěda s kým, napadlo ho vyzvat vévodu z Yorku, nyní anglického krále Jakuba, jenž je v Saint-Germain a tehdy byl ve Francii.[17]

Tato skvělá myšlenka a vzpomínka na souboj pana z Nemours ho přiměly zvolit si Villarse. Svůj záměr nedokázal udržet natolik v tajnosti, aby nevyšel najevo, a ten byl ihned zmařen zahanbením, jehož se mu za to dostalo, neboť s vévodou z Yorku nikdy neměl sebemenší spor. Později k Villarsovi pojal důvěru, právě když kardinál Mazarin uvažoval, že mu dá svou neteř za manželku. Byl to Villars, jehož k tomu využil a jehož prostřednictvím tento sňatek uzavřel. Je známo, jak šťastně a moudře pak žil. Villars se stal důvěrníkem obou manželů a jejich pojítkem s kardinálem, a to vše s veškerou možnou obezřetností a poctivostí.

Taková situace ho výrazně uvedla do světa, a to do světa daleko nad jeho poměry, v němž — ať už si od té doby vydobyl jakékoli postavení — nikdy nezapomněl, odkud pochází. Jeho zjev mu otevíral dveře k dámám; byl galantní a diskrétní a tato cesta mu nebyla k ničemu. Zalíbil se paní Scarronové[18], jež na trůnu, na němž pak dlouho vládla, nikdy nezapomněla na takováto volná a důvěrná přátelství. Villars byl vysílán k německým a italským knížatům a poté byl vyslancem v Savojsku, v Dánsku a ve Španělsku, a všude uspěl a získal si vážnost i oblibu. Poté získal místo

16. *Vysvětlivka:* Claude Louis Hector de Villars (1653–1734) se později stal jedním z nejproslulejších francouzských maršálů — do dějin vešel zejména vítězstvím u Denain roku 1712, jež zachránilo Francii před vojenskou katastrofou ve válce o španělské dědictví.
17. *Vysvětlivka:* „On" v této a následujících větách je sám princ de Conti — Armand de Bourbon (1629–1666), mladší bratr Velkého Condého (zde „pana Prince"). Byl původně určen pro církevní dráhu (odtud „malý kolárek"), byl tělesně nedužívý a roku 1654 se oženil s Mazarinovou neteří Annou Marií Martinozzi; po sňatku se obrátil k přísné zbožnosti, na což narážejí slova o jeho pozdějším šťastném a moudrém životě.
18. *Vysvětlivka:* Paní Scarronová je totožná s paní z Maintenon — jméno nosila po svém prvním manželovi, spisovateli Paulu Scarronovi; teprve později, jako tajná druhá manželka Ludvíka XIV., přijala jméno de Maintenon podle panství, které jí král daroval.

státního rady z řad šlechty meče a ke skandálu Řádu Svatého Ducha byl přijat do jeho promoce z roku 1698. Jeho žena byla sestrou otce maršála z Bellefonds — žena nesmírně duchaplná, vtipná, štiplavá, obvykle zlomyslná; oba byli velmi chudí, stále u dvora, kde měli mnoho vlivných přátel a přítelkyň.

Maršálka z Rochefortu byla z jiného těsta a pocházela z rodu Montmorency, z větve Lavalů. Její otec, druhý syn maršála z Boisdauphinu, s velmi skrovným jměním, si díky svému pěknému zjevu vzal markýzu z Coislinu, vdovu po generálním plukovníkovi Švýcarů a matku vévody a rytíře z Coislinu a biskupa orleánského, prvního královského almužníka. Ta byla nejstarší dcerou kancléře Séguiera a starší sestrou vévodkyně z Verneuil, matky v prvním manželství vévody ze Sully a vévodkyně du Lude. Maršálka z Rochefortu se narodila jako pohrobek, jediné dítě z tohoto manželství, v roce 1646, a pan z Boisdauphinu, starší bratr jejího otce, neměl žádné potomky. V roce 1662 se provdala za markýze, později maršála, z Rochefort-Alloigny, jen pár měsíců poté, co si dědička ze Souvré, její sestřenice z druhého kolena, vzala pana z Louvois.

Tato dědička byla dcerou syna pana z Courtenvaux, který byl synem maršála ze Souvré a bratrem proslulé paní ze Sablé, matky pana z Lavalu, otce maršálky z Rochefortu. Pan z Rochefortu, jejž si vzala, byl důvěrným přítelem pana Le Telliera a pana z Louvois, kteří mu rychle zajistili skvělou kariéru. Zemřel jako kapitán tělesné gardy, guvernér Lotrinska a určený velitel armády, když na jaře 1676 jel převzít velení. Nebyl ani rok maršálem Francie — do této hodnosti byl jmenován v promoci, jež následovala po smrti pana z Turenne. Táž ochrana zajistila i jeho ženě místo palácové dámy královny.

Byla krásná, ještě spíš pikantní, celá stvořená pro dvůr, pro milostná dobrodružství, pro intriky — se světáckým duchem, jaký dává jen dlouhá zkušenost ve společnosti, jinak toho v sobě mnoho neměla —, a se vší tou nízkostí, jež je potřebná k tomu, být zapletena do všeho a v jakékoli podobě. Pan z Louvois si ji velmi oblíbil a jí zase velmi vyhovoval jeho měšec i to, že se díky této důvěrnosti mohla ukazovat ve společnosti. Když král měl a střídal milenky, byla vždy jejich nejlepší přítelkyní; a když se sblížil s paní ze Soubise, chodívala tato právě k maršálce a u ní za zavřenými dveřmi čekávala na Bontempse[19], který ji oklikami vodíval ke králi. Sama maršálka mi to vyprávěla, i to, jak se jednoho dne dostala do rozpaků, jak se zbavit společnosti, kterou u ní paní ze Soubise zastihla, protože ji neměla čas předem upozornit, a jak umírala strachy, že Bontemps odejde s nepořízenou a schůzka se zmaří, kdyby dorazil dřív, než se zbaví svých hostů.

Byla tedy přítelkyní paní de La Vallière, z Montespan a ze Soubise, a to hlavně té poslední, až do doby, kdy jsem maršálku poznal já, a zůstaly si důvěrně blízké dodnes. Později se stala přítelkyní i paní z Maintenon, kterou poznala u paní z Mon-

19. *Vysvětlivka:* Alexandre Bontemps byl prvním komorníkem Ludvíka XIV. a jeho důvěrníkem, který mimo jiné diskrétně organizoval králova soukromá setkání s milenkami.

tespan a k níž se přimkla, jak viděla přicházet a růst její přízeň. Přízeň paní z Maintenon byla v době Monseigneurovy svatby taková, že se král nestyděl učinit ji dámou šatny nové Dauphine; protože se ji tam ale zároveň neodvažoval dosadit zcela otevřeně, nenašel nic lepšího než maršálku z Rochefortu, aby tam byla jako první, snesla tak podivně nerovnou společnici a přitom jí prokazovala veškeré ohledy, jaké její přízeň vyžadovala. Maršálka tam dokonale naplnila naděje, jež se do ní vkládaly, a přesto si dokázala uchovat přátelství a důvěru paní Dauphine až do její smrti, ačkoli ta nemohla vystát paní z Maintenon, ani paní z Maintenon tuto nebohou princeznu.

Žena králi tak dobře známá a ke všemu tak ochotná byla jako stvořená k tomu, aby byla postavena po bok paní vévodkyně z Chartres, jež vstupovala tak napříč do rodiny daleko nad její poměry, a to ještě s tchyní krajně pobouřenou, která nebyla ženou, jež by dokázala krotit své pohrdání. Jestliže maršálka Francie, a k tomu takového původu, na místě dámy šatny paní Dauphine svět udivila, o to větší úžas vzbudilo, když ji spatřili jako dvorní dámu levobočky, vnučky Francie. Nechala se proto prosit, s onou špetkou pýchy, která ji čas od času přepadala, ale hned nato zase povolila. Po smrti pana z Louvois hodně poklesla, ačkoli pan z Barbezieux k ní choval stejné ohledy jako jeho otec. Vše, co si tímto prvotním odmítnutím vysloužila, byl příslib, že se stane dámou šatny, až se bude ženit Monseigneur vévoda z Bourgogne.

Paní z Mailly byla slečna z Poitou bez špetky majetku, dcera Saint-Hermina, bratrance z druhého kolena paní z Maintenon. Ta si ji dala přivést z jejího kraje, aby u ní bydlela ve Versailles, a provdala ji, napůl dobrovolně, napůl z donucení, za hraběte z Mailly, druhého syna markýze a markýzy z Mailly, dědiců Montcavrelu, kteří se sice vzali s nevalným jměním, ale časem, díky dědictvím a soudním sporům, dosáhli krásného markýzátu Nesle, postavili si palác Mailly naproti Královskému mostu a vybudovali velmi mocný rod. Markýz z Nesle, jejich nejstarší syn, si proti jejich vůli vzal poslední potomkyni slavného rodu Colignyů. Zemřel před Philippsbourgem roku 1688 jako polní maršál a zanechal jen syna a dceru. Právě tomuto synovi chtěli markýz a markýza z Mailly odkázat svůj velký majetek. Jednoho syna a jednu dceru směnili v křížových sňatcích; jiného syna proti jeho vůli přinutili stát se knězem; a další dcera se proti jejich vůli provdala za nejstaršího z rodu Mailly.

Hraběti z Mailly, který jim takto unikl, nechtěli dát nic ani ho oženit. Byl to muž veliké ctižádosti, který se hlásil o všechno, byl by příjemný, kdyby nebyl tak troufalý, a měl čich na příležitost k obohacení. Byl jakýmsi oblíbencem Monseigneurovým. S touto výhodou se chtěl opřít o paní z Maintenon, aby si zajistil kariéru a získal podíl na otcovském majetku: právě to vedlo k tomuto sňatku, když starým Maillyovým slibovali hory doly — oni sami toužili po něčem hmatatelném hned a jako lidé s rozumem tušili, že jakmile bude sňatek uzavřen, nechají je na holičkách, jak se také stalo. Ale když se počítá se sňatkem, za nímž stojí taková moc, nezbývají už žádná

zadní vrátka, a museli tedy skousnout, byť dost neradi. Nová hraběnka z Mailly si s sebou přinesla veškerou neohrabanost svého kraje, které se pro nedostatek ducha nikdy nezbavila, a na to všechno naroubovala veškerou pýchu plynoucí z všemocné přízně paní z Maintenon: jinak to byla dobrá žena a spolehlivá přítelkyně, když jí byla, ušlechtilá, velkorysá, ale přehnaně pyšná a nepříjemná k většině lidí, s malou mírou uvážlivosti a značně svérázná. Maillyovi právem shledávali toto místo velmi špatným, ale museli je spolknout.

Pan z Fontaine-Martel, z dobrého a starého rodu Martelů a Claireů z Normandie, byl muž zničený dnou a bez peněz. Byl jediným bratrem markýze d'Arcy, posledního guvernéra pana vévody z Chartres, jenž si získal velikou vážnost tím, jak ho vedl za války i ve společnosti, byl v ní sám velmi vážený a předtím, než přijal toto poslední místo, si vydobyl velkou pověst svými vyslanectvími. Byl rytířem Řádu Svatého Ducha a státním radou z řad šlechty meče a zemřel na následky vyčerpání z vojenské služby a svého úřadu, aniž byl kdy ženatý, na jaře 1694 ve Valenciennes. Právě pro to, že byl bratrem pana d'Arcy, mu byl onen úřad udělen. Jeho žena byla pohrobní dcerou pana z Bordeaux, který zemřel jako francouzský vyslanec v Anglii, a paní z Bordeaux, která na měšťanku byla nesmírně světácká a důvěrná přítelkyně mnoha významných mužů i žen. Bývala krásná a galantní; tento vkus si uchovala i ve stáří, jež jí zachovalo i významné přítelkyně. Svou jedinou dceru vychovala ve stejných mravech: obě měly ducha a smysl pro intriky. Paní z Fontaine-Martel se tak přirozeně ocitla ve velkém světě; patřila silně ke dvoru Monsieurovu. Důvěrné postavení, které tam tak důstojně zastával její švagr pan d'Arcy, jí dodalo na vážnosti, a to vše dohromady jim vyneslo tento výnosný úřad.

O masopustním pondělí se celá královská svatební společnost i sami novomanželé, nádherně vyšňoření, dostavili krátce před polednem do králova kabinetu a odtud do kaple. Byla uspořádána jako obvykle pro královu mši, jen s tím rozdílem, že mezi jeho klekátkem a oltářem byly dva polštáře pro novomanžele, kteří byli obráceni zády ke králi. Kardinál z Bouillonu[20] přišel v plném ornátu ze sakristie ve stejnou chvíli, oddal je a sloužil mši. Nebesa nad novomanžely drželi velmistr ceremonií a ceremoniář, Blainville a Sainctot. Z kaple se všichni ihned odebrali ke stolu. Byl prostřen do podkovy. Princové a princezny krve tam byli usazeni napravo a nalevo podle svého pořadí, na konci dva králové levobočci, a poprvé po nich i vévodkyně z Verneuil — takže se pan z Verneuilu, levoboček Jindřicha IV., tímto způsobem stal princem krve tolik let po své smrti, aniž kdy tušil, že by jím byl. Vévoda z Uzès to shledal tak komickým, že se dal před ní jít a křičel, co mu síly stačily: „Místo, místo pro paní Charlottu Séguierovou!" K tomuto obědu se nepřišla poklonit žádná vé-

20. *Vysvětlivka:* Kardinál z Bouillonu, Emmanuel Théodose de La Tour d'Auvergne (1643–1715), zastával úřad velkého almužníka Francie. Jeho vztah s Ludvíkem XIV. byl bouřlivý a prošel i obdobím nemilosti a vyhnanství z dvora — na což ostatně naráží i dvorní posměšky zmíněné v této kapitole.

vodkyně kromě vévodkyně ze Sully a vévodkyně du Lude, dcery a snachy paní z Verneuil — což ostatní vévodkyně pokládaly za tak nevhodné, že se tam už neodvážily vrátit.

Odpoledne přijeli do Versailles anglický král a královna[21] se svým dvorem. Konala se velká hudební produkce, velká hra, přičemž král byl skoro po celou dobu velmi vyšňořený a velmi spokojený, s modrou stuhou přes šaty jako den předtím. Večeře proběhla stejně jako oběd. Anglický král měl po své pravici svou manželku královnu a po své levici francouzského krále, každý se svou schránkou na příbor[22]. Poté novomanžele odvedli do bytu nové vévodkyně z Chartres, jíž anglická královna podala košili a anglický král ji podal panu z Chartres, poté co se tomu nejprve bránil se slovy, že je příliš nešťastný. Požehnání lůžka udělil kardinál z Bouillonu, který na sebe nechal čekat čtvrt hodiny, což vedlo k poznámkám, že takové způsoby se vůbec nehodí pro někoho, kdo se jako on právě vrátil z dlouhého vyhnanství — kam ho poslala jeho pošetilost, když odmítl udělit svatební požehnání paní Vévodkyni, pokud nebude připuštěn ke královské hostině.

O masopustním úterý se konala velká toaleta paní z Chartres, k níž přišli anglický král s královnou a k níž se dostavil i francouzský král s celým dvorem; poté následovala králova mše a pak oběd jako den předtím. Paní z Verneuil poslali už od rána zpět do Paříže, neboť usoudili, že si toho užila dost. Odpoledne se král uzavřel s anglickým králem a královnou; poté následoval velký ples jako předchozí, s tím rozdílem, že novou vévodkyni z Chartres tentokrát vedl Monseigneur vévoda z Bourgogne. Každý měl stejný oděv i stejnou taneční partnerku jako předtím.

Nemohu mlčky přejít jednu velmi směšnou příhodu, jež se při obou plesech přihodila témuž muži. Byl to syn Montbronův, který nebyl stvořen k tomu, aby tančil u krále, stejně jako jeho otec nebyl stvořen k tomu, aby byl rytířem Řádu Svatého Ducha — a přesto jím byl od roku 1688 a byl guvernérem Cambrai, generálním místodržitelem, a to jediným generálním místodržitelem Flander, a to pod jménem, o němž nikdy nedokázal prokázat, že je skutečně jeho. Tento mladík, který se u dvora doposud sotva objevil, vedl slečnu z Mareuil, dceru dvorní dámy paní Vévodkyně (levobočky z onoho velkého rodu Mareuilů), jež ostatně stejně jako on neměla na tuto poctu nárok. Zeptali se ho, zda umí dobře tančit, a on odpověděl s takovou sebejistotou, že člověk až toužil zjistit, že tančí špatně — a dočkal se. Hned od první poklony byl zmatený. Od prvních kroků neudržel takt. Snažil se to zachránit a zakrýt svůj nedostatek nachýlenými pózami a vysoko zdviženými pažemi; to jen přidalo na směšnosti a vyvolalo smích, který přerostl v bujaré řehotání, jež se navzdory úctě k přítomnosti krále — který se sotva dokázal udržet od smíchu — nakonec

21. *Vysvětlivka:* Anglickým králem a královnou jsou zde míněni Jakub II. Stuart, sesazený a exilový katolický král Anglie (viz vysvětlivka v kapitole první), a jeho druhá manželka Marie Modenská — oba tehdy žili v exilu na francouzském dvoře v Saint-Germain-en-Laye.
22. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Drahocenná kovová schránka obsahující lžíci, vidličku a nůž. Tento „cadenas" byl rozlišovacím znakem princů a pánů nejvyššího postavení.

zvrhlo v opravdové pískání a hučení. Nazítří se místo toho, aby zmizel nebo mlčel, omlouval tím, že ho přítomnost krále vyvedla z míry, a sliboval divy pro ples, který měl následovat. Byl mým přítelem a trpěl jsem s ním. Byl bych ho i varoval, kdyby mě zcela odlišný osud, jaký jsem měl já sám, nenutil obávat se, že by moje rada nebyla přijata s vděkem. Jakmile ho na druhém plese viděli pustit se do tance, jedni vstávali na nohy, ti nejvzdálenější šplhali, kam se dalo, a pískot a hučení byly tak silné, že přerostly až v tleskání. Všichni, i sám král, se smáli z plna hrdla, a většina přímo v záchvatech smíchu, takže se domnívám, že nikdo nikdy nezažil nic podobného. Zmizel proto hned poté a dlouho se znovu neukázal. Později dostal pěší pluk Dauphin a brzy poté zemřel, aniž byl ženatý. Měl mnoho cti a odvahy a byla to škoda. Byl posledním z těchto nepravých výhonků naroubovaných na rod Montbron, totiž kromě svého otce, který ho přežil.

Kapitola třetí

Popeleční středa učinila konec všem těm smutným povinným radovánkám a nemluvilo se už o ničem jiném než o těch, které teprve měly přijít. Pan du Maine[1] se chtěl oženit. Král mu to rozmlouval a otevřeně mu říkal, že takovým jako on nepřísluší zakládat rod; ale na naléhání paní z Maintenon, jež ho vychovala a vždy k němu chovala slabost jako chůva k odchovanci, se rozhodl podepřít ho aspoň spojenectvím s rodem Condé a oženit ho s jednou z dcer pana Prince, který z toho měl nesmírnou radost. Viděl den ze dne růst hodnost, vliv a spojenectví levobočků. Takové spojenectví pro něj nebylo nic nového už od svatby jeho syna, ale toto ho přibližovalo králi dvojnásob a přicházelo bezprostředně po svatbě pana vévody z Chartres. Madame z toho měla ještě větší radost. Strašlivě se obávala, že král, když jí už vzal syna, obrátí zrak i na její dceru; a tento sňatek dcery pana Prince jí připadal jako vysvobození.

Měl na výběr ze tří dcer. O přednost rozhodl jediný palec výšky, který měla druhá z nich navíc. Všechny tři byly nesmírně drobné postavy; ta první byla krásná a plná ducha a rozvahy. Neuvěřitelné sevření, abych neřekl nic horšího, v němž povaha pana Prince držela vše, co bylo podrobeno jeho jhu, působilo této nejstarší dceři nesmírné trápení. Dokázala je snášet se stálostí, s moudrostí, s hrdostí a v celém svém chování si vydobyla obdiv. Ale zaplatila za to draho: toto úsilí jí zničilo zdraví, které od té doby zůstalo trvale chatrné.

Král, který se s panem Princem na volbě shodl, se ve Versailles odebral do bytu paní Princezny požádat ji o ruku dcery; a krátce nato, ke konci postní doby, se v králově kabinetu konaly zásnuby. Poté se král a celý dvůr odebrali do Trianonu, kde se konalo apartmá a velká večeře pro osmdesát dam u pěti stolů, z nichž každému předsedal král, Monseigneur, Monsieur, Madame a nová vévodkyně z Chartres. Nazítří, ve středu 19. března, byl sňatek uzavřen při králově mši, kterou sloužil kardinál z Bouillonu, stejně jako u pana vévody z Chartres. Oběd i večeře proběhly stejně, poté následovalo apartmá. Anglický král podal košili panu du Maine. Paní z Montespan se neukázala na ničem z toho a ani jednu z těchto dvou svatebních smluv nepodepsala. Nazítří novomanželka přijímala celý dvůr na svém lůžku, přičemž funkci

1. *Vysvětlivka:* Louis-Auguste de Bourbon, vévoda du Maine (1670–1736), byl nejstarším legitimovaným synem Ludvíka XIV. a paní z Montespan, vychovávaným paní z Maintenon. Sňatek popsaný v této kapitole ho spojil s rodem Condé.

hostitelky, k tomu vybraná králem, zastávala princezna d'Harcourt. Dvorní dámou se stala paní ze Saint-Vallery, a Montchevreuil, jenž byl guvernérem pana du Maine a řídil celý jeho dům, si tuto poslední funkci podržel a zůstal šlechticem jeho komnaty.

Paní ze Saint-Vallery byla dcerou Montloueta, prvního štolby velké stáje a mladšího vnuka Bulliona, superintendanta financí, a byla už rok vdovou po mladším synovi Gamachese, rytíře řádu z roku 1661; byla bezdětná, a tudíž švagrová Cayeua, pozdějšího Gamachese, o němž ještě bude příležitost říci pár slov; matka paní ze Saint-Vallery byla z rodu Rouault, sestřenice z otcovy strany Gamachese, onoho rytíře řádu. Byla to žena vysoké postavy, krásná, příjemná, velmi dobře stavěná, s velmi málo duchaplnosti, u níž mírnost, nikdy nezpochybněná ctnost a pevná zbožnost nahrazovaly vše ostatní a díky nimž byla milá a vážená u celého dvora, kam přišla jen proti své vůli. Proto tam také zůstala jen tak dlouho, jak nejméně mohla. Zpozorovala, že si někdo přeje její místo, kde se jí vše protivilo, a že se k ní pan du Maine — ať už přirozeně, nebo záměrně — začíná chovat něžně. Nebylo třeba víc, aby požádala o odchod, k lítosti celého dvora, který okouzlila svou krásou, ctností, skromností a celkovým vznešeným vzezřením. Na její místo dosadili paní z Manneville, manželku guvernéra Dieppe a poslední vévodkyně z Luynes, dcery kancléře d'Aligre[2]. Paní z Manneville byla dcerou Montchevreuila; a tak dokonale odpovídala tomuto místu, že není jasné, jak to, že tam nebyla dosazena hned od počátku.

Montchevreuil byl rodem Mornay, z dobrého domu, zcela bez ducha a chudý jako kostelní myš. Villarceaux, z téhož rodu jako on, byl prostopášník a velmi bohatý, stejně jako jeho bratr abbé, s nímž žil pohromadě. Villarceaux dlouho vydržoval paní Scarronovou[3] a držel ji u sebe ve Villarceaux takřka po celé léto. Jeho žena, jejíž ctnost a mírnost budily v manželovi jistý respekt, mu působila rozpaky: bylo mu zatěžko vést tento způsob života v její přítomnosti. Navrhl proto svému bratranci Montchevreuilovi, aby ho přijal u sebe s jeho společností a že sám ponese náklady na stůl pro všechny. To bylo s radostí přijato, a tak trávili po řadu let celá léta v Montchevreuil. Paní Scarronová, jež se stala královnou, měla tu dobrou vlastnost, že po celý svůj život milovala téměř všechny své staré přátele. Přitáhla Montchevreuila a jeho ženu ke dvoru, kde by se příliš prostopášní Villarceauxové nedokázali

2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Věta je reprodukována doslovně podle autografického rukopisu. Je v ní zjevná chyba. Je třeba patrně číst: „paní z Manneville, manželka guvernéra Dieppe a snacha poslední vévodkyně z Luynes, dcery kancléře d'Aligre." Markéta d'Aligre, dcera kancléře, se totiž v prvním manželství provdala za Karla Bonaventuru, markýze z Manneville, a ve druhém manželství za Ludvíka Karla d'Albert, vévodu z Luynes. Z prvního manželství se narodil Štěpán z Manneville, guvernér Dieppe, jenž si vzal Bonnu Angéliku z Mornay-Montchevreuil, o níž je zde řeč.
3. *Vysvětlivka:* Paní Scarronová je (jako už v předchozí kapitole) budoucí paní z Maintenon. Tato epizoda odkazuje na období před jejím vzestupem ke dvoru, kdy jako mladá vdova udržovala poměr s markýzem z Villarceaux — fakt, který sama Saint-Simonova doba dobře znala, ačkoli pozdější zbožný obraz „paní z Maintenon" ho rád zamlčoval.

ovládat; chtěla mít Montchevreuila jako jednoho ze tří svědků svého sňatku s králem; opatřila mu úřad guvernéra Saint-Germain-en-Laye, přidělila ho panu du Maine, roku 1688 ho učinila rytířem řádu společně se synem Villarceauxovým — poté co to otec odmítl, protože to raději přál synovi než sobě — a svěřila do péče paní z Montchevreuil slečnu z Blois až do jejího sňatku s panem vévodou z Chartres, poté co byla vychovatelkou dvorních slečen paní Dauphine, což byl úřad, který přijala z chudoby.

Montchevreuil byl velmi poctivý muž, skromný, statečný, ale patřil mezi nejtupější. Jeho žena, rozená Boucher-d'Orsay, byla velké, hubené, žluté stvoření, jež se smála hloupě a ukazovala přitom dlouhé a ošklivé zuby, přehnaně zbožná, s upjatým chováním, a chyběl jí jen kouzelný proutek, aby z ní byla dokonalá víla. Ač zcela bez ducha, tak dokonale si podmanila paní z Maintenon, že ta viděla jen jejíma očima — a ty její oči nikdy neviděly nic než pouhé zdání a nechávaly ji napálit ve všem. A přesto to byla právě ona, kdo dohlížel na všechny ženy u dvora, a na jejím svědectví záviselo vyznamenání nebo nemilost, a často se od něj v řetězci odvíjely i celé kariéry. Vše, až po ministry, až po královy dcery, se před ní chvělo; přiblížit se k ní bylo obtížné; její úsměv byl přízní, která se počítala za mnoho. Král k ní choval nejvýraznější ohledy. Byla u všech cest a stále po boku paní z Maintenon.

Sňatek pana du Maine způsobil roztržku mezi paní Princeznou a vévodkyní hannoverskou[4], její sestrou, jež si pana du Maine velmi přála pro jednu ze svých dcer a jež tvrdila, že jí pan Princ podrazil nohy. Žila už dlouho ve Francii se svými dvěma už dosti dospělými dcerami. Neměly žádné postavení, k dvoru vůbec nechodily, stýkaly se s málo lidmi a paní Princeznu vídaly jen v soukromí. Přesto si postupně přivlastnily právo jezdit se dvěma kočáry, s množstvím služebnictva v livrejích a s okázalostí, jež se pro ně v Paříži vůbec nehodila. S tímto doprovodem se jednou na ulici potkala s paní z Bouillonu, kterou lidé té Němky přiměli uhnout z cesty a s velkou povýšeností ji odstavili stranou. Bylo to nějaký čas po sňatku pana du Maine. Paní z Bouillonu, hluboce uražená, se od paní hannoverské ničeho nedočkala. Její rodina byla početná a tehdy v plném lesku, ona sama vedla u sebe velký dům; Bouillonové, krajně dotčení, se rozhodli pomstít a svůj záměr uskutečnili. Jednoho dne, když se dozvěděli, že paní hannoverská má jít do divadla, přijeli tam všichni s paní z Bouillonu a s početným služebnictvem v livrejích. To mělo rozkaz vyvolat hádku se služebnictvem paní hannoverské, a provedení bylo dokonalé: lidé té druhé byli surově zbiti, postroje jejích koní přeřezány, kočár těžce poškozen. Němka spustila veliký křik, stěžovala si králi, obrátila se na pana Prince, který, nespokojený s jejím trucováním, nehnul ani prstem; a král, jenž měl tři bratry Bouillonovy raději

4. *Vysvětlivka:* Paní Princezna (manželka pana Prince, hlavy rodu Condé) a vévodkyně hannoverská byly sestry z falcké větve Wittelsbachů (dcery falckraběte Eduarda a Anny Gonzagové; Francouzi je nazývali „de Bavière"); vévodkyně hannoverská žila i se svými dcerami dlouho ve Francii, než se vrátila do Německa, kde obě dcery provdala do význačných panovnických rodů.

než ji, která nesla první vinu a sama si tuto urážku přivodila, se do toho nechtěl vůbec míchat, takže jí zbyly jen její stížnosti — a naučila se chovat skromněji.

Zůstala z toho tak pobouřená, že se od té chvíle rozhodla stáhnout se i s dcerami do Německa, a o pár měsíců později to i uskutečnila. Byl to jejich šťastný obrat: nejstarší dceru provdala za vévodu Modenského, jenž právě složil kardinálský klobouk, aby nastoupil po svém bratrovi; a krátce nato kníže Salm, vdovec po její sestře, vychovatel a později nejvyšší hofmistr nejstaršího syna císaře Leopolda, krále českého a posléze římského, zprostředkoval sňatek tohoto prince s Amálií, její druhou dcerou.

Můj rok u mušketýrů se chýlil ke konci a můj otec se zeptal krále, co by se mnou ráčil zamýšlet. Na základě volnosti, kterou mu v tom král ponechal, mě určil k jízdě, protože jí sám často velel z pověření, a král se rozhodl dát mi, bez koupě[5], jízdní kompanii v jednom ze svých pluků. Musela se ale nejprve nějaká uvolnit; uplynuly tak čtyři až pět měsíců, během nichž jsem stále svědomitě vykonával své mušketýrské povinnosti. Konečně mi kolem poloviny dubna vzkázal Saint-Pouange, zda bych byl ochoten přijmout kompanii u pluku Royal-Roussillon, jež se právě uvolnila, ale byla velmi zbídačelá a v posádce v Monsu. Umíral jsem strachy, že se nezúčastním tažení, jež se mělo brzy otevřít; přiměl jsem tedy otce, aby to přijal. Poděkoval jsem králi, který mi odpověděl velmi laskavě. Kompanie byla za patnáct dní zcela dána do pořádku.

Byl jsem ve Versailles, když král v pátek 27. března jmenoval maršály Francie hraběte z Choiseul, vévodu z Villeroy, markýze z Joyeuse, Tourvilla[6], vévodu z Noailles, markýze z Boufflers a Catinata: hrabě z Tourville a Catinat nebyli rytíři řádu. Pan z Boufflers byl ve Flandrech a Catinat na italské hranici; ostatních pět bylo u dvora nebo v Paříži. Král vzkázal oběma nepřítomným, aby od té chvíle přijali titul, hodnost a pocty maršálů Francie, s tím, že složí přísahu později — ta ostatně vůbec není nezbytná k tomu, aby jim tuto hodnost propůjčila. Pan z Duras ji složil jen proto, že si královští úředníci, kteří z toho mají tučný podíl, konečně všimli, že nikdy nesložil ani přísahu maršála Francie, ani přísahu guvernéra Franche-Comté, a přiměli ho k tomu prostřednictvím krále víc než třicet let poté.

Byl jsem toho dne u královy tabule. Bez zjevné souvislosti král, dívaje se po společnosti, pravil: „Barbezieux[7] se o povýšení maršálů Francie dozví někde na cestě." Nikdo mu na to neodpověděl ani slovo. Král byl nespokojen s jeho častými cestami

5. *Vysvětlivka:* Ve francouzské armádě té doby se důstojnické hodnosti (včetně velení kompanii) běžně kupovaly a prodávaly. Zdůraznění, že Saint-Simon dostal kompanii „bez koupě", tedy znamená mimořádnou královskou přízeň.
6. *Vysvětlivka:* Anne Hilarion de Cotentin, hrabě z Tourville (1642–1701), byl francouzský admirál — týž, který o něco později (v chronologii vyprávění) velel francouzskému loďstvu v bitvě u La Hogue, popsané v kapitole první.
7. *Vysvětlivka:* Louis François Marie Le Tellier, markýz z Barbezieux (1668–1701), syn zesnulého Louvoise, zastával po otcově smrti (1691) úřad ministra války — ale ve velmi mladém věku a k nelibosti krále často pobýval v Paříži za zábavou místo v úřadě.

do Paříže, kam ho odváděly zábavy. Nebylo mu proti mysli dát mu toto trhnutí uzdou a zároveň mu naznačit, jak malý podíl měl na tomto povýšení.

Král to řekl vévodovi z Noailles už při vstupu do rady, ale se zákazem o tom komukoli mluvit, dokonce ani svým kolegům. Jeho radost se nedá vyjádřit slovy a měl k ní větší důvod než kdokoli z ostatních.

Nadšení vévody z Villeroy vydrželo několik let. Tourville byl o to více unesen, že mu jeho skutečná skromnost skrývala vlastní pověst, a on si ani nedovedl představit, že by se stal maršálem Francie, kdyby se vůbec nějací jmenovali — ačkoli si to zasloužil přinejmenším stejně jako kterýkoli z nich, jak se všeobecně uznávalo. Choiseul a Joyeuse se jevili velmi umírnění, jako páni, kteří si tuto čest zasloužili a už dlouho v ni doufali. Obědvali spolu v Paříži, když tam v poštovním trysku dorazil pěchotní kapitán, spokojený s tím, že slyšel jmenovat Joyeuse, jemuž to oznámil, a na ostatní se vůbec neptal; takže Choiseul byl půl hodiny ve stavu prudkého napětí, dokud nedorazil kurýr. Večer odjeli do Versailles a nazítří složili přísahu spolu s ostatními třemi.

Toto povýšení vyvolalo zástup nespokojenců — méně z práva na základě zásluh než z touhy si takové právo vytvořit prostřednictvím stížností; ale ze všech těch případů svět shledal nevhodným jen opomenutí vévody z Choiseul, Maulevriera a Montala. To, co vyloučilo prvního z nich, je zajímavé. Jeho žena, sestra pana z La Vallière, krásná a stavěná jako bohyně, se nehnula od paní princezny de Conti, jejíž byla sestřenicí z prvního kolena a důvěrnou přítelkyní. Měla za sebou řadu milostných dobrodružství, která vyvolala velký rozruch. Král, jenž se obával tohoto těsného sblížení se svou dcerou, ji nechal napomenout, pak ji potupil, poté vzdálil od dvora, a nakonec jí to vždy odpustil. Když viděl, že je nenapravitelná, a sám nemaje rád rozruch, chtěl to učinit prostřednictvím manžela a zbavit se jí jednou provždy. Použil k tomu povýšení a pověřil pana z La Rochefoucauld, důvěrného přítele vévody z Choiseul, aby mu vylíčil škodu, kterou mu způsobuje veřejné pohoršení kolem jeho ženy, naléhal na něj, aby ji dal umístit do kláštera, a naznačil mu, pokud by se k tomu těžko odhodlával, že maršálská hůl, kterou mu zamýšlel udělit, je podmíněna právě tímto.

Stalo se, co král předvídal. Vévoda z Choiseul, výtečný válečník, byl jinak dost prostoduchý člověk a nejlepší člověk na světě. Ačkoli byl starý, byl do své ženy trochu zamilovaný, takže mu namluvila část toho, co chtěla, a nedokázal se odhodlat k takovému veřejnému kroku, takže pan z La Rochefoucauld, jenž vyčerpal všechnu svou výmluvnost, byl nucen přejít až k podmínce maršálské hole. Právě to všechno zkazilo. Vévoda z Choiseul se pobouřil, že odměna za jeho služby a za pověst, kterou si spravedlivě vydobyl ve válce, má být vázána na rodinnou záležitost, jež se týkala jen jeho samého, a odmítl s neochvějnou tvrdohlavostí, kterou nebylo možné zlomit. Stálo ho to maršálskou hůl a věc vyvolala veřejný skandál. Nejhorší pro něj bylo,

že jeho žena byla brzy nato vypuzena od dvora a tolik toho napáchala, že vévoda z Choiseul to nakonec nevydržel, vyhnal ji z domu a rozešel se s ní navždy.

Maulevrier měl ve válce velkou pověst a zasloužil si ji. Vynesla mu řád navzdory panu z Louvois, významné guvernérství a řadu samostatných velení. Král ho pokládal za dostatečně odměněného a nechal ho stranou. Tento nebohý muž z toho pojal tak prudkou bolest, že povýšení těchto sedmi mladších nepřežil ani o dva měsíce. Croissy, jeho bratr, ministr a státní sekretář, z toho byl zdrcen, ale netroufal si to příliš dát najevo.

Montal byl vysoký osmdesátiletý stařec, který ve válce přišel o oko a byl na těle poset jizvami po ranách. Vyznamenal se tam nesmírně, a to často ve velení nad rozsáhlými silami. Získal mnoho cti v bitvě u Fleurus a ještě větší slávu v boji u Steinkerque[8], který svým zásahem zachránil. Všichni se za něj dožadovali povýšení, jen on sám ne. Jeho skromnost a moudrost vzbuzovaly obdiv. Dotklo se to i samotného krále, který mu slíbil napravit křivdu, jíž se na něm dopustil. Na čas se stáhl k sobě domů, pak se vrátil a sloužil dál v naději, která mu byla dána a jež zůstala klamná až do jeho smrti.

Mademoiselle, veliká Mademoiselle[9], jak se jí říkalo, aby se odlišila od Monsieurovy dcery, nebo chceme-li ji nazvat jejím jménem, slečna z Montpensier, nejstarší dcera Gastona a jediné dítě z jeho prvního manželství, zemřela ve svém Lucemburském paláci v neděli 5. dubna, po dlouhé nemoci zadržování moči, ve věku třiašedesáti let[10] jako nejbohatší soukromá princezna Evropy. Král ji navštívil a ona mu vřele doporučila pana z Joyeuse, jako svého příbuzného, aby byl jmenován maršálem Francie. Hlásila se k příbuzným, vyznamenávala je a živě se zajímala o všechny, kdo měli tu čest k ní příslušet příbuzenstvím — v tom, ač jinak nesmírně povýšená, se velmi lišila od toho, čím se v tomto ohledu od té doby stali princové krve. Přesně dodržovala smutek i po velmi bezvýznamných a vzdálených příbuzných a dokázala vysvětlit, jak a čím jí byli příbuzní. Monsieur a Madame ji během její nemoci neopustili ani na okamžik. Kromě pouta, jež mezi ní a Monsieurem trvalo po celou dobu, ucházel se také o její bohaté dědictví a stal se skutečně jejím univerzálním dědicem. Ale největší sousta mu unikla.

8. *Vysvětlivka:* Fleurus (1690) a Steenkerque (1692) byly významné bitvy devítileté války (viz vysvětlivka v kapitole první) ve Flandrech, obě skončily francouzským vítězstvím.
9. *Vysvětlivka:* „Veliká Mademoiselle" byla Anne Marie Louise d'Orléans, vévodkyně z Montpensier (1627–1693), jediná dcera Gastona Orleánského (mladšího bratra Ludvíka XIII.) z jeho prvního manželství — a jako taková nejbohatší dědička Francie. Její pozdní a zmařená láska k vévodovi z Lauzunu je líčena podrobněji o pár odstavců dál; viz i vysvětlivka v kapitole první.
10. *Vysvětlivka:* Tak v originále; ve skutečnosti bylo Anne Marii Louise d'Orléans, vévodkyni z Montpensier (narozené 29. května 1627), v době smrti roku 1693 pětašedesát let. Jde o Saint-Simonovu nepřesnost.

Vydané Paměti[11] této princezny otevřeně ukazují její slabost pro pana z Lauzunu a jeho pošetilost, že si ji nevzal hned, jakmile k tomu dostal královo svolení, aby to mohl učinit s ještě větší nádherou a slávou. Jejich zoufalství nad odvoláním králova svolení bylo nesmírné, ale darování ze svatební smlouvy už byla učiněna a zůstala v platnosti prostřednictvím jiných listin. Monsieur, popoháněn panem Princem, na krále naléhal, aby své svolení odvolal, ale paní z Montespan a pan z Louvois na tom měli ještě větší podíl, a byli to právě oni, na koho dopadl veškerý hněv Mademoiselle i zuřivost onoho oblíbence — neboť pan z Lauzunu jím skutečně byl[12]. Netrvalo to však dlouho: nejednou si dovolil příliš s králem, ještě častěji s jeho milenkou, a poskytl tak ministrovi skvělou příležitost, jak ho zničit. Tomu se nakonec podařilo dosáhnout jeho zatčení a odvezení do Pignerolu, kde byl z jeho příkazu krajně týrán a kde strávil deset let. Láska Mademoiselle nepřítomností vůbec nevychladla. Toho se využilo k tomu, aby se na její i Lauzunovy útraty zajistilo velké zaopatření panu du Maine — Lauzun si jím totiž vykoupil svobodu. Eu, Aumale, Dombes a ještě další panství byla dána panu du Maine, k velké lítosti Mademoiselle. A právě pod záminkou vděčnosti jim král, aby levobočky stále víc povyšoval, nechal nosit livrej Mademoiselle, jež byla livrejí pana Gastona. Tento vnucený dědic jí nikdy nebyl po chuti a ona byla neustále v obraně kvůli zbytku svého majetku, který jí král chtěl vyrvat pro tohoto svého milovaného syna.

Neuvěřitelná dobrodružství pana z Lauzunu, který zachránil anglickou královnu a prince waleského[13], ho přivedla zpět ke dvoru. Rozkmotřil se s Mademoiselle, jež na něj byla stále žárlivá a jež ho nechtěla vidět ani na smrtelném loži. Ze svých darů si podržel Thiers a Saint-Fargeau. Vždy nechával vyznít, že si Mademoiselle vzal, a objevil se před králem ve velkém smutečním plášti, což se králi vůbec nezamlouvalo. Po skončení smutku si nechtěl obléknout zpět svou vlastní livrej a nechal si udělat jinou, v barvě hnědé, téměř černé, s modrými a bílými prýmky, aby si navždy uchoval smutek nad ztrátou Mademoiselle, jejíž portréty měl všude kolem sebe.

Tato princezna odkázala Monseigneurovi svůj krásný dům v Choisy — byl nadšený, že má zámeček pro zábavu, kam si čas od času mohl zajet sám s kým chtěl; dvaadvacet tisíc livrů slečnám z Bréval a du Cambout, svým dvorním slečnám; a zbožné odkazy i další svým sluhům, jež jen málo odpovídaly jejímu bohatství.

11. *Vysvětlivka:* Vévodkyně z Montpensier skutečně sama napsala rozsáhlé paměti (poprvé tiskem vydané až po její smrti, v 18. století), v nichž otevřeně líčila i svůj vztah k Lauzunovi.
12. *Vysvětlivka:* Viz podrobná vysvětlivka k vévodovi z Lauzunu v kapitole první — zde Saint-Simon líčí týž příběh (zmařený sňatek, věznění v Pignerolu, výkupné ve prospěch pana du Maine) z pohledu posledních měsíců života Mademoiselle.
13. *Vysvětlivka:* Po svém propuštění se Lauzun roku 1688 podílel na záchraně anglické královny Marie Modenské a jejího novorozeného syna, prince waleského (pozdějšího „starého pretendenta" Jakuba Stuarta), při jejich útěku z Anglie do Francie během tzv. Slavné revoluce, jež sesadila Jakuba II. — viz vysvětlivka k Jakubovi II. v kapitole první.

Všechny Paměti o občanských válkách i její vlastní ji dostatečně přiblížily veřejnosti, takže zde není třeba nic dodávat. Král jí nikdy zcela neodpustil onen den u Saint-Antoine[14], a jednou jsem ho slyšel, jak jí to při své večeři žertem, ale přece jen dost důrazně, vyčítal — že totiž nechala z Bastily vypálit dělo na jeho vojska. Byla z toho trochu v rozpacích, ale vyvázla z toho nakonec docela obstojně.

Její pohřební obřady proběhly v plném rozsahu a její tělo bylo po několik dní střeženo, střídavě po dvou hodinách, vždy jednou vévodkyní nebo princeznou a dvěma urozenými dámami, všemi ve smutečních pláštích, vyrozuměnými z pověření krále velmistrem ceremonií; na rozdíl od dcer Francie, u nichž je stráž dvojnásobná a doplněná i biskupy v rochetě a mozetě, a princezen krve, jež jsou střeženy pouze svým vlastním služebnictvem. Hraběnka ze Soissons odmítla se tam dostavit; král se rozhněval, pohrozil jí vyhnáním a přinutil ji k poslušnosti.

Přihodila se tam velmi směšná příhoda. Uprostřed dne, za přítomnosti celého obřadu, se urna stojící na příborníku a obsahující vnitřnosti s děsivým rachotem roztříštila a rozšířil se náhlý a nesnesitelný puch. V mžiku jedny dámy omdlévaly hrůzou, druhé prchaly. Heroldi, feuillantští mniši, kteří zpívali žalmy, se dusili u dveří v davu, jenž se dával na útěk. Zmatek byl nesmírný. Většina se dostala do zahrady a na nádvoří. Byly to špatně nabalzamované vnitřnosti, jejichž kvašení tento výbuch způsobilo. Vše bylo navoněno a uvedeno do pořádku a tento poplach posloužil jen k obveselení. Ony vnitřnosti byly odneseny k celestinům, srdce do Val-de-Grâce a tělo dopraveno do Saint-Denis vévodkyní z Chartres, doprovázenou vévodkyní z La Ferté, princeznou d'Harcourt a urozenými dámami; dámy paní vévodkyně Orleánské je následovaly v kočáře této princezny. Soudní dvory se zúčastnily zádušní bohoslužby v Saint-Denis o pár dní později, kterou sloužil arcibiskup z Albi. Abbé Anselme, proslulý kazatel, pronesl smuteční řeč. Mademoiselle, dcera Monsieurova[15], doprovázená vévodkyní z Ventadour a princeznou z Turenne, její dcerou, doprovázela srdce: samé pocty nad úroveň princezen krve, díky onomu postavení vnučky Francie, které zesnulé princezně dal udělit můj otec u zesnulého krále, neboť tehdy byla jedinou takovou v královské rodině.

14. *Vysvětlivka:* Odkaz na slavnou epizodu Fronde (občanské války z let 1648–1653): dne 2. července 1652, v takzvaný „den u předměstí Saint-Antoine", nechala mladá vévodkyně z Montpensier na obranu ustupující Condého armády vypálit děla pařížské Bastily na královská vojska — čin, který jí Ludvík XIV. dle Saint-Simona nikdy zcela neodpustil.
15. *Vysvětlivka:* Tato „Mademoiselle" (na rozdíl od právě zesnulé „veliké Mademoiselle") je dcera Monsieura a Madame, tedy vlastní sestra ženicha z kapitoly druhé, pana vévody z Chartres.

Kapitola čtvrtá

Třetího května král oznámil, že sám odjede do Flander velet jedné ze svých armád s novým maršálem z Boufflers, maje pod sebou Monseigneura a pana Prince mezi nimi oběma, jako u Namuru; pan z Luxembourgu velel druhé flanderské armádě s maršály z Villeroy a z Joyeuse pod sebou; a zároveň král jmenoval velitele pro ostatní armády, totiž maršála z Lorges v Německu, maršála Catinata v Itálii a nového maršála z Noailles v Katalánsku. Protože se obávali anglických výsadků, dostal Monsieur velení nad celým atlantickým pobřežím, s vojsky na různých místech, s maršálem d'Humières pod sebou a vévodou z Chaulnes, guvernérem Bretaně, jenž tam právě byl, maršálem d'Estrées velícím v Aunis, Saintonge a Poitou, a maršálem z Bellefonds v Normandii pod jeho rozkazy. Pan vévoda z Chartres dostal velení jízdy v armádě pana z Luxembourgu, kde sloužili jako generálporučíci pan Vévoda a pan princ de Conti. Pan du Maine sloužil jako generálporučík v armádě pana z Boufflers, jíž velel sám král, a byl přitom zároveň v čele jízdy — což vyloučilo ze služby hraběte z Auvergne, jenž byl jejím generálním plukovníkem.

Bylo novinkou vidět maršály Francie poslouchat jiné maršály. Nevýhoda rovného velení, střídajícího se den po dni, byla už mnohokrát osudná. Právě to dalo podnět k tomu, aby byla ve prospěch pana z Turenne[1], spolu s jeho velkou pověstí, obnovena hodnost generálního maršála táborů a armád Francie, aby mohl velet ostatním maršálům Francie — kteří se mu ostatně podřídili teprve po vyhnanství pánů z Bellefonds, d'Humières a z Créqui. A právě od té doby, co tuto hodnost zastával, pan z Turenne, obratně slučující své nové postavení se svou knížecí hodností, odložil maršálské hole ze svého erbu a nechal se nazývat už jen vikomtem z Turenne. Král nakonec pro potřeby své služby stanovil, že se maršálové Francie budou poslouchat navzájem podle stáří ve funkci, takže tito „druzí" maršálové byli v armádě vlastně jen generálporučíky, kteří se s ostatními nestřídali ve velení a naopak jim veleli, kteří neměli své služební dny a měli stejné vojenské pocty jako vrchní velitel armády, ale přijímali od něj rozkazy a do ničeho nezasahovali jinak než z jeho pokynu a podle jeho rozkazů — a byli jím jen velmi zřídka konzultováni, natož zasvěcováni do tajemství tažení.

1. *Vysvětlivka:* Viz vysvětlivka k vikomtovi z Turenne v předmluvě („Introduction de l'auteur"). Zde Saint-Simon vysvětluje, proč byl pro Turenna obnoven titul „generální maršál" — aby mohl velet i ostatním maršálům Francie, formálně sobě rovným.

Téhož dne, 3. května, kolem desáté hodiny večerní, jsem měl to neštěstí ztratit svého otce[2]. Bylo mu osmdesát sedm let a nikdy se zcela nezotavil z velké nemoci, kterou prodělal v Blaye před dvěma lety. Poslední tři týdny měl trochu dnu. Má matka, jež viděla, jak stárne, mu navrhla rodinná uspořádání, která učinil jako dobrý otec, a uvažovala o tom, že by se v můj prospěch vzdal své hodnosti vévody a paira. Ten den obědval se svými přáteli, jako měl vždy společnost kolem sebe. Večer si lehl do postele bez jakékoli nemoci či nehody, a zatímco se s ním bavili, náhle za sebou třikrát prudce vzdychl. Byl mrtev dřív, než stačili zvolat, že je mu nevolno: v lampě už nezbylo oleje.

Tu smutnou zprávu jsem se dozvěděl, když jsem se vracel z králova uléhání — král se měl nazítří pročišťovat. Noc jsem věnoval spravedlivým citům přirozenosti. Nazítří jsem časně ráno zašel za Bontempsem a poté za vévodou z Beauvilliers[3], jenž byl toho roku ve službě a jehož otec byl přítelem mého otce. Pan z Beauvilliers mi projevoval tisíceré laskavosti u princů, jejichž byl guvernérem, a slíbil mi, že požádá krále o otcovy úřady hned při otevírání jeho ranního závěsu. Získal je okamžitě. Bontemps, k mému otci velmi oddaný, mi to přiběhl oznámit na tribunu, kde jsem čekal; poté i sám pan z Beauvilliers, jenž mi řekl, abych se ve tři hodiny dostavil do galerie, odkud mě po skončení králova oběda nechá zavolat a uvést kabinety.

Zastihl jsem, že se dav už z jeho komnaty vytratil. Jakmile mě spatřil Monsieur, jenž stál u hlavy královy postele, zvolal nahlas: „Á, hle, pan vévoda ze Saint-Simon." Přistoupil jsem k lůžku a poděkoval hlubokou poklonou. Král se mě podrobně vyptával, jak k tomu neštěstí došlo, s velkou laskavostí k mému otci i ke mně — uměl své milosti dobře okořenit. Mluvil se mnou o svátostech, které můj otec nestačil přijmout; řekl jsem mu, že před nedávnem strávil několik dní v duchovních cvičeních u Saint-Lazare, kde měl svého zpovědníka a kde konal své pobožnosti, a připojil jsem pár slov o zbožnosti jeho života. Rozmluva trvala poměrně dlouho a skončila povzbuzením, abych i nadále byl moudrý a jednal dobře, a ujištěním, že se o mě postará.

Když můj otec onemocněl v Blaye, žádalo o guvernérství Blaye u krále několik lidí, mezi jinými i d'Aubigné, bratr paní z Maintenon, jemuž král odpověděl příkřeji, než bylo jeho zvykem: „Copak nemá syna?" Král, jenž se ostatně uzavřel proti dalšímu udělování nástupnických práv, dal mému otci vždy najevo, že mi jeho guvernérství zamýšlí. Pan Princ velmi dychtil po guvernérství Senlis, jež měl můj strýc; požádal o ně hned po jeho smrti. Král je dal mému otci a já je získal zároveň s guvernérstvím Blaye.

2. *Vysvětlivka:* Otcem, jehož smrt tato kapitola líčí, je Claude de Rouvroy, vévoda ze Saint-Simon (1607–1693) — oblíbenec Ludvíka XIII., jenž mu roku 1635 udělil vévodství-pairství. Zbytek této kapitoly je vlastně jeho podrobným životopisem z pera autora Pamětí, jeho syna.
3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Vévoda z Beauvilliers byl jedním ze čtyř prvních šlechticů královy komnaty; tito šlechtici sloužili po roce, ve vzájemném střídání.

Vše, co sousedilo s Chantilly, budilo závist pana Prince. Ukradl[4] mému strýci kapitánství honiteb Senlis a Hallatte jako pravý Scapin[5]. Můj strýc, o osm let starší než můj otec, získal toto guvernérství a toto kapitánství po svém otci; byly v rodině už dlouho, po staletí s malými přestávkami. Jeho vysoký věk a všeobecný třes, jenž nikdy nezasáhl jeho mysl ani zdraví, ho už léta předtím vzdálily od světa. Zimy trávil v Paříži, kde se stýkal s velmi málo lidmi, a sedm až osm měsíců na svém venkovském sídle poblíž Senlis. Jeho žena, s níž neměl děti, byla stejně stará jako on. Byla sestrou otce vévody z Uzès a v prvním manželství byla provdána za markýze z Portes z rodu Budos, rytíře řádu stejně jako můj strýc, a viceadmirála Francie, zabitého při obléhání Privasu. Ten byl bratrem manželky konetábla z Montmorency, matky paní Princezny (babičky pana Prince) i posledního vévody z Montmorency, sťatého v Toulouse[6]. Pan Princ jí vždy říkal „teto" a jezdíval je z Chantilly navštěvovat poměrně často.

Jednoho krásného dne jim v jejich ústraní vylíčil, že král, obtěžován stížnostmi těch, kdo se ocitli sevřeni uvnitř královských kapitánství, chystá vydat edikt, jímž je všechny zruší, s výjimkou těch, jež patří k sídlům, v nichž sám bydlí, a lesům a pláním obklopujícím Paříž; že tedy i to jejich bude zrušeno; že ale doufá, že král vezme v úvahu, že by je, kdyby byla v jeho rukou, zachoval; že oni sami by z toho měli dvojí prospěch, protože kapitánství zůstane zachováno a oni v něm zůstanou pořád pány stejně jako on sám, pro své lidi, svůj stůl a své přátele, a že jim za tuto laskavost rád dá dvě až tři sta pistolí, ačkoli si není jist, že se mu podaří krále v tomto ohledu v jejich prospěch přimět ke změně. Dobří lidé mu uvěřili, láli na edikt, vzdali se ve prospěch pana Prince, jenž jim při odchodu nechal dvě stě pistolí a vysmál se jim. Celý ten kraj, jenž v tomto kapitánství žil v klidu a bez obav, byl zdrcen bolestí. Stalo se z něj v rukou pana Prince tyranství, jež ještě, seč mohl, rozšířil; je ale pravda, že těm, které takto obral, ponechal — jim i jejich služebnictvu — až do konce života volnost, jakou tam mají páni.

Můj strýc měl pluk Navarra; byl generálporučíkem a při své promoci do řádu v roce 1633 si odnesl cenu za nejlepší zjev. Zemřel roku 1690, 25. ledna, a jeho žena v dubnu 1695. Byl to velmi vysoký muž, velmi dobře stavěný, vznešeného vzezření, plný rozvahy, moudrosti, statečnosti a poctivosti. Můj otec ho vždy velmi ctil a v době své přízně se hodně řídil jeho radami. Markýza ze Saint-Simon byla povýšená, zištná a zlá a našla způsob, jak převést většinu strýcova majetku na vévody z Uzès, jak přinutit mého otce i mě zaplatit velkou část dluhů a ostatní nechat neuhrazené. Její

4. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Staré slovo se stejným významem jako „krást".
5. *Vysvětlivka:* Scapin je typ mazaného, bezostyšně vychytralého sluhy z komedií (proslulý zejména z Molièrovy hry „Šibalství Scapinova", Les Fourberies de Scapin, 1671) — zde použito jako přirovnání pro prohnanost pana Prince.
6. *Vysvětlivka:* Henri II. de Montmorency, poslední vévoda z tohoto rodu, byl popraven v Toulouse roku 1632 za účast na povstání proti kardinálu z Richelieu — viz i následující odstavce této kapitoly, kde Saint-Simonův otec žádá o jeho milost.

vášní bylo oženit mě se slečnou d'Uzès, jež se později stala první manželkou pana z Barbezieux. Nemohl jsem si odepřít tuto zmínku o svém strýci; je jen spravedlivé, abych se o svém otci rozepsal o něco déle.

Urozenost a majetek nejdou vždy ruku v ruce. Různé válečné a rodinné nehody přivedly naši větev rodu na mizinu a zanechaly mým posledním předkům jen málo jmění a lesku za jejich vojenskou službu. Můj děd, jenž prošel všemi válkami své doby a byl vždy vášnivým royalistou, se stáhl na svá panství, kde ho jeho skromné poměry přiměly řídit se dobovou módou a dát své dva nejstarší syny za páže Ludvíka XIII.[7], kam se tehdy dávali synové i těch nejvznešenějších rodů.

Král vášnivě miloval lov, jenž se tehdy konal bez smečky[8] a bez toho množství psů, honičů, přepřahacích stanovišť a pohodlí, které mu později přidal jeho syn král, a hlavně bez prosekaných cest v lesích. Můj otec, jenž si všiml královy netrpělivosti při přesedlávání, vymyslel obracet mu podávaného koně hlavou k zádi toho, kterého opouštěl. Díky tomu král, jenž byl obratný, skákal z jednoho na druhého, aniž sesedl na zem, a vše se odbylo v jediném okamžiku. To se mu zalíbilo a při přesedlání si vždy vyžádal téhož páže; vyptával se na něj a postupně si ho oblíbil. Když se Baradas, první štolba, stal králi nesnesitelným svou povýšeností a arogantními náladami vůči němu, propustil ho a jeho úřad dal mému otci. Poté získal úřad prvního šlechtice královy komnaty po smrti Blainvilla, jenž byl rytířem řádu a byl vyslancem v Anglii. Nesl jméno Warigniés, dobré, ale v Normandii už vymřelé; nebyl nikdy ženatý a byl starším bratrem otce hraběnky ze Saint-Géran, jež byla palácovou dámou královny a která se ve světě tolik proslavila jako manželka onoho hraběte ze Saint-Géran, rytíře řádu, o jehož totožnost se vedl tak dlouhý a stejně podivný jako zajímavý spor.

Můj otec se stal skutečným oblíbencem bez jiné ochrany než pouhé královy dobroty a nikdy se neopíral o žádného ministra, dokonce ani o kardinála z Richelieu — a to bylo v očích Ludvíka XIII. jednou z jeho předností. Otec mi vyprávěl, že král, než ho povýšil, ač už po tom toužil, si dal potají velmi důkladně zjistit vše o jeho osobě a původu — sám totiž nebyl veden k tomu, aby se v nich vyznal —, aby viděl, zda je tento základ hoden nést štěstí, a aby se podruhé nespletl[9]. Byla to jeho vlastní slova, jimiž to mému otci později vylíčil, poučen tím, jak se zklamal v panu z Luynes. Miloval urozené lidi, snažil se je poznávat a vyznamenávat; proto se také vžilo přísloví o třech pařížských náměstích a třech sochách: Jindřich IV. se svým lidem na

7. *Vysvětlivka:* Ludvík XIII. (1601–1643), otec Ludvíka XIV., na jehož dvoře strávil mladý Claude de Rouvroy (budoucí otec autora Pamětí) své první roky ve službě jako páže — viz vysvětlivka k otci.
8. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Předchozí vydavatelé použili slovo „suite" (doprovod); v rukopisu nelze číst nic jiného než „meute" (smečka) nebo „route" (cesta). Jelikož se slovo „route" vyskytuje níže v téže větě, jevilo se vhodnější použít „meute".
9. *Vysvětlivka:* Charles d'Albert, vévoda z Luynes (1578–1621), byl prvním velkým oblíbencem Ludvíka XIII., jenž ho zahrnul mimořádnými poctami až po hodnost konetábla Francie; král se v něm později zklamal a na tuto zkušenost zde naráží.

Pont Neuf, Ludvík XIII. s urozenými lidmi na Place Royale, jež byla v jeho době nejkrásnější čtvrtí; a Ludvík XIV. s výběrčími daní na Place des Victoires. Náměstí Vendôme, zřízené o mnoho let později, mu sotva zajistilo lepší společnost.

Po smrti pana z Luxembourgu, bratra konetábla z Luynes, dal král mému otci na výběr z jeho uvolněných úřadů. Byly to lehká jízda gardy a guvernérství Blaye. Můj otec ho prosil, aby jimi odměnil pány, kteří si je zasloužili víc než on, už tak zahrnutý jeho dobrodiním. Král i on na této neobvyklé při setrvávali; nakonec se král rozhněval a řekl mu, že není na něm ani na nikom jiném odmítat jeho milosti, že mu dává čtyřiadvacet hodin na rozmyšlenou a že mu nařizuje, aby mu nazítří ráno oznámil svou volbu. Když nastalo ráno, král se ho dychtivě zeptal. Můj otec mu odpověděl, že jelikož mu chce bezpodmínečně dát jeden z obou uvolněných úřadů, nepokládá za nic výhodnějšího, než nechat volbu na něm samém. Král se rozjasnil a pochválil ho; pak mu řekl, že lehká jízda je sice skvělá, ale Blaye je pevné — místo, jež drží na uzdě Guyenne a Saintonge a s nímž se v dobách nepokojů musí hodně počítat; že se nikdy neví, co se může přihodit; že kdyby po něm vypukla občanská válka, lehká jízda by neznamenala nic, zatímco Blaye by ho učinilo významným — a to byl důvod, proč mu radil dát přednost právě tomuto úřadu. Tak získal můj otec toto guvernérství, a vše, co následovalo, ukázalo, jak správně Ludvík XIII. uvažoval a jak veliká byla jeho dobrota — nikoli podle toho, co z toho můj otec vytěžil, ale podle toho, čím vším pohrdl, a podle věrnosti a důležitosti služby, jíž se proslavil.

Když se pan Gaston vrátil z Bruselu[10] na základě smlouvy udržované v takové tajnosti, že jeho náhlá přítomnost u dvora ji prozradila i těm nejbystřejším, svěřil ho král mému otci. Zároveň mu řekl, že se rozhodl jednoho dne z něj učinit vévodu a paira; že by ho v tom ještě zdržovalo jeho mládí, ale že poté, co slíbil Monsieurovi povýšit Puylaurense, se nemohl rozhodnout učinit to bez něj. Tento dobrý pán dodal, že je tu jedna podmínka, jež mu bude připadat tvrdá: totiž povýšit nejprve Puylaurense, pokud by při této příležitosti povyšoval ještě někoho. Můj otec z toho byl skutečně tak otřesen, že váhal celých čtyřiadvacet hodin, jako by Puylaurens jako vévoda nestál — dokud otec sám vévodou nebyl — vysoko nad ním, a ne jen o něco dřív jmenovaný. Nakonec přijal a stal se vévodou sám o dva týdny po něm. Dlouho ho to nemuselo mrzet: méně než za rok toto vévodství-pairství zaniklo způsobem, jenž je všem znám. Můj otec byl už rytířem řádu dva roky předtím, v pouhých sedmadvaceti letech, při promoci roku 1633. Můj děd byl jmenován spolu s ním. Byl už starý a stažen z veřejného života. Usoudil, že nemá cenu seznamovat se se dvorem, a pověřil mého otce, aby požádal, ať řádový řetěz jemu určený dostane raději můj strýc, jemuž bylo právě pětatřicet let a jenž by si ho užil déle než on. Nosil ho sku-

10. *Vysvětlivka:* Gaston Orleánský (1608–1660), mladší bratr Ludvíka XIII. a otec „veliké Mademoiselle“ (viz kapitola třetí), se po jednom ze svých mnoha spiknutí a útěků do ciziny (zde z Bruselu) opakovaně smiřoval s bratrem králem prostřednictvím tajných smluv — Puylaurens byl jeho oblíbenec, kterého si vymohl povýšit na vévodu jako podmínku smíru.

tečně padesát sedm let a můj otec šedesát a oba zůstali dlouho jedinými žijícími rytíři ze jmenování zesnulého krále — věc, jaká nemá v žádném řádu obdoby.

Můj otec měl ještě kapitánství Saint-Germain a Versailles, jichž se z přátelství vzdal ve prospěch prezidenta z Maisons; byl také nějakou dobu velkým vlčím lovčím. Když se stal vévodou a pairem, prodal svůj úřad prvního šlechtice komnaty vévodovi z Lesdiguières pro pana z Créqui, syna jeho zesnulého druhého syna, pana z Canaples, zabitého jako plukovník gardového pluku. Pan z Lesdiguières tento úřad za mlada vykonával, ale zřídka, neboť téměř neustále pobýval na svém guvernérství v Dauphiné. Pan z Créqui, později vévoda a pair, vyslanec v Římě a nakonec guvernér Paříže, přenechal svůj úřad vévodovi z La Trémoille, manželovi své jediné dcery, u jehož potomstva zůstal dodnes. Z peněz za tento úřad koupil můj otec od nejstaršího z rodu panství Saint-Simon, jež z rodu nikdy nevyšlo od dob dědictví po Vermandois, které nám je přineslo věnem, a nechal je povýšit na vévodství-pairství.

Nespokojil se s tím, že krále doprovázel na všech jeho válečných výpravách. Několikrát měl velení jízdy v armádách a vrchní velení nad veškerou šlechtickou hotovostí[11] království, čítající pět tisíc šlechticů, které — navzdory jejich výsadě — přesvědčil, aby vytáhli za hranice království. Jeho statečnost a vedení mu ve válce vynesly velkou pověst i důvěrné přátelství maršála z La Meilleraye a slavného vévody Výmarského[12]. Mohu říci, aniž bych se obával, že mě z toho usvědčí kdokoli, kdo se v oněch dobách vyzná, že jeho přízeň nikdy nevzbudila závist, že byl vždy skromný a svrchovaně nezištný; že pro sebe nikdy nic nežádal a že byl nejvstřícnějším, nejdobročinnějším a nejštědřejším člověkem, jaký se kdy u dvora objevil — kde pomohl ke štěstí velkému počtu lidí, podpíral nešťastné a rozdával hojnost dobrodiní.

Odsouzení vévody z Montmorency[13] otce málem stálo jeho vlastní postavení — za to, že o jeho milost žádal s příliš velkou vytrvalostí a vroucností. Rozruch, jejž to vyvolalo, pronikl až k onomu vznešenému odsouzenci, jenž mu byl vždy přítelem. Na popraviště šel s odvahou a zbožností, jež u něj tolik budily obdiv, a učinil dva zcela odlišné dary — dva vzácné obrazy téhož mistra[14], v celé Francii jediné svého druhu: svatého Šebestiána probodaného šípy věnoval kardinálu z Richelieu; a Pomonu a Vertumna (Pomonu, tu nejkrásnější a nejpůvabnější, jakou lze v životní velikosti spatřit) mému otci. Ještě jej mám a pečlivě jej opatruji.

Byl bych příliš rozvláčný, kdybych se pustil do vyprávění mnoha věcí, jež jsem se od otce dozvěděl a jež mě nutí litovat svého věku i jeho, které mi nedovolily do-

11. *Vysvětlivka:* Arrière-ban označoval všeobecnou svolávací povinnost nižší šlechty do zemské hotovosti — v době Ludvíka XIII. už z velké části zastaralou vojenskou instituci, kterou bylo možné podle práva použít jen k obraně území, nikoli mimo hranice království.
12. *Vysvětlivka:* Bernard Sasko-Výmarský (1604–1639) byl jedním z nejvýznamnějších protestantských vojevůdců třicetileté války, od roku 1635 ve francouzských službách.
13. *Vysvětlivka:* Viz vysvětlivka výše k poslednímu vévodovi z Montmorency, popravenému v Toulouse 1632 — Saint-Simonův otec se u krále přimlouval za jeho milost, což ho samotného na čas ohrozilo.
14. **Poznámka autorova (Saint-Simon):** Carracci.

zvědět se toho víc. Spokojím se s několika obecně pozoruhodnými. Nebudu se zdržovat u proslulého Dne oklamaných[15], kdy měl v rukou osud kardinála z Richelieu, protože jsem jej nalezl v...[16] přesně tak, jak mi ho otec vyprávěl. Ne že by měl ke kardinálu z Richelieu jakýkoli vztah, ale zdálo se mu, že v náladě královny matky a v množství lidí, kteří skrze ni všichni usilovali o vládu, spatřuje propast. Věřil také, na základě úspěchů, jichž první ministr dosáhl, že by bylo velmi nebezpečné měnit ruce v krizi, v níž se stát navenek tehdy nacházel — a jedině tyto úvahy ho vedly. Není těžké uvěřit, že mu za to kardinál choval nesmírnou vděčnost, tím spíš, že mezi nimi předtím neexistovalo žádné pouto. Vzácnější je, že pokud kardinál pociťoval nějakou tajnou trýzeň z toho, že se ocitl v jeho rukou a že mu vděčí za upevnění svého postavení, své moci a za triumf nad svými nepřáteli, dokázal to natolik skrýt, že to nikdy nedal nejmenším způsobem najevo — a ani můj otec mu za to neprojevoval o nic větší oddanost. Přihodilo se jen, že tento první ministr, podezíravý až do krajnosti a o mém otci přesvědčený na základě tak rozhodné a nezištné zkušenosti, se od té doby na něj obracel se svými obavami. Mému otci se často stávalo, že byl uprostřed noci náhle probuzen komorníkem, jenž mu odtáhl závěs se svíčkou v ruce, a za ním stál kardinál z Richelieu, který si sedl na postel, vzal si svíčku, občas vykřikl, že je ztracen, a přicházel se s otcem poradit a hledat u něj pomoc kvůli varováním, jichž se mu dostalo, nebo kvůli sporům, které měl s králem.

Byl to právě onen Den oklamaných, jenž stál maršála z Bassompierre[17] tolik let v Bastile a jenž ho tak popudil proti mému otci, který byl jeho nepřímou příčinou tím, že zachránil a udržel u moci kardinála z Richelieu. Tuto zlobu, kterou tak otevřeně projevuje ve svých zajímavých Pamětech — jinak ovšem dosti odpudivých svou ješitností — přesto nemůže proti mému otci ničím doložit; omezuje se na jedinou urážku, bez jakékoli opory, jež si zaslouží jen pohrdání a soucit s bezmocnou závistí a zlobou, která se dokázala zmoci jen na to jediné urážlivé slovo, jediné takové ve všem, co se z písemností oné doby dochovalo.

Nemohu mlčky přejít to, co mi otec vyprávěl o zděšení, jež zachvátilo Paříž a dvůr, když Španělé dobyli Corbie[18], poté co ovládli celou dosavadní hranici a celé

15. *Vysvětlivka:* „Den oklamaných" (journée des Dupes, 10.–11. listopad 1630) byl rozhodující dvorský zvrat, při němž se zdálo, že královna matka Marie Medicejská dosáhla pádu kardinála z Richelieu — ten se ale téhož večera u krále ve Versailles prosadil a jeho odpůrci byli naopak sami „oklamáni" a odstraněni z moci. Epizoda je považována za klíčový moment upevnění Richelieuovy vlády.
16. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Jméno bylo v rukopisu vyškrábáno.
17. *Vysvětlivka:* Maršál z Bassompierre (1579–1646), jeden z těch, kdo byli po Dni oklamaných uvězněni (v jeho případě na dvanáct let v Bastile), je totožný s autorem pamětí, jejichž četba — jak uvádí ediční poznámka na začátku tohoto vydání — dala mladému Saint-Simonovi roku 1694 první podnět k sepsání vlastních Pamětí.
18. *Vysvětlivka:* Pád pevnosti Corbie do španělských rukou v srpnu 1636 vyvolal ve Francii těžkou paniku („rok Corbie") — španělská vojska stála pouhých pár desítek kilometrů od Paříže. Následná rychlá francouzská mobilizace a znovudobytí Corbie téhož podzimu je dodnes vnímáno jako jeden z bodů obratu v třicetileté válce ve prospěch Francie.

území až ke Compiègne, a o radě, jež se tehdy konala. Král si přál, aby byl otec v radě velmi často přítomen — nikoli aby se v jeho věku vyjadřoval, ale aby ho zaučoval do státních věcí, vyptával se ho soukromě na důležitá rozhodnutí, zkoumal jeho úsudek, chválil ho nebo napravoval a vysvětloval mu, v čem uvažoval správně a v čem špatně a proč — jako otec, jenž má potěšení z formování ducha svého syna.

Na této radě promluvil jako první kardinál z Richelieu. Přiklonil se ke slabým řešením, především k ústupu krále za Seinu, a počítal s tím, že si získá souhlas celé rady, což se také stalo. Král je nechal vše domluvit, aniž dal najevo netrpělivost nebo nelibost, a poté se zeptal, zda nemají ještě něco k dodání. Když odpověděli, že ne, řekl, že je tedy na něm, aby jim on sám na oplátku vyložil svůj názor. Mluvil dobrou čtvrthodinu, vyvrátil jejich stanovisko těmi nejsilnějšími argumenty, tvrdil, že jeho ústup by jen dovršil zmatek, uspíšil útěk, sevřel všechny měšce a zničil veškerou naději, odradil jeho vojska i jeho velitele; poté po další čtvrthodinu vyložil plán, jenž podle jeho mínění bylo třeba následovat; a hned nato se obrátil k mému otci, aniž se dál ptal na cokoli, a nařídil mu, aby vše, co bude z jeho úřadů připraveno, ho nazítří ráno následovalo směrem k Corbie, a že zbytek se k němu připojí, jakmile to bude možné. Řekl to tónem nepřipouštějícím žádnou odpověď, vstal, opustil radu a nechal kardinála i všechny ostatní v naprostém úžasu. Z dějin i z Pamětí oné doby lze vidět, že toto odvážné rozhodnutí bylo záchranou státu, a jaké úspěchy přineslo. Kardinál, ač byl velkým mužem, se z toho chvěl, dokud ho první náznaky štěstěny neosmělily, aby se ke králi připojil. To je ukázka onoho „slabého" krále, ovládaného svým prvním ministrem, jemuž múzy a spisovatelé přisoudili velkou část slávy, kterou ve skutečnosti ukradli jeho pánu — stejně jako houževnatost a veškerou práci na obléhání La Rochelle a vynález i neslýchaný úspěch jeho slavné hráze, to vše náleželo výhradně zesnulému králi.

Pokud král uměl mého otce dobře milovat, uměl ho i dobře napomenout, a o dvou takových příležitostech mi otec vyprávěl. Vévoda z Bellegarde, velký štolba a první šlechtic komnaty, byl ve vyhnanství; můj otec patřil mezi jeho přátele a byl rovněž prvním šlechticem komnaty, stejně jako prvním štolbou, a na vrcholu své přízně. Právě tento poslední důvod a jeho úřady vyžadovaly velkou přítomnost u dvora, takže z nedostatku jiné volné chvíle se dal do psaní panu z Bellegarde, zatímco čekal, až král vyrazí na lov. Jak dopisoval svůj dopis, král vyšel ven a překvapil ho jako člověka, který se prudce zvedne a schovává nějaký papír. Ludvík XIII., jenž chtěl o svých oblíbencích vědět všechno, víc než o komkoli jiném, si toho všiml a zeptal se, co je to za papír, který mu nechce ukázat. Můj otec byl v rozpacích, a když na něj král naléhal, přiznal, že jde o pár řádků, které píše panu z Bellegarde. „Ukažte mi to!" řekl král; vzal si papír a přečetl ho. „Nepokládám za špatné," řekl mému otci po přečtení, „že píšete svému příteli, ač je v nemilosti, protože jsem si jist, že mu nesdělíte nic nepatřičného; ale co pokládám za velmi špatné, je to, že mu neprokazujete úctu, jakou dlužíte vévodovi a pairovi, a že mu proto, že je vyhnán,

nepíšete »Monseigneur«.“ A roztrhnuv dopis na dvě části dodal: „Tady máte svůj dopis zpátky; jinak je dobrý, přepište ho po lovu a napište »Monseigneur«, jak mu dlužíte.“ Otec mi vyprávěl, že ač byl touto výtkou dost zahanben, když šel před zraky všech, vyvázl z toho lacino a umíral strachy z něčeho horšího za to, že psal muži v hluboké nemilosti, jenž se nikdy nevrátil do královy přízně.

Druhé napomenutí se týkalo jiné věci a bylo vážnější. Král byl skutečně zamilovaný do slečny d'Hautefort[19]. Kvůli ní chodíval za královnou častěji a byl tam pak stále s ní v řeči. O tom všem neustále hovořil s mým otcem, jenž jasně viděl, jak byl do ní zamilovaný. Můj otec byl mladý a galantní a nechápal krále tak zamilovaného, tak neschopného to skrýt, a přitom nedosahujícího dál. Domníval se, že jde o bázlivost; a na základě této domněnky jednou, když s ním král vášnivě mluvil o této dívce, mu otec projevil právě popsané podivení a nabídl se mu za posla, aby jeho záležitost brzy dovedl ke zdárnému konci. Král ho nechal domluvit, pak nabyl přísného výrazu: „Je pravda,“ řekl mu, „že jsem do ní zamilovaný, že to cítím, že ji vyhledávám, že o ní rád mluvím a že na ni myslím ještě víc; je také pravda, že to všechno se ve mně děje navzdory mně samému, protože jsem člověk a mám tuto slabost; ale čím víc mi mé královské postavení může usnadnit uspokojení této touhy oproti komukoli jinému, tím víc se musím mít na pozoru před hříchem a pohoršením. Tentokrát odpouštím vašemu mládí, ale ať se vám nikdy nestane, abyste mi podobnou řeč vedl znovu, chcete-li, abych vás měl i nadále rád.“ Pro mého otce to bylo jako úder hromu; z očí mu spadly šupiny; myšlenka na královu bázlivost v lásce zmizela v záři tak čisté a vítězné ctnosti. Byla to táž dívka, kterou král učinil dámou šatny[20] královny a kterou pod touto záminkou nechal titulovat paní d'Hautefort; nakonec se stala druhou manželkou posledního maršála ze Schombergu, vévody d'Halluyn, s nímž neměla děti. Od ní se neprovdaným dámám šatny začalo říkat „paní“ (madame).

Můj otec měl štěstí na několik svých různých služebníků, kteří dosáhli značné zámožnosti. Tourville[21], jenž byl jedním z jeho šlechticů a jehož prostřednictvím v Den oklamaných vzkázal kardinálu z Richelieu, ať na jeho čestné slovo přijede téhož večera za králem do Versailles, byl muž velmi rozvážný a zasloužilý. Když kardinál z Richelieu vdával svou neteř za proslulého vévodu d'Enghien, požádal pan Princ

19. *Vysvětlivka:* Marie de Hautefort (1616–1691) byla dvorní dámou, do níž byl Ludvík XIII. hluboce, ale zcela cudně zamilován — jejich vztah je historiky běžně uváděn jako doklad hluboce zbožné, na hranici skrupulózní povahy tohoto krále.
20. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Úřad dámy šatny (dame d'atours) patřil mezi hlavní úřady královnina domu. Podle Guyotova Pojednání o úřadech dávala dáma šatny pokyny ohledně všeho, co se týkalo královniných šatů a klenotů; předsedala její toaletě a řídila komorné, jež ji oblékaly a česaly. Při audiencích, které královna poskytovala, stávala dáma šatny po její levici; obsluhovala královnu při jejím „malém stolování“ v nepřítomnosti dvorní dámy.
21. *Vysvětlivka:* Tento starší Tourville je otcem admirála Anne Hilariona de Tourville, velitele u La Hogue (kapitola první) a nově jmenovaného maršála Francie (kapitola třetí) — pěkný příklad toho, jak si Saint-Simonův otec vychovával služebníky, jejichž synové pak dosáhli vlastní slávy.

mého otce o statečného a důvěryhodného šlechtice, jehož by mohl přidělit svému synovi. Otec mu dal Tourvilla, jenž si tam vydobyl slušné postavení. Jeho syn, jsa — dle uznání i Angličanů a Holanďanů — největším námořníkem svého století, dosáhl postavení mnohem většího. Navštěvoval mého otce svědomitě, kdykoli byl v Paříži, a s úctou, jež mu dělala čest. Vzpomínám si na radost mého otce, když se stal maršálem Francie, a na radost, kterou mu projevil objetím. Neměl dlouho čas se z tohoto uspokojení těšit; ale ke mně, ač jsem byl tak mladý, dával tento maršál při každé příležitosti a na každém místě najevo takovou úctu, že mě to často uvádělo do rozpaků. Není to pro něj malá chvála.

Co přivedlo jeho otce do služeb pana Prince — kde on i jeho žena zůstali až do smrti na předních místech jeho domu — byla důvěra, kterou k mému otci choval starý pan Princ[22], a jejich důvěrné přátelství, jež ani vzdálenost od Blaye nijak nezmenšila. Příčina toho byla velmi neobyčejná. Kardinál z Richelieu velmi nebezpečně onemocněl v Bordeaux, když se vracel z cesty, jež stála život posledního vévody z Montmorency, a král se vrátil do Paříže jinou cestou. Právě tato nemoc, z níž se podle mínění mnohých neměl už zotavit, dala podnět k dopisům strážce pečetí Châteauneufa a proslulé vévodkyně z Chevreuse, v nichž se radovali z jeho blížící se smrti. Byly zachyceny. Châteauneuf kvůli tomu přišel o pečeti a byl uvězněn na zámku Angoulême, odkud vyšel až po kardinálově smrti, a vévodkyně z Chevreuse uprchla z království. V této kardinálově krizi král, znepokojen tím, kým by ho v případě ztráty nahradil, o tom často rozmlouval s mým otcem, jenž mu doporučil pana Prince. K tomu nedošlo, protože se kardinál uzdravil; dlouho poté projevil pan Princ mému otci veškerou svou vděčnost za to, co pro něj chtěl učinit. Můj otec se držel při popírání a naprosté nevědomosti, dokud mu pan Princ neřekl, že to ví od samotného krále — a to mezi nimi upevnilo přátelství, jež skončilo teprve se životem tohoto prince de Condé, ale jež on nepředal své rodině.

Mezi jinými druhy služebnictva mého otce byl i jeden tajemník, jehož syn, známý pod jménem du Fresnoy, se později stal jedním z nejvlivnějších úředníků pana z Louvois a jenž nikdy nezapomněl, odkud vyšel. Jeho ženou byla ona paní du Fresnoy, tak proslulá svou krásou, zachovanou až do pozdního stáří, pro niž vliv pana z Louvois vymohl zřízení úřadu dámy královnina lože, jenž s ní také zanikl — protože při své posedlosti dvorem nemohla být dámou a nechtěla být pouhou komornou.

Měl ještě dva domácí ranhojiče, kteří se proslavili a zbohatli: Bienaise vynálezem operace aneurysmatu čili propíchnuté tepny; Arnaud operací kýly. K tomu se nemohu zdržet vyprávění, že poté, co se vrátil k sobě domů a stal se ve svém oboru významným, za ním přišel jeden velmi prostopášný mladý abbé, aby mu ukázal kýlu,

22. *Vysvětlivka:* Tento „starý pan Princ" je Jindřich II. Bourbonský, princ de Condé (1588–1646) — otec Velkého Condého a děd „pana Prince" (Jindřicha Julia), jenž vystupuje v předchozích kapitolách. Je třeba ho odlišovat od svého vnuka stejného titulu.

jež mu značně překážela v jeho radovánkách. Arnaud ho nechal natáhnout na lehátko, aby ho prohlédl, a pak mu řekl, že operace je tak naléhavá, že není čas ztrácet ani chvíli, natož čas na návrat domů. Abbé, jenž nepočítal s ničím tak naléhavým, chtěl smlouvat, ale Arnaud trval na svém a slíbil mu, že se o něj dobře postará. Ihned ho nechal svými pomocníky přidržet a spolu s operací kýly mu provedl ještě jinou — takovou, jaká je až příliš běžná v Itálii u malých chlapců, od nichž se očekávají krásné hlasy[23]. Tu se abbé pustil do křiku, zuřivosti a hrozeb. Arnaud, nedaje se tím znepokojit, mu řekl, že pokud chce co nejdřív zemřít, stačí, aby v tom randálu pokračoval, ale pokud se chce uzdravit a žít, musí se hlavně uklidnit a zachovat naprostý klid. Uzdravil se a chtěl Arnauda zabít, ten se mu ale dobře vyhnul, a ubohý abbé tak přišel o své radovánky.

Dva ze čtyř prvních komorníků vděčili za své štěstí mému otci: Bontemps, jehož syn, guvernér Versailles a nejdůvěrnější ze čtyř královských komorníků, na to nikdy nezapomněl; a Nyert, jehož syn si na to naopak vůbec nevzpomínal. Bontempsův otec pouštěl žilou po Paříži a mému otci ji pustil velmi dobře; Ludvík XIII. o něco později potřeboval pustit žilou a nedůvěřoval svému prvnímu ranhojiči, jehož ruka už byla těžkopádná. Můj otec mu přivedl Bontempse, jenž pak králi pouštěl žilou nadále a jehož můj otec učinil prvním komorníkem. Nyertův otec měl pěkný hlas, znal se v hudbě a velmi dobře hrál na loutnu. Pan z Mortemart, první šlechtic komnaty, jenž se roku 1633 stal vévodou a pairem, si ho vzal k sobě a vzal ho s sebou na cestu do Lyonu a Savojska, kde ho můj otec u pana z Mortemart několikrát slyšel hrát.

23. *Vysvětlivka:* Saint-Simon zde líčí svévolnou (a dnešníma očima šokující) kastraci provedenou chirurgem bez souhlasu pacienta — narážka na italskou praxi kastrace chlapců pro zachování vysokého hlasu (tzv. kastráti), tehdy běžně známou i mimo Itálii. Líčeno jako drsná dobová anekdota, nikoli jako Saint-Simonem schvalovaný čin.

Kapitola pátá

Různé lsti a všechny vojenské nesnáze, jichž proslulý Karel Emanuel využil, aby oddálil uzavření smlouvy a obsazení svého savojského vévodství, mu umožnily dobře se opevnit u Suzy: zabránit přístupu k městu obrovskými, dobře střeženými zákopy, obecně známými jako suzské barikády[1], a vyčkat tam na císařská a španělská vojska, jež mu táhla na pomoc. Tato opatření, jimž nahrávaly i strmé srázy terénu, který bylo třeba dobýt, zastavila kardinála z Richelieu, jenž neuznal za vhodné tam nasadit vojsko a prosadil u všech generálů názor ustoupit. Král se s tím nemohl smířit. Zatvrzele hledal způsob, jak překonat tolik a tak velkých přírodních i umělých překážek, na nichž savojský vévoda nešetřil ničím. Kardinál, rozhodnut do toho armádu nezapojit, bránil generálům poskytnout králi jakoukoli pomoc, takže král, rozzlobený těmito obtížemi, hledal prostředky už jen sám v sobě.

Aby ho od toho odradil, přidal kardinál k tomu ještě lest: zařídil, že král pod různými záminkami zůstával každý večer zcela sám, poté co se celý den unavoval obcházením kraje a hledáním nějaké cesty — a to trvalo takto několik dní. Mého otce, jenž si všiml, že se králi večery od návratu z jeho procházek až do ulehnutí zdají skutečně dlouhé, napadlo využít jeho záliby v hudbě a nechal mu zahrát Nyerta[2]: král se tím několik večerů bavil, až konečně, když s pomocí jednoho sedláka a ještě víc vlastním přičiněním objevil cestu, sám vypracoval celý plán útoku a slavně jej provedl 9. března 1629. Slyšel jsem od otce, jenž byl stále v jeho blízkosti, že král sám vedl své vojáky k zákopům a šplhal na ně v jejich čele, s taseným mečem v ruce, strkán zezadu za ramena, aby vylezl na skály, sudy i parapety.

Jeho vítězství bylo úplné. Suza pak padla, protože se už před vítězem nemohla udržet. Nemohu se ale dost vynadivit, že v dobových dějepisných dílech nenacházím to, co mi otec vyprávěl jako věc, kterou viděl na vlastní oči: že zdrcený savojský vévoda vyšel králi vstříc, sesedl z koně, objal mu botu a prosil o milost a odpuštění;

1. *Vysvětlivka:* Bitva o suzský průsmyk (le Pas de Suse) bývá v moderní historiografii kladena na 6. března 1629; datum 9. března, jež uvádí Saint-Simon, patrně odkazuje k samotnému dobytí opevněných „barikád" po proražení průsmyku o několik dní později. Šlo o vyvrcholení francouzského tažení ve válce o mantovské dědictví (1628–1631), v níž se Ludvík XIII. a kardinál z Richelieu postavili nárokům habsburského a savojského domu na kontrolu alpských průsmyků k Mantově.
2. *Vysvětlivka:* Navazuje na vyprávění z kapitoly čtvrté o hudebně nadaném Nyertovi, jehož si předtím vzal do svých služeb pan z Mortemart. Díky přímluvě Saint-Simonova otce upoutal Nyert pozornost Ludvíka XIII. při suzském tažení a stal se nakonec královým prvním komorníkem.

a že mu král, aniž dal sebemenší náznak, že by sám chtěl sesednout, milost udělil — s ohledem na vévodova syna, a ještě více na svou vlastní sestru, kterou měl tento syn tu čest pojmout za manželku. Taková byla králova slova k panu ze Savojska.

Je známo, jak se toho vévoda snažil zneužít, hned jak se zbavil přítomnosti panovníka, jenž za tak veliký úspěch vděčil jedině své pevné vůli jej dosáhnout, své námaze při jeho dobývání a svému meči, jenž si za to odnesl veškerou odměnu i slávu — a jak byl tento vévoda za to potrestán rychlým královým návratem. Ale od tohoto ponížení Karla Emanuela, knížete, s nímž celá Evropa tak dlouho a s takovými obavami počítala, jenž se za posledních zmatků Ligy pod Jindřichem III. zmocnil markýzství Saluzzo, jenž způsobil tolik potíží vládnoucímu a v míru upevněnému Jindřichu IV., a jehož nebylo lze donutit vrátit tuto proslulou kořist tak bojovnému králi — od svého ponížení se tedy Karel Emanuel, pravím, už nikdy neobjevil na veřejnosti, ze zlosti a hanby se uzavřel ve svém paláci, nestýkal se tam s nikým než se svými ministry, a to jen kvůli rozkazům, jež jim měl dát, a se svým synem jen na nezbytně nutnou chvíli, žádnému ze svých sloužících kromě těch nejnutnějších a jen pro osobní službu, bez níž se neobešel. Zemřel nakonec hanbou a žalem 26. července 1630, tedy třináct měsíců poté. Takto uměl Ludvík XIII. ochránit nového vévodu mantovského, dříve svého poddaného, a uvést ho a udržet v državách, jež mu náležely podle přirozeného práva i podle zákona, navzdory habsburskému domu, savojskému domu i všem jejich vojskům.

Abych se vrátil k Nyertovi: král se jím po svém návratu dál bavil. Můj otec, jenž byl ze všech lidí na světě nejochotnější prokazovat dobro, spatřil příležitost, jak Nyertovi zajistit štěstí. Zeptal se pana z Mortemartu, zda by mu nevadilo, kdyby si ho král vzal k sobě, a tento pán, jenž měl Nyerta rád, souhlasil; můj otec ho pak neváhal dát králi, a poměrně brzy nato z něj král učinil prvního komorníka.

Kdo si aspoň trochu četl v dějepisných dílech a pamětech z doby vlády Ludvíka XIII. a nezletilosti krále, jeho syna, sotva mohl přehlédnout, jak podivné role hrál pan z Chavigny[3] u krále, u kardinála z Richelieu, u obou královen i u Gastona — jemuž byl, ač státní sekretář, proti vůli tohoto prince přidělen jako kancléř jen proto, aby mu dělal domácího špeha. Nepočínal si o nic poctivěji ani po králově smrti, ať už vůči předním osobnostem, vůči královně, vůči kardinálu Mazarinovi, vůči panu Princi, otci i synovi, vůči Frondě, vůči parlamentu — a nebyl věrný žádné straně déle, než mu to velel jeho vlastní zájem. Jeho pád ho nijak nenapravil. Pan Princ ho sebral ze země, a on ho nakonec podvedl a byl odhalen právě ve chvíli, kdy to nejméně čekal. Pan Princ, rozhořčen zradou muže, jehož sám vytáhl ze ztracené situace, vybuchl a poslal si pro něj. Chavigny, varován před hněvem pana Prince, je-

3. *Vysvětlivka:* Léon Bouthillier, hrabě z Chavigny (1608–1652), byl státním sekretářem pro zahraniční věci za Ludvíka XIII. Po králově smrti intrikoval proti kardinálu Mazarinovi a přiklonil se k princi de Condé, jehož nakonec sám zradil — viz další vyprávění v této kapitole o jeho pádu a smrti.

hož prudkost znal, předstíral nemoc a zavřel se doma; pan Princ, na něj rozzuřený, se ale touto novou lstí nenechal ošálit a vyrazil z hôtelu de Condé v doprovodu výkvětu oné kvetoucí mladé dvorské společnosti, jež se k němu připoutala a v níž bylo málo těch, jejichž otcové i oni sami by nebyli zakusili, čeho je Chavigny schopen, a kteří nešetřili úsilím, aby pana Prince ještě víc rozohnili. Takto doprovázen dorazil k Chavignymu, řekl mu, co ho přivádí, a Chavigny, vida, že je odhalen, se uchýlil jen k prosbě o odpuštění. Pan Princ však k němu nepřišel proto, aby mu je udělil: bez skrupulí mu vyčetl jeho zrady a zahrnul ho těmi nejurážlivějšími slovy a nadávkami; nejpohrdavější a nejhrozivější výhrůžky dovršily tento příval hněvu — a Chavignyho zachvátil vztek a nejprudší zoufalství. Pan Princ pak odešel, když si takto ulevil před tak vybranou společností. Chavigny, ztracený na všech stranách, se viděl zničen, bez jakékoli záchrany a bez možnosti se pomstít. Téhož dne ho zachvátila horečka a za tři dny ho sklátila.

Takový byl nepřítel mého otce, jenž ho dvakrát draze stál. Byl státním sekretářem a měl ve svém oddělení válku. Ať už z hlouposti, nebo ze zlomyslnosti, velmi špatně zásoboval pikardské pevnosti, čehož Španělé roku 1636 dobře využili, když dobyli Corbie. Můj otec měl strýce, jenž velel v La Capelle a jenž neustále žádal o zásoby, především o munici, které se mu naprosto nedostávalo. Otec o tom mluvil několikrát s Chavignym, poté s kardinálem z Richelieu, nakonec s králem, aniž dokázal získat sebemenší pomoc. La Capelle, zbavená všeho, padla stejně jako ostatní sousední pevnosti. Bylo už výše vidět, že odvaha ducha i srdce Ludvíka XIII. nenechala jeho nepřátele dlouho těšit se z jejich výhod; ale král, přirozeně nepřítel zbabělosti a stále ještě plný obav z nebezpečí, jemuž stát čelil kvůli rychlému pádu pikardských pevností, chtěl po svém návratu do Paříže potrestat jejich velitele. Chavigny ho v tom popichoval. Byl tehdy v největší důvěře kardinála z Richelieu; vzbudil v něm žárlivost na přízeň mého otce a přiměl ho, aby svolil k tomu, že se jí zbaví, ačkoli právě tatáž přízeň ho kdysi zachránila. Otcův strýc byl tedy napaden stejně jako ostatní. Otec tuto nespravedlnost nemohl snést. Připomínal marné pokusy, jež učinil, aby jeho strýci poslali munici, dokazoval, že mu naprosto chyběla; ale rozhodnutí už bylo přijato a krále popudili otcovou vlastní roztrpčeností, jež propukla proti Chavignymu a nahlas se ozvala i vůči kardinálovi, který ho chránil. Otec, krajně dotčen, a hlavně tím, že poprvé v životě shledal krále jiným, než jakého ho vždy zakoušel, požádal o dovolení odejít do Blaye, a vzali ho za slovo. Odešel tam tedy počátkem roku 1637 a zůstal tam až do smrti kardinála z Richelieu. V tomto odloučení mu král často psal, téměř vždy v jazyce, jejž si spolu vytvořili, aby si mohli povídat před ostatními, aniž by jim rozuměli, a mám dosud mnoho těchto dopisů — s velkou lítostí, že neznám jejich obsah.

Králova náklonnost se nedala odloučením otupit a jeho důvěra zůstala taková, že mu nařídil, aby roku 1639 vyhledal pana Prince v Katalánsku a podával mu v jejich jazyce zprávy o tom, co se tam děje. Otec se tam mimořádně vyznamenal svou stateč-

ností a byl v této armádě vždy pokládán nejen za osobního přítele pana Prince, ale i za muže králova důvěry, byť od něj vzdáleného. Rok předtím velel jízdě pod týmž princem de Condé při obléhání Fontarabie[4], se stejnou důvěrou krále a stejným štěstím pro sebe samého, při příležitosti, kdy po nezdaru zbylo jen tolik cti, aby se o ni podělila hrstka lidí. Otec, stále podporovaný tímto přímým stykem s králem, nesrozumitelným pro kohokoli jiného, a dvěma po sobě jdoucími výpravami, v nichž byl tak čestně použit, strávil takto v Blaye čtyři roky a byl povolán zpět dopisem, jejž mu král poslal po kurýrovi ve chvíli, kdy kardinál z Richelieu ležel na smrtelné posteli. Otec se ihned dostavil ke dvoru, kde byl ve větší přízni než kdy jindy, z níž se ale nemohl radovat vzhledem ke stavu, v němž nalezl krále, jenž už žil jen několik měsíců.

Je známo, s jakou odvahou, jak pevnou zbožností, jakým pohrdáním světem i všemi jeho velikostmi, jichž sám dosáhl vrcholu, s jakou duchapřítomností a svobodou ducha udivoval všechny, kdo byli svědky jeho posledních dnů, a s jakou předvídavostí a moudrostí uspořádal správu státu po své smrti — nechal přečíst všechna svá ustanovení před všemi princi krve, velmoži, korunními hodnostáři a zástupci parlamentu, kteří byli výslovně povoláni do jeho komnaty, v přítomnosti jeho rady. Příliš dobře znal povahy osob, jež se po něm nutně ocitnou u kormidla státu, než aby jim ponechal rozhodování o čemkoli jiném než o tom, co sám nemohl zařídit před smrtí. Nadiktoval tedy Chavignymu dlouhý spis se svými nejosobnějšími posledními vůlemi a obsadil v něm vše, co bylo uprázdněno.

Od nešťastné smrti Cinq-Marse[5] nebylo obsazeno místo velkého štolby; tento krásný úřad byl dán mému otci: spis nadiktovaný Chavignymu byl přečten nahlas před všemi, stejně jako ustanovení týkající se státu, ale ne před stejným počtem lidí ani se stejnými obřady. Vše, co král mohl při svých pohřebních obřadech zakázat, bylo přísně zakázáno, a jelikož se často zaobíral pohledem na Saint-Denis, jejž mu odhalovala okna od jeho lůžka, sám určil i cestu svého pohřebního průvodu, aby se co nejvíc vyhnul množství farářů, kteří by mu vycházeli vstříc, a nařídil dokonce i spřežení, jež mělo táhnout jeho vůz — s nesrovnatelným klidem a odstupem, s touhou jít k Bohu a s péčí neustále se zaobírat vlastní smrtí, jež ho přiměla sestoupit až k těmto všem podrobnostem.

Můj otec, zdrcen bolestí, nedokázal na krále, jenž mu oznámil, že ho učinil velkým štolbou, odpovědět jinak než tím, že se mu vrhl na ruce a zalil je slzami, ani jinak reagovat na gratulace, jichž se mu dostalo. Jeho bolest mu bezpochyby zastřela nesčetné množství velkých věcí, jež se v podrobnostech odehrály v posledních chvílích

4. *Vysvětlivka:* Obléhání Fontarabie (1638) bylo neúspěšným francouzským pokusem dobýt toto španělské pohraniční město v Baskicku během francouzsko-španělské války (1635–1659), jež byla součástí širšího konfliktu třicetileté války.
5. *Vysvětlivka:* Henri Coiffier de Ruzé, markýz de Cinq-Mars (1620–1642), byl posledním velkým oblíbencem Ludvíka XIII. (po Saint-Simonově otci); zastával úřad velkého štolby, než byl popraven v Lyonu 12. září 1642 za spiknutí proti kardinálu z Richelieu.

života jeho pána, a to je bezpochyby i důvod, proč jsem se od něj nedozvěděl to, co jsem se dozvěděl od Priola[6].

Byl to urozený Benátčan, narozený ve Francii otci vyhnanému z vlasti, jenž se připojil k vévodovi z Longueville[7], který se v době smrti Ludvíka XIII. právě podruhé oženil s dcerou pana Prince — pozdější paní z Longueville[8], jež ve světě vyvolala tolik rozruchu uprostřed nepokojů a občanských válek mládí Ludvíka XIV. Priolo napsal latinské dějiny této nezletilosti, na nichž je krajní elegance tou nejmenší předností. Vidíme v nich muže mimořádně vzdělaného a často i samého aktéra, jenž jedná osobně s královnou i s kardinálem Mazarinem jménem těch, k nimž byl připoután, a kreslí dokonale výstižné portréty všech postav. Z tohoto díla je zřejmé, že měl plnou důvěru své strany, že na ni svými radami vlivně působil, že měl hlubokou pronikavost, velkou poctivost a lásku k pravdě; a přesnost, s jakou ji předává potomstvu, je patrná všude, dokonce i tam, kde jde o věci nejméně lichotivé a kde mohl zakrýt chyby a slabosti osob, k nimž byl připoután. Hned na prvních stranách svých dějin, jež začíná smrtí Ludvíka XIII. a jež stručně, ale obdivuhodnými tahy líčí, uvádí podivuhodnou skutečnost, kterou se mohl dozvědět přímo od samotného pana Prince i od pana z Longueville. O králi, jenž zemřel nazítří[9], píše v první knize na straně 17: „Condæum intuitus, Filius tuus, inquit, insignem victoriam reportavit (jako proroci: co se teprve stane, líčí jako už minulé).... Id ante efflatam animam, Ludov. magis præsagio, quam mentis alienatæ signum dedit. Gast. Aurel. fratrem unicum serio monuit, etc.... Quæ toties concionatoribus intonata reticeo. Nullus mortalium nec antiquorum nec recentiorum fatum ultimum tam intrepide excepit.“[10]

6. *Vysvětlivka:* Benjamin Priolo (asi 1602–1667), benátský šlechtic narozený ve Francii, byl historikem ve službách vévody z Longueville a psal latinsky o době nezletilosti Ludvíka XIV. Jeho dílo „Ab excessu Ludovici XIII de rebus Gallicis historiarum libri XII“ vyšlo roku 1665.
7. *Vysvětlivka:* Henri II. d'Orléans, vévoda z Longueville (1595–1663), byl jedním z předních velmožů své doby a klíčovou postavou počátku Fronde; jeho druhou manželkou byla dcera pana Prince, proslulá paní z Longueville.
8. *Vysvětlivka:* Anne-Geneviève de Bourbon, vévodkyně z Longueville (1619–1679), sestra Velkého Condého, patřila mezi nejvlivnější a nejproslulejší ženy Fronde; byla milenkou vévody z La Rochefoucauld — viz jeho spor s otcem Saint-Simona dále v této kapitole.
9. **Poznámka autorova (Saint-Simon) a Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon uvádí citát s bibliografickým odkazem na Priolovo dílo — „Benj. Prioli. Ab excessu Lud. XIII de rebus Gallicis historiarum libri XII“ (Benjamin Priolo, Dějiny francouzských věcí od skonu Ludvíka XIII., ve dvanácti knihách) — jako svou vlastní poznámku. Vydavatelé z roku 1856 k tomu připojují upřesnění: Saint-Simonova citace Priolova textu je poněkud pozměněná; v přesném znění pasáže podle originálu stojí „...magis præsagium, quam mentis alienatæ signum dedit“ a „Quæ toties concionatorum intonata hic reticeo“.
10. *Vysvětlivka:* Latinský citát zaznamenává podle Priola údajná slova umírajícího Ludvíka XIII., adresovaná staršímu princi de Condé při pohledu na něj: „Váš syn dosáhl skvělého vítězství“ — jako by mluvil o události, jež se teprve měla stát, podobně jako proroci. Jde patrně o narážku na bitvu u Rocroi, kterou syn tohoto prince (budoucí Velký Condé) vybojoval a vyhrál pouhých pět dní

Abych se vrátil k otci a jeho novému úřadu: vykonával jej při královských pohřebních obřadech a často mi vyprávěl, že když házel královský meč do hrobky, málem se do ní vrhl i sám. Myslel jen na svou bolest, a přátelé ho pobízeli, aby si nechal vystavit jmenovací listiny velkého štolby, aniž ho od ní dokázali odvést. Nakonec pro ně přece jen poslal; bylo to zbytečné: prý ještě nebyly vyhotoveny.

Zločin plodí stud, a člověk se k němu přiznává, jak nejpozději dokáže; přesto se po několika měsících otec dozvěděl, že Chavigny nechal místo jeho jména prázdné, dobře si vědom, že král v tak krajním stavu, v jakém se nacházel, když mu diktoval svá poslední ustanovení, podepíše, aniž by četl — jak se také stalo; že Chavigny šel za královnou a vydával před ní svou ničemnost za zásluhu, aby jí přenechal rozhodnutí o úřadu velkého štolby, do něhož by doplnila jméno podle vlastní volby, tak aby ten, komu by tento korunní úřad udělila — ať už můj otec, nebo někdo jiný — jí za to vděčil zcela a výhradně, a aby si tak na počátku svého regentství tímto velkým dobrodiním získala významného stoupence. Chavigny dobře věděl, že nechuť, kterou královna chovala ke králi, se vztahovala na vše, co on miloval, i bez jiného důvodu, a že díky této oklice můj otec velkým štolbou nebude. Hraběnka z Harcourtu, ač neteř kardinála z Richelieu, si už dávno získala její přízeň a prostředky, jak si s ní udržet důvěrný vztah — což trvalo až do její smrti. Byla včas zpravena, a velkým štolbou se stal hrabě z Harcourtu[11].

Lze si domyslet otcovo rozhořčení nad touto zprávou; královna mu byla příliš úctyhodná a Chavigny příliš podlý: poslal vyzvat hraběte z Harcourtu na souboj. Harcourtovy činy a statečnost stavěly jeho pověst nad odmítnutí osobního souboje, jehož příčina byla tak odporná. Uvědomil o tom královnu, jež jim oběma poslala po jednom exemptovi tělesné gardy. Neopomněla nic, aby otce uklidnila, či spíše obelstila. Vmísili se do toho společní přátelé; vše bylo marné, a otec, aniž by vybuchl, vytrvale usiloval o zjednání práva za tuto křivdu se zbraní v ruce. Nepodařilo se mu to, a exempti královské gardy zůstávali při nich velmi dlouho, dokud byli oba na dosah jeden druhému. Nakonec, když ztratil naději na uspokojení, otec odešel do Blaye a dal do prodeje jediný úřad, jenž mu zbýval — úřad prvního štolby.

V době onoho velkého poprasku, jenž ve světě vyvolal tolik rozruchu — poprasku okolo královniných styků a tajných spojení se Španělskem, kdy byla královna z králova rozkazu prohledána až po ňadra ve Val-de-Grâce kancléřem Séguierem[12], jenž si svým obratným počínáním při této příležitosti navždy zajistil královninu pří-

po smrti Ludvíka XIII. (14. května 1643) — okolnost, jež z králových slov dělá pozoruhodnou, byť zpětně vylíčenou, předpověď.

11. *Vysvětlivka:* Henri de Lorraine, hrabě z Harcourtu (1601–1666), pocházel z lotrinsko-guisovské větve; velkým štolbou se stal roku 1643 na úkor Saint-Simonova otce, jak líčí tato kapitola. Později za Fronde přešel na čas do otevřeného sporu s dvorem kvůli Alsasku a Brisachu — viz níže.
12. *Vysvětlivka:* Jde o tzv. aféru Val-de-Grâce (1637), kdy vyšlo najevo tajné dopisování královny Anny Rakouské se Španělskem, s nímž byla Francie ve válce; kancléř Séguier byl pověřen prohlídkou jejích komnat v klášteře Val-de-Grâce.

zeň, aniž by se přitom znelíbil králi nebo kardinálu z Richelieu — všichni, kdo byli tehdy nejvíc v jejím důvěrném kruhu, uprchli nebo byli vyhnáni. Paní ze Senecey[13], její dvorní dáma, byla vyhnána na své panství Randan v Auvergni, a na její místo byla dosazena paní z Brassacu, otcovská teta pana z Montausier. Paní z Chevreuse[14] uprchla do Flander a Beringhen[15], první komorník krále po svém otci, uprchl do Bruselu. Byl to muž bystrý a intrikánský, a do této intriky zapletený nejhlouběji, protože byl znám tím, že se lze spolehnout na jeho mlčenlivost i slovo.

Jakmile se královna stala vdovou a regentkou, její první starostí bylo povolat zpět a odměnit své „mučedníky". Paní z Chevreuse přiběhla s tím, že bude vše řídit, a zmýlila se. Paní z Brassacu byla propuštěna a paní ze Senecey znovu dosazena; a jako náhradu dostala hraběnka z Fleix, její dcera, právo nástupnictví v jejím úřadu: obě se pak po zbytek královnina života těšily plné její důvěře a nejdůvěrnější přízni, staly se vévodkyněmi, a s nimi i pan z Foix, syn hraběnky z Fleix, vévodou a pairem.

Beringhen dostal v Bruselu kurýra od královny a dorazil k ní v prvních dnech její moci. Byl ze všech odměněn nejvíc ohromujícím způsobem: říkám právem ohromujícím.

Jindřich IV., hned na počátku své vlády, kdy byl ještě velmi vratce upevněn na trůnu, projížděl krajem na koni s velmi malým doprovodem a zastavil se u jednoho šlechtice, aby nechal nakrmit koně, něco pojedl a pokračoval v cestě: bylo to v Normandii a on toho šlechtice vůbec neznal. Ten ho v překvapení přijal, jak nejlépe dovedl, a provedl ho po svém domě, než byl oběd hotov. Byl vášnivým sběratelem zbraní a měl jimi celkem dobře zaplněnou komnatu. Jindřich IV. se pochvalně vyjádřil o čistotě, v jaké byly udržovány, a přál si vidět toho, kdo se o ně staral. Šlechtic mu řekl, že je to Holanďan, kterého má ve svých službách, a ukázal mu otce Beringhenova. Král ho tolik chválil a tolikrát opakoval, jak by byl šťasten mít tak čistě udržované zbraně, že si někteří z jeho doprovodu domysleli, že po tom Holanďanovi touží, a řekli to šlechtici. Ten, nadšen, že si tím získá přízeň krále a udělá radost svému sluhovi, mu ho nabídl, a po pár zdvořilostech mu král přiznal, že mu tím udělá radost. Beringhen se pak o královy zbraně staral stejně, zalíbil se mu tím, a nakonec dosáhl úřadu prvního komorníka, jejž pak předal svému synovi.

Tento syn přišel o úřad svým útěkem. Zastával jej nyní Chamarande, otec pozdějšího generála; počínal si tak dobře, že se ho královna nechtěla zbavit, a Beringhen sám ještě méně. Měl co do činění se ženou, jíž zcela oddaně sloužil a pro niž byl

13. *Vysvětlivka:* Marie-Catherine de La Rochefoucauld, paní ze Senecey, byla dvorní dámou (dame d'honneur) královny Anny Rakouské; po aféře Val-de-Grâce byla dočasně vyhnána od dvora a po nástupu regentství znovu povolána.
14. *Vysvětlivka:* Marie de Rohan, vévodkyně z Chevreuse (1600–1679), byla proslulá intrikánka a jedna z nejvlivnějších žen své doby, opakovaně zapletená do spiknutí proti kardinálu z Richelieu i později proti Mazarinovi.
15. *Vysvětlivka:* Rodina Beringhenů, holandského původu, sloužila francouzským králům po několik generací v úřadu prvního komorníka a později prvního štolby — úřad, jejž nakonec syn koupil od Saint-Simonova otce, jak vypráví tato kapitola.

ztracen, a s prvním ministrem, jenž znal rozdíly stavů jen proto, aby je chtěl uvést ve zmatek, a jenž na počátku své vlády chtěl polichotit té, díky níž vládl, a získat si důležité stoupence v jejím nejvnitřnějším kruhu. Beringhen toho uměl využít a z uprchlého prvního komorníka se odvážil vznést zrak k úřadu prvního štolby — a odvážil se toho s úspěchem. Královna si vzala tu věc za svou a získala úřad od mého otce za čtyři sta tisíc liber a dvacet tisíc liber roční penze od krále, z níž za celý svůj život pobral jen první rok. Zbaven úřadu, jenž mu už byl jen na obtíž, a jelikož téhož roku, kdy zemřel Ludvík XIII., ztratil i svého otce, mého děda, trvalo mu dlouho, než se dokázal odhodlat znovu žít se svými přáteli.

Byl velmi oddaný svému otci i matce, které jezdil navštěvovat každý týden na Plessis nedaleko Senlisu, dokud král pobýval v Paříži a v Saint-Germain, a oba si naplno užívali jeho štěstí. Po návratu z Blaye ho jeho starší bratr, jenž na něj měl velký vliv, přemlouval ke sňatku — sám byl ženatý už od roku 1634 se sestrou vévody z Uzès, s níž neměl děti. Byla vdovou po panu z Portes, z rodu Budos, viceadmirálovi, rytíři řádu, zabitém při obléhání Privasu, bratru konetáblové z Montmorency, matky paní Princezny a vévody z Montmorency, jak jsem uvedl výše[16]. Ten zanechal dvě velmi odlišné dcery, Liu a Ráchel[17]. Starší byla stejnou měrou ošklivá, zlá, domýšlivá i záludná; mladší, krásná a co nejpříjemnější, s jemností, dobrotou a půvaby, jež jen zvyšovaly její ctnost a jež ji činily oblíbenou u všech. Právě ji si otec vybral; oženil se s ní u mého strýce, ve Versine nedaleko Chantilly, v září 1644; a slečna z Portes, její starší sestra, jim to nikdy neodpustila. Obě tyto sestry byly vlastní sestřenice paní Princezny, matky hrdiny, pana prince de Conti a paní z Longueville — a právě s nimi, a především s panem Princem otcem a paní Princeznou, tento sňatek otce stále víc sbližoval.

Blízkost dvora nemohla být otci po ztrátě jeho pána příjemná, a to pod regentkou, jež mu vzala úřad velkého štolby. Brzy tedy pomýšlel na návrat do Blaye, kde žil jako velký pán, milovaný a vyhledávaný vším, co bylo v Bordeaux a v sousedních provinciích nejvýznamnější. Odebral se tam tedy brzy poté, aby se odtud dlouho nevrátil. Zatímco tam pobýval, karty se několikrát zamíchaly, až se nakonec ukázalo, že pan Princ se ozbrojil proti dvoru a že vzplanula občanská válka. Jeho otec, starý pan Princ, byl již mrtev, ale on si s mým otcem uchoval stejná pouta, stejně jako paní z Longueville. Vzhledem k tomuto vztahu otce k nim, zcela protikladnému

16. *Vysvětlivka:* Jde o téhož strýce a jeho manželku, jaké Saint-Simon představil v kapitole čtvrté — vdovu po markýzi de Portes z rodu Budos. Zde autor navazuje a vysvětluje, že tato žena přivedla do rodiny i dvě dcery ze svého prvního manželství, z nichž mladší se stala první manželkou Saint-Simonova otce.
17. *Vysvětlivka:* „Lia" a „Ráchel" jsou biblická jména dvou dcer Lábanových a manželek patriarchy Jákoba (Genesis 29) — starší Lea byla považována za méně půvabnou, zatímco mladší Ráchel za krásnou a milovanou. Saint-Simon zde tímto biblickým přirovnáním označuje dvě dcery markýze de Portes, aniž by uvedl jejich skutečná jména; mladší z nich, kterou si vzal autorův otec, byla podle genealogických pramenů Diana Jindřiška z rodu Budos.

jeho vztahu ke dvoru, nepochybovali, že budou mít Blaye k dispozici, a díky opatřením, jež se jim v Guyenne a v sousedních provinciích zdařila, počítali — s Blaye v rukou, a to právem — s ničím menším než s rozdělením království podél Loiry.

Jakmile se chopili zbraní, můj otec, hluchý k jejich prosbám, pomýšlel jen na to, jak se opevnit. Poselství a dopisy se marně množily. Ani přátelství, ani čest tak blízkého spříznění, ani hořká zloba vůči královně nedokázaly nic vymoci. Když došly naděje, zkusili to s nejvelkorysejšími nabídkami ze strany Španělska. Hodnost španělského granda a mnohé statky mu byly nabídnuty přímo jménem španělského krále, a byly stejně odmítnuty. Nakonec dorazilo do Blaye druhé poselství, opatřené pověřovacími listinami jako poprvé a navíc ještě jedním dopisem otci s ještě silnějšími nabídkami. Jakmile se posel před otcem odhalil, usoudil otec, že už je toho příliš, a na místě svolal svůj štáb a všechny důstojníky posádky spolu s přáteli z okolí, kteří se v Blaye nacházeli. Tam jim představil muže španělského krále, ukázal jim dopisy, které nesl a jež otec nechtěl otevřít, nechal ho v jejich přítomnosti vyložit jeho poslání, a pak mu řekl, že nebýt úcty, kterou chce zachovat korunované hlavě, bratru královny matky, nechal by ho na místě hodit do Girondy s koulí u nohou, ale ať se okamžitě vzdálí se svými dopisy a návrhy, jež by nikdy nesvedly poctivého muže — a ať si dobře zapamatuje, aby o tom uvědomil tam, kam patří, že pokud by si s ním ještě jednou zahrávali a poslali mu někoho s podobným posláním, nebude už nic šetřit a nechá ho hodit do řeky. A skutečně tam už nikoho neposlali.

Pan Princ a celá jeho strana ale zvedla velký křik, a co je pozoruhodné, ani on, ani jeho lidé to mému otci nikdy neodpustili — tak skvělou hru by byli měli, kdyby ho dokázali strhnout na svou stranu! Otec zatím nechal odlít množství děl, aby nahradil ta, jež si od něj dvůr vyžádal, protože jiná neměl, umístil do Blaye pět set dobře ozbrojených šlechticů, oblékl a zaplatil posádku a byl osmnáct měsíců jakoby v obležení v tomto stavu, aniž kdy chtěl vzít cokoli z místního kraje. Nadělal tak i velké dluhy, jimiž byl sužován po celý zbytek života a jejichž tíhu pociťuji dosud i já; zatímco všechny dluhy, jež proti králi a státu nadělali pan Princ, pan z Bouillon a mnozí další, byly velmi dobře splaceny, a to ještě víc samotným králem, v pozdějších dobách. Ale to není vše: otec, jenž měl mnoho přátel v parlamentu i v Bordeaux, byl s každým přílivem přesně informován o všem nejtajnějším, co se tam dělo, a podával o tom zprávy dvoru — a během těchto nešťastných dob prokázal ty nejdůležitější služby.

Dvůr postoupil až k branám Guyenne, doprovázen armádou, jíž velel hrabě z Harcourtu, tak štědře předem placený za to, aby dobře sloužil, a sám o sobě tak schopný to dokázat — ale byl z lotrinského domu a pocházel z Guisů, a zde je ten protiklad: pomýšlel jen na to, jak využít nesnází dvora a nepořádku ve státě, aby se zmocnil Alsaska a Brisachu a připojil je k Lotrinsku. Jakmile měl svou věc připravenou, vytratil se z armády, prorazil si cestu královstvím dnem i nocí a dorazil až k branám Brisachu. Jak se stalo, že se mu to nepodařilo, se lze dočíst ve všech pamě-

tech té doby, a nepatří to do těch mých. Spokojím se s tím, že zaznamenám krásnou vděčnost velkého štolby, ustaveného do tohoto úřadu na účet mého otce — k čemuž je třeba ještě dodat, že z tohoto zločinu vytěžil guvernérství v Anjou, udělené mu na úrovni velkých guvernérství za to, že se ráčil vrátit k poslušnosti; a že úřad i guvernérství, stále na této velké úrovni, přešly na jeho potomky. Zde je zároveň i protějšek k tomu všemu:

Královna a kardinál Mazarin, uchváceni otcovou věrností a jeho důležitými službami, usoudili, že je vhodné jej odměnit pro dobrý příklad, anebo si ho snad ještě víc zavázat. Napsali mu proto oba v tak laskavých výrazech, že z nich byla znát jejich tíseň, a vyslali k němu markýze ze Saint-Mégrinu s těmito dopisy a navíc s dalším pověřovacím dopisem k tomu, čím byl z jejich strany pověřen. Saint-Mégrin nesl otci maršálskou hůl Francie, dle jeho volby, nebo hodnost cizího prince pod záminkou domu Vermandois, pocházejícího z krve Karla Velikého, z níž pocházíme přinejmenším po ženské linii, bez jakéhokoli sporu. Otec odmítl obojí. Saint-Mégrin, jenž byl jeho přítelem, mu namítal, že až nebezpečí pomine, nedostane nic, a že by bylo šílenstvím nepřijmout tak krásnou nabídku, jež byla vždy celou ctižádostí Bouillonů. „Počítám s tím," odpověděl otec rozhodně, „a znám je příliš dobře, než abych o tom pochyboval. Počítám také s tím, že se mi mnozí vysmějí; ale nebude se říkat, že cizí knížecí hodnost nebo maršálská hůl Francie zkalily mou slávu a napadly mou čest. Kdybych přijal, nikdo by nikdy nepochyboval, že mě v mé povinnosti podrželi jen milostí, a na to nikdy nepřistoupím."

Celé tři dny uplynuly v tomto sporu, aniž se ho podařilo jakkoli zviklat. Královně odpověděl uctivě, ale suše, ve stejném smyslu jako Saint-Mégrinovi, a dodal, aby si z toho nic nebrala, že nikdy nezklame syna ani vdovu po svém pánovi. Totéž vzkázal kardinálu Mazarinovi, ale s povýšeností. Tento Ital nebyl stvořen k tomu, aby obdivoval tak velký čin. Řekne se snad ještě, že ten čin byl příliš nad chápání královny? Stalo se, co Saint-Mégrin předpověděl: jakmile nebezpečí pominulo, už na to nikdo nemyslel, ale ani otec neprokázal ani jednomu z nich tu čest, že by jim to připomněl. Pokračoval ve svých výdajích a svých službách se stejnou horlivostí až do konce nepokojů. A tak Ludvík XIII. dobře předvídal veškerý užitek a velký prospěch, jejž bylo možné vytěžit z Blaye, když mu je svěřil do guvernérství.

Nyní je třeba říci, kdo byl Saint-Mégrin. Jmenoval se Esthuert a díky dědičce z Caussade připojil toto jméno ke svému. Byl to muž velké cti, ač byl velmi zadobře s královnou matkou. Velel gardové lehké jízdě a přenechal ji svému synovi, jenž měl i lehkou jízdu královny matky. Tento syn byl mladým oblíbencem oné doby, nadaným, jenž na svůj věk hodně sloužil a velel armádě v Katalánsku: padl v boji u brány Saint-Antoine[18]. Královna z toho byla velmi zarmoucena, stejně jako kardi-

18. *Vysvětlivka:* Boj u brány Saint-Antoine (2. července 1652) byl jednou z rozhodujících bitev Fronde, v níž vojska prince de Condé o vlásek unikla obklíčení královskou armádou díky zásahu Velké Mademoiselle, jež jim otevřela pařížské brány a nechala na ně z Bastily pálit dělostřelectvo.

nál; nechali ho pohřbít v opatství Saint-Denis. Jeho bezdětná vdova se později stala vévodkyní z Chaulnes, manželkou velvyslance a guvernéra Bretaně; sestra tohoto mladého oblíbence se provdala za pana du Broutay, jménem Quelen, s nímž měla potomstvo; podruhé se provdala za La Vauguyona, velvyslance ve Španělsku a jinde, rytíře řádu roku 1688, o němž bude brzy řeč, a s ním již děti neměla. Toto jméno převzal po statku své manželky, když si ji vzal. Jeho vlastní jméno bylo Betoulat a nosil jméno Fromenteau. Saint-Mégrin, otec této ženy a mladého oblíbence, jehož dlouho přežil, byl zetěm maršála z Roquelaure a velkým senešálem Guyenne. Stal se rytířem řádu roku 1661 a zemřel roku 1675, ve třiaosmdesáti letech.

Zletilost, korunovaci i sňatek krále prožil otec vždy v Blaye, a při této poslední příležitosti přijal dvůr velkolepě. Dlouho poté se vrátil žít se svými přáteli do Paříže; měl jich mnoho, a to z těch nejváženějších, plod jeho skromnosti, toho, že nikdy nikomu neublížil, a dobra, jež činil, pokud mohl, za časů své přízně. Ze svého manželství měl jen jedinou dceru, dokonale krásnou a rozumnou, kterou provdal za vévodu z Brissacu, bratra poslední maršálky z Villeroy. Byla to právě ona, kdo nechtěně nasadil pánům z Brissacu onen klobouk, jejž si dali do erbu, a podle jejich příkladu ho po nich napodobili i páni z La Trémoille a z Luxembourgu — jedni s tímtéž oprávněním jako druzí. Má sestra pobývala v Brissacu s maršálkou z La Meilleraye, otcovskou tetou svého manžela, nesmírně domýšlivou a zvlášť poblázněnou svým rodem. Často vodila paní z Brissacu po galerii, kde byli namalováni tři maršálové spolu s proslulým hrabětem z Brissacu, nejstarším synem prvního z těch tří, a dalšími okázalými předky, jaké by genealogie stěží dokázala doložit.

Maršálka tyto velké muže obdivovala, zdravila je a nechávala je svou neteří pozdravovat poklonami. Ta, mladá a vtipná, se chtěla uprostřed nudy, kterou v Brissacu zakoušela, trochu pobavit, a náhle řekla maršálce: „Teto, podívejte se přece na tu dobrou hlavu! Vypadá jako jeden z těch starých italských knížat, a myslím, že kdybyste dobře pátrala, ukázalo by se, že jím skutečně byl.“ — „Ale jaký máte vkus a důvtip, neteři!“ zvolala maršálka; „vskutku si myslím, že máte pravdu.“ Prohlíží si ten starý portrét, zkoumá ho, nebo to alespoň předstírá, a hned nato prohlašuje toho dobrého muže za starobylého italského knížete a spěchá oznámit tento objev svému synovci, jenž se tomu jen zasmál. O pár dní později jí připadalo zbytečné pocházet od starobylého italského knížete, pokud by na to nic nepřipomínalo. Vymyslela si klobouk německých knížat s nepatrnou obměnou skrytou pod korunou, jež ho obepínala, potají poslala pro malíře do Angers a nechala jim namalovat tento klobouk do erbů na jejich kočáry. Pan a paní z Brissacu se to brzy dozvěděli. Vysmáli se tomu z celého srdce. Ale klobouk zůstal, a dlouho se mu mezi nimi říkalo „klobouk mé tety“.

Toto manželství nebylo nikdy naplněno, vkus pana z Brissacu byl příliš italský. Odloučení bylo sjednáno v rukou pana Prince a potvrzeno parlamentem; a pan Princ zůstal uschovatelem listin v této věci pro vévodu z Brissacu příliš závažných,

takže se ten nesmírně obával, aby nebyly odevzdány do kanceláře parlamentu, jak se pan Princ zavázal učinit, kdyby chtěl pan z Brissacu porušit kteroukoli z podmínek odloučení.

Má sestra zemřela v únoru 1684 a učinila mě svým univerzálním dědicem. Její matka zemřela stejně jako ona na neštovice už roku 1670 (obě v Paříži), právě když byla určena za dvorní dámu (dame d'honneur) královny. Paní z Montausier, jež tento úřad zastávala, upadla tehdy do oné podivné tělesné i duševní choroby, u níž se každým dnem čekal její konec, a jež přesto trvala déle, než se čekalo, a přesáhla i život první ženy mého otce.

Ať byl otec jakkoli zarmoucen, úvaha, že nemá syna, ho přiměla, ač už byl starý, znovu se oženit. Hledal osobu, jejíž krása by se mu líbila, jejíž ctnost by ho ujišťovala a jejíž věk by byl co nejméně nepoměrný jeho vlastnímu. Všechny tyto tak těžko sjednotitelné vlastnosti nalezl jen v mé matce[19], jež byla se slečnou z Pompadour, později paní ze Saint-Luc, u vévodkyně z Angoulême. Obě byly znaveny klášterem a jejich matky je nerady měly ve svém okolí. Obě byly příbuzné paní z Angoulême, dcery pana z La Guiche, rytíře řádu a velkého mistra dělostřelectva, a vdovy, jež si je vzala k sobě a u níž se obě provdaly.

Má matka byla z rodu L'Aubépine, dcerou markýze z Hauterive, generálporučíka královských vojsk a generálních stavů Spojených provincií a generálního plukovníka francouzských vojsk v jejich službách. Katastrofa strážce pečetí Châteauneufa, jeho staršího bratra, uvězněného na zámku Angoulême[20], ho stála řád, k němuž byl jmenován na následující Letnice roku 1633, i maršálskou hůl Francie, jež mu byla přislíbena. Pan z Charostu, před nímž dal kardinál z Richelieu rozkaz zatknout oba bratry a jenž sloužil s mušketou v Holandsku pod mým dědem, jako téměř veškerá tehdejší mladá šlechta, a jenž mu vždy říkal „můj plukovníku", se vytratil a přišel ho varovat, zatímco děd hrál s královninými dvorními slečnami. Můj děd nedal nic najevo; ale o chvíli později, předstíraje naléhavou potřebu, požádal o dovolení na okamžik odejít, šel si vzít nejlepšího koně ze své stáje a uprchl do Holandska. Těšil se nejdůvěrnějšímu postavení u prince oranžského, jenž mu dal guvernérství Bredy. Oženil se s dědičkou Ruffeku, ze starší větve domu Voluyre, jejíž matka byla sestrou otce prvního vévody z Mortemartu; byla velmi bohatá. Můj děd strávil velkou část svého života v Holandsku a zemřel v Paříži roku 1670.

19. *Vysvětlivka:* Charlotta z rodu L'Aubépine, paní z Hauterive (asi 1640–1725), byla druhou manželkou Saint-Simonova otce a matkou autora Pamětí, narozeného roku 1675, kdy bylo otci osmašedesát let.
20. *Vysvětlivka:* Tento Châteauneuf, strážce pečetí uvězněný na zámku Angoulême, je táž osoba, o níž je zmínka již v kapitole čtvrté v souvislosti s aférou vévodkyně de Chevreuse. Zde se ukazuje, že to byl vlastní strýc Saint-Simonovy matky.

Otcovo druhé manželství bylo uzavřeno téhož roku v říjnu[21]. Měl všechny důvody být spokojen se svou volbou; nalezl ženu zcela oddanou jemu, plnou ctnosti, ducha a velkého rozumu, jež nemyslela na nic jiného než na to, jak se mu líbit a jak o něj pečovat, starat se o jeho záležitosti a co nejlépe mě vychovávat. Chtěl ji proto jen pro sebe. Když byly ke královně dosazeny palácové dámy místo jejích dvorních slečen, paní z Montespan, jež měla ráda své příbuzné (to byla ještě móda), získala pro mou matku místo, ačkoli ta nic takového ani netušila, a dala jí to vědět. Šlechtic, jenž od ní přijel, ji zastihl mimo dům, ale bylo mu řečeno, že otec doma je. Požádal tedy, aby ho mohl vidět, a předal mu dopis paní z Montespan určený mé matce. Otec ho otevřel, hned vzal pero, poděkoval paní z Montespan a dodal, že ve svém věku si nevzal ženu pro dvůr, ale pro sebe, a předal tuto odpověď šlechtici. Matka se po návratu o té věci dozvěděla od otce. Měla z toho velkou lítost, ale nikdy to nedala najevo.

Než skončím vše, co se týče mého otce, vzpomínám si na dvě pozoruhodné příhody, jež jsem měl uvést už dříve, dlouho před jeho druhým sňatkem. Nárok na jedno uprázdněné beneficium zavdal podnět té první: vedl k soudnímu sporu mezi příbuzným pana z Vardes[22] a příbuzným mého otce. Každý svého příbuzného zaníceně hájil a věci zašly tak daleko, že pan Princ přijal od obou slovo, že se neutkají. Dlouho poté, když už byla záležitost utišena, jim pan Princ jejich slovo vrátil jako lidem, kteří už spolu nemají co vyřizovat. Tato záležitost jim ale zůstala na srdci, a ještě víc Vardesovi, jenž po jisté době domluvil s otcem souboj u brány Saint-Honoré, kolem poledne, na místě tehdy velmi opuštěném, a to tak, aby tento souboj vypadal jako náhodné střetnutí — jak časem, tak vším ostatním: kočár pana z Vardes měl přeříznout cestu kočáru mého otce, a páni, přebírajíce hádku svých kočích, měli vystoupit, každý s jedním sekundantem, a hned se tam utkat. Bylo to za regentství, a ve věku dosti nerovném. Ráno otec navštívil pana Prince a několik svých přátel z předních soudních hodnostářů a skončil v Palais-Royal, kde vzdal poctu královně. Předstíral, že odtud odchází s maršálem z Grammontu[23], aby s ním šel na návštěvy do čtvrti Marais. Jak spolu sestupovali po schodech, otec předstíral, že nahoře cosi zapomněl, omluvil se a vrátil se nahoru, pak znovu sešel dolů, nalezl La Roque Saint-

21. *Vysvětlivka:* Rokem, k němuž se zde vztahuje „téhož roku", je zjevně rok 1670, zmíněný bezprostředně před tím jako rok úmrtí matčina otce, markýze z Hauterive — sňatek Saint-Simonových rodičů se tedy podle tohoto textu odehrál v říjnu 1670. Některé pozdější genealogické prameny uvádějí jako datum sňatku rok 1672; přesné datum nelze na základě dostupných zdrojů s jistotou ověřit, a ponecháváme proto znění originálu.
22. *Vysvětlivka:* François-René du Bec-Crespin, markýz z Vardes (1621–1688), byl dvořan a později velmi vlivný intrikán u dvora Ludvíka XIV., proslulý zejména aférou tzv. „španělského dopisu" (1665), za niž byl na dlouhá léta vyhoštěn na venkov. Zde popsaný souboj se datuje do doby regentství Anny Rakouské (1643–1651).
23. *Vysvětlivka:* Antoine III. de Gramont, maršál Francie (1604–1678), patřil mezi přední dvořany a vojevůdce Ludvíka XIII. a Ludvíka XIV. a je zde zmíněn jako přítel, jehož doprovodu Saint-Simonův otec využil k zastření svého skutečného cíle cesty.

Chamaranta, velmi statečného šlechtice, jenž mu byl velmi oddán a jenž velel jeho jízdnímu pluku a měl mu sloužit za sekundanta, nastoupil s ním do kočáru a jeli k bráně Saint-Honoré. Vardes, jenž čekal na rohu ulice, dojel kočár mého otce, otřel se o něj, přeřízl mu cestu; jeho kočí švihl bičem a otcův kočí mu oplatil; hlavy vykoukly z dvířek; zastavili a vystoupili. Tasili meče. Štěstí přálo mému otci; Vardes padl a byl odzbrojen. Otec chtěl, aby ho požádal o život; on to odmítl. Otec mu řekl, že ho tedy alespoň poznamená jizvou; Vardes ho ujistil, že je příliš velkorysý, než aby to udělal, ale že se přiznává za poraženého. Otec ho tedy zvedl a šel oddělit sekundanty. Otcův kočár se náhodou ocitl nejblíž, a Vardes se zdál dychtivý do něj nastoupit. Otec a La Roque Saint-Chamarant do něj nastoupili s ním a odvezli ho domů. Cestou se mu udělalo špatně a byl zraněn na paži. Rozloučili se zdvořile jako stateční muži a otec se vrátil domů.

Paní ze Châtillonu, později vévodkyně Meklenburská[24], bydlela v jednom z posledních domů poblíž brány Saint-Honoré a při hluku kočárů a kočích vystrčila hlavu z okna a chladnokrevně sledovala celý souboj. Netrvalo dlouho a rozkřiklo se to. Královna, Monsieur, pan Princ a vše, co bylo nejvýznamnější, poslali k otci; ten se krátce nato vydal do Palais-Royal a nalezl královnu v jejím kruhu: lze si domyslet, kolik otázek tam musel snést a jak dobře připravené byly jeho odpovědi. Zatímco přijímal všechny tyto poklony, byl Vardes z královnina rozkazu odveden do Bastily, kde strávil deset nebo dvanáct dní. Otec se nepřestával ukazovat u dvora a všude, a všude byl dobře přijímán. Tak skončila tato záležitost, jež nikdy nebyla vnímána jinak, než jak se jevila, a Vardes byl pokládán za útočníka. Měl velký žal ze svého smutného výsledku a hořký hněv kvůli Bastile. Od té doby otce nikdy nespatřil, až na smrtelné posteli; pravda je, že ho jeho nemilost udržela na mnoho let v Languedocu. Po návratu žil už jen několik let; zemřel v Paříži roku 1688 po velmi dlouhé nemoci. Ke konci vzkázal otci, aby ho přišel navštívit. Dokonale se s ním usmířil a poprosil ho, aby přišel znovu; otec se tam pak vracel často a viděl ho po celý ten krátký čas, který mu ještě zbýval.

Druhá příhoda měla skončit stejně jako tato, ale dopadla mírněji. Vyšly Paměti pana z La Rochefoucauld[25]; otec byl zvědav, jak jsou v nich vylíčeny záležitosti jeho doby. Nalezl v nich, že prý slíbil panu Princi, že se za něj postaví, že tento slib porušil a že nemožnost disponovat Blaye, jak pan Princ očekával, způsobila jeho straně nesmírnou škodu. Více než veliká náklonnost pana z La Rochefoucauld k paní z

24. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Elisabeth-Angélique de Montmorency-Bouteville, sestra maršála z Luxembourgu, se v prvním manželství provdala za Gasparda de Coligny, vévodu z Châtillonu, a ve druhém za Christiana-Ludvíka, vévodu Meklenburského. V 17. století se říkalo „Meckelbourg".

25. *Vysvětlivka:* François VI., vévoda z La Rochefoucauld (1613–1680), proslulý autor „Maxim" (1665), publikoval svá vzpomínková „Mémoires" o Fronde poprvé (bez jeho svolení) roku 1662. Byl dlouholetým milencem paní z Longueville a jejich společná politická i osobní vazba stojí v pozadí sporu líčeného v této kapitole.

Longueville není nikomu neznámá. Tato kněžna, když byla v Bordeaux, udělala vše, co mohla, aby mého otce svedla dopisy; v naději, že uspěje spíš díky svému půvabu a výmluvnosti, udělala nemožné, aby s ním dosáhla schůzky, a zůstala krajně dotčena tím, že jí nebyla dopřána. Pan z La Rochefoucauld, zruinovaný, v hluboké nemilosti (z níž jeho dům pozvedla teprve přízeň jeho šťastného syna, aniž tím dokázala pozvednout i jeho otce), nemohl zapomenout na naprostý rozdíl, jaký Blaye, ať zajištěné, či nepřátelské, znamenalo pro úspěch jejich strany, a tímto vyprávěním to pomstil, jak jen mohl, a s tím i paní z Longueville.

Otec tak silně pocítil ohavnost té pomluvy, že se vrhl na pero a na okraj napsal: „Autor v tom lhal." Nespokojen s tím, co právě učinil, odešel ke knihkupci, jehož vypátral, protože se toto dílo hned po vydání ještě veřejně neprodávalo. Chtěl vidět jeho výtisky, prosil, sliboval, hrozil a dosáhl toho, že mu je ukázal. Ihned vzal pero a napsal do všech tutéž poznámku na okraj. Lze si domyslet knihkupcův úžas, a že netrvalo dlouho, než dal panu z La Rochefoucauld vědět, co se právě stalo s jeho výtisky. Lze se také domnívat, že ten byl tím pobouřen. Tehdy to vyvolalo velký rozruch, a otec kvůli tomu nadělal víc hluku než autor či jeho přátelé: měl na své straně pravdu, a to pravdu ještě ani nezapomenutou, ani nezastaralou. Přátelé se do toho vložili; otec chtěl veřejné zadostiučinění. Vmísil se do toho dvůr, a rodící se přízeň syna spolu s omluvami a poklonami způsobily, že bylo za takové zadostiučinění přijato to, jež si otec sám zjednal na výtiscích a svými řečmi.

Tvrdilo se, že šlo o omyl, chabě založený na tom, že se paní Princezna, jež potají přijela do Paříže žádat parlament o ochranu ve věci uvěznění princů, svých synů, sama osobně dostavila se svou žádostí ke dveřím velké komory, opřena o mého strýce, jenž jí kvůli blízkému příbuzenství nemohl tuto službu odmítnout; že to vzbudilo naději, že se přidá ke straně, což však nikdy neučinil, a že by prý díky svému velkému vlivu na mého otce, jenž byl v Blaye, zapojil do stejných zájmů i jeho a s ním jeho pevnost. Všechny tyto řeči byly přijaty za to, co stály, a věci po tomto rozruchu zůstaly, jak byly — na jedné straně proto, že otec nemohl očekávat víc, a na druhé kvůli obtížnosti udržet lež tak silně vyvrácenou tolika předními osobnostmi a nejvýznamnějšími hlavami, jež ještě žily a znaly pravdu, jež až do té doby nikdy nebyla zpochybněna. Je ale pravda, že páni z La Rochefoucauld to mému otci nikdy neodpustili — tak je pravda, že se méně zapomíná na křivdy, jež člověk způsobí, než na ty, jichž se mu dostane.

Otec strávil zbytek dlouhého a tělesně i duševně zdravého života bez jakékoli přízně, ale s vážností, kterou si král pokládal za povinnost mu prokazovat a jež působila i na ministry — mezi nimiž byl přítelem pana Colberta[26]: ctnost se ještě po-

26. *Vysvětlivka:* Jean-Baptiste Colbert (1619–1683), od 60. let 17. století všemocný generální kontrolor financí a fakticky první ministr Ludvíka XIV. pro vnitřní správu, hospodářství a stavební politiku — na rozdíl od pozdějšího vojenského „klanu" Louvoisova byl typicky spojován s úřednickou zásluhovostí, na niž zde Saint-Simon naráží slovy „ctnost se ještě počítala".

čítala. Přední velmoži, i ti věkem od něj velmi vzdálení a nejvíc zaměstnaní u dvora, ho navštěvovali doma a někdy s ním jedli, což jsem sám vídal. Měl mnoho přátel mezi lidmi všech stavů a množství známostí, jež s ním udržovaly styky, kromě několika důvěrných a osobních přátel. Vídal se s nimi všemi až do pozdního stáří a měl doma denně dobrou tabuli i dobrou společnost u oběda. Ve svém guvernérství byl natolik pánem, že z Paříže odtud velel a o všem rozhodoval. Uvolnilo-li se nějaké místo ve štábu, posílal mu král seznam žadatelů; někdy si z něj vybral, jindy žádal muže, jenž tam nebyl uveden. Nic mu nebylo odepřeno, dokonce nechal odvolat ty, s nimiž nebyl spokojen, jak jsem to viděl u jednoho majora a poté u jednoho králova poručíka, a na místo posledního jmenovaného dosadil, na žádost jednoho ze svých důvěrných přátel, důstojníka jménem Dastor, jenž byl skoro dvacet let mimo službu a žil v ústraní ve svém kraji. Otec byl v této pravomoci jedinečný, a král říkával, že po tak významných službách, jež mu prokázal tímto guvernérstvím v nejtěžších dobách, je spravedlivé, aby v něm zcela absolutně rozhodoval o všem.

Nikdy se neutěšil ze smrti Ludvíka XIII., nikdy o ní nemluvil jinak než se slzami v očích, nikdy ho nenazýval jinak než „král, můj pán“, nikdy nezameškal jít každý rok 14. května na jeho zádušní mši do Saint-Denis a nechat sloužit slavnostní mši i v Blaye, kdykoli se tam v tu dobu nacházel. Byla to úcta, vděčnost, ba něha samotná, jež se mu vyjadřovala z úst, kdykoli o něm mluvil; a rozplýval se, když se rozhovořil o jeho osobních činech a jeho ctnostech, a než mě uvedl ke králi, vzal mě jednoho 14. května do Saint-Denis — nemohu ukončit vyprávění o něm dojemnějšími ani vznešenějšími rysy. Byl rozhořčen, že je v Saint-Denis zcela sám. Kromě své hodnosti, svých úřadů a svého majetku, za něž vděčil zcela Ludvíku XIII., aniž by kdy cokoli dostal od svého vlastního rodu, byl to právě králova dobrota, jeho přátelství, otcovská péče, s níž ho formoval, jeho důvěrná a naprostá důvěra, co ho nejněžněji dojímalo — a právě této ztrátě, ne změně svého postavení, nikdy nedokázal přivyknout.

Kapitola šestá

Poté co jsem vzdal otci poslední poctu, odjel jsem do Mons připojit se k jízdnímu pluku Royal-Roussillon, kde jsem byl kapitánem. Montfort, šlechtic z kraje Maine, byl jeho plukovníkem (mestre de camp) — byl to vynikající důstojník a brigádní generál, jenž byl posléze postaven do čela všech karabiníků armády, z nichž se vždy tvořila samostatná brigáda, než z nich udělali sbor pro pana du Maine. Puyrobert, šlechtic z Angoumois, soused Ruffeku, byl v něm podplukovníkem, a d'Achy, z rodu Courvoisinů, dobře známého v Pikardii, v něm byl kapitánem s velitelskou pravomocí plukovníka, poté co byl jeho podplukovníkem. Nebylo možné najít tři čestnější a přitom tak odlišné lidi. První byl ten nejlepší člověk na světě, třetí velmi živý a prudký; druhý výtečná společnost; první a zvlášť poslední nadto duchaplní. Major byl Montfortův bratr, a pluk byl ostatně dobře sestaven; tehdy měly jak královské pluky, tak i některé „šedé" dvanáct rot po padesáti jezdcích, tvořících čtyři eskadrony. Nebylo možné být s nimi všemi ve větší shodě, než jsem byl já, a byl to jakýsi souboj v tom, kdo mi projeví víc zdvořilosti a úcty, na což jsem odpovídal tak, abych si to udržel — natolik, že i d'Achy, jenž velel pluku v Montfortově nepřítomnosti a jenž byl na kordy s Puyrobertem a nechtěl se s ním nikde ocitnout, se u mě nechal ochočit, ač spolu vzájemně nemluvili. Naše brigáda přiléhala k pěchotě na levém křídle první linie a skládala se z našeho pluku, z pluku vévody z La Feuillade a z pluku Quoadtova, jenž se — protože Montfort byl u karabiníků — stal jejím brigádním velitelem. Armáda se sešikovala a já šel vzdát poctu generálům a princům.

Král odjel 18. května s dámami, strávil s nimi osm až deset dní v Quesnoy, poté je poslal do Namuru a sám se 2. června postavil do čela armády pana z Boufflers, s níž 7. téhož měsíce obsadil tábor u Gembloux; takže mezi jeho levým křídlem a pravým křídlem pana z Luxembourgu nebylo ani půl míle a mezi oběma se dalo bezpečně chodit sem a tam. Princ oranžský[1] tábořil u opatství Parc tak, že tam nemohl přijímat zásoby a nemohl odtud vyjít, aniž by měl na krku obě královy armády. Narychlo se tam zakopal a hluboce litoval, že se tam nechal tak rychle zahnat. Později vyšlo najevo, že několikrát psal princi z Vaudemontu, svému důvěrnému příteli,

1. *Vysvětlivka:* „Princ oranžský" je Vilém III. Oranžský (1650–1702), místodržitel Spojených nizozemských provincií a od roku 1689 zároveň anglický král (jako Vilém III.), hlavní protivník Ludvíka XIV. ve válce Augsburské ligy (1688–1697), v níž se odehrává i bitva popsaná v této kapitole.

že je ztracen a že jen zázrakem by z toho mohl uniknout. Jeho armáda byla menší než ta slabší z obou královských, z nichž obě byly hojně zásobeny vozatajstvem, potravinami a dělostřelectvem, a jež — jak lze věřit — ovládaly pole.

V postavení tak dokonale vhodném k dosažení velkých věcí a s celými čtyřmi měsíci, kdy z něj mohl plně těžit, král 8. června oznámil panu z Luxembourgu, že se vrací do Versailles, že posílá Monseigneura do Německa s velkým oddílem a s maršálem z Boufflers. Překvapení maršála z Luxembourgu nemělo obdoby. Vylíčil králi, jak snadné by bylo prorazit zákopy prince oranžského a zcela ho porazit jednou ze svých dvou armád, a s druhou pak pronásledovat vítězství, se vší výhodou roční doby a bez jakékoli armády proti sobě. Proti vzdálené výhodě — napadnout prince Ludvíka Bádenského v jeho postavení u Heilbronnu — stavěl výhodu okamžitou, tak jistou a tak velkou; a líčil, jak snadno by se Německo stalo kořistí maršála z Lorges, kdyby císařští poslali do Flander velké oddíly, jež by tam ani nestačily, a kdyby je neposlali, ponechali by celé Nizozemí na milost těmto dvěma armádám. Ale rozhodnutí bylo přijato. Luxembourg, zoufalý, že mu unikne tak slavné a tak snadné tažení, poklekl před králem na obě kolena a nic nedokázal získat. Paní z Maintenon se marně snažila zabránit králově cestě: bála se jeho nepřítomnosti; tak šťastné zahájení tažení by krále zdrželo dlouho, aby si vavříny utrhl sám — její slzy při loučení, její dopisy po odjezdu byly mocnější a zvítězily nad nejnaléhavějšími důvody státními, válečnými i slávy.

Večer toho neblahého dne se pan z Luxembourgu, zdrcen bolestí, po návratu domů svěřil maršálu z Villeroy, panu Vévodovi, panu princi de Conti[2] a svému synovi, kteří tomu všichni nemohli uvěřit a propukli v zoufalství. Nazítří, 9. června, o tom ještě nikdo neměl tušení. Náhoda tomu chtěla, že jsem sám jel pro rozkazy k panu z Luxembourgu, jak jsem to dělával velmi často, abych viděl, co se děje a co se bude dít nazítří. Byl jsem velmi překvapen, že tam nenajdu ani živou duši a že všichni jsou u královy armády. Zamyšlen, s koněm stojícím na místě, přemítal jsem o tak podivné věci a váhal jsem, zda se vrátit, nebo dojet až ke královské armádě, když jsem uviděl přijíždět z našeho tábora pana prince de Conti, rovněž samotného, doprovázeného jen jedním pážetem a podkoním s náhradním koněm. „Co tady děláte?“ řekl mi, když mě dojel, a smál se mému překvapení; řekl mi, že se jede rozloučit s králem a že bych udělal dobře, kdybych jel s ním udělat totéž. „Co to znamená, rozloučit se?“ odpověděl jsem mu. On hned řekl svému pážeti a podkonímu, aby ho následovali s odstupem, a vyzval mě, abych totéž řekl svému a lokajovi, jenž mě doprovázel. Pak mi vyprávěl o králově ústupu, umíraje smíchy, a přes mé mládí to pořádně okořenil, protože ke mně neměl nedůvěru. Poslouchal jsem oběma ušima

2. *Vysvětlivka:* Pan princ de Conti je François-Louis de Bourbon, princ de Conti (1664–1709), synovec Velkého Condého, bratranec „pana Prince“ a švagr „pana Vévody“ — patřil k nejobdivovanějším a nejoblíbenějším princům krve své generace, mimo jiné pro svou statečnost v bitvách, jak dokládá i tato kapitola.

a můj nevýslovný úžas mi ponechával svobodu jen k tomu, abych kladl pár otázek. Takto rozprávějíce, potkali jsme všechny generály, kteří se vraceli. Připojili jsme se k nim, a hned nato se oba maršálové, pan Vévoda, pan princ de Conti, princ z Tingry, Albergotti a Puységur oddělili, sesedli z koní a byli tam dobrou půlhodinu v rozhovoru — lze dodat, že i v nadávání — poté opět nasedli na koně a každý pokračoval svou cestou.

Pan vévoda z Chartres se vrátil později, a my jsme se tam nezdržovali, abychom dorazili ještě včas — já stále sám s panem princem de Conti, aniž bychom přestávali hovořit o události tak podivné a tak nečekané. Když jsme dorazili ke králi, nalezli jsme na všech tvářích vepsáno překvapení a na mnohých rozhořčení. Téměř hned poté se servírovalo. Pan princ de Conti šel nahoru rozloučit se, a jak král sestupoval po schodišti, jež vedlo do jídelního sálu, řekl mi vévoda z La Trémoille, ať jdu králi vstříc a rozloučím se také. Učinil jsem to uprostřed schodiště. Král se u mě zastavil a prokázal mi tu čest, že mi popřál šťastné tažení. Když král usedl ke stolu, znovu jsem se připojil k panu princi de Conti a nasedli jsme na koně. Byl nesmírně zdvořilý, a to s rozmyslem. Řekl mi, že mě musí požádat o svolení, jež nebude příliš zdvořilé: totiž aby se mohl zastavit u pana Prince, s nímž se chtěl rozloučit a — upřímně řečeno — si s ním trochu popovídat, a abych na něj zatím laskavě počkal. Byl u něj asi tři čtvrtě hodiny. Cestou zpět do tábora jsme nemluvili o ničem jiném než o té novině, jež vyšla najevo teprve toho dne, a král s Monseigneurem odjeli nazítří do Namuru, odkud Monseigneur odjel do Německa a král se v doprovodu dam vrátil do Versailles, aby se už na hranici nevrátil.

Účinek tohoto ústupu byl neuvěřitelný, a to i mezi vojáky a dokonce i mezi obyvatelstvem. Generálové o tom mezi sebou nedokázali mlčet a nižší důstojníci o tom mluvili nahlas, s otevřeností, kterou nešlo zadržet. Nepřátelé nemohli ani nechtěli skrýt své překvapení a radost. To, co přicházelo od nepřátel, nebylo o mnoho pohoršlivější než to, co se říkalo v armádách, ve městech, a dokonce u dvora mezi dvořany — jinak obvykle tak rádi, že jsou zase ve Versailles — kteří si však dělali čest z toho, že se za to stydí; a vědělo se, že princ oranžský vzkázal Vaudemontovi, že mu ruka, jež ho nikdy nezklamala, oznamuje králův ústup; že je to ale tak neuvěřitelné, že se toho neodvažuje doufat; a poté druhým psaním, že jeho vysvobození je jisté, že je to zázrak, jejž si nelze představit, a jenž je spásou jeho armády i Nizozemí, a jediný, jímž mohla přijít. Uprostřed všech těchto zvěstí dorazil král s dámami 25. června do Versailles.

Pan z Luxembourgu, jenž 14. července vyjel obhlédnout terén pro sběr píce u opatství Heylesem, kde tábořil, byl varován před postupem Tillyho se sborem šesti tisíc jezdců, jenž se měl umístit tak, aby ohrožoval jeho zásobovací kolony. Náš vrchní velitel proto v noci nechal nasednout na koně čtyřiačtyřicet eskadron svého pravého křídla, jež k nim bylo nejblíž, s dragouny, a vytáhl proti nim s princi. Dostihli je až ráno, protože byli — varováni jedním mnichem z Heylesemu — už na

koních: nalezli je na návrší s roklemi před sebou. Marsin, rytíř du Rosel a Sanguinet, exempt tělesné gardy, na ně zaútočili ze tří stran, každý s jedním oddílem; a Sanguinet, protože příliš spěchal, byl sražen a zabit, a vévoda z Montfortu, jenž byl s ním a s oddílem gardové lehké jízdy, byl velmi nebezpečně zraněn šesti ranami šavlí, po nichž zůstal poznamenán jizvami na celý život. Thianges, jenž se tam dostavil jako dobrovolník, byl nebezpečně zraněn našimi vlastními, kteří ho kvůli jeho vždy podivnému oblečení pokládali za nepřítele. Nepřátelé byli proraženi a zahnáni na tak zběsilý útěk, že se skoro nepodařilo vzít žádné zajatce.

Maršál z Villeroy poté odjel dobýt Huy s velkým oddílem armády, zatímco zbytek armády ho s panem z Luxembourgu kryl. Vše bylo dobyto za tři dny; ztratili jsme jen jednoho podinženýra a několik vojáků. Viděl jsem odtud vycházet dost špatnou posádku různých jednotek; prošla kolem maršála z Villeroy a naši důstojníci ji dost znepokojovali, protože podle kapitulace měli právo hledat mezi nimi své dezertéry. Prohlédl jsem si pevnost, kam byl dosazen velitel podřízený Guiscardovi, guvernérovi Namuru. Spojená armáda poté vytvořila několik přechodných táborů a nakonec zaujala tábor u Lexhy, tři míle od Liège. Po příchodu bylo v denním rozkaze nařízeno připravit na každý prapor velké množství fašin; to vedlo k domněnce, že se potáhne na liežské linie. Tento názor přetrval celý následující den; ale den nato, 28. července, přišel ke konci noci rozkaz je spálit a být připraveni k pochodu. Armáda se skutečně dala do pohybu časně zrána kvůli velkému horku a prošla soutěskou u Waremu, na jejímž konci se zastavila.

Zatím jsem se s množstvím důstojníků z Royal-Roussillon a několika dalšími z brigády uchýlil do sousední stodoly, abychom se v úkrytu před sluncem najedli. Jak jsme dojídali, přijel Boissieux, kornet mé roty, jenž se vracel z výjezdu s Lefèvrem, kapitánem našeho pluku, jenž se z pasáka vepřů propracoval až sem díky zásluhám a postupem po hodnostech a jenž ještě, ač starý, neuměl číst ani psát. Byl to jeden z nejlepších velitelů výzvědných výprav v královských vojscích a nikdy nevyjel, aniž by spatřil nepřátele, nebo o nich nepřinesl spolehlivé zprávy. Měli jsme ho rádi, vážili si ho a všichni jsme ho uznávali, stejně jako generálové. Boissieux mi celý rozzářený řekl, že brzy uvidíme nepřátele; že naši prozkoumali jejich tábor na této straně Gety a že se jistě odehraje velká bitva. Nechali jsme ho zápasit s tím, co ještě zbylo k jídlu, a na tuto zprávu jsme nasedli na koně. O chvíli později jsem potkal Marsina, polního maršála, jenž nám to potvrdil. Odjel jsem k mlýnu u Waremu, do něhož vystoupali naši přední generálové s panem Vévodou a maršálem z Joyeuse, zatímco pan z Luxembourgu postoupil kupředu s panem z Chartres a panem princem de Conti. Vystoupal jsem tam také, a poté co jsem se informoval o novinkách, odjel jsem se připojit k Royal-Roussillon.

Zde je zpráva, kterou jsem sepsal nazítří po této bitvě[3] a poslal ji matce i několika přátelům:

> V pondělí 27. července byl maršál z Joyeuse vyslán z tábora u Lexhy, tři míle od Liège, s Montchevreuilem, generálporučíkem, a Pracomtalem, polním maršálem, dvěma pěšími brigádami a několika jezdeckými pluky, aby se odebral k našim liniím, spojil se s několika jednotkami, jimž tam velel La Valette, a postavil se nepřátelům, kteří vynucovali kontribuce směrem k Arrasu a Lille. V úterý 28. armáda vytáhla z tábora, táhla na Warem a prošla tímto městečkem, oddíl maršála z Joyeuse odděleně od ní, ale oba maršálové společně. Když čelo armády dorazilo o půl míle dál, přišlo několik zpráv, že princ oranžský táboří se svou armádou na této straně Gety — malé řeky, brodné jen na málo místech, s velmi vysokými a strmými břehy — a že tato armáda je jen půl míle od Lave neboli Lo, malého městečka s nepříliš významnou pevností v bažinách za Getou, zcela odlišného od Loo, zámečku prince oranžského, jenž leží daleko odtud v Holandsku.
>
> Na tyto zprávy postoupil pan z Luxembourgu s maršálem z Villeroy, panem vévodou z Chartres, panem princem de Conti a jen s několika málo dalšími a s několika oddíly, aby se pokusil ujistit o pravdivosti těchto zpráv. O hodinu a půl později vzkázal maršálu z Joyeuse, jenž zůstal v čele armády s panem Vévodou a jenž kvůli lepšímu výhledu vystoupal na větrný mlýn u Waremu, aby k němu s armádou pochodoval a oddíl určený pro naše linie do ní zase začlenil. Pan princ de Conti se vrátil a potvrdil zprávy, jež jsme měli o postavení nepřátel, a ujal se pěchoty, z níž několik brigád ještě dokončovalo přechod soutěskou u Waremu. Armáda pochodovala velmi rychle, přesto s občasnými zastávkami, aby počkala na pěchotu, a kolem osmé hodiny večerní dorazila tři míle za Warem, na pláň, kde byly jednotky sešikovány do bitevního postavení. Krátce nato se znovu seřadila do kolony, postoupila o čtvrt míle blíž k nepříteli a tak strávila zbytek noci v koloně, zatímco pěchota a dělostřelectvo dokončovaly svůj příjezd: bylo rozkošné vidět radost vojáků po více než osmi mílích pochodu a jejich zápal jít na nepřítele, v jehož táboře bylo po celou noc slyšet mnoho hluku a pohybu, což vzbuzovalo obavu, že ustupují.
>
> Kolem čtvrté hodiny ranní se začalo ozývat jejich dělostřelectvo; naše baterie, rozestavené poněkud příliš daleko od sebe, mohly být připra-

3. *Vysvětlivka:* Bitva u Neerwindenu (nazývaná též bitva u Landenu), svedená 29. července 1693, byla jednou z největších a nejkrvavějších bitev devítileté války (války Augsburské ligy) a jasným francouzským vítězstvím maršála z Luxembourgu nad spojeneckou armádou pod velením Viléma III. Oranžského. Saint-Simon zde doslovně cituje vlastní dopis, který o bitvě napsal matce bezprostředně po jejím skončení.

veny až o hodinu později, kdy začala prudká dělostřelecká přestřelka; a tehdy se poznalo, že věc bude obtížná. Nepřátelé obsazovali všechny výšiny, jednu vesnici vpravo a druhou vlevo, v nichž se dobře opevnili. Zbudovali také dlouhé opevnění s mnoha malými redutami na výšině, od jedné vesnice ke druhé až k velké rokli vpravo, takže bylo třeba jít na ně mezi oběma vesnicemi, z nichž bylo třeba je vypudit a jež byly příliš blízko u sebe, než aby zbýval prostor k rozvinutí — což nutilo naše jednotky k několika liniím a působilo jim tu nevýhodu, že byly obcházeny zejména na naší levici; a přitom baterie, jež rozmístili velmi blízko sebe na vrcholu svého opevnění mezi oběma vesnicemi a mnohem lépe rozestavené než ty naše, strašlivě bičovaly naši jízdu, namačkanou naproti nim ve velkém zmatku z důvodu, který jsem právě uvedl.

Pan princ de Conti, maršál z Villeroy a velká část pěchoty zaútočili na vesnici na naší pravici, zvanou Bas-Landen. Feuquières, generálporučík, jemuž nescházela ani schopnost, ani odvaha, byl obviněn, že nechtěl podniknout žádný pohyb. Zároveň Montchevreuil, pod velením maršála z Joyeuse, jenž přímo z koně sám vytrhl první španělský jezdec, zaútočil na vesnici na naší levici, zvanou Neerwinden, jež dala bitvě jméno. Montchevreuil tam byl zabit a byl nahrazen Rubentelem, dalším generálporučíkem, a vévodou z Berwicku, jenž tam byl zajat[4]. Oba tyto útoky, vpravo i vlevo, byly prudce odraženy, a nebýt prince de Conti, byl by zmatek na pravém křídle velmi velký. Pan z Luxembourgu, vida pěchotu téměř zlomenou, dal celou jízdu postoupit mírným klusem, jako by chtěl ztéct opevnění na čele, tedy mezi oběma vesnicemi. Nepřátelská pěchota, jež je lemovala, nechala jízdu přiblížit se blíž než na dostřel pistole a vypálila na ni salvu tak dobře načasovanou, že koně obrátili a vrátili se rychleji, než přijeli. Sotva ji její důstojníci a generálové znovu shromáždili, byla přivedena znovu se stejnou zuřivostí, ale se stejným neblahým výsledkem, a to dvakrát po sobě. Nebylo to tak, že by pan z Luxembourgu počítal s tím, že jízda vnikne do těch opevnění, jež bylo lze stěží zdolat i pěšky; ale doufal, že tímto všeobecným a smělým pohybem jízdy donutí nepřítele opevnění opustit.

Vida tedy, že jeho jízda je tentokrát neúčinná a pěchota dvakrát odražena — ta od obou vesnic, jízda třikrát od opevnění na čele — a že jízda po víc než čtyři hodiny snášela strašlivou dělostřeleckou palbu, aniž se

4. *Vysvětlivka:* Vévoda z Berwicku, James FitzJames (1670–1734), byl nemanželským synem anglického krále Jakuba II. a později se stal jedním z nejvýznamnějších maršálů Francie; v této bitvě bojoval jako jakobitský exulant ve francouzských službách a byl zajat spojenci.

pohnula jinak než aby sevřela řady, kdykoli byly celé zástupy smeteny, odvedl ji o něco dál do jakéhosi mělkého úvalu, kde jí dělostřelectvo nemohlo škodit přímou střelbou, nýbrž jen odrazy, a kde zůstala víc než dobrou půlhodinu. Tehdy se tři maršálové, tři princové, Albergotti a vévoda z Montmorency, nejstarší syn pana z Luxembourgu, jemuž se dříve říkalo princ z Tingry, sešli spolu v témže mělkém úvalu, nedaleko od jízdy, téměř v čele Royal-Roussillon. Rozmluva byla, jak bylo na nich vidět, živá a dosti dlouhá, pak se rozešli.

Nato nechali pochodovat pluky francouzských a švýcarských gard za jízdou, s panem princem de Conti v čele, přímo na vesnici Neerwinden na naší levici, na niž zaútočili s prudkostí hned při prvním náběhu. Jakmile bylo vidět, že začínají dobývat zahrady a některé opevněné domy, nechali postoupit královskou vojenskou domácnost (*maison du roi*), karabiníky a celou jízdu. Každý eskadron se protahoval, kudy mohl, přes příkopy s náspy, živé ploty, zahrady, chmelnice, stodoly, domy, z nichž se strhlo, co se dalo, ze zdí, aby se udělaly průchody; zatímco hlouběji ve vesnici pěchota z obou stran útočila a bránila se s mimořádnou vervou. Mezitím Harcourt, jenž měl oddělený malý sbor, k němuž se připojil Guiscard, vyrazil z místa vzdáleného šest mil, ať už na zvuk děl, nebo na rozkaz, jejž mu poslal pan z Luxembourgu, a začínal se objevovat na pláni zcela nalevo od Neerwindenu, z našeho pohledu, ale ještě v dálce. Zároveň naše jízda začala vycházet z této vesnice na pláň a postupně se znovu sešikovávat po zmatku tak podivného průchodu.

To vše dohromady otřáslo nepřáteli, kteří se začali stahovat do zadního opevnění a opouštět vesnici, jejíž farář sledoval celé toto velké a dlouhé divadlo z výšky své zvonice, na niž vylezl. Jejich jízda, jež se dosud vůbec neukázala, vyšla zpoza opevnění na čele a z vesnice, postoupila v dobrém pořádku na pláň, kam ústila naše, a hned donutila ustoupit elitní jednotky, dosud neporažené, jež ale neměly čas se seřadit a dobře sešikovat, když vycházely z těch nesnadných průchodů vesnice, kudy bylo nutno se protáhnout na pláň. Tu čest měly gardy prince oranžského, gardy pana z Vaudemontu a dva anglické pluky; ale nedokázaly prolomit gardovou lehkou jízdu ani ji připravit o jedinou píď země — ta snad šťastněji vyšla na pláň a byla lépe umístěna a sešikována než ostatní jednotky. Sešikovala se znovu v mžiku a brzy dokázala divy, zatímco zbytek jízdy vycházel z vesnice a postupně se šikoval.

Pan vévoda z Chartres útočil několikrát v čele svých statečných eskadron vojenské domácnosti s duchapřítomností a statečností hodnou jeho původu, a jednou se ocitl uprostřed vřavy a málem

> zůstal v zajetí. Markýz d'Arcy, jenž byl jeho vychovatelem, byl při této akci stále po jeho boku, s chladnokrevností starého kapitána a se vší odvahou mládí, jak to učinil i u Steinkerque[5]. Pan Vévoda, jemuž byl hlavně připisován návrh tohoto posledního pokusu pluků francouzských a švýcarských gard dobýt vesnici Neerwinden, byl stále mezi palbou nepřátel a naší vlastní. Mezitím celá naše jízda, jež prošla a sešikovala se na pláni, šla až pětkrát do útoku; a nakonec, po houževnatém odporu nepřátelské jízdy, ji zahnala až ke Getě, do níž se vrhla a v níž se utopilo nesčetné množství.
>
> Pan princ de Conti, konečně pán celé vesnice Neerwinden, kde utrpěl pohmožděninu na boku a ránu šavlí do hlavy, kterou zastavilo kovové obložení jeho klobouku, se postavil do čela části jízdy, jež byla nejblíž k čelu této vesnice, a s ní napadl opevnění na čele z boku a zezadu, podpořen pěchotou, jež konečně dobyla vesnici Neerwinden, a dovršil útěk všeho, co bylo za tímto dlouhým opevněním. Ale protože je tato pěchota nedokázala napadnout dost rychle, a jízda na naší levici, jež od nich byla nejvzdálenější, také ne, byl tento ústup nepřátel, ač překotný, přesto zdařilý. Něco po čtvrté hodině nebo kolem páté odpolední bylo vše skončeno, po dvanácti hodinách boje pod jedním z nejžhavějších sluncí celého léta.

Přeruším zde na chvíli toto vyprávění, abych řekl pár slov o sobě samém. Byl jsem ve třetím eskadronu Royal-Roussillon, jemuž velel první kapitán pluku, velmi statečný šlechtic z Pikardie, jehož jsme všichni měli rádi a jenž se jmenoval Grandvilliers. Du Puy, další kapitán, jenž byl na pravém křídle našeho eskadronu, na mě naléhal, abych na znamení úcty zaujal jeho místo, což jsem odmítl. Byl zabit při jednom z našich pěti útoků. Měl jsem s sebou dva šlechtice — jeden byl mým vychovatelem a byl to zasloužilý muž, druhý štolba mé matky —, pět podkoních s náhradními koňmi a jednoho komorníka. Provedl jsem tři útoky na výborném kupírovaném tmavém hnědáku, z něhož jsem od čtyř hodin ráno nesesedl. Když jsem cítil, že slábne, otočil jsem se požádat o jiného. Tehdy jsem si všiml, že ti dva šlechtici už tam nejsou. Zavolalo se na mé lidi, kteří se ocitli dost blízko eskadronu, a onen komorník, jenž se jmenoval Bretonneau a jehož jsem měl skoro od dětství, se mě zprudka zeptal, zda by mi nedal koně stejně dobře jako oni dva pánové, kteří už dávno zmizeli. Nasedl jsem na velmi pěkného šedého koně, na němž jsem provedl ještě dva útoky: vyvázl jsem celkem jen s přeťatým podocasníkem hnědáka a s roztrženým zlatým lemováním na svém modrém kabátě.

5. *Vysvětlivka:* Bitva u Steinkerque (3. srpna 1692) byla předchozím velkým francouzským vítězstvím téže války, v němž se rovněž vyznamenal mladý vévoda z Chartres — viz zmínka v této kapitole.

Můj bývalý vychovatel mě následoval, ale hned při prvním útoku vzal jeho kůň udidlo mezi zuby, a když je nakonec zlomil, byl by ho dvakrát zanesl mezi nepřátele, kdyby ho jednou nezastavil d'Achy a podruhé jeden poručík. Kůň byl zraněn a ten muž si vzal koně od jednoho jezdce. Ani poté nebyl o mnoho šťastnější. Ztratil svou paruku a klobouk; kdosi mu dal velký španělský klobouk s bodlákem, na nějž nepomyslel a jenž ho vystavil palbě našich vlastních. Nakonec se dostal k trénu, kde počkal na výsledek bitvy a na to, co se stane se mnou. Pokud jde o toho druhého, jenž zmizel hned zpočátku a nezažil žádné dobrodružství, objevil se, když jsem se — poté co vše bylo víc než skončeno — šel s množstvím důstojníků pluku a brigády najíst, přistoupil ke mně a směle si blahopřál, že mi tak včas vyměnil koně. Tato drzost mě tak překvapila a rozhořčila, že jsem mu neodpověděl ani slovo a od té doby jsem s ním už o tom nikdy nemluvil; ale když jsem viděl, z jakého těsta je tento hrdina, zbavil jsem se ho, jakmile jsem se vrátil z armády.

Moji lidé předešlého dne na zastávce, na zprávu o blížící se akci, prozíravě zachránili skopové stehno a láhev vína. Ráno jsem je spořádal s našimi důstojníky, kteří stejně jako já neměli večeři, a všem nám už notně tekly sliny, když jsme z dálky spatřili dva soumary se žlutými pokrývkami, jak bloudí po pláni, s dvěma nebo třemi jezdci. Někdo z nás se za nimi vydal a spatřil mého hofmistra, jehož přivedl s jeho zásobami, což nám všem způsobilo nesmírnou radost. Bylo to poprvé, co se d'Achy a Puyrobert upřímně objali a stejně tak si spolu připili. Ten druhý prokázal velkou a rozvážnou statečnost. D'Achy tím byl okouzlen, učinil všechna vstřícná gesta, a od té doby byli vždy přáteli. Oba byli mými přáteli, a toto upřímné usmíření mi působilo velkou radost, stejně jako všem důstojníkům pluku. Právě jsem napsal matce pár slov, s kalamářem a kouskem papíru, o něž se postaral týž komorník a jež měl v kapse, a hned jsem k matce poslal lokaje; ale tisíce překážek ho zdržely a matčinu něhu tak vystavily čtyřiadvaceti hodinám velmi zlých časů.

Když jsme se najedli, vzal jsem s sebou pár starších důstojníků, abychom si prohlédli celé bojiště, zejména nepřátelská opevnění. Je neuvěřitelné, že za tak málo hodin, jež měli k jejich zbudování a z nichž většinu skryla noc, jim dokázali dát takový rozsah, jaký měla mezi oběma vesnicemi (těm jsme říkali opevnění na čele), výšku čtyř stop, široké a hluboké příkopy, všude pravidelnost díky bokům, jež tam zřídili, a malé reduty, jež tam rozseli, s branami a otvory rovněž krytými půlměsíci. Obě vesnice, přirozeně obklopené podle místního zvyku hustými živými ploty a příkopy, byly opevněny ještě lépe než všechno ostatní. Nesmírné množství těl, jimiž byly ulice, zejména v Neerwindenu, spíš zavaleny než poseté, dobře ukazovalo, jaký odpor se tam kladl; také vítězství, o něž se tak zápolilo, přišlo draho.

Padl tam Montchevreuil, generálporučík, guvernér Arrasu a generální místodržitel Artois. Byl bratrem rytíře řádu, tedy velmi zadobře s králem, jehož pěšímu pluku velel. Byl to velmi počestný muž a dobrý generál; Lignery, polní maršál a poručík tělesné gardy, jíž velel; lord Lucan, kapitán tělesné gardy anglického krále;

vévoda z Uzès, jemuž byly urvány obě nohy, a princ Pavel Lotrinský, nejmladší syn pana z Lislebonne, plukovníci — první pěchoty, druhý jízdy; pět jízdních brigádních generálů: Saint-Simon, můj vzdálený příbuzný z větve Monbleru; Montfort, náš mestre de camp, v čele karabiníků; Quoadt, náš brigádní generál — viděl jsem, jak ho přímo před námi hned časně zrána zabila dělová koule (vévoda z La Feuillade se tím stal velitelem naší brigády a zhostil se toho se ctí; na chvíli zmizel a víc než půl hodiny jsme ho neviděli — to proto, že si šel udělat toaletu; vrátil se napudrovaný a vyparáděný v krásném červeném svrchníku, bohatě vyšívaném stříbrem, a celá jeho výstroj i výstroj jeho koně byly nádherné); hrabě z Montrevelu, synovec generálporučíka, a Boolen, jenž měl Royal-Allemand; Gournay, jeden ze dvou polních maršálů přidělených ke karabiníkům; Rebé, jenž měl pluk Piémont, a brigádní generál; Gassion, praporčík tělesné gardy a brigádní generál, a velké množství nižších důstojníků. Ztratil jsem tam markýze z Chanvalonu, svého vlastního bratrance, praporčíka gardových žandarmů, jediného syna sestry mé matky, jež se z toho nikdy neutěšila.

Ranění byli: pan princ de Conti, velmi lehce; maršál z Joyeuse a vévoda z Montmorency stejně; hrabě z Luxe, jeho bratr, nebezpečně; vévoda z La Rocheguyon, roztříštěné chodidlo; rytíř ze Sillery, zlomená noha — byl tam jen v doprovodu pana prince de Conti, jehož byl štolbou; Fonville a Saillant, kapitáni gard (další dva gardoví kapitáni padli); pan z Bournonville, u gardových žandarmů, těžce zraněn; pan z Villequier, velmi lehce.

Artagnan[6], major francouzských gard a generální major armády, velmi zadobře s panem z Luxembourgu a ještě lépe s králem, přinesl králi tuto zprávu a získal za to guvernérství Arrasu a generální místodržitelství Artois. Hrabě z Nassau-Saarbrücku dostal Royal-Allemand, jenž má značnou cenu; a markýz d'Acier, jenž se smrtí svého bratra stal vévodou z Uzès, dostal jeho guvernérství Saintonge a Angoumois, Angoulême a Saintes, a jeho pluk. Albergotti, oblíbenec pana z Luxembourgu, synovec Magalottiho, generálporučík a guvernér Valenciennes, přinesl o pár dní později podrobnosti. Omdlel u paní z Maintenon, a ať byl sebevíc v módě, sklidil posměch.

Nepřátelé ztratili prince z Barbançonu, jenž hájil Namur; hrabata ze Solars a z Athlone, pěchotní generály[7], a mnoho dalších generálů. Vévoda z Ormondu a syn hraběte z Athlone byli zajati; Ruvigny byl zajat a hned nato propuštěn — dělalo se,

6. *Vysvětlivka:* Pierre de Montesquiou, hrabě z Artagnan (asi 1640–1725), byl bratrancem proslulého mušketýra Charlese de Batz de Castelmore, zvaného d'Artagnan, jenž později posloužil Alexandru Dumasovi jako předloha pro postavu z „Tří mušketýrů". Sám Pierre de Montesquiou se později, roku 1709, stal maršálem Francie.
7. *Ediční poznámka:* „Solars" je patrně hrabě Heinrich Maastricht ze Solms, který u Neerwindenu skutečně padl. Hrabě z Athlone (Godard van Ginkel) však bitvu přežil a zemřel až roku 1703 — v Tomu 3 (kap. XXII) se ostatně znovu objevuje mezi spojeneckými generály; Saint-Simon se zde mýlí.

jako by se o tom nevědělo; a velké množství nižších důstojníků. Jejich ztráty se odhadují na víc než dvacet tisíc mužů. Sotva se člověk zmýlí, odhadne-li naše ztráty na skoro polovinu. Vzali jsme jim veškeré jejich dělostřelectvo, osm moždířů, mnoho dělostřeleckých a muničních vozů a množství korouhví, praporů a několik párů jezdeckých kotlů. Vítězství lze nazvat úplným.

Princ oranžský, udiven, že nepřetržitá a tak dobře vedená palba jeho děl neotřásla naší jízdou, jež ji šest hodin snášela, aniž se pohnula, a to celá na několika liniích, přijel k bateriím rozzloben, obviňuje své mířiče z nedostatečné přesnosti. Když viděl výsledek, obrátil koně a zvolal: „Ó, ten drzý národ!“[8] Bojoval téměř až do konce, a s bavorským kurfiřtem se stáhli po mostech, jež měli na Getě, když viděli, že už nemohou rozumně nic očekávat. Královská armáda zůstala dlouho tam, kde se nacházela, přímo na místě, kde bojovala; a k večeru pochodovala do tábora vyznačeného nedaleko, s hlavním velitelstvím ve vesnici Landen neboli Land fermé. Několik brigád, zastižených nocí, přenocovalo v koloně tak, jak se ocitly, cestou do tábora, kam vstoupily za svítání, a naše brigáda byla mezi nimi.

8. *Vysvětlivka:* Tento výrok Viléma III. Oranžského nad neochvějností francouzské jízdy pod palbou je v dobových pramenech tradován v různých obměnách; Saint-Simon jej zaznamenává jako doklad obdivu, jejž si francouzská armáda vysloužila i u svého úhlavního nepřítele.

Kapitola sedmá

Šel jsem časně na velitelství, které jsem zastihl právě vycházející z vesnice. Vzdal jsem poklonu panu z Luxembourgu: byl s princi, maršálem z Villeroy a několika málo generály. Doprovázel jsem je při prohlídce části bojiště, dokonce se prošli i za Getu, kde se našlo pár pontonů. Půjčil jsem jim dalekohled, jímž jsme spatřili šest nebo sedm nepřátelských eskadron, jež se ještě velmi rychle stahovaly a procházely pod děly Lave neboli Lo. Hodně jsem si popovídal s panem princem de Conti, jenž mi ukázal svou pohmožděninu na boku a jenž mi nepřipadal lhostejný ke slávě, kterou si vydobyl. Byl jsem nadšen slávou pana vévody z Chartres; vyrůstal jsem jaksi po jeho boku, a pokud nerovnost dovoluje ten výraz, mezi ním a mnou se utvořilo a upevnilo přátelství: byl to také ten, koho jsem u armády vídal nejčastěji. Zamoření bojiště ho odtud však brzy zahnalo.

Nepřátelé se stáhli k Bruselu. Pan z Luxembourgu se na nějakou dobu staral jen o odpočinek a zásobování svých vojsk. Ten krásný vavřín, jejž právě utrhl, ho neuchránil před hanou. Zakusil jí víc než jednu: tu za samotnou bitvu a tu za to, že ji nevyužil. Pokud šlo o bitvu, vytýkalo se mu, že ji riskoval proti armádě tak dobře postavené a tak silně opevněné, a to se svou armádou, byť o něco početnější, ale unavenou a takřka ještě zadýchanou z dlouhého předchozího pochodu; obviňovali ho, a nikoli bez důvodu, že byl víckrát na pokraji prohry a že bitvu vyhrál jen díky zarputilosti, krvi a francouzské udatnosti. Pokud jde o plody vítězství, neostýchali se říkat, že je nechtěl dovršit ze strachu, aby příliš brzy neskončila válka, jež ho dělala velkým a nepostradatelným. První výtku bylo snadné vyvrátit: měl opakované rozkazy svést bitvu a nemohl si představit, že by nepřátelé dokázali za tak krátkou noc opevnit své postavení, už tak dost dobré, tak rozsáhlým, tak silným a tak pravidelným opevněním, jehož si všiml až za rozbřesku dne, kdy se bitva odehrála. Pokud jde o druhé obvinění, nevím o tom dost, abych o něm mluvil. Je pravda, že mezi čtvrtou a pátou bylo vše skončeno a nepřátelé částečně na ústupu, částečně na útěku. Geta tím byla v naší moci. Měli jsme připravené pontony. Za ní je krajina otevřená a v červenci bylo ještě dost světla, aby je bylo možné pronásledovat v těsném závěsu; ale je pravda, že vojska už nemohla dál po předchozím pochodu a dvanácti hodinách boje, že koně byli vyčerpaní, zejména tažní pro děla a zásoby, a tvrdilo se, že právě po této stránce naprosto chybělo, čím postupovat dál, a že sestavené povozy už neměly munici.

Zajatý Cossé byl neprodleně propuštěn na čestné slovo a vévodové z Berwicku a z Ormondu byli téměř hned vyměněni. O naše raněné bylo dobře postaráno a stejně tak o raněné zajatce; dbalo se i na dobré zacházení s těmi, kdo ranění nebyli, a především na to, aby se z bojiště odklidilo vše, co nebylo mrtvé a co se dalo odnést.

Maršál z Lorges překročil Rýn a dobyl město i zámek Heidelberg, poté překročil Neckar a dobyl Zuingenberg, kde si Vaubecourt zlomil nohu a princ z Épinay byl nebezpečně zraněn. Po spojení s Monseigneurem chtěl maršál z Lorges zaútočit na Heilbronn: Monseigneur v tom viděl potíže. Maršál na tom trval, všechny námitky vyvrátil a vojska nechtěla nic jiného než útočit, když vše zastavila malá soukromá porada Saint-Pouange a pana Prvního[1]. Maršál zuřil, ale Chaulny se nechal strhnout oběma ostatními a Monseigneur se silně klonil na tu stranu, takže nebylo možné ho přimět k rozhodnutí, k velké lítosti předních generálů i všech vojsk. Zbytek tažení uplynul v hojném zásobování a Monseigneur se vrátil brzy se svými třemi mírumilovnými rádci. Monsieur se s maršálem z Humières vrátil dlouho před ním z Pontorsonu, kde se nejvíce zdržoval. Podnikl výlet do Bretaně, kde ho vévoda z Chaulnes přijal a pohostil s královskou nádherou. V Dreux měl Monsieur k dispozici královské přípřeže a zastihl tam Madame, jež právě prodělala neštovice.

Tourville zajal nebo porazil a rozprášil téměř celou obchodní flotilu ze Smyrny, jejíž doprovod porazil, a v témže tažení podnikl ještě několik menších výprav, jež draho stály Angličany i Holanďany. Rocke, jenž této flotile velel, přišel o téměř padesát lodí spálených nebo potopených a o sedmadvacet zajatých, vesměs kupeckých a bohatě naložených: náklad jediné ze zajatých byl odhadnut na pět set tisíc tolarů a ztráta nepřátel se odhaduje na víc než třicet milionů. Byly zajaty i dvě velké válečné lodě a další dvě potopeny. Coetlogon spálil anglické lodě, jež se stáhly ke Gibraltaru.

Mezitím byly obsazovány pluky uvolněné u Neerwindenu. Všichni kapitáni Royal-Roussillon s podplukovníkem Puyrobertem v čele za mnou přišli nabídnout, že napíší žádost o mé jmenování, a přidal se k nim i major, bratr našeho polního maršála; uváděli mi dva příklady, kdy se to podařilo. Naléhali na mě, a ač jsem se cítil velmi polichocen, a to hned po velké bitvě, vytrval jsem v tom, že jsem jim projevoval vděčnost, aniž jsem jejich nabídku přijal. Pokládal jsem tento pluk za životní šanci rytíře z Montfortu, jehož bratr jej koupil. Napsal jsem o tom panu z Beauvilliers a nesmírně jsem naléhal na pana vévodu z Chartres, jenž velel jízdě, aby oň požádal pro sebe; dal mi v to naději, aniž se k tomu zcela zavázal, aby se zbavil podobných proseb ohledně ostatních pluků. Morstein, jenž s ním byl zadobře, mi před ním řekl, že dobře tuší, kdo tento pluk dostane, a zastyděl se za to, co mu na to pan z Chartres odpověděl. Praslin oň požádal a získal jej prostřednictvím Barbezieuxe, jenž byl jeho přítelem. Věděl jsem, že oň žádá, řekl jsem mu to a zároveň i své přání

1. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Panem Prvním (M. le Premier) se nazýval první štolba malé královské stáje. Byl jím v té době Jacques-Louis de Beringhen. [Doplnění překladatelky: z téže rodiny Beringhenů, jejíž vzestup u dvora líčí kapitola pátá.]

ve prospěch našeho majora. V den, kdy ho pan z Chartres přišel uvést do funkce, mě Praslin přišel probudit, obědval u mě, zůstal tam celý den a povečeřel tam. On a rytíř z Montfortu se navzájem zahrnovali zdvořilostmi. Pan hrabě z Toulouse dostal jeho pluk. D'Achy, jenž žádný nedostal, z toho byl pobouřen a nechtěl Praslina ani vidět, ani o něm slyšet. Udělal jsem, co bylo v mých silách, abych ho z tohoto pobloužnění vyvedl; dohnal to tak daleko, že nechtěl jíst ani u mě, ani na mé zastávce, dokud si nebyl jist, že tam ten druhý nebude — ač Praslin na druhé straně nic neopomíjel, aby si ho naklonil. Nejenže jsem měl všechny důvody chválit si tohoto nového mestre de camp, ale mezi námi vzniklo přátelství a důvěra, jež skončily až s jeho životem.

Po různých táborech odpočinku, zásobování a pozorování se armáda přiblížila k Charleroi; maršál z Villeroy s částí armády podnikl jeho obléhání a otevřel zákopy v noci z 15. na 16. září. Pan z Luxembourgu jej kryl se zbytkem armády, k němuž jsme patřili, ale dost blízko, abychom si mohli často zajet k obléhání a aby se obě armády mohly stýkat bez potřeby jakéhokoli doprovodu. Princ oranžský ani nepomyslel na to, aby nás jakkoli znepokojil. Markýz z Harcourtu se svým poněkud posíleným sborem byl vyslán k liniím, jež hájil La Valette a k nimž bavorský kurfiřt táhl s dost velkým sborem. Krátce nato princ oranžský opustil armádu a odjel do Bredy, poté na hon do Loo a odtud do Haagu. Charleroi vyvěsilo bílou vlajku v neděli ráno 11. října. Ztratilo se tam jen velmi málo mužů a nikdo významný kromě nejstaršího syna Broglia, jenž se šel podívat za markýzem z Créqui do zákopů. Castille, jenž velel Charleroi, si trpce stěžoval, že mu nepřišli na pomoc, ač mu to princ oranžský i bavorský kurfiřt slíbili. Získal povolení projet Francií do Španělska a už pod nimi nechce sloužit. Boisselot, jenž tak statečně bránil Limerick v Irsku, dostal okamžitě guvernérství Charleroi.

Pan z Noailles dobyl Rosas. Velký oddíl jeho armády se připojil k maršálu Catinatovi, stejně jako žandarmerie z rýnské armády. Pan ze Savojska[2] předstíral, že obléhá Pinerolo, a spokojil se s jeho bombardováním — Tessé byl uvnitř — a s dobytím a vyhozením do povětří pevnosti Sainte-Brigitte, načež prohrál velkou bitvu v neděli 4. října nedaleko opatství La Marsaglia[3]. Zprávu přinesl Clérembault. Boj trval od deváté hodiny ranní do čtvrté odpolední. Tvrdí se, že tam ztratili sedmnáct tisíc mužů, šestatřicet děl, svá zavazadla, padesát korouhví nebo praporů. Obě armády se navzájem hledaly. Ve chvíli, kdy boj začal, si pan Catinat všiml, že záměr pana ze Savojska míří zcela na jeho levé křídlo. Postavil tam žandarmerii a ještě další vojska, jež tam nikdo nečekal a jež nejenže vydržela celý nápor, který nepřátelé za-

2. *Vysvětlivka:* Tímto „panem ze Savojska" je vévoda Viktor Amadeus II. Savojský (1666–1732) — nezaměňovat s Karlem Emanuelem I. Savojským (1562–1630) z kapitoly páté; jde o jeho pravnuka, v této době protivníka Francie ve válce Augsburské ligy.
3. *Vysvětlivka:* Bitva u La Marsaglia (4. října 1693) byla rozhodujícím francouzským vítězstvím maršála Catinata nad armádou Viktora Amadea II. Savojského v Piemontu — spolu s Neerwindenem jedno ze dvou velkých francouzských vítězství roku 1693.

myšleli jako překvapivý, ale nepřátele i zvrátila. Tento zmatek se ale zase urovnal a toto nepřátelské pravé křídlo si vedlo o mnoho lépe než jejich levé, jež bylo poraženo: nakonec bylo vítězství tak úplné, že se ústup nepřátel proměnil v útěk a pan ze Savojska byl pronásledován až na dohled Turína. Pan Catinat měl sedmdesát pět eskadron a osmačtyřicet praporů, pan ze Savojska osmdesát eskadron a pětačtyřicet praporů. Francouzští hugenoti[4] bojovali jako zoufalci a téměř všichni tam padli.

Caprara a Louvigny nechtěli, aby pan ze Savojska svedl bitvu; ale on na tom trval, rozzuřen tím, že mu Buchevilliers dva dny předtím vypálil jeho krásné sídlo La Verrerie. Král to velmi výslovně nařídil jako odvetu za požáry, jež pan ze Savojska způsobil v Dauphiné a docela nedávno v údolí Pragelas, aniž ušetřil dokonce ani kostely. Ztratili jsme tam La Hoguette, generálporučíka, a to velmi dobrého, mnoho důstojníků žandarmerie, mezi jinými rytíře z Druy, majora, jehož měl král velmi v oblibě, a několik brigádních generálů a plukovníků. Nepřátelé přiznávají ztrátu dvanácti tisíc mužů, z toho dva tisíce zajatců. Zbytek španělských vojsk se stáhl do milánského vévodství.

Král poslal Chamlaye, aby se dohodl s maršálem Catinatem: byl to odedávna jeho důvěrník pro všechny válečné záležitosti, stejně jako důvěrník pana z Louvois; zasloužil si to svou schopností a mlčenlivostí; dobrý občan, sama skromnost a prostota, s velkou ctí a poctivostí; ostatně muž z velmi nízkých poměrů, což ani neskrýval. Při jeho odjezdu ho král jmenoval velkokřížníkem řádu Svatého Ludvíka na místo Montchevreuila, zabitého u Neerwindenu. Vévoda ze Schombergu zemřel na svá zranění; polní maršálové Varennes a Médavy byli těžce zraněni, Ségurovi, kapitánu žandarmerie, to utrhlo nohu, a bylo mnoho dalších raněných. Měli jsme osm až devět set raněných a méně než dva tisíce mrtvých. Naši Irové se tam vyznamenali. Král napsal oběma pánům z Vendôme, ale neprokázal stejnou čest ani panu Vévodovi, ani panu princi de Conti. Lze přitom stěží tvrdit, že by si jedni u Marsaglie zasloužili víc než druzí u Neerwindenu. Tento rozdíl je nesblížil a všechny pohoršil.

Poté co se Charleroi po velmi statečné obraně vzdalo za čestné kapitulace, tři princové odjeli a armáda se rozešla do pícních ubikací, než přijdou zimní. Jakmile na ně došlo, nepomýšlel jsem už na nic jiného než na odjezd, poté co jsem si prohlédl Tournai a jeho krásnou citadelu. Zjistil jsem, že cesty i poštovní stanice jsou ve velkém nepořádku, a mezi jinými příhodami mě jeden hluchoněmý postilion v noci u Quesnoy zavezl do bahna. V Noyonu jsem se zastavil u biskupa, jenž byl z rodu Clermont-Tonnerre, příbuzný a přítel mého otce, proslulý svou marnivostí a skutky i výroky, jež z ní vzešly. Celý jeho dům byl plný jeho erbů až po stropy a podlahy; hraběcí a pairské pláště po všech obložených stěnách, bez jediného biskupského klobouku; klíče všude, což je jeho erb, dokonce i na svatostánku jeho kaple;

4. *Vysvětlivka:* „Religionnaires françois“ byli francouzští hugenoti (protestanti), kteří po zrušení nantského ediktu (1685) odešli do exilu a mnozí z nich pak sloužili v cizích, protifrancouzských armádách — zde v savojském vojsku — kde bojovali s obzvláštní zarputilostí právě proti Francii.

jeho erb na krbové římse, jako obraz se vším, co si lze představit za ozdoby — tiára, zbroj, klobouky atd. — a všechny odznaky korunních úřadů; ve své galerii tabuli, kterou bych pokládal za vyobrazení koncilu, nebýt dvou řeholnic na obou koncích: byli to zakladatelé jeho rodu a jejich nástupci; a dvě další velké genealogické tabule s titulem Původ nejvznešenějšího rodu Clermont-Tonnerre od východořímských císařů, a na druhé od západořímských císařů. Ukázal mi tyto divy, jimž jsem se obdivoval chvatně a v jiném smyslu než on; a s velkou námahou jsem dorazil do Paříže. Málem jsem dokonce uvízl v Pont-Sainte-Maxence, kde byli všichni koně zadrženi pro pana z Luxembourgu. Řekl jsem poštmistrovi, že jsem tamějším guvernérem, což byla pravda, a že ho dám vsadit do žaláře, nedá-li mi koně. Byl bych býval ve velkých rozpacích, jak to udělat, ale byl natolik prostoduchý, že se toho lekl a dal mi koně.

U armády jsem se spřátelil s rytířem du Rosel, mestre de camp, zdatným velitelem záškodnických výprav a velmi dobrým a váženým důstojníkem. Byl to ostatně šlechtic velké cti. Měl pluk prince Pavla, zabitého u Neerwindenu. Pár dní před naším rozloučením mi svěřil, že král slučuje sto rot karabiníků, jež byly jízdními granátníky, do jediného sboru, že se tento sbor rozdělí do pěti brigád, každé s vlastním mestre de camp a štábem, a že celek byl svěřen panu du Maine, jenž udělal vše možné — a král také — aby mu hrabě z Auvergne prodal svůj úřad generálního plukovníka jízdy, k čemuž ho nic nedokázalo přimět. Du Rosel dodal, že ví, že jednu z těchto brigád dostane on sám — jednu dostal i náš d'Achy — a že bude mít svůj pluk na prodej, ať se ho pokusím získat, a že za tuto informaci po mně žádá šestadvacet tisíc liber místo stanovené ceny dvaadvaceti tisíc pěti set liber. Shledal jsem tuto radu prospěšnou a du Roselovi jsem za ni vřele poděkoval. Po příjezdu do Paříže jsem zjistil, že se o věci už veřejně ví. Napsal jsem panu z Beauvilliers a získal jsem pluk během prvních čtyřiadvaceti hodin po svém příjezdu, za což jsem poděkoval králi při své příjezdové pokloně. Dodržel jsem du Roselovi slovo a zaplatil mu šestadvacet tisíc liber, aniž se to kdokoli dozvěděl, a byli jsme přáteli po celý jeho život. Byl to jeden z nejušlechtilejších mužů, jaké jsem poznal; měl bratra, jenž to dotáhl dál než on a jenž rovněž za mnoho stál, ač ho mladší převyšoval a byl za takového uznáván.

Zastihl jsem u dvora změnu, jež ho velmi překvapila. Daquin, králův první lékař, chráněnec paní z Montespan, neztratil nic ze svého vlivu konečným odchodem této milenky, ale nikdy se mu nepodařilo najít společnou řeč s paní z Maintenon, jíž bylo vše, co zavánělo touto druhou stranou, vždy víc než podezřelé. Daquin byl velký dvořan, ale hrubián, lakomý, chtivý, a chtěl svou rodinu prosadit všemi možnými způsoby. Jeho bratr, řádný lékař, nebyl vůbec nic; a syn prvního lékaře, jehož protlačoval do státní rady a intendantských úřadů, stál za ještě méně. Král se pozvolna unavoval jeho žádostmi a dotěrnostmi. Když pan ze Saint-Georges přešel z Tours do Lyonu po smrti bratra prvního maršála z Villeroy, velitele a králova místodržícího v této provincii a vlastně posledního velmože našich dnů, měl Daquin syna abbého,

velmi dobrých mravů, velkého ducha a vzdělání, pro nějž se odvážil rovnou požádat o Tours a naléhal na krále s krajní vehemencí. To byl útes, o nějž se rozbil; paní z Maintenon využila nechuti, kterou v králi viděla vůči muži, jenž neustále žádal a jenž měl drzost chtít ze svého syna udělat rovnou arcibiskupa, al despetto všech abbé nejvyššího rodu i všech biskupů království; a Tours skutečně dostal abbé d'Hervault, jenž byl dlouho a s dobrou pověstí auditorem Roty a jenž si tam počínal dobře. Byl to muž vznešeného původu, dobře spřízněný, jenž v tomto arcibiskupství skvěle naplnil vše dobré, co se od něj slibovalo.

Paní z Maintenon, jež chtěla mít krále v moci ze všech stran a jež pokládala tu, kterou představoval schopný a duchaplný první lékař, za jednu z nejdůležitějších, čím víc bude král stárnout a jeho zdraví slábnout, už dlouho podkopávala Daquina a využila této chvíle, kdy se sám tak silně vydal všanc a kdy se král hněval; přiměla ho, aby ho vyhnal a zároveň dosadil na jeho místo Fagona. Bylo to v úterý, na Všechny svaté, což byl den, kdy u ní pracoval Pontchartrain, jenž měl kromě námořnictva ve svém resortu i Paříž, dvůr a královský dům. Dostal tedy rozkaz jít nazítří před sedmou hodinou ranní k Daquinovi a říct mu, ať se okamžitě odebere do Paříže; že mu král dává šest tisíc liber penze a jeho bratrovi, řádnému lékaři, tři tisíce liber, aby odešel rovněž, a že první lékař má zakázáno krále vídat nebo mu psát. Král nikdy s Daquinem nemluvil tolik jako předchozí večer při své večeři a uléhání a nikdy se nezdálo, že by s ním jednal lépe. Byla to pro něj tedy rána z čistého nebe, jež ho bez záchrany zdrtila. Dvůr byl velmi překvapen a záhy si všiml, odkud ten blesk vyšel, když viděl, jak je na Dušičky Fagon prohlášen prvním lékařem samotným králem, jenž mu to řekl při svém vstávání a jenž tím oznámil pád Daquina všem, kdo o něm ještě nevěděli — a nebyly ani dvě hodiny, co se to dozvěděl sám Daquin. Nebyl to zlý člověk, a tak ho přesto litovali a dokonce i navštěvovali v tom krátkém čase, než odešel do Paříže.

Fagon[5] byl jedním z nejskvělejších a nejlepších duchů Evropy, dychtivý po všem, co se týkalo jeho oboru, velký botanik, dobrý chemik, zkušený znalec chirurgie, vynikající lékař a velký praktik. Věděl toho ostatně mnoho; nebylo lepšího přírodovědce nad něj; rozuměl dokonce dobře i různým odvětvím matematiky. Byl nesmírně nezištný, vroucí přítel, ale nepřítel, jenž nikdy neodpouštěl; miloval ctnost, čest, statečnost, vědu, píli, zásluhy a vždy se je snažil podpořit bez jiného důvodu či pouta a se stejnou prudkostí se obořoval na vše, co se jim stavělo do cesty, jako by to bylo namířeno osobně proti němu. Byl také nebezpečný, protože se ve všem velmi snadno nechal ovlivnit předsudkem, ač byl velmi osvícený, a jednou zaujat, mínění téměř nikdy nezměnil; ale pokud se mu přece stalo, že je změnil, bylo to s tou nejlepší vírou na světě a dělal vše, aby napravil škodu, kterou jeho předsudek způ-

5. *Vysvětlivka:* Guy-Crescent Fagon (1638–1718) zastával úřad prvního královského lékaře od roku 1693 až do Ludvíkovy smrti roku 1715; byl také významným botanikem a od roku 1693 superintendantem (správcem) Královské botanické zahrady (Jardin du Roi).

sobil. Byl nejneúprosnějším nepřítelem toho, čemu říkal šarlatáni, totiž lidí, kteří tvrdili, že mají tajné recepty, a podávali léky, a jeho předpojatost ho v tomto ohledu zavedla příliš daleko. Miloval svou fakultu v Montpellier a lékařství vůbec, až ke kultu. Podle jeho mínění bylo dovoleno léčit jen obvyklou cestou lékařů uznaných fakultami, jejichž zákony a řád mu byly posvátné; při tom všem obratný dvořan, dokonale znající krále, paní z Maintenon, dvůr i svět. Byl lékařem královských dětí od té doby, co se paní z Maintenon stala jejich vychovatelkou; tam se utvořilo jejich pouto. Z tohoto postavení přešel k dětem Francie a odtud byl vybrán, aby se stal prvním lékařem. Jeho přízeň a vážnost, jež se staly nesmírnými, ho nikdy nevyvedly z jeho postavení ani z jeho mravů, vždy uctivého a vždy na svém místě.

Jiná událost překvapila méně, než vzbudila úžas nad zvraty osudu. V neděli 29. listopadu se král, když vycházel z večerního požehnání, dozvěděl od barona z Beauvois, že se La Vauguyon[6] ráno zastřelil dvěma ranami z pistole ve své posteli, jež si zasadil do hrdla, poté co se zbavil svých lidí pod záminkou, že je posílá na mši. Je třeba říci pár slov o těchto dvou mužích: La Vauguyon byl jedním z nejmenších a nejchudších šlechticů Francie. Jeho jméno bylo Bétoulat a nosil jméno Fromenteau. Byl to muž dokonale urostlý, ale víc než snědý a se španělskou tváří. Měl půvab, okouzlující hlas, jejž uměl velmi dobře doprovázet loutnou i kytarou, k tomu uměl mluvit se ženami, měl ducha a byl vemlouvavý.

S těmito talenty a s dalšími, skrytějšími, ale galantnosti užitečnými, se vetřel k paní z Beauvois, první komorné královny matky a její nejdůvěrnější přítelkyni, jíž se všichni dvořili tím víc, že si neméně dobře stála u krále, o němž se říkalo, že ho připravila o panictví. Viděl jsem ji ještě starou, s krhavýma očima a jednookou, u toaletního stolku paní dauphine bavorské, kde ji celý dvůr zahrnoval pozornostmi, protože čas od času přijížděla do Versailles, kde si vždy soukromě popovídala s králem, jenž si k ní zachoval velkou úctu. Její syn, jenž si nechal říkat baron z Beauvois, měl kapitánství plání kolem Paříže. Byl vychováván, až na podřízené postavení, spolu s králem; účastnil se jeho baletů a zábav a jako galantní, smělý, urostlý muž, podporovaný svou matkou a osobní zálibou krále, si udržel své místo, mísil se s elitou dvora a král s ním od té doby po celý život jednal s vyznamenáním, jež ho činilo obávaným i vyhledávaným. Byl to obratný a rozmazlený dvořan, ale přítel schopný u krále úspěšně prolomit ledy, a stejně tak nepřítel; jinak počestný muž a přesto uctivý vůči velmožům. Ještě jsem ho viděl udávat módu.

Fromenteau se nechal vydržovat od Beauvoisové a ta ho představovala všem, kdo k ní přicházeli a kdo pak tam i jinde, aby se jí zalíbili, toho fintila vlídně přijímali. Postupně ho zavedla ke královně matce, pak ke králi, a díky této ochraně se stal dvořanem. Odtud se vetřel k ministrům. Ve válce projevil jako dobrovolník statečnost a

6. *Vysvětlivka:* Tento La Vauguyon (vlastním jménem Bétoulat, řečený Fromenteau) je táž osoba, o níž je řeč v kapitole páté jako o druhém manželovi dcery markýze ze Saint-Mégrinu — zde autor líčí jeho postupné duševní zhroucení a sebevraždu.

nakonec byl vyslán k některým německým knížatům. Postupně se vypracoval až na hodnost velvyslance v Dánsku a poté odešel jako velvyslanec do Španělska. Všude s ním byli spokojeni a král mu dal jedno ze tří míst státního rady z řad meče a k pohoršení svého dvora ho roku 1688 jmenoval rytířem řádu. O dvacet let dříve se oženil s dcerou Saint-Mégrina, o němž jsem se už zmínil v souvislosti s cestou, kterou během bordeauxských válek podnikl jménem dvora do Blaye k mému otci; nemusím tedy opakovat, kdo byla, jen že byla vdovou se synem po panu du Broutay, z rodu Quelen, a že tato žena byla sama ošklivost. Tímto sňatkem se Fromenteau zpanštil a přijal jméno hrabě z La Vauguyon. Dokud trvala velvyslanectví a syn jeho ženy byl mladý, měl z čeho žít; ale když se matka musela se svým synem majetkově vyrovnat, ocitli se ve velmi stísněných poměrech. La Vauguyon, zahrnutý poctami zdaleka nad rámec svých nadějí, králi často líčil bídný stav svých záležitostí a nezískal za to nic než vzácné a velmi skromné odměny.

Chudoba mu postupně pomátla rozum, ale velmi dlouho si toho nikdo nevšiml. Jednu z prvních známek toho podal u paní Pellotové, vdovy po prvním prezidentu rouenského parlamentu, jež každý večer pořádala večeři a hru výhradně pro malý okruh svých přátel. Stýkala se jen s velmi dobrou společností a La Vauguyon tam byl téměř každý večer. Při hře brelanu proti němu zvýšila sázku[7], a on ji nepřijal. Vysmála se mu za to a řekla mu, že je ráda, že vidí, jaký je zbabělec. La Vauguyon neodpověděl ani slovo, ale po skončení hry nechal společnost odejít, a když se ocitl s paní Pellotovou o samotě, zajistil dveře závorou, narazil si klobouk na hlavu, zahnal ji ke krbu, sevřel jí hlavu mezi pěsti a řekl jí, že neví, co ho drží, aby jí z ní neudělal kaši a nenaučil ji tak nazývat ho zbabělcem. To byla vyděšená žena: mezi jeho pěstmi mu dělala kolmé poklony a omluvy, jak jen mohla, a on stále zuřil a hrozil. Nakonec ji nechal víc mrtvou než živou a odešel. Byla to velmi dobrá a velmi počestná žena, jež svým lidem přísně zakázala nechávat ji s La Vauguyonem o samotě, ale měla tu velkorysost, že to až do jeho smrti udržela v tajnosti a přijímala ho u sebe jako obvykle, a on tam chodil dál, jako by se nic nestalo.

Dlouho poté potkal kolem druhé hodiny odpolední pana z Courtenay v oné temné chodbě ve Fontainebleau, jež z horního salonu před tribunou vede na terasu podél kaple, a přinutil ho tasit meč, ať mu ten druhý říkal cokoli o místě, kde se nacházeli, a aniž kdy měl důvod nebo náznak sporu. Na zvuk čepelí přiběhli lidé z onoho velkého salonu, rozdělili je a přivolali Švýcary ze strážnice starého apartmá královny matky, kde jich vždy pár bylo a jež ústila do salonu. La Vauguyon, tehdy už rytíř řádu, se jich zbavil a běžel ke králi, otočil klíčem v kabinetu, vynutil si vstup přes dveřníka, vešel a vrhl se králi k nohám se slovy, že mu přichází přinést svou hlavu. Král, jenž právě vstal od stolu a k němuž nikdy nikdo nevcházel bez vyzvání a jenž neměl rád překvapení, se ho rozrušeně zeptal, s kým má spor. La Vauguyon,

7. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Herní výraz. „Renvi" se říkalo přídavku, o nějž se navyšovala vsazená částka.

stále na kolenou, mu řekl, že tasil meč v králově domě, uražen panem z Courtenay, a že jeho čest zvítězila nad jeho povinností. Král se ho s velkou námahou zbavil a řekl, že dá tu záležitost objasnit, a o chvíli později je nechal oba zatknout exempty velkého prévôta a odvést do jejich pokojů. Mezitím přivedli dva kočáry, jimž se říkalo „de la pompe" a jež sloužily Bontempsovi a k různým účelům pro krále; patřily králi, ale byly bez erbů a měly svá spřežení. Exempti, kteří je zatkli, posadili každého do jednoho z těchto kočárů, do každého s ním přisedl jeden z nich, a odvezli je do Paříže do Bastily, kde zůstali sedm nebo osm měsíců, s povolením vídat se tam po uplynutí prvního měsíce s přáteli, ale s oběma se ve všem zacházelo s naprostou rovností. Lze si domyslet rozruch takové příhody: nikdo tomu nerozuměl. Princ z Courtenay byl velmi počestný muž, statečný, ale mírný, jenž se v životě s nikým nesvářil. Ujišťoval, že s La Vauguyonem žádný spor neměl, že to La Vauguyon na něj zaútočil a přinutil ho tasit meč, aby od něj nebyl urážen; na druhé straně ještě nikdo netušil La Vauguyonovu pomatenost a ten stejně tak ujišťoval, že to byl ten druhý, kdo na něj zaútočil a urazil ho: nevědělo se tedy, komu věřit ani co si myslet. Každý měl své přátele, ale nikomu se nezamlouvala tak okázale předstíraná rovnost ve veškerém zacházení s jedním i druhým. Nakonec, z nedostatku lepšího vysvětlení a s dostatečně odpykaným proviněním, vyšli z vězení a brzy nato se znovu objevili u dvora.

Nějaký čas poté jiná eskapáda vše víc objasnila. Cestou do Versailles potká La Vauguyon podkoního v livreji pana Prince, jenž vede osedlaného náhradního koně směrem k Sèvres a k Paříži. Zastaví, zavolá, vystoupí a zeptá se, čí je ten kůň. Podkoní odpoví, že patří panu Princi. La Vauguyon mu řekne, že pan Princ nebude mít nic proti tomu, když na něm pojede, a zároveň na něj vyskočí. Podkoní, celý zmatený, neví, co si počít s mužem, na němž vidí přes kabát modrou stuhu a jenž právě vystoupil z vlastního kočáru, a následuje ho. La Vauguyon jede lehkým cvalem až k bráně Conférence, dostane se na hradby a sesedne u Bastily, dá podkonímu spropitné a propustí ho. Vystoupá ke guvernérovi, jemuž řekne, že měl to neštěstí znelíbit se králi a že ho prosí, aby mu dal pokoj. Guvernér, velmi překvapen, ho zase žádá, aby mu ukázal králův rozkaz, a když žádný nemá, ještě víc udiven, odolává všem jeho prosbám a po smlouvání ho u sebe podrží, než dostane odpověď od Pontchartraina, jemuž píše po zvláštním poslu. Pontchartrain o tom podá zprávu králi, jenž neví, co to má znamenat, a guvernérovi přijde rozkaz La Vauguyona nepřijímat; přesto se ho zbavuje jen s největšími obtížemi na světě. Tento kousek a tato příhoda s koněm pana Prince vyvolaly velký rozruch a hodně objasnily onu s panem z Courtenay. Král přesto nechal La Vauguyonovi vzkázat, že se může znovu objevit u dvora, a on tam chodil dál jako předtím, ale všichni se mu vyhýbali a měli z něj velký strach, ač král z dobroty okázale dbal na to, aby s ním zacházel dobře.

Lze soudit, že tyto veřejné výstřednosti nebyly bez dalších soukromých, jež zůstávaly skryty, jak jen to bylo možné. Ale staly se tak trapnými pro jeho ubohou

ženu, o mnoho starší než on a žijící velmi v ústraní, že se rozhodla opustit Paříž a odjet na svá panství. Nezůstala tam dlouho a zemřela tam na samém konci října tohoto roku. To byla poslední rána, která jejímu manželovi nadobro pomátla rozum: se svou ženou ztrácel veškerou obživu; sám neměl žádný majetek a od krále jen velmi málo. Přežil ji jen o měsíc. Bylo mu čtyřiašedesát let, skoro o dvacet méně než jí, a nikdy neměl děti. Vědělo se, že poslední dva roky svého života vozil ve svém kočáře pistole a při cestách do Versailles a zpět jimi často vyhrožoval kočímu nebo postilionovi a mířil na ně. Jisté je, že nebýt barona z Beauvois, jenž mu pomáhal z vlastního měšce a velmi se o něj staral, ocital by se často v krajní nouzi, zvláště po odjezdu své ženy. Beauvois o něm často mluvil s králem, a je nepochopitelné, že král, jenž tohoto muže povýšil do takové míry a jenž mu vždy projevoval mimořádnou laskavost, ho tak vytrvale nechal umírat hladem a zbláznit se z bídy.

Rok skončil udělením nástupnictví v úřadu státního sekretáře pana z Pontchartrain jeho synovi, panu z Maurepas, jenž byl radou u soudu pro petice v paláci (requêtes du palais), nebylo mu ani dvacet let a byl jednooký po neštovicích. Je jediným synem a ztratil staršího bratra, z něhož se otec ani matka nikdy neutěšili.

Když už jsem u tohoto úřadu: nepřátelé téměř zároveň bombardovali Saint-Malo, téměř bez jiných škod než rozbitých oken v celém městě strašlivým hlukem jakéhosi pekelného stroje, jenž se rozevřel a explodoval dřív, než byl na dostřel. Pan z Chaulnes a vévoda z Coislin, jenž tam jel předsedat stavům, se tam sběhli s velkým počtem námořních důstojníků a mnoha šlechtici. Maršál z Boufflers se v Paříži oženil s dcerou vévody z Grammontu a král dal Dangeauovi velmistrovství spojených řádů Notre-Dame du Mont-Carmel a Svatého Lazara, jak je měl Nerestang, když je odevzdal do rukou krále, jenž pro ně jmenoval pana z Louvois svým generálním vikářem. Předchozí zimu král zřídil řád Svatého Ludvíka, což dalo podnět k udělení velmistrovství Svatého Lazara soukromé osobě. Tyto dva řády jsou tak dobře známé, že se u nich nebudu zdržovat vysvětlováním; poznamenám jen, že král, jenž z nedostatku skutečných odměn pečlivě vytvářel odměny ze všeho, co mohlo živit soutěživost, velmi dbal na to, aby tento nový řád Svatého Ludvíka všemi možnými způsoby povznesl. Prohlásil také rytířem Svatého Ducha markýze z Arquien, na nejnaléhavější žádosti polského krále a královny, jeho dcery, u níž žil a jíž se nikdy nepodařilo prosadit, aby z něj udělali vévodu.

Rok skončil příjezdem pánů z Vendôme z armády maršála Catinata. Bylo tím víc patrné, jak dobře byli přijati, oč větší bylo překvapení z toho, že pan Vévoda, ač zeť krále, byl přijat jen průměrně, pan princ de Conti velmi chladně a pan z Luxembourgu, jako by o něm po celé tažení vůbec nebylo slyšet — král s ním o tažení promluvil, a to jen krátce, teprve víc než čtrnáct dní po jeho příjezdu.

Kapitola osmá

Matka se o mě po celé tažení hodně bála a velmi si přála, abych se druhého nezúčastnil neženatý. O této velké záležitosti se tedy mezi námi dvěma hodně mluvilo. Ačkoli jsem byl ještě velmi mladý, nebránil jsem se tomu, ale chtěl jsem se oženit podle svého uvážení. Přes značné postavení jsem se v zemi, kde rozhodoval vliv a společenská vážnost víc než cokoli jiného, cítil velmi osamělý. Jako syn oblíbence Ludvíka XIII. a matky, která žila jen pro něj a kterou si vzal, když už ani ona nebyla mladá, bez strýce a tety, bez bratranců, bez blízkých příbuzných a bez užitečných přátel otce či matky, kteří byli oba svým věkem tak mimo veškeré dění, jsem se cítil naprosto osamocen. Miliony mě nemohly svést k nerovnému sňatku, stejně jako mě k tomu nemohla přimět móda ani vlastní potřeba.

Vévoda z Beauvilliers[1] vždy pamatoval na to, že jeho otec a můj otec byli přátelé a že on sám žil s mým otcem na téže noze, nakolik to dovoloval věkový rozdíl, vzdálenost a odlišný způsob života. Vždy mi u princů, jejichž byl vychovatelem a jimž jsem se dvořil, projevoval takovou pozornost, že jsem se po otcově smrti a i později obracel právě na něj — jak jsem už uvedl — ve věci schválení pluku. Jeho ctnost, jeho jemnost, jeho zdvořilost — to vše mě k němu poutalo. Byl tehdy na vrcholu své přízně. Od smrti pana z Louvois byl státním ministrem, velmi mladý vystřídal maršála z Villeroy v úřadu předsedy finanční rady a po otci zdědil úřad prvního komorníka. Dojímala mě i pověst vévodkyně z Beauvilliers a důvěrná shoda, v níž spolu vždy žili. Potíž byla v majetku: velmi jsem ho potřeboval, abych dal do pořádku svůj vlastní, který byl ve značném nepořádku, a pan z Beauvilliers měl dva syny a osm dcer. Přes to vše zvítězila má náklonnost a matka to schválila.

Když bylo rozhodnuto, usoudil jsem, že bude vkusnější jít přímo k cíli, bez oklik a prostředníků. Matka mi předala pravdivý a přesný výkaz mého majetku, dluhů, závazků a sporů, které jsem měl. Vzal jsem ho do Versailles a požádal jsem pana z Beauvilliers o chvíli, kdy bych s ním mohl mluvit v soukromí, v klidu a bez spěchu. Požádal ho o to za mě Louville — šlechtic dobrého rodu, jehož matka byla rovněž

1. *Vysvětlivka:* Paul de Beauvilliers (1648–1714), vévoda, manžel dcery ministra Colberta, vychovatel královských vnuků (vévodů z Bourgogne, Anjou a Berry), člen Nejvyšší rady (Conseil d'en haut), přítel Fénelonův i Saint-Simonův. Ke sňatku s jeho dcerou nakonec nedošlo; Saint-Simon se roku 1695 skutečně oženil — s Marií-Gabrielou z Durfortu, dcerou maršála-vévody z Lorges (viz zmínka o tomto sňatku o pár řádků níže).

z dobrého rodu; její rodina byla vždy velmi oddána mému otci, jenž ji v dobách své přízně velmi podporoval, a dlouho poté ji podporoval pan ze Seignelay. Louville, vychovaný v témže poutu, byl z kapitána pěšího královského pluku vybrán panem z Beauvilliers na doporučení mého otce, aby se stal šlechticem rukávu (*gentilhomme de la manche*) pana vévody z Anjou; pan z Beauvilliers si ho od té doby velmi oblíbil, ačkoli ho, přestože byl jeho příbuzným, poznal jen díky mému otci. Louville byl mimoto muž nesmírně důvtipný, s fantazií, která ho činila stále svěžím a výtečným společníkem, a měl přitom jasný úsudek a smysl pro velké záležitosti i pro nejrozumnější a nejlepší rady.

Schůzku jsem tedy dostal na osmou hodinu večerní, v kabinetu paní z Beauvilliers, kam za mnou vévoda přišel sám, bez ní. Tam jsem mu přednesl, co mě přivádí a proč jsem se raději obrátil přímo na něj, místo aby za mě mluvil někdo jiný, jak se v takových záležitostech obvykle dělá; a že poté, co jsem mu vylíčil celou svou touhu, mu přináším co nejpravdivější a nejpřesnější výkaz svého majetku a svých záležitostí a prosím ho, aby podle něj posoudil, co by k němu mohl ještě přidat, aby jeho dcera byla se mnou šťastná; že to jsou veškeré podmínky, které kladu, a že nechci slyšet o žádném jednání o čemkoli jiném, ať už o víc nebo o méně; a že jediná laskavost, o niž ho žádám, je, aby mi dal svou dceru a nechal sepsat svatební smlouvu tak, jak se mu zlíbí — že matka i já ji podepíšeme bez jakéhokoli zkoumání.

Vévoda na mě po celou dobu mého proslovu upíral oči. Odpověděl mi jako muž hluboce dojatý — vděčností, mou touhou i mou upřímností a důvěrou. Vysvětlil mi stav své rodiny, poté co si vyžádal trochu času, aby o tom pohovořil s paní z Beauvilliers a společně s ní zvážil, co by mohli udělat. Řekl mi tedy, že ze svých osmi dcer je nejstarší mezi čtrnácti a patnácti lety; druhá těžce znetvořená a zcela neprovdatelná; třetí mezi dvanácti a třinácti lety; všechny ostatní jsou ještě děti, které má v Montargis u benediktinek, jejichž ctnost a zbožnost, kterou tam poznal, upřednostnil před bližšími kláštery, kde by měl potěšení je vídat častěji. Dodal, že jeho nejstarší chce být řeholnicí; že když ji naposledy navštívil z Fontainebleau, shledal ji v tom rozhodnutější než kdy dřív; že co se majetku týče, má ho málo; že neví, zda by mi to vyhovovalo, ale ujišťuje mě, že z jeho strany nezůstane nic neučiněno. Odpověděl jsem mu, že z návrhu, který mu předkládám, jistě vidí, že mě k němu nepřivádí majetek, ba ani jeho dcera, kterou jsem nikdy neviděl, ale že mě okouzlil on sám a že se chci oženit s ním — a s paní z Beauvilliers. „Ale co když opravdu chce být řeholnicí?“ zeptal se mě. „Pak,“ odpověděl jsem, „vás žádám o třetí.“ Na tento návrh mi předložil dvě námitky: její věk a to, že by pak musel po právu vyrovnat nejstarší majetkem, kdyby po provdání třetí dcery přece jen změnila názor a nechtěla už být řeholnicí — a rozpaky, do nichž by ho to uvedlo. Na první jsem odpověděl příkladem z jeho vlastní rodiny — jeho švagrová se vdávala za zesnulého vévodu z Mortemartu ještě mladší; na druhou, aby mi dal třetí za takových podmínek, jako by se nejstarší měla vdát, s tím, že zbytek toho, co původně určil, mi dá až v den, kdy

nejstarší složí sliby; a kdyby ona přece jen změnila názor, spokojil bych se s věnem mladší dcery a byl bych rád, kdyby nejstarší našla ještě lepší partii, než jsem já.

Vévoda tehdy pozvedl oči k nebi a téměř bez sebe mě ujistil, že se ještě nikdy nesetkal s tak silným přesvědčováním; že musí sebrat všechny síly, aby mi ji nedal na místě. Dlouze mluvil o tom, jak jsem s ním jednal, a zapřísahal mě, ať už věc dopadne, jak dopadne, abych ho od nynějška považoval za svého otce, že mi bude ve všem sloužit a že závazek, který si u něj získávám, je takový, že mi nemůže nabídnout ani slíbit méně než veškeré své služby a rady. Objal mě opravdu jako svého syna a rozešli jsme se s tím, že se uvidíme v hodinu, kterou mi řekne druhý den při králově vstávání. Tam mi mimochodem pošeptal, abych se tentýž den ve tři hodiny odpoledne dostavil do kabinetu Monseigneura vévody z Bourgogne, který měl být tou dobou na míčovně a jeho pokoje prázdné. Ale vždycky se najdou dotěrové. Cestou na schůzku jsem potkal dva, kteří byli udiveni, že mě vidí v tuto hodinu na cestě, na níž neviděli žádný můj cíl, a obtěžovali mě svými otázkami; zbavil jsem se jich, jak jsem uměl, a nakonec jsem dorazil do kabinetu mladého prince, kde jsem zastihl jeho vychovatele, který postavil ke dveřím důvěryhodného komorníka, aby nikoho jiného nepustil. Posadili jsme se naproti sobě, se studijním stolem mezi námi. Tam se mi dostalo odpovědi nejněžnější, ale záporné, založené na povolání jeho dcery, na nedostatku majetku, aby ji vyrovnal s třetí, kdyby si to po sňatku rozmyslela; na tom, že mu nevyplácejí jeho platy, a na nepříjemnosti, kterou by pro něj bylo, kdyby byl prvním z ministrů, kterému by král nedal obvyklý dar při svatbě dcery — a že současný stav věcí mu nedovoluje v to doufat. Bylo mi řečeno vše, co se dá říci o bolesti, lítosti, úctě, přednosti, něze; odpověděl jsem stejně a rozešli jsme se s objetím, aniž jsme si mohli ještě něco říci. Domluvili jsme se na úplném utajení, které nás nutilo naše rozhovory skrývat a maskovat, takže jsem toho dne, ještě než jsem přišel k věci, vyprávěl panu z Beauvilliers o obou setkáních, která jsem měl; a když mi ještě víc doporučil mlčenlivost, zamlčel jsem před Louvillem tento druhý rozhovor, ačkoli o prvním věděl a byl jedním z těch dvou mužů, které jsem potkal.

Nazítří ráno, při králově vstávání, mi pan z Beauvilliers pošeptal, že si uvědomil, že Louville je muž velmi spolehlivý a náš společný důvěrný přítel, a že kdybych mu chtěl svěřit naše tajemství, stal by se nám velmi pohodlným a skrytým prostředníkem. Tento návrh mi vrátil radost skrze naději, poté co jsem už vše pokládal za ztracené. Onoho dne jsem se s Louvillem viděl; dobře jsem ho zasvětil a poprosil ho, aby ničeho nezanedbal ve prospěch vášně, kterou jsem k tomuto sňatku choval.

Zjednal mi setkání na druhý den v onom malém salonu na konci galerie, který sousedí s pokoji královny a kudy nikdo nechodil, protože tyto pokoje byly od smrti paní Dauphine zavřené. Zastihl jsem tam pana z Beauvilliers, jemuž jsem s tváří rozpálenou strachem a nadějí řekl, že mě včerejší rozhovor tak zarmoutil, že jsem jej zkrátil, neboť jsem potřeboval jít prožít první nápor bolesti v samotě — a bylo to skutečně tak; ale že když mi dovoluje ještě jednou tuto záležitost probrat, vidím v

ní jen dvě hlavní obtíže: majetek a povolání. Co se majetku týče, prosil jsem ho, aby vzal onen výkaz mého jmění, který jsem mu opět přinesl, a podle něj rozhodl, jak uzná za vhodné. Co se týče kláštera, začal jsem mu živě líčit, jak to, co se příliš často pokládá za povolání, velmi často není nic jiného než příprava na nejtrpčí lítost nad tím, že se člověk zřekl toho, co nezná a co si maluje jako rozkošné, aby se uzavřel do vězení těla i ducha, jež přivádí k zoufalství; k tomu jsem připojil obraz dobra a příkladů ctnosti, jež by jeho dcera nalezla v rodině.

Vévoda se zdál hluboce dojat pohnutkou mé výřečnosti. Řekl mi, že jí je proniknut až do hloubi duše, že mi z celého srdce opakuje, co mi už řekl — že kdyby ho o jeho dceru požádal pan hrabě z Toulouse i já zároveň, neváhal by dát přednost mně, a že by se do smrti neutěšil z toho, že mě ztratil jako zetě. Vzal si výkaz mého majetku, aby ho s paní z Beauvilliers prostudoval a společně uvážili, co by mohli udělat jak co se týče majetku, tak kláštera. „Ale je-li to její povolání," dodal, „co chcete, abych s tím dělal? Ve všem je třeba slepě následovat Boží vůli a jeho zákon, a on bude ochráncem mé rodiny. Líbit se mu a věrně mu sloužit je jediná žádoucí věc a musí to být jediný cíl našeho jednání." Po několika dalších slovech jsme se rozešli.

Tato slova, tak zbožná, tak odpoutaná od světa, tak velkolepá u muže tak zaneprázdněného, ve mně ještě umocnila úctu a obdiv, a zároveň i touhu, bylo-li to vůbec možné. Vylíčil jsem to celé Louvillovi a večer jsem šel na hudbu do apartmá, kde jsem se postavil tak, abych stále viděl pana z Beauvilliers, jenž stál za princi. Když jsme odtud odcházeli, nedokázal jsem se ovládnout a pošeptal jsem mu, že se necítím schopen žít šťastně s jinou ženou než s jeho dcerou, a aniž jsem čekal na odpověď, vytratil jsem se. Louville uznal za vhodné, abych se viděl s paní z Beauvilliers, vzhledem k naprosté důvěře, kterou v ni pan z Beauvilliers vkládal, a řekl mi, ať se druhý den v osm hodin večer dostavím k ní, za zavřenými dveřmi. Zastihl jsem tam Louvilla s ní; po poděkováních mi uvedla o majetku a o klášteře přibližně tytéž důvody, ale zdálo se mi zcela zřejmé, že majetek je překážkou, kterou lze snadno urovnat a která by věc nezastavila; kamenem úrazu bylo povolání. Odpověděl jsem jí tedy, jak jsem na to odpověděl panu z Beauvilliers. Dodal jsem, že se nachází mezi dvěma povoláními; že už nejde o nic jiného než posoudit, které z obou je rozumnější, pevnější a nebezpečnější nenásledovat: jedno být řeholnicí, druhé oženit se s její dcerou; že to její je bez znalosti věci, mé po prohlédnutí všech urozených dívek; že to její podléhá změně, mé je stálé a pevné; že potlačením toho jejího se nic nezkazí, protože se tím jen uvede do přirozeného a obvyklého stavu a do lůna rodiny, kde by nalezla stejně nebo více ctnosti a zbožnosti jako v Montargis; kdežto potlačení mého by mě vystavilo tomu, že bych žil nešťastně a špatně se ženou, kterou bych si vzal, i s její rodinou.

Vévodkyně byla překvapena silou mého uvažování a nesmírnou horlivostí mého úsilí o toto spříznění. Řekla mi, že kdybych viděl dopisy její dcery panu abbé de Fé-

nelon[2], byl bych přesvědčen o pravosti jejího povolání; že udělala vše možné, aby svou dceru přiměla přijet na sedm nebo osm měsíců k ní, aby jí ukázala dvůr a svět, ale nepodařilo se jí to — nešlo by to jinak než krajním násilím; že ona sama bude Bohu odpovídat za povolání své dcery, jež jí bylo svěřeno, nikoli za mé; že jsem tak dobrý kazuista, že ji přesto uvádím do rozpaků; že se s panem z Beauvilliers znovu poradí, protože by ji nesmírně mrzelo mě ztratit — a opakovala mi tytéž něžné a lichotivé věci, které mi řekl její manžel, se stejnou srdečností. Vévodkyně ze Sully, která vešla, nevím jak, ačkoli byl vstup zakázán, nás v tom přerušila, a odešel jsem velmi smutný, neboť jsem dobře cítil, že lidé tak zbožní a tak nezištní nikdy nepůjdou proti povolání své dcery.

O dva dny později mi pan z Beauvilliers při králově vstávání řekl, ať ho zpovzdálí sleduji až do temné chodby mezi tribunou a galerií nového křídla, na jehož konci bydlel — ta chodba byla určena pro velký sál nové kaple, kterou chtěl král postavit. Tam mi pan z Beauvilliers vrátil výkaz mého majetku a řekl mi, že v něm viděl, že jsem velký pán majetkem jako ve všem ostatním, ale že také nemohu se svatbou dále otálet; znovu vyjádřil svou lítost a zapřísahal mě, abych věřil, že jedině Bůh, který chce jeho dceru za nevěstu, má přednost přede mnou — a měl by ji i před samotným Dauphinem, kdyby si ji snad chtěl vzít; že kdyby se jeho dcera v budoucnu rozmyslela a já byl volný, měl bych přednost před kýmkoli jiným a on by dosáhl vrcholu svých přání; že nebýt jeho vlastních finančních nesnází, půjčil by mi nebo mi nechal půjčit, se svou zárukou, osmdesát tisíc liber, v nichž spočívala tíseň mých záležitostí; že je nucen mi poradit, abych si hledal ženu jinde, a nabízí se, že v tom bude prostředníkem a že od nynějška bude všechny mé záležitosti pokládat za své vlastní. Se zármutkem jsem mu odpověděl, že naléhavost mých záležitostí mi nedovoluje čekat se sňatkem až do jeho poslední dcery — snad ne všechny budou řeholnice —, a takové bylo skutečně mé rozpoložení. Konec rozhovoru byl jen v ujištěních o nejněžnějším zájmu a věčném důvěrném přátelství, o tom, že mi bude ve všem a vždy k službám svou radou i vlivem v malých i velkých věcech, a že se od nynějška budeme navždy pokládat jeden za tchána a druhý za zetě v nejnerozlučnějším svazku. Otevřel se poté Louvillovi a v hořkosti mu řekl, že se utěšuje jen nadějí, že se jednou jeho a mé děti budou moci vzít, a požádal mě, ať odjedu na několik dní do Paříže, aby mu má nepřítomnost dopřála trochu úlevy od bolesti. Oba jsme to potřebovali. Snad jsem se u této záležitosti příliš rozepsal, ale pokládal jsem za vhodné to učinit, abych tím dal klíč k onomu spojení a oné důvěře tak důvěrné, tak úplné, tak trvalé a ve všech tak důležitých věcech, jakou ke mně choval pan z Beauvilliers, i k mé volnosti vůči němu ve všem, což by jinak bylo naprosto nepochopitelné vzhledem k onomu krajnímu věkovému rozdílu a k povaze uzavřené, samotářské, zvláštní a tak

2. *Vysvětlivka:* Abbé (později arcibiskup z Cambrai) François de Fénelon, vychovatel vévody z Bourgogne, proslulý autor Telemacha, duchovní rádce rodiny Beauvilliers.

odměřené, ba spíš sevřené, vévody z Beauvilliers — a k té oddanosti, kterou jsem k němu vždy choval bez výhrad a bez srovnání.

Bylo tedy třeba hledat jiný sňatek. Náhoda způsobila, že matce někdo nadhodil sňatek s nejstarší dcerou maršála-vévody z Lorges[3], spolu s jeho úřadem kapitána tělesné gardy; ale tehdy z toho brzy sešlo a já se jel do La Trappe[4] utěšit z nemožnosti spříznění s vévodou z Beauvilliers.

La Trappe je místo tak proslulé a tak známé a její reformátor tak slavný, že se zde nebudu zdržovat portréty ani popisy; řeknu jen, že toto opatství leží pět mil od Ferté-au-Vidame neboli Arnault — to je pravé rozlišující jméno této Ferté mezi tolika jinými Ferté ve Francii, které si zachovaly obecné jméno toho, čím kdysi byly, totiž pevností či tvrzí (firmitas). Ludvík XIII. si přál, aby toto panství, dlouho předtím v exekuci, koupil můj otec po smrti onoho La Fina[5], který poté, co se zapojil do spiknutí vévody z Bironu, ho zradil tím krutěji, že ho stále udržoval v takové víře ve svou věrnost, že tím způsobil jeho záhubu. Blízkost Saint-Germain a Versailles, od nichž je Ferté vzdálena jen dvacet mil, byla důvodem této koupě. Bylo to mé jediné panství se zámkem, kde otec trávíval podzimy. Znal pana z La Trappe dobře ze světa. Byl tam jeho osobním přítelem a toto pouto se ještě víc utužilo od jeho odchodu do ústraní tak blízkého otcovu domu; otec za ním jezdíval každý rok na několik dní a vzal mě tam s sebou. Ačkoli jsem byl ještě takřka dítě, pan z La Trappe pro mě měl kouzlo, které mě k němu připoutalo, a svatost onoho místa mě uchvátila. Vždy jsem si přál se tam vracet a splnil jsem si to každý rok a často i vícekrát, a často na celý týden; nemohl jsem se nabažit podívané tak velkolepé a tak dojemné, ani obdivu ke všemu, co jsem pozoroval u toho, kdo ji vybudoval ke slávě Boží a pro vlastní posvěcení i posvěcení tolika jiných. S laskavostí viděl tyto city v synovi svého přítele; miloval mě jako vlastní dítě a já jsem ho ctil se stejnou něhou, jako bych jím byl. Takové bylo toto pouto, u mého věku neobvyklé, které mě zasvětilo do důvěry muže tak velkolepě a tak svatě význačného, které mu dalo i mou důvěru a jehož jsem — jak budu vždy litovat — lépe nevyužil.

Po návratu z La Trappe, kam jsem jezdil jen tajně, abych tyto cesty ve svém věku ukryl před řečmi světa, jsem se zapletl do záležitosti, která nadělala mnoho hluku a měla pro mě mnohé následky.

Pan z Luxembourgu, pyšný na své úspěchy a na potlesk světa svým vítězstvím, se domníval, že je dost silný na to, aby se z osmnáctého místa podle stáří, které zaujímal mezi pairy, přesunul na druhé, hned po panu z Uzès. Ti, které tím napadl

3. *Vysvětlivka:* Guy Aldonce de Durfort, maršál-vévoda z Lorges (1630–1702) — jeho dcera Marie-Gabriela se roku 1695 skutečně stala manželkou Saint-Simona, přestože zde zmíněný první pokus o toto spříznění tehdy nevyšel.
4. *Vysvětlivka:* Klášter La Trappe a jeho reformátor opat de Rancé byli již představeni v úvodním dopise Saint-Simona Rancému (viz předmluva Dílu I).
5. *Vysvětlivka:* Narážka na spiknutí vévody z Bironu (1602) proti Jindřichu IV.; jeden ze spiklenců, seigneur de La Fin, spiknutí nakonec prozradil, ač sám v souvislosti s ním neblaze proslul.

v otázce přednosti, byli: Jindřich Lotrinský, vévoda z Elbeuf, guvernér Pikardie a Artois; Karel z Rohanu, vévoda z Montbazonu, princ z Guéméné; Karel z Lévy, vévoda z Ventadouru; vévoda z Vendôme, guvernér Provence a rytíř řádu; Karel, vévoda z La Trémoille, první komorník a rytíř řádu; Maxmilián z Béthune, vévoda ze Sully, rytíř řádu; Karel d'Albert, vévoda z Chevreuse, rytíř řádu, kapitán lehké jízdy gardy; nezletilý syn vévodkyně z Lesdiguières-Gondi; Jindřich z Cossé, vévoda z Brissacu; Karel d'Albert, zvaný d'Ailly, rytíř řádu, guvernér Bretaně, tak známý svými vyslanectvími; Armand Jean z Vignerod, zvaný du Plessis, vévoda z Richelieu a Fronsacu, rytíř řádu; Ludvík, vévoda ze Saint-Simon; František, vévoda z La Rochefoucauld, rytíř řádu, velký mistr šatny, vždy v dobré přízni u krále, a velký lovčí Francie; Jakub Nompar z Caumontu, vévoda z La Force; Jindřich Grimaldi, vévoda z Valentinois, kníže monacký, rytíř řádu; Chabot, vévoda z Rohanu; a z La Tour, vévoda z Bouillonu, velký komoří Francie a guvernér Auvergne.

Než přistoupím k vysvětlení nároku pana z Luxembourgu, vrhne na věc trochu světla krátký rodokmen:

František z Lucemburku, jmenován vévodou z Piney (duc vérifié) 18. září 1577, pairem Francie po přeslici[6] 29. prosince 1581, zemřel v září 1613.

I. Diana Lotrinská-Aumale[7], provdána 13. listopadu 1576.

II. Markéta Lotrinská-Vaudemontská[8], provdána 1599, zemřela bezdětná 20. září 1625.

Jindřich, vévoda z Piney, zemřel jako poslední mužský potomek rodu Lucemburků ve věku 24 let, 23. května 1616.

Magdaléna[9], jediná dcera Viléma, pána z Thoré, syna a bratra dvou posledních connétablů z Montmorency, provdána 19. června 1597.

Markéta Lucemburská se provdala 28. dubna 1607 za Reného Potiera, později prvního vévody z Tresmes, zemřel 1. února 1670 v 91 letech, ona pak 9. srpna 1645.

Markéta-Šarlota Lucemburská, vévodkyně z Piney, zemřela ve 72 letech v Ligny v listopadu 1680.

I. Marie-Léon d'Albert[10], pán z Brantes, bratr connétabla z Luynes, sňatek 6. července 1620, zemřel v listopadu 1630.

II. Marie-Karel-Jindřich z Clermont-Tonnerre[11], zemřel v Ligny v červenci 1674 v 67 letech.

Marie-Liesa Lucemburská, provdána za Jindřicha z Lévy, vévodu z Ventadouru, bezdětně. Rozešli se po dobrém. On se stal knězem a zemřel jako kanovník Notre-

6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Pair Francie „po přeslici" byl pair, jehož hodnost se mohla přenášet i na ženy a jejich potomky, nikoli jen v mužské linii.
7. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* První manželka Františka Lucemburského.
8. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Druhá manželka Františka Lucemburského.
9. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Manželka Jindřicha, vévody z Piney.
10. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* První manžel Markéty-Šarloty Lucemburské.
11. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Druhý manžel Markéty-Šarloty Lucemburské.

Dame v Paříži v říjnu 1680, ona se stala karmelitkou v září 1641 v klášteře v Chambéry, který založila, a zemřela tam v lednu 1660.

Jindřich-Leon, vévoda z Piney, slabomyslný, jáhen, uvězněný v Saint-Lazare v Paříži, kde zemřel neženatý 19. února 1697, po celou dobu soudně zbaven svéprávnosti.

Marie-Šarlota atd., řeholnice po dvacet let a představená novicek v opatství Abbaye-aux-Bois, poté — aniž byla vrácena do světského stavu — kanovnicí, dvorní dámou královny s právem sedět, zemřela ve Versailles pod jménem princezna z Tingry.

Magdaléna-Šarlota, narozena 14. srpna 1635, provdána 17. března 1661, zemřela v Ligny a zanechala početné potomstvo.

František-Jindřich z Montmorency, hrabě z Bouteville, maršál Francie, jmenován vévodou a pairem z Piney novou listinou při svém sňatku, kdy spojil jméno i erb Lucemburků se svým, obecně známý jako maršál-vévoda z Luxembourgu, zemřel ve Versailles.

Nyní objasněme postavy tohoto rodokmenu natolik, nakolik je to nutné, abychom zhruba věděli, kým byli. Onen příliš proslulý Ludvík Lucemburský, známý jako connétable ze Saint-Pol[12], jemuž dal Ludvík XI. useknout hlavu na náměstí Grève v Paříži 19. prosince 1475 — ačkoli byl tehdy již znovu ženatý s dcerou savojského rodu, sestrou královny, manželky Ludvíka XI. —, měl se svou první ženou J. z Baru tři syny: Petr, nejstarší, se oženil s další sestrou královny a své nevlastní matky a jejich jediná dcera přinesla velké dědictví Františkovi z Bourbonu, hraběti z Vendôme, s nímž měla prvního vévodu z Vendôme.

Antonín, druhý, založil větev z Brienne, k níž se ještě vrátíme, a Karel, třetí syn, se stal biskupem-vévodou z Laonu.

Tento Antonín byl hrabětem z Brienne, otcem Karla, a ten byl otcem dalšího Antonína, který s druhou dcerou Reného, levobočka savojského a nemanželského bratra matky Františka I. (jenž ho učinil velkým mistrem Francie a guvernérem Provence), měl dva syny: Jana, hraběte z Brienne, a Františka, jenž se stal vévodou z Piney. Starší sestra jejich matky se provdala za slavného Anne z Montmorency, pozdějšího connétabla a vévodu a paira Francie.

Z Jana, hraběte z Brienne, a dcery Roberta de La Marck IV., maršála Francie, vévody z Bouillonu, pána ze Sedanu, se narodil syn a dcera: synem byl Karel, hrabě z Brienne, který se roku 1583 oženil se sestrou proslulého vévody z Épernonu, jenž ho roku 1587 nechal jmenovat vévodou na základě listiny[13]; roku 1597 se stal rytířem

12. *Vysvětlivka:* Ludvík Lucemburský, hrabě ze Saint-Pol, connétable Francie (asi 1418–1475), popraven na příkaz Ludvíka XI. za velezradu 19. prosince 1475 na náměstí Grève v Paříži.
13. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Vévodové „na základě listiny" (ducs à brevet) byli ti, kdo nosili titul vévody na základě královské listiny neboli soukromého aktu krále, jenž nebyl ověřen ani zapsán svrchovanými soudy. Tuto listinu nebylo možné přenést na jejich syny jinak než na základě zvláštního královského svolení. Aby bylo možné porozumět podrobnostem, které Saint-Simon

Svatého Ducha, šestým po dvou vévodech a třech šlechticích, a zemřel bezdětný v listopadu 1605; tak vymřela jeho větev — byl jediným synem staršího bratra prvního vévody z Piney.

Je třeba poznamenat, že tento vévoda z Brienne měl dvě sestry, obě dvakrát provdané: starší za Ludvíka z Plusquelecu, hraběte z Kermanu v Bretani, poté za Justa z Pontallier, barona z Pleurs; mladší za Jiřího z Amboise, pána z Aubijoux a Casaubon, poté za Bernarda z Béon, pána z Massés, guvernéra Saintonge a Angoumois; zemřela s mužským potomstvem v Bouteville 16. června 1647 v osmdesáti letech — o ní bude ještě řeč v dalším líčení sporu. Jejímu poslednímu sňatku, jenž byl podivnou mésaliancí, předcházela mésaliance sestry jejího otce, provdané za Kryštofa Jouvenela, tak směšně zvaného des Ursins, markýze z Traisnelu, a přesto rytíře řádu a guvernéra Paříže: uvidíme, že po ní následovala ještě další, kterou jsme už v rodokmenu viděli.

Náš první vévoda z Piney je dobře znám díky svým dvěma vyslanectvím do Říma, kde zakusil mnoho nepříjemností: jeho první žena byla dcerou a sestrou vévodů z Aumale, a jedinou, s níž měl děti. Navzdory ohromnému příkladu svých švagrů zůstal věrný proti Lize. Jeho druhá žena byla sestrou královny Luisy, vdovy po Jindřichu III., a vdovou po vévodovi z Joyeuse, oblíbenci tohoto krále. Celkově vzato byl tento první vévoda z Piney podle všeho, co o něm víme, dosti nevýznamným člověkem; ale ať byl, jaký byl, nelze si při pohledu zpět do těch dob zvyknout na to, že měl jen jednoho syna a jednu dceru (druhá dcera, mladší, se stala řeholnicí a abatyší Notre-Dame v Troyes, kde zemřela roku 1602) — nelze si zvyknout, říkám, na to, že provdal svou jedinou dceru za Reného Potiera — dceru takového rodu, která by smrtí svého jediného bezdětného bratra mohla svému manželovi přinést veškerý majetek tohoto velkého rodu i hodnost vévody a paira, tehdy ještě tak vzácnou; a je třeba poznamenat, že první vévoda z Piney uzavřel tento sňatek ve svém zámku Pongy, svém hlavním sídle, kde o šest či sedm let později zemřel, a že jeho jediný syn měl v době tohoto sňatku pouhých čtrnáct let.

René Potier byl tehdy pouze bailli a guvernérem Valois. Královým komořím a guvernérem Châlons se stal až rok, ba osmnáct měsíců po svém sňatku, a o tři roky později kapitánem tělesné gardy, kterýžto úřad koupil od pana z Praslin. Poté si dál budoval kariéru, až se při onom podivném hromadném jmenování (fournée) roku

uvádí v pasážích týkajících se vévodů, je nutné mít na paměti, že tehdy existovaly tři druhy vévodů: 1° vévodové a pairové, jejichž hodnost byla dědičná — mohly ji přenášet i ženy, šlo-li o pairii „po přeslici"; měli právo zasedat a hlasovat v parlamentu, když v něm král konal svá „lit de justice" a kdykoli šlo o státní záležitosti; 2° vévodové ověření, ale bez pairské hodnosti — byli to ti, jejichž panství byla povýšena na vévodství a jejichž titul, ověřený svrchovanými soudy, se dědil z muže na muže podle prvorozenství. Měli stejná čestná práva jako vévodové a pairové, měli tzv. „pocty Louvru", tedy mohli vjíždět kočárem do Louvru a dalších královských paláců; jejich manželky měly stoličku u královny; ale ověření vévodové nevykonávali žádné politické právo vévodů a pairů; 3° vévodové na základě listiny, o nichž byla řeč na počátku této poznámky.

1663 stal vévodou a pairem; a jeho syn, tlustý vévoda z Gesvres, prodal svůj úřad kapitána tělesné gardy panu z Lauzunu a koupil si úřad prvního komorníka, který pak přešel na jeho potomstvo spolu s guvernérstvím Paříže, jež získal po smrti vévody z Créqui. Onen René Potier byl synem a starším bratrem státních sekretářů, kteří tehdy — a ještě dlouho poté — nedosahovali takového vzletu, k jakému se později dokázali povznést. Tento státní sekretář byl nesmírně bohatý; byl královým sekretářem, poté sekretářem rady a pracoval v kancelářích státního sekretáře Villeroye. Státním sekretářem se stal až v únoru 1589. Jeho otec byl radou parlamentu a jeho děd prévôtem kupců, jehož otec byl generálem mincí — dál už se nedohledá nic. Netřeba se tedy domnívat, že mésaliance jsou ve Francii něčím novým; po pravdě ale tehdy nebyly obvyklé.

Druhý vévoda z Piney zemřel tak mladý, že se neví, jaký by z něj byl muž. Sňatek jeho dcery, téměř jediné dědičky, byl výsledkem a projevem tehdy všemocné přízně connétabla z Luynes. Otec zemřel roku 1616, matka roku 1615; druhá dcera nezanechala potomstvo a zvláštní vyústění jejího manželství s vévodou z Ventadouru oba dostatečně proslavilo.

Přejděme nyní k naší vévodkyni, dědičce Piney. Ztratila manžela po deseti letech manželství; provdána byla ve dvanácti letech a ovdověla ve dvaadvaceti, neboť jí bylo sedmdesát dva let, když zemřela roku 1680. Zdá se, že si příliš nevážila svého prvního manžela ani obou dětí, které s ním měla. Veškerá přízeň zmizela spolu s connétablem z Luynes. Ludvík XIII., narozený ve Fontainebleau 27. září 1601, držený v otroctví královnou matkou a jejími oblíbenci tak, že sotva uměl číst a psát, měl teprve patnáct a půl roku, když — neměl nikoho jiného, s kým by mohl mluvit, než Luynese — svolil, že se mu vydá, aby se vysvobodil z vězení a nesmírného jha, tím, že dal zatknout maršála d'Ancre, jehož zabít několikrát zakázal a o němž mu v tom věku namluvili, že se tomu nedalo vyhnout. Tentýž věk, spojený s nezkušeností a naprostou nevědomostí, v níž byl držen, ho vydal na milost jeho osvoboditeli, který toho tak rychle a tak nesmírně dokázal využít, a když Luynes na konci roku 1621 zemřel, Ludvík XIII., jemuž bylo teprve dvacet let, už měl otevřené oči nad tak velkým zneužitím své přízně. Ta už tedy nemohla nic zmoci, a není divu, že roku 1630, kdy vévodkyně-dědička Piney ovdověla po connétablově bratrovi, jí vévoda z Chaulnes, jeho další bratr, rovněž maršál Francie, jenž si díky svým zásluhám a úřadům přece jen uchoval jisté postavení, nemohl zabránit, aby použila veškeré autority matky nad svými dětmi a veškeré svobody vdovy k tomu, aby se znovu provdala.

Ten, koho si vzala, byl svým původem partií jí zcela důstojnou, byl ale mladším bratrem hraběte z Tonnerre, otce biskupa-hraběte z Noyonu, o němž jsem se zmínil výše, a tento hrabě z Tonnerre, ač prvorozený, uzavřel mésalianci, což ukazuje, že potřeboval majetek. Tento druhý sňatek byl patrně dílem lásky, a jelikož s sebou přinesl ztrátu jména, hodnosti a poct vévodkyně, odešel tento pár žít na manželčino nádherné panství v Ligny, odkud oba téměř nikdy nevytáhli paty a kde oba zemřeli.

Bylo v zájmu nového manžela zbavit se syna a dcery z prvního manželství. Syn k tomu sám poskytl prostředky. Byl slabomyslný; nechali ho soudně zbavit svéprávnosti a uvěznit v Paříži, v Saint-Lazare; a aby ho nikdo nemohl oženit, dali ho vysvětit na jáhna — a právě v tomto stavu a na tomtéž místě strávil celý svůj dlouhý život a zemřel. Dcera neměla mnoho zdravého rozumu, ale slabomyslná nebyla. Dali ji do kláštera v Paříži, do Abbaye-aux-Bois. Občas říkávala, že se to stalo proti její vůli, ale žila tam dvacet let jako profesní řeholnice a několik let byla i představenou novicek — což nesvědčí o tom, že by k tomu byla donucena; naopak se zdá, že s tímto stavem souhlasila a zalíbila si ho, když jí bylo svěřeno vychovávat novicky. Ještě v tomto úřadě byla, když ji odtud vzal pan Princ[14], jak se za chvíli poví.

Pan z Luxembourgu, jenž korunoval svůj úspěch sňatkem s jedinou dcerou z druhého manželství, byl jediným synem onoho pana z Bouteville, tak proslulého svými souboji, jenž se po zabití hraběte z Thorigny v souboji roku 1627 uchýlil do Bruselu, ale odvážil se vrátit do Paříže, aby se utkal na náměstí Place Royale s Bussym z Amboise, z rodu Clermont-Gallerande, kterého zabil. Bouteville měl za sekundanta svého bratrance z Rosmadeku, barona des Chapelles, jenž se utkal s baronem z Harcourtu, sekundantem druhé strany, který jediný z celé aféry vyvázl a odešel do Itálie, vrhl se do Casale obleženého Španěly a byl tam v listopadu 1628 zabit. Nebyl ženatý a byl mladším bratrem děda markýze z Beuvronu, otce maršála-vévody z Harcourtu. Matkou obou bratrů byla dcera maršála z Matignonu; byl bratrancem onoho hraběte z Thorigny, syna Longuevillové, kterého Bouteville zabil, vnuka téhož maršála z Matignonu a prvního, bezdětného manžela vévodkyně z Angoulême La Guiche, dcery velkého mistra dělostřelectva. Tento hrabě z Thorigny byl starším bratrem druhého hraběte z Thorigny, jenž po něm nastoupil a byl otcem posledního maršála z Matignonu a hraběte z Matignonu, jehož jediný syn se stal vévodou z Valentinois sňatkem s nejstarší dcerou posledního monackého knížete Grimaldiho. Pánové z Bouteville a des Chapelles byli chyceni na útěku do Flander a byli sťati na náměstí Grève v Paříži na základě rozsudku parlamentu 22. června 1627. Tento pan z Bouteville se roku 1617 oženil s Alžbětou, dcerou Jana Vienna, prezidenta účetní komory, a Alžběty Dolu, a tato paní z Bouteville viděla celý vzestup svého syna i sňatky obou svých dcer. Prožila celý svůj dlouhý život v ústraní na venkově a zemřela tam roku 1696 v devětaosmdesáti letech, jako vdova po devětašedesáti letech. Pan z Bouteville pocházel z rodu Montmorency, byl vnukem mladšího syna barona z Fosseux.

Pan z Luxembourgu se narodil pohrobkem šest měsíců po smrti svého otce; byl jediným synem, mladším ze dvou sester; paní z Valençay, starší, zemřela roku 1684, aniž se svým jednáním či jednáním svých blízkých nějak vyznamenala; mladší,

14. *Vysvětlivka:* „Pan Princ" zde označuje Ludvíka II. Bourbonského, Velkého Condého (1621–1686), stejně jako v kapitolách IV–V — nikoli jeho syna Jindřicha Julia, který nese titul „pan Princ" v kapitolách VI–VII, odehrávajících se o desítky let později.

krásná, duchaplná a značně galantní, snad ještě víc intrikánská, nadělala po celý svůj život mnoho hluku ve svých třech stavech — jako dívka, jako vévodkyně z Châtillonu a nakonec jako vévodkyně z Mecklenburku; velmi přispěla ke štěstí svého bratra, s nímž byla vždy důvěrně spjata, a zemřela v Paříži dvacet dní po něm na stejnou nemoc, o rok starší než on a bez dětí.

Velké jméno, které na počátku života mladého Bouteville ještě zářilo vzpomínkou na onu skvělou větev posledních connétablů a láskou, kterou k jeho jménu chovala vdova po princi Condé, mnoho udatnosti, ničím neomezená ctižádost, důvtip — ale důvtip intrik, prostopášnosti a velkého světa — to vše mu pomohlo překonat nevýhodu zprvu velmi odpudivého zjevu; ale — což nepochopí, kdo to neviděl — byl to zjev, na nějž si člověk zvykl a který přes nevelký hrb vpředu, ale velmi velký a špičatý vzadu, se vším obvyklým doprovodem hrbáčů, měl oheň, ušlechtilost a přirozený půvab, jež se projevovaly i v jeho nejprostších činech. Hned jak vstoupil do světa, přilnul k panu Princi[15] a brzy nato pan Princ přilnul k jeho sestře. Bratr, stejně málo skrupulózní jako ona, si z toho udělal stupínek ke štěstí pro oba. Pan Princ jí pospíšil zajistit sňatek se synem maršála z Châtillonu, mladým mužem velkých nadějí, který k němu choval velkou náklonnost, ještě dřív, než tato láska byla plně odhalena, a opatřil mu roku 1646 vévodský titul na základě listiny (brevet).

Kardinál Mazarin obnovil tento druh hodnosti, jenž nese jen pocty bez pořadí a bez dědičnosti, známý už za Františka I. a jeho nástupců, ale od jisté doby upadlý v zapomnění, a jenž se prvnímu ministrovi zdál vhodný k tomu, aby si jím udržel a odměnil významné osoby nebo ty, které si chtěl zavázat; o takových lidech říkával, „že jich udělá tolik, že bude ostuda jím nebýt, a ostuda jím být"; a nakonec se jím stal i on sám, aby vzbudil ještě větší touhu po takových listinách.

Pan z Châtillon si toho užíval jen tři roky, byl to dobrý a klidný manžel, a přitom velmi v módě. Pan Princ ovládal dvůr i kardinála Mazarina, jehož si zavázal svou pověstí a svými službami — což netrvalo dlouho. Roku 1649 obléhal Paříž za dvůr, jenž z ní odešel, proti parlamentu a nespokojencům, když byl vévoda z Châtillon zabit při útoku na most v Charentonu a pohřben v Saint-Denis. Milenec a milenka se z toho utěšili. Velikost služby, kterou pan Princ prokázal kardinálu Mazarinovi tím, že ho vítězně přivedl zpět do Paříže, brzy začala jednomu z nich připadat příliš těžká kvůli pýše a naprostým nárokům druhého, z čehož vzešlo uvěznění princů, během něhož se vdova po princi Condé uchýlila do Châtillon-sur-Loire spolu s věrnou milenkou svého syna a tam zemřela. Od vynuceného propuštění princů k nepokojům a poté k občanské válce, kterou pan Princ zahájil, neuplynul téměř žádný čas. Bitva u předměstí Saint-Antoine ji ukončila a vrhla pana Prince do náruče Španělů až do pyrenejského míru.

15. *Vysvětlivka:* Zmiňovaná „paní z Châtillon" (Isabelle-Angélique de Montmorency-Bouteville) byla dlouholetou milenkou Velkého Condého a sestrou budoucího maršála-vévody z Luxembourgu — tatáž „paní z Châtillon" ovlivňovala i pozdější rodinné aliance popsané níže.

Bouteville ho následoval všude. Jeho udatnost a mravy, jeho čilost, vše na něm bylo stvořeno k tomu, aby se princi líbil, a všemožná pouta jejich vztah jen upevňovala. Po tomto návratu do Francie znovu nabyla paní z Châtillon svého vlivu. Jejímu bratrovi bylo třiatřicet let. Získal si pověst ve válce; stal se generálem a měl u pana Prince tu zásluhu, že ho následoval až do konce — zásluhu, kterou sdílel jen s velmi málo lidmi jeho úrovně. Hledali tedy odměnu, jež by dělala čest panu Princi a přinesla štěstí Bouteville, a vyhrabali tento sňatek s dcerou z druhého manželství dědičky Piney s panem z Clermontu. Byla strašlivě ošklivá, postavou i tváří, byla to tlustá hrubá trhovkyně se slanečky ve svém sudu, ale byla velmi bohatá díky nezpůsobilosti dětí z prvního manželství, jejichž stav se panu Princi zdál vhodnou pákou k tomu, aby z Bouteville udělal vévodu a paira. Nejprve pokládal za nutné zajistit si řeholnici. Ta si často stěžovala na své sliby. Obával se, že by ji velký sňatek sestry z druhého manželství mohl přivést k trapnému skandálu. Vyhledal ji u klášterní mříže, a výměnou za papežský dispenz, který se zavázal opatřit, aby ji zprostil řeholního stavu, a poté za milostivou stoličku (tabouret de grâce) přistoupila na vše, setrvala ve svých slibech a podepsala vše, co se chtělo. Nic se plánu nehodilo lépe než ji znovu poutat k jejím slibům, a ona milostivá stolička se stala odrazovým můstkem k hodnosti pro sňatek sestry. Papež udělil dispenz ochotně a dvůr milostivou stoličku pod záminkou, že jako dcera z prvního manželství by zdědila vévodství Piney po svém neženatém bratrovi, kdyby nebyla profesní řeholnicí. Učinili z ní dvorní dámu královny pod jménem princezna z Tingry, s malým odznakem kapituly v Poussay na účesu, kterého se brzy zbavila. Co se týče bratra, sehráli komedii zrušení jeho zbavení svéprávnosti, vyvedli ho ze Saint-Lazare a hned nato ho přiměli, aby ve svatební smlouvě daroval veškerý svůj majetek panu z Bouteville a postoupil mu svou hodnost, a to s ohledem na velké sumy, které za to od pana z Bouteville obdržel a které mu ten vyplatil. Tato klauzule je pro dotyčný spor velmi důležitá. Ihned poté se zúčastnil sňatku své sestry, a jakmile byl slaven, znovu ho zbavili svéprávnosti a vrátili do Saint-Lazare, odkud od té doby nevyšel.

Po uzavření sňatku 17. března 1661 umístil pan z Bouteville lucemburský štít do středu svého erbu a podepisoval se Montmorency-Luxembourg, což pak vždy činily i všechny jeho děti a jejich potomci. Ihned poté zahájil soudní spor o svůj nárok na hodnost vévody a paira z Piney a pan Princ toho využil, aby mu opatřil novou listinu o povýšení Piney v jeho prospěch, do níž nechali obratně vklouznout doložku „bude-li toho třeba“, aby mu zůstal zachován celý jeho nárok na pořadí od původního založení roku 1581. S touto listinou byl přijat za vévodu a paira do parlamentu 22. května 1662 a zaujal poslední místo po všech ostatních pairech.

Zbytek života pana z Luxembourgu je dostatečně znám. Byl zapleten do aféry oné věštkyně Voisinové[16], a co horšího, obviněné z travičství, jež byla na základě rozsudku parlamentu upálena na Grève [22. února 1680] a jež způsobila, že hraběnka ze Soissons naposledy opustila království, stejně jako vévodkyně z Bouillonu, její sestra. Panu z Luxembourgu se vytýká, že při této příležitosti zapomněl na hodnost, po níž tak toužil. Odpovídal na lavici obžalovaných jako obyčejný člověk a nedovolával se žádných výsad své pairie. Byl dlouho v Bastile a jeho pověst tím utrpěla.

Dlouho se mělo za to, že opustil veškerou myšlenku na spor s vévody staršími v pořadí. Ještě tehdy se konaly obřady, na nichž se objevovali, a on se jich vždy stranil; a při životě, ať už zaměstnaném válkou, nebo prostopášném, jejž vedl až do konce, si toho nikdo nevšímal, dokud při povýšení do Řádu Svatého Ducha roku 1688 nepožádal a nedostal svolení přijmout řád mezi maršály Francie — „bez důsledků" —, aby tím neublížil svému nároku na přednost. Bylo to — mimochodem řečeno — poprvé, kdy maršálové Francie při přijímání do řádu předcházeli šlechticům stejného povýšení, a z tohoto kroku pana z Luxembourgu bylo zřejmé, že se myšlenky na svůj nárok nevzdal.

Velká válka, která tehdy vypukla mezi Francií a celou Evropou, dala tomuto maršálovi naději, že ho bude potřeba a že v ní najde ony šťastné chvíle, kdy získá slávu a s ní i vliv potřebný k prosazení své přednosti. A skutečně: maršál z Humières, chráněnec pana z Louvois, se v první kampani ve Flandrech neosvědčil, a tento všemocný ministr, který ve svém vlastním zájmu válku vyvolal a chtěl v ní uspět, na jeho místo dosadil pana z Luxembourgu a kvůli tomuto velkému zájmu potlačil svou nevelkou náklonnost k tomuto novému generálovi, který svá tažení počítal jen podle bitev a často podle vítězství. Bylo to tedy po bitvách u Leuze, jež byla jen velkou jízdní srážkou, u Fleurus, po níž nenásledoval žádný užitek, u Steinkerque, kde francouzská armáda málem byla zaskočena a poražena, oklamána špehem z generálova kabinetu, jenž byl odhalen a s dýkou na hrdle donucen napsat, co se chtělo, a konečně po Neerwindenu, jenž vynesl jen Charleroi, že se pan z Luxembourgu domníval, že je dost silný na to, aby se vážně pustil do tohoto sporu o přednost. Intrika, obratnost, a když bylo třeba, i nízkost mu k tomu dobře sloužily. Lesk jeho tažení a jeho skvělé postavení velitele nejbližší a nejpočetnější armády mu zajistily velký vliv. Dvůr se stal téměř jeho, díky všem, kdo se kolem něj shromažďovali, a město, oslněné jeho vírem a otevřeným, lidovým přijetím, mu bylo oddáno. Lidé všech stavů se domnívali, že se s ním musí počítat, obzvlášť od smrti Louvoisovy, a bouřlivá mládež ho pokládala za svého otce a ochránce svých prostopášností a svého chování, od nichž se jeho vlastní v jeho věku příliš nelišilo. Podmanil si vojsko i generály. Byl důvěr-

16. *Vysvětlivka:* Odkaz na tzv. aféru jedů (affaire des poisons) — Catherine Deshayes, zvaná La Voisin, byla jako travička a údajná čarodějka upálena 22. února 1680; skandál zasáhl i řadu osob z nejvyšší dvorské společnosti.

ným přítelem pana Vévody a zvláště pana prince de Conti, tehdejšího Germanika[17]. Zasvětil se do nejdůvěrnějšího kruhu Monseigneura a nakonec právě uzavřel sňatek svého nejstaršího syna s nejstarší dcerou vévody z Chevreuse, jenž měl spolu se svým švagrem vévodou z Beauvilliers a jejich manželkami tehdy největší vliv a nejdůvěrnější blízkost u krále i u paní z Maintenon.

V parlamentu byla intrika hotová. Harlay[18], první prezident, řídil tento velký sbor pevnou rukou; Luxembourg si ho tak zavázal, že se domníval, že podniknout a uspět bude jedno a totéž a že ho tato velká záležitost bude stát sotva jednu zimu, aby ji dovedl k vítězství. Vliv tohoto nového sňatku právě způsobil, že panství Beaufort bylo ve prospěch nového manžela povýšeno na vévodství, ověřené pod jménem Montmorency, a při této příležitosti neopomněl přesvědčit celý parlament, že král je v jeho nároku proti vévodům starším v pořadí na jeho straně. Když ho pak brzy nato skutečně obnovil, první prezident, u dvora nesmírně dobře zapsaný, mu v tomto podvodu mocně napomáhal, takže když si toho konečně všimli, i nejúčinnější lék už byl zbytečný. Byl to dopis prvnímu prezidentovi, jménem krále, sepsaný Pontchartrainem[19], generálním kontrolorem financí a státním sekretářem, v němž mu sdělil, že král, překvapen zvěstmi, jež se v parlamentu rozšířily, že přeje straně pana z Luxembourgu, si přeje, aby sbor od něj věděl a byl si zcela jist, že Jeho Veličenstvo je naprosto neutrální a zůstane jím mezi oběma stranami po celou dobu tohoto sporu[20].

17. *Vysvětlivka:* Narážka na římského vojevůdce Germanika (15 př. n. l. – 19 n. l.), synovce císaře Tiberia, proslulého vojenskými úspěchy a mimořádnou oblibou u vojska i lidu — zde přenesena na prince de Conti (viz kap. VI–VII), oblíbeného mladého vojevůdce té doby.
18. *Vysvětlivka:* Achille III de Harlay (1639–1712), první prezident pařížského parlamentu v letech 1689–1707.
19. *Vysvětlivka:* Louis Phélypeaux, hrabě z Pontchartrainu (1643–1727), tehdy generální kontrolor financí a státní sekretář, později kancléř Francie.
20. *Vysvětlivka:* Spor o přednost (préséance), který zde Saint-Simon líčí, se táhl ještě řadu let (i po smrti vévody z Luxembourgu roku 1695, za jeho syna) a Luxembourgové se svým nárokem na přednost nakonec neprosadili.

Kapitola devátá

Při Luxembourgově sňatku, jejž podnikl právě proto, aby si jím připravil odrazový můstek k novému povýšení, získal pan Princ patentní listiny postupující věc parlamentu. Pan Talon, tehdy generální advokát velké pověsti, o ní hovořil s velkou výmluvností a schopností, a poté co věc důkladně probral se všemi důvody z obou stran, uzavřel zcela v neprospěch pana z Luxembourgu. Tam také svou záležitost zastavil; získal své nové povýšení a čekal na svou příležitost. Domníval se, že ji našel o několik let později: Novion[1], první prezident, byl Potier stejně jako vévoda z Gesvres; zájem jeho bratrance, jehož jsme viděli ve výše uvedeném rodokmenu, ho přivedl na stranu pana z Luxembourgu; domnívali se, že mohou využít stavu, v jakém spor zůstal, těsně před rozsudkem, a rozhodli se ho znenadání a překotně skoncovat — a snad by se jim to bylo i podařilo, nebýt té nejnepravděpodobnější náhody na světě. Při soudním zasedání zahajovaném v sedm hodin ráno, určeném k rychlému výkonu spravedlnosti prostému lidu, řemeslníkům a drobným záležitostem, jež vyžadují jen jediné slovo, intendant mého otce a intendant pana z La Rochefoucauld, kteří se tam ocitli, aniž by na tento spor o přednost vůbec pomysleli, uslyšeli, jak je věc vyvolána, a hned nato, jak nějaký advokát mluví za pana z Luxembourgu. Vykřikli, vznesli námitku, vylíčili nepřípustnost takového překvapení a tím úder tak dobře zastavili, že pan z Luxembourgu, takto zmařen, s plány rozbitými touto podivnou nešťastnou náhodou, zůstal s prázdnýma rukama a nechal svou záležitost znovu usnout až do doby, o níž je zde řeč.

Tento pan z Novion byl přistižen při množství do očí bijících bezpráví a často i při vynášení rozsudků přímo na jednání, k údivu obou stran. Každá strana se domnívala, že rozsudek zařídila ta druhá, a nemohla to pochopit, až si nakonec po skončení jednání promluvily a zjistily, že tyto rozsudky pocházejí výhradně od samotného prvního prezidenta. Prováděl to tak dlouho, až se král konečně rozhodl ho odstranit. Novion se držel pevně, jako muž, jenž ztratil veškerý stud a drží se formálních předpisů, což jeho odstranění ztěžovalo; ale nakonec mu pohrozili vším, co si zasloužil; ukázali mu úřad prezidenta parlamentu (à mortier) pro jeho vnuka, neboť jeho syn zemřel předčasně, a on se nakonec rozhodl odejít. Nastoupil po něm Har-

1. *Vysvětlivka:* Nicolas Potier de Novion, první prezident pařížského parlamentu před Achillem III de Harlay, odvolán králem pro zneužívání úřadu — viz i jeho příbuzenský vztah k rodu Potier-Gesvres, popsaný v genealogii rodu Piney-Lucemburků v kapitole osmé.

lay, generální prokurátor, a Labriffe, prostý dvorní referendář, ale skvělé pověsti, přešel na důležitý úřad generálního prokurátora.

Harlay byl synem jiného generálního prokurátora parlamentu a jedné z rodu Bellièvre, jehož děd byl ten proslulý Achille d'Harlay[2], první prezident parlamentu po onom slavném Kryštofu de Thou, svém tchánovi, jenž byl otcem onoho proslulého historika. Pocházeje z těchto velkých hodnostářů, zdědil po nich Harlay veškerou vážnost, kterou přeháněl až k cynismu; předstíral jejich nezištnost a skromnost, z nichž jednu zneuctil svým chováním a druhou vybroušenou, ale krajní pýchou, jež navzdory jeho vůli bila do očí. Zvlášť si zakládal na počestnosti a spravedlnosti, jejichž maska brzy spadla. Mezi Petrem a Jakubem si udržoval tu nejpřísnější nestrannost; ale jakmile zpozoroval nějaký zájem nebo přízeň, o kterou bylo třeba pečovat, byl hned na prodej. Pokračování těchto Pamětí toho poskytne příklady; zatím to tento spor odhalil zcela otevřeně.

Byl znalý veřejného práva, důkladně ovládal podstatu různých právních nauk, vyrovnal se nejzběhlejším ve slovesnosti, dobře znal dějiny a uměl především ovládat svůj sbor autoritou, jež nesnesla odporu a jaké nikdy nedosáhl žádný jiný první prezident před ním. Farizejská přísnost z něj činila muže obávaného pro volnost, kterou si dopřával ve svých veřejných výtkách — vůči stranám, advokátům i soudcům —, takže nebylo nikoho, kdo by se nechvěl při pomyšlení, že s ním bude mít co do činění. Kromě toho, podporovaný ve všem dvorem, jehož byl otrokem a nejponíženějším služebníkem všeho, co tam bylo skutečně v přízni, obratný dvořan, mimořádně vychytralý politik — všechny tyto schopnosti obracel jedině ke své ctižádosti ovládat a stoupat vzhůru a získat si pověst velkého muže. Ostatně bez skutečné cti, bez mravů v soukromí, bez poctivosti jinak než navenek, ba dokonce bez lidskosti, jedním slovem dokonalý pokrytec, bez víry, bez zákona, bez Boha a bez duše, krutý manžel, barbarský otec, tyranský bratr, přítel jedině sám sobě, zlý od přírody, s potěšením urážející, tupící, drtící, a nikdy v životě neprominul příležitost k tomu. Dala by se sepsat celá kniha jeho výpadů, a to tím pronikavějších, že měl nesmírně bystrého ducha, ducha od přírody k tomu nakloněného a vždy natolik ovládajícího sám sebe, aby nic neriskoval, čeho by mohl později litovat.

Co se týče zevnějšku: malý, statný a hubený muž, kosočtvercová tvář, velký orlí nos, krásné, výmluvné, pronikavé oči, jež se dívaly jen kradmo, ale upřené na klienta či soudce ho dokázaly zahnat do země; nepříliš objemný oděv, límec téměř jako u duchovního a ploché manžety jako u nich, paruka velmi tmavá a hodně prošedivělá, hustá, ale krátká, s velkou čapkou navrch. Držel se a chodil poněkud shrbeně, s falešným výrazem spíš pokorným než skromným, a ve Versailles se vždy držel při

2. *Vysvětlivka:* Achille III de Harlay (viz kap. VIII) pocházel z rodu vysokých právních hodnostářů: děd jeho otce (tedy jeho praděd) byl Achille I. de Harlay (1536–1616), první prezident pařížského parlamentu (1582–1611), proslulý výrokem „má duše patří Bohu, mé srdce králi"; tchánem tohoto Achilla I. byl Kryštof de Thou, první prezident parlamentu v 16. století a otec proslulého historika Jakuba Augusta de Thou.

zdi, aby mu s o to větším hlukem uvolňovali místo, a postupoval jen za neustálých uctivých a jakoby zahanbených poklon vpravo i vlevo.

Byl s králem a s paní z Maintenon spjat citlivým místem — to on totiž, dotázán na neslýchanou legitimaci dětí bez uvedení matčina jména, poskytl vzor v osobě rytíře z Longueville[3], jehož případ byl předložen napřed a po jehož úspěchu prošly i královy děti. Od té doby měl slib úřadu kancléře Francie a veškerou důvěru krále, jeho dětí i jejich všemocné vychovatelky, již si dovedl uchovat a opatřit si díky ní nepřetržitý důvěrný přístup.

Byl příbuzným a přítelem maršála z Villeroy, jenž se přiklonil k panu z Luxembourgu, a důvěrným přítelem maršála z Noailles[4]. Žárlivost obou bratrů z Duras[5], kapitánů gard, spojila oba další kapitány gard dohromady, takže Noailles z tohoto důvodu a Villeroy kvůli svému zájmu být spjat s panem z Luxembourgu disponovali v jeho prospěch prvním prezidentem. Pan z Chevreuse měl vždy v hlavě starobylou hodnost Chevreuse, a snad právě proto se pan z La Rochefoucauld při jejich společném povýšení do řádu roku 1688 zatvrdil, že mu jako vévodovi z Luynes ustoupí až po jeho přijetí do parlamentu v této hodnosti, aby měl veřejný doklad, že ustoupil jen stáří Luynes, a nechtěl se spokojit s pouhým postoupením hodnosti vévodou z Luynes, protože tento soukromý rodinný akt by se v budoucnu snadno nemusel dát znovu předložit. Tato myšlenka, kterou tehdy pan z Chevreuse choval a kterou si vždy skrytě uchovával, spolu se sňatkem jeho nejstarší dcery s nejstarším synem pana z Luxembourgu, ho odvedla od jeho zájmu vévody z Luynes, společného s naším, a spojila ho se zájmem pana z Luxembourgu, a s ním i pana z Beauvilliers, kteří oba byli jedno srdce a jeden duch. Kdo by řekl o osobnostech tak čisté a vždy tak vytrvalé ctnosti, že lidská slabost, jež se vetře všude, vložila mezi ně a pana z La Rochefoucauld drobnou roztržku, jež nepřispěla k tomu, aby v jeho věci nacházeli zalíbení? Ten poslední, na samém vrcholu přízně, ale zbavený důvěry a od přírody žárlivý na vše, nemohl snést, že obojí, přízeň i důvěra, jsou ze strany krále soustředěny v obou švagrech. Jejich život, jejich povaha, jejich zaměstnání, jejich pouta a jeho vlastní — to vše bylo buď zcela protikladné, nebo přinejmenším velmi odlišné.

Mezi těmito dvěma druhy přízně neváhal první prezident najít tu švagrů výhodnější. Přidal k ní ještě přízeň Noaillesovu a Villeroyovu, jež byly rovněž značné, a veškerý lesk, jímž zářil pan z Luxembourgu. Ze všech, které pan z Luxembourgu napadal, nebyl v přízni žádný kromě jediného vévody z La Rochefoucauld; u těch,

3. *Vysvětlivka:* Narážka na diskrétní právní posudek, jímž Harlay vyšel vstříc králově žádosti o legitimizaci nemanželského dítěte bez uvedení jména matky — první takový precedens u rytíře z Longueville, jenž následně umožnil obdobné legitimizace vlastních dětí Ludvíka XIV.
4. *Vysvětlivka:* Anne-Jules de Noailles, maršál z Noailles (1650–1708), velitel a dvořan, blízký spojenec Villeroyova rodu.
5. *Vysvětlivka:* Bratři z rodu Durfort — maršál-vévoda z Duras a maršál-vévoda z Lorges (viz kap. VIII) —, oba kapitáni tělesné gardy; zbylými dvěma kapitány gard byli Noailles a Villeroy.

kdo si stáli u krále nejlépe, šlo u několika jen o jisté vyznamenání a u většiny o pouhou váženost; volba prvního prezidenta tedy nebyla těžká.

Talon, jenž se stal prezidentem parlamentu (à mortier), polichocen tím, že se pan z Luxembourgu hlásí k příbuzným jeho matky, zapomněl, že byl generálním advokátem; nebál se výtky, že si sám odporuje, a poté co kdysi v téže záležitosti tak silně mluvil proti panu z Luxembourgu jako generální advokát, viděli ho nyní, jak se stává jeho advokátem a pracuje na jeho spisech. Prohledával knihovny, shromažďoval materiály, řídil vše, co se dělalo, psal pro pana z Luxembourgu s otevřenou tváří, a nic se v té věci nedělo bez něj. Proslulý Racine[6], tak známý svými divadelními hrami a pověřením, jímž byl tehdy zaměstnán, totiž sepsáním dějin krále, propůjčil své krásné pero, aby vybrousil spisy pana z Luxembourgu a napravil suchost látky příjemným a ozdobným stylem, aby se daly číst s potěšením a se zaujetím ženám i dvořanům. Býval spjat s panem ze Seignelay, byl důvěrným přítelem Cavoye[7] a oba bývali přáteli pana z Luxembourgu, a Cavoye jím byl stále. Jedním slovem, dámy, mladí lidé, celá elegantní společnost dvora i města byla na jeho straně, a nikdo z nás nedokázal této velké společenské přízni čelit, ba ani se o ni byť jen dělit. A přidáme-li k tomu dlouhodobou péči věnovanou získání předních členů parlamentu a celé velké komory prostřednictvím příbuzných, přátel, milenek, zpovědníků, sluhů, slibů a služeb, ukáže se, že s prvním prezidentem, jako byl Harlay, v čele této strany, jsme měli co do činění s protivníky nesrovnatelně silnějšími než my. Další nemalou nevýhodou byl i zápas společenství lidí se stejným zájmem proti jedinému muži, jenž vedl svou věc nezávisle a nepotřeboval se s nikým dohadovat. Naše součinnost se přesto udržela mnohem lépe, než se dalo očekávat při tak velké rozmanitosti povah a nálad mezi lidmi rovné důstojnosti a stejného zájmu. Pan z Bouillonu, s přeludem starobylé hodnosti podle stáří rodů Albret a Château-Thierry, napodobil vévodu z Chevreuse, a to hned od samého počátku sporu; spokojil se však s tím, že se do věci vůbec nezapojil. Taková byla naše situace, když pan z Luxembourgu záležitost otevřel. Prvním krokem bylo dosáhnout návrhu generálního prokurátora. Labriffe, tak skvělý dvorní referendář, se cítil zavalen tíhou tohoto velkého úřadu a netrvalo dlouho a ztratil pověst, díky níž ho na něj dosadili. Byl zvyklý být orlem královské rady; Harlay na to žárlil a snažil se mu klást překážky; ten druhý, plný sebedůvěry z toho, co ho tak rychle vyneslo, se s ním chtěl měřit jako rovný s rovným, a brzy toho litoval. Padal do tisíce pastí, jež mu ten druhý denně nastražoval a z nichž ho pak zvedal s nadřazeným výrazem, který toho druhého zcela zbavil sebejistoty. Pocítil svou slabost vůči prvnímu prezidentovi ve všech ohledech; unavil se ústrky, jimiž ho ten druhý nešetřil, a postupně se stal poddajným a plazi-

6. *Vysvětlivka:* Jean Racine (1639–1699), proslulý dramatik, od roku 1677 spolu s Boileauem královský historiograf pověřený sepsáním dějin Ludvíka XIV.
7. *Vysvětlivka:* Louis de Cavoye, velký maršál ubytovacích služeb královského domu, dvořan z prostšího rodu, jenž si díky matčiným vlivným stykům vydobyl mimořádné postavení u dvora.

vým. To byla jeho situace, když šlo o jeho návrhy. Ač zdrcený, nebyl bez důvtipu; ale strach a nedůvěra získaly navrch. Vycítil, kam se přiklání první prezident, a neodvážil se ho urazit, takže pan z Luxembourgu dostal své návrhy tak a kdy chtěl. Naše spisy ještě nebyly hotové, nic tedy nebylo připraveno, a Labriffe slíbil vévodům z La Trémoille a z La Rochefoucauld, že na ně počká, jak bylo pravidlem a právem, když pan z Luxembourgu, jenž je pokládal za první rozhodující tah, se chlubil, že jsou pro něj příznivé, a skutečně je ukázal. Byl to další nešikovný krok, protože měly být odevzdány do soudní kanceláře zapečetěné a nikdo neměl znát nic z jejich obsahu. Pan z Chaulnes se chtěl alespoň pomstít. Jakmile byl vytištěn náš první spis, odnesl ho Labriffemu a řekl mu, že je to už bez významu, protože všichni vědí, že své návrhy podal, a to ve prospěch pana z Luxembourgu; ale že náš spor nemůže být než zajímavý sám o sobě a proslulý v parlamentu, a proto mu chtěl přinést naše první memorandum, ještě celé vlhké z tisku, při jehož čtení se podle něj ve svých volných chvílích jistě rád odreaguje a dozví se v něm fakta a mnoho velmi důležitých věcí pro pochopení a rozhodnutí sporu, velmi jasně vyložených a takových, jaké ještě nikde nevyšly. Vážnost a pověst pana z Chaulnes přidaly této ironii na váze, což generálního prokurátora nesmírně uvedlo do rozpaků; chtěl se pustit do omluv, ale pan z Chaulnes, jenž se usmíval, když ho viděl koktat, ho ujistil, že je nemá dělat jemu, ale pánům z La Trémoille a z La Rochefoucauld, kteří, jak zaslechl, nejsou tak docela jeho služebníky jako on sám.

Vylíčil jsem generálního prokurátora a jeho takto žákovsky vydané návrhy hned po tom, co jsem pokládal za nutné dát na vědomí o prvním prezidentovi, o panu Talonovi a o všem, co se sjednocovalo ve prospěch pana z Luxembourgu, abych jednou provždy ukázal, s kým jsme měli co do činění, a zároveň nerovnost obou stran. Než půjdu dál, je třeba říci, jak jsem do toho vstoupil a jak jsem se z toho vymanil.

Lze usoudit, že v mém věku, jako syn otce ze dvora zesnulého krále a matky, jež neznala nic než rodinné povinnosti, a bez jakýchkoli blízkých příbuzných, jsem nebyl v žádném styku s nikým z těch, které pan z Luxembourgu napadal. Oni, kteří se chtěli sjednotit v co největším počtu, počítajíce jen málo s některými vévody a opuštěni pány z Chevreuse a z Bouillonu, nechtěli zanedbat nikoho, protože každý má své přátele a svou peněženku pro náklady, jež se hradily společně. Pan z La Trémoille mě tedy oslovil u krále a řekl mi, že on i několik dalších, jež mi jmenoval, jsou napadáni panem z Luxembourgu ve věci přednosti, obnovením starého sporu, v němž byl můj otec stranou spolu s nimi, že doufají, že je v této záležitosti neopustím, ačkoli pan z Luxembourgu je mým generálem; že ho pověřili, aby se mnou o tom promluvil, a dodal za sebe patřičné zdvořilosti. Bylo to na samém počátku tohoto obnovení a jen krátce po mém návratu z armády. Záležitost jsem tedy vůbec neznal, ale mé rozhodnutí bylo brzy hotové. Poděkoval jsem panu z La Trémoille, jak za sebe, tak za tyto pány, že na mě pomysleli, a řekl jsem mu, že se nikdy nebudu

bát zabloudit v tak dobré společnosti, když půjdu příkladem svého otce, a že ho prosím, aby byl přesvědčen a ujistil je, že mě od nich nic neodloučí. Pan z La Trémoille se mi zdál velmi spokojen a během dne mě vyhledal pan z La Rochefoucauld a několik dalších a řekli mi na to tisíc laskavých slov.

Takto zapsán jsem pokládal za nutné projevit veškerou ohleduplnost muži, jakým byl tehdy pan z Luxembourgu, pod nímž jsem absolvoval tažení, jenž se mnou dobře jednal, ačkoli mě neznal jinak než podle toho, kým jsem byl, a pod nímž jsem mohl často ještě sloužit. Šel jsem tedy nazítří k němu, kde nebyl, a vyhledal jsem ho u vévody z Montmorency; markýz z Harcourtu a Albergotti byli s nimi. Tam jsem panu z Luxembourgu vyjádřil svou poklonu a požádal ho o svolení neodloučit se od těch vévodů, nad nimiž požaduje přednost; že ve všem ostatním mu ponechávám naprostou volnost; že ani v této věci jsem nechtěl podniknout žádný krok, aniž bych věděl, zda ho bude schvalovat, a dodal jsem vše, co věk a postavení vyžadovaly od mladého muže. To bylo přijato s veškerou možnou zdvořilostí a galantností; společnost tomu zatleskala a pan z Luxembourgu mě ujistil, že nemohu udělat méně, než jít příkladem svého otce, a že mi proto nebude projevovat o nic méně atd. při všech příležitostech. Poté, co jsem splnil tuto povinnost, jsem už nepomýšlel na nic jiného, než dobře podporovat společnou věc společně s ostatními, aniž bych dělal cokoli, co by mohlo rozumně nemile zapůsobit na pana z Luxembourgu. Nyní tedy shrnutí sporu, neboť pouštět se do podrobností zákonů, precedentů a obhajob z obou stran, to by bylo látkou na celé svazky, a existuje jich několik sepsaných z obou stran, jež zvídavého čtenáře dostatečně a důkladně poučí. Pan z Luxembourgu tvrdil, že účinek povýšení po přeslici sahá do nekonečna; že paní z Tingry, ačkoli ve světě zůstávala pod svými sliby a její bratr postoupil svou hodnost a majetek své sestře z druhého manželství svatební smlouvou, on jáhen a tudíž neschopný se oženit, tato dcera z druhého manželství, kterou si vzal, přecházela do práv dětí z prvního manželství, jež se ukázala vyčerpaná, a tím ho plným právem činila vévodou a pairem od data prvního založení; že doložka „v případě potřeby", vložená do nových listin, jež obdržel hned po svém sňatku, rušila veškerou sílu, kterou by toto nové povýšení proti němu mohlo mít, a že to, co ho definitivně ničilo, bylo to, co se králi zlíbilo prohlásit svými patentními listinami z roku 1676 — že nikdy nezamýšlel Piney roku 1661 nově povýšit na vévodství-pairii, nýbrž je obnovit ve prospěch pana z Luxembourgu, z čehož vyvozoval, že je tím zjevné, že jeho starobylost sahá až k prvnímu založení z roku 1581.

Odpůrci naopak tvrdili, že žádné povýšení po přeslici není nekonečné; že jeho účinek se omezuje na první dceru, jež je přijímá, a že pokud někdy přešla na druhou dceru, bylo to vše, nikdy dál, a to ještě jen z milosti a na základě nových listin v pokračování pairské hodnosti, s pořadím ode dne těchto nových listin; že tedy staré povýšení Piney vyhaslo v krvi prvního manžela dědičky-vévodkyně. Což bylo tak pravda, že ona ztratila svou hodnost a své pocty vévodkyně, když se znovu provdala, natož

aby je předala svému druhému manželovi — tak pevně a nezměnitelně zůstávala hodnost upevněna v jejím synovi z prvního manželství; že co se týče postoupení, jež z ní on učinil, spolu se svým majetkem, ve prospěch své sestry z druhého manželství svatební smlouvou, mělo toto postoupení dvě vady, jež je činily absurdním a neplatným, a třetí, jež je činila nemožným: první, jeho stav zbavení svéprávnosti před i poté, jenž byl zrušen jen na nezbytnou chvíli tohoto postoupení, což bylo pouhé zesměšnění spravedlnosti, jež nemohlo mít účinek ani být bráno vážně; druhá, že velké sumy dané tomuto zbavenému svéprávnosti budoucím manželem jeho sestry z druhého manželství, uvedené v jeho svatební smlouvě jako důvod tohoto postoupení, je tím samým rušily, neboť vévodou a pairem se lze stát jen dvěma cestami — povýšením v jeho prospěch nebo dědictvím —, a kdo ji koupí, je z toho výslovně vyloučen; třetí, že vůle zbaveného svéprávnosti, i kdyby jí nikdy nebyl a nic za své postoupení nedostal, byla naprosto nedostatečná k tomu, aby postoupením učinila vévodu a paira, neboť postoupení mohlo tento účinek vyvolat jen spojením dvou věcí: subjektu, jenž je přirozeným dědicem hodnosti, jemuž postoupení jen urychluje nástupnictví, a královského svolení k jeho učinění — obojí zde zcela chybělo. Že doložka „v případě potřeby", vklouznutá do nových listin o povýšení z roku 1661, udělených panu z Luxembourgu, mu nedávala žádné právo; což bylo zjevné, neboť tyto nové listiny obdržel a v jejich důsledku zaujal poslední místo, bez čehož by vůbec nebyl vévodou a pairem, a že navíc tato doložka, jelikož nebyla nikdy sdělena, nemohla být napadena, ani mít mezi stranami žádný účinek. Konečně co se týče listin z roku 1676, jimiž král prohlašoval, že roku 1661 neučinil žádné nové povýšení, nýbrž obnovil povýšení Piney ve prospěch pana z Luxembourgu, byly dvě odpovědi: první, že se o nich slyšelo poprvé (a skutečně, když pan z La Rochefoucauld projevil králi svůj údiv, odpověděl mu, že si nevzpomíná, že by kdy tyto listiny vydal, na což mu pan z La Rochefoucauld rozzlobeně odpověděl, že to jsou kejklířské kousky pana z Louvois, jenž byl tehdy velkým přítelem pana z Luxembourgu); že tyto listiny, jež nebyly zapsány, byly prošlé, a tudíž neúčinné; že kromě toho, jelikož až dosud nebyly nikdy známy, nemohly platit za vydané po slyšení stran ani rozhodovat, aniž by byly strany vyslechnuty, spor mezi nimi probíhající — a to spor takové povahy a mezi takovými stranami — potají, pod pokličkou, a zůstat tak dvacet let inkognito v kapse pana z Luxembourgu. A za druhé konečně, že přísně vzato výraz „obnovit" v žádném případě nepřinášel s sebou hodnost starého povýšení, neboť staré vévodství-pairie, kdysi povýšené pro jeden rod a od té doby povýšené pro jiný, nebylo vůči tomuto panství ničím jiným než skutečným obnovením. Takové byly hlavní důvody z obou stran, na nichž je zřejmé, že advokáti našli, na čem uplatnit svou výmluvnost na jedné straně a své kličky na druhé; ale to, co bylo právě vyloženo, postačí k vysvětlení celé látky v hrubých rysech, o niž se celý tento spor točil.

Řekněme slovo o odpůrcích, od nichž je třeba odečíst pány z Chevreuse a z Bouillonu, z důvodů, jež již byly uvedeny. Pan z Elbeufu jen dělal počet a nikdy se do ničeho nemíchal, kromě toho, že zůstával spojen s ostatními. Pan z Ventadouru se občas objevil na shromážděních, dělal víceméně to, co se od něj žádalo, ale kromě placení nevedl takový život, aby ho bylo možné k něčemu použít. Pan z Vendôme se dostavoval a jednal dobře, ale po svém a neschopen se v čemkoli omezovat. Pan z Lesdiguières byl dítě a jeho matka jakási víla, nad níž měl veškerý vliv její bratranec z Villeroy; bylo tedy pro ni už hodně, že nechala jméno svého syna, jehož byla poručnicí, mezi odpůrci. Pan z Brissacu, nevýznamný, zruinovaný a podivného života, už nevycházel ze svého zámku Brissac a jen nechal své jméno mezi ostatními. Pan ze Sully málo horlivě, ale pevně. Pánové z Chaulnes, z Richelieu, z La Rochefoucauld a z La Trémoille byli ti, na nichž vše viselo, k nimž se hodně přidal dobrák pan z La Force, dokud mohl, a pan z Rohanu také; ale pan z Richelieu a on byli lidé náladoví, kteří ostatním nadělali nemálo starostí. Pan Monacký v tom byl horlivý, kromě svých zábav a své peněženky, i tak ale platil dobře, byť s reptáním; ale vytáhnout podíl z vévody z Rohanu, to byla pokaždé celá fraška.

Intendanti pánů z La Trémoille a z La Rochefoucauld, jménem Magneux a Aubry, muži cti, schopní, pracovití a nesmírně touto záležitostí dotčení, byli jejími hlavními řídícími silami, a Riparfonds, proslulý konzultující advokát, byl vedoucím našich advokátů a naší rady, u něhož se konala všechna naše shromáždění, vždy jedno odpoledne v týdnu a někdy i častěji, kam pan z La Rochefoucauld nikdy nechyběl, ačkoli téměř nikdy nespal v Paříži, a jenž svým příkladem činil ostatní velmi horlivými a přesnými v dodržování hodiny; nejhorlivější a nejstáleji přítomní byli pánové z La Trémoille, z Chaulnes, z La Rochefoucauld a z La Force, pan Monacký, nakolik to bylo v jeho silách, a víc než kdokoli jiný pánové z Richelieu a z Rohanu, ale jak už bylo řečeno, plní rozmarů a náhlých vrtochů.

Stal jsem se na shromážděních pravidelným, poučoval jsem se jak o samotné záležitosti, tak o tom, co se v souvislosti s ní dělo; co jsem se odvážil na shromážděních říkat, se nesetkalo s nelibostí. Riparfonds a oba řídící intendanti si mě oblíbili; zalíbil jsem se vévodům. Pan z La Rochefoucauld, ač byl tak nepřístupný a kvůli svému i mému jménu vůči mně málo nakloněný, si na mě zcela zvykl; důvěrnost pana z Chaulnes s mým otcem se obnovila i se mnou, stejně jako přátelství, jež choval k dobrákovi z La Force; navázal jsem důvěrné přátelství s panem z La Trémoille, a skoro bych se neodvážil říci, že jsem získal jistou autoritu nad panem z Richelieu, jenž byl také velkým přítelem mého otce, i nad vévodou z Rohanu, která byla víc než jednou prospěšná jak věci, kterou jsme hájili, tak jim samotným. Každý tam hovořil podle svého pořadí; nikdo nikoho nepřerušoval, neztrácel se tam čas komplimenty ani novinkami, a nikdo se nenetrpělivěl nad délkou zasedání, jež bývala často značně prodloužená, ani pan z La Rochefoucauld, jenž se vždy vracel na královo uléhání do Versailles, a každý si zakládal na přesnosti a horlivosti.

Jakmile spor doopravdy začal, obcházeli jsme soudce společně, po dvou v jednom kočáře, a netrvalo dlouho a zpozorovali jsme zlou vůli prvního prezidenta, jenž se ve věci, která svou povahou a právem mohla být souzena jen shromážděním všech komor, s pairy, ač nebyli stranou, předvolanými, spěchal jmenovat malé komisaře, aby ji přezkoumali u něj doma a snáze si ji tak podřídil — což bylo proti všem pravidlům v záležitosti takové povahy. Catinat, bratr maršálův[8], Bochard de Saron, Maunourry a Portail jako zpravodaj byli oněmi čtyřmi malými komisaři. Harlay brzy provedl něco horšího: Bochard se prohlásil za podjatého jako příbuzný vévodkyně z Brissac-Verthamont, a nahrazen byl Joly de Fleury. Onen Joly však byl švagrem prezidenta Talona, jenž se prohlásil za podjatého jako příbuzný pana z Luxembourgu a jenž se, jak už bylo řečeno, otevřeně postavil do čela jeho rady; a kromě toho, že si tito dva muži byli tak blízcí příbuzní, byli navíc i důvěrnými přáteli. Když takto první prezident vše dobře zařídil, chtěl rozsudek uspěchat a přešel přes veškeré formality, aby tento záměr rychle provedl.

Zatímco jsme ho nechávali dělat to, čemu jsme nemohli zabránit, byli jsme upozorněni na nový spis pana z Luxembourgu, z něhož bylo velmi tajně vytištěno jen málo výtisků; že ihned poté nechal zničit tiskové desky a že se pod pláštěm rozdával malým komisařům a několika málo radním, na něž nejvíc spoléhal. Tento spis, proti všem pravidlům, nám nebyl nikdy doručen, a pro tento nedostatek nemohl sloužit jako podklad ve sporu; ale zájem ho před námi utajit byl zásadní, ze strachu z odpovědi, a rada pana z Luxembourgu počítala s tím, že přesvědčí své soudce těmito novými důvody, ač nebyly předloženy. Maunourry, jeden z malých komisařů, pocítil hrůzu z takového podvodu, jenž nesměřoval k ničemu menšímu, než abychom prohráli náš spor. Půjčil tento tak tajný spis Magneuxovi, intendantovi vévody z La Trémoille, jenž ho nechal přes noc opsat a nazítří, což bylo úterý, mimořádně svolal shromáždění u Riparfonda. Tam byl tento spis přečten. Našlo se v něm množství nepravdivých faktů, několik ořezaných a oslnivé předivo sofismat. Talonova učenost a Racinova elegance a půvab v něm byly plně rozvinuty. Usoudili jsme, že je nezbytné na něj odpovědět; a jelikož jsme měli být souzeni následující pátek, bylo rozhodnuto sejít se nazítří, ve středu ráno, u Riparfonda a odtud jít všichni společně požádat prvního prezidenta o odklad do pondělí, vylíčit mu, jak je pro nás důležité odpovědět na objev, který jsme učinili, a že od středy, kdy jsme se nacházeli, do následujícího pondělí to nebylo příliš mnoho na to, abychom odpověděli, dali vytisknout a rozšířili naše memorandum; a aby se tato spravedlnost usnadnila, bylo rozhodnuto dát slovo, že neuděláme nic, co by mohlo zdržet rozsudek za pondělí.

Nazítří ráno jsme se tedy sešli u Riparfonda, v ulici de la Harpe: pánové z Guéméné neboli z Montbazonu, z La Trémoille, z Chaulnes, z Richelieu, z La Rochefoucauld, z La Force, Monacký, z Rohanu a já, odkud jsme všichni a se všemi našimi

8. *Vysvětlivka:* Bratr maršála Catinata (viz kap. VII), zde jako jeden z komisařů pověřených přezkoumáním sporu o přednost.

kočáry odjeli k prvnímu prezidentovi v hodinu audience, kterou vždy poskytoval u sebe doma po návratu z paláce. Vjeli jsme na jeho dvůr, vrátný řekl, že tam je, a otevřel bránu. Ten hluk kočárů patrně přiměl někoho podívat se z oken, co se děje, a zatímco jsme čekali jeden na druhého, až všichni vjedeme, abychom vystoupili z kočárů a společně vystoupali po schodech, přišel komorník prvního prezidenta, stejně strojený jako jeho pán, a řekl nám, že doma není, a nikdy jsme se od něj nedozvěděli, kde je ani v kterou denní hodinu bude k zastižení. Nezbylo nám nic jiného, než se vrátit k našemu advokátovi a poradit se tam, co dál dělat. Každý tam vylil svou žluč na rozhodnutí nás překotně odbýt a na onen druh urážky z jedné strany a odepření spravedlnosti z druhé, když nás první prezident, jenž byl nepochybně doma, právě takto odmítl přijmout.

V této situaci jsme se rozhodli otevřeně se rozejít s mužem, jenž nedodržoval žádnou míru, a nestydět se za nic, abychom co nejdéle protahovali spor, v němž byla hra zjevně domluvená a jistá tím, že nás nechá prohrát, a domluvená, jak jsme viděli, zcela otevřeně. Aby se to provedlo, bylo navrženo podat žádost u královské rady, prostřednictvím pana z Richelieu, jenž měl všechny své záležitosti svěřeny velké radě, aby tam byla tato věc postoupena; což by vytvořilo spor o určení příslušnosti soudu, díky němuž bychom získali čas si oddechnout a najít další kličky. Říkám kličky, neboť tento spor svou povahou a právem nemohl vyjít z parlamentu, ani být platně souzen jinde. Tento prostředek se setkal s potleskem; ale jakmile jsme se dali do zkoumání jeho mechaniky, ukázalo se, že čas je příliš krátký, do pozítří, kdy jsme měli být souzeni, aby mohla být jakákoli žádost pana z Richelieu, směřující k tomuto prostředku, vůbec podána.

Nesnáz se stala velkou, a naše záležitost se pokládala za ztracenou, když jeden z jednatelů pozvedl hlas a zeptal se, zda nikdo z nás nemá listiny o státní službě[9] — každý se rozhlédl a nikdo z nich žádnou neměl. Ten, kdo se na to ptal, řekl, že je to přesto jediný prostředek, jak záležitost zachránit; vysvětlil jeho mechaniku a ukázal nám, že i kdyby byly na nejbližší radě depeší zrušeny, jak se dalo dobře očekávat, žádost pana z Richelieu by se přesto stihla podat a spor by u rady zůstal svázán ve sporu o určení příslušnosti. Při tomto vysvětlení jsem se usmál a řekl jsem, že pokud jde jen o toto, je záležitost zachráněna, že mám listiny o státní službě a že je poskytnu, pod podmínkou, že budu moci počítat s tím, že budou zrušeny jen ve vztahu k panu z Luxembourgu. Nato provolávání slávy od vévodů, advokátů, jednatelů, komplimenty, objetí, chvály, díky, jako od mrtvých, kteří jsou vzkříšeni, a pánové z La Trémoille a z La Rochefoucauld se přede všemi zaručili, že mé listiny o státní službě budou zrušeny jen ve vztahu k panu z Luxembourgu. Při smrti mého otce nezpůso-

9. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Listiny o státní službě (lettres d'État) byly udělovány velvyslancům, důstojníkům ve válce a všem, kdo byli povinni se vzdálit kvůli veřejné službě. Na šest měsíců pozastavovaly veškeré žaloby vedené proti nim. Po uplynutí této lhůty mohly být obnoveny.

bil žádný naléhavý dluh sebemenší potíž. Pussort[10], proslulý státní rada, d'Orieu a několik dalších velmi bohatých hodnostářů, naši věřitelé, však chtěli mé záležitosti podpálit, což mě přimělo si tyto listiny o státní službě opatřit, abych získal čas je uspořádat. Byl jsem proti jejich postupu velmi rozhořčen, ale byl jsem tak rád, že se právě díky tomu ukazuji jako ten, kdo zachraňuje naši přednost, že se domnívám, že jsem jim to odpustil. Věc spěchala; řekl jsem, že tyto listiny má má matka a že si pro ně jdu. Vzbudil jsem matku, jíž jsem věc řekl dost prudce. Ona, ještě celá ospalá, mě přesto chtěla napomínat ohledně mého postavení a postavení pana z Luxembourgu. Přerušil jsem ji a řekl jí, že jde o věc cti, nezbytnou, slíbenou, okamžitě očekávanou, a bez čekání na odpověď jsem vzal klíč od kabinetu, pak listiny, a už jsem zase běžel. Tito pánové ze shromáždění měli takový strach, že by má matka nechtěla souhlasit, že jakmile jsem odešel, poslali za mnou pány z La Trémoille a z Richelieu, aby mi pomohli matku zaříkat. Už jsem měl listiny v ruce, když nám je ohlásili. Šel jsem za nimi s omluvami matky, jež ještě nemohla nikoho přijmout. Nešťastná náhoda, jež nás na chvíli zdržela, dala mé matce odvahu si to rozmyslet. Jak jsme byli na schodech, vzkázala mi, že po zralé úvaze nemůže souhlasit, abych dal své listiny o státní službě proti muži, jakým byl tehdy pan z Luxembourgu. Poslal jsem posla pryč a spěchal jsem nastoupit do kočáru s oběma vévody, kteří se necítili o nic méně ulehčeni než já, když viděli listiny v mé ruce.

Tuto nešťastnou náhodu, mám ji vylíčit kvůli její zvláštnosti? Pan z Richelieu si toho rána vzal klystýr, a aniž by ho vypustil, přišel z Place Royale k Riparfondovi, odtud s námi k prvnímu prezidentovi a s námi se vrátil k Riparfondovi, zůstal s námi u všech jednání, nakonec přišel ke mně domů. Je pravda, že když tam dorazil, požádal o můj záchod a spěšně tam vyběhl; zanechal tam takový výkon, že ho mísa nedokázala pojmout, a právě tento čas dal mé matce příležitost k zamyšlení a k tomu, aby za mnou poslala s žádostí o vrácení listin. Vystavovat se všem těmto pochůzkám a udržet si klystýr tak dlouhou dobu — to je třeba vidět tuto sebedůvěru a tento úspěch, aby tomu člověk uvěřil.

Cestou zpátky k Riparfondovi jsme potkali vévodu z Rohanu, jehož tito pánové, čím dál znepokojenější, poslali nám na pomoc. Ukázal jsem mu svůj papír v ruce a on se s námi vrátil. Nedokážu vylíčit, s jakým uspokojením jsem se vrátil na shromáždění, ani s kolika chválami a laskáním jsem tam byl přijat. Rozhořčení bylo veliké a zmocnilo se nemenší měrou celé naší rady než nás samých. Všichni, vévodové i rada, se tedy předháněli, kdo mě přijme s většími ovacemi a radostí, a v mém věku mi to nesmírně lichotilo. Bylo rozhodnuto, že nazítří, ve čtvrtek, v předvečer dne, kdy jsme měli být souzeni, můj intendant a můj prokurátor půjdou v deset hodin večer doručit mé listiny o státní službě prokurátorovi pana z Luxembourgu a švýcarovi u jeho paláce, a že týž den odjedu do vesnice Longnes, osm mil od Paříže, kde byla má rota, abych alespoň zabarvil tyto listiny nějakou záminkou. Večer jsem si vzpomněl,

10. *Vysvětlivka:* Henri Pussort (1615–1697), proslulý státní radní, strýc ministra Colberta.

že jsem zapomněl na velký ples, jejž Monsieur pořádal pro Monseigneura v Palais-Royal, nazítří večer, ve čtvrtek, jenž se měl otevřít branlem, kde jsem měl vést dceru vévodkyně z La Ferté, jež by mi to nikdy neodpustila, kdybych chyběl, a jež byla nevázaná hubatá osoba bez jakékoli zdrženlivosti. Šel jsem vylíčit tento problém vévodovi z La Trémoille, jenž se ujal toho, aby ostatním vysvětlil, že je v pořádku, když si tento hněv na sebe nepřivolám, takže jsem byl na plese, zatímco byly doručovány mé listiny o státní službě.

V pátek ráno jsem byl na shromáždění, kde mě všichni schválili, kromě pana z La Rochefoucauld, jenž reptal a jehož jsem usmířil svým odjezdem a jenž se ujal toho, že to králi sdělí i s jeho důvodem.

Při odjezdu jsem pokládal za nutné udělat vše, abych se udržel v mezích, které jsem si vytyčil vůči panu z Luxembourgu. Napsal jsem tedy v tomto duchu Cavoyovi dopis určený i pro cizí oči, v němž jsem uvedl vše, co odpovídalo rozdílu ve věku a postavení, o tom, jak mě mrzí nutnost, do níž jsem se dostal kvůli tomuto doručení listin o státní službě. Cavoye byl jediným z nejbližších přátel pana z Luxembourgu, jenž byl v důvěrné známosti s mým otcem. Bez ducha, ale s pěknou postavou, s velkou znalostí světa, a uveden ke dvoru matkou, mistrnou intrikánkou, jež si tam ve svém prostředním postavení udělala mnoho přátel, si i on získal významné přátele, byl velmi dobře zapsán u krále a na takové úrovni vážnosti, že se počítal daleko nad své postavení prostého šlechtice a velkého maršála ubytovacích služeb královského domu. Snadno lze pochopit, s jakou nelibostí viděl pan z Luxembourgu všechny své plány zmařené těmito listinami o státní službě. Běžel si ke králi stěžovat a nešetřil nikoho z nás ve stížnostech, jež vznesl na veřejnosti. Listiny o státní službě byly zrušeny na první radě depeší, jak jsme dobře očekávali; ale jak mi tito pánové slíbili, byly zrušeny jen ve vztahu k této jediné záležitosti. Pan z Luxembourgu z toho triumfoval a počítal s tím, že s tímto dalším nátěrem jeho spor skončí rovnou v jeho prospěch. Věnoval celý den po tomto úspěchu tomu, aby ho vrátil na stůl do stejného bodu, kde byl přerušen; rozhýbal všechny své přátele a navštívil všechny své soudce. A skutečně, tak dobře podporován mezi nimi, jak byl, bylo vše připraveno, aby byl spor nazítří rozsouzen, když se vrátil domů velmi pozdě a velmi unaven tolika pochůzkami a nalezl tam v rukou svého švýcara doručení pana z Richelieu, o němž se mu jeho intendant sotva odvážil říct, že bylo doručeno i jeho prokurátorovi.

Po tomto úderu mi odpůrci poslali do Longnes svolení k návratu; můj exil tam trval jen šest dní. Zastihl jsem všechno v plamenech: pan z Luxembourgu ztratil veškerou míru a vévodové, jež napadal, s ním už žádnou nezachovávali. Dvůr i město se rozdělily na strany, a od přítele k příteli nikdo nezůstal neutrální ani se nepostavil jen umírněně na jednu stranu. Musel jsem snést spoustu otázek na mé listiny o státní službě. Měl jsem na své straně rozum, spravedlnost, nutnost a pevnou a dobře organizovanou stranu i vévody lépe zapsané u krále, než jím byl pan z Luxembourgu.

Navíc jsem se postaral, aby na mé straně byl i korektní postup. Rozhlašoval jsem ho, a jelikož jsem věděl, že si pan z Luxembourgu a jeho lidé dovolovali nejvíc právě na mě, jako na nejslabší stranu, od níž vzešel úder, jenž je uvedl do rozpaků, nechoval jsem se k žádnému z nich zdrženlivě.

Cavoye mi hned po příjezdu řekl, že ukázal můj lístek panu z Luxembourgu, jenž je ochoten odpustit mé mladosti neslýchanou kličku mezi lidmi, jako jsme my, a jež byla skutečně velmi podivným postupem. Tak povýšená odpověď na mé tak pozorné zdvořilosti mě popudila. Odpověděl jsem Cavoyovi, že jsem velmi udiven tak málo zaslouženou odpovědí a že jsem se ještě nedozvěděl, že by mezi lidmi, jako jsme my, nebylo dovoleno použít spravedlivou obranu proti útoku, jehož prostředky byly tak málo spravedlivé; že spokojen sám se sebou, že jsem dal vše, co jsem panu z Luxembourgu svým věkem dlužil, nebudu už pomýšlet na nic jiného, než dát i své přednosti a svému spojenectví s kolegy vše, co jim dlužím, aniž bych se dál zdržoval ohledy tak špatně přijatými. Dodal jsem, že to může říct panu z Luxembourgu, a opustil jsem Cavoye, aniž bych mu nechal čas na odpověď.

Král tehdy večeřel, a já jsem se postaral přiblížit k jeho židli a vyprávět tento krátký rozhovor a to, co k němu dalo podnět, Livrymu, protože stál hned vedle krále; učinil jsem to jen proto, abych byl slyšen od začátku do konce, jak se mi skutečně stalo; a odtud jsem to rozšířil do světa. Odpůrečtí vévodové, a zejména pánové z La Trémoille, z Chaulnes a z La Rochefoucauld, mi poděkovali, že jsem se takto vyjádřil, a dlužím jim všem, a těmto třem obzvlášť, tu spravedlnost, že mě podporovali ve všem a všude a učinili mou věc svou vlastní s takovou vznešeností a zápalem, jenž umlčel mnoho lidí, a jenž mi díky panu z La Rochefoucauld obzvlášť dobře posloužil u krále. Po několika dnech jsem si všiml, že mi pan z Luxembourgu, když jsem ho potkal, ani nevracel pozdrav. Upozornil jsem na to a přestal jsem ho také zdravit, čímž v jeho věku a na jeho postech ztratil víc než já a poskytl tak sálům a galeriím ve Versailles dosti směšnou podívanou.

Kapitola desátá

Záležitost o určení příslušnosti soudu se u rady horlivě protlačovala. Každý z nás, kromě pana z Lesdiguières a mě kvůli naší nezletilosti, k ní podal samostatnou žádost, abychom ji protahovali — což jsme už ani neskrývali. Množství spisů z obou stran a mnoho obcházení soudců, stejně jako jsme to dělali u parlamentu. Pan z Vendôme a já jsme byli pověřeni jít společně promluvit s kancléřem Boucheratem[1], a šli jsme tedy na kancléřství ve Versailles od Livryho, kde mi pan z Vendôme dal schůzku. Argouges, Bignon, Ribeyre a Harlay, zeť kancléřův, všichni státní radové, byli našimi komisaři, a Creil de Choisy, dvorní referendář, zpravodajem. Množství státních radů se prohlásilo za podjaté; i Bignon, jako příbuzný vévodkyně z Rohanu. Litovali jsme jeho ctnosti a schopností; nikým nebyl nahrazen. Argouges se panu z La Rochefoucauld svěřil, že je na naší straně, a nedodržel slovo, což mu vévoda krutě vytkl. Ribeyre, zeť prvního prezidenta Noviona, velkého nepřítele pairů, s nímž oni rovněž velmi tvrdě zacházeli, byl podezírán, že přijal za vlastní nenávist svého tchána, ačkoli to byl muž cti a poctivosti. Harlay byl stržen svou rodinou a elegantní společností, k níž nebyl lhostejný. Tentýž důvod dal panu z Luxembourgu podporu většiny dvorních referendářů, hejsků v taláru, málo znalých veřejného práva a těchto velkých otázek, takže jsme byli vráceni k parlamentu; ale náš záměr tím nebyl o nic méně naplněn. Chtěli jsme získat čas, a tímto prostředkem se náš spor ocitl mimo stav, aby mohl být tento rok souzen.

Mezitím se soudní postupy postupně proměnily v osobní spory: u vstupu do rady vždy docházelo k trpce sladkým výměnám mezi některými z nás a panem z Luxembourgu, a jelikož je to téměř nevyhnutelný důsledek v takových sporech o hodnost, zahořklost a pichlavost se do nich vloudily. Nebyl jsem jediný, komu dal pan z Luxembourgu tu svou pocítit víc než ostatním — on, mimochodem řečeno, téměř přestal zdravit pana z La Rochefoucauld a už vůbec nezdravil pány z La Trémoille a z Richelieu.

Byl osobně mnohem rozhořčenější vůči tomu poslednímu za to, že viděl všechny své plány zmařené sporem o určení příslušnosti, zahájeným u rady pod jeho jménem; a tak nešetřil ani jeho osobu, ani jeho chování, ani ministerstvo kardinála z Richelieu v jednom ze svých spisů. Pan z Richelieu, velmi živě uražen, okamžitě

1. *Vysvětlivka:* Louis Boucherat, kancléř Francie od roku 1685 do své smrti roku 1699.

sepsal odpověď a hned ji nechal vytisknout a rozšířit, v níž napadl věrnost, jíž se pan z Luxembourgu u svého rodu chlubil, spiknutím posledního vévody z Montmorency, zajatého v bitvě proti zesnulému králi u Castelnaudary, v jeho vlastním guvernérství, a za to popraveného v Toulouse roku 1632; a osobu pana z Luxembourgu — jeho chováním pod panem Princem, jeho vězněním pro aféru s jedy a čarodějnictvím, stoličkou obžalovaných, na níž byl vyslýchán a odpovídal, a zbabělostí, jež mu při této příležitosti zabránila dovolávat se práv své hodnosti a žádat, aby byl souzen v pairské formě. Kromě těchto pevně formulovaných faktů byla všude rozeseta ta nejjízlivější sůl.

Pan z Richelieu se u toho nezastavil: potkal pana z Luxembourgu v sále gard ve Versailles. Šel přímo k němu. Řekl mu, že je velmi udiven jeho postupem vůči němu, ale že není otrlý (byla to jeho vlastní slova); že brzy uvidí odpověď stejně ostrou, jak si jeho spis zasloužil; že ostatně chce, aby věděl, že se ho nebojí ani pěšky, ani na koni, ani jeho, ani jeho družiny, ani u dvora, ani ve městě, ani dokonce u armády, kdyby tam šel, ani na žádném místě na světě. To vše bylo řečeno s takovou prudkostí a poté se k němu otočil zády s takovou příkrostí, že pan z Luxembourgu neměl ani chvíli na to mu odpovědět jediné slovo, a ačkoli byl jako obvykle hojně doprovázen a uprostřed vší okázalosti svého úřadu, zůstal zmatený. Účinek odpovídal hrozbě. Nazítří byl spis doručen a rozšiřován všude.

Tak silné listiny a takový výstup vůči kapitánovi tělesné gardy uprostřed jeho vlastního sálu vyvolaly rozruch, jaký si lze představit. Všichni odpůrečtí vévodové a všichni jejich přátelé, velmi ochotní plně podpořit vévodu z Richelieu, a na druhé straně všichni stoupenci, jež panu z Luxembourgu dávaly jeho úřad a velení armád, se stejným odhodláním pro něj — to byl velmi nový pohyb, jenž mohl mít velké následky. Pan z Luxembourgu skrze svůj hněv pocítil, že si tento rozruch přivodil urážkami ve svém spisu; pochopil, že obcházet soudce v jeho prospěch je jedna věc, ale zaujmout okázalé stanovisko proti sedmnácti pairům Francie věc zcela jiná, a že tu druhou hru lze jen těžko dát dohromady; že princové krve, jeho důvěrní přátelé, se budou dobře střežit se do toho nechat zatáhnout; že král, jenž ho ve skutečnosti neměl rád, bude zblízka sledován většinou jeho protistran, a zvlášť vévodou z La Rochefoucauld; a že paní z Maintenon, odedávna důvěrná přítelkyně vévody z Richelieu a stále s ním v nejtěsnějším poutu, jenž jediný ze dvora ji vídal v kteroukoli hodinu, si z jeho věci udělá svou vlastní. Hrdina z toho zbledl a obrátil se na své přátele, aby ho z této nepříjemné situace vytáhli. Obrátil se na pana Prince a na vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, a ještě na několik dalších méně významných, o nichž se domníval, že by mu mohli posloužit. Nechal prostřednictvím oněch tří prvních nabídnout panu z Richelieu ústní omluvu s úplným stažením svého spisu, pod podmínkou stažení jeho odpovědi.

Pan z Richelieu, požádán, aby se dostavil k panu Princi spolu s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, tam byl víc než jednou přemlouván, aniž by se chtěl podvolit,

zatímco jeho odpověď kolovala čím dál víc a on ji rozdával plnými hrstmi, a nakonec se podvolil. Tam bylo dohodnuto, jak se věc má odbýt. Pan z Luxembourgu ve stanovený den a hodinu potkal pana z Richelieu u krále v jedné z těch denních chvil, kdy je tam nejvíc lidí. Přistoupil k němu a řekl mu doslova tato slova: „Že je velmi zarmoucen nevhodností spisu proti němu vydaného, že se mu za to omlouvá, že ho prosí, aby byl přesvědčen, že si ho vždy velmi vážil a ctil, a stále ctí, stejně jako památku pana kardinála z Richelieu; že ostatně tento spis vůbec neviděl, že potrestá své lidi, jimž vždy pečlivě zakazoval jakékoli invektivy, že konečně dal velmi přesný příkaz, aby byl zcela stažen." Pan z Richelieu, prudký a vznětlivý, ho nechal domluvit a odpověděl mu několika zdvořilostmi procezenými mezi zuby, jež zakončil zřetelněji vysloveným ujištěním, že rovněž nechá stáhnout svou odpověď. Obě byly skutečně staženy, ale až poté, co je pan z Richelieu rozdal nám všem a naší radě, svým přátelům plnými hrstmi, a zejména knihovnám.

Zároveň byla mezi panem z Luxembourgu a námi trochu obnovena zdvořilost a slušné chování. Byl jsem překvapen, že jsem od něj jako první obdržel poloviční poklony; odpověděl jsem na ně celými, což ho přimělo mě od té doby zdravit obvyklým způsobem, ale bez toho, abychom spolu mluvili nebo se sbližovali, což se stávalo jen velmi zřídka a jen s velmi málo z nás.

Pan z Bouillonu, dříve s námi ve při, od toho, jak jsem řekl, hned od začátku tohoto obnovení odstoupil; a aniž by o tom komukoli z nás řekl jediné slovo, nechal to doručit několika z nás, mimo jiné panu z La Rochefoucauld a mně. Jeho záminka byla ubohá, protože neměl s panem z Luxembourgu nic společného. Ten se ve svém nároku opíral o svůj sňatek, druhý o svou výměnu Sedanu s králem. Za tuto dezerci byl špatně odměněn víc než jedním způsobem. Mluvil o tom s prvním prezidentem, jenž, nemaje vůči němu stejné důvody jako vůči panu z Luxembourgu, mu odpověděl s posměšným úsměvem a urážlivou vážností, že vévodství Albret a Château-Thierry nejsou ve svém prvním založení dědičná po přeslici; že byla učiněna pro Jindřicha III. a Jindřicha IV., než dosáhli koruny; že aby získal starobylost těchto povýšení, musel by prokázat své mužské potomstvo od těchto princů; že si pro jeho dobro přeje, aby to dokázal, a nechal ho zcela ohromeného a zahanbeného odpovědí tak rozhodnou a takového obsahu. Pan z Luxembourgu ze své strany neopomněl žádný důvod v jednom ze svých spisů, aby na denní světlo vynesl přelud nároku pana z Bouillonu a rozdrtil ho na prach, takže bychom byli plně pomstěni, a to i naší vlastní protistranou, kdyby nám vliv a vážnost, jež jsme mohli očekávat od jeho spojení s námi, mohly nechat něco k litování. Nakonec zahanben tím, jak špatně byl přijat těmi, jimž se chtěl zalíbit, a krajně uveden do rozpaků vybroušenými žerty pana z Chaulnes a pichlavými posměšky pánů z La Trémoille a z La Rochefoucauld, se tomu poslednímu omluvil; svalil vinu na své lidi a přiznal svou chybu a svou lítost.

Co se týče pana z Chevreuse, jenž se skrýval za záminku sňatku své dcery, jak jsem řekl výše, a jenž pod touto zástěrkou skrýval svůj nárok na starobylé povýšení Chevreuse, ten vůbec nebyl ušetřen svým strýcem z Chaulnes, jenž ho dováděl k zoufalství svými nekonečnými posměšky, jimž dával průchod s menšími ohledy, než by měl vůči cizímu člověku. Ztratili jsme jím mnoho, jak jeho vážnost, tak jeho ducha a schopnosti, tak i velký počet pamětních spisů o všech těchto záležitostech pairství, sepsaných či shromážděných vévodou z Luynes, jeho otcem, jenž v tom byl velmi učený, a jež nám nikdy nechtěl sdělit.

Tento spor dal podnět k dalšímu pokusu. Proslulý vévoda z Épernonu[2] byl učiněn vévodou a pairem 27. listopadu 1581, měsíc před prvním povýšením Piney, na jehož starobylosti vůči nám pan z Luxembourgu zakládal svůj nárok. Jeho nejstarší syn, zemřelý u Casale 11. února 1639 v osmačtyřiceti letech, neměl děti; kardinál z La Valette, jeho bratr, zemřel v Rivoli u Turína 28. září téhož roku 1639 v sedmačtyřiceti letech jako generál francouzské armády; oba zemřeli před svým slavným otcem, jenž zemřel na odpočinku v Loches roku 1641 v osmaosmdesáti letech; vévoda z Épernonu, jeho druhý syn, jenž po něm nastoupil, zemřel v Paříži 25. července 1661 v jednasedmdesáti letech. Ztratil vévodu z Candale, svého jediného syna, neženatého, v Lyonu 28. ledna 1658 ve třiceti letech, a zanechal jen jedinou dceru, jež se rozhodla naprosto opustit tak mocné postavení a stát se karmelitkou v Paříži, v klášteře na předměstí Saint-Jacques, kde zemřela 22. srpna 1701 v sedmasedmdesáti letech a po třiapadesáti letech řeholního života; jíž královna vždy nechávala sedět, a to na králův příkaz, kdykoli navštívila karmelitky, jako vévodkyni z Épernonu, přes veškerou pokoru této svaté a duchovní řeholnice. Vévodství-pairie Épernon tedy vyhaslo od roku 1661. První a proslulý vévoda z Épernonu měl staršího bratra, zabitého bez dětí před Roquebrune v Provenci, kterou obléhal, 11. února 1592, generála královské armády, ve čtyřiceti letech, muže nejlepší pověsti a největších nadějí. Měli tři sestry, z nichž dvě mladší zemřely provdané: jedna za bratra vévody z Joyeuse, jenž se z bolesti nad jeho smrtí stal kapucínem — a to je onen proslulý kapucín z Joyeuse, jehož jediná dcera se provdala za vévodu z Montpensier, jenž zanechal jen jedinou dceru, kterou zesnulý král provdal za Gastona, svého bratra, jenž z ní měl jen jedinou dceru, slečnu z Montpensier, zesnulou neprovdanou roku 1693, o níž jsem se už zmiňoval. Dědička rodu Joyeuse, dcera onoho kapucína a sestry prvního vévody z Épernonu, a vdova po posledním Montpensierovi, se znovu provdala za vévodu z Guise, syna toho, jenž byl zabit na posledních stavech v Blois, a z tohoto manželství vzešlo více synů, kteří zemřeli neženatí: vévoda z Guise, zvaný neapolský podle výpravy, o niž se tam pokusil, zemřel bezdětný; vévoda z Joyeuse, otec posledního vévody z Guise, jenž měl tu čest oženit se roku 1667 se slečnou z Ale-

2. *Vysvětlivka:* Jean-Louis de Nogaret de La Valette, vévoda z Épernonu (1554–1642), proslulý oblíbenec Jindřicha III., přítomen jeho zavraždění roku 1589 — zde je řeč o jeho potomcích a rozvětvené genealogii, s níž autor dokládá zánik nároku rodu Épernonů na starobylost pairské hodnosti.

nçon, poslední dcerou Gastonovou, a jenž zemřel v Paříži roku 1671 v jedenadvaceti letech, zanechav jen jediného syna, zemřelého roku 1675, dříve než dosáhl pěti let; slečna z Guise, jež sjednala tento skvělý sňatek svého synovce a jež žila neprovdaná s takovou nádherou a zemřela v Paříži jako poslední z větve Guise 3. března 1688 v sedmasedmdesáti letech; a abatyše z Montmartru. Z potomků této sestry pana z Épernonu si žádný nenárokoval pairskou hodnost. Druhá mladší sestra se provdala za hraběte z Brienne, později vévodu na základě listiny, syna staršího bratra prvního vévody z Luxembourg-Piney, a zemřela bezdětná, a její manžel jako poslední ze své větve. Tedy žádný nárok.

Jejich nejstarší sestra se provdala 21. dubna 1582 za Jakuba Gotha, markýze z Rouillacu, velkého senešala Guyenne; jejich syn Ludvík Goth, markýz z Rouillacu, zdědil panství Épernon. Zemřel roku 1662 a zanechal syna narozeného roku 1631, jenž nesl titul markýze z Rouillacu, ale byl známější pod jménem falešný vévoda z Épernonu, protože si po smrti otce přisvojil tento titul, kterým si nechal titulovat od svých přátel a sluhů. Byl to muž prudký, výstřední, velký sudič, jenž zažil velmi nepříjemná soudní dobrodružství. Zakládal si na velké znalosti dějin a nechal vytisknout dílo o pravém původu poslední větve našich králů, jež narazilo na kritiky a učence, kteří je vyvrátili. Nikdy nedosáhl žádné pocty, ani nezískal svolení dát rozsoudit své nároky. Zanechal jen jedinou dceru a žádného syna, a byl posledním ze své větve. Tato dcera se ukázala být nesmírně duchaplná, vzdělaná a ctnostná; získala si mnoho přátel a přítelkyň, a mezi jinými i Mademoiselle, dceru Gastonovu, jež si od krále vyprosila, aby přivřel oči nad tím, že si nechává říkat Madame, jako vévodkyně z Épernonu, aniž by k tomu ovšem měla hodnost, poctu ani svolení dát rozsoudit svůj nárok.

Tento spor pana z Luxembourgu ji znovu probudil. Kardinál z Estrées byl velmi dobře zapsán u krále a celý jeho rod byl na vrcholu lesku. Obrátila se na něj a na maršála z Estrées, jeho bratra, aby dosáhla králova svolení dát rozsoudit svůj nárok tím, že se provdá za hraběte z Estrées, viceadmirála, v nástupnictví po maršálovi, svém otci. Král na to přistoupil, a hned se páni z Estrées dali do velkého pohybu; dobře cítili, že sestra muže učiněného vévodou a pairem, a nepovolaná jeho listinami o povýšení pro případ vymření jeho potomstva, nemá žádné právo si na to nárokovat, ale doufali, že nás vyděsí svým rozruchem a vlivem a zároveň nás rozdělí a svedou. Získávali si tedy, koho mohli, a nechali nám navrhnout, že se vzdají starobylosti a přijmou poslední místo — ale tajně, každému zvlášť jeho díl, aby za tuto podmínku získali souhlas těch, kdo by se tím nechali oslnit. Naneštěstí pro pány z Estrées spor pana z Luxembourgu ty, které napadal, spojil a scházeli jsme se v té době u Riparfonda, našeho advokáta, každý týden, pravidelně jednou, a velmi často i vícekrát. Tam každý vylíčil, co mu bylo navrženo pány z Estrées pod zdánlivou záminkou urychlit jejich sňatek a vyhnout se sporům a rozbrojům, jež z takových záležitostí tak snadno vznikají, ale bez jakékoli obavy o výsledek. Shledali jsme: za prvé zásadní

nedostatek práva, jak jsem právě vysvětlil; za druhé, že návrh postoupit starobylost je iluzorní, jelikož starobylost nezávisí na vévodovi z Épernonu z titulu dědictví — vévodou mohl být jen z titulu, a tedy od data svého povýšení —, a že navíc, i kdyby ji mohl postoupit, jeho děti by byly vždy s to ji znovu nárokovat. Bylo tedy rozhodnuto vysmát se jejich manévrům a odpovědět stejným tónem, že služby a vliv pánů z Estrées by jim měly spíš zajistit nové povýšení ve prospěch pana hraběte z Estrées, než spor, jehož tíhu bychom jednomyslně nesli bez jakékoli obavy z výsledku. Páni z Estrées, vidouce tak lest i hrozbu marnými, dobře pocítili, že neuspějí: sňatek byl zrušen a o tomto nároku už nebyla řeč.

Všechny tyto různé záležitosti nebyly ničím ve srovnání s jinou, kterou zplodily a jejíž podnik dal vzniknout té největší ráně, jakou mohla pairie utrpět, a jež se stala jejím malomocenstvím a jejím rakovinným vředem. Abbé z Chaulieu[3], jenž spravoval záležitosti pana z Vendôme, si vymyslel, že mu dá nárokovat starobylost prvního povýšení Vendôme ve prospěch otce navarrského krále, otce Jindřicha IV., a napadnout vévody z Uzès, z Elbeufu, z Ventadouru, z Montbazonu neboli Guéméné a z La Trémoille, kteří byli v pořadí před ním. Zesnulý pan z Elbeufu, otec tohoto, se vždy projevoval jako velmi spjatý s pairy a velmi žárlivý na práva a hodnost pairství v tom, co se netýkalo cizích princů. Pan z Chaulnes napadl pana z Elbeufu jemnými posměšky na jeho lhostejnost vůči panu z Luxembourgu, a podařilo se mu ho přimět napodobit svého otce až natolik, že mu poděkoval za to, že mu otevřel oči, a byl v tom stadiu, když pan z Vendôme, přesvědčen abbém z Chaulieu, získal králův souhlas napadnout pairy starší v pořadí a dal jim první předvolání. Jelikož se to dál nerozvinulo, nebudu se pouštět ani do domnělého práva jednoho, ani druhých. Záležitost začala jako obvykle velmi zdvořile z obou stran, ale sotva byly zahájeny první procesní kroky, vloudila se do toho zlá krev.

Za těchto okolností se stalo, co se skoro nikdy nestávalo a co snad od té doby už nikdo neviděl, totiž že lidé bez úřední funkce doprovázeli krále na jeho procházce z Versailles do Marly. Král vždy jel sám v kočáře s otevřenou střechou. Toho dne byl druhý kočár kapitána gard a pana z La Rochefoucauld, a s nimi pana Velkého, jenž skoro nikdy nedoprovázel, a výjimečně vévodů z Elbeufu a z Vendôme. Ti dva poslední brzy začali hovořit o svém sporu se vzájemnou zdvořilostí; ale nad vzájemně doručenými listinami se rozhořčili, popíchli se, a nakonec se pohádali. Pan z Elbeufu řekl panu z Vendôme, že není ani rodem, ani hodností takový, aby nemusel nikomu ustupovat, a že ho bude předcházet všude, jak to dělali jeho otcové. Pan z Vendôme mu s ohněm odpověděl, že ještě nemůže zapomenout, že jeho otec nepřijal řád proto, že by ho v tom předešel. Ten druhý mu odpověděl ještě s větší vervou, že jednou nebylo zvykem, a že si sám může vzpomenout na příhodu svého děda na pohřbu Jindřicha IV., jenž na základě prohlášení Jindřicha IV. z měsíc předtím, ne-

3. *Vysvětlivka:* Guillaume Amfrye, abbé z Chaulieu (1639–1720), básník epikurejského ražení a důvěrník vévody z Vendôme, spravoval jeho záležitosti.

zapsaného, chtěl zaujmout první místo a byl sám vzat za paži vévodou z Guise, jenž mu řekl, že co mohlo platit včera, dnes už neplatí, a postavil ho za sebe; a přiměl ho zaujmout místo podle jeho stáří pairství, z něhož od té doby nevybočili. Pan z Vendôme by mohl dobře odpovědět ohledně povýšení do řádu za Ludvíka XIII.; ale pan z La Rochefoucauld a pan Velký tomu učinili přítrž, umlčeli je a ukončili tento tak živý a tak vášnivý spor co nejmírněji, jak mohli, zrovna když dorazili do Marly. Procházka i návrat proběhly, aniž by se dál mluvilo o sporu, a mezi nimi zdvořile; ale jakmile se pan z Vendôme vrátil do Versailles, šel to vylíčit panu du Maine. Ten, jenž postupně, zvyklostí, jejíž uzurpaci král kryl, přejal veškeré způsoby princů krve a přijímal téměř všechny jejich pocty, pocítil nejistotu svého postavení. Řekl panu z Vendôme, aby o tom, co se mu právě přihodilo, promluvil s králem, a ostatní aby nechal na něm. A skutečně, téhož večera, těsně před královým uléháním, mu pan du Maine dal pocítit potřebu zapsaných titulů, jež by stvrzovaly jeho postavení, a král, jenž na to nepomyslel, se rozhodl neztratit ani chvíli.

Nazítří nařídil panu z Vendôme, aby se soudně vzdal svého nároku na hodnost prvního povýšení Vendôme, a předvolal na následující den prvního prezidenta, generálního prokurátora a děkana parlamentu, a téhož dne, jenž následoval po tomto rozkazu, bylo doručeno odstoupení, jež nesmírně překvapilo. To netrvalo dlouho. Král nařídil těmto pánům sepsat deklaraci ve prospěch svých přirozených synů, obdařených pairstvím, aby předcházeli v parlamentu i všude jinde všechny ostatní pairy starší než oni, rozšířit ji mnohem více než tu Jindřicha IV., a postavit je na úroveň princů krve. Harlay, jenž měl na svém úřadě prvního prezidenta sto tisíc tolarů listiny „brevet de retenue“[4], právě dosáhl jejího navýšení o padesát tisíc. Byl příliš dobrý dvořan, aby nevyužil tak citlivé příležitosti se zalíbit, a příliš obratný, aby z toho nevytěžil veškeré výhody, jak pro sebe, tak pro uzurpace svého sboru na úkor pairů, tím, že jim skrze jejich vlastní zájem dá levobočky za ochránce. Poprosil tedy krále, aby dovolil, že si řádné provedení jeho příkazů několik dní promyslí a že se o tom bude moci poradit především s tím, koho se týkaly. Měl totiž velký zájem na tom, aby jemu a skrze něj i králi učinil přijatelným obratný postup, jejž si předsevzal z toho vytěžit pro uzurpace parlamentu, aby si z něj udělal vlastního ochránce a aby získal čas, jenž ho měl dovést k jeho osobnímu cíli.

Dal tedy panu du Maine pochopit, že nikdy neudělá nic pevného, dokud nezbaví prince krve obav o jejich vlastní zájem a nedá jim zájem podpořit to, co se v jeho prospěch udělá; že k tomu je třeba vždy zachovat úplný rozdíl mezi poctami, jež parlament prokazuje princům krve, a těmi, jež se mu přiznají nad pairy, a vytvořit tak mezistupeň, jenž by prince krve nijak neurážel a jenž by je naopak vedl

4. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tak se nazývala listina, jíž král přiznával určitou sumu z ceny úřadu, guvernérství apod. manželce, dědicům nebo věřitelům jejího držitele. Byl to skutečný důchod, jejž král zajišťoval předním hodnostářům a jejich rodině a jenž měl být vyplacen jejich nástupcem.

k tomu, aby ho po všechny časy udržovali, ze zájmu zachovat si mezistupeň mezi sebou a pairy; že k tomu je třeba dát mu přednost před všemi pairy a přinutit je dostavit se k zápisu plánované deklarace a k jeho přijetí, jež se má konat hned poté, smekat před ním čapku jako před princi krve, což se před pairy už dlouho nedělá, ale nechat ho složit stejnou přísahu jako pairy, zcela bez rozdílu formy a obřadu, aby zůstal celý rozdíl ve prospěch princů krve, kteří žádnou neskládají, a stejně tak ho nechat vcházet do zasedání a odcházet z něj zcela jako pairy, zatímco princové krve procházejí přes parket, oslovovat ho jménem jako ostatní pairy při žádosti o jeho názor, ale s čapkou v ruce o něco méně sklopenou než před princi krve, na něž se jen pohlédne, aniž by byli jmenováni, a konečně ho nechat přivítat a odvést ke kočáru jediným soudním sluhou pokaždé, když přijde do parlamentu, na rozdíl od princů krve, jimž to náleží od dvou, a od pairů, z nichž žádný není doprovázen soudním sluhou ke kočáru jinak než v den svého přijetí, a kteří při odchodu ze zasedání po dvou jsou doprovázeni soudním sluhou jen k východu z velkého sálu.

Pan du Maine byl nesmírně spokojen tolika poctami nad pairy a tím, jak byl přiblížen k poctám princů krve, aniž by riskoval, že je urazí, a byl obzvlášť dojat obratností, s jakou první prezident tento mezistupeň vymyslel, aby mu po všechny časy zajistil ochranu všech těchto výhod skrze zájem, jejž na tom nechal nalézt princům krve pro ně samotné. Když byl pan du Maine spokojen, byl spokojen i král. Nezbývalo tedy než sepsat deklaraci, kterou první prezident už měl připravenou v konceptu a kterou jen nechal přepsat na čisto, aby byla zapečetěna.

Tehdy dovedl využít pana du Maine, aby králi navrhl svou odměnu. Už měl jakýsi nejednoznačný příslib, jenž byl ale jen nadějí, že se stane kancléřem, když král, chtěje legitimizovat děti, jež měl s paní z Montespan, bez uvedení jména matky, což nemělo obdoby, se poradil s Harlayem, tehdy generálním prokurátorem, jenž navrhl prostředek, jak zapojit parlament — prostřednictvím legitimizace rytíře z Longueville, jež se tak dobře osvědčila. Při této příležitosti si nechal od krále formálně slíbit, že po Boucheratovi nastoupí on, což mu tím víc lichotilo, že tento kancléř byl už tehdy velmi starý a nemohl ho nechat čekat dlouho. Pro provedení deklarace o tom král promluvil s princi krve, kteří se domnívali, že mají jen poděkovat: král je požádal, aby se dostavili do parlamentu, a pana Vévodu a pana prince de Conti, aby mu udělali tu radost a doprovodili pana du Maine při jeho žádostech. Lze usoudit, zda to odmítli. Poté král nechal zavolat arcibiskupa z Remeše[5]: sdělil mu, co se rozhodl udělat; řekl mu, že se domnívá, že pairové budou vhodněji pozváni k tomuto obřadu jím samotným než panem du Maine; že tedy pan du Maine k nim nepůjde, ale že prosí arcibiskupa, aby se dostavil do parlamentu, a nařizuje mu napsat jeho jménem zvací dopis každému pairovi. Syn pana Le Telliera byl stvořen k tomu, aby si za čest pokládal vše, co přišlo od krále; odpověděl mu v tomto dvořanském du-

5. *Vysvětlivka:* Charles-Maurice Le Tellier, arcibiskup z Remeše (1642–1710), syn kancléře Michela Le Telliera a bratr markýze z Louvois.

chu, a odtud šel k panu du Maine: byl jediným ze všech pairů, jenž se dopustil této podlosti, ani jeden neřekl slovo králi ani panu du Maine, ani jeden nebyl u tohoto posledního ani před obřadem, ani po něm.

Zde je okružní dopis arcibiskupův pairům:

„Pane,

Král mi nařídil Vás uvědomit, že pan vévoda du Maine bude přijat do parlamentu 8. dne tohoto měsíce května jako hrabě-pair z Eu a že zaujme své místo pod pány princi krve a nad pány pairy. Jeho Veličenstvo Vás prosí, abyste se tam dostavil, a pověřilo mě Vás ujistit, že mu to udělá potěšení a že Vám za to bude vděčno.

Jsem atd."

Prezidenti parlamentu (à mortier) a předsedové i děkani radů každé komory byli upozorněni, aby byli 5. května doma, a byla jim sdělena přibližná hodina, kdy mají přijmout návštěvu pana du Maine. Toho dne přijel z Versailles do paláce Condé, kde nastoupil do kočáru pana Vévody s panem princem de Conti, oba dva vzadu a on vpředu s panem hrabětem z Toulouse, jenž byl zahrnut ve stejné deklaraci jako vévoda z Damville, ale nebyl přijat ve stejnou dobu. Tento kočár byl silně obsazen pážaty a obklopen pěšími lokaji. Následovaly kočáry pana Vévody a pana prince de Conti, pana du Maine a pana hraběte z Toulouse, v nichž byli přední členové jejich domů, s hojnou livrejí, každý po jediném kočáru, kromě pana Vévody, jenž kromě toho, v němž jel sám, měl ještě jeden, plný předních členů svého domu. Takto podnikali své žádosti dva dny po sobě a stejně tak šli do parlamentu, v den zápisu patentních listin o přijetí pana du Maine, ale bez pana hraběte z Toulouse. Proběhlo to podle toho, co bylo řečeno výše o deklaraci, a po skončení obřadu šli obědvat s pairy k prvnímu prezidentovi.

Nikdo z pairů se neodvážil chybět, pokud byl v Paříži. Dobrák z La Force uprchl do svého domu v Boulaie, u Évreux, a vévoda z Rohanu napsal králi, že mu jeho nárok na první povýšení Rohanu, po jeho dědovi z matčiny strany, brání v této příležitosti uposlechnout jeho rozkazů. Omluva byla špatně zvolená; bylo to poprvé, kdy projevil tento podivný nárok; od té doby o něm už nikdy nemluvil, a byl přitom jedním z nejhorlivějších odpůrců spolu s námi vůči nároku pana z Luxembourgu. Páni z Elbeufu a z Vendôme dosud nebyli přijati, ani já ne, díky Bohu. Pan z Chevreuse byl tím, komu král poděkoval za všechny pairy, že se dostavili k obřadu, a učinil mu pro ně mnoho pěkných obecných slibů — mince, jíž se nikdo nenechal zaplatit ani od ní nic lepšího neočekával, a to až příliš oprávněně.

Pan z Vendôme byl brzy poté přijat se stejnými vyznamenáními, jako byl pan du Maine, jenž ho bez doprovodu vzal na jeho žádosti k celému parlamentu, ale bez předchozího upozornění. Byli u všech pairů; král jim nic nevzkázal; k tomuto přijetí se dostavili jen tři nebo čtyři ubožáci. Chvíli před přijetím pana du Maine došlo k malé prudkosti ze strany pana z La Trémoille, jenž, znetrpělivělý potleskem,

který pan z Remeše věnoval této podivné novince, mu řekl, že nepochybuje o jeho schválení, protože se příliš nestará o hodnost arcibiskupů z Remeše, ale že on sám o tom smýšlí zcela jinak a že je velmi citlivý na hodnost vévodů z La Trémoille. Arcibiskup zůstal němý a král to panu z La Trémoille nedal nijak najevo a nezacházel s ním o nic hůř.

Několik dní po tomto přijetí učinil benátský vyslanec, s jehož republikou to bylo dojednáno, ve Versailles svou návštěvu pánům du Maine a z Toulouse, obřadně uveden uvaděčem vyslanců, a choval se při tom, jako první příklad toho druhu, jako u princů krve. Tato rovnost, na níž králi velmi záleželo, byla schválně odložena až po přijetí pana du Maine do parlamentu, aby to předtím příliš neznepokojilo princy krve, jimž tato návštěva nemohla být příjemná. Tento příklad měl potíže s tím, aby ho následovali ostatní vyslanci; ale s časem a jednáními jím nakonec, s výjimkou nunciů, následováni byli.

Kapitola jedenáctá

Spor s panem z Luxembourgu, vrácený k parlamentu, se tam rozproudil znovu se stejnou prudkostí, stejnou stranickostí, stejnou nespravedlností. Když jsme viděli, že se z něj nemůžeme vymanit, mysleli jsme už jen na to, jak dosáhnout shromáždění všech komor podle formy pairství, zvyklosti a práva v podobných sporech. K tomu vedly jen dvě cesty: soudní řízení nebo vyjednávání. Ta druhá byla jistě spolehlivější, kdyby se zdařila; potíž ale byla v tom, v jakém jsme byli vztahu s prvním prezidentem, jenž jediný mohl komory svolat podle své vůle, ale vůči němuž jsme už nezachovávali žádné ohledy. Málokdo z nás ho zdravil, když ho potkal, nikdo k němu nechodil, ačkoli jsme všechny ostatní své soudce obcházeli, a všichni o něm mluvili bez skrupulí. Cítil to o to citelněji, že to byl muž na světě nejpyšnější, nejobávanější, nejvíce šetřený, s nímž se nikdy takto nezacházelo; a co se ho dotýkalo nejvíc, byly prokázané stížnosti, jež jsme vznášeli na jeho poctivost a nespravedlnost, protože si zakládal právě na té nejpřísnější ctnosti, jejíž masku jsme mu strhávali.

Nikdo se tedy nechtěl ujmout tak obtížného vyjednávání s ním, když se pan z Chaulnes, jenž si svými zahraničními jednáními získal velkou pověst a vážnost, rozhodl tohle riskovat. Pod tělnatostí, mohutností, těžkopádností a tváří vola se skrýval duch nejbystřejší, nejjemnější, nejohebnější, nejobratnější v uchopení a využití svých výhod, se vší možnou příjemností a jemností, spojenou s velkými schopnostmi a nepřetržitou zkušeností se všemi druhy záležitostí, a s pověstí té nejpřesnější poctivosti, navenek ozdobenou stejně skvělou štědrostí a nádherou, dobře umístěnou a promyšlenou, a mnohou důstojností spojenou s mnohou zdvořilostí. Od prvního prezidenta dostal hodinu, kterou si přál.

Svou řeč zahájil důvody, pro něž jsme měli právo stěžovat si na jeho postup, a pak mu s jemností dal pocítit, že není místa, kde by člověk nebyl vystaven nepřátelům; že všichni jsou přesvědčeni o jeho stranickosti vůči panu z Luxembourgu; že šestnáct pairů Francie, z nichž mnozí jsou u krále dobře zapsáni nebo mocně usazeni, nejsou vždy neschopni velmi uškodit; že jediný způsob, jak vymazat jeho stranickost z veřejného mínění a znovu si získat pairy, jež si tak výrazně znepřátelil, je shromáždění všech komor, aby je soudily, a dát mu na to své přímé slovo; že mu chce přiznat, že jsme ho prosili, aby mu tento návrh přednesl, méně z naděje na úspěch než proto, abychom si nemohli nic vytknout ve svém jednání vůči němu, definitivně zjistili, na čem s ním jsme, a pak vystoupili s více důvody a menší zdrženlivostí.

Váha, s jakou byla tato řeč pronesena, prvního prezidenta ohromila, takže se pustil do obhajoby svého chování vůči nám, zmatené a rozpačité.

Pan z Chaulnes viděl, že se jen snaží uniknout, vrátil ho zpět ke shromáždění komor a naléhal na něj důrazně. Takto přitlačen se první prezident uchýlil k obtížnosti jeho provedení a co nejvíc zmenšoval svou pravomoc v této věci. Pan z Chaulnes se nedal takto obalamutit: obratně využil jeho slabosti pro osoby vlivné u dvora i jeho vlastní ješitnosti; namítl mu, že zbytečně by se ho snažil přesvědčit, že není pánem svolávat komory, kdykoli by chtěl; že se dobře ví, že je to u něj zdvořilostí, a ne povinností, brát si k tomu radu velké komory, a že se neméně dobře ví, že je tak pánem svých jednání, že i kdyby byla rada velké komory k tomu nutná, nebyla by to potíž, kterou by mohl namítat, ani která by mohla být přijata, jakmile by byl jeho úmysl skutečně přiznat nám shromáždění všech komor.

Tyto důvody sice prvnímu prezidentovi nedaly lepší smýšlení, ale živou lítost, že si nás dostatečně nešetřil, a palčivou starost o svou pověst, což z něj nakonec vydralo přímé slovo, jež dal panu z Chaulnes pro nás: že svolá všechny komory k pokračování a rozsouzení našeho sporu — po dlouhém rozumování, aby tento svůj ústupek lépe zhodnotil.

Nazítří podal pan z Chaulnes našemu shromáždění zprávu o nečekaném úspěchu svého vyjednávání a dostalo se mu od nás všech díků, jež si tak důstojně zasloužil. Poté jsme tento závazek, tak slavnostně přijatý prvním prezidentem, rozhlásili se vším, co jsme k tomu mohli přidat, abychom vyvážili své stížnosti a stále víc ho k němu zavázali. Ale naše politika a naše důvěra ve slovo prvního prezidenta byly brzy zmařeny. Nedokázal odolat svým důvěrným vztahům s panem z Luxembourgu; přiznal mu slovo, jež dal, a nedokázal se ubránit tomu, aby se mu nezavázal, že je nedodrží.

Pan z Luxembourgu měl velký zájem zabránit shromáždění komor. Bylo by tam totiž třeba stručně přezkoumat celý spor kvůli poučení tolika nových soudců. Jejich počet by se těžko podplácel, a autorita prvního prezidenta, do níž pan z Luxembourgu vkládal všechny své naděje, byla nad velkou komorou úplná, ale nad všemi shromážděnými komorami slabá. Obavu, již z toho pan z Luxembourgu pojal, prozradila radost, kterou nedokázal skrýt nad tím, že je zmařil. Vzbudilo to v nás podezření. Pan z Chaulnes se rozhodl to vyjasnit a pod záminkou jiné záležitosti navštívil prvního prezidenta. Zastihl ho v rozpacích a onen soudce mu brzy doznal jejich příčinu zmateným proslovem, jenž měl za cíl vyhnout se svému slovu. Pan z Chaulnes na něj s překvapením naléhal a řekl mu, že nemůže uvěřit tomu, co slyší, a že ho prosí, aby si vzpomněl, že mu při dobré znalosti věci dal své jasné, přesné, přímé slovo, že svolá všechny komory k pokračování a rozsouzení našeho sporu. První prezident s uctivým výrazem a s onou maskou přísnosti, kterou nikdy neodkládal, přiznal, že mu je skutečně dal, přinucen jeho výmluvností a jeho autoritou; ale že lituje, že se zavázal příliš lehkovážně; že je nucen vážnými úvahami mu prohlásit, že

se ocitne v nemožnosti to splnit, a upadaje rovnou do nekonečných projevů úcty a poklon, začal pana z Chaulnes vyprovázet, ačkoli ten neměl vůbec chuť odejít — jak to vždy dělal s těmi, jichž se chtěl zbavit. Pan z Chaulnes, rozhořčen, že je takto podivně odbýván, ho opustil s ujištěním, že jeho slovo má, že mu je nechce ani nemůže vrátit, že ostatně může slovo porušit jemu i s ním všem, kdo jsou v království sebevznešenější, a nakládat s tím zcela podle své libosti.

Vévoda nám o tom podal zprávu na mimořádném shromáždění; bylo tam rozhodnuto nejen nezachovávat už vůbec žádné ohledy vůči tak proradnému muži, ale hledat ještě všechny možné způsoby, jak ho vyloučit z rozhodování, a pak všechny způsoby, jak soudní cestou dosáhnout shromáždění všech komor, především nezapomenout na nic, čím bychom spor protahovali, podle našich předchozích rozhodnutí. Lze si domyslet, jaký rozruch, jaké stížnosti a jaké řeči z naší strany po tomto porušení slova následovaly, vůči muži, u nějž nás už žádný ohled nemohl zdržet a proti němuž jsme neměli jiné zbraně, jichž bychom mohli použít. Tím víc byl pobouřen, že viděl svou pověst rozpadat se na kusy, že neměl nic, co by postavil proti faktům, jež jsme zveřejňovali, a že byl vzdálen tomu, aby byl zvyklý na tak vytrvalý rozruch, jenž nešetřil slova o nic víc než věci samotné.

Abychom dosáhli jeho vyloučení, napadlo nás toto: dostat do sporu vévodu z Rohanu s generálním advokátem, jediným synem prvního prezidenta, protože platí zásada, že kdo je ve sporu se synem, nemůže být souzen otcem. Tento generální advokát se oženil s bohatou bretaňskou dědičkou, jejíž dva krásné statky byly lénem vévody z Rohanu. Byl tedy požádán, aby laskavě dal vyžádat lenní soupis a nařídil svým bailliům zahájit s generálním advokátem spor, ať dobrý či špatný, jen aby to nějaký byl, a on to ochotně slíbil; ale jelikož jeho úvahy bývají pomalejší než jeho rozhodnutí, myslím, že brzy litoval závazku, k němuž se upsal; brzy jsme to vytušili a naléhali na něj, aby zahájil nějaká řízení, jimž se nemohl vyhnout. První prezident o tom byl brzy zpraven a hned pochopil, co to znamená. Jeho vášeň zůstat naším soudcem převážila nad jeho pýchou, takže není projevu podřízenosti, jejž by sám neučinil a nedal učinit v Paříži i v Bretani vůči panu z Rohanu — a to takových, jaké se nevyžadují ani od nejnižších vazalů.

Tento postup polichotil vévodovi z Rohanu, už tak dost otřesenému svou přirozenou nerozhodností: chtěl tedy prvnímu prezidentovi vyjít vstříc v tomto tak citlivém bodě, a aby toho dosáhl, oznámil nám na jednom shromáždění, že odjíždí do Moretu nechat vylovit velký rybník, jenž vyžaduje jeho přítomnost. Tuto zradu jsem pocítil a nemohl jsem ji snést. Zvolal jsem, že nás tím opouští v té nejdůležitější krizi, kdy je jeho přítomnost samotná potřebnější než přítomnost všech ostatních dohromady; že je nepředstavitelné, aby ho výlov rybníka lákal dvě míle od Fontainebleau v tak naléhavých chvílích, kdy by úplně stačili jeho úředníci, nebo nejvýš vévodkyně, jeho žena, a že právě v té chvíli, kdy mluvím, se vylovují čtyři krásné rybníky v La Ferté-Vidame, čtyřiadvacet mil od Paříže, kam moje matka ani já jsme

si nikdy nepomysleli jet kvůli žádnému výlovu. Pan z Chaulnes, pan z La Rochefoucauld, všichni, kdo byli na shromáždění, vévodové i právní rádci, na něj naléhali prosbami a nejnaléhavějšími domluvami: ale rozhodnutí bylo učiněno; jen nás odbyl slibem, že se vrátí, jakmile se něco bude naléhavě dít a bude pro něj posláno. Ta chvíle nastala za necelých osm dní, kdy by bez návratu pana z Rohanu všechna jeho řízení proti generálnímu advokátovi padla. Sluha pana z La Trémoille za ním byl vyslán a jel celou noc s dopisem od svého pána, jak za sebe, tak jako pověřenec všech ostatních, a s dopisem od Riparfonda, jenž mu vysvětloval naléhavou a nezbytnou potřebu jeho návratu. Posel ho nechal vzbudit: přečetl oba dopisy, pak sluhovi řekl, ať se omluví, ale že záležitosti, jež má v Moretu, mu nedovolují je opustit, a bez další odpovědi dal zatáhnout závěs a otočil se na druhou stranu. Po příjezdu posla napsal Riparfonds panu z Rohanu druhý, ještě naléhavější dopis, aby ho přiměl k návratu; podepsalo ho deset nebo dvanáct vévodů, kteří se na shromáždění sešli, a byl okamžitě odeslán dalším poslem.

Vyvrtl jsem si tehdy nohu tak silně, že mi to zabránilo být přítomen na obou shromážděních, odkud byli tito dva poslové vysláni, ale byl jsem zpraven o tom, co se tam odehrálo. Nepodepsal jsem tedy společný dopis ani jsem nepsal zvlášť. Mým velkým překvapením tedy bylo, když ke mně dorazil tento druhý posel s dopisem od pana z Rohanu, v němž vysvětloval své domnělé důvody, proč zůstává v Moretu, a prosil mě, abych se za něj omluvil. Ihned jsem tento dopis poslal na shromáždění, jež zasedalo a čekalo na odpověď. Při jeho přečtení bylo rozhořčení veliké; o promyšlenosti té zrady už nebylo možné pochybovat, a lidé se právem divili, že muž s takovým duchem, jako je pan z Rohanu, nás obětoval, a dokonce i svou vlastní čest, kvůli osobnímu usmíření s prvním prezidentem, jímž se tím chlácholil — a jehož pýcha by mu nikdy neodpustila ponížení, k nimž se on sám musel snížit, aby se toho sporu zbavil.

Když se tento pokus takto nezdařil, obrátili jsme se k jiným prostředkům. Bylo to protažení sporu skrze vévody z Uzès a z Lesdiguières. Ten druhý byl dítě pod poručnictvím své matky, jakési víly, jež bydlela téměř vždy sama v začarovaném paláci a na niž téměř nikdo neměl žádný vliv. Pan z Chaulnes, jenž ji čas od času navštěvoval, se nabídl, že s ní promluví, a dosáhl u ní toho, že její syn převzal spor po zesnulém vévodovi, svém otci, po našem boku — což dosud nebylo provedeno. Pana z Uzès jsem si vzal na starost sám, a on se k nám ochotně připojil pod záminkou, že kdyby tyto staré pairie takto ožily ze svého popela, mohly by se najít starší jeho vlastního povýšení, čemuž měl zájem předem zabránit, aby si na ně nemohly nárokovat přednost.

Mezitím jsme pečlivě hledali prostředky, jak prvního prezidenta vyloučit, když nám je poskytla sama jeho zatrpklost. Zacházeli jsme s ním mezitím tak, jako by už vyloučen byl. Magneux a Aubry, intendanti pánů z La Trémoille a z La Rochefoucauld, oba stejně schopní a oddaní svým pánům a horliví v naší věci, se tím prvnímu

prezidentovi zprotivili; nedokázal to skrýt, věděli jsme to, a právě proto o nás nikdy neslyšel jinak než skrze ně. Toto pohrdání, jež jsme okázale dávali najevo a dokonce rozhlašovali, ho zarmucovalo tak, že jednoho dne, když s ním přišli mluvit, jim řekl, že nemůže pochybovat o tom, že hledáme všemožné prostředky, jak ho vyloučit, že ta věc ale není nijak obtížná, protože stačí dát do sporu vévodu z Gesvres, s nímž má tu čest být spřízněn. Bylo mu ochotně posloužení: pan z Gesvres obdržel pozítří naše předvolání. Důvod je patrný výše z genealogie: byl synem dcery a sestry obou vévodů z Piney-Lucemburku. Nechápu, jak nikdo z nás ani z naší rady na tento prostředek nepřišel dřív. První prezident brzy litoval, že nás na to upozornil, ale zůstal vyloučen.

Na tom záležitost pro tento rok zůstala. Pěkné počasí přivolalo pana z Luxembourgu a jeho tři syny do Flander; nikdo z jeho lidí ani ochránců se jí v jeho nepřítomnosti nechtěl ujmout, stejně jako abbé z Luxembourgu, jeho syn. Smrt vévody ze Sully, k níž došlo během tažení, přinesla přirozený odklad o čtyři měsíce, a nemoc Portaila, našeho zpravodaje, trvala až do konce roku a dotrvala až do smrti pana z Luxembourgu, o níž se zmíním v pravý čas.

Touto zimou konečně zanikl proslulý rod Longueville[1], tak známý svým neslýchaným a až do svého vymření tak podivuhodně udržovaným štěstím. Pan z Longueville, jenž vystupoval na tolika stranách během nepokojů z nezletilosti Ludvíka XIV., zanechal ze svého prvního manželství se sestrou princezny z Carignanu a posledního hraběte ze Soissons — prince krve, zabitého v bitvě u Sedanu jako poslední ze své větve — jen vévodkyni z Nemours. Ze svého druhého manželství s proslulou vévodkyní z Longueville, sestrou pana Prince, hrdiny[2], a pana prince de Conti, měl jen dva syny: mladšího, od nějž se mnoho očekávalo, zabitého při přechodu Rýna, neženatého; druhého, slabého ducha, jehož poslali do Říma, kde si ho jezuité získali a papež z něj udělal kněze. Po návratu do Francie stále víc upadal do zmatenosti, takže byl na zbytek svého života uzavřen v opatství Saint-Georges u Rouenu, kde ho nikdo neviděl, a správy jeho majetku se ujal pan Princ[3]. Zemřel v prvních únorových dnech a našla se po něm závěť sepsaná v Lyonu, cestou do Říma, jíž odkazuje celý svůj majetek svému bratrovi, od té doby zabitému při přechodu Rýna, a nebude-li jeho ani jeho potomstva, paní své matce, a po ní pánům princům de Conti, jednomu po druhém. Starší z těchto princů byl už dávno mrtev, takže tím

1. *Vysvětlivka:* Henri II. d'Orléans, vévoda z Longueville (1595–1663), jenž během Frondy (nepokojů z nezletilosti Ludvíka XIV.) měnil strany — viz už kap. V.
2. *Vysvětlivka:* Zde „pan Princ, hrdina" označuje Ludvíka II. Bourbonského, prince de Condé, zvaného Velký Condé (1621–1686), stejně jako v kap. IV–V a VIII — nezaměňovat s dále zmíněným současným „panem Princem" (jeho synem).
3. *Vysvětlivka:* Zde „pan Princ" již označuje Jindřicha Julia Bourbonského, syna Velkého Condého, jenž se ujal správy majetku slabomyslného syna vévodkyně z Longueville, svého bratrance — stejné použití titulu jako v kap. VI–VII.

jediným povolaným k tomuto velkému dědictví se stal onen mladší, jehož nárok se paní z Nemours pevně rozhodla napadnout.

Pan ze Soubise téměř současně uzavřel sňatek dědičky z Ventadouru se svým nejstarším synem. Byla vdovou po princi z Turenne[4], nejstarším synu a nástupci pana z Bouillonu, smrtelně raněném u Steinkerque[5], jenž zemřel následujícího dne na svá zranění, když psal dopis své milence. Několika bonmoty prokázal, že není nehodným pravnukem maršála z Bouillonu, abych nemluvil o ničem novějším; a kardinál z Bouillonu z toho měl takový žal, že přinutil P. Gaillarda, jezuitu, jenž byl celé jejich rodině velmi oddán, aby nad ním pronesl smuteční řeč. V tomto dosti krátkém manželství s ní neměl děti; ale ona měla dost času se proslavit tak veřejnou galantností, že ji žádná žena nechtěla vídat a že písničky, jež o ní bzučely[6], se zpívaly ve Flandrech, v armádě, kde ji princ z Rohanu nešetřil a často a veřejně je zpíval. Chtěla se provdat za rytíře z Bouillonu, jenž se jí velmi líbil, a on po ní velmi toužil kvůli velkému majetku, jejž už měla, i dalšímu nesmírnému, jenž se jí týkal. Pan a paní z Ventadouru nechtěli o mladším synovi, tak málo zaopatřeném, ani slyšet. Pan a paní z Bouillonu se tomu bránili neméně, protože ji chtěli provdat za vévodu z Albretu, jenž se stal jejich nejstarším synem, o něhož ona vůbec nestála, takže na základě rodinné dohody byl král poprošen, aby poslal rytíře z Bouillonu ochladit svou lásku do Turenne, kde ho drželi, dokud už o tom nebyla řeč; ale ona také vytrvale odmítala nejstaršího syna. Pan ze Soubise pokládal tento velký sňatek za nejpevnější základ své větve. Měl dobré důvody nebýt při výběru vybíravý: krása jeho ženy z něj udělala prince a guvernéra provincie, s nadějí na ještě víc. Bohatství snachy, ať už byla jakékoli pověsti, mu připadalo hodné toho, aby pohrdl tím, co si o tom lidé řeknou. Zkrátka, sňatek se uskutečnil.

Byla tu jedna stará měšťanka na Marais, k níž její duchaplnost a móda vždy přitahovaly nejlepší společnost dvora i města; jmenovala se paní Cornuelová[7] a pan ze Soubise patřil k jejím přátelům. Šel jí tedy oznámit sňatek, jejž právě uzavřel, celý zaujatý urozeností a velkým majetkem, jenž se s ním pojil. „Ale pane," odpověděla mu ta dobrá žena, jež právě umírala a zemřela dva dny nato, „to je pěkný a dobrý sňatek — tak za šedesát nebo osmdesát let!" Vévoda z Montfortu, nejstarší syn vé-

4. *Vysvětlivka:* Louis-Charles de La Tour d'Auvergne, princ de Turenne (asi 1665–1692), nejstarší syn vévody z Bouillonu, smrtelně zraněn v bitvě u Steinkerque 3. srpna 1692, zemřel následujícího dne. Jeho vdova, Anne-Geneviève de Lévis, dědička z Ventadouru, se nyní znovu provdala za nejstaršího syna pana ze Soubise, Hercula-Mériadeca de Rohan.
5. *Vysvětlivka:* Bitva u Steinkerque (3. srpna 1692) ve Flandrech, vítězství maršála z Luxembourgu nad Vilémem III. Oranžským — viz kap. VI.
6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Slovo *moucher* se u Saint-Simona vyskytuje vícekrát ve zvláštním významu „bzučet, létat kolem jako moucha" — zde tedy o písničkách, které o ní „bzučely", tj. které o ní kolovaly a byly hojně a veřejně zpívány.
7. *Vysvětlivka:* Anne-Marie Bigot, paní Cornuelová (1605–1694), proslulá pařížská saloniérka žijící na Marais, věhlasná svými ostrými a vtipnými výroky (sbírali je mimo jiné paní ze Sévigné a Tallemant des Réaux); zemřela téhož roku 1694, krátce po zde vylíčené příhodě.

vody z Chevreuse, se ve stejné době oženil s jedinou dcerou Dangeaua, rytíře řádu, a jeho první ženy, dcery Morina zvaného Žid, sestry maršálky z Estrées. Pokládá se za velmi bohatou, ale prý také neumí zadržet své větry, čemuž se hodně žertovalo.

Vévoda z Villeroy se ve stejné době oženil s druhou dcerou paní z Louvois, velmi bohatou a půvabnou, sestrou pana z Barbezieux a také dost mladší sestrou vévodkyně z La Rocheguyonu. Arcibiskup z Remeše, její strýc — stejně skromný, pokud jde o vlastní původ, jako všichni Tellierové, tak jako jsou Colbertové na ten svůj přehnaně pyšní, a právě proto dost nebezpečný, pokud šlo o původ druhých —, jí řekl: „Neteři, budete vévodkyní jako Vaše sestra, ale nemyslete si, že jste si rovny. Neboť Vás upozorňuji, že Váš manžel by se nehodil ani za pážete Vašeho švagra." Lze si domyslet, jak moc tato upřímnost, jež nezůstala utajena, zavázala maršála z Villeroy, jenž byl přesto jeho dobrým přítelem.

Konečně markýz z La Châtre se oženil s jedinou dcerou z prvního manželství markýze z Lavardin, rytíře řádu, se sestrou vévody z Chevreuse.

Té zimy bylo mnoho plesů a několik krásných v Palais-Royal; na prvním z nich jsem měl tu čest vést v branle paní princeznu de Conti, vdovu, dceru krále[8], a na masopustní úterý byla velká maškaráda ve Versailles ve velkém apartmá, kam král přivedl anglického krále a královnu[9] poté, co jim dal večeři. Dámy tam byly rozděleny do čtyř quadrilles, vedených paní vévodkyní z Chartres, Mademoiselle, paní Vévodkyní a paní princeznou de Conti, vdovou. Navzdory maškarádě se začalo branlem, a já v něm vedl jedinou dceru vévody z La Trémoille, jež byla dokonale urostlá a tančila jako málokdo. Byla oblečena za Maurku v první quadrille, jež zvítězila nádherou, a poslední galantností oděvů.

Armády byly rozděleny jako obvykle: velká flanderská panu z Luxembourgu, menší maršálovi z Boufflers, a markýz z Harcourtu dostal jeho létající sbor; německá maršálovi z Lorges, piemontská maršálovi Catinatovi, a vévoda z Noailles zůstal doma v Roussillonu. Maršál z Villeroy sloužil jako druhý pod panem z Luxembourgu a maršál z Joyeuse jako druhý pod panem z Lorges. Maršál ze Choiseul odjel do Normandie s velmi rozsáhlým velením.

Páni z Beuvronu a z Matignonu, rytíři řádu a generální místodržitelé provincie, se zdráhali psát mu monseigneur; dostali od krále rozkaz, aby to udělali, a museli uposlechnout. Monseigneur byl po těchto rozděleních prohlášen velitelem armád ve Flandrech, a s ním všichni princové.

Pluk, jejž jsem koupil, se nacházel v kvartýru v pařížské generalitě, tedy určený pro Flandry, kam jsem po všem, co se odehrálo s panem z Luxembourgu, neměl chuť jet. Na radu pana z Beauvilliers jsem králi napsal své důvody velmi stručně a

8. *Vysvětlivka:* Marie-Anne de Bourbon, legitimovaná dcera Ludvíka XIV. a paní de La Vallière, vdova po starším princi de Conti (Ludvík-Arnošt de Bourbon, zemřel 1685).
9. *Vysvětlivka:* Jakub II. Stuart a jeho manželka Marie Modenská, žijící v exilu na zámku Saint-Germain-en-Laye po Slavné revoluci roku 1688 — Ludvík XIV. je nadále uznával jako anglického krále a královnu.

podal jsem mu svůj dopis, když ráno vycházel ze svého lever do kabinetu a chystal se odjet do Chantilly a Compiègne na přehlídky a hned poté se vrátit. Doprovodil jsem ho na mši a odtud k jeho kočáru, když odjížděl. Postavil nohu do dvířek, pak ji stáhl zpět, a otočiv se ke mně, řekl mi: „Pane, přečetl jsem si Váš dopis, budu na to pamatovat." Skutečně jsem se krátce nato dozvěděl, že mě zaměnili s plukem rytíře ze Sully, jenž byl v Toulu a jenž měl jít do Flander na mé místo, a já do Německa na jeho místo. Tím větší radost jsem měl, že jsem takto unikl panu z Luxembourgu, a to díky zvláštní, dobrotivé pozornosti krále, protože jsem se dozvěděl, že pan z Luxembourgu z toho měl skutečnou zlost.

Před několika lety byl Monseigneur velmi zamilován do dcery vévody z La Force, kterou v rozptýlení jeho rodiny kvůli náboženství[10] dali jako dvorní dámu paní Dauphine — první dceru vévody, jež kdy takové místo přijala, a král tím pověřil vévodkyni z Arpajon, dvorní dámu, jež ji ubytovala a živila ve svém apartmá ve Versailles, když byla komora dívek zrušena. Od té doby ji provdali za syna hraběte z Roure s nástupnictvím v jeho úřadu generálního místodržitele Languedoku a s trochou peněz, které dal král, aby se jí čestně zbavil, načež jí pan ze Seignelay zakázal přicházet ke dvoru. Monseigneur to uctivě snášel a ke skrytému pokračování této známosti používal markýze z Créqui; ale stalo se, že si markýz a paní z Roure padli do oka.

Monseigneur se to dozvěděl; okázale se rozešli; dary byly vráceny z obou stran, což je u dauphina věc vzácná, a markýz z Créqui byl vypuzen z království, mimo něž strávil nějaký čas.

Tuto zimu se špatně uhašený oheň znovu vzňal; paní z Roure se nemohla s Monseigneurem ve Versailles setkávat tak tajně, aby o tom král nebyl zpraven. Promluvil o tom s Monseigneurem a nic tím nezískal. Tento princ nešel o Velikonocích k svátosti, čímž byl král velmi rozhněván, natolik, že onu dámu vypověděl do Normandie, na otcovy pozemky, až do dalšího rozkazu. Monseigneur nedokázal udělat nic jiného, než jí poslat tisíc louisdorů po Joyeu, svém prvním komorníkovi, a poté vykonat své pobožnosti. Král si přál, aby jel do Německa, ale on kvůli intrice, jež se rozvinula během tažení, dal přednost Flandrům, a král s tím souhlasil. Vybral dobráka La Feuillée, velmi vynikajícího generálporučíka, jemuž táhlo na osmdesát let, aby mu byl u armády rádcem a aby bez jeho mínění nic nepodnikal. To se panu z Luxembourgu asi příliš nezamlouvalo; ale král chtěl svému synovi zvláštního mentora. Snad si vzpomněl na to, co se přihodilo předchozího roku u Heilbronnu, a chtěl mu dát někoho, u koho by se nemusel obávat stejných nesnází.

La Feuillée měl tu výsadu, že u armády nedržel službu podle pořadí, a přesto byl uznáván a bylo s ním zacházeno jako s generálporučíkem, vždy ubytován před-

10. *Vysvětlivka:* Rodina vévodů z La Force patřila k předním hugenotským (protestantským) šlechtickým rodům Francie; zmíněné „rozptýlení kvůli náboženství" naráží na dopady zrušení nantského ediktu (1685) a pronásledování protestantů, jimž bylo příbuzenstvo rodu vystaveno.

nostně u Monseigneura nebo co nejblíže něj, s výslovným královským zákazem konat pochody jinak než v kočáře a nasedat na koně jinak než po boku Monseigneura před nepřítelem. Byl to velmi počestný šlechtic, mírný, moudrý, statečný, výborný generální důstojník, jenž si zasloužil veškerou tuto důvěru. Pan z Chaulnes odjel do svého guvernérství v Bretani; vévoda z Aumontu, ačkoli byl ten rok ve službě jako první šlechtic královy komory, do Boulogne; maršál z Estrées do kraje Aunis, Saintonge a Poitou; a maršál z Tourville velel námořní armádě, hrabě z Estrées menší, a jemu podléhal v případě spojení, v němž Tourville zůstal velitelem.

Jel jsem do Soissons podívat se na svůj shromážděný pluk. Řekl jsem to králi, jenž se mnou dlouho mluvil ve svém kabinetu a doporučil mi přísnost, což bylo příčinou, že jsem jí při této přehlídce projevil víc, než bych jinak byl projevil. Byl jsem navštívit maršály z Lorges a z Joyeuse, kteří mi návštěvu oplatili. S druhým jsem byl zadobře; poctivost toho prvního se mi líbila, takže jsem byl stejně spokojen, že jedu k této armádě, jako bych byl zarmoucen, kdybych měl sloužit ve Flandrech. Nakonec jsem vyrazil do Štrasburku, kde mě překvapila velkolepost tohoto města a počet, velikost a krása jeho opevnění.

Měl jsem tu radost, že jsem tam znovu potkal jednoho ze svých starých přátel: byl to P. Wolf, jehož jsem předem poslal shánět v pěti nebo šesti okolních jezuitských domech a jehož našli v Haguenau, kde byl rektorem. Býval společníkem P. Adelmana, zpovědníka paní Dauphine, a jelikož jsem od mládí uměl a dokonale mluvil německy, staralo se o to, aby mi byly opatřovány německé známosti, a tito dva se mi velmi zalíbili. Po smrti paní Dauphine je poslali do Alsaska, ale zakázali jim jít dál. P. Adelman se nemohl udržet, aby se nejel podívat do své vlasti. To bylo shledáno tak nevhodným, že si musel, aby si udržel svůj královský důchod, odejít do Nîmes a uzavřít se v Languedoku, kde zemřel. P. Wolf, opatrnější, se udržel v Alsasku a zůstal tam natrvalo.

Uspořádali jsme několik hostin po způsobu kraje v krásném domě pana Rosena, s nímž jsem se spřátelil při předchozím flanderském tažení, kde sloužil jako generálporučík a byl generálním polním mistrem jízdy, a jenž mi ho od té doby každý rok velmi ochotně půjčoval. Zůstal jsem šest dní ve Štrasburku, kde mi poradili plout po Rýnu až do Philippsburgu. Pro sebe a pár lidí, jež jsem vedl, jsem si vzal dva k sobě přivázané redliny — jsou to velmi malé, dlouhé a úzké, velmi lehké lodičky — a další pro to, co mě následovalo. Přenocoval jsem ve Fort-Louis, kam jsem dorazil brzy, takže jsem měl při příjezdu čas ho prohlédnout. Rouville, jenž tam byl guvernérem, mě přijal s velkou zdvořilostí a dobrým pohoštěním; a nazítří jsem přenocoval ve Philippsburgu, kde mě guvernér Desbordes ubytoval, dobře pohostil a zahrnul spoustou zdvořilostí. Tam jsem se setkal s velkou společností lidí, kteří se chystali připojit k armádě, mimo jiné s falckým princem z Birkenfeldu, kapitánem jízdy v pluku Bissy, mým velmi blízkým přítelem.

Nazítří jsme vyrazili připojit se k jízdě, ležící táborem u Obersheimu pod velením generálporučíka Mélaka[11]; pěchota byla pod Landau s maršály a všemi generálními důstojníky. Jakmile jsem dorazil, šel jsem k Mélakovi, jenž mě nazítří přišel navštívit. Přijal jsem návštěvu všech, kdo tam byli z brigádních generálů a plukovníků, a nekonečné množství dalších důstojníků, a učinil jsem totéž jim, tedy aspoň těm prvním. Tento tábor, tak blízko Rýna, se svým klidem podobal táboru v míru, ale brzy se veškerá naše jízda přesunula přes Rýn po mostě u Philippsburgu, aby se na druhé straně spojila s pěchotou, jež tam už byla se všemi generály, a tam jsem šel poprvé nejdřív k oběma maršálům Francie. Šel jsem také navštívit Villarse, generálporučíka a generálního komisaře jízdy, jenž jí velel, a podle svého volna hlavní generální důstojníky.

Octl jsem se se Sonastrem v Harlusově brigádě, jež tvořila levé křídlo druhé linie. Byli to dva velmi počestní a velmi společenští lidé.

Sonastre byl zetěm Montbrona, rytíře řádu a jediného generálního místodržitele Flander, jenž byl kdysi velmi v módě a jenž se téměř stále zdržoval ve svém guvernérství v Cambrai. Harlus byl starý, vynikající důstojník, statný a přitom velmi znalý dobrých mravů: měl úřad královského štolby a byl starším bratrem Vertillyho, majora žandarmerie, rovněž velmi galantního muže.

Na svatojánský předvečer, když jsem u sebe obědval s markýzi z Grignan, z Arpajonu a z Lautrec a s několika dalšími důstojníky, dozvěděli jsme se, že se na výšinách objevil nepřítel v dost velkém počtu: leželi jsme táborem zadkem opřeni o Neckar, na krátký dostřel děla od Heidelbergu, a potvrzení jsme se dozvěděli u hlavního stanu, kam jsme se rozběhli. Byly vydány různé rozkazy, a kolem půlnoci se armáda dala na pochod.

Barbezières byl vepředu s dost silným oddílem, aby provedl průzkum co nejblíž nepřítele, ale se zákazem cokoli zahájit.

Malé oddíly, jež před sebou vyslal, se přiblížily k nepříteli tak blízko, že se musely stáhnout zpět k Barbezièrovi, jenž jim vytkl, že se neuvážlivě příliš vysunuly. Za začínajícího jasného dne poznal, že je vůči těm, kdo na něj postupovali, značně slabší, a poslal požádat maršála z Lorges o pomoc. Tento generál, jenž nechtěl nic zahájit, aniž by dobře věděl, co dělá, byl tímto střetnutím velmi rozmrzelý, poslal Barbezièrovi posilu a vzkázal mu, ať se stáhne. Tato posila už zastihla střelbu z pistolí, ale nepřátelé, kteří tam byli jen jako oddíl a domnívali se, že je naše armáda docela blízko, dál stíhali Barbezièra jen vlažně, takže svůj ústup provedl snadno.

Mezitím armáda pokračovala v pochodu v podobě půlměsíce, s dlouhými zastávkami. Kolem jedné hodiny odpoledne dorazila docela blízko vesnice Roth a také docela blízko nepřítele, jenž zaujímal výšiny u Weislochu, silně rozčleněné ži-

11. *Vysvětlivka:* Ézéchiel du Mas, hrabě de Mélac (asi 1630–1704), voják, jenž je v Německu dodnes neblaze vzpomínán především jako důstojník, který o pět let dříve (1689) na Louvoisův rozkaz přímo řídil vypálení Heidelbergu a dalších falckých měst.

vými ploty a vinicemi, jejichž zadní stranu jsme neznali. Vesnice Weisloch ležela na hřebeni, trochu ve svahu a vpravo od nás, a pod těmito výšinami byl potok, jehož břehy byly dost špatné. Přišla falešná zpráva, kvůli níž jsme zastavili v kolonách, že zavazadla, jež postupovala v dost špatném pořádku, byla opuštěna a vydána drancování. Maršál z Joyeuse se tam vyřítil tryskem, ale cestou se dozvěděl, že to byl jen falešný poplach, a rychle se vrátil zpět.

Nepřítel měl na tomto potoce, o němž jsem mluvil, drobná stanoviště, zejména jedno na obranu kamenného mostu. Hrabě z Averne, brigádní generál dragounů[12], dostal rozkaz jej napadnout, a dobyl ho; ale byl tam zabit poté, co je odtud vypudil a hnal je daleko. Byl to urozený Sicilan, jehož spíš neštěstí než vlastní volba vrhly do vzpoury jeho vlasti[13] a jehož pan z La Feuillade přivedl s několika dalšími zpět, když stahoval francouzské jednotky ze Sicílie. Byl velmi litován pro své zásluhy a statečnost, zejména panem maršálem z Lorges, k němuž byl velmi připoután, a panem z La Rochefoucauld.

Markýz du Châtelet přešel potok s Mérinvillovou brigádou, jíž velel v jeho nepřítomnosti, a s pomocí několika rot žandarmerie vytlačil nepřítele z výšin. Na tomto malém boji se podílely jen jednotky tvořící obě křídla pravé strany, kudy se postupovalo, protože zbytek byl příliš vzdálen. Maršál z Lorges, jenž viděl docela blízko zarostlé stráně, jejichž zadní stranu ani to, kolik tam mohlo být vojska, neznal, nechal své jednotky stáhnout, udržel potok a utábořil se v rovině, se svým hlavním stanem v Rothu. Zůstal tam osm dní s velkou opatrností, dokud se moučné zásoby ve Philippsburgu neukázaly vyčerpané a píce v celém tomto malém kraji snědená, načež svou armádu odvedl zpět na tuto stranu Rýna.

Provedl ten nejkrásnější pochod na světě. Vyklidil tábor v Rothu v jedenáct hodin dopoledne, s velkým válečným hlukem, v devíti kolonách, jež při odchodu provedly karakolu, v přítomnosti nepřítele, jenž obsazoval druhý břeh potoka a táborem ležel na zadní straně výšin za sebou, kde se odehrál ten malý boj. Všechny tyto kolony prošly lesem s takovou přesností, že se na pláni u Schwetzingenu, kde se ihned seřadily do bitevního šiku, každá brigáda ocitla ve svém pořadí a na svém místě. Poté defilovaly s velkým pořádkem a rychlostí přes most a brodem přes velký potok, vojska v bitevním šiku, dokud nepřišla řada na každou z nich přejít. Maršál z Joyeuse zůstal u mostu, aby udržoval pořádek a vše urychloval, a maršál z Lorges u zadního voje. Vše bylo převedeno za dvě hodiny, protože potraviny, dělostřelectvo a velká i malá zavazadla se vydaly napřed. Nějakou dobu se věřilo, že tento pochod

12. *Vysvětlivka:* Comte d'Averne, sicilský šlechtic ve francouzských službách, brigádní generál dragounů, padl při dobývání mostu přes potok u Weislochu v červnu 1694.
13. *Vysvětlivka:* Narážka na messinské povstání proti španělské nadvládě na Sicílii, jež Francie v letech 1674–1678 vojensky podporovala; po stažení francouzských jednotek roku 1678 odešla s nimi do francouzských služeb i řada sicilských šlechticů věrných povstání.

bude rušen, ale později se zjistilo, že princ Ludvík Bádenský[14], velící císařské armádě, se to neodvážil, a nahlas svým lidem řekl, že tento pochod byl příliš dobře uspořádán, než aby ho mohl úspěšně napadnout.

Utábořili jsme se u kapucínů ve Philippsburgu, kam se cestou spojila celá armáda, a jelikož byla všechna zavazadla v Obersheimu se zálohou a s Romainvillem, jenž jí velel — jedním z nejstarších a nejváženějších jízdních brigádních generálů —, každý se vecpal do Philippsburgu, jak uměl; guvernér mi dal pokoj majora, a La Châtre, jenž se to dozvěděl, mě požádal, aby se ke mně mohl uchýlit. Nazítří nám major dal snídani; a zatímco armáda defilovala přes rýnský most, šel jsem se poklonit oběma maršálům a odtud jsem se k armádě připojil u Obersheimu, kde se utábořila.

Prošli jsme Špýrem[15], jehož zpustošení jsem nemohl neoplakávat.

Bylo to jedno z nejkrásnějších a nejvzkvétajících měst říše; uchovávalo její archivy; bylo sídlem říšského komorního soudu, a říšské sněmy se tam často scházely. Vše tam bylo srovnáno se zemí ohněm, jejž tam dal na počátku války zapálit pan z Louvois[16], stejně jako v celé Falci; a ti obyvatelé, co jich tam bylo — velmi málo —, byli přikrčeni pod těmito troskami nebo bydleli ve sklepích. Katedrála byla o něco víc ušetřena, stejně jako obě její krásné věže a jezuitský dům, ale nic jiného. Chamilly, první generálporučík armády a guvernér Štrasburku, zůstal v Obersheimu s Vaubecourtem, polním maršálem, a s celou pěchotou: maršálové, všichni generální důstojníci, celá jízda a jediná pikardská brigáda odešli do Osthofenu a Westhofenu a po osmi dnech do Guinsheimu, zadkem ke Starému Rýnu. Tam se konaly oslavy úspěchů v Katalánsku.

14. *Vysvětlivka:* Ludvík Vilém Bádenský, zvaný „Türkenlouis" (1655–1707), markrabě bádensko-bádenský, proslulý svými vítězstvími nad Osmany (mj. u Slankamenu 1691); od roku 1693 velitel císařské armády na Rýně, protivník francouzských maršálů v této válce.
15. *Vysvětlivka:* Špýr (francouzsky Spire, německy Speyer), jedno z historických center Svaté říše římské a sídlo říšského komorního soudu (Reichskammergericht) — vypálen francouzskými vojsky roku 1689 na Louvoisův rozkaz, včetně poškození císařské hrobky v katedrále.
16. *Vysvětlivka:* François-Michel Le Tellier, markýz z Louvois (1641–1691), válečný ministr Ludvíka XIV., strůjce zpustošení Falce (Palatinátu) na počátku Války Augsburské ligy roku 1689 — cílem bylo vytvořit vypálené předpolí, jež mělo zpomalit postup nepřítele. Louvois sám zemřel roku 1691, tři roky před dějem této kapitoly.

Kapitola dvanáctá

Pan z Noailles nechal svou armádu 28. května přejít řeku Ter před markýzem z Villeny, čili vévodou z Escalony — je to táž osoba —, místokrálem Katalánska[1], a porazil ho; patnáct set zajatců, veškeré dělostřelectvo a zavazadla, a nepřítel na útěku a pronásledován. Ztratili tam pět set mužů, pan z Noailles tři sta. Starý Chazeron, rytíř řádu a první generálporučík této armády, měl veškerou čest z přechodu i z boje. Pan z Noailles přešel Ter až během útěku nepřátel; alespoň tak se to vykládalo a tomu se věřilo. Měli jsme tam málo zraněných vyšších důstojníků a ukořistili jsme mnoho praporů. Velitel španělské jízdy, seržant-major a několik plukovníků byli zajati. Markýz z Noailles, bratr maršálův, jenž přinesl tuto zprávu, se za to stal brigádním generálem s osmi tisíci librami odměny, kromě odměny za samotnou cestu. Palamós byl dobyt 7. června ztečí, zabili jim tam tři sta mužů a šest set zajali. Citadela se vzdala krátce nato, totiž 10., posádka patnácti set mužů padla do válečného zajetí. Místo je významné svým přístavem i samo o sobě.

To vyvolalo zpívání Te Deum a vyneslo staré vévodkyni z Noailles[2] dopis psaný vlastní rukou krále. Byla to velmi milá světice, jež dlouho bývala dámou šatny královny matky a byla s ní i s králem zadobře; vždy ctnostná u dvora, už dlouho žijící v ústraní v Châlons-sur-Marne, ve velké samotě, a zpovídající se každý večer svému synovi, biskupovi.

Pan z Noailles pokračoval ve svém postupu a dobyl Girony za šest dní otevřeného zákopového obléhání.

Pevnost kapitulovala 29. června a třítisícová posádka se zavázala nebojovat až do 1. listopadu. Takto skvělé tažení vyneslo vévodovi z Noailles patent místokrále Katalánska, jehož se ujal v katedrále v Gironě, a nevynechal přitom nic ze všech obřadů a vyznamenání, jež mu mohly lichotit.

1. *Vysvětlivka:* Markýz z Villeny, vévoda z Escalony (Juan Manuel Fernández Pacheco), místokrál Katalánska za Karla II. Španělského. Moderní historiografie klade bitvu na řece Ter na 27. května 1694 (Saint-Simon uvádí 28. května).
2. *Vysvětlivka:* Louise Boyer, vévodkyně z Noailles (1632–1697), vdova po prvním vévodovi Anne de Noailles a matka maršála z Noailles, dlouholetá dáma šatny královny matky Anny Rakouské (zemřelé už roku 1666) — v pozdním věku žila v ústraní a byla proslulá zbožností. Syn-biskup, jemuž se zpovídala, je Louis-Antoine de Noailles, tehdy biskup v Châlons, pozdější arcibiskup pařížský a kardinál.

Ještě dobyl smělostí jediného muže hrad Castell-Follit, na vysoké skalní homoli, jež ovládá celou rovinu. Jednoho odhodlaného vojáka napadlo jít se podívat, zda je první opevnění střeženo mnoha lidmi; shledal je opuštěné a vstoupil dovnitř se zbraní v ruce a hlasitě volal, aby ho ostatní následovali. Následovalo ho pět nebo šest dalších, kteří s ním vstoupili do druhého opevnění. Prý bylo plné lidí, ale ti se tak vyděsili, když se viděli napadeni na místě pokládaném za nepřístupné, že se při těch výkřicích domnívali, že musí čelit útoku, a na útěku vyvolali v hradu tak prudký poplach a byli tímto malým počtem, jenž ovšem mezitím značně vzrostl, tak zuřivě pronásledováni, že se všichni vřítili dovnitř jedni přes druhé a pevnost byla dobyta s velkým krveprolitím. Ostalric padl rovněž do rukou pana z Noailles a uzavřel toto šťastné tažení.

Admirál Russel[3] zakotvil s velkým počtem lodí u Barcelony, kam se markýz z Villeny uchýlil se zbytky své armády, a naše námořní síly nebyly proti Russelovým dostatečné[4]. Nepřátelské síly celé léto obcházely naše pobřeží, bombardovaly, co mohly, a vypálily téměř celé město Dieppe[5]. Rytíř Lotrinský, jenž byl ve Forges, tam přispěchal s několika lázeňskými hosty a pomohl podle svých nejlepších sil maršálovi z Choiseul a panu z Beuvronu. Král rytíři Lotrinskému napsal, aby mu poděkoval za horlivost, kterou projevil.

V Itálii se nic nestalo a vše tam skončilo blokádou Casale. Pánové z Vendôme strávili téměř celé tažení v Provence, kam je maršál Catinat s několika jednotkami odeslal.

Ve Flandrech se jen vzájemně pozorovalo a udržovalo zásobování. Velká část tažení uplynula v táboře u Vignamontu, kde se nakonec píce stala vzdálenou a obtížně dostupnou. Princ oranžský byl nucen jít pro ni jako první a k opuštění tábora si zvolil 17., kdy byla téměř celá Monseigneurova armáda na píci. Přesto ještě téhož večera vyrazilo levé křídlo s maršály z Villeroy a z Boufflers, jenž se připojil před dvěma dny, a nazítří, 18., je následoval Monseigneur s panem z Luxembourgu se zbytkem armády. Nepřátelé měli náskok dvou pochodů, zatímco Monseigneur musel překonat Sambru a mnoho potoků a soutěsek a musel obsadit tábor u Espierres dřív, než by se ho nepřátelé zmocnili. Jeho armáda postupovala v několika oddělených sborech. Pěchotě ulehčilo velké množství vozů, jež se podařilo sehnat, a po Sambře se dopravovalo dělostřelectvo a proviant, dokud se jí dalo využít. Pochod probíhal s velkým pořádkem a takovou rychlostí, s maršálem z Villeroy stále vpředu, že Monseigneur obsadil tábor u Espierres 25., právě ve chvíli, kdy se na druhé straně objevil

3. *Vysvětlivka:* Edward Russell, pozdější hrabě z Orfordu (1653–1727), anglický admirál, velitel spojeneckého loďstva ve Středomoří, jež mělo roku 1694 bránit Barcelonu před francouzským tažením v Katalánsku.
4. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Slovo *bastantes* znamená „dostatečné", „postačující".
5. *Vysvětlivka:* Narážka na anglicko-nizozemské bombardování francouzského pobřeží v létě 1694 (mj. Dieppe a Le Havre), odvetu za francouzské nájezdy na anglická a nizozemská pobřežní města.

předvoj nepřátel. Zbytek dne se dělostřelecky střílelo přes potok Espierres a nepřátelé se navečer stáhli. Tento důležitý pochod byl velmi krásný a hodně obdivovaný. Zbytek tohoto tažení už byl jen zásobováním. Princové odjeli dost brzy do Fontainebleau a pan z Luxembourgu se po jejich odjezdu marně osobně vypravil s několika jednotkami přepadnout ležení hraběte z Athlone[6], jenž však už na základě varování, jehož se mu dostalo, odtáhl.

Naše německé tažení skončilo velmi klidně. Zůstali jsme čtyřicet dní u Gau-Bickelheimu[7] v tom nejkrásnějším a nejlepším táboře na světě, a za nádherného počasí, ačkoli se trochu chýlilo k chladu: tento počínající chlad mi vynesl spor o dům s d'Esclainvilliers, plukovníkem jízdy; věc došla až k panu maršálovi z Lorges, jenž mi obratem vzkázal po Permillacovi, ubytovateli jízdy, že dům je můj, a totéž oznámil d'Esclainvilliersovi. Snad mu řekl ještě víc, protože d'Esclainvilliers za mnou přišel ještě téhož večera, když jsem si povídal na prahu svých dveří s princem z Talmontu a pěti nebo šesti dalšími brigádními generály nebo plukovníky, a hojně se mi omlouval. Přišel ke mně ještě jednou o dva dny později; pak jsem ho šel navštívit já a potom jsem ho pozval na oběd spolu s dalšími, jak jsem vždy míval u stolu hodně lidí — generály, plukovníky i další důstojníky. Byl to řádný člověk, poněkud těžkopádný, ale dobrák a slušný muž, který velmi dobře uměl vést jízdní jednotku.

Po tak dlouhém pobytu v hojném táboře bylo třeba jít jinam; maršál z Lorges chtěl ponechat silný pěší sbor v Alsasku, aby zabránil nepříteli vniknout tam po rychle postaveném pontonovém mostě, až se sám kvůli zásobování vzdálí, a nepovolil námitkám La Grange, intendanta armády, jenž byl zároveň intendantem Alsaska.

Ten o tom napsal ke dvoru a sdělil, že kdyby tato pěchota zůstala v Alsasku, znemožnila by provincii zaplatit sto tisíc ekú, jež byly připraveny k vybrání, že jde o zbytečné obavy a předběžná opatření a že ručí svou hlavou za to, že nepřítel nepřekročí Rýn a že ani není ve stavu na to pomýšlet. Barbezieux[8], jenž měl při vší své velkopanskosti v sobě víc z intendanta než z vojevůdce a byl také víc nakloněn věřit prvnímu než druhému, přiklonil krále na svou stranu, takže maršál obdržel jednoznačný rozkaz přesně v duchu toho, co navrhl La Grange. Maršál z Lorges mohl jen uposlechnout; a protože nenašel bližší zásobování než na březích Nahe, usadil se s

6. *Vysvětlivka:* Godard van Reede, hrabě z Athlone (1644–1703), nizozemský generál ve službách Viléma III. Oranžského, velitel spojenecké jízdy ve Flandrech — titul odvozen od irského města Athlone.
7. *Vysvětlivka:* Gau-Bickelheim, vesnice v dnešní spolkové zemi Porýní-Falc nedaleko Bad Kreuznachu — v tomto táboře, jak autor sám dále vypráví, začal psát tyto Paměti.
8. *Vysvětlivka:* Louis-François-Marie Le Tellier, markýz z Barbezieux (1668–1701), syn markýze z Louvois; po otcově smrti (1691) zdědil úřad válečného státního sekretáře, ačkoli mu tehdy bylo pouhých třiadvacet let.

první linií hned u Kreuznachu a poslal Tallarda[9] s druhou linií za tuto malou, všude brodnou řeku, do Hunsrücku, kde jsme měli píci i proviant v hojnosti.

Sotva jsme si to vychutnali, přišel Tallardovi rozkaz okamžitě vyrazit se všemi svými jednotkami a spojit se s maršálem z Lorges; princ Ludvík Bádenský totiž vypočetl, že vzhledem k naší vzdálenosti bude mít čas provést nájezd na Alsasko dřív, než se s ním budeme moci spojit, a stáhnout se dřív, než k němu dorazíme. Postavil tedy pontonový most přes Rýn u Hagenbachu, kryt velkým ostrovem, na nějž umístil dělostřelectvo, a odtud se rozptýlil po Alsasku v oddělených sborech. Při první zprávě se maršál z Lorges vydal s několika jízdními oddíly až k Landau, kam mu maršál z Joyeuse přivedl své jednotky, a my jsme vyrazili nazítří po příchodu rozkazu, abychom přešli Nahe a utábořili se druhého dne u Flonheimu. Tallard tam dostal zprávu, že se princ Hesenský chystá s dvaceti tisíci muži napadnout ho nazítří při pochodu; ale čeho jsme se obávali, bylo najít soutěsku u Dürkheimu obsazenou, kde bylo snadné zabránit průchodu a udržet tak obě linie naší armády oddělené, a tedy ve velké tísni, a zpustošit Alsasko, zatímco samotná první linie by tomu nedokázala zabránit a druhá by zůstala nevyužita.

V této nesnázi se objevila sestřenice muže, u něhož jsem byl ubytován, jež právě přijela z Mohuče, odkud vyjela předešlého dne, a dozvěděl jsem se to od svých lidí, kteří to zjistili. Mluvila jen německy; zavedl jsem ji k Tallardovi, jenž mě požádal, abych mu posloužil jako tlumočník. Dozvěděli jsme se od ní, že brány Mohuče byly zavřené, že se z této strany nikoho nepouštělo dovnitř; že ji odtud nechali odejít; že viděla za Mohučí množství stanů a že jí husaři řekli, že je to princ Hesenský, jenž se chystá připojit k princi Ludvíkovi. To nás příliš nepoučilo. Tallard, který neměl žádnou zprávu od výzvědných oddílů, jež vyslal, poslal ještě další dva. Ušli jsme už čtrnáct francouzských mil a dorazili jsme až v osm hodin večer, takže bylo nutné dopřát noc odpočinku, a měli jsme před sebou ještě osm mil do soutěsek u Dürkheimu. Nazítří jsme vyrazili připraveni narazit na nepřítele, po němž se však neukázala ani stopa; a později se zjistilo, že onen tábor pod Mohučí čítal osm tisíc mužů, dychtivějších kořisti než boje. Romainville se svou zálohou se při odchodu z Arienthalu v Hunsrücku, kde jsme byli, vydal se zavazadly jinou cestou přes hory, takže jsme postupovali nalehko. Prošli jsme soutěskami u Dürkheimu bez jakékoli překážky a utábořili jsme se ještě čtyři míle dál, dvě míle od první linie, s níž na nás čekal maršál z Joyeuse. Tallard se k němu vypravil pro rozkazy, jež zněly pochodovat nazítří na Landau. Cestou jsme se spojili s první linií, a toto shledání bylo pro obě velkou radostí.

Ihned jsem šel do Landau navštívit pana maršála z Lorges, jenž netrpělivě čekal na svou armádu. Našel jsem ho v zahradě Mélaka, guvernéra pevnosti a jednoho z

9. *Vysvětlivka:* Camille d'Hostun, hrabě (později vévoda) z Tallard (1652–1728) — pozdější maršál Francie, o deset let později proslulý svou drtivou porážkou u Blenheimu (Hochstädtu, 1704) a následným zajetím v Anglii.

generálporučíků armády, s téměř všemi generály a s La Grangem, který byl viditelně v rozpacích a hlavu měl hodně svěšenou. Dozvěděli jsme se tam, že se nepřátelé, rozptýlení v několika sborech, zmocnili velké kořisti a množství rukojmí a že se silně opevňují na ostrově a v lesích u Hagenbachu; ale kolik jich vlastně přešlo Rýn, se nikdy nezjistilo. Nebylo to pro nedostatek snahy; Mélac porazil silný nepřátelský oddíl, přičemž Girardin byl lehce zraněn do břicha. Byl to velmi dobrý důstojník, brigádní generál jízdy a syn Vaillaca, rytíře řádu z roku 1661, jenž patřil ke dvoru Monsieurovu; byli to lidé z velmi dobrého rodu. Sloužil jako generálporučík v Irsku a velel tam armádě po smrti Saint-Rutha[10], jenž tam padl; ale znelíbil se panu z Louvois, jenž ho u krále vylíčil jako opilce; bylo na tom něco pravdy, a dál už nepostoupil.

Nazítří, po dlouhém pochodu, jsme se utábořili na velmi rozlehlém prostoru, odkud markýz z Alègre, polní maršál, který měl ten den službu, hned po příjezdu vzal gardy a Bretomellovy dragouny, aby se podíval, co je v rovině za ním. Postoupil až k lesu, kde ztekl velké opevnění, z něhož vypudil generála Soyera. Nazítří se odpočívalo; následující den se oba maršálové vydali do pole, pan z Lorges, aby vypudil nepřátele z Weissenburgu, ale zjistil, že už odtud odtáhli, pan z Joyeuse, aby šel do lesů, kde nalezl velké opevnění, na jehož dobytí neměl dost jednotek. Nazítří se opět odpočívalo. Pozítří se v táboře nechalo všechno sbaleno a vyrazilo se proti nepříteli v obrácené kolonně. Neušli jsme mnoho cesty přes velké záseky, když jsme se dozvěděli, že nepřátelé znovu přešli Rýn a svůj most rozebrali a odvezli, takže se armáda vrátila do tábora stejně smutná, jako z něj vyrazila veselá. O tři dny později dorazily do téhož tábora rozkazy k rozdělení jednotek. Nařizovaly, aby Tallard šel do Zweibrückenu, maršál z Joyeuse do Hunsrücku a maršál z Lorges, kam uzná za vhodné, s určením jednotek a generálů pro každého ze tří.

Maršál z Joyeuse se o svém určení dozvěděl hned a nic o tom neřekl, ať už opomenutím nebo z jiného důvodu; maršál z Lorges mu o tom nemluvil, ale v den rozdělení mu ráno napsal po pážeti, že ho prosí, aby vyrazil do dvou hodin. Joyeuse, dotčen, odpověděl ústně, že na nic není připraven a že nemůže vyrazit, a pak se šel projít. Maršál z Lorges, znepokojený touto odpovědí, se za ním vydal do jeho kvartýru, když ho potkal na projížďce; Joyeuse ani neotočil koně, aby k němu přijel. Lorges tedy dojel k němu sám. Přivítání bylo velmi chladné, řeč stejně tak: omluvy z jedné strany, stížnosti z druhé a pevné odmítnutí vyrazit. Tak se rozešli. Maršál z Lorges, stále víc znepokojený, měl přesné rozkazy a dopoledne ubíhalo. Uchýlil se k vyjednávání a pověřil tím markýze z Huxelles, rytíře řádu a generálporučíka, a Vaubecourta, polního maršála. Ti šli za maršálem z Joyeuse, jehož přesvědčili, aby alespoň přišel k druhému maršálovi, a přivedli ho tam. Vyslechli tam mši a pak se zavřeli. Za hodinu vyšli a byly vydány rozkazy k odchodu maršála z Joyeuse a jeho

10. *Vysvětlivka:* Charles Chalmont, markýz de Saint-Ruth (kolem 1629–1691), velitel francouzsko-irské (jakobitské) armády v Irsku, padl dělovou koulí v bitvě u Aughrimu 12. července 1691.

jednotek, k nimž jsem patřil já, a oba maršálové šli spolu obědvat k markýzi z Huxelles v kvartýru maršála z Joyeuse, jenž ležel na cestě k odchodu, k němuž mohlo dojít až po poledni.

Byl jsem s maršálem z Joyeuse velmi zadobře, takže mě ubytoval hned po posledním polním maršálovi a před Harlusem, mým brigádním generálem, jenž jako nejstarší z brigádních generálů naší malé armády velel jízdě. Ten se kvůli tomu nezlobil; ale ostatní brigádní generálové to nepokládali za příliš dobré, a ještě méně než oni falcký princ z Birkenfeldu, můj velký přítel, jenž mi o tom ale nic neřekl. Byl kapitánem v pluku Bissy, druhým brigádním generálem tohoto sboru. Naše brigáda připadla do Naurum, na břehu Nahe, docela blízko Ebernburgu, utopená v píci. Zůstal jsem tam až do 16. října, kdy mi maršál z Joyeuse velmi ochotně udělil dovolenou, a vydal jsem se do Paříže přes Metz, kde jsem se setkal s panem ze Sève, jenž tam byl prvním prezidentem parlamentu. Byl to jeden z nejbezúhonnějších a nejosvícenějších soudců, jenž byl velkým přítelem mého otce.

Než se vrátím do Paříže, je třeba napravit jedno opomenutí. Když jsme byli v táboře u Gau-Bickelheimu, byl La Bretesche pověřen, aby provedl průzkum směrem k Rheinfelsu. Byl to šlechtic, jenž přišel ve válce o nohu, vyznamenal se jako velitel výzvědných výprav a získal i širší schopnosti, ostatně velmi slušný muž, jemuž maršál z Lorges velmi důvěřoval. Byl jedním z generálporučíků jeho armády, a přes tuto hodnost si nechtěl s sebou vzít víc než dvě stě pěšáků a sto padesát dragounů. Po dlouhém úseku dorazil za tmy do vesnice čtyři míle od Rheinfelsu, tam se zastavil, rozestavil svou pěchotu, nechal několik dragounů venku na koních a ostatní přivázali koně k živému plotu před stodolou, kde se La Bretesche pustil do jídla s důstojníky. Zatímco byli u stolu, měsíc, jenž krásně svítil, se náhle zatáhl a vypukla strašná bouře s blesky, hromy a deštěm. La Bretesche se v tomto nečasu obával nějakého přepadu, hned nechal dragouny nasednout na koně, sám nasedl a v tu chvíli uslyšel silnou salvu, jež ospravedlnila jeho opatrnost; vydal rozkazy tomu, kdo velel dragounům, šel ke své pěchotě a rozestavil ji. Hned se vrátil ke svým dragounům, ale nenašel jich už víc než dva nebo tři s jediným kapitánem a nikoho jiného. Zoufalý z toho, že ho takto opustili, vrátil se ke své pěchotě, napadl nepřátele, využil tmy a zmatku, do něhož je uvedl, hnal je a vypudil z vesnice, ačkoli byli třikrát silnější než on, a byl lehce zraněn na paži a na stehně, a protože se blížil den, stáhl se v dobrém pořádku do Ebernburgu. Cestou potkal jeden z dragounských oddílů, jež ho opustily. Kapitán, jenž jej vedl, měl tu drzost zeptat se ho, zda si přeje, aby ho doprovodil, a vysloužil si odpověď, jakou si zasloužil, načež se dragouni začali omlouvat a svalovat tu hanebnost na své důstojníky, kteří je odvedli proti jejich vůli. Z našeho tábora do Ebernburgu byly jen tři míle. La Bretesche, jenž byl velmi oblíbený a vážený, byl hojně navštěvován celou armádou; byl jsem mezi prvními. Vyvázl z toho tím, že tam musel zůstat deset nebo dvanáct dní. Měl tu velkorysost požádat o milost pro ony

dragouny a maršál z Lorges, od přirozenosti dobrý a mírný, měl tu ochotu mu ji udělit.

Nesmí se upírat čest, jež náleží Marsalovi, kapitánu průvodců: následoval La Bretesche, ani na krok od něj neodstoupil a velmi dobře splnil svou povinnost. Poté získal jmenování kapitánem pěchoty a svému řemeslu velmi dobře rozuměl. Prý začínal jako poštmistr v Hombourgu, jehož byl La Bretesche guvernérem a odkud si ho vzal.

Právě ve volných chvílích tohoto dlouhého tábora u Gau-Bickelheimu jsem začal psát tyto Paměti[11], a to díky potěšení, jež mi přinesla četba Pamětí maršála z Bassompierre, jenž mě podnítil, abych i já psal to, co uvidím se dít za svého času.

Po návratu jsme zjistili, že maršál z Humières[12] zemřel. Byl to muž, jenž měl všechny talenty dvora a velkého světa a všechny způsoby velmi vznešeného pána, a při tom byl mužem cti, ač byl velmi zadobře s ministry a velmi dobrým dvořanem. Byl důvěrným přítelem pana z Louvois, jenž nesmírně přispěl k jeho vzestupu, který na sebe nenechal čekat; byl statečný a ukázal se lepší jako podřízený velitel než jako vrchní; byl ve všem velkolepý, dobře zapsán u krále, jenž ho velmi vyznamenával a jednal s ním důvěrně. Lze říci, že jeho přítomnost zdobila dvůr a všechna místa, kde se ocitl. Vždy měl dům plný těch nejvznešenějších a nejlepších lidí.

Princové krve se od něj nehnuli, a on se nijak kvůli nim ani kvůli komukoli jinému neomezoval; ale s nenuceností, zdvořilostí a soudností, jež mu byly vlastní a jež oddělovaly veškerou představu pýchy od důstojnosti a svobody muže, jenž se nechce omezovat ani omezovat druhé. Míval ty nejzábavnější záchvaty hněvu na světě, zvláště při hře, a při tom byl tím nejlepším člověkem na světě, jehož měl každý rád.

Měl generální guvernérství Flander a Lille, kde si držel takřka dvůr, a udělal krásné sídlo z Mouchy, dvě míle od Compiègne, jehož byl kapitánem. Král mu často pomáhal Mouchy upravovat a byl tam mnohokrát. Pan z Louvois, jenž chtěl po smrti vévody du Lude okleštit úřad velkého mistra dělostřelectva ve prospěch svého úřadu státního sekretáře, nechal maršála z Humières jmenovat velkým mistrem v jeho nepřítomnosti, právě když se vracel z Anglie, kam jménem krále jel poblahopřát králi Jakubu II. k jeho nástupu na trůn. Tento ministr velkou měrou přispěl k tomu, aby se stal vévodou s patentem ověřeným parlamentem a aby mu byla udělena zcela zvláštní milost — že v jeho patentu bude k nástupnictví povolán ten, kdo se s královým svolením ožení s jeho nejmladší dcerou, krásnou jako den, kterou vášnivě miloval. Svého jediného syna, dosud svobodného, ztratil při obléhání Lucemburku. Nejstarší dceru provdal za prince z Isenghien a získal pro ni z milosti taburet, druhou za Vassé, vidama z Mans; ta se pak znovu provdala za

11. *Vysvětlivka:* Klíčová autobiografická zmínka: François de Bassompierre (1579–1646), maršál Francie a proslulý memoárista doby Ludvíka XIII. — jeho Paměti, čtené Saint-Simonem právě v tomto táboře roku 1694, jsou přímým podnětem ke vzniku díla, jež právě překládáme.
12. *Vysvětlivka:* Louis de Crevant, vévoda z Humières (1628–1694), maršál Francie, guvernér Lille a Flander, velký mistr dělostřelectva.

Survilla, mladšího syna z rodu Hautefort, kvůli čemuž se dlouho se svým otcem nevídala.

Maršál zemřel dost náhle ve Versailles. Trpce litoval, že nikdy nemyslel na svou spásu ani na své zdraví — mohl by dodat: ani na své majetkové záležitosti —, a přesto zemřel velmi křesťansky a všichni ho litovali. Bylo možné si všimnout, že mu při smrti byli nápomocni tři protivníci: pan z Meaux[13] a abbé de Fénelon, kteří brzy poté psali jeden proti druhému, a P. Caffaro, teatin, jeho zpovědník, jenž se odvážil napsat knihu ve prospěch komedie (divadla)[14], aby dokázal, že je nevinná a dovolená, a byl důkladně vyvrácen panem z Meaux.

Maršál z Boufflers získal guvernérství Lille a Flander tím, že se vzdal lotrinského, jež bylo dáno maršálovi z Lorges, který tuto přednost danou mladšímu pociťoval bolestně, neboť ten, ač měl velkou cenu, přece jen se mu nevyrovnal. Pan du Maine získal dělostřelectvo, když se vzdal galér, jež byly svěřeny panu z Vendôme v jeho nepřítomnosti. Levobočci tedy museli být s tímto rokem docela spokojeni.

Král udělil maršálce z Humières penzi dvacet tisíc liber, bez níž by zůstala téměř bez prostředků, a byl to první příklad tak vysoké penze pro ženu. Byla rozená La Châtre, bývala velmi krásná a bohatá, protože byla jedináček, a bývala palácovou dámou královny. Byla to preciézka, jež občas obtěžovala maršála i celou jeho dobrou společnost a jež se svou účetní knihou, kterou měla vždy před sebou, věřila, že zvládá všechno, a přitom nedokázala nic jiného než se zruinovat. Uchýlila se do nevzhledného domu u karmelitek na předměstí Saint-Jacques, stala se tam zbožnou takříkajíc z titulu úřadu a poté se míchala do všeho, do čeho jí nic nebylo, a s dětmi vycházela špatně.

13. *Vysvětlivka:* Jacques-Bénigne Bossuet (1627–1704), biskup z Meaux, jeden z nejvýznamnějších kazatelů a teologů své doby, později proslulý sporem s Fénelonem o kvietismus.
14. *Vysvětlivka:* Odkaz na dobový spor o mravní přípustnost divadla: teatinský řeholník P. François Caffaro roku 1694 obhájil divadlo v otevřeném dopise, na nějž Bossuet odpověděl ostrým spisem „Maximes et réflexions sur la comédie".

Kapitola třináctá

Za tažení se princeznám přihodilo několik příhod. Byl to zvláštní název, jímž se rozuměly výhradně tři královy dcery[1]. Monsieur si oprávněně přál, aby vévodkyně z Chartres vždy oslovovala obě ostatní „má sestro" a aby ony ji nikdy neoslovovaly jinak než „Madame". Bylo to spravedlivé a král jim to nařídil, čímž byly velmi dotčeny. Princezna de Conti[2] se tomu nicméně ochotně podřídila; ale paní Vévodkyně, jako sestra z téže lásky, začala vévodkyni z Chartres říkat „mazlíčku"; přitom nic nebylo méně roztomilé než její tvář, její postava, celá její osoba. Ta se to neodvážila pokládat za špatné; ale když se to nakonec Monsieur dozvěděl, pocítil, jak je to směšné a jak se tím obchází oslovení Madame, a vybuchl. Král paní Vévodkyni tuto familiárnost velmi přísně zakázal, což ji ještě víc popudilo, ale zařídila se tak, aby to nebylo vidět.

Při jedné cestě do Trianonu se tyto princezny, jež tam přespávaly a byly mladé, začaly v noci společně procházet a bavit se odpalováním petard. Ať už ze zlomyslnosti obou starších, nebo z neopatrnosti, jednu noc jich odpálily pod okny Monsieura, jenž se probudil a shledal to velmi nevhodné; stěžoval si na to králi, jenž se mu hojně omluvil, princezny důkladně vyplísnil a stálo ho velkou práci ho uklidnit. Monsieurův hněv se obrátil hlavně proti vlastní domácnosti: vévodkyně z Chartres to pociťovala dlouho, a nevím, zda se z toho obě ostatní příliš rmoutily. Paní Vévodkyně byla dokonce obviněna z jakýchsi písniček o vévodkyni z Chartres. Nakonec bylo vše uhlazeno a Monsieur vévodkyni z Chartres zcela odpustil díky návštěvě, kterou přijal v Saint-Cloud od paní z Montespan, kterou vždy velmi miloval a jež usmířila i obě své dcery, a jež si u nich zachovala autoritu a dočkávala se od nich velké úcty.

1. *Vysvětlivka:* Míněny tři legitimizované dcery Ludvíka XIV.: princezna de Conti (Marie-Anne de Bourbon, dcera paní de La Vallière, od roku 1685 vdova po Ludvíku Armandovi, princi de Conti) a dvě dcery paní z Montespan — paní Vévodkyně, manželka „pana Vévody" (Louise-Françoise de Bourbon), a vévodkyně z Chartres (Françoise-Marie de Bourbon). „Sestrou z téže lásky" je paní Vévodkyně vůči vévodkyni z Chartres proto, že mají obě tutéž matku.
2. *Vysvětlivka:* V celé kapitole jde o tutéž princeznu de Conti — královu dceru Marii Annu Bourbonskou (1666–1739), vdovu po starším princi de Conti; král ji níže sám nazývá svou dcerou. Nezaměňovat s manželkou tehdy žijícího prince de Conti (François-Louise de Bourbon), Marií Terezií Bourbon-Condéovou, o niž v této kapitole nejde.

Paní princezna de Conti[3] zažila jinou příhodu, jež vyvolala velký rozruch a měla velké následky. Hraběnka z Bury k ní byla při jejím sňatku přidělena jako dvorní dáma. Byla to žena velké ctnosti, velké jemnosti a velké zdvořilosti, s duchem i rozvahou; pocházela z rodu d'Aiguebonne a byla od roku 1666 bezdětnou vdovou po mladším synovi z rodu Rostaing, bratrovi staré paní z Lavardin, matky rytíře řádu, vyslance v Římě. Paní z Bury si nechala z Dauphiné přivézt slečnu Choinovou, svou neteř, kterou učinila dvorní slečnou paní princezny de Conti.

Byla to statná, podsaditá dívka, snědá, ošklivá, s plochým nosem, ale bystrá, s nadáním pro intriky a manévrování. Neustále se vídala s Monseigneurem, jenž se od paní princezny de Conti nehnul. Bavila ho, a aniž si toho kdo všiml, získala jeho plnou důvěru. Paní z Lislebonne a její dvě dcery, jež rovněž neopouštěly dům princezny de Conti a jež dosáhly Monseigneurovy důvěrnosti, si jako první všimly té naprosté důvěry, kterou Choinová získala, a staly se jejími nejlepšími přítelkyněmi. Pan z Luxembourgu, jenž měl dobrý čich, to vyčenichal. Král ho neměl rád a využíval ho jen z nutnosti; on to cítil a zcela se obrátil k Monseigneurovi. Pan princ de Conti ho u něj dobře zavedl, stejně jako vévoda z Montmorency, Luxembourgův syn. Kromě přátelství si tento princ [de Conti] maršála velmi hýčkal, aby ho poučoval a vychvaloval, v naději, že dosáhne velení armád; a prostopášnost je nakonec navzájem těsně spojila. Žárlivost pana z Vendôme na prince de Conti, a to ve všem, ho — protože se neodvažoval napadnout prince otevřeně — rozkmotřila s panem z Luxembourgu a přiměla ho zvolit si Catinatovu armádu, kde neměl nikoho nad sebou; a pan du Maine nebyl s generálem o nic lépe zadobře ze žárlivosti na to, komu dává přednost. To vše maršála stále víc připoutávalo k princi de Conti a stále více ho obracelo k Monseigneurovi, a to je právě to, co způsobilo, že Monseigneur dal přednost Flandrům před Německem, kam ho chtěl poslat král, který začínal tušit něco z intrik pana z Luxembourgu kolem Monseigneura.

Tento princ [de Conti] si oblíbil Clermonta, z větve Chattes, praporečníka gardových žandarmů. Byl to vysoký muž, dokonale urostlý, jenž neměl nic než hodně cti a statečnosti, s duchem dost způsobilým pro intriky, a jenž se z titulu příbuzenství připoutal k panu z Luxembourgu. Ten si zakládal na tom, že se ho ujal, a brzy v něm shledal někoho vhodného pro své záměry: Clermont se uvedl do domu paní princezny de Conti; začal se tvářit jako její ctitel; ona se do něj brzy zamilovala; s touto podporou se brzy stal Monseigneurovým oblíbencem, a už zasvěcen panem z Luxembourgu, vstoupil do všech záměrů, jež si pan princ de Conti s Luxembourgem předsevzali: stát se pány Monseigneurova ducha a řídit ho, aby mohli vládnout státu, až se stane jeho pánem.

3. *Vysvětlivka:* I zde je „paní princezna de Conti" táž osoba jako výše — ovdovělá králova dcera, v jejímž domě se Monseigneur (její nevlastní bratr) neustále zdržoval; hraběnka z Bury se stala její dvorní dámou při jejím sňatku roku 1680.

V tomto duchu poradili Clermontovi, aby se připoutal k Choinové, stal se jejím milencem a předstíral, že si ji chce vzít. Svěřili mu, co objevili o Monseigneurových citech k ní, a že tato cesta je pro něj jistě cestou k jeho vzestupu. Clermont, jenž neměl nic, jim to ochotně uvěřil: sehrál svou úlohu a neshledal Choinovou krutou; láska, kterou předstíral, ale kterou v ní vzbudil, v ní vyvolala důvěru; už před ním netajila důvěru, kterou k ní chová Monseigneur, a brzy ani Monseigneur před ním netajil své přátelství ke Choinové; a brzy nato se princezna de Conti stala obětí jejich klamu. Nato se vyrazilo k armádě, kde Clermont obdržel všechna vyznamenání, jež mu pan z Luxembourgu mohl dát.

Král, znepokojen tím, co tušil o pletichách kolem svého syna, je všechny nechal odjet a nezapomněl využít tajného otvírání pošty; kurýři ho o jeho výtěžek často připravovali, ale nakonec intriku prozradila neopatrnost, s níž nesvěřovali všechno jen kurýrům. Král získal jejich dopisy; viděl v nich Clermontův a Choinové záměr se vzít, jejich lásku, jejich plán řídit Monseigneura jak nyní, tak i po králově smrti; jak moc byl pan z Luxembourgu duší celé této záležitosti a jaké zázraky si od toho pro sebe sliboval.

Nesmírné pohrdání, jež Choinová a Clermont chovali k princezně de Conti, se ukázalo z jejích dopisů, které Clermont Choinové obětoval a které král získal v témže poštovním balíku zachyceném na poště — po mnoha jiných, u nichž si nechal pořídit výpisy a dopisy pak dal zase doručit —, a spolu s tímto balíkem i z Clermontova dopisu, jenž tuto zásilku provázel a v němž byla princezna de Conti líčena bez ohledů, Monseigneur označován jen jako „náš tlusťoch" a v němž jako by se vylévalo celé srdce. Tehdy král usoudil, že toho má dost, a jednoho odpoledne za špatného počasí, kdy nikam nevyšel, vzkázal princezně de Conti, ať za ním přijde do jeho kabinetu. Měl také její dopisy Clermontovi a Clermontovy dopisy jí, v nichž byla jejich láska silně vyjádřena a jimž se Choinová s Clermontem společně vysmívali.

Princezna de Conti, jež jako její sestry nikdy nechodila ke králi jinak než mezi jeho večeří a uléháním, kromě obřadných příležitostí kázání nebo honů, byla tímto vzkazem velmi udivena. Šla ke králi ve velkých obavách, co od ní chce, protože se ho jeho nejbližší rodina bála snad ještě víc než ostatní poddaní. Její dvorní dáma zůstala v prvním kabinetu a král ji odvedl dál; tam jí přísným tónem řekl, že ví všechno a že nemá smysl před ním zapírat svou slabost pro Clermonta, a hned dodal, že má jejich dopisy, a vytáhl jí je z kapsy se slovy: „Poznáváte toto písmo?" — bylo to její vlastní, pak Clermontovo. Při tomto úvodu se ubohé princezně udělalo špatně, krále se zmocnila lítost, vzkřísil ji, jak mohl, a dal jí dopisy, kvůli nimž ji pokáral, ale dost lidsky; poté jí řekl, že to není vše a že má ještě jiné, jež jí ukáže a z nichž uvidí, jak špatně umístila svou náklonnost a jaké sokyni byla obětována. Tento nový úder hromu, snad ještě drtivější než první, princeznu znovu srazil k zemi. Král ji znovu vzkřísil, ale jen aby z ní vynutil krutý trest: chtěl, aby v jeho přítomnosti přečetla ty obětované dopisy své i dopisy Clermontovy a Choinové. V tu chvíli myslela, že

zemře, a vrhla se králi k nohám, zalitá slzami, sotva schopna promluvit; byly to jen vzlyky, prosby o odpuštění, zoufalství, vztek a prosby o spravedlnost a pomstu; ta byla brzy vykonána. Choinová byla nazítří vyhnána a pan z Luxembourgu zároveň obdržel rozkaz poslat Clermonta do nejbližší pevnosti, jíž byl Tournai, s příkazem vzdát se svého úřadu a poté se stáhnout do Dauphiné a neopouštět provincii. Zároveň král vzkázal Monseigneurovi, co se mezi ním a jeho dcerou odehrálo, a tím mu znemožnil, aby se odvážil chránit ty dva nešťastníky. Lze si domyslet, jak se toto odhalení dotklo prince de Conti, ale především pana z Luxembourgu a jeho syna, a jak velká hrůza se zmocnila těch dvou posledních.

Mezitím, jelikož Monseigneurova náklonnost ke Choinové byla odhalena týmiž dopisy, princezna de Conti se neodvážila nezachovat jisté ohledy. Poslala slečnu Choinovou jedním ze svých kočárů do opatství Port-Royal v Paříži a dala jí penzi a povozy k odvezení jejího nábytku. Hraběnka z Bury, jež o své neteři nic netušila, byla neutěšitelná a chtěla se brzy poté stáhnout do ústraní.

Paní z Lislebonne a její dcery si pospíšily navštívit Choinovou, ale v naprosté tajnosti. Byl to jistý způsob, jak zůstat v bezprostředním spojení s Monseigneurem; ale nechtěly se vystavovat riziku ze strany krále ani princezny de Conti, vůči níž měly všechny důvody k největší ohleduplnosti. Byly princeznami, ale většinou doslova bez šatů a bez chleba, kvůli nepořádnému hospodaření pana z Lislebonne. Pan z Louvois jim často pomáhal. Paní princezna de Conti je přitáhla ke dvoru, tam je vydržovala, neustále je obdarovávala, opatřovala jim všemožné výhody, a právě jí vděčily za to, že se seznámily s Monseigneurem, pak byly přijaty do jeho důvěrnosti a nakonec do jeho nejotevřenějšího a nejvýlučnějšího přátelství. Tuto podivnou příhodu princezny a její důvěrnice nakonec ještě oslavily písničky.

Pan z Noyonu[4] nám po návratu poskytl jinou příhodu, jež pro něj byla o to citelnější, že velmi pobavila všechny na jeho účet. Už na počátku těchto Pamětí jsme viděli, jaký byl tento prelát. Král se bavil jeho ješitností, jež ho vedla k tomu, že pokládal vše za vyznamenání, a účinky této ješitnosti by vydaly na celou knihu. Uvolnilo se místo ve Francouzské akademii a král chtěl, aby se stal jejím členem. Dokonce nařídil Dangeauovi, jenž tam byl členem, aby to akademikům jeho jménem sdělil. To se ještě nikdy nestalo a pan z Noyonu, jenž si zakládal na učenosti, tím byl celý u vytržení a nevšiml si, že se král chce jen pobavit. Lze věřit, že prelát získal všechny hlasy, aniž by o kterýkoli usiloval, a král dal panu Princi a všem význačným osobám u dvora najevo, že by mu bylo milé, kdyby se dostavili na jeho přijetí. Tak byl pan z Noyonu prvním, koho král sám vybral do Akademie, aniž by on sám na to předtím pomyslel, a prvním, na jehož přijetí se král postaral pozvat hosty.

4. *Vysvětlivka:* François de Clermont-Tonnerre, biskup-hrabě z Noyonu (1629–1701), proslulý svou přehnanou ješitností; zvolen do Francouzské akademie roku 1694.

Abbé de Caumartin[5] byl tehdy ředitelem Akademie, a měl tedy odpovědět na řeč, kterou tam prelát pronese. Znal jeho ješitnost i jeho zcela svébytný styl; měl mnoho ducha i učenosti.

Byl mladý a byl nevlastním bratrem Caumartina, intendanta financí, tehdy velmi oblíbeného, jenž vyřizoval téměř veškeré finance pod Pontchartrainem, generálním kontrolorem, svým blízkým příbuzným a důvěrným přítelem. Toto pouto dodávalo abbému větší smělost, a protože si byl jist, že mu dá veřejnost za pravdu a ministr ho podpoří, předsevzal si pobavit veřejnost na účet biskupa, jehož měl přijímat. Složil tedy zmatenou řeč, co nejvěrněji napodobující styl pana z Noyonu, jež nebyla ničím jiným než tkanivem nejpřehnanějších chval a nabubřelých přirovnání a jejíž okázalá hatmatilka byla nepřetržitou satirou na prelátovu ješitnost a zcela ho zesměšňovala.

Když si však svou práci znovu přečetl, zalekl se jí, tak moc mu připadala přes všechny meze; aby se uklidnil, přinesl ji panu z Noyonu jako žák svému učiteli a jako mladík, který nechce velkému prelátovi upřít nic z chvály, jež mu náleží, ani říci cokoli, co by nebylo podle jeho vkusu a nezasloužilo si jeho souhlas. Tato tak pozorná úcta biskupa naplnila blahem; četl a znovu četl řeč, byl jí okouzlen, ale přesto v ní provedl několik stylistických oprav a přidal několik pochvalných tahů o sobě. Abbé dostal svou práci zpět s velkým potěšením; ale když v ní našel doplňky rukou pana z Noyonu a jeho škrty, byl zase u vytržení nad úspěchem léčky, kterou mu nastražil, a nad tím, že má v ruce svědectví jeho schválení, jež ho krylo před jakoukoli stížností.

V den přijetí byl sál víc než plný vším, co dvůr i město měly nejvznešenějšího. Lidé tam šli z touhy zavděčit se králi i v naději na zábavu. Pan z Noyonu se dostavil s početnou družinou, zdravil a prohlížel si vznešenou a početnou společnost s neskrývaným uspokojením a přednesl svou řeč s obvyklou sebejistotou; její zmatenost a jazyk naplnily očekávání posluchačstva. Abbé de Caumartin odpověděl se skromným výrazem a vyváženým tónem a lehkými modulacemi hlasu na místech nejsměšnějších nebo nejvíce nesoucích prelátův punc by byl probudil pozornost všech posluchačů, kdyby se obecná zlomyslnost byla mohla byť na okamžik rozptýlit. Abbého zlomyslnost, celá jiskřící duchem a uměním, předčila vše, co by se od ní dalo čekat, i kdyby byla smělost jeho záměru předvídána; překvapení nesmírně zvýšilo požitek, jejž z toho všichni měli. Potlesk byl tedy nesmírný a všeobecný a všichni jako po domluvě opíjeli pana z Noyonu čím dál víc a namlouvali mu, že jeho řeč si vše zasloužila sama o sobě a že abbého řeč se líbila jen proto, že ho uměl důstojně pochválit. Prelát se vrátil okouzlen abbém i veřejností a nikdy nepojal sebemenší podezření.

5. *Vysvětlivka:* Jean-François-Paul Lefèvre de Caumartin (1668–1733), pozdější biskup vannský a poté blóiský, člen Francouzské akademie — jako její tehdejší ředitel odpovídal na Clermont-Tonnerrovu přijímací řeč a svou odpověď proměnil v jemný výsměch.

Lze si domyslet, jaký rozruch tento kousek vyvolal a jakou figuru dělal pan z Noyonu, když se chválil po domech a ve společnostech a líčil jak to, co sám řekl, tak to, co mu bylo odpovězeno, i počet a druh posluchačů, jejich jednomyslný obdiv a královu laskavost při této příležitosti. Pan z Paříže[6], k němuž se chtěl jít pochlubit svým triumfem, ho neměl v lásce. Už dlouho měl na srdci jedno pokoření, jež od něj utrpěl; ještě nebyl vévodou a dvůr byl v Saint-Germain, kde nebyla malá nádvoří jako ve Versailles. Pan z Noyonu, když tam vjížděl ve svém kočáře, potkal pana z Paříže, jenž šel pěšky; zvolal na něj, pan z Paříže k němu přistoupil a domníval se, že vystoupí; vůbec ne; vzal ho z kočáru za ruku a vedl ho tak jako na vodítku až ke schodům, přičemž stále mluvil a arcibiskupovi lichotil, a ten v duchu zuřil. Pan z Noyonu, stále stejným tónem, vystoupal s ním nahoru a tak málo dával najevo, že by tušil, že udělal něco nevhodného, že si pan z Paříže netroufl z toho udělat aféru; ale pociťoval to stejně. Tento arcibiskup se díky tomu, že byl dobře zapsán u krále, předsedal shromážděním kléru s veškerou autoritou a elegancí, jež u něho byly známy, a měl podíl na rozdělování obročí, jejž nakonec ztratil, postupně povznesl nad to, aby navštěvoval jakékoli preláty, i ty nejváženější, ačkoli všichni k němu často chodili. Pana z Noyonu to uráželo a řekl mu to velmi srozumitelně. Byly to pořád jen výmluvy. Když nakonec viděl, že tyto výmluvy budou trvat věčně, promluvil o tom králi tak dobře, že ho přiměl nařídit panu z Paříže, aby ho šel navštívit. Ten byl o to víc pokořen, že si od té doby netroufal to vynechat při žádné příležitosti ani po žádném jeho příjezdu a že ho tato výjimka uváděla do rozpaků vůči ostatním významným prelátům.

Lze si tedy představit, jakou fraškou bylo pro pana z Paříže toto přijetí do Akademie; ale že z ní nemohl mít plné zadostiučinění, dokud si k ní pan z Noyonu dál blahopřál; neopomněl tedy využít jeho návštěvy, aby mu otevřel oči a dal mu, jako jeho služebník a spolubratr, pochopit to, co se mu neodvažoval říci naplno. Dlouho chodil kolem horké kaše, aniž ho pochopil muž tak zahleděný do sebe a tak vzdálený představě, že by si z něj mohl kdokoli dělat legraci; nakonec se mu ale přece jen podařilo, aby ho vyslechl, a v zájmu cti episkopátu, uraženého, jak říkal, mladíkem, ho poprosil, aby jeho vítězství dále nezvětšoval tím, že se nechá ještě déle vodit za nos, a aby se poradil se svými skutečnými přáteli. Pan z Noyonu dlouho vedl své řeči, než se poddal, ale nakonec se nemohl ubránit podezření a poděkoval arcibiskupovi, s nímž se dohodl, že si o tom promluví s P. de La Chaise[7], jenž byl jeho přítelem. Skutečně tam ihned po odchodu z arcibiskupství zaběhl. Řekl P. de La Chaise o znepokojení, jež právě pojal, a tak vroucně ho prosil, aby s ním mluvil upřímně, že zpovědník, jenž byl svou povahou dobrý a jenž váhal mezi tím pone-

6. *Vysvětlivka:* François de Harlay de Champvallon (1625–1695), arcibiskup pařížský v letech 1671–1695, dlouholetý přední hodnostář francouzské církve — sám proslulý svou ješitností a světáctvím, což dodává této epizodě zvláštní ironii.
7. *Vysvětlivka:* P. François de La Chaise (1624–1709), jezuita, zpovědník Ludvíka XIV. od roku 1675 až do své smrti.

chat pana z Noyonu v tomto krajním zesměšnění, nebo způsobit potíže abbému de Caumartin, se nakonec nedokázal odhodlat oklamat muže, který mu důvěřoval, a potvrdil mu, co nejšetrněji dovedl, pravdu, kterou mu jako první sdělil arcibiskup pařížský. Po nesmírném vytržení nastoupil nesmírný hněv a zlost. V tomto stavu se vrátil domů a nazítří odjel do Versailles, kde vznesl u krále ty nejtrpčí stížnosti na abbého de Caumartin, jehož hříčkou se stal, a posměchem všech.

Král, jenž se rád trochu pobavil, ale jenž chtěl vždy a všude jistý řád a jistou slušnost, už věděl, co se stalo, a shledal to velmi nevhodným. Tyto stížnosti ho o to víc podráždily, že se cítil nevinnou příčinou tak směšné a tak veřejné scény, a že, ačkoli rád žertoval o bláznovstvích pana z Noyonu, přesto k němu choval dobrotu a vážnost. Poslal pro Pontchartraina a nařídil mu, aby svému příbuznému důkladně vyčinil a vystavil mu lettre de cachet, aby si šel „nechat dozrát mozek" a naučil se smát a mluvit ve svém opatství Busay v Bretani. Pontchartrain se skoro neodvážil oponovat: první část rozkazu splnil dobře, druhou odložil na zítřek, poprosil o milost, poukázal na abbého mládí, na pokušení využít prelátovy směšnosti, a především na opravenou a rozšířenou odpověď rukou pana z Noyonu samotného, jenž si, když už ji takto prozkoumal, mohl vyčítat jen sám sobě, že v ní nepostřehl to, co v ní všichni ostatní viděli. Tento poslední argument, obratně vedený příjemným a velmi duchaplným ministrem, zapříčinil, že lettre de cachet padla, ale ne rozhořčení. Pontchartrain si pro tuto chvíli víc nežádal. Zdůraznil abbého lítost a bolest a jeho ochotu jít poprosit pana z Noyonu o odpuštění a ujistit ho, že mu nikdy nechtěl upřít úctu ani se mu znelíbit. Skutečně ho nechal požádat o svolení, aby mu mohl přijít vyjádřit tuto pokoru; ale rozhořčený biskup ho nechtěl přijmout, a poté, co se bez míry rozohnil proti Caumartinům, odjel strávit svou hanbu do své diecéze, kde zůstal dlouho.

Je třeba hned dodat, že krátce po svém návratu do Paříže tak vážně onemocněl, že přijal svátosti. Než je přijal, poslal pro abbého de Caumartin, odpustil mu, objal ho, sundal si z prstu krásný diamant, jejž ho poprosil, aby si ponechal a nosil z lásky k němu, a když se uzdravil, udělal u krále vše, co mohl, aby ho s ním smířil; pracoval na tom celý život s vervou a vytrvalostí a nevynechal nic, aby ho učinil biskupem, ale tento kousek ho v královых očích nenávratně poškodil a pan z Noyonu za tento velkorysý čin získal jen zásluhu před Bohem a čest před světem.

Pýcha kardinála z Bouillonu[8] vyvolala přibližně ve stejné době další druh scény. Aby jí bylo rozumět, je třeba říci, že v provincii Auvergne existují dvě zvláštní panství, z nichž jedno se nazývá hrabství Auvergne a druhé dauphiné Auvergne. Hrabství má obvyklý rozsah a obvyklá lenní práva běžného panství, bez zvláštních výsad a bez ničeho, co by je odlišovalo od všech ostatních. Vysvětlit, jak si hrabství udr-

8. *Vysvětlivka:* Emmanuel Théodose de la Tour d'Auvergne, kardinál z Bouillonu (1643–1715), velkokaplan Francie, strýc prince z Turenne zmíněného v kap. XI — proslulý svou nesmírnou ctižádostí a marnivostí.

želo toto jméno a dauphiné to své, by vedlo k příliš dlouhé rozpravě. Dauphiné je co do rozlohy ještě menší než hrabství, a ačkoli bylo povýšeno na knížectví, nemá vůči ostatním panstvím ani hodnost, ani vyznamenání, ani zvláštní práva, a nikdy nedalo žádný nárok těm, kdo je vlastnili. Ale zvláštnost jména „princ-dauphin" se zalíbila větvi Montpensier, jež toto panství vlastnila a z níž někteří tento titul nosili ještě za života svého otce, než se stali vévody z Montpensier. Hrabství Auvergne, tak jak bylo právě popsáno, vstoupilo do domu La Tour a z něj zase vyšlo prostřednictvím sňatků a dědictví. Toto jméno bylo lákavé pro lidi, kteří potají zamýšleli změnit své jméno La Tour na jméno Auvergne, a u krále si při výměně Sedanu i po ní počínali tak dobře, že se toto panství k nim vrátilo, a odtud pochází, že bratr vévody a kardinála z Bouillonu nosí titul hraběte z Auvergne.

Dauphiné Auvergne připadlo Monsieurovi dědictvím po Mademoiselle[9], a kardinál hned pojal nesmírnou touhu je získat. Promluvil o tom s Bechameilem, jenž byl Monsieurovým superintendantem, s rytířem Lotrinským, a dvořil se všem, kdo mohli přispět k tomu, aby se Monsieur rozhodl mu je prodat. Nakonec, za cenu vysoké částky, byl obchod uzavřen a Monsieur o tom promluvil s králem, jehož souhlas si vzal na starost jako maličkost; ale byl překvapen, že král odmítl. Monsieur naléhal a nemohl to pochopit: „Vsadím se, bratře," řekl mu král, „že jde o nový výstřelek kardinála z Bouillonu, jenž chce dát jednomu ze svých synovců říkat princ-dauphin; zbavte se toho obchodu." Monsieur, jenž slíbil a jenž obchod pokládal za dobrý, naléhal; ale král si stál na svém a řekl Monsieurovi, že stačí vzkázat kardinálovi, že to nechce.

Tuto odpověď mu jménem Monsieura napsal rytíř Lotrinský a naplnila ho trpkou zlostí. Toto zvláštní jméno, způsobilé oslnit hlupáky, jichž je vždy nejvíc, a jméno, jež nosili princové krve, naplnilo jeho pýchu radostí; odmítnutí ji naplnilo bolestí.

Protože se neodvažoval napadnout krále, odpověděl rytíři Lotrinskému snůškou hloupostí, kterou korunoval dodatkem, že je o to zarmoucenější, že mu Monsieur nedodržel slovo, protože mu to zabrání být napříště tak jeho služebníkem, jak jím byl v minulosti. Monsieur měl spíš chuť se tomuto druhu vyhlášení války zasmát, než se jím urazit. Král to zprvu vzal vážněji, ale obměkčen prosbami pana z Bouillonu, a ještě víc velikostí trestu, jaký by taková drzost zasluhovala, kdyby se brala tak, jak si zasloužila, se rozhodl ji přehlédnout, a kardinál z Bouillonu z toho vyvázl jen se studem a s tím, že se šel na čtrnáct dní schovat do svého krásného sídla Saint-Martin de Pontoise, jež nedávno směnou dokázal sekularizovat a udělat z tohoto převorství dědičný a rodový majetek.

Markýz z Arcy zemřel v Maubeuge, na počátku tažení: z vychovatele pana vévody z Chartres se stal jeho prvním komořím a nenápadným usměrňovatelem jeho

9. *Vysvětlivka:* Anne Marie Louise d'Orléans, „la grande Mademoiselle" (1627–1693) — zemřela v Tomu I, kap. III; viz slovníček jmen.

chování. Tento princ, jenž měl dost rozumu, aby ocenil jeho hodnotu, ho po celý život oplakával a projevoval to všemi možnými skutky jeho rodině, až po jeho služebnictvo. Byl rytířem řádu od roku 1688, státním radou z řad šlechty meče a byl vyslancem v Savojsku. Byl to muž nevšední ctnosti a schopností, bez jakékoli pedanterie a velmi znalý velkého světa, a velmi statečný muž bez jakékoli okázalosti. Kdyby mu byl svěřen k výchově a vzdělání král, bylo by to důstojné a užitečné. Nebyl ženatý ani bohatý a měl sotva šedesát let; muž urostlý a velmi dobrého vzezření. Po návratu z armády jsme byli překvapeni tím, koho král postavil vedle svého synovce, aby ho nahradil. Byl to Cayeu, brigádní generál jízdy, statečný a velmi počestný šlechtic, jenž dobře pil a nic jiného neuměl. Pan z Chartres byl velmi rád, že má co do činění s takovým dozorcem, jehož si dobíral a jehož nechal padat do všech pastí, které mu nastražil.

Během tažení došlo také k několika změnám u Monsieura. Dovolil Châtillonovi, svému dávnému oblíbenci, prodat svému staršímu bratrovi polovinu svého úřadu prvního komořího. Châtillon se z lásky oženil se slečnou z Pienne; byl to bezesporu nejkrásnější pár u dvora, nejlépe urostlý a nejvznešenějšího vzezření. Rozkmotřili se a rozešli, aby se už nikdy neviděli. Ona byla dámou šatny Madame a sestrou markýzy z Villequier, rovněž provdané z lásky. Pan z Aumontu s tím léta nechtěl souhlasit. Nakonec se do toho vmísila paní z Maintenon, protože matka této krásky byla příbuzná a nesla stejné jméno jako biskup z Chartres, ředitel Saint-Cyru a duchovní vůdce paní z Maintenon, jež to nakonec dokázala prosadit. Hrabě z Tonnerre, synovec pana z Noyonu, o němž jsem právě mluvil, prodal rovněž druhý úřad prvního komořího u Monsieura, jejž měl už dlouho, Sassenageovi, jenž opustil vojenskou službu. Tonnerre měl mnoho ducha, ale to bylo vše; často z něj vycházely nesmírně vtipné a štiplavé narážky, jež mu ale vynášely aféry, v nichž neobstál a jež ho nedokázaly odnaučit, aby si cokoli odpouštěl, a nakonec dospěl do stavu, kdy by bylo hanbou mít s ním spor; nikdo se tedy neomezoval v tom, co mu chtěl odpovědět nebo říct. Byl už dlouho velmi špatně zapsán u svého malého dvora kvůli svým vtipům. Uklouzlo mu, že řekl, že neví, co dělá, když zůstává v tomto krámku; že Monsieur je nejhloupější ženská na světě a Madame nejhloupější chlap, jakého kdy viděl. Oba se to dozvěděli a byli tím velmi uraženi. Přesto z toho nic dalšího nevzešlo; ale směsice posměšků na účet každého z nich a nesmírné pohrdání, jež si vysloužil, ho nakonec vyhnaly, aby vedl velmi žalostný život.

Kapitola čtrnáctá

Právě při tomto návratu vojsk zřídil král osm generálních ředitelů svého vojska a pod každým ředitelem dva inspektory. Pan z Louvois, aby měl vojska víc v moci a zlomil autoritu plukovníků, vymyslel posílat po hranicích a jednotlivých krajích důstojníky podle vlastního výběru, ale pod jménem krále, aby vojska prohlíželi, a propůjčit jim veškerou vážnost a důvěru. Král, přesvědčený, že jde o tu nejlepší věc pro jeho službu, a navíc dotčený tím, že se mu nikdy nepodařilo vyrvat hodnost generálního plukovníka jízdy[1] z rukou hraběte z Auvergne pro pana du Maine, chtěl k tomu, co pan z Louvois vymyslel, ještě něco přidat a využít to k odměňování. Dal ředitelům plat dvanáct tisíc liber a velmi rozsáhlou pravomoc nad veškerými záležitostmi vojsk v jejich působnosti. Každý z nich měl konat dvě přehlídky ročně, při odchodu z tažení a na konci zimy, a mezi těmito dvěma přehlídkami měli inspektoři konat několik dalších. Ti dostávali šest tisíc liber, měli skládat účty ze všeho svému řediteli a ten státnímu sekretáři pro válku, občas i králi; každý ředitelský obvod byl rozdělen na dva, pro oba inspektory, přičemž ze všech inspektorů byla polovina určena pro pěchotu a polovina pro jízdu; kromě toho měli širokou pravomoc ve všech druzích záležitostí vojska — ředitelé je mohli prohlížet za tažení, dávat do vazby, dokonce i suspendovat brigádní generály jízdy a pěchoty; a inspektoři, vybíraní vesměs z řad brigádních generálů, dostali ubytování v hlavním stanu a byli po dobu tažení zproštěni své brigádnické služby. Tak vznikly tyto úřady, což se nesmírně dotklo generálů jízdy a dragounů.

Hrabě z Auvergne, dávno zvyklý polykat podobné hořké pilulky kvůli své hodnosti, spolkl mlčky i tuto. Rosen[2], cizinec a voják štěstěny — natolik, že si kdysi musel losovat o trest za plenění —, ač z dobré pomořanské šlechty, se stal generálporučíkem a generálním polním mistrem jízdy; byl to mazaný vychytralec, který si dával dobrý pozor, aby se neurazil, a naopak toto zřízení chválil. Villars, generálporučík a generální komisař jízdy, oslněný vlastním štěstím i štěstím svého otce, se stal

1. *Vysvětlivka:* Hodnost generálního plukovníka jízdy (*colonel général de la cavalerie*), nejvyšší velitelský úřad nad francouzskou jízdou, náležela dědičně rodu La Tour d'Auvergne (vévodové z Bouillonu); zde ji zastával Frédéric-Maurice de La Tour d'Auvergne, hrabě z Auvergne (1642–1707), bratr slavného vikomta de Turenne. Král se ji marně pokoušel od rodiny vymoci, aby ji mohl svěřit svému legitimovanému synovi, panu du Maine.
2. *Vysvětlivka:* Pravděpodobně Conrad de Rosen (asi 1628–1715), příslušník pomořanského šlechtického rodu ve francouzských službách, jenž se později (1703) sám stal maršálem Francie.

terčem posměchu obou ostatních, když jim navrhl, aby se postavili na odpor novotě tak škodlivé jejich úřadům, a ještě víc terčem posměchu krále, když se o tom s ním odvážil promluvit. Huxelles pro pěchotu a du Bourg pro jízdu dostali ředitelství na Rýně[3]; ještě se s nimi setkáme jinde — první byl generálporučík a rytíř řádu, druhý polní maršál. Chamarande a Vaudray, dva muži vynikající statečností, pílí i zásluhami: Vaudray pocházel z velmi vznešeného rodu z Franche-Comté, byl neobyčejně pěkně urostlý, ale mladší syn a chudý. Byl kanovníkem v Besançonu, pak se chopil muškety, stal se kapitánem granátníků a utržil dvaatřicet ran, z nichž několik málem smrtelných, při útoku na kontreskarpu u Coni[4], aniž chtěl ustoupit, a byl tam ponechán jako mrtvý. Tento čin ho proslavil a krátce nato mu vynesl pluk Sarre. Chamarande byl prvním královým komorníkem v přežívacím nároku po svém otci, jenž tento úřad koupil od Beringhena[5], a zachoval si všechna práva vstupu, jež k němu patřila. Otec patřil k oněm moudrým lidem, jichž si každý váží; ctili ho pro jeho naprosto spolehlivou poctivost a skromnost. Prodal svůj úřad a král, jenž ho měl rád a vážil si ho zdaleka nad rámec jeho postavení, ho jmenoval prvním hofmistrem paní Dauphine při sňatku Monseigneura. Tento úřad zastával ke spokojenosti celého dvora a měl u svého stolu vždy tu nejlepší společnost. Jeho syn získal i na tento úřad přežívací nárok. Když se smrtí své paní přišel o úřad, zůstal u dvora a měl u sebe stále tu nejvznešenější společnost, ačkoli už neměl stůl, byl sešlý dnou a u něj nikdy nebylo vidět žádné jídlo. Král k němu občas posílal ptát se, jak se mu daří, protože už nemohl chodit, a projevovat mu přízeň; a vzpomínám si, že byl v takové vážnosti, že když mě otec představil králi a pak nejpřednějším osobám u dvora, zavedl mě také k Chamarandovi. Jeho syn byl velmi pěkně urostlý, diskrétní, rozvážný, uctivý a velmi oblíbený u dam nejlepšího tónu. Postupně získal pluk královny a velmi se vyznamenal ve válce. Pan Vévoda, pan princ de Conti, pan z La Rocheguyon a z Liancourtu, pánové z Luxembourgu otec i syn a řada dalších z nejpřednějších ho měli velmi rádi a žili s ním v důvěrném přátelství. Monseigneur s ním zacházel velmi dobře a s vyznamenáním, ačkoli obtíž s tím, aby s ním stoloval, mu bránila účastnit se jeho zábav a cest. Nejpozoruhodnější však je, že když se oženil se slečnou d'Anglure, dcerou hraběte z Bourlaymontu, jedinou dědičkou a bohatou, ženou opravdových zásluh, její původ, podpořený těmito zá-

3. *Vysvětlivka:* Nicolas du Blé, markýz z Huxelles (1652–1730), i Léonor-Marie du Maine, markýz du Bourg (1655–1739), se později rovněž stali maršály Francie (Huxelles 1703, du Bourg 1734); markýz z Huxelles se v Pamětech objevuje už v předchozí kapitole jako zprostředkovatel sporu mezi maršály z Lorges a z Joyeuse.
4. *Vysvětlivka:* Obléhání Coni (Cuneo) v Piemontu roku 1691, jež francouzská vojska pod maršálem Catinatem nedokázala dobýt a musela od něj s velkými ztrátami odstoupit.
5. *Vysvětlivka:* Úřad prvního komorníka (*premier valet de chambre*) zastávala po několik generací i rodina Beringhenů (viz kap. V) — šlo o post úzké osobní důvěrnosti u královy osoby, nikoli o pouhou služebnou funkci.

sluhami a královou přízní ke starému Chamarandovi, ji nakonec přivedl do kočárů paní Dauphine.

Romainville a Montgomery byli dva inspektoři pro jízdu. O Romainvillovi jsem se již zmínil, starý důstojník nesmírně oblíbený a vážený, a to právem. Jméno toho druhého samo prozrazuje jeho vznešený původ[6]; ale jeho hluboká chudoba ho v mladých letech dohnala k nejpodivnějším krajnostem, o to krutějším, že cítil tíhu svého jména a byl prodchnut ctí a ctnostmi. Když se s velkým úsilím dopracoval k jízdní setnině, natolik se vyznamenal v malé potyčce proti generálu Massiettovi, jenž vyrazil ven s velmi silným oddílem, že ho Massiette, který ho zajal, propustil na čestné slovo a zahrnul chválou. Král, jenž tehdy své armádě velel osobně, ho nesmírně vychválil, daroval mu kord a jednoho z nejkrásnějších koní, na nichž sám jezdil, a prokázal mu tu čest, že ho nechal jíst u svého stolu, čehož se před ním nedostalo žádnému kapitánovi jízdy. O měsíc později se uvolnil jízdní pluk, jejž dostal s velkým vyznamenáním, a od té doby sloužil s pílí a udržel si pověst, již si získal. Byl by oblíbenější, kdyby mu jeho schopnosti dovolily být méně úzkostlivý a kdyby jeho nevrlost nebyla mrakem, jímž se člověku ne vždy chce prorážet, aby pod ním našel ctnost, kterou skrývá. Maršálové z Duras a z Lorges, jeho příbuzní, ho velmi chránili, a ještě víc pan z La Feuillade, dokud žil, oddaný ctitel paní z Quintin, u níž Montgomery v Paříži bydlel — oba byli dětmi dvou bratrů. Znovu se vyznamenal v bitvě u Staffarde[7], kde mu byla zmrzačena ruka. Přesto ho neminula dvojí bolest: vidět du Bourga, mladšího než on, jako polního maršála a ředitele a sebe jako brigádního generála a inspektora pod ním. Hlasitě se reptalo jak proti té přednosti, tak proti tomu, co vypadalo jako schválnost, a Montgomery, ač pobouřen, se neodvážil odmítnout a choval se s velkou rozvahou.

Besons, jenž byl pouhým brigádním generálem jízdy, a Artagnan, major pluku francouzských gard, dostali obě ředitelství ve Flandrech[8]. O nich promluvím jinde. Coigny, švagr pánů z Matignonu, a starý Genlis[9] byli řediteli v Katalánsku, s Nanclasem a markýzem du Gambout pod sebou; a v Itálii Larré a Saint-Sylvestre a Villepion-Chartaigne a hrabě z Chamilly pod nimi.

6. *Vysvětlivka:* Jméno odkazuje na starobylý rod Montgomery, jehož nejznámějším příslušníkem byl Gabriel de Montgomery, hrabě z Montgomery (asi 1530–1574), jenž roku 1559 při turnaji nešťastnou náhodou smrtelně zranil krále Jindřicha II.; rodina poté z Francie odešla a přestoupila na protestantství, později se však část jejích potomků vrátila do francouzských služeb.
7. *Vysvětlivka:* Bitva u Staffarde (18. srpna 1690) v Piemontu, vítězství maršála Catinata nad vévodou Savojským na počátku italského tažení devítileté války.
8. *Vysvětlivka:* Jacques Bazin, markýz z Bezons (1646–1733), a François de Franquetot, markýz (později vévoda) z Coigny (1670–1759), se oba později stali maršály Francie (Bezons 1709, Coigny 1734).
9. *Vysvětlivka:* Saint-Simon zde záměrně upozorňuje na shodu jmen: „starý Genlis“ (zmíněný v odstavci výše jako ředitel v Katalánsku) je jinou osobou než mladý důstojník Genlis, jehož zrada je vylíčena v následujících odstavcích.

Než opustím válku tohoto roku, musím ji uzavřít podivnou příhodou. Pan z Noailles a pan z Barbezieux spolu vycházeli velmi špatně: oba dobře zapsáni u krále, oba pyšní, oba rozmazlení. Pan z Noailles si ve svém guvernérství Roussillonu vymohl a prosadil řadu věcí, jež ho tam činily velmi samostatným a velmi nezávislým na státním sekretáři pro válku. Paní z Maintenon, nepřítelkyně pana z Louvois, mu v tom pomohla, a syn, s ještě menší autoritou než otec, na tom nemohl nic změnit. Neměl rád pana z Luxembourgu, s nímž byl pan z Noailles velmi spřátelen, a z toho všeho vznikaly na obou stranách skupiny, jež na sebe hleděly velmi úkosem.

Úspěchy pana z Noailles toho roku v Katalánsku Barbezieuxe hluboce pobouřily. Obával se dalších jako předzvěsti své vlastní záhuby, plynoucí z rostoucího vlivu svých nepřátel. Vše, co bylo v Katalánsku vykonáno, uhlazovalo cestu k obléhání Barcelony, a toto dobytí by zpečetilo ovládnutí celého tohoto knížectví a umožnilo by králi na konci zimy úspěšně zaútočit na samo srdce Španělska. To byl vždy jeho cíl, a pan z Noailles, jenž od samého krále znal jeho náklonnost k tomuto plánu a jenž konečně viděl prostředky k němu tak pokročilé, si o nic méně přál jeho uskutečnění, a to tím vroucněji, že by mu pevně zajistilo místokrálovství, jehož se domohl, zvýšilo by jeho lesk a přízeň a nutně by z něj učinilo velitele armády, jež by příštího roku zaútočila na Španělsko na jeho nejcitlivějších a nejsnáze prostupných místech a donutila by ho žádat o mír, jehož slávu by měl celou on. Naléhal proto na krále, aby dal své rozkazy včas, aby mohl toto obléhání bezpečně podniknout, a pan z Barbezieux, jehož to uvádělo v zoufalství, se neodvažoval zanedbat, co mu bylo předepsáno, a byl přitom pod dohledem dvojího zájmu pana z Noailles: aby mu včas nic nechybělo a aby Barbezieuxe nešetřil, kdyby neměl všechno včas připravené.

Loďstvo dvaapadesáti lodí vyplulo 3. října z Toulonu, naloženo pěti tisíci dvěma sty muži vojska vzatého z Provence z jednotek pana z Vendôme; a už nechybělo nic než přiložit ruku k dílu, když pan z Noailles chtěl podat králi zvláštní zprávu o všem a přijímat rozkazy přímo od něj, a to vše bez vědomí pana z Barbezieux. Pro poslání pro něj tak důležité zvolil Genlise, jenž byl bez jmění a bez postavení a cele se mu oddal a jehož nelze zaměňovat se starým Genlisem, o němž jsem se zmínil výše a jemuž v ničem nezadal. Tento Genlis si získal přátelství pana z Noailles natolik, že vzbudil žárlivost celé jeho malé armády. Pan z Noailles mu opatřil pluk a velmi rychle ho protlačil na brigádního generála a pak k jmenování polním maršálem. Měl důvtip a obratnost a neměl jinou známost ani jinou ochranu než tu, od níž měl vše. Pan z Noailles se tedy domníval, že nemůže učinit nic lepšího, než ho pověřit prostým pověřovacím listem pro krále a ohlásit ho jako živý dopis, jenž na vše odpoví na místě a jenž mu, aniž by ho obtěžoval dlouhou depeší, řekne za půl hodiny víc, než by mu mohl napsat za několik dní. Slova letí, písmo zůstává; kurýra lze oloupit, může onemocnět a poslat své depeše po někom jiném; toto řešení předcházelo všem těmto

nesnázím a ponechávalo pana z Barbezieux v nevědomosti a úzkosti nad vším, co se takto skrze Genlise bude dít.

Barbezieux, jenž měl tím víc a tím lepších špehů v Katalánsku, že to pro něj bylo nejnebezpečnější místo, byl zpraven o vyslání Genlise i o dni jeho odjezdu a věděl navíc, že má dorazit přímo ke králi a že má především zakázáno se s ním vůbec setkat. Nato se odhodlal k smělému kroku: nechal na Genlise čekat u přístupů k Paříži a dal si ho přivést k sobě do Versailles, aniž ho na okamžik spustili z očí. Když ho měl u sebe, tak ho obalamutil a dokázal mu tak dobře dát pocítit, jaký rozdíl pro jeho kariéru znamená přátelství pana z Noailles, ať je jakkoli vlivný, oproti přátelství státního sekretáře pro válku, a to jeho druhu a jeho věku, že ho získal natolik, že ho zatáhl do nejčernější zrady: neukázat se před králem jinak než v jeho přítomnosti a říci mu pravý opak toho, čím byl pověřen. Barbezieux mu tedy nadiktoval vše, co chtěl, poté co z něj vytáhl vše, čím byl pověřen, a byl v tom naprosto poslechnut. Tímto způsobem byl plán obléhání Barcelony zcela zmařen na samém prahu uskutečnění, a to při všech nejrozumnějších předpokladech jistého úspěchu a bez obav z jakékoli pomoci obleženým, vzhledem ke stavu španělských sil na této hranici, od jejich porážky takřka opuštěné; a na panu z Noailles zůstala u krále veškerá nespravedlnost a vina za zmar takového podniku, a to právě kvůli onomu opatření, jež učinil, totiž že dal jen prostý pověřovací list, takže vše, co Genlis řekl, přímo opačné tomu, čím byl pověřen, nikdo nevyvrátil a bylo to celé pokládáno za slova a čin pana z Noailles samého. Lze si domyslet, že Barbezieux neztrácel čas s vydáním nezbytných rozkazů, aby rychle rozpustil všechny přípravy a zajistil loďstvu návrat do Toulonu. Lze si také domyslet, jakou to byla pro pana z Noailles rána z čistého nebe, ale úskok byl proveden tak dobře, že se z něj u krále nikdy nedokázal očistit; uvidíme následky, jež posloužily jako základ velikosti pana z Vendôme.

Kolem této doby byla zavedena kapitace[1011]. Vynález a návrh pocházely od Basvilla, proslulého intendanta Languedoku. Taková finanční pomoc, tak snadno libovolně ukládaná, stejně snadno zvyšovaná a tak snadno vybíraná, byla velmi lákavá pro generálního kontrolora, jenž měl potíže na vše stačit. Pontchartrain se přesto

10. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Kapitace byla osobní daň, placená z hlavy (odtud „capitation" z latinského *caput*), bez rozdílu postavení či stavu. Osvobozeni byli pouze chudí, žebravé řády a ti, jejichž osobní příspěvek nedosahoval čtyřiceti sou. Všichni ostatní Francouzi byli rozděleni do dvaadvaceti tříd a podléhali dani úměrné svému majetku. Tento záměr byl uskutečněn jen nedokonale: duchovenstvo se z kapitace vykoupilo dobrovolným darem; šlechta měla zvláštní výběrčí; parlamenty a další soudní dvory si vymohly právo rozvrhovat svou kapitaci samy; a konečně provincie, jež si zachovaly své stavovské sněmy a jimž se říkalo „země stavů" (*pays d'états*), se dokázaly z kapitace vykoupit zaplacením určité částky za celou provincii.

11. *Vysvětlivka:* Nicolas de Lamoignon de Basville (1648–1724), proslulý intendant Languedoku (1685–1718), prosadil zavedení kapitace tím, že ji nechal formálně navrhnout languedockými stavy přímo králi, čímž obešel odpor pařížských úřadů. Daň byla zavedena 18. ledna 1695 a po uzavření rijswijckého míru roku 1697 dočasně zrušena — v pozdějších válkách však byla znovu zavedena a trvale se stala součástí francouzského daňového systému.

dlouho a ze všech sil bránil a jeho důvody byly stejné, jaké jsem právě uvedl. Předvídal její hrozné důsledky a to, že tato daň svou povahou nikdy neskončí. Nakonec mu pod tlakem nářků a potřeb kliky vynutily souhlas.

27. listopadu byl pan hrabě z Toulouse, jenž koupil vévodství-pairství Damville a získal pro sebe jeho nové zřízení, přijat v této hodnosti u parlamentu, jako tomu bylo u pana du Maine a po něm u pana z Vendôme[12]. Když pan du Maine prošlapal cestu, jak už bylo řečeno, král už pro pana z Vendôme nenechal pairy zvát prostřednictvím pana z Remeše; Vendôme je navštívil sám, což se napoprvé nikdo neodvážil riskovat. Pan hrabě z Toulouse je navštívil, jako to učinil pan z Vendôme, a rovněž pány z parlamentu. Málokterý pair se odvážil při tom chybět. O několik dní později byl jako admirál Francie uveden prvním prezidentem k mramorovému stolu[13]. Pan z Vendôme, děd nynějšího vévody, tam byl v téže hodnosti uveden pouhým radou.

Pan z Luxembourgu po svém příjezdu uzavřel pro svou dceru podivný sňatek. Výše jsme viděli smrt posledního ze všech Longueville a jeho závěť ve prospěch pana prince de Conti, jeho bratrance. Paní z Nemours byla jeho nevlastní sestrou z otcova prvního manželství, dcerou ženy, jež byla sestrou paní princezny z Carignan i posledního prince krve z větve Soissons, padlého roku 1641 v bitvě u Sedanu, aniž se kdy oženil[14]. Paní z Nemours byla bezdětnou vdovou po posledním vévodovi z Nemours z rodu Savojského. Byla to žena velmi hrdá, neobyčejná, velkého ducha, jež se držela hodně doma, v hôtelu de Soissons, kde nepřijímala příliš dobrou společnost. Nesmírně bohatá a žijící velmi okázale, s naprosto zvláštní tváří i oděvem, i když z ní byla silně cítit velká dáma. Zdědila po matčině větvi nenávist proti rodu Condé; ta se u ní ještě zvětšila kvůli správě velkého jmění pana z Longueville, kterou po smrti jeho matky, sestry pana Prince, tentýž pan Princ získal na její úkor a po něm i pan Princ, jeho syn. Závěť sepsaná ve prospěch pana prince de Conti tuto nenávist nezmenšila. Objevila se pozdější, sepsaná ve prospěch paní z Nemours; snažila se ji prosadit a zrušit tak tu první. Pan princ de Conti trval na své a zpochybňoval tu druhou jako sepsanou už v době pomatenosti: z toho vzešel velký proces.

V hněvu, do něhož tím paní z Nemours uvedl, a v opovržení, jež vždy chovala ke svým dědicům, vyhrabala jednoho starého bezvýznamného levobočka posledního hraběte ze Soissons, bratra své matky; ten levoboček měl opatství la Couture v Le

12. *Vysvětlivka:* „Mramorový stůl" (*la table de marbre*) byl název pro tribunál admirality (Amirauté de France), jenž sídlil v paláci justice v Paříži u velkého mramorového stolu, podle něhož byl pojmenován; instalace nového admirála Francie se zde odehrávala jako slavnostní obřad.
13. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz k tématu mramorového stolu poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu I, č. I).
14. *Vysvětlivka:* Marie d'Orléans-Longueville, vévodkyně z Nemours (1625–1707, viz už kap. XI), zdědila po smrti svého polorodého bratra, posledního vévody z Longueville, roku 1694 svrchované knížectví Neuchâtel ve Švýcarsku — odtud titul „princ z Neuchâtelu", jejž propůjčila svému obskurnímu příbuznému. Spor o longuevillské dědictví mezi ní a princem de Conti se táhl ještě řadu let.

Mans a žil z něho kdesi v zapadlé díře. Neměl ani špetku zdravého rozumu, nikdy nesloužil a za celý svůj život se nestýkal s nikým, koho by bylo možné jmenovat. Nechala ho přivést, ubytovala ho u sebe a dala mu vše, co mohla dát, a to v nejlepší možné formě, a to, co mohla dát, bylo nesmírné.

Od té chvíle ho nechala nazývat princem z Neuchâtelu a snažila se mu opatřit skvělý sňatek. Slečna z Luxembourgu nebyla ani krásná, ani mladá, ani duchaplná; sama nechtěla jít do kláštera a nikdo jí nechtěl nic dát. Vévodkyně z Mecklenburgu tuto novou partii vyslídila. Její pýcha se nezastyděla na to pomyslet, ani pýcha pana z Luxembourgu, jejího bratra, jemuž o tom napsala; ale pýcha se v něm ozvala natolik, že se odvážil pomýšlet s ohledem na tento sňatek na hodnost, pod záminkou svrchovanosti Neuchâtelu, jež byla tomuto levobočkovi darována a jejíž jméno už nosil. Pan z Luxembourgu, jenž při odjezdu získal velkou milost, jež byla ještě tajná a o níž brzy promluvím, se neodvážil navrhnout tuto a nechal její vedení na obratnosti své sestry; a aby se vyhnul jakýmkoli rozpakům mezi tím ji žádat a nežádat, nezmínil se o tomto sňatku králi v žádném ze svých dopisů. Věc už začala prosakovat spolu s myšlenkou na hodnost, když si paní z Mecklenburgu šla vyžádat od krále svolení jednat o tomto sňatku. Při prvním slově, jež o tom pronesla, ji král přerušil a řekl jí, že mu pan z Luxembourgu o ničem takovém nepsal; že jí nezabrání učinit v této věci to, co její bratr a ona uznají za vhodné, ale že aspoň počítá s tím, že je nenapadne žádat ho pod jakoukoli záminkou o hodnost pro rytíře ze Soissons, jemuž by ji nikdy neudělil, a tím ukončil tuto krásnou iluzi. Sňatek se přesto uskutečnil a byl slaven co nejtišeji v hôtelu de Soissons, jakmile pan z Luxembourgu dorazil. Paní z Nemours novomanžele ubytovala a zahrnula je penězi, dary a důchody, než na ně přejde její dědictví, a pojala tu nejdokonalejší náklonnost k manželovi i k manželce, kteří se u ní uzavřeli a nepoznali žádný jiný svět než ten její.

Kapitola patnáctá

Pan z Luxembourgu tento krásný sňatek dlouho nepřežil. V sedmašedesáti letech se pokládal za pětadvacetiletého a žil jako muž, jenž víc let nemá. Nedostatek milostných dobrodružství, z nichž ho vylučovaly věk i vzhled, nahrazoval penězi; a důvěrnost mezi ním a jeho synem, panem princem de Conti a Albergottim se zakládala téměř výhradně na společných mravech a tajných zábavách, jež spolu provozovali s děvčaty. Veškerá tíha pochodů, rozkazů a zásobování při všech taženích spočívala na Puységurovi, jenž dokonce hrubě načrtával i samotné plány. Nic nebylo přesnější než postřeh pana z Luxembourgu, nic skvělejšího, chytřejšího a prozíravějšího než on před nepřítelem nebo v den bitvy, s odvahou, s lichotivostí a zároveň s chladnokrevností, jež mu uprostřed nejprudší palby a v nejkritičtějším okamžiku, kdy se rozhodovalo o výsledku, dovolovala vidět a předvídat všechno; a právě v tom byl skutečně veliký. V ostatním byl sama lenost. Málo vyjížděk bez velké nutnosti, hra, rozhovor se svými důvěrníky a každý večer večeře s velmi malým počtem hostů, téměř vždy týmž, a pokud se nacházel poblíž nějakého města, dbalo se na to, aby tam nechyběla příjemná příměs ženské společnosti. Tehdy byl pro každého nedostupný, a přihodilo-li se něco naléhavého, bylo na Puységurovi, aby o tom rozhodl. Takový byl u vojska život tohoto velkého vojevůdce, a takový i v Paříži, kde mu dny zabíraly dvůr a velký svět a večery jeho radovánky. Nakonec ho zradily věk, tělesná konstituce i povaha. Onemocněl ve Versailles zápalem plic, o němž si Fagon hned zpočátku učinil velmi špatné mínění: jeho dveře obléhalo vše, co bylo u dvora nejpřednější; princové krve od nich neodcházeli a Monsieur tam byl několikrát. Fagonem odsouzený, ujal se ho Caretti, Ital znalý tajných léků, jež často uspěly, a přinesl mu úlevu, ale to byla jen naděje na pár chvil navíc. Král tam poslal několikrát spíše z povinnosti než z citu. Už jsem poznamenal, že ho neměl rád, ale jeho skvělá tažení a obtížnost ho nahradit působily všechnu tuto starost. Když se mu přitížilo, zmocnil se ho zcela otec Bourdaloue[1], onen proslulý jezuita, jehož obdivuhodná kázání ho mají učinit nesmrtelným. Přišla řeč na to smířit ho s panem z Vendôme, jehož žárlivost na Luxembourgovo přátelství a přednost dávanou panu princi de Conti dohnala k otevřené roztržce a k útěku k italské armádě, jak jsem už

1. *Vysvětlivka:* Louis Bourdaloue (1632–1704), nejproslulejší kazatel své doby, jezuita, oblíbený zpovědník a kazatel na královském dvoře.

řekl. Roquelaure, přítel všech a důvěrník nikoho, je přivedl jednoho po druhém k loži pana z Luxembourgu, kde vše proběhlo s dobrou vůlí a několika málo slovy. Přijal svátosti, projevil zbožnost a pevnost. Zemřel ráno 4. ledna 1695, pátého dne své nemoci, a mnozí ho litovali, ačkoli jako soukromá osoba nebyl vážen nikým a milován jen velmi málokým.

Během nemoci nechal prostřednictvím vévody z Chevreuse podniknout u krále poslední pokus, aby svůj úřad získal pro svého syna, zetě tohoto vévody. Byl odmítnut, a král mu vzkázal, že si má vzpomenout, že mu normandské guvernérství v přežívacím nároku pro syna dal jen pod podmínkou, že mu už nikdy nebude mluvit o tomto úřadu. Všechny jeho děti a paní z Mecklenburgu, jeho sestra, od něj neodešly, dokud je nevyvedli z jeho pokoje, když měl skonat, kde dali průchod svému žalu. Otec Bourdaloue jim vytkl, že se rmoutí nad tím, že člověk platí daň přírodě; dodal, že umírá jako křesťan a jako velký muž a že snad žádný z nich nebude mít to štěstí zemřít podobným způsobem. Pokud jde o velké muže, žádný z nich k tomu nesměřoval; pokud jde o křesťany, to bude jejich věc: ale proroctví se zakrátko naplnilo na osobě vévodkyně z Mecklenburgu. Zemřela v témže lednu a na tutéž nemoc krátce po něm, bez jakékoli duchovní pomoci a téměř bez tělesné, a zanechala vše, co měla, hraběti z Luxembourgu, druhému synovi svého bratra.

Pan z Luxembourgu při smrti neviděl ani jednoho z vévodů, jež napadal, a ani jeden z nich se u něj neukázal. Já jsem tam nešel ani nikoho neposlal, ačkoli jsem byl ve Versailles, a musím přiznat, že jsem cítil úlevu, že jsem se zbavil takového nepřítele. Ze zlomyslnosti mě chtěli přimět, abych se k té smrti vyjádřil. Spokojil jsem se s odpovědí, že příliš ctím králův úsudek při volbě jeho nástupce a mám příliš dobré mínění o jeho generálech a jeho vojsku, než abych se trápil kvůli ztrátě pro stát, z níž jsem měl osobně tolik důvodů se utěšovat. S touto odpovědí jsem viděl, že otázky ustaly.

Maršál z Villeroy dostal úřad kapitána tělesné stráže, přičemž vyplatil pět set tisíc livrů listiny „brevet de retenue“, jakou sám obdržel v téže výši, a nastoupil po něm do velení flanderské armády[2]. Všichni toto rozhodnutí očekávali: Villeroy, vychovaný s králem, s ním byl vždy velmi zadobře, a to v té nejdůvěrnější důvěrnosti domácí i milostné; byl synem jeho vychovatele a oba byli celý život nízcí a vypočítaví dvořané. Občas ho od krále vzdálily nějaké mraky přišlé zvenčí; ale králova záliba, znovu získávaná uměním úlisnosti a nízkosti, ho vždy vrátila do dřívější přízně.

Povězme rovnou, co se onu zimu odehrálo mezi vévodou z Montmorency a námi — ten po smrti otce přijal jméno vévody z Luxembourgu[3]. Naše schůzky pokračovaly. Pánové z Elbeufu, z Montbazonu, z La Trémoille, ze Sully (jenž po smrti

2. *Vysvětlivka:* Maršál z Villeroy později, jako vrchní velitel ve Flandrech, utrpí roku 1706 zdrcující porážku u Ramillies, jež bude znamenat definitivní ztrátu Flander ve válce o španělské dědictví.
3. *Vysvětlivka:* Nový vévoda z Luxembourgu, dříve titulovaný vévoda z Montmorency, syn zesnulého maršála, pokračuje ve sporu o přednost zděděném po otci (viz kap. VIII–IX) — srov. heslo „MM. de Luxembourg père et fils“ ve slovníčku.

svého otce převzal proces), z Chaulnes, z La Rochefoucauld, z Richelieu, z Monaka, z Rohanu a já jsme podepsali dva protesty proti tomu, aby jakýkoli mužský dědic vzešlý ze zesnulého maršála z Luxembourgu byl přijat u parlamentu jako pair Francie, a to z důvodů, jež jsme si vyhradili sdělit v pravý čas a na pravém místě; jeden byl doručen Dongoisovi, jenž zastával úřad vrchního písaře parlamentu, druhý osobně generálnímu prokurátorovi, a zároveň jsme se rozhodli nechat synovi vyškrtnout titul prvního barona Francie, jejž si přisvojoval, tak jako jsme k tomu přinutili už otce. Tato slovní hříčka jim velmi posloužila k oklamání světa a k tomu, aby se vydávali za první barony království a živili si tím chiméry, zatímco panství Montmorency, léno opatství Saint-Denis, je snad první baronií onoho úzkého kraje známého jako Île-de-France, podobně jako se říká o témže opatství Saint-Denis en France.

Pak jsme znovu předložili naše dřívější rozhodnutí zažalovat vévodu z Gesvres, abychom jím mohli dosáhnout vyloučení prvního prezidenta. Tento soudce od smrti pana z Luxembourgu zkoušel všechny možné způsoby, jak se této potupě vyhnout. Použil prezidenty parlamentu (à mortier), přátele některých z nás, a další osoby jejich důvěry, kteří pod záminkou přátelství a zájmu na tom, co se jich týkalo, zveličovali bolest a žal prvního prezidenta z toho, že se s námi znesvářil; že hořce cítí svá provinění vůči nám a jak ho smrt toho, od něhož čekal velkou oporu, ponechává vystaveného naší nenávisti; že jsou si jisti, že by dal vše, aby se s námi sblížil, a nepochybují, že mu jeho hluboké schopnosti od té smrti poskytnou prostředky, jak nám být stejně nakloněn, jak nám byl dřív protivný. Dodali dokonce, že od něj slyšeli uklouznout výmluvné narážky, jež je ujišťovaly, že jeho ústa vyjadřují to, co má na srdci. Pánové z Chaulnes, z La Rochefoucauld a z La Force se touto léčkou nechali omámit a silně se přikláněli k tomu na ni přistoupit. Pánové z La Trémoille, z Rohanu a já jsme se tak nebezpečně zmást nenechali. Připomněli jsme těmto pánům všechny křivdy a leccos ještě horšího, co jsme od prvního prezidenta vytrpěli; jeho odmítnutí audience, jež nás donutilo k listinám o státní službě; jeho porušení slova, bez okolků, vůči vévodovi z Chaulnes ohledně svolání všech komor; nebezpečí spoléhat se na muže tak vlivného u parlamentu a tím víc proti nám zaujatého, že jsme bez ostychu zveřejnili jeho nespravedlnosti a zrady. Ukázali jsme, jak je zjevné, že tyto útoky proti nám byly vedeny pod jeho vedením z touhy pomstít zraněnou pýchu; a jak velkou hanbou a neprozřetelností by bylo stát se jeho oběťmi tím, že se dobrovolně vrátíme do jeho sítí. Toho dne jsme byli na schůzce jen my šest, a tři proti třem se nedokázali navzájem přesvědčit. Schůzka se tedy rozešla, aniž k něčemu dospěla, poněkud bouřlivě; a pan z La Trémoille při odchodu prohlásil, že protestuje a bude protestovat proti mínění ostatních tří a že se, aby se vyhnul zbytečným a osobním hádkám, přestane účastnit schůzek. Tento počátek roztržky nás s vévodou z Rohanu přiměl pokusit se obrátit pana z La Rochefoucauld, a tento záměr se nám o dva dny později šťastně podařil za hodinu, kterou

jsme strávili zavřeni všichni tři v jeho pokoji ve Versailles. Předložili jsme tedy tuto záležitost s větší důvěrou na příští schůzce, kde se pan z La Trémoille neukázal.

Pan z Chaulnes byl užaslý a velmi rozmrzelý, že se vidí opuštěn panem z La Rochefoucauld, jenž se přiklonil k našemu mínění. Ke mně choval přátelství; jeho mrzutost dopadla na vévodu z Rohanu, jenž — prudký, ostrý a málo vážený — přivedl dobráka z Chaulnes, vždy tak rozvážného, do takového hněvu, že z obou stran začínala unikat mezi zuby hrubá slova. To nás přimělo, ze strachu z horšího, schůzku prudce přerušit, aniž bylo cokoli usneseno.

Pan z La Rochefoucauld a já jsme si druhý den spolu promluvili a pochopili jsme, že největším zlem, jež by nás mohlo potkat, by byla rozštěpenost, a usoudili jsme, že je nade vše třeba pospíšit si usmířit tyto dva vévody a přimět je k tomu, aby uvažovali klidněji, odložili stranou veškerý jiný zájem i osobní rozmar a mířili jen k cíli a prospěchu naší společné věci. Po dost dlouhém rozhovoru mezi čtyřma očima se toho ujal pan z La Rochefoucauld; neztratil ani chvíli a naštěstí se mu to podařilo ještě před další schůzkou. Ta proběhla klidně a pan z La Trémoille se na ni vrátil. Navrhlo se vyjednávat s prvním prezidentem a nechat ho oťukat; ale tato návnada byla skromně, avšak velmi pevně odmítnuta, a nakonec bylo rozhodnuto o vyloučení prvního prezidenta. Připustilo se jen, z ohledu, jejž jsme všichni chovali k panu z Chaulnes, že se pana z Gesvres nenechá předvolat, dokud nic nebude ohroženo, a že se s tím počká, jak jen to bude možné, aniž bychom riskovali, co bylo právě usneseno. Poté se navrhlo podat jménem vévodů z Lesdiguières, z Brissacu a z Rohanu žádost o zrušení rozsudku (requête civile), jejíž důvody ani postup zde pro stručnost nebudu vysvětlovat; ale pan z Rohanu odmítl s tím souhlasit, dokud nejprve nebude vévoda z Gesvres zažalován, a nespokojil se s žádnými důvody ani slovy, jež mu chtěli dát. Jeho souhlas se nakonec podařilo vydobýt až po tolika oklikách, že se návrh této žádosti dostal k panu z Luxembourgu, jenž si okamžitě dohodl postup se starým kancléřem Boucheratem, ovládaným paní z Harlay, jeho dcerou, jež velmi šetřila prvního prezidenta, bratrance svého manžela, a ta zařídila, aby žádný z dvorních referendářů nezapečetil v této věci nic malou pečetí bez důkladné znalosti věci, to jest bez toho, aby byl pan z Luxembourgu včas zpraven a mohl se tomu postavit. Je těžké pochopit, jak se tak dobrá hlava jako pan z Chaulnes a muž tak hodný jako on ukázal tak zdráhavý k vyloučení prvního prezidenta poté, co mu tak nedůstojně porušil slovo, a se znalostí jeho úskočnosti a všech oklik a zvratů zrady, jichž vůči nám otevřeně použil; a na druhé straně nebylo o nic méně podivné, že se pan z Rohanu ukázal tak neústupný pro vyloučení poté, co je svou vlažností a kolísáním, abych neřekl hůř, nechal ztroskotat ve svých vlastních rukou, když se ho už ujal, a to s jistotou úspěchu, jak jsem vyprávěl výše. Všechny tyto průtahy odčerpaly čas až do zahájení tažení. Pan z Luxembourgu, polní maršál, sloužící ve flanderské armádě, se tam odebral, a náš proces zůstal uvázlý až do příští zimy. Ztratil manželku a krátce

nato i jediné dítě, jež s ní měl, aniž by tím jeho důvěrné spojenectví s panem a paní z Chevreuse bylo jakkoli zmenšeno.

Na sklonku léta a na počátku zimy došlo k pokusům o mírová jednání, ani nevím na čem založeným. Crécy odjel do Švýcarska jako do země neutrální, ležící uprostřed mezi císařem a panem Savojským a nepříliš vzdálené od Benátek, jež nabízely dobré služby. Byl to bratr otce Verjuse, jezuity, důvěrného přítele otce de La Chaise, a sám byl rezidentem u několika německých dvorů, jejichž veřejné právo dokonale znal, stejně jako různé dvory knížat a jejich zájmy: byl to muž rozvážný, uvážlivý, jenž pod málo příjemným zevnějškem a způsoby, jež po tak dlouhém pobytu v cizině prozrazovaly spíš cizince, nově příchozího, než Francouze, i pod mluvou tomu odpovídající skrýval neobyčejnou obratnost a jemnost, rychlou schopnost rozpoznat úsudkem lidi, s nimiž měl co dělat, a jejich cíle; a jenž tím, že slyšel jen to, co sám chtěl slyšet, trpělivostí a neúnavnou vytrvalostí a schopností předkládat z nejrůznějších stran totéž, co bylo předtím odmítnuto, často dosahoval svého cíle.

Abbé Morel odjel k Cáchám vyjednávat v říši. Byla to výborná hlava, plná rozumu a úsudku, kterou vyzdvihl Saint-Pouange, jehož byl přítelem u stolu i v zábavě, a jehož pan z Louvois a poté i král, jenž s ním měl dobré zkušenosti, používali na několik tajných cest. Měl bratra, radu parlamentu a kanovníka Notre-Dame, jenž se mu podobal jen v tom, že miloval víno ještě víc než on a snášel je hůř, a jemuž nakonec vymohl místo králova almužníka.

Harlay, státní rada a zeť kancléřův, muž vtipný, ale to bylo tak asi vše, odjel do Maastrichtu oťukat Holanďany; ale tyto kroky jen posílily domýšlivost nepřátel a vzdálily je od míru tím víc, oč nezbytnější pro nás ho pokládali a oč zřetelněji v tom viděli horlivost a snahy tak protikladné pýše, s níž jsme si dosud zakládali na tom ukončovat všechny předešlé války. To byl veškerý plod, jejž tito pánové sklidili v prvních měsících té zimy. Měli dokonce tu drzost dát panu z Harlay, jehož vyhublost a bledost byly neobyčejné, pocítit, že ho pokládají za vzorek toho, do jaké nouze se Francie dostala. On bez rozhořčení vtipně odpověděl, že kdyby mu dali čas nechat přijet svou ženu, mohli by si o stavu království utvořit jiné mínění. Vskutku byla neobyčejně tlustá a měla velmi červené tváře. Byl dost hrubě odbyt a spěchal zpět na naši hranici.

Zimy se sotva kdy obejdou bez dobrodružství a rozepří. Pan z Elbeufu považoval za zábavné dělat ctitele vévodkyni z Villeroy, zcela čerstvě provdané, jež k tomu nezavdávala žádnou příčinu. Stálo ho to jistý pobyt v Paříži, aby ten rozmar odezněl; směřoval spíš k urážce pánů z Villeroy než k čemukoli jinému. Nebylo to tím, že by měl pan z Elbeufu jakýkoli důvod si na ně stěžovat, ale byl to muž, jehož smělý duch se kochal okázalými scénami a jejž jeho vzhled, původ i králova přízeň důkladně zkazily.

Roquelaure, vévoda z brevetu[4] a šašek z povolání, zažil smutné dobrodružství. Celý život se pohyboval ve velkém světě a byl důvěrným přítelem pana z Vendôme. Protože chtěl držet se všemi, vetřel se mezi přátele pana z Luxembourgu, z jehož skvělého postavení doufal vytěžit prospěch, a z toho, co tušil u dvora Monseigneurova, totiž že tento generál, důvěrně spojený s princem de Conti, uvažuje o tom, že po králově smrti bude vládnout a mít hlavní podíl na všem. Obtíž pro Roquelaura spočívala v tom zůstat zadobře s lidmi tak protikladnými, což se stalo mnohem trapnějším při otevřené roztržce pánů z Vendôme s panem z Luxembourgu, o níž a jejích příčinách jsem mluvil výše. Byla tak úplná, že bylo nutné si vybrat, a Roquelaure, jenž nečetl v budoucnosti, neváhal opustit svého dávného přítele ze všech dob kvůli těm, jež si právě získal a od nichž si mnoho sliboval. Pan z Vendôme se tím cítil hluboce dotčen, ale nebyla chvíle to dát najevo. Vzdálenost Itálie, kam se uchýlil z Flander, způsobovala, že u dvora trávil jen málo času, a když se ocitl na stejném místě jako Roquelaure, žil s ním celkem obvyklým způsobem. Proto to byl právě on, kdo při smrti pana z Luxembourgu přivedl pány z Vendôme, jak jsem řekl výše; ale právě to znovu vyvolalo jejich hořkost nad jeho zradou jejich přátelství, takže prázdnota, kterou zanechal pan z Luxembourgu, a smělost jejich nové velikosti a spojenectví s panem du Maine, jež je k ní pozvedlo, prolomily hranice, v nichž se dosud vůči Roquelaurovi udržovali.

Za pár dní nato vešel jednoho večera k panu Velkému[5], jenž ráno i večer udržoval u dvora velkou tabuli a po celý den vysokou hru, kam dvorský dav vcházel a vycházel jako z kostela a kde zástup hráčů všelijakých her, zvláště lansquenetu, nikdy nechyběl. Pan z Vendôme, jenž byl jedním z bankéřů, se přel s jiným o nesrovnalost sedmi pistolí. Byl to hráč dobrý, ale svárlivý a tvrdohlavý při hře jako všude jinde. Ostatní bankéři rozhodli proti němu; zaplatil, odešel a přišel reptaje proti tomuto rozsudku ke krbu, kde nalezl stojícího Roquelaura, jenž se tam hřál. Ten mu s onou familiárností, kterou si vždy osoboval, a oním žertovným tónem, jejž do všeho vkládal, řekl, že se mýlí a že bylo rozhodnuto správně. Vendôme, dotčený už samou věcí, byl ještě víc pobouřen touto netaktností, odpověděl mu vztekle a s kletbou, „že je zatracený rozhodčí a že se pořád plete do věcí, do nichž mu nic není". Roquelaure, ohromen tímto výbuchem, zmírnil tón a řekl mu, že ho nechtěl rozzlobit; ale Vendôme, čím dál rozohněnější, mu odpověděl tvrdými slovy a s povýšeností, jakou by mohl snést jen sluha, a tónem hlasu, jenž nebyl nijak mírněn. Roquelaure, pobouřen, ale příliš zaskočen, se spokojil s odpovědí, že kdyby byli jinde, nemluvil by s ním tímto způsobem. Vendôme přistoupil ještě blíž, výhrůžně, a odpověděl s kletbou, „že ho

4. *Vysvětlivka:* „Vévoda z brevetu" (*duc à brevet*) byl osobní, nedědičný titul udělený královským listem (brevetem), na rozdíl od skutečného „vévody a paira" (*duc et pair*) — nositel užíval vévodského titulu a poct, ale neměl místo mezi pairy Francie u parlamentu.
5. *Vysvětlivka:* „Pan Velký" (*M. le Grand*) byl dvorský titul velkého štolby Francie (*grand écuyer*) — v této době Louis de Lorraine, hrabě z Armagnacu; jeho manželka, paní z Armagnacu, rovněž vystupuje v této epizodě.

dobře zná a že ani tam, ani jinde nebude o nic nebezpečnější". Nato se k nim přiblížil velký převor[6], jenž byl dost daleko, chytil Roquelaura za konec kravaty a řekl mu věci stejně nepříjemné jako ty, jež právě vytrpěl od jeho bratra, aniž ztratil svůj flegmatický klid, v tu chvíli zcela nemístný. Ihned nato byla celá místnost vzhůru. Paní z Armagnacu a maršál z Villeroy přiběhli ke krbu. Ona spěchala odvést pány z Vendôme; a maršál z Villeroy odvedl Roquelaura, jenž neměl ani odvahu si za takovou urážku vyžádat zadostiučinění, ani se nezmohl na náhradní řešení: využít místa jako záminky a stěžovat si králi.

Nejhorší bylo, že se hned nazítří po tak veřejné scéně nechal smířit, a to soukromě, s pány z Vendôme prostřednictvím paní z Armagnacu v jejím kabinetu. A aby to bylo úplné, vévodkyně z Roquelaure všude vykládala, že je jí velmi líto toho, co se stalo, ale že takhle to dopadá, když si někdo zahrává s jejím manželem: nemohla to být hloupost, a nevědomost by musela být opravdu značná; nelze pochopit, co si od tak směšného výroku mohla slibovat. Ať byl Roquelaure jakkoli nestydatý, prvních dní vypadal zaražen, ale brzy se vrátil ke svým obvyklým šprýmům a nestydatě se všude ukazoval s pány z Vendôme v Marly, v Choisy a všude, kde se to namanulo, a nevyhýbal se s nimi ani mluvit, kdykoli se k tomu naskytla příležitost, k údivu všech.

Jednou večer, dlouho poté, když u krále dělal víc hluku a smíchu než obvykle a lidé si toho všímali, odpověděl jsem chladně, že příčinu tak veliké veselosti není těžké uhodnout, protože právě toho večera se pánové z Vendôme loučili s králem, aby se vrátili do Provence. Tento výrok byl podchycen a nebylo mi to líto, protože jsem se domníval, že nemám důvod mít Roquelaura v lásce.

Dvě zahraniční události následovaly velmi blízko sebe. První, smrt princezny Oranžské[7], koncem ledna v Londýně; dvůr na tom neměl žádnou účast, a anglický král požádal krále, aby se za ni nedržel smutek, což bylo dokonce zakázáno pánům z Bouillonu, z Duras a všem, kdo byli příbuzní prince oranžského. Poslechlo se a mlčelo se; ale tento druh pomsty se zdál malicherný. Doufalo se ve změny v Anglii, ale ty se rychle rozplynuly a princ oranžský tam vypadal váženější, vlivnější a upevněnější než kdy dřív. Tato princezna, jež byla vždy velmi oddaná svému manželovi, se nejevila o nic méně horlivou než on pro jeho uzurpaci, ani méně polichocenou tím, že se vidí na trůně své země na úkor svého otce a svých ostatních dětí. Byla velmi litována, a princ oranžský, jenž ji miloval a choval k ní naprostou důvěru a dokonce nápadnou úctu, z toho byl několik dní nemocný žalem.

6. *Vysvětlivka:* Velký převor Francie (*grand prieur de France*), zde Philippe de Vendôme, mladší bratr vévody z Vendôme, čestný představený francouzského převorství Maltézského řádu.
7. *Vysvětlivka:* Marie II. Stuartovna, anglická královna a manželka Viléma III. Oranžského, zemřela na neštovice v Londýně 28. prosince 1694 — Saint-Simon zde datum posouvá téměř o měsíc.

Druhá událost byla podivná. Vévoda z Hannoveru[8], jenž se ucházel o deváté kurfiřtství ve svůj prospěch a jenž byl anglickou revolucí povolán k této koruně po princi a princezně oranžských a po princezně dánské jako nejbližší z protestantské linie, byl nejstarším synem vévodkyně Žofie[9], dcery falckého kurfiřta, jenž se nechal korunovat českým králem a přišel tím o svou hodnost i země, a dcery Jakuba I., krále skotského a poté anglického, syna proslulé Marie Stuartovny a otce Karla I. (oběma byla useknuta hlava) a děda krále Jakuba II., sesazeného princem oranžským. Tento vévoda z Hannoveru se oženil se svou sestřenicí z prvního kolena, ze stejného rodu, dcerou vévody z Celle. Byla krásná; nějakou dobu s ní žil dobře. Hrabě Königsmarck, mladý a velmi pohledný, přišel k jeho dvoru a vzbudil v něm podezření. Zmocnila se ho žárlivost; sledoval je a uvěřil, že má plnou jistotu o tom, co by byl chtěl po celý život nevědět, ale stalo se to až po dlouhé době. Zmocnil se ho vztek: dal hraběte zatknout a hned nato hodit do rozpálené pece. Ihned poté poslal svou ženu zpět k jejímu otci, jenž ji umístil na jeden ze svých zámků, přísně střeženou lidmi vévody z Hannoveru. Nechal svolat konzistoř, aby zrušila jeho manželství. Rozhodlo se tam dosti podivně, že vůči němu manželství zaniklo a že si může vzít jinou ženu; ale že vůči vévodkyni z Hannoveru trvá, že se nemůže znovu provdat a že děti, jež měla za trvání manželství, jsou legitimní. Vévoda z Hannoveru se s tímto posledním bodem nesmířil.

Král, zcela zaujat pevným postavením svých nemanželských dětí, právě udělil hraběti z Toulouse veškerá vyznamenání, pravomoc a výhody, jichž byl jeho úřad admirála v jeho rukou schopen. Už dávno mu dal guvernérství Guyenne po smrti vévody z Roquelaure, otce tohoto zde; a po dobu jeho mládí měl velení nad ním i všechny jeho platy maršál z Lorges, jež přestaly, teprve když díky kaskádě uvolněné smrtí maršála z Humières získal guvernérství Lotrinska, jak jsem řekl. Pan z Chaulnes měl už velmi dlouho guvernérství Bretaně a byl tam zbožňován. K tomuto guvernérství byla připojena admiralita provincie, jež měla nesmírnou hodnotu. Nic se lépe nehodilo admirálovi Francie, než spojit ji se svou osobou, stejně jako guvernérství tohoto rozlehlého poloostrova, ze tří stran obklopeného mořem. Král o tom tedy přemýšlel s tím větší horlivostí, že se zavázal dát Monsieurovi první uvolněné provinciální guvernérství pro pana vévodu z Chartres — slib daný při příležitosti

8. *Vysvětlivka:* Titulem „vévoda z Hannoveru“ míní Saint-Simon Jiřího Ludvíka (1660–1727), tehdy dědice hannoverského kurfiřtství, nikoli jeho otce, vládnoucího vévodu a kurfiřta Arnošta Augusta. Jiří Ludvík, syn vévodkyně Žofie, se roku 1714 stal anglickým králem Jiřím I. Jeho manželka Žofie Dorotea Brunšvicko-Lüneburská, dcera vévody z Celle, byla po odhalení poměru s hrabětem Königsmarckem (jenž záhadně zmizel v červenci 1694, patrně zavražděn z manželova příkazu) doživotně vězněna na zámku Ahlden a se svými dětmi se už nikdy nesetkala.
9. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tuto větu je třeba osvětlit genealogickou tabulkou. MARIE STUARTOVNA, sňata. JAKUB I., král skotský a anglický. KAREL I., sňat. JAKUB II., sesazený princem oranžským. ALŽBĚTA, provdaná za falckého kurfiřta Fridricha V., krále českého. ŽOFIE, provdaná za Arnošta Augusta, vévodu brunšvického. JIŘÍ LUDVÍK, kurfiřt hannoverský a od roku 1714 král anglický.

sňatku tohoto prince. Pan z Chaulnes byl starý a velmi tlustý; král se obával, že by mu Bretaň při jejím uvolnění unikla pro hraběte z Toulouse, a rozhodl se tomu předejít výměnou obou guvernérství. Aby to vévodovi z Chaulnes, jenž na tom vše ztrácel, osladil, a aby vytáhl vévodu z Chevreuse, jehož měl rád, z nesnadného stavu, do něhož uvedl své záležitosti tím, že se v nich pokládal za obratného a pouštěl se do rozsáhlých plánů, jež ho zruinovaly, chtěl mu král zároveň dát přežívací nárok na Guyenne — jako synovci, příteli a dědici vévody z Chaulnes, nesoucímu totéž jméno, jemuž Chaulnes svatební smlouvou substitucí odkázal veškerý svůj majetek, totiž druhému synovi, jenž by se z toho manželství narodil, pro případ, že by sám zemřel bez dětí; a nikdy žádné neměl.

Král jednoho rána nechal vévodu z Chaulnes přijít do svého kabinetu, oslazoval mu tu hořkou pilulku, jak nejlépe uměl, ale nakonec rozhodl jako pán. Pan z Chaulnes, překvapen a krajně pobouřen, neměl sílu cokoli odpovědět. Řekl, že mu nezbývá než poslechnout, a hned nato vyšel z králova kabinetu se slzami v očích. Hned odjel do Paříže a vybuchl proti vévodovi z Chevreuse, o němž nepochyboval, že v tom měl prsty, a snad dokonce králi tak výhodný nápad sám poskytl. Pravda ovšem byla, že ani vévoda, ani vévodkyně z Chevreuse o tom nevěděli dřív než ve stejnou chvíli jako pan z Chaulnes.

Ten nechtěl vidět ani svého synovce, ani svou neteř, a paní z Chaulnes, tak zvyklá být bretaňskou královnou a tak vroucně tam milovaná, se rozhořčila ještě víc než její manžel. Ani jeden, ani druhý neskrývali svou bolest, takže jsem vévodovi z Chaulnes řekl, že mu nebudu vyslovovat žádné blahopřání, ale že je všechna odnesu panu z Chevreuse. Objal mě a projevil mi vděčnost, že to tak cítím. Trvalo dlouho, než se oba uklidnili. Nakonec pan z Beauvilliers a další společní přátelé dosáhli u pana a paní z Chaulnes toho, že byli ochotni přijmout pana a paní z Chevreuse. Návštěva se uskutečnila a byla přijata velmi chladně. Nikdy jim nikdo nedokázal vymluvit přesvědčení, že pan z Chevreuse k této vynucené výměně přispěl, a nikdy se ani jemu, ani paní z Chevreuse nepodařilo rozpustit ledy, jež k nim pan a paní z Chaulnes chovali.

Bretonci byli zoufalí. Všichni to dávali najevo svými dopisy, slzami a řečmi: všichni, kdo z nich byli v Paříži, neopouštěli hôtel de Chaulnes, ještě s větší horlivostí než obvykle, a pan a paní z Chaulnes, dojati touto tak všeobecnou a stálou láskou, byli čím dál hlouběji zarmouceni. Ani jeden, ani druhý se z toho neutěšili a ani jeden to dlouho nepřežil. Král k němu poslal do Versailles tři děti Francie a podle tohoto příkladu ho nikdo neopomněl navštívit. Přijímal blahopřání se smutnou zdvořilostí. Nedovolil dvořanu skrýt člověka zdrceného žalem a téhož večera utekl do Paříže.

Oznámeno to bylo po skončení králova vstávání. Monsieur, jenž se probouzel mnohem později, se o tom dozvěděl, když odhrnoval záclonu své postele, a byl tím nesmírně dotčen. Pan hrabě z Toulouse mu to přišel krátce nato říct sám. Přerušil

ho, a to před mnoha lidmi, kteří byli u jeho vstávání. „Král vám tu udělal krásný dárek," řekl mu. „Ukazuje, jak moc vás má rád; ale nevím, zda se to dobře snáší s dobrou politikou." Monsieur šel téhož dne ke králi ve svou obvyklou hodinu, mezi radou a malým stolováním, když byl sám ve svém kabinetu. Tam nedokázal potlačit výčitky, že ho král klame vynucenou výměnou, jež předchází brzkému uvolnění místa a tomu, aby bretaňské guvernérství připadlo panu vévodovi z Chartres. Král, jehož to skutečně bylo motivem, se nechal hubovat, spokojen s tím, že naplnil své záměry. Snášel Monsieurovu nevoli, jak dlouho ten chtěl; dobře znal způsob, jak ho udobřit. Rytíř Lotrinský vykonal svou obvyklou úlohu; a trochu peněz na hru a na zvelebení Saint-Cloud brzy setřelo mrzutost kvůli bretaňskému guvernérství.

Pan z Elbeufu, když viděl tento velký vzlet levobočků, provedl toho roku na Velký pátek dvořanský kousek. Lotrinčané, stejně jako nikdo z těch, kdo měli hodnost cizího prince, se nikdy neúčastnili klanění kříži ani obřadu Poslední večeře na Zelený čtvrtek kvůli sporu o přednost s vévody, kteří byli rovněž vyloučeni z tohoto obřadu, ale ne z klanění kříži. Obojí bylo pánům z Vendôme vráceno od doby, kdy získali přednost u parlamentu před všemi pairy; ocitli se tam tedy toho roku, a vévoda z Elbeufu také, jenž tam jako vévoda a pair mohl být. Když se od toho vracel velký převor, král neviděl nikoho, kdo by tam šel. Chvíli počkal, pak se otočil, uviděl vévodu z Beauvilliers a řekl mu: „Jděte tedy, pane." — „Sire," odpověděl vévoda, „to je pan vévoda z Elbeufu, jenž je starší než já." A hned se pan z Elbeufu, jako by se probíral z hlubokého snění, dal do pohybu a šel tam. Velký štolba a rytíř Lotrinský mu k tomu důrazně řekli svůj názor; omluvil se jim, že na to nepomyslel, ale král mu to velmi přičetl k dobru.

Celou tu zimu se má matka zabývala jen tím, jak mi najít dobrý sňatek, velmi mrzutá, že se jí to nepodařilo už předchozí rok. Byl jsem jediný syn a měl jsem hodnost a postavení, jež také způsobovaly, že se o mně hodně přemýšlelo. Byla řeč o slečně z Armagnacu a slečně z La Trémoille, ale dost neurčitě, a o několika dalších. Vévodkyně z Braccianu žila už dlouho v Paříži, daleko od svého manžela i od Říma. Bydlela hned vedle nás; byla přítelkyní mé matky, kterou často navštěvovala. Její duch, půvab, způsoby mě okouzlily: přijímala mě laskavě a já od ní neodcházel. Měla u sebe slečnu z Cosnacu, svou příbuznou, a slečnu z Royanu, dceru své sestry a stejně jako ona z rodu La Trémoille, obě dědičky a bez otce či matky. Paní z Braccianu umírala touhou provdat za mě slečnu z Royanu. Často se mnou mluvila o sňatcích, mluvila o tom i s mou matkou, aby zjistila, zda jí nevytroušíme nějakou zmínku, kterou by mohla zachytit: byl by to vznešený a bohatý sňatek, ale byl jsem sám a chtěl jsem tchána a rodinu, o niž bych se mohl opřít[10].

10. *Vysvětlivka:* Vévodkyně z Braccianu, Marie Anne de La Trémoille (asi 1642–1722), se o několik let později pod titulem kněžny des Ursins stala jednou z nejmocnějších žen Evropy — jako první dvorní dáma mladé španělské královny fakticky řídila španělský dvůr po celou dobu války o španělské dědictví.

Phélypeaux, jediný syn Pontchartrainův, měl přežívací nárok na jeho úřad státního sekretáře. Neštovice ho připravily o oko, ale štěstí ho oslepilo. Dědička z rodu La Trémoille se mu nezdála být nad jeho možnosti, kroužil kolem toho jako kočka kolem horké kaše, a jeho otec s týmž záměrem velmi šetrně zacházel s tetou, jež jako obratná žena z těchto ohledů těžila a v duchu se jejich příčině smála. Otec byl vždy přítelem mého otce a velmi si přál, abych byl přítelem jeho syna, jenž mi ve všem vyšel vstříc; a žili jsme ve velkém přátelství. Obával se v podstatě jen mě jako soupeře o přízeň slečny z Royanu a snažil se odhalit, co si o ní myslím, tím, že se mnou mluvil o různých partiích. Neměl jsem podezření na jeho zvědavost, a tím méně na jeho záměry, ale spokojil jsem se s vyhýbavými odpověďmi.

Mezitím se blížil můj sňatek. Už předchozí rok byla řeč o nejstarší dceři maršála z Lorges pro mě. Rozpadlo se to téměř hned, jak bylo dohodnuto, a na obou stranách byla velká touha tuto záležitost obnovit. Maršál, jenž neměl nic a jehož první odměnou byla maršálská hůl Francie, se ihned poté oženil s dcerou Frémonta, strážce královské pokladny, jenž pod panem Colbertem vydělal veliký majetek a byl nejobratnějším a nejžádanějším finančníkem. Hned po tomto sňatku dostal maršál rotu tělesné stráže, uvolněnou smrtí maršála z Rochefortu. Vždy sloužil s velkou pověstí cti, statečnosti a schopností a velel armádám s veškerým úspěchem, jejž dědičná nenávist pana z Louvois k panu z Turenne a ke všem jeho lidem mohla dovolit ponechat jeho oblíbenému synovci a žáku tohoto velkého vojevůdce[11]. Poctivost, přímost a upřímnost maršála z Lorges se mi nesmírně líbily; poznal jsem je o něco blíže během tažení, jež jsem podnikl v jeho armádě. Úcta a láska, kterou k němu chovala celá tato armáda; jeho vážnost u dvora; nádhera, s níž všude žil; jeho velmi vznešený původ; jeho velké příbuzenské svazky, jež vyvažovaly ten, který byl on sám první ze svého rodu nucen uzavřít; starší bratr rovněž velmi vážený; jedinečná zvláštnost stejných hodností, stejného úřadu a stejného postavení u obou; především důvěrná jednota obou bratrů a celé této velké a početné rodiny; a víc než cokoli jiného dobrota a pravdivost maršála z Lorges, tak vzácné a u něj tak skutečné — to vše ve mně vyvolalo nesmírnou touhu po tomto sňatku, v němž jsem se domníval, že jsem našel vše, co mi chybělo k opoře, k postupu a k příjemnému životu uprostřed tolika vznešených příbuzných a v milé rodině.

Nacházel jsem dále v bezúhonné ctnosti maršálky a v talentu, s nímž se jí nakonec podařilo sblížit pana z Louvois s jejím manželem a vymoci mu za toto usmíření vévodský titul[12], vše, co jsem si mohl přát pro vedení mladé ženy, u níž jsem chtěl,

11. *Vysvětlivka:* Maršál z Lorges (Guy Aldonce de Durfort, 1630–1702) byl synovcem proslulého vikomta de Turenne — odtud narážka na dědičnou nevraživost Louvoisovu vůči „panu z Turenne a všem jeho lidem".

12. *Vysvětlivka:* Zmiňované usmíření pana z Louvois s maršálem, o něž se maršálka zasloužila, proběhlo krátce před Louvoisovou smrtí (1691); téhož roku byl maršál z Lorges povýšen na vévodu (vévodství Quintin v Bretani, později přejmenované na Lorges) — proto ho Saint-Simon už v kap. I a VIII nazývá „maršál-vévoda z Lorges".

aby byla u dvora, kde její matka byla vážena a obdivována pro zdvořilý, moudrý a vznešený způsob, jímž uměla vést dům otevřený té nejlepší společnosti bez jakékoli příměsi; chovala se přitom s takovou skromností, aniž by cokoli ztratila z toho, co náleželo jejímu manželovi, že nechala zapomenout, odkud pochází, jak u rodiny maršálovy, tak u dvora a ve světě, kde si získala dokonalou úctu a osobní vážnost. Ostatně žila jen pro svého manžela a pro jeho rodinu; on k ní choval naprostou důvěru a žil s ní i se všemi jejími příbuznými v přátelství a úctě, jež mu dělaly čest. Měli jediného syna, jehož zbožňovali a jemuž bylo teprve dvanáct let, a pět dcer. Dvě nejstarší, jež strávily první léta u benediktinek v Conflans, kde byla sestra paní Frémontové převorkou, byly už dva nebo tři roky vychovávány u paní Frémontové, matky maršálky z Lorges, jejíž domy s nimi sousedily a byly propojeny. Nejstarší bylo sedmnáct let, druhé patnáct; jejich babička je nikdy nespouštěla z očí: byla to žena velkého rozumu, dokonalé ctnosti, jež bývala velmi krásná a měla z toho ještě zbytky, veliké zbožnosti, plná dobrých skutků a s neobyčejnou péčí o výchovu svých dvou vnuček. Její manžel, už dlouho stižený ochrnutím a jinými neduhy, si zachoval veškerý rozum a bystrost a řídil všechny své záležitosti. Maršál s nimi žil ve vší úctě a povinné oddanosti; i oni ho ctili a něžně milovali.

Tajnou oblíbenkyní všech tří byla slečna z Lorges; maršálčinou oblíbenkyní byla slečna z Quintinu, mladší z nich; a nebylo to jejími přáními, její péčí a ještě něčím víc, že si nejstarší nezvolila klášter, aby maršálka mohla lépe provdat svou favoritku. Ta byla bruneta s krásnýma očima; druhá plavovlasá, s dokonalou pletí a postavou, velmi milou tváří, nesmírně vznešeným a skromným vzezřením a jakousi velebností danou výrazem ctnosti a přirozené jemnosti; byla to také ta, kterou jsem měl bez jakéhokoli srovnání raději, jakmile jsem je obě uviděl, a s níž jsem doufal ve štěstí svého života, jež mi od té doby výhradně a docela dala. Protože se stala mou ženou, zdržím se zde toho říci více, než že překonala nekonečně vše, co mi o ní bylo slíbeno, ve všem, co jsem se o ní dozvěděl i co jsem si o ní sám kdy sliboval.

Má matka a já jsme byli o všech těchto podrobnostech informováni jistou paní Damonovou, ženou bratra paní Frémontové, jež byla velmi pohledná, velmi u nich zadobře a víc ze světa, než bývají takové ženy obvykle. Byla přítelkyní mé matky a já jsem ji měl také velmi rád; bývala přítelkyní mého otce a celý život si představovala a přála tento sňatek a jednou o tom mluvila i se slečnou z Lorges. Byla to i ona, kdo tuto věc vedl a kdo s obratností, ale i poctivostí, ji dovedl ke zdárnému konci navzdory obtížím, jež vždy provázejí tyto tak zásadní životní záležitosti. Pan z Lamoignonu, důvěrný přítel maršálův, a pod ním Riparfonds, onen advokát, o němž jsem mluvil a jenž nám tak dobře posloužil proti panu z Luxembourgu, byli těmi, jichž oni užili a kteří oba neměli žádnou chuť uspět. Lamoignon chtěl pana z Luxembourgu, bezdětného vdovce po dceři vévody z Chevreuse, jenž si to vášnivě přál, a Riparfonds chtěl mě pro slečnu z La Trémoille; to jsme zjistili až později. Érard, náš advokát, a pan Bignon, státní rada, byli našimi poradci. Ten druhý byl nato-

lik přítelem mého otce, že bez jakéhokoli příbuzenství souhlasil být mým poručníkem, když jsem se roku 1684 stal univerzálním dědicem paní vévodkyně z Brissacu, zemřelé bez dětí a jediné dcery z prvního manželství mého otce. Byl generálním advokátem s velkou pověstí schopností a bezúhonnosti a tuto pověst si zcela udržel i ve státní radě. Pontchartrain, generální kontrolor a státní sekretář, jehož sestru si Bignon vzal, ho měl velmi rád a velmi si ho vážil a vždy zacházel s jeho dětmi, jako by byly jeho vlastní. Nakonec se všechny obtíže urovnaly za čtyři sta tisíc livrů v hotovosti, bez zřeknutí se jakýchkoli nároků, a za neomezené vydržování u dvora i u vojska.

Když věci dospěly až sem, ale ještě v tajnosti, domníval jsem se, že mohu zdánlivému přátelství a zvědavosti Phélypeauxově o pár dní uspíšit důvěrné sdělení, tím spíš, že byl synovcem Bignonovým. Sotva měl mé tajemství, hned utíkal do Paříže povědět je vévodkyni z Braccianu. Šel jsem ji navštívit i já, jakmile jsem přijel do Paříže, a byl jsem překvapen, jak mě ze všech stran obracela, aby mě přiměla přiznat, že se žením. Žertování mi pomohlo na chvíli, ale nakonec mi jmenovala, koho si beru, a ukázala mi, že je dobře informovaná. Tehdy mi zrada padla do očí, ale zůstal jsem pevný v mezích, jež jsem si vytyčil, aniž bych cokoli popíral či přiznával, a uchýlil jsem se k tomu, že mě žení tak dobře, že si mohu jen přát, aby to byla pravda. Vzala si mě stranou dvakrát nebo třikrát, doufajíc, že tak uspěje lépe, než se jí to podařilo výčitkami, jimiž mě ona a její dvě neteře zahrnuly kvůli mé nedostatečné důvěře; a viděl jsem, že jejím záměrem bylo pokusit se sňatek zmařit doznáním, jež by prozradilo jeho tajemství, na němž maršálovi velmi záleželo, anebo formálním popřením si vytvořit důvod ke skutečné stížnosti na tuto lež. Přesto nedosáhla uspokojení a nikdy ze mě nedokázala vytáhnout ani jedno, ani druhé. Z tak trapného rozhovoru jsem odešel rozhořčen na Phélypeauxe. Vysvětlení, nebo spíše výtka za jeho zradu, by mě s mužem jeho povolání a postavení zavedly příliš daleko. Zvolil jsem tedy mlčení a nedal jsem na sobě nic znát, ale žil jsem s ním od té chvíle s obezřetností, jakou si taková zrada zasluhuje. Paní z Braccianu mi to později sama přiznala, a měl jsem to potěšení, že mi sama vyprávěla o své bláhové naději a spolu se mnou se jí dobře zasmála.

Můj sňatek byl dohodnut a stanoven a maršál z Lorges o něm promluvil s králem za sebe i za mě, aby nic neprozradil. Král měl tu dobrotu odpovědět mu, že by nemohl udělat nic lepšího, a mluvit o mně velmi laskavě: vyprávěl mi to potom s potěšením. Zalíbil jsem se mu za tažení, jež jsem podnikl v jeho armádě, kde mě s myšlenkou obnovit se mnou jednání tajně sledoval, a už tehdy se rozhodl upřednostnit mě před panem z Luxembourgu, vévodou z Montfortu, synem vévody z Chevreuse, a mnoha dalšími.

Pan z Beauvilliers, bez něhož jsem nedělal nic, mě podporoval, jak jen mohl, v této volbě sňatku bez jakéhokoli ohledu na záměry svého synovce, navzdory více

než důvěrnému spojenectví mezi vévodou z Chevreuse a jím samým a mezi jejich manželkami, dvěma sestrami.

Ve čtvrtek tedy před Květnou nedělí jsme podepsali smluvní články v hôtelu de Lorges, o dva dny později jsme donesli svatební smlouvu králi atd., a já jsem každý večer chodil do hôtelu de Lorges, když se náhle sňatek úplně rozpadl kvůli něčemu nejasně vyjádřenému, co si každá strana zatvrzele vykládala po svém. Naštěstí, právě když se v tom obě strany takto zasekly, přijel z venkova, kam si odjel na výlet, d'Auneuil, dvorní referendář, jediný bratr maršálky z Lorges, a na svůj vlastní účet obtíž odstranil. Je to čest, kterou mu dlužím vzdát a za niž mu zůstávám navždy hluboce vděčný. Takto Bůh dává uspět tomu, co se mu líbí, prostředky nejméně očekávanými. Toto dobrodružství se téměř vůbec nerozneslo a sňatek se uskutečnil v hôtelu de Lorges 8. dubna, den, na nějž jsem vždy právem hleděl jako na nejšťastnější den svého života. Má matka se ke mně tehdy zachovala jako nejlepší matka na světě.

Dostavili jsme se do hôtelu de Lorges ve čtvrtek před Bílou nedělí kolem sedmé hodiny večerní. Smlouva byla podepsána. Podávala se velká hostina nejbližší rodině z obou stran, a o půlnoci farář od Svatého Rocha sloužil mši a oddal nás v domácí kapli. Předešlého dne poslala má matka slečně z Lorges drahokamy za čtyřicet tisíc livrů, a já šest set louisdorů v košíku plném všech galantností, jaké se při takových příležitostech dávají.

Přenocovali jsme ve velkém apartmá hôtelu de Lorges. Nazítří nám pan d'Auneuil, jenž bydlel naproti, uspořádal velký oběd, po němž nevěsta přijímala na svém loži celou Francii v hôtelu de Lorges, kam povinnosti společenského života i zvědavost přilákaly zástup, a první, kdo přišla, byla vévodkyně z Braccianu se svými dvěma neteřemi; má matka byla ještě ve druhém smutku a ve svém černo-šedém apartmá, což způsobilo, že jsme raději přijímali svět v hôtelu de Lorges. Nazítří po těchto návštěvách, jimž byl vyhrazen jen jeden den, jsme odjeli do Versailles. Večer si král přál vidět novomanželku u paní z Maintenon, kde ji mu má matka a její matka představily. Cestou tam se mnou král žertoval, a měl tu dobrotu přijmout je s velkým vyznamenáním a chválou. Odtud šly na večeři, kde si nová vévodkyně vzala svou stoličku. Při příchodu ke stolu jí král řekl: „Paní, prosím, posaďte se." Když král rozložil ubrousek, uviděl všechny vévodkyně a princezny ještě stojící, pozdvihl se na židli a řekl paní ze Saint-Simon: „Paní, už jsem vás jednou požádal, abyste se posadila"; a všechny ty, jež měly sedět, se posadily, a paní ze Saint-Simon mezi mou matkou a její matkou, jež byla po ní. Nazítří přijala celý dvůr na svém loži v apartmá vévodkyně z Arpajonu, jako pohodlnějším, protože bylo v přízemí; pan maršál z Lorges a já jsme se tam ukázali jen kvůli návštěvám královské rodiny. Následujícího dne odjely do Saint-Germain, poté do Paříže, kde jsem večer uspořádal u sebe velkou hostinu pro celou svatbu a nazítří soukromou večeři pro to,

co zbylo z dávných otcových přátel, jimž jsem se postaral oznámit svůj sňatek dřív, než se stal veřejným, a o něž jsem se všechny pečlivě staral až do jejich smrti.

Slečna z Quintinu na svou chvíli dlouho nečekala. Pan z Lauzunu[13] ji spatřil u lože její sestry mezi několika dalšími dívkami na vdávání; jí bylo patnáct let, jemu přes třiašedesát. Byl to podivný věkový nepoměr; ale jeho život byl až dosud románem, nepokládal ho za skončený a měl ještě ctižádost a naděje mladého muže. Od svého návratu ke dvoru a obnovení vyznamenání, jichž tam dříve požíval, a i poté, co mu anglický král a královna, kterým za to vděčil, ještě opatřili hodnost potvrzeného vévody, nebylo nic, oč by se skrze jejich záležitosti nepokusil, aby se znovu dostal do jisté důvěry u krále, aniž v tom kdy uspěl. Lichotil si, že se mu sňatkem s dcerou armádního generála podaří vsunout se mezi krále a maršála, skrze rýnské záležitosti se znovu uplatnit a otevřít si cestu k nástupnictví po svém tchánovi v úřadu kapitána tělesné stráže, jehož ztrátu nikdy nepřenesl.

Plný těchto myšlenek dal promluvit s paní maršálkou z Lorges, jež ho znala až příliš z pověsti a milovala svou dceru až příliš na to, aby přistoupila na sňatek, jenž ji nemohl učinit šťastnou. Pan z Lauzunu své naléhání zdvojnásobil, navrhl oženit se bez věna, dal na tomto základě promluvit s paní Frémontovou a s pány z Lorges a z Duras, u něhož byla věc vyslechnuta, projednána a rozhodnuta právě oním velkým argumentem „bez věna", k velké nelibosti matky, jež se nakonec podvolila, protože bylo těžké udělat z dcery vévodkyni jako ze starší, jíž ji chtěla vyrovnat. Phélypeaux, jenž se domníval, že na vše dosáhne, ji chtěl také zadarmo kvůli spříznění a rodinnému zázemí, a strach, jejž z toho slečna z Quintinu pojala, ji přiměl s radostí souhlasit s tím, že si vezme vévodu z Lauzunu, jenž měl jméno, hodnost a poklady. Rozdíl věku a nezkušenost jejího mládí jí daly hledět na tento sňatek jako na nanejvýš dvouči tříleté omezení, po němž bude svobodná, bohatá a vznešená dáma; jinak by s ním nikdy nesouhlasila, jak sama od té doby nejednou přiznala.

Tato záležitost byla vedena a uzavřena v nejpřísnější tajnosti. Když o ní pan maršál z Lorges promluvil s králem: „Jste smělý," řekl mu, „že zavádíte Lauzuna do své rodiny; přeji vám, abyste toho nelitoval. Ve svých záležitostech jste pánem; ale u svých vám nedovoluji uskutečnit tento sňatek jinak než pod podmínkou, že mu o tom nikdy neřeknete ani slovo."

V den, kdy se to stalo veřejným, pro mě pan maršál z Lorges poslal velmi časně, řekl mi to a vysvětlil mi své důvody: hlavní byl, že nic nedává a že se pan z Lauzunu spokojí se čtyřmi sty tisíci livry po smrti pana Frémonta, pokud se tolik najde nad podíl jeho dětí, a po své smrti zajišťuje své ženě obrovské výhody. Donesli jsme smlouvu podepsat králi, jenž si z pana z Lauzunu dělal žerty a hodně se smál, a pan

13. *Vysvětlivka:* Antonin Nompar de Caumont, vévoda z Lauzunu (1633–1723) — proslulý dřívějším milostným poměrem s „velkou Mademoiselle" (viz kap. III), jenž ho stál deset let vězení na Pignerolu. Jeho nová manželka, Geneviève de Durfort, „slečna z Quintinu", si ho vzala v patnácti letech 21. května 1695, necelý měsíc a půl po svatbě autora Pamětí s její starší sestrou Marií Gabrielou.

z Lauzunu mu odpověděl, že je přešťastný, že se žení, protože je to poprvé od jeho návratu, co ho viděl se s ním smát. Svatbu hned uspíšili, takže si nikdo nestihl obstarat šaty. Darem pana z Lauzunu byly látky, drahokamy a galantnosti, ale žádné peníze. Na svatbě, jež se konala v hôtelu de Lorges o půlnoci, bylo celkem jen sedm nebo osm osob. Pan z Lauzunu se chtěl svlékat sám se svými komorníky a vešel do pokoje své ženy, až když z něj všichni odešli, ona uložena a záclony zataženy, a on ujištěn, že po cestě nikoho nepotká.

Nazítří se svými hrdinskými skutky chlubil. Jeho žena přijímala svět na svém loži v hôtelu de Lorges, kde měli oba bydlet, a následujícího dne jsme odjeli do Versailles, kde byla nová nevěsta představena svou paní matkou u paní z Maintenon a odtud si vzala stoličku k večeři. Nazítří přijala celý dvůr na svém loži, a vše proběhlo stejně jako na mé svatbě. Sňatek vévody z Lauzunu nenašel nic než kritiky. Nikdo nerozuměl ani tchánovi, ani zeti; důvody tohoto druhého si nikdo nedovedl představit; důvod „bez věna" nepřijímal nikdo; a nebylo nikoho, kdo by při tak známé povaze pana z Lauzunu nepředvídal brzký rozvrat. Při návratu do Paříže jsme na Cours potkali téměř všechny urozené dívky na vdávání, a tento pohled paní maršálku z Lorges, jež měla ve svém kočáře obě dcery, které v tak krátké době provdala, trochu utěšil.

Pár dní nato se mě král, když se projížděl ve svých versailleských zahradách na kolečkovém křesle, velmi pozorně ptal na stav a věk rodiny pana maršála z Lorges, a s podrobností, jež mě překvapila, na zaměstnání jeho dětí, vzhled dcer, zda jsou milovány a zda žádná nemá sklon stát se řeholnicí. Poté si se mnou začal žertovat o sňatku pana z Lauzunu a pak o mém; řekl mi, navzdory oné vážnosti, jež ho nikdy neopouštěla, že se od maršála dozvěděl, že jsem se svého úkolu zhostil dobře, ale že se domnívá, že maršálka o tom ví ještě lepší zprávy.

Sotva byl můj sňatek oslaven, zemřela v Paříži v jednadevadesáti letech markýza ze Saint-Simon. Byla tetou z otcovy strany vévody z Uzès, vdovou z prvního manželství po panu z Portes, rytíři řádu, zabitém před Privas, bratru konetábky z Montmorency, matky paní princezny de Condé a posledního vévody z Montmorency, stát. v Toulouse. Z tohoto manželství měla první manželku mého otce a slečnu z Portes. Byla vdovou po starším bratru mého otce, po němž zdědila majetek a nám zanechala dluhy, aniž z tohoto manželství měla děti. Byla to žena vtipná, povýšená a zlá, jež mému otci nikdy nedokázala odpustit, že se znovu oženil, a jež ho, jak jen mohla, odlučovala od jeho bratra. Byl to tedy smutek bez bolesti. Vévodkyně z Uzès, vdova po synovi jejího bratra a jediná dcera zesnulého vévody z Montausier, zemřela ve stejné době.

Ztráta dvou slavných mužů vyvolala víc rozruchu než ztráta těchto dvou vznešených dam: La Fontaina, tak známého svými bajkami a povídkami, a přitom tak těžkopádného v rozhovoru, a Mignarda[14], tak proslulého svým štětcem.

Měl jedinou dceru dokonalé krásy. Byla to ona, koho maloval nejraději, a je zpodobena na několika z oněch nádherných historických obrazů, jež zdobí velkou galerii Versailles a její dva salóny a jež nemálo přispěly k rozhořčení celé Evropy proti králi a k jejímu spojení víc proti jeho osobě než proti jeho království.

Zemřel také Barbançon, první majordom Monsieurův, tak oblíbený u světa pro důvtip svých písní a příjemnost a přirozenost svého ducha.

Král, zvyklý panovat ve své rodině přinejmenším stejně jako nad svými dvořany a svým lidem, a jenž ji chtěl mít vždy shromážděnou před svýma očima, neviděl rád darování Choisy Monseigneurovi a časté cesty, jež tam podnikal s malým počtem těch, jež pokaždé jmenoval, aby ho doprovázeli. To způsobovalo jisté odloučení od dvora, jemuž se ve věku jeho syna nedalo zabránit, jakmile ho k tomu tento dar přivedl, ale král ho chtěl aspoň přiblížit k sobě. Meudon, mnohem rozlehlejší a nesmírně nádherný díky milionům, jež tam pan z Louvois uložil, se mu k tomu zdál vhodný. Navrhl tedy jeho výměnu Barbezieuxovi, pro jeho matku, jež jej převzala z pozůstalosti za pět set tisíc livrů, a pověřil ho nabídnout jí za to čtyři sta tisíc livrů navíc spolu s Choisy na oplátku. Paní z Louvois, pro niž byl Meudon příliš velký a obtížně zaplnitelný, byla nadšena, že dostane devět set tisíc livrů spolu s domem jí přiměřenějším a ostatně velmi příjemným; a téhož dne, kdy král projevil přání této výměny, byla uzavřena. Král to neučinil, aniž by promluvil s Monseigneurem, pro nějž byly i nejmenší náznaky jeho přání rozkazem. Paní z Louvois pak trávila léta v dobré společnosti v Choisy, a Monseigneur poletoval čím dál víc z Versailles do Meudonu, kde po vzoru krále mnoho udělal v domě i v zahradách a korunoval divy, jež tam postupně přidali kardinálové z Meudonu a Lotrinský a pánové Servien a z Louvois.

14. *Vysvětlivka:* Pierre Mignard (1612–1695), první malíř královský po Le Brunovi, autor velkých nástěnných maleb ve Versailles.

Kapitola šestnáctá

Armády a samostatné sbory měly tytéž velitele jako rok předchozí, s tou výjimkou, že maršál z Villeroy nastoupil po maršálu z Luxembourgu a měl pana vévodu z Chartres jako generála jízdy, oba prince krve a pana du Maine mezi ostatními generálporučíky a hraběte z Toulouse sloužícího v čele svého pluku.

Pan z Noailles, znesvářený s králem až téměř na pokraj zkázy kvůli Barbezieuxovu úskoku, o němž jsem vyprávěl výše, ohledně zmařeného obléhání Barcelony, se celou zimu nedokázal domoci vyslyšení ohledně té černoty, jež na něj dolehla. Pochopil nebezpečí tak vynuceného postavení v čele armády, i kdyby ho vůbec ještě mohl získat, a moudře usoudil, že jakmile dosáhl maršálské hole Francie, nezbývá mu než se s králem pevně usmířit obětí, jež by mu byla vhod, a zůstat u dvora s obnovenou přízní, chráněn před nepřítelem, s nímž by už nemusel počítat. Byl příliš vychytralý dvořan, ač jinak dost těžkopádný, než aby necítil rozmach králova zalíbení v levobočcích podle všeho, co pro ně právě učinil, a jeho malou náklonnost cokoli udělat pro pana Vévodu a pana prince de Conti, a proto se rozhodl plně se znovu uvést do královy přízně tím, že polichotí jeho zálibě v jedněch a otevře mu dveře, jež ho vysvobodí z rozpaků s druhými.

Za tím účelem svěřil svůj plán, v naprosté tajnosti, panu z Vendôme — ne aby ho využil, ale aby mu za to byl Vendôme plně vděčen, a jeho prostřednictvím i panu du Maine; poté králi vylíčil, že měl to neštěstí znelíbit se mu v čele armády, jež všude uspěla a jejíž plody úspěchů mu byly odňaty proti jeho vůli, aniž se mohl ospravedlnit ve věci tak jisté, že se nemůže smířit ani s tím, že by mu tuto armádu odebrali, ani s tím, že by jí měl velet dál: první by byl trest, jenž by ho zneuctil, druhé by ho neustále vystavovalo Barbezieuxovým úkladům; že raději dobrovolně, ale v tajnosti, podlehne a přinese to králi jako oběť; že si k tomu vymyslel odjet jako obvykle do Katalánska, tam po příjezdu onemocnět, nemoc stupňovat a poslat kurýra se žádostí o návrat; že zároveň nevidí nikoho v dosahu těchto hranic způsobilejšího velet katalánské armádě než pana z Vendôme, jenž už měl samostatný sbor u Nice pod rozkazy maršála Catinata; a že pokud by toto uspořádání králi vyhovovalo, mohl by, aby se neztrácel čas ponecháním armády bez generála, vzít s sebou patent generála své armády pro pana z Vendôme a poslat mu ho jiným kurýrem zároveň s žádostí o vlastní návrat. Nelze vyjádřit úlevu a spokojenost, s jakou byl tento návrh přijat. Žárlivost mezi princem de Conti a panem z Vendôme byla krajní. Král z politických

důvodů, a ještě víc z nechuti od uherské cesty, nechtěl postavit pana prince de Conti do čela svých armád, ani žádného jiného prince krve; totéž ho zdržovalo učinit tento velký krok pro pana z Vendôme. Jeho záliba v jeho původu ho k tomu nutkala, a ještě víc touha učinit z něj v tomto ohledu lžíci na boty pro pana du Maine; ale způsob, jak to udělat, dosud nenašel, aniž by přivedl prince krve k zoufalství, aniž by vyzdvihl zásluhy prince de Conti, jež mu byly už tak nepohodlné, a lásku armád, města i dvora k němu, jež byla králi proti mysli, a aniž by vyvolal veřejný pokřik tím trapnější, čím by byl spravedlivější. Pan z Noailles ho zprostil všech těchto nesnází: byl to generál, jenž dorazil k armádě, ale nebyl schopen jí velet; bylo tedy nezbytné bez odkladu za něj dosadit jiného, a k tomu vzít ho co nejblíže, jak jen bylo možné. Pan z Vendôme, jednou generálem armády, už nemohl sloužit v jiné hodnosti; byla to tedy věc uzavřená, a uzavřená náhodou, na niž se princové krve mohli zlobit, ale ne cítit se uraženi; a jakmile byla tato lžíce na boty pro pana du Maine jednou zavedena, byla tím polovina věci hotova.

Od té chvíle se pan z Noailles vrátil do králových dobrých milostí víc než kdy jindy. Tento princ se svěřil panu z Vendôme, jenž zároveň získal pro velkého převora, svého bratra, velení nad tímto samostatným sborem u Nice. Tajemství zůstalo neproniknutelné mezi králem a vévody z Vendôme a z Noailles, aniž by o něm věděl jediné slovo sám velký převor, ani aby o něm Barbezieux měl sebemenší tušení. Každý odjel na své určení obvyklým způsobem, a vše se v Katalánsku odehrálo, jak jsem právě vysvětlil. Ale samo provedení prozradilo celé tajemství. Bylo překvapením dozvědět se, že pan z Noailles, sotva dorazil do Perpignanu, žádá o návrat, a ještě víc, že zároveň, aniž by čekal na jakoukoli odpověď, poslal pro pana z Vendôme do Nice, aby mu předal velení armády; a co definitivně strhlo všechny závoje, bylo, že se hned nato vědělo, že mu předal patent generála armády, jejž nemohl mezitím dostat odsud, a že se krátce poté vydal na zpáteční cestu.

Princové krve pocítili tu ránu v celé její síle; ale zdání bylo zachováno, takže byli odsouzeni k mlčení. Pan z Noailles dorazil a byl přijat, jak si jeho obratnost zasloužila. Dělal chromého revmatismem a dlouho tu hru hrál, ale občas mu uniklo na ni zapomenout a trochu rozesmál společnost. Natrvalo se usadil u dvora, kde byl v plné přízni, a vydělal tím mnohem víc, než mohl doufat od války, k velké zlosti Barbezieuxově, jenž teď musel počítat s panem z Vendôme, který mu, podporován panem du Maine, nedovolil vůči sobě ani nejmenší výstřelek.

Všichni odjeli k armádám. Rýnská armáda nedlouho poté Rýn přešla; ale sotva jsme stáli proti princi Ludvíku Bádenskému a byli s to něco podniknout, maršál z Lorges náhle vážně onemocněl, v pondělí 20. června, v táboře u Unter-Neisheimu, s pravým křídlem opřeným o Bornhsall a nepřáteli zakopanými u Eppingenu. Nedostávalo se píce, protože to nebylo místo k setrvání a v okolí jí bylo poskrovnu. Armáda, jež po ní bývá vždy tak dychtivá, myslela méně na sebe než na svého velitele. Všichni brigádní majoři dostali rozkaz naléhavě žádat, aby se nesnímal tábor,

a žádná armáda nikdy neprojevila takový zájem o život svého velitele, ani takovou lásku k jeho osobě. Byl v nejvyšším nebezpečí, natolik, že lékaři, jež nechali přivézt ze Štrasburku, o něm zcela zoufali, a já jsem vzal na sebe odpovědnost dát mu anglické kapky; podali mu jich sto třicet ve třech dávkách: ty, jež se daly do vývarů, neměly žádný účinek; ty ve španělském víně uspěly. Je překvapivé, že tak lihový lék, jenž nemá nic projímavého, uvedl do tak prudkého pohybu projímadla, jež mu byla podána předtím a jež za víc než čtyřiadvacet hodin, co se podávala, neměla žádný účinek. Působení bylo mírné, ale ohromné, spodem; vědomí se vrátilo a postupně se všude objevila nachová vyrážka. Tento výsev byl jeho záchranou, ale ne koncem nemoci.

Armáda mezitím velmi trpěla; maršál z Joyeuse, jenž se ujal velení, nám, mně a synovcům pana maršála z Lorges, vylíčil její stav. Řekl nám, že ať se stane cokoli, neučiní žádné rozhodnutí jinak než s naším souhlasem, a choval se přitom jako muž svého původu, se vší péčí a ohledy. Armáda, zpravena, že jde o to učinit rozhodnutí, prohlásila ústy všech svých důstojníků, kteří dnem i nocí obléhali dům nemocného, že není krajnosti, jíž by nedala přednost před sebemenším ohrožením svého velitele, a nikdy nechtěla dovolit sebemenší pohyb.

Princ Ludvík Bádenský nabídl prostřednictvím trubačů veškerou pomoc, lékaře a léky, a své slovo úplné bezpečnosti a veškeré úlevy v zásobování potravinami a pící pro generála, pro ty, kdo by při něm zůstali, a pro doprovod, jenž by mu byl ponechán, kdyby se armáda vzdálila, s naprostým bezpečím k tomu, aby se k ní znovu připojil nebo šel kamkoli by chtěl, s celým svým doprovodem, jakmile by si to přál. Bylo mu poděkováno, jak si tyto tak čestné nabídky zasloužily, ale využít se jich nechtělo.

Postupně bylo možné plně doufat v uzdravení, a armáda sama dala průchod své radosti slavnostními ohni v čele všech táborů, hostinami, jež se tam konaly, a salvami, jimž nebylo možné nikdy zabránit. Nikdy nebylo vidět tak všeobecné a tak lichotivé svědectví lásky. Mezitím paní maršálka z Lorges dorazila do Štrasburku, poté do Landau, v lehkém cestovním kočáře pana z Barbezieux a s jeho lidmi navíc k jejím vlastním, aby ji dopravili co nejrychleji, a s Lacourem, kapitánem gardy pana maršála z Lorges, jenž byl vyslán ke dvoru, když byl maršál v krajním nebezpečí. Král s ním hovořil téměř hodinu v Marly o stavu jeho generála a armády, sám se poradil s Fagonem, svým prvním lékařem, a jevil se nesmírně dotčen touto velkou nehodou. Celý dvůr tím byl nekonečně pohnut. Nebyl tam o nic méně milován a ctěn než u vojska. Konečně, jakmile bylo možné pana maršála z Lorges dopravit do Philippsburgu, paní maršálka tam přijela z Landau ho čekat: lze si domyslet radost, s jakou se znovu shledali. Vyjel jsem jí naproti až do Landau. Celý květ armády doprovodil svého generála do Philippsburgu, a většina generálních důstojníků. Nazítří se pan maršál z Lorges, uložený mezi prostěradly v kočáře, a paní maršálka v lehkém kočáře vydali do Landau, následováni vším, co do Philippsburgu přijelo nejvznešenějšího.

Ubytoval se v guvernérském sídle u Mélaka, jenž mu byl velmi oddán, a já u Verpela, inženýra, v jednom velmi hezkém domě docela blízko.

Hned nazítří jsme všichni znovu vyrazili a jeli se připojit k armádě. Přenocovali jsme v Philippsburgu, kde nám Desbordes, guvernér, řekl, že má od maršála z Joyeuse zákaz nechat kohokoli projít k jeho novému táboru, takže jsme museli jet podél Rýna po této straně a přeplavit se přes něj u vesnice Ketsch, kde stavěli most. Protože doprovod i společnost byly početné, přeprava byla dost dlouhá; většina z nás jela napřed a dorazila tři míle odtud, kde jsme nalezli armádu, s pravým křídlem u Rothu a levým u Waldsdorffu, kde bylo hlavní stanoviště; tam jsme se dozvěděli, že maršál z Joyeuse promeškal při příchodu do tohoto tábora krásnou příležitost porazit nepřátele, kteří se s malou opatrností ukázali na výšinách u Malsche. Protože jsem tam nebyl, nebudu o tom víc mluvit. Nazítří po našem příjezdu vsedla část armády na koně; postavili jsme se do zbraně kolem sedmé hodiny ranní kvůli lehkému poplachu. Generál Schwartz, s osmnácti tisíci muži kontingentu z Hesenska, Münsteru a Lüneburku, se objevil na výšinách u Weislochu a rozvinul se tam, jako by se chtěl spojit s armádou prince Ludvíka Bádenského. Brzy se poznalo, že si bere samostatný tábor; z místa poněkud vyvýšeného vlevo od nás bylo velmi zřetelně vidět všechny tři armády.

Od naší levice k pravici Schwartzově nebylo víc než půl míle, a necelá čtvrt míle od naší pravice k levici prince Ludvíka, jenž byl u Kislochu. Vše bylo odděleno soutěskami, jež byly pokládány za nepřístupné, ale přesto se každou noc stavěl bivak na každém křídle, s generálporučíkem na jednom a polním maršálem na druhém. Ten na levici byl u průchodů a mlýna na potoce Weisloch, docela blízko mostu, kde byl minulé tažení zabit nebohý d'Averne. Na mě přišla řada ho stavět jen jednou; bylo to pod Vaubecourtem jako polním maršálem a pod Harlusem, v jehož brigádě jsem ještě byl. Schwartz měl dost velký post u Nového Weislochu a my u zámku Starého, jejž Argenteuil, Harlusův podplukovník a důstojník vysokých kvalit, šel vystřídat s velkou obratností. Kolem třetí hodiny ranní jsme uslyšeli pět nebo šest silných hromadných salv na pravici: Vaubecourt tam chtěl osobně běžet, a Harlus v tu chvíli s námi nebyl. Namítl jsem Vaubecourtovi, že to nemůže být nic jiného než napadený post nebo šarvátka našeho bivaku na pravici; že v prvním případě bude vše rozhodnuto a skončeno dřív, než by tam mohl dorazit, ve druhém že jde o bojovou srážku, k níž by nedošlo bez dohody prince Ludvíka a Schwartze, jenž by brzy zaútočil na náš bivak, a protože to je stanoviště polního maršála, mrzelo by ho, kdyby u toho nebyl. Uvěřil mi a poslal k maršálovi z Joyeuse, jenž mu vzkázal, že se nepřátelé pokusili překvapit post, jejž jsme drželi v kostele v Lehnu, pět set kroků za naší pravicí za potokem; že byli odraženi s velkými ztrátami a že nás to stálo jen pár vojáků, s kapitánem, jenž byl velmi dobrým důstojníkem a jehož bylo líto.

Mezitím nám naprosto chyběla píce, s nosem v lesích, silně sevřeni mezi těmito dvěma tábory a zahnáni k Rýnu, zatímco nepřátelé měli hojnost všeho a nechávali si

zdaleka přivážet, co chtěli: šlo o to, kdo sejme tábor poslední. Veškerá komunikace s Philippsburgem nám byla přerušena, stejně jako každý způsob, jak tam znovu přejít Rýn pod ochranou pevnosti. Princ Ludvík obsadil soutěsku Kapucínů.

On a Schwartz byli postaveni na obou našich bocích a byli dohromady mnohem početnější než my, a jejich postavení činilo velmi ošemetným defilovat před nimi v rovině Hockenheimu. Nejnepříjemnější okolností byla povaha maršála z Joyeuse, jenž se nikomu nesvěřoval a jemuž unikaly hrubosti tak časté a tak silné, dokonce i vůči nejpřednějším generálním důstojníkům, že se mu nikdo neodvažoval promluvit a každý se mu vyhýbal a nechával ho být. Nakonec ho krajní nouze přiměla k rozhodnutí. Sdělil je nejprve hraběti du Bourg, polnímu maršálovi, poté Tallardovi, generálporučíkovi, a nakonec Barbezièresovi, jednomu z našich nejlepších polních maršálů, jehož pověřil jít provést průzkum toho, co chtěl vědět, a provedením, pokud by je shledal možným. Barbezières si vzal, co chtěl z pěchoty a jízdy, a cestou mu opatřili mnoho nástrojů.

Byl jsem u tohoto oddílu.

Barbezières mi cestou prozradil záměr. Jel prohlédnout trosky Mannheimu, jež nechal pan z Louvois roku 1688 vypálit, spolu s celou Falcí[1]; a jel se podívat, zda by se za nimi dal postavit lodní most pro přechod armády. Při přechodu potoka u Schwetzingenu tam nechal dobráka Charmarela, podplukovníka pluku Picardie a jednoho z nejlepších a nejváženějších pěších brigádních generálů, s velkým množstvím pěchoty, s rozkazem postavit tam na sto můstků. Po příjezdu k troskám Mannheimu nechal všechny jednotky zůstat v rovině před nimi, vzal s sebou sto jezdců a ty, jež přivedl na práci, a šel vše prozkoumat. Dovolil mi ho doprovázet. Obešli jsme vše, co bývalo městem a zámkem Mannheim; poté jsme proklouzli za těmito troskami podél Rýna, abychom prozkoumali jeho břehy; a poté, co vše velmi důkladně prohlédl, usoudil, že by se tam most dal snadno postavit způsobem, jejž vysvětlím.

Vstup na most bylo možné v těchto troskách zajistit s malou prací a s malým počtem pěchoty k jeho hlídání. Na tomto místě Rýna se nacházel nejprve malý ostrůvek a poté větší, což dávalo možnost tří mostů a možnost rozebrat první, jakmile by vše přešlo na první ostrov, a druhý stejně tak, kdyby byl přechod znepokojován nebo tísněn nepřítelem.

Poté, co jsme vše dobře prozkoumali, vrátili jsme se k Charmarelovi na potok u Schwetzingenu, kde jsme po dvanácti hodinách v sedle snědli zásobu jídla, kterou jsem měl s sebou. Charmarel zůstal s celou naší pěchotou na hlídání mostů, jež stavěl, a my jsme se stáhli k armádě. Při přiblížení k táboru jsme potkali všechny markytány armády, jak se chystají přejít Rýn po lodním mostě, jejž jsme měli u Ketsche, z čehož jsme pochopili, že nazítří vyrazí. Du Héron, plukovník dragounů, byl už několik dní půl míle za tímto mostem se všemi těžkými zavazadly, a po příjezdu jsme

1. *Vysvětlivka:* Odkaz na vypálení Falce (Palatinátu) na Louvoisův rozkaz roku 1689, o němž Saint-Simon podrobně vyprávěl v kap. XI (líčení zpustošeného Špýru).

zjistili, že byl vydán rozkaz, aby lehká zavazadla vyrazila o půlnoci stejnou cestou k mostu a přešla ho.

Armáda skutečně vyrazila nazítří 20. července a pochodovala ve čtyřech kolonách lesy až do roviny Hockenheimu, obě linie rozdělené svými středy, jež tvořily předvoj, a pravými a levými křídly, jež tvořily zadní voj. Mélac, generálporučík dne, tvořil celý zadní voj vlevo se silným oddílem, a maršál z Joyeuse, s dalším, se ujal celého zadního voje vpravo, to vše bez jakéhokoli zvuku trubek, tympánů či bubnů. La Bretesche, generálporučík, vedl naši kolonu. Navzdory zákazům zaslechl tu a tam bubnování a troubení. Byli jsme viděni a slyšeni jednotkami Schwartzovými, postavenými na výšinách, a on udělal, co mohl, aby nás přitáhl k sobě. Protože jsme tímto nedokonalým ztišením nic nezískávali, La Bretesche povolil všechno bubnování a troubení. Princ Ludvík neukázal maršálovi z Joyeuse žádné jednotky, a my všichni dorazili do roviny Hockenheimu, aniž by nás kdokoli sledoval.

Výstup z lesa proběhl v takovém zmatku, že se nikdo neocitl na svém místě, ani v čele, ani za jednotkami, s nimiž měl být. K tomuto nepořádku se přidaly další; jízda byla mezi lesem, pěchota v rovině, žádná mezera mezi liniemi ani mezi prapory a eskadronami, vše v davu a promíchané a bez jakéhokoli prostoru se pohnout. Situace tak vhodná k tomu, aby celou armádu porazila hrstka lidí, jež by ji sledovala nebo si toho včas všimla, trvala víc než čtyři hodiny, po něž se rozmotávali a zbavovali jedni druhých, aniž bylo generálním důstojníkům možné vrátit jednotky do jejich pořádku.

Čekalo se tam, až lehká zavazadla přejdou Rýn u Ketsche a až bude náš lodní most tam rozebrán a přivezen a znovu postaven u Mannheimu.

Dva důvody zabránily nechat armádu přejít u Ketsche: obtížnost tam vybudovat dostatečně velké a dobré zákopy, aby se dobře zajistil přechod zadního voje, a výška břehů Rýna, na této straně mnohem vyšších než na protější, což by bateriím, jež by tam nepřátelé mohli postavit, dávalo možnost přerušit most pod napůl přešlou armádou, ostřelovat druhý břeh a rozbít baterie, jež bychom tam zřídili.

Po čtyřech hodinách dost zbytečné přestávky na to, aby se do armády vrátil jistý pořádek, pokračovala v pochodu na týchž čtyřech kolonách, jak jen mohla, až k mostům, jež Charmarel postavil na potoce u Schwetzingenu, a brzy nato jsme uslyšeli sedm nebo osm výstřelů z děla; celé brigády udělaly čelem vzad a bez jakéhokoli rozkazu běžely k tomuto hluku dobrou čtvrthodinu, než generální důstojníci vše zastavili a nechali je znovu pochodovat odtud, odkud vyrazily. Byl to Schwartz, jenž vyšel z lesů s velmi málo lidmi a několika malými polními děly a přišel se konečně podívat, zda by nemohl využít našeho zmatku, a podle toho, co by zjistil, se nechat podpořit celým svým sborem; ale přišel na to příliš pozdě. Maršál z Joyeuse na něj vyslal Goberta, výborného brigádního generála dragounů, s jeho plukem a několika oddělenými jednotkami, a ten velmi prudce zahnal tuto hrstku lidí zpět do lesů. Kdyby maršál nechal Goberta podpořit, jak na něj velmi naléhali, snadno

by se s touto hrstkou, příliš vzdálenou od svého hlavního tělesa, vypořádal a vzal by jim jejich polní děla; ale raději pokračoval v pochodu, aniž se zdržoval tímto malým úspěchem, v nejistotě, co by mohlo být v lesích, kde — jak se později vědělo od Derrondese, Gobertova majora, velmi váženého důstojníka, jenž byl zajat a zahrnut zdvořilostmi od prince Ludvíka — nebyl nikdo; princ silně odsoudil tuto výpravu, do níž se Schwartz pustil na vlastní pěst.

Pokračovalo se tedy v pochodu za takového horka, že několik vojáků zemřelo žízní a únavou. Blesk udeřil na několika místech, dokonce i do dělostřelectva, kde naštěstí nezpůsobil žádnou nehodu. Lesy a soutěsky, na něž jsme znovu narazili, nás natolik zdržely a s takovým zmatkem, že první jednotky dorazily až hodinu po setmění a poslední hluboko v dopoledních hodinách následujícího dne. Utábořili jsme se v rovině, jež se táhne podél Neckaru, od místa naproti Heidelbergu až po jeho ústí, týlem u Mannheimu a levicí opřenou o břeh Neckaru u vesnice Seckenheim, v očekávání zadního voje armády, ještě dost vzdáleného kvůli soutěskám.

La Bretesche, generálporučík, a já jsme se domnívali, že hlavní stanoviště je v této vesnici, a protože se tam dotýkala brigáda Harlusova, v níž jsem byl, šel jsem tam s ním: nikdo tam nebyl; přesto jsme vešli do dost velkého domu, nechali nasypat spoustu čerstvé slámy do velké místnosti dole a vyložit tam, co jsem měl, navzdory zákazům, k jídlu. Bylo s námi několik důstojníků. Jak jsme se snažili zotavit z únavy toho dne, uslyšeli jsme velký hluk a brzy strašný rachot: byli to vojáci rozutíkaní od armády, kteří v noci hledali vodu a nalezli tuto vesnici, jež se koncem protilehlým tomu, kde jsme byli my, dotýkala Neckaru, a kteří se po uhašení žízně pustili do plenění, znásilňování, vraždění a páchání všech hrůz, jaké vnuká nejbezuzdnější svévole, kryti velmi temnou nocí. Ihned nato zmatek dorazil až k nám, a měli jsme co dělat, abychom se ubránili v našem domě. Je však třeba říci, že uprostřed tohoto zuření byla livrej pana maršála z Lorges — několik jeho lidí šlo s mými, protože hlavní část jeho zavazadel zůstala u armády — těmito zuřivci respektována a chránila domy, u nichž byla rozpoznána, zatímco zároveň gardista maršála z Joyeuse, dobře rozpoznatelný podle svých znaků a postavený jako ochranná stráž, byl zbit, oloupen a vyhnán. La Bretesche si blahopřál, že mě neposlechl, když jsem mu radil sundat si dřevěnou nohu, aby si pohodlněji odpočinul; často mi říkal, že nikdy nic podobného neviděl, ač se několikrát ocitl při plenění a drancování. Zbytek noci jsme dokončili, jak nejlépe jsme mohli, na tomto nešťastném místě, jež bylo opuštěno až dlouho poté, co tam už nezbylo nic k nalezení. Jakmile se plně rozednilo, La Bretesche a já jsme šli do tábora.

Nalezli jsme armádu, jak se začíná dávat do pohybu. Strávila noc, jak mohla, bez pořádku, s jednotkami stále přicházejícími a posledními, jež se sotva připojily. Šlo se utábořit na sedmi nebo osmi liniích dobrou půl míle odtud, s pravicí a hlavním stanovištěm ve vesnici Neckerau, levicí u Neckaru, středem a týlem u trosek Mannheimu; trosky citadely opravili, jak se dalo, palisádami, a stále se na nich pracovalo.

Vrhli tam šest brigád pěchoty s Chamillym jako generálporučíkem armády a Vaubecourtem, polním maršálem. Ústí Neckaru do Rýna bylo docela blízko naší levice. Zůstali jsme tam dva dny, a všichni bez výjimky odkázáni na slámu a na kotlík jízdních vojáků, dokud nebyl dokončen lodní most tam, kde ho Barbezières vyznačil, a mezitím se na prvním ostrově postavila dělová baterie. Konečně 24. celá armáda znovu přešla Rýn, aniž by nepřátelé jen naznačili, že nás budou sledovat, takže vše proběhlo s naprostým klidem. Po celé zbylé tažení jsme o nich už neslyšeli; a nazítří po tomto přechodu mi maršál z Joyeuse dovolil odjet do Landau, kde jsem zůstal u pana a paní maršálky z Lorges, dokud se tento generál znovu nevydal do čela armády.

Pan z Vendôme sliboval velké věci, dobyl Hostalric, porazil několik oddílů miqueletů, objevil se, aby přispěl na pomoc Palamósu, jejž nepřátelé obléhali, hned se stáhl, aniž by cokoli podnikl, a co on nedokázal, to způsobil příjezd královského loďstva k těmto břehům, a už tím samým byl Palamós obléhání zbaven.

Itálie nepřinesla nic jiného než obléhání Casale[2], jež bylo dlouhé; nakonec Crenan, generálporučík, jenž tam byl guvernérem, kapituloval na králův rozkaz. Dohoda zněla, že pevnost a zámek budou zbořeny, že tam zůstane se svou posádkou, dokud nebude demolice zcela dokončena, že poté bude odveden do Pignerolu se všemi svými jednotkami, s jejich zbraněmi a zavazadly, že si odveze veškeré dělostřelectvo pevnosti a zámku, jež bude nalezeno označené francouzským znakem, a že Casale bude vráceno vévodovi z Mantovy jako jeho přirozenému pánovi.

Nepřátelská loďstva bombardovala naše bretaňské a normandské pobřeží. Saint-Malo z toho pocítilo málo, Dieppe mnohem víc. Naši korzáři a naše eskadry jim ukořistili mnoho obchodních lodí, porazili jejich konvoje a vynesli našemu obchodu, králi a panu hraběti z Toulouse mnoho milionů.

Ve Flandrech se odehrály zajímavější věci. Byla to nejprve krásná šachová partie a řada pochodů prince oranžského a oddělených sborů jeho armády pod bavorským kurfiřtem a hrabětem z Athlone, maršál z Villeroy s velkou armádou[3]. Maršál z Boufflers s menší, markýz z Harcourtu se svým sborem k Meuse, a starý Montal[4] k moři, přizpůsobovali své pohyby tomu, co viděli konat nebo se domnívali odhadnout. Montal, stále stejný, navzdory svému vysokému věku a hořkosti nad maršálskou

2. *Vysvětlivka:* Navrácení Casale vévodovi mantovskému a demolice pevnosti byly součástí francouzského diplomatického sbližování se savojským vévodou Viktorem Amadeem II., jež o rok později (1696) vyústilo ve smlouvu z Turína a savojský odchod z protifrancouzské koalice.
3. *Vysvětlivka:* Týž maršál z Villeroy, jehož nástup po zesnulém Luxembourgovi je líčen v kap. XV (s poznámkou o jeho pozdější porážce u Ramillies 1706) — zde v prvním roce svého velení ve Flandrech, jenž skončil ztrátou Namuru, ale díky králově osobní vděčnosti (viz dále epizodu s panem du Maine) mu paradoxně přinesl ještě větší přízeň.
4. *Vysvětlivka:* Charles de Montsaulnin, hrabě z Montalu († 1696), zkušený generálporučík vysokého věku (podle Saint-Simona zemřel následujícího roku v Dunkerque ve věku přes osmdesát let, viz kap. XXI), jenž roku 1695 dobyl Dixmude a Deinze — obě posádky se staly předmětem sporu líčeného dále v této kapitole (Boufflersovo zadržení).

holí, jíž se nedočkal, zachránil Kenocque a dosáhl různých úspěchů se zbraní v ruce, jiné získal svou schopností a obezřetností, a nakonec dobyl Dixmude a Deinze i s posádkami, jež upadly do válečného zajetí.

Po různých přehlídkách z různých stran a poté, co pohrozil několika našim pevnostem, se princ oranžský, jenž dobře přijal všechna opatření, aby zakryl svůj skutečný záměr a v ničem nechyboval, náhle obrátil na Namur a oblehl ho v prvních dnech července[5]. Bavorský kurfiřt, jenž zůstal u hlavního tělesa armády, se k němu tam rychle připojil s velkým oddílem a nechal zbytek pod panem z Vaudemontu[6]. Maršál z Boufflers to vždy tušil. Vždy dbal, aby byla pevnost hojně zásobena; neustále varoval Guiscarda, generálporučíka, jenž tam byl guvernérem a jenž tam byl uvnitř s Leaumontem, který tam velel pod ním; a tento maršál se mezitím dostal na dosah a vrhl se do Namuru branou de Condros 2. července, jedinou, jež byla ještě volná a jež od téhož večera už volná nebyla. Vzal s sebou Mesgrignyho, guvernéra citadely v Tournai, polního maršála a inženýra velké pověsti, další inženýry a sedm pluků dragounů. Osmý už byl v pevnosti a jedenadvacet praporů, jež všechny dohromady tvořily víc než patnáct tisíc skutečných mužů. Harcourt a Bartillat maršála doprovázeli a odvedli zpět jízdu, kterou s sebou měl, a koně šesti ze sedmi pluků dragounů, jež s ním vešly; hrabě z Hornu, plukovník jízdy, a řada dalších ho následovali jako dobrovolníci.

Tento veliký podnik se našemu dvoru zprvu zdál opovážlivý; psali mi odtud, že se z toho radují jako z výpravy, jež zničí jejich vojska a nezdaří se. Já jsem měl jiné mínění a přesvědčil jsem se, že muž tak hlubokého úsudku jako princ oranžský by se nepustil do tak důležitého obléhání, aniž by dobře věděl, jak z něj vyváznout, natolik, nakolik toho lidská obezřetnost vůbec může být schopna.

Hrabě z Albertu, bratr vévody z Chevreuse z jiného lože, zůstal v Paříži s královským dovolením kvůli záležitostem. Dauphinovi dragouni, jichž byl plukovníkem, byli v Namuru; přispěchal tam, převlékl se v Dinantu za lodníka, přešel táborem obléhajících a vešel do Namuru přeplaváním Meuse.

Maršál z Villeroy zatím tiskl pana z Vaudemontu, jak nejvíc mohl, a ten, mnohem slabší, vkládal všechnu svou dovednost do vyhýbání se. Oba cítili, že vše je v jejich rukou: Vaudemont, že na jeho záchraně závisí úspěch obléhání Namuru, a Villeroy, že na jeho vítězství je vázán osud Nizozemí a velmi pravděpodobně slavný mír a všechny osobní následky takové události. Přijal tedy taková opatření, že se zmocnil tří zámků obsazených na Mundelu pěti sty muži nepřátel, a přiblížil se k

5. *Vysvětlivka:* Obléhání Namuru (počátek července – začátek září 1695; město kapitulovalo 4. srpna, citadela počátkem září) bylo největším vojenským úspěchem Viléma III. Oranžského ve válce Augsburské ligy — znovudobytí pevnosti, kterou Francouzi dobyli roku 1692, mělo obrovský propagandistický význam a přispělo k pozdějšímu ryswickému míru (1697).
6. *Vysvětlivka:* Charles-Henri de Lorraine, princ de Vaudemont (1649–1723), nemanželský syn vévody Karla IV. Lotrinského, ve službách španělské koruny — velel armádě krycí obléhání Namuru ze strany Nizozemí.

panu z Vaudemontu tak, že 13. večer bylo nemožné, aby mu 14. unikl, a tak to vzkázal králi po kurýrovi. 14. od časného rána bylo vše připraveno. Pan Vévoda velel pravici, pan du Maine levici. Pan princ de Conti veškeré pěchotě, pan vévoda z Chartres jízdě: bylo na levici začít, protože byla nejbližší. Vaudemont, zastižen v otevřeném poli, se neodvážil pokusit se stáhnout v noci před nepřáteli tak blízkými, tolik převyšujícími ho počtem i kvalitou vojsk — jeho nejlepší jednotky byly u obléhání — a před nepřítelem, od nějž ho nic nedělilo. Ještě méně se ho odvážil čekat, aniž by byl čímkoli kryt, a nezbylo mu než pochodovat za dne se všemi opatrnostmi generála, jenž dobře počítá s tím, že bude na svém pochodu napaden, ale jenž má velký zájem postupovat stále dál, aby se vymanil z nesnadné situace a získal, jak jen mohl, krajinu víc krytou a rozčleněnou, tři dobré míle od místa, kde se nacházel.

Maršál z Villeroy vzkázal, jakmile se rozednilo, panu du Maine, aby zaútočil a zahájil boj; počítal s tím, že ho podpoří celou svou armádou, a aby dorazil včas, potřeboval, aby nepřátelé byli zdrženi a poté jim v pochodu zabránil boj, do něhož by je naše levice zapletla. Netrpělivý, že o účinku tohoto rozkazu nic neslyší, znovu vyslal k panu du Maine, a opakoval to pětkrát nebo šestkrát. Pan du Maine chtěl nejprve provést průzkum, pak se vyzpovídat, poté seřadit své křídlo, jež už dávno bylo seřazeno a hořelo touhou vstoupit do akce. Během všech těchto průtahů Vaudemont pochodoval tak rychle, jak mu to opatrnost dovolovala. Generální důstojníci naší levice se rozhořčeně ozývali. Montrevel, nejstarší z tamních generálporučíků, nemohl už snést, co viděl, naléhal na pana du Maine, připomněl mu naléhavost opakovaných rozkazů, jež dostával od maršála z Villeroy, snadné a jisté vítězství, důležitost pro jeho slávu, pro úspěch u Namuru, pro veliký prospěch, jejž bylo možné čekat z hrůzy a bezbrannosti Nizozemí po porážce jediné armády, jež je mohla bránit. Vrhl se mu k rukám, nedokázal zadržet slzy, nic nebylo odmítnuto ani vyvráceno, ale vše bylo marné. Pan du Maine koktal, a učinil to tak dobře, že příležitost unikla, a pan z Vaudemontu z toho vyvázl jen s tím největším nebezpečím, jaké mohla armáda podstoupit, být zcela poražena, kdyby jeho nepřítel, jenž ji viděl a počítal muže po muži, učinil sebemenší pohyb k útoku[7].

Celá naše armáda byla zoufalá a nikdo se nezdráhal říci, co horlivost, hněv a zjevnost napovídaly. I prostí pěšáci a jezdci projevovali svůj vztek a nemýlili se, komu platí; jedním slovem, důstojníci i vojáci, všichni byli víc rozhořčeni než překvapeni. Vše, co maršál z Villeroy dokázal učinit, bylo vyslat tři pluky dragounů, vedené Artagnanem, polním maršálem, na jejich zadní voj; ty ukořistily několik praporů a vnesly jistý nepořádek do jednotek tvořících celý zadní voj.

Maršál z Villeroy, rozhořčen víc než kdokoli jiný, byl příliš dobrým dvořanem, než aby se omlouval na účet druhého. Spokojen se svědectvím celé své armády a s

7. *Vysvětlivka:* Tato epizoda se stala jedním z nejcitovanějších dokladů vojenské neschopnosti a zbabělosti pana du Maine — v pozdějších dílech Pamětí se k ní Saint-Simon i další memoáristé opakovaně vracejí v protikladu k udatnosti jeho bratra, hraběte z Toulouse.

tím, co celá jeho armáda až příliš viděla a cítila, a s nářky, jichž se nezdržela, vyslal ke králi jednoho ze svých šlechticů a vzkázal mu, že rychlost, s níž Vaudemont provedl svůj ústup, ho zachránila před tím, v co maršál doufal a co pokládal za jisté, a aniž zacházel do jakýchkoli podrobností, vydal se na milost tomu, co by ho za to mohlo potkat. Král, jenž už čtyřiadvacet hodin počítal každou hodinu v očekávání tak rozhodující zprávy o vítězství, byl velmi překvapen, když neviděl nic než tohoto šlechtice místo význačného muže, a velmi dotčen, když se dozvěděl o klidném průběhu tohoto dne. Dvůr v napětí, jedni kvůli synovi, jiní kvůli manželovi, jiní kvůli bratrovi, zůstal v úžasu, a přátelé maršála z Villeroy v krajních rozpacích. Tak všeobecný a tak stručný účet o tak závažné a tak bezprostředně hrozící události, zredukované na nic, udržoval krále v neklidu; ovládl se a čekal, až čas přinese vysvětlení. Dbal na to, aby si nechal číst všechny holandské noviny. V prvních, jež vyšly, četl o velké akci na levici, přehnané chvály statečnosti pana du Maine; že jeho zranění zastavila úspěch a zachránila pana z Vaudemontu a že pan du Maine byl odnesen na nosítkách. Tento smyšlený výsměch krále popíchl, ale ještě víc ho popíchly následující noviny, jež odvolaly boj, o němž předtím vyprávěly, a dodaly, že pan du Maine nebyl ani zraněn. To vše, spojeno s mlčením, jež od tohoto dne panovalo, a s tak stručným účtem, jejž mu maršál z Villeroy podal, aniž hledal jakoukoli výmluvu, vyvolalo v králi podezření, jež ho znepokojovala.

Lavienne, velmi módní pařížský lazebník, se stal jeho vlastním v době jeho milostných dobrodružství. Zalíbil se mu svými prostředky, jež mu víc než jednou umožnily se lépe uspokojit, a tato cesta ho dovedla k tomu, že se stal jedním ze čtyř prvních komorníků. Byl to velmi poctivý muž, ale hrubý, brutální a upřímný; a tato upřímnost, u muže jinak pravdomluvného, zvykla krále ptát se ho na to, co nedoufal získat odjinud, pokud šlo o věci, jež nepřesahovaly jeho dosah. To vše vedlo až k cestě do Marly, a tam se stalo, že se Lavienna vyptával. Ten projevil své rozpaky, protože v překvapení neměl duchapřítomnost je skrýt. Tyto rozpaky zdvojnásobily královu zvědavost a nakonec i jeho příkazy. Lavienne se neodvážil odpor dál stupňovat; sdělil králi to, co by si přál po celý život neznat, a co ho uvedlo v zoufalství. Tolik starostí, tolik touhy a tolik radosti z toho, že postavil pana z Vendôme do čela armády, měl jen proto, aby tam přivedl pana du Maine; veškeré jeho úsilí směřovalo ke zkrácení cesty k tomu tím, že se zbaví princů krve jejich vzájemným soupeřením. Hrabě z Toulouse měl jako admirál své určení už hotové. Všechna jeho péče tedy patřila panu du Maine. V tu chvíli viděl, jak ztroskotala, a bolest z toho pro něj byla nesnesitelná. Pocítil za tohoto milovaného syna celou tíhu podívané, jíž byl jeho armádě, i posměšků, jimiž ho, jak se král dozvídal z novin, zahrnovali cizinci, a jeho zklamání bylo nepředstavitelné.

Tento princ, tak vyrovnaný navenek a tak pán svých nejmenších pohnutí i v nejcitlivějších událostech, podlehl při této jediné příležitosti. Když vycházel od stolu

v Marly se všemi dámami a v přítomnosti všech dvořanů, spatřil sluhu ze serdeau[8], jenž při odnášení ovoce dal do kapsy sušenku. V tu chvíli zapomněl na veškerou svou důstojnost, a s holí v ruce, kterou mu právě vrátili spolu s kloboukem, se rozběhl na tohoto sluhu, jenž nic podobného nečekal, stejně jako nikdo z těch, jež po cestě rozháněl, udeřil ho, nadával mu a rozbil o něj svou hůl: pravda, byla z rákosu a mnoho nevydržela. Odtud, s pahýlem hole v ruce a s výrazem muže, jenž se už neovládá, a stále nadávaje tomuto sluhovi, jenž byl už dávno daleko, prošel tímto malým salonem a předsíní a vešel k paní z Maintenon, kde zůstal skoro hodinu, jak to v Marly po obědě často dělával. Když odtud vycházel, aby se vrátil k sobě, potkal otce de La Chaise. Jakmile ho spatřil mezi dvořany: „Otče," řekl mu velmi hlasitě, „pořádně jsem zbil jednoho darebáka a rozbil mu hůl na zádech; ale nemyslím, že jsem tím urazil Boha." A hned mu vylíčil domnělý zločin. Všichni, kdo tam byli, se ještě chvěli tím, co viděli nebo slyšeli od přihlížejících. Hrůza se při tomto opakování zdvojnásobila: nejdůvěrnější si mezi sebou reptali proti tomuto sluhovi; a nebohý otec předstíral, že skrz zuby schvaluje, aby ho víc nedráždil, a to před všemi. Lze si domyslet, jaká to byla novina a jaký strach vzbudila, protože nikdo tehdy nedokázal uhodnout její příčinu a každý snadno chápal, že ta, jež byla uvedena, nemohla být tou pravou. Nakonec se vše vyjeví, a postupně, od jednoho přítele k druhému, se konečně dozvědělo, že Lavienne, donucen králem, byl příčinou tak zvláštní a tak nedůstojné příhody.

Abychom se k tomu nemuseli vracet, dodejme zde výrok pana z Elbeufu. Ať byl jakkoli dvořan, vzlet, jejž levobočci nabrali, mu ležel těžce na srdci, a snad i lítost nad tím, že se klaněl kříži hned po pánech z Vendôme. Protože se tažení chýlilo ke konci a princové se chystali odjet, požádal pana du Maine, a to před všemi, aby mu řekl, kde počítá sloužit příští tažení, protože ať by to bylo kdekoli, chtěl tam sloužit také. A když se nechal pobízet, aby řekl proč, odpověděl, že „s ním má člověk život jistý". Tato zdrcující a přímá narážka vyvolala velký rozruch. Pan du Maine sklopil oči a neodvážil se odpovědět ani slovo; bezpochyby si to pro něj dobře schoval; ale pan z Elbeufu, velmi zadobře s králem díky sobě i díky svým lidem, byl ostatně v postavení, aby se tím příliš netrápil. Čím víc byl král rozhořčen touto příhodou, jež tolik zapůsobila na jeho záležitosti, ale kterou mu osobní hledisko učinilo nekonečně citlivější, tím víc byl vděčný maršálovi z Villeroy, a tím víc ještě paní z Maintenon zvětšila své přátelství k němu. Jeho přízeň se stala okázalejší, předmětem žárlivosti všech, s nimiž král zacházel nejlépe, a dokonce obav samotných ministrů.

Trpkým plodem této události ve Flandrech bylo dobytí města Namur, jež kapitulovalo 4. srpna, po několika dnech otevřených zákopů.

Princ oranžský, aby se vyhnul obtížím plynoucím z toho, že ho král neuznával, se v ničem neobjevoval, a tudíž ani maršál z Boufflers; a vše se odehrálo pod jejich

8. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Serdeau — místo či úřad v královském domě, kam se odnášelo to, co se sklidilo z králova stolu.

vedením a přibližně tak, jak to druhý žádal, mezi bavorským kurfiřtem a Guiscardem, kteří podepsali. Maulevrier, nejstarší syn generálporučíka, zemřelého rytíře řádu, Vieuxbourg, zeť Harlaye, státního rady, jenž byl zetěm i kancléře Boucherata, a Morstein, všichni tři pěší plukovníci a velkých nadějí, tam padli. Tento poslední byl synem velkého pokladníka Polska, jenž zde kdysi býval vyslancem. Velmi zbohatl a vzbudil závist svých krajanů. Strach z pronásledování ho přiměl uchýlit se do Francie se svou ženou, tímto jediným synem a množstvím bohatství. To svedlo vévodu z Chevreuse, jenž neměl co dát svým dcerám; dal jednu mladému Morsteinovi, čemuž se svět dost podivil. Jak se ukázalo, udělal dobře: tento mladík, kdyby byl žil, by byl ve všech ohledech velkou osobností. Velmi jsem ho litoval, i Maulevriera; oba byli mými dobrými přáteli. Neztratili jsme skoro víc než tisíc dvě stě mužů; vše, co bylo zdrávo, se stáhlo do zámku.

Montal mezitím dobyl Dixmude a Deinze, a na králův rozkaz zadrželi posádky: totiž že se sice vzdaly jako váleční zajatci, ale nechtěli je vyměnit. Maršál z Villeroy bombardoval také Brusel, jenž byl velmi poškozen, jako odveta za naše pobřeží; poté dostal rozkaz pokusit se o vše pro pomoc Namuru; ale příležitost, jež bývá lysá, se už nevrátila. Nalezl nepřátele tak dobře zakopané na Mehaigne, že je nemohl napadnout. Táhl podél ní a cestou ji nechal přejít brigádám jízdy Praslinově a Sousternonově, jež vypustil na asi čtyřicet eskadron nepřátel, s nimiž se tyto brigády ocitly nejblíž, a jež je velmi prudce zatlačily: Praslin se v tom velmi vyznamenal, a Villequier tam utrpěl zmrzačení ruky; toto zranění mu přineslo méně cti na místě než u dvora, ale to vše bylo jen šarvátkou. Pomoc zůstala nemožná. Armáda se vzdálila; a zámek, poté co málem podlehl při posledních dvou útocích, kapituloval s odchodem 5. září, přičemž z celé posádky nebylo ani tři tisíce zdravých mužů.

Kapitulace byla čestná, projednaná a podepsaná stejně jako ta městská. Obtíž byla s odchodem maršála z Boufflers: velmi, a právem, se zdráhal pozdravit bavorského kurfiřta kordem, kdežto u prince oranžského by se byl zdráhat nemohl, kdyby byl uznáván. Nakonec se s tím musel smířit, protože ten druhý chtěl aspoň učinit pozdrav dvojznačným. Za tím účelem se kurfiřt držel stále po jeho boku a smekal klobouk teprve poté, co smekl svůj princ oranžský, jenž tímto okázalým gestem naznačoval, že pozdrav přijímá on, a že se kurfiřt poté odkrýval jen proto, že byl sám odkryt. Tak se to tedy odehrálo vůči maršálovi, poté vůči Guiscardovi, aniž sestoupili z koně, a vůči všem, kdo je následovali. Poklony proběhly mezi kurfiřtem a jimi; a princ oranžský se do toho nemísil, protože by tím nezískal ani „Sire“, ani „Vaše Veličenstvo“; ale kurfiřt mu vše referoval a nikdy k němu nemluvil jinak než s kloboukem v ruce; princ oranžský se spokojil s tím, že se odkrýval jen občas a málo, aby k němu promluvil nebo odpověděl, a nejčastěji bez odkrytí.

Čtvrt hodiny poté, co maršál z Boufflers je minul a pokračoval svou cestou, doprovázen nejpřednějšími nepřátelskými důstojníky, byl zastaven Overkerkem a

L'Estangem, poručíky gard prince oranžského[9]. Overkerke byl levoboček z rodu Nassau, vrchní velitel holandských vojsk, velký štolba prince oranžského a odedávna v jeho nejdůvěrnější přízni: L'Estang byl na tom stejně. Maršál byl velmi překvapen a ohradil se, že to porušuje kapitulaci; ale ať řekl cokoli a ať bylo v jeho blízkosti kohokoli z našich lidí, nebyli silnější, a musel nastoupit do kočáru, jejž tam měli přichystaný. Ostatně toto násilí proběhlo se vší zdvořilostí, ohledy a úctou, jakou tam nepřátelé dokázali vložit. Portland, oblíbenec prince oranžského od mládí, pod jménem Bentinck, Holanďan, jehož učinil hrabětem v Anglii a rytířem Podvazkového řádu, spolu s Dyckweldtem, bratrem Overkerkovým a generálem, přišli za maršálem do města Namur, kam byl odveden, a vysvětlili mu, že je zadržen jako odveta za posádky Deinze a Dixmude, zajaté do válečného zajetí, jež král nechtěl nechat vykoupit[10].

Guiscard se mezitím vrátil k bavorskému kurfiřtovi, jenž mu řekl, že je tímto zadržením velmi zarmoucen, že se o něm dozvěděl teprve toho rána a že s tím nemůže nic dělat; a Guiscard, vyslaný maršálem, přišel hned podat králi zprávu o této události a o celém obléhání; král byl tímto postupem velmi udiven a dotčen.

Maršál z Boufflers měl s sebou celý svůj dům, stráž a všechny pocty armádního generála všude, a svobodu se všude procházet. Mohl by dobře nechat vydat posádky z Deinze a Dixmude, aby se vysvobodil ze zajetí, ale měl tu moudrost tuto pravomoc nevyužít a čekat, co se králi zlíbí. Kurfiřt mu vzkázal mnoho poklon a omluv, že ho nejde navštívit, s tím, že se obává, aby tato návštěva nebyla nemilá princi oranžskému.

Guiscard byl po příjezdu prohlášen rytířem řádu pro nejbližší slavnostní promoci. Mesgrigny, jenž byl povolán podat zprávu o obléhání dřív, než se vědělo o Guiscardově příjezdu, dostal šest tisíc livrů penze a červenou stuhu; a král vzkázal kurýrem maršálovi z Boufflers, že ho činí vévodou potvrzeným u parlamentu. Tento kurýr ho nalezl v Huy, hlídaného L'Estangem, ale se vší svobodou a všemi poctami, jaké by měl na naší vlastní hranici. O dva dny později mu král poslal zmocnění vydat posádky z Deinze a Dixmude; to ho zastihlo v Maastrichtu. Poslal je milordu Portlandovi a věc se dál neprotahovala. Maršál z Boufflers odjel, jakmile bylo vše dohodnuto, a byl ve Fontainebleau přijat s neobyčejným jásotem. Nechal jmenovat Mesgrignyho generálporučíkem a povýšit v hodnosti všechny, kdo s ním byli v Namuru, čímž si vysloužil velkou čest. Pan vévoda z Chartres se vrátil hned po kapitulaci. Princ oranžský, pár dní nato, odjel do Bredy a ponechal armádu bavorskému kurfiřtovi; a ve stejnou dobu se pan Vévoda, pan princ de Conti, pan du

9. *Vysvětlivka:* Hendrik van Nassau, pán z Ouwerkerku (1640–1708), z nemanželské větve rodu Nassau (jeho otec byl levobočkem místodržitele Mořice Oranžského), vrchní velitel nizozemských vojsk a jeden z nejbližších důvěrníků Viléma Oranžského.

10. *Vysvětlivka:* Maršál z Boufflers byl coby zajatec propuštěn až v září 1695, po výměně za posádky Dixmude a Deinze; král ho za hrdinnou obranu Namuru odměnil potvrzeným vévodským titulem. Portland (William Bentinck, 1649–1709) byl od mládí nejbližším favoritem Viléma III.

Maine a pan hrabě z Toulouse vrátili ke dvoru. Princ oranžský, jakkoli vyrovnaný, se nedokázal zdržet, aby si nerýpl do naší ztráty, když se dozvěděl o všech odměnách udělených maršálovi z Boufflers, Guiscardovi a všem, kdo bránili Namur; řekl, že jeho postavení je velmi nešťastné, když musí stále závidět osud krále, jenž odměňuje ztrátu pevnosti štědřeji, než on sám dokáže odměnit tolik přátel a hodných mužů, kteří mu ji dobyli. Armády se pak už jen udržovaly a na konci října se rozešly, a všichni armádní generálové se vrátili ke dvoru.

Nechal jsem maršála z Joyeuse odděleného Rýnem od prince Ludvíka Bádenského a pana a paní maršálku z Lorges v Landau, kam jsem za nimi, poté co jsme znovu přešli, přijel. Po víc než šest týdnů, co jsme tam zůstali, je přišla navštívit celá armáda, jež nebyla daleko. Zdraví obnoveno, pan maršál z Lorges netrpělivě toužil vrátit se do čela své armády; a paní maršálka odjela do Paříže. Nelze popsat radost a jásot celé armády nad tímto návratem svého generála; vše, co ji mohlo opustit, přišlo mu naproti dvě míle. Salvy z děl a mušket byly všeobecné a opakované navzdory všem jeho zákazům. Celou noc byl tábor v ohních a v dobré náladě, a stoly a slavnostní ohně před všemi útvary. Maršál z Joyeuse si lásku nezískal. Byl navíc obviňován, že si hodně nahrabal a že přivedl jízdu a tažná zvířata do krajní vyhublosti nedostatkem píce v zemi, jež jí oplývala; a tento přechod od něj k generálovi, jenž byl zbožňován pro své způsoby a nezištnost, vyvolal onen neuvěřitelný a všeobecný výbuch radosti.

Krátce po tomto návratu byla armáda rozdělena kvůli pohodlnosti zásobování.

Maršálové zůstali s jednou částí směrem k Alsasku a Tallard vedl druhou k Nahe a do Hunsrücku, kam jsem šel se svým plukem. Nebyl jsem tam dlouho, když jsem se dozvěděl, že maršála z Lorges ranila mrtvice, a hned jsem za ním vyrazil s hrabětem z Roucy a rytířem z Roye, jeho synovci, a s doprovodem, jejž nám dal Tallard. Choroba by byla lehká, kdyby se proti ní zakročilo včas, ale je jí vlastní, že se nedává pocítit; a nebylo možné přesvědčit nemocného, aby se šetřil a dělal, co by bylo třeba; takže se choroba stupňovala natolik, že bylo nutné sáhnout k nejprudším lékům, jež s velkým nebezpečím uspěly. Mezitím nastal čas pícních kvartýrů, a zároveň dorazila do Štrasburku paní maršálka z Lorges, jež stěží měla čas si odpočinout v Paříži. Všichni jsme ji tam jeli navštívit a zůstali jsme tam až do jejího odjezdu s panem maršálem do Vichy. Zároveň nastaly zimní kvartýry, a já jsem odjel do Paříže.

Kapitola sedmnáctá

Než budu vyprávět o tom, co se dělo od mého návratu z armády, je třeba říci, co se u dvora odehrálo během tažení. Pan z Brias, arcibiskup z Cambrai, zemřel a král dal toto veliké sousto abbé de Fénelon, vychovateli dětí Francie. Brias byl arcibiskupem, když král dobyl Cambrai. Byl to dobrý vlámský šlechtic, který po dobu obléhání velmi dobře sloužil Španělsku a ihned poté stejně dobře Francii. Slíbil to králi s otevřeností, jež se mu zalíbila a jež byla od té doby vždy tak dobře podepřena skutky, že si vysloužil velmi výraznou vážnost u krále i u jeho ministrů; všichni ho želeli a jeho diecéze nesmírně. Skoro z ní nikdy nevycházel, navštěvoval ji jako opravdový pastýř a vykonával všechny své funkce s pílí. Rozdával hojné almužny, byl štědrý k vojskům a hotov posloužit každému; měl každý den velký, dobrý a velmi dlouhý stůl, měl ho rád a hojně ho užíval, v dobré společnosti a po vlámsku, ale bez výstřelků, a často od něj vstával kvůli nejposlednějšímu z lidu, který pro něj poslal, aby se u něj vyzpovídal nebo přijal jeho požehnání a zemřel v jeho náručí, čehož se zhošťoval jako pravý apoštol.

Fénelon byl muž z urozeného rodu, který neměl nic a který, protože cítil, že má mnoho ducha, a to onoho podmanivého a okouzlujícího druhu, k tomu mnoho talentu, půvabu a vědění, měl také mnoho ctižádosti. Dlouho klepal na všechny dveře, aniž si je dokázal otevřít. Dotčen jezuity, k nimž se obrátil nejprve jako k pánům nad milostmi svého stavu, a odrazen tím, že u nich nedokázal zakotvit, obrátil se k jansenistům, aby si duchem a pověstí, jež si od nich sliboval získat, vynahradil dary štěstěny, která jím pohrdla. Zasvěcování u nich mu trvalo dost dlouho a nakonec dosáhl toho, že se účastnil soukromých hostin, jež někteří z jejich předních mužů tehdy pořádali jednou nebo dvakrát týdně u vévodkyně z Brancas. Nevím, zda jim připadal příliš vychytralý, nebo zda doufal v lepší uplatnění jinde než u lidí, s nimiž nebylo co sdílet než rány, ale jeho pouto s nimi postupně chladlo, a tím, že stále obcházel kolem Saint-Sulpice, dospěl k tomu, že si tam vytvořil jiné, od něhož si sliboval víc. Tato společnost kněží se tehdy začínala prosazovat a z pařížského farního semináře se rozšiřovat dál. Nevědomost, malichernost praktik, nedostatek jakékoli ochrany a nedostatek členů, kteří by v čemkoli vynikali, jim vnukly slepou poslušnost vůči Římu a všem jeho zásadám, velký odstup od všeho, co platilo za jansenismus, a závislost na biskupech, jež je postupně učinila žádanými v mnoha diecézích. Jevili se jako velmi užitečná střední cesta prelátům, kteří se stejnou mě-

rou obávali dvora kvůli podezření z bludné nauky i závislosti na jezuitech, kteří je, jakmile se k nim jednou vetřeli, podřizovali svému jhu, nebo je bez záchrany zahubili; a tak se tito sulpiciáni velmi rychle rozšířili. Mezi nimi nebyl nikdo, kdo by se v čemkoli mohl srovnávat s abbé de Fénelon, takže tam našel prostor, kde mohl snadno vynikat a získat si ochránce, kteří by měli zájem na jeho povýšení, aby jím byli na oplátku sami chráněni. Jeho zbožnost, jež byla všem vším, a jeho nauka, kterou utvářel podle jejich vzoru, přičemž v hloubi duše zapíral vše nečisté, co mohl nabýt mezi těmi, jež opouštěl, jeho kouzlo, půvab, mírnost a podmanivost jeho ducha z něj učinily drahého přítele tohoto nového společenství, a on tam nalezl to, co dlouho hledal: lidi, k nimž se mohl připojit a kteří ho mohli a chtěli vynést vzhůru. Zatímco vyčkával příležitostí, pěstoval je s velkou péčí, aniž ho však lákalo něco pro jeho záměry tak omezujícího, jako by bylo vstoupit do jejich řad, a stále hledal nové známosti a přátele. Byl to koketní duch, který od nejmocnějších osob až po dělníka a lokaje toužil být oblíben a chtěl se líbit, a jeho talent v tomto oboru dokonale sloužil jeho přáním.

V té době, ještě neznámý, uslyšel o paní Guyonové, jež od té doby natropila tolik hluku ve světě, že je příliš známá, než abych se u ní zvlášť zdržoval[1]. Viděl ji, zalíbili se jeden druhému duchem, jejich vzlety splynuly v jedno. Nevím, zda si v té nové soustavě a nové řeči, jež z nich pak vzešla, sami docela jasně rozuměli, ale přesvědčili se o tom, a pouto mezi nimi se utvořilo. Ačkoli byla tehdy známější než on, přesto ještě nebyla příliš známá, a jejich spojení nikdo nezpozoroval, protože si jich nikdo nevšímal a samo Saint-Sulpice o něm nevědělo.

Vévoda z Beauvilliers se stal vrchním vychovatelem dětí Francie, aniž na to pomyslel, takřka proti své vůli. Po smrti maršála z Villeroy byl díky vážnosti a důvěře krále učiněn předsedou královské finanční rady. Ta důvěra byla taková, že s výjimkou Moreaua, jehož král z prvního sluhy šatny povýšil na prvního komorníka Monseigneura vévody z Bourgogne, ponechal vévodovi z Beauvilliers úplné rozhodování o vychovatelích, podvychovatelích a všem ostatním služebnictvu tohoto mladého prince, ať se tomu vévoda sebevíc bránil. V nesnázích při výběru vychovatele se obrátil na Saint-Sulpice, kde se už dlouho zpovídal a jež velmi miloval a chránil. Už dříve slyšel chválu na abbé de Fénelon; vychvalovali mu jeho zbožnost, ducha, vědění, talenty, nakonec mu ho navrhli; viděl ho, byl jím okouzlen, učinil ho vychovatelem. Sotva jím byl, pochopil, jak důležité je pro jeho kariéru zcela si získat toho, kdo mu k ní právě otevřel cestu, a vévodu z Chevreuse, jeho švagra, s nímž byl jedno tělo a kteří oba požívali nejvyšší důvěry krále a paní z Maintenon. To byla jeho první starost a uspěl v ní tak daleko nad své naděje, že se velmi záhy stal pánem jejich

1. *Vysvětlivka:* Jeanne-Marie Bouvier de la Motte, paní Guyonová (1648–1717), mystička hlásající tzv. kvietismus (učení o pasivní, „čisté lásce" k Bohu bez ohledu na vlastní spásu). Její pouto s Fénelonem, zde líčené od svých počátků, vyústilo v církevní přezkoumání její nauky (konference v Issy 1694–1695, tzv. Issyské články) a posléze v otevřenou kvietistickou při, jež Fénelona roku 1699 přivedla k papežskému odsouzení a královské nemilosti.

srdce a ducha a vůdcem jejich duší. Paní z Maintenon obědvala pravidelně jednou a někdy i dvakrát týdně v paláci Beauvilliersů a Chevreuseů, jako pátá mezi oběma sestrami a oběma manžely, se zvonkem na stole, aby kolem sebe neměli sloužící a mohli hovořit bez zábran. Byla to svatyně, jež držela celý dvůr u svých nohou a do níž byl Fénelon konečně přijat. U paní z Maintenon měl takřka stejný úspěch jako u obou vévodů. Jeho duchovnost ji okouzlila; dvůr si brzy všiml obřích kroků šťastného abbé a hrnul se kolem něj. Ale touha být svobodný a cele oddaný tomu, co si předsevzal, a k tomu obava, aby se neznelíbil vévodům a paní z Maintenon, jejichž vkus tíhl k životu soukromému a velmi odloučenému, ho přiměly krýt se skromností a svými povinnostmi vychovatele, což ho učinilo ještě dražším těm jediným osobám, které si podmanil a na jejichž udržení mu tolik záleželo.

Mezi těmito starostmi nezapomínal na svou dobrou přítelkyni paní Guyonovou; už ji vychválil oběma vévodům a nakonec i paní z Maintenon. Dokonce jim ji představil, ale jakoby s obtížemi a jen na okamžiky, jako ženu zcela pohříženou v Bohu, kterou pokora a láska k rozjímání a samotě udržovaly v nejtěsnějších mezích a jež se především obávala, aby nevešla ve známost. Její duch se paní z Maintenon nesmírně zalíbil; její zdrženlivost, promísená s jemnými lichotkami, si ji získala. Chtěla ji vyslechnout o věcech zbožnosti; jen s obtížemi ji k tomu přiměli. Zdálo se, že paní Guyonová podlehla kouzlu a ctnosti paní z Maintenon, a ta se chytila do tak dobře nastražených sítí. Taková byla Fénelonova situace, když se stal arcibiskupem z Cambrai a dovršil obdiv, který vzbuzoval, tím, že k tomuto velkému beneficiu neudělal jediný krok; zároveň vrátil krásné opatství, jež dostal, když se stal vychovatelem, a jež bylo až do Cambrai jeho jediným majetkem. Vůbec se nesnažil Cambrai získat; sebemenší jiskra ctižádosti by zbořila celou jeho stavbu, a navíc to nebylo Cambrai, po čem toužil.

Postupně si přivlastnil několik vznešených oveček z malého stádečka, jež si paní Guyonová vytvořila, ale vedl je přesto jen pod vedením této prorokyně. Nejpřednější z nich byly vévodkyně z Mortemart, sestra vévodkyň z Chevreuse a z Beauvilliers, paní Morsteinová, dcera té první, ale především vévodkyně z Béthune. Žily v Paříži a do Versailles jezdily jen tajně a na chvíli, když během pobytů v Marly, kam Monseigneur vévoda z Bourgogne ještě nejezdil, a tedy ani jeho vrchní vychovatel, paní Guyonová podnikala výpravy z Paříže k tomuto vychovateli a dávala tam těmto dámám duchovní poučení. Hraběnka z Guiche, nejstarší dcera pana z Noailles, která trávila život u dvora, se vytrácela, jak jen mohla, aby využila této many. L'Échelle a Dupuy, šlechtici z družiny Monseigneura vévody z Bourgogne, tam byli také připuštěni, a to vše se odehrávalo v tajnosti a s tajuplností, jež dodávaly těmto přízním novou příchuť.

Cambrai bylo pro celé toto stádečko jako blesk z čistého nebe. Viděli, že pařížský arcibiskup zjevně chátrá; byla to Paříž, po níž všichni toužili, a ne Cambrai, jež s pohrdáním pokládali za venkovskou diecézi, kde by je povinný pobyt, jemuž se čas od

času nedalo vyhnout, připravil o jejich pastýře. Paříž by ho postavila do čela kléru, do místa bezprostřední a trvalé důvěry, jež by přiměla každého s ním počítat a jež by ho uvedla do postavení, kde by se mohl s úspěchem odvážit všeho ve prospěch paní Guyonové a její nauky, kterou mezi sebou ještě drželi v tajnosti. Jejich bolest nad tím, co zbytek světa pokládal za skvělé štěstí, byla tedy hluboká, a hraběnka z Guiche z toho byla tak zdrcená, že nedokázala skrýt slzy. Nový prelát nezanedbal ani preláty, kteří byli nejvíce na výsluní a kteří zase ze své strany pokládali za vyznamenání, že se k němu smějí přiblížit. Saint-Cyr, toto tak vzácné a tak nepřístupné místo, bylo určeno k jeho vysvěcení, a pan z Meaux, tehdejší diktátor episkopátu a nauky, byl tím, kdo ho vysvětil[2]. Děti Francie tomu přihlížely, paní z Maintenon byla přítomna se svým malým a úzkým vnitřním dvorem, nikdo nebyl pozván a dveře zůstaly zavřeny všem, kdo se hrnuli skládat poklony.

Toho léta se konalo shromáždění kléru, a to velké, protože každých pět let se střídá velké a malé, totiž se čtyřmi nebo se dvěma poslanci za každou provincii. Kancléř Boucherat, jakmile se dostal do tohoto vysokého úřadu, zavřel svou bránu kočárům soudních úředníků, poté lidí urozeného stavu bez titulu, nakonec i prelátů. Nikdy žádný kancléř na takové rozlišování nepomyslel a novota se zdála tím podivnější, že ani princové krve nikdy nezavřeli bránu svého dvora žádnému kočáru. Křičelo se, posmívalo se, ale každý měl co do činění s kancléřem, a jelikož v této době nic nerozhoduje víc než potřeby, podřídili se: vznikl tak příklad a už se o tom nemluvilo. Na konci tohoto shromáždění, jež se konalo v Saint-Germain, vyslalo shromáždění ke kancléři deputaci, aby dokončila jednání o záležitostech, a v jejím čele stál arcibiskup z Bourges, syn vévody z Gesvres. Když se jejich kočáry dostavily ke kancléřství ve Versailles, brána se neotevřela; vyjednávalo se, poslanci tvrdili, že kancléř svolil je vpustit, ne sice jako biskupy, ale jako poslance prvního stavu království. On trval na tom, že špatně rozuměli. Skončilo to tak, že nevešli, ale také ho nechtěli navštívit u něj doma, a že se po vzájemné dohodě vše mezi nimi vyřídilo v místnosti zámku, kde kancléř vede radu stran[3].

Harlay, arcibiskup pařížský, tomuto shromáždění předsedal, a on, který vždy vládl nad klérem díky otevřené přízni a důvěře krále, jíž požíval po celý svůj život, tam zakusil všemožná pokoření[4].

To, že ho otec de La Chaise postupně dokázal vyloučit z jakékoli účasti na rozdělování obročí, ho už dříve od krále vzdálilo; a paní z Maintenon, u níž si nesmiřitelně zadal tím, že se postavil proti prohlášení sňatku, jehož byl jedním ze tří svědků, ho

2. *Vysvětlivka:* Fénelon byl vysvěcen na arcibiskupa z Cambrai 10. července 1695 v Saint-Cyru Bossuetem, biskupem z Meaux — týmž mužem, jenž se o několik let později stal jeho nejtvrdším protivníkem v kvietistickém sporu.
3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* K institutu „conseil des parties" (rady stran) u královské rady viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu I, č. II).
4. *Vysvětlivka:* François de Harlay de Champvallon (1625–1695), arcibiskup pařížský od roku 1671, zemřel 6. srpna 1695 v Conflans — přesně jak Saint-Simon dále líčí.

potopila docela. Zásluhy, které si u celého království získal ve slavném shromáždění roku 1682 a jež ho stále víc a víc zakotvovaly v přízni krále, se mu obrátily v jed, když zvítězily jiné zásady. Jeho hluboké vědění, výmluvnost a lehkost jeho kázání, znamenitý výběr témat a obratné vedení jeho diecéze, až po jeho schopnosti v úředních záležitostech a autoritu, kterou si tím u kléru získal, to vše bylo postaveno do protikladu k jeho soukromému chování, k jeho galantním mravům, k jeho způsobům dvořana velkého stylu. Ačkoli všechny tyto věci byly s ním neoddělitelně spjaty od počátku jeho episkopátu a nikdy mu nijak neuškodily, staly se zločiny v rukou paní z Maintenon, když ji její nenávist, trvající už několik let, přiměla k rozhodnutí ho zničit, a ona mu nepřestávala působit trápení. Tento široký, přesný, pevný a přitom květnatý duch, který z něj v oblasti vlády činil velkého biskupa a v oblasti světa velkého a velmi milého pána a dokonalého dvořana, byť velmi ušlechtilého způsobu, se nedokázal smířit s tímto úpadkem a s nevážností, jež ho provázela. Klérus, který si toho všiml a jemuž závist není cizí, se s potěšením mstil za nadvládu, byť mírnou a zdvořilou, kterou od něj zakusil, a odporoval mu jen pro potěšení, že se to odvažuje a že to může. Svět, který ho už nepotřeboval kvůli biskupstvím a opatstvím, ho opustil.

Všechny půvaby jeho těla a ducha, jež byly nekonečné a naprosto mu vlastní, uvadly. Nenašel jiné útočiště než uzavřít se se svou dobrou přítelkyní vévodkyní z Lesdiguières, kterou vídal každý den svého života, ať u ní, nebo v Conflans, z něhož si udělal rozkošnou zahradu a udržoval ji tak čistou, že jak se tam oba procházeli, zahradníci šli za nimi v odstupu a hráběmi zahlazovali jejich stopy[5].

Arcibiskupa přepadly mrákoty; brzy se zhoršovaly a proměnily se v lehké záchvaty padoucnice. Cítil to a tak přísně zakázal svému služebnictvu o tom mluvit a shánět pomoc, kdykoli by ho v tomto stavu spatřili, že byl až příliš dobře poslechnut. Tak strávil dva nebo tři poslední roky. Trápení z tohoto posledního shromáždění ho dorazilo. Skončilo s koncem července; hned nato si odjel odpočinout do Conflans. Vévodkyně z Lesdiguières tam nikdy nenocovala, ale jezdila tam každé odpoledne, a vždy oba docela sami. Šestého srpna strávil dopoledne jako obvykle až do oběda. Jeho majordom mu přišel oznámit, že je prostřeno. Nalezl ho v jeho pracovně sedícího na pohovce, zvráceného dozadu; byl mrtev. P. Gaillard měl jeho pohřební řeč v Notre-Dame; téma bylo víc než choulostivé a konec děsivý. Slavný jezuita se rozhodl: chválil vše, co si chválu zasloužilo, a otázku mravů rychle odbyl. Vytvořil mistrovské dílo výmluvnosti a zbožnosti.

Králi se velmi ulevilo, paní z Maintenon ještě víc. Pan z Remeše dostal jeho místo provizora Sorbonny, pan z Meaux místo představeného koleje Navarry a pan z Noyonu jeho modrou stuhu. Jeho nominace na kardinála a jeho arcibiskupství si zaslouží trochu více rozboru. Nominaci dostal pan z Orléansu, a to tím příjemněji, že

5. *Vysvětlivka:* Paule-Marguerite-Françoise de Gondi, vévodkyně z Lesdiguières — dlouholetá důvěrná přítelkyně arcibiskupa Harlaye.

ani on, ani nikdo z jeho blízkých neměl čas na to pomyslet[6]. Pan pařížský zemřel v Conflans uprostřed soboty 6. srpna; král se to dozvěděl teprve večer. V pondělí ráno 8. srpna, když král vešel do své pracovny, aby jako obvykle dal rozkazy ke dni, šel přímo k biskupovi z Orléansu, který ustoupil stranou v domnění, že ho král chce minout; ale král ho vzal za rámě, aniž mu řekl jediné slovo, a odvedl ho jako na vodítku na druhý konec pracovny ke kardinálům z Bouillonu a z Fürstenbergu, kteří tam spolu rozmlouvali[7], a hned jim řekl: „Pánové, myslím, že mi poděkujete, že vám dávám za druha takového muže, jako je pan z Orléansu, jemuž dávám svou nominaci na kardinála." Při těchto slovech se biskup, který se ničeho takového nenadál a nevěděl, co král zamýšlí, když ho takto vede, vrhl králi k nohám a objal mu kolena. Velký potlesk obou kardinálů, poté všech, kdo byli v pracovně, poté celého dvora a celé veřejnosti, u níž tento prelát požíval mimořádné úcty.

Byl to muž prostřední postavy, tlustý, zavalitý, s červenou, výraznou tváří, s velmi orlím nosem, s krásnýma očima a s výrazem upřímnosti, dobroty a ctnosti, který při pohledu na něj podmaňoval a při bližším poznání dojímal ještě víc. Byl bratrem vévody z Coislinu, synem nejstarší dcery kancléře Séguiera, která z druhého manželství s panem z Lavalu měla maršálku z Rochefortu. Kancléřův bratr byl biskupem z Meaux a prvním almužníkem Ludvíka XIII., poté Ludvíka XIV., a získal u něj pro svého velmi mladého prasynovce přežitkové právo na tento úřad, takže ten strávil celý svůj život u dvora. Ale jeho mládí tam bylo tak čisté, že nejen zůstalo bez podezření, ale mladí i staří se před ním neodvažovali pronést příliš volné slovo, a přesto ho všichni vyhledávali, takže žil vždy v nejlepší společnosti dvora. Byl bohatý na opatství a převorství, z nichž rozdával velké almužny a z nichž žil.

Ze svého biskupství, jež obdržel velmi mladý, si nikdy nic nevzal a jeho výnos celý každý rok vkládal do dobrých skutků. Trávil v něm nejméně šest měsíců v roce, pečlivě je vizitoval a vykonával všechny biskupské funkce s velkou péčí a s velkou soudností vybíral vynikající osoby pro správu své diecéze a pro výuku v ní.

Jeho ekvipáž, jeho nábytek, jeho stůl dýchaly biskupskou střídmostí a skromností, a ačkoli měl vždy velkou a nejváženější společnost k obědu i k večeři, podávaly se dobré pokrmy, ale bez nadbytku a bez čehokoli vyhledávaného. Král s ním vždy zacházel s velmi výraznou náklonností, vyznamenáním a úctou, ale často s ním míval spory, a někdy prudké, o jeho odjezdy do Orléansu a návraty odtud. Chválil jeho pilnost v diecézi, ale trápilo ho, když ho opouštěl, a stejně tak když v Orléansu zůstával příliš dlouho v kuse. Skromnost a prostota, s níž pan z Orléansu nesl své jmenování, a stálost jeho života, jeho chování a všeho, co dělal předtím a v čem stejně pokračoval i poté, ještě víc zvýšily všeobecnou úctu.

6. *Vysvětlivka:* Pierre du Cambout de Coislin (1636–1706), biskup z Orléans, vnuk kancléře Séguiera po jeho nejstarší dceři — povýšen na kardinála v srpnu 1695 popsaným způsobem.
7. *Vysvětlivka:* Wilhelm Egon von Fürstenberg (1629–1704), německý kardinál ve francouzských službách, ústřední postava sporu o kolínské arcibiskupství (1688), jenž se stal jednou z rozbušek devítileté války.

O pařížském arcibiskupství se rozhodlo jen o málo později a stalo se plodem moudré oběti, kterou vévoda z Noailles přinesl, když se vzdal velení své armády ve prospěch pana z Vendôme, a pečetí jeho dokonalého návratu do přízně[8]. Jeho bratr byl vysvěcen na biskupa z Cahors roku 1680 a šest měsíců poté přešel do Châlons-sur-Marne. Tento přesun mu působil výčitky svědomí; odmítal ho a podvolil se mu teprve na výslovný příkaz Inocence XI. Přinesl si tam svou křestní nevinnost a přísně tam sídlil, oddán jedině vizitacím, správě své diecéze a všem druhům dobrých skutků. Jeho matka, jež strávila život u dvora jako dáma šatny královny matky, se už před mnoha lety uchýlila k němu; byla tam pod jeho vedením a zpovídala se mu každý večer, zaměstnána jedině svou spásou v nejdokonalejší samotě. Na tohoto preláta padla králova volba pro Paříž. Tušil to už zdálky a obával se toho, a proto spěchal připojit svůj souhlas k souhlasu tolika jiných biskupů s knihou Mravních úvah otce Quesnela, aby si tím u jezuitů zajistil jisté vyloučení. Ale stalo se, snad poprvé, že otec de La Chaise nebyl vůbec konzultován; paní z Maintenon se odvážila, snad rovněž poprvé, učinit to svou vlastní záležitostí. Ukázala králi naléhavé dopisy pánů Thibergea a Brisaciera, představených Zahraničních misií, které uvedla u krále do módy, aby působila proti jezuitům, jejichž vliv ji tížil. Záleželo jí na tom, aby pařížský arcibiskup nebyl jejich, ale její; pan z Noailles jí byl dobrou zárukou: jedním slovem prosadila svou a pan z Châlons byl jmenován, aniž o tom věděl on sám nebo otec de La Chaise. Políček to byl citelný a jezuité to tomuto prelátovi nikdy neodpustili. Byl přitom tak vzdálen tomu, aby na tom měl podíl, že navzdory opatřením, jež učinil, aby se tomu vyhnul, se jakmile se viděl jmenován, nedokázal odhodlat přijmout, a sklonil hlavu pod tím, co pokládal za příliš těžké jho, teprve po opakovaných rozkazech, jimž nakonec nedokázal odolat. Byl patnáct let v Châlons a měl domerii[9] z Aubracu, opatství pod zvláštním titulem, jež je však jen prostým jménem, jehož se vzdal při příchodu do Paříže. Král, tak spokojený s vévodou z Noailles, a paní z Maintenon celá jemu oddaná chtěli, aby milost byla úplná: domerie i châlonské biskupství byly zároveň dány abbé z Noailles. Byl to nejmladší z bratrů pana z Noailles a pana z Châlons, nejméně o patnáct nebo osmnáct let mladší než oni.

Krátce po svém návratu jsem se šel s panem z La Trappe potěšit z pevného základu, který král právě dal jeho dílu. Bylo to komendátní opatství s rentou nanejvýš jedenáct nebo dvanáct tisíc livrů celkem, a to nejmenší z těch, jichž se vzdal, když odešel ze světa, aniž tehdy ještě pomýšlel na to, že se tam sám stane mnichem, a

8. *Vysvětlivka:* Louis-Antoine de Noailles (1651–1729), bratr maršála Anne-Julese z Noailles — jeho jmenování pařížským arcibiskupem (a později, 1700, kardinálem) je zde přímo spojeno s bratrovým „obětováním" katalánského velení popsaným v kap. XVI. Později se stal ústřední postavou jansenistických sporů kolem buly Unigenitus (1713).
9. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Slovo „domerie", odvozené z latinského *dominus*, označovalo opatskou hodnost v některých klášterech. Opatství Aubrac, o něž zde jde, náleželo k diecézi Rodez.

tím méně na to, že tam obnoví dávný život svatého Bernarda v celé jeho přísnosti. Komendátor, který by po něm nastoupil, by nenechal dost prostředků k živobytí tomu velkému počtu kajícníků, jež tam shromáždil, a řeholní kázeň by tím byla velmi ohrožena. Vylíčil to tedy králi dopisem a vyjádřil svou touhu vidět po sobě řeholního nástupce. Král mu to nejen povolil, ale dovolil mu nástupce i vybrat, a slíbil mu, že nebude žádného komendátora, dokud bude řeholní kázeň trvat tak, jak ji zavedl; a papež byl ochoten k tomu přistoupit, aby tato milost nemohla být na újmu jmenování komendátora, kdykoli by se to králi zlíbilo, i po třech nebo více řeholních opatech, protože bez této výhrady tři řeholní opati po sobě jdoucí vracejí opatství ze zákona do řeholního režimu. Pan z La Trappe jmenoval převora svého domu, který byl jedním z nejučenějších a nejschopnějších, ale nežil dlouho. Vzdal se úřadu a jevil se v tomto stavu ještě větší, než jakým byl při reformě a vedení tohoto obdivuhodného kláštera. Než opustím svaté, zaslouží si smrt pana Nicola, k níž došlo v Paříži koncem tohoto roku, aby nebyla opomenuta[10]. Tento slavný muž je tak známý celým svým životem, svými talenty a svou moudrou a vynikající zbožností, že se u něj nebudu zdržovat; zanechal díla nesmírně poučná, jež odhalují lidské srdce světlem, které učí lidi poznávat sebe sama, a jsou cele zaměřena k povznesení a k dokonalému přesvědčení.

Pan z Langres zemřel takřka ve stejnou dobu. Byl ze Simianů, syn a bratr pánů z Gordes, obou rytířů řádu a prvních kapitánů tělesné stráže. Bratr prodal svůj úřad panu z Chandenieru a stal se poté čestným rytířem královny. Otec, který zemřel roku 1642, dával často zastavovat kočár Ludvíka XIII.; říkal mu: „Sire, nechcete přece, aby člověk pukl, dejte tedy zastavit, prosím vás," a vystupoval se vymočit. Král se smál a vážil si ho. Můj otec, který to viděl stokrát, mi to vyprávěl. Druhý zemřel roku 1680; je to otec paní z Rhodes. Pan z Langres byl tedy vychován u dvora a už velmi záhy se stal prvním almužníkem královny. Byl to opravdový šlechtic a nejlepší člověk na světě, kterého měl každý rád a který se pohyboval v nejvznešenější společnosti a mezi nejvybranějšími lidmi. Rádo se mu říkalo „dobrý Langres". Nebylo na něm nic špatného, ani co do mravů, ale nebyl stvořen pro biskupský úřad; hrál všechny možné hry, a to o nejvyšší sázky na světě. Pan z Vendôme, pan Velký a někteří další z toho okruhu z něj dvakrát nebo třikrát v kulečníku vytáhli velké částky. Neřekl ani slovo a odjel do Langres, kde se pustil do studia kulečníkových fint, a pečlivě se přitom zavíral, aby se to nikdo nedozvěděl. Po návratu do Paříže na něj tito pánové začali naléhat, aby hrál kulečník, a on se bránil jako muž už jednou poražený, který za šest měsíců pobytu v Langres neviděl nic než kanovníky a faráře. Když se dost nechal přemlouvat, nakonec ustoupil. Zprvu hrál průměrně, pak lépe a nechal zvýšit sázky; nakonec je všechny po řadě porazil, a když vyhrál zpět mno-

10. *Vysvětlivka:* Pierre Nicole (1625–1695), přední jansenistický moralista z okruhu Port-Royal, spoluautor proslulé *Logiky z Port-Royal*, zemřel 16. listopadu 1695 v Paříži.

hem víc, než kolik prohrál, vysmál se jim. Velmi toužil po řádu a byl pro něj po všech stránkách stvořen, ale zemřel velmi starý, aniž ho dosáhl.

Langres bylo dáno abbé z Tonnerre, synovi staršího bratra pana z Noyonu. Byl králův almužník a sloužil u Monseigneura, který se nazítří večer odebral do Meudonu, kde dvořané, jež s sebou bral, měli tu čest všichni stolovat, a to vždy s ním. Když byla podávána jeho večeře a abbé z Tonnerre odříkal Benedicite, řekl mu Monseigneur, ať se posadí ke stolu. Abbé skromně odpověděl, že už povečeřel, protože almužník jídal dřív, u stolu majordoma. „A proč, pane abbé?" řekl mu Monseigneur. „Jste jmenován do Langres, a tudíž dobře víte, že máte jíst se mnou. Alespoň," dodal, „to už po celý zbytek pobytu nezameškejte." Abbé z Tonnerre mu poděkoval a řekl, že tuto čest a toto vyznamenání biskupů-pairů dobře zná, ale že se mu od pana z Orléansu denně dostává všemožných laskavostí a projevů přátelství, a ten, protože jako biskup a první almužník tuto čest mít nemůže, by byl příliš zarmoucen, kdyby mu on způsobil takovou nepříjemnost, když je sám teprve jmenován a požádal, aby směl dál sloužit ve svém úřadu almužníka až do příchodu svých bul. Byl za tuto skromnost a tento ohled vůči panu z Orléansu velmi chválen a Monseigneur mu řekl, že ho nechce k ničemu nutit, ale že bude mít volnost usednout s ním ke stolu, kdykoli bude chtít.

Pan maršál a paní maršálka z Lorges přijeli z Vichy a příliš spěchali do Versailles, kde je král přijal s největšími projevy náklonnosti a vyznamenání. Ale pan maršál se u dvora jevil v ještě horším stavu než v Paříži, a takřka hned poté, co převzal maršálskou hůl, byl nucen ji poslat maršálovi z Villeroy. Král pochopil, že po dvou tak těžkých nemocech tak brzy po sobě už nebude schopen sloužit, a nechtěl se uprostřed tažení vystavovat nesnázím, jež by mohly vzejít ze zdravotního stavu velitele. Stěží se odhodlal to říci maršálovi sám a pověřil pana z La Rochefoucauld, maršálova odedávna nejdůvěrnějšího přítele, aby mu to naznačil a hlavně aby se postaral, že maršál nebude tvrdošíjně trvat na tom, že s králem chce mluvit nebo mu psát. Pan z La Rochefoucauld tedy přijel k němu do Paříže na oběd a po obědě si ho vzal stranou i s maršálkou. Tento kompliment jim připadal trpký. Pan maršál z Lorges se pokládal za schopného velet armádě; chtěl audienci u krále a dostal ji. Vše se tam odehrálo se všemi možnými ohledy a projevy královy náklonnosti, ale král svůj názor nezměnil a pan z Lorges se tomu podvolil s dobrou vůlí, ač velmi zarmoucen tím, že se stává neužitečným, zejména kvůli mně a svým synovcům. Byli jsme z toho také velmi zarmouceni kvůli nekonečnému rozdílu, který to pro nás znamenalo u armády i pro vážnost všude jinde.

O pár dní později jsme se zúčastnili pobytu v Marly, který pro mě byl první, a tam se odehrála zvláštní scéna. Král a Monseigneur tam každý drželi svůj stůl ve stejnou hodinu a ve stejné místnosti, večer i ráno; dámy se mezi ně rozdělovaly bez okázalosti, jen s tím, že paní princezna de Conti byla vždy u stolu Monseigneurova a její dvě další sestry vždy u stolu králova. V koutě téže místnosti bylo pět nebo šest

příborů, kam se, rovněž bez okázalosti, usazovaly tu jedny, tu druhé, ale které nebyly vyhrazeny nikomu. Králův stůl byl blíže velkému salonu, druhý blíže oknům a dveřím, jimiž král po obědě odcházel k paní z Maintenon, jež tehdy často obědvala u královského stolu, sedávala naproti němu (stoly byly kulaté), nikdy nejedla jinde a večeřela vždy sama u sebe. Aby byla věc jasná, bylo třeba předestřít tento obraz.

Princezny byly jen velmi povrchně usmířeny, jak bylo vidět výše, a paní princezna de Conti byla v nitru velmi rozladěna Monseigneurovou zálibou v Choinové, o níž nemohla nevědět a již se neodvažovala dát nijak najevo. Při jednom obědě, kdy byl Monseigneur na lovu a jeho stůl vedla paní princezna de Conti, se král dal do žertování s paní Vévodkyní a vybočil ze své vážnosti, kterou nikdy neopouštěl, aby k úžasu společnosti hrál s ní na olivy. To přivedlo paní Vévodkyni k tomu, že vypila několik sklenek; král předstíral, že vypije jednu nebo dvě, a tato zábava trvala až do ovoce a do vstávání od stolu. Když král procházel kolem paní princezny de Conti, aby šel k paní z Maintenon, snad podrážděn vážností, kterou na ní zpozoroval, jí řekl dost úsečně, že se její vážnost nesrovnává s jejich opilstvím. Dotčená princezna nechala krále projít, poté se v tom chvilkovém chaosu, kdy si každý vyplachoval ústa, obrátila k paní z Châtillon a řekla jí, že raději bude vážná než pytel na víno (mínila tím některé poněkud protažené hostiny, jež její sestry nedávno spolu pořádaly). Toto slovo zaslechla paní vévodkyně z Chartres, která odpověděla dost nahlas, svým pomalým a chvějícím se hlasem, že raději bude pytlem na víno než pytlem na hadry: čímž mínila Clermonta a důstojníky tělesné stráže, kteří byli kvůli ní buď propuštěni, nebo posláni pryč. Toto slovo bylo tak kruté, že nedostalo žádnou odpověď a hned se rozletělo po celém Marly a odtud po Paříži a všude. Paní Vévodkyně, která má s velkým půvabem a duchaplností umění peprných písniček, o tom složila neslýchané kousky v témž tónu. Paní princezna de Conti byla zoufalá, a jelikož neměla stejné zbraně, nevěděla, co si počít. Monsieur, král všech svárů, do toho vstoupil, protože shledal, že z obou stran zašla příliš daleko. Monseigneur se do toho vmísil také; dal jim oběd v Meudonu, kam paní princezna de Conti přijela sama a dorazila jako první; ty druhé dvě tam přivedl Monsieur. Mluvily spolu málo, vše bylo chladné a vrátily se odtud přesně tak, jak tam přijely.

Konec toho roku byl v Marly bouřlivý. Paní vévodkyně z Chartres a paní Vévodkyně, sblížené ještě víc nechutí k paní princezně de Conti, se při následujícím pobytu daly po králově uléhání do pozdní neformální hostiny v pokoji paní z Chartres v zámku; Monseigneur hrál dlouho do noci v salonu. Když se vracel k sobě, vyšel nahoru k těmto princeznám a nalezl je, jak kouří z dýmek, jež si nechaly přinést ze švýcarské strážnice. Monseigneur, který viděl, k čemu by to vedlo, kdyby se ten zápach rozšířil, je přiměl toho nechat; ale kouř je prozradil. Král jim nazítří udělil přísnou důtku, nad níž paní princezna de Conti triumfovala.

Tyto rozmíšky se však množily a král, který doufal, že samy vyprchají, toho měl dost; a jednoho večera ve Versailles, kdy byly po jeho večeři v jeho pracovně, jim o

tom promluvil velmi důrazně a uzavřel to ujištěním, že pokud o tom ještě uslyší, má každá z nich venkovské sídlo, kam by je poslal na dlouhou dobu a kde by se jim podle něj vedlo velmi dobře. Hrozba zabrala a klid i slušnost se navrátily a nahradily náklonnost.

Kapitola osmnáctá

Rok 1696 začal drobnou nepříjemností pro lidi, kteří na ni nebyli zvyklí. Král udělil řád panu z Noyonu a Guiscardovi a při obřadu měli kardinálové z Estrées a z Fürstenbergu jen lavici jako všichni ostatní rytíři[1]. Tato hodnost, obratná v uzurpacích a šťastná v tom, jak je proměňovat v právo, si postupně našla způsob, aby každý z nich měl skládací stolici na svém místě u kredence oltáře, jako ji mají u krále Monseigneur, Monsieur a královský dům; král to nakonec shledal nevhodným a odňal jim to. Spolkli to, aniž se odvážili říci slovo.

Na kapitule, jež předcházela tomuto obřadu, král jmenoval do řádu vévodu Lanti, jehož sestra byla dvorní dámou vévodkyně z Bracciano[2], která mu v tom sama i prostřednictvím svých přátel velmi pomohla; byl v Římě a přijal řád tam, k velké spokojenosti kardinála z Estrées, důvěrného přítele vévodkyně z Bracciano, který se o to zasadil nejvíc. Tito Lantiové nejsou vůbec nic, přijali jméno della Rovere, protože z tohoto rodu pocházela jejich matka, a sami tito Roverové byli před svým pontifikátem z nejnižší spodiny lidu. František della Rovere, který se stal papežem roku 1481 a byl jím čtrnáct let pod jménem Sixtus IV.[3], byl synem rybáře z okolí Savony, a onen zuřivý Julius II., papež od roku 1503, který jím byl deset let, byl synem jeho bratra. Neopomněli nic, aby pozvedli svůj rod penězi, sňatky, nepokoji a všemi možnými cestami. Vévodství Urbino a další velká léna, jež tak do rodu přišla, se z větší části vrátila papežům. Tito della Rovere měli tři vévody z Urbina.

Pan princ de Conti vyhrál jednomyslně svůj spor s paní z Nemours při přelíčení u velké komory, totiž získal povolení dokázat, že pan z Longueville byl při sepsání závěti v jeho prospěch způsobilý testovat, k čemuž velmi posloužilo, že pan z Longueville byl později vysvěcen na kněze z rukou papeže; a tento předběžný rozsudek s sebou nesl i podstatu věci, za předpokladu, že důkazy budou podány. Byl jsem v lóži s panem princem de Conti, panem Vévodou a panem z La Rocheguyon, seděli

1. *Vysvětlivka:* César d'Estrées (1628–1714), francouzský kardinál z významného rodu Estrées, dlouholetý diplomat ve službách Ludvíka XIV. v Římě.
2. *Vysvětlivka:* Původní text je na tomto místě nejednoznačný („femme de la duchesse de Bracciano" — doslova „ženou vévodkyně z Bracciano"); překládáme jako „dvorní dáma", což dává smysl v kontextu (vysvětluje, proč se vévodkyně z Bracciano — viz kap. XV, budoucí kněžna des Ursins — za Lantiho přimluvila).
3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Sixtus IV. byl papežem od roku 1471 do roku 1484.

jsme na lavici a před námi stálo těch několik málo nejvyšších úředníků domácnosti těchto princů, kteří se tam vešli. Celá mužská Francie naplňovala velkou komoru. Obhajovací řeč, započatá už na jiném přelíčení, vyplnila celé toto. Byla velmi výmluvná a hned nato následoval rozsudek. Nikdy nebylo slyšet takových výkřiků radosti ani tolik potlesku; velký sál byl plný lidí a hlaholil; sotva jsme se tudy dokázali protlačit. Pan princ de Conti se velmi ovládal, ale bylo vidět, že ho hluboce dojala jak samotná věc, tak všeobecná účast, kterou mu lidé projevovali. Ve světě se přece jen trochu ozývaly výhrady proti tomuto rozsudku, aniž se ovšem kdo staral o paní z Nemours, jíž volba jejího dědice přece jen velmi uškodila. Hněv, který z tohoto rozhodnutí pojala, je nepředstavitelný, stejně jako vše vtipné a štiplavé, co říkala proti protistraně a proti svým soudcům. Byl to teprve začátek jejich bojů.

Tato zima byla plodná na sňatky. Barbezieux je zahájil; oženil se s nejstarší dcerou d'Alègrea, který při té příležitosti uspořádal slavnost stejně nádhernou, jako by šlo o spojení s princem krve. D'Alègre byl maršálem tábora, sliboval si od toho kariéru a měl dost času toho litovat.

Sňatek pana z Luxembourgu s paní ze Seignelay byl už hodně pokročilý. Byla to vysoká, velmi dobře stavěná žena, velkolepého vzezření a s velkými zbytky krásy. Její přemrštěnou pýchu podpírala pýcha jejího manžela, jeho bohatství, jeho nádhera, jeho autorita v radě a v jeho úřadu, z něhož se podivínsky pokoušel udělat si stupeň k tomu, aby se stal maršálem Francie; ale když ovdověla, hořela touhou po hodnosti a po jiném jméně, ač měla několik dětí. Zvláštní bylo, že pan z Chevreuse, který provdal svou dceru za pana z Luxembourgu a ten po ní ovdověl bez dětí, a Cavoye, největší oblíbenec pana ze Seignelay, byli prostředníky této záležitosti, kterou pan z Luxembourgu velmi nečestně zrušil, protože ji zrušit chtěl, když už byly šaty koupeny a všechna blahopřání přijata. Měl důvod toho litovat. Oba si brzy našli jiné partie. Pan z Luxembourgu se oženil se slečnou z Clérembault, bohatou a jedinou dědičkou, velmi hezkou, ale nízkého původu; jmenovala se Gillierová. Byla dcerou Clérembaulta, který zastával nízké úřady u Monsieura a padl do oka hraběnce du Plessis, dvorní dámě Madame s přežitkovým právem po maršálce du Plessis, své tchyni, a vdově po hraběti du Plessis, prvním komorním šlechtici Monsieura s přežitkovým právem po maršálovi du Plessis, svém otci, který byl vychovatelem Monsieura. Hrabě du Plessis padl před Arnhemem v Holandsku roku 1672 v osmatřiceti letech, tři roky před smrtí svého otce, a zanechal jediného syna, který se stal vévodou a pairem smrtí maršála, svého děda, a který padl svobodný před Lucemburkem roku 1684, což učinilo vévodou a pairem rytíře du Plessis, jeho strýce, který přijal jméno vévody z Choiseul. Viděli jsme výše onen podivný důvod, který mu zabránil stát se maršálem Francie. Hraběnka du Plessis se jmenovala Le Loup, byla dcerou Bellenavea a bohatá. Zamilovala se do Clérembaulta, provdala se za něj, a aby ho k sobě trochu přiblížila, měla dost vlivu, aby ho učinila prvním

štolbou Madame. Oba pak Madame opustili a žili ve velké lakotě a zcela v ústraní. Chtěli si dceru podržet u sebe a pan z Luxembourgu se usadil u nich v domě.

Paní ze Seignelay, rozhořčená tím, co se jí právě přihodilo, nalezla manžela, který jí přinášel hodnost a lepší rod než pan z Luxembourgu. Ani si to nenechala ujít; a Matignonové, její strýcové, se spojili, aby tuto záležitost urychlili. Byl to pan z Marsan, bratr pana Velkého. Cavoye, tak důvěrný přítel zesnulého pana ze Seignelay i zesnulého pana z Luxembourgu, dotčen tím, jak se s paní ze Seignelay zacházelo, uspořádal svatbu u sebe v Paříži, kde bylo velmi málo lidí.

Pan z Duras uzavřel pro svou druhou dceru velký sňatek. Starší se před několika lety provdala za vévodu z La Meilleraye, jediného syna vévody z Mazarin, který však kromě své hodnosti měl jen bohatství. Pro druhou nalezl kromě velkého majetku vše, co si mohl jinak přát: byl to mladý vévoda z Lesdiguières, o něhož horlivě usilovaly nejlepší partie, protože byl sám nejlepší partií Francie. Jeho matka, dědička rodu Gondi, byla osamělá víla, která do svého začarovaného paláce nepouštěla takřka nikoho a k níž přesto maršálka z Duras dokázala proniknout[4]. Když bylo vše ve velkém utajení smluveno s ní, která byla i poručnicí, přišla řada na příbuzné; maršál z Villeroy a pan Velký, kteří byli nejbližší z otcovy strany, a maršálka z Villeroy z matčiny, dělali velký povyk. Maršál a otec mladého vévody byli dětmi bratra a sestry a vévodkyně z Lesdiguières a maršálka byly rovněž dcerami bratra a sestry. Paní z Armagnac byla maršálova sestra; on a pan Velký byli důvěrní přátelé. Pan Velký si už dlouho předcházel paní z Lesdiguières, která využívala jeho vlivu podle libosti. Slečně z Armagnac uniklo už několik partií; chtěli pro ni tuto, ač byl ženich mladší než ona, a to je uvedlo do takového pozdvižení. Během tohoto rozruchu bylo vše podepsáno, a to panem z La Trémoille, poručníkem z otcovy strany, zetěm zesnulého vévody z Créquy, přítelem maršálů z Duras a z Lorges a synem jejich bratrance. To ostatní náhle umlčelo a sňatek se odbyl bez velkého hluku v paláci Duras, protože paní z Lesdiguières nechtěla žádné hosty, tím méně rozladěné příbuzné. Stálo to pana z Duras jen sto tisíc tolarů věna, a ještě si z toho podržel jedenáct tisíc livrů renty na ubytování a stravu své dcery a zetě. Starší provdal stejně levně. Nevěsta byla vysoká, dobře stavěná, krásná, s nejvznešenějším vzezřením na světě a jinak velmi milá, a věkem se k sobě dokonale hodili.

Uzavřel se i další sňatek velmi nesourodého věku, vévody z Uzès, jemuž bylo osmnáct let, a jediné dcery knížete z Monaka, sestry vévody z Valentinois, zetě pana Velkého: jí bylo čtyřiatřicet nebo pětatřicet let a tak i vypadala. Byla bohatá; její matka byla sestrou vévody z Grammontu. On byl tehdy v nejnevzhlednějším období dospívání. Pan z Valentinois neměl kde bydlet než u svého tchána a neměl důvod být zadobře ani se svou ženou, ani s její rodinou. Pan z Monaka byl v Monaku. Svatba se tedy konala u vévodkyně du Lude, vdovy z prvního manželství po

4. *Vysvětlivka:* Matkou mladého ženicha je táž vévodkyně z Lesdiguières, dlouholetá důvěrná přítelkyně zesnulého arcibiskupa Harlaye, zmíněná v kap. XVII.

onom galantním hraběti z Guiche, starším bratru vévody z Grammontu, a ona s nimi všemi zůstala vždy velmi úzce spjata. Slečna z Monaka měla stoličku, protože při sňatku pana z Valentinois roku 1688 získal pan Velký hodnost cizího prince pro pana z Monaka a jeho děti, o čemž si dosud nikdy netroufali ani pomyslet. Matka pana z Monaka přijela do Paříže, aby mu král a královna matka byli kmotry u křtu. Její manžel zemřel dřív, než se jeho otec, který ještě žil, vzdal panství. Jmenovala se kněžna z Mourgues. Byl to pan z Angoulême, který jako místodržitel Provence uzavřel s týmž tchánem smlouvu, jíž se Monako dalo pod ochranu Francie. Obrátila se tedy na vévodkyni z Angoulême, jeho vdovu, aby ji představila a uvedla ke dvoru. Stála tam, bez nároků a bez dvojznačnosti, a po krátkém pobytu se vrátila se svým synem, zahrnuta laskavostmi krále a královny. Paní z Angoulême, u níž má matka dlouho bydlela jako dívka a u níž byla i provdána, jí to vyprávěla stokrát; a otec tohoto knížete z Monaka ze smlouvy byl první, kdo se dal nazývat a titulovat knížetem z Monaka; jeho otec a všichni jeho předchůdci si nikdy neříkali ani se nenechávali nazývat jinak než pány z Monaka. Je to ostatně svrchovanost nad jednou skálou, z jejíhož středu lze takříkajíc plivnout za její úzké hranice.

Vévoda z Albretu, nejstarší syn pana z Bouillonu, se oženil s dcerou vévody z La Trémoille; později došlo ještě k dalším sňatkům a stojí za to tu látku dokončit hned. Paní maršálka z Lorges provdala svou sestřenici, kterou měla u sebe, za markýze ze Saint-Herem, jménem Montmorin, který patřil k mým dobrým přátelům. Měl přežitkové právo na místodržitelství Fontainebleau po svém otci, jehož král roku 1688 pokládal za člověka nevýznamného, ač byl z velmi dobrého a starobylého rodu a velmi dobře spřízněný a jeho předkové měli místodržitelství Auvergne, a neučinil ho rytířem řádu. Pan z La Rochefoucauld, přítel dobráka Saint-Herema, krále z tohoto omylu vyvedl, ale už bylo pozdě.

Villacerf se oženil se slečnou z Brinon, bez majetku; byla Saint-Nectaire a on Colbert: jména si nebyla podobná. Jeho otec a Saint-Pouange, otcův bratr, byli syny sestry kancléře Le Telliera. Saint-Pouange dělal vše za pana z Louvois a poté za Barbezieuxe. Oba se zřekli Colbertů kvůli Tellierům, jejichž livrej přijali a jejichž osudu se drželi; oba byli zadobře s králem, zejména Villacerf, který se těšil jeho dlouholeté důvěře. Byl to také velmi dobrý a velmi čestný muž. Po Louvoisově smrti dostal správu královských staveb a byl také nějaký čas prvním majordomem královny. Jeho nejstarší syn padl v čele pluku, který byl kvůli němu povýšen na královský; tento mladší sloužil nějakou dobu u námořnictva.

Lassay se v paláci Condé oženil s levobočkou pana Prince a slečny z Montalais, kterou pan Princ nechal legitimovat[5]. Byla velmi hezká a měla mnoho ducha. Získal

5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Julie Bourbonská, nemanželská dcera Jindřicha Julia Bourbonského, prince de Condé, a Françoise z Montalais, se 5. března 1696 provdala za Françoise de Lesparre de Madaillan, markýze z Lassay. Saint-Simon nazývá otce Lassayova nejprve Montalaire a v následující větě Madaillan. Reprodukovali jsme věrně rukopis; ale jméno Madaillan je jediné správné.

tím majetek a úřad generálního místodržitele Bresse. Byl synem Montalaira, z povolání velkého lháře, a jedné Vipartové, velmi nepatrné šlechtičny z Normandie. Toto jméno Madaillan je podivně známé ze života pana z Épernonu a od té doby nezářilo. Lassay byl už dvakrát ženatý. Se Sibourovou, kterou ztratil hned na počátku roku 1675, měl jedinou dceru, jež neměla děti s markýzem z Coligny, posledním z tohoto velkého a slavného rodu. Poté se zamiloval do dcery lékárníka jménem Pajot, tak krásné, tak skromné, tak rozumné, tak duchaplné, že Karel IV., vévoda Lotrinský, do ní šíleně zamilovaný, si ji chtěl vzít i proti její vůli, a zabránilo mu v tom jen to, že ji král dal unést. Lassay, který nebyl z tak dobrého rodu, si ji vzal a měl s ní jediného syna; poté ji ztratil a málem z toho pozbyl rozum. Pokládal se za zbožného, zařídil si rozkošné ústraní hned vedle špitálu Nevyléčitelných a vedl tam několik let velmi vzorný život. Nakonec ho to omrzelo; zpozoroval, že byl jen zarmoucený a že zbožnost pominula s bolestí. Měl mnoho ducha, ale to bylo vše. Snažil se vrátit do světa a brzy se ocitl přímo v jeho středu. Přimkl se k panu Vévodovi a k pánům princům de Conti, s nimiž podnikl cestu do Uher. Nikdy nesloužil a nějakou dobu si hrál na důležitého v Dolní Normandii; zalíbil se panu Vévodovi tím, že mu byl užitečný v jeho zábavách, a doufal, že se díky tomuto třetímu sňatku uvede u dvora pod jeho ochranou a ochranou paní Vévodkyně; nikdy se však nedostal dál než na jeho předměstí. Měl z toho sňatku jedinou dceru.

Po tomto sňatku následoval velmi podivný sňatek z lásky, bratra Feuquièrese, který nikdy nic velkého nedokázal, s dcerou slavného Mignarda, prvního malíře své doby, který zemřel a o němž jsem už mluvil dříve[6]; byla ještě tak krásná, že Bloin, první komorník krále, ji dlouho vydržoval před očima a s vědomím všech, a byl příčinou, že král podepsal její svatební smlouvu.

Konečně Bouzols, šlechtic z Auvergne, zcela prostý a málo známý, leda tím, že koupil pluk Royal-Piémont, se oženil s nejstarší dcerou Croissyho[7], už dost přezrálou a velmi ošklivou. Nebylo to z nedostatku ctižádosti být vévodkyní jako její sestřenice, ale po dlouhém čekání a doufání bylo nutné to uzavřít a spokojit se s možným, velmi vzdáleným od titulu. Měla nesmírně mnoho ducha, půvabu a zábavnosti a trávila život s paní Vévodkyní; skládala neméně trefné písničky než ona, ale ona ani její drahý přítel Lassay nebyli ušetřeni písniček paní Vévodkyně, tak výmluvných a tak vtipných, že se na ně dodnes vzpomíná.

Král udělil takřka zároveň dvě milosti. Převedl Normandii z maršála z Luxembourgu na jeho nejstaršího syna pod podmínkou, že s ním maršál nikdy nebude mluvit o svém úřadu kapitána tělesné stráže v synův prospěch. Otec, osmělený svými vavříny a právem přesvědčený, že rodem nezaostává za Bouillony, Rohany a

6. *Vysvětlivka:* Pierre Mignard (1612–1695), přední francouzský dvorní malíř, jehož smrt Saint-Simon zaznamenal v kap. XV.
7. *Vysvětlivka:* Charles Colbert, markýz de Croissy (1625–1696), bratr velkého ministra Jeana-Baptista Colberta, státní sekretář pro zahraniční věci.

Monaky, jimž všem král udělil hodnosti cizích princů, si na ni začal činit nárok a naléhat na krále; a jelikož se vždy vyplatí něco nárokovat, jak říkával pan Le Tellier, král si myslel, že z toho vyvázne lacino, když panu z Luxembourgu slíbí, že učiní jeho druhého syna vévodou, jakmile pro něj najde nějaký sňatek.

Pan z Luxembourgu zemřel dříve, než se hrabě z Luce oženil; rodina usoudila, že by neměla nechat slib příliš dlouho vychladnout. Sotva maršál zemřel, král toho litoval; nemohl však ustoupit, ale učinil to s nechutí. Nechal tedy vyhotovit listinu o povýšení Châtillon-sur-Loing, jež hrabě z Luce získal univerzálním odkazem své tety paní z Mecklenburgu, na vévodství, s tím, že bude ověřena u parlamentu bez pairství, jakmile se ožení, a že ho dříve nebude užívat. Nakonec se oženil se slečnou z Royan, tou samou, kterou mi vévodkyně z Bracciano, její teta, tak toužila dát za manželku a o niž se odvážil ucházet Phélypeaux[8]. Tento nový vévoda se od té doby, co se jím stal, nikdy nedokázal králi zalíbit a po celý život snášel veškeré nepříjemnosti, jaké mu král mohl způsobit, aby si král vynahradil, že ho musel udělat vévodou proti své vůli.

Druhá milost byla velmi neobvyklá a přiznávám upřímně, že nevím, odkud se vzala. Král, který měl rád zesnulého maršála z Humières, zařídil sňatek jeho nejstarší dcery s princem z Isenghien a udělil jí z milosti stoličku; to má stejný účinek jako to, co je známo pod jménem vévodský brevet. Princ zemřel a zanechal dva syny; král bez jakékoli příležitosti, dokonce ani sňatku, nejenže udělil tutéž milost staršímu, ale, což bylo bez příkladu, udělil ji v mužské linii i jeho potomstvu: to jest, že bez jakéhokoli obnovení by nejstarší syn nastupoval po svém otci, ovšem jen s poctami bez jakékoli hodnosti, jako vévodové z brevetu.

Nový arcibiskup z Cambrai si mezitím blahopřál ke svým úspěchům u paní z Maintenon; naděje, jež z toho s tak dobrými oporami pojímal, byly veliké, ale usoudil, že je nemůže bezpečně dovést tam, kam si předsevzal, leda tím, že se stane nesdíleným pánem jejího ducha. Godet, biskup z Chartres, byl s ní spjat nejdůvěrnějšími pouty; byl diecézním biskupem Saint-Cyru a jeho jediným duchovním vůdcem; byl navíc duchovním vůdcem samotné paní z Maintenon: jeho mravy, jeho nauka, jeho zbožnost, jeho biskupské povinnosti, vše bylo bezúhonné[9]. Do Paříže podnikal jen krátké a vzácné cesty, bydlel při nich v semináři Saint-Sulpice, u dvora se ukazoval ještě vzácněji a vždy jen jako blesk, zato vídal paní z Maintenon dlouho a často v Saint-Cyru a jinak dosahoval dopisy všeho, co chtěl. Byl to tedy zvláštní soupeř k poražení; ale ať byl jakkoli zakotven, jeho zevnějšek zatuchlého kantora Fénelona uklidnil. Pokládal ho za takového podle jeho dlouhé, neupravené, vyzáblé postavy,

8. *Vysvětlivka:* Tatáž Mlle de Royan a tatáž zápletka s Phélypeaux, o níž Saint-Simon podrobně vyprávěl v souvislosti s vlastní svatbou v kap. XV (vévodkyně z Bracciano, budoucí kněžna des Ursins, byla její tetou; druhá dívka v její péči, slečna z Cosnacu, byla jen její příbuznou).
9. *Vysvětlivka:* Paul Godet des Marais (1647–1709), biskup z Chartres od 1690, diecézní biskup Saint-Cyru a osobní zpovědník paní z Maintenon — v následujícím sporu sehrál rozhodující roli při odhalení Fénelonovy a Guyonové nauky.

celé sulpiciánské, podle hrubě prostého vystupování, přihlouplého vzhledu a podle toho, že neměl jiné styky než s bezvýznamnými kněžími; jedním slovem ho měl za muže bez znalosti světa, bez talentů, málo ducha a krátkého vědění, jehož náhoda Saint-Cyru, zřízeného v jeho diecézi, přivedla tam, kde byl, ztraceného ve svých funkcích a bez jiné opory či jiné známosti: v této představě nepochyboval, že mu brzy podrazí nohy novou spiritualitou paní Guyonové, již tak oblíbenou u paní z Maintenon; věděl dobře, že ta není lhostejná k novotám všeho druhu, a lichotil si, že tím porazí pana z Chartres, jehož nevědomost by paní z Maintenon pocítila a pohrdla jí, takže by pak už na vše hleděla jen Fénelonovýma očima.

Aby k tomuto cíli dospěl, snažil se přesvědčit paní z Maintenon, aby nechala paní Guyonovou vstoupit do Saint-Cyru, kde by měla čas ji vidět a poznat zcela jinak než při krátkých a vzácných odpoledních v paláci Chevreuse nebo Beauvilliers. Uspěl v tom. Paní Guyonová jela do Saint-Cyru dvakrát nebo třikrát. Poté ji tam paní z Maintenon, která ji měla stále raději, nechala přespat, a postupně, ale rychle za sebou se pobyty prodlužovaly, a s jejím svolením si tam hledala osoby vhodné k tomu, aby se staly jejími žačkami, a našla si je. Brzy v Saint-Cyru vzniklo malé, zcela oddělené stádečko, jehož zásady a dokonce i jazyk spirituality připadaly zcela cizí celému zbytku domu a brzy velmi podivné panu z Chartres. Tento prelát nebyl vůbec tím, čím si ho pan z Cambrai představoval. Byl velmi učený a především hluboký teolog; k tomu měl mnoho ducha; byla v něm mírnost, pevnost, dokonce i půvab; a co bylo nejpřekvapivější u muže, který byl vychován v hlubinách svého oboru a nikdy z nich nevyšel, vyznal se ve dvoře a ve světě tak, že by mu nejjemnější dvořané stěží stačili a mohli by se od něj poučit. Ale tento talent zůstával před ostatními skrytý, protože ho nikdy nepoužíval bez skutečné potřeby. Jeho nezištnost, jeho zbožnost, jeho vzácná poctivost takové potřeby téměř všechny vylučovaly, a paní z Maintenon, při postavení, jaké u ní měl, nahrazovala vše ostatní.

Sotva zavětřil tuto cizí nauku, zařídil, aby do ní byly přijaty dvě dámy ze Saint-Cyru, na jejichž rozum a soudnost se mohl spolehnout a jež by mohly zapůsobit na paní z Maintenon. Vybral je především tak, aby mu byly zcela oddané, a dobře je poučil. Tyto nové proselytky se zprvu jevily nadšené a postupně okouzlené. Přimkly se víc než kterákoli jiná ke své nové vůdkyni, která vycítila jejich ducha i jejich pověst v domě a blahopřála si k dobytí, jež jí mělo usnadnit to, které si předsevzala. Snažila se tedy také tyto dívky zcela získat; učinila z nich své nejdražší žačky; otevřela se jim jako těm nejschopnějším čerpat z její nauky a získat pro ni dům. Ona i pan z Cambrai, jehož informovala o všech svých pokrocích, triumfovali a malé stádečko jásalo. Pan z Chartres, s jehož souhlasem paní Guyonová vstoupila do Saint-Cyru a stala se tam jakousi učitelkou zvenčí, ji nechal jednat. Nespouštěl ji z očí; jeho věrné mu podávaly přesnou zprávu o všem, co se učily v nauce i v praxi. Dobře se se vším obeznámil, přesně to prozkoumal, a když usoudil, že je čas, otevřeně vystoupil.

Paní z Maintenon byla nesmírně překvapena vším, co jí sdělil o její nové škole, a ještě víc tím, co jí dokázal ústy svých dvou důvěrnic a tím, co ony samy sepsaly. Paní z Maintenon vyslechla další žačky; z jejich odpovědí viděla, že ať byly víc či méně poučeny a víc či méně přijaty do důvěrnosti své nové učitelky, vše směřovalo k témuž cíli a že tento cíl i cesta k němu byly velmi neobvyklé. Byla z toho ve velkých nesnázích, pak měla velké výčitky svědomí; rozhodla se promluvit s panem z Cambrai; ten netušil, že je tak dobře informována, zapletl se a podezření jen zvětšil. Náhle byla paní Guyonová vyhnána ze Saint-Cyru a nadále se tam usilovalo už jen o to, vymazat i sebemenší stopy toho, co tam učila. Stálo to velkou námahu; okouzlila mnohé, jež se k ní a k její nauce skutečně přimkly, a pan z Chartres toho využil, aby dal pocítit veškeré nebezpečí tohoto jedu a aby vzbudil silné podezření vůči panu z Cambrai. Takový obrat, a tak nečekaný, ho omráčil, ale nesrazil. Bránil se duchaplností, mystickými autoritami, pevností v sedle. Jeho hlavní přátelé ho podpořili.

Pan z Chartres, spokojen s tím, že si pevně upevnil postavení v mysli a důvěře paní z Maintenon, nechtěl hned napoprvé tak tvrdě dotírat na muže s takovou oporou; ale jeho kajícnice, dotčená tím, že byla dovedena až na okraj propasti, ochládala čím dál víc vůči panu z Cambrai a čím dál víc se rozčilovala proti paní Guyonové. Dozvěděli se, že dál tajně vídá lidi v Paříži; zakázali jí to pod tak velkými tresty, že se ukrývala ještě víc, aniž se však dokázala obejít bez tajného dogmatizování, ani její malé stádečko bez shromažďování kolem ní po skupinách na různých místech. Toto počínání, jež bylo sledováno, jí vyneslo rozkaz opustit Paříž. Poslechla, ale hned se přišla ukrýt do malého nenápadného domku na předměstí Saint-Antoine. Krajní pozornost, s jakou byla sledována, způsobila, že když ji nikde nedokázali vystopovat, nepochybovali, že se vrátila do Paříže, a díky usilovnému pátrání ji podezřívali tam, kde byla, podle zpráv, jež měli od sousedů o tajnostech, bez nichž se tyto dveře neotvíraly. Chtěli mít jistotu; služka, která nosila chléb a zeleninu, byla sledována tak zblízka a tak obratně, že s ní vešli dovnitř.

Paní Guyonová byla nalezena a hned odvedena do Bastily[10], s rozkazem s ní dobře zacházet, ale s nejpřísnějšími zákazy nechat ji s kýmkoli se vidět, komukoli psát nebo od kohokoli dostávat zprávy. Byl to blesk z čistého nebe pro pana z Cambrai a jeho přátele i pro malé stádečko, jež se tím jen víc semklo. Následky by přesáhly rámec tohoto roku. Pro tento rok je lépe zůstat tam, kde jsme, a vše, co k nim vedlo, odložit k událostem roku příštího.

10. *Vysvětlivka:* Zde je Saint-Simonovo líčení třeba zpřesnit: podle novodobého bádání byla paní Guyonová po svém dopadení v prosinci 1695 nejprve uvězněna ve Vincennes, teprve později (1698) přeložena do Bastily, kde zůstala až do roku 1703. Rozhodující roli v jejím odhalení skutečně sehrál biskup Godet des Marais, jak Saint-Simon líčí.

Kapitola devatenáctá

U dvorů se najdou zvláštní postavy, které bez ducha, bez vynikajícího rodu a bez zázemí či zásluh proniknou do důvěrnosti toho nejskvělejšího, co tam je, a nakonec s nimi svět, nikdo neví proč, musí počítat. Takový byl po celý svůj život Cavoye, přinejlepším velmi drobný šlechtic, jehož jméno bylo Oger. Byl velkým maršálem ubytovacích služeb královského domu; a románový příběh, který mu tento úřad vynesl, si zaslouží, aby nebyl opomenut, až řeknu, co se ho týká v této době. Mluvil jsem o něm už víckrát a zmínil jsem jeho důvěrné přátelství s panem ze Seignelay, u něhož se scházel výkvět dvora. Toto velké pouto, jež mu mělo díky vlivu tohoto ministra pomoci ke všemu, se přesto stalo hlodavým červem jeho života. Se svým úřadem, se svými vlivnými přáteli u dvora, kteří mu tam dopomáhali k postavení, a s vždy výraznou laskavostí krále si lichotil, že se stane rytířem řádu při povýšení roku 1688. Král je uskutečnil s panem z Louvois, který byl kancléřem řádu. Tento ministr, který připravoval velkou válku, kterou už nechal vyhlásit a kterou rozšířil víc, než král očekával, nemyslel na nic jiného než využít příležitosti, aby si získal vlastní chráněnce. Učinil tedy toto povýšení zcela vojenským, jako první svého druhu, jež kdy bylo takto provedeno, a dal si velký pozor, aby z něj vyloučil všechny, koho neměl v lásce, jak jen mohl. Přátelství Seignelaye, Louvoisova nepřítele, s Cavoyem ho zařadilo mezi ně: nebyl mezi povýšenými a málem z toho zemřel žalem. Král, s nímž o tom mluvil sám i prostřednictvím Seignelaye a dalších přátel, mu ulevil od jeho bolesti laskavými slovy a nadějí na jinou příležitost. Poté proběhla různá drobná povýšení a Cavoye byl vždy vynechán, protože tato povýšení měla ve skutečnosti u každého z povýšených zvláštní důvody. Nakonec Cavoye, unavený a rozhořčený, napsal králi jakousi rapsodii o svém zdraví a svých záležitostech a požádal o dovolení zbavit se svého úřadu. Král mu na to nic neřekl ani nedal nic vzkázat, a přesto Cavoye veřejně činil všechny přípravy k odchodu ze dvora, čehož by, myslím, krutě litoval. Deset nebo dvanáct dní poté, co odevzdal králi svůj dopis, nastal pobyt v Marly; a Cavoye tam jel jako obvykle, aniž o to žádal. O dva dny později ho král, když vstupoval do své pracovny, zavolal a řekl mu laskavě, že jsou spolu už příliš dlouho na to, aby se rozešli, že si nepřeje, aby ho opustil, a že se postará o jeho záležitosti. Přidal k tomu naděje ohledně řádu. Cavoye tvrdil, že v tom dostal slib, a byl tím ke dvoru upoután víc než kdy jindy.

Jeho matka byla velmi duchaplná žena, která se nevím jakou náhodou dostala ze své provincie a nevím jakou jinou náhodou se seznámila s královnou matkou, v dobách, kdy ta potřebovala lidi všeho druhu. Zalíbila se jí a královna ji vyznamenávala laskavostí, aniž ji vyvedla z jejího nízkého stavu. Paní z Cavoye toho využila, aby uvedla svého syna ke dvoru a získala přátele pro oba dva. Cavoye byl jedním z nejlépe rostlých a nejhezčích mužů Francie a jedním z nejlépe oblečených. Toho využíval u dam. Byla to doba, kdy se navzdory ediktům hodně bojovalo v soubojích; Cavoye, statečný a obratný, si v nich vydobyl takovou pověst, že mu zůstalo jméno „statečný Cavoye". Slečna z Coëtlogonu, jedna z dvorních slečen královny Marie Terezie, se do Cavoye zamilovala, a to až k šílenství. Byla ošklivá, počestná, naivní, oblíbená a velmi dobrá duše. Nikoho nenapadlo pokládat její lásku za podivnou; a co je zázrak, všichni s ní měli soucit. Všechny první kroky dělala ona. Cavoye byl krutý a někdy hrubý; obtěžovalo ho to k smrti. Zašlo to tak daleko, že mu to král i sama královna vytkli a žádali od něj, aby byl lidštější. Musel k armádě, kde se však nedostal nad nižší funkce. A Coëtlogonová v slzách a nářku odkládá po celé tažení všechny ozdoby a bere si je znovu teprve po Cavoyeho návratu. Nikdo se tomu nikdy nedokázal než smát. V zimě došlo k souboji, v němž Cavoye sekundoval a byl za to vsazen do Bastily: další bolesti, každý jí šel vyjádřit soustrast. Odložila veškeré ozdoby a oblékla se, jak nejhůř mohla. Mluvila s králem za Cavoye, a když nemohla dosáhnout jeho propuštění, hádala se s ním až po urážky. Král se tomu od srdce smál; byla z toho tak dotčena, že mu ukázala nehty, a král pochopil, že je moudřejší se jim nevystavovat. Obědval a večeřel každý den veřejně s královnou. Při obědě obsluhovala vévodkyně z Richelieu a dvorní slečny královny. Dokud byl Cavoye v Bastile, Coëtlogonová nikdy nechtěla králi podat vůbec nic, buď se mu vyhýbala, nebo to rovnou odmítla, a říkala, že si nezaslouží, aby mu sloužila; dostala žloutenku, mrákoty, zoufalství; nakonec to dospělo tak daleko, že král a královna velmi vážně žádali vévodkyni z Richelieu, aby vzala Coëtlogonovou na návštěvu za Cavoyem do Bastily, a to se opakovalo dvakrát nebo třikrát. Konečně vyšel a Coëtlogonová se u vytržení celá znovu vyzdobila, ale jen s námahou svolila k usmíření s králem. Soucit a smrt pana z Froulay, velkého maršála ubytovacích služeb, jí přišly na pomoc. Král poslal pro Cavoye, u něhož už marně sondoval ohledně tohoto sňatku. Tentokrát mu řekl, že to chce; že za této podmínky se postará o jeho kariéru a že místo věna u dívky, která neměla nic, mu daruje úřad velkého maršála ubytovacích služeb svého domu. Cavoye ještě ohrnoval nos, ale musel na to přistoupit. Od té doby s ní dobře žil a ona ho dodnes stejně zbožňuje, a je někdy fraškou vidět něžnosti, jimiž ho zahrnuje před lidmi, a otrávenou vážnost, s níž je přijímá. O dalších Cavoyeho příbězích by se dala napsat malá knížka: zde stačí uvést tento příběh pro jeho jedinečnost, jež je jistě bez příkladu, neboť ctnost paní z Cavoye nikdy, ani před sňatkem, ani po něm, neutrpěla sebemenší podezření. Její manžel, spjatý po celý svůj život s tím nejskvělejším u dvora, si u sebe zřídil jakýsi tribunál, jemuž se nesmělo znelíbit, s nímž počítali a jejž

si předcházeli i ministři, ale jinak to byl dobrák a velmi čestný muž, jemuž se dalo věřit ve všem.

Vévoda z Berwicku, levoboček anglického krále, odjel pod záminkou, že jede provést přehlídku vojsk, jež měl Jakub II. ve Francii, tajně do Anglie, kde byl odhalen a málem zatčen, ne-li hůř. Cílem této cesty bylo osobně zjistit, co je skutečného na straně utvořené pro obnovu krále Jakuba, která ho naléhavě vyzývala, aby se přeplavil do Anglie s vojsky[1]. Berwickův návrat vzbudil takové naděje, že anglický král nazítří odjel do Calais, kde se pro všechny případy od prvních zpráv připravovalo vše potřebné. Vojska určená k přepravě a udržovaná v dosahu tam zároveň vytáhla a k přepravě tam připlula eskadra. Markýz z Harcourtu velel všemu pod anglickým králem, s Pracomtalem, maršálem tábora, a vévodou z Humières, Bironem a Mornayem jako brigádními generály. Tito pánové tam marně čekali celý zbytek zimy a celé jaro, dlouho zdržováni větry, poté blokováni anglickými loděmi, jež zabránily jakémukoli vplutí či vyplutí. Vše tak ztroskotalo, jak se to vždy dělo se záměry tohoto nešťastného panovníka, který se nakonec vrátil do Saint-Germain, a vojska se vrátila, aby se zotavila, a poté se připojila k armádám ve Flandrech.

V této době zemřela paní z Guise. Hrbatá a nesmírně znetvořená, raději se v květnu 1667 provdala za posledního vévodu z Guise, než aby zůstala neprovdaná. Monsieur, její otec, bratr Ludvíka XIII., zemřel roku 1660. Madame, její matka, která byla sestrou Karla IV., vévody Lotrinského, a kterou si Monsieur tajně vzal v Nancy roku 1632 — sňatek, který chtěl Ludvík XIII. tak dlouho dát zrušit —, a která mohla přijít do Francie teprve po jeho smrti, zemřela roku 1662. Paní ze Savoje, sestra ze stejného lože, mladší než paní z Guise, zemřela bezdětná roku 1664, a její další sestra ze stejného lože, ta nejstarší, se vrátila do kláštera ve Francii, bez jakékoli vážnosti, poté co opustila své děti a svého manžela, velkovévodu Toskánského, který ji nikdy nedokázal zkrotit. Slečně z Alençonu, tak se paní z Guise říkalo před sňatkem, bylo přes dvacet let, narodila se 26. září 1646. Mademoiselle, její sestra, jediná z prvního lože, nesmírně bohatá, která nikdy nedokázala strávit druhý sňatek Monsieura, svého otce, ani snést jeho druhou ženu a její dcery, s ní zacházela velmi špatně. V tomto stavu opuštěnosti, kdy s ní nepočítal ani král, ani Monsieur, její jediní příbuzní z otcovy strany, neboť větev Condé už byla velmi vzdálená, se nechala vést slečnou z Guise, která si svým jměním a svou hodností udržovala velký stav ve světě a jíž se podřídil celý dům Lotrinský. Byla to navíc osoba velkého ducha a velkých plánů, velmi hodná Guisů, svých předků. Ztratila všechny své bratry a po nich všech nezůstalo jiných dětí než jediný vévoda z Guise, narozený v srpnu 1650. Byla v tom velká nesnáz: jeho matka byla tehdy takřka pomatená a brzy se stala zcela

1. *Vysvětlivka:* Tato tajná cesta souvisí s tzv. jakobitským spikleneckým plánem z roku 1696 — pokusem o invazi ve prospěch Jakuba II. spojeným se souběžným atentátním spiknutím proti Vilému III. Berwickova zpráva a Jakubův odjezd do Calais nakonec nevedly k ničemu, protože anglické loďstvo zablokovalo přístav a francouzská vojska se musela stáhnout.

šílenou. Byla jedinou dcerou a dědičkou posledního vévody z Angoulême, syna levobočka Karla IX., a jedné La Guichové, o níž jsem už mluvil a u níž se provdala má matka.

Slečna z Guise se navzdory této velké překážce pustila do této velké záležitosti a dovedla ji do konce. Veškerá úcta náležející vnučce Francie byla zachována. Pan z Guise měl před svou paní manželkou jen skládací stoličku. Každý den u oběda jí podával ubrousek, a když seděla ve svém křesle a rozložila si ubrousek, zatímco pan z Guise stál, nařídila, aby mu přinesli příbor, který byl vždy připraven na příborníku. Tento příbor se položil na příčný konec stolu, poté řekla panu z Guise, aby se tam posadil, a on se posadil. Vše ostatní bylo zachováváno se stejnou přesností a opakovalo se to každý den, aniž postavení manželky v čemkoli pokleslo a aniž tímto velkým sňatkem postavení pana z Guise jakkoli vzrostlo. Zemřel na neštovice v Paříži v červenci 1671 a zanechal jen jediného syna, který nežil ani pět let a zemřel v Paříži v srpnu 1675. Paní z Guise z toho byla tak zarmoucená, že zapomněla i svůj Otčenáš.

Byla vždy ve sporu s Mademoiselle, ač obě bydlely v Lucemburském paláci, který si dělily napůl. Byla to velmi zbožná princezna, celá oddaná modlitbě a dobrým skutkům; šest zimních měsíců trávila u dvora, velmi dobře přijímána králem, večeřela každý večer u velkého kuvertu, ale pobyty v Marly trávila v Paříži. Ostatních šest měsíců trávila v Alençonu, kde komandovala intendanta jako nějakého poskoka a stejně tak biskupa ze Séez, svého diecézního biskupa, jehož nechávala stát celé hodiny, ona ve svém křesle, aniž ho kdy nechala sednout, byť jen za sebou v koutě. Byla velmi dbalá svého postavení, ale jinak dobře věděla, co je komu povinna, plnila to a byla nesmírně dobrá. Cestou do Alençonu i zpět vždy strávila několik dní v La Trappe a svůj pobyt v Alençonu přerušovala ještě zvláštní krátkou cestou tam. Bydlela tam mimo klášter, v domě, který pan z La Trappe postavil pro komendátní opaty, aby nerušili řeholní kázeň domu. Byl jejím duchovním vůdcem a mezi jeho díly se nachází několik, jež napsal pro ni. Právě ztratil opata, jehož si vybral a který byl přesně podle jeho přání. Nebylo mu ani padesát let a byl velmi zdravý. Zlá horečka ho odnesla. Paní z Guise přispěla k tomu, aby král schválil toho, koho si pan z La Trappe přál dosadit na jeho místo.

Byl to poslední dobrý skutek této princezny. Onemocněla hned nato nemocí dost podobnou té, na niž zemřel pan z Luxembourgu, a ta ji stejně tak odnesla 17. března. Přijala svátosti a zemřela se zbožností odpovídající jejímu životu. Král ji měl rád a navštívil ji dvakrát, naposledy ráno v den, kdy zemřela, a večer se odebral přenocovat a strávit několik dní v Marly, aby nechal proběhnout obřady. Ale ona je všechny zakázala a chtěla být pohřbena nikoli v Saint-Denis, jak by odpovídalo jejímu rodu, ale u karmelitek na předměstí Saint-Jacques, a ve všem jako prostá řeholnice: bylo jí vyhověno. Teprve po její smrti se dozvěděli, že už dlouho nosila v sobě rakovinu, která se zdála být připravena propuknout. Bůh jí ušetřil bolesti. Dodržo-

vala všechny půsty i s postem od jídla a celý její život nebyl o nic méně kajícný. Král udělil tisíc tolarů penze paní z Vibraye, její dvorní dámě, a pět set tolarů každé z jejích dvorních slečen. Vévodkyně z Joyeuse, její tchyně, ji nepřežila ani o dva měsíce, v opatství Essey, kde o sebe nechávala pečovat od smrti paní z Angoulême.

Markýz z Blanchefortu, druhý syn zesnulého maršála z Créquy, krásný, dobře rostlý, galantní, s rychlým postupem a velmi oddaný vojenskému řemeslu, zemřel v téže době v Tournai, svobodný; a pan ze Saint-Géranu padl mrtev v kostele Saint-Paul v Paříži. Říká se, že právě vykonal své pobožnosti. Je to týž hrabě ze Saint-Géranu, tak známý oním slavným procesem o jeho původu, který zná každý. Nosil čepičku kvůli strašlivému zranění lebky, které utrpěl před Besançonem od hlavy staršího bratra Beringhena, prvního štolby, jemuž dělová koule urazila hlavu. Pan ze Saint-Géranu byl tlustý, zavalitý, s velkýma očima a hrubými rysy, jež slibovaly cokoli, jen ne ducha, kterého měl. Byl generálporučíkem u několika německých knížat, rytířem řádu od roku 1688, velmi chudý, takřka stále u dvora, ale málo dvořanem, ač v nejlepších společnostech. Jeho žena, okouzlující duchem i tělem, jí byla pro jiné než pro něj; jejich svazek byl horší než prostředně dobrý. Pan ze Seignelay ji mezi jinými velmi miloval. Vždy ji vyhledávala nejvybranější společnost u dvora, byla palácovou dámou královny a sama byla vybraná ve všem, co měla a co jedla, s vytříbeným vkusem a nejvyšší jemností a úpravností. Byla dcerou mladšího bratra pana z Blainville, prvního komorního šlechtice Ludvíka XIII., po jehož bezdětné smrti získal můj otec jeho úřad. Vdovství ji netrápilo; nikdy neopouštěla dvůr a neměla jiné bydliště. Byla to ve všem žena vynikající společnosti a nesmírně milá, která měla spoustu přátel a přítelkyň.

Ve stejnou dobu jsme v březnu ztratili paní z Miramionu v šestašedesáti letech, a byla to skutečná ztráta. Jmenovala se Bonneauová a její otec byl pan z Rubelle, z velmi bohatých pařížských měšťanů. Provdala se za jiného, orleánského měšťana, také velmi bohatého, jehož otec získal královské listiny, aby změnil své ošklivé a směšné jméno Beauvit na Beauharnais. Provdala se a ovdověla v témž roce 1645 a zůstala těhotná; porodila dceru, kterou provdala za pana z Nesmond, jehož po dlouhá léta viděla jako prezidenta pařížského parlamentu (à mortier) a který neměl děti. Paní z Miramionu, vdova, mladá, krásná a bohatá, byla nesmírně žádána k sňatku, ale nechtěla o tom slyšet. Bussy-Rabutin, tak známý svými „Milostnými dějinami Galie" a hlubokou nemilostí, kterou mu vynesly, a ještě víc marnivostí svého ducha a nízkostí svého srdce, ač velmi statečný ve válce, se s ní chtěl stůj co stůj oženit, a chráněn panem Princem, který si ho později neměl proč chválit, ji unesl a odvezl do jednoho zámku[2]. Hned po příjezdu tam přede všemi přítomnými pronesla slib čistoty a poté řekla Bussymu, že je na něm, aby uvážil, co chce dělat. Byl tímto tak

2. *Vysvětlivka:* Roger de Rabutin, hrabě de Bussy-Rabutin (1618–1693), proslulý svými pomlouvačnými „Histoire amoureuse des Gaules", jež mu vynesly dlouholetou nemilost a vyhnanství od dvora — zde ještě jako mladý muž, dávno před tímto pádem.

rázným a tak veřejným činem podivně zaskočen a nemyslel na nic jiného, než jak svou kořist propustit a snažit se svou záležitost urovnat. Od toho okamžiku se paní z Miramionu zcela zasvětila zbožnosti a všem druhům dobrých skutků. Byla to žena velkého rozumu a velké mírnosti, která svou hlavou i svou peněženkou měla podíl na několika velmi užitečných zařízeních v Paříži; a dovedla k dokonalosti komunitu Svaté Jenovéfy na nábřeží de la Tournelle, kam se uchýlila a kterou vedla velmi příkladně a která je tak užitečná pro výchovu tolika mladých dívek a jako útočiště tolika dalších dívek a vdov. Král k ní měl vždy velkou úctu, jíž její pokora využívala jen s velkou zdrženlivostí a ve prospěch druhých, stejně jako úcty, kterou jí po celý její život prokazovali ministři, církevní představení a soudní úředníci. Její dcera, jejíž dům sousedil s jejím, si udělala titul z toho, že po matčině smrti o tuto komunitu pečovala, a když ovdověla, stala se pobožnou z titulu úřadu a z pýchy, aniž opustila svět víc, než bylo třeba, aby se vyvýšila a přitom se nenudila. Za matčina života si zajistila matčiny styky a po její smrti je uměla dobře pěstovat, zejména paní z Maintenon, jíž se skromně chlubila. Byla první ženou svého stavu, která si nechala napsat na dveře „hôtel de Nesmond". Smáli se tomu, pohoršovali se nad tím, ale nápis zůstal a stal se příkladem a otcem těch, jež všeho druhu postupně zaplavily celou Paříž. Byla to domýšlivá, kyselá, povýšená bytost, jedním slovem hotová pobožnůstkářka, a její chování ji plně prozrazovalo.

Paní ze Sévigné, tak milá a tak vynikající společnice, zemřela krátce nato v Grignanu u své dcery, která byla jejím idolem a zasloužila si to jen prostředně[3]. Byl jsem dobrým přítelem mladého markýze z Grignanu, jejího vnuka. Tato žena svou nenuceností, svým přirozeným půvabem, mírností svého ducha dávala svou konverzací ducha i tomu, kdo ho neměl; byla ostatně nesmírně dobrá a věděla nesmírně mnoho o všem, aniž chtěla kdy vypadat, že něco ví.

P. Séraphin, kapucín, kázal toho roku postní kázání u dvora. Jeho kázání, v nichž často opakoval dvakrát po sobě tytéž věty a jež byla velmi kapucínská, se králi velmi zalíbila a stalo se módou se na ně hrnout a obdivovat ho; a od něho pochází, řekněme mimochodem, ono od té doby tak opakované rčení „bez Boha žádný mozek". Přesto byl smělý před panovníkem, který se domníval, že s úřady dává i talenty. Maršál z Villeroy byl na tomto kázání; každý se na něj jako bezděčně podíval. Král vytkl panu z Vendôme, poté panu z La Rochefoucauld, že nikdy nechodí na kázání, ani na kázání P. Séraphina. Pan z Vendôme mu bez okolků odpověděl, že nemůže jít poslouchat muže, který říká vše, co se mu zlíbí, aniž by kdokoli měl svobodu mu odpovědět, a rozesmál krále tímto vtipem.

Pan z La Rochefoucauld to vzal jiným tónem, jako obezřetný dvořan. Řekl mu, že se nedokáže smířit s tím, aby jako ti poslední u dvora chodil žádat o místo důstoj-

3. *Vysvětlivka:* Marie de Rabutin-Chantal, markýza de Sévigné (1626–1696), proslulá autorka dopisů své dceři, zemřela 17. dubna 1696 v Grignanu — datum souhlasí se Saint-Simonovým líčením.

níka, který je rozděloval, přicházel včas, aby dostal dobré, a čekal a sedal si tam, kam se tomu důstojníkovi zlíbilo ho posadit. Nato mu král hned dal pro jeho úřad čtvrté místo za sebou, vedle velkého komořího, takže je všude umístěn takto: kapitán tělesné stráže za králem, po pravici má velkého komořího a po levici prvního komorního šlechtice, a nikdy víc než tito tři, až do tohoto čtvrtého místa, které pan z La Rochefoucauld dokázal v pravou chvíli získat pro svůj úřad, jenž žádné neměl, protože je nový a král ho zřídil pro Guitryho, padlého při přechodu Rýna, po němž pan z La Rochefoucauld nastoupil. Pan z Orléansu, první almužník, který má své místo u klekátka, ale nikde jinde, si postupně zvykl stavět se vedle velkého komořího, a jelikož byl velmi milován a ctěn, nechali ho to dělat, aniž mu řekli slovo. Bylo to právě to místo, jež král dal panu z La Rochefoucauld. Pan z Orléansu, který tím, že se tam stavěl, chtěl to místo pokládat za své, spustil velký křik, jako by jeho bylo, a protože se neodvažoval pustit do krále, který ho právě tak laskavě nominoval na kardinála, otevřeně se znesvářil s panem z La Rochefoucauld, dosud a odjakživa svým důvěrným přítelem. Ti, kdo záviděli La Rochefoucauldovi jeho přízeň, jichž u dvorů není nedostatek, natropili velký hluk, především pan Velký a jeho bratři. Oni a vévoda z Coislin, pan z Orléansu a rytíř z Coislin byli dětmi bratra a sestry; vždy s nimi žili na této noze a zvlášť se pyšnili velkým přátelstvím k panu z Orléansu. Pan Velký byl soupeřem pana z La Rochefoucauld v královské přízni a oba na sebe velmi žárlili. Protože se neodvažovali jít ke králi, popudili Monsieura, jímž vládl rytíř Lotrinský; zkrátka celý dvůr se rozdělil na strany a pan z Orléansu zvítězil počtem i vážností osob, jež se za něj postavily. Král se marně snažil přivést ho k rozumu. Pan z La Rochefoucauld, opravdu zarmoucený ztrátou jeho přátelství, učinil daleko víc, než byl obvykle schopen; společní přátelé se do toho vložili, pan z Orléansu byl neoblomný, a když viděl, že celý tento rozruch vede jen k hluku, odešel se durdit do své diecéze.

Veřejnost brzy nato ztratila muže proslulého svým duchem, svým stylem a znalostí lidí, míním tím La Bruyèra, který zemřel na mrtvici ve Versailles poté, co předčil Theofrasta prací podle jeho vzoru a vylíčil lidi naší doby ve svých „Nových charakterech" nenapodobitelným způsobem[4]. Byl to jinak velmi čestný muž, vynikající společník, prostý, bez sebemenší pedantérie a velmi nezištný; znal jsem ho natolik, abych želel jeho i děl, jež se od něj daly vzhledem k jeho věku a zdraví ještě očekávat.

Daquin, bývalý první lékař krále, nedokázal svou nemilost dlouho přežít; odjel si prodloužit své dny do Vichy a zemřel tam hned po příjezdu, a s ním i jeho rodina, jež upadla zpět do bezvýznamnosti.

Španělsko ztratilo královnu matku, zemřela na rakovinu[5]; byla to zlá a neschopná žena, vždy někým ovládaná, která naplnila nepokoji nezletilost svého syna

4. *Vysvětlivka:* Jean de La Bruyère (1645–1696), autor „Charakterů" („Les Caractères"), zemřel na mrtvici ve Versailles 10.–11. května 1696.
5. *Vysvětlivka:* Marie Anna Rakouská (1634–1696), královna matka Španělska, sestra císaře Leopolda I. a druhá manželka Filipa IV., zemřela 16. května 1696, pravděpodobně na rakovinu prsu — data souhlasí se Saint-Simonovým líčením.

krále. Don Juan Rakouský jí vyrval slavného Vasconcelose, poté jezuitu Nitarda, jejího zpovědníka, kterého utěšila velvyslanectvím Španělska v Římě, ač byl jen prostým jezuitou, a poté z něj učinila kardinála, aniž ho však dokázala dostat zpět k sobě. Vládla s větším klidem pod jménem svého syna, který se stal zletilým, a učinila velmi nešťastnou dceru Monsieura, kterou si tento panovník vzal za manželku. Nakonec její špatná vláda a ještě víc její povýšená povaha, jež jí odcizila celý dvůr, ochladily k ní krále, vůči němuž ji uplatňovala s malými ohledy, a odešla strávit svá poslední léta v soukromém paláci v Madridu, málo brána v potaz a málo ctěna. Nesmírně nenáviděla Francii a Francouze. Byla sestrou císaře a druhou manželkou Filipa IV., který měl ze své první manželky, dcery Jindřicha IV., naši královnu Marii Terezii, takže za ni král nosil rok smutek, bez lítosti.

Kapitola dvacátá

Nyní je čas navázat na spor pana z Luxembourgu, jehož vyprávění jsem nechtěl přerušovat. Odjezd k armádám přerušil běh této záležitosti, kterou pan z Luxembourgu znovu otevřel po smrti maršála, svého otce. Vznesli jsme svůj odpor proti jeho přijetí u parlamentu; rozhodli jsme se přibrat do sporu vévodu z Gesvres, abychom tím vyvolali námitku podjatosti prvního prezidenta, jehož úskoky, kličky a pletichy, vedené touhou zůstat naším soudcem, způsobily mezi námi rozkol; jeho nebezpečí bylo rychle zažehnáno tím, že jsme se pro námitku podjatosti sjednotili, s tím ohledem k těm, kdo proti ní bojovali, že se k ní nemuseli připojit, dokud nebude nic ohroženo. To je vysvětleno výše, kde je také vidět, že bylo rozhodnuto začít civilní žádostí (requête civile)[1] pánů z Lesdiguières, z Brissac a z Rohan. Tím jsme chtěli letos znovu začít. Civilní žádost, zcela zapečetěná a hotová, byla v rukou prokurátora vévody z Rohan, zatímco se hned od naší první schůze mezi námi znovu rozproudily neshody ohledně nynější námitky podjatosti prvního prezidenta, kvůli všem nízkostem a úskokům, jimiž znovu plýtval, aby si zachoval potěšení zůstat naším soudcem a odvrátil hanbu z námitky. Dozvěděli jsme se od tohoto prokurátora vévody z Rohan, že má od vévody, který byl tehdy v Bretani, výslovný zákaz dovolit jakékoli použití civilní žádosti, dokud nebude vévoda z Gesvres přibrán do sporu. Toto prohlášení ukončilo veškeré rozdíly v názorech. Vévoda z Gesvres byl předvolán a přibrán do sporu, aniž jsme dali prvnímu prezidentovi sebemenší znamení života, stejně jako při jeho námitce podjatosti, kterou jsme podali hned nato. Vztek, který z toho pojal, se nedá vyjádřit, a ať byl jakkoli velkým hercem, nedokázal ho skrýt. Od té chvíle se soustředil už jen na to, aby proti nám dělal vše, co mohl; zbytek masky spadl a znetvořenost soudce se v člověku ukázala nezakrytě.

Hned nato jsme dali panu z Luxembourgu oznámit, že si má vybrat mezi listinou o povýšení Piney z roku 1581 a listinou z roku 1662. Zřekne-li se první, spor padá; zřekne-li se druhé, vzdává se jistého postavení vévody a paira po nás, aby se upnul k naději nás předejít, a riskuje, prohraje-li, že už nebude ničím jiným než ověřeným vévodou podle povýšení statku Beaufort pod jménem Montmorency, jež bylo uči-

1. *Vysvětlivka: Requête civile* — mimořádný opravný prostředek starého francouzského práva, jímž se u téhož soudu žádalo o zrušení pravomocného rozsudku pro procesní vadu nebo nově vyšlou skutečnost.

něno v jeho prospěch, když se ženil s dcerou vévody z Chevreuse. Volba byla velmi ošemetná; byl z ní také vyděšen; ale po dlouhém rozvažování se nedokázal odhodlat vzdát se svých nároků a zvolil podstoupit celé to riziko. Spoléhal na svůj vliv a na soucit soudců v tak krajní situaci a doufal proti veškerému rozumu a opatrnosti. Přibrání pana z Gesvres do sporu vyloučilo všechny prezidenty parlamentu (à mortier) kromě jediného Maisonse a ze tří generálních advokátů nám ponechalo jen d'Aguesseaua, který byl tehdy orlem parlamentu.

Toto znovuotevření mohlo vyžadovat královské listiny o postoupení věci parlamentu, jež by mu daly pravomoc soudit, se svoláním pairů, kteří nebyli stranami, a to kvůli vynucené volbě pana z Luxembourgu, jíž by prohrou sporu zcela pozbyl důstojnosti paira Francie; ale jelikož bylo přece jen pravda, že tato volba byla jen důsledkem znovuotevření téhož sporu, král dal přednost tomu nahradit listiny ústním sdělením. Povolal tedy prezidenta z Maisons a královy lidi a řekl jim, že ačkoli naše záležitost přirozeně nespadá do pravomoci parlamentu, přeje si, aby ji tentokrát rozsoudil podle zákonů a s konečnou platností, aniž by to zakládalo precedens pro podobné věci, protože se do ní nechce vměšovat ani ji ponechat u své rady. Bylo to 27. března; a posledního dne téhož měsíce přišli první prezident, prezident z Maisons a několik radů velké komory králi poděkovat za čest, kterou se mu zlíbilo prokázat parlamentu tím, že mu postoupil naši záležitost, a za to, že se uráčil o tom promluvit k prezidentovi z Maisons a ke královým lidem.

Nezbývalo než se dobře bránit z obou stran. Přesvědčili jsme několik vévodů, pozdějších než nová listina o povýšení Piney z roku 1662, aby se k nám připojili z oprávněné obavy, že by je znepokojily jiné nároky na starobylost, kdyby tento nárok uspěl, a vévodové z Estrées, z La Meilleraye, z Villeroy, z Aumontu, z La Ferté a z Charostu vstoupili do sporu s námi. Harreau vedl při za ně, Fretteau za nás, Magneux za pana z Richelieu kvůli jeho pairiím po přeslici[2], aby vysvětlil jejich rozdíly a jejich odvozování; Chardon byl pověřen replikou a Dumont vedl při za pana z Luxembourgu. Pustili jsme se všichni společně do obcházení soudců a jejich instruování a horlivě jsme se dostavovali k přelíčením, jež byla každé úterý a sobotu ráno v nižších lavicích. Pan z La Trémoille ve svém služebním roce prvního komorního šlechtice a pan z La Rochefoucauld, jehož úřad je nepřetržitou službou, se tam dostavovali alespoň jednou týdně, velmi často oba pokaždé; já jsem nevynechal ani jedno a takřka všichni se dostavovali stejně horlivě. Náš počet nás odradil od toho, abychom si tam vodili přátele, a pana z Luxembourgu doprovázeli jen pánové ze Saillant a z Clérembault, jeho tchán, který svým vystupováním, oděvem a paru-

2. *Vysvětlivka:* „Pairie po přeslici" (*pairie femelle*) — sporná právní konstrukce, podle níž by důstojnost paira mohla přecházet i na dceru a jejím prostřednictvím na jejího manžela, na rozdíl od obvyklého dědění po meči; jádro právní argumentace v celém sporu o přednost rodu Piney-Lucemburků.

kou, velmi podobnou parukám „quais“[3], z čehož mu vzniklo přízvisko, vypadal jako starý sluha, kterého oddanost vede v závěsu za pánem. Jeho tolary nám ublížily víc než jeho vliv; nešetřil jimi u jisté paní Baillyové, kterou prezident z Maisons vydržoval už dlouhá léta, která bydlela u něj a kvůli níž vyhnal svou ženu, sestru Fieubeta, velmi vynikajícího státního rady, jež byla sama ženou ducha a zásluh. Nedávno získal díky vlivu prvního prezidenta přežitkové právo na svůj úřad pro svého syna; a tak neučinil v naší záležitosti jediný krok jinak než na jeho příkaz a stal se věrným kanálem jeho zaujatosti. D'Aguesseau se do věci zasvěcoval s velkou pílí a projevoval nesmírnou pozornost při naslouchání advokátům při všech přelíčeních.

Sedávali jsme v lóži na straně krbu, což byla strana našich advokátů, a s nimi na lavici královských lidí; a pan z Luxembourgu se svým malým doprovodem a svým advokátem u lóže na straně výčepu, výhoda, na kterou měl právo a kterou jsme mu neupírali. Přijetí vévody z Villeroy, jež se odehrálo v jeden z dnů našich přelíčení, přivedlo prince krve a legitimizované i mnoho dalších pairů. Pan princ de Conti, pan z Remeše, pan z Vendôme a několik dalších tam zůstali a byli tak spokojeni s Harreauovou řečí, že nepochybovali, že svou při vyhrajeme.

Jakmile naši advokáti skončili, přišla řada na Dumonta. Zabral tři přelíčení spoustou balastu a z nedostatku důvodů se hodně plácal; při čtvrtém si dovolil mnoho vůči našim advokátům; páté bylo plodné na kličky, kde bez naděje čehokoli dosáhnout rozumovými důvody vsadil vše na to, že uspěje dojmem strachu, jenž by přesvědčil lidi vzdálené světu a dvoru, že král je v této záležitosti zainteresován ve prospěch pana z Luxembourgu, jak se jim to první prezident neustále snažil vsugerovat. Tento Dumont byl muž velmi drzý a tady to prokázal. Přirovnal, jak jen mohl, nekonečné právo pairií po přeslici, jež se snažil zavést, k novému postavení levobočků a doslova na nás aplikoval tuto pasáž z Písma: Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me[4]; zatímco jsme jeho straně tak živě upírali postavení, aniž jsme přestávali horlivě dvořit se králi. Vévodové z Montbazon (Guéméné), z La Trémoille, ze Sully, z Lesdiguières, z Chaulnes a z La Force byli na lavici královských lidí a já jsem seděl v lóži mezi vévody z La Rochefoucauld a z Estrées. Vyrazil jsem ven s křikem, že je to podvod, a dožadoval jsem se spravedlnosti proti tomu lotrovi. Pan z La Rochefoucauld mě chytil kolem pasu a umlčel mě. Zalezl jsem zpět, rozzlobený ještě víc na něj než na advokáta. Můj pohyb vyvolal ruch a stačilo se zeptat pana z Luxembourgu, zda uznává svého advokáta, či nikoli, a hned na místě bychom dosáhli spravedlnosti od parlamentu proti advokátovi, nebo ještě téhož dne od krále proti panu z Luxembourgu; ale my

3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Slovo je v rukopise zapsáno takto, patrně místo „laquais“ (lokaj). Původně se říkalo „naqueis“, z německého *Knecht* (sluha), a pravděpodobně zkrácením „quets“ nebo „quais“.
4. *Vysvětlivka:* „Tento lid mne ctí rty, ale srdce jejich je daleko ode mne“ (Iz 29,13; Mt 15,8).

už jsme nebyli s to o ni žádat, tím méně si ji zjednat sami; nechali jsme Dumonta domluvit a prezident z Maisons se lehce omluvil.

Odpoledne jsme se sešli: pan z Guéméné byl jako obvykle duchem nepřítomen; pan z La Trémoille se jevil rozladěnější než ráno; pan z Lesdiguières, ještě zcela nový, naslouchal velmi udiven; pan z Chaulnes rozvažoval jako velvyslanec, s chladem a skleslostí odvahy udušené bolestí ze své výměny místodržitelství, z níž se nikdy nedokázal vzpamatovat; pan z La Rochefoucauld hořel hněvem a netrpělivostí a v podstatě nevěděl, co navrhnout ani co uzavřít; vévoda z Estrées bručel a šklebil se, aniž z toho něco vzešlo; a vévoda z Béthune tlachal o maličkostech. Po dlouhém zmatku bylo rozhodnuto, že krále o této drzosti zpraví pánové z La Trémoille a z La Rochefoucauld, u něhož jsme se měli sejít, každý s návrhem odpovědi, aby bylo z čeho vybrat. Tito pánové se toho u krále zhostili lépe, než se dalo doufat. Král vyjádřil své překvapení, že Maisons neuložil mlčení, a dodal k této krásné pasáži z Písma, že je třeba předpokládat, že ti, kdo obviňují druhé z provinění vůči němu, jsou tím vinni spíše sami, a že pokud jde o nás, můžeme být zcela klidní ohledně toho, co si o tom myslí; že pan z Luxembourgu s ním nemluvil, že uvidí, co mu řekne, ale že nám k naší odpovědi nic neřekne, kromě toho, že si o ní nepřeje vědět nic, dokud nebude hotova. Přinesli jsme tedy každý svou k panu z La Rochefoucauld, kde jsem měl pocit, že vidím internátní žáky, kteří psali úlohy o pořadí ve třídě. Vznikla z toho dost špatná kompilace. Pan z Chaulnes se ujal toho, že půjde pracovat s Chardonem na replice a donese mu naši odpověď; ještě ji oslabil a nestála za to, aby byla přednesena, alespoň tak mi to připadalo, když ji Chardon odříkával.

Když bylo vše z obou stran hotovo, přišla řada na d'Aguesseaua: zhostil se toho s tak přesnou věrností, že postavil do nejjasnějšího světla i sebemenší důvody uváděné z obou stran, a s takovou přesností je všechny vyvážil a ponechal tak úplnou nejistotu o svém mínění, že advokáti i samy strany by se byly ochotně podřídily jeho názoru. Nazítří si odpočinul; a v pátek 13. dubna se znovu objevil, aby to dokončil. Držel posluchačstvo ještě dost dlouho v napětí, poté se začal odkrývat; bylo to s nesrovnatelnou učeností, silou, přesností a výmluvností, a uzavřel to zcela v náš prospěch. Hned se vytratil před veřejným jásotem a byli jsme požádáni, abychom odešli a nechali soudce svobodně hlasovat. To se nazývá porada nad rejstříkem. Všichni tedy odešli zároveň a oni zůstali sami ve velké komoře. Paní z La Trémoille, která byla v horní lóži, za námi přišla. Porada nebyla dlouhá, ale naše netrpělivost nás přiměla vejít do místnosti soudních zřízenců, odkud jsme o chvíli později uviděli vycházet z velké komory, jež byla zavřená a kde měli být jen soudci, Pouparta, tajemníka prvního prezidenta. Brzy nato nás nechali vejít, abychom vyslechli vyhlášení rozsudku, jenž dal za pravdu panu z Luxembourgu ohledně povýšení z roku 1662 a v otázce po-

výšení z roku 1581 jej odročil k dalšímu řízení[5], takže se tím ocitl v témž postavení, v jakém byl jeho otec. Stěží jsme dokázali pochopit tak nespravedlivý a tak neslýchaný rozsudek, který rozhodoval o tom, co vůbec nebylo předmětem sporu.

Ač jsem byl sebevíc rozhořčen, navrhl jsem tam hned, abychom se šli sejít, ale mluvil jsem k lidem, jimž vztek ucpal uši. Vrátil jsem se domů, a tentýž vztek, který na mě působil zcela jinak, mě z domu zase vyhnal, abych se pokusil přesvědčit pana z La Rochefoucauld, aby přednesl své stížnosti králi, ale nalezl jsem jen zuřícího muže, neschopného cokoli slyšet ani cokoli udělat, který se marně vyčerpával výlevy. Vrátil jsem se tedy domů rozladěnější na naše lidi než na naše soudce. Nebyl jsem tam dlouho, když mi vévodkyně z La Trémoille vzkázala, ať jdu k Riparfondovi. Byl jsem překvapen, že tam s ní nalézám pana z La Rochefoucauld a že ho s vervou nabádá, jako jsem to dělal ráno já. Připojil jsem se k ní, ale ztráceli jsme tam čas. Odpovídal jen zuřivě, a v podstatě jen mdle, a nakonec, unaven tím, že na něj tak naléháme, nás opustil. Paní z La Trémoille, rozhořčená, se ve svém úsudku o něm nekrotila, a poté jsme se rozešli. Když jsem se vrátil domů, napadlo mě sepsat pamětní spis pro krále. Jelikož dobře vysvětluje rozsudek a naše důvody ke stížnosti, vložím ho sem.

„Sire.

Rozsudek, jenž byl dnes ráno vynesen v naší záležitosti, nese znaky tak neobvyklé, že se domníváme, že si můžeme dovolit prosit dobrotu a trpělivost Vašeho Veličenstva, aby ráčilo dovolit, abychom měli tu čest mu o něm podat zprávu. Začneme tím, že se zbavíme prvních hnutí mysli, jež mohou uniknout těm, kdo jsou hluboce přesvědčeni o značné křivdě, jež jim byla učiněna, a poprosíme Vaše Veličenstvo o milost přečíst si tento spis nikoli jako stížnost, ale jako úlevu, kterou si dopřáváme tím, že je poučujeme o tom, co se nás tak citelně dotýká, ještě méně jako trpkou kritiku osob, o nichž se nedomníváme, že bychom je měli chválit, ale jako vyprávění přesně odpovídající nejpřísnější pravdě.

Dnes ráno, Sire, soudci vstoupili krátce před devátou hodinou, zřejmě poučeni o přáních, jež si pan první prezident už tak dlouho nedává ani tu námahu skrývat proti našim zájmům, a tento hodnostář, sám od půl šesté ve velké komoře, měl veškerý čas jim to připomenout, když je všechny očekával a viděl vcházet jednoho po druhém.

Pan generální advokát d'Aguesseau pokračoval, se silou a výmluvností, jež všichni posluchači v ohromném počtu jednomyslně obdivovali, v krásné řeči, kterou začal předevčírem; toho dne uvedl s nekonečnou pamětí a přesností všechny důvody z obou stran a tak dobře uspěl v tom, postavit je do stejného světla, že nebylo vůbec možné proniknout, co si myslí. Dnes, Sire, se vyslovil, a to v náš prospěch; tak silně bojoval a, dovolujeme si to tvrdit hlasem veřejnosti, tak drtivě

5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Spor se „appointoval" („l'appointa"), když byly strany odkázány na rozhodnutí, jež mělo být učiněno později na základě spisů, protože se věc nezdála dostatečně objasněna — někdy šlo o způsob, jak řešení sporu neurčitě odložit.

porazil důvody naší protistrany našimi, naším právem, obecným právem, veřejným právem, že nám každý dal za pravdu. Učinil víc, Sire, byl tak přesvědčen, že v tom je zainteresováno Vaše Veličenstvo, že nejen navrhl, ale výslovně a formálně požadoval a žádal, aby pan z Luxembourgu nebyl přijat, a jako z útrpnosti nad jeho stavem a jeho jménem, aby bylo rozhodnutí o jeho přijetí odročeno, dokud se Vaše Veličenstvo jasněji nevysloví o svých úmyslech a rozkazech ohledně rozdílu, jenž se zdá být mezi listinami o povýšení Piney z roku 1662 a prohlášením z roku 1676, vydanými Vaším Veličenstvem, a co se týče starého povýšení Piney z roku 1581, uzavřel, že zaniklo, kvůli obludným důsledkům opaku, stejně škodlivým Vašemu Veličenstvu i státu, jež dokonale vyvodil.

Byla nařízena porada nad rejstříkem ihned na místě, to jest, že se všichni stáhli, aby ponechali soudcům svobodu hlasovat nahlas a s větším pohodlím. Během této porady, kde nemá být přítomen nikdo než soudci, zůstali ve velké komoře pan generální advokát Harlay a Poupart, tajemník pana prvního prezidenta. Po dobré hodině byly strany znovu povolány, aby vyslechly svůj rozsudek, jenž zní takto.

Přiznáme se, Sire, že to pro nás byl blesk z čistého nebe, a nedomnívali jsme se, že by byl parlament dost smělý, aby učinil tolik věcí najednou bez příkladu: přiznat panu z Luxembourgu to, oč nežádal, neboť volbou, kterou učinil, se zřekl povýšení z roku 1662, podle něhož mu rozsudek přiznal důstojnost a postavení; a vyhlásit přijetí paira Francie nejen proti formálním závěrům muže Vašeho Veličenstva a nástroje jeho vůle, zejména v takových věcech, ale i proti jeho výslovné žádosti, a aniž použil zmírňující řešení, jež, jak sám řekl, navrhoval soudu jen z jakési útrpnosti nad násilným, byť oprávněným stavem pana z Luxembourgu, do něhož se dostal volbou, kterou učinil.

Odvážili bychom se, Sire, dovolit si prosit Vaše Veličenstvo o milost nechat si podat zprávu o řeči pana d'Aguesseaua, a odvážili bychom se ho ujistit, že si tuto čest zaslouží? Ale, Sire, odvážili bychom se ještě víc, a dodala by nám naše důvěra v dobrotu a spravedlnost Vašeho Veličenstva dost odvahy, abychom ho jako o největší milost prosili, aby si tuto záležitost nechal znovu předložit a rozsoudit ji nanovo, zdá-li se Vašemu Veličenstvu, že řeč Vašeho generálního advokáta a dvě vysvětlené neplatnosti rozsudku si zaslouží přezkum? Ano, Sire, doufáme v to od Vaší obvyklé spravedlnosti a Vaší dobroty, a komu jinému konečně přísluší rozhodovat o důstojnostech a jejich účinku, ne-li tomu, kdo je jejich jediným pánem, dárcem a nejvyšším rozhodčím, a nezkaženým zdrojem spravedlnosti? Prosíme o tuto milost Vaše Veličenstvo se vší podřízeností a vší naléhavostí, jíž jsme schopni, a nikdo z nás si ji nepřeje s menší vroucností než navrácení svého majetku a své cti, stejně spokojeni a podřízeni výsledku, ať bude jakýkoli, pokud jen jeho rozhodnutí vyjde z úst orákula spravedlnosti."

Jakmile jsem dokončil tento návrh pamětního spisu, šel jsem ho donést vévodovi z La Trémoille, jemuž jsem vzkázal, ať neodjíždí do Marly, dokud ho neuvidím. Paní

z La Trémoille a vévodkyně z Créquy, její matka, které si ho s ním vyslechly, by si byly velmi přály, aby ho donesl králi. Měl k tomu i velkou chuť, ale scéna pana z La Rochefoucauld a jeho slabost je od toho odvrátily. Nepochodil jsem lépe u vévody z Chaulnes, jemuž jsem ho donesl. Odtud jsem se vrátil domů rozladěnější, bylo-li to ještě možné, než jsem z něj vyšel. Bylo přitom pravda, že král shledal rozsudek v rozporu se všemi formami a velmi neobvyklým a že očekával stížnosti, jež mu na něj budou předneseny. Vyjádřil se o tom dokonce při svém obědě způsobem málo lichotivým pro parlament, a celá jeho večerní procházka po zahradách se odbyla naslouchánímpanu z Chevreuse, který se vracel z Paříže, a kladením otázek málo příznivých pro soudce. Ale zatvrzelost pana z La Rochefoucauld, která se obrátila ve vzdor proti němu samému, učinila vše zbytečným a naplnila mě takovou nelibostí, že jsem ji jel otupit do La Trappe, abych využil čas svatého týdne. Při návratu jsem se dozvěděl, že král po svém návratu do Versailles hovořil s prvním prezidentem důrazně o tomto rozsudku; že tento hodnostář jej silně kritizoval a řekl králi, že naše věc byla pro nás nezpochybnitelná a že ji za takovou vždy a ve všech dobách pokládal.

Tím na sebe sám hodil poslední kámen. Jestliže si to myslel, jaký to byl soudce, po všem, co proti nám podnikl, až po to, že nás donutil ho odmítnout námitkou podjatosti, a potom z toho ještě otevřeněji udělal svou vlastní věc proti nám! Jestliže si to nemyslel, jaký to byl zase soudce a jaký zpronevěřilec, když králi odpověděl takovou lichotkou podle toho, co viděl, že si král myslí! Sami soudci, zahanbeni svým rozsudkem, se omlouvali soucitem nad stavem pana z Luxembourgu, který by bez tohoto řešení pozbyl veškerého pairství, a nemožností, aby kdy získal přednost ze starého povýšení z roku 1581, jehož přelud mu ponechali, to jest, že poté, co se zneuctili tímto rozsudkem, tím ukázali hanbu, již z něj pociťovali. Pan z Luxembourgu byl přijat u parlamentu v postavení z roku 1662 v pátek 4. května následujícího; dostavil se tam jen vévoda z La Ferté a dva další z konce pořadí. Přišel k nám ke všem, ale nikdo z nás nechtěl žádné styky ani s ním, ani s jeho soudci. Všichni jsme donesli své poděkování generálnímu advokátovi d'Aguesseauovi, který byl poprvé v životě poražen, a to v jediné při, kterou snad kdy vedl, kde to bylo právně nemožné už vzhledem k jeho samotnému postavení generálního advokáta[6].

6. *Vysvětlivka:* Henri-François d'Aguesseau (1668–1751) zastával v této době úřad generálního advokáta (*avocat général*) pařížského parlamentu — teprve od roku 1700 se stal generálním prokurátorem (*procureur général*) a od roku 1717 (s přestávkami) kancléřem Francie, viz kap. I.

Kapitola dvacátá první

Rozdělení armád bylo stanoveno jako v předchozím roce, s tou výjimkou, že maršál z Choiseul dostal rýnskou armádu místo pana maršála z Lorges a maršál z Joyeuse odešel se svou na pobřeží; princové krve byli u armády maršála z Villeroy, kde pan z Chartres velel jízdě, a levobočci u armády pana z Boufflers — aby byli odděleni a pan du Maine méně na očích. Král si maršála z Choiseul, než jeho jmenování oznámil, vzal soukromě do svého kabinetu a nechal si od něj dobrou chvíli popisovat, co je vidět z jeho oken. Tímto způsobem se ujistil o jeho zraku, jenž byl nablízko velmi slabý, ale na dálku rozeznával dobře. Zůstali jsme přesvědčeni, že se král touto změnou cítil klidněji.

Pan maršál z Lorges, který chtěl jednat, cítil, že na to má prostředky, a viděl stejně jako všichni ostatní, že úspěchy ve Flandrech nepřinesou mír v zemi tak zježené pevnostmi, ledaže by šlo o výjimečné shody okolností, jako byla ta u opatství Parc, když se král vrátil, a ta poslední, jež zachránila pana z Vaudémontu — neustával každou zimu navrhovat obležení Mohuče a dobytí heilbronnských linií a naléhat na krále, aby včas vydal potřebné rozkazy pro šťastné a jisté provedení. Král však, který zůstával přesvědčen, že v Německu se nemá podnikat nic důležitého a že veškeré úsilí je třeba soustředit jinam, odbýval každý rok maršála z Lorges s nelibostí, neboť mu chyběly jiné odpovědi než ty, jež plynuly z jeho vlastní vůle. Pan z Louvois, jenž tuto válku sám zosnoval a ještě dlouho ji nechtěl ukončit, přesvědčil krále právě z tohoto důvodu o mínění, na němž král setrval — a jeho osobní zášť vůči princi oranžskému, který každoročně velel flanderské armádě, mu je činila ještě příjemnějším, stejně jako jeho hněv vůči Holanďanům. Prameny všeho tohoto by zde tvořily příliš dlouhou odbočku; snad se přirozeněji uplatní jinde.

Tato změna v postavení pana maršála z Lorges brzy přivodila další, v jeho rodině. Pan z Lauzunu, jenž si tak zarputile přál oženit se s jeho druhou dcerou jen v naději, že díky tchánovi — vrchnímu veliteli armády — znovu získá nějaké postavení u krále, mu neodpustil, že odolal všem jeho oklikám a nedal mu příležitost k ničemu. Neznal králova opatření a výslovné zákazy v této věci, učiněné při jeho sňatku; a i kdyby je znal, neměl by maršálovi o nic méně za zlé, že je nedokázal překonat. Byl to ostatně muž málo důsledný a v rozporu sám se sebou, jehož povaha a vrtochy ho nejednou stály nejvyšší a nejpevnější postavení. Zatrpklý tedy, že na ničem neměl podíl, a bez naděje, že se k němu vrátí prostřednictvím tchána, jenž už nevelel žádné

armádě, už si svého postavení nevážil natolik, aby se déle přemáhal. Nebyl to muž, jenž by dlouho vydržel u cizího stolu a pod cizí střechou, a žárlivost, která byla po celý jeho život jeho vládnoucí vášní, se nemohla smířit s domácností otevřenou od rána do večera v Paříži i u dvora a hemžící se v každou hodinu tím nejskvělejším z obojího, aniž by skončení velení na této početné a nepřetržité společnosti cokoli ubralo.

Obzvláště mu byli trnem v oku synovci, kteří byli u nich jako děti domu, a byl krajně pohoršen jejich věkem a vzhledem vedle manželky takového věku a vzhledu, jako byla ta jeho: ona přitom nikdy neopouštěla matčin bok a ani společnost, ani on sám jí nemohli nic vytknout; on však viděl nebezpečí neustále, a jelikož ho už nezdržovaly ohledy na kariéru, přestal odolávat svým vrtochům. Neurčité výčitky, rozmary, scény z ničeho nic, dopisy s výstrahami nebo hrozbami, ustavičné nálady. Nakonec si vybral chvíli, kdy pan maršál z Lorges sloužil v Marly s kapitánskou holí za pana maršála z Duras: ráno odešel z hôtelu de Lorges, vzkázal manželce, aby za ním přišla do domu, který si podržel vedle kláštera Nanebevzetí na rue Saint-Honoré, a že kolem šesté hodiny bude mít kočár, aby tam od té chvíle žila s ním. Ačkoli je na tuto poslední scénu mělo všechno připravit, matka i dcera propukly v křik a pláč, docela zbytečně: musela uposlechnout. U pana z Lauzunu ji přijaly vévodkyně z Foix a du Lude, příbuzné a přítelkyně pana z Lauzunu; ten jí zařídil zcela novou domácnost, téhož večera propustil všechno její služebnictvo a přidělil jí dvě komorné, jejichž ctnost znal a které poznal u paní z Guise, aby ji nikdy nespustil z očí. Zakázal jí veškerý styk s otcem, matkou a všemi příbuznými kromě paní ze Saint-Simon, a i s ní jí zpočátku dovoloval vídat se jen zřídka, a rozptyloval ji, čím mohl, společností, jež mu nebyla podezřelá. Po prvních dnech zármutku a úžasu převládl věk a přirozená veselost a posloužily dobře v dalších letech k snášení ustavičných rozmarů, jež nebyly daleko od šílenství. Pan maršál z Lorges snášel vše trpělivěji než jeho paní manželka; jí bylo vyrváno srdce, dcera, které vždy dávala neskrývanou přednost. Král byl o tomto skandálu zpraven poměrně mírně panem maršálem z Lorges, mnohem důrazněji to podpořil pan z Duras; král však, který tento sňatek nikdy neschvaloval, stejně jako veřejnost, a jenž se nikdy nemíchal do rodinných záležitostí, se do této vměšovat nechtěl. Svět se na pana z Lauzunu přísně obořil a velice litoval jeho manželku i jejího otce a matku, nikoho to však nepřekvapilo. Všichni se rozjeli k jednotlivým armádám. Vévoda z La Feuillade projel Metami cestou k německé armádě a zastavil se u biskupa, bratra svého zesnulého otce, jenž zdětinštěl a byl velmi bohatý. Uznal za vhodné se zajistit a žádal klíč od jeho kabinetu a truhlic, a když mu je služebnictvo odepřelo, směle je vypáčil a odnesl třicet tisíc tolarů ve zlatě a mnoho klenotů, přičemž stříbrné peníze nechal. Král, jenž byl ostatně dlouhodobě velmi nespokojen s La Feuilladovými prostopášnostmi a nedbalostí ve službě, se o tomto podivném předjímání dědictví vyjádřil velmi tvrdě a velmi veřejně a byl tak blízko tomu, aby ho zbavil hodnosti, že Pontchartrain měl

co dělat, aby mu v tom zabránil. Ne že by La Feuillade nevycházel velmi špatně s Châteauneufem, státním sekretářem, a s jeho dcerou, s níž se oženil již roku 1692; avšak skandál takového rozsahu se jim všem zdál hoden veškerého úsilí jejich vlivu, aby ho odvrátili.

Viděl jsem maršála z Choiseul před odjezdem, u něho i u sebe doma, a dostalo se mi od něho všemožných nabídek a zdvořilostí. Byl dost dobře znám s mým otcem, a jelikož byl plný cti a citu, dal si záležet, aby dělal divy pro všechny u své armády, kdo měli vztah k panu maršálovi z Lorges. Ve Philippsburgu jsem zastihl Villierse, mestre de camp jízdy, jenž tam přijel s dosti velkým oddílem a nazítří se vracel k armádě, která právě na začátku tažení překročila Rýn. Při průchodu bruchsalskými lesy jsme narazili na trosky doprovodu, jenž předešlého dne doprovázel Montgona a jenž byl pořádně poražen, s množstvím mrtvých a zajatých; Montgon dosáhl tábora sám a tak rychle, jak dovedl. Udělal jsem vše, co jsem mohl, abych se k němu připojil tím, že bych do Philippsburgu dorazil o den dříve, a nelitoval jsem, že se mi to nepodařilo. Sesedl jsem u maršála z Choiseul. Naléhavě mě nabádal, abych se ubytoval v hlavním stanu, ale já ho prosil, aby mi dovolil tábořit na konci svého pluku, a stěží jsem toho dosáhl. Zeptal se markýze z Huxelles, jak se ke mně a ke svým synovcům choval pan maršál z Lorges, abychom rozdíl pocítili co nejméně, a skutečně nám po celé tažení neustával ve všem vycházet vstříc a zahrnovat nás pozorností a všemi vyznamenáními, jaká mohl. Od června, jenž začínal, až do září se maršál a princ Ludvík Bádenský, většinu času ve svých eppingenských liniích, jen navzájem pozorovali a starali se o zásobování, načež jsme se vrátili přes Rýn u Philippsburgu, kde byl zadní voj spíše oťukán než ohrožen, bez sebemenší nesnáze. Tažení si od té doby zasloužilo více pozornosti. Tohoto oddechu až do září využiji k výpravám jinam.

Flandry v tomto roce nepřinesly vůbec nic; na obou stranách šlo jen o zásobování a vzájemné sledování. Princ oranžský přenechal armádu poměrně brzy bavorskému kurfiřtovi, s nímž se rovněž nic nestalo. Během tažení zemřel v Dunkerque starý dobrák du Montal. Měl samostatný sbor směrem k moři. Byl to velmi čestný muž, jenž se takovým ukázal až do konce, ve věku přes osmdesát let. Jeho smrtí se uvolnilo guvernérství Mont-Royal a řetěz řádu[1], a veřejnost i vojsko, jež mu vzdaly spravedlnost, shledávaly hanebným, že nebyl nikdy jmenován maršálem Francie. Zmínil jsem se o něm, když je jmenovali. Markýz z Noailles, jenž sloužil ve Flandrech, tam zemřel na neštovice a zanechal jen dvě dcery. Vévoda, jeho bratr, získal pro jednoho ze svých nedospělých synů generální místodržitelství Auvergne, které zesnulý zastával.

Nelze opomenout smrt dvou mužů, proslulých ve velmi odlišném oboru, k níž došlo v téže době: Varillase, tak známého díky dějepisným dílům, jež napsal nebo

1. *Vysvětlivka:* „Řetěz řádu“ (le collier de l’ordre) odkazuje na Řád Ducha svatého (Ordre du Saint-Esprit), nejvyšší francouzské rytířské vyznamenání — srov. i dřívější zmínky v kap. XVII–XVIII.

přeložil, a du Plessis, štolby velké stáje a prvního jezdce svého století, ač už dosti starého. Jiná smrt vzbudila ve světě větší rozruch a měla velké následky. Je to smrt slavného polského krále Jana Sobieského, jež nastala náhle.[2] Tento velký muž je tak známý, že se u něho nebudu zdržovat.

V Katalánsku porazil pan z Vendôme španělskou jízdu; čítala čtyři tisíce mužů, v jejichž čele stál princ darmstadtský. Čtvrtinu z nich zabili nebo zajali a hrabě z Tilly, generální komisař, synovec Serelvesův, patřil k zajatým; stálo to jen stovku karabiníků a stejný počet dragounů. Longueval, generálporučík, vyjel po bitvě na výzvědy k jejich pěchotě, jež stála v opevněném táboře, a zabila ho dělová koule.

Itálie byla plodnější. Král, odhodlán neopominout nic, aby svému království, jež to naléhavě potřebovalo, dopřál mír, správně usoudil, že ho dosáhne jen odtržením některého ze spojenců, kteří stáli proti němu, jehož příklad by oslabil ostatní a poskytl mu více prostředků, jak jim vzdorovat a přivést je ke svému cíli; a pomyslel na vévodu savojského jako na toho, jehož obtížně přístupné země mu působily nejvíce potíží a výdajů a jenž se navíc cítil velmi sužován povýšeností císařovou a byl velmi nespokojen se Španělskem, neboť mu oba z toho, co mu slíbili a co mu ustavičně slibovali, plnili jen velmi málo. Král tedy, aby ve svém záměru uspěl, svěřil maršálu Catinatovi mocnou armádu a zároveň velmi obsáhlé tajné pokyny s plnou mocí jednat a, bude-li to možné, uzavřít dohodu s panem Savojským.

Catinat přešel hory záhy a při zachování přísné kázně hrozil, že všechno zpustoší a bez milosti vykácí všechny moruše na rovině, jež díky hojnosti hedvábí tvořily nejbohatší obchod země a jejichž ztráta by ji zničila na celé století, než by se mohla vzpamatovat. Pan Savojský viděl v předchozích letech shořet svá nejkrásnější venkovská sídla a letohrádky, jež nejvíce vyzdobil: zakusil, co dokáže silnější armáda, kterou nic nezastaví; přál si mír a Catinat se domníval, že zřetelně vidí, že to myslí doopravdy. Maršál přispěl k tomu, aby mu byl k jednání přidán hrabě z Tessé[3]: bylo třeba muže rozumného a váženého, jenž by v případě nutnosti dokázal mluvit a odpovídat — což maršál nebyl s to činit v čele armády, jež na něj upírala zraky a od níž nemohl na okamžik zmizet. To Tessé mohl, když se dělal nemocným, jak to učinil několikrát — a tak často, že si toho nakonec v armádě, kde byl nejstarším z generálporučíků a od roku 1688 rytířem řádu, všimli, když si spojili doby, kdy nebyl k vidění, s nečinností vojsk.

Byl to muž velmi dobře a velmi ušlechtile rostlý, příjemné tváře, mírný, zdvořilý, ochotný, vypravěčského ducha, někdy nikoli špatného, ač jinak podprůměrného, nepočítáme-li dvořanský důvtip a všechny obraty sloužící kariéře, pro niž oběto-

2. *Vysvětlivka:* Jan III. Sobieski (1629–1696), polský král od roku 1674, proslulý zejména vítězstvím nad Turky u Vídně roku 1683. Zemřel náhle 17. června 1696 ve Wilanówě. Údaj odpovídá dnešnímu stavu poznání.
3. *Vysvětlivka:* René de Froulay, hrabě de Tessé (1648–1725), pozdější maršál Francie; v letech před rokem 1696 vedl jménem Ludvíka XIV. tajná jednání s Viktorem Amadeem II. Savojským, jež vyústila v turínský mír 1696 (viz níže).

val vše. Učinil si z pana z Louvois otevřeného ochránce svou podlézavostí, oddaností a pozorností, s níž mu o všem podával zprávy, což neprospělo jeho pověsti, ale zato rychlému postupu a dobrému mínění, jež si u krále získal. Jmenoval se Froulay; pocházel z Maine a svůj kraj v ničem nezapíral. Z prázdné hodnosti generála karabiníků, kteří už neexistovali, si udělal skutečnou hodnost generálního mestre de camp dragounů, jež ho dovedla k hodnosti jejich generálního plukovníka, když ji pan z Boufflers opustil pro pluk gard; a právem se to pokládalo za výraznou příze ň, že v jeho věku a jako pouhý polní maršál byl učiněn rytířem řádu. Uměl se udržet u Barbezieuxe, jako se udržel u jeho otce, a pokud mohl, i ve své vzdálenosti od dvora nezanedbal pěstovat žádného člověka, od něhož mohl cokoli, zblízka či zdaleka, očekávat. Měl též bohaté guvernérství v Yprách a množství vojenských požitků; jeho vlastní jmění bylo ostatně velmi skrovné a jeho žena, kterou stále držel v Maine, mu nebyla k ničemu, protože se nehodila k tomu, aby odtud vyšla do světa. Byl vlastním bratrancem pana z Lavardinu, rytíře řádu v téže promoci během jeho římského vyslanectví, a to po matce, vnučce maršála z Lavardinu. Jeho žena se jmenovala Auberová, dcera jistého barona d'Aunay z téhož kraje Maine. Po matce, rozené Beaumanoirové, se stal dědicem mnoha statků tohoto slavného rodu.

Během jednání se Catinat připravoval na obléhání Turína a pan Savojský, jenž viděl své země v tomto nebezpečí a jenž se v nich navíc cítil méně pánem než jeho vlastní spojenci, nakonec přistoupil na mír pro sebe nejvýhodnější, jejž král shledal výhodným i pro sebe díky roztržce, kterou vnesl mezi jeho spojence.[4] Hlavní články zněly: sňatek Monseigneura vévody z Bourgogne s jeho nejstarší dcerou, jakmile dosáhne dvanácti let, přičemž do té doby měla být poslána na francouzský dvůr; že jí věnem bude hrabství Nice, jež mu zůstane a bude mu ponecháno až do uzavření sňatku; navrácení všeho, co mu bylo vzato, včetně Pignerolu srovnaného se zemí, a dva vévodové a pairové jako rukojmí u jeho dvora až do splnění; konečně velká peněžní částka jako náhrada jeho ztrát a další menší články, mezi nimiž si vymohl pro své vyslance ve Francii plné zacházení jako pro vyslance králů, z něhož měli dosud jen část, a královu přímluvu v Římě, aby jim zajistila královský sál, což je totéž; všechny ostatní dvory mu tytéž pocty už přiznaly. Přál si také být jedním z prostředníků všeobecného míru, až k němu dojde. Král s tím souhlasil, ale císař k tomu nikdy nechtěl svolit, když na to došlo. Poté, co bylo vše podepsáno v naprosté tajnosti, pomýšlel, jak se zbavit svých spojenců, kteří ho sužovali, podezírali, byli silnější než on a podle všeho se chystali stát se jeho nepřáteli. Aby toho dosáhl, předstíral, že naslouchá novým návrhům, jež mu činili, i obnovení řeči o sňatku jeho nejstarší dcery s římským králem, jehož odmítnutí ze strany císaře ho citelně urazilo; zároveň navrhl

4. *Vysvětlivka:* Jde o turínský mír, formálně podepsaný 29. srpna 1696 — Francie jím odtrhla savojského vévodu Viktora Amadea II. od Velké aliance (výměnou za navrácení jeho území včetně srovnaného Pignerolu a zasnoubení jeho dcery Marie Adelaidy s vévodou z Bourgogne, budoucí matky Ludvíka XV.). Jednalo se o rozhodující diplomatický úspěch, jenž oslabil protifrancouzskou koalici a otevřel cestu k ryswickému míru následujícího roku.

přehlídku cizích vojsk daleko od Turína, kde své vlastní jednotky umístil na stanoviště, jež do té doby zaujímala ona. Pod jinými záminkami učinil totéž opatření pro Coni a své další pevnosti, a když měl na přehlídku dojít, zůstal v Turíně a omluvil se. Po těchto opatřeních vystoupil otevřeně. Vzkázal jim, že je nucen přijmout neutralitu Itálie, již mu král nabízí, a žádal je, aby ji přijali stejně. Markýz de Leganez, princ Evžen a lord Galloway měli rozkaz ho poslouchat a neodvážili se přistoupit k otevřenému násilí; ovládli se a čekali na nové rozkazy. Zároveň pan Savojský zastřel svůj mír třicetidenním příměřím s maršálem Catinatem, jemuž poslal hraběte Janu, rytíře řádu Zvěstování, a markýze z Aix jako rukojmí, a v témž postavení přijal hraběte z Tessé a Bouzolse. Tyto věci se odehrály v prvních červencových dnech a příměří bylo posléze prodlouženo.

Mezitím slavný Jean Bart spálil padesát pět holandských obchodních lodí, protože je nemohl odvést, poté co porazil jejich konvoj, což je stálo ztrátu šesti nebo sedmi milionů. Náš ostrov Ré byl trochu bombardován; poté táhli před Belle-Île a stáhli se, aniž by čehokoli dosáhli.

Kapitola dvacátá druhá

Princezny zavedly dvě novinky: král v Trianonu jídal s dámami a princeznám dosti často dopřával výsadu, aby si každá jmenovala dvě z nich; dal jim též podivné vyznamenání, aby u stolu jídaly i jejich dvorní dámy — což bylo nadále vždy odpíráno dvorním dámám princezen krve, totiž paní Princezny a paní princezny de Conti, její dcery. V Trianonu si paní princezna de Conti, králova dcera, vymohla svolení, aby jmenovala k jídlu své dvě dvorní slečny, a ty byly přijaty: byla jediná, která nějaké měla. Druhá novinka byla v jejich podpisech. Všechny tři připojovaly ke svému jménu „legitimovaná Francie".[1] Vévodkyně z Chartres a paní Vévodkyně tento dodatek vypustily, a podepisovaly se tak plným způsobem jako legitimní princezny krve. Tato návnada princeznu de Conti nesvedla. Neopomíjela žádnou příležitost dát oběma ostatním princeznám pocítit, že má matku známou a jmenovanou, kdežto ony žádnou nemají; věřila, že ji tento dodatek tím více odlišuje, čím více ho ony dvě vypouštěly, a přála si jej zachovat.

Pan z Croissy, ministr a státní sekretář pro zahraniční věci, bratr zesnulého pana Colberta, zemřel ve Versailles 28. července.[2] Byl to muž rozvážného, leč průměrného ducha, což nahrazoval velkou pílí a zdravým rozumem a kazil povahou a drsností, jež byly jeho rodině vlastní. Byl dlouho prezidentem à mortier, jehož úřad málo vykonával, a byl vyslancem při míru v Cáchách a v Anglii. Nakonec získal místo pana z Pomponne po jeho pádu z přízně a nástupnické právo na tento úřad pro pana z Torcy, svého syna, jenž měl nástupnické právo na úřad prezidenta à mortier.

Když král, konečně pobouřený tím, jak první prezident z Novionu neustále zneužíval svůj úřad i spravedlnost, chtěl bezpodmínečně, aby odstoupil, a nechal jeho vnukovi Novionovi prodat úřad prezidenta à mortier pánů z Croissy a z Torcy, byl pan z Pomponne — jenž stejně tak zakusil královu přízeň i nemilost a jemuž nikdy nemohla být odňata králova úcta — už v tentýž den, kdy zemřel pan z Louvois, povolán ze svého sídla v Pomponne, vrátil se do rady jako ministr státu bez úřadu a

1. *Vysvětlivka:* Formule „légitimée de France" (legitimovaná Francie) byla připojována ke jménu královských nemanželských dětí legitimizovaných panovnickým aktem — zde tedy vévodkyně z Chartres, paní Vévodkyně a princezny de Conti (královy dcery), na rozdíl od princezen skutečně narozených v řádném manželství princů krve.
2. *Vysvětlivka:* Charles Colbert, markýz de Croissy (1625–1696) — datum úmrtí, 28. července 1696, potvrzeno.

měl tolik zbožnosti a skromnosti, že se s panem z Croissy setkával bez zášti a bez odstupu. Příběhy tohoto všeho, velmi zajímavé, nejsou předmětem těchto Pamětí. Tolik postačí k pochopení toho, co bude následovat.

Král, jenž znovu přilnul k panu z Pomponne a jenž mu při odchodu pana Pelletiera, ministra státu, svěřil dohled nad poštovní správou, a tudíž tajemství pošty, pojal myšlenku sňatku jeho dcery s Torcym, aby spojil obě rodiny a dal dobrého učitele tomuto mladému nástupci zahraničních věcí, vzhledem k úpadku zdraví, do něhož upadl Croissy, zničený dnou, a jenž by byl ještě potřebnější, kdyby Croissy zemřel. Sotva zemřel, král se o tom vyjádřil k Pomponnovi i Torcymu způsobem, jenž předem odstraňoval jakékoli možné potíže, a stanovil, že se tento sňatek uskuteční bez odkladu; že si Torcy podrží úřad svého otce; že zatím nebude ministrem, ale že pod dohledem a vedením Pomponnovým bude vyřizovat veškerou korespondenci; že Pomponne ji bude přednášet radě a poté sdělovat Torcymu odpovědi, jež tam byly usneseny, aby je podle nich sepsal; že vyslanci budou napříště docházet k Pomponnovi, jenž jim udělí audienci za přítomnosti Torcyho; že konečně tento získá úřad velkého pokladníka řádu, jejž měl jeho otec po smrti pana ze Seignelay; a ve Versailles tchán se zetěm sdíleli byt náležející k úřadu státního sekretáře pro zahraniční věci, aby byli spolu a snáze pracovali společně. Na obou stranách bylo u novomanželů mnoho ctnosti, leč málo majetku, o nějž se král postupně postaral svými milostmi, a nejprve tučnými listinami „brevet de retenue". Sňatek se konal v Paříži následujícího 13. srpna u pana z Pomponne, a žili všichni ve velké a vzácné svornosti.

Zároveň zemřely dvě velmi staré osoby, již dlouho stažené ze světa: paní z Bouteville, matka maršála z Luxembourgu, v jednadevadesáti letech, jež strávila celý život v ústraní na venkově, odkud zdálky sledovala skvělý vzestup svého syna a jeho rodiny, s nimiž nikdy neměla velký styk, a markýz z Chandenieru, nejstarší z rodu Rochechouartů, tak proslulý svou nemilostí a velkodušností, s níž ji snášel přes čtyřicet let až do smrti. Byl prvním kapitánem tělesné stráže a mimořádně vážený pro svou statečnost, ducha a krajní poctivost. Přišel o svůj úřad spolu s ostatními kapitány tělesné stráže při aféře Feuillantů roku [1648][3], což není předmětem těchto Pamětí a co se nachází ve všech pamětech té doby, a byl jediný ze čtyř, komu úřad nebyl navrácen, ačkoli se od nich v ničem nelišil. Muž hrdý, plný cti, ducha a odvahy, a k tomu vysokého rodu, byl kardinálu Mazarinovi nepohodlný, ač na něm nikdy nenašel sebemenší poklesek ani dychtivost žádat. Kardinál pokládal za velkou čest učinit ze svého kapitána gard prvního kapitána tělesné stráže a neopomněl této příležitosti využít, aby tam dosadil tak oddaného člověka své domácnosti, ja-

3. *Ediční poznámka:* Rok je v edici uveden v hranaté závorce, tedy doplněn editorem Chéruelem (v rukopise patrně chyběl); jeho správnost je nejistá. Jde o epizodu spojenou s pařížským klášterem Feuillantů, v jejímž důsledku byli dočasně zbaveni úřadu kapitáni královské tělesné stráže — mimo vlastní téma Pamětí, jak sám autor podotýká.

kým mu byl pan z Noailles. Pan z Chandenieru odmítl rezignovat; kardinál nechal u notáře složit cenu, kterou za úřad stanovil, a poté nechal složit přísahu Noaillese, jenž tak byl i bez Chandenierovy rezignace plně dosazen a ve funkci. Chandenier byl chudý: doufali, že nouze zdolá jeho zarputilost. Ta nakonec unavila dvůr, jenž poslal Chandeniera jako vězně na zámek Loches, na královský chléb jako zločince, a zabavil mu všechen skrovný příjem, aby jej donutil přijmout peníze od pana z Noailles a tudíž mu dát svou rezignaci. Dvůr se zmýlil; pan z Chandenieru žil z královského chleba a z toho, co mu střídavě měšťané z Loches posílali na oběd a večeři v malé misce, jež obcházela město. Nikdy si nestěžoval, nikdy nežádal ani svůj majetek, ani svobodu; tak uplynuly téměř dva roky. Nakonec se dvůr, zahanben násilím tak bezpříkladným a tak nezaslouženým, ještě více zahanben tím, že byl přemožen touto neochvějnou odvahou, uvolnil jeho příjmy a změnil jeho vězení ve vyhnanství, v němž strávil mnoho let, a vždy bez toho, aby se uráčil o cokoli žádat. Dopadlo to jako s jeho vězením: hanba přiměla dvůr vyhnanství zrušit. Vrátil se do Paříže, kde chtěl vídat jen málo přátel. Byl velmi blízkým přítelem mého otce, jenž mě k němu vodíval a jenž ho dosti často zval na oběd. Bral ho dokonce někdy do La Ferté, a byl to on, kdo přiměl mého otce, jenž chtěl stavět a bral si na to dříví z lesa, aby dal vysekat pravidelnou hvězdici alejí — je to velká krása docela blízko domu, zatímco můj otec myslel jen na kácení, bez ohledu na to, kde a jak. Po otcově smrti jsem několikrát navštívil pana z Chandenieru se skutečnou úctou v Sainte-Geneviève, v nejprostším, leč nejpůvabnějším ústraní, jež si tam zřídil a kde zemřel. Byl to muž velkého vkusu a znamenité společnosti, jenž mnoho viděl a četl; dlouho před smrtí žil ve velké zbožnosti. Toho bylo v posledním roce jeho života využito, aby v něm vzbudili oprávněné výčitky svědomí kvůli jeho věřitelům, jež mohl kdykoli vyplatit penězi pana z Noailles, kdyby podal rezignaci, a když jej v tomto bodě konečně s krajní námahou přemohli, tíž zbožní lidé se pokusili přimět ho, aby přijal pana z Noailles, jenž měl jeho úřad po svém otci. Síla zbožnosti jej podrobila i této návštěvě, jež z jeho strany proběhla chladně, leč slušně; manželku a syna, jenž byl podle toho, co jsem slyšel, mladíkem velkých nadějí, ztratil už před mnoha lety.

Král dostal na krku karbunkl, jenž se zprvu jevil jen jako nežit a jenž brzy poté vzbudil velké obavy.[4] Dostal horečku a bylo třeba přistoupit k několika řezům postupně. Dal si záležet na tom, aby se dennodenně nechal vídat a pracoval na lůžku téměř jako obvykle. Celá Evropa přesto bedlivě sledovala neduh, jenž nebyl bez nebezpečí. Král vyslal posla za vévodou z La Rochefoucauld do Angoumois, kam odejel strávit měsíc ve svém krásném sídle ve Verteuil, a vzkázal mu o své nemoci a přání jej znovu spatřit, s velkou náklonností. Ten ihned vyrazil, a jeho přízeň se zdála větší než kdy dříve. Jelikož se ve Flandrech nic nedělo a nebylo už důvodu tam něco oče-

4. *Vysvětlivka:* Toto Ludvíkovo onemocnění (hnisavý zánět/karbunkl na šíji) v létě 1696 je historicky doloženo a shoduje se s autorovým líčením — nešlo o život ohrožující stav, ale vzbudilo dobovou pozornost celé Evropy, jak text uvádí.

kávat, král vzkázal maršálům z Villeroy a z Boufflers, aby propustili princy, jakmile princ oranžský opustí armádu, což se stalo po několika dnech.

Bylo to během této nemoci, kdy se savojský mír stal veřejným a kdy král upravil vše, co se týkalo savojské princezny a obou rukojmí, až do naplnění restitucí. Pan Savojský, jemuž nebylo neznámé nic, ani ty nejmenší podrobnosti o hlavních evropských dvorech, počítal s tím, že mu vévodové z Foix a z Choiseul nebudou na obtíž. První nepomýšlel nikdy na nic jiného než na své potěšení a na zábavu v dobré společnosti; druhý byl zdrcen tíhou své chudoby a nepřízně osudu, oba podprůměrného ducha a dokonale neznalí toho, co jim náleží, velmi snadní k vedení, uspokojení i pobavení, oba bez jakýchkoli vazeb u dvora a bez zvláštní vážnosti, oba konečně nejvyššího rodu a oba rytíři řádu. Byla to přesně ta sestava, jakou pan Savojský hledal. Viděl, že se mu zde v této krizi spojenectví chtějí zalíbit; nechal králi navrhnout tyto dva vévody, a král je jmenoval a dal každému dvanáct tisíc livrů na výbavu a tisíc tolarů měsíčně. Hrabě z Brionne, rytíř řádu s nástupnickým právem na úřad velkého štolby po svém otci, byl jmenován, aby jménem krále přijal princeznu u Pont-de-Beauvoisin, a Desgranges, jeden z předních Pontchartrainových úředníků a ceremoniář, aby tam jel rovněž a vykonával tam svůj úřad i během princeznina putování.

Její dům se ustanovoval déle. Dvůr byl už dlouho bez královny i bez dauphiny. Všechny dámy jistého postavení či vlivu se předháněly a ucházely, mnohé i na úkor jiných; anonymní dopisy, udání a falešná hlášení donášely[5]. Vše se odehrávalo výhradně mezi králem a paní z Maintenon, jež po celou dobu jeho nemoci neopouštěla čelo jeho lůžka, kromě chvil, kdy se nechal vídat, a kde bývala většinou sama. Rozhodla se být skutečnou vychovatelkou princezny, vychovat ji podle své vůle a k obrazu svému, zároveň si ji natolik připoutat, aby jejím prostřednictvím mohla bavit krále bez obav, že by se jí po skončení let panenky mohla stát nebezpečnou. Ještě pomýšlela, že si jejím prostřednictvím jednou podrží i Monseigneura vévodu z Bourgogne, a tato myšlenka ji zaměstnávala tím více, že — jak brzy uvidíme — její vztahy již dosti ochladly s vévody a vévodkyněmi z Chevreuse a z Beauvilliers, jimž z tohoto důvodu bylo odepřeno místo dvorní dámy, které by jedna nebo druhá tak důstojně a užitečně zastávala. Paní z Maintenon tedy hledala k obklopení princezny osoby buď zcela a spolehlivě jí oddané, nebo tak omezeného ducha, že se od nich nebylo čeho obávat; a tak byl v neděli 2. září dům jmenován a vyhlášen:

Dangeau[6], rytíř cti;

vévodkyně du Lude, dvorní dáma;

5. *Ediční poznámka:* Chéruelovo vydání zde odkazuje na dřívější výskyt slova „moucher" (udávat, tajně donášet) v témže významu na str. 185 původní edice.
6. *Vysvětlivka:* Philippe de Courcillon, markýz de Dangeau (1638–1720) — dvořan, jehož vlastní rozsáhlý dvorský deník (Journal de Dangeau, vedený od roku 1684) je dodnes jedním z hlavních pramenů k dennímu životu Ludvíkova dvora, souběžným a věcně strohým protějškem Saint-Simonových subjektivnějších Pamětí.

hraběnka z Mailly, dáma šatny;
Tessé, první štolba.
DÁMY PALÁCE V TOMTO POŘADÍ:
paní z Dangeau;
hraběnka z Roucy;
paní z Nogaret;
paní d'O;
markýza du Châtelet;
paní z Montgon;

a jako první komorná paní Camoinová; brzy poté P. Lecomte, jezuita, jako zpovědník, a v dalším sledu biskup z Meaux, dříve první almužník paní Dauphiny a předtím vychovatel Monseigneurův; a Villacerf koupil od krále úřad prvního majordoma.

Nyní je třeba se podívat, co se vědělo o důvodech každé z těchto voleb, i volby paní z Castries za dámu šatny vévodkyně z Chartres na místo hraběnky z Mailly, jak se ukáže v pravý čas.

K hraběti z Tessé jsou důvody zjevné a o jeho osobě jsem již dostatečně pohovořil.

Totéž řeknu o hraběnce z Mailly; a pokud jde o P. Lecomta, byla to vnitřní jezuitská záležitost, v níž měl hlavní slovo P. de La Chaise.

Vévodkyně du Lude byla sestrou vévody ze Sully, jenž se stal rytířem řádu roku 1688, dcerou vévodkyně z Verneuil a vnučkou kancléře Séguiera. Provdala se poprvé za onoho galantního hraběte z Guiche, nejstaršího syna maršála z Grammontu, jenž ve své době natropil ve světě tolik hluku a jenž si jí příliš necenil a neměl s ní děti. Byla ještě velmi krásná a stále počestná, bez jiného ducha než toho, jejž dává styk s velkým světem a touha zalíbit se všem, mít přátele, postavení, vážnost, a být dámou paláce královny: to vše měla, neboť byla nejlepší ženou na světě, bohatou, a jež po celý svůj život vedla dobrý stůl a dobrou domácnost všude, a nízce a plazivě se kořila každé sebemenší přízni, přízni všeho druhu. Provdala se podruhé, ze vzájemné náklonnosti, za vévodu du Lude, jenž byl velkým mistrem dělostřelectva, mimořádně zadobře s králem a ostatně velmi v módě a žijící na vysoké noze. Žili spolu velmi dobře, a ovdověla, aniž by s ním měla děti. Zůstala vždy oddána dvoru, kde jí její dobrá domácnost, zdvořilost a dobrota získaly mnoho přátel, a kde se bez jakékoli potřeby od přírody dvořila ministrům a všem, kdo měli vliv, až po sluhy. Král k ní necítil žádnou zálibu, ani paní z Maintenon; skoro nikdy nebývala zvána do Marly a neúčastnila se žádného z vyznamenání, jež král často udílel malému počtu dam. Takové bylo její postavení u dvora, když šlo o dvorní dámu, na níž by spočívala veškerá důvěra ve výchovu a vedení princezny, kterou se paní z Maintenon rozhodla mít bezprostředně pod svou rukou, aby z ní učinila králi zábavu v soukromí.

V sobotu ráno, v předvečer vyhlášení domu, král, jenž kvůli svému karbunklu ležel, hovořil mezi polednem a jednou hodinou s Monsieurem, jenž byl s ním sám. Monsieur, vždy zvědavý, se snažil krále přimět mluvit o volbě dvorní dámy, o níž všichni viděli, že už nemůže být dále odkládána; a jak o tom hovořili, uviděl Monsieur oknem přes pokoj vévodkyni du Lude v nosítkách s jejím livrejovaným služebnictvem, jak se vrací ze mše a míjí spodní část velkého nádvoří. „Tamhle jede jedna," řekl králi, „jež po tom velmi touží a svůj podíl nikomu nepřenechá," a jmenoval mu vévodkyni du Lude. „No výborně," řekl král, „to je nejlepší volba na světě, aby naučila princeznu dobře si nanášet líčidlo a mušky," a dodal poznámky plné hořkosti a odstupu. Bylo to proto, že byl tehdy zbožnější, než byl později, a takové věci ho víc pohoršovaly. Monsieur, jemuž na vévodkyni du Lude nezáleželo a jenž o ní promluvil jen náhodou a ze zvědavosti, nechal krále mluvit a šel na oběd, přesvědčen, že vévodkyně du Lude je zcela mimo dosah, a už o tom nemluvil. Nazítří téměř ve stejnou hodinu byl Monsieur sám ve svém kabinetu; viděl vstoupit dveřníka, jenž stál venku a jenž mu řekl, že vévodkyně du Lude byla jmenována. Monsieur se dal do smíchu a odpověděl, že mu vypráví pěkné historky; ten druhý na tom trval, a v domnění, že si z něj Monsieur dělá legraci, odešel a zavřel dveře. Za chvíli poté vstoupil pan z Châtillon, rytíř řádu, se stejnou zprávou, a Monsieur se tomu stále smál. Châtillon se ho zeptal, proč tomu nechce věřit, chválil tu volbu a ujišťoval, že na tom není nic pravdivějšího. Zatímco se o tom přeli, přišli další lidé, kteří to potvrdili, takže už nebylo možné o tom pochybovat. Tu se Monsieur ukázal tak překvapen, že to udivilo společnost, jež na něm naléhala, aby řekl důvod. Tajnůstkářství nebylo Monsieurovou silnou stránkou; vyprávěl jim, co mu král řekl čtyřiadvacet hodin předtím, a na oplátku je zahrnul překvapením. Příhoda se rozkřikla a vzbudila takovou zvědavost, že se nakonec dozvěděli příčinu tak náhlé změny.

Vévodkyně du Lude si dobře uvědomovala, že kromě množství uchazeček byla mezi nimi jedna, před níž nemohla doufat v přednost; uchýlila se k tajné cestě. Paní z Maintenon si u sebe podržela starou služebnou, jež jí za dob její bídy, kdy byla vdovou po Scarronovi a žila z milosrdenství své farnosti Saint-Eustache, byla jedinou služkou; a tato služebná, kterou nazývala ještě po staru Nanon, byla pro ostatní slečnou Balbienovou a velmi váženou pro přátelství a důvěru, jíž ji paní z Maintenon zahrnovala. Nanon se dělala stejně nedostupnou jako její paní, česala a oblékala se jako ona, napodobovala její afektovanost, řeč, zbožnost, způsoby. Byla to jakási poloviční víla, s níž se princezny — byť všechny královy dcery — cítily šťastny, měly-li příležitost s ní promluvit a obejmout ji, a jíž se ministři pracující u paní z Maintenon hluboce klaněli. Ač byla tak nepřístupná, přece jí zůstalo pár starých přítelkyň z dávných dob, s nimiž se — byť zřídka — polidšťovala; a naštěstí pro vévodkyni du Lude měla starou chůvu, jež ji vychovala, kterou si vždy podržela a jež ji vášnivě milovala, a jež byla starou známou Nanoninou a kterou vídávala občas v důvěrnosti. Vévodkyně du Lude ji za ní vyslala, a nakonec věc vyřídilo dvacet tisíc tolarů v hoto-

vosti, a to už téhož sobotního večera, kdy král ráno hovořil s Monsieurem s takovým odstupem vůči ní; a takové jsou dvory! Nějaká Nanon, jež prodává nejdůležitější a nejskvělejší úřady, a bohatá žena, vévodkyně, vysokého rodu sama i svými manžely, bez dětí, bez závazků, bez záležitostí, svobodná, nezávislá, je tak pošetilá, že si draze kupuje svou porobu! Její radost byla nesmírná, ale dokázala ji ovládnout, a její způsob života i množství přátel a známých, jež si po celý život dovedla získat a udržet ve městě i u dvora, strhly většinu světa k pochvale této volby.

Vévodkyně d'Arpajon a maršálka z Rochefortu byly rozhořčeny; ta druhá spustila hlasitý křik a bez sebemenší ohleduplnosti si stěžovala, že bylo porušeno slovo, jež jí bylo dáno, jen na jehož základě svolila stát se dvorní dámou vévodkyně z Chartres. Obratně zaměňovala obě místa, dvorní dámy a dámy šatny, aby se pozvedla a křičela tím hlasitěji. Právě to druhé zastávala u paní Dauphiny a to jí bylo přislíbeno. Paní z Maintenon, jež jí pohrdala, byla tím podrážděna, neboť je nechala dát paní z Mailly. Zvolila obrat obvinit maršálku, že si tuto nelibost, kterou jí nikdo nechtěl způsobit, zavinila sama tím, že tolik podporovala svou dceru, že z ohledu k ní ji nevyhnali. Maršálka tomu naletěla, a ačkoli si zachovala všechnu svou zlobu a místo bylo přiděleno, opustila z hněvu svou dceru, jež byla poslána zpět do Paříže se zákazem objevit se u dvora. Tato dcera byla matkou pana z Nangis z prvního manželství, s nímž žila víc než špatně a jehož, ač byl velmi bohatý, ožebračila, aniž by to bylo znát, otěhotněla s Blansacem, kterého nechali odvolat z armády, aby si ji vzal, a porodila paní z Tonnerre téže noci, kdy se provdala.

Nikdo nemohl mít víc ducha, víc intrik, víc jemnosti, vlídnosti, obratnosti a půvabu ducha, žert jemnější a šťavnatější, ani lépe ovládat svou řeč, aby ji přizpůsobila těm, s nimiž byla. Byla přitom zároveň ze všech duchů nejzlomyslnější, nejtemnější, nejnebezpečnější, nejúskočnější, dokonale falešná, jíž celé historky plynuly ze rtů s nádechem pravdy a prostoty, jenž byl s to přesvědčit i ty, kdo věděli s naprostou jistotou, že na tom není ani slovo pravdy. A při tom všem okouzlující siréna, jíž se nedalo ubránit jinak než útěkem, ač ji člověk dokonale znal. Její hovor byl půvabný, a nikdo tak zábavně ani tak krutě netrefoval směšné stránky lidí, i tam, kde žádné nebyly, a to jakoby mimochodem; přitom byla víc než jen galantní, dokud jí její vzhled dopřával s kým, poté velmi ochotná, a nakonec se zruinovala kvůli nejnižším sluhům. Navzdory takovým nectnostem, z nichž většina byla pro společnost tak zhoubná, byla květem hrachu[7] u dvora i ve městě; její komnata se nevyprazdňovala od toho nejskvělejšího a nejlepší společnosti, ať už ze strachu, nebo z okouzlení, a měla mimoto vlivné přátele a přítelkyně; byla velmi vyhledávána všemi třemi královými dcerami. Bylo otázkou, která si ji přisvojí, leč postavení její matky ji připoutalo spíše k vévodkyni z Chartres než k ostatním. Naprosto ji ovládala. Žárlivosti a rozbroje, jež z toho vzešly, ji vzdálily Monsieurovi a panu vévodovi z Chartres až k

7. *Vysvětlivka:* „Fleur des pois" (doslova „hrachový květ") byl dobový idiom pro nejvybranější, nejmódnější špičku dvorské společnosti — český ekvivalent přibližně „smetánka".

odporu: byla odtud vypuzena. Po dlouhém čase, slzách a úlisnostech vévodkyně z Chartres byla odvolána zpět. Vrátila se do Marly; byla připuštěna k některým soukromým zábavám s králem. Bavila ho s takovým duchem, že o ničem jiném nemluvil s paní z Maintenon; ta z toho dostala strach a nesnažila se o nic jiného než ji od krále vzdálit (učinila to s pečlivostí a obratností), poté ji znovu vyhnat pro větší jistotu, a chopila se příležitosti, jak toho dosáhnout. Matce se pořádně vysmáli, že s tím tak zbytečně souhlasila kvůli místu, jež už nemohla dostat, a z hloupého a pošetilého hněvu uražené cti a ošizenosti; ale dcera zůstala v Paříži na dlouhou dobu.

Vévodkyně d'Arpajon, provdaná krásná a mladá za starce, jenž už neopouštěl Rouergue a svůj zámek Séverac, se od té doby, co ovdověla, ocitla zavalena záležitostmi a spory u toulouského parlamentu, kvůli svým nárokům a kvůli své jediné dceři, přičemž důležité okolnosti ji přivedly do Paříže, aby tam vedla při u královské rady. Byla to osoba velké ctnosti a znamenitého chování, jež měla vznešený vzhled a zbytky krásy. Skoro nikdy ji nebylo vídat u dvora ani v Paříži, a nazývali ji tam vévodkyní z vřesovišť. Vévodkyní byla ostatně jen z brevetu. Paní z Richelieu zemřela velmi brzy po jejím příjezdu, a překvapení bylo nesmírné, když viděli vévodkyni d'Arpajon náhle jmenovanou dvorní dámou paní Dauphiny na jejím místě. Ona sama tím byla překvapena víc než kdokoli jiný; nikdy na to nepomyslela, ani pan z Beuvronu, její bratr; byl to však právě on, kdo to způsobil, aniž by to věděl. Kdysi byl více než zadobře s paní Scarronovou; ta nezapomněla na své staré přátele tohoto druhu a počítala s oddaností jeho sestry — skrze něj, z vděčnosti a proto, že se u dvora ocitala dokonale osamocená. Nikdo nemohl mít méně ducha, ale to, co měla, bylo velmi rozumné, a měla mnoho úsudku, chování a důstojnosti; a nelze lépe zastávat úřad, než jak jej zastávala ona, s větší vážností a víc ke spokojenosti všech. Doufala tedy, že bude vybrána; žádala o to; svět tomu věřil a přál si to, ale oněch dvacet tisíc tolarů, jež paní Barbisiová, stará chůva vévodkyně du Lude, přiměla přijmout starou službu paní z Maintenon, rozhodly proti paní d'Arpajon. Král ji chtěl utěšit, stejně jako paní z Maintenon, a učinili hraběnku z Roucy, její dceru, dámou paláce. Matka se tím nedala oklamat, zůstala rozhořčena; nadšená radost její dcery ji zarmoutila ještě víc, a jejich úplné odloučení, jež předvídala, ji zdrtilo; velmi milovala svou dceru, kterou toto místo připoutalo tam, kam se matka už slušně nemohla objevit jinak než velmi zřídka, a viděla se upadlou do samoty. Neunesla to: po několika málo měsících ji postihla mrtvice, na jejíž následky později zemřela.

Tato domnělá útěcha daná paní d'Arpajon a tento rozdíl mezi oběma švagrovými, hraběnkou z Roucy učiněnou dámou paláce a paní z Blansac vyhnanou, dovršily bolest maršálky z Rochefortu. Byla vlastní sestřenicí vévodkyně du Lude — byly dcerami dvou sester — a žila s ní v úzkém styku, což byl další zármutek. Sotva ji chtěla vidět a přijímala všechny její návrhy jen s hořkostí. Nakonec, po dlouhém naříkání, byla usmířena novým místem menina Monseigneurova, uděleným markýzi z Rochefortu, jejímu synovi, aniž by o to žádala.

Dangeau byl šlechtic z Beauce, docela prostý, a v raném mládí hugenot; celá jeho rodina jím byla, aniž by měla vztah k komukoli. Nescházel mu jistý druh ducha, zejména toho světského, ani chování. Měl mnoho cti a poctivosti. Hra, jíž se vetřel na dvůr, tehdy zcela oddaný lásce a slavnostem, bezprostředně po smrti královny matky, jej uvedla do nejlepší společnosti. Vydělal na ní celý svůj majetek; měl to štěstí, že nikdy nebyl podezírán; ochotně půjčoval; získal si přátele, a spolehlivost jeho styků mu přinesla přátele užitečné a opravdové. Dělal dvůr královým milenkám; hra jej přivedla do jejich společnosti, zacházely s ním důvěrně a zprostředkovaly mu důvěrnost krále. Skládal verše, byl pěkně stavěný, dobrého vzezření a galantní; a tak byl u dvora ve všem, leč vždy podřízeně. Jednoho dne, když hrál s králem a paní z Montespan na počátku velkých přestaveb Versailles, král, jehož obtěžovali žádostmi o byt pro něj a jenž měl spoustu jiných žadatelů, si ho začal dobírat kvůli lehkosti, s níž skládal verše, jež ve skutečnosti bývaly zřídkakdy dobré, a náhle mu navrhl velmi nepoddajné rýmy a slíbil mu byt, vyplní-li je na místě. Dangeau přijal, přemýšlel jen chvilku, všechny je vyplnil, a tak získal byt.

Odtud si koupil úřad královského předčitatele, jenž neměl žádné povinnosti, ale poskytoval vstup k malému coucher atd. Jeho horlivost mu vynesla Královský pěší pluk, jejž si dlouho nepodržel, poté byl poslán do Anglie, kde pobyl krátce, a po návratu si koupil guvernérství Touraine. Jeho štěstí chtělo, aby pan z Richelieu prodělal ve hře tak velké ztráty, že prodal svůj úřad rytíře cti paní Dauphiny, jejž při jejím sňatku dostal zdarma, a že jeho stará přítelkyně, paní z Maintenon, mu vymohla svolení jej prodat, komu bude chtít a za kolik dokáže. Dangeau si takovou příležitost nenechal ujít; dal za něj pět set tisíc livrů a oděl se úřadem, jenž z něj učinil jakéhosi velmože a jenž mu zajistil řád, jejž brzy poté získal roku 1688. Přišel o úřad při smrti paní Dauphiny, ale získal místo menina Monseigneurova, a tak se všude udržel.

Paní Dauphina měla dvorní slečnu z jedné německé kapituly, hezkou jako den a rostlou jako nymfa, se všemi půvaby ducha i těla. Ducha měla dosti průměrného, leč velmi správného, rozvážného a rozumného, a k tomu ctnost mimo jakékoli podezření. Byla dcerou hraběte z Lovesteinu a sestry kardinála z Fürstenbergu, jenž natropil ve světě tolik hluku a jenž byl u dvora v nejvyšší vážnosti. Tito Lovesteinové pocházeli z falckého rodu, leč z větve vzešlé z nerovného sňatku — takzvaného sňatku levou rukou, jenž proto není o nic méně platný. Nerovnost matky způsobuje, že co z něj vzejde, nedědí, ale dostává tučný podíl a klesá z hodnosti prince na hodnost hraběte. Kardinál z Fürstenbergu, jenž tuto neteř velmi miloval, se ji snažil provdat. Velmi se líbila králi i paní z Maintenon, kteří si velmi potrpěli na vzhled. Neměla ani vindru, jako všechny Němky. Dangeau, dlouho ovdovělý po sestře maršálky z Estrées, dceři Morina Žida, jenž s ní měl jen jednu dceru, kterou její domnělý velký majetek provdal za vévodu z Montfortu, se ucházel o sňatek pro něj tak vznešený a zároveň tak příjemný. Slečna z Lovesteinu s povýšeností své země prohlédla

laciný základ pod všemi ozdobami, jež jej zakrývaly, a řekla, že o něj nestojí. Vmísil se do toho král, paní z Maintenon, paní Dauphina; kardinál, její strýc, si to přál a přiměl ji ke svolení. Maršál a maršálka z Villeroy vypravili svatbu, a Dangeau se pokládal za falckého kurfiřta.

Byl to nejlepší muž na světě, ale jemuž se z toho, že se stal velmožem, zatočila hlava; to ho ozdobilo směšnostmi, a paní z Montespan o něm velmi vtipně, leč zcela pravdivě řekla: že se člověk nemohl ubránit tomu, aby ho miloval, ani tomu, aby se mu posmíval. Bylo to ještě horší po jeho úřadu a tomto sňatku. Jeho přirozená mdlost, naroubovaná na dvořanskou nízkost a přezdobená pýchou nastrčeného velmože, vytvořila směs, kterou dovršilo velmistrovství řádu Saint-Lazare, jež mu král udělil, jako je míval Nerestang, z něhož však vytěžil vše, co mohl, a opičil se po králi při povyšováních, jež v tomto řádu prováděl, kam se sjížděl celý dvůr, aby se s pohoršením smál, zatímco on se pokládal za obdivovaného. Byl členem Francouzské akademie a státním radou „z meče", a jeho žena první z dam paláce, jako žena rytíře cti, jelikož mezi nimi žádná titulovaná nebyla. Paní z Maintenon si ji oblíbila; její rod, ctnost, vzhled, sňatek podle králova vkusu a málo podle jejího vlastního, v němž žila jako anděl, vážnost jejího strýce a manželova úřadu, to vše ji podpořilo, a tato volba byla schválena celým světem.

Hraběnka z Roucy — důvod jsem uvedl při zmínce o vévodkyni d'Arpajon, její matce. Byla to osoba nesmírně ošklivá, jež měla ducha, velmi ješitná, plná ctižádosti, bláznivá po sebemenších vyznamenáních, přehnaně zahleděná do dvora, nízká úměrně k přízni a potřebám, jež se snažila mít prsty ve všem, ostrá až k urážkám a často ve sporu s někým, stále zaneprázdněná svými záležitostmi, jež její tvrdohlavost, povaha a nešikovnost ničily, a jež žila zavalena majetkem, záležitostmi a věřiteli, závistivá, nenávistná, tudíž málo milovaná, a jež k dovršení všeho nikdy nevynechala velkou mši ve farnosti a zřídkakdy týdenní přijímání. Její manžel měl jen krásnou, leč statnou postavu; ješitný a nízký víc než ona, marnotratník, jenž vše prohrával a vše ztrácel, stále na cestách a na lovu, jehož hloupost se mu obrátila v zásluhu, neboť v nikom nebudil žárlivost, a jehož familiárnost se sluhy jej činila oblíbeným. Měl na své straně i dámy, protože se jim hodil, a přes všechnu svou hloupost měl dvorskou obratnost, jíž mu udělil styk s velkým světem. Byl při všem s Monseigneurem, a král s ním dobře zacházel kvůli panu z La Rochefoucauld a maršálům z Duras a z Lorges, bratrům jeho matky, kteří všichni tři s ním a jeho bratry jednali jako se svými dětmi, od té doby, co zrušení ediktu nantského vyhnalo z království hraběte a hraběnku z Roye, jeho otce a matku. Jeho velkou předností byly jeho hlouposti, jež si lidé opakovali a jež přesto někdy dokázaly něco vyjádřit.

Paní z Nogaret, vdova po jistém Cauvissonovi, za nějž ji král provdal, když zrušil sbor dvorních slečen paní Dauphiny, k němuž patřila spolu se svou sestrou paní z Urfé, dvorní dámou paní princezny de Conti, králova dcery, ztratila manžela zabitého u Fleurus, jenž byl znám jen pod jménem své drzosti. Žil s ní dosti špatně a

zanechal ji chudou a bez dětí. Byla sestrou Birona, a maršálka z Villeroy a ona byly dětmi bratra a sestry a byly v úzkém svazku. Byla to žena velkého ducha, jemnosti a citlivosti, pod prostým a přirozeným zevnějškem, z nejlepší společnosti na světě, a jež, ač nic nemilovala, přesto měla přátele. Neměla ani domov, ani vlastní jmění, ani jiné bytí než dvůr, a téměř žádné živobytí. Ošklivá, tlustá, s tváří, jež vše napravovala, ji dávné důvody pohodlí velmi sblížily s Monseigneurem, jenž měl zvlášť rád její sestru i ji; a to vše dohromady z ní učinilo dámu paláce. Nebyla vůbec zlá, a měla vše, co bylo třeba, aby jí byla a aby se jí velmi obávali. Ale s velmi dobrým duchem raději volila, aby ji milovali.

Paní d'O byla jiného druhu. Guilleragues, její otec, nebyl ničím jiným než Gaskoňcem, žroutem, veselým, velkého ducha, znamenité společnosti, jenž měl přátele a žil na jejich účet, protože všechno prohospodařil, a přátelé se ještě přetahovali, kdo ho bude mít u sebe. Byl důvěrným přítelem paní Scarronové, jež naň nezapomněla ve svém štěstí a jež mu opatřila vyslanectví v Cařihradě, aby se znovu zmohl; ale tam našel, jako všude jinde, způsob, jak vše projíst. Zemřel tam a zanechal jen tuto jedinou dceru, jež měla krásu. Villers, lodní poručík a velmi pěkně rostlý, byl mezi těmi, kdo přivezli nástupce do Cařihradu a odtud přivezli vdovu a dceru předchůdce. Před odjezdem z Turecka a cestou se Villers dvořil slečně z Guilleragues a zalíbil se jí, a tak to pokračovalo, že bez majetku na obou stranách matka svolila k jejich sňatku. Lodě přistály na několik dní u břehů Malé Asie, u trosek Tróje. Místo bylo příliš romantické, než aby mu odolali; vystoupili na břeh a vzali se. Po příjezdu s loďmi do Provence přivedla paní z Guilleragues svou dceru a zetě do Paříže a Versailles a představila je paní z Maintenon. Její vlastní dobrodružství v ní vzbudila soucit s jejich.

Villers se brzy vydával za člena rodu d'O a přijal jeho jméno a znak. Nic nebylo tak intrikánské jako manžel a manželka, ani nic tak chudé. Tak dobře si počínali u paní z Maintenon, že pan d'O byl přidělen k panu hraběti z Toulouse s titulem vychovatele a správce jeho domácnosti. To mu poskytlo postavení, tučné živobytí, ustavičný styk s králem a důvěrné přístupy a vstupy v kteroukoli hodinu, jež se sice neuplatňovaly zepředu, totiž tak jako vstupy prvních šlechticů královy komory, ale byly mnohem větší a volnější, neboť mohl vcházet zadem do královských kabinetů téměř kdykoli, což první šlechtici komory neměli a co nedával žádný jiný druh vstupu; kromě toho provázel svého svěřence ke králi a zůstával tam s ním v kteroukoli hodinu a dobu, dokud tam svěřenec byl. Jeho žena byla ubytována s ním v bytě pana hraběte z Toulouse, jenž mu ráno i večer vydržoval velmi vznešený stůl. Nezanedbali ani paní z Montespan a měli ji nakloněnou tomuto místu, dokud zůstala u dvora. I potom ji stále pěstovali, protože ji pan hrabě z Toulouse velmi miloval.

Pan d'O postupně změnil podobu, a on i jeho žena mířili ke svému štěstí zcela protichůdnými cestami, leč mezi sebou dokonale svorně. Manžel byl vysoký muž, chladný, bez jiného ducha než umění manévrovat a imponovat hlupákům pohrda-

vým mlčením, vážným a přísným vzezřením a postojem, celým důležitým chováním, veřejně zbožný, pilný v kapli při bohoslužbách, kde ho i jindy vídali na modlitbách, a stýkal se jen s lidmi v přízni či na místech, z nichž doufal něco vytěžit, a kteří ho zase šetřili kvůli jeho přístupu ke králi. Postupně si dovedl získat přátelství svého svěřence, aby si udržel jeho důvěru, i kdyby už neměl oporu ve svém titulu a úřadu u něho. Jeho žena mu v tom velmi napomáhala, a tak dobře v tom uspěli, že když jejich čas skončil věkem pana hraběte z Toulouse, zůstali oba u něho, jako tam byli, s veškerou jeho důvěrou a plnou pravomocí nad veškerou správou u něho. Paní d'O žila jiným způsobem. Měla mnoho ducha, byla příjemná, vlídná, ke všem obrácená a zábavná; její duch byl celý nakloněn romantičnosti a galantnosti, jak pro sebe, tak pro druhé. Její stůl u ní shromažďoval mnoho lidí, a tato povaha byla vhod mnoha lidem, leč s výběrem a takovým, jehož mohla využít pro své štěstí, a v prvních dobách, kdy pan hrabě z Toulouse začal vyrůstat z dětských let a uvědomovat si sám sebe, se mu velmi zalíbila svou povolností. Stala se tak důvěrnou přítelkyní starých i mladých díky intrikám a záměrům různého druhu, a jelikož si své záležitosti lépe vyřizovala doma než venku, vycházela málo, a vždy se záměry. Tato směs zbožnosti a ústraní na jedné straně a všeho opačného na straně druhé, ale s úsudkem a opatrností, byla čímsi velmi podivným u tohoto páru, tak spjatého a tak sladěného. Paní d'O se vydávala za milovnici světa, potěšení, dobré kuchyně; a co se týče manžela, člověk by ho tak dobře pokládal za farizea, měl tolik jeho vzezření, přísnosti, způsobů, že jsem byl vždy v pokušení nastříhat mu vzadu kabát na třásně; zkrátka všechny tyto obraty učinily z paní d'O dámu paláce. Kdyby její manžel, jenž zůstal s titulem šlechtice komory pana hraběte z Toulouse a se všemi svými vstupy zadem, byl jím u prince krve, bylo by to jisté vyloučení; ale král dal svým přirozeným dětem tuto výhodu nad nimi: že jejich přední služebníci jedí u stolu, vstupují do kočárů a jezdí do Marly, aniž o to musí žádat — čehož pan Vévoda, ač králův zeť, nemohl dosáhnout pro své.

Po jeho sňatku se stalo, že se Monseigneur vracel z honu na vlka, jenž ho zavedl velmi daleko, minul se se svým kočárem a vracel se s panem ze Sainte-Maure a panem z Urfé. Cestou potkal kočár pana Vévody, v němž byli Saintrailles, jenž byl v jeho službách, a rytíř ze Sillery, jenž byl ve službách pana prince de Conti, a bratr Puysieuxův, jenž se poté stal rytířem řádu. Nasedli do tohoto kočáru, na nějž narazili, a čekali tam, zda nepřijede pan Vévoda nebo pan princ de Conti. Monseigneur do tohoto kočáru nastoupil, aby dokončil zpáteční cestu, jež byla ještě dlouhá až do Versailles, nechal s sebou nastoupit pana ze Sainte-Maure a pana z Urfé, nechal Saintraillese a Sillery stát na zemi, ač bylo místa ještě dost i pro ně, a nenabídl jim, aby nastoupili. To Monseigneurovi přece jen způsobilo z dobroty jisté trápení; a večer, aby vyzkoušel, co si o tom bude král myslet, mu vyprávěl svou příhodu a dodal, že se neodvážil nechat tyto pány nastoupit s sebou. „Tomu věřím," odpověděl mu král povýšeným tónem, „kočár, v němž jste vy, se stává vaším, a nepřísluší slu-

žebníkům prince krve do něho vstupovat.“ Paní z Langeron toho byla zvláštním příkladem. Byla nejprve u paní Princezny, a dokud tam byla, nikdy nevstupovala do kočárů, ani nejídala u stolu. Přešla k paní z Guise, vnučce Francie, a od té chvíle jídala s králem, paní Dauphinou a Madame, neboť královna, s níž by rovněž jídala, byla už mrtva, a vstupovala do kočárů bez jakékoli potíže. Tatáž paní z Langeron opustila paní z Guise a vrátila se k paní Princezně, a od té chvíle už pro ni nebylo řeči o tom, že by dál vstupovala do kočárů nebo jídala u stolu. Toto vyloučení trvalo po zbytek jejího dlouhého života, a zemřela u paní Princezny.

Markýza du Châtelet byla dcerou zesnulého maršála z Bellefonds a, stejně jako paní z Nogaret, byla dvorní slečnou paní Dauphiny. Provdala se za markýze du Châtelet, totiž za pána nejvyšší urozenosti, ze starého lotrinského rytířstva. Tento rod si nárokuje příslušnost k rodu lotrinskému, a stáří jednoho i druhého odnímá důkazy jak pro, tak proti. Zastávali v něm vždy nejvýznamnější úřady a nesou plný lotrinský znak, se třemi stříbrnými liliemi na pruhu místo tří lotrinských alerionů, a před nějakým časem přijali vévodský plášť, z těch plášťů, jež nic nedávají a jimž pan princ de Conti vtipně říkal župany. Co se týče hodnosti či cti, nikdy žádnou neměli, ani si na ni nečinili nárok. Pan du Châtelet byl muž velmi malého ducha a obtížné povahy, leč plný cti, dobroty, statečnosti, s velmi malým majetkem a zdravím, a velmi dobrý a vynikající důstojník. Jeho žena byla samotná ctnost a samotná zbožnost, po celý svůj život, dobrá, mírná, veselá, aniž by kdy nutila nebo cokoli vytýkala, milovaná a vyhledávaná všude. Žila v ústraní se svým manželem a matkou ve Vincennes, jehož guvernérem byl malý Bellefonds, její synovec. Přijížděli ke dvoru málo, neměli na to, aby byli v Paříži, a přesto žil pan du Châtelet u armády velmi vznešeně. Na nic takového ani nepomýšleli. Král vždy miloval maršála z Bellefonds, a přesto ho nechal skoro umřít hlady. Jeho vážnost, ač už zesnulý, i ctnost a mírnost jeho dcery z ní učinily dámu paláce ve Vincennes, kde na to ani nepomyslela, a tato volba byla velmi chválena.

Paní z Montgon na to nemyslela o nic víc, a nacházela se tehdy u svého manžela v Auvergni, on pak u armády; ale měla matku, jež na to myslela za ni a jež neopouštěla dvůr ani paní z Maintenon: byla to paní z Heudicourt, u níž je třeba začít od dřívějška. Maršál z Albret, z levobočků tohoto velkého, tehdy již vyhaslého rodu, měl babičku, matku svého otce, rozenou z Pons, dceru rytíře Ducha svatého z první promoce, sestru proslulé paní z Guercheville, dvorní dámy Marie Medicejské, jež jako první uvedla kardinála z Richelieu k ní, a jež byla v druhém manželství matkou vévody z Liancourt. Maršál z Albret, jenž získal svou maršálskou hůl za to, že dovedl pana Prince, pana prince de Conti a pana z Longueville do Vincennes s lehkou jízdou, byl po celý svůj život ve velké vážnosti a udržoval si všude vznešený stav. Byl rytířem řádu a guvernérem Guyenne. Měl u sebe v Paříži nejlepší společnost, a slečny z Pons, jež neměly nic a jež pokládal za své neteře, od něj neodcházely. Starší

provdal za svého bratra, jenž s ní neměl děti; zemřela roku 1614[8]; jmenovala se paní z Miossens a nahánělа strach svou dlouhou postavou. Mladší, krásná jako den, se velmi líbila maršálovi i mnoha jiným.

Paní Scarronová, krásná, mladá, galantní, vdova a v bídě, byla svými přáteli uvedena do hôtelu Albret, kde se nesmírně zalíbila maršálovi i celé jeho společnosti svými půvaby, duchem, mírnými a uctivými způsoby a svou pozorností zalíbit se všem, a zejména dělat dvůr všem, kdo měli vztah k maršálovi; tam ji poznala vévodkyně z Richelieu, vdova z prvního manželství po starším bratru maršála z Albret, kteří navíc oženili jejího syna s jeho jedinou dcerou; a vévodkyně, ač znovu provdaná, zůstala v nejdůvěrnějším styku s maršálem. On a paní z Montespan byli dětmi bratra a sestry. Pan a paní z Montespan neopouštěli jeho dům, a tam poznala paní Scarronovou a pojala k ní přátelství. Když se stala královou milenkou, maršál se rozhodně nechtěl s ní znepřátelit kvůli svému bratranci: jako dobrý dvořan se postavil na její stranu a stal se jejím nejlepším přítelem a rádcem. To založilo štěstí paní Scarronové, jež byla dosazena za vychovatelku dětí, které měla s králem, hned od jejich narození. Maršál, jenž nevěděl, co počít se slečnou z Pons, našel jistého Subleta, ze stejné rodiny jako státní sekretář des Noyers, jenž měl majetek a jenž, oslněn krásou a vysokým rodem této dívky, si ji vzal kvůli spojenectví a ochraně maršála z Albret, jenž mu, aby mu dal postavení, vymohl s ohledem na tento sňatek králův souhlas s úřadem velkého lovčího vlků, jehož se markýz ze Saint-Herem zbavoval, aby si koupil guvernérství Fontainebleau. Tento nový velký lovčí vlků se jmenoval pan z Heudicourt a měl dceru zhruba ve věku pana du Maine, o pár let starší. Paní Scarronová dosáhla u paní z Montespan svolení, aby vzala toto dítě, aby si s ním hrály její vlastní, a vychovávala ji s nimi v temnotě a tajnosti, jež je tehdy zahalovala. Když se děti objevily u paní z Montespan, malá Heudicourtová byla vždy v jejich doprovodu, a poté, co byly představeny u dvora, zůstala tam stejně. Paní Scarronová, z níž se stala paní z Maintenon, nikdy nezapomněla na kolébku svého štěstí a na své staré přátele z hôtelu Albret.

Proto se po tak dlouhé době stala paní z Richelieu dvorní dámou královny, poté — z důvěry — paní Dauphiny při jejím sňatku, pan z Richelieu rytířem cti zadarmo, a proto vzniklo celé Dangeauovo štěstí díky svolení, jež vévoda dostal, prodat svůj úřad komu a za kolik bude chtít. Ze stejného důvodu paní z Maintenon vždy otevřeně milovala a chránila paní z Heudicourt a její dceru, kterou vychovala a kterou zvlášť milovala. Ona zprostředkovala její sňatek s Montgonem, k němuž ji tato příze ň přivedla. Byl to velmi průměrný šlechtic z Auvergne, jménem Cordebœuf, jehož duch nahrazoval, seč mohl, statečnost, a jenž se přesto věnoval službě. Byl u rýnské armády brigádním generálem jízdy a inspektorem, a jeho žena byla na svých pozemcích v Auvergni, když byla jmenována dámou paláce, ke krajnímu pohor-

8. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Letopočet 1614 je v rukopise, ale má znít 1714 — Elisabeth de Pons, vdova po hraběti z Miossens (François-Amanieu), zemřela 23. února 1714.

šení celého dvora. Byla to ošklivá žena, jež zářila duchem, půvabem, roztomilostí; příjemná a zábavná, jak jen mohla být, zlomyslná úměrně tomu, a jež, po vzoru své matky, bavila poté paní z Maintenon i krále, na účet každého, s velkým vtipem a veselostí. Celá tato malá skupina vyrazila princezně naproti. Paní z Mailly byla těhotná a cesty se neúčastnila. Paní du Châtelet se z ní omluvila, aby maršálce z Bellefonds dopřála ještě celý ten čas pobýt u ní. Nepokládali to za příliš dobré, a místo třetího místa, jež jí právem náleželo, dostala jen páté. Vzdálenost paní z Montgon v Auvergni jí neumožnila zúčastnit se cesty. Nechme je odjet a vyhlásit mír v Paříži a v Turíně, kde byl maršál Catinat přijat s velkými poctami a kde u sebe doma pohostil obědem pana Savojského, a vraťme se na Rýn.

Kapitola dvacátá třetí

Po dlouhé nečinnosti u těchto armád i ve Flandrech byla dvacetitisícová hesenská posila i další oddíly vráceny princi Ludvíku Bádenskému, jenž se s tím, co měl kromě toho, ocitl dvakrát silnější než maršál z Choiseul a byl schopen i odhodlán podniknout obléhání Philippsburgu, jehož veškeré zásoby byly od zimy shromážděny v Mohuči a veškerá opatření od té doby učiněna, aby tam nic nechybělo. Císař naléhal na provedení tohoto záměru s veškerou horlivostí, kterou v něm budila jeho zloba nad savojským mírem a jeho krajní touha oddálit mír všeobecný, jemuž onen mír začínal dávat velký spád. Na hlášení, jež o tom maršál z Choiseul podával dvoru, obdržel dva velmi zvláštní a zároveň protikladné dopisy. Prvním mu Barbezieux nechal jménem krále napsat, aby vrhl osm svých nejlepších praporů do Philippsburgu a čtyři do Landau, a poté aby se stáhl do bezpečné země proti vpádu prince Ludvíka. Je třeba poznamenat, že maršál měl ve své armádě jen dvanáct dobrých praporů a že veškerý zbytek jeho pěchoty tvořily nově naverbované nebo narychlo sebrané posádkové prapory. Kdyby se tímto rozkazem řídil, nemohl by už počítat s tím, co by mu z pěchoty zbylo, a kdyby ponechal tyto pevnosti posile, kterou by do nich vrhl, musel nedávný příklad Namuru přesvědčit, že by nebyly o nic méně ztraceny. Druhým dopisem, v odpovědi maršálovi, mu král sděloval, že není přesvědčen, že princ Ludvík hodlá překročit Rýn u Mohuče, ale že pokud by to zamýšlel podniknout, je přesvědčen, že mu maršál jistě zabrání odtud vyrazit — totiž zabrání nepříteli přejít po jeho vlastním mostě, v jeho vlastní pevnosti, a vyrazit z jeho vlastní kontreskarpy do roviny.

Maršál pokrčil rameny a navrhl alespoň vyslat na posilu markýze z Harcourtu[1], jenž zahálel tam, kde v dané situaci byl. Harcourt, zvyklý velet samostatně, přítel Barbezieuxův a velký mistr dvorských tajných pletich, se do tohoto spojení vůbec nehrnul. Navrhoval dvoru i maršálovi riskantní plány, dobře si jist, že je nepřijmou a že mu tak připadne čest, že je vymyslel. Maršál, pod jehož rozkazy nespadal tak jako velitelé ve Flandrech, se nemohl snížit k tomu, aby mu je dával; a Harcourt, jenž to cítil a jenž věděl, že maršál je odjakživa na štíru s jeho přítelem Barbezieuxem, si šel po svém, nepřipojil se a posmíval se mu. Toto chování otevřelo maršálovi oči

1. *Vysvětlivka:* Zde jde o markýze Henriho z Harcourtu (1654–1718), generálporučíka a velitele armády na Mosele v letech 1695–96, pozdějšího maršála Francie (1703) a vévodu (1700) — nezaměňovat s hrabětem z Harcourtu (1601–1666) z kap. V, jiné, starší generace téhož rodu.

nad jeho úklady; napříště počítal jen sám se sebou a rozhodl se nechat Harcourta mluvit a dvůr rozkazovat, a za všechna rizika pro sebe sledovat jedinou cestu, o níž věřil, že jí zachrání Philippsburg a Landau. Stáhl se tedy ke své pěchotě, kterou kvůli snadnějšímu zásobování pící nechal vzadu, vstoupil do postavení u Spirebachu[2] a učinil jednu z nejkrásnějších věcí, jaké se ve válce dlouho neviděly.

Princ Ludvík překročil Rýn se svou jízdou u Mohuče, poté co se poradil s hesenským lankrabětem, jenž překročil Nahe poblíž Mohuče a jenž pak postupoval podél hor a bez potíží se cestou zmocnil Neu-Leiningenu, Kirnu a dalších postavení, jež jsme tam měli, zatímco princ Ludvík dorazil do Oppenheimu, kde se k němu po pontonovém mostě připojila jeho pěchota, dělostřelectvo a zavazadla; jeden most nechal spustit po řece k Wormsu, jednak aby si mohl brát, co by chtěl, z druhého břehu Rýna, jednak aby se spojil s baronem z Thüngenu, velitelem Mohuče, jenž měl asi patnáct tisíc mužů v ketschských údolích a směrem k Freiburgu, s loďmi, aby nám z týlu působil obavy z obléhání této pevnosti nebo z přechodu přes Rýn. Dvůr tehdy změnil názor a přál si, aby maršál z Choiseul svedl s princem Ludvíkem bitvu na pláních u Alney. Byl dvakrát silnější než my; a kdyby porazil naši armádu, snadno by dobyl Landau, tehdy velmi mizernou pevnost, a mohl by dobýt pevnůstku kryjící bližší konec mostu u Philippsburgu, spálit tento most, zpustošit Alsasko, usadit se na zimu ve Špýru, zabránit panu z Harcourtu vyjít z hor, a poté si zcela pohodlně obléhat Philippsburg.

Tytéž důvody odradily maršála od toho, aby věřil těm, kdo mu navrhovali usadit se v Durkheimu: toto malé zbořené a neudržitelné městečko sice leželo u paty hor, avšak mezi nimi a místem, kde se hory strmě zvedají a zalesňují, bylo třeba přejít rozsáhlý prostor v několika sloupcích vedle sebe; kromě toho bažina, jež by armádu kryla, měla tvar písmene T, jehož nožka by ji rozdělovala. Bylo by tedy zapotřebí množství spojovacích mostů přes tuto nožku, a lze si domyslet, jakou oporou je takové spojení armádě napadené dvojnásobnou přesilou. Markýz z Huxelles navrhl postavit se zády k Rýnu a čelem k horám. Tato varianta uchovávala Špýr a opírala nás o něj, avšak ponechávala Neustadt a vydávala jej princi Ludvíkovi jako velmi pohodlný sklad pro jeho zásoby a jistý průchod za Landau k přechodu do Alsaska a k jeho zpustošení, aniž by se musel obávat, že bychom se odvážili pohnout; zároveň nás během velmi krátké doby zbavovala veškerého zásobování, protože píci jsme mohli čerpat jen z Alsaska, a brzy i proviant, jejž by nám Thüngen ani nedovolil snadno svážet po Rýnu. Jiní navrhovali opačné postavení, zády k Landau a čelem k Rýnu. Toto drželo Landau a Neustadt, avšak ponechávalo celou cestu do Alsaska volnou nepříteli, i důležité postavení Špýru, odkud by, jednou usazeni, mohli spálit most u Philippsburgu, ušetřit si na této straně obléhací val a obléhat z druhé strany zcela pohodlně. Ostatně, dobře usazeni ve Špýru, uvalili by na Alsasko kontribuci,

2. *Vysvětlivka:* Spirebach (dnes Speyerbach) je řeka v Falci ústící do Rýna u Špýru (Speyer); kolem ní maršál z Choiseul vybudoval obranné postavení popsané v následujících odstavcích.

podkopávali Landau a odháněli by naše armády, aby se shromažďovaly daleko. Postavit se za malou landavskou řeku ponechávalo napospas Neustadt, Špýr, most u Philippsburgu, přechod do Alsaska, i samotné Landau. Všechny tyto varianty, ať sebehorší, měly své vlivné zastánce.

Maršál z Choiseul, pevně rozhodnut jít v tak důležité chvíli jen za tou nejlepší cestou, nechal dvůr psát a kdekoho hovořit a sám na vlastní odpovědnost zvolil jedinou variantu, jež se vyhýbala všem těmto nevýhodám. Dlouho ji promýšlel a připravoval se na ni, jak jen mohl, v předvídání toho, co by nepřítel mohl podniknout. Šlo o to, přehradit rovinu za Spirebachem, od hory až k Rýnu, a tím krýt Neustadt, Špýr, Landau, Philippsburg i Alsasko. Když se se svou jízdou kvůli snadnějšímu zásobování pící posunul do plání u Mohuče, dokud ještě o nic nešlo, a nechal pěchotu vzadu, pověřil markýze z Huxelles s druhou linií pěchoty, aby upravil Spirebach, a když se tam sám přišel usadit, shledal tuto práci hotovou a dokonale provedenou, s redutami v pravidelných rozestupech a všemi břehy opevněnými. Mezitím si vymohl spojení s markýzem z Harcourtu, jenž na sebe nechal dlouho čekat a jenž dvoru vzkázal, že se připojil o dva dny dříve, než tomu ve skutečnosti bylo. Jelikož přicházel přes hory, byl pověřen Neustadtem a všemi tamějšími postaveními. Od hory k lesu byla dobrá půl míle. Tento prostor uzavírala obě ramena Spirebachu, sloučená v jedno pomocí hrází v pravidelných rozestupech uvnitř a nad Neustadtem, jež vytvářela zátopu a bažinu, kterou nebylo lze přejít.

Nacházela se tam zbořená komenda, velmi dobře upravená, kam byly vrženy čtyři prapory s Condrieuem, velmi dobrým brigádním generálem pěchoty. Odtud až k lesu dobře rozmístěné raveliny, všechny kryté z každé strany dvěma děly, každý s praporem vzadu, aby se tam mohl v pravou chvíli vrhnout, a s mezerou mezi každým pro přijetí eskadrony; k tomu Neustadt opevněný a co nejlépe zajištěný dělostřelectvem, se Saint-Frémontem, polním maršálem, jenž tam velel pod Harcourtem, a planina Musbach, kudy jedině mohl nepřítel přijít, zcela odkrytá a ze všech stran bičovaná bateriemi k tomu rozmístěnými. Malý zámeček Hart, v půli svahu hory, byl obsazen a dobře opevněn, dobře zásoben tím, co mohl pojmout z vybraného mužstva. Byl to malý bílý hrádek viditelný odevšad, poněkud stranou a dál vysunutý za Neustadtem. Lesy se brzy staly umělou bažinou díky hrázím v pravidelných rozestupech na Spirebachu, jenž jimi protékal. Zřídily se tam velké záseky a po celé délce byly rozesety drobné hlídky jen k varování. Na místě otevřenějším, na okraji malé pláně, kde na této straně potoka stál mlýn zvaný Freymühle, jehož se s výhodou využilo k zadržování a zaplavování vodou, byly usazeny čtyři prapory podepřené jízdou naší pravice, neboť sem sahala linie, a nedaleko byl i tábor markýze z Renti, velmi dobrého generálporučíka a maršálova švagra. O něco dále, u zbořené vesnice Spirebach, stála jízdní brigáda Bissyho s pěchotou rozdělenou po četách až ke Špýru, kde lesy končily. Ve Špýru množství děl a mnoho pěchoty v opevněních, s jízdní brigádou generálního plukovníka; velela tam markýz z Huxelles a vévoda

z La Ferté, generálporučíci, a pod nimi Hautefort a Lalande, polní maršálové. Od Špýru k Rýnu nezbývalo místo ani pro jedinou eskadronu. Maršál z Choiseul si zřídil hlavní stan ve vsi Lackheim, naproti počátku lesů, směrem ke středu jízdy. Naše levé křídlo jízdy se stýkalo s pravým křídlem markýze z Harcourtu, ale poněkud odsunutým vzad; a on sám se usadil v malé vesnici zcela v horách, poblíž Neustadtu, na této straně.

Když bylo vše takto rozmístěno, pokračovalo se v zdokonalování opevnění všude, kde to bylo uznáno za nutné; a čekalo se s velmi bdělým klidem na to, co by nepřítel mohl nebo chtěl podniknout. Každý večer se před tábory stavěl velký bivak, s polním maršálem, jenž měl ten den službu, na pravici a s brigádním generálem pohotovosti na levici. Mestre de camp pohotovosti se celou noc procházel od jednoho konce k druhému, aby viděl, zda je vše v pořádku. V tomto tažení jsem byl opět v brigádě tvořící druhou linii levice, s dobrákem Lugnym jako brigádním generálem, velmi čestným mužem, jenž mi prokázal tisíce zdvořilostí, ale jenž neměl ani ducha, ani světaznalost, jakou měl Harlus, sloužící toho roku na pobřeží s maršálem z Joyeuse. Rytíř z Conflans byl druhým mestre de camp u nás. Byl to velmi dobrý důstojník, veselý a dobré společnosti, příjemný v soukromí, plný ducha, jenž uměl dobře žít a s nímž jsem si velmi dobře rozuměl. Byl mladším bratrem markýze z Conflans, generálního mestre de camp v Katalánsku ve službách španělského krále, jenž mu udělil Zlaté rouno a jenž jej následujícího roku učinil místokrálem Navarry a grandem Španělska třetí třídy, jejíž grandství zaniká s nositelem, stejně jako u našich vévodů z brevetu. Byli buď vnuky, nebo velmi blízkými příbuznými, a stejného jména, onoho barona z Batteville čili Vatteville, jenž jakožto španělský vyslanec v Anglii způsobil onu urážku kvůli přednosti maršálovi z Estrades, francouzskému vyslanci, jež vyvolala takový rozruch a po níž následovalo slavnostní prohlášení, jež měl španělský vyslanec ve Francii rozkaz učinit králi, že si už nikde nebude nárokovat přednostní postavení vůči němu.[3]

Princ Ludvík, jenž převyšoval spojené síly maršála z Choiseul a markýze z Harcourtu o více než dvaadvacet tisíc mužů, se dva dny po našem příchodu utábořil půl míle od nás za vsí Musbach, na dohled našich hor, a začal si razit cesty ve svých. Několik dní jsme je viděli konat velké pohyby, aniž bychom uhádli příčinu, až jsme si — poté co mnohokrát projeli podél naší fronty a přiblížili se, jak jen mohli, aby prováděli výzvědy, a marně hledali, kudy by mohli zaútočit — všimli, že zřídili baterie na horách, jež se zdály nepřístupné, odkud spustili velký dělostřelecký rachot. Byly to tři baterie těžkých děl v různých výškách, jedna přímo na vrcholu hřebene, a bylo

3. *Vysvětlivka:* Jde o proslulou „aféru předností" z 30. září 1661 v Londýně, kdy se doprovody španělského vyslance barona de Vatteville (Watteville) a francouzského vyslance hraběte z Estrades střetly o přednost kočárů při uvítání švédského vyslance — srážka si vyžádala mrtvé i raněné. Ludvík XIV. na to reagoval hrozbou války; Španělsko nakonec vydalo formální prohlášení, že se již nikde nebude ucházet o přednost před Francií — precedens, na nějž se pak dvory odvolávaly po další desetiletí.

možné velmi jasně rozeznat stany tří praporů, jež tábořily poblíž. Obsadili různé rozptýlené domy podél hory, poblíž onoho zámečku Hart, ostřelovali jej a přiměli k pohybu část jízdy markýze z Harcourtu, sužovanou tímto dělostřelectvem. Tento hrádek je rozzuřil, neboť zasahovali jen vrcholky střech. Snížili tedy jednu baterii, s níž tam udělali velký průlom; podnikli tam několik útoků bez úspěchu, dokud se statečný důstojník, jenž tam velel, když viděl, že je otevřen ze všech stran a bez jakékoli naděje na pomoc, nerozhodl využít okamžiku většího útoku, než byly předchozí, aby stáhl svou posádku otvorem, jejž si zřídil, a sám vyšel poslední ze svého postavení, jež statečně bránil šest dní na dohled obou armád, a stáhl se se svými muži do Neustadtu, přičemž si při odchodu zlomil nohu. Byl chválen a hýčkán celou armádou; maršál mu dal to málo peněz, co měl, a opatřil mu odměnu. Zanechal za sebou stopu střelného prachu, kterou zapálil a jež byla osudná prvním, kdo se vrhli do dobyté pevnůstky. Po tomto výkonu císařští změnili a rozmnožili své baterie a ostřelovali z nich přes město bránu Neustadtu na naší straně, což nemělo jiný účinek, než že přimělo ty, kdo vcházeli či vycházeli, zrychlit krok.

Po měsíci si tak dobře uvědomili marnost svého ostřelování a nemožnost napadnout naše opevnění s byť jen nejmenším úspěchem, že se obrátili k jiným prostředkům, jak nás donutit je opustit; vypravili tedy nájezdy na Sáru až k Metám a nařídili Thüngenovi, aby nic neopomněl a co nejrychleji přešel do Alsaska. Na zprávy, jež o tom dostali, byl Gobert, výtečný brigádní generál dragounů, vyslán s velkým oddílem na Sáru, a markýz z Huxelles na horní Rýn, aby se spojil s Puysieuxem s jízdním plukem, dragouny a pěchotou, a Chamilly byl dosazen na místo Huxellesovo ve Špýru. Puysieux, generálporučík a guvernér Huningue, neměl na obranu horního Rýna téměř žádné jiné vojsko než svobodné rýnské roty, sebranku z posádek a sedláky. Thüngen, nehledě na své rozkazy, umíral touhou přejít Rýn a napáchat co nejhorší škodu, ze vzteku, že byl hned na počátku tažení zajat oddílem pěchoty, jenž se vplížil až k Mohuči, odkud jej odvedli do Philippsburgu. Musel zaplatit, aby vyšel na svobodu, a to spolu s tou urážkou jej velmi rozzuřilo; ale byl tak bedlivě hlídán, že se o přechod nikdy nemohl pokusit. Na Sáře jim Gobert nedal možnost ani podnikat nájezdy, ani plenit, takže se císařští, když konečně pocítili, že další zatvrzelost by jen zvětšila jejich hanbu, rozhodli stáhnout. Když jsem měl pohotovost a procházel se v noci podél našich bivaků, zpozoroval jsem, že jejich obvyklých ohňů, jež spolu s našimi vytvářely v těch horách a pod nimi zvláštní a docela krásný dojem, ubývá, a ráno jsme neslyšeli jejich děla. Jakmile se trochu rozjasnilo, šel jsem k našim ravelinům za maršálem z Choiseul, jenž se tam již procházel, a shledali jsme, že na svých horách už nemají ani děla, ani tábor, ani nikoho. Hustá mlha, jež nám hned nato vzala výhled, se kolem deváté nebo desáté hodiny ranní rozplynula a dovolila nám pozorovat jejich ústup nezakrytě. Táhli v bitevním šiku za planinou Musbach, kde ponechali různé malé rozptýlené jízdní oddíly, aby nás pozorovaly a pouštěly se do šarvátek, kdybychom je následovali. Harcourt přišel za maršálem k vyvýšené ba-

terii, kde jsme byli, a každý byl velmi rád, že je zbaven nepřítele, jenž byl v postavení, jež jsme zaujímali, tak málo nebezpečný, ale jinak tak obtížný kvůli bdělosti, kterou takové těsné sousedství vyžadovalo. Saint-Frémont, jenž měl toho dne službu, vyšel s několika obvyklými strážemi k čelu vsi Weintzingen pod Neustadtem; zachtělo se mu zviditelnit se lacino a několikrát poslal žádat maršála o nějaké oddíly, aby zatlačil to, co bylo v rovině, až maršál nakonec ztratil trpělivost.

Jelikož jeho záměrem bylo zastavit nepřítele, a nikoli jít proti němu do boje, nýbrž zmařit všechny jeho plány přehrazením od hory k Rýnu, byly naše zátopy uspořádány tak, že existovaly jen dva otvory, jimiž bylo možné vycházet jen jednotlivě. Maršálova úvaha tedy byla, že pokud jsou v rovině jen ony malé oddíly, jež jsme viděli, nestojí za to jít k nim, aby je přiměl zrychlit krok; že pokud jsou naopak za živými ploty a tím, co ohraničovalo náš výhled, vojska, nesmí se Saint-Frémont vystavovat tomu, aby byl poražen před našima očima bez možnosti pomoci, a učinit tak bezdůvodně z dobré situace zlou a hanebnou záležitost, když se nepřítel stahoval, aniž by cokoli dokázal provést. Saint-Frémont, jenž měl také své tajné pletichy a jenž byl přítelem markýze z Harcourtu, byl přesto obviněn z toho, že napsal, že záleželo jen na maršálovi z Choiseul, zda porazí nepřátelský zadní voj, aniž by jej o tom dokázal přesvědčit. Nepřítel stáhl svá postavení podél potoka a zátop, jež byla od našich vzdálena jen na dostřel karabiny, celou předchozí noc v naprostém tichu, a nechal tam hořet své ohně, dokud mohly vydržet, a zároveň stáhl všechna děla z baterií; a dělostřelectvo, jež tam nebylo, a svá zavazadla nechali převézt do Wormsu s několika málo oddíly po svém pontonovém mostě, jejž hned poté rozebrali. Jejich armáda pochodovala velmi rychle do Mohuče, kde znovu překročila Rýn, pohrdla dobytím Ebernburgu a Kirnu, dvou dobrých hradů, jichž se mohla zmocnit, kdyby chtěla, a hned poté se rozešla do kvartýrů kvůli píci, ne bez mnoha hádek mezi generály, rozlícenými, že tolik hřímali hrozbami a velkolepými plány a nedokázali nic provést. To bylo výhradně zásluhou schopnosti a zároveň pevnosti maršála z Choiseul, jenž nechal dvůr hřímat, své přední generály křičet, pana z Harcourtu intrikovat, aniž by se dal jakkoli vyvést z klidu.

Nazítří po tomto ústupu jsme šli prohlédnout jejich tábory a práce a obdivovali jsme námahu, jakou museli mít s vytažením děl tak vysoko, i zbytek jejich staveb, jež nám připadaly ohromující. Chyběla jim píce, zásoby si vozili z velké dálky, prostě je k ústupu donutilo všechno dohromady. Maršál si podržel všechny dopisy markýze z Harcourtu i opisy svých odpovědí. Na okraj, naproti místům, jež si to vyžadovala, připsal krátký a ostrý komentář a vše to poslal králi ve velkém sešitě.

Jelikož už nebylo co dělat a vojska se rozcházela do kvartýrů kvůli píci, chtěl jsem odjet do Paříže. Říjen byl již dosti pokročilý, paní ze Saint-Simon ztratila pana Frémonta, otce paní maršálky z Lorges, a zároveň šťastně porodila mou dceru 8. září.[4]

4. *Vysvětlivka:* Jde o narození první dcery autora a Marie Gabriely z Lorges (viz kap. XV) dne 8. září 1696.

Maršál mi to dovolil; zacházel se mnou s takovou zdvořilostí a pozorností, že jsem k němu přilnul a on mi nakonec věnoval svou důvěru, jíž jsem se ve svém věku cítil velmi poctěn. Znal jsem vše, co se odehrálo mezi markýzem z Harcourtu a jím, a ukázal mi onen sešit, jejž poslal králi. Požádal mě, abych po příjezdu vylíčil všechny tyto podrobnosti vévodovi z Beauvilliers a přiměl jej, aby se za něj zasadil, což jsem vykonal zcela ke spokojenosti maršálově.

Kapitola dvacátá čtvrtá

Když jsem dorazil do Paříže, shledal jsem dvůr ve Fontainebleau. Jelikož jsem přijel o něco dříve než ostatní, nechtěl jsem, aby se to král dozvěděl, aniž by mě spatřil, a domníval se, že jsem se vrátil potají. Kromě toho jsem chtěl kvůli maršálu z Choiseul navštívit pana z Beauvilliers. Pospíšil jsem si tedy do Fontainebleau, kde jsem byl velmi dobře přijat, a král ke mně, jak bylo jeho zvykem při mých návratech, promluvil laskavě; řekl mi přitom, že jsem se vrátil poněkud brzy, ale dodal, že na tom není nic zlého.

Měl jsem v hlavě jednu cestu, kterou jsem chtěl uspíšit a o níž budu vzápětí vyprávět, a jež mě nutila vrátit se do Paříže hned po vykonání prvních povinností, když mě po odchodu z králova lever, právě když jsem se chystal ihned nasednout do nosítek, Louville odvedl do sálu komedie, tehdy otevřeného a kam po ránu nikdy nikdo nechodil, jenž byl na konci síně gard. Tam mě upozornil, že se rozšířilo, že když mi král při mé pokloně řekl, že se raduje, že mě vidí zpět v dobrém zdraví, ač poněkud brzy, odpověděl jsem prý mu, že jsem raději přišel navštívit jej hned po příjezdu jako svou jedinou milenku, než abych se na pár dní zdržel v Paříži, jak to dělají mladí lidé se svými. Při tomto vyprávění mi vstoupil oheň do tváře. Vrátil jsem se ke králi, kde bylo ještě mnoho lidí, před nimiž jsem vybuchl nad tím, co mi bylo právě doneseno, a dodal jsem, že bych rád dal mnoho peněz, abych zjistil, kdo tuto černou lotrovinu vymyslel a rozšířil, abych mu ji, ať by to byl kdokoli, mohl vyvrátit a k tomu přidat pořádný počet ran holí, abych naučil jeho i darebáky jemu podobné, aby nepomlouvali poctivé lidi. Zůstal jsem celý den ve Fontainebleau a vyhledával lidi, abych jim tyto řeči opakoval, a aby se ten velký darebák, kdyby zůstal dost skryt, aby unikl trestu, aspoň o té hrozbě doslechl a snad ji sám vyslechl natolik, aby si z ní vzal ponaučení a nechal počestné lidi na pokoji.

Můj hněv a mé řeči se staly novinkou dne. Pan maršál z Lorges, jenž měl službu s holí a jenž mi skočil do řeči, když byla řeč o mém poněkud brzkém příjezdu, takže jsem na to králi vůbec nemohl odpovědět, i kdybych chtěl — ostatně jsem měl k tak nedůstojnému lichocení hodně daleko —, i mnoho starých pánů s ním mě kárali, že jsem mluvil tak nahlas, takovými slovy, v králově domě a přímo v jeho apartmá. Nechal jsem je mluvit, protože mi neříkali nic, co bych sám dobře nepředvídal; ale ze dvou zel jsem si zvolil menší, totiž královu důtku, nebo snad pár dní Bastily, a vyhnul jsem se tomu většímu, totiž nechat lidi uvěřit, že je to pravda, v mém věku a

když mě většina světa ještě málo znala, a nechat se pokládat za nečestného udavače veškeré mladé generace, abych si tak nízkým a bídným způsobem dělal dvůr. Král se o tom nic nedozvěděl, nebo to chtěl ignorovat, rozruch, jejž jsem způsobil, udusil jeho příčinu a přinesl mi čest; a já se vydal na svou malou cestu, o níž budu nyní ihned vyprávět.

Už dlouho mě oddanost, kterou jsem choval k panu z La Trappe, a můj obdiv k němu velmi silně nutily k přání, abych mohl po jeho smrti uchovat jeho podobu, tak jako jeho díla navěky uchovají jeho ducha a jeho zázraky. Jeho upřímná pokora nedovolovala, aby ho kdokoli žádal o svolení nechat se namalovat. Podařilo se cosi zachytit v kůru, z čehož vznikly některé dosti podobné medaile, ale to mě neuspokojovalo. Ostatně, nesmírně zesláblý, skoro už neopouštěl ošetřovnu a nenacházel se už na místě, kde by ho bylo možné zastihnout. Rigault byl tehdy prvním malířem Evropy co do podobnosti portrétovaných a co do silné a trvalé malby; ale bylo třeba přesvědčit muže tak zavaleného zakázkami, aby na několik dní opustil Paříž, a navíc s ním ještě zjistit, zda by jeho hlava byla dost silná, aby vytvořila podobiznu z paměti. Právě tento poslední návrh, jenž ho zprvu vyděsil, byl snad prostředkem, jímž jsem ho přiměl přijmout i ten první. Muže, jenž vyniká nad všechny ve svém oboru, láká, že by v něm mohl vyniknout jedinečným způsobem; svolil tedy k pokusu a věnoval mu k tomu potřebný čas. Snad se mu zalíbily i peníze. Ve svém věku jsem své cesty do La Trappe velmi tajil; chtěl jsem tedy zcela utajit i Rigaultovu cestu a jako podmínku jsem si stanovil, že bude pracovat jedině pro mě, že mi zachová naprosté tajemství, a že pokud si z toho pořídí kopii, jak si to bezpodmínečně přál, uchová ji v naprosté skrytosti, dokud mu s postupem let nedovolím ji ukázat. Za sebe žádal tisíc tolarů v hotovosti po návratu, uhrazení veškerých výloh, cestu poštou v kočárku za jeden den tam a stejně tak zpět. Nesmlouval jsem nic a vzal jsem ho za slovo ve všem. Bylo to na jaře, a dohodli jsme se, že to bude po mém návratu z armády a že kvůli tomu vše ostatní odloží. Zároveň jsem se domluvil s novým opatem, panem Maisnem, tajemníkem pana z La Trappe, usazeným tam už mnoho let, a s panem ze Saint-Louis, bývalým brigádním generálem jízdy, velmi váženým u krále, také dávno tam usazeným, o nichž budu mít jinde příležitost pohovořit, a kteří si tento portrét pana z La Trappe přáli neméně než já.

Vracel jsem se tedy z Fontainebleau a v Paříži jsem přenocoval jen jednu noc, kde jsem po příjezdu domluvil vše s Rigaultem, jenž vyjel nazítří po mně. Po příjezdu jsem upozornil své spoluviníky a panu z La Trappe jsem řekl, že jeden důstojník, kterého znám, má takovou vášeň jej spatřit, že jej prosím, aby k tomu ráčil svolit (neboť už skoro nikoho nepřijímal); dodal jsem, že v naději, kterou jsem mu dal, tento důstojník brzy přijede, že je velmi koktavý a nebude jej obtěžovat řečmi, ale že to hodlá vynahradit svými pohledy. Pan z La Trappe se laskavě usmál, shledal tohoto důstojníka zvědavým na věc dosti nepatrnou, a slíbil mi, že ho přijme. Po Rigaultově příjezdu jsme ho já, nový opat a pan Maisne hned ráno dovedli do ja-

kéhosi kabinetu, jenž opatovi ve dne sloužil k práci a kde jsem se obvykle vídal s panem z La Trappe, jenž tam přicházel ze své ošetřovny. Tento kabinet byl osvětlen z obou stran a měl jen bílé stěny, s několika zbožnými rytinami a slaměnými sedadly, s psacím stolem, na němž pan z La Trappe napsal všechna svá díla a jenž se v ničem nezměnil. Rigault shledal to místo pro světlo přímo vysněné; otec opat se posadil na místo, kde míval ve zvyku sedávat se mnou pan z La Trappe, v koutě kabinetu, a Rigault jej naštěstí shledal zcela vhodným k dobrému pozorování ze svého úhlu. Odtud jsme jej zavedli na jiné místo, kde jsme si byli jisti, že jej nikdo nespatří ani nevyruší. Rigault je shledal velmi vhodným co do denního světla a hned tam donesl vše, co potřeboval k provedení.

Odpoledne jsem svého důstojníka představil panu z La Trappe; důstojník se s námi posadil na místě, jež si ráno vyhlédl, a zůstal s námi asi tři čtvrtě hodiny. Jeho obtíž s mluvením mu posloužila jako omluva, proč se příliš nezapojoval do rozhovoru, odkud odešel, aby na svém již připraveném plátně zachytil obrazy a představy, jimiž se dobře naplnil. Pan z La Trappe, s nímž jsem ještě dlouho zůstal a s nímž jsem ani tak nerozmlouval, jako jsem se snažil ho rozptýlit, si ničeho nevšiml a jen litoval, jak má ten důstojník svázaný jazyk. Nazítří se totéž opakovalo. Pan z La Trappe zprvu usoudil, že muž, jehož vůbec neznal a jenž se tak obtížně zapojoval do hovoru, ho už dostatečně viděl, a jen z ochoty mi nechtěl odmítnout, aby zas přišel. Doufal jsem, že to bude stačit, a to, co jsem z portrétu viděl, mi to potvrdilo, tak mi připadal dobře zachycený a podobný; ale Rigault bezpodmínečně chtěl ještě jedno sezení, aby jej podle svého zdokonalil: bylo tedy třeba to vymoci na panu z La Trappe, jehož to zjevně unavovalo a jenž mi to zprvu odmítl, ale já jsem tolik naléhal, že jsem mu tuto třetí návštěvu spíše vyrval, než získal. Řekl mi, že vidět muže, jenž si nezaslouží a nepřeje nic než být skryt a jenž už nikoho nepřijímá, je při tolika návštěvách ztráta času a směšnost; že tentokrát ustupuje mé dotěrnosti a rozmaru, který u něj podporuji, muže, jehož nechápe a s nímž se navzájem neznají a nemají si co říci; ale že to je alespoň pod podmínkou, že to bude naposledy a že už mu o tom nebudu mluvit. Řekl jsem Rigaultovi, ať se postará, aby se tam už nemusel vracet, protože už nebylo v co doufat. Ujistil mě, že za půl hodiny bude mít vše, co si předsevzal, a že už jej nebude potřebovat dál sledovat. Skutečně mi dodržel slovo, a nebylo to ani celou půlhodinu.

Když odešel, pan z La Trappe mi vyjádřil své překvapení, že byl tak dlouho a tak pozorně sledován, a to jakýmsi němým. Řekl jsem mu, že je to nejzvědavější člověk na světě, jenž vždy choval největší touhu ho spatřit, že z toho byl tak šťasten, že mi přiznal, že z něj nedokázal spustit oči, a že navíc, když je tak koktavý, jak je, ho rozhovor, do něhož se nemohl souvisle zapojit, nijak nerozptyloval a on myslel jen na to, jak se dosyta pokochat pohledem na něj. Změnil jsem téma co nejrychleji jsem mohl a pod záminkou, že jej zaměstnám věcmi, jež se nemohly říci před Rigaultem, jsem se snažil odvést ho od úvah o pohledech, jež — vysvětlené jen tím, zač jsem je

vydával — byly ve skutečnosti tak neobvyklé, že jsem stále umíral strachy, aby ho nenapadl jejich skutečný důvod, nebo aby o něm alespoň nepojal podezření, jež by naše dílo učinilo buď zbytečným, nebo velmi obtížným k dokončení. Štěstí bylo takové, že nikdy nic netušil.

Rigault pracoval zbytek dne a ještě den nato, aniž by pana z La Trappe znovu spatřil, s nímž se rozloučil, když od něj při třetí návštěvě odcházel, a vytvořil dílo tak dokonalé, jaké by dokázal vytvořit, i kdyby ho maloval otevřeně přímo podle skutečnosti. Podobnost v nejzazší přesnosti, mírnost, jasnost, majestátnost jeho tváře, ušlechtilý, živý, pronikavý oheň jeho očí tak obtížně zachytitelný, jemnost i všechen ten duch a velikost, jež vyjadřovala jeho fyziognomie, ona upřímnost, ona moudrost, onen vnitřní klid muže, jenž vládne svou duší, to vše bylo zachyceno, až po ony půvaby, jež nikdy neopustily tuto tvář vyčerpanou pokáním, věkem a utrpením. Ráno jsem ho nechal nakreslit otce opata sedícího u stolu pana z La Trappe kvůli postoji, oděvu i samotnému stolu tak, jak byl, a nazítří odjel s tou vzácnou hlavou, kterou tak dobře zachytil a tak dokonale ztvárnil, aby ji v Paříži přenesl na velké plátno a doplnil o tělo, stůl a vše ostatní. Byl dojat až k slzám velkolepou podívanou kůru a všeobecného přijímání při velké mši na svátek Všech svatých a nemohl otci opatovi odmítnout kopii ve velkém formátu, podobnou mému originálu. Byl u vytržení radostí, že se mu tak dokonale podařilo něco tak nového a bezpříkladného, a jakmile byl v Paříži, pustil se do kopie pro sebe a do té pro La Trappe a po přestávkách pracoval na oděvu a všem ostatním, co mělo být na mém originálu. Trvalo to dlouho, a přiznal mi, že z toho úsilí, jež v La Trappe vynaložil, a z opakování týchž obrazů, jež si vybavoval, aby lépe provedl kopie, div nepřišel o rozum a poté nebyl po několik měsíců vůbec schopen pracovat na portrétech. Marnivost mu zabránila dodržet mi slovo, navzdory těm tisíci tolarů, jež jsem mu nechal donést nazítří po jeho příjezdu do Paříže. Nedokázal se s postupem času, tedy po třech měsících, ubránit tomu, aby své mistrovské dílo ukázal, ještě než mi je vrátil, a tím učinil mé tajemství veřejným. Po marnivosti přišel zisk, jenž jej dokonale svedl, a postupem času vydělal na kopiích, dle vlastního přiznání, přes pětadvacet tisíc livrů, a právě to věc rozhlásilo. Když jsem viděl, že je to hotová věc, objednal jsem si u něj kopie sám, poté co jsem mu vytkl jeho nevěrnost, a rozdal jsem jich mnoho.

Byl jsem velmi rozzloben rozruchem, jejž to ve světě vyvolalo, ale utěšoval jsem se tím, že jsem si navždy uchoval tak drahou a slavnou podobiznu a předal potomstvu portrét muže tak velikého, tak dokonalého a tak proslulého. Nikdy jsem se mu neodvážil přiznat svou krádež; ale při odjezdu z La Trappe jsem mu o ní zanechal celé vylíčení v dopise, v němž jsem ho žádal o odpuštění. Byl tím nesmírně zarmoucen, dotčen a zdrcen; přesto se na mě nedokázal hněvat. Odepsal mi, že mi jistě není neznámo, že jeden římský císař říkával: že miluje zradu, ale nemiluje zrádce; že on sám to však vidí docela jinak, že miluje zrádce, ale nemůže než nenávidět jeho zradu. Do La Trappe jsem věnoval velkou kopii a jednu malou, a dvě malé, totiž poprsí, panu

ze Saint-Louis a panu Maisnovi; vše jsem poslal najednou. Pan z La Trappe měl už několik let pravou ruku ochrnutou a nemohl ji používat. Jakmile jsem měl svůj originál, kde je namalován s perem v ruce, sedící u svého stolu, dal jsem tuto okolnost napsat na zadní stranu plátna, aby v budoucnu nedošlo k omylu, a zejména způsob, jakým byl namalován z paměti, aby nebyl podezírán z ochoty se k tomu propůjčit. Do Paříže jsem dorazil v předvečer dne, kdy měl král přijet z Montargis do Fontainebleau s princeznou, a byl jsem tam, když vystupoval z kočáru. Doufal jsem, že jsem tak svou malou cestu dokonale utajil.

Než přejdu k savojské princezně, je třeba říci slovo o tom, co se dělo v Itálii. Pan Savojský, jenž už zcela otevřeně vystoupil a zároveň byl posmělen jakousi dosti značnou porážkou císařských v Uhrách, kterou jim uštědřil sám Velký pán[1], mluvil o neutralitě důrazněji. Leganez, guvernér Milánska, se nechal slyšet, že má plnou moc od Španělska; Mansfeld, generální komisař císařův v Itálii, se tomu ze své strany stále stavěl na odpor. Tato hra byla prohlédnuta, a aby ji vyjasnil, postavil se pan Savojský 15. září do čela armády maršála Catinata, aby vstoupil do Milánska, a zahájil obléhání Valenzy. Nato mu spojenci, kteří nechtěli nic uzavřít s markýzem ze Saint-Thomas, jehož jim pan Savojský vyslal do Milána, vyhlásili válku se všemi formalitami; a aby ji dali pokládat za zcela jistou, poslali zároveň kartel pro výměnu zajatců, k níž by z obou stran došlo. Byl to jen poslední pokus. Brzy se stali povolnějšími, a 10. října byla oboustranně podepsána neutralita Itálie[2], tak, jak ji pan Savojský navrhl, přičemž zároveň zrušil obležení Valenzy; a maršál Catinat už nemyslel na nic jiného, než aby svou armádu vrátil zpět přes hory. Restituce ujednané s panem Savojským mu byly provedeny; vévodové z Foix a z Choiseul dostali svolení se vrátit, a Gouvon, mimořádný vyslanec pana Savojského, přišel za to králi poděkovat a, než dorazí řádný vyslanec, být přítomen příjezdu princezny. Byl to muž obratný, velkého ducha a zdvořilosti, dokonale znalý dvorů, a jenž se nesmírně zalíbil úplně všem. Král si ho oblíbil a vyznamenal ho natolik, že ho vzal s sebou do Marly, důvěrnost, jíž před ním žádný cizí ministr nedosáhl a jež nebyla poskytnuta žádnému jinému.

Domácnost princezny se zastavila téměř na tři týdny v Lyonu a čekala, až bude princezna na dosah Pont-de-Beauvoisin, kde ji měla přijmout. Přijela tam brzy, v úterý 16. října, doprovázena princeznou z La Cisterne a paní z Noyers. Markýz z Dronero měl na starosti veškeré vedení; jemu, stejně jako důstojníkům a dámám jejího doprovodu, bylo jménem krále rozdáno mnoho krásných darů. Odpočinula si v domě, jenž jí byl připraven na savojské straně, a tam se vystrojila. Poté přišla k

1. *Vysvětlivka:* Jde patrně o bitvu u Olaše (Ulaş) 26. srpna 1696, v níž sultán Mustafa II. osobně velel osmanským vojskům k vítězství nad habsburskou armádou (padl mj. císařský generál Heissler) — porážka, jež oslabila postavení Vídně vůči jejím spojencům a dodala vévodovi savojskému odvahu k otevřenému vystoupení.
2. *Ediční poznámka:* Moderní historiografie datuje tzv. vigevanskou konvenci, jíž Francie, Savojsko, císař a Španělsko rozšířily turínský mír (viz kap. XXI) na všeobecné příměří v Itálii, k 7. říjnu 1696 — tedy o tři dny dříve, než uvádí Saint-Simonův text.

mostu, jenž je celý na francouzské straně, u jehož vstupu ji přijal její nový dům a odvedl ji do obydlí na francouzské straně, jež jí bylo připraveno. Tam přenocovala, a pozítří se rozloučila se vší svou italskou domácností, aniž by uronila jedinou slzu, a nedoprovázela ji žádná jiná osoba než jediná komorná a lékař, jenž neměl ve Francii zůstat, a oba byli skutečně brzy posláni zpět.

Než budu pokračovat, nesmím opomenout dvě věci, jež se na tomto místě staly, z nichž jedna byla příčinou princeznina pobytu tam. Hrabě z Brionne, pověřený jménem krále přijmout princeznu od markýze z Dronero, jenž ji předával jménem pana Savojského, si nárokoval, aby v aktu předání, v němž byl vévoda savojský titulován „královskou Výsostí", byl on sám titulován „Výsostí"; a tak se v tom zatvrdil, ať mu z obou stran řekli cokoli, že markýz z Dronero, aby princeznu déle nezdržoval, vypustil titul Výsosti z obou stran a vyhnul se výslovné zmínce o panu vévodovi savojském. Tento kníže byl nesmírně uražen, když se o Brionnově tvrdohlavosti dozvěděl, a král to rovněž pokládal za velmi zlé, ale věc už byla vykonána a uzavřena, a už se o tom dále nemluvilo.

Druhá věc, jež se tam stala, přišla poslem od krále, jímž přišel rozkaz jednat s princeznou ve všem jako s dcerou Francie a jako by si už vzala Monseigneura vévodu z Bourgogne. Nesnáz s jejím postavením vůči všem přiměla Monsieura, aby o to krále požádal, prince a princezny krve, aby si to přáli, a krále, aby to učinil. Tento posel dorazil právě v okamžiku princeznina příjezdu, takže políbila jen vévodkyni du Lude a hraběte z Brionne, a jen vévodkyně du Lude před ní seděla. Ve všech městech, jimiž projížděla, byla přijímána jako vévodkyně z Bourgogne, a ve dnech pobytu ve velkých městech obědvala veřejně, obsluhována vévodkyní du Lude; kromě jídel ve dnech pobytu jídaly její dámy vždy s ní. Cestovala po malých denních úsecích.

V neděli 4. listopadu se král, Monseigneur a Monsieur vydali odděleně do Montargis vstříc princezně, jež tam dorazila v šest hodin večer a byla přijata králem u dvířek svého kočáru. Odvedl ji do apartmá, jež jí bylo vyhrazeno v témže domě ve městě, kde byl ubytován král, poté jí představil Monseigneura, Monsieura a pana vévodu z Chartres. Vše, co bylo vyprávěno o jejích vtipných a duchaplných lichotkách, o její nenucenosti, a přitom o odměřeném vzhledu a uctivých způsobech princezny, nesmírně všechny překvapilo a krále okouzlilo hned od počátku. Neustále ji chválil a stále ji hýčkal. Spěchal poslat posla k paní z Maintenon[3], aby jí oznámil svou radost a chválu princezny. Poté večeřel s dámami z výpravy a princeznu nechal usadit mezi sebe a Monseigneura.

Nazítří pro ni král přišel, odvedl ji na mši a poté obědval, jako předešlého dne večeřel, a hned poté nasedli do kočáru, král a Monsieur vzadu, Monseigneur a princezna vpředu, u dvířek na její straně vévodkyně du Lude. Monseigneur vévoda z

3. *Ediční poznámka:* Chéruelovo vydání zde odkazuje na dopis, jejž Ludvík XIV. napsal z Montargis paní z Maintenon a jenž je otištěn v příloze na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 1, č. III).

Bourgogne je potkal u Nemours, král ho nechal nasednout k druhým dvířkům, a kolem páté hodiny večerní dorazili do Fontainebleau, na nádvoří Bílého koně. Celý dvůr stál na podkovovitém schodišti, což tvořilo velmi krásnou podívanou s davem dole. Král vedl princeznu, jež jako by mu vypadla z kapsy, a odvedl ji velmi pomalu na chvíli na tribunu, poté do velkého apartmá královny matky, jež jí bylo vyhrazeno, kde na ni čekala Madame se všemi dvorními dámami. Král jí jmenoval přední z princů a princezen krve, poté řekl Monsieurovi, aby jí představil všechny ostatní a dbal na to, aby ji přiměl pozdravit všechny osoby, jež to měly učinit, a že si jde odpočinout. Odešel také Monseigneur, jeden k paní z Maintenon, druhý k paní princezně de Conti, jež se ještě neoblékla kvůli výrůstku, jejž si nechala odstranit z oka a o nějž málem přišla. Monsieur tedy zůstal vedle princezny, oba vestoje, jmenoval jí všechny, muže i dámy, kteří jí přicházeli líbat lem šatů, a říkal jí, koho má políbit sama, totiž princy a princezny krve, vévody a vévodkyně a další nositele taburetu, maršály Francie a jejich manželky. To trvalo dobré dvě hodiny, poté princezna večeřela sama ve svém apartmá, kde ji poté v soukromí navštívily paní z Maintenon a paní princezna de Conti. Nazítří šla navštívit Monsieura a Madame k nim domů a Monseigneura u paní princezny de Conti, a obdržela množství šperků a drahokamů; a král poslal veškeré korunní klenoty paní z Mailly, aby jimi princeznu zdobila, jak dlouho by si přála.

Král stanovil, že se jí bude říkat prostě princezna, že bude jíst sama, obsluhována vévodkyní du Lude, že bude vídat jen své dámy a ty, jimž k tomu král výslovně udělí svolení, že zatím nebude držet dvůr, že Monseigneur vévoda z Bourgogne ji bude navštěvovat jen jednou za čtrnáct dní, a jeho páni bratři jednou měsíčně. Celý dvůr se 8. listopadu vrátil do Versailles, kde princezna dostala apartmá královny a poté paní Dauphiny, a kde se po příjezdu vše, co z významnějších osob zůstalo v Paříži, dostavilo a bylo jí ihned představeno stejně jako ve Fontainebleau. Král a paní z Maintenon si z princezny učinili svou hračku, jejíž lichotivý, vlídný, pozorný duch se jim nesmírně zalíbil a jež si u nich postupně osobovala volnost, o niž se nikdy neodvážilo pokusit žádné z králových dětí, a jež je okouzlovala. Ukázalo se, že pan Savojský byl o našem dvoře důkladně informován a svou dceru dobře poučil; ale co bylo skutečně udivující, bylo to, jak z toho dokázala těžit a s jakou grácií uměla vše dělat. Nic se nevyrovná lichotkám, jimiž brzy dokázala okouzlit paní z Maintenon, kterou nikdy nenazývala jinak než „má teto", a k níž se chovala s větší podřízeností a úctou, než by to dokázala vůči matce nebo královně, a přitom s takovou zdánlivou familiárností a volností, jež ji uchvacovaly, a s ní i krále.

Slečnám ze Soissons, jež se v Paříži chovaly velmi podivně a jež ke dvoru vůbec nechodily, bylo zakázáno princeznu vídat. Byly to sestry hraběte ze Soissons a prince Evžena Savojského[4]: princ Evžen sloužil císaři a dosáhl nejvyšších vojenských hod-

4. *Vysvětlivka:* Princ Evžen Savojský (1663–1736), pozdější nejslavnější vojevůdce habsburské monarchie (Zenta 1697, Blenheim 1704, Bělehrad 1717) — v roce 1696 teprve třiatřicetiletý generál v

ností, hrabě opustil Francii, kde předtím vždy pobýval, před rokem či dvěma a bloudil po Evropě, aniž by kdekoli získal místo.

císařských službách; zde poprvé zmíněn jako bratr „slečen ze Soissons“, dětí hraběte a hraběnky ze Soissons (Olympia Manciniová, neteř kardinála Mazarina).

Kapitola dvacátá pátá

Král, jenž už nějakou dobu tajně držel Callièra v Holandsku, ho tam po uzavření italské neutrality nechal vystoupit jako svého veřejného vyslance a nemeškal jmenovat své zplnomocněnce pro jednání o míru v Holandsku: Courtina a Harlaye, státní rady, z nichž druhý byl zetěm kancléře, a jako třetího Crécyho. Toho jsem již dříve představil. Harlay už předtím marně pobýval na holandských hranicích. Byl to duchaplný a velmi světácký muž, dlouho intendant v Burgundsku, milující nádheru. Úsudek mu neodpovídal duchaplnosti a byl ješitný jako všichni Harlayové, ale neměl tolik z jejich náladovosti a rozmarů. Obecně ho ctižádost činila zdvořilým a snažil se líbit a získávat si lidi. Zůstal prvním zplnomocněncem, a to brzy poté a ještě před odjezdem, protože Courtin, jemuž slábl zrak, se omluvil. Ten byl velmi malý muž, hezoučký, dosti směšného vzezření, ale plný ducha, rozumu, úsudku, vyzrálosti a půvabu, jenž zestárl v diplomacii, dlouho velvyslanec v Anglii, a všude se líbil a měl úspěch. Byl důvěrným přítelem pana z Louvois. Král s ním mluvil, kdykoli ho spatřil, a bával ho někdy i do Marly – byl to jediný muž taláru, jenž měl tuto výsadu důvěrnosti, a navíc tu výjimku, že se směl objevit před králem a všude vůbec bez pláště jako ministři. Pelletier de Sousy, bratr ministra, si tuto výsadu podle jeho vzoru osoboval poté, co mu král po smrti pana z Louvois svěřil opevnění, kvůli němuž jezdil do Marly, ale jen aby tam přespal dvě noci ve dnech, kdy tam s králem pracoval.

Abych tyto dva muže, kteří tolik ovlivňovali zahraniční záležitosti – zejména Courtin –, přiblížil, chci vypravovat dvě příhody z jejich života. Oba byli přáteli pana z Chaulnes. Když byl Courtin intendantem v Pikardii, pan z Chaulnes mu vřele doporučil do péče svá krásná a velmi rozlehlá panství Chaulnes, Magny a Picquigny a Courtin mu nemohl odmítnout úlevu, o niž žádal. Po objížďce byl pan z Chaulnes velmi spokojen a doufal, že to tak půjde dál; Courtin však při přezkoumání svých výměrů zjistil, že tím, co odňal panstvím pana z Chaulnes, silně přetížil jiné daňové obvody. Šlo o velké částky, pojaly ho skrupule; neváhal a vrátil ze svého to, co podle svého mínění uložil každé farnosti navíc kvůli úlevě poskytnuté farnostem pana z Chaulnes, a vzdal se intendance, aniž ho v ní král dokázal udržet. Král k němu měl ve věcech míru tolik důvěry, že na něj naléhal, aby zůstal zplnomocněncem, a svolil, aby jeho dcera paní z Varangeville byla zasvěcena do tajemství a psala vše pod jeho vedením – on se však nedokázal odhodlat ani

k cestě, ani k práci. Se zrakem mu ubývalo i zdraví. Býval velmi galantní a strávil celý život ve veřejných záležitostech a v nejvznešenější společnosti, kde byl velmi oblíben, a rozhodně chtěl vložit mezi život a smrt jistý odstup; od té doby se také skoro neukazoval a žil velmi v ústraní.

Pan z Harlaye, s tváří kostlivce a přízraku, byl také galantní. Kancléř Boucherat, jeho tchán, byl důvěrným přítelem pana z Chaulnes, a pan z Chaulnes byl v době této příhody na kordy s panem z Pontchartrain, prvním prezidentem rennského parlamentu – oba v Bretani, oba u dvora proti sobě intrikovali, seč mohli, o to, kdo z nich zvítězí ve svých nárocích. Pontchartrain byl také velmi galantní a v Paříži vedl dopisní styk s jednou ženou, s níž byl velmi zadobře a jež znala všechny jeho tahy proti panu z Chaulnes. Ďábel tomu chtěl, že se Harlay do téže ženy zamiloval a že si ona myslela, že vše urovná tím, že nebude vůči novému milenci krutá, aby tím lépe posloužila tomu prvnímu. Kancléř byl o všem zpraven od pana z Chaulnes a byl otevřeně na jeho straně proti Pontchartrainovi. Vše, co se osnovalo jednoho proti druhému, se dělo před Boucheratovýma očima, a velmi často jeho prostřednictvím. Vroucně miloval svou dceru, paní z Harlaye, a nic před Harlayem, jenž s ním bydlel, netajil. Láska Harlaye zkazila natolik, že vydal svého přítele své milence a podával jí zprávy o všem nejtajnějším, co se dělo proti Pontchartrainovi.

Tato hra trvala sotva dva tři měsíce, když nastala pro oba nepřátele velmi důležitá otázka, u níž byly ze všech stran uvedeny do pohybu veškeré páky. V nejprudším víru těchto intrik přišel Harlay z Versailles k paní domů, a ta shledala jeho vyprávění tak závažným, že od něj vyžadovala, aby celý svůj objev sepsal písemně, zatímco ona zvlášť napíše Pontchartrainovi, aby mu neposílala celý svazek v téže obálce. Harlay byl unaven, musel poslechnout a psát u té ženy: psaní bylo dlouhé a podrobné. Hlava se mu rozpálila, naplnila se jménem pana z Chaulnes natolik, že když dopis zapečetil, napsal na něj adresu pana z Chaulnes místo pana z Pontchartrain, a protože byl poštovní den a čas naléhal, odešel a dal ho lokajovi, aby ho odnesl na poštu, a šel si velmi unaven lehnout. Lze si domyslet překvapení pana z Chaulnes, jenž dokonale znal písmo pana z Harlaye – na jehož důvěrné přátelství a pomoc naprosto spoléhal, jak osobně, tak s ohledem na kancléře –, když se viděl takto zrazen, a bolest Pontchartraina, jenž od Harlaye neobdržel důležité zprávy ohlášené dopisem jeho přítelkyně. Ti dva nevěděli, co se s dopisem stalo, ale Harlay si na svůj omyl vzpomněl, byl zoufalý, ale neodvážil se to oznámit.

Ocitl se tak v podivné úzkosti z oprávněného hněvu pana z Chaulnes a z toho, jak by mohl jeho zrady využít. Viděl se ztracen u svého tchána a před světem v postavení, jež ho mohlo utopit, a zároveň i dosti směšný. Zvolil mlčení a čekání, až bomba vybuchne. Pan z Chaulnes zase dokázal z tak hrubého omylu vytěžit a stejně dobře dokázal na sobě nic nedat znát. Harlay byl ve střehu, chvěl se při každé bretaňské poště a oddechl si vždy jen do příští; ale strnul hrůzou, když se dozvěděl, že pan z Chaulnes je na cestě do Paříže.

Míval ve zvyku, hned prvních dní po svých návratech do Paříže, zvát na oběd kancléře s rodinou a několik nejbližších přátel. Až dosud Harlay kličkoval, aby se panu z Chaulnes všude vyhnul, a navštěvovat ho chodil, jen když měl jistotu, že ho nezastihne. Ale srdce mu tlouklo strachy z toho oběda – jestli bude jako obvykle pozván, jestli tam v případě pozvání půjde, a pokud půjde, co se s ním stane a jakou scénu by tam mohl zažít před svým tchánem. Byl pozván a šel tam jako člověk vedený na šibenici. Pan z Chaulnes zlomyslně nechal ten oběd připadnout na den bretaňské pošty. Společnost přichází, je přijata s obvyklou vlídností, ale k panu z Harlaye ani slovo. Chvíli před podáváním jídla se pan z Chaulnes podívá na hodiny, obrátí se ke kancléři a řekne mu, že se jde obědvat, že je den bretaňské pošty, že všechny jeho dopisy jsou hotové, ale že ho žádá o dovolení strávit půl čtvrthodiny ve své pracovně, protože je jeho zvykem vždy osobně dohlédnout na jejich zapečetění – a při tom se dívá Harlayovi přímo do očí – a na nadepsání adres, aby se předešlo omylům, jež se občas stávají a mohou být nepříjemné; a hned nato s úsměvem, stále hledě na Harlaye, odejde do své pracovny. Harlay, jak později řekl Valincourtovi, jenž mi to vyprávěl, málem omdlel a skutečně mu bylo tak zle, že se toho obával; přesto to skryl, k čemuž mu dobře posloužila jeho přirozená mrtvolná bledost. Majordom přišel oznámit panu z Chaulnes, jenž se ve své pracovně smál a kochal se svou pomstou; ten vyšel, nechal kancléře a dámy projít napřed, vzal Harlaye za ruku a se stálým úsměvem řekl: „Pojďte, pane, a připijme si spolu: takhle já se umím mstít." Nad těmi slovy se druhý div nepropadl do země; nedokázal odpovědět ani slovo; obědval mizerně, zdálo se mu, že se obědvá příliš dlouho, a jakmile mohl, zmizel, aniž to příliš dával najevo. Od té doby o tom pan z Chaulnes nikdy víc nemluvil, a Harlay, nevěda už, jak vyjít s mužem tak uraženým a zrazeným, a přitom tak moudrým, tak umírněným, tak pánem sebe sama, z toho div nezemřel studem a bolestí. Mezi těmito dvěma zplnomocněnci je sám o sobě propastný rozdíl, a to i v jednání s týmž vévodou z Chaulnes.

Callières byl konečně jmenován třetím.[1] Byl to Normanďan, v mládí připoutaný k pánům z Matignonu, k nimž si po celý život zachoval velkou úctu a zdrženlivost. Jeho otec jim sloužil. Byl velmi vzdělaný, měl velký smysl pro záležitosti a byl vynalézavý, velmi střídmý a pracovitý, nesmírně spolehlivý a čestný muž. Nevím, kdo ho navrhl na tajnou cestu do Polska, když šlo o volbu hraběte ze Saint-Paul. Vedl si tam velmi dobře a spřátelil se tam s Morsteinem, velkým pokladníkem Polska, jenž byl velmi profrancouzsky smýšlející a usilovně pracoval pro volbu hraběte ze Saint-Paul, k níž nedošlo jen kvůli smrti tohoto kandidáta, zabitého při přechodu Rýna. Callières, jemuž u Morsteina bylo dobře, u něj zůstal, a jelikož byl tento sená-

1. *Vysvětlivka:* François de Callières (1645–1717), pozdější slavný diplomat a autor pojednání o umění vyjednávat se suverény (*De la manière de négocier avec les souverains*, 1716). Jednání, k němuž se zde autor dostává, vyústí v následujícím roce v ryswický mír (1697), na jehož uzavření se Callières spolu s Harlayem a Crécym podílel jako jeden ze tří francouzských zplnomocněnců.

tor zcela profrancouzský, jeho svědectví přispělo k tomu, že Callières, jenž byl již na místě, byl použit v několika nenápadných jednáních na severu, a dokonce i v Holandsku. Se zprávami, které z nich několikrát přišel podat, byli spokojeni, a všude, kde pobýval, si získal přátele. Morstein, jenž se v Polsku znesvářil natolik, že se obával o svou svobodu i o svůj život, dal v obavě z blížící se bouře přenést do Francie velké finanční prostředky a sám je následoval s Callièrem, jakmile uznal, že je čas. Usadil se v Paříži jako velmi bohatý muž a svého přítele ubytoval u sebe. Měl jen jednoho syna, o němž jsem se zmínil u obléhání Namuru, kde padl. Otec nabyl rozsáhlá panství, mimo jiné statky rodu Vitry, a hledal pro syna vznešený sňatek. Pana z Chevreuse při špatném stavu jeho financí lákal pádný argument „bez věna" víc, než ho odrazovala nepříjemnost vzít si za zetě polského psance, jenž sem spadl jako z nebe, a ochotně tuto nabídku vyslechl. Callières byl vyjednavačem za Morsteina, a jelikož tomu nešlo o nic jiného než o spříznění, byla věc brzy uzavřena a Callières si u pana z Chevreuse získal přízeň. Smrt syna a poté otce následovaly dosti brzy po sňatku. Callières se svěřil do ochrany pana z Chevreuse, jemuž se zalíbil svou vzdělaností, smyslem pro záležitosti a úsudkem a péčí, kterou věnoval záležitostem obou dcer, jež po sobě zeť zanechal.

Takový byl Callièrův život a zaměstnání, když náhoda způsobila, že na pařížských ulicích potkal holandského obchodníka, svého velkého přítele a člověka ve své zemi velmi váženého, jenž přijel do Paříže kvůli záležitostem zajatých lodí a obchodu; obnovili známost a přátelství, mluvili o válce a míru a tak dlouho spolu uvažovali, že mu obchodník upřímně přiznal potřebu a touhu své republiky po míru. Zašli do takové hloubky, že Callières pokládal za nutné podat o tom zprávu panu z Chevreuse. Ten byl s vévodou z Beauvilliers, svým švagrem, jenž seděl v radě, doslova jedno tělo; přivedl mu Callièra a jeho vyprávění se líbilo. Tito pánové ho ukázali Croissymu, strýci svých manželek, a Pomponnovi, svému příteli, jenž byl také ministrem, a výsledkem všech těchto rozhovorů bylo, že Callières byl tajně vyslán do Holandska. Vrátil se po několika měsících a byl znovu vyslán, a při této poslední cestě dovedl záležitosti k bodu, kdy byly hlavní obtíže na počátku zimy odstraněny a kdy dostal rozkaz vystoupit veřejně jako vyslanec krále v Holandsku. Viděli jsme, že Courtin se omluvil z funkce zplnomocněnce pro mír, že se jím stal jeho kolega Harlay a Crécy byl jmenován; chtěli ho tam pro jeho schopnosti a zkušenost, prosazovaného otcem de La Chaise a jezuity. Příklad tak bezvýznamného muže způsobil, že Callières byl zařazen až jako třetí – on, jenž sám dovedl celou záležitost až do tohoto bodu a byl o všem důkladně obeznámen.

Byl to vysoký hubený muž, s velkým nosem, s hlavou zakloněnou, roztržitý, zdvořilý, uctivý, jenž díky dlouhému životu mezi cizinci přejal veškeré jejich způsoby a nabyl nepříjemného zevnějšku, na nějž si dámy a lidé dobré společnosti nedokázali zvyknout, ale jenž mizel, jakmile se s ním hovořilo o věcech, a ne o maličkostech. Byl to celkově velmi dobrý člověk, nesmírně moudrý a rozumný, jenž miloval

stát a byl velmi vzdělaný, velmi skromný, dokonale nezištný, a jenž se neobával znelíbit se králi ani ministrům, pokud šlo o vyřčení pravdy a toho, co si myslel, a to až do konce, a jenž je velmi často přiváděl zpět ke svému názoru.

Král projednával jinou záležitost, kvůli níž urychlil návrat princů z armády, aby nebylo patrné, s kterým z nich vlastně jedná. Abbé z Polignaku, velvyslanec v Polsku, se domníval, že tam vidí příležitost k volbě ve prospěch pana prince de Conti.[2] Napsal to králi, a ten, jenž si nepřál nic jiného než zbavit se prince tak obecně uznávaných zásluh, jehož si nikdy nedokázal oblíbit, obrátil veškeré své myšlenky k tomu, aby ho dosadil na tento trůn. Mezi kandidáty, kteří se hlásili, byli bavorský, saský a falcký kurfiřt a vévoda lotrinský; a ačkoli se Poláci prohlašovali proti jakémukoli Piastovi,[3] synové zesnulého krále by měli velké vyhlídky, jednak podle poměrně obvyklého zvyku, jednak pro zásluhy tak velkého muže, jakým byl Jan Sobieski, kdyby neobyčejná lakota královny, jež vše prodala a vydřela, a povýšenost jejích způsobů nezpůsobily, že se její děti kvůli ní staly nenáviděnými, a kdyby s nimi byla svornější. Jakub, nejstarší, s ní byl velmi znesvářen, a navíc se narodil ještě před volbou svého otce, což mu velmi škodilo; kromě toho nebyl příliš oblíben a jeho sňatek s falckou princeznou, sestrou císařovny, ho činil podezřelým. Císař ho podporoval, jeho matka mu bránila; chtěla jednoho ze svých dvou mladších synů, ale její poklady jí byly ještě dražší. Bavorský kurfiřt byl jejím zetěm a měl pro sebe památku zesnulého krále a to, že byl vojevůdcem. Saský kurfiřt měl také tuto poslední vlastnost a k tomu sousedství, díky němuž byly známy jeho vlídné mravy a štědrost. Vévoda lotrinský byl synem sestry císaře, jež byla polskou královnou, a jednoho z největších vojevůdců svého století, a císař ho podporoval fakticky více než Jakuba Sobieského. Konečně se ucházel i princ Ludvík Bádenský jako zkušený vojevůdce, snad spíše pro čest ucházet se o to než z jakékoli naděje na úspěch.

Původ prince de Conti, tak nadřazený původu těchto kandidátů, jeho příjemné a vojenské vlastnosti, jež se projevily v Uhrách a jež od té doby tak dobře osvědčoval, jeho postavení synovce a žáka proslulého prince de Condé a dědice a vlastního bratrance hraběte ze Saint-Paul, jehož v Polsku stále želeli a jenž si v době své smrti získal všechny hlasy, vzbudily v abbém z Polignaku, jenž pro sebe počítal s kardinálským kloboukem jako odměnou – o ten Poláci příliš nestojí a jejich králové ho dosti běžně udílejí cizincům, a takové kardinály jsme měli i ve Francii –, veškerou naději. Král tedy chtěl vidět, co by princ de Conti dokázal. Několikrát s ním hovořil o samotě, což se mu stávalo jen zřídka. Princ prodal za šest set tisíc livrů pozemky

2. *Vysvětlivka:* Kandidatura prince de Conti na polský trůn po smrti Jana III. Sobieského (viz kap. XXI) vyvrcholí volbou v červnu 1697 — část polského sejmu ho skutečně zvolí, ale kurfiřt saský Fridrich August (po konverzi ke katolictví, jako Augustus II.) se s vojskem dostane do Polska dřív a trůnu se ujme fakticky jako první; Contiho výprava do Gdaňsku o něco později tak zůstane bez úspěchu.
3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tak se nazývali polští králové, kteří byli sami Poláky, jako Jan Sobieski.

finančníkům, s možností je do tří let vykoupit zpět za stejnou cenu; tato částka byla odeslána do Polska a král slíbil ji vrátit, kdyby se volba nezdařila.

Během tak kritické doby pro kandidáty princové Alexandr a Konstantin Sobieští cestovali a dorazili až do Paříže, aby zde přijali řád, který nosili už před smrtí svého otce krále, jenž o něj pro ně naléhavě žádal. Aby vysondovali, zda se jim dostane zacházení, o něž stáli, zůstávali inkognito, a přesto jim král dopřál – jako titulovaným osobám – tu výsadu, že směli políbit princeznu a Madame. Paní z Béthune, sestra jejich matky královny, přijela také z Polska, kde byl její manžel dlouho velvyslancem a v téže hodnosti zemřel ve Švédsku. Bývala dámou šatny královny jako nástupkyně své tchyně, sestry vévody ze Saint-Aignan. Byla to žena duchaplná, smělá, podnikavá, jež si pod ochranou svých synovců Sobieských vzala do hlavy namluvit lidem, že jelikož bývala dámou šatny královny, měla by líbat dcery Francie. Madame na to naletěla a políbila ji. Povzbuzena tímto příkladem, jímž začala, se domnívala, že bude připuštěna ke stejné poctě i u princezny. Ale vévodkyně du Lude, u dvora odedávna, jež znala a viděla opak, se to neodvážila vzít na sebe. Král, zpraven o tomto nároku, jej shledal drzým a lživým a velmi se rozhněval, že se Madame nechala takto oklamat. Paní z Béthune, jež velmi dobře věděla, že její nárok byl troufalý podnik, od něj rychle upustila a byla princezně představena, aniž ji políbila.

Coetquen se po svém příjezdu oženil s druhou dcerou vévody z Noailles: neměl otce, byl bohatý a synem paní z Coetquen, proslulé vášní pana z Turenne a tajemstvím o Gentu, jež mu u ní uklouzlo; byla sestrou vévody z Rohanu, paní ze Soubise, jejíž krása jí vynesla tak skvělý osud, a princezny d'Espinoy, všech dětí dědičky rodu Rohan, jež se provdala za Chabota. Otec i dcery se tak proslavili štěstím v lásce. Coetquen po nich nic nezdědil: oženil se kvůli vlivu Noaillesů s nejošklivějším a nejodpudivějším stvořením, jaké lze spatřit, a žertem tvrdil, že mu ukázali třetí dceru, jež byla hezká, a pak ho podvedli a dali mu tu druhou. Ani manželství nebylo příliš šťastné.

Rok skončil dvěma úmrtími a dvěma nemilostmi. Zemřeli abbé Pelletier, státní rada, schopný, ale velmi neotesaný, jenž zemřel na mrtvici téměř při odchodu od oběda u svého bratra, státního ministra, a vévoda z Roannais. Ten ztratil otce ještě před dědem, po němž roku 1642 převzal guvernérství Poitou a jeho hodnost. Pro nedostatek pairů, tehdy vzácných a v oněch neklidných dobách rozptýlených po svých guvernérstvích, měl tu čest zastupovat hraběte flanderského při korunovaci krále, ještě než mu bylo třicet let. Byl to muž velkého ducha a vzdělání, jenž se velmi záhy obrátil k ústraní a k hluboké zbožnosti, jež ho zcela odvedla od manželství. Pan z La Feuillade toho v době své přízně využil. Dohodl se s ním, zaplatil mu za vévodství Roannais velkou sumu, oženil se s jeho sestrou v dubnu 1667, a po jeho odstoupení – při zachování hodnosti a poct – získal pro sebe nové povýšení, ověřené parlamentem v srpnu téhož roku. Brzy poté se pan z Roannais přestal ukazovat, začal nosit jakýsi duchovní šat, aniž kdy přijal svěcení, a žil ve velké zbožnosti a

hlubokém ústraní, a stejně tak zemřel, ve vysokém věku, v Saint-Justu poblíž Méry-sur-Seine.

Rubantel a paní ze Saint-Géranu byli ti dva, kdo upadli v nemilost: o ní jsem už řekl dost, není třeba nic dodávat. Byla velmi zadobře s princeznami, byla to jedlice, milovnice dobrého stolu, a v soukromí dobrá společnice jako paní z Chartres a paní Vévodkyně. Ta poslední měla ve versailleském parku, poblíž brány Sartori, malý domek, jemuž říkala Poušť, jejž jí král daroval pro zábavu a jejž si dosti pěkně upravila, aby se tam chodila procházet a pořádat svačiny. Hostiny se rozrůstaly, byly čím dál veselejší a nakonec pana Vévodu rozladily a pana Prince znetrpělivěly. Marně se hněvali, a nakonec si stěžovali králi, jenž paní Vévodkyni vypeskoval a zakázal jí protahovat tyto hostiny a hlavně na ně zvát určitou společnost. Nebyla-li paní ze Saint-Géranu mezi zakázanými, vděčila za to svému prvnímu roku smutku, během něhož se král domníval, že se těchto zábav nemůže účastnit; vyjádřil se však o ní dostatečně jasně na to, aby paní Vévodkyně nepochybovala, že její účast schválena není. Uplynulo pár měsíců s větší opatrností a paní Vévodkyně usoudila, že je vše zapomenuto. Na tomto základě naléhala na paní ze Saint-Géranu, aby s ní časně povečeřela v Poušti, aby pak mohla být jako obvykle v kabinetě po skončení královy večeře. Paní ze Saint-Géranu se obávala, bránila se; ale jelikož se ráda bavila a bývala i neopatrná, doufala, že se nikdo nedozví, že tam byla, že podezření odvrátí i její první rok smutku, a že se paní Vévodkyně objeví večer v kabinetě, takže nebude co vytknout. Nechala se tedy přemluvit; a jelikož byla velmi dobrou společnicí, rozproudila takové veselí, že hodina včasného návratu do kabinetu nepozorovaně minula a hostina se svými dozvuky se protáhla hluboko do noci. Pan Vévoda a pan Princ byli bez sebe a král se rozhněval a chtěl vědět, kdo byl na večeři. Paní ze Saint-Géranu byla jmenována; její první rok smutku přitížil vině; vše padlo na ni: byla vykázána do vzdálenosti dvaceti mil od dvora, aniž bylo určeno místo, a paní Vévodkyně byla řádně vypeskována. Jako žena duchaplná si paní ze Saint-Géranu vybrala Rouen, a v Rouenu klášter Bellefonds, jehož jedna z jejích příbuzných byla abatyší. Řekla, že když měla to neštěstí znelíbit se králi, nezbývá jí než klášter; a to bylo velmi schváleno.

Rubantel byl muž nízkého původu, jenž se kupováním hodností a během dlouhé doby stal podplukovníkem gardového pluku a služebně starým generálporučíkem. Byl v tom velmi dobrý, velmi znalý pěchoty, velmi statečný, velmi čestný a velmi vážený muž, s velkou odvahou a velkou nezištností, žijící velmi vznešeně u armády, kde byl každoročně zaměstnáván jako generálporučík. Při těchto vlastnostech byl nedůtklivý, snadno mrzutý a netrpělivě snášel malichernosti a puntičkářství maršála z Boufflers v gardovém pluku. Maršál se marně snažil jeho povahu obměkčit; čím víc mu vycházel vstříc, tím víc se Rubantel cítil důležitý a tím byl nesnesitelnější, až nakonec nastoupil chlad a brzy nato roztržka a stížnosti. Rubantel, ač s ním bylo těžké vyjít, byl oblíben, protože měl vždy peníze a půjčoval

je velmi štědře a ochotně; to mu v gardovém pluku připoutalo mnoho lidí, kromě toho, co se vždy najde ve velkém sboru – frondérů a nespokojenců, kteří se k němu přidávali. Nakonec maršál z Boufflers, unaven tím vším, navrhl králi, aby Rubantela slušně vyvedl z gardového pluku, v němž už nebylo možné, aby zůstal. Král, jenž Rubantelovu povahu dlouho znal, jenž měl maršála rád a žárlivě střežil kázeň, nechal Rubantelovi vzkázat prostřednictvím Barbezieuxe, že mu dovoluje prodat svou setninu, ponechává mu penzi čtyř tisíc livrů a dává mu guvernérství pevnosti Barreaux, které by mu bez naléhavé prosby pana z Boufflers nedal, kvůli nespokojenosti s jeho chováním vůči tomuto maršálovi, jeho plukovníkovi; a d'Avejan, první kapitán u gard, se stal podplukovníkem. Bylo to ve Versailles, kde Rubantel tuto řeč vyslechl. Byl tím tak rozhořčen, že nechtěl žádnou milost, odjel do Paříže, aniž spatřil krále, a od té doby ho už nikdy neviděl ani nepomyslel na to, aby ještě sloužil.

Po návratu z armády jsme zastihli paní z Castries usazenou u dvora jako dámu šatny paní vévodkyně z Chartres, na místě paní z Mailly. Kvůli levobočnému původu této princezny byla paní z Castries její vlastní sestřenicí, jako děti bratra a sestry. Její sňatek způsobil smutný stav, do něhož se po velmi skvělém postavení dostal kardinál Bonzi.[4] Snad se jinde naskytne příležitost o něm pohovořit, aniž bych zde dělal příliš dlouhou odbočku. Postačí říci, že poté, co se výrazně vyznamenal v různých velvyslaneckých misích, se svolením krále získal polskou nominaci na kardinálský klobouk a prošel biskupskými stolci v Béziers, Toulouse a Narbonne, byl dlouho jakýmsi languedockým králem díky autoritě svého úřadu, své přízni u dvora a lásce provincie. Bâville, jenž tam byl intendantem, druhý syn prvního prezidenta Lamoignona, tam chtěl vládnout a dokázal to prosadit. Kardinálovi bylo jeho pokoření nesnesitelné; snažil se znovu pozvednout, ale veškeré jeho úsilí bylo marné. Jeho jediná sestra, kterou vroucně miloval, se provdala za pana z Castries z rodu La Croix, jenž byl na dívku, jež neměla nic, bohatý. Byl vdovcem, bez dětí, po matce pana z La Feuillade a pana z Met. Přízeň jeho švagra mu vymohla guvernérství v Montpellieru, poté jedno ze tří generálních místodržitelství Languedoku, a nakonec Řád Svatého Ducha roku 1661, a byl jedním z těch, jež vévoda z Arpajonu přijal v Pézenas spolu s panem princem de Conti, z pověření krále. Zemřel roku 1674 ve třiašedesáti letech a zanechal dcery a dva syny, z nichž starší se ve válce nesmírně vyznamenal svými schopnostmi a skvělými skutky odvahy. Byl to jinak muž prodchnutý ctí a ctností, mírný, moudrý, zdvořilý, velmi oblíbený a dobré společnosti. Dlouho zápasil se svým špatným zdravím a astmatem, jež ho postihlo od raného mládí, ale jež nakonec zvítězilo a přinutilo ho, těsně před dosažením hodnosti polního mar-

4. *Vysvětlivka:* Pierre de Bonzi (1631–1703), kardinál a arcibiskup z Narbonne, po dlouhá léta díky svému úřadu a přízni u dvora fakticky nejmocnějším mužem Languedoku — než ho v roli skutečného správce provincie zastínil intendant Nicolas de Lamoignon de Bâville (viz i kap. XIV).

šála, vzdát se řemesla, k němuž byl způsobilý, jež miloval s vášní a jež by ho patrně dovedlo daleko.

Pan du Maine byl guvernérem Languedoku; kardinál Bonzi, na dně bolesti a prostředků, hledal pomoc v této opoře, a to způsobilo sňatek jeho synovce. Pan du Maine se toho ujal, věc zařídil a uzavřel. Nebylo to obtížné: slečna z Vivonne neměla nic než svůj původ, a kardinál se sestrou hledali jen vznešené spříznění a domácí oporu proti Bâvillovi. Paní z Montespan uspořádala svatbu v květnu 1693 u sebe, v Saint-Joseph, a vzala na sebe ubytování a stravování novomanželů. Pan du Maine sliboval divy, a jako obvykle nedodržel nic. Šetřil si svůj vliv jen pro sebe a byl by se pečlivě vyvaroval jít proti králově nechuti k chování kardinála Bonzi i proti jeho ministrům a zálibě v Bâvillovi, kterou králi vštípili; ale pokud jde o místo dámy šatny paní vévodkyně z Chartres, o něž nebyl velký zájem a o něž se ucházeli lidé, s nimiž se pan du Maine nemusel nijak zatěžovat, nemohl odmítnout paní z Montespan, ač spolu nebyli příliš srdeční, ani paní vévodkyni z Chartres, s níž tehdy žil důvěrně, ani vlastnímu studu vůči lidem, jejichž sňatek zprostředkoval a kteří v něm nenašli nic z toho, kvůli čemu k němu došlo, aby se za ně přimluvil ve věci tak zcela jim na míru a jež ho nic nestála. Získal tedy toto místo od krále a paní z Maintenon, bez níž se taková místa neudělovala, a připsal si zásluhu, že o tom informoval v Languedoku pana a paní z Castries a kardinála Bonzi ještě dřív, než mohli vědět, že je toto místo k obsazení. Zůstali ještě nějakou dobu doma, aby dokončili své záležitosti, a poté se usadili natrvalo u dvora.

Paní z Castries byla čtvrtinou ženy, jakýmsi nepovedeným piškotem, nesmírně drobná, ale dobře stavěná, prošla by i skrz skromný prsten; bez zadku, bez poprsí, bez brady, velmi ošklivá, s výrazem stále ustaraným a udiveným, ale při tom s tváří, z níž zářil duch a jež ještě víc plnila, co slibovala. Znala vše: dějiny, filozofii, matematiku, učené jazyky, a přitom nikdy nebylo znát, že umí víc než jen mluvit francouzsky, ale její řeč měla přesnost, energii, výmluvnost, půvab i v nejvšednějších věcech, s onou jedinečnou obratností, jež je vlastní jen Mortemartům.[5] Milá, zábavná, veselá, vážná, všem po vůli; okouzlující, když se chtěla líbit, přirozeně vtipná s tou nejjemnější rafinovaností, aniž o to usilovala, a přitom uměla i trefit směšné stránky lidí tak, že se na to nikdy nezapomnělo; ješitná, uražená tisícerými věcmi, s žalostným tónem, jenž byl neodolatelný, krutě zlá, když se jí zachtělo, a přitom velmi dobrá přítelkyně, zdvořilá, milá, obecně ochotná, bez jakékoli koketérie, ale citlivá na duchaplnost a zamilovaná do ducha, kde ho nacházela podle svého vkusu; a k tomu talent vyprávět, jenž okouzloval, a když chtěla na místě vymyslet nějaký román, měla zdroj vynalézavosti, rozmanitosti a půvabu, jenž udivoval. Při vší své ješitnosti se pokládala za dobře provdanou díky přátelství, jež chovala ke svému muži. Rozšířila

5. *Vysvětlivka:* Narážka na proslulý „esprit Mortemart“ — zvláštní, pro rod Rochechouart-Mortemart (k němuž patřila i paní z Montespan) typický styl duchaplnosti, jehož byla paní z Castries jako Montespanova neteř dědičkou.

je na vše, co mu náleželo, a byla na něj stejně pyšná jako na sebe; dostávalo se jí za to totéž a všemožné ohledy a úcta.

Brzy poté přibyla nová osoba do doprovodu paní vévodkyně z Chartres, ale vnitřního, aniž by jezdila do Marly nebo se s ní objevovala na veřejnosti mimo její apartmá, kromě cest nebo důvěrných příležitostí. Byla to paní z Jussac, jež byla její vychovatelkou a jež dokázala spojit nejneochvějnější důvěru paní z Montespan s vážností paní z Maintenon. Jmenovala se Saint-Just a byla dlouho u první manželky mého otce, jež ji z důvěry dala mé sestře, když se provdala za vévodu z Brissac. Domácí rozepře, jež na sebe nedaly dlouho čekat, ji od ní odloučily. Vstoupila do služeb paní z Montespan, jež ji posléze dala ke slečně z Blois, jejíž byla vychovatelkou až do jejího sňatku s panem vévodou z Chartres. Její manžel padl jako panoš pana vévody du Maine v bitvě u Fleurus roku 1690. Byla to vysoká žena, pěkného zjevu, jež bývala velmi příjemná a vždy dokonale ctnostná. Byla mírná, skromná, dobrá, ale moudrá a prozíravá; velmi znalá světa a lidí; pravdivá a přímá, zdvořilá, uctivá, vždy na svém místě; a jež si i s důvěrou a důvěrným přátelstvím paní vévodkyně z Chartres a paní z Montespan, a posléze s jistou důvěrou paní z Maintenon, na nic nehleděla naslepo, vše rozpoznávala a vždy se dokázala dobře vypořádat, bez pochlebování a bez přetvářky, aniž by u nich cokoli ztratila. Uměla si také získat opravdovou vážnost a významné přátele u dvora, když tam byla uvedena, a přitom nikdy nevybočila ze svého postavení ani u nás nezapomněla na to, čím byla. Je velmi neobvyklé, že se jí i s nepatrným jměním podařilo provdat obě dcery za dva bratry, pány z Armentières a z Conflans, kteří neměli nic, a že to byly právě tyto dva sňatky, jež je vrátily do světa – a rytíř z Conflans, jejich třetí bratr – a jež vytáhly z prachu, kde chudoba nechávala tak dlouho živořit tento starobylý rod.

Kapitola dvacátá šestá

Na počátku tohoto roku 1697 jsem ztratil pana Bignona, státního radu, tak spřáteleného s mým otcem, že se uvolil stát se mým poručníkem, ač bez jakéhokoli příbuzenství, když mě paní vévodkyně z Brissac při své smrti roku 1684 učinila svým univerzálním dědicem. Byl to soudce staré školy – učeností, bezúhonností, ctností, skromností; hoden jména, které nesl, tak známého mezi lidmi taláru i v republice písemnictví; a jenž, jako jeho předkové, byl generálním advokátem s velkou pověstí. Byl vdovcem po jediné sestře Pontchartrainově, kterou vždy nesmírně miloval, a Pontchartrain se k jeho dětem choval jako k vlastním. Bignon nebyl bohatý a v osmdesáti letech měl hlavu stejně bystrou jako ve čtyřiceti. Velmi jsem ho postrádal a v žádné ze svých záležitostí jsem nejednal jinak než s jeho radou. Jeho bratr, jenž byl prvním prezidentem velké rady a pro nějž byl tento úřad zřízen, ho následoval osm dní poté. Ten byl bohatý díky sňatku; měl jen jednu dceru, provdanou za Vertamonta, dvorního referendáře, syna z prvního manželství maršálky z Estrades, jenž po něm dostal jeho úřad.

Místo toho druhého v radě stran připadlo Caumartinovi, blízkému příbuznému a osobnímu příteli Pontchartrainovu, jehož ten používal především ve správě financí, kde byl jedním z intendantů. Byl to vysoký muž, krásný a velmi dobře stavěný, velmi schopný ve svém úřednickém a finančním řemesle, jenž znal vše – dějiny, genealogie, dvorské historky – s pamětí, jež nezapomínala nic z toho, co viděl nebo četl, natolik, že v rozhovoru dokázal na místě citovat i stránky. Byl velmi světácký, velmi duchaplný, ochotný a v podstatě čestný člověk. Ale jeho vzhled, Pontchartrainova důvěra a dvůr ho zkazily. Byl ješitný, ač uctivý, měl všechny ty velkopanské způsoby, jež z něj dělaly terč posměchu a nenávisti i u těch, kdo ho neznali; jedním slovem, nosil pod pláštěm veškerou domýšlivost, kterou maršál z Villeroy vystavoval na odiv pod svým portupejem. Byl prvním mužem taláru, jenž si troufl na samet a hedvábí: velmi se mu za to posmívali a nikdo ho v tom nenapodobil.

Nárokoval si místo v pořadí, z čehož vzešel spor, o němž hned podám zprávu. Finanční intendanti, kteří nejsou státními radami, vstupují do rady stran v krátkém plášti a mají v ní místo ode dne svého jmenování finančními intendanty, a udržují si je nad státními radami, kteří se jimi stanou teprve poté, co si finanční intendanti koupili své úřady. Na tomto základě si Caumartin, když se stal státním radou, ná-

rokoval přednost před nimi, protože je vždy předcházel. Oni naopak tvrdili, že finanční intendanti, kteří nejsou státními radami, nejsou vlastně členy rady, ač mají v ní místo a hlas; a jako důkaz uváděli, že tam nejsou ani jako dvorní referendáři, ani jako státní rady a nenosí ani jeden, ani druhý z těchto talárů, a usuzovali, že jejich místo a hlas jsou jen čestné, k okrase jejich úřadů, a nezačleňují je do rady, takže mají zaujmout poslední místo, když do ní ve vlastním slova smyslu vstoupí jako členové a stanou se státními radami – teprve tehdy oblékají talár a odkládají plášť. Věc se přímo dotýkala Phélypeauxe, bratra Pontchartrainova, jenž byl prvním a nejstarším ze státních rad jmenovaných od doby, kdy se Caumartin stal finančním intendantem. Pontchartrain ho měl velmi rád a žili spolu dokonale jako bratři, a tak žili vždy. Přesto v Pontchartrainově mysli zvítězila Caumartinova věc jako věc financí a Pontchartrain mu pomohl vyhrát spor před králem, jemuž byla záležitost přednesena a jenž vydal nařízení pro budoucnost. Státní rady z toho byli velmi nespokojeni a Phélypeaux o tom svému bratrovi řekl svůj názor, aniž by to však mezi nimi vyvolalo ochlazení.

La Reynie, státní rada tak proslulý tím, že jako první pozvedl úřad pařížského policejního poručíka z jeho přirozeně nízkého postavení a učinil z něj jakési ministerstvo, velmi důležité díky přímé králově důvěře, neustálým stykům se dvorem a množství záležitostí, do nichž zasahuje a v nichž může nekonečně sloužit i škodit i těm nejváženějším osobám, a to tisícerými způsoby, konečně v osmdesáti letech obdržel povolení opustit tak namáhavý úřad, jejž jako první zušlechtil spravedlností, skromností a nezištností, s níž jej zastával, aniž kdy polevil v největší přesnosti a aniž působil zlo jinak než co nejméně a co nejřidčeji, jak jen mohl: byl to totiž muž velké ctnosti a velkých schopností, jenž si na místě, které takříkajíc sám vytvořil, musel vysloužit veřejnou nenávist, a přesto si získal všeobecnou vážnost.[1] D'Argenson, dvorní referendář, byl dosazen na jeho místo. Je to osobnost, o níž budu mít příležitost pohovořit jinde.

Pussort, státní rada a děkan rady, zemřel brzy poté; byl také jedním ze dvou radů královské finanční rady a bylo mu osmdesát sedm nebo osmdesát osm let. Pan Colbert ho udělal tím, čím byl; jeho zásluhy ho pak dobře podpíraly. Byl bratrem matky pana Colberta a byl po celý život diktátorem a takřka rozhodčím a pánem celé této tak semknuté rodiny. Nikdy se neoženil, byl velmi bohatý a velmi lakomý, mrzutý, obtížný, ješitný, s tváří rozzlobené kočky, jež prozrazovala vše, čím byl, a jehož přísnost naháněla strach a často působila mnoho zla, s jakousi mu vlastní zlomyslností. Při tom všem mnoho poctivosti, velké schopnosti, mnoho rozhledu, nesmírně pracovitý, a stále v čele všech velkých komisí rady a všech důležitých záležitostí uvnitř království. Byl to vysoký, suchý muž, bez jakékoli společenskosti, tvrdý a nesnadno

1. *Vysvětlivka:* Marc-René de Voyer de Paulmy d'Argenson (1652–1721), pařížský policejní poručík 1697–1718 — zakladatel rodu d'Argenson, jenž bude hrát významnou roli i v pozdějších dílech Pamětí (období Regentství).

přístupný, otep trní, bez jakékoli zábavy či odpočinku, jenž chtěl být pánem všude, a byl jím, protože naháněl strach, jenž byl nebezpečný a drzý a jehož jen málokdo litoval. Courtin se touto smrtí stal děkanem rady a král mu chtěl dát místo ve finanční radě; ale tytéž důvody a tentýž duch ústraní, jež ho přiměly odmítnout vyjednávat mír, ho přiměly poděkovat i za toto místo, jež po jeho odmítnutí připadlo Pomereuovi. Byl to státní rada velmi vynikající schopnostmi, rozhledem a duchem, čilý, činorodý, nesmírně bezúhonný a pracovitý, ale prudký, víc než jen čilý, náladový, a k němuž jeho žena a služebnictvo ne vždy pouštěli návštěvy, dokonce ani jeho nejdůvěrnější přátele; přátele měl a uměl si je zasloužit; byl velkým přítelem mého otce a vždy patřil k mým. Byl prvním intendantem, jenž byl v Bretani s touto hodností a touto mocí.

Nejstarší syn hraběte z Auvergne se ve všech ohledech definitivně zneuctil soubojem, který svedl s rytířem z Caylusu, po němž zděšeně pobíhal ulicemi s taseným mečem, jehož předtím velmi žalostně použil. Hádka vznikla kvůli krčmě a děvkám. Caylus, jenž byl velmi mladý a bojoval statečně, uprchl ze země; a hrabě z Auvergne využil tuto smutnou příležitost k tomu, aby se jeho syn už nevrátil. Byl to ve všech ohledech ubožák, velmi zneuctěný, jenž byl kvůli řadě hanebných dobrodružství nucen nechat se vydědit a přijmout maltézský kříž. Za tuto poslední aféru byl oběšen v podobizně na náměstí Grève, k velkému zármutku své rodiny – nikoli nad rozsudkem, ale nad jeho formou, protože parlament, jenž zná jen prince krve, postupoval proti němu jako proti tomu nejobskurnějšímu šlechtici, navzdory všem pokusům pánů z Bouillonu domoci se nějakého zvláštního zacházení, jehož nedosáhli v ničem. Toto vyhnanství ze země později založilo Caylusovo štěstí. Z téže záležitosti byla slečna ze Soissons vykázána z Paříže.

Jak se blížil mír, král mu předešel jedním pomstychtivým činem proti lordu Gallowayovi,[2] na nějž by už brzy poté nebyl čas. Byl synem Ruvignyho, a to je třeba vysvětlit. Ruvigny byl dobrý, ale prostý šlechtic, plný ducha, moudrosti, cti a poctivosti, velmi hugenotský, ale s velkou rozvahou a velkou obratností. Tyto vlastnosti, jež mu u jeho souvěrců vynesly velkou pověst, mu zjednaly mnoho vlivných přátel a velkou vážnost ve světě. Ministři a přední pánové si ho vážili a nebylo jim lhostejné platit za jeho přátele, a i nejváženější soudci se k nim horlivě hlásili. Pod velmi prostým zevnějškem to byl muž, jenž uměl spojovat přímost s bystrostí pohledu a vynalézavostí, ale jehož věrnost byla tak známá, že měl v úschově tajemství a svěřené věci i těch nejvýznamnějších osob. Po mnoho let byl zástupcem svého vyznání u dvora, a král často využíval styků, jež mu jeho vyznání poskytovalo v Holandsku, ve Švýcarsku, v Anglii a v Německu, k tajným jednáním, a velmi užitečně tam sloužil. Král ho měl vždy rád a vyznamenával, a byl to jediný spolu s maršálem ze Schombergu,

2. *Vysvětlivka:* Henri de Massue de Ruvigny, budoucí hrabě z Gallowaye (titul mu udělen právě roku 1697), místodržící Irska 1697–1701 — později velel spojeneckým vojskům v Portugalsku ve válce o španělské dědictví, poražen v bitvě u Almansy (1707).

komu král při zrušení ediktu nantského nabídl, aby zůstal v Paříži a u jeho dvora se svým majetkem a s tajnou svobodou vyznání ve svém domě, ale oba to odmítli. Ruvigny si odnesl, co chtěl, a zanechal také to, co chtěl, čehož požívání mu král povolil. Odešel do Anglie se svými dvěma syny. La Caillemotte, mladší, jehož příroda ošidila ještě víc na duchu než na těle, zemřel brzy poté. Otec ho dlouho nepřežil a jeho starší syn nadále požíval majetku, jejž otec zanechal ve Francii. Při revoluci vstoupil do služeb prince oranžského, jenž ho učinil hrabětem z Gallowaye v Irsku a velmi ho povýšil. Byl dobrým důstojníkem. Měl ctižádost; ta ho učinila nevděčným. Vyznamenal se nenávistí vůči králi a vůči Francii, ač byl jediným hugenotem, jemuž se ve Francii nechávalo užívání jeho majetku, a to i ve službách prince oranžského. Král ho několikrát nechal upozornit na svou nespokojenost s jeho chováním. On své přečiny jen okázaleji rozmnožoval; nakonec král zkonfiskoval jeho majetek a veřejně projevil svůj hněv.

Starý Ruvigny byl přítelem Harlaye, tehdy generálního prokurátora a později prvního prezidenta, a svěřil mu do rukou úschovu, v důvěře v jeho věrnost. Ten ji zachovával, dokud ji nemohl zneužít; ale když viděl, jak se věc provalila, ocitl se skromně v rozpacích mezi synem svého přítele a svým pánem, jemuž pokorně odhalil své trápení; tvrdil, že to král věděl odjinud a že se to dozvěděl sám Barbezieux a řekl to králi. Nebudu toto tajemství dál zkoumat, ale faktem je, že to řekl sám, že mu král za odměnu tu úschovu daroval jako majetek propadlý konfiskací, a že tento pokrytec spravedlnosti, ctnosti, nezištnosti a přísnosti se nestyděl si ji přivlastnit a zavřít oči i uši před rozruchem, jejž tato podlost vyvolala. Vytěžil z toho víc než jednu výhodu; neboť král, rozhněvaný na Gallowaye, byl prvnímu prezidentovi za to tak vděčný, že dal jeho velmi mladému synovi, jenž se den co den zneucťoval ve svém úřadu generálního advokáta, místo státního rady, uvolněné Pussortovou smrtí, a že mu po nějaké době ještě přidal penzi dvaceti tisíc livrů, jaká náleží ministrům. Tak jsou zločiny na tomto světě odměňovány; ale uspokojení z toho netrvá dlouho.

Pan z Monaka, jenž, jak jsme viděli výše, získal hodnost cizího prince sňatkem svého syna s dcerou pana Velkého, zjistil brzy, a jeho syn ještě více, že to zaplatili velmi draho. Vévodkyně z Valentinois byla okouzlující, tomu odpovídajícím způsobem galantní, bez ducha i rozvahy, s velmi duchaplným výrazem tváře; byla rozmazlena láskou otce a matky a poctami celého dvora v domě otevřeném dnem i nocí, kde půvaby, jež byly její hlavní krásou, přitahovaly tu nejskvělejší mladou společnost. Její muž, ač velmi duchaplný, se necítil být tím silnějším; jeho postava a vzhled mu vynesly přezdívku Goliáš. Dlouho snášel povýšenost a pohrdání své ženy a její rodiny. Nakonec toho měli on i jeho otec dost a odvezli paní z Valentinois do Monaka. Zoufala si a stejně tak i její rodiče, jako by ji odvezli do Indie. Lze si domyslet, že cesta a pobyt neproběhly nijak vesele. Přesto slibovala divy, a po dvou letech pokání dosáhla svého návratu. Nevím, kdo jí radil, ale aniž změnila chování, přemýšlela o způsobech, jak se uchránit před návratem do Monaka, a proto vyvolala

strašlivý skandál proti svému tchánovi, jehož obvinila nejen z toho, že jí dělal návrhy, ale že ji chtěl znásilnit. Pan Velký, paní z Armagnac a jejich děti se postavili na její stranu; a byl z toho ten nejskandálnější povyk, jenž ale nikoho nepřesvědčil. Pan z Monaka už nebyl mladý. Byl velmi čestný muž a vždy za takového platil; ostatně měl dvě velké slepé, vyhaslé oči, jimiž ve skutečnosti nerozeznal nic ani na dvě stopy, a velké špičaté břicho, jež budilo strach tím, jak vystupovalo. Rozhořčení z jeho i ze synovy strany bylo neméně velké nad tak podivnou pomluvou, a odloučení se stalo silnějším než kdy dřív.

Po několika letech si uvědomili, že nemají děti a že paní z Valentinois, plovoucí v dvorských rozkoších pod ochranou své rodiny, sama požívá plodů svého zločinu a vysmívá se jim. Rozhodli se tedy jednat. Pan z Valentinois si vyžádal svou ženu zpět; zprvu se mu u ní vysmívali; ale brzy nastoupily rozpaky. Do věci se vložili zbožní. Arcibiskup pařížský promluvil s paní z Armagnac a pan z Monaka prohlásil, že svou snachu už nikdy neuvidí a že jí zakazuje objevit se na jakémkoli místě, kde by byl on. To vše dohromady bylo jako úder blesku. Muselo se ustoupit, a 27. ledna paní z Armagnac, v doprovodu prince Kamila, svého třetího syna, a princezny z Harcourtu, přivedla svou dceru do Paříže k vévodovi z Valentinois, kde byla i maršálka z Boufflers, její vlastní sestřenice. Paní z Valentinois tam povečeřela a přenocovala, a co bylo horší, zůstala tam.

Byla velmi často u paní Vévodkyně, jež ve stejnou dobu vyměnila svou dvorní dámu. Paní z Moreuil, jež byla ženou ducha a zásluh, manželkou podivína rovněž velkého ducha, z levobočků onoho starobylého, už dávno vymřelého rodu Moreuil, jenž sloužil panu Vévodovi, náhle požádala o propuštění, aniž kdokoli věděl proč, a naprosto na tom trvala. Později se ukázalo, oč šlo. Ubohá žena skrývala rakovinu, na niž o něco později zemřela. Paní z L'Aigle byla dosazena na její místo a získala si tam lásku, vážnost a dokonce i uznání u dvora. Byla to žena velkého ducha a světáckosti, dcera paní z Raré, vychovatelky dcer pana Gastona; její otec a matka byli velkými přáteli mého otce, a ona se provdala za markýze z L'Aigle, šest mil od La Ferté, jenž byl také jeho velkým přítelem. Proto tuto maličkost zaznamenávám. Záležitosti pana z L'Aigle byly velmi špatné; ona to místo přijala, protože doma neměla nic lepšího.

U pana Prince se přihodila ještě jiná věc. Briord, jeho první štolba, byl vybrán pro velvyslanectví v Turíně. Torcy, jenž byl jeho přítelem, ho nechal navrhnout Pomponnem, a když byla věc hotová, král o tom řekl panu Princi jedno zdvořilé slovo. Kandidát byl dobrý, ale svět byl překvapen, kde se hledal velvyslanec, a zaznamenávám to jako věc neobvyklou a zcela novou. Ostatně Briord byl moudrý, čestný muž a nebyl neschopný.

Pontchartrain hledal nevěstu pro svého syna. Nechal ho podniknout velkou objížďku středomořských i atlantických přístavů, aby viděl věci, o nichž denně slýchal mluvit, a poznal důstojníky. Vše se tam odehrálo méně ve studiu a prohlídkách než

v recepcích, hostinách a poctách, jaké by se mohly vzdávat Dauphinovi. Každý tam předstihoval druhého v dvornosti a v podlézavosti vůči nastávajícímu pánu svého osudu a jmění, jenž se vrátil málo poučen, ale mnohem víc rozmazlen než předtím, a v přesvědčení, že je dokonale obeznámen se vším. Otec se domníval, že našel vše, co si mohl přát, ve slečně z Malause, jež byla chovankou ve Ville-l'Évêque v Paříži. Její matka, rozená Mitte, dcera markýze ze Saint-Chaumont, zemřela. Její otec byl muž stažený do své provincie poté, co nějakou dobu sloužil, až dosáhl hodnosti brigádního generála, a znovu se oženil s dámou z rodu Bérenger-Montmouton, s níž měl dva syny. Jeho matka byla sestrou maršálů z Duras a z Lorges, kteří se o tuto rodinu vždy s láskou starali.

Toto spříznění se Pontchartrainovi tak zalíbilo, že sňatek dojednal a požádal krále o souhlas. Jeho překvapení bylo veliké, když slyšel krále radit mu, aby myslel na něco jiného. Jelikož mu ta partie vyhovovala, naléhal, až mu král upřímně řekl, že tato dívka nosí bourbonský erb, jenž by ho urážel spojen s jeho vlastním, že si ji přeje provdat podle svého uvážení, a že jedním slovem si přeje, aby na to už nemyslel. Ponížení bylo veliké. Ministři na to nebyli zvyklí. Postupně se za této vlády postavili na roveň všem ostatním. Osvojili si oděv i veškeré způsoby urozených lidí. Jejich manželky dosáhly toho, že směly stolovat u královské tabule a jezdit v královských kočárech, díky paní Colbertové, pod záminkou, že doprovází paní princeznu de Conti, kterou vychovala; a ostatně byla nesmírně zadobře s královnou. O dvanáct či patnáct let později to pan z Louvois dosáhl pro svou ženu pod záminkou, že je urozeného rodu, a díky soupeření mezi ním a Colbertem. Odtud jejich snachy, a podle tohoto příkladu i ostatní manželky státních sekretářů, a nakonec i manželky generálních kontrolorů. Jejich spříznění je podpírala v tomto novém lesku, a jejich moc, na níž vše bez výjimky záviselo, jim zjednala podivnou převahu a vyznamenání nad vším, co nebylo titulováno, což jim učinilo odmítnutí krále ohledně spříznění, s nímž by u kohokoli jiného z běžné šlechty neměl potíže, tím trpčím a tím neobvyklejším. Pontchartrain se dobře varoval chlubit se tím, co se mu přihodilo, a spěchal jen najít záminky k rozchodu. Ale král, ač vždy tak tajnůstkářský, v tomto případě nepokládal za vhodné jím být. Promluvil s maršály z Duras a z Lorges, s panem z Bouillonu, protože jejich matka byla sestrou pana z Turenne, a s dalšími ještě, takže se vědělo, co Pontchartrain skrýval, a jeho kolegové z toho byli neméně ponížení než on.

Slečna z Malause, jediná dcera z tohoto lože, a její dva bratři byli šestou a poslední generací, a jedinou dosud žijící, Karla, barona z Malause, senešala Toulouse a Bourbonnais, levobočka vévody Jana II. Bourbonského, konetábla Francie, jenž nezanechal žádné legitimní děti a jenž byl bratrem Petra, hraběte z Beaujeu, manžela proslulé paní z Beaujeu, dcery Ludvíka XI., sestry a regentky za nezletilosti Karla VIII.; tento Petr se stal vévodou Bourbonským po svém bratrovi a zanechal jen jednu dceru a dědičku, Zuzanu Bourbonskou, provdanou za nešťastného kone-

tábla Bourbonského, tak krutě pronásledovaného matkou Františka I., jenž byl zabit před Římem v čele armády Karla V., poté co se předtím zúčastnil bitvy u Pavie proti Františku I. Byli bratry Ludvíka Bourbonského, zvoleného biskupem lutyšským, jenž zanechal levobočka, zakladatele rodu pánů z Busset, kteří dosud existují. Kromě těchto legitimních bratrů měli ještě jednoho levobočka, jenž se stal hrabětem z Roussillonu a admirálem Francie a jenž se svou ženou, levobočkou Ludvíka XI. a Markéty ze Sassenage, hrál významnou úlohu. Ale admirál byl tehdy velmi daleko od toho, aby byl korunním hodnostářem, a francouzské námořnictvo té doby velmi daleko od toho, aby bylo na velké noze. Postupně tito levobočci z rodu Bourbon proměnili své levobočkovské levé břevno a další rozličná znamení levobočnosti v pravé břevno jako princové tohoto rodu, a nakonec je zkrátili jako oni, takže už není žádný rozdíl mezi erby legitimních a levobočků; a právě to krále tak silně popuzovalo, že, jak řekl, nechtěl na nosítkách nové nevěsty vidět bourbonský erb spojený s erbem Phélypeauxů.

Pontchartrain se měl čím utěšit spřízněním docela jiného druhu, s nímž král bez potíží souhlasil, protože smíšení, jež vše sjednocovalo na jednu úroveň, mu samo o sobě nebylo nijak nemilé. Šlo o jinou neteř maršálů z Duras a z Lorges, tentokrát však dceru jejich sestry, z rodu La Rochefoucauld, na niž upřel zrak. Byla sestrou hrabat z Roucy a z Blansacu a rytířů z Raye a z Roucy, a byla vychovávána v opatství Notre-Dame v Soissons. Byli třetí generací Karla z La Rochefoucauld, syna hraběte z La Rochefoucauld, jenž byl zabit o Bartolomějské noci, a jeho druhé manželky, Charlotty z Roye, hraběnky z Roucy, sestry princezny de Condé, první manželky prince de Condé, zabitého v bitvě u Jarnaku. Celá tato větev La Rochefoucauld-Roye byla hugenotská. Při zrušení ediktu nantského se hrabě z Roye, otec té, o niž jde řeč, a jeho žena odebrali do Dánska, kde, jelikož byl ve Francii generálporučíkem, byl jmenován velkým maršálem a velel všem tamním vojskům. Bylo to roku 1683, a roku 1686 se stal rytířem Řádu Slona. Byl tam velmi vznešeně usazen, a on i hraběnka z Roye požívali velké vážnosti.

Tito severní králové obvykle jedí ve společnosti, a hrabě a hraběnka z Roye měli velmi často tu čest být zváni k jejich stolu se svou dcerou, slečnou z Roye. Stalo se při jednom obědě, že hraběnka z Roye, zaražena podivným vzezřením dánské královny, se obrátila ke své dceři a zeptala se jí, zda nemyslí, že se královna podobá paní Panache jako vejce vejci. Ač to řekla francouzsky, stalo se, že nemluvila dost potichu, a královna, jež ji slyšela, se jí zeptala, co je to za paní Panache. Hraběnka z Roye jí ve svém překvapení odpověděla, že je to dáma francouzského dvora, velmi milá. Královna, jež viděla její překvapení, na sobě nedala nic znát, ale znepokojena tím srovnáním, napsala Mayereronovi, dánskému vyslanci v Paříži, jenž tam už byl několik let, aby jí sdělil, co je to za paní Panache, jaký má vzhled, věk, postavení, a na jaké úrovni je u francouzského dvora, a že si hlavně přeje, aby nebyla oklamána a byla přesně informována. Mayereron byl zase ze své strany velmi udiven. Napsal

královně, že nechápe, jak se jméno paní Panache k ní vůbec doneslo, natož vážný zájem, jejž mu projevila, aby o ní byla přesně informována; že paní Panache je malá a velmi stará osoba s odulými pysky a zarudlýma očima, na něž je až bolestné se dívat, jakási žebračka, jež se u dvora zabydlela jako jakási bláznivá, jež bývala střídavě na králově večeři, na obědě Monseigneura a paní Dauphine, nebo u Monsieura, ve Versailles nebo v Paříži, kde se každý bavil tím, že ji přiváděl do zuřivosti, a jež u těch obědů nadávala lidem pro pobavení, ale někdy i zcela vážně, s urážkami, jež uváděly do rozpaků a ještě víc bavily ony prince a princezny, kteří jí plnili kapsy masem a ragú, jehož omáčka jí stékala po sukních, a že jedni jí dávali pistoli nebo tolar, druzí zas cvrnkali do nosu a dávali štulce, z čehož upadala do zuřivosti, protože se svýma zalepenýma očima neviděla ani na špičku vlastního nosu, ani kdo ji uhodil, a že to byla zábava celého dvora.

Nad touto odpovědí se dánská královna cítila tak dotčena, že už nemohla hraběnku z Roye snést, a vyžádala si od krále, svého muže, zadostiučinění. Král shledal velmi nevhodným, že se cizinci, jež zahrnul předními úřady a poctami svého dvora s tučnými penzemi, vysmívají jim tak krutým způsobem. Našli se šlechtici té země i ministři žárliví na štěstí a vysoké postavení, jehož hrabě z Roye požíval, takže si královna vymohla, aby ho král propustil a nechal mu vzkázat, aby se stáhl. Nedokázal bouři zažehnat: přijel se svou rodinou do Hamburku a čekal, co s ním bude; a v době anglické revoluce – totiž několik měsíců před ní – přešel do Anglie. Král Jakub, jenž tam ještě byl, ho učinil hrabětem z Liffordu a irským pairem; toto jméno přijal jeden z jeho synů, který ho doprovázel.

Hrabě z Roye byl tedy v Londýně se synem a dvěma dcerami, a s hrabětem z Feversham, bratrem své ženy, rytířem Podvazku a kapitánem tělesné stráže. Při revoluci se do ničeho nezapletli; a hrabě strávil osmnáct let v Anglii bez úřadu a bez služby a zemřel v lázních Bath roku 1690. Jeho ostatní děti zůstaly ve Francii; některé dali do služby poté, co je přiměli k odřeknutí se víry, a další do kolejí nebo klášterů. Král jim dal penze, a pan z La Rochefoucauld spolu s pány z Duras a z Lorges jim sloužili jako otcové.

Sňatek se tedy jednal zejména s panem maršálem z Lorges, jenž nesmírně miloval hraběnku z Roye. Počítalo se, že dívka nemá nic a nikdy nebude mít mnoho; to bylo tím, co k tomu vedlo, a co spolu s hmatatelnými výhodami ministerského úřadu zkrotilo nadutost pana z La Rochefoucauld. Hraběnka z Roucy byla obzvlášť uchvácena sňatkem, z něhož počítala vytěžit mnoho, jak vážností, tak – ještě víc – v peněžních záležitostech, a v těch se pak nijak neomezovala. Pontchartrainovi byli u vytržení. Generální kontrolor obešel celou rodinu a nedělali si malá ústa nad ctí, jíž se jim tímto spřízněním dostávalo. Hraběnka z Roucy odjela pro svou švagrovou do Soissons, a sňatek se konal potichu ve Versailles, v kapli, o půlnoci; oddával je soissonský biskup Brûlard. Kromě obvyklého královského daru při těchto sňatcích ministrů král přidal šest tisíc livrů penze ke čtyřem, jež nevěsta už měla, a dal Pont-

chartrainovi padesát tisíc tolarů; ten nechal svého syna nazývat hrabětem z Maurepas. Téměř čtyři miliony, jež rytíř des Augers a jeden rejdař v té době ukořistili Španělům, naladily krále právě vhod pro tuto štědrost.

Hrabě z Egmontu, poslední z tohoto velkého a slavného rodu, nedávno opustil Flandry a vstoupil do francouzských služeb. Oženil se se slečnou z Cosnacu, neteří aixského arcibiskupa, jež bydlela u vévodkyně z Bracciano, s níž byla také spřízněna, a král jí z milosti dopřál taburet, ačkoli španělští grandi, mezi něž hrabě z Egmontu patřil jako jeden z prvních již od dob Karla V., nemají ve Francii žádné postavení.

Kapitola dvacátá sedmá

Molinos, onen španělský kněz, jenž platil za vůdce kvietistů a za toho, kdo obnovil jejich staré bludy, zemřel v Římě ve vězení inkvizice, hned na počátku tohoto roku.[1] To mi připomíná, že je čas vrátit se k záležitosti pana z Cambrai. Zanechal jsem paní Guyonovou v donjonu ve Vincennes a vynechal jsem mnoho zajímavých věcí, protože se nacházejí v tom, co bylo z obou stran vytištěno. Je však třeba pro pochopení toho, co bude následovat, říci, že než byla zatčena, byla svěřena do rukou pana z Meaux, u něhož pobývala velmi dlouho, nebo u dcer Svaté Marie v Meaux, kde se tento prelát důkladně obeznámil s jejím učením, aniž ji dokázal přesvědčit, aby své názory změnila. Lze usuzovat, že je skutečně, nebo alespoň zdánlivě, očistila ode všeho, co bylo tomuto učení vytýkáno jako nemravné a hanebné, a od toho, co jí bylo vytýkáno v jejím chování s otcem Lacombem a v jejích podivných cestách s ním. Bez těch nejsvědomitějších opatření v tomto ohledu by nemohla obelstít prostotu a čistotu mravů vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers, jejich manželek, arcibiskupa z Cambrai a mnoha dalších osob, jež tvořily výkvět jejího malého stádce. Ale nakonec unavena tím, že je jakoby vězněm v rukou pana z Meaux, předstírala, že jeho světlu otevřela oči, a podepsala takové odvolání, jaké jí předložil; on, mírný a jednající v dobré víře, se tím nechal oklamat a zajistil jí svobodu, a zneužití této svobody tajnými schůzkami, které pořádala s nejvěrnějšími ze své školy, způsobilo, že byla vyhnána z Paříže a poté, po tajném návratu, uvězněna ve Vincennes. Tato nepoctivost falešně obrácené, spojená s malými plody tak dobře známých konferencí v Issy a slavným obratem, jímž se pan z Cambrai tak rychle vyzpovídal panu z Meaux, aby mu zavřel ústa, přiměly nakonec tohoto posledního preláta chopit se pera, aby veřejnosti vyložil učení, chování i postup obou stran od počátku této záležitosti, pod titulem Naučení o stavech modlitby.

Toto dílo se mu zdálo o to nutnější, že pan z Chartres nejprve a pan z Paříže poté záležitost pojednali jen čistě teologickým způsobem ve svých pastýřských listech, a domníval se, že je důležité tuto teologii dostatečně vyjasnit, aby jí porozuměl každý, a zároveň objasnit vše, co se v této věci odehrálo s panem z Cambrai.

1. *Ediční poznámka:* Moderní bádání datuje Molinosovu smrt na 29. prosince 1696, tedy na samý konec předchozího roku, nikoli na počátek roku 1697, jak uvádí text.

Jelikož byl tématem naplněn, jak tím, co se odehrálo v Issy s panem z Cambrai, tak tím, co viděl v knihách paní Guyonové, a poté u ní samé, když ji měl u sebe v Meaux, odkud ji paní z Morsteinu triumfálně přivezla zpět v kočáru vévodkyně z Mortemart, své tety, brzy své dílo sepsal, a než je dal vytisknout, ukázal je panu z Chartres, arcibiskupům z Remeše a z Paříže a samotnému panu z Cambrai.

Ten poslední pocítil veškerou tíhu i nutnost jej předejít. Je třeba věřit, že měl svou látku připravenou už dávno předem a zcela sepsanou, jinak by rychlost sepsání byla neuvěřitelná, a to u díla tohoto druhu. Napsal knihu nesrozumitelnou tomu, kdo není teologem zběhlým v nejmystičtějších otázkách, dal jí titul Maximy svatých a rozdělil ji do dvou sloupců: první obsahoval maximy, jež vydává za pravověrné a za maximy svatých, druhý maximy nebezpečné, podezřelé nebo mylné, což je zneužití, jemuž byla nebo může být vystavena dobrá a zdravá mystika, s přesností, kterou vydává za přesnou z obou stran a kterou navrhuje tónem mistra k následování či vyhýbání se. Ve spěchu, aby vyšla dříve, než mohl vydat svou pan z Meaux, ji nechal vytisknout s veškerou možnou rychlostí; a aby neztratil ani okamžik, pan z Chevreuse se odebral přímo k tiskaři, aby korigoval každý arch, jakmile byl vytištěn. Rychlost a přesnost korektury tak odpovídaly tak dobře připraveným opatřením, že za velmi málo dní byl s to ji rozdat celému dvoru, a náklad se ocitl téměř zcela vyprodán.

Pokud lidi pobouřilo, že ji nenašli podepřenou žádným schválením, ještě víc je pobouřil zmatený a rozpačitý styl, tak křečovitá a rozhodná přesnost; barbarství výrazů, jež tvořilo jakoby cizí jazyk, a konečně vznešenost a hledanost myšlenek, jež brala dech, jako ve vzduchu příliš řídkém střední vzdušné vrstvy. Skoro nikdo, kdo nebyl teologem, jí nedokázal porozumět, a i ti až po třetím či čtvrtém čtení. Měl tedy tu hořkost, že od nikoho neobdržel chválu a od velmi mála poděkování, jen z pouhé zdvořilosti; a znalci se domnívali, že pod tímto barbarským jazykem nacházejí čistý kvietismus, rafinovaný, zjemnělý, očištěný od veškeré sprostoty, oddělený od hrubosti, ale bijící do očí, a k tomu velmi nové a velmi obtížně srozumitelné jemnosti, a ještě mnohem obtížněji uplatnitelné v praxi. Uvádím nikoli svůj vlastní úsudek, jak lze věřit, o věci, jež mě tak dalece přesahuje, ale to, co se tehdy všude říkalo; a nemluvilo se o ničem jiném, dokonce ani u dam; při té příležitosti se opakoval onen výrok, jenž kdysi unikl paní ze Sévigné za horkých sporů o milosti: „Trochu mi to náboženství zhusťte, vždyť se úplně vypařuje, jak je subtilizováno.“ Tato kniha pobouřila skoro všechny: nevzdělané, protože jí nerozuměli; ostatní pro obtížnost jí porozumět, sledovat ji a přizpůsobit se barbarskému a neznámému jazyku; preláty postavené proti autorovi kvůli mistrovskému tónu ohledně pravdivosti a mylnosti maxim, a kvůli tomu, co pokládali za vadné v těch, jež vydával za pravdivé. Král především a paní z Maintenon, velmi zaujatí, z toho byli nesmírně nespokojeni a shledali velmi špatným, že se pan z Chevreuse ujal role tiskařského korektora; a že se pan z Beauvilliers uvolil představit ji králi soukromě, aniž o tom cokoli řekl paní z

Maintenon, zatímco pan z Cambrai byl u dvora a mohl to klidně udělat sám. Snad se obával špatného přijetí před veřejností a pověřil tím pana z Beauvilliers, jenž míval důvěrnější chvíle o samotě s králem, aby jeho knihu lépe přijali díky vévodově vážnosti, nebo aby se před světem skrylo, kdyby byla přijata špatně; ale tito pánové, okouzleni půvabya duchovností preláta, si tímto počínáním zcela znepřátelili paní z Maintenon: jeden tím, že se stal veřejným spolupracovníkem, funkcí tak pod svou úroveň, díla, jež nemohla schválit poté, co se tak otevřeně postavila na opačnou stranu; druhý tím, že jí projevil nedůvěru a nezávislost na ní, což ji zranilo víc než cokoli jiného, a přimělo ji rozhodnout se pracovat na zkáze obou.

Mezi těmito pohyby v učení a spisech pan z Cambrai pomýšlel na silnější pomoc. Jako přítel jezuitů si je připoutal a byli jeho, jako celek i po skupinách, s výjimkou několika jednotlivců, významnějších svými zásluhami než svou vahou a vlivem v tajemstvích, vedení a vnitřní správě své společnosti. Viděl se bez prostředků ve Francii, s předními preláty co do učenosti, zbožnosti a vlivu proti sobě, kteří, majíce dvůr otevřeně na své straně, povedou i všechny ostatní biskupy. Pomýšlel tedy na to, přenést svou záležitost do Říma, kde doufal ve vše díky kroku tak protivnému našim zvykům a tak příjemnému onomu dvoru, jenž si osobuje rozhodovat v první instanci a chce, aby každý poněkud závažnější spor byl nejprve předložen jemu, aniž je nejprve rozsouzen na místě. Počítal tam s vlivem jezuitů, a příležitost mu nabídla ještě jinou ochranu, kterou si nezapomněl zajistit.

Kardinál z Jansonu byl v Římě už šest nebo sedm let; sloužil tam velmi důstojně a velmi užitečně: chtěl se konečně vrátit. Kardinál z Bouillonu neměl o nic menší touhu jet ho tam vystřídat. Směšná eskapáda, kterou provedl s oním panstvím dauphiné d'Auvergne, a další ještě, zmenšily jeho vážnost a ranily jeho ješitnost. Chtěl být nějaký čas pryč, a to z důvodu a s pověřením záležitostmi, aby se poté vrátil v lepším postavení. Před ním zbývali už jen dva kardinálové, a bylo třeba být v Římě při smrti děkana, aby se ujal děkanství posvátného kolegia. Pan z Cambrai se s ním předem spřátelil a společný zájem toto spojenectví usnadnil a upevnil. Kardinál v té době viděl tohoto preláta mezi důvěrnými přáteli paní z Maintenon a jako pána ducha vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers, kteří byli v nejotevřenější přízni a důvěře.

Bouillon a Cambrai patřili jezuitům, jezuité jim, a prelát, jehož záměry byly rozsáhlé, počítal s tím, že užitečně využije kardinála, u dvora i v Římě. Když jeho vliv u dvora klesl a vliv jeho přátel se značně zastřel, stalo se mu kardinálovo přátelství ještě potřebnějším. Kardinál jim byl zavázán za to, že překonali králův odpor k tomu, aby ho poslal vystřídat kardinála z Jansonu, a ještě za to, že mu vymohli králův souhlas a ochranu pro zvolení abbé d'Auvergne, jeho synovce, koadjutorem jeho opatství v Cluny. To znamenalo zasáhnout pýchu, jež jedině kardinála řídila, v tom nejcitlivějším místě. Nezpronevěřil se jim tedy, když viděl jejich vliv v rozkladu, a doufal, že je znovu posadí do sedla rozsudkem, který si sliboval vymoci v Římě. K tomuto

záměru ho pobízelo vše, i plody tak velké služby, a tvrdilo se, že mezi nimi byla uzavřena dohoda, ale bez vědomí vévodů: že vliv jednoho učiní druhého kardinálem tím, že mu pomůže vyhrát jeho při, a že vliv tohoto druhého, povznesený jeho vítězstvím a purpurem, bude takový sám o sobě i vůči oběma vévodům, s nimiž pak bude čas promluvit a nad nimiž mohl vše, že prosadí kardinála z Bouillonu do rady; a odtud si Bouillon nesliboval nic menšího než povznesení na místo prvního ministra.

Tento poslední bod rady nebylo zdaleka tak snadné rozumně si představit jako naděje na Řím. Král nikdy nedal do své rady žádného duchovního, a byl příliš žárlivý na svou moc a na to, aby se zdálo, že vše dělá sám, než aby se kdy rozhodl pro prvního ministra; ale Bouillon byl nejchiméričtějším člověkem, jaký kdy v naší době žil, a nejnáchylnějším k nejbláznivějším chimérám ve prospěch své ješitnosti, čehož byl celý jeho život důkazem. Trocha rozumu by mu mohla odhalit, že nezávisle na obtížnosti z královy strany nebylo jisté, že by to, kdyby jeho přátelé tyto obtíže dokázali překonat, bylo v jeho prospěch, a že by pan z Cambrai raději nevzal pro sebe to, co by mohl zjednat druhému; ale kromě těchto chimér kardinál z Bouillonu osobně nenáviděl protivníky pana z Cambrai a snad by z jejich odsouzení triumfoval ještě víc než on sám.

Bouillonové a Noaillesové byli odedávna nepřáteli. Hlavní panství Noaillesů se nacházela v tureňském vikomtství. Toto jho jim bylo nenávistné, chtěli je setřást. Spor se táhl už řadu let a znovu se rozhořoval s krajní hořkostí, až k urážkám, natolik, že Bouillonové v procesních spisech vyčítali Noaillesům, že jeden Noailles byl sloužícím jistého vikomta z Turenne jejich rodu. S krajní zlostí sledovali, jak Noaillesové září v lesku hodností, úřadů, míst a vlivu, a se vztekem viděl kardinál z Bouillonu, jak pan z Châlons přichází na pařížský arcibiskupský stolec, o nějž se kdysi marně pokoušel, a jak se má co nevidět stát kardinálstvím jeho kolegou. Titíž Bouillonové nebyli o nic méně nepřáteli Tellierů. Pan z Louvois, na nejvyšší míru znesvářený s panem z Turenne a jeho vahou několikrát pokořený, to od té doby vracel celé jeho rodině, až po pány z Duras, jeho synovce, a nepřátelství se udrželo. Pan z Remeše, na tomto velkém stolci, byl kardinálovi z Bouillonu tím nenávistnější, že kardinál nedokázal oslabit jeho vliv a vážnost. Vynikající učenost pana z Meaux, autorita, kterou si vydobyl nad celým klérem a ve všech školách, jeho důvěrnost s králem, jeho vážnost, úcta, jíž se těšil, a pověst uvnitř i vně království – to vše dráždilo kardinálovu řevnivost a pýchu a dávalo mu nesmírnou touhu vidět ho pokořeného; konečně vliv, jejž pan z Chartres v této záležitosti začínal získávat u krále díky své důvěrnosti s paní z Maintenon, byl nesnesitelný pro muže, jenž chtěl vše, a jenž v tomto biskupovi pohrdavě viděl jen fialového pedanta, a přesto se viděl nucen k ohledům a šetrnosti, jež ho popuzovaly. Všechny tyto věci dohromady byly víc než dost, aby rozpálily kardinála z Bouillonu a přiměly ho vzít si při pana z Cambrai za

svou, ba víc než svou vlastní. Zdržel jsem se u těchto pohnutek, protože bez této znalosti by nebylo možné pochopit, co následovalo.

Pan z Cambrai nemohl čelit smutnému úspěchu své knihy. Nedostalo se jí chvály nikde kromě Journal des savants, jejž vydával jeden kalvinista v Holandsku. Odjel do své diecéze, kam jezdíval čas od času, a odjel náhle; ale hned poté onemocněl, nebo to předstíral, a aby zůstal blíže svým přátelům, usadil se u Malezieuxe, svého přítele, člena domácnosti pana a paní du Maine, jenž u nich spravoval vše, kde byl jen šest mil od Versailles. Mezitím se jezuité ocitli v nesnázích. Kromě svého důvěrného a dávného spojenectví s kardinálem z Bouillonu a svého pevného pouta s panem z Cambrai nenáviděli i jeho protivníky: pana z Meaux, protože nepřál ani jejich učení, ani jejich morálce, protože je jeho vliv držel na uzdě a jeho učenost a pověst je drtily; pana z Paříže ze stejných důvodů učení a morálky, ale ještě víc se chvěli hrůzou nad tím, že se stal pařížským arcibiskupem bez nich a takřka navzdory nim; pana z Chartres, protože nenáviděli a záviděli přízeň Saint-Sulpice, ač byli ohledně Říma a v jiných otázkách stejného smýšlení, ale žárlivost ničila veškerou jednotu, a navíc už cítili vliv, jejž tento prelát získával při rozdělování obročí, a bylo pro ně nejcitlivější věcí rozhodovat o nich jen sami; pana z Remeše, jenž se k těmto prelátům přidával, protože je v ničem nešetřil a oni ho nikdy nedokázali ani obměkčit, ani proti němu při žádné příležitosti najít oporu.

Jejich stranickost byla tedy zpozorována; obávali se jí; chtěli je zkrotit; mluvilo se o tom s králem. Ukázali mu schválení otce de La Chaise a otce Valoise, zpovědníků princů, ke knize pana z Cambrai; král se rozzlobil a vyjádřil se k oběma jezuitům velmi tvrdě. Představení, znepokojeni důsledky, jež by to mohlo mít pro královu zpovědnici a zpovědnici princů, a tudíž pro celou společnost, se poradili s velkými zvířaty řádu, profesy čtyř slibů; a výsledkem bylo, že se zde musí ustoupit bouři, aniž se změní plány ohledně Říma. Byl půst; otec La Rue kázal před králem: všichni byli tedy náhle překvapeni, že v den Zvěstování, po dokončení svých tří bodů a ve chvíli, kdy měl dát požehnání a sejít z kazatelny, požádal krále o svolení říci slovo proti výstředníkům a fanatikům, kteří pomlouvají obecné způsoby zbožnosti schválené trvalým zvykem a Církví, aby je nahradili mylnými, novými atd.; a odtud vzal za téma úctu k Panně Marii, mluvil s horlivostí jezuity pověřeného svou společností, aby od ní odvrátil nebezpečnou ránu, a maloval podle přírody obrazy, podle nichž nebylo možné nepoznat hlavní herce pro i proti. Tento dodatek trval půl hodiny, s velmi malou zdrženlivostí ve výrazech, a ukázal se zcela nemístným. Pan z Beauvilliers, sedící za princi, ho slyšel od začátku do konce a musel snést nediskrétní pohledy celého přítomného dvora. Téhož dne proslulý Bourdaloue a otec Gaillard nechali kazatelny, jež zastávali v Paříži, zaznívat stejnými stížnostmi a stejnými naučeními, a i jezuita, jenž kázal u versailleské farnosti, učinil totéž.

Pravda je, že otec Bourdaloue, stejně přímý sám v sobě jako čistý ve svých kázáních, nikdy nedokázal najít zalíbení v tom, co se tehdy nazývalo kvietismem. Neboť

zda učení pana z Cambrai a paní Guyonové, na jehož obranu výhradně napsal své Maximy svatých, bylo či nebylo kvietistické, a v jaké míře, nebo vůbec ne, to se nepokouším rozhodnout; ale jelikož za takové, právem či neprávem, platilo, dávalo se toto jméno i jemu a těm, kdo s ním byli spojeni; a jelikož je v jazyce třeba jmen, abychom se vysvětlili a rozuměli si bez opisů, je to i výraz, jehož budu vůči veřejnosti používat, abych se dal pochopit, aniž bych tvrdil, že má pravé či nepravé uplatnění na učení nebo na lidi, o něž jde. Otec Gaillard byl od jejich schvalování ještě dál; byl podezříván, dokonce i ve své vlastní společnosti, že nosí jen její hábit; nejednou potřeboval obhajobu, a svůj klid i představenské úřady, jichž dosáhl, vděčil jen své pověsti a počtu vážených přátel, jež si díky ní získal, a ještě politice společnosti, jež opačným postojem nechtěla poskytnout tento důvod k útoku na sebe tím, že by posílila mínění, že otec Gaillard byl ve skutečnosti víc jansenistou než jezuitou. Říkám a budu říkat i nadále jansenista a jansenismus, naskytne-li se příležitost mluvit o těch, kdo jsou za takové pokládáni, ze stejných důvodů a se stejnou výhradou, jakou jsem právě napsal o kvietistech. Konečně otec de La Rue, jezuita ve všech ohledech, se řídil svými představenými a vždy platil za toho, kdo pluje mezi dvěma vodami, mezi většinou společnosti, jež podporovala kvietisty, a několika jednotlivci, kteří s nimi byli fakticky v rozporu. To u nich dokonce vyvolalo jakýsi rozkol, z něhož z politických důvodů nebyli nešťastní, ale jenž podivně uváděl do rozpaků otce Valoise a otce de La Chaise; toho z nesnází vytáhly spíše zvyk, přátelství a dlouholetá králova důvěra než jeho obratnost, a úcta a náklonnost, kterou mu jeho mírnost, jeho dobré volby a celé jeho chování získaly a jež způsobily, že neměl téměř žádné nepřátele.

Za těchto okolností pan z Meaux vydal své Naučení o stavech modlitby, ve dvou osmerkových svazcích, předložil je králi, předním osobám dvora a svým přátelům. Bylo to dílo částečně dogmatické, částečně historické, o všem, co se od počátku záležitosti odehrálo mezi ním, panem z Paříže a panem z Chartres na jedné straně, panem z Cambrai a paní Guyonovou na straně druhé. Tato velmi zajímavá historická část, v níž pan z Meaux nechal vidět a tušit vše, co nechtěl vyprávět, přinesla nekonečně mnoho poznatků a přiměla lidi číst i dogmatickou část. Ta byla jasná, přesná, stručná, podepřená nesčetnými pasážemi z Písma i Otců či koncilů, skromná, ale sevřená a naléhavá, a zdála se protikladem barbarského, temného, zastřeného, nového a rozhodného tónu pravdy a nepravdy Maxim svatých; jakmile vyšla, byla hltána. Jedna, jako nesrozumitelná, byla čtena jen mistry v Izraeli; druhá, přístupná běžnému chápání a podpořená hrotem historické části, byla přijata s dychtivostí a stejně tak hltána. Nebylo muže ani ženy u dvora, kdo by si neudělal potěšení z jejího čtení a kdo by se nechlubil, že ji přečetl, takže dlouho tvořila veškeré rozhovory u dvora i ve městě. Král za ni veřejně poděkoval panu z Meaux. Zároveň pan z Paříže a pan z Chartres vydali každý velmi teologické naučení ve formě pastýřského listu své diecézi, jež se však staly celým svazkem, zejména list pana z Chartres, jehož hloubka

a solidnost převýšila oba ostatní, dle úsudku znalců, a stal se hlavním kamenem, o nějž se pan z Cambrai roztříštil.

Tyto dvě knihy, tak protikladné v učení i stylu, a tak rozdílně přijaté ve světě, tam způsobily velký rozruch. Král se vložil do věci a přiměl pana z Cambrai strpět, aby jeho kniha byla přezkoumána arcibiskupy z Remeše a z Paříže a biskupy z Meaux, Chartres, Toulu, Soissons a Amiensu, tedy jeho protivníky nebo preláty, kteří se k nim přidávali. Paříž, Meaux a Chartres byly jeho uznanými protistranami; Remeš se k nim připojil; Toul, jenž od té doby tolik dal o sobě mluvit pod jménem kardinála z Bissy, žil s panem z Chartres jako s ochráncem, od něhož čekal svůj úspěch; Soissons, bratr Puysieuxův, byl nafoukanec, ale s duchem, s učeností, a ještě víc s ctižádostí, jež ho přiměla vyměnit si své biskupství v Avranches s učeným Huetem, aby byl blíže Paříži a dvoru, jehož vůle byl otrokem. On a pan z La Rochefoucauld byli dětmi bratra a sestry, a paní ze Sillery, jeho matka, jež ze sňatku nezískala nic a jejíž záležitosti byly zruinovány, žila už mnoho let v Liancourtu u pana z La Rochefoucauld.

Mezi nimi tedy panovala velká jednota, a pan z La Rochefoucauld, nejzávistivější z lidí, nemohl snést vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, jejichž vliv a místa toho druhého ho zoufale trápila a jejichž pád byl jeho jediným přáním. Amiens, dříve abbé z Brou a králův almužník, byl velmi učený, ale důvěrný přítel pana z Meaux a smýšlel jako on v každém druhu učení; byl to ostatně nesmírně milý muž, velmi zběhlý ve světě, oblíbený a vyhledávaný, ale svatý biskup, zcela oddaný svému studiu a své diecézi, z níž vyjížděl co nejméně a kde vše dával chudým.

Nemohu si odpustit vyprávět zde příhodu, jež ho ve dvou slovech vystihne. Pojaly ho skrupule ohledně toho, jak vstoupil do episkopátu; a poté, co o tom dobře přemýšlel, šel za otcem de La Chaise a řekl mu, že koupil úřad královského almužníka jen s úmyslem stát se biskupem, že to byla intruze, že mu přináší svou prostou a čistou demisi, že při odchodu z biskupství, do nějž vstoupil špatně, nežádá žádné opatství, a poprosil ho, aby jeho demisi doručil králi a nechal jmenovat nástupce. Otec de La Chaise obdivoval jeho jemnocit a jeho demisi odmítl.

Dohadovali se a tak se rozešli. O několik měsíců později mu pan z Amiensu přinesl svou demisi znovu, a vida, že by to dopadlo stejně jako poprvé, prohlásil mu, že pokud se toho nechce ujmout on, odnese ji králi sám. Otec de La Chaise, vida toto tak pevné rozhodnutí, přijal jeho demisi a slíbil mu, že o tom podá zprávu králi. Skutečně to udělal: odpověď byla rychlá a hodná všech tří. Zpovědník řekl prelátovi, že král jeho demisi přijal, ale že ho zároveň znovu jmenuje biskupem z Amiensu a přikazuje mu bezpodmínečně přijmout, a takto skrupule ustaly a záležitost byla uzavřena; nemálo však přispěla ke skrupulím, které zase pojal král ohledně prodejnosti úřadů svých almužníků, a k pozornosti, jíž od té doby věnoval jejímu vymýcení.

Abych se vrátil tam, odkud mě odchýlila tato vsuvka, pan z Cambrai podstoupil přezkoumání, jemuž nemohl uniknout a od něhož nemohl čekat nic dobrého, během něhož zemřel pan z Met v Metách, čímž se uvolnila modrá stuha a místo církevního státního rady. Pan z Met byl starším bratrem pana z La Feuillade; jejich nejstarší bratr byl zabit v bitvě u Lens roku 1647 [20. srpna 1648], svobodný, oddaný panu Gastonovi jako jejich otec, zabitý v boji u Castelnaudary roku 1632. Pan z Met byl muž velkého ducha, s učeností, jenž se vždy pohyboval ve velkém světě. Byl na chvíli jezuitou, k čemuž se jeho živý a svobodný duch příliš nehodil. Když roku 1648 pan z Lyonne nechal jmenovat svého otce, jenž byl biskupem z Gapu, arcibiskupem z Embrunu, Georges d'Aubusson, jenž je naším panem z Met, dostal Gap a hned poté Embrun, po tvrdošíjném odmítnutí otce pana z Lyonne, jenž byl svatým biskupem a nechtěl své biskupství opustit.

Pan z Embrunu se výrazně vyznamenal na různých shromážděních kléru svými schopnostmi a výmluvností. Získal opatství a roku 1659 velvyslanectví v Benátkách, kde se držel velmi důstojně, s moudrostí, ale pevností, proti nároku nuncia Altoritiho, jenž mu upíral titul Excelence a právo nosit před ním nezakrytou rochetu, protože po italském způsobu si svou zakrýval pláštíkem. Odtud přešel roku 1661 na velvyslanectví do Španělska, kde byl v době, kdy baron z Batteville urazil hraběte, pozdějšího maršála z Estrades, kvůli přednosti v Londýně; a byl to tento prelát, kdo v Madridu vedl celé jednání, jímž bylo stanoveno, že španělský velvyslanec slavnostně prohlásí králi, že jeho pán se všude vzdává soupeření s ním a že na žádném místě nebudou španělští velvyslanci upírat francouzským velvyslancům pořadí ani přednost: což markýz z La Fuentes přijel roku 1662 provést do Paříže jako mimořádný španělský velvyslanec. Pan z Embrunu při této příležitosti sloužil s velkou pevností a obratností. Během tohoto velvyslanectví obdržel Řád Svatého Ducha při jmenování roku 1661. Měl velký podíl na štěstí svého bratra, jenž se mu ve všem velmi podřizoval. Přešel do Met roku 1668 se vším, co potřeboval z Říma, aby si zachoval hodnost a pocty arcibiskupa. Král s ním vždy mluvil a žertoval; zapojoval do toho i další pány, a to vedlo k často velmi zábavným rozhovorům. Silně na něj útočili kvůli jeho lakotě, on se tomu smál jako první, a král ho nikdy nedokázal přimět, aby nosil odznak Svatého Ducha na své krátké sutaně jako ostatní. Říkal, že ten na plášti stačí, že krátká sutana je jako sutana, na niž se žádný nedává, a že to zavedla do módy jen ješitnost. Ostatní mu odpovídali, že ho nechce jen proto, aby ušetřil dva tolary, které to na každé krátké sutaně stojí; a tak se dobírali i jeho stolu, jeho ekvipáže a všeho možného, což snášel s velkým vtipem a sám se zas vrhal do velmi zábavných protiútoků. Zachoval si velký vliv a velkou vážnost až do své smrti a ministři s ním jednali ohleduplně. Byl dobrým biskupem, sídlícím ve své diecézi a velmi oddaným svým povinnostem. Bylo mu osmdesát pět let, a už tři nebo čtyři roky postupně zcela upadal do dětinství: zanechal svému synovci bohaté dědictví.

Tato smrt přišla pro pana z Cambrai velmi nevhod. Sám už neměl na nic dosah; ale měl tu bolest vidět, jak řád dostává pan z Paříže a místo církevního státního rady pan z Meaux. Po této hořkosti následovala další. Paní z Maintenon vyhnala ze Saint-Cyru tři přední dámy, z nichž jedna dlouho požívala veškeré její přízně a důvěry, a netajila se tím, že je vyhání kvůli jejich zatvrzelosti vůči paní Guyonové a jejímu učení. To vše, spolu s přezkoumáním jeho knihy, od něhož si nemohl slibovat nic příznivého, ho přimělo rozhodnout se napsat papeži, přenést svou záležitost před něj a požádat krále o povolení jet ji do Říma hájit osobně; ale král mu to zakázal. Pan z Meaux na to poslal svou knihu papeži, a pan z Cambrai měl tu bolest obdržet od papeže suchou odpověď a vidět pana z Meaux triumfovat s tou, jíž se dostalo jemu.[2] Nic nebylo obratnější, vlídnější, lichotivější než dopis pana z Cambrai. Umění, jemnost, duch, obratnost v něm zářily, a přestože se vyhnul jistým výrazům příliš hrubým pro čest episkopátu a zásady království, pošlapal v něm obojí pod záminkou osobní skromnosti a pokory; přesto právě tím dopis ve světě zapůsobil v jeho prospěch. Lidé jsou obecně závistiví a nemají rádi, když něco vypadá jako útlak. Vše bylo proti němu: jeho protistrany se staly jeho soudci díky postoupení jeho knihy k jejich přezkoumání; a právě těžily z míst uvolněných po panu z Met. Odpustili mu tedy lichotky jeho dopisu kvůli jeho obratnosti a nutnosti, a spatřil záblesk návratu veřejné přízně.

Abych hned dopověděl, co lze o této věci za tento rok říci: netěšil se dlouho tomuto malému úspěchu.[3] Ten vystrašil jeho nepřátele. Popudili krále, jenž mu, aniž ho chtěl vidět, nechal vzkázat, aby se okamžitě odebral do Paříže a odtud do své diecéze, z níž od té doby nikdy nevyšel. Když posílal tento rozkaz panu z Cambrai, poslal král pro Monseigneura vévodu z Bourgogne, s nímž strávil dlouhou dobu sám ve své pracovně, patrně aby ho odpoutal od jeho vychovatele, k němuž byl velmi připoutaný a jehož želel s hořkostí, kterou odloučení tolika let nikdy nedokázalo zeslabit. Pan z Cambrai zůstal v Paříži jen dva dny. Při odjezdu do Cambrai zanechal dopis jednomu ze svých přátel, o němž nikdo nepochyboval, že to byl pan z Chevreuse, a dopis se hned poté stal veřejným. Jevil se jako jakýsi manifest muže, jenž krásným jazykem vylévá svou žluč a už se nešetří, protože už nemá v co doufat. Vznešený a hořký styl je ostatně tak plný ducha a v každém případě i umění, že se

2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* „Všechny tři [dopisy] se nacházejí na stranách 1 a 2 příloh" (poznámka Saint-Simonova). Tato poznámka, v Pamětech několikrát zopakovaná, dokládá, že Saint-Simon k textu připojoval četné doprovodné listiny; nebyly dosud nalezeny. Pravděpodobně jsou stále uloženy v archivu ministerstva zahraničních věcí, kde byly Saint-Simonovy rukopisy dlouho uchovávány.
3. *Vysvětlivka:* Papež Inocenc XII. nakonec 12. března 1699 breve *Cum alias* odsoudí třiadvacet vět z Fénelonových Maxim svatých. Fénelon se odsouzení okamžitě a veřejně podřídí — ze své vlastní kazatelny v Cambrai —, ale ke dvoru se už nikdy nevrátí. Vévoda z Bourgogne, jehož vychoval, se roku 1711 stane následníkem trůnu (mnozí u dvora očekávají, že by pak Fénelona povolal zpět k moci), ale sám nečekaně zemře už roku 1712.

dopis četl s nesmírným potěšením, aniž našel někoho, kdo by ho schvaloval – tak je pravda, že moudré a povýšené mlčení se v pádu těžko zachovává.

Římský dvůr měl nesmírnou radost, že vidí tuto při postoupenou k soudu v první instanci předními preláty království, dosud tak oddanými starším zásadám, a triumfoval, že je má jako prosebníky u svých nohou. Tato záležitost tam vzbudila velký rozruch. Byla postoupena téže kongregaci, jež zkoumala dogmatické dílo zesnulého kardinála Sfondratiho, opata ze Saint-Gall,[4] jež bylo předloženo Svatému stolci a jež bylo, jak se říkalo, v téže i jiných otázkách velmi podivné, ale jehož autora chránil purpur, ač už mrtvého. Je třeba je nechat pracovat v Římě a odvést tam kardinála z Bouillonu, jenž projel Cluny a odnesl si odtud koadjutorii pro svého synovce, kterou nechal v Římě potvrdit.

Než opustím preláty, nesmím zapomenout na smrt vévodkyně z Noailles, matky pařížského arcibiskupa. Kardinál Mazarin ji učinil dámou šatny královny matky roku 1657, kdy jí bylo pouhých pětadvacet let, když paní z Hautefort, o níž jsem mluvil, tento úřad opustila, aby se provdala za maršála-vévodu ze Schombergu,[5] jehož byla druhou manželkou, bezdětnou. Poté, co byl pan z Noailles učiněn vévodou a pairem v oné podivné várce čtrnácti roku 1663,[6] jeho žena, ač se stala vévodkyní, se neodvážila odejít; byla první a jedinou dámou šatny, jež byla vévodkyní, a zůstala jí až do smrti královny matky, tedy dva roky. Byla to žena ducha, nesmírně zadobře s králem i královnou, milé ctnosti a celý svůj život ve zbožnosti, ač pohroužená do dvora a do nejvznešenější společnosti. Jmenovala se Boyer a nebyla ničím. Její matka byla Wignacourtová, neteř a praneteř obou velmistrů maltézského řádu téhož jména. Majetek zprostředkoval sňatek její matky, jež neměla nic, a poté i její vlastní. Jakmile ovdověla, postupně se stahovala ze světa a brzy poté do Châlons, ke svému synovi, jehož si učinila svým duchovním vůdcem a jemuž se každý večer svého života před spaním zpovídala. Následovala ho do Paříže a zemřela tam v arcibiskupském paláci tak svatě, jak žila, a byla to velká bolest pro jejího syna arcibiskupa. Měla sestru, manželku markýze z Ligny, matku princezny z Fürstenbergu, a další sestru, manželku Tambonneaua, prezidenta účetní komory a matku Tambonneaua, jenž zastával stejný úřad a byl dlouho velvyslancem ve Švýcarsku. Tato paní Tambonneauová byla bohatá, dobře bydlela a byla dobře zařízena, a našla způsob, jak u sebe přijímat tu nejlepší a nejvýznamnější společnost dvora i města, aniž dávala hrát karty nebo jíst. Princové krve, velcí páni v předních úřadech, armádní generálové, vznešené dámy se od ní nehnuli. Mladí byli vylou-

4. *Vysvětlivka:* Celestino Sfondrati (1644–1696), benediktinský opat ze Saint-Gall, kardinál, autor kontroverzního spisu o milosti a predestinaci (*Nodus praedestinationis*), posmrtně podrobeného římskému přezkoumání souběžně s Fénelonovým případem.
5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Paní z Hautefort se provdala za maršála ze Schombergu 6. září 1646, nikoli roku 1657.
6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu I, č. IV).

čeni, a nebyl přijat, kdo chtěl. Skoro nikdy nevycházela z domu a nechávala se tam ctít jako královna. To je tak neobvyklé, že jsem to chtěl vylíčit.

Dořekněme vše o prelátech. Pan z Troyes velmi překvapil svět svým krásným a odvážným odchodem do ústraní. Byl synem Chavignyho, onoho čestného státního sekretáře, o němž jsem mluvil, a vnukem Bouthilliera, superintendanta financí. Brzy získal obročí, byl králův almužník, mladý se stal biskupem z Troyes. Měl vzdělání a lépe než kdokoli jiný z tohoto stavu ovládal časné záležitosti kléru, takže byl téměř na všech shromážděních kléru a na všech se skvěl. Měl navíc mnoho ducha, a víc než cokoli jiného ducha světáckého, žertování s dámami, tón dobré společnosti, a strávil život v nejlepší a nejvýznamnější společnosti dvora i města, vyhledávaný všemi, a zejména ve vysoké hře a u všech dam. Byl jejich miláčkem; říkaly mu jen Trojan, a zatracený biskup a zatracený Trojan, když jim vyhrál peníze. Čas od času se jel do Troyes nudit, kde ze slušnosti a z nedostatku něčeho lepšího přece jen konal svůj úřad; ale nikdy tam dlouho nezůstal, a jakmile se jednou vrátil, nemohl se odtrhnout.

Tak tedy až dosud strávil svůj život. Přesto ho úvahy přišly rušit v jeho potěšeních, poté v jeho zábavách. Zkusil jim ustoupit, hádal se s nimi, nakonec ho zkušenost přesvědčila, že bude vždy poražen, pokud nepřetrhne svá pouta tak, aby je nemohl znovu navázat. Nikdy nebyl veselejší ani v lepší společnosti než na obědě v hôtel de Lorges s panem z Chaulnes a velkou vybranou společností, po němž jel přenocovat do Versailles, poté co se několik dní předtím domluvil s otcem de La Chaise. Nazítří ráno, když vstal od klekátka, požádal krále o okamžik audience; dostal ji v pracovně, před mší. Tam se upřímně vyzpovídal. Přiznal králi potřebu ústraní a pokání, kterou pociťoval, a že by na to nikdy nenašel sílu, dokud by byl ke světu poután jakoukoli záminkou. Předložil králi demisi svého biskupství a řekl mu, že pokud ho chce zahrnout milostí, ať je udělí jeho synovci, abbé z Chavigny, jenž měl dostatek let a ještě víc zásluh, učenosti a ctnosti; že mu na počátku pomůže spravovat diecézi, kterou důkladně znal; že se stáhne do svého vlastního domu v Troyes; že se s ním rozdělí a že tam stráví zbytek života v samotě.

Biskupství mělo malou cenu; král měl pana z Troyes rád, navzdory rozptýlenosti jeho života; na místě mu vyhověl. Po vyjití z pracovny se pan z Troyes odebral do Paříže, nikoho tam neviděl a nazítří odjel do Troyes, kde velmi přesně dodržel vše, co si předsevzal, aniž chtěl vidět kohokoli kromě svého synovce a svých kněží, a to ještě jen kvůli záležitostem, a aniž psal nebo měl s kýmkoli styk, zcela oddán modlitbě a pokání a naprosté samotě.

Mluvil jsem výše o hádce mezi panem z La Rochefoucauld a panem z Orléansu o místo za králem při kázání. Zkrátil jsem tehdy popis toho, co se odehrálo: je třeba říci, že jelikož pan Princ, pan maršál z Lorges ani ostatní společní přátelé je nedokázali smířit, prelát, poté co nadělal mnoho marného rozruchu, odjel do Orléansu trucovat. Nakonec se musel vrátit, aby vykonával svůj úřad, a jeho přátelé i bratři

na něj už nějakou dobu naléhali v naději, že tento návrat přinese příznivou změnu v jeho záležitosti. Jeho příchod obnovil rozruch a stížnosti. Vrhl se králi k nohám s malou slušností a ještě menší důstojností a prohlásil, že by raději zemřel, než viděl svůj úřad ponížen, poté co jej vykonával čtyřiatřicet let. Pan z La Rochefoucauld krále prosil, aby laskavě dovolil, aby nezaujal místo, jež mu král udělil a o němž v době, kdy je přijal, nevěděl, že si je nárokuje první almužník, neboť dával přednost návratu jejich starého přátelství před místem, bez nějž se celý život dobře obešel. Král, jenž neměl rád měnit svá rozhodnutí, a ještě méně vidět je kritizovaná, nejenže se držel pevně, ale ještě dodal, že po tom, co stanovil, je to už jeho vlastní záležitost, a nikoli více věc pana z La Rochefoucauld; že první almužník neměl žádné místo při kázání ani nikde za ním; že si velmi dobře vzpomíná, že vždy viděl pana z Meaux, strýce a předchůdce pana z Orléansu, jenž měl jeho úřad, buď stát vedle sebe, nebo sedět na lavici almužníků; a zakončil těmito tvrdými slovy, jež u něj byla tak vzácná: „že kdyby se mělo rozhodovat mezi panem z Orléansu a lokajem, dal by místo raději lokajovi než jemu." Panu z La Rochefoucauld nezbylo než mlčet. Pan z Orléansu vstoupil do pracovny a král s ním mluvil stejně tvrdě; viděl jsem ho vycházet s výrazem zdrceným bolestí.

Ani on, ani jeho příbuzní bolest neskrývali, a odjel na místě zpět do Orléansu, kde by udělal lépe, kdyby zůstal, než aby přijel takřka jistě utrpět tak trpké ponížení kvůli místu, jež mu nikdy nenáleželo; a měl znát krále dost dobře na to, aby nepochyboval, že po závazku, jejž král přijal udělením toho místa, bylo zcela zbytečné vystavovat se pokusu přimět ho ke změně.

Ale abych se k této nepříjemnosti už nevracel, řeknu hned, jak skončila. Král v hloubi duše pana z Orléansu vážil a měl rád, a dobře to ukázal způsobem, jak vlídně mu oznámil jeho jmenování kardinálem, a úctou, kterou mu vždy stále projevoval, až do tohoto nároku na místo při kázání. Byl tedy zarmoucen palčivou nelibostí, kterou mu způsobil, a byl zarmoucen i nesmiřitelným rozkolem, jejž to vneslo mezi dva tak přední muže, tak dávno spřátelené a svými úřady tak stále kolem něj přítomné. Uvolnění bohatého a nádherného stolce v Metách se králi zdálo prostředkem, jak pana z Orléansu uklidnit a ukončit svár. Jmenoval tam abbé z Coislinu, aniž se na to on nebo kdokoli z jeho rodiny odvážil pomýšlet. Překvapení bylo nesmírné; všichni se pokládali za velmi vzdálené jakékoli milosti, a abbé z Coislinu ještě víc za vzdáleného jakémukoli biskupství.

Byl to malý, podsaditý a tlustý muž, svérázný v nejvyšší míře, komického vzhledu a řečí tomu odpovídajících, často velmi neuvážených, přesto stýkající se s nejlepší dvorskou společností, kterou bavil tím, že se bavil sám první; při tom nebezpečný a zlomyslný, a velmi průměrný kněz. Stal se jím z rozumové úvahy, navzdory svému otci, jenž byl chudý a jenž ho, vida svého nejstaršího syna bez dětí, chtěl oženit. Nejstarší byl impotentní, tento z toho byl silně podezříván a neměl vousy; jeho nejstarší bratr byl chuďas, on nechtěl celý život umírat hladem, a obrátil

se k obročím. Jakmile se stal knězem, pan z Orléansu, aniž o tom cokoli řekl svému bratrovi, aby mu ušetřil zármutek z odmítnutí, kdyby k němu došlo, požádal krále o nástupnictví ve svém úřadu prvního almužníka pro něj a na místě je obdržel. S tímto zajištěním mladík už o ničem nepochyboval a oddal se vysoké společnosti a své povaze. Král si ho nikdy neoblíbil a snášel ho jen kvůli jeho strýci. Marně ho následoval do Orléansu, aby tam pod ním pracoval; přineslo mu to jen skromné opatství, a neměl nic než to, žádný jiný majetek, když dostal Mety. Zároveň, aby ukončil veškerý spor, král dal úřadu prvního almužníka místo za sebou v kapli, pod místem pana z La Rochefoucauld a sousedící s ním. Pan z Met tehdy nebyl v postavení je odmítnout, jako to udělal jeho strýc, jemuž bylo nabídnuto. Pan z Orléansu, jenž se chystal stát kardinálem a tím se ocital mimo osobní zájem, a v radosti z tohoto králova obratu, jenž tak velkoryse umístil do Met jeho synovce, pro nějž už téměř v nic nedoufal, se přiklonil k tomu souhlasit a smířit se s panem z La Rochefoucauld. Král z toho měl radost; a vše se z obou stran odehrálo s takovou vlídností, že vše bylo upřímně zapomenuto a znovu se stali přáteli jako předtím.

Přibližně v té době jsem ztratil rytíře z La Hillière, guvernéra Rocroy. Byl to starý důvěrný přítel mého otce a jeden z nejstatečnějších a nejgalantnějších mužů Francie, jenž požíval důvěry pana Le Telliera a mnoha velmi významných lidí své doby, a veškeré důvěry Mademoiselle z dob pana z Lauzunu a jí samé. Král si ho vážil, a vždy se od něj dalo dozvědět mnoho zajímavého o starém dvoře; k tomu byl velmi dobrou a spolehlivou společností.

Král velmi kvapně vyhnal celou tlupu italských komediantů a už žádnou jinou nechtěl. Dokud se jen vylévali sprostotami na svém jevišti, a někdy i bezbožnostmi, jen se tomu smálo; ale odvážili se sehrát hru zvanou Falešná ctnostnice (*La Fausse Prude*), v níž byla snadno rozpoznatelná paní z Maintenon. Všichni se tam hrnuli, ale po třech nebo čtyřech představeních, jež dali za sebou, protože je k tomu vedl zisk, dostali rozkaz zavřít své divadlo a do měsíce opustit království. To vyvolalo velký rozruch, a pokud tito komedianti svou opovážlivostí a pošetilostí přišli o své postavení, ta, kvůli níž byli vyhnáni, na tom nijak nevydělala, díky nevázanosti, s níž tato směšná událost dala příležitost o ní mluvit.

Přílohy vydavatele (edice 1856)

Následující přílohy připojil ke svazku vydavatel edice z roku 1856, historik Adolphe Chéruel. Odkazy na stránky francouzského vydání jsme nahradili odkazy na kapitoly tohoto překladu.

I. Mramorový stůl

(K Tomu 1, kap. XIV.)

Mramorový stůl, o němž mluví Saint-Simon, byl umístěn v galerii vězňů v pařížském Justičním paláci, poblíž komory zvané Tournelle. Měl tam své hlavní sídlo soud velkého admirála, který se skládal z civilního a trestního poručíka, zvláštního poručíka, pěti radů, královského prokurátora a několika náměstků. Proto je hrabě z Toulouse jako velký admirál uveden do úřadu u mramorového stolu. U mramorového stolu měly původně sídlo i jiné jurisdikce, mezi jinými konetáblie neboli jurisdikce maršálů Francie. Tento soud, v němž maršálové zasedali jen zřídka, zahrnoval generálního poručíka, zvláštního poručíka, královského prokurátora a několik dalších úředníků. Rozhodoval především o osobních žalobách podaných proti vojákům, o smlouvách uzavřených mezi nimi, o sporech týkajících se jejich žoldu, o zpronevěrách, jichž se dopustili pokladníci a výplatčí setnin atd. Původně měl u mramorového stolu v Justičním paláci svou jurisdikci také velmistr vod a lesů.

II. Královské rady

(K Tomu 1, zvláště kap. XVII, a k celým Pamětem.)

Saint-Simon často mluví o radě stran, radě depeší, finanční radě, o velké a malé direkci a obecně o královských radách. Protože dnešní čtenář není s těmito výrazy vždy obeznámen, nebude zbytečné upřesnit jejich smysl.

Radě stran předsedal kancléř a skládala se ze státních radů a dvorních referendářů, kteří přednášeli zprávy o věcech. Projednávala se v ní určení příslušného soudu v případě sporu o příslušnost či námitky podjatosti soudců, evokace, to jest akty svrchované moci, které odnímaly projednání sporu řádným soudům a přidělovaly je jiným jurisdikcím, zrušování rozsudků odporujících nařízením atd. Rada stran byla tedy nejvyšším soudem, často v zápase s parlamenty.

Rada depeší, složená jako předchozí ze státních radů a dvorních referendářů, bývala často pod předsednictvím krále. Projednávaly se v ní všechny otázky týkající se správy provincií. „V řečené radě," praví nařízení z 18. ledna 1630, „budou čteny všechny depeše z vnitrozemí království a bude se rokovat o odpovědích na ně. Budou v ní také čteny odpovědi a pokyny, které budou dávány těm, kdo budou užiti v provinciích pro záležitosti Jeho Veličenstva. V řečené radě budou všichni, kdo budou mít pověření ve službě Jeho Veličenstva, povinni podat zprávu o tom, co na svých cestách vykonali, vyjednali a spravovali. Bude se v ní jednat o stavu posádek, o stavu a placení vojska, jak jízdního, tak pěšího, a o jiných válečných záležitostech, a vůbec o všech důležitých věcech, jak se Jeho Veličenstvu zlíbí nařídit. A aby to, co bude v řečené radě usneseno, bylo rychle a přesně vykonáno, Jeho Veličenstvo nařizuje, aby všechna usnesení, která budou v řečené radě každého dne přijata, byla sepsána tím ze státních sekretářů, který bude mít ten měsíc službu." Původně se čtyři státní sekretáři po jednom měsíci střídali v účasti na jednáních této rady a předávali její rozhodnutí v podobě depeší intendantům pověřeným jejich provedením. Odtud pocházel název rada depeší. Působnost této rady odpovídala zčásti působnosti dnešního ministerstva vnitra.

Finanční rada se skládala, jako předchozí, ze státních radů, dvorních referendářů a navíc z finančních intendantů a kontrolorů. Rozlišovaly se dva druhy finančních rad: jedna, zvaná rada velké direkce, byla pod předsednictvím kancléře a rozhodovala finanční spory, rozepře mezi nájemci daní a soukromníky, spory o náhradu za úřady, zadávání veřejných prací a dodávek potravin a střeliva, výkup rent atd. Druhá, zvaná rada malé direkce, byla pod předsednictvím státního ministra určeného králem a zabývala se daněmi, jejich rozvržením a finanční správou. V Saint-Simonově době předsedal finanční radě vévoda z Beauvilliers.

III. Dopis Ludvíka XIV. paní z Maintenon u příležitosti příjezdu vévodkyně z Bourgogne

(K Tomu 1, kap. XXIV.)

Saint-Simon říká, že král spěšně poslal kurýra k paní z Maintenon, aby jí oznámil svou radost a chválu princezny. Zde je samotný králův dopis:[1]

Montargis, v neděli večer v půl sedmé, 4. listopadu 1696.

„Přijel jsem sem před pátou; princezna přijela až skoro v šest. Šel jsem ji přivítat ke kočáru. Nechala mě promluvit prvního a pak mi velmi dobře odpověděla, ale s malými rozpaky, které by se vám byly líbily. Vedl jsem ji do jejího pokoje skrze

1. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Původní autograf tohoto dopisu je v knihovně Louvru, F 328, fol. 2 a násl. Otiskl jej pan Monmerqué ve sbírce vydané v malém nákladu pro francouzské bibliofily pod názvem *Lettres de Louis XIV, etc., adressées à Mme la marquise de Maintenon* (1 sv. in-8, Didot 1822).

dav a chvílemi jsem ji dával vidět tím, že jsem jí k tváři přibližoval pochodně. Tento průchod i tato světla snesla s půvabem a skromností. Konečně jsme došli do jejího pokoje, kde byla taková tlačenice a takové horko, až to bylo k zalknutí.[2] Chvílemi jsem ji ukazoval těm, kdo se přibližovali, a prohlížel jsem si ji ze všech stran, abych vám mohl napsat, co si o ní myslím.

Má ten nejlepší půvab a nejkrásnější postavu, jakou jsem kdy viděl, oblečena jako na obraze a stejně tak učesána, oči živé a velmi krásné, řasy černé a obdivuhodné; pleť velmi hladkou, bílou a růžovou, jak si jen lze přát; nejkrásnější plavé vlasy, jaké lze vidět, a ve velkém množství. Je hubená, jak se k jejímu věku sluší; ústa velmi rudá, rty plné, zuby bílé, dlouhé a velmi nepravidelné, ruce pěkně tvarované, ale barvy jejího věku. Mluví málo, aspoň podle toho, co jsem viděl, nijak jí nevadí, že se na ni díváme, jako osobě, která už něco ze světa viděla. Dělá špatně poklonu, a trochu po italsku; má v tváři cosi z Italky, ale líbí se, a viděl jsem to v očích všech. Já jsem s ní naprosto spokojen.

Velmi se podobá svému prvnímu portrétu a vůbec ne tomu druhému. Abych k vám mluvil, jak to dělám vždycky, shledávám ji takovou, jakou jsem si přál, a mrzelo by mě, kdyby byla krásnější. Řeknu to ještě jednou: všechno se líbí, kromě poklony.

Po večeři vám řeknu víc; neboť si povšimnu mnoha věcí, které jsem ještě nemohl vidět. Zapomněl jsem vám říci, že je na svůj věk spíše menší než větší. Až dosud jsem si vedl znamenitě; doufám, že si udržím jistý nenucený výraz, který jsem si osvojil, až do Fontainebleau, kde se velmi toužím zase ocitnout.

V deset hodin.

Čím víc princeznu vidím, tím jsem spokojenější. Byli jsme ve veřejné konverzaci, kde neřekla nic; tím je řečeno vše. Viděl jsem ji svlékat; má velmi krásnou postavu, lze říci dokonalou, a skromnost, která se vám bude líbit. Pokud jde o mého bratra, vše proběhlo dobře. Je velmi mrzutý; říká, že je nemocen. Odjedeme zítra v půl jedenácté nebo v jedenáct; dorazíme nejpozději v pět.

Jsem naprosto spokojen [...]; nic než velmi případné při odpovědích na otázky, které jí byly kladeny. Mluvila málo, a vévodkyně du Lude mi řekla, že ji upozornila, že první den udělá dobře, když bude velmi zdrženlivá. Večeřeli jsme; v ničem nepochybila a je ve všech věcech překvapivě zdvořilá; ale ke mně a k mému synovi v ničem nepochybila a chovala se tak, jak byste se chovala vy. Doufám, že i vy budete spokojena. Byla pozorována a sledována, a všichni se zdají upřímně spokojeni. Vzezření je vznešené a způsoby zdvořilé a příjemné. Mám radost, že vám o ní mohu říkat dobré věci; neboť shledávám, že to mohu činit bez předpojatosti a bez lichocení a že mě

2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Pan Monmerqué otiskl „kde byla taková tlačenice a takové horko k zalknutí". Držel jsem se autografu.

k tomu všechno zavazuje. Protože nechci říci vše, co si myslím, posílám vám tisíc pozdravů. *(dva řádky vymazány)*[3]

Zapomněl jsem vám říci, že jsem ji viděl hrát hru s tyčinkami s okouzlující obratností. Až bude jednou muset reprezentovat, bude mít vzezření a půvab, které okouzlí, a velkou důstojnost a vážnost."

IV. Přijetí vévodů a pairů v parlamentu

(K Tomu 1, kap. VIII a XXVII.)

Saint-Simon mluví ve svých Pamětech o tom, co nazývá „várkou" vévodů a pairů z roku 1663. Nebude zbytečné uvést zde vylíčení této události, které je tím zajímavější, že pochází od očitého svědka a že dosud nebylo vydáno. Najdeme v něm ostatně podrobnosti důležité pro pochopení mnoha míst Saint-Simonových Pamětí, kde je tak často řeč o vévodech a pairech a jejich výsadách. Takto líčí Olivier d'Ormesson ve svém deníku přijetí vévodů a pairů roku 1663:

„V sobotu 15. prosince 1663 jsem šel do parlamentu podívat se, co se tam bude dít při přijetí nových vévodů; vešel jsem tam snadno jako úředník parlamentu a zaujal jsem místo s rady na místě, kde při zvláštních shromážděních sedávají královští zástupci. Pan kancléř[4] tam byl na lavici prezidentů v obyčejném taláru z černého sametu, stejně jako byl celý parlament v černých talárech, neboť toto zasedání za přítomnosti krále nebylo *lit de justice*, nýbrž zvláštní zasedání, jehož se král účastní. Z prezidentů tam byli páni první prezident,[5] de Nesmond, de Longueil, de Novion, de Mesmes, Le Coigneux a Champlâtreux. V parketu na lavici vévodů se posadili páni de Bonnelles, de Bellièvre, d'Aligre a Morangis. Čestní i skuteční dvorní referendáři jako obvykle. Místo vévodů bylo na horních lavicích soudní síně, ale usadili se tam, až když přišel král. Protože prezidenti vyšetřovacích senátů neměli místa, byly v parketu vpravo a vlevo postaveny dvě lavice, kam se posadili s několika členy velkého senátu.

Když pan Sainctot[6] přinesl zprávu, že král je v Sainte-Chapelle, kde slyší mši, šli mu pan z Nesmondu a tři následující prezidenti se šesti rady naproti, jako obvykle. Hned nato přišel král; pan Vévoda, pan Princ a Monsieur šli před ním, bez víření bubnů i bez troubení trubek, jen s jedním kapitánem gard, jímž byl pan z Noailles, který sloužil za nemocného pana z Villequieru. Král zaujal své obvyklé místo s vé-

3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tyto dva řádky jsou tak přeškrtány, že v nich nelze rozeznat jediné slovo. Lze předpokládat, že obsahovaly projevy manželské něhy. Paní z Maintenon, když tento dopis pro jeho historickou důležitost uchovala, odstranila z něho to, co by mohlo být náznakem jejího svazku s Ludvíkem XIV. (Poznámka pana Monmerquého.)
4. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Pierre Séguier, kancléř Francie od roku 1635, zemřel roku 1672.
5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Guillaume de Lamoignon, první prezident parlamentu od roku 1658, zemřel roku 1677.
6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* O tomto ceremoniáři mluví Saint-Simon na několika místech svých Pamětí.

vody a s obvyklými polštáři a neměl u sebe žádného ze svých úředníků, ani kapitána gard, ani komořího, ani jiné; pan vévoda z Orléans, pan Princ a pan vévoda z Enghienu na svých místech vpravo; pod nimi páni vévodové z Guise, z Uzès, z Beaufortu, z Luynes, z Lesdiguières, z Richelieu a z Retzu. Vlevo byli páni vévodové z Laonu a z Langres a hrabě z Noyonu, duchovní pairové. Král byl oblečen černě, s péry na klobouku a se žlutým lemováním, všichni ostatní páni černě.

Když všichni seděli a měli pokrytou hlavu, řekl král, že přišel, aby dal přijmout nové vévody. Poté pan kancléř vyšel ze svého místa, aby si vyžádal králův rozkaz. Když se vrátil, ne na místo v rohu jako při *lit de justice*, nýbrž na lavici prezidentů, přečetl si pro sebe papír, na němž byla napsána jména vévodů, kteří měli být přijati, v pořadí, jaké jim dal král a o němž nikdo nevěděl. Zeptal se, kdo má listiny pana z Verneuilu.[7] Pan Perrot-la-Malmaison, který byl jejich zpravodajem, se ujal slova a přečetl je s odkrytou hlavou; celý úvod byl vynechán a četla se výroková část. Pak pan kancléř řekl, že král nařizuje *soit montré* a *soit informé*,[8] aniž se kohokoli tázal na mínění.

Když Perrot odešel do kanceláře soudu, dal pan kancléř přečíst listiny pana maršála z Estrées, pak pana maršála z Grammontu a tak několik dalších, dokud se pan Perrot nevrátil. Když pak pan Perrot s pokrytou hlavou přečetl [výpovědi] dvou svědků a závěrečný návrh, zeptal se ho pan kancléř na jeho mínění. Řekl velmi dobře šest řádků ve prospěch pana z Verneuilu a souhlasil se závěrečným návrhem.[9] Pan kancléř se pak tázal na mínění všech radů velkého senátu a vyšetřovacích senátů v obvyklém pořadí, pak světských vévodů a duchovních pairů, aniž by smekl svůj baret,[10] pak prezidentů, a tu baret smekl; poté vystoupil ke králi, k němuž se připojili pan vévoda z Enghienu, pan Princ a pan vévoda z Orléans, aby řekli své mínění; a když se vrátil na své místo a řekl, ať pan z Verneuilu vstoupí, a ten se představil bez kordu na místě určeném pro přijímané, pronesl: *Král, zasedající ve svém parlamentu, nařídil a nařizuje, abyste byl přijat do úřadu a hodnosti vévody a paira Francie, když složíte přísahu, v takovém případě náležející a obvyklou. Zdvihněte ruku. Přísaháte a slibujete dobře a věrně sloužit králi, radit mu v jeho nejdůležitějších záležitostech a, zasedaje v parlamentu, soudit chudého jako bohatého, zachovávat rokování soudu uzavřená a tajná a chovat se tak, jak se sluší na důstojného, ctnostného a velkodušného vévodu a paira, korunního úředníka a radu svrchovaného soudu. Tak přísaháte a slibujete.*

7. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Henri de Bourbon, vévoda z Verneuilu, byl přirozeným synem Jindřicha IV. Oženil se s Charlottou Séguierovou, dcerou kancléře. O této vévodkyni z Verneuilu je u Saint-Simona několikrát řeč (viz mj. Tom 1, kap. II).
8. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Formule, jíž se listina postupovala k přezkoumání královským zástupcům, kteří vykonávali funkce veřejné žaloby.
9. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Závěrečné návrhy sepisovali královští zástupci.
10. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Opomenutí této formality bylo jednou z příčin Saint-Simonovy nenávisti k parlamentu. *Vysvětlivka:* Jde o tzv. spor o baret (*affaire du bonnet*), k němuž se Paměti opakovaně vracejí.

Když pan z Verneuilu odpověděl ano, řekl pan kancléř: *Král vám nařizuje vzít si svůj kord.* Soudní sluha, který jej nesl vedle něho, mu jej vrátil do závěsníku, a pan z Verneuilu šel zaujmout své místo na lavici za staršími vévody.

Tatáž formalita byla dodržena u každého z ostatních vévodů. Byli přijati v tomto pořadí: pan z Verneuilu, první, vévoda z Verneuilu; pan maršál z Estrées, vévoda z Cœuvres; pan maršál z Grammontu, vévoda z Grammontu; pan z La Meilleraye, vévoda z La Meilleraye; pan z Mazarinu, vévoda z Rethelu (pairie pro mužskou i ženskou linii); pan z Villeroy, vévoda z Villeroy; pan z Mortemartu, vévoda z Mortemartu; pan z Créqui, vévoda z Poix; pan ze Saint-Aignanu, vévoda ze Saint-Aignanu; pan z Foix, vévoda z Randanu (pairie pro mužskou i ženskou linii kvůli paním ze Senecey[11] a z Fleix); pan z Liancourtu, vévoda z La Roche-Guyon; pan z Tresmes, vévoda z Tresmes; pan z Noailles, vévoda z Ayen; pan z Coislinu, vévoda z Cambout.

Pan z Noailles vykonával toho dne úřad kapitána gard za nemocného pana z Villequieru. Když viděl, že ke složení přísahy je třeba odložit kord, dal se prostřednictvím pana kancléře zeptat krále, zda jej má odložit i se svou holí, když právě vykonává funkci kapitána tělesné gardy.[12] Král odpověděl, že jej odložit má, a odložil jej jako ostatní.

Při odchodu mluvil král nějakou dobu s panem prvním prezidentem, a když vyšel z parketu, dal k sobě zavolat pana generálního prokurátora,[13] s nímž mluvil."

Konec příloh prvního svazku.

11. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Marie-Catherine de La Rochefoucauld, provdaná 7. srpna 1607 za Henriho de Bauffremont, markýze ze Senecey. Byla první dvorní dámou Anny Rakouské a bývala vychovatelkou Ludvíka XIV. Hraběnka z Fleix, její dcera, byla matkou Gastona z Foix, který byl roku 1663 jmenován vévodou z Randanu.
12. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Kapitán tělesné gardy ve službě nosil jako odznak své hodnosti velitelskou hůl.
13. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Generálním prokurátorem byl tehdy Achille de Harlay, pozdější první prezident. Saint-Simon o něm často mluví, zvláště v souvislosti se sporem o přednost (viz Tom 1, kap. VIII–X).

Tom druhý (1697–1700)

Kapitola první

Karel XI., švédský král, zemřel ve věku dvaačtyřiceti let,[1] 15. dubna tohoto roku ve Stockholmu.[2] Pocházel z falckého rodu; jeho otec, proslulý Karel Gustav, v jehož prospěch byla královna Kristina nucena abdikovat, byl synem Kateřiny, sestry velkého Gustava Adolfa, dobyvatele Německa — oba byli dětmi onoho vévody sudermanského, jenž uzurpoval švédský trůn Zikmundovi, polskému králi, synovi svého bratra Jana III., švédského krále. Karel XI. nastoupil po otci roku 1660, když mu bylo pouhých pět let, pod poručnictvím své matky Eleonory Holštýnské, a ještě před svými pětadvacátými narozeninami osobně vybojoval několik bitev a dalších velkých vítězství nad Dány.

Toho uměl od roku 1680 využít proti vlastní zemi: zbavil se všeho, co svazovalo královskou moc, dosáhl absolutní vlády, a jakmile ji upevnil, obrátil ji hned v tyranii. Zrušil generální stavy a rozvrátil senát, jimž vděčil za veškerou svou novou moc, a s příliš velkým úspěchem se pustil do radikálního ničení starobylé velké šlechty, kterou nahradil bezvýznamnými lidmi. Zruinoval všechny pány i rody, jež pod oběma proslulými Gustavy — jeho otcem i Kristininým — sloužily koruně nejvíce radou i zbraní a jež po smrti velkého Gustava Adolfa nejvíc podpíraly upadající Švédsko a získaly si největší jméno v Evropě. Zřídil revizní komoru, jež nechala vrátit nejen všechny odměny a milosti udělené od nástupu velkého Gustava Adolfa na trůn, ale i úroky, které z nich odhadla, a veškeré výnosy, a bez milosti konfiskovala veškerý majetek. Nejvznešenější a nejbohatší upadli do nejhlubší bídy; mnozí odnesli, co mohli, do ciziny, a vše, co bylo ve Švédsku urozené a významné, zůstalo zdrceno.

Temný a krutý ráz jeho dlouhé nemoci, na niž zemřel, vedl k pochybnostem, zda šlo o mstící ruku Boží, nebo o jed. Ani po smrti nezůstalo jeho tělo ušetřeno trestu na tomto světě: v paláci, kde bylo ještě vystaveno v pohřební parádě, vypukl požár. Jen s velkými obtížemi se je podařilo zachránit z plamenů, jež pohltily celý

1. *Ediční poznámka:* Moderní zdroje udávají Karlovi XI. při úmrtí věk jednačtyřicet let (narozen 24. listopadu 1655), nikoli dvaačtyřicet, jak uvádí text.
2. *Vysvětlivka:* Karel XI. Švédský (1655–1697), král od roku 1660 (do roku 1672 pod regentskou vládou), od roku 1680 vládl jako absolutní panovník. Jeho synem byl Karel XII. (1682–1718), pozdější protagonista velké severní války proti Rusku, Dánsku a Polsku-Sasku, na nějž text dále naráží.

stockholmský palác. Zemřel se ctí toho, že byl přijat za prostředníka míru, o němž se právě jednalo.

V jeho prospěch král tak pevně trval na svém při jednáních v Nijmegenu roku 1679, aby mu byly navráceny ztracené provincie. Byl to konečně otec Karla XII., jenž od té doby nadělal v Evropě tolik rozruchu a dokonal zkázu Švédska. Matka Karla XII. byla dcerou Fridricha III., dánského krále, a zemřela už roku 1693; královna, jeho babička, se tak ještě jednou stala regentkou.

Princové Alexandr a Konstantin Sobieští se unavili inkognitem, jež jim tu nic nepřinášelo a jež jen ukazovalo, že tu nemohou dosáhnout vyznamenání, v něž doufali. Z toho důvodu se vzdali myšlenky přijmout zde Řád Svatého Ducha. U dvora panovala vůči jejich matce, královně, značná nespokojenost. Rozhodli se odjet s tím, že chtějí dorazit do Polska před volbou: rozloučili se tedy s králem a odjeli kolem poloviny dubna.

Zprávy z té země začaly být méně příznivé. U dvora se s údivem dozvěděli, že abbé z Polignaku zašel příliš daleko a mezi jinými sliby se zavázal přislíbit, že princ de Conti na vlastní náklady dobude Kamieniec, obsazený Turky, a že toto dobytí uskuteční ještě před svou korunovací, jinak že jeho volba pozbude platnosti.

Soukromá osoba, ať sebevznešenější, sebebohatší a sebelépe podporovaná, nemohla doufat, že takový výdaj unese, a nemohla nechat platnost volby záviset na úspěchu takového podniku. Znamenalo to vystavit osud prince krve nejen nejistotám velkého obléhání, ale i všem zradám těch, kdo by měli zájem je zmařit svým závazkem proti volbě tohoto prince. U dvora z toho byli tak pobouřeni, že do Polska vyslali Fervala, aby si na tyto abbého sliby posvítil, pokusil se napravit, co pokazil, a přinesl jasnější a nestrannější zprávy o celém tomto jednání. Krátce nato přijel šlechtic jménem kardinála Radziejowského, arcibiskupa hnězdenského, jenž stál v čele strany prince de Conti a jenž byl jako primas Polska v čele republiky po dobu bezkrálovi. Zpráva, kterou podal, i poslání, jímž byl pověřen ke králi a k tomuto princi, vzbudily mnoho nadějí, ale málo dobrého mínění o počínání abbého z Polignaku, jenž, ač býval s polskou královnou v nejlepších vztazích, se s ní znesvářil až k výbuchům a nedůstojným scénám — natolik, že bylo uznáno za vhodné poslat mu jako jakéhosi kazatele abbého de Châteauneuf, jenž mu přinesl velmi přesné pokyny nečinit nic bez dohody s ním.[3] Byl bratrem našeho vyslance v Cařihradě. Byli to dva Savojané, oba muži velkého ducha a vzdělání, oba plně způsobilí k jednání — starší s větší obratností, druhý s ještě větší hloubkou a rozvahou; bylo rozhodnuto počkat, až se v Polsku důkladně obeznámí se vším, a nechat se jím informovat, než se půjde dál.

3. *Vysvětlivka:* François de Châteauneuf (asi 1650–1703), francouzský diplomat a literát, později kmotr mladého Voltaira; jeho starší bratr Pierre Antoine de Châteauneuf byl francouzským vyslancem u Vysoké porty v Cařihradě, později v Portugalsku a Nizozemí.

Pan princ de Conti byl velmi vzdálen touze po úspěchu povýšení, na něž nikdy nepomýšlel. Dokonce se ho obával. Byl princem krve, a ač ho král neměl v lásce, těšil se přízni a náklonnosti veřejnosti; těžil navíc ze soucitu, jejž budila jeho opuštěná situace a jakási jeho nemilost, ze srovnání mezi ním, tak nezaopatřeným, a panem du Maine, tak zahrnutým přízní, z přednosti dané panu z Vendôme při velení armádě, a z rozhořčení, jež z toho pramenilo. Vychován s Monseigneurem, s nímž byl v nejdůvěrnějším vztahu a v jeho plné přízni, počítal s tou nejlichotivější a nejtrvalejší odškodou za jeho vlády; a konečně byl vášnivě zamilován do paní Vévodkyně: byla okouzlující, stejně duchem jako zjevem. Ačkoli pan Vévoda byl velmi podivínský a podivně žárlivý, princ de Conti přesto nepřestával být dokonale šťastný. Touto tajnou skulinou byl navíc čím dál víc připoután k Monseigneurovi, jenž začínal nacházet značné zalíbení ve společnosti paní Vévodkyně, která se dokázala potají spřátelit se slečnou Choinovou. To bylo příliš na to, aby lesk koruny převážil nad hrůzou z věčného vyhnanství; ukázal se tedy v celé této záležitosti nesmírně chladný, velmi pozorně zvažoval všechny její obtíže a postupoval tak zvolna, že si každý snadno povšiml veškeré jeho neochoty.

Po několika obtížích a průtazích s pasy pro královské zplnomocněnce k mírovým jednáním konečně dorazily, a hned poté vyrazili Harlay a Crécy, kteří byli v Paříži, a už v Lille se znesvářili. Le Normand, generální nájemce daní (*fermier général*) v tomto kraji, tam byl přítomen a Crécymu, svému příteli, opatřil dobré koně, zatímco druhému dal jen tažné koně a káry; ten se místo toho, aby to přičetl jen hlouposti nájemce, rozzuřil na svého kolegu. Napsal ke dvoru hořké stížnosti. Le Normand byl pokárán, Harlay ještě víc, a poté, co obdržel odměřené odpovědi, se spěšně smířil s Crécym. V Courtrai se dozvěděli, že zplnomocněnci spojenců mají hodnost vyslanců a že se chystají dělat jim mnoho obtíží ohledně ceremoniálu, protože oni sami tuto hodnost neměli. Vypravili tedy ohledně toho kurýra, na nějž v Courtrai čekali a jenž jim přinesl hodnost vyslanců; to je důvod, proč se jim na celé francouzské hranici dostalo jen zdvořilostí, ale žádných poct, zatímco na straně nepřátel jim jich prokazovali hojně, stejně jako uvnitř jejich vlastní země. Dorazili do Delftu, kde našli Callièrese. Zplnomocněnci spojenců a Švédska byli v Haagu, čtyři míle od nich; a půl míle od Delftu ležel zámek Ryswick, patřící princi oranžskému, kde se měli všichni sejít k jednání. Nechali jej otevřít z více stran, aby každý mohl vcházet a vycházet svým vlastním vchodem a usednout naproti němu kolem kulatého stolu, aby se předešlo jakémukoli sporu o pořadí a přednost. V doprovodu našich vyslanců se tam vypravilo množství mladých mužů z justice i z Paříže. Harlay tam vzal svého syna, jenž měl mnoho ducha, ale ještě víc prostopášnosti a bláznovství, a jenž tam páchal ty nejpřehnanější a neustálé výstřednosti, z nichž mnohé mohly mít nepříjemné, ba trapné následky — aniž by se zdálo, že by tomu otec věnoval sebemenší pozornost.

Rozmístění armád bylo stejné jako v předchozím roce, ale princové tentokrát nesloužili. Král se na tom domluvil s Monsieurem ohledně vévody z Chartres a s panem Princem ohledně pana Vévody a prince de Conti; pan Princ se uvolil, že jim to sám vyřídí. Král se k tomuto kroku nakonec rozhodl kvůli kontrastu s panem z Vendôme, jenž velel armádě, a kvůli tomu, co se odehrálo ve Flandrech s panem du Maine, jenž po dalším odsloužení jednoho tažení byl navždy zproštěn služby. Pan hrabě z Toulouse, jenž pro sebe neměl stejný důvod, velel jízdě v armádě maršála z Boufflers, a každý se vydal ke hranicím. Maršál Catinat, jenž už neměl v Itálii co dělat, dostal armádu ve Flandrech, s níž zahájil tažení obléháním Ath, jež bylo špatně opatřeno a bránilo se chabě; místo se vzdalo 7. června,[4] a guvernérství nad ním obdržel rytíř z Tessé.

Pan z Vendôme odjel do Katalánska s výslovným rozkazem oblehnout Barcelonu; hrabě z Estrées, viceadmirál s právem nástupnictví po svém otci, tam počátkem června přivedl loďstvo spolu s galérami, jimž pod ním velel bailli z Noailles, jejich generálporučík, a těmito námořními silami uzavřel přístav. Pimentel, jenž bránil Charleroi a jenž je roku 1693 vydal maršálu z Villeroy, velel v Barceloně. Markýz de La Corzana, generální mestre de camp Katalánska, se tam uchýlil, a princ Hesensko-Darmstadtský velel na Montjuïcu, jenž je jakousi jeho citadelou, ač poněkud oddělenou od města. Měli osm tisíc mužů řádné pěchoty, něco jízdy a zbytek somaténů — což jsou velmi zocelené milice — a dohromady to činilo pětadvacet tisíc mužů. My jsme měli šedesát děl a osmadvacet moždířů. Vně stál don František z Velasca, místokrál Katalánska, a markýz z Grigny, velitel jízdy, s malou armádou a množstvím mikeletů. Místo bylo víc než hojně zásobeno vším a udržovalo si na jedné straně volné spojení s místokrálem, aby mohlo být zásobováno.

Pan z Vendôme neměl dost vojska, aby je zcela obklíčil, ani aby měl v zázemí dost postů roztroušených tak, aby udržel mikelety na uzdě; musel tedy své zásobování čerpat jen z moře. Vojáci z námořní armády vystoupili na břeh a sloužili u obléhání, velitelé eskader jako polní maršálové a bailli z Noailles jako generálporučík. Hrabě z Estrées zůstal na lodi. Kromě těchto obtíží panovala nesmírná vedra. Došlo k mnoha velmi živým a velmi krásným akcím; princ z Birkenfeldu, jemuž jeho otec dal pěší pluk alsaský, v jehož čele se stal generálporučíkem, se tu nesmírně vyznamenal, a to natolik k obecnému uznání, že král nechtěl čekat na konec obléhání, aby ho jmenoval brigádním generálem, a odškodnit tak čas, který ztratil jako jízdní kapitán. Vévoda z Lesdiguières tu prodělal svůj křest ohněm velmi skvělým způsobem. Hrabata z Mailly a z Montendre a nejstarší syn velkého prévôta se tu rovněž velmi vyznamenali.

Poté co byla dobyta kontreskarpa, dostal pan z Vendôme zprávu, že v noci z 15. na 16. července mají obležení podniknout velký výpad a zároveň má místokrál se

4. *Ediční poznámka:* Moderní bádání datuje kapitulaci Ath na 5. června 1697, nikoli na 7. června, jak uvádí text.

všemi svými vojsky zaútočit na tábor. Pan z Vendôme tedy v noci ze 14. na 15. vytáhl proti místokráli, jehož armádu nalezl rozdělenou do dvou táborů; na jeden zaútočil sám a druhý nechal napadnout d'Ussonem. Žádný z obou téměř nekladl odpor; byli zaskočeni a vše se dalo na útěk, dokonce i sám místokrál v pouhé košili. Oba tábory byly vypleněny, a během tohoto plenění se nějaká nepřátelská jízda pokusila zformovat a vrhnout se na plenitele, ale s touto možností se počítalo, a tato jízda byla poražena; zabito nebo zajato bylo osm set mužů a mnoho důstojníků. Sekretář a pokladna místokrále byly zajaty i s jeho papíry a pěti tisíci kusy po čtyřech pistolích. Touto akcí byla nepřátelská armáda zcela rozprášena a neschopna místo zásobit ani kdekoli ukázat vojsko. Pak už se myslelo jen na to, jak obléhání urychlit. Došlo ještě k mnoha velmi živým akcím. Nakonec, když miny vykonaly veškerý očekávaný účinek a útok byl připraven, poslal pan z Vendôme Barbezièrese, aby s nimi jednal. Pimentel se s ním sešel. Došlo k návrhům ohledně stavu, do něhož bylo místo přivedeno, což vedlo k několika dalším jednáním. Nakonec 5. srpna přistoupili ke kapitulaci, jež byla uzavřena až 8. srpna. Byla taková, jakou si zasloužili tak stateční muži, kteří svou skvělou obranou dokázali, že jsou opravdovými Španěly a jsou jimi hodni být. Bylo jim přiznáno třicet děl, čtyři moždíře, tolik krytých vozů, kolik chtěli, a nejčestnější podmínky, a městu všechna jeho privilegia kromě inkvizice, kterou pan z Vendôme odmítl strpět. Kladli si za čest, že nedali bubnovat k vyjednávání (*chamade*). Na obou stranách při tomto obléhání zahynulo mnoho lidí, ale nikdo významný. Místokrál, don František z Velasca, byl povolán do Madridu, aby se zodpovídal ze svého počínání, a místokrálem se stal La Corzana. Montjuïc se vzdal na základě téže kapitulace, aniž by byl vůbec napaden.

Chemerault dorazil 15. srpna do Versailles, kde nezastihl Barbezieuxe, s touto příjemnou zprávou. Saint-Pouange ho zavedl ke králi, a poté přišel podat zprávu o průběhu událostí i Laparat, jenž jako hlavní inženýr vedl obléhání, při němž byl lehce zraněn. On i Chemerault byli brigádními generály. Král dal Chemeraultovi dvanáct tisíc livrů a oba jmenoval polními maršály, a spolu s nimi i pana z Liancourt, jenž sloužil ve Flandrech a nic takového nečekal. Byla to galantnost, kterou král prokázal panu z La Rochefoucauld. V Katalánsku bylo vyhlášeno příměří do 1. září. Řeka Llobregat sloužila jako hranice oddělující Francouze od Španělů. Ztratili jsme na devět tisíc mužů mrtvých či raněných, mezi nimi šest set důstojníků; nepřátelé přišli o šest tisíc mužů. Coigny, generálporučík, a pod ním Nanelas, byli ustanoveni k velení v Barceloně. Pimentel, jenž ji bránil, obdržel od španělského krále kastilský titul a přijal jméno markýz z La Floridy. Pan z Vendôme byl o několik dní později slavnostně uveden do úřadu místokrále. Zvykem při takové příležitosti je dar padesáti tisíc tolarů.

Do Landau jsem dorazil koncem května, dva dny před shromážděním armády.

V Lempsheimu zůstal markýz z Chamilly s částí pěchoty; markýz z Huxelles odešel s druhou částí do Špýru a maršál z Choiseul s jednou pěší brigádou a veškerou

jízdou postoupil do Eppenheimu, kde bylo pohodlněji k pícování a kde se slavilo dobytí Ath.

Zatímco jsme takto klidně přežívali, hned v jednom táboře, hned v druhém, podle hojnosti píce, nebyl maršál bez obav, že princ Ludvík Bádenský má zálusk na Freiburg. Toto podezření, spolu s pohybem jejich lodí, jenž mu bránil postupovat dál do Falce, ač měl málo píce, ho přimělo pomýšlet na přechod Rýna. Navrhl to u dvora a obdržel povolení zároveň s tím, jak se k němu připojil Locmaria s devíti eskadronami a deseti prapory z Lucemburska. Maršál si svůj záměr nechal pro sebe, vyjel ve svém kočáru, následován vévodou z La Ferté, hrabětem du Bourg, Mélakem a Praslinem, jednou jízdní a jednou dragounskou brigádou, a odebral se do Fort-Louis, kam dorazil poslední den června. Připojila se k němu nejbližší jízda, poté celá jeho pěchota, zatímco markýz z Huxelles zůstal ve Špýru téměř bez ničeho. Mezitím se spěšně zmocnil lesů a průsmyků u Stollhofenu, aby jimi mohl proniknout. Markýz z Renti dorazil se vší jízdou 3. července do Fort-Louis, kde přešel Rýn, a téhož dne se k maršálovi z Choiseul dostalo i dělostřelectvo a zásoby, poblíž hlavy hrází. Ve všech ohledech byly pořádek a mimořádná rychlost provedení obdivuhodné. Po svém příjezdu jsem šel navštívit maršála, jenž mi o tom v Ostovenu řekl jen letmé slovo a omluvil se mi, že svůj záměr svěřil jen těm, bez nichž se při provedení neobešel, ze strachu, aby princ Bádenský neposlal nějaké vojsko do stollhofenské roviny — což by mu bylo snadné a co by zabránilo přechodu Rýna.

Aby lépe oklamal pana Bádenského, nechal markýz z Huxelles, jenž ve Špýru neměl než vojsko, jež Locmaria přivedl a na něž tam čekal úplně sám celých čtyřiadvacet hodin, několik oddílů přejít Rýn po mostě u Philippsburgu, s hojným troubením, cimbály a bubny, a přesvědčil tak nepřítele, že je tam celá armáda, což ho udrželo na tři míle v Bruchsalu, kde tábořil. Maršál mezitím 4. postavil své centrum a hlavní stan v Niederbühlu, pravé křídlo v Kuppenheimu a levé v Rastattu; řeka Murg přitom protékala podél čela jeho tábora. Na jeho straně byly břehy vysoké, na druhé nízké. Rozbořili všechny brody, dobře opevnili pravé křídlo, vystavěli reduty, a z těchto výšin bylo vidět celou rovinu za Murgou.

Rastatt byl dobře upraven a byla přijata všechna nezbytná opatření k řádnému zajištění tábora.

Princ Bádenský, konečně vyveden z omylu, se 7. přesunul k Muckensturmu, půl míle od našeho hlavního stanu; odtud k Murze. Za ní byla poměrně velká rovina, zcela pokrytá pící. Bylo možné ji sklidit už 6., ale raději se nechala armáda odpočinout, a 7. příchod prince Bádenského zabránil na to dál myslet; ale 8. propukla všeobecná rozháranost, ať se dělalo cokoli: vše se hnalo pícovat na tuto rovinu až mezi nepřátelské hlídky, zcela vydáno na milost jejich stráží a jejich tábora.

Tito rozprchlí byli spíš šťastní než rozvážní; jejich krajní lehkomyslnost byla jejich záchranou. Nepřátelé si vůbec nedovedli představit, že by šlo o neposlušnost a bláznovství: pokládali to za léčku, jež jim byla nastražena; ani jeden z nich se ne-

pohnul. Veškerá píce se vrátila v hojnosti; neztratil se jediný kůň, ani jediný muž nechyběl nebo nebyl zraněn. Nemyslím, že by kdy nějaká pošetilost byla zároveň tak všeobecná a tak šťastná.

Poté co jsme se v tomto táboře dobře zařídili, ukázalo se, že konvoje čerpané z Fort-Louis jsou nepohodlné a nebezpečné. Postavili jsme tedy tři míle od hlavního stanu pontonový most přes Rýn, v místě ostrova odděleného od našeho břehu úzkým ramenem. Cesta od mostu do tábora byla kryta bažinou; ale tato bažina, pokládaná za schůdnou, se ukázala tak málo schůdná, že naše konvoje stále jezdily svou původní cestou, a tento most tak byl jen další starostí, aby ho nepřátelé nepřišli spálit z našeho břehu až k ostrovu, což vedlo k tomu, že se každou noc odstraňovaly první tři čluny. Sloužil jen k hojnosti tábora díky obchodu s alsaskými sedláky; a La Bretesche, generálporučík, byl pověřen touto celou stranou. Chamilly podnikl velké pícování směrem k horám. Při návratu narazil na velké množství husarů podporovaných Vaubonnem s vojskem. Došlo k menší srážce; Vaubonne byl hnán s kordem v zádech až k malému potoku, jenž ho spolu s blížící se nocí zachránil před pronásledováním. Praslin se v ní velmi vyznamenal; z nepřátel padlo dost lidí, z našich velmi málo.

Maršál z Choiseul zůstal v tomto táboře šestnáct dní; píce zcela došla a bylo třeba pomýšlet na odchod. Pontonový most byl rozebrán, a hned se roznesla zvěst, že se chystáme sbalit tábor. Aby ji utišili, byl 18. vyslán Saint-Frémont s téměř všemi vozovými bednami armády pod záminkou, že jede pro velký konvoj do Fort-Louis. Skutečně se týž den vrátil s mnoha z týchž beden. To oklamalo a vyvolalo dojem, že se v táboře ještě chvíli zdržíme. Maršál mi svěřil svůj záměr. Náš tábor byl rozmístěn tak, že jej nepřátelé viděli celý, kromě několika míst přerušených výběžky živých plotů a lesíků, a dvě jízdní brigády, jež uzavíraly levé křídlo druhé linie o devatenácti eskadronách — Horn a Ligondez, k níž jsem patřil já — a dva dragounské pluky, jež kryly toto křídlo, ale celé levé křídlo první linie, jež stálo před námi, bylo vidět celé. Devatenáctého července, kolem jedenácté hodiny dopoledne, dostala celá armáda rozkaz naložit těžká zavazadla, o hodinu později drobná, se zákazem bourat stany a s čímkoli hýbat: ve dvě hodiny odpoledne dostaly naše dvě brigády a sousední dragouni, jež nepřátelé neviděli, jak jsem právě vysvětlil, rozkaz stany zbourat a bez hluku okamžitě vyrazit. La Bretesche, generálporučík, a Montgomery, polní maršál, generálové druhé linie tohoto křídla, je přišli převzít a vedli je za lesy, jimiž jsme přišli, aby strávili noc na stollhofenské rovině, zatímco těžká i drobná zavazadla, nepotřebné dělostřelectvo a všechny bedny mezitím proklouzly mezi Rýnem a námi. La Bretesche měl výslovný zákaz se hnout, ať by slyšel jakýkoli boj. Důvodem bylo, že zbývalo dost vojska k boji na tak úzkém místě, odkud jsme se stahovali; že bylo třeba silného doprovodu pro veškerá zavazadla armády; a že by se v případě neštěstí naše vojsko ocitlo zcela volné a v dobrém pořádku na rovině, připravené přijmout a podpořit vše, co by vyrazilo z lesů od našeho tábora.

Kolem šesté hodiny večerní vystoupil maršál na tuto výšinu opevněnou na jeho pravém křídle, na jejíž zpevnění nechal celý den výslovně pracovat, a celou záležitost rozvrhl s takovou přesností, že díky znamení zdviženou holí s bílým na konci, v pravidelných odstupech, se stalo jedno a totéž: zbourat stany, naložit, nasednout na koně, vyrazit — a přestože krokem, ztratit se nepřátelům z dohledu. Protože v táboře nezbývalo žádné vybavení a vše bylo osedláno a uzděno, tato velká armáda zmizela v jediném okamžiku, za bílého dne, před zraky nepřátel. Armáda pochodovala ve dvou kolonách. Pluk generálního plukovníka jízdy tvořil zadní voj levého křídla s dělostřelectvem a princ z Talmontu poté s řádnými gardami; nakonec oddíl jízdy pod podplukovníkem, jaký byl každý den vysílán do Rastattu. Dobrák Lafréselière, generálporučík, vedl tento zadní voj. Maršál vedl zadní voj pravého křídla s žandarmerií a několika oddíly za sebou, a Chamaraude vedl se všemi granátníky armády celkový zadní voj.

Montgon, jenž měl podle svého postavení zůstat s námi, si od maršála vyžádal, aby směl zůstat po jeho boku. Ještě před úplnou nocí prošla téměř celá armáda lesy a vstoupila na stollhofenskou rovinu. Ti z císařských generálů, kteří se ocitli na procházce, se ze všech stran hnali na břehy Murgy, aby zhlédli toto sbalení tábora, ale odehrálo se tak rychle, že jim nedalo čas ani na náznak snahy tento ústup ohrozit — jeden z nejkrásnějších, jaké kdy kdo viděl.

Somières, jízdní kapitán u pluku La Feuillade, byl zajat při onom pícování markýze z Chamilly, o němž jsem mluvil, a několik dní po tomto ústupu byl propuštěn. V mé přítomnosti vyprávěl maršálovi z Choiseul, že císařští, kteří spoléhali na onen Saint-Frémontův konvoj, nevěřili, že by naše armáda v nejbližších dnech vytáhla; že 19. července, v den tohoto krásného ústupu, se princ Ludvík Bádenský vracel z projížďky s vévodou Lotrinským a právě sesedl z koně, když mu přiběhli tryskem oznámit, že bouráme tábor; že odpověděl, že to není možné, protože sám před chvílí viděl, jak se na oné výšině na našem pravém křídle ještě pracuje; že mu vzápětí přišla druhá podobná zpráva, která ho přiměla ihned znovu nasednout a hnát se k břehům Murgy, kam ho tento zajatý kapitán následoval. Viděli už jen zadní voj, jak jim mizí z očí, což prince Bádenského naplnilo takovým údivem a obdivem, že se ptal svého doprovodu, zda kdy viděli něco podobného, a dodal, že on sám by až do té chvíle nevěřil, že tak značná a početná armáda může takto v okamžiku zmizet. Tento ústup byl vskutku čestný a smělý, a zároveň bezpečný. Proběhl za bílého dne, ale tak rychle, že z něho nepřátelé nemohli vytěžit žádnou výhodu; a třebaže za bílého dne, tak blízko noci, že mu tma přála téměř stejně, jako kdyby byl proveden v temnotách. Byl hrdý, krásný, dobře promyšlený, učený a konečně hodný generála, který se tak dobře vyučil u největších mistrů.

Jeho sláva by při této příležitosti byla bez poskvrny, nebýt nehody, k níž došlo.

Blansac vedl pěší kolonu a noc ho zastihla v lesích.

Malý oddíl, jejž měl na svém křídle, zaslechl poblíž sebe pochodovat nějakou jízdu. Byla to zbloudilá císařská jízda, která, když poznala nebezpečí, v němž se ocitla, si místo odpovědi na výzvu mezi sebou německy řekla: „Zachraňme se." Víc nebylo třeba, aby si vysloužila salvu od malého francouzského oddílu, na niž odpověděli výstřely z pistolí. Ten hluk vyvolal, bez rozkazu kohokoli, salvu z té strany od celé pěší kolony, a Blansac, který chtěl postoupit, aby zjistil, oč jde, si vysloužil druhou. Měl to štěstí, že nebyl zraněn, ale pět ubohých kapitánů bylo zabito a několik podřízených důstojníků zraněno.

Armáda přesto nebyla touto přestřelkou znepokojena a strávila noc poblíž našich dvou brigád na stollhofenské rovině, jak se kdo ocitl. Nazítří, 20., už od rána prošla průsmykem a rozložila se: pravé křídlo a hlavní stan v Lichtenau, levé nedaleko Stollhofenu, opatství Schwarzach uprostřed, velký potok na čele tábora a Rýn tři čtvrtě míle za námi. Zůstali jsme tam deset až dvanáct dní, abychom viděli, co se stane s princem Ludvíkem Bádenským, jenž zůstal ve svém táboře u Muckensturmu. Odtud jsme se přesunuli do tábora u Lingu, poté do tábora u Wilstättu, tak blízko pevnosti Kehl, že náš pontonový most se stal zbytečným a spojení mezi armádou a tímto místem bylo přes strasburský most volné, bez doprovodu a nepřetržité.

Hrabě du Bourg tam byl pověřen velkým pícováním; to spolu s dalšími drobnostmi znesvářilo markýze z Renti s maršálem z Choiseul, jeho švagrem. Renti byl velmi statečný muž, udatný a čestný, ale při tom nesmírně nedůtklivý. Maršál si vytvořil další rozepři s Revelem. Bylo na něm, aby byl toho dne, kdy se ústup konal, na řadě, a tudíž vedl jeden ze dvou zadních vojů tam, kde maršál nebyl přítomen. Dobrák Lafréselière, jehož celá armáda milovala a ctila a jenž si to zasluhoval, byl rovněž generálporučíkem a jeho pořadí přicházelo bezprostředně před Revelovým. Byl také generálporučíkem dělostřelectva, velel mu, a proto nemohl v armádě čerpat pořadí generálporučíka ani sloužit na řadě víc než jednou za tažení. Chtěl využít této příležitosti a být ve službě při ústupu; maršál, jenž ho měl rád a spoléhal na jeho schopnosti, rozhodl v jeho prospěch, a Revel byl rozhořčen. Z tábora u Wilstättu jsme se přesunuli do tábora u Offenburgu.

Toto léto bylo samý všeobecný déšť a záplavy všude, jež přerušovaly spojení. Paříž a její okolí byly, jak se nám sdělovalo, zaplaveny, a to, co jsme sami zažívali, nám nebránilo tomu uvěřit. Trvalo to už dva měsíce, a náš vrchní velitel nad tím naříkal v netrpělivosti provést záměr, jejž si nechal u dvora schválit: dobýt opevnění zřízená hned na počátku války k obraně soutěsek na vstupu do Frank, Švábska a Bavorska. Tyto linie střežili Schwartz a jistý hrabě z Fürstenbergu; pro svou rozlehlost se daly těžko udržet. Maršál z Choiseul umíral touhou prorazit si tudy cestu do krajů bohatých a po dlouhá léta válkou nepoznamenaných, pokusit se tam zabrat zimní ubytování a spálit most zvláštní konstrukce, který se dal během několika hodin přehodit

přes Rýn a který, protože tam byl stále připraven, ohrožoval každé tažení, jakmile naše armáda sestoupila po Rýnu.

Markýz z Huxelles zůstal ve Špýru, odkud se nehnul s Locmariou a vojskem, jež ten poslední přivedl, od chvíle, kdy armáda přešla Rýn, a tento přechod se mu vůbec nezamlouval. Zatímco maršál uvažoval o provedení svého záměru a počasí mu začínalo dávat naději na možnost jej uskutečnit, dostal Huxelles od sedláků zprávu, že nepřátelé staví most u Germersheimu. Byl to člověk, který ze všech na světě měl nejméně rád riskantní podniky a nejvíc se bál kompromitovat.

Aniž by to dál zkoumal, stáhl se do Germersheimu, mezi Philippsburgem a Landau, uvědomil o tom maršála z Choiseul, a nepokládaje se tam ještě za dost bezpečného, přesunul se do Lauterbourgu. To nebylo vše. Vyslal kurýra k Barbezieuxovi, jemuž sdělil veškerou svou obavu o Alsasko. Maršál přijal zprávu markýze z Huxelles s nelibostí, protože ji pokládal za panickou hrůzu, nebo za to, že přechodu mohlo zabránit vojsko, jež měl Huxelles k dispozici a jež bylo právě posíleno sborem, který mu přivedl Mélac; ale jeho hněv byl nesmírný, když poté, co bylo vše připraveno k pochodu na opevnění nazítří, a dokonce už byla vojákům rozdána munice, mu kolem poledne dorazil od Barbezieuxe kurýr s výslovným královým rozkazem okamžitě přejít zpět přes Rýn, bez ohledu na jakékoli okolnosti, důvody a námitky a bez sebemenšího odkladu. Maršál, jenž mi svěřil svůj záměr, si přede mnou a před generály, kteří byli zasvěceni, hořce stěžoval. Nepochyboval, že tento rozkaz mu vynutil markýz z Huxelles, na nějž se, ač byl sám velmi rozvážný a vyrovnaný, před Lafréselièrem, du Bourgem, Praslinem a mnou neudržel. Viděl, jak mu je odnímána sláva a provedení, jehož důležitost tak silně ovlivňovala projednávaný mír, nebo, kdyby se neuzavřel, celý další průběh války; ale bylo třeba poslechnout, a aniž by princ Ludvík Bádenský vůbec pomýšlel na přechod Rýna, museli jsme jej nazítří přejít zpět po strasburském mostě přes nepředstavitelné vody a bahno.

Strávil jsem celý den ve městě s pěti či šesti přáteli; odpočívali jsme v domě pana Rosena, který mi půjčoval při každém tažení. Na zadním voji došlo k několika drobným šarvátkám, jež se Villars, jenž neměl na starosti nic, snažil ze všech sil obrátit v boj, kde neměl co ztratit a mohl získat čest, protože na něm nic nezáleželo, a byl zuřivý, že mu v tom brání La Bretesche, jenž byl toho dne na řadě, a Bartillac, generálporučík křídla, kteří měli od maršála nejvýslovnější zákaz cokoli nechat vtáhnout do boje. Armáda tábořila pod Strasburkem, aniž by vstoupila do města, poté prošla Alsaskem po liniích a brigádách, co nejlehčeji to šlo, a znovu se seřadila u Musbachu, jenž byl loňským táborem prince Ludvíka Bádenského, když naše armáda stála u Spirebachu. Nechám ji tam odpočívat, abych promluvil o polské záležitosti a o princi de Conti, o jehož volbě jsme se dozvěděli u Niederbühlu. Protože jsme tam byli docela blízko nepřátel, projevil maršál z Choiseul zdvořilost tím, že vyslal trubače k princi Ludvíku Bádenskému, aby ho o tom uvědomil a aby ho nepřekvapily oslavy, jež z toho armáda měla toho večera uspořádat.

Kapitola druhá

Abbé de Châteauneuf po příjezdu do Polska zastihl prince Jakuba pohromadě s jeho matkou královnou a abbého z Polignaku, jak proti ní i proti celé její rodině bez jakéhokoli ohledu vášnivě vystupuje: že prý, když ztratila naději pro kteréhokoli ze svých synů, spojila se se stranou císaře, jenž pro nedostatek peněz opustil vévodu Lotrinského a otevřeně podporoval saského kurfiřta, jenž se stal jediným soupeřem prince de Conti. Tento kurfiřt provedl abjuraci v rukou vévody Sasko-Zeitzského, biskupa rábského (Győr), jenž byl vášnivým Rakušanem; slíbil sto dvanáct milionů, vydržování mnoha vojsk, především pěchoty, jíž bylo nejvíc zapotřebí k znovudobytí Kamieńce, a nabídl se připojit Slezsko k Polsku a zajistit k tomu souhlas císaře tím, že ho odškodní odstoupením části vlastního území. Zajistil si podporu Moskvanů a ujištění, že mu severní králové nebudou dělat potíže; a kromě toho si získal biskupa kujavského, několik dalších biskupů, Jabłonowského, velkého hejtmana, malého korunního hejtmana a malého litevského hejtmana, spolu s několika dalšími senátory a menšími pány, kteří mu zajistili čtyři vojvodství. Naděje na kardinálský klobouk mu zavázala Davii, papežova nuncia, pod záminkou velkého zájmu náboženství na tom, aby k němu byl přiveden zpět mocný kurfiřt, rozený hlava německých protestantů a jejich titulární ochránce; a to vše se provedlo v co největší tajnosti. Když měl vše zajištěno, vytáhl se svými vojsky do Slezska pod záminkou, že se připojí k císařské armádě v Uhrách a převezme nad ní velení, a přiblížil se velmi blízko polským hranicím.

Na druhé straně stáli v čele strany prince de Conti kardinál Radziejowski, náčelník republiky během bezkráloví jakožto primas království ze svého hnězdenského arcibiskupství, kníže Sapieha, velký litevský hejtman, a Bieliński, maršálek volebního sejmu, spolu s téměř všemi senátory, korunními úředníky, armádou, v jejímž čele se v nepřítomnosti obou hejtmanů postavil korunní lovčí, a osmadvaceti vojvodstvími.

Volba začala 27. června a téhož dne skončila. Biskup, velký hejtman Jabłonowski, malý hejtman Potocki a jejich přívrženci, podpíráni vojvodstvími krakovským, kujavským, sieradzkým a mazovským, se postavili proti a krakovský biskup ukázal listinu o abjuraci saského kurfiřta, podepsanou biskupem rábským, o níž nuncius Davia potvrdil, že jde o jeho pravý podpis; zvolili tohoto prince proti veškerým formám, zákonům i právu primasovu. Biskup kujavský provolal saského kurfiřta pol-

ským králem a litevským velkoknížetem přímo na volebním poli a spustil tam Te Deum, jež jeho přívrženci ihned zazpívali. Primas na své straně, v čele svých lidí a zbylých osmadvaceti vojvodství, provolal prince de Conti. Kníže Radziwiłł, vida tento zmatek, se domníval, že by mohl přivést zpět mazovské vojvodství, kde měl množství vazalů, a vydal se přímo k němu. Křičeli na něj, že ho zabijí, postoupí-li dál; ale místo aby se zalekl, přidal do kroku, uchopil zapíchnutou zástavu v jejich čele a zvolal na ně, že ho tedy musí buď zabít, nebo ho následovat, a všichni ho následovali. Vytáhl tedy s tímto zástupem senátorů a sejmových poslanců do Varšavy, spolu s primasem, jenž vstoupil do katedrály svatého Jana (neboť Varšava patří do poznaňské diecéze), zazpíval Te Deum a nechal vystřelit z děl v arzenálu, podle veškerých pravidel, zákonů a forem.

Galleran, sekretář abbého z Polignaku, dorazil ve čtvrtek 11. července časně ráno do Marly s touto dobrou zprávou; král ji zatajil a poslal vzkaz Monseigneurovi a princi de Conti, jehož královský kurýr zastihl na cestě zpět z Meudonu do Marly. Po procházce, kam za ním princ de Conti přišel a jež proběhla, aniž by padlo slovo o Polsku, se král vrátil do pokojů paní z Maintenon, nechal si tam zavolat Torcyho a poslal pro prince de Conti, jenž mu padl k nohám. Kurýr abbého z Polignaku přinesl dopis od něj a dopis od abbého de Châteauneuf, oba velmi krátké, v nichž byl princ oslovován jako král, s adresou na Jeho Polské Veličenstvo. Král, poté co princi de Conti pogratuloval a přijal jeho díky, chtěl s ním rovněž jednat jako s polským králem; ale princ ho prosil, aby počkal, až bude jeho volba jistější a mimo veškeré nebezpečí obratu, aby s ním neměl nesnáze, kdyby proti veškeré naději došlo k nějakému obratu ve prospěch saského kurfiřta. Tato skromnost, jež pramenila z jeho přání, byla velmi chválena; král s ní souhlasil, ale přesto chtěl zprávu učinit veřejnou. Vyšel tedy z komnaty paní z Maintenon do velkého kabinetu, kde bylo mnoho dam z těch, jež měly výsadu tam vstupovat, a král jim, ukazuje na prince de Conti, řekl: „Přivádím vám krále." Zpráva se ihned rozšířila všude; princ de Conti byl zahrnut gratulacemi a odjel to oznámit do Saint-Germain anglickému králi a královně, jimž to král dal vzkázat i prostřednictvím vévody z La Trémoille, a zároveň to nechal vzkázat i Monsieurovi do Saint-Cloud.

Kurfiřtka, rozená braniborská princezna a horlivá protestantka, se o kurfiřtových záměrech a krocích dozvěděla jen tolik, kolik před ní nedokázal utajit. Bránila mu ve všem, o čem se dozvěděla, a když se dověděla, že se v den Nejsvětější Trojice stal katolíkem, byla tím tak pobouřena, že z toho potratila. Vyslala k markraběti Braniborsko-Kulmbašskému, svému otci, žádost, aby přijel do Saska převzít správu země, což měl rozum nečinit. Kurfiřt ji v době své nepřítomnosti svěřil manželovi princezny z Fürstenbergu, kterou zde máme a jenž je katolík. Ten se tedy ujal vlády; kurfiřtka ale nikdy nestrpěla, aby se v Drážďanech sloužila mše. Uprostřed této domácí neshody kurfiřt postoupil s pěti až šesti tisíci muži svého vojska a množstvím Poláků své strany až téměř ke Krakovu.

Přesto se strana prince de Conti držela, a 30. srpna z ní dorazil kurýr se zprávami, jež se staly předmětem rozhodnutí přijatých téhož dne i nazítří, a dlouhé audience, kterou král poskytl pozítří ráno, v neděli 1. září, ve svém kabinetu ve Versailles, princi de Conti ještě před mší. Vyšel odtud se slzami v očích, a hned nato se vědělo, že odjíždí do Polska. Poprosil krále, aby s paní princeznou de Conti nezacházel jako s královnou, dokud nedostane zprávu o jeho korunovaci, aby se předešlo rozpakům, kdyby se věc nezdařila a on se musel vrátit. Král mu dal dva miliony v hotovosti a čtyři sta tisíc livrů, aby si je vzal s sebou, a sto tisíc franků na výbavu, kromě veškerých poukázek do Polska, jejichž vyplacení na sebe vzal Samuel Bernard, jak z královských, tak z peněz prince de Conti. Tento princ strávil pondělí zčásti v Paříži a v úterý 3. září z ní večer odjel do Dunkerque. Proslulý Jean Bart se zaručil, že ho tam šťastně doveze, navzdory nepřátelskému loďstvu, jež stálo před přístavem, a slovo dodržel.

Při tomto velkém rozloučení bylo vidět velmi rozdílné pohnutky. Král, nadšen tím, že se slavně zbavuje prince, jemuž nikdy neodpustil cestu do Uher, tím méně lesk jeho zásluh a všeobecný potlesk, jejž nedokázal otupit ani u vlastního dvora a před vlastníma očima, přes všechnu horlivost, s níž se mu všichni snažili zalíbit, a přes hrůzu z toho, že by na sebe přivolali jeho nevoli, nedokázal skrýt svou radost a dychtivost vidět ho navždy vzdáleného. Snadno se dal rozeznat tento osobní pocit od chabé výhody mít prince vlastní krve v čele národa, jenž mezi ostatními severními státy příliš nevynikal a jenž ještě méně nechával vyniknout svého krále. Všichni chtěli mít prince de Conti v čele našich armád. Tato událost zbavovala krále dotěrného naléhání tak všeobecné touhy a mínění, jeho milovaného syna tak trapného kontrastu, a sprovázela mu z očí jediného člena rodu, jehož čistota krve nebyla poskvrněna příměsí levobočství a jenž byl zároveň jediným, jehož naprostá nezaopatřenost vzbuzovala reptání — abych to neřekl jinak — vůči nesmírným zajištěním těch, kdo se narodili v temnu, jaké jim určoval zákon, i těch, kdo, ač byli královské krve, byli obdařeni jen díky svým sňatkům s levobočky.

Paní princezna de Conti, jež cítila tíži dolehlou na manžela, kterého milovala a jehož osud sdílela, se zdála být u vytržení radostí, když se viděla na pokraji kralování. Pan Princ, ještě víc dojat slávou koruny pro zetě, jehož si vážil a jehož nemohl nemilovat, skrýval pod tímto pláštíkem radost z klidu své rodiny, a pan Vévoda se zmítal mezi zuřivostí žárlivosti nad tak vynikajícími zásluhami, odměněnými jako takové tak lichotivou volbou, a uspokojením, že se vidí ušetřen každodenního pociťování ostnů těchto zásluh a jiných, ještě citlivějších pro manžela jeho povahy. Kdo byl politováníhodný? Byla to paní Vévodkyně. Milovala, byla milována, nemohla pochybovat, že je milována víc, než by ji milovala záře koruny. Musela se podílet na slávě tak blízké, na radosti krále, na radosti jeho rodiny, jež ji pozorovala v každém okamžiku, jež jasně viděla, ale nedokázala ji přistihnout při sebemenším porušení slušnosti. Monseigneura se to trochu dotklo, ale nakonec, potěšen radostí

druhých, zůstal ve své apatii nepohnut. Pan du Maine, v hloubi duše u vytržení nad tak velkým a tak málo očekávaným vysvobozením, přijal tvář a výraz, jaký chtěl a jaký pokládal za nejvhodnější, a veřejnost zůstala rozdělena mezi bolestí ze ztráty svých radostí a radostí z toho, že je vidí korunované. Monsieur i jeho syn byli celkem rádi. Paní z Maintenon triumfovala ve svém ústraní; a armády, jež už nedoufaly, že ho uvidí v čele, se méně trápily tím, že je pro ně zcela ztracen, než se radovaly z jeho královského povýšení, do nějž byl povolán. Co do něho samého, utonulý v nejhlubším žalu, když vyčerpal všechny překážky, obtíže a průtahy, je třeba přiznat, že tak skvělou volbu snesl špatně a že nedokázal skrýt ani svou touhu, ani svou naději, že nakonec neuspěje.

Byl ještě v Paříži, když král obdržel kurýra od primase, jenž naléhal na jeho odjezd, a jehož dopisy, oslovující ho jako krále, mu přinesl Torcy. Konečně z Paříže odjel v úterý 3. v jedenáct hodin večer; cestou rozsypal dva tisíce louisdorů ze špatně zavřeného kufru, z nichž část byla přivezena zpět do Paříže, do hôtelu de Conti. Dorazil ve čtvrtek odpoledne do Dunkerque, kde na něj čekaly veškeré peníze, jež mu byly určeny. Protivítr způsobil, že se nalodil až v pátek večer, na pěti fregatách, s pouhými padesáti osobami doprovodu. Rytíř ze Sillery, jeho první štolba, bratr Puysieuxův a biskupa soissonského, ho následoval, a než odjel, oženil se se slečnou Bigotovou, bohatou a velmi duchaplnou, s níž žil už velmi dlouho.

Princ de Conti nalezl u ústí Meusy devět velkých nepřátelských lodí, jež na něj čekaly na cestě. Prudký vítr jim zabránil ho zastihnout, ač se o to všemožně snažily; král mezitím dostával stále příznivější zprávy od abbého z Polignaku o shromáždění šlechty ve Varšavě. Tento vyslanec čekal prince de Conti s velkou důvěrou; byl pětačtyřicet dní bez jediného dopisu odsud. Polská královna, uchýlená do Gdaňska a ubytovaná u poštmistra, je všechny zachycovala, a nakonec mu, aby se mu vysmála, poslala všechny obálky. Princ de Conti proplul Øresundem bez překážek, protože dánský král se chtěl udržet neutrální. Byl s královnou 15. u oken zámku Kronborg, aby ho viděli proplouvat: Bart, který věděl, že tento zámek nikdy neopětuje pozdrav, váhal, zda ho dát, ale nakonec ho dal ze všech svých děl; zámek odpověděl ze všech svých, kvůli princi, jenž nechal zopakovat druhý pozdrav, když se dozvěděl od několika lehkých plavidel, jež se přiblížila k jeho fregatám, že ho dánský král s královnou pozorovali proplouvat. Sedmnáctého se ocitl na kodaňské rejdě, kde ho přišel pozdravit hrabě z Gyldenløve, jenž byl ve Francii, a několik pánů, jež mu představil Bonrepos, francouzský vyslanec v Dánsku.

Mezitím kurfiřt saský neztrácel čas. Primas mu napsal a prosil ho, aby nerušil jejich svobodu a byl ochoten se z Polska stáhnout, neboť princ de Conti byl zvolen a provolán podle zákonů. Shromáždění varšavské šlechty zřídilo stráž u těla zesnulého krále, aby zabránilo tomu, že by je odnesli do Krakova, kde je zvykem, že pohřební obřad a korunovace nástupce probíhají v téže ceremonii. Kurfiřt usoudil, že vše závisí na síle a rychlosti: v jednom královském zámku poblíž Krakova přijal hold

předních představitelů své strany, kteří mu nechali odpřisáhnout pacta conventa, jež sepsali, vydali mu krakovský zámek a odvedli ho tam k pobytu. V tomto zámku je uchovávána koruna a veškeré královské klenoty, jichž se zmocnil poté, co nechal vylomit dveře místnosti, kde byly uloženy. Poté byl v krakovském chrámu vztyčen katafalk, jako by tam bylo přítomno tělo zesnulého krále; konal se tam stejný pohřební obřad, a zároveň biskup kujavský, za asistence několika dalších, korunoval saského kurfiřta za přítomnosti předních představitelů a množství jeho strany. Primas, na jehož práva biskup kujavský takto útočil mnoha způsoby, stejně jako na veškeré zákony království, vydal dlouhý manifest proti němu a proti všem stoupencům Saska, a zároveň oběžníky svolávající malé přípravné sejmíky před generálním sejmem, jenž měl rozhodnout o dvojí volbě.

Hned poté, totiž 25. září, dorazil princ de Conti na gdaňskou rejdu, kam ho přijel pozdravit abbé de Châteauneuf, jenž na něj čekal. Město se prohlásilo za saské a princi de Conti nevzdalo žádnou poctu. Málo Poláků, a ještě méně významných, ho přišlo pozdravit na palubu. Zůstal tam čekat na poselstvo, které mu slibovali a v jehož čele měl stát kníže Lubomirski, a na vojsko, jež mu měl přivést kníže Sapieha. Mezitím obyvatelé Gdaňsku odmítli našim fregatám dodat zásoby a nechtěli v přístavu nechat žádnou z nich. Nakonec přijelo poselstvo republiky pozdravit prince de Conti na jeho fregatě, v čele s biskupem płockým; Lubomirski byl s tou částí korunní armády, jež držela s princem de Conti, a přišlo ho pozdravit mnoho Poláků, mezi nimi i Primiski, korunní číšník, velmi otevřeně nakloněný této straně. Biskup płocký uspořádal pro prince de Conti velkou hostinu poblíž opatství Oliva, se vším, co tam bylo z nejváženějších Poláků. Připili na zdraví svého krále, jenž tento titul ještě nepřijímal a odpověděl jim přípitkem na svobodu republiky. Marège, jenž byl u prince de Conti, gaskoňský šlechtic, jehož duch a vtipné poznámky ho se všemi hodně sblížily, se sotva zotavoval z těžké nemoci, když se nalodil se svým pánem. Byl na této hostině, kde se pilo po polsku. Byl k tomu velmi tlačen a bránil se, jak jen mohl. Princ de Conti mu přišel na pomoc a omluvil ho tím, že je nemocný; ale tito Poláci, kteří, aby si rozuměli, mluvili všichni latinsky, a to velmi špatnou latinou, se touto omluvou nespokojili, nutili ho pít a zuřivě volali: Bibat et moriatur! Marège, jenž byl velmi vtipný a zároveň velmi vznětlivý, z toho nevycházel, když to po návratu vyprávěl, a velmi rozesmál ty, kdo jeho vyprávění poslouchali.

Dopisy obou našich abbé dávaly zatím naději na vše, dopis prince de Conti naopak vedl k obavám ze všeho. Zjistil, že ani deset milionů by nestačilo na sliby, jež učinil abbé z Polignaku. Na to abbé spoléhal, a ti, jež si jimi zavázal, chtěli vidět skutečné mince, než by se podle toho zachovali. To zcela zastavilo prince Sapiehu a litevskou armádu, jež se měla připojit k princi de Conti, který zůstával stále na rejdě a na palubě, pevně odhodlán nevstoupit na pevninu, dokud neuvidí vojsko na dosah a připravené ho přijmout; místo armády, jež k němu neudělala jediný pochod, však viděl jen chtivé Poláky, kteří na něm naléhali, aby splnil ohromné sliby, jež jim

učinil abbé z Polignaku. Touha uspět v této velké záležitosti, od níž si sliboval purpur, ho oslepila a vylákala z něj nesplnitelné závazky, takže, sám nejprve oklamán ve všem, oklamal krále i prince de Conti.

Ačkoli se primas držel se stranou a vojsky utábořenými v jeho zámku Łowicz, nedostatek potravin, blížící se led na těchto mořích, žádný sbor armády ani sbor šlechty v pohybu, aby přijal prince de Conti, četní významní přeběhlíci pro nesplnění slibů abbého z Polignaku — to bylo víc než dost, aby přesvědčilo k návratu i kandidáta dychtivějšího, než byl princ de Conti, jenž pro sebe i pro Francii sehrával smutnou a ponižující roli, nikým nevítán, všemi štván, neodvažující se vstoupit na pevninu v nepřátelském kraji, jenž mu odmítal zásoby a nechtěl přiblížit žádné z jeho plavidel. Vzkázal tedy králi své rozhodnutí i jeho důvody. Král je nahlas pochválil před panem Princem a poslal Torcyho vyřídit poklonu paní princezně de Conti nad její bolestí, že nebude královnou, a nad potěšením, že brzy znovu uvidí prince de Conti. Výše jsme viděli, co si o této králově radosti myslet; a zároveň poslal abbému z Polignaku a abbému de Châteauneuf rozkaz k návratu. Oddíl tří tisíc saských jezdců přitáhl tajně kolem opatství Oliva, aby prince de Conti unesl, v naději, že vystoupil na pevninu. Abbé z Polignaku odtud s velkou námahou unikl a, zrazen obyvateli Gdaňsku, tam přišel o veškerou svou výbavu.

Bart vyplul 6. listopadu a z gdaňské rejdy se dokázal dostat až 8.; cestou ukořistil pět gdaňských lodí. Loď prince de Conti narazila 15. na mělčinu poblíž Kodaně; přeplavil se tam na člunu a přenocoval u pana z Gyldenløve. Poté navštívil dánského krále inkognito, pod jménem hrabě z Alais. Znovu se nalodil 19., přičemž pět gdaňských lodí nechal v úschově u dánského krále. Dorazil 10. prosince do Nieuportu; tam vystoupil, protože mír už byl uzavřen, aby dokončil cestu po souši; a ve čtvrtek večer 12. dorazil do Paříže, kde se ocitl raději, než by byl králem ve Varšavě. Nazítří ráno, v pátek 13., pozdravil krále, jenž ho přijal nádherně, v hloubi duše dost rozmrzelý, že ho znovu vidí. Na této cestě zpět zažil neustálé nepříznivé počasí a primase vůbec neviděl. Primiski, jehož nejvíc chválí, mu na jeho lodi řekl, že kdyby věděl, že pomýšlí na příjezd, přispěchal by do Francie, aby mu v tom zabránil, tak málo tam bylo vyhlídek na úspěch.

Tento princ, jenž při odjezdu nedokázal skrýt svou bolest, nemohl při návratu zabránit tomu, aby se nepoznalo jeho nesmírné uspokojení. Zjistil, že Monseigneur vévoda z Bourgogne se právě oženil s princeznou Savojskou. Abbé z Polignaku dostal cestou rozkaz odebrat se přímo do svého opatství Bonport u Pont-de-l'Arche v Normandii, aniž by se přiblížil ke dvoru nebo do Paříže; a abbé de Châteauneuf obdržel zároveň podobný rozkaz k vyhnanství. Princ de Conti, ač je tak vyrovnaný, si na abbého z Polignaku hlasitě stěžoval; jen těžko mu odpustí strach, jejž mu způsobil. Chtěl jsem hned dokončit vše, co se týká této smutné, ale slavné cesty; nyní je třeba se vrátit zpět.

Pointis, velitel eskadry, se proslavil svým podnikem proti Cartageně.[1] Cestou přibral flibustýry z ostrova Saint-Domingue, jehož guvernérem se díky svým zásluhám stal Ducasse, který s nimi dlouho pobýval. S touto posilou se vypravil napadnout Cartagenu, jež to nečekala a bránila se velmi špatně. Vyplenil ji, a kromě devíti milionů v hotovosti nebo ve slitcích bylo to, co tam bylo uloupeno na drahokamech a stříbře, nepředstavitelné. Tento podnik, který působí zcela jako román, byl veden s rozvahou a při provedení s duchapřítomností, jež se vyrovnala udatnosti; flibustýři vedli s Pointisem velký spor o svůj podíl, o jehož větší části se domnívali, že byli ošizeni. Jakmile viděli, že si z nich dělá blázny, vrátili se rovnou do Cartageny, znovu ji vyplenili, získali tam bohatou kořist a nalezli tam ještě mnoho peněz, poté sem poslali Galifeta, královského poručíka na Saint-Domingue, jenž byl u výpravy, aby přednesl stížnosti Ducasseovy i jejich vlastní. Pointise pronásledovalo dvaadvacet anglických lodí, jimž unikl. Zajaly několik flibustýrských plavidel, na nichž skoro nic nebylo, a Pointisovu loď, jež sloužila jako nemocnice, kde byli jen nemocní a několik morem nakažených. Galifet dorazil do Versailles 20. srpna, a téměř zároveň Pointis do Brestu, navzdory šesti anglickým lodím, jež na něj čekaly u vjezdu. Pozdravil krále ve Fontainebleau 27. září, jenž ho přijal velmi dobře a velmi pochválil. Zachránil veškerou svou kořist a předložil králi smaragd velký jako pěst a důkladně se ospravedlnil proti Ducasseovi a flibustýrům. Krátce nato byl jmenován generálporučíkem, a myslím, že si zajistil dožít zbytek života ve velkém pohodlí.

Nechal jsem maršála z Choiseul v táboře u Musbachu, jenž postoupil do Odernheimu. Princ Ludvík Bádenský přešel Rýn u Mohuče téměř zároveň, jako my u Strasburku, a byl v Kreuznachu na řece Nahe, kde se opevnil. Nahe je řeka všude brodná, ale poměrně široká, velmi dravá, s vodou až po prsa koní, místy i víc uprostřed; její koryto je plné velkých, kutálejících se a kluzkých oblázků, velmi nepříjemných; břehy na straně Hunsrücku jsou vysoké a strmé. Ty na alsaské straně jsou ploché. Kreuznach leží trochu výš, je na obou stranách řeky spojen mostem, jenž je přímo v jejím prodloužení. Princ Ludvík dobře opevnil stranu Kreuznachu směrem k Alsasku, držel celé toto městečko i jeho most a měl svou armádu podél Nahe, jež mu tekla před čelem, s křídly krytými každým jedním potokem. V tomto postavení ostřeloval ze svého tábora vše, co se mohlo přiblížit k řece, jež sama byla kryta z mostu, a díky výšce na své straně viděl velmi daleko na naši stranu. Zůstal takto klidně několik dní a hromadil množství píce z Hunsrücku v zázemí a veškeré zásoby a munici z Mohuče přes pontonový most, jejž vrhl tři až čtyři míle od Bingenu, kde zřídil i své pece. Jakmile měl vše podle přání, napadl zámek Eberburg oddílem své armády, jenž se denně střídal. Eberburg je holubník na skalní špici, půl míle od Kre-

1. *Vysvětlivka:* Jean-Bernard Desjean, baron de Pointis (1645–1707), francouzský námořní důstojník; jeho nájezd na Cartagenu de Indias (6.–24. května 1697) patří k nejproslulejším korzárským akcím období, s kořistí odhadovanou na 10–20 milionů livrů.

uznachu v horách. Ani jeho poloha, ani poloha kraje nevyžadovaly obklíčení ani víc než jeden útok, takže Císařští vedli toto malé obléhání jako v pantoflích.

Maršál z Choiseul se k nim přiblížil, a hluk jejich děl byl hudbou, kterou bylo trpké poslouchat. Zprostit toto místo obléhání nedovolovalo nic; zaútočit na prince Ludvíka, postaveného tak, jak jsem právě popsal, se zdálo zcela nemožné; zbývala třetí možnost, totiž postavit se na výšinu na této straně Nahe, jež ovládala jejich útok, a zastavit ho naší dělostřelbou, ale zároveň se ukázalo, že tam není píce ani na tři dny, po nichž by bylo třeba se stáhnout. Tato poslední možnost by tedy vedla jen k tomu, že by se jejich obléhání na tři dny přerušilo, aby jim pak zbyla veškerá volnost, a právě proto byla pokládána za směšnou. Nejlepší, co maršál z Choiseul udělal, bylo svolat všechny generály, vyložit jim stav věcí a přinutit je všechny, aby jeden po druhém nahlas a přede všemi řekli svůj názor. Tímto způsobem uťal veškeré řeči, jež by se mohly vést a psát, protože každý, kdo mluvil nahlas před tolika svědky, už neměl zadní vrátka, a přesně o to se maršál snažil. V tomto jakémsi válečném shromáždění se všichni po sobě podívali a byli velmi udiveni, že musí tak veřejně říct něco, co pak nemohou popřít ani zastřít. Nikdo nebyl pro útok na prince Ludvíka, bez výjimky, nikdo nebyl pro to jít na tu výšinu jen proto, aby přerušil útok na Eberburg a o tři dny později se stáhl, kromě samotného Villarse, jemuž se všichni vysmáli. Bylo tedy rozhodnuto stáhnout se, jakmile dojde píce; a mezitím se d'Arcy vzdal se všemi vojenskými poctami, kromě děl, a princ Ludvík s ním jednal se vší zdvořilostí a chválou, jakou si zasloužila jeho udatnost a jeho skvělá obrana. Býval kapitánem u pluku Picardie.[2] Za dva pochody jsme tedy dorazili do tábora u Marcksheimu, kde jsem se, ubytován trochu stranou s čtyřmi či pěti přáteli, zotavil z hádek generálů, jimiž jsem byl neustále unaven, zvlášť od chvíle, kdy nás onen kurýr z kabinetu přinutil přejít zpět přes Rýn.

Bylo to v tomto táboře, kde jsme kurýrem z kabinetu obdrželi zprávu o míru podepsaném v Ryswicku, kromě s císařem a říší, ale s příměřím vůči nim. Maršál z Choiseul ihned vyslal trubače k princi Ludvíku Bádenskému a vzkázal mu rozkaz, jejž právě obdržel. Princ Ludvík trubače velmi laskavě přijal a vzkázal maršálovi, že má stejnou zprávu z Haagu od pana Straatmana, jednoho z císařských vyslanců, ale že dosud nemá žádný rozkaz z Vídně; což by však nebránilo dodržovat příměří do té doby. Ihned zakázal veškeré nepřátelské akce a odvolal všechny husary a všechny oddíly, jež byly venku. Měl jsem velkou chuť využít této příležitosti a jet se podívat na Mohuč; mnozí tam byli, ale od maršála jsem k tomu nikdy nemohl získat povolení. Neustále tvrdil, že jsem příliš na očích a že, ať je jakkoli vrchním velitelem armády, jen král může dovolit vévodovi a pairovi vyjet z království. Nebyli jsme od toho dlouho vzdáleni, ale má zvědavost tím nebyla o nic méně rozmrzelá. Příměří platilo do 1. listopadu a ponechávalo této armádě mezitím svobodu přežívat v

2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Pluk Picardie, o němž je zde řeč, byl prvním organizovaným plukem; pocházel z doby vlády Jindřicha II.

nepřátelské zemi. Protože se díky příměří nebylo čeho obávat a píce zcela chyběla, armáda se odebrala na ubytování do sárského kraje a maršál si zřídil hlavní stan v Zweibrückenu. Jistý hrabě z Nassau-Hautveillera, jenž bydlel poblíž, tam přivedl velmi dobré honicí psy na zajíce, a tato zdvořilost nám udělala velkou radost. Nuda nás nutila k procházkám pěšky na tři až čtyři míle, a zmocnila se nás natolik, že nás přiměla k opravdové ztřeštěnosti.

Du Bourg, tehdy polní maršál a ředitel jízdy, prováděl přehlídky po jednotlivých ubytovacích místech. Vyprávěl nám několik vážných věcí o posedlé ženě, jež se dozvěděl cestou přes opatství Metloch, dvě míle od Saarlouis, kde ji prý zařídkávali, ač ji sám nikdy neviděl. Na základě toho jsme se vydali sedm nebo osm, napůl na přepřahaných koních, napůl poštou, ujet osmnáct mil. Při výjezdu ze Saarlouis jsme potkali lidi, kteří odtud přicházeli a ujišťovali nás, že ta posedlá není nic takového, nanejvýš jakási bláznivá žena nebo ubohé stvoření, jež se snažilo, aby ji někdo živil.

Stud a kurýr, jenž vezl rozkaz o zimních ubytovnách a rozdělení armády a jehož jsme potkali dvě míle odtud, nám zabránily jít dál. Otočili jsme koně a hned se vrátili do Zweibrückenu, kde jsem nalezl kabinetního kurýra ležícího v posteli mého komorníka. Hned nazítří ráno jsem se rozloučil s maršálem z Choiseul a odjel do Paříže.

Tato pošetilost mi připomíná příběh tak neobyčejný a takové povahy, že, abych na něj nezapomněl a abych zbytečně neprodlužoval tyto Paměti, jej vložím mezi Listiny,[3] a můj důvod je tento: uzavřel jsem u mušketýrů velké přátelství s markýzem z Rochechouart-Faudoas, jenž tam byl také, ač o několik let starší než já. Byl to muž statečný, výtečné společnosti a velkého ducha, rozumu, rozlišovacích schopností i vzdělání. Byl bohatý a lenivý; nenašel dveře otevřené k postupu ve službě tak rychle, jak by si přál, znechutil se panem Barbezieuxem a odešel. Paní vévodkyně z Mortemart a já jsme ho chtěli oženit s dcerou vévody z Chevreuse, jež se pak provdala za pana z Lévi. Pan z Chevreuse po tom přímo toužil, ale nesnadno cokoli dotahoval do konce. Pan z Rochechouart toho omrzel a oženil se s Chabannesovou, bohatou dcerou markýze z Cortonu. Nežil s ní dlouho, neměl s ní děti a zemřel u sebe doma poblíž Toulouse velmi náhle. Jeho žena z toho byla tak dojata, že vstoupila k benediktinkám v Montargis, kde žila velmi svatě. Chtěl jsem vysvětlit, kým byl markýz z Rochechouart, protože byl na vlastní oči svědkem příběhu, o nějž jde, přijel přímo do Paříže z místa poblíž Toulouse, kde toto divadlo viděl, a vyprávěl mi je hned po příjezdu. Bylo to postem roku 1696; udělal jsem mu z toho takové svědomí, že šel za velkým penitenciářem. V posledním dopise, jejž jsem od něj dostal, z domova, kam se na podzim téhož roku vrátil, mi psal, že týž příběh, přerušený tehdy před jeho zraky poprvé, se znovu odehrává na témže místě s oním učencem a mužem z Pamplony, a že mi během několika dnů dá vědět o jeho konečném výsledku.

3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* K těmto doprovodným listinám, jež nebyly nalezeny, viz Tom 1, kap. XXVII, poznámka autorova o dopisech papeži.

Právě v tomto bodě zemřel, a já jsem se už nic dalšího nedozvěděl, protože, poté co slíbil zachovat tajemství jména svého přítele i místa, kde se to odehrávalo, mi nikdy nechtěl prozradit ani jedno, ani druhé. Tento markýz z Rochechouart byl opravdovou ztrátou a dodnes ho lituji.

Tažení ve Flandrech proběhlo velmi klidně od dobytí Ath maršálem Catinatem. Všude šlo jen o to se navzájem pozorovat a přežívat. O míru se přitom v Ryswicku jednalo velmi zdlouhavě; ztratilo se tam mnoho času na ceremoniál a na ověřování plných mocí.

Holanďané, kteří chtěli mír, už toho měli dost, a ještě víc princ oranžský, jenž v Anglii mnoho ztratil a od parlamentu nezískával, co chtěl. Jeho hlavním bodem bylo být Francií uznán anglickým králem, a pokud možno přimět krále, aby vypověděl ze svého království anglického krále Jakuba a jeho rodinu. Císař, velmi zaneprázdněn svou uherskou válkou, letošními povstáními a značnými výhodami, jichž tam Turci dosáhli, nechtěl mír za nevýhodných podmínek. Z toho důvodu zdržoval Španělsko v naději na události, jež by ho postavily do lepší pozice a zjednaly výhodnější podmínky. To vše mír zdržovalo. Princ oranžský, dobře zpraven o krajní touze krále po míru, usoudil, že by toho měl využít, aby z tvrdohlavosti rakouského domu vytěžil lepší podmínky, a aniž by se zdálo, že jej opouští, poté co od něj přijal tak užitečnou ochranu proti Stuartovcům a katolíkům pro svou uzurpaci, uzavřít separátní mír, s výhradou pro tento dům, chtěl-li do něj vstoupit, jinak uzavřít jen pro Anglii a Holandsko, a vyváznout z toho s tím, že tato republika, od níž měl svou hlavní pomoc a o níž bylo dobře známo, že je jejím spíš pánem než panovníkem, a Anglie, jejímž pánem zdaleka nebyl tolik, ač jejím králem, ho k tomu donutily, a že vše, co v tak málo dobrovolném nátlaku mohl udělat, bylo postarat se, nakolik mohl, o zajištění zájmů císaře a Španělska. Podle tohoto plánu, jejž tajně prosadil u Holanďanů, dal Portland z jeho příkazu koncem června požádat maršála z Boufflers o schůzku v čele obou armád.

Portland byl Holanďan, jmenoval se Bentinck, býval krásný a dokonale urostlý a ještě si z toho leccos zachoval; byl vychován jako páže prince oranžského. Osobně se k němu připoutal. Princ oranžský v něm shledal ducha, rozum, obratnost a schopnost využít ho k mnoha věcem. Učinil z něj svého nejmilejšího oblíbence a svěřoval mu svá tajemství, nakolik toho byl schopen muž tak hluboký a tak skrytý, jako byl princ oranžský. Bentinck, diskrétní, mlčenlivý, zdvořilý k ostatním, věrný svému pánovi, obratný v jednáních, mu sloužil velmi užitečně. Byl prvním, komu byl svěřen plán i provedení anglické revoluce; doprovázel v ní prince oranžského, dobře mu v ní posloužil; stal se díky tomu hrabětem z Portlandu, rytířem Podvazkového řádu a byl zahrnut majetkem; sloužil jako generálporučík v jeho armádě. Byl ve styku s maršálem z Boufflers od jeho odchodu z Namuru a po dobu jeho zajetí.

Princ oranžský dobře znal jak povahu, tak stupeň důvěry a přízně, jimž se u krále těšili generálové jeho armád. Raději jednal s mužem přímým, upřímným a velko-

rysým, jakým byl Boufflers, než s okázalostí, velkými způsoby a ješitností maršála z Villeroy. Nebál se ducha a rozvahy jednoho o nic víc než druhého, a chápal, že to, co by se skrze ně projednalo, půjde přímo ke králi a stejně tak se od krále vrátí k nim, ale že skrze Boufflerse to bude s větší přesností a jistotou, protože k tomu nic nepřidá od sebe, ani při informování krále, ani při předávání jeho odpovědí.

Boufflers odpověděl šlechtici kraje pověřenému tímto Portlandovým návrhem, že o tom napíše králi zvláštním kurýrem, a tento kurýr mu velmi rychle přinesl rozkaz schůzku povolit a vyslechnout, co mu budou chtít říci. Konala se téměř přímo u předsunutých stráží armády maršála z Boufflers. Přivedl s sebou málo doprovodu, Portland ještě méně, kteří se nepřiblížili a zůstali na koních, každý na své straně. Maršál a Portland postoupili sami s čtyřmi nebo pěti osobami a po prvních poklonách sesedli sami a v takové vzdálenosti, aby nebyli slyšeni. Takto jednali vestoje a přitom popocházeli. V červenci jich takto proběhly tři, po první z konce června. Poslední ze čtyř byla početnější na doprovod, a doprovody se promísily a hovořily spolu s velkou zdvořilostí, jako by už o míru nepochybovaly. Císařovi ministři si na to stěžovali anglickým ministrům v Haagu, ale jejich stížnosti byly přijaty chladně. Po každé schůzce o ní maršál z Boufflers podával zprávu kurýrem. Pátá se konala 1. srpna u mlýna v Zenicku, mezi oběma armádami. Portland tam daroval tři krásné anglické koně maršálovi z Boufflers, jednoho vévodovi z Guiche, maršálovu švagrovi, a dalšího Pracomtalovi, generálporučíkovi, zeti Montchevreuilovu a s maršálem z Boufflers velmi zadobře, kteří ho na tuto schůzku doprovázeli. Šestá byla nesmírně dlouhá, a poslední se konala v jednom domě u Notre-Dame de Halle, jejž si Portland nechal zařídit a kam nechal donést psací potřeby. On i maršál byli dlouho zavřeni v jedné místnosti, zatímco jejich doprovod, sesedlý z koní, početný na obou stranách a promísený dohromady, vedl konverzaci velmi zdvořile a přátelsky, jako by už o míru nepochyboval.

Tyto schůzky mír skutečně uspíšily. Ministři spojenců se obávali, aby maršál z Boufflers a Portland nedospěli k závěru ve prospěch Anglie, a aby do toho nebylo strženo i Holandsko; a dobytí Barcelony bylo další ostruhou, jež to, co bylo dosud v Ryswicku jen nedůstojným planým laškováním, učinila skutečným a vážným. Nebudu se zde pouštět do vyprávění o tomto míru. Bude mít pravděpodobně osud všech předchozích: aktéři i zvídaví a zasvěcení pozorovatelé o něm napíší jak formu, tak podstatu; spokojím se s tím, že řeknu, že se všichni později shodli, že spojenci získali Lucemburk jen díky milosti pana z Harlay, jenž si navzdory oběma svým kolegům hrál na prvního, ač oba ostatní hodně trpěli jeho radami a způsoby, a měli tu moudrost, že s ním nikdy nedošlo k žádné roztržce. Slyšel jsem to často potvrzovat od Callièrese, jenž se z toho nemohl utěšit. Císař a říše, jak bylo jejich zvykem, nechtěli podepsat s ostatními, ale nakonec to vyšlo nastejno, a jejich mír byl poté uzavřen tak, jak byl v Ryswicku naplánován.

První zprávu o jeho podpisu přinesl pobočník maršála z Boufflers, jenž dorazil v neděli 22. září do Fontainebleau, vyslaný tímto maršálem na základě toho, že mu bavorský kurfiřt vzkázal, že mír byl podepsán v Ryswicku předchozí pátek o půlnoci. Nazítří ráno tam dorazil další kurýr téhož maršála, doprovázející až tam onoho, jehož kurfiřt vypravil nést stejnou zprávu do Španělska, a ve čtyři hodiny odpoledne téhož pondělí další, od dona Bernarda Františka z Quirosu, prvního zplnomocněného vyslance Španělska, aby tam donesl touž zprávu. Pan Bavorský měl tu malichernost nechat napsat žádost, aby byl tento vyslancův kurýr trochu pozdržen, aby jeho vlastní stihl dorazit do Madridu dřív; a vtipné bylo, že bylo snadné ho zdržet, protože neměl ani vindru na zaplacení pošty ani na živobytí, a král mu nechal dát peníze. Skrze něj se dozvěděli, že mír byl podepsán v sobotu v šest hodin ráno. Konečně ve čtvrtek 26. září dorazil Celi, syn Harlayho, v pět hodin ráno do Fontainebleau, poté co se cestou zdržel s dívkou, jež se mu zalíbila, a vínem, které mu připadalo dobré. Napáchal všechny pošetilosti a nevhodnosti, jichž byl schopen vymyslet mladý blázen, velmi prostopášný a dokonale zkažený vlastním otcem, z nichž některé byly velmi vážné a dalekosáhlé, a korunoval je tímto krásným zpožděním; nepřinesl tedy nic nového.

Anglický král a královna byli ve Fontainebleau, jimž uznání prince oranžského bylo velmi hořké, ale byli si vědomi jeho nutnosti pro dosažení míru a dobře věděli, že tento bod byl králi sotva méně nepříjemný než jim samým, jehož důvod hned vysvětlím. Utěšovali se, jak mohli, a zdáli se dokonce králi velmi zavázáni, jenž stejně pevně trval na tom, že nestrpí, aby opustili Francii ani aby se vzdali pobytu v Saint-Germain. Oba tyto body byly naléhavě žádány; ten druhý zvlášť poté, co bylo nemožné dosáhnout prvního, jak v Ryswicku, tak na schůzkách přes Portlanda. Král dbal na to, aby Torcymu řekl, že pokud by dorazil kurýr s touto zprávou, jeden nebo víc, jeden po druhém, ať mu to nechodí říkat, byl-li by tehdy s anglickým králem a královnou, a zakázal hudebníkům zpívat cokoli, co by se týkalo míru, až do odjezdu anglického dvora.

Ve stejnou dobu se dozvěděli, že princ Evžen vyhrál v Uhrách významnou bitvu,[4] jež tam značně napravila poměry i pověst císaře, ale z níž pro nedostatek peněz nedokázal nic vytěžit, ačkoli by bylo snadné vytěžit z ní mnoho. Abych dokončil tuto záležitost míru: poté co byly vyměněny ratifikace, byl mír vyhlášen 22. října v Paříži s Anglií a Holandskem a o osm dní později se Španělskem. Celi, jenž se vrátil, dorazil 2. listopadu do Versailles se zprávou o podpisu míru s císařem a téměř celou říší; někteří protestanti ještě dělali potíže s podpisem kvůli tomu, že král trval na zachování katolického náboženství v zemích jim navrácených; nakonec na to přistoupili. Celi, navzdory svému chování, dostal dvanáct tisíc livrů odměny.

4. *Vysvětlivka:* Bitva u Zenty (11. září 1697), drtivé vítězství prince Evžena Savojského nad osmanskou armádou sultána Mustafy II. — viz Tom 1, kap. XXIV, kde je princ Evžen poprvé zmíněn jako dosud obskurní generál ve službách císaře.

Lze si domyslet, že Te Deum a projevy všech korporací byly následkem tohoto míru, v nichž bylo dobře zopakováno, že král jej Evropě laskavě daroval. Vraťme se nyní k mnoha věcem ponechaným stranou, abychom nepřerušovali cestu prince de Conti a uzavření míru. Dodejme ještě, než skončíme s válkou, že během tažení, v době vrcholu schůzek maršála z Boufflers, byl pan hrabě z Toulouse jako jediný jmenován generálporučíkem.

Všímám si, že jsem zapomněl dodržet slovo ohledně zvláštních důvodů, proč bylo pro krále uznání prince oranžského anglickým králem tak hořké; zde jsou: král byl, když měl levobočky, velmi vzdálen myšlenkám, jež v něm postupně stále víc sílily ohledně jejich povýšení. Princezna de Conti, jejíž původ byl nejméně odpudivý, byla také první; král věřil, že by byla skvěle provdána za prince oranžského, a nechal mu ji navrhnout v době, kdy ho jeho úspěchy a jeho jméno v Evropě přesvědčovaly, že to bude přijato jako ta největší čest a ta největší výhoda. Zmýlil se: princ oranžský byl synem dcery anglického krále Karla I., a jeho babička byla dcerou braniborského kurfiřta. Vzpomněl si na to s takovou povýšeností, že rovnou odpověděl, že princové oranžští jsou zvyklí ženit se s legitimními dcerami velkých králů, a nikoli s jejich levobočky. Toto slovo proniklo tak hluboko do králova srdce, že na ně nikdy nezapomněl, a že si dal za úkol, často i proti svému nejzřejmějšímu zájmu, ukazovat, jak hluboko do jeho duše vnikla rozhořčenost, kterou v něm to vzbudilo.

Princ oranžský nevynechal nic, aby to vymazal: úcta, poddajnost, služby, trpělivost v urážkách a osobních útrapách, zdvojené úsilí, vše bylo odmítáno s pohrdáním. Královi ministři v Holandsku měli vždy výslovný rozkaz mu škodit, nejen ve státních záležitostech, ale i ve všech soukromých a osobních, popouzet proti němu, koho jen mohli z lidí ve městech, rozdávat peníze, aby do úřadů byli voleni ti, kdo mu byli nejvíc nepřátelští, otevřeně chránit ty, kdo se proti němu prohlásili, nevídat se s ním; jedním slovem, působit mu veškeré zlo a veškeré nezdvořilosti, jaké si dokázali vymyslet. Princ až do vstupu do této války nikdy nepřestal, veřejně i skrytějšími cestami, snažit se tento hněv usmířit; král nikdy nepolevil. Nakonec, když si zoufal, že by mohl znovu získat královu přízeň, a v naději na svou blížící se invazi do Anglie a na účinek obrovité ligy, kterou proti Francii sestavil, prohlásil nahlas, že se celý život marně snažil získat královu laskavost, ale že doufá, že bude přinejmenším šťastnější v tom, aby si zasloužil jeho úctu. Lze si pak domyslet, jakým triumfem pro něj bylo přinutit krále, aby ho uznal anglickým králem, a co ho toto uznání krále stálo.

Kapitola třetí

Byl [král] poslední červencové úterý na radě v Marly, když dorazil kurýr kardinála z Jansonu se zprávou o jmenování kardinálů navržených korunami, a o hodinu později kurýr od papeže s červenou čepičkou pro biskupa z Orléans; král mu ji po skončení rady předal a on ji hluboce skloněn přijal z jeho rukou na svou hlavu, s velkou vlídností z královy strany. Abych to dovyprávěl hned: kardinál z Jansonu dorazil 8. září do Versailles a s ním abbé de Barrière, papežský komoří, s biretem pro kardinála z Coislin[1], jejž mu král nazítří předal při své mši. Několik dní poté, u králova vstávání, se ho král zeptal, zda ho teď uvidí v nějakých nápaditých šatech: „Já, sire," odpověděl nový kardinál, „si budu vždy pamatovat, že jsem kněz dříve než kardinál." Slovo dodržel: nezměnil nic na prostotě svého domu ani své tabule, nikdy nenosil nic než krátké sutany z obyčejného sukna nebo lehkých látek bez hedvábí, a jedinou červenou barvou na něm byla čepička a stuha klobouku. Král, jenž to tak nějak tušil, jeho odpověď velmi chválil a ještě víc jeho chování, které mu jen přidalo na vážnosti.

Pan Vévoda [M. le Duc] toho roku předsedal burgundským stavům namísto svého otce, pana Prince, jenž tam nechtěl jet. Podal tam veliký příklad toho, co je přátelství princů, a pěknou lekci těm, kdo o ně usilují. Santeuil[2], řádový kanovník ze Saint-Victor, byl v republice slovesnosti i ve světě až příliš známý, než abych se u něj zdržoval. Byl to největší latinský básník, jaký se objevil za několik staletí; plný ducha, ohně, těch nejzábavnějších rozmarů, jež z něj činily vynikající společnost; především dobrý kumpán, milující víno a dobré jídlo, ale bez prostopášnosti, ač i to bylo u muže jeho stavu značně nemístné; a s duchem a nadáním, jež se ke klášteru hodily tak málo, byl přece jen v hloubi duše tak dobrým řeholníkem, jak jen s

1. *Vysvětlivka:* Pierre du Cambout de Coislin (1636–1706), biskup z Orléans — viz Tom 1, kap. XVII, kde král 8. srpna 1695 veřejně oznámil svůj úmysl navrhnout ho na kardinála. Formální papežské jmenování (konzistoř) proběhlo teprve 22. července 1697, s breve o zaslání biretu z 31. července 1697 — odtud dvouletý odstup mezi královým příslibem v Tomu 1 a zde líčeným doručením biretu; obvyklá praxe, kdy král „navrhoval" kandidáta a papež ho s odstupem formálně jmenoval. NEZAMĚŇOVAT s jeho synovcem, opatem (později biskupem) z Coislin z Tomu 1, kap. XXVII.
2. *Vysvětlivka:* Jean-Baptiste de Santeul, řečený Santeuil (1630–1697), proslulý latinský básník a hymnograf, řádový kanovník kláštera Saint-Victor v Paříži, dlouholetý oblíbenec rodu Condé. Zemřel 5. srpna 1697 za okolností popsaných v textu.

takovým duchem mohl být. Pan Princ ho měl skoro pokaždé s sebou v Chantilly, když tam jel; pan Vévoda ho bral na všechny své zábavy; slovem, celý rod Condé, princové i princezny, soutěžil, kdo ho bude mít raději, a bez ustání s ním zápolili v duchaplnostech v próze i ve verších a ve všelijakých kratochvílích, žertech a šprýmech, a trvalo to už mnoho let. Pan Vévoda ho chtěl vzít s sebou do Dijonu. Santeuil se z toho vymlouval, uváděl vše možné; musel však poslechnout, a tak se ocitl u pana Vévody usazen na dobu trvání stavů. Každý večer byly večeře, jež pan Vévoda pořádal nebo na ně byl zván, a vždy s ním Santeuil, jenž tvořil celé potěšení tabule. Jednoho večera, kdy pan Vévoda večeřel u sebe, se bavil tím, že do Santeuila lil šampaňské, a z jedné veselosti do druhé ho napadlo vysypat obsah své tabatěrky plné španělského tabáku do velké sklenice vína a dát ji Santeuilovi vypít, aby viděl, co se stane. Netrvalo dlouho, než se o tom přesvědčil: dostavilo se zvracení a horečka a za dvakrát čtyřiadvacet hodin nešťastník zemřel v mukách zatracence, ale s pocity velké kajícnosti, s níž přijal svátosti a jimiž byl stejně tak povzbuzením ke zbožnosti, jako byl oplakáván společností, jež ke zbožnému povzbuzení měla pramálo sklonu, ale jež si tak krutý pokus ošklivila.

Brzy nato následovala další úmrtí: baron z Beauvois na mrtvici, o němž jsem se zmínil jinde a jehož král litoval.

La Chaise, kapitán brány a bratr P. de La Chaise [královského zpovědníka], jemuž ten opatřil toto štěstí, když byl podkoním arcibiskupa z Lyonu a řídil jeho lovecký doprovod. Ani jeden z nich na svůj původ nezapomněl: oba se vždy otevřeně hlásili k úctě a oddanosti k pánům z Villeroy, a La Chaise se nevyhýbal řeči o arcibiskupovi z Lyonu a jeho honech.

Byl to hotový dlouhán, nesmírně vysoký a tak hubený, že se člověk pořád bál, že se zlomí, velmi dobrý a poctivý muž; zemřel na zpáteční cestě z Bourbonu, jeho syn okamžitě dostal jeho úřad a o dva dny později král vlastní rukou napsal P. de La Chaise, že jeho synovci, který byl také velmi počestný mladík, daruje sto tisíc tolarů jako brevet de retenue [odkupní jistinu úřadu].

Vévodkyně z La Feuillade zemřela v Paříži velmi mladá na plicní chorobu, a bylo to škoda ve všech ohledech, jen jejího manžela to příliš nermoutilo. Vždy s ní žil velmi špatně, ač si nezasloužila vůbec nic zlého, a choval naprosté opovržení k její rodině, jež pro něj vždy dělala zázraky. Jednou dost vtipně odpověděl komusi, kdo chtěl mluvit s jeho tchánem a zeptal se ho, co dělá, že „přebírá salát se svými úředníky“: Châteauneuf totiž ve skutečnosti neměl na starost nic než provincie[3]. Hu-

3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Čtyři státní sekretáři za staré monarchie si dělili provincie, protože tehdy neexistovalo ministerstvo vnitra. Podle Guyotova Traité des Offices (kniha I, kap. LXXII) roku 1781 [pozn. překl.: v originále zjevně přepis „1181“, jde o tiskovou chybu edice, správně 1781] spadalo pod sekretáře pro zahraniční věci Guyenne, Gaskoňsko, Normandie, Champagne, knížectví Dombes a Berry; pod sekretáře pro královský dům Paříž (město i kraj), Languedoc, Provence, Burgundsko, Bresse, Bugey, Valromey, kraj Gex, Bretaň, kraje Foix, Navarra, Béarn, Bigorre, Pikardie, Boulonnais, Touraine, Bourbonnais, Auvergne, Nivernais,

genoti byli zvláštním resortem jeho úřadu státního sekretáře, jenž nabýval na významu, pokud vytvářeli ozbrojený sbor, s nímž bylo třeba počítat, ale od zrušení ediktu nantského byl tento úřad státního sekretáře téměř bezvýznamný a Châteauneuf svým založením i osobou existoval ještě méně, pokud to bylo možné. La Feuillade z tohoto manželství neměl děti a ani o ně nijak zvlášť neusiloval.

Vévoda z Duras zemřel na neštovice, a ještě na leccos jiného, ve Flandrech během tažení. Byl brigádním generálem jízdy, a to se ctí, a jeho nástupnictví po otci v hodnosti kapitána tělesné stráže bylo takřka hotovou věcí, což jen zvětšilo bolest jeho rodiny. Jeho matka, sestra vévody z Ventadouru, se z toho nikdy neutěšila; milovala jen jeho. Byl to urostlý muž vzácné krásy; víno a prostopášnosti ho však hodně změnily a přivodily mu dnu. Byl to velmi počestný a oblíbený muž, statečný, mírný a ochotný se snažit, ale zcela bez ducha. Otec ho po všech stránkách dost podivně oženil; postoupil mu při svatbě svou hodnost, dal mu říkat vévoda z Duras a sám přijal jméno maršál z Duras. Do té doby se mu vždy říkalo jen vévoda z Duras, a je to první vévoda-maršál Francie, jenž se pro nedostatek panství, po nichž by se dala nést různá jména, a pro rozlišení jednoho od druhého nechal titulovat maršálem. Nikdy se neříkalo jinak než vévoda z Navailles, vévoda z Vivonne atd. Od té doby byl tento příklad z téhož důvodu následován a postupně se leckdy ujal i bez tohoto důvodu. Vévoda z Duras zanechal jen dvě dcery; měl jen jednoho bratra, o mnoho let mladšího, jemuž král daroval jeho pluk.

Téhož dne, kdy přišla zpráva o této smrti — byla to středa 18. září — ve Versailles, v předvečer králova odjezdu do Fontainebleau, se pan Pelletier[4], ministr státu, po skončení rady rozloučil s králem, a aniž by o tom komukoli řekl kromě králi, ihned nastoupil do kočáru a odebral se do svého domu ve Villeneuve-le-Roi. Prošel úřady rady u parlamentu a prezidenta čtvrté vyšetřovací komory; poté byl prévôtem kupců [pařížským purkmistrem] a v Paříži zřídil nábřeží u Grève, jež dodnes nese jeho jméno. Odtud se stal státním radou, což je obvyklá dráha bývalých prévôtů kupců. Poznali ho páni Le Tellier a z Louvois, kteří ho pro tyto úřady protěžovali, a natolik si získal jejich důvěru, že se stal rozhodčím ve věcech jejich rodiny a v soukromých sporech otce se synem, jež oba měli dost rozumu skrývat pod nejpřísnějším tajemstvím.

Marche, Limousin, Orléans, Poitou, Aunis a Saintonge; přímořské přístavy a kolonie spadaly pod ministra námořnictva; pod sekretáře pro válku pak Tři biskupství (Toul, Mety a Verdun), Lotrinsko, Artois, Flandry, Alsasko, Franche-Comté, Dauphiné, Roussillon a Korsika. Sekretář pro královský dům — právě ten úřad, o němž Saint-Simon u Châteauneufa mluví — měl tedy ze všech ministrů nejvíc provincií na starosti.

4. *Vysvětlivka:* Claude Le Peletier (1631–1711) — pařížský prévôt des marchands 1668–1676, generální kontrolor financí 1683–1689 (nástupce Colbertův), poté ministr státu a od 1691 správce pošt (po Louvoisovi). Z generálního kontrolorství odešel roku 1689, nástupcem se stal Pontchartrain — zde líčené definitivní odstoupení z rady (1697) je jeho DRUHÝM, pozdějším odchodem do ústraní, tentokrát z pouhého postu ministra státu.

Při smrti pana Colberta páni Le Tellier a z Louvois, vědouce, co je stál schopný generální kontrolor jako nepřítel, vsadili všechen svůj vliv, aby toto místo dostal Pelletier, jenž se ho obával víc, než se z něj radoval. Byl svým dobrodincům dokonale vděčný. Po jejich smrti nadále zůstal rozhodčím ve věcech jejich rodiny, k níž zůstal dokonale připoutaný, a žil vždy s panem z Barbezieux v jakési závislosti.

Byl to muž velmi rozvážný a velmi umírněný, velmi mírný a úslužný, velmi skromný a úzkostlivého svědomí; jinak velmi pedantský a velmi omezeného ducha. Existuje o něm obdivuhodný výrok prvního maršála z Villeroy. Jednou ráno u sebe pořádal malou finanční poradu [petite direction]; všichni, kdo měli být přítomni, už dorazili, a čekalo se na pana Pelletiera, jenž byl generálním kontrolorem. Nakonec, znaven čekáním, poslal maršál k němu domů — a ve Versailles, kde oba bydleli, to nebylo daleko. Maršálovi z Villeroy přišli říct, že pan Pelletier patrně na malou poradu zapomněl[5] a odjel honit zajíce.

„U všech…" odpověděl maršál rozzlobeně, svým fistulovým hlasem, „znali jsme pana Colberta, který jich tolik nehonil, a přece jich víc chytil." Zasmáli se a malou poradu zahájili. Když tento generální kontrolor viděl přicházet válku roku 1688, důvěrná blízkost mezi ním a panem z Louvois mu dala předvídat všechny její důsledky. Bylo na něm nést celou tíhu skrze mimořádné fondy, a tato tíha ho tak vyděsila, že neustával obtěžovat krále, dokud mu nedovolil místo generálního kontrolora opustit.

Kromě toho, že to nebylo po chuti panu z Louvois, jenž tehdy znovu získal prvořadý vliv, stálo to krále mnoho přemáhání. Miloval a vážil si Pelletiera, stále si vzpomínal na potíže, jež mu způsobily rozepře pánů z Louvois a Colberta, a mezi Louvoisem a Pelletierem byl před nimi v bezpečí, a před velkou válkou mu to bylo velkou úlevou. Když se po několika měsících sporu nepodařilo generálního kontrolora přesvědčit, aby zůstal, přiměla krále tatáž úvaha nabídnout místo generálního kontrolora Pelletierovi de Sousy, jeho bratrovi a intendantu financí. Ten měl mnohem víc rozhledu i znalosti světa, ale bratr ho nechtěl vystavit pokušením místa, jež záleží jen na tom, kdo je zastává, aby je učinil tak výnosným, jak chce, a prosil krále, aby na to ani nepomýšlel. Král, tímto činem k Pelletierovi ještě víc naplněný úctou, ale s volbou ještě víc na rozpacích, chtěl, aby ji učinil sám Pelletier, a ten navrhl Pontchartraina, o němž budu mít příležitost mluvit jinde, a ten se stal generálním kontrolorem. Pelletier zůstal prostým ministrem státu; a jelikož neměl kromě účasti na radě žádnou jinou funkci, dvořané ho příliš nepočítali a přezdívali mu „ministr Claude". Vzpomínali si ještě na toho z Charentonu [protestantského pastora Jeana Clauda], a Pelletier se skutečně jmenoval Claude.

Po smrti pana z Louvois dostal na starost správu pošt, a král s ním vždy zacházel s takovou důvěrou a přízní, že při nemoci, jíž kancléř Boucherat prodělal předešlého

5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* K radě financí zvané „petite direction" viz poznámku na konci Tomu I., str. 445–446.

roku, se před Pelletierem natolik prozradil, že tento mohl počítat s tím, že bude jeho nástupcem. Pelletier byl přímý a opravdu poctivý muž. Popřemýšlel. Vždy měl v úmyslu vložit odstup mezi život a smrt, a pochopil, že kancléř se už nemůže stáhnout do ústraní. Boucherat, přes osmdesátiletý, den ode dne chátral, a to Pelletiera vyděsilo; chtěl uvolnění místa předejít. Zdržovala ho mírová jednání. Nezdálo se mu slušné je nechat nedokončená, ale jakmile viděl, že je mír už téměř jistý, požádal o propuštění. Následoval spor mezi ním a králem, jenž trval přes dva měsíce; jen stěží ho z něj vymohl. Král si aspoň vymínil, aby ho přicházel navštěvovat dvakrát nebo třikrát ročně do jeho kabinetu zadním vchodem a aby si ponechal všechny své penze, jež činily osmdesát tisíc livrů renty. Kapituloval: zavázal se, že za králem bude chodit, jak si král přál, ale tolik se přel o penze, že si ponechal jen dvacet tisíc livrů pro sebe a šest tisíc livrů pro syna, jemuž už dávno postoupil úřad prezidenta parlamentu (à mortier), jejž koupil, když byl generálním kontrolorem. Při vstupu do rady, odkud odešel do svého ústraní, vzal vévodu z Beauvilliers stranou k oknu a svěřil mu to. Byl velmi přátelský s ním i s panem z Pomponne, jenž se to dozvěděl teprve z faktu samého a zvolal, že ho Pelletier předešel. Pomponne však nebyl ve stejné situaci; byl pověřen zahraničními záležitostmi, jichž měl jeho zeť Torcy zatím jen titul.

Rodina pana Pelletiera byla stejně tak překvapena a zarmoucena, ale nic tím neztratila. Pelletier si zachoval veškerý svůj vliv a pro ni ze svého ústraní udělal víc, než co pro ni dosud udělal u dvora; ve Villeneuve se nevídal doslova s nikým kromě nejužší rodiny a několika počestných lidí. Zimu trávil v Paříži se synem ve svém domě a tam se trochu více otevíral. Byl velmi přátelský s mým otcem a chtěl mě také vidět. Byl jsem z toho nadšen a obdivoval jsem méně tichou a mírnou vyrovnanost, již jsem na něm pozoroval, než jeho pozornost, s níž přerušoval všechny řeči o svém ústraní, jež zaváněly lichocením. Bylo mu tehdy šedesát šest let a měl dokonalé zdraví těla i ducha. Zimy trávil vždy v Paříži, kde jsem ho čas od času navštěvoval, vždy s potěšením a úctou k jeho ctnosti, a zbytek roku ve Villeneuve, a snášel své ústraní s velkou moudrostí a zbožností. Oženil se s jistou Fleuriauovou, vdovou po předsedovi de Fourcy, kterou už dávno ztratil. Paní z Châteauneuf, manželka státního sekretáře, byla dcerou z prvního manželství jeho ženy, jež měla bratra věkově s ní silně nesouměřitelného, a to byl pan d'Armenonville. Pan Pelletier ho nechal pracovat pod sebou a opatřil mu úřad intendanta financí. Byl ve světě velmi znám a budu mít příležitost o něm mluvit.

Pan Pelletier měl kromě nejstaršího syna ještě dva další a dvě dcery provdané za pana d'Argouges a pana d'Aligre, oba dvorní referendáře. Ze svého ústraní udělal z prvního z nich státního radu, z druhého prezidenta parlamentu (à mortier), oba velmi mladé, a jednoho ze svých synů biskupem z Angers, poté z Orléans, ač byl jako mladík oslepen na jedno oko raketou u okna radnice při ohni na svatého Jana.

Druhý byl představeným seminářů Saint-Sulpice. Byl to pokrytec, jenž odtamtud vyhnal učenost a vše proměnil v ubohé malichernosti. Uzurpoval si vliv silou molinismu a často měl podíl na rozdělování církevních milostí. Byl to těžkopádný hlupák a přitom silně ovládal klérus. Byl to tak plochý a domýšlivý tvor, že svým mladým seminaristům, jež šikanoval kvůli maličkostem, občas říkal: „Ale s kým si vlastně myslíte, že máte co do činění? Víte, že jsem synem ministra státu a generálního kontrolora a bratrem biskupa a prezidenta parlamentu?“ — a s tím měl pocit, že řekl vše.

Král místo ministra neobsadil a starost o pošty dal panu z Pomponne. O pár dní později, když na radě viděl depeše z Říma, jež se nepodobaly těm, na něž byl zvyklý od kardinála z Jansonu, jenž se po sedmi letech velmi užitečného pobytu právě vrátil, dal se král do jeho chvály a dodal, že to považuje za opravdové neštěstí, že ho nemůže učinit ministrem. Torcy, jenž depeše přinesl, ale ještě nesměl usednout ani se vyjadřovat, myslel, že se zavděčí, když polohlasem řekne, že není nikoho vhodnějšího, a že jakmile má to štěstí být za takového králem považován, nevidí, co by mu v tom mohlo bránit. Král, jenž to slyšel, odpověděl, že když po smrti kardinála Mazarina převzal kormidlo svých záležitostí, rozhodl se s velkým rozmyslem, že do své rady nikdy nepřijme žádného duchovního, a tím méně kardinály než jiné; že se mu to osvědčilo a že to nezmění. Dodal, že je sice pravda, že by kardinál z Jansonu kromě způsobilosti neměl nevýhody ostatních, ale že by to byl příklad; že to nechce udělat; což mu nebránilo litovat, že ho tam nemůže uvést. Dozvěděl jsem se to od samotného Torcyho, a dávno předtím od pana z Beauvilliers a od pana z Pontchartrain otce.

Hrabě z Portlandu byl určen za velvyslance ve Francii, hrabě z Tallard do Anglie, Bonrepos do Nizozemí, přičemž jeho v Dánsku vystřídal hrabě z Chamilly, synovec generálporučíka. O něco později byl Villars, generální komisař jízdy, syn rytíře řádu, vybrán za vyslance do Vídně; Phélypeaux, polní maršál, do Kolína; des Alleurs do Berlína; du Héron, plukovník dragounů, do Wolfenbüttelu; d’Iberville do Mohuče. Bonrepos se vydával za šlechtice z kraje Foix; strávil život v úřadech námořnictva. Pan ze Seignelay ho s důvěrou využíval, a ač strýc [Croissy] se synovcem [Seignelay] ne vždy souhlasili, dal mu i pan z Croissy svou důvěru. Smlouva o mořeplavbě a obchodu, kterou během předchozího míru uzavřel v Anglii, kde velmi uspěl, ho seznámila s Croissym. Zůstal tam dlouho a opakovaně, a jako muž ducha a rozumu si vytvářel příležitosti k cestám ke dvoru, kde svou práci zúročil. Toto zaměstnání ho ohladilo. Pokračoval v práci pod panem ze Seignelay, poté pod panem z Pontchartrain, ale už ne jako první úředník. Získal povolení koupit úřad královského předčitatele, aby měl přístup [entrées] a byt ve Versailles; spřátelil se tam s přáteli pana ze Seignelay i s dalšími. Byl to poctivý muž a byl velmi dobře přijímán v nejpřednějších domech dvora. To vše mu pomohlo vzlétnout výš, a ve svých velvyslanectvích vždy uspěl. Byl to velmi malý, tlustý muž, dost směšné postavy, s nepříjemným přízvu-

kem, ale mluvil dobře, a bylo se od něj co učit, i se s ním bylo možno bavit. Ač se nevydával za nic jiného, než čím byl, byl rozvážný a uctivý; hodně vydělal u pana ze Seignelay v době rozkvětu námořnictva; byl bohatý a znalý, velmi počestný, a přitom si své záležitosti dobře hlídal. Byl bratrem d'Ussona, generálporučíka, jenž nebyl bez zásluh ve válce, jíž zasvětil celý svůj život.

Oba svobodní se starali o syna svého staršího bratra, jenž zůstal ve svém kraji Foix a o němž se nikdy nic neslyšelo. Tento synovec se jmenoval Bonac, o němž budu mít příležitost mluvit.

Des Alleurs byl Normanďan z velmi skromných poměrů, jako vymalovaný a s velkolepým zjevem, což mu v mládí velmi posloužilo. Dlouho byl kapitánem gard a po celou tuto válku sloužil jako generální major u rýnské armády; a byl v tom výtečný. Časem se stal generálporučíkem a velkokřížem řádu Sv. Ludvíka. Byl to mírný, uctivý chytrák, ke všem přívětivý, a svět znal dobře; měl odvahu a hodně ducha, obratnost, jemnost, a přitom vždy prostý a nenucený vzhled. Ve Štrasburku, kde býval v zimě zaměstnán, se zamiloval do slečny z Lutzbourgu, krásné, pěkně urostlé a z velmi dobrého rodu, jež měla víc než jednoho milence a jež, nemajíc nic jiného cenného než mnoho ducha a obratnosti, chtěla se — jako kočí — usadit a skoncovat s tím, a dokázala to tak dobře, že si ho vzala.

Du Héron byl také Normanďan a z nepatrných poměrů, také velmi pěkně urostlý, ale jinak a mnohem mladší. Byl to velmi dobrý důstojník a jeden z nejvýtečnějších lidí, jakého bylo možno pro vyjednávání v každém ohledu vybrat, a přitom mírný, skromný, pilný a velmi počestný muž. Iberville byl z úřadů pana z Croissy, odkud ho vybrali pro Mohuč. Byl to opět Normanďan a velmi obratný, velmi schopný ve věcech. O ostatních budu mít příležitost mluvit jinde, stejně jako o Puysieux, jenž jel vystřídat Amelota, státního radu, ve Švýcarsku, a o d'Harcourtovi ve Španělsku.

Tato zahraniční zaměstnání mi připomínají jednu zahraniční historku, jež si zaslouží, aby nebyla zapomenuta. Zmínil jsem se, když jsem líčil obléhání a dobytí Barcelony panem z Vendôme, že v Montjuïku, jenž je jakousi citadelou města, ač poněkud odděleně, velel princ z Darmstadtu. Nit vyprávění mě zavedla jinam, je třeba se k tomuto princi vrátit. Byl to velmi urostlý muž z rodu hesenského, příbuzný španělské královny, z oněch mladších synů, kteří nemají nic, kteří slouží, kde mohou, aby se uživili, a jdou za štěstím. Tvrdí se, že při první cestě, již skutečně podnikl do Španělska, se královně nikterak neznelíbil. Zbytek toho, co budu vyprávět, se také jen tvrdilo, nemohu za to poskytnout jiné záruky, ale slýchal jsem to tvrdit od osob, jež nebyly ani podezřelé, ani v postavení tvrdit něco lehkovážně. Tvrdilo se tedy, že tatáž vídeňská rada, jež z důvodů státních neváhala otrávit španělskou královnu, dceru Monsieura, protože neměla děti a měla příliš velký vliv na srdce a ducha svého manžela krále, a jež nechala tento zločin vykonat hraběnkou

ze Soissons, uprchlou do Španělska, pod vedením hraběte z Mansfeldu, císařského vyslance v Madridu, nebyla o nic svědomitější v jiném bodě.[6]

Tato rada znovu oženila španělského krále se sestrou císařovny. Byla to princezna vysoká, majestátní, velmi pěkně urostlá, jíž nechyběla krása ani duch, a jež, vedená ministry císaře a stranou, kterou si císař v Madridu dávno vytvořil, získala na španělského krále velký vliv. Byla to skutečně hlavní část toho, co si císařova rada předsevzala; ale to nejdůležitější chybělo — děti. Rada v ně z tohoto druhého manželství doufala, protože se oklamala domněnkou, že překážka je na straně [první] královny, jíž se zbavila. Když si po několika letech tohoto druhého manželství už nemohla déle zastírat, že španělský král nemůže mít děti, obrátila se tatáž rada na prince z Darmstadtu, a jelikož provedení nebylo snadné a vyžadovalo příležitosti, jež mohly přijít jen po dlouhé době, přiměli ho, aby se zcela oddal španělským službám, a císař i jeho stoupenci ho podporovali vší silou, nejen aby mu zajistili všechny výhody, jež by ho tam upevnily, ale i všechny prostředky, aby mohl zůstat u dvora, což bylo celým jejich cílem; to je to, co ho po ztrátě Barcelony učinilo vojenským guvernérem Katalánska, a po uzavření míru ho to na konci tohoto roku učinilo doživotním grandem Španělska, aby mohl zůstat u dvora a v klidu se tam vetřít do přízně a dovést do konce záměr zplodit královně dítě.

Skuteční cizí princové, to jest suverénní nebo z rodu v současnosti suverénního, a tím méně princové domnělí a vykonstruovaní či ti páni svobodných alodů, jimž říkají stát, nemají ve Španělsku žádné postavení ani žádný druh vyznamenání. Grandové kterékoli třídy se s nimi vůbec nedají srovnávat; princové jsou tam jako obyčejná šlechta. Proto, když se chtějí princové k tomuto dvoru připoutat, a když si je i sám dvůr chce připoutat, učiní je grandy na doživotí, ale první třídy, díky čemuž mohou být při všem a jít kamkoli, protože jim tento titul grandů dává první místo všude a místo mezi ostatními grandy, jež nemůže uvést do rozpaků jejich domýšlivost, pokud nějakou mají, protože toto místo je rovné pro všechny grandy téže třídy, stejně jako pocty, všechny všude velmi vznešené, všechny přesně stanovené a nesporně ustálené, a mezi sebou grandové okázale chodí tak, jak se zrovna sejdou, a neuznávají mezi sebou žádné pořadí podle stáří. Neřeknu, zda královna byla nepřístupná skutkem, či jen vůlí, a neřeknu ani, zda ona sama — jak se tvrdilo, ovšem myslím, že bez skutečné znalosti věci — měla nějakou překážku stát se matkou. Ať je tomu jakkoli, pan z Darmstadtu, grand Španělska, se usadil a zdomácněl u madridského dvora, byl v nejlepších vztazích s králem i královnou, dosáhl velmi vzácné

6. *Ediční poznámka:* Saint-Simon zde tlumočí dobovou fámu (rozšířenou zejména z francouzské strany) o údajné vraždě první španělské královny Marie-Louisy Orleánské (1662–1689, dcery Monsieura) jedem na příkaz vídeňského dvora. Autopsie v roce 1689 příčinu otravy nepotvrdila a moderní bádání tuto verzi nepřijímá jako prokázanou — sama Saint-Simonova opatrná formulace („tvrdilo se") naznačuje, že šlo o nepodloženou, byť u dvora rozšířenou domněnku. Podobně nepodložená je i navazující spekulace o princi z Darmstadtu jako nastrčeném „náhradním otci" pro druhou španělskou královnu.

blízkosti v této zemi; bez jakéhokoli plodu, jenž by mohl zajistit nástupnictví monarchie proti různým nárokům, ani z této strany uklidnit vypočítavou vídeňskou radu.

Vraťme se nyní do Francie a podívejme se na docela nepatrnou, ale zcela zvláštní událost. Paní z Maintenon, v onom neuvěřitelném zázraku povýšení, k němuž její nízký původ tak zázračně dospěl, měla přesto své trable; její bratr nebyl tou nejmenší z nich, díky svým neustálým výstřelkům.

Říkali mu hrabě z Aubigné[7]; nikdy nebyl ničím jiným než pěchotním kapitánem, a stále mluvil o svých starých válkách jako muž, jenž si zaslouží vše a jemuž se dělo největší bezpráví na světě, že už dávno nebyl jmenován maršálem Francie; jindy zas dost vtipně říkal, že si svou maršálskou hůl vzal v penězích. Dělal paní z Maintenon strašlivé výstupy kvůli tomu, že ho nedělá vévodou a pairem, a kvůli všemu, co mu přišlo na mysl, a neměl nic než guvernérství Belfortu, pak Aigues-Mortes, poté Cognaku, jenž si ponechal spolu s Berry, za nějž vrátil Aigues-Mortes, a titul rytíře řádu. Honil se za holčičkami v Tuileriích i všude jinde, stále nějaké vydržoval a žil většinou s nimi, jejich rodinami a společnostmi jejich úrovně, do nichž vkládal hodně peněz.

Byl to marnotratník, blázen k zavření, ale příjemný, plný ducha a nápadů a odpovědí, jaké by člověk nečekal. Přitom dobrák a počestný muž, zdvořilý, a bez čehokoli z té drzosti, kterou by mu mohla dodat marnivost nad postavením jeho sestry — jinak ovšem drzý byl, a to znamenitě; a bylo často potěšením poslouchat ho o časech Scarrona a hôtelu Albret, občas o dobách ještě dřívějších, a hlavně jak se nijak nedrží zpátky, pokud jde o dobrodružství a milostné pletky jeho sestry, srovnává je s její zbožností a nynějším postavením a diví se tak podivuhodnému štěstí. Vedle zábavnosti bylo mnoho trapného v poslouchání všech těch řečí, jež se nedaly zastavit, kde se chtělo, a jež nevedl mezi dvěma či třemi přáteli, nýbrž u stolu před celým světem, na lavičce v Tuileriích, a docela volně i v galerii ve Versailles, kde si stejně jako jinde nedělal žádné servítky a mluvil posměšným tónem a docela běžně říkal „švagr", měl-li na mysli krále. Slyšel jsem to vše mnohokrát, zejména u mého otce, kam chodil častěji, než by si otec přál, i na obědy, a já se často potají smál nesmírným rozpakům mého otce a matky, kteří často nevěděli, kam se podít.

Muž takové povahy, tak málo schopný si cokoli odepřít, a s duchem a šprýmovností, jež o to lépe zasazoval, oč méně se pro sebe obával směšnosti nebo vážných následků, byl pro paní z Maintenon velké břímě. V jiném ohledu na tom nebyla lépe ani se švagrovou. Byla to dcera jistého Picèra, bezvýznamného lékaře, jenž se stal královským prokurátorem města Paříže; Aubigné si ji vzal roku 1678, v době,

7. *Vysvětlivka:* Charles d'Aubigné, hrabě z Aubigné (asi 1634–1703), jediný žijící bratr paní z Maintenon — bývalý pěchotní kapitán, po sňatku sestry s králem obdařen jen guvernérstvími a řádem, nikoli vytouženou vévodskou hodností ani maršálskou holí; jeho dcera Françoise-Charlotte d'Aubigné (zmíněná zde jako „slečna z Aubigné") byla Mme de Maintenon vychována jako vlastní a později se provdala za maršála z Noailles.

kdy jeho sestra byla u dětí paní z Montespan a myslela, že mu tímto sňatkem zajistí štěstí. Bylo to bezvýznamné stvoření, pokud možno ještě bezvýznamnější než její původ, skromná, ctnostná — a s takovým manželem to měla velmi zapotřebí; hloupá k pohledání, zcela nízkého vzezření, bez jakéhokoli vkusu v oblékání, a paní z Maintenon uváděla do rozpaků stejně, ať ji měla u sebe, nebo ne. Nikdy z ní nedokázala nic udělat a omezila se na to, že ji vídala jen v soukromí. Tato žena se s lidmi ze společnosti vůbec nestýkala a žila v ubohosti mezi několika sousedkami ze své čtvrti. Až příliš oprávněné a časté byly její stížnosti u paní z Maintenon na jejího muže, jemuž tato jinak všude tak neomezená královna nikdy nedokázala domluvit a jenž s ní samotnou často velmi zle zacházel.

Nakonec, u konce sil s tak výstředním bratrem, dokázala prostřednictvím Saint-Sulpice, jelikož to byl muž samých skoků a poskoků a stále potřeboval peníze, přesvědčit ho, aby se vzdal svých prostopášností, nepřístojností a domácích sporů, žil pohodlně, s celým svým výdajem hrazeným každý měsíc a s kapsou navíc naplněnou, a k tomu se stáhl do komunity, kterou jistý pan Doyen založil pod zvonicí Saint-Sulpice pro šlechtice, či domnělé šlechtice, kteří tam žili společně v jakémsi ústraní a zbožných cvičeních pod vedením několika kněží ze Saint-Sulpice. Paní z Aubigné se kvůli klidu, a ještě víc proto, že to chtěla paní z Maintenon, stáhla do jedné komunity a potichu svým sousedkám říkala, že je to tvrdé a že by se bez toho velmi dobře obešla. Pan z Aubigné nenechal nikoho na pochybách, že se mu sestra vysmívá, když mu namlouvá, že je zbožný, že ho obléhají kněží a že ho u toho pana Doyena nechají umřít. Dlouho to nevydržel bez toho, aby se nevrátil k děvčatům, do Tuileries a kamkoli mohl; ale chytili ho a dali mu za strážce jednoho z nejtupějších kněží ze Saint-Sulpice, jenž ho následoval všude jako jeho stín a jenž ho trápil k smrti. Někdo lepšího rázu by takové hloupé zaměstnání nepřijal. Ale tento Madot neměl nic lepšího na práci a neměl ani ducha na to, aby se něčím zabýval, ba ani aby se nudil. Schytal spousty hrubostí, ale byl za to placen, a svou mzdu si vydělával horlivostí, jaké snad byl schopen jen on. Pan z Aubigné měl jen jedinou dceru, o níž se paní z Maintenon vždy starala, jež nikdy neopouštěla její byt, ať byla kdekoli, a již vychovávala pod svým dohledem jako vlastní dceru.

Do Paříže jsem dorazil s většinou toho, co sloužilo ve Flandrech a v Německu, a hned nato jsem jel do Versailles, kam dvůr právě přijížděl z Fontainebleau. Paní ze Saint-Simon tam strávila celou cestu velmi příjemně, a král mě přijal se vší vlídností. Zjistil jsem, že tu je jedna drobná domácí mrzutost, kterou neváhám sem zařadit jako vstup k věcem podstatnějším, u nichž je milé vybavovat si i ty schůdky, a jež zároveň objasní rodící se dvůr princezny, na niž se upíraly oči celého světa, protože už tvořila velkou zábavu krále i paní z Maintenon. Dvůr ji vídal jen dvakrát týdně při její toaletě. Byla tedy uzavřena se svými dámami, a král k nim přidal ještě další, aby nevídala pořád tytéž tváře, a byla to nesmírná přízeň pro ty, jimž se této blízkosti dostalo. Dueňami [gardedámami] byly vévodkyně z Chevreuse, z Beauvilliers a z

Roquelaure, princezna z Harcourtu a paní ze Soubise; čtyři ženy středního věku, z nichž tři jako neteře vévodkyně du Lude, byly vévodkyně z Uzès, ze Sully a paní z Boufflers, a paní z Beringhen, a další dvě dueni, jež, ač nebyly zvány, měly svobodu tam chodit, kdykoli se jim zlíbilo: byly to rovněž oblíbenkyně, paní z Montchevreuil a z Heudicourt; ostatní tam přicházely, jen když byly zvány. Mladé byly tři manželky státních sekretářů, paní z Maurepas, z Barbezieux a z Torcy, a tři dívky, jež se neukazovaly nikde jinde než v tomto soukromí a u svých matek, slečna z Chevreuse, slečna z Ayen a slečna z Aubigné. Staré paní byly zvány málo a často se omlouvaly, a bylo to spíš vyznamenání než společnost; ostatní byly pro zábavu a hlavně pro procházky. Král a paní z Maintenon tam nechtěli nic než to nejvytříbenější podle jejich vkusu, a záměrem bylo takto zvykat princeznu malým počtem lidí všech věků, formovat ji rozhovory a mravy starších a bavit ji společností mladších. Zůstalo u tohoto počtu. Několik dalších se pokoušelo být přijato a bylo odmítnuto, mimo jiné vévodkyně z Villeroy a obě dcery pana Velkého, čímž byla vévodkyně du Lude velmi zarmoucena.

Postava, skromnost a chování paní ze Saint-Simon se králi ve Fontainebleau zalíbily: několikrát se o tom vyjádřil; to dalo hraběnce z Roucy a poté maršálce z Rochefort, přítelkyni paní maršálky z Lorges, podnět navrhnout vévodkyni du Lude, aby paní ze Saint-Simon byla uvedena k princezně. Vévodkyně du Lude, jež se domnívala, že ji o to požádala maršálka z Lorges, k ní přišla. Dozvěděla se od ní samotné, že na to vůbec nepomyslela a nikdy o tom s těmito dámami nemluvila; nato jí vévodkyně du Lude vyprávěla o odmítnutí, o němž jsem se právě zmínil, a ujistila ji, že jedná moudře, když o to neusiluje. Stalo se, že hraběnka z Mailly, důvěrná přítelkyně paní maršálky z Lorges, a já přítel rodiny a příbuzný Maillyových a důvěrný přítel abbé z Mailly, jejího švagra, jenž se krátce nato stal arcibiskupem z Arles, mluvila o paní ze Saint-Simon s paní z Maintenon, aniž ji o to kdokoli žádal; a paní z Maintenon odpověděla, že to už dávno mělo být hotovo; že právě takové osoby, jako je paní ze Saint-Simon, je třeba přiblížit princezně, a nařídila jí, aby to řekla jejím jménem vévodkyni du Lude; stalo se to předešlého dne. Hraběnka z Mailly o tom nechtěla nic říct, dokud se to nedozví vévodkyně du Lude. Náhoda tomu chtěla, že ji potkala, právě když sestupovala od maršálky z Lorges. Vévodkyně du Lude byla touto věcí zcela ohromena, po tolika oblíbených osobách, jež byly odmítnuty, a velmi dotčena způsobem, protože nepochybovala, že si z ní maršálka z Lorges, jistá si svou věcí, vystřelila; a tak se ukazuje, jak se i velmi zdánlivé věci mohou ukázat zcela nepravdivé. Hned nazítří byla paní ze Saint-Simon pozvána a téměř každý den po zbytek pobytu ve Fontainebleau, a od té doby velmi často, se žárlivostí všech ostatních a jejich rodin, s níž bylo třeba se smířit.

Král, jenž si stále více liboval v princezně, jež svůj věk nesmírně předstihovala uměním, péčí a půvabem, s jakými si tuto přízeň zasluhovala, nechtěl ztratit jediný den po jejích dvanácti letech a nechal její sňatek slavit hned; stanovil ho na 7. pro-

since[8], jenž připadal na sobotu. Vyjádřil se, že by rád, aby byl dvůr při té příležitosti nádherný, a on sám, jenž už dlouho nenosil nic než velmi prosté šaty, chtěl ty nejnádhernější. To stačilo, aby už nešlo o to radit se s vlastní kapsou, ani skoro se svým stavem, pokud jde o cokoli, co nebylo duchovní ani soudcovské.

Šlo o to, kdo koho předstihne v bohatství a vynalézavosti. Zlato a stříbro sotva stačilo. Obchody kupců se za pár dní vyprázdnily; slovem, nejrozpustilejší přepych ovládl dvůr i město, neboť slavnost přilákala obrovský dav diváků. Věci došly tak daleko, že král litoval, že k tomu dal podnět, a řekl, že nechápe, jak mohou být manželé natolik pošetilí, aby se nechali ničit šaty svých žen; mohl dodat, i vlastními; ale otěže byly povoleny a nebylo už kdy tomu zabránit, a v hloubi duše nevím, zda by z toho měl král velkou radost, protože se mu během slavností velmi líbilo prohlížet si všechny ty šaty. Snadno bylo vidět, jak moc se mu ta hojnost látek a ta vynalézavost líbila, s jakým uspokojením chválil ty nejnádhernější a nejlépe pojaté, a že to slůvko, které mu z opatrnosti uklouzlo, už neopakoval a byl rád, že se ho nikdo nechytil.

Nebylo to naposled, co se mu totéž stalo. Miloval vášnivě veškerou nádheru na svém dvoře, a zvláště při význačných příležitostech, a kdo by se byl přidržel toho, co řekl, byl by si tím u něj velmi špatně posloužil. Nebylo tedy možné být mezi tolika bláznovstvími rozvážný. Bylo třeba několik šatů; paní ze Saint-Simon a mne to dohromady přišlo na dvacet tisíc livrů. Nedostávalo se řemeslníků, kteří by tolik bohatství zpracovali. Paní Vévodkyni napadlo poslat stráže [hoquetons], aby jí je odvedly od vévody z Rohanu. Král se to dozvěděl, velmi to odsoudil a okamžitě nechal tyto řemeslníky poslat zpět do paláce Rohan; a je třeba poznamenat, že vévoda z Rohanu byl jedním z mužů Francie, jehož měl král nejméně rád a u něhož se nejméně přemáhal to dát najevo. Udělal ještě jednu velmi slušnou věc, a to vše dobře ukazovalo, jak si přál, aby všichni byli co nejnádhernější: sám vybral vzor výšivky pro princeznu. Vyšívač mu řekl, že kvůli tomu opustí všechny své ostatní práce.

Král to nechtěl. Přísně mu nařídil, aby napřed dokončil vše, co už začal, a na tom, co si vybral, pracoval teprve poté, a dodal, že pokud to nebude hotovo včas, princezna se bez toho obejde.

Oznámilo se, že slavnosti potrvají až do Vánoc, ale byly omezeny na dva plesy, jednu operu a jeden ohňostroj, a celou zbývající zimu už žádné plesy nebyly. Král, aby se vyhnul všem sporům a obtížím, zrušil veškeré obřady; nařídil, aby v jeho kabinetu nebyly žádné zásnuby, ale aby se konaly rovnou se svatbou v kapli, aby se předešlo sporům o vlečku, jež nebude nesena obřadně, nýbrž důstojníkem [exempt] tělesné stráže ve službě u princezny, tak jako ji nosil každý den; že baldachýn budou držet jmenovaný biskup z Met, první almužník s nástupnickým právem po svém

8. *Vysvětlivka:* Sňatek Ludvíka, vévody z Bourgogne (nejstaršího vnuka Ludvíka XIV. a budoucího následníka trůnu po Monseigneurovi) s Marií Adelaidou Savojskou — viz jejich zásnuby a její příjezd ke dvoru v Tomu 1, kap. XXIV. Konán 7. prosince 1697 (potvrzeno, včetně dne v týdnu — sobota) ve Versailles; jde o jednu z nejvýznamnějších dvorských slavností konce století, autor je jí osobně přítomen jako dvořan.

strýci, a králův almužník, jenž bude ten den ve službě, a byl to abbé Morel; že Monseigneur vévoda z Bourgogne sám podá princezně ruku, jak při cestě do kaple, tak zpět; a že mimo pana Prince se žádný princ nepodepíše do farářovy knihy. Usoudilo se, že tento poslední bod byl rozhodnut ve prospěch levobočků, kteří byli u královské hostiny díky nové milosti, jež začala u sňatku pana vévody z Chartres, a nikoli právem, jelikož nebyli princové krve, a byli by pocítili nelibost, kdyby se také nesměli podepsat do registru, čemuž by se zas byli postavili princové krve; tak se pan Vévoda nepodepsal. Pan princ de Conti ještě nedorazil. Král také předem stanovil, že nepřijme přísahu hlavních úředníků domu princezny; že ji nesloží, dokud nebude po jejím sňatku, a teprve pak ji ona sama přijme; což se tak i stalo. Paní z Verneuil byla pozvána na svatbu a měla poslední místo při královské hostině, jak se stalo při sňatku pana vévody z Chartres a pana du Maine, ale byla přítomna jen v den svatby a hned poté se vrátila do Paříže. Žádná dáma s právem sedět se na žádné z těchto hostin neocitla, ani vévodkyně du Lude. Vévodkyně z Angoulême, vdova po levobočkovi Karla IX., tam nebyla pozvána, stejně jako nebyla pozvána na sňatky pana vévody z Chartres a pana du Maine, protože neměla hodnost princezny krve.

Kapitola čtvrtá

V sobotu ráno 7. prosince se celý dvůr časně odebral k Monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, jenž pak šel k princezně. Její toaleta se chýlila ke konci; dam tam bylo málo, většina odešla na tribunu nebo na lešení postavená v kapli, aby viděly obřad. Celý královský dům už byl u princezny a čekal u krále, kam novomanželé dorazili krátce před polednem. Nalezli krále v salonu a ten se o chvíli později vydal na cestu do kaple. Průvod i vše ostatní probíhalo jako při sňatku pana vévody z Chartres, jejž jsem popsal, jen s tím rozdílem, že kardinál z Coislin, v nepřítomnosti kardinála z Bouillonu, velkého almužníka, jenž byl v Římě, začal zásnubami, po nichž každý na kolenou vyčkal krátkou přestávku mezi zásnubami a sňatkem. Kardinál sloužil tichou mši, po níž se král a královský dům vrátili, jak přišli, a hned zasedli k tabuli. Vévodkyně du Lude a vévodkyně a princezny, jež se ocitly dole, měly své podušky všude, a vévodové a princové stáli za králem. Vévodkyně du Lude, paní z Mailly, z Dangeau a z Tessé přistoupily k princezně jen během slavení zásnub a sňatku, přičemž paní z Dangeau a z Tessé jí zvedaly spodek roucha. Dámy paláce se ze svých míst nehnuly. Kurýr, připravený u dveří kaple, vyrazil do Turína ve chvíli, kdy byl sňatek slaven. Den uplynul dost nudně. Kolem sedmé hodiny večer dorazili anglický král a královna, jež král pozval o pár dní dříve. Hrál portique [hru tehdy u dvora v módě], a kolem osmé hodiny přišli do salonu na konci galerie, sousedícího s bytem paní vévodkyně z Bourgogne, odkud navzdory dešti sledovali ohňostroj vystřelovaný nad Švýcarským rybníkem [pièce des Suisses]. Poté se večeřelo, jako se předtím obědvalo, s anglickým královským párem navíc, královna mezi oběma králi. Po vstání od stolu se šlo uložit novomanželku do postele, z jejíž komnaty dal král bezpodmínečně vykázat všechny muže. Všechny dámy tam zůstaly, a anglická královna podala košili, kterou jí předala vévodkyně du Lude. Monseigneur vévoda z Bourgogne se svlékal v předpokoji uprostřed celého dvora, sedě na skládací stoličce.

Král tam byl se všemi princi. Anglický král podal košili, kterou mu předal vévoda z Beauvilliers.

Jakmile byla paní vévodkyně z Bourgogne v posteli, vstoupil Monseigneur vévoda z Bourgogne a ulehl po její pravici před oběma králi a celým dvorem, a hned nato oba, anglický král i královna, odešli; král se odebral ke spánku, a všichni opustili svatební komnatu, kromě Monseigneura, dam princezny a vévody z Beauvilliers, jenž zůstal stále u čela postele na straně svého svěřence, a vévodkyně du Lude na

straně druhé; Monseigneur s nimi zůstal čtvrt hodiny na řeči, bez čehož by si asi sami se sebou příliš nevěděli rady; poté nechal svého syna vstát, a předtím ho přiměl políbit princeznu navzdory odporu vévodkyně du Lude. Ukázalo se, že se nemýlila. Král to považoval za nevhodné a řekl, že si nepřeje, aby jeho vnuk líbal své ženě byť jen špičku prstu, dokud nebudou úplně spolu. V předpokoji se kvůli zimě znovu oblékl a odešel spát k sobě jako obvykle. Malý vévoda z Berry, čiperný a rozhodný, považoval poddajnost svého bratra za velmi nevhodnou a ujišťoval, že by v posteli zůstal.

V neděli se konal kruh [cercle] u paní vévodkyně z Bourgogne. Zesnulý král, jenž je vídal konat se s velkou důstojností u královny, jeho matky, a viděl je upadat ke konci života paní Dauphine Bavorské[1], je chtěl znovu zavést. Tento první byl nádherný obrovským počtem dam sedících v kruhu a dalších stojících za taburety a mužů za těmito dámami, i krásou šatů. Začal v šest hodin; král přišel na konci a odvedl všechny dámy do salonu blízko kaple, kde je čekala krásná svačina, poté k hudbě, po níž hrál portique. V devět hodin doprovodil pana vévodu a paní vévodkyni z Bourgogne do jejích komnat, a pro ten den bylo vše u konce; ona pokračovala žít jako před sňatkem, ale Monseigneur vévoda z Bourgogne k ní chodil každý den a dámy tam měly rozkaz nikdy je nenechávat samotné, a často večeřeli o samotě u paní z Maintenon. Ve středu 11. prosince přišel král kolem šesté hodiny k paní vévodkyni z Bourgogne, kde byl velký dvůr. Čekal tam na anglického krále a královnu, poté vešli do galerie plné lešení a nádherně vyzdobené pro ples. Hlava se z toho zatočila vévodovi z Aumontu, jenž se vměšoval do všech těchto slavností místo vévody z Beauvilliers, jenž byl v ročním turnusu, ale nemohl je řídit kvůli svým povinnostem u dětí Francie. Vznikl tak zmatek a nepořádek, jímž byl zdrcen i sám král. Monsieur byl v tlačenici zbit a pomačkán; lze si domyslet, co se stalo s ostatními. Nebylo už místo; vše násilím a z nutnosti; každý se cpal, kam mohl. To celou slavnost pokazilo. Byl tam branle, a právě tolik princů a princezen krve, kolik bylo třeba, s panem hrabětem z Toulouse, aby ho vedli. Zde jsou ty, jež tančily, kromě těchto princů a princezen, z dam; mužů mnohem víc. Vévodkyně, paní

ze Sully; z Villequier; ze Saint-Simon; z Châtillonu, její sestra; z Albretu; z Tonnerre; z Luxembourgu; z La Porte; z Villeroy; z Dangeau; z Lauzunu; z La Vieuville; z Roquelaure; z Goesbriant; slečna d'Elbœuf; z Barbezieux; slečna d'Armagnac; z Montgon.

Princezna z Espinoy.

Slečny z Menetou, dcera vévodkyně z La Ferté; z Tourpes, dcera maršálky z Estrées; z Fürstenbergu, neteř kardinála z Fürstenbergu; z Melunu, sestra prince z Espinoy; ze Solre-Croy, dcera hraběte ze Solre, rytíře řádu (princ a princezna z Espinoy mě požádali, abych ji vedl k tanci); tři dvorní slečny Madame; z Rebénacu, dcera bra-

1. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Marie-Anne-Christine-Victoire Bavorská, provdaná 28. ledna 1680 za Ludvíka Francouzského, Dauphina, zemřela 20. dubna 1690.

tra pana z Feuquières, později paní ze Souvré; z Lussanu, dcera dvorní dámy paní princezny. Pan z Lussanu, její otec, byl rytířem řádu a prvním šlechticem komory pana Prince.

Kolem deváté hodiny se na ručně nesených stolcích přinesla velká svačina před královnu, oba krále a kolem celého plesu, a kolem půl jedenácté se šlo k večeři. Princové krve už tam nebyli přijati, byly tam jen princezny krve s královskou rodinou. Nic se nedělo až do soboty 14. prosince, kdy byl druhý ples. Pan z Aumontu si tam vzal revanš. Vše tam probíhalo v největším pořádku na světě. V sedm hodin přišli král, anglický král a královna, královská rodina, princové krve, tanečníci pouze z mužů, a všechny dámy k paní vévodkyni z Bourgogne, odkud vešli do galerie, a tento ples byl obdivuhodný a celý v šatech, jež se ještě neukázaly. Šaty paní ze Saint-Simon se králi tak zalíbily, že se obrátil k panu maršálovi z Lorges, ve službě jako kapitán gard, za ním, a dal jí přednost přede všemi ostatními. Monseigneur vévoda z Bourgogne se na tomto plese, poté co oplatil tanec, ocitl volný, aby si sám vybral tanečnici, k čemuž na tom prvním nedošlo, a vybral si vévodkyni ze Sully. Ještě podruhé se ocitl volný a vybral si slečnu d'Armagnac. Pan princ de Conti právě dorazil; byl na plese, ale nechtěl tančit. Podávala se, jako minule, velká svačina, a krátce po půlnoci se šlo na media noche [půlnoční hostinu], kde princové krve ještě stále nebyli, po níž anglický král a královna odešli. Paní z Maintenon se neukázala nikde, jen na obou plesech, jež viděla začínat, sedíc za anglickou královnou, a byla na každém jen půl hodiny. V úterý 17. prosince se celý dvůr odebral kolem čtvrté hodiny do Trianonu, kde se hrálo až do příjezdu anglického krále a královny. Král je odvedl na tribunu nad divadelním sálem, na niž se vystupovalo z bytu paní z Maintenon; ta tam vystoupila také s Monseigneurem a paní vévodkyní z Bourgogne, jejími dámami a dámami královny. Monseigneur, Monsieur, Madame a celý zbytek dvora byli dole v sále.

Opera Issé od Destouchese, velmi krásná[2], tam byla velmi dobře zahrána; po skončení opery se každý vrátil, a touto podívanou skončily veškeré svatební slavnosti.

Pan z Vendôme, vida příměří v Katalánsku a mír zajištěný, si včas vyžádal a získal dovolenou, ale jen pozdravil krále a odjel do Anet, aby se bez okolků a bez tajnůstkářství svěřil do rukou ranhojičů. Naléhavě je potřeboval, ale ti to zpackali.

Jeho původ, jenž se stal tak módním, a úspěchy v Katalánsku mu dodaly troufalost, jež od té doby jen rostla. Znovu se objevil u dvora v den posledního plesu a král ho přijal velmi dobře, a tudíž i celý dvůr.

Tessé předešlého roku provdal svou nejstarší dceru za La Varenna, výměnou za generální místodržitelství Anjou, jež bylo v jeho rodině od Jindřicha IV., jenž je dal

2. *Vysvětlivka: Issé*, pastorale héroïque od André Cardinala Destouchese (1672–1749), měla premiéru roku 1697 — jedno z prvních významných děl tohoto skladatele, dlouho oblíbené i po jeho smrti.

spolu s La Flèche onomu La Varennovi, tak známému ze všech Pamětí té doby, jenž měl důvtip a obratnost stát se jakousi postavou — nejprve pomocníkem v kuchyni, pak kuchařem, nakonec kabátníkem Jindřicha IV., jemuž sloužil v jeho zábavách a poté i v jeho záležitostech. Byl to on, kdo měl hlavní podíl na návratu jezuitů do Francie a na onom skvělém ústavu, který mají v La Flèche a jehož vrchnostenská práva si s nimi rozdělil. Stáhl se tam po smrti Jindřicha IV., velmi bohatý a starý, a žil tam velmi pohodlně. Byla to tehdy velká móda ptáků, a on se rád bavil sokolnictvím. Jednou se straka usadila na stromě a nedala se odtamtud vyhnat ani kameny, ani holí; starý La Varenne a všichni lovci stáli kolem stromu a snažili se ji odtamtud vyplašit, když se straka, znavená vším tím hlukem, dala do křiku z plných sil „Kuplíři!“ a bez konce to opakovala. La Varenne, jenž vděčil za celé své štěstí právě tomuto řemeslu [dohazování], si najednou vzal do hlavy, že mu straka jakýmsi zázrakem, podobně jako Balaamova oslice vyčetla tomu falešnému proroku, vyčítá jeho hříchy. Byl z toho tak rozrušen, že to nedokázal skrýt, a pak, čím dál rozrušenější, to řekl společnosti; ta se tomu zprvu smála, ale když viděli, jak se ten dobrák velmi mění a pak se mu udělá zle, snažili se mu vysvětlit, že se ta straka patrně naučila mluvit v nějaké sousední vesnici a říkat tuto hloupost, a že utekla a ocitla se právě tam. Nebylo skutečně možné věřit ničemu jinému, ale La Varenna se to nikdy nepodařilo přesvědčit. Museli ho od paty stromu odvézt domů; dorazil tam v horečce a stále posedlý touto bláznivou myšlenkou; nic ho nedokázalo vzpamatovat, a za pár dní zemřel. To je otcovský předek všech těch La Varennů. Tessé měl ještě jednu dceru, velmi hezkou, kterou provdal za Maulevriera, jenž odložil kněžský kolárek poté, co jeho bratr padl u Namuru; byl to syn Maulevriera, bratra pana Colberta a rytíře řádu, jenž zemřel žalem, že nebyl jmenován maršálem Francie, jak jsem vyprávěl. Tento měl pluk Navarra a dá mi ještě příležitost o něm mluvit.

Téměř zároveň s tím, jak se princ z Darmstadtu usadil ve Španělsku, jak jsem vysvětlil, byl intrikami císařových služebníků a podporou španělské královny jmenován místokrálem Katalánska, a týmiž cestami byl princ z Vaudemontu jmenován generálním guvernérem Milánska.

Je to postava, u níž je třeba se zastavit a o níž budu mluvit ještě víckrát v dalším vyprávění. Byl levobočkem Karla IV., vévody Lotrinského, zetěm vévody z Elbeufu a švagrem hraběte z Lislebonne, bratra téhož vévody z Elbeufu. Byl jím i vévody z La Rochefoucauld. Rozeberme si to vše podrobně.

Život a rozličné osudy Karla IV., vévody Lotrinského, jsou příliš známy, než abych se zabýval jeho povahou a krajnostmi, do nichž ho zavedla. Přítel všech stran, věrný žádné, často zbavený svých zemí, jednou je odříkající, pak zas přejímající, jednou ve Francii s povstalci, pak u dvora, jednou v čele svých vojsk bez střechy nad hlavou, jež živil na cizí účet a přitom z nich žil sám, jindy ve službách Francie, pak císaře, pak Španělska, často v Bruselu, nakonec unesen a odveden jako zajatec do Španělska; vždy ženatý, a nikdy [nežil] s vévodkyní Nicole, dědičkou Lotrinska, svou vlastní

sestřenicí, nejstarší dcerou Jindřicha, vévody Lotrinského, staršího bratra jeho otce, kterou si vzal roku 1621, s níž neměl děti a kterou ztratil v lednu 1657, ani s Marií, jedinou dcerou Karla, hraběte z Apremontu, kterou si vzal roku 1665 a s níž rovněž neměl děti a kterou zanechal vdovou v září 1675, kdy zemřel.

Karel IV. byl starším bratrem prince Františka, jenž byl kardinálem a jenž, vida vévodu, svého bratra, bezdětným, vzdal se klobouku, aby se oženil s Claude-Françoise, druhou a poslední dcerou vévody Jindřicha Lotrinského, staršího bratra jejich otce, takže oba bratři si vzali obě sestry, aby si jejich prostřednictvím zachovali Lotrinské vévodství, jež by při bezdětnosti starší Nicole připadlo její sestře Claude-Françoise, manželce prince Františka. Tito princové byli bratry druhé manželky Gastona, vévody Orleánského, jehož tajný sňatek Ludvík XIII. nikdy nechtěl uznat, a jež byla matkou paní velkovévodkyně, matky posledního toskánského velkovévody, a paní z Guise, obou zesnulých za našich dnů.

Ze sňatku prince Františka, jenž byl kardinálem, vzešel ten velký vojevůdce, jenž nikdy nepožíval Lotrinského vévodství, jenž se oženil s ovdovělou polskou královnou, sestrou císaře, a jenž si získal tolik pověsti v čele armád císaře a říše. Zanechal syna, jenž byl obnoven ryswickým mírem a jehož, jak uvidíme, čeká složení lenního holdu králi za vévodství Bar a sňatek s Mademoiselle[3]. Po tomto vysvětlení genealogie se vraťme k tomu, od čeho mě to odvedlo.

Karel IV., už dlouho ženatý s vévodkyní Nicole, byl v Bruselu, zamilovaný do paní z Cantecroix. Nastrčil kurýra, jenž mu přinesl zprávu o smrti vévodkyně Nicole. Oznámil to v Bruselu, oblékl velký smutek, a čtrnáct dní poté se oženil s Beatrix z Cusance, vdovou po hraběti z Cantecroix, v Besançonu u minimů, přijížděje z Bruselu, v dubnu 1637, a oznámil to i celému městu. Brzy nato byl podvod odhalen, a odevšad se dozvěděli, že vévodkyně Nicole je plná života a zdraví a vůbec nebyla nemocná. Paní z Cantecroix, jež se tím nenechala napálit, se chovala, jako by byla, ale byla těhotná; uklidnila se. Nadále považovali vévodkyni Nicole za mrtvou a žili spolu tváří v tvář celému světu, jako by byli skutečně manželé, aniž by kdy bylo řeči o zrušení manželství s vévodkyní Nicole — jež se uchýlila do Paříže —, ani předtím, ani poté. Vévoda Karel měl tedy z tohoto krásného manželství, jež si sám nárokoval, nejprve dceru, pak syna, oba dokonalé levobočky a všeobecně za takové považované. Tyto dvě děti se ve všem podobaly svému otci. Provdal dceru v říjnu 1660 za hraběte z Lislebonne, mladšího bratra vévody z Elbeufu, z něhož měla jen čtyři děti, jež se dožily dospělosti: prince z Commercy, jenž vždy sloužil císaři, a prince Pavla, pad-

3. *Vysvětlivka:* Élisabeth-Charlotte Orleánská (1676–1744), dcera Monsieura a Madame, sestra vévody z Chartres — sňatek s Leopoldem, obnoveným vévodou Lotrinským, byl výsledkem ryswického míru, uzavřen ale až 13. října 1698 ve Fontainebleau. Zmíněná dobová anekdota (tři dcery Monsieura provdané „u dvora", „ve městě" a „na venkově") žertovně řadí sňatky podle prestiže — první dcera se stala španělskou královnou (viz Tom 2, kap. III), druhá vévodkyní savojskou (matka budoucí vévodkyně z Bourgogne, viz Tom 1, kap. XXI, XXIV), třetí nyní vévodkyní lotrinskou.

lého u Neerwindenu, jehož pluk jsem dostal, jak jsem v tu dobu vyprávěl, oba dva neženatí, a dvě dcery, slečnu z Lislebonne, jež se také neprovdala, a slečnu z Commercy, jež se roku 1691 provdala za prince z Espinoy — dvě osoby, o nichž budu mít často příležitost mluvit.

Syn je právě onen pan z Vaudemontu, o něhož jde. Karel IV. ho vychoval po svém boku, a jelikož ho vždy pokládal za legitimního, dal mu říkat princ z Vaudemontu, a jméno mu zůstalo. Sestra i bratr se však narodili za života vévodkyně Nicole, jež zemřela v Paříži dlouho po narození obou, v únoru 1657. Pan z Vaudemontu byl jedním z nejlépe urostlých mužů své doby. Krásná tvář a velkolepý zjev, krásné a velmi živé oči, plné ohně a ducha, jehož měl také nekonečně mnoho, podepřeného stejným množstvím podvodnosti, intrik a čachrů, jaké měl jeho otec. Následoval ho všude od mládí, ve všech jeho válkách, a dobře se v tom řemesle vyučil. Následoval ho i do Paříže, kde jeho galantnost u dvora nadělala hluku. Spřátelil se tam s markýzem, pozdějším maršálem z Villeroy, a s několika význačnými pány, kteří byli blíž ke králi, zejména s příslušníky rodu Lotrinského, jejichž přízeň si silně získával. Otec ho oženil v Baru, v dubnu 1669, s dcerou vévody z Elbeufu, staršího bratra pana z Lislebonne, a jeho první ženy, jež byla rozená Lannoy a matkou z prvního manželství manželky vévody z La Rochefoucauld, jenž byl po celý svůj život tak dobře zapsán u krále.

Pouto vévody Karla se Španěly a jeho pobyty ve Franche-Comté, jež tehdy patřilo jim, a v Bruselu, připoutaly pana z Vaudemontu k jejich službám, a otcova katastrofa ho od toho nedokázala odloučit, protože si od toho sliboval postavení, o nichž si jinde nemohl ani snít. Deset let války proti Španělsku dalo princi z Vaudemontu příležitost uplatnit všechny své schopnosti k postupu, a využil je dobře. Nové zájmové pouto Španělska s Nizozemím a blízkost Nizozemska tam vytvořily svazky, z nichž Vaudemont dokázal těžit. Dokázal se vetřít k princi Oranžskému, a postupně se stal jeho přítelem, až byl přijat do jeho důvěrnosti. Podnikl cestu do Španělska pověřen různými tajnými posláními. Nalezl ten dvůr v zoufalství nad svými ztrátami, velmi rozhořčený proti osobě krále. Krev, byť nemanželská, jež mu kolovala v žilách, ani důvěrné pouto, k němuž dospěl u prince Oranžského, ho nenaučily ho milovat. Neměl od něj co čekat: v Madridu se tedy jako dvořan pustil proti osobě krále s drzostí rovnající se neslušnosti. Vraceje se do Flander, chtěl vidět Itálii, a zastavil se v Římě, kde se vetřel, jak jen mohl, do španělské strany, a aby se jí zavděčil, choval se ke králi stejně jako v Madridu. Co bylo zprvu opovrhováno a považováno za neznámé, to už nemohlo zůstat na takovém jevišti, jako je Řím, společná vlast všech katolických národů. Královi služebníci se urazili takovou veřejnou a vytrvalou drzostí, a psali o tom, takže král dal poprosit španělského krále, aby zjednal pořádek v chování tak vzdáleném úctě, jež v každé době náleží korunovaným hlavám, nebo aby se nedivil, dá-li pana z Vaudemontu z Říma vypovědět a vyhnat, jak si zasloužil. Tento krok ukončil scénu, kterou pan z Vaudemontu s ta-

kovou volností předváděl, a titíž rakouští straníci, kteří ho v tom podporovali, byli nejhorlivější, aby ho odstranili z dohledu. Vrátil se tedy do Nizozemí přes Tyrolsko a Německo, s touto novou zásluhou u Španělska a u císaře, k níž nezůstal necitlivý ani princ Oranžský, kvůli té osobní nenávisti ke králi, kterou nedokázal otupit, ani pan Lotrinský, jemuž to nebylo lhostejné vzhledem k postavení, v němž ho král stále držel, ač se nikdy nedopustil sebemenší nešetrnosti vůči králi. Naopak si dělal čest v tom, že mu prokazuje hlubokou úctu a snáší mlčky a vždy moudře stav, do něhož ho jeho moc uvrhla; ale v hloubi duše hrdinové cítí lidskost, a nepřál panu z Vaudemontu za toto chování nic zlého, ač sám byl od takového chování velmi vzdálen. Vaudemont byl jeho vlastní bratranec, byť levoboček, a pan Lotrinský byl tehdy na vrcholu své slávy a moci v radě i u dvora císaře.

Po tomto uspěchaném odjezdu z Říma tedy vše přispělo k tomu, aby pan z Vaudemontu postupoval mílovými kroky. Zlaté rouno, grandství Španělska, knížectví říše, hodnost generálního kapitána, to vše se na něj rychle sneslo, a brzy poté i významný úřad generálního mestre de camp[4] a nakonec vojenského guvernéra Nizozemí. Takto povýšen a odměňován úměrně tomu, žil s velkolepostí, a jelikož měl nekonečně mnoho ducha a obratnosti, dokázal otupit závist a stal se téměř stejně milovaným jako váženým díky svému vlivu a respektovaným díky svým úřadům. Byl to přívětivý, vstřícný, ochotný muž, pozorný, jak se zalíbit, tak i sloužit, a jenž usiloval o lásku měšťana a řemeslníka stejně jako o lásku nejvýznamnějších osob. Zahálka míru ho přiměla vyhledávat milostná dobrodružství, v nichž neměl štěstí. Ještě míň štěstí měl na schopné lidi, kteří ho málem zabili oním velkým lékem [rtuťovou kúrou]. Slyšel jsem ho vyprávět, ne o tomto, ale že poté, co upadl do stavu, do něhož ho tento lék skutečně přivedl — říkal, že šlo o dnavý revmatismus postihující celé tělo, jenž ho na celé roky připravil o jakékoli použití paží i nohou — jistý léčitel, k němuž se po vyčerpání všech léků uchýlil, ho uvedl do stavu, v jakém byl, a umožnil mu vsednout na koně. Chodil málo a s obtížemi, sedal si a vstával s námahou, ale přece jen ne nutně za pomoci při všech svých úkonech; neměl už kosti v prstech rukou, jež byly jako propletené jedny přes druhé. Přesto měl velmi dobré zdraví, dokonalou hlavu, žádný skutečný nutný režim, ani co se jídla, ani co bdění týče, postavu, jakou vždy měl, to jest nejkrásnější na světě a velmi vysokou, jen nohy jakoby z jednoho kusu, a ten nejvznešenější vzhled a nejvelkolepější zjev na světě, mírný, majestátní, duchaplný v nejvyšší míře. Zdržel jsem se u těchto maličkostí z důvodů, jež se ukážou v dalším vyprávění.

Když vypukla válka roku 1688, princ Oranžský, jenž chtěl mít pod sebou španělská vojska, vsadil veškerý svůj vliv, aby svého přítele povýšil na velení armád. Z úřadů, jež dosud zastával, zbýval už jen jediný krok.

4. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tato hodnost odpovídala hodnosti generálního plukovníka jízdy.

Princ z Waldecku, jenž jim velel, byl starý; zařídilo se, aby se stáhl, a aby byl pan z Vaudemontu dosazen na jeho místo pod bavorským kurfiřtem, a v jeho nepřítomnosti v čele. S postupujícím mírem si princ Oranžský udělal z opatření guvernérství Milánska pro Vaudemonta skutečnou záležitost. Zapojil do toho i císaře, jenž uvedl do pohybu všechny své služebníky ve Španělsku i u královny, a pan z Vaudemontu se ocitl dosazen do nejvýznamnějšího a nejskvělejšího úřadu španělské monarchie díky ochraně nového anglického krále a císaře. Opakuji, celý tento detail je důležité si zapamatovat pro to, co se objeví v dalším vyprávění.

Ryswickým mírem byl pan Lotrinský obnoven za týchž podmínek, jaké jeho otec nechtěl přijmout a jež mu po celý život bránily se tam vrátit, a zároveň byl dohodnut jeho sňatek s Mademoiselle; nad čímž kdosi dost vtipně poznamenal o zesnulé španělské královně, paní ze Savojska a této, že ze svých tří dcer Monsieur jednu provdal u dvora, druhou ve městě a poslední na venkově. Couronges, jenž byl vychovatelem pana Lotrinského a hlavním členem jeho rady i velkomistrem jeho domu, přijel docela na konci tohoto roku podat žádost, nejprve králi, pak Monsieurovi. Vévodkyně Lotrinská, jeho matka, právě zemřela. Byla ovdovělou polskou královnou z prvního manželství bez dětí a sestrou císaře; říkali jí královna-vévodkyně.

Rok skončil jmenováním obročí: abbé z Mailly, králův almužník a můj velký přítel, dostal arcibiskupství v Arles. Matka ho ke kněžství přiměla holí a nechala ho léta hladovět u Saint-Victor. Totéž udělala jinému ze svých synů, jenž, poslušnější, se stal řeholníkem u Saint-Victor. Byl to počestný muž, jemuž sňatek jeho bratra s neteří paní z Maintenon vynesl biskupství v Lavauru. Tentýž sňatek nakonec udělal z mého přítele arcibiskupa z Arles, jenž po celý svůj život neměl jiné povolání než to matčino, jenž se nikdy nenutil ke studiu a ostatně dělal jen to, co bylo třeba, aby se nezatratil.

Arles se mu velmi zalíbilo díky blízkosti Říma. Kardinálství je docela běžnou nemocí, jež postihuje lidi záhy.

Král konečně dokončil jmenování domu paní vévodkyně z Bourgogne, a abbé z Castries, synovec kardinála Bonzi a švagr dámy šatny paní vévodkyně z Chartres, získal úřad řádného almužníka. Byl to muž nesmírně příjemný ve společnosti, jehož si král umanul neudělat biskupem, k čemuž ostatně ani příliš nesměřoval. Byl to velmi počestný muž a měl mnoho přátel. Důvěrně spjat se svým bratrem a švagrovou, s nimiž bydlel, nechtěl je opustit, chtěl počestně zůstat u dvora a mít byt.

To mi připomíná, že jsem zapomněl na maličkost, jež u těchto princezen zdaleka maličkostí není. Jde o první komornou paní vévodkyně z Bourgogne. Král vybral paní Cantinovou, pěkně urostlou, zdvořilou, velmi na svém místě, mírnou, ochotnou a velmi znalou světa. Byla manželkou Cantina a švagrovou Lavienna[5]. Tento

5. *Vysvětlivka:* Tentýž Lavienne, jenž v Tomu 1, kap. XVI odhalil pravdu o vévodovi du Maine při obléhání Namuru („příhoda se sušenkou") — zde jeho barvitý osobní portrét coby královského lazebníka a důvěrníka.

Lavienne, jenž vystřídal víc než jedno řemeslo, se stal lazebníkem, a to tak módním, že se u něj král v dobách svých milostných let chodil koupat a vonět; neboť žádný člověk nemiloval tolik vůně a pak se jich tolik nebál, poté co jich tolik zneužil. Tvrdilo se, že král, jenž neměl čím dostát všemu, po čem toužil, nacházel u Lavienna posilující prostředky, jež ho učinily spokojenějším sám se sebou, a že to, spojeno s ochranou paní z Montespan, ho nakonec učinilo prvním komorníkem. Zachoval si po celý život královu důvěru. Ukázku toho jsme viděli při příhodě pana du Maine ve Flandrech a s holandskými novinami. Lavienne, jenž strávil život s nejvznešenějšími pány, se nikdy nedokázal ani trochu naučit dobrým mravům. Byl to statný, snědý, čerstvě vyhlížející muž dobrého vzezření, jenž si stále ponechával knír jako starý Villars, hrubián, velmi rád surový, rovnocenný a kamarádský ke všem, a což je zábavné — protože nic víc neuměl (nebyl totiž nijak domýšlivý a neměl v sobě nic drzého kromě slupky) — počestný muž, ani zlý, ani škodolibý, dokonce dobrák a ochotný pomoci. Prosadil svého bratra Cantina, jehož udělal králova holiče, poté prvního komorníka šatny. Tento byl dobrák, jenž se skromně držel svého postavení a jehož jste nikdy neviděli jinak než při službě u krále.

Když už jsme u královy důvěry a jeho důvěrných sluhů, je třeba napravit další opomenutí. Ve Fontainebleau se toho roku všichni podivili, že sotva princezna (neboť se provdala až po návratu) tam dorazila, paní z Maintenon ji nechala jet do malého odlehlého kláštera v Moretu, kde místo nemohlo bavit ani ji, ani žádná z řeholnic, z nichž ani jedna nebyla nikomu známá.

Vracela se tam během cesty ještě několikrát, a to probudilo zvědavost a řeči. Paní z Maintenon tam z Fontainebleau jezdívala často, a nakonec si na to zvykli. V tomto klášteře žila jako profesní řeholnice jistá Mouřenka, nikomu neznámá a nikomu neukazovaná[6]. Bontems, první komorník a správce Versailles, o němž jsem mluvil, skrze nějž vždy procházely věci královy domácí tajnosti, ji tam umístil docela mladou, zaplatil věno, o němž se nemluvilo, a k tomu jí každoročně vyplácel tučnou penzi. Přesně dbal na to, aby měla vše potřebné a vše, co lze pokládat za hojnost u řeholnice, a aby jí bylo poskytnuto vše, po čem by mohla toužit ze všeho druhu pohodlí. Zesnulá královna tam z Fontainebleau jezdívala často a pečlivě dbala o blaho kláštera, a paní z Maintenon po ní. Ani jedna, ani druhá se o tuto Mouřenku nestarala přímo tak, aby to bylo nápadné, ale nebyly o nic méně pozorné. Neviděly ji

6. *Ediční poznámka:* Jde o proslulou dobovou legendu o tzv. „Mouřence z Moretu“ (Louise Marie-Thérèse, asi 1658/1664–1732), jejíž snědá pleť vedla k fámě, že je nemanželskou (a utajovanou) dcerou Ludvíka XIV. a královny Marie Terezie. Saint-Simon je jedním z hlavních dobových svědků této legendy, spolu s Mme de Montespan a Voltairem. Moderní historiografie legendu odmítá jako nepravděpodobnou a nahrazuje ji vysvětlením, že skutečné dítě královny z roku 1664 (dcera Marie-Anna) zemřelo krátce po narození coby nedonošené a jeho tmavší pleť byla důsledkem nedostatku kyslíku při porodu, nikoli afrického původu; obě události (narození i úmrtí) byly veřejně doloženy, což tajné přežití činí nevěrohodným. Záhada řeholnice v Moretu tím zůstává nevyřešena, ale nikoli ve smyslu, jaký jí dvorské řeči přisuzovaly.

pokaždé, kdy tam jely, ale přesto často, a s velkou pozorností k jejímu zdraví, k jejímu chování i k chování představené vůči ní. Monseigneur tam byl párkrát a princové, jeho synové, jednou nebo dvakrát, a všichni se na Mouřenku ptali a viděli ji s laskavostí. Byla tam s větší úctou, než jaké by se dostalo té nejznámější a nejvýznamnější osobě, a hodně těžila z péče, již jí věnovali, i z tajemství, jímž ji obklopovali, a ač žila řádně, bylo přece jen znát, že jejímu povolání bylo trochu pomoženo. Jednou jí uklouzlo, když slyšela Monseigneura lovit v lese, že ledabyle řekla: „To můj bratr loví." Tvrdilo se, že je dcerou krále a královny, že ji její barva pleti přiměla skrýt a zmizet a rozhlásit, že královna potratila, a mnoho lidí u dvora o tom bylo přesvědčeno. Ať je tomu jakkoli, věc zůstala záhadou.

Kapitola pátá

Rok začal narovnáním, které první prezident provedl z králova příkazu mezi jezuity a arcibiskupem remešským.[1] Tento prelát se při vydání jistého nařízení, které koncem loňského roku učinil ve své diecézi, vyjádřil o věrouce a mravech způsobem, jenž se jezuitům nelíbil. Pokusili se dosáhnout toho, aby se arcibiskup vyjádřil veřejně způsobem, jenž by je z věci vyvázal. To však udělat nechtěl, takže tito otcové, málo zvyklí nacházet kdekoli odpor, zato zvyklí ovládat i nejváženější preláty, nebo se od nich přinejmenším dočkat velmi obezřetných ohledů, proti němu vystoupili spisem, který ho nešetřil, ale který je pro každý případ ponechával na svobodě, protože vyšel bez uvedení autora. Arcibiskup si na to stěžoval králi s takovými výhrůžkami, že spis byl potlačen, nakolik to bylo možné, a tiskař přísně potrestán. To arcibiskupa neuspokojilo; jeho výhrůžky pokračovaly. Jezuité, již tak pokoření tím, co se právě stalo, využili zadní vrátka, která si připravili, a prohlašovali, že autora spisu neznají. Při ponížení pro ně tak novém doufali ve vše od své přízně u krále a v to, že arcibiskup si zas bude počítat za štěstí jejich zapření; ukázalo se však, že mají co do činění s mužem, který je neměl rád, ani se jich nebál, ani se s nimi neobcházel šetrně; který měl v podstatě pravdu; kterého jeho stolec, jeho bohatství, jeho synovec a jeho učenost činily váženým;[2] který byl osobně v přízni a důvěrnosti u krále; kterého podporovali páni z Paříže, z Meaux, a dokonce i pan z Chartres, tehdy nejoblíbenější preláti, s nimiž se takříkajíc spojil proti panu z Cambrai. Jezuité tedy nic nedosáhli, jen že král promluví s panem remešským, aby je nehnal do krajnosti spisy a interdiktem ve své diecézi, ale že chce, aby byl spokojen, a že touto záležitostí pověří prvního prezidenta.

Věc byla brzy skončena. Arcibiskup se neodvážil dohnat věc do krajnosti a chtěl si zachovat přízeň, a jezuité, zoufalí, že se s příliš velkou důvěrou zapletli do bahna, hledali jen, jak se z té šlamastyky dostat. To tedy skončilo, na radu prvního prezidenta, návštěvou provinciála a tří představených tří pařížských domů u arcibiskupa, kteří, aniž by s ním dále mluvili o jeho nařízení, po něm nežádali nic jiného, než aby

1. *Vysvětlivka:* Arcibiskupem remešským byl v této době Charles-Maurice Le Tellier (1642–1710), starší bratr markýze z Louvois (zemřelého 1691), syn kancléře Michela Le Telliera. Spor s jezuity se týkal jeho mandementu z konce roku 1697.
2. *Vysvětlivka:* Zmiňovaným „synovcem" je pravděpodobně mladý markýz z Barbezieux, syn Louvoisův, tehdejší státní sekretář pro válku a Le Tellierův synovec.

byl přesvědčen o upřímnosti jejich úcty a o ujištění, které mu dávali, že žádný z jejich řádu není schopen onoho spisu, na nějž si měl důvod stěžovat, že vyšel, aniž o něm měli sebemenší tušení, a že jej z celého srdce zavrhují, a prosili ho, aby je poctil návratem své přízně. Arcibiskup je přijal a odpověděl jim dosti povýšeně. Tím se navzájem nesblížili, ale ani jedna, ani druhá strana se už neodvážila k dalším potyčkám.

Sainctot, uvaděč vyslanců, přivedl vévodkyni du Lude k hlouposti, která se málem stala trapnou.[3] Ferreiro, rytíř Annunziaty a savojský vyslanec, jel na obřadní audienci k paní vévodkyni z Bourgogne a Sainctot řekl vévodkyni du Lude, že by ho měla jít přijmout do předpokoje se všemi dámami paláce. Ty, žárlivě střežící, že nepodléhají pravomoci dvorní dámy, ji odmítly doprovodit; vévodkyně du Lude namítala, že se nepamatuje, že by kdy viděla jiné dvorní dámy královny či paní Dauphine chodit přijímat vyslance. Sainctot jí tvrdil, že se to má tak dělat, a přiměl ji k tomu. Král to pokládal za nesprávné a téhož dne Sainctotovi pořádně vyčinil; potíž však byla v tom, že žádný jiný vyslanec už nechtěl přijmout tutéž audienci bez téže pocty. Stálo obrovské úsilí přimět je k rozumu ohledně novoty způsobené nevědomostí, která se nemohla stát zvykem a pravidlem, a teprve po dlouhém vyjednávání a kurýrech vypravených k jejich panovníkům a víckrát se vracejících se každý spokojil s listinou podepsanou Torcym, dosvědčující, že se to u žádného vyslance nikdy nedělalo, že to, co se stalo u Ferreira, byla nevědomost a že se tato chyba už nebude opakovat. S touto listinou přijali svou audienci a vévodkyně du Lude se nehnula z místa, poblíž a za paní vévodkyní z Bourgogne.

Nějakou dobu poté provedl tentýž Sainctot ještě jinou.[4] Heemskerke, holandský vyslanec, přivezl svou ženu a dceru. Jeho žena měla veřejnou audienci u paní vévodkyně z Bourgogne, sedíc uprostřed kruhu, po pravici vévodkyně du Lude, každá na svém taburetu, jak je zvykem. Při příchodu, přijata uvnitř dveří dvorní dámou, byla za ruku dovedena k paní vévodkyni z Bourgogne, jíž políbila lem šatu a jíž byla ihned políbena, jak je právem pro všechny titulované dámy. Zároveň představila svou dceru, která ji následovala se Sainctotem, což je jeho povinnost. Dcera políbila lem šatu a hned nato se nastavila, aby byla políbena. Paní vévodkyně z Bourgogne, udivena, váhá, vévodkyně du Lude pokynem hlavy naznačuje, že ne; Sainctot neváhá a smělým pohybem ruky dceru postrčí a řekne paní vévodkyni z Bourgogne: „Polibte ji, madam, náleží jí to." Na to (a celé se to odehrálo v mžiku) paní vévodkyně z Bourgogne, mladá, docela nová, v rozpacích, že by způsobila urážku, spíše ustoupila Sainctotovi a na jeho nebezpečné slovo dceru políbila. Celý kruh nad tím nahlas reptal, dámy sedící i dámy stojící, i dvořané. Král, který se při takovýchto au-

3. *Vysvětlivka:* Nicolas Sainctot, uvaděč cizích vyslanců u francouzského dvora, byl v této funkci proslulý svévolným výkladem protokolárních pravidel.
4. *Vysvětlivka:* Nizozemský (holandský) vyslanec u francouzského dvora po podepsání rijswijského míru (1697).

diencích vždy dostaví, aby prokázal poctu vyslankyni tím, že ji pozdraví, aniž by ji přijímal u sebe, se v tom davu nic nedozvěděl. Po odchodu odtud šla vyslankyně k Madame. Táž ceremonie a týž pokus s dcerou. Madame, která jich v životě přijala až dost, vidouc, že se k ní dceřina tvářička blíží, se velmi prudce odtáhla. Sainctot jí řekl, že paní vévodkyně z Bourgogne jí právě prokázala tu čest, že ji políbila. „Tím hůř!" odpověděla Madame velmi nahlas, „to je hloupost, kterou jste jí přiměl udělat a kterou já nebudu následovat." To vyvolalo velký rozruch; král se to brzy dozvěděl. Ihned si dal Sainctota zavolat a řekl mu, že neví, co ho zdrželo, aby ho nevyhnal a neodňal mu jeho úřad; a pak mu vyčinil způsobem trapnějším, než jak u něj bylo obvyklé, když káral. Z toho si vyslanci nic nedělali: jejich postavení, které se přenáší na jejich ženy, protože manžel a manželka jsou jedno, se nevztahuje na jejich děti, a nic v té věci nenárokovali. Tento Sainctot byl muž, který dělal, co chtěl, a zvýhodňoval, koho se mu zlíbilo, s rizikem, že bude pokárán, stane-li se tak; což se stávalo málokdy vinou všeobecné nevědomosti a malé vážnosti, jaká se obřadům začala přikládat.

To mi připomíná jeden nápadný podvod, kterého se dopustil ve funkci ceremoniáře, úřadu, který prodal, aby si koupil úřad uvaděče vyslanců, a který jsem odhalil naprostou náhodou.[5] Nebudu zde dělat odbočku o slavné aféře Korsičanů v Římě a vévody z Créqui, francouzského vyslance, a o pisánské smlouvě, která ji ukončila roku 1664, což jsou věci každému známé.[6] Touto smlouvou bylo mimo jiné ustanoveno, že smluvená a písemně stanovená satisfakce bude vykonána králi a přečtena kardinálem Chigim, synovcem papeže a vyslaným zvláštním legátem a latere, v přítomnosti velmožů království. Když se blížilo dání této audience, král vyslal velmistra ceremonií, aby z jeho pověření vyrozuměl všechny vévody, aby se tam dostavili. Vévodové žádali, aby tam mohli být pokryti. Královna matka, která odjakživa přála cizím princům z náklonnosti k hraběnce z Harcourtu a vévodkyni z Épernonu, její sestře, jež tuto hodnost měly a odjakživa patřily k jejím oblíbenkyním, věřila, že pro ně mnoho udělá, rozhodne-li, že na této audienci nebude pokryt nikdo kromě samotného legáta. To Monsieurovi ani princům krve nevadilo, protože se tam nedostavili, jelikož legát měl křeslo, v němž přednesl své čtení a svůj kompliment, a ani Monsieur by nemohl mít taburet. Hrabata ze Soissons a z Harcourtu, jmenovaní, aby legáta dovedli k audienci, žádali, aby byli osvobozeni, jelikož se nepokryjí. Byli odmítnuti, dovedli ho, zůstali po celou audienci s holou hlavou a odvedli ho zpět. Tyto skutečnosti nikdy nebyly zpochybněny ani princi, ani nikým jiným.

5. *Ediční poznámka:* Události roku 1664 autor sám zažít nemohl (narodil se až roku 1675) — vypráví je podle svědectví účastníků, která si opatřil jako dospělý, jak je jeho zvykem u příhod předcházejících jeho vlastní přítomnost u dvora.
6. *Vysvětlivka:* Tzv. aféra korsické gardy (20. srpna 1662) — ozbrojený incident mezi francouzským doprovodem vévody z Créqui a papežskou korsickou gardou v Římě, urovnaný pisánskou smlouvou z 12. února 1664, která korsickou gardu zrušila a uložila papežské kurii veřejné zadostiučinění. Legátem, jenž přivezl satisfakci do Paříže, byl kardinál Flavio Chigi, synovec papeže Alexandra VII.

Když jsem jednou ráno šel vzdát poctu králi do Meudonu, kam měli dvořané volný přístup, náhoda tomu chtěla, že jsem po králově vstávání šel usednout do místnosti, kudy měl král procházet na mši a kterou nazývali komnatou Madame.[7] Právě tam byl vyvěšen gobelín zpodobňující onu audienci s podobiznami podle skutečnosti. Všiml jsem si, že obě hrabata, ze Soissons a z Harcourtu, jsou na něm vyobrazena pokrytá.

Nad touto chybou jsem se pohoršil. Chamlay, který seděl vedle mě, odpověděl, že páni ze Savojska a z Lotrinska bývají na audiencích pokrytí. Souhlasil jsem s tím, ale vysvětlil jsem mu rozdíl u této audience. Vycítil jsem buď lest princů, kteří si takto trvalým gobelínem zajistili odškodnění pro budoucnost, nebo hloupost těch, kdo jej zhotovili. Mluvil jsem o tom s vévody z Chaulnes, tehdy ještě v plném zdraví, z Chevreuse, z Coislin, kteří byli na oné audienci, a s dalšími ještě. Pan z Luxembourgu, který ještě žil a byl při tom a který se spolu s pány z Chaulnes a z Coislin při oné audienci nejvíce angažoval, se této mýlky rovněž ujal. Promluvili o tom se Sainctotem, který byl tehdy ceremoniářem. Hned uznal, že je pravda, že obě hrabata zůstala nepokrytá, a to po celou audienci, a že jedině legát byl pokrytý. Tito pánové mu navrhli, aby do svého registru zapsal poznámku o lži toho gobelínu. Ošíval se a udělal, co mohl, aby je přesvědčil, že to není nutné, a hned uvidíme proč; ale když viděl, že se rozohňují a mluví o tom, že se obrátí na krále, neodvážil se dále odporovat. Šli tedy s ním k Desgrangesovi, ceremoniáři. Ten ukázal registr, ale ukázalo se, že v něm není ani slovo o tom, zda tam někdo byl pokrytý či nikoli, z čehož vyplývalo, že obě hrabata pokrytá byla, neboť když bývala pokrytá vždy, rozdíl, že tentokrát nebyla, by přece stál za zaznamenání. Tito pánové nemohli zabránit tomu, aby Sainctotovi nedali najevo, jak citelně vnímají jeho nevěrnost; on se s výmluvami na nedbalost a velmi zahanben omlouval. Na okraj napsal vše, co mu tito pánové ohledně gobelínu nadiktovali, a podepsal to; ale to způsobilo, že se tito pánové nespokojili a nechali si od Sainctota vydat každý potvrzení jak o pravdivosti skutečnosti a o lži gobelínu, tak o mlčení registru a o tom, co bylo připsáno na okraj. Dodal jim je hned nazítří s velkými poklonami a byl rád, že se o tom nedělalo více povyku. A tak jsou pořadí a hodnosti v rukou lidí nepatrných, kteří se v nich pokládají za pány a kteří se domnívají mít právo prokazovat službu, komu se jim zlíbí, na úkor pravdy a spravedlnosti. Je to nákaza, která se od té doby přenesla na velmistry a ceremoniáře, ba i na ty od řádu Ducha svatého. Blainville, švagr pana z Chevreuse (jenž roku 1664 ještě nebyl vévodou, ale byl u dvora, a jehož otec, vévoda z Luynes, tehdy jednal s ostatními), byl velmistrem ceremonií, úřad to, který získal od pana z Rhodes; šlo tedy jen o Sainctotův registr.

7. *Vysvětlivka:* Autor se narodil až roku 1675, audienci z roku 1664 tedy sám nezažil; epizoda s gobelínem a jeho vlastním zásahem u Sainctota a Desgrangese se odehrála v devadesátých letech, kdy již byl u dvora (vévoda z Luxembourgu, jenž je v ní zmíněn jako živý, zemřel roku 1695).

Poklona ve smutečním plášti, kterou lotrinské dámy přišly vzdát králi u příležitosti smrti královny-vévodkyně, matky pana Lotrinského, vyvolala mezi nimi rozkol.[8]

Paní z Lislebonne, jež byla svým nemanželským původem vlastní sestřenicí otce pana Lotrinského, si nárokovala jít jako nejbližší příbuzná první, a tedy slečna z Lislebonne a slečna z Espinoy, její dcery, hned po ní. Paní z Elbeufu, vdova po nejstarším z lotrinského rodu ve Francii, se tomu vysmála a prosadila si své, takže paní z Lislebonne ani její dcery tam už nechtěly jít. Paní z Valentinois tam také nebyla. Nevím, co jí to vnukli do hlavy.

V té době zemřel páter z Chevigny z oratoriánů.[9] Byl to šlechtic z dobrého rodu, který dlouho a s věhlasem sloužil a byl králi znám. Pan z Turenne ho měl velmi rád, a všichni tehdejší generálové si ho vážili. To ho uvedlo do velkého světa. Bůh se ho dotkl a on se stal knězem, vstoupil k oratoriánům a sloužil jim se stejnou poctivostí a stejným srdcem, s jakým sloužil králi a světu. Uchoval si ve svém ústraní, z něhož téměř nikdy nevycházel, vzácné přátele. Ocitl se velmi spjatý a spřízněný se všemi proslulými jansenisty a byl vystaven jejich pronásledovatelům. Byl to muž přímý, upřímný, pravdivý, ctnosti prosté, jednoduché, vojácké, ale veliké, věrný Bohu, svým přátelům a straně, kterou pokládal za nejlepší. To oratoriány uvádělo do rozpaků. Byl důvěrným přítelem pana a paní z Liancourtu. Aniž opustil oratoriány, uchýlil se k nim, a po jejich smrti ho pan z La Rochefoucauld, ač zcela nevzdělaný a zcela dvořanský, ale který choval nesmírnou úctu k památce pana a paní z Liancourtu, tak prosil, aby zůstal v Liancourtu, že se tam usadil. Když tam za panem z La Rochefoucauld přijížděla společnost, nebylo ho vidět, jen pan z La Rochefoucauld, pan maršál z Lorges a několik zcela důvěrných přátel ho vídali, a když tudy projížděl král, schovával se na půdě. Při jedné z těch králových cest o něm kdosi promluvil. Král si ho přál vidět. Páter z Chevigny tím byl překvapen, neboť jansenismus ho u něj dost pošpinil. Přesto musel poslechnout, a pan z La Rochefoucauld ho přivedl. Král mu prokázal všemožnou zdvořilost a dlouho s ním rozmlouval o jeho dávných válkách a pak o jeho ústraní. Páter z Chevigny byl velmi uctivý a vyrovnaný, vůbec ne v rozpacích. Bylo to, jako by se všichni předháněli, kdo ho uvidí. Nikdy nebyl tak spokojen, jako když všichni ti lidé odešli. Tento zámek byl za časů pana a paní z Liancourtu shromaždištěm a útočištěm předních jansenistů. Zůstal jím i potom. Pan z La Rochefoucauld, který je tam všechny vídal, je měl vždy rád. Ti, kdo z nich zůstali, tam jezdili navštěvovat pátera z Chevigny. Zemřel tam svatě, jak tam žil, neustále oddán modlitbě, studiu a všemožným dobrým skutkům, a vždy ve-

8. *Vysvětlivka:* Královna-vévodkyně, o jejíž smrti je řeč, je Eleonora Marie Habsburská (1653–1697), ovdovělá polská královna, vdova po Karlu V. Lotrinském, matka Leopolda I. Lotrinského („pana Lotrinského").
9. *Vysvětlivka:* Oratoriáni (Kongregace oratoře) byli blízcí jansenismu; zámek Liancourt byl za markýze a markýzy z Liancourtu jedním z předních útočišť jansenistického hnutí.

sele a svobodně. Pan z La Rochefoucauld, pan z Duras, pan maršál z Lorges z toho byli velmi zarmouceni, a s nimi mnoho dalších osob.

Vévoda z Berwicku ve stejné době přišel o velmi milou manželku, kterou si vzal z lásky a která se u dvora i v Saint-Germain velmi osvědčila.[10]

Byla dcerou milorda z Lucanu, zabitého u Neerwindenu, generálporučíka a kapitána gard krále Jakuba. Byla v prvním rozkvětu svého věku, krásná, dojemná, jako stvořená k namalování, nymfa. Zemřela na souchotiny v Montpellier, kam ji manžel odvezl, aby ji tou změnou vzduchu vyléčil.

Zanechala mu syna.

Dvě svatby bavily dvůr na počátku toho roku. Svatba slečny z Chevreuse s markýzem z Lévi, který díky ní získal generální místodržitelství Bourbonnais po svém otci, kde měli svůj majetek.[11] Byl to hezký mladý muž, zcela vojácký a velmi prostopášný, který nikdy nepocítil ani sebemenší nádech výchovy a který přitom měl důvtip, statečnost, čest a velkou touhu prosadit se. Jeho otec byl muž velkého ducha, bez jakýchkoli mravů, uzavřený doma a v Paříži, kam přijížděl, dosti neznámý; matka nekonečná a všudypřítomná hráčka, do krajnosti lakomá a vzhledem i oblečením jako nosička vody. To vše se špatně snášelo s mravy a duchem pana a paní z Chevreuse. Rozhodla je skromnost věna a ženichův původ, jenž snesl cokoli, spolu s místem dámy paláce, které čekalo na slečnu z Chevreuse. Když bylo třeba sepsat svatební smlouvu, jejíž všechny podmínky byly dohodnuty, uvázlo se na křestním jméně markýze z Lévi. Pan a paní z Charlus se toho jeden druhého ptali. Ukázalo se, že žádné nemá; z toho vzešla pochybnost, zda vůbec byl pokřtěn. Všichni tři to nevěděli. Napadlo je, že jeho kojná ještě žije a že je v Paříži. Právě ji se dotázali. Ta jim sdělila, že když vezli své dítě s sebou do Bourbonnais, aby je starý markýz z Lévi, jeho děd, držel při křtu, pan Colbert, biskup z Auxerre, u něhož přenocovali, znepokojen cestou tak něžného dítěte bez křtu a nemoha je přesvědčit, aby je nechali alespoň nouzově pokřtít, ráno, než se probudili, poslal pro kojnou a dítě a nouzově je pokřtil ve své kapli, a nechal je poté odjet, aniž by jim o tom řekl. Když dorazili do Bourbonnais, křest se několikrát z různých důvodů odkládal, a když ona z domu odešla, ještě se nekonal, čímž si však hlavu nelámala, protože věděla, že bylo nouzově pokřtěno. Tato historka je tak podivná, že ji sem uvádím pro zajímavost, a protože lépe než cokoli jiného vystihuje povahu lidí, kteří jsou toho schopni. Bylo tedy třeba v tentýž den provést markýzi z Lévi obřady křtu, dát mu vykonat jeho první zpověď a první přijímání, a večer o půlnoci ho v Paříži oženit v paláci Luynes.

10. *Ediční poznámka:* Zde je text nepřesný. Honora Burkeová (1675–1698) nebyla dcerou, nýbrž manželkou (a poté vdovou) Patricka Sarsfielda, hraběte z Lucanu (padl na následky zranění z bitvy u Landenu/Neerwindenu 1693); hraběnkou z Lucanu se stala sňatkem. Jejím otcem byl William Burke, 7. hrabě z Clanricarde. Za vévodu z Berwicku, nemanželského syna Jakuba II., se provdala v roce 1695 a zemřela na souchotiny už v lednu 1698.
11. *Vysvětlivka:* Markýz z Lévis, později vévoda z Lévis, pair Francie.

O dva dny později se hrabě z Estrées oženil se slečnou z Ayen.[12] Jistá stará měšťanka jménem slečna z Toisy, bohatá a bezdětná, která se stýkala s dobrou společností a hodně nad svůj stav, přítelkyně kardinála z Estrées a velmi opečovávaná paní z Noailles, dala větší část skromného věna, a kardinál z Estrées, který viděl přízeň Noaillesů a od nich vše očekával, dokončil z vlastní kapsy vyrovnání záležitosti. Oddal je a sloužil mši o půlnoci v kapli ve Versailles, paní vévodkyně z Bourgogne a mnoho lidí na tribunách a mnoho pozvaných dole, a svatba se konala u pana z Noailles. Nazítří byly nová markýza z Lévi a nová hraběnka z Estrées prohlášeny dámami paláce.

Konala se ještě třetí svatba v Paříži, dosti směšná, Mortagna s paní z Quintin.[13] Ona a Montgomery, inspektor jízdy, o němž jsem se již zmínil, byli dětmi dvou bratrů. Vdala se za hraběte z Quintin, jenž byl z rodu Goyon, téhož domu jako páni z Matignon, který byl synem markýze z La Moussaye a dcery maršála z Bouillonu, jež byla sestrou vévodkyně z La Trémoille, paní z Roucy a z Duras a vévodů z Bouillonu a maršála z Turenne, samých hugenotů. Pan z La Moussaye koupil od svého švagra vévody z La Trémoille krásné panství Quintin v Bretani, jehož jméno pak nosil jeho syn, starší bratr pana z La Moussaye, generálporučíka a stoupence pana Prince, v jehož straně zemřel jako guvernér Stenay, aniž by se byl kdy oženil. Paní z Quintin byla velmi hezká, dokonale urostlá, velmi společenská, záhy ovdovělá bez dětí, bohatá ze svého vdovského podílu a z třiceti tisíc liber renty, kterou jí po celý svůj život vyplácel pan maršál z Lorges jako část ceny za koupi Quintinu, kterou uzavřel s jejím manželem. V takovém postavení a s velkým důvtipem se stýkala s nejlepší dvorní společností, a jelikož měla ducha galantního a panovačného, stala se jakousi vílou, která vládla nad nápadníky, aniž by se nechala dotknout jinak než za dobrých podmínek, a odtud nad vším, co k ní přicházelo, přitom se soudností, a vytvořila si dvůr, kde se k ní chovali s úctou jako k opravdové vládkyni a byli stejně dojati jejím pohledem a slovem, jaké jim adresovala. Měla dobrou večeři každý večer. Velké dámy ji navštěvovaly stejně jako velcí páni. Zavedla si zvyk nikdy nevycházet ze svého domu a vstávat ze svého křesla jen pro velmi málo lidí. Chodil k ní i Monsieur; byla královnou Saint-Cloud, kam jezdila jen lodí, a to ještě z milosti, a kde dělala jen to, co se jí zlíbilo. Podmanila si tam dokonce i Madame, která ji rovněž navštěvovala. Paní z Bouillonu, druhou pařížskou královnu, si podrobila, měla ji často u sebe, i vévodu a kardinála z Bouillonu.

Hrabě z Auvergne byl dlouhá léta jejím otrokem. Pan z La Feuillade k ní přijížděl dvakrát týdně večeřet z Versailles a vracel se na králova uléhání; a bylo komedií vidět, jak dělí svou přízeň mezi něho a hraběte z Auvergne, který se před ní plazil, přes svou pyšnou povahu, a umíral pomalu z výsad a přednosti toho druhého. Hrabě z Fiesque, jenž byl při velkém důvtipu jakýmsi místy velmi potěšným cynikem, zne-

12. *Vysvětlivka:* Victor-Marie, hrabě z Estrées, později maršál Francie.
13. *Vysvětlivka:* Anekdota o Mortagnovi (rodným jménem Collin) a paní z Quintin je typickou saint-simonovskou ukázkou společenské satiry na povýšení pomocí sňatku.

chucen touto vílou, jí složil písničku a nechal jednoho rána na její dveře velkými písmeny, jako se vyvěšují oznámení o odpustcích u kostelů, přibít: Plnomocná drzost. Postupně se společnost proměnila; hra nabyla na váze; lakomství umenšilo dobré stolování. La Feuillade nakonec vyhnal hraběte z Auvergne, pak zemřel. Tribunál ještě existoval a suverénně rozhodoval o všem, co se dělo, ale už tolik nevzkvétal. Mortagne, jenž do ní byl zamilován už dvacet let a jenž měl tolik rozumu, že se to neodvážil dát najevo jinak než uctivou a hlavně mlčenlivou horlivostí uprostřed tak skvělého dvora, tehdy doufal, že přišel okamžik korunovat svou trpělivost. Odvážil se hlasitě vzdychat a prohlásit svou vytrvalost.

Byl bohatý a kapitánem žandarmerie; čestný, statečný, zdvořilý, s duchem mírným a průměrným. Víla byla dojata láskou tak uctivou, tak věrnou, tak stálou. Byla stará a stala se nemohoucí; korunovala svou lásku a provdala se za něj. Mortagne nebyl nic; jmenoval se Collin.

Pocházel z Nizozemí sousedícího s Lutychem. Jeho otec nebo děd byl správcem majetku rodu z Mortagne, jenž byl zruinovaný. Tam zbohatl, koupil si jeho panství a tento nosil jeho jméno. Nebyl vůbec pěkný ani mladý; urostlý, ale trochu tlustý; nemotorný a velmi rudý.

Ani jeden z jeho sluhů ho nikdy neviděl bez paruky, ani se oblékat či svlékat, z čehož se soudilo, že na sobě má něco, co nechce ukazovat. Toto manželství překvapilo celý svět, který shledal Mortagna ještě šílenějším než ji, že to udělal. To jim oběma velmi ubralo na vážnosti a ohledu ve společnosti. Dům paní z Mortagne značně upadl; utěšovali se hojností a společným předením dokonalé lásky.

Smrt arcibiskupa bordeauxského z rodu Anglure, bratra z Bourlemontu, jenž byl auditorem roty, přinesla toto arcibiskupství Bissymu, biskupovi z Toulu, který jakožto veliký dvořan svatosulpicianský tak dokonale získal biskupa z Chartres, že ho vřele doporučil paní z Maintenon i králi.[14]

Bissy, u něhož ještě uvidíme, jak udělal tak velkou kariéru, nepokládal bordeauxský stolec za vhodný k tomu, aby se jí přiblížil. Chtěl jeden bližší dvoru, odkud by mohl pohodlně intrikovat, a ne se uzavřít v Bordeaux, a před svými hlupáčky si dělal čest z toho, že nechtěl opustit svou první chudou choť a rozsáhlou správu, aby se stal arcibiskupem krásného stolce ve velkém městě. Toul, do doby, než se naskytne něco lepšího, se jeho záměrům hodil více, a zůstal tam. Bordeaux bylo dáno Besonsovi, biskupovi z Aire, který je zastával velmi důstojně. Jeho starší bratr byl intendantem provincie a právě se stal státním radou. Byl to jeden z nejváženějších intendantů království.

14. *Vysvětlivka:* Henri-Pons de Thiard de Bissy (1657–1737), pozdější kardinál a biskup z Meaux, jeden z předních odpůrců jansenismu za regentství.

Kardinál z Bouillonu podal ve stejné době poslední doklad své moci.[15] Jeho knížectví [nárok na knížecí postavení] bylo jeho vládnoucí ztřeštěností. V Římě si z něj uzurpoval všechny výhody, jaké mohl. Nárokoval si tam titul altesse éminentissime, který si nechával udílet všude svými sloužícími; nikdo jiný v Římě nechtěl na tuto novotu přistoupit. Nenechal se tím odradit. Nalezl římského šlechtice velmi skrovného rodu, který si za peníze nechal od papeže udělat titul knížete; a tato papežská knížata jsou i v samém Římě dost málo považována. Osobně byl ještě méně, ale byl urostlý, hleděl si dam a měl ctižádost. Připoutal se ke kardinálovi z Bouillonu při jeho předchozích cestách; při této se k němu připoutal ještě víc. Kardinál mu velkolepě předváděl svou moc a nechal ho zahlédnout možnost řádu skrze svou ochranu; to stačilo k tomu, aby od něj získal titul altesse éminentissime, a hned nato byly veškeré depeše kardinála z Bouillonu plné doporučení, že by bylo vhodné poslat řád nějakému římskému baronovi, který by přinesl Francii čest svou oddaností a dobře posloužil jejím ministrům svými radami a vlivem, jako se to čas od času vždy dělo. Poté vychvaloval původ, ducha, vážnost a vliv Vaïniho v Římě a služby, jež by se od něj daly očekávat, a nakonec dosáhl toho, že mu král poslal řád, to jest jmenoval ho na Hromnice, s dovolením, jakmile podá důkazy, jej nosit, než obdrží řádový řetěz.

Byl-li Vaïni tím u vytržení, kardinál z Bouillonu byl u vytržení ještě víc; ale celý Řím tím byl podivně pohoršen. Tento dvůr to snesl u vévody Lantiho pro jeho papežskou spřízněnost a proto, že byl švagrem vévody z Bracciana, prvního laika v Římě bez jakéhokoli sporu, protože byl starší než konetábl Colonna, a mezi těmito dvěma, nesporně prvními a s velkými, dobře ustavenými rozdíly nad všemi ostatními, se přednost určuje jen věkem. Vévoda z Bracciana nosil dlouho řetěz řádu Ducha svatého, a byli to Ursinové, Colonnové, Sforzové, kdo jej měli, zcela odlišní ve všem od Vaïniho.

Říkám, že jej vévoda z Bracciana dlouho nosil.[16] Pan z Nevers, z pověření krále, mu ho dal v Římě v září 1675, a téhož dne i vévodovi Sforzovi, vdovci po jedné Colonnové a tehdy zeti paní z Thianges, sestry paní z Montespan (a jehož manželka je vévodkyně Sforzová, kterou jsme po jeho smrti tolik vídávali u dvora), a princi ze Sonnina, jenž byl Colonna, syn konetábla. To všechno nebyli žádní Vaïniové. Při rozepři mezi Inocencem XI. a králem kvůli výsadám vyslanecké čtvrti v Římě, kdy tam byl v roce 1688 pan z Lavardin, kterého tento papež nikdy nechtěl přijmout a jehož exkomunikoval, vévoda z Bracciana vrátil králi řetěz jeho řádu, ačkoli byl ženat s Francouzkou, později proslulou kněžnou des Ursins, a přijal Zlaté rouno španělského krále; je to první od založení řádu Ducha svatého, kdo jej vrátil.

15. *Vysvětlivka:* Emmanuel-Théodose de La Tour d'Auvergne, kardinál z Bouillonu (1643–1715), byl proslulý svou ješitností ohledně formálních poct a titulů; epizoda s Vaïnim je typickou ilustrací jeho manipulace s královskými vyznamenáními ve svůj prospěch v Římě.

16. *Vysvětlivka:* Flavio Orsini, vévoda z Bracciana, byl manželem Anne-Marie de La Trémoille, pozdější proslulé kněžny (princesse) des Ursins, vlivné rádkyně španělského dvora za války o španělské dědictví.

Když už je řeč o cizích zemích, je čas říci, že saský kurfiřt, čím dál pevněji usazený v Polsku, se smířil téměř se všemi velmoži, kteří proti němu vystupovali, a dokonce i s primasem, jenž ho konečně uznal.[17] Byl ve Varšavě a všechny evropské mocnosti mu blahopřály jako polskému králi. Nuncius Davia mu velmi užitečně posloužil v Římě, ale všechny tyto příklady nemohly nic pořídit u krále, který nemohl pohlédnout na prince de Conti bez velké nelibosti nad tím, že se ho nedokázal počestně zbavit korunou.

Madame, která oplakávala všechny své příbuzné podle stupně příbuzenství, jak jiní nosí smutek, byla velmi zarmoucena smrtí nového a prvního hannoverského kurfiřta.[18] Ten se oženil se Sofií, dcerou dcery nešťastného anglického krále Karla I. a falckého kurfiřta, jenž se stal českým králem a přišel o své země a zemřel jako vyhnanec.[19] Ačkoli Madame tuto tetu nikdy pořádně neviděla, věrně jí od té doby, co byla ve Francii, psávala objemné dopisy dvakrát až třikrát týdně. Král ji šel při této úmrtní příležitosti navštívit. Její záležitosti s falckým kurfiřtem nekončily, neboť ten měl platit a stále to odkládal pod nejrůznějšími záminkami. Král kvůli tomu chtěl do Řezna vyslat Crécyho, jenž dobře rozuměl německým záležitostem; ale šlo o věc právní a soudní spor, kterého se Crécy raději zbavil na jiného, a navrhl Obrechta, jenž tam byl vyslán.[20] Byl to královský prétor ve Štrasburku, duch daleko přesahující jeho postavení, a muž, jenž znal nejlépe ze všech Němců jejich zákony a zvyklosti. Pan z Louvois si ho uměl získat a on dokázal dostat královo vojsko do Štrasburku v plném míru, bez jediné rány, který nám od té doby zůstal.

17. *Vysvětlivka:* Fridrich August I. Saský (August Silný), zvolený polským králem roku 1697 navzdory soupeření francouzského kandidáta, prince z Conti.
18. *Vysvětlivka:* Ernst August, první hannoverský kurfiřt (kurfiřtství uděleno 1692), zemřel 23. ledna 1698.
19. *Vysvětlivka:* Žofie Falcká (1630–1714), manželka Ernsta Augusta, byla dcerou Alžběty Stuartovny („Zimní královny") a Fridricha V. Falckého („Zimního krále", krátce českého krále 1619–1620). Saint-Simon se zde mýlí: Alžběta nebyla dcerou Karla I., nýbrž jeho sestrou, dcerou Jakuba I. Po smrti anglické královny Anny (1714) byla Žofie díky Act of Settlement (1701) dědičkou anglického trůnu, avšak zemřela několik týdnů před Annou; trůn tak připadl jejímu synovi, budoucímu Jiřímu I.
20. *Vysvětlivka:* Ulrich Obrecht, královský prétor ve Štrasburku.

Kapitola šestá

Car[1] již tehdy začal se svými cestami. Nadělal ve světě tolik a tak oprávněného rozruchu, že budu stručný ohledně knížete tak velikého a tak známého, a jenž jím bezpochyby zůstane i pro nejvzdálenější potomstvo, neboť učinil pro celou Evropu obávaným a nezbytně vtáhl do budoucích záležitostí celé této části světa dvůr, jenž jím nikdy nebyl, a národ, jímž se pohrdalo a jenž byl pro svou barbarskost zcela neznámý. Tento kníže pobýval v Nizozemí, aby se sám naučil a osobně provozoval stavbu lodí. Ač inkognito, jednal podle své chuti a nechtěl se obtěžovat ani svou vznešeností, ani nikým jiným, přesto si vše nechával prokazovat, ale po svém a svým způsobem.

V skrytu duše mu vadilo, že si Anglie dostatečně nepospíšila poslat mu vyslanectví do tohoto blízkého sousedství, tím spíš, že aniž by se čímkoli zavazoval, měl velkou chuť s ní navázat obchodní styky. Vyslanectví konečně přijelo: odkládal udělení audience, pak určil den a hodinu, ale na palubě velké holandské lodi, kterou měl jít prohlédnout.

Byli tam dva vyslanci, kteří shledali to místo divokým, ale bylo třeba se tam přesto dostavit. Bylo mnohem hůř, když dorazili na palubu. Car jim dal vzkázat, že je na marse a že je tam přijme. Vyslanci, kteří neměli natolik mořskou nohu, aby si troufli na provazové žebříky, se výstupu vymlouvali; car trval na svém, a vyslanci byli velmi rozrušeni tak podivným a tak neústupným požadavkem; nakonec, po několika příkrých odpovědích na poslední vzkazy, pochopili, že je třeba překonat tuto nepříjemnou překážku, a vystoupali. V tak stísněném prostoru, vysoko ve vzduchu, je car přijal s toutéž velebností, jako by seděl na svém trůnu; vyslechl proslov, zdvořile odpověděl, pokud šlo o krále i národ, pak se vysmál strachu, který se jim zračil ve tváři, a se smíchem jim dal pocítit, že je to trest za to, že k němu přijeli příliš pozdě.

Král Vilém zase již pochopil velké vlastnosti tohoto knížete a ze své strany udělal vše, aby s ním byl zadobře. Došlo mezi nimi k tolika jednáním, že car, dychtivý vše vidět a všemu se naučit, nakonec přejel do Anglie, stále inkognito, ale po svém způsobu. Byl tam přijat jako panovník, kterého si chtějí naklonit, a poté, co dostatečně uspokojil svou zvědavost, vrátil se zpět do Nizozemí. Měl v úmyslu odjet do Benátek a do Říma a po celé Itálii, a především navštívit krále a Francii. Nechal u krále tuto možnost sondovat, a car byl dotčen tím, že král jeho návštěvu zdvořile odmítl,

1. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Petr Veliký, panovník Ruska, v letech 1689 až 1725.

protože se s ní nechtěl obtěžovat. Krátce nato, když ztratil naději, se rozhodl cestovat po Německu a dojet až do Vídně. Císař ho přijal ve Favoritě, doprovázen jen dvěma svými nejvyššími hodnostáři, a car jen generálem Le Fortem, který mu sloužil jako tlumočník a v jehož družině vystupoval, jako by patřil k doprovodu moskevského vyslance.[2] Vystoupal po tajném schodišti a nalezl císaře u dveří předpokoje nejvzdálenějšího od jeho komnaty. Po prvních poklonách si císař nasadil klobouk. Car chtěl kvůli inkognitu zůstat s nepokrytou hlavou; to přimělo císaře, aby klobouk zase sňal. Po třech týdnech byl car zpraven o velikém spiknutí v Moskovsku a spěšně odjel, aby se tam dostavil. Cestou přes Polsko se setkal s jeho králem, a právě tam byly položeny první základy jejich přátelství a spojenectví.

Po příjezdu domů zjistil, že spiknutí je velmi rozsáhlé a v jeho čele stojí jeho vlastní sestra.[3] Vždy ji měl velmi rád a dobře s ní zacházel, ale neprovdal ji. Národ jako celek byl pobouřen tím, že mu dal ostříhat vousy, zkrátit dlouhé šaty, odstranil množství barbarských zvyklostí, a tím, že dosazoval cizince na první místa a do své důvěry; a proto se utvořilo velké spiknutí, které bylo na pokraji toho, aby vypuklo v revoluci. Odpustil své sestře, kterou uvěznil, a dal oběsit na mřížích svých oken hlavní viníky, kolik se jich tam za den vešlo. Napsal jsem souvisle vše, co se ho týká, pro tento rok, abych neustále neskákal z jednoho tématu na druhé. Totéž ze stejného důvodu udělám i u tématu, které následuje.

Anglický král byl na vrcholu spokojenosti, že ho král konečně uznal a že klidně sedí na tomto trůně; ale uzurpátor nikdy není spokojen a klidný. Trápil ho pobyt právoplatného krále a jeho rodiny v Saint-Germain. Bylo to příliš na dosah krále a příliš blízko Anglie, než aby ho to nechalo bez obav. Vynaložil veškeré úsilí, jak v Ryswicku, tak v jednáních Portlanda s maršálem z Boufflers, aby dosáhl jejich odjezdu z království, nebo alespoň jejich vzdálení od dvora. Shledal krále neoblomným; chtěl vyzkoušat vše a zjistit, zda by, když z toho už nedělá podmínku, protože se toho vzdal, a zahrne-li krále veškerou pozorností a úctou, nemohl přece jen sklidit ovoce této úslužnosti. S tímto úmyslem poslal vévodu ze Saint-Albans, rytíře Podvazku, poblahopřát králi k sňatku Monseigneura vévody z Bourgogne.[4] Nemohl si vybrat význačnějšího muže pro pouhé pověření; lidé byli udiveni už tím, že je vůbec přijal. Byl nemanželským synem Karla II., staršího bratra krále Jakuba II., a to byl také dobrý důvod, proč se měl Saint-Albans omluvit. Chtěl si dokonce nárokovat jistá vyznamenání, ale zdvořile, leč pevně ho drželi jen v postavení prostého ang-

2. *Vysvětlivka:* François Le Fort (Franz Lefort, 1656–1699), švýcarský rodák ve službách cara, jeden ze tří „velkých vyslanců" oficiálně vedoucích Velké poselstvo (1697–98), jehož skutečným vůdcem byl sám car cestující inkognito jako „Petr Michajlov".
3. *Ediční poznámka:* Autorovo líčení zjednodušuje skutečnost: povstání strelců v roce 1698 vypuklo ve prospěch carovy nevlastní sestry Žofie Alexejevny, tehdejší regentky, jež však byla v klášterním vězení (Novoděvičí klášter) již od roku 1689, kdy ji car zbavil moci. Po svém spěšném návratu z Vídně dal car povstání krvavě potlačit a Žofii donutil složit mnišský slib.
4. *Vysvětlivka:* Charles Beauclerk, 1. vévoda ze Saint-Albans (1670–1726), nemanželský syn Karla II. a herečky Nell Gwynové, rytíř Podvazkového řádu.

lického vyslance. Tamější vévodové zde nemají žádné postavení, stejně jako zdejší v Anglii. Král udělil vévodkyni z Portsmouthu a vévodovi z Richmondu, jejímu synovi, hodnost vévodkyně a vévody na základě patentu (à brevet) a při jejím průjezdu udělil z milosti stoličku vévodkyni z Clevelandu, milence Karla II., svého přítele. Vévodkyně z La Force, která se uchýlila do Anglie kvůli náboženství, a před ní vévodkyně Mazarinová, uprchlá od svého manžela a usazená v Anglii, tam obdržely postavení vévodkyň; ale to jsou zvláštní milosti, které nemají žádný obecný důsledek.

Tento vévoda ze Saint-Albans byl předchůdcem hraběte z Portlandu, při jehož příjezdu se rozloučil.[5] O tomto oblíbenci jsem už dost mluvil, takže není třeba nic dodávat. Tytéž důvody, pro něž byl vybrán k jednání s maršálem z Boufflers, ho učinily nejvhodnějším ze všech pro toto vyslanectví. Nebylo možné jmenovat nikoho význačnějšího. Jeho doprovod byl četný a nádherný a jeho výdaje nesmírně velkolepé, pokud jde o stůl, koně, livreje, kočáry, nábytek, šaty, nádobí a vůbec vše, a to s vybraným vkusem a vytříbeností. Vše dorazilo téměř současně, protože hrabě přijel z Calais ve svém kočáře po denních etapách a všude byl přijímán se všemi druhy vojenských i civilních poct. Byl na cestě, když ve Whitehallu, nejrozsáhlejším a nejošklivějším paláci v Evropě, vypukl požár, jenž ho téměř úplně zničil a jenž od té doby nebyl obnoven, takže se králové museli usadit, a to dost nuzně, v paláci Saint-James. Portland měl svou první soukromou audienci u krále 4. února a strávil ve Francii čtyři měsíce. Přijel dříve, než Tallard odjel, či kdokoli jiný z králova pověření do Londýna. Portland vystoupil s osobním leskem, zdvořilostí, se vzezřením světáka a dvořana, s galantností a půvabem, jež budily úžas. K tomu velká důstojnost, dokonce i povýšenost, ale s rozvahou, a rychlý úsudek, aniž by cokoli riskoval. Francouzi, kteří se ženou za novotou, za dobrým přijetím, za dobrým stolem, za nádherou, jím byli okouzleni. Získal si je, ale s výběrem a jako muž obeznámený s naším dvorem, který chtěl jen dobrou a vybranou společnost. Brzy se stalo módou ho navštěvovat, pořádat pro něj slavnosti a přijímat od něj hostiny. Podivuhodné je, že král, jenž byl v hloubi duše proti králi Vilémovi jen tím víc rozhořčen, k tomu sám dal podnět tím, že pro tohoto vyslance učinil, co nikdy neučinil pro žádného jiného. Stejně tak se o něj závodivě ucházel celý dvůr: snad tím chtěl král vyvážit mrzutost, kterou Portland pocítil hned po příjezdu, když viděl, že jeho skutečné poslání ztroskotalo už první den.

Hned při prvním setkání s Torcym, ještě před cestou do Versailles, s ním promluvil o vypovězení, nebo alespoň o vzdálení krále Jakuba a jeho rodiny.[6]

5. *Vysvětlivka:* Hans Willem Bentinck, hrabě z Portlandu, viz Tom 2, kap. II — Vilémův důvěrník, jenž vyjednal s maršálem z Boufflers podmínky ryswického míru; zde jako mimořádný vyslanec v Paříži na jaře 1698.
6. *Vysvětlivka:* Jean-Baptiste Colbert, markýz de Torcy (1665–1746), syn Croissyho (viz Tom 1, kap. XXII), tehdejší státní sekretář pro zahraniční záležitosti.

Torcy moudře neotálel a hned mu to utnul. Odpověděl mu, že tento bod, tolikrát navrhovaný při jeho jednáních s maršálem z Boufflers a v tolika různých podobách projednávaný v Ryswicku, byl všude soustavně a jasně odmítán; že je to věc uzavřená a zcela skončená; že ví, že král nejenže se v této věci nikdy nenechá ani v nejmenším pohnout, ale že by ho nesmírně urazilo, kdyby o tom ještě něco slyšel; že ho může ujistit o králově ochotě ve všem a se vší péčí vycházet vstříc svazku, jenž se mezi ním a anglickým králem tvoří, a jednat s ním osobně se všemi druhy vyznamenání; že jediné slovo pronesené o Saint-Germain by mohlo zkazit tak užitečné rozpoložení a učinit jeho vyslanectví smutným a chabým; a že kdyby mu měl poradit, byla by to rada nic nekazit a neříct ani jediné slovo králi, ani žádnému z jeho ministrů, o bodě, který je dohodnutý a v němž se král rozhodl. Portland mu uvěřil a udělal dobře; ale brzy se ukáže, že ne bez mrzutosti, a král velmi ocenil, že mu Torcy hned od začátku zavřel ústa v této věci. Velmi se dbalo na to, aby se žádný Angličan ze Saint-Germain nedostal ve Versailles ani v Paříži do jakékoli blízkosti vyslancova doprovodu, a to bylo velmi přesně dodrženo.

Portland provedl uprostřed svého pobytu jeden tah, jenž dal hodně přemýšlet, ale jejž nesl s odvahou, aniž by dal najevo, že by postřehl, že si toho vůbec někdo všiml.[7] Vaudemont projížděl z Nizozemí do Milána, aniž by se přiblížil ke dvoru. Ať už kvůli záležitostem, nebo z pozornosti vůči důvěrnému příteli svého pána, kterého chtěl šetřit, odjel z Paříže a zamířil do Notre-Dame-de-Liesse u Laonu, aby se tam setkal s Vaudemontem, jenž tudy projížděl. Markýz z Bedmaru přijel brzy poté ze Španělska do Nizozemí, aby tam zaujal místo velitele vojsk, jež zastával Vaudemont. Nevztahovalo se na něj osobní vyloučení, jaké si Vaudemont vysloužil. Přijel do Paříže a ke dvoru, kde ho Monsieur, kvůli zesnulé královně, své dceři, představil králi, od něhož byl velmi dobře přijat. Portland doprovázel Monseigneura na honu. Dvakrát jel z Paříže do Meudonu na hon na vlka, a v obou případech ho Monseigneur zdržel na večeři u sebe. Král mu jednou večer při svém uléhání svěřil svícen, což je přízeň, jež se prokazuje jen nejváženějším osobám a těm, které chce král vyznamenat.

Vyslanci se jen zřídkakdy natolik sblíží s dvorem, aby přicházeli vzdávat poctu v tyto hodiny, a pokud nějaký přijde, málokdy se stane, aby se mu této přízně dostalo.

Tento měl audienci na rozloučenou 20. května, zahrnut veškerými poctami, všemi slavnostmi a veškerou možnou pozorností. Maršál z Villeroy dostal od krále rozkaz, aby ho zavezl do Marly a dělal mu tam hostitele. Chtěl vidět vše pozoruhodné a především Fontainebleau, s nímž byl spokojenější než s kterýmkoli jiným královským sídlem. Ačkoli se už rozloučil, šel ještě vzdát poctu králi, který právě užíval projímadlo. Král ho nechal vstoupit poté, co je užil, což bylo velmi velké vyznamenání, a aby je dovršil, nechal ho vstoupit dovnitř zábradlí své postele, kam

7. *Vysvětlivka:* Princ z Vaudemontu, viz Tom 2, kap. IV — zde na cestě přebírat guvernérství Milánska.

nikdy nevstoupil žádný cizinec jakékoli hodnosti či diplomatického postavení, s výjimkou obřadní audience vyslanců. Po odchodu odtud šel Portland vyhledat Monseigneura na honu, a ten ho potřetí vzal s sebou na večeři do Meudonu. Velký převor se tam s jistou okázalostí posadil nad něj, čímž se druhý, ač se už byl rozloučil, velmi urazil, a nazítří ráno šel hrdě říct králi, že pokud dal pánům z Vendôme hodnost princů krve, nebude jim ji upírat, ale že pokud ji nemají, domnívá se, že velký převor by měl vůči němu projevit zdvořilosti, jichž se mu nedostalo. Král mu odpověděl, že tuto hodnost pánům z Vendôme neudělil, a že vzkáže Monseigneurovi, jenž byl ještě v Meudonu, aby se to už nestávalo. Monsieur mu chtěl sám ukázat Saint-Cloud.

Madame tam schválně nešla, a Monsieur mu uspořádal velkou hostinu, jíž se zúčastnil i Monseigneur a velká společnost. I to byla velmi vyznamenávající pocta.

Ale uprostřed tolika květů se přesto neubránil několika trnům a nevyhnul se tomu, aby pocítil přítomnost právoplatného anglického krále ve Francii. Jindy zase jel do Meudonu, aby doprovodil Monseigneura na hon. Chystali se vyrazit a Portland se obouval do bot, když byl Monseigneur zpraven, že se na sraz dostaví anglický král. Ihned to vzkázal Portlandovi s prosbou, aby to odložil na jindy. Musel se vyzout a hned se vrátit do Paříže.

Byl velkým lovcem. Ať už z touhy vidět královskou smečku při práci, nebo z podivení nad tím, že od vévody z La Rochefoucauld nedostával jinou zdvořilost než prostou poklonu, kdykoli se potkali, říkal a často opakoval, že umírá touhou honit s královskými psy. Říkal to tak často a před tolika lidmi, že usoudil, že se to nemohlo nedonést k panu z La Rochefoucauld, a přesto bez jakéhokoli výsledku. Znaven touto nejasností ji chtěl proniknout, a po skončení králova lever otevřeně oslovil velkého lovčího a řekl mu své přání. Ten se tím vůbec nenechal uvést do rozpaků. Odpověděl mu dosti suše, že má sice čest být velkým lovčím, ale že o honech nerozhoduje; že je to anglický král, od něhož přijímá rozkazy; že ten na ně jezdí velmi často, ale že se nikdy nedozví dřív než v okamžiku odjezdu, kdy na sraz nepřijede, a hned poklona, a nechal Portlanda ve velkém rozmrzení, přesto bez možnosti si stěžovat. Pan z La Rochefoucauld byl jediný významný velmož dvora, jenž se k Portlandovi nikdy nepřiblížil. To, co mu odpověděl, byla čirá velkorysost vůči anglickému králi. Tento kníže sice skutečně disponoval, kdykoli chtěl, královskou smečkou, ale byla mnohá období, kdy vůbec nelovil, a nikdy nejezdil na všechny hony. Záleželo tedy jen na panu z La Rochefoucauld, aby Portlandovi s jistotou dopřál honů, kolik by chtěl, ale dotčen tím, jak se dvůr před očima Saint-Germain veřejně prostituoval, nemohl si odepřít toto pokoření vítězného vyslance uzurpátora, jenž si ke svému triumfálnímu vozu připoutal i samotného pana z Lauzun, navzdory jeho závazkům a oddanosti anglickému králi a královně, a bez jiného zisku než hanby, jen aby následoval módu a domníval se, že tím vzdává poctu králi.

Nakonec se Portland, zahrnut všemi možnými způsoby, rozhodl k odjezdu.

Rodící se přízeň vévody z Albemarle ho znepokojovala a uspíšila jeho odjezd. Pan Princ ho požádal, aby se zastavil v Chantilly, a uspořádal mu tam nádhernou slavnost s oním vytříbeným vkusem, jenž je v tomto oboru zvláštním údělem Condéů. Odtud Portland pokračoval ve své cestě přes Flandry; nejenže dostal od krále svolení navštívit tam všechny pevnosti, jaké by chtěl, ale nechal ho doprovázet inženýry s rozkazem, aby mu je dobře ukázali. Byl všude přijímán s největšími poctami a měl vždy kapitána a padesát mužů stráže.

Závěrem tak skvělé cesty bylo, že u svého dvora našel mladého a nového soka, jenž brzy získal navrch a nechal mu jen zbytky staré důvěry a lítost nad nepřítomností, jež mu dovolila se prosadit. Při svém odjezdu z Paříže úmyslně rozšiřoval, že dokud bude král Jakub v Saint-Germain, anglická královna nedostane vyplaceno obvěnění (douaire), jež jí bylo přiznáno při míru, a dodržel slovo.

Než opustím cizince, učiním krátkou zmínku o cestě, kterou přijeli podniknout do Francie v prvních měsících tohoto roku bratr vévody z Parmy, jenž tu byl inkognito, a o něco později princ Gaston, druhý syn velkovévody, pro tu zvláštnost, že se oba stali posledními vévody z Parmy a Toskánska.[8] I tento druhý si zachoval inkognito, ale král ho přesto chtěl vyznamenat a přál si, aby políbil paní vévodkyni z Bourgogne; byl synem paní velkovévodkyně, královy vlastní sestřenice, a velmi ji navštěvoval, dokud byl v Paříži. Král dokonce věnoval jistou péči jeho chování. Pověřil Albergottiho jako krajana, aby u něj téměř neustále pobýval a dbal na to, aby se stýkal s dobrou společností. Zde pobyl jen krátce a odjel do Německa za princeznou Sasko-Lauenburskou, svou chotí, s níž se pak rozešel tak, že se už nikdy neviděli. Bratr vévody z Parmy zůstal téměř celý rok.

Vzpomínám si, že ve Fontainebleau, kde se víc než jinde pořádají velké hostiny jeden druhému, chtěl kardinál z Estrées, ubytovaný v kancléřství, uspořádat jednu takovou, na niž pozval mnoho vznešených lidí dvora. Pozval i mě, a nalezl jsem tam navíc i to, co měl tehdy z nejbližší rodiny, aby mu pomohli dělat hostitele princi z Parmy; ale stalo se, že jsme hostinu uspořádali bez něj. Kardinál, který při svém chození sem a tam už po několik dní zval lidi, jaké chtěl, jak je potkával, zapomněl jen na prince z Parmy. Ráno v den hostiny si na to vzpomněl; zeptal se, který z jeho lidí ho šel jeho jménem pozvat, a ukázalo se, že tím nikoho nepověřil. Rychle tam poslal, ale ukázalo se, že princ z Parmy je zadán, a to na několik dní. Během hostiny se kardinálovi kvůli této vzácné roztržitosti hodně žertem předhazovalo. Míval takových často.

Král na žádost pana ze Savojska poslal poručíka svých tělesných gard unést slečnu z Carignan z hôtelu de Soissons, kterou odvezl do kláštera Dcer Panny

8. *Vysvětlivka:* Bratrem vévody Francesca Farnese byl Antonio Farnese (1679–1731), poslední parmský vévoda z tohoto rodu; princ Gian Gastone de' Medici (1671–1737) byl mladším synem velkovévody Cosima III. Toskánského a Markéty Luisy Orleánské, sestřenice Ludvíka XIV. Oba se skutečně stali posledními vládnoucími vévody svých rodů (Farnese vymírají 1731, Medicejové 1737).

Marie (Navštívení) v kočáře savojského vyslance.[9] Zároveň bavorský kurfiřt učinil totéž v Bruselu, kde dal odvézt do kláštera slečnu ze Soissons od její matky. Jejich chování bylo už dlouho tak neslušné a jejich prostopášnost tak nestydatá, že pan ze Savojska už nemohl snést, co se o tom dozvídal. O něco později sem, kam se slečna ze Soissons měla dostavit, poslal jednu savojskou dámu, aby je obě odvezla do jeho zemí, kde je zamýšlel přísně uzavřít do kláštera, ale nakonec dosáhly, jedna toho, že se vrátí ke své matce do Bruselu, druhá, že za ní odsud pojede. Mezitím hrabě ze Soissons, jejich starší bratr, jenž odsud odjel před několika lety, ač zahrnut milostmi a laskavostmi krále, dál pobíhal po Evropě a hledal službu a obživu. Nechtěli ho ani v Anglii, ani v Německu, ani v Benátkách. Odjel hledat štěstí do Španělska, kde je nenašel o nic víc než jinde. S obtížemi získal povolení odjet do Turína, kde ho pan ze Savojska vůbec nechtěl vidět. Jeho žena tam byla v klášteře, velmi chudá a velmi odloučená.

Poitiersský biskup zemřel na počátku tohoto roku.[10] Byl dlouho knězem u oratoriánů pod jménem páter Saillans a pocházel z rodu Baglioniů, kteří tolik vynikli v italských válkách. Jeho kázání ho přivedla na biskupský stolec v Tréguier, kde se naučil dolní bretonštině, aby mohl rozumět a kázat lidu této diecéze. Odtud přešel do Poitiers.

Byl to výtečný biskup, jenž málokdy přijížděl do Paříže. Dokonale se podobal všem portrétům svatého Františka Saleského. Byl jsem tím velmi zarmoucen; byl důvěrným přítelem mého otce i mé matky. Jeho biskupství bylo na Velikonoce dáno abbé z Caudelet. Byl to dobrý bretaňský šlechtic, bratr kapitána gardy, těžce zmrzačeného, jenž dobře sloužil. Byli příbuzní maršálky z Créqui a často u ní bývali. Závist nad tak krásným biskupstvím a vztek nad tím, že žádné nemá, přiměly kohosi donést páteru de La Chaise ty nejčernější pomluvy proti abbé z Caudelet, jenž vždy platil za velmi počestného muže a velmi dobrých mravů, a jímž vskutku byl, a mimo jiné výmysly, že strávil celý Velký pátek, předvečer dne svého jmenování do Poitiers, hraním karet. Pravda byla, že poté, co se zúčastnil všech obřadů toho dne, šel navečer navštívit maršálku z Créqui, jež byla sama a unavená pobožnostmi. Ráda hrávala; navrhla abbé, aby ji hodinu pobavil pikétem. Učinil to z ochoty, pojedl s ní lehkou večeři a pak odešel. To se pak dobře ověřilo. Páter de La Chaise, poděšen tím, co se o něm dozvěděl, to řekl králi, jenž mu okamžitě odňal Poitiers. Rozruch byl velký: chudák abbé, zdrcen tou potupou, se dlouho skrýval, pak byl nalezen v rouenské kartouze, kde bez přijetí řádového hábitu dlouho žil jako kartuziáni. Po několika letech odešel do Bretaně, kde strávil zbytek života v témže ústraní a téže

9. *Vysvětlivka:* Slečny z Carignan a ze Soissons byly dcerami hraběte ze Soissons (z rodu Savojsko-Carignan) a Olympie Mancini, sestry prince Evžena Savojského (viz Tom 1, kap. XXIV) — jejich nevázané chování vedlo k násilnému umístění do klášterů z podnětu vévody Savojského.
10. *Vysvětlivka:* Rod Baglioni, proslulý italský šlechtický rod z Perugie, vynikající v italských válkách 15.–16. století.

zbožnosti, aniž se od toho na okamžik odchýlil a aniž kdy podnikl sebemenší krok, aby cokoli získal.

Jeho bratr však odhalil ničemnost a tak jasně dokázal nepravdivost všech tvrzení, že páter de La Chaise, jenž byl dobrý a přímý, udělal vše, co mohl, aby abbé z Caudelet zajistil velké biskupství; ale král zůstal neoblomný, natolik, že mezi ním a jeho zpovědníkem došlo ke sporům, v nichž mu vytýkal, že je příliš dobrý, a on králi, že je příliš tvrdý a nikdy nemění své rozhodnutí. Nenechal se odradit a po celý svůj život často znovu naléhal, ale vždy stejně marně.

Zjistilo se také, kdo byl falešným udavačem a kdo tyto strašlivé pomluvy sepsal a rozeslal. Byl to abbé z La Châtre, bratr zetě markýze z Lavardin. Byl už dlouho královým almužníkem a zuřil, že sám není biskupem, a proti všem, kdo se jimi stávali. Byl to muž, jemuž nechyběl důvtip, ale byl ostrý, nepříjemný, malicherný, velmi nevzdělaný, protože nikdy nechtěl nic dělat, a tak zvrhlých mravů, že jsem ho jednou viděl sloužit mši v kapli na Popeleční středu poté, co strávil noc maskovaný na plese, kde dělal a říkal ty nejsprostší věci, jak to viděl a slyšel pan z La Vrillière, před nímž se odmaskoval a jenž mi to vyprávěl nazítří ráno půl hodiny předtím, než jsem ho potkal oblečeného, jak jde k oltáři. Jiné příhody ho už dříve u krále zdiskreditovaly, pokud jde o biskupství. Byl velmi známý a velmi opovrhovaný. Na trest za svůj poslední zločin a na pomstu za ubohého abbé z Caudelet, jehož všichni litovali, nemusel dlouho čekat.

Prezident Talon si šel také na onen svět ověřit, je-li dovoleno střídavě foukat studené a teplé, jak ho k tomu přiměl pan z Luxembourgu.[11]

Lamoignon získal jeho úřad prezidenta parlamentu (à mortier) a Portail jeho úřad generálního advokáta, kde zazářil více než on a získal si velkou pověst výmluvnosti a spravedlnosti. Ne že by nebyl synem našeho zpravodaje, více než velmi nakloněného panu z Luxembourgu, ale je třeba říci pravdu.

Paní ze Sillery zemřela v Liancourtu, kam se uchýlila před mnoha lety.[12] Byla sestrou otce nynějšího pana z La Rochefoucauld, toho, jenž se tak proslavil s paní z Longueville ve straně pana Prince a jenž měl tolik ducha a přátel. Jeho sestra ho měla také mnoho, ale žádný majetek; to rozhodlo o jejím sňatku. Ocitla se špatně provdaná a u dvora se neukazovala. Pan ze Sillery měl také mnoho ducha, ale žádnou rozvahu, a zruinoval se jako syn ministra, bez války i bez dvora. Přesto byl ve světě velmi oblíbený a dobrá společnost o něj stála. Chodil všude pěšky, protože neměl kočár, a nehnul se z hôtelu de La Rochefoucauld nebo z Liancourtu, kam se

11. *Vysvětlivka:* Denis Talon (1628–1698), dříve generální advokát, od roku 1690 prezident pařížského parlamentu (à mortier), jehož role ve sporu o přednost vévody z Luxembourgu je vylíčena v Tomu 1, kap. VIII–XI a XX.
12. *Vysvětlivka:* Rod Brûlart de Sillery: kancléř Nicolas Brûlart de Sillery (1544–1624) a jeho syn Pierre Brûlart, markýz de Puisieux, státní sekretář, byli propuštěni v lednu 1624 (nikoli 1640, jak uvádí autor); paní de Puisieux byla rozená d'Estampes-Valençay. Paní ze Sillery, o níž je řeč, byla rozená La Rochefoucauld, sestra autora *Maxim* a teta vévody z La Rochefoucauld, velkého lovčího.

jeho žena v rozvratu jejich záležitostí uchýlila dlouho před manželovou smrtí. Byla velmi vážena svými synovci a všestranně podporována. Puysieux, jehož jsme právě viděli jako vyslance ve Švýcarsku, rytíř ze Sillery, štolba pana prince z Conti, a biskup ze Soissons byli jejími dětmi. Sillery, jejich otec, byl vnukem kancléře ze Sillery a synem Puysieuxe, státního sekretáře, vyhnaného spolu s kancléřem už roku 1640 a zemřelého v nemilosti, a oné proslulé paní z Puysieux, tak zadobře s královnou matkou, tak vážené a tak panovačné vůči světu, jež pro zábavu rozkousala za padesát tisíc tolarů janovských krajek na svých manžetách a límcích, jež tehdy byly ve velké módě. Byla rozená d'Étampes a začala zkázu svého syna.

Starý Villars zemřel ve stejné době v Paříži během dvou dnů, ve věku přes osmdesát let.[13] Řekl bych, že jsem o něm dost pověděl, když byl čestným rytířem paní vévodkyně z Chartres při jejím sňatku, kdybych si teď nevzpomněl na původ jeho jména Orondat, jímž ho vždy nazývali a jež mu nebylo nepříjemné. Zde je: hraběnka z Fiesque, tak důvěrná s Mademoiselle, si s sebou přivedla z Normandie slečnu z Outrelaise a ubytovala ji u sebe.

Byla to dívka velkého ducha, jež si získala mnoho přátel, kteří ji nazývali Božskou, jméno, jež později přenesla na paní z Frontenacu, s níž pak žila v Arsenálu a s níž nerozlučně strávila život, další osobu ducha a vlivu, jež patřila ke všem dobrým společnostem své doby. Neříkalo se jim jinak než Božské. Abych se tedy vrátil k Orondatovi: paní z Choisy, další osoba z velkého světa, šla navštívit hraběnku z Fiesque a nalezla tam velkou společnost. Dostala nutkání jít se vymočit; řekla, že jde nahoru k Božské, jíž byla slečna z Outrelaise. Rychle vystoupá nahoru, nalezne tam slečnu z Bellefonds, tetu maršálovu z otcovy strany, mladou a nesmírně hezkou, a vidí prchat muže, kterého nedokázala poznat. Postava toho muže, dokonale urostlého, ji natolik zasáhla, že po návratu do společnosti, když vyprávěla svou příhodu, řekla, že to nemohl být nikdo jiný než Orondat. Většina společnosti věděla, že Villars je nahoře, kam šel navštívit slečnu z Bellefonds, do níž byl velmi zamilován, jež byla bez majetku a s níž se velmi brzy potom oženil. Hodně se smáli té příhodě i Orondatovi. Nyní, když jsme se šťastně zbavili čtení románů, je třeba říci, že Orondat je postava z *Cyra*, proslulá svou postavou a pěkným vzhledem, jenž okouzloval všechny hrdinky tohoto tehdy velmi módního románu. Paní vévodkyně Orleánská si velmi přála, aby pan z Castries, manžel její dámy šatny, získal místo, jež u ní zastával Villars; Monsieur, jenž vždy velmi miloval paní z Montespan, s tím souhlasil, a pan du Maine dokončil tu záležitost u krále.

Nějakou dobu poté zemřel pan z Brienne, muž, do něhož se ve svém oboru vkládaly největší naděje jeho doby, nejučenější a jenž dokonale ovládal všechny učené ja-

13. *Vysvětlivka:* Orondat (Oroondate) je ve skutečnosti hrdina galantního románu *Cassandre* Gautiera de Costes de La Calprenède (1642–1645), proslulý krásou a urostlou postavou; Saint-Simon ho omylem klade do jiného tehdy módního románu, *Artamène ou le Grand Cyrus* Madeleine de Scudéry (1649–1653).

zyky i jazyky evropské.[14] Velmi záhy získal nástupnické právo (survivance) na úřad svého otce, jenž se stal státním sekretářem pro zahraniční záležitosti, když byl Chavigny vyhnán. Loménie, jenž chtěl svého syna, jemuž bylo teprve šestnáct či sedmnáct let, učinit schopným tento úřad dobře vykonávat, ho poslal cestovat po Itálii, po Německu, po Polsku a po celém Severu až do Laponska. Velmi zazářil a ještě více získal ve všech těchto zemích, kde se stýkal s ministry a s nejváženějšími lidmi, jaké tam našel, a přivezl si odtud výtečnou latinskou zprávu. Po návratu ke dvoru tam obdivuhodně uspěl, stejně jako ve svém úřadě, až do roku 1664, kdy ztratil svou ženu, dceru téhož Chavignyho a sestru pana z Troyes, o jehož odchodu do ústraní jsem již mluvil, maršálky Clérembaultové atd. Oženil se s ní čtyři roky po Chavignyho smrti. Byl touto ztrátou tak zarmoucen, že ho nic nemohlo zadržet. Vstoupil k oratoriánským otcům a stal se tam knězem. V dalších letech toho litoval. Psal dopisy, elegie, sonety krásné a plné ducha a pokoušel se o vše možné, aby se vrátil ke dvoru a do úřadu.

To se mu nepodařilo; hlava se mu zkalila, opustil své ústraní a znovu se dal na cesty. Dopustil se mnoha nepatřičností vůči svému dřívějšímu stavu i vůči tomu, jejž od té doby přijal. Přivedli ho zpět do Francie, kde ho brzy poté zavřeli do opatství Château-Landon. Jeho šílenství mu nebránilo tam psát mnoho latinských i francouzských básní, dokonale krásných a velmi dojemných, o svých neštěstích.[15] Zanechal syna, jenž rovněž zemřel zavřený, a dvě dcery. Jeho sestra a jeho starší dcera se provdaly za pány z Gamaches, otce a syna; a druhá dcera za pana z Poigny-Angennes; tak skončili Loméniové. Pan z Lyonne získal úřad pana z Brienne. Jeho rod trval ještě méně a neskončil o nic šťastněji; takový bývá zpravidla osud ministrů.

Ve stejné době zemřel v Římě vévoda z Bracciana, ve věku sedmdesáti osmi let, jehož veškerá zásluha spočívala v jeho původu a v jeho velkém majetku.[16] Byl to, jak jsem již řekl, první laik Říma, grand Španělska, kníže papežského trůnu (prince du Soglio) a hlava rodu Ursinů (Orsini). Sestra jeho otce byla proslulá vévodkyně z Montmorency, jež se po tragické smrti svého manžela roku 1632 uchýlila do Moulins, kde se stala řeholnicí u Navštívení Panny Marie.

14. *Vysvětlivka:* Louis-Henri de Loménie, hrabě z Brienne (1635–1698), syn Henriho-Augusta de Loménie, státního sekretáře pro zahraniční záležitosti.
15. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Louis-Henri de Loménie, hrabě z Brienne, zanechal Paměti o vládách Ludvíka XIII. a Ludvíka XIV., vydané roku 1828 (Paříž, Ponthieu, 2 sv.).
16. *Ediční poznámka:* Flavio Orsini, vévoda z Bracciana (1620–1698), manžel budoucí princesse des Ursins, viz Tom 2, kap. V — zemřel skutečně roku 1698, ve věku 78 let, jak text správně uvádí.

Kapitola sedmá

Pan z Bracciana, vdovec po jedné Ludovisiové bez dětí, se v únoru 1675 oženil s Annou Marií z La Trémoille, dcerou pana z Noirmoutiers, jenž se za nepokojů v době nezletilosti Ludvíka XIV. natolik angažoval, že si dal udělit vévodský titul patentem (à brevet).[1] Provdala se dříve za Blaise de Talleyrand, jenž si nechal říkat princ de Chalais a jenž byl účastníkem onoho proslulého souboje proti pánům z La Frette, při němž byl zabit starší bratr vévody z Beauvilliers a kvůli němuž museli ostatní opustit království. Paní z Chalais odjela za manželem do Španělska, odkud přešli do Itálie. Jela vždy napřed až do Říma, kam za ní manžel už nestačil přijet, protože zemřel. Byla mladá, krásná, s velkým duchem, se znalostí světa, s půvabem a výřečností; obrátila se v Římě na kardinály z Bouillonu a z Estrées, kteří se jí ujali kvůli jménu a národnosti, a brzy poté z důvodů něžnějších. Touha ji zadržet v Římě, kde tehdy nějakou dobu pobývali, v nich vzbudila přání ji tam usadit. Neměla žádné děti a téměř žádný majetek. Napsali dvoru, že muže tak váženého, jakým byl v Římě vévoda z Bracciana, stojí za to získat pro krále, a že prostředkem, jak si ho připoutat, je přimět ho, aby se oženil s paní z Chalais. Myšlenka byla schválena a provedena. Pan z Bracciana, zpracován oběma kardinály, si namluvil, že je do paní z Chalais zamilován; neměl žádné děti, sňatek se uskutečnil a téhož roku byl jmenován rytířem řádu. Paní z Bracciana v Římě rozvinula veškerý svůj důvtip a všechny své půvaby a brzy z paláce Ursinů učinila jakýsi dvůr, kde se shromažďovalo vše, co bylo v Římě nejvznešenějšího a z nejlepší společnosti, muži i ženy: bylo módou tam chodit a být tam přijímán znamenalo vyznamenání. Manžel však mnoho neznamenal.

Manželství nebylo vždy souladné, ale bez otevřené roztržky: byli občas velmi rádi, když se mohli rozejít. To dalo vévodkyni z Bracciana příležitost podniknout dvě cesty do Francie, při té poslední z nich zůstala čtyři až pět let. Tehdy jsem ji poznal a mohu říci, že jsem s ní navázal zvláštní přátelství díky tomu, jež mezi ní a mou matkou panovalo už od její předchozí cesty. Brzy se z ní stane osobnost tak nesmírně pozoruhodná, že jsem se u ní rád déle zastavil.

1. *Vysvětlivka:* Anne-Marie de La Trémoille (1642–1722), budoucí proslulá princesse des Ursins (kněžna z Ursinu), vlivná rádkyně dvora Filipa V. Španělského za války o španělské dědictví; autor zde vypráví její první manželství (Blaise de Talleyrand, princ de Chalais) a okolnosti druhého sňatku s vévodou z Bracciana.

Kardinál z Bouillonu, jenž tehdy pobýval v Římě ve velké slávě, jí prokázal službu, když papežskou autoritou zabránil tomu, aby velmi početní věřitelé dosáhli zapečetění pozůstalosti.[2] Pan z Bracciana neměl žádné děti; jeho žena si ho od svého návratu zcela znovu naklonila. Učinil ji, jak je v Římě dovoleno, svou univerzální dědičkou, a jeho movitého majetku, stříbra, klenotů a drahokamů bylo nesmírné množství. Na splacení dluhů tak mohla posloužit jen jeho panství. Don Livio Odescalchi, synovec Inocence XI., neobyčejně bohatý, koupil vévodství Bracciano za téměř dva miliony, ale s výslovnou podmínkou, že se paní z Bracciana vzdá tohoto jména, a to ji přimělo přijmout titul kněžny z Ursinu, pod nímž se stala proslulou.[3]

Kardinál z Bouillonu se po této službě prokázané kvůli pečeti s ní rozešel, a to nadobro, na kordy, a už se nikdy nesetkali. Paní z Bracciana, neboť to jméno ještě nosila, si nárokovala právo potáhnout svůj palác smutečními závěsy fialové barvy, na základě zvláštní výsady náležející hlavám rodu Ursinů. Kardinál z Bouillonu, tehdy podděkan posvátného kolegia, se postavil za to, aby ho potáhla černě, a to s takovou trpkostí a povýšeností, že to trvalo po zbytek jejich životů. Nadto se mu dostalo plného pokoření; papež ho odsoudil a dal za pravdu paní z Bracciana, jež mu to brzy oplatila.

Právě předtím dosáhl u papeže toho, že se jeho synovec, abbé z Auvergne, stal velkým proboštem štrasburské kapituly, a on sám se dal jmenovat kanovníkem.[4] Začínal, aniž si to ještě uvědomoval, ztrácet u dvora přízeň. Cambraiská záležitost se v Římě velmi vážně zkoumala. Byli tam jeho lidé i lidé jeho protivníků, s mladým abbé Bossuetem, synovcem pana z Meaux, jenž této příležitosti využil, aby ho zformoval a uvedl ve známost. Kardinál z Bouillonu patřil ke kongregaci, kde se tato záležitost posuzovala; zpočátku se držel zpátky a spokojoval se se všemi skrytými cestami, jimiž mohl posloužit příteli, s nímž ho pojily tak mocné zájmy, jak jsem to vysvětlil ve svůj čas; ale postupně mu ujela noha, a jeho pletichy, jež páni z Paříže, z Meaux a z Chartres měli tolik důvodů před králem neskrývat, byly králi jasně prokázány. Padlo rozhodnutí nedávat nic najevo, aby se odhalilo víc, a poté ho s jistotou vyřadit z boje na obranu jeho přítele, a přitom s ním ze strany dvora zacházet se všemi zdáními obvyklé vážnosti a důvěry.

2. *Vysvětlivka:* Kardinál Emmanuel-Théodose de La Tour d'Auvergne z Bouillonu, viz Tom 2, kap. V — francouzský kardinál v Římě, později hlavní protagonista intriky líčené dále v této kapitole.
3. *Vysvětlivka:* Livio Odescalchi (1652–1713), synovec papeže Inocence XI., jeden z nejbohatších mužů tehdejší Evropy; koupí vévodství Bracciano vznikl základ titulu „princesse des Ursins", pod nímž Anne-Marie de La Trémoille později proslula jako důvěrnice královny a fakticky nejvlivnější osoba madridského dvora (1701–1714).
4. *Vysvětlivka:* Abbé z Auvergne, synovec kardinála z Bouillonu — jeho neúspěšná kandidatura na kardinálský klobouk je ústředním tématem intriky vylíčené v této kapitole.

V tomto postavení se nacházel, když vymyslel tah, jenž započal a značně urychlil jeho zkázu.[5] Císař neměl mezi říšskými knížaty horlivějšího ani oddanějšího služebníka než vévodu Sasko-Zeitzského, biskupa z Javarinu, a v Římě už dosti dlouho pracoval na tom, aby byl jmenován kardinálem samostatně a mimo dobu jmenování na návrh korunovaných hlav. Ze stejného důvodu se tomu král ze všech sil bránil a dal to výslovně zapsat do instrukcí kardinála z Bouillonu. Pak přišlo odpřisáhnutí protestantské víry saským kurfiřtem do rukou biskupa z Javarinu, aby se kurfiřt stal volitelným v Polsku. Biskup platil za toho, kdo ho obrátil. Císař dal v Římě co nejhlasitěji rozhlašovat zásluhu na přivedení říšského kurfiřta, přirozené hlavy a ochránce všech německých protestantů, zpět do lůna církve, a při této příležitosti obnovil horlivost a naléhání ohledně biskupova povýšení. Tato souhra okolností se kardinálovi z Bouillonu zdála tím příhodnější, že viděl papeže velmi nakloněného vyhovět císařově žádosti a že papež zacházel s kardinálem z Bouillonu s velkou šetrností; usoudil tedy, že nelze ztratit ani okamžik, aby toho využil.

Napsal králi v co nejpřehnanějších barvách o papežových závazcích vůči císaři a o povýšení biskupa z Javarinu jako o bezprostředně hrozícím; že v této krajnosti vše, co dokázal učinit, aby odvrátil pohanu z toho, že by byl jmenován jediný kardinál, a to motu proprio na naléhání císaře, navzdory všem naléháním krále, bylo najít způsob, aby Francie dostala jednoho současně; že vynaložil veškeré myslitelné úsilí, aby v tom uspěl, ale pod podmínkou, že tohoto Francouze vybere papež, a že aby se vyhnul tomu, že by vybral někoho, kdo by nebyl králi milý, vynaložil veškerý svůj vliv u papeže, aby ho přiměl přijmout toho, jenž je králi nejoddanější a jenž by věkem i postavením mohl králi dlouho sloužit; že to byl abbé z Auvergne, a papež mu prohlásil, že kromě něho nikoho jiného nejmenuje. Připojil k tomu vše, co podle něj mohlo přimět krále, aby jako službu stejně obratnou jako vynikající spolkl lež, jež mohla platit za jedinečnou svého druhu. Zároveň řekl papeži vše, co mohl, aby ho přesvědčil, že vzhledem k tísni, v níž se papež nacházel, a jeho touze vyhovět císaři se domníval, že od laskavosti a přátelství, jimiž ho král chtěl poctít, získal to největší, co si mohl předsevzít, aby vyvedl Jeho Svatost z nucené situace, v níž se nacházela, totiž přimět krále, aby svolil k povýšení biskupa z Javarinu tím, že zároveň bude jmenován Francouz, věc, k níž se dosud krále nepodařilo přivést, ale že Jeho Veličenstvo k tomu chce svolit jen ve prospěch jeho synovce abbé z Auvergne; že to bylo vše, co od krále dokázal vymoci, a že se domníval, že tím prokázal velkou službu králi i papeži, když mu umožnil uspokojit císaře, aniž by se rozešel s králem, tím, že současně jmenuje biskupa z Javarinu i abbé z Auvergne.

5. *Vysvětlivka:* Biskupem z Javarinu (Győr v dnešním Maďarsku, něm. Raab) byl Kristián August Sasko-Zeitzský (1666–1725), do jehož rukou složil saský kurfiřt August Silný roku 1697 katolické vyznání víry, nezbytné pro jeho zvolení polským králem (viz Tom 2, kap. II). Císař žádal pro něj kardinálský klobouk mimo obvyklé „korunní" nominace (kardinálové jmenovaní na návrh katolických panovníků); kardinálem se stal až roku 1706 za Klementa XI.

Bohužel pro kardinála z Bouillonu se stalo, že tak obratně nachystaný háček neměl účinek, jaký si od své smělosti sliboval. Papež, jemuž se z králova pověření dostávalo naléhavých kroků proti panu z Cambrai z jiné strany než od kardinála z Bouillonu, a jenž byl zároveň dobře zpraven o tom, že tento kardinál, ač králův muž v Římě, jedná zcela ve prospěch téhož preláta, nemohl srovnat dvě tak protikladné věci. Pojal podezření, že za uspořádáním řeči a návrhu kardinála z Bouillonu vězí něco hlubšího, a zejména za spěchem, jenž mu unikl, urychlit povýšení biskupa i abbého, a to ho přimělo rozhodnout se vyčkat zpráv z Francie z jiné strany. Král byl na druhé straně nejvýš překvapen depeší kardinála z Bouillonu, a jelikož měl ve svém životě až příliš mnoho příležitostí ho poznat, nepochyboval, že papeži navrhl prostředek tak lichotivý marnivosti Bouillonů, ale tak zhoubný pro královy zájmy a rozkazy proti povýšení biskupa z Javarinu. Rozhněval se a zároveň se obával, že se toto povýšení uspíší, a dal vypravit kurýra ke kardinálovi z Bouillonu, jímž, aniž by se pouštěl do jakéhokoli zdůvodňování, opakoval své rozkazy proti povýšení biskupa z Javarinu a zároveň dodal, že pokud by se proti veškerému očekávání a navzdory všem námitkám papež rozhodl pokračovat, protiví se tomu, aby byl jakýkoli Francouz, a zvláště abbé z Auvergne, jmenován kardinálem, a tomu zakázal jmenování přijmout, i kdyby k němu došlo, pod trestem neposlušnosti.

Kromě této depeše kardinálovi z Bouillonu byl kurýr pověřen ještě jinou, nesoucí tytéž rozkazy hlavnímu zástupci biskupů, odpůrců pana z Cambrai, s příkazem ji navíc ihned ukázat papeži; což se také stalo. Papež si tehdy poblahopřál k podezřením, jež ho přiměla otálet, a kardinál z Bouillonu div neumřel studem, mrzutostí a vztekem. Papež, jenž skutečně spěchal se jmenováním biskupa z Javarinu, ale ne natolik, jak kardinál z Bouillonu psal, aby prosadil prostředek, jejž navrhoval, a jenž byl v duši spíše francouzský než císařský, viděl krajní odpor krále vůči tomuto biskupovi, a tak dlouho otálel, až zemřel, aniž by ho učinil kardinálem, a tímto jednáním čím dál víc odhaloval smělou lež kardinála z Bouillonu, o níž tento papež také dal králi zprávu.

Tři sňatky následovaly rychle po sobě na konci února a počátkem března. Souvré, bratr Barbezieuxův a mistr královy šatny, se oženil s jedinou dcerou zesnulého markýze z Rebénacu, bratra markýze z Feuquières, pod podmínkou, že bude nosit jeho erb a v listinách přijme jméno de Pas, jež je jménem pánů z Feuquières.[6] Získal tím značný majetek a úřad generálního místodržitele guvernérství Béarnu a Dolní Navarry.

Rebénac byl velmi počestný muž, velmi zaměstnaný a vážený v diplomatických jednáních.

6. *Vysvětlivka:* Rod Pas de Feuquières: markýz Antoine de Pas de Feuquières (1648–1711), generálporučík a autor známých vojenských *Pamětí*, a jeho bratr François de Pas, hrabě z Rebénacu (1649–1694), diplomat (vyslanec v Berlíně a v Madridu). Souvré je bratr Barbezieuxe, tedy syn Louvoise.

Starý Seissac se oženil s poslední sestrou z druhého manželství vévody z Chevreuse, mladou a hezkou, jež měla málo majetku a chtěla ho navzdory nepoměru věku v naději, že brzy ovdoví a bude si užívat velkých výhod své svatební smlouvy.[7] Byl to muž vysokého rodu a velkého ducha, což však popíraly veškeré vlastnosti jeho duše. Získal úřad mistra královy šatny po panu z Guitry, když král pro Guitryho zřídil nový úřad velkého mistra šatny. Seissac byl velmi bohatý, velmi gaskoňský, velký hráč a hodně z velkého světa, ale málo vážený, a lidé silně nedůvěřovali jeho obratnosti při hře.

Král v té době hrál také o velmi vysoké sázky, a módní hrou byl brelan. Jednoho večera, kdy byl Seissac u královy partie, přišel mu pan z Louvois pošeptat něco do ucha. O chvíli později předal král své karty panu z Lorges s tím, aby je držel a hrál za něj, dokud se nevrátí, a odešel do svého kabinetu s panem z Louvois; v tomto mezidobí udělal Seissac panu z Lorges tah, jejž ten posoudil jako odporující všem pravidlům hry, a poté va-tout, jejž vyhrál, ač neměl v ruce téměř nic. Sázka byla velmi vysoká.

Večer se pan z Lorges cítil povinen krále zpravit o tom, co se odehrálo. Král dal tiše zatknout sluhu v modrém (garçon bleu), jenž měl na starosti koš s kartami, a výrobce karet. Karty se ukázaly falšované, a výrobce karet, aby si vysloužil milost, přiznal, že to byl Seissac, kdo mu je dal takto zhotovit a přibral ho k podílu na zisku.

Nazítří dostal Seissac rozkaz, aby se vzdal svého úřadu a odešel domů. Po několika letech obdržel povolení odjet do Anglie. Hrál tam několik let a nesmírně vydělal. Po návratu měl svobodu usadit se, kde by chtěl, kromě toho, že se nesměl objevit před králem. Usadil se v Paříži, kde u sebe pořádal velkou hru. Poté Monsieur, jemuž bylo dobré vše, co se týkalo hry, požádal krále o povolení, aby s ním Seissac mohl hrát v Paříži a v Saint-Cloud. Monseigneur, na Monsieurovu prosbu, obdržel totéž povolení pro Meudon, a od jednoho k druhému si tito dva princové vymohli povolení i pro hru ve Versailles a odtud v Marly, kde nakonec jako hráč býval na téměř všech pobytech. Byl to muž velmi podivínský, jenž pohrdání a příkoří pokládal za nic a jenž měl navíc vrtoch nenosit smutek za nikoho. Říkal, že ho to zarmucuje a k ničemu není dobré, a takto to dodržoval vůči svým nejbližším po celý svůj život. Oplatili mu to; neboť když zemřel, ani pan z Chevreuse, ani žádný příbuzný za ním nedrželi smutek. Jeho jméno, nyní vyhaslé, bylo Castelnau, nikoli z Castelnauů maršála Francie, ale nosil jméno Clermont-Lodève, po dědičce tohoto dávno vyhaslého rodu, jež přinesla jeho majetek do rodu Castelnau.

Třetí sňatek byl skvělejší a lépe věkově sladěný. Byl to sňatek hraběte z Ayen se slečnou d'Aubigné.[8] Král měl velkou chuť ji provdat za prince z Marsillacu, vnuka

7. *Vysvětlivka:* Anekdota o Seissacově podvodu při karetní hře brelan je typickou saint-simonovskou ukázkou dvorského skandálu a jeho paradoxně shovívavého vyústění.
8. *Vysvětlivka:* Françoise-Charlotte d'Aubigné (1684–1739), prasynovkyně a dědička paní z Maintenon, se 1. dubna 1698 (zasnoubení 31. března) provdala za Adriena Maurice de Noailles, hraběte z Ayen (od 1708 vévoda z Noailles, budoucí maršál Francie) — sňatek prosazený paní z Maintenon.

pana z La Rochefoucauld. Ten a paní z Maintenon se neměli rádi a nikdy se rádi neměli. Byl vždy velmi zadobře s paní z Montespan, a zejména s paní z Thianges, jejíž děti měl stále rád. Král si toho všímal; přesto si přál, aby to mezi nimi bylo jinak. Jelikož nikdy nebyli ve při a neměli k sobě žádný vztah, potíž byla v tom, jak jejich vztah postavit na jiný základ, tím spíš, že navenek nebylo nic vidět a oba věděli příliš mnoho, než aby se napadali a nezachovávali vůči sobě veškeré možné ohledy. Pan z La Rochefoucauld, s nímž o tom král mluvil, s tím souhlasil jen z úcty a ochoty. Paní z Maintenon, jež měla své důvody pro jinou volbu, odpověděla králi chladně. Tolik chladu z obou stran krále odradilo, takže o tom s paní z Maintenon mluvil už jen vlažně, aby se zeptal, komu by mohla dát přednost před mužem takového rodu, majetku a úřadů, jaké by měl princ z Marsillacu. Navrhla mu hraběte z Ayen. Král na to zase neodpověděl tak, jak by si paní z Maintenon přála. Neměl rád paní z Noailles; měla na jeho vkus příliš mnoho ducha a byla příliš vtíravá a příliš intrikánská; znamenalo by to uvést ji do jejich nejdůvěrnějšího svatostánku, a král se k tomu jen těžko odhodlával. Paní z Maintenon, jež si chtěla zcela naklonit pana z Paříže a s oporou v cambraiské záležitosti si otevřít cestu k podílu na církevních záležitostech a zejména na obročích, k nimž se u pátera de La Chaise nikdy nedokázala dostat, tak obratně zpracovala krále, jenž měl pana z Noailles rád, a ujistila ho, že bude paní z Noailles držet stranou jejich soukromí, že sňatek byl schválen a hned nato uzavřen.

Paní z Maintenon jí po sobě zajistila šest set tisíc liber ze svého majetku; měla toho mnohem víc a žádnou jinou dědičku. Král dal tři sta tisíc liber v hotovosti, pět set tisíc liber v rentách na pařížskou radnici, za sto tisíc liber drahokamů, spolu s nástupnickým právem (survivance) na guvernérství Roussillonu, Perpignanu atd. po panu z Noailles, vynášející třicet osm tisíc liber ročně, a na guvernérství Berry po panu d'Aubigné, vynášející třicet tisíc liber ročně, a ke všemu místo dámy paláce. Ohlášení se konalo v úterý 11. března. Nazítří ulehla paní z Maintenon po tabuli na lůžko a dveře byly otevřeny poklonám celého dvora. Paní vévodkyně z Bourgogne, zcela oblečená, tam strávila celý den po boku slečny d'Aubigné a dělala hostitelku jako soukromá osoba u jiné. Lze si domyslet, že se toho nikdo nezřekl, počínaje Monseigneurem. Sjížděli se z Paříže a Monsieur, jenž tam byl, přijel schválně. V úterý, poslední den března, byli večer zasnoubeni v kapli, paní vévodkyně z Bourgogne a celý dvůr na tribunách, svatebčané dole. Všichni svatebčané viděli krále u paní z Maintenon před jeho večeří. Nazítří pozdě ráno přijela paní z Maintenon s celou svatbou do farního kostela, kde pan z Paříže sloužil mši a oddal je, odkud šli všichni na oběd k panu z Noailles, do bytu pana hraběte z Toulouse, jejž mu propůjčil. Odpoledne přijímaly paní z Maintenon na svém lůžku a hraběnka z Ayen na jiném ve vedlejší místnosti ještě celý dvůr. Tlačili se tam, tak veliký tam byl dav, ale dav toho nejvybranějšího druhu. Večer se večeřelo u paní z Maintenon s ní a s paní vévodkyní z Bourgogne, a muži v jiné komnatě. Po večeři byli novomanželé uloženi do postele v témže bytě. Král podal košili hraběti z Ayen a paní vévodkyně

z Bourgogne nevěstě. Král je viděl na lůžku s celou svatbou, sám jim zatáhl závěs a na dobrou noc jim řekl, že jim oběma dává po osmi tisících liber penze. Král zároveň zaplatil dluhy pana z La Rochefoucauld, jež byly velmi vysoké; ten tedy na sňatku slečny d'Aubigné nepřišel o všechno. Zapomněl jsem u něj poznamenat, že pan a paní d'Aubigné byli přítomni a účastnili se všeho.

Radost pana z La Rochefoucauld byla trochu zkalena ztrátou jeho bratra abbé z Marsillacu; říkám trochu, protože jejich přátelství nebylo příliš vřelé, ač slušné. Duchaplnost, zdravý úsudek, vkus pro dobrou společnost a vážnost odpoutaná od té, jež plyne z rodu, přízně a úřadů, se v této rodině staly údělem mladších synů.

Tento a zesnulý rytíř z La Rochefoucauld, jeho bratr, kteří byli něžně spojeni, si tyto výhody plně užívali, stejně jako přízeň mnoha důvěrných přátel, kteří jich velmi litovali. Byli velmi dnaví a u dvora je nebylo nikdy vidět. Ti, kdo znali otce pana z La Rochefoucauld, tvrdili, že jim ho abbé z Marsillacu svými způsoby a hovorem velmi připomínal. Tentýž úděl se udržel i ve druhé generaci: pan z Liancourtu ho zdědil celý a dál už nepřešel. Opatství abbé z Marsillacu byla ihned dána abbé z La Rochefoucauld, jenž jich už měl mnoho. Byl strýcem z otcovy strany pana z La Rochefoucauld, přesto stejného věku jako on.

Miloval lov natolik, že mu zůstalo jméno abbé Tayaut. Pan z La Rochefoucauld, jemuž v dobách jejich bídy dal vše, co měl, ho miloval s nesmírnou něhou a velkou vážností. Ubytovával ho a měl ho vždy všude s sebou u dvora. Byl to nejlepší člověk, ale nejomezenější a nejprostší, jaký kdy byl na světě, a nejlepšího zdraví. Ani on, ani abbé z Marsillacu nebyli vysvěceni.

Pan princ de Conti přišel o svého syna, prince z La Roche-sur-Yon, jemuž byly teprve čtyři roky. Král za něj vzal smutek v černé barvě. Smutek za děti do sedmi let nenosil, a nenosil ho ani za své vlastní děti s královnou, ale chtěl prokázat tuto poctu panu du Maine za jedno z jeho dětí, a poté se neodvážil ji nevzít za děti princů krve.

Šel navštívit pana prince a paní princeznu de Conti. Princové krve tam byli přítomni a doprovodili ho až k paní z Maintenon.

Fervaques zemřel v téže době, na cestě z Bourbonu.[9] Byl to starý mládenec, počestný muž, stále galantní, jenž nikdy nebyl ženat a jenž si už dávno koupil od velkého prévôta guvernérství Maine a Perche, vynášející čtrnáct tisíc liber renty. Byl bohatý, ač mladší bratr Bulliona. Jejich matka byla starší sestrou maršálky z La Mothe, jež šla krále požádat o toto guvernérství pro Bulliona, který za ně nabízel dvě stě tisíc liber tomu, komu by je král chtěl dopřát. Král to okamžitě udělil, dal maršálce zvýšení penze o dvanáct tisíc liber a nechal vzkázat Rosenovi, jenž byl v Paříži, že mu

9. *Vysvětlivka:* Fervaques (Bullion de Fervaques) byl mladší bratr Charlese-Denise de Bullion, markýze de Gallardon, pařížského prévôta (Prévôt de Paris, † 1721); oba byli vnuky Clauda de Bullion († 1640), superintendanta financí za Ludvíka XIII. Spor o Fervaquesovu pozůstalost s vévodkyní z Ventadour líčí autor dále v této kapitole.

dává těch dvě stě tisíc liber od Bulliona. Mír ho připravil o dosti dobrý konfiskát, jejž mu král dříve daroval.

Nalezla se Fervaquesova závěť, jíž mimo jiné odkazy odkázal vévodkyni z Ventadour doživotní požívání panství vynášejícího čtrnáct tisíc liber renty, a přesto z toho Bullionovi zbylo hodně. Ten byl radou u metského parlamentu poté, co se při jednom obležení ukázalo, že se pro válku nehodí, aniž by ovšem učinil cokoli nepočestného. Při jedné hostině v zákopech si všimli, že vůbec nejí; naléhali na něj, žertem odpověděl, že nikdy nejí, dokud si není jist trávením. Otevřeně přiznal svůj strach, aniž by ho jinak projevoval než slovy. Na konci tažení odešel, a nebyl o nic méně vážen.

Jeho otec byl synem Bulliona, superintendanta financí a prezidenta parlamentu (à mortier).

Sám se stal prezidentem parlamentu (à mortier) z titulu nástupnického práva (survivance) a nechal se přesvědčit, aby se ho vzdal za místo čestného rady a úřad greffiera (tajemníka) řádu. Jeho syn, o němž jsem právě mluvil, přijal úřad rady u metského parlamentu jen přechodně. Koupil úřad pařížského prévôta, pod jehož záštitou se znovu chopil meče a objevil se tak ve světě i ve Versailles.

Jeho žena, rozená Rouillé, sestra markýzy z Noailles, později vévodkyně z Richelieu, zuřila závistí, že vidí svou sestru vznešenou dámou. Ona i její manžel, pod záminkou vzdávání pocty maršálce z La Mothe a vévodkyni z Ventadour, její dceři, od nichž se nehnuli, se cpali všude, kde jen mohli. Paní z Bullionu byla pyšná, domýšlivá, panovačná, a jen s obtížemi snášela pobyt u dvora, protože tam chtěla chodit, aniž by se jí podařilo být součástí dvora. Mnohem lepší dámy než ona nepomýšlely na to, aby stolovaly s královskou rodinou či vstupovaly do jejích kočárů. Nakonec, po dlouhých trápeních, nabídla paní z Ventadour, dvorní dámě (dame d'honneur) Madame, tak vysokou sumu za to, aby mohla vstoupit do jejího kočáru, že tato, zlákána tou částkou, to otevřeně řekla Monsieurovi a Madame, kteří s ohledem na ni svolili. Paní z Bullionu tak vstoupila do Madamina kočáru a jednou s ní a s Monsieurem povečeřela v Saint-Cloud, z čehož byla div ne bez sebe radostí, ale na tom to skončilo, a král o tom nikdy nechtěl slyšet, ať šlo o stolování, nebo o kočáry paní Dauphine. Provinční guvernérství, jakkoli malé, se tedy pro Bulliona velmi málo hodilo; a jestliže je měl jeho bratr, ten alespoň sloužil, byl kapitánem jedné z rot královniny žandarmerie a nikdy nebyl v taláru. Bullion a jeho žena tedy vděčili za vše maršálce z La Mothe a paní z Ventadour, u nichž trávili život. Navzdory tomu paní z Bullionu, stejně lakomá jako bohatá a domýšlivá, což je co říci, a jež s manželem zacházela jako s malým chlapcem, ho přiměla napadnout závěť jeho bratra a přímo zažalovat paní z Ventadour kvůli požívacímu právu, jež jí Fervaques odkázal. Tato hanebnost, spáchaná hned nazítří po udělení guvernérství Maine a Perche, popudila proti ní dvůr i město tak, že se už neodvažovala nikde ukázat. Nevzdala se,

rozešla se se svými ochránkyněmi a prohrála svůj proces se vším všudy a za všeobecného jásotu.

Poté šlo o to, usmířit se a vyjít tak z jakési všeobecné exkomunikace, do níž upadla u všech. To trvalo několik měsíců. Díky pokorným projevům, jež ji hodně stály, byla paní z Ventadour natolik dobrá, že jí odpustila, a postupně už to nebylo znát.

Vévoda z Lesdiguières, jenž byl velmi mladý a velmi mírný a jenž brzy ukázal, že je i velmi statečný, měl při odchodu z divadla pár slov s Lambertem, plukovníkem pěchoty, velmi domýšlivým mladíkem, jenž chtěl přednést své stížnosti maršálům Francie a jenž patrně nevěděl, že vévodové jejich pravomoc neuznávají.[10] Král se to dozvěděl a nařídil panu z Duras, tchánovi pana z Lesdiguières, aby tuto záležitost sám urovnal, a ta se dál nevyvíjela.

Pan Lotrinský dorazil do Štrasburku na cestě do Lotrinska. Markýz z Huxelles, velitel Alsaska, ho tam přijal méně jako vévodu Lotrinského než jako budoucího synovce krále. Pan z Elbeufu si pospíšil ho navštívit. Po návratu pronesl málo uvážené řeči, jež se donesly a panu Lotrinskému se velmi nelíbily. Byl tím zaskočen a pokoušel se u krále ospravedlnit, čemuž král nepřikládal velký význam. O něco později se chtěl vrátit do Lotrinska, aby ukázal, že je v té zemi vážen, navzdory tomu, co se rozšířilo. Neodvážil se však tam vypravit, aniž by o tom promluvil s králem, jenž mu to neradil. Byl to smělý muž, jenž nechtěl utrpět ostudu z odvolání cesty, kterou už ohlásil; ale utrpěl ji v plné míře. Pan Lotrinský, jenž o tom byl zpraven, nechal o tom promluvit s králem, jenž na to v radě odpověděl zákazem, a pan z Elbeufu zůstal, kde byl. Bouzols, švagr Torcyho, šel z pověření krále poblahopřát panu Lotrinskému k jeho příjezdu.

Král, nyní v plném míru, chtěl ohromit Evropu ukázkou své moci, o níž se domnívala, že ji vyčerpala tak všeobecná a tak dlouhá válka, a zároveň dopřát sobě, a ještě více paní z Maintenon, nádhernou podívanou pod jménem Monseigneura vévody z Bourgogne.[11] Bylo to tedy pod záminkou ukázat mu obraz války a dát mu její první lekce, nakolik to doba míru dovolovala, že vyhlásil tábor v Compiègne, jemuž měl velet maršál z Boufflers pod tímto mladým princem. Vojska, jež ho měla v hojném počtu tvořit, byla určena a byli vybráni generální důstojníci, kteří v něm měli sloužit. Král zároveň stanovil dobu, kdy hodlal do Compiègne odjet, a dal najevo, že by rád měl velmi početný dvůr. Podrobněji o něm pohovořím, až dojdu k této cestě.

10. *Vysvětlivka:* Připomínka, že vévodové ve Francii formálně neuznávali autoritu maršálů Francie nad sebou v čestných záležitostech — typický protokolární detail dvorské hierarchie.
11. *Ediční poznámka:* Tábor v Compiègne (též zvaný „tábor u Coudunu“), konaný v srpnu–září 1698 pod formálním velením mladého vévody z Bourgogne a skutečným velením maršála z Boufflers, byl rozsáhlou vojenskou přehlídkou s předstíraným obléháním — jedna z nejvelkolepějších demonstrací francouzské vojenské síly po ryswickém míru; autor se k němu, jak slibuje, vrátí podrobněji v dalších kapitolách.

Kapitola osmá

Cambraiská záležitost byla mezitím u dvora ve velkém varu; spisy z obou stran se množily.[1] Páter La Combe byl uvězněn v Bastile a rozhlásilo se, že se u něj odhalily podivné věci. Paní z Maintenon už shodila masku a neustále se radila s pány z Paříže, z Meaux a z Chartres. Tento poslední nemohl panu z Cambrai odpustit dobře doložený záměr odloudit mu paní z Maintenon až v jejím vlastním opevnění v Saint-Cyru; a Noaillesové, tak nedávno s ní spojení sňatkem, u ní požívali půvabů novosti, jimž nikdy neodolala. Její záměr uvést pana z Paříže do důvěrného podílu na rozdělování obročí, aby oslabila pátera de La Chaise, jehož ani jeho společnost neměla ráda, a s oporou v arcibiskupově vlivu se sama do této nové moci uvést, ji přiměl přijmout vše, co k tomu mohlo přispět, a tedy i věc, v níž byl arcibiskup jednou z hlavních stran, a učinil ji nepřítelkyní všeho, co by ji u krále mohlo vyvažovat.

Vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers a jejich manželky s ní byli přímo spjati dávnou přízní, z níž se zrodila důvěra, založená na úctě a na neustálé zkušenosti s jejich ctností.

Tento důvěrný vztah, jenž je až dosud činil nejúspěšnějšími a nejváženějšími u dvora, držel závist na uzdě.

Šlo o pokus odtrhnout od nich krále. Paní z Maintenon, strhávaná panem z Chartres a popuzená nezávislým chováním obou vévodů ohledně Maxim svatých, jež jeden opravoval u tiskaře a druhý přímo předložil králi soukromě, souhlasila s jejich zkázou, a vévoda z Noailles, jenž pomýšlel zajistit si kořist po panu z Beauvilliers, neustále přikládal ruku k dílu. Nechtěl nic menšího než úřad vychovatele dětí Francie, úřad předsedy finanční rady a úřad ministra státu. Cítil, že pokud se král nechá přesvědčit, pod záminkou nebezpečného učení a nebezpečné důvěry, aby odňal své vnuky Beauvilliersovi, nebude už tento moci zůstat u dvora, a že z nutnosti se pak zároveň uvolní i obě další místa, a že všechna tři se za jeho šťastného a nového postavení mohou týkat jen jeho samého. Potíže, jež se v Římě vyskytovaly a množily kolem odsouzení pana z Cambrai, a chování, jež v tom kardinál z Bouillonu zaujímal navzdory tak protichůdným rozkazům, dovedly kabalu k nejvyšší roztrpčenosti

1. *Ediční poznámka:* Přímé pokračování kvietistické pře (viz Tom 1, kap. XVII–XVIII a Tom 2, kap. III): hrozící pád vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers a jejich záchrana díky svědomí pařížského arcibiskupa Noaillese, propuštění Fénelonových přátel z domácnosti královských vnuků (2. června 1698) a zbavení Fénelonova bratra úřadu exempta tělesných gard.

a nakonec se staly prostředkem, jehož použila, aby svrhla vévody z Chevreuse a z Beauvilliers.

Paní z Maintenon to králi navrhla jako prostředek, k němuž je ve svědomí zavázán pro úspěch dobré věci, aby zbavila tu špatnou opor, jichž se dovolávala v Římě, kde nemohli uvěřit, že by, kdyby byl skutečně tak přesvědčen, jak chtěl, aby se věřilo, o mínění pánů z Paříže, z Meaux a z Chartres proti mínění pana z Cambrai, ponechal v úřadech své rady, natožpak v úřadu vychovatele svých vnuků, s takovým počtem podřízených, jaké tam dosadil a kteří všichni zastávali totéž učení, největšího a nejotevřenějšího ochránce toho druhého mínění; že toto zdání, tak věrohodné, podepřené kroky kardinála z Bouillonu, dodávalo v Římě váhu, jež uváděla papeže do rozpaků; že za to bude odpovídat před Bohem, ponechá-li tuto tak velkou překážku déle stát, a že je čas ji svrhnout a ukázat papeži na tomto příkladu, že vůči nikomu nemusí zachovávat žádnou šetrnost.

Ač jsem byl velmi mladý, byl jsem dost zpraven, abych se všeho obával. Paní z Maintenon byla tak plná, že přetékala. Unikaly jí nerozvážnosti v soukromí; prozrazovala je paní vévodkyni z Bourgogne a někdy i před dámami paláce. Věděla, že hraběnka z Roucy nikdy neodpustila panu z Beauvilliers, že se v jednom procesu, v němž šlo o vše pro její matku i pro ni a jejž vyhrála, postavil za pana z Ambres proti ní. Bouře hřměla; dvořané si toho všimli; závistivci se poprvé odvážili zvednout hlavu: paní z Roucy, žíznivá po pomstě a ještě víc po nízkém pochlebování paní z Maintenon, nepromarnila jedinou soukromou chvíli a vždy si z ní něco odnesla, a tak triumfovala, že měla tu neopatrnost mi to svěřit, ač jí neuniklo mé důvěrné pouto s oněmi vévody, tak veliká je slepota nenávisti. Vše jsem pečlivě sbíral; probíral jsem to v duchu s dalšími poznatky; rozmlouval jsem o tom s Louvillem, jemuž se Pomponne, důvěrný přítel obou vévodů, otevřeně vyžaloval a jemuž sděloval vše, co odhalil.

Louville, na mou žádost, mluvil s panem z Beauvilliers víc než jednou; pan z Pomponne se v tom také neopomněl angažovat, a vše bylo marné. Nevěděl o tomto posledním a krajním nebezpečí; nikdo se mu neodvážil ukázat je v podrobnostech; viděl je jen v hrubých rysech. Rozhodl jsem se tedy dát mu je pocítit a nic mu nezatajit z toho, co jsem odhalil a co jsem právě napsal.

Šel jsem tedy za ním, provedl svůj záměr v celém jeho rozsahu a dodal jsem, jak to byla pravda, že král je velmi otřesen. Vyslechl mě, aniž by mě přerušoval, a s velkou pozorností. Poté, co mi s něhou poděkoval, přiznal mi, že on, jeho švagr i jejich manželky si už dlouho všímají naprosté proměny paní z Maintenon, dvora, a dokonce i toho, že král je strháván s sebou. Využil jsem toho, abych na něj naléhal, aby alespoň navenek projevoval menší oddanost tomu, co ho tak silně vystavovalo nebezpečí, aby ukázal víc povolnosti a promluvil s králem. Byl neochvějný: odpověděl mi bez sebemenšího dojetí, že podle všeho, co se mu doneslo z různých stran, nepochybuje, že je v nebezpečí, jež jsem mu právě vylíčil; ale že si nikdy nepřál žádné

místo; že ho Bůh postavil do těch, v nichž se nacházel; že kdyby mu je chtěl odejmout, je zcela připraven mu je vrátit; že na nich lpí jen pro dobro, jež v nich může konat; že nebude-li je už moci konat, bude víc než spokojen, že z nich už nebude muset skládat účty Bohu a že se bude moci jen modlit v ústraní, kde by myslel jen na svou spásu; že jeho smýšlení není tvrdohlavost; že je pokládá za dobré, a pokládaje je za takové, nezbývá mu než čekat na vůli Boží, v míru a s podřízeností, a především se vyvarovat sebemenší věci, jež by mu mohla vzbudit výčitku svědomí v hodině smrti. Objal mě s něhou a já odešel tak proniknut těmito city, tak křesťanskými, tak vznešenými a tak vzácnými, že jsem nikdy nezapomněl ta slova, tak mě zasáhla, a kdybych je vyprávěl stokrát, myslím, že bych je pokaždé opakoval všechna a ve stejném pořadí, v jakém jsem je slyšel.

Bouře mezitím dozrála a zároveň se odehrál i jiný podivuhodný obrat. Noaillesové obratně využívali pana z Paříže, aby krále z důvodů svědomí přesvědčili k rázném kroku, jenž by se rozezněl až do Říma, a k odstranění veškerého špatného kvasu z okolí princů; ale ani manžel, ani manželka se mu nikdy neodvážili svěřit svůj skutečný cíl: byl příliš počestný člověk; znali ho: obávali by se, že by ho tím splašili, a Bůh dopustil, aby se z něj stal rozhodčí. Král, tlačen třemi biskupy v celkové věci a v podrobnostech naléhán paní z Maintenon, jež mu, přitvrzujíc, navrhla vévodu z Noailles na všechna místa vévody z Beauvilliers, se k tomuto poslednímu už poutal jen tenkou nití staré úcty a zvyku, jež ho však přesto zdržovala natolik, že ho to trápilo. V tomto rozpolcení se nedokázal rozhodnout sám a chtěl se poradit s jedním ze tří prelátů. To, že si nevybral biskupa z Chartres, snadno vysvětluje jeho nedůvěra pramenící z biskupovy osobní oddanosti paní z Maintenon, jež by ho přiměla myslet přesně jako ona. Ale u pana z Meaux nebylo třeba se obávat téže nevýhody. Král byl zvyklý otevírat mu srdce ve věcech svědomí i v nejtajnějších záležitostech svého soukromého života. Pan z Meaux si podržel právo vstupu i důvěru, jež mu dalo jeho místo preceptora Monseigneura. Byl jediným svědkem různých zápasů, v různých obdobích, jež oddělily krále od paní z Montespan. Jedině pan z Meaux znal to tajemství a vedl v tom všechny útoky. Navzdory tolika výhodám, tolika zvyklostem, tolika úctě nikdo neví, co ho mohlo vyloučit z přednosti při této důležité konzultaci a proč byla dána tomu ze tří, jehož přirozeně vylučovalo to, že byl bratrem toho, jemuž, kdyby byl pan z Beauvilliers ztracen, měla připadnout veškerá jeho kořist. Přesto, ač byl královou známostí ještě novější než pan z Chartres, neboť se ke králi nikdy nepřiblížil dřív, než se stal pařížským arcibiskupem, byl to on, komu král dal přednost. Bylo to v době, kdy dojem ze všeho, co bylo králi řečeno, aby ho učinil pařížským arcibiskupem, a vše, čeho si u něj od té doby povšiml, mocně zapůsobily na krále úctou, jež mu otevírala srdce pro vše, co se týkalo svědomí, a s tím se král tehdy nikomu nesvěřoval raději než jemu. Žádná úvaha o jeho vztahu k panu z Noailles krále nezastavila. Poradil se s ním tak beze zbytku, že zašel

až tak daleko, že mu řekl, že v případě, že se zbaví pana z Beauvilliers, rozhodl se dát všechna jeho místa vévodovi z Noailles.

Kdyby s tím pan z Paříže souhlasil, byla by v témže okamžiku zkáza jednoho a povýšení druhého vyřčena. Ale pokud mě ctnost a nezištnost pana z Beauvilliers naplnily obdivem a úžasem, ty arcibiskupa pařížského byly, lze-li to říci, ještě obdivuhodnější, neboť je snad méně třeba k tomu, aby se člověk pokorně vydal pádu a nechtěl se ničím chránit ze strachu, že by se protivil vůli Boží, než kolik přemáhání stojí udržet v nejvyšších úřadech ochránce svého protivníka a věci, kterou se člověk tak slavnostně zavázal dát odsoudit, a stát se vědomě překážkou největšího vzestupu bratra, s nímž je dokonale spjat, a nejskvělejšího a nejpevnějšího zajištění své rodiny. To je však to, co bez váhání učinil pařížský arcibiskup. Zvolal, že králova myšlenka přestřeluje, s velkou silou mu vylíčil ctnost, upřímnost, přímost pana z Beauvilliers, jistotu, kterou král mohl mít ohledně svých vnuků v jeho rukou, krajní škodu, jakou by tento pád způsobil jeho pověsti, až by v Římě přivodil dobré věci nebezpečnou hanu kvůli té, jíž by tam propadli ti, kdo by byli tak přirozeně podezříváni, že ho způsobili. Uzavřel to doporučením odstranit z okolí princů některé podřízené, jimiž si nebyli tak jisti a jejichž nemilost by v Římě ukázala královu stranickost a péči, aniž by vyvolal tak škodlivý a tak pohoršlivý rozruch, jaký by způsobilo odejmutí pana z Beauvilliers.

To ho zachránilo, a král z toho měl velkou radost: hloubku úcty a sílu zvyku se nepodařilo vykořenit veškerou péčí, kterou paní z Maintenon vynaložila, aby toho dosáhla, ani sama svými silami, ani vším, co k tomu jinak dokázala nasadit. Totéž se v různé míře týkalo vévody z Chevreuse, jehož by pád pana z Beauvilliers strhl s sebou a jehož Beauvilliersova záchrana upevnila; a král, uklidněn ve věci svědomí mužem, jemuž v tomto bodě svěřil svou důvěru a jenž byl v tom navíc tak mocně zainteresován, si oddechl a stal se nepřístupným vůči úderům, jež jim napříště chtěli s oporou v této záležitosti zasazovat. Ale bouře dopadla na ostatní, aniž by je mohl zachránit pan z Beauvilliers, jenž byl, pokud šlo o ně, sám příliš podezřelý.

Přesto se král rozhodl o jejich nemilosti právě s ním. Byl s ním dlouho sám ráno v pondělí 2. června, před radou, a odpoledne se rozneslo, že abbé z Beaumontu, podpreceptor; abbé z Langeronu, předčitatel; Dupuis a L'Échelle, šlechtici rukávu Monseigneura vévody z Bourgogne, byli propuštěni bez jakéhokoli finančního zajištění, a Fénelon, exempt tělesných gard, byl zbaven úřadu, bez jiné viny než neštěstí, že je bratrem pana z Cambrai. Hned nato se rozneslo, že pan z Beauvilliers má rozkaz předložit králi seznam osob, jež pokládá za vhodné obsadit čtyři místa u princů.

Nic neukázalo zuřivost kabaly víc než propuštění Fénelona, jenž se svým úřadem k princům vůbec nedostal a o jehož učení nemohlo být vůbec řeči. Paní z Maintenon byla proto rozhořčena, že se viděla těsně u cíle, a pak už neměla naději proti lidem, kteří, když unikli tomuto ztroskotání, už nemohli být napadeni ani jim nebylo možno nic vytknout. Nikdy jim to tedy neodpustila; ale jako obratná žena se

dokázala smířit se svým údělem, sklonit se pod královo jho a postupně, přinejmenším navenek, žít slušně se starými přáteli, jelikož je nemohla zničit. Pan z Noailles byl ještě rozzuřenější než ona a byl dlouho ve velkém chladu se svým bratrem. Paní z Noailles tím nebyla o nic méně zarmoucena, ale věděla toho příliš, než aby necítila následky té rodinné roztržky. Vynaložila tedy veškeré úsilí nejprve, aby se to co nejvíc utajilo, poté, aby je usmířila, k čemuž se musel manžel nakonec odhodlat. Maršál z Villeroy, pan z La Rochefoucauld, celý zástup závistivců, kteří každý po svém přikládali ruku k dílu a kteří by, ač potěšeni pádem obou švagrů, byli ještě víc dotčeni, kdyby viděli, jak z toho těží pan z Noailles, byli zdrceni tak velkým nezdařeným úderem, kvůli své žárlivosti i kvůli naději na kořist. Paní vévodkyně z Bourgogne, jež tím, že se zaměstnávala jen tím, jak se zavděčit králi a paní z Maintenon, přejímala jako mladá osoba všechny dojmy, jež jí tato tak nepravá teta vštěpovala, a ne vždy skrývala ty, jež přijala, projevovala od té doby vůči pánům a paním z Chevreuse a z Beauvilliers velký odstup, prosvítající skrz všechny ohledy, jež jí ukládala králova náklonnost k nim, a ještě víc něžné přátelství a naprostá důvěra Monseigneura vévody z Bourgogne k nim.

Co kabale, jež je chtěla zničit, definitivně vzalo veškerou naději, bylo, když o dva dny později viděla čtyři uvolněná místa u princů obsazena čtyřmi muži navrženými panem z Beauvilliers, abbé Le Fèvrem a Vittementem, Puységurem a Montrielem. Vittement vděčil za tuto volbu svým zásluhám a kráse řeči, kterou pronesl ke králi o míru v čele univerzity, jejímž byl tehdy rektorem, a jež byla všeobecně obdivována.

Louville poradil vévodovi z Beauvilliers oba šlechtice rukávu. Sloužil s nimi jako kapitán v královském pěším pluku.

Puységur v něm byl podplukovníkem, a tím byl velmi znám králi. Byl nesmírně znám celému světu, protože byl duší všech tažení pana z Luxembourgu po celou poslední válku. Kromě funkce generálního ubytovatele armády (maréchal des logis), kterou vykonával s velkým rozhledem a velkou převahou, ulehčoval panu z Luxembourgu i ve všech ostatních rozkazech pro armádu, měl hlavní podíl na jeho plánech tažení a jejich provedení, a důvěra k němu byla taková, že pan z Luxembourgu netajil, že ve věcech války nic nezamýšlí ani nedělá bez něj.

Montriel, bývalý kapitán téhož pluku, byl velmi oddán Puységurovi a oba byli velkými přáteli Louvilla a velmi vhodní pro tento úřad u prince, jehož věk nyní vyžadoval více zaměření na věci světské, a zejména válku, než na studium.

Ve stejné době, kdy byli tito přátelé pana z Cambrai propuštěni, byla paní Guyonová přeložena z Vincennes, kde byl páter La Combe, do Bastily, a jelikož jí přidělili dvě ženy, aby jí sloužily, možná aby ji špehovaly, soudilo se, že tam bude do konce života. Tento rozruch přesto silně dolehl na vévody z Chevreuse a z Beauvilliers a na jejich manželky. Ve Versailles, kde žili velmi málo ve společnosti, se to sotva projevilo. Ale následující čtvrtek, oktáv Božího Těla, tedy čtvrtý den po rozruchu, odjel král do Marly; zažili téměř všeobecné opuštění; pan z Beauvilliers, jenž měl toho

roku službu, sloužil až do oběda včetně, a markýz z Gesvres vždy dosluhoval zbytek dne.

Vše záviselo na místě. Ve Versailles byla služba přesná a uspořádaná, a ti, kdo měli velké vstupy, čekali v kabinetech, když bylo třeba čekat. V Marly, kde měl král jen dva kabinety, a to sotva, tam nikdo s velkým vstupem nevkročil. Bylo třeba čekat v králově komnatě nebo v salonech, ve směsici s celým dvořanstvem, a toto čekání zabíralo velkou část dopoledne, když nebyla rada, jež tam byla mnohem méně častá než ve Versailles. Pokud jde o dámy, ani ty jinde nejodloučenější nemohly být v Marly příliš stranou. Shromažďovaly se k obědu, a téměř až do večeře zůstávaly v salonu, a tu a tam se ty vybrané zdržovaly v první místnosti bytu paní z Maintenon, kde se ani ona, ani král nezdržovali, ale kde ho viděly procházet pohodlněji a kde si jich lépe všiml.

Paní z Chevreuse a z Beauvilliers, zvyklé vídat, jak se kolem nich všude shromažďuje výkvět dam, se na tomto výjezdu a na několika dalších pak ocitly velmi osamělé. Nikdo se k nim tentokrát nepřiblížil, a pokud k nim náhoda či nějaká péče někoho přivedla, bylo to jako na trní a ti se snažili jen co nejdřív vytratit, což se brzy poté také stalo.

Zdálo se to oběma sestrám velmi nové a dosti trpké; ale podobny svým manželům ctností i slušností, za nikým neběhaly, zachovávaly klid, hleděly bez pohrdání na tento odliv dvora, ale bez zdání rozpaků, přijímaly dobře to málo a to vzácné, co k nim přišlo, ale bez horlivosti a svým obvyklým způsobem, a především aniž by cokoli vyhledávaly, a přitom si nepřestávaly dobře všímat a rozlišovat různé způsoby chování a všechny stupně strachu, vypočítavosti nebo odstupu. Jejich manželé, stejně vyhledávaní a ještě víc obklopovaní než ony, zažili ještě větší opuštění a nevzrušovali se tím o nic víc. To vše mělo svůj čas, a postupně se k nim lidé opět přiblížili, protože viděli, že s nimi král zachází se stejným vyznamenáním, a protože táž vypočítavost, jež od nich odvrátila valnou většinu světa, je k nim opět přiblížila, a protože závist, unavena marným durděním, nakonec udělala totéž co ostatní.

Během těchto mrzutostí vyslýchal La Reynie několikrát paní Guyonovou a pátera La Combe. Rozšířilo se, že tento barnabita hodně mluvil, ale že se paní Guyonová bránila s velkým duchem a zdrženlivostí. Spisy pokračovaly. Král veřejně pochválil vylíčení celé této záležitosti, jež mu předložil pan z Meaux, a řekl, že v něm není tvrzeno jediné slovo, jež by nebylo pravdivé. Pan z Meaux na tomto výjezdu v Marly zářil, a král pověřil nuncia, aby tuto knihu poslal papeži. Řím byl celým tímto rozruchem rozbouřen.

Záležitost, jež poněkud dřímala u kongregace Svatého úřadu, kam byla postoupena, opět ožila, a to způsobem, který pro pana z Cambrai začínal být velmi nepříznivý.

Mezitím se stalo něco, co mě nemálo trápilo.[2] Pan z Meaux byl odedávna přítelem pana z La Trappe: chodil ho čas od času navštěvovat a psali si. Měli se rádi a ještě víc se navzájem ctili. Pan z Meaux mu v prvních fázích sporu poslal své první spisy, ty, jež pan z Cambrai nejprve zveřejnil, a zároveň Maximy svatých; poprosil ho, aby tato různá díla prozkoumal, a aniž by z toho sám učinil spis, na nějž neměl ani čas, ani zdraví, aby mu upřímně a přátelsky sdělil, co si o tom myslí. Pan z La Trappe pozorně přečetl vše, co mu pan z Meaux poslal. Ač byl učený a velký teolog, kniha Maxim svatých ho velmi udivila a pohoršila. Čím víc ji studoval, tím víc ho tyto pocity pronikaly. Nakonec musel po pečlivém zkoumání odpovědět. Věřil, že odpovídá soukromě a svému příteli; počítal s tím, že píše jen jemu a že jeho dopis nikdo neuvidí. Nevážil tedy slova, jako se dělá při rozsudku, a napsal panu z Meaux zcela otevřeně, po velmi krátkém rozboru, že má-li pan z Cambrai pravdu, je třeba spálit Evangelium a stěžovat si na Ježíše Krista, jenž přišel na svět jen proto, aby nás klamal.

Strašná síla tohoto výrazu byla tak zarážející, že ji pan z Meaux pokládal za hodnou ukázat paní z Maintenon, a paní z Maintenon, jež hledala jen, jak zavalit pana z Cambrai všemi možnými autoritami, trvala na tom, aby se tato odpověď pana z La Trappe panu z Meaux vytiskla.

Lze si představit, jaký triumf z jedné strany a jaké pronikavé výkřiky z druhé.

Pan z Cambrai a jeho přátelé neměli dost hlasů ani per, aby si stěžovali a vrhli se na pana z La Trappe, jenž se ze své poustevny odvážil vyobcovat biskupa a soudit svou autoritou, tím nejnásilnějším a nejkrutějším způsobem, otázku, jež byla postoupena papeži a jež byla právě předmětem jeho zkoumání. Dali dokonce panu z La Trappe vyřídit trpké výtky; a odtud proti němu propukli.

Pan z La Trappe byl velmi zarmoucen zveřejněním svého dopisu a tím, že se ocitl na scéně, v okamžiku, kdy se toho nejméně nadál. Rozhodl se napsat druhý dopis panu z Meaux a zároveň ho zveřejnit. Vytýkal mu, ale jako přítel, že rozšířil jeho odpověď ohledně sporu s panem z Cambrai, kterou mu napsal s otevřeným srdcem, v obvyklé důvěře jejich korespondence, v důvěře, že tento dopis bude spálen, jakmile bude přečten; že je hořce zarmoucen bolestí, kterou, jak se ze všech stran dozvídá, způsobil lidem, jejichž ctnosti, místa i osoby vždy zvláště ctil, a že je ještě víc zarmoucen rozruchem, který, jak se doslýchá, jeho odpověď působí, on, jenž se už tolik let snaží jen o to, aby byl zapomenut, jenž se v žádné době nezapletl do žádné církevní záležitosti a jenž, vyhýbaje se jim všem, se viděl, s velikou nelibostí, donucen bránit se jen v mnišských otázkách svého stavu, jež ho dovedly dál, než by si přál, ale jež nemohl ve svědomí opustit; že je pravda, že to, co mu napsal o panu z Cambrai, si myslel a bude si to myslet vždy; ale že, aniž by myslel jinak nebo se sebeméně snažil

2. *Ediční poznámka:* Jde o zveřejněný dopis opata de Rancé Bossuetovi — Rancého soukromou odpověď na Bossuetovu žádost o posouzení Fénelonových Maxim svatých, otištěnou bez jeho svolení, jež vyvolala jednu z nejostřejších polemik celé kvietistické pře.

přetvařovat, zejména co se týče otázek učení, by mlčel, kdyby se mohl obávat, že to bude vytištěno, protože jeho údělem je ústraní a mlčení, nebo kdyby byl nucen se vyjádřit, učinil by tak přinejmenším ve vyvážených výrazech, vhodných ke zveřejnění a odpovídajících jeho úctě k episkopátu a zejména úctě, kterou choval k osobě, ctnosti a učenosti pana z Cambrai, a že naprostá odlišnost jeho mínění od mínění pana z Cambrai by neměla nic měnit na jeho úctě k jeho důstojnosti v církvi ani k jeho osobě. To bylo, zdá se, to nejuspokojivější, co bylo možné říci, a vinu bylo třeba klást panu z Meaux, a ještě víc paní z Maintenon, kteří se dopustili tak velké nevěry, aby vyvolali celý tento povyk. Ale pan z Cambrai a jeho přátelé, kteří vyčerpali svůj hněv vůči své pronásledovatelce i spisy napsané a ještě chystané v podstatě proti panu z Meaux, se ničím nespokojili a po celý svůj život to panu z La Trappe neodpustili.

Stává se někdy i těm nejlepším lidem, že si zbožšťují jisté vášně, a taková je slabost člověka. Byl jsem vášnivě oddán panu z La Trappe; byl jsem důvěrně oddán panu z Beauvilliers a velmi panu z Chevreuse; přede mnou se nezatajovali, a někdy jim unikly hořkosti vůči panu z La Trappe, jež bych raději neslyšel. Vzpomínám si, že jsme jednou obědvali u pana z Beauvilliers a on nám, panu z Chevreuse, vévodovi z Béthune a mně, navrhl vyjížďku kočárem kolem kanálu ve Fontainebleau. Vévodkyně z Béthune byla velkou duší onoho malého stádce, odvěkou přítelkyní paní Guyonové a tou, před níž byl pan z Cambrai plný úcty a obdivu a všichni jeho přátelé v hluboké úctě. Malé stádce tak spojilo v důvěrném poutu dceru pana Fouqueta a dcery pana Colberta; a vévoda z Béthune, jenž v tomto ohledu nesahal své ženě ani po kotníky, byl kvůli ní oběma vévody i oběma vévodkyněmi velmi vlídně přijímán. Sotva jsme dojeli ke kanálu, dobrák Béthune obrátil hovor na pana z La Trappe kvůli panu z Cambrai, o němž se právě mluvilo; ostatní dva se přidali, a všichni tři se rozjeli tak, že jsem, poté co jsem trochu odpověděl a pak mlčel, abych je ještě víc nepodněcoval, cítil, že už nemohu jejich řeči snést. Řekl jsem jim tedy prostě, že cítím, že mi v mém věku nepřísluší žádat, aby zmlkli, ale že v jakémkoli věku lze vystoupit z kočáru; že je ujišťuji, že je za to nebudu mít o nic méně rád a nebudu je o nic méně vídat, a dodal jsem, že je to pro mne poslední zkouška, jíž může být má oddanost podrobena, ale že je jako přátele žádám, aby vzali ohled i na mou slabost, budou-li to tak chtít nazvat, a vysadili mě, načež si mohou říkat vše, co budou chtít, v plné svobodě. Páni z Chevreuse a z Beauvilliers se usmáli.

„Nu dobrá!“ řekli, „máme pravdu, ale už o tom nebudeme mluvit,“ a umlčeli vévodu z Béthune, jenž stále chtěl žvanit. Trval jsem na tom, a bez hněvu, abych vystoupil a nechal je v klidu. Nikdy to nechtěli strpět, a měli ke mně to přátelství, že mi od té doby nikdy o tom neřekli jediné slovo. Pokud jde o dobráka Béthune, ten se tolik neovládal, ale protože jsem se u něj tolik nedržel zpátky jako u obou ostatních, odpovídal jsem mu takovým způsobem, že to bylo na dlouho.

Ještě tato poznámka pro její zvláštnost: vévoda z Charost, jeho syn, se ode mne nehnul a byl mým důvěrným přítelem; byl také jedním z předních stoupenců malého stádce a jako takový byl chráněncem vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers, kteří nás spolu spojili, ale kteří s ním nikdy nemluvili o ničem jiném než o věcech jejich společenství.[3] Ze stejného důvodu byl Charost nadmíru poblázněn panem z Cambrai a velmi odcizen panu z La Trappe. Obvykle jsme spolu žertovali a vtipkovali, a čas od času si vůči mně dovolil poznámky o panu z La Trappe. Několikrát jsem ho varoval, aby nechal tohoto tématu, že v každém jiném mu ponechávám vše, co by chtěl říct, a budu s ním žertovat, ale že toto je silnější než já a že ho prosím, aby ušetřil mou trpělivost a výpady, jež bych nedokázal zadržet. Navzdory těmto velmi často opakovaným upozorněním se pustil do tohoto tématu v Marly, v komnatě paní ze Saint-Simon, kde jsme obědvali a kde zůstaly s námi jen paní z Châtelet a z Nogaret. Nejprve jsem promluvil, poté jsem mu připomněl, co jsem mu tolikrát opakoval; on stále pokračoval ve svém, a od žertovné řeči k žertovné řeči, čím dál trpčí, aniž by se už ovládal, mi s pohrdavým výrazem vůči panu z La Trappe utrousil, že to je můj patriarcha, před nímž je každý jiný ničím.

Toto slovo konečně přeplnilo míru. „Je pravda," odpověděl jsem rozohněným tónem, „že to je, ale vy i já máme každý toho svého, a rozdíl mezi oběma je ten, že ten můj nebyl nikdy soudně odsouzen." Pan z Cambrai byl už tehdy dávno odsouzen v Římě. Při těchto slovech se Charost zapotácel (stáli jsme), chtěl odpovědět a koktal; hrdlo mu otéká, oči mu vylézají z hlavy a jazyk z úst. Paní z Nogaret vykřikla, paní z Châtelet skočila po jeho kravatě, kterou mu rozvázala, a po límci jeho košile, paní ze Saint-Simon se rozběhla ke džbánu vody, trochu ho polila, snažila se ho posadit a přimět ho, aby se napil. Já, nehybný, jsem pozoroval tak náhlou proměnu, jakou působí přemíra hněvu a vrchol zaslepenosti, aniž bych přesto mohl být nespokojený se svou odpovědí. Trvalo mu déle než tři nebo čtyři Otčenáše, než se vzpamatoval, a jeho první slova byla, že to nic není, že je v pořádku, a poděkoval dámám. Tehdy jsem se mu omluvil a připomněl mu, že jsem mu to přece dobře říkal. Chtěl odpovědět, dámy ho přerušily. Mluvilo se o něčem docela jiném, Charost se dal do pořádku a odešel krátce nato. Nebyli jsme spolu ani na okamžik méně zadobře ani méně otevření, a to hned týž den; ale co jsem tím získal, bylo, že si už nikdy nic nedovolil ohledně pana z La Trappe. Když odešel, dámy mě pokáraly a všechny tři se do mě pustily; jen jsem se tomu smál. Pokud jde o ně, nemohly se vzpamatovat z úžasu a hrůzy nad tím, co viděly, a domluvili jsme se, kvůli té věci i kvůli Charostovi, že o tom nikomu nebudeme mluvit; a skutečně, nikdo se o tom nikdy nedozvěděl.

3. *Vysvětlivka:* Vévoda z Charost, syn vévody z Béthune (viz výše). Scéna ilustruje autorovu vášnivou oddanost opatu de Rancé; narážka „nebyl nikdy soudně odsouzen" cílí na papežské odsouzení Fénelonových Maxim svatých (breve *Cum alias*, 12. března 1699) — příhoda se tedy odehrála později, než kam ji autor v líčení roku 1698 zařazuje, jak sám naznačuje slovy „byl už tehdy dávno odsouzen v Římě".

Podivná událost, kterou velkovévoda vzkázal Monsieurovi, nesmírně překvapila všechny v Paříži a u dvora, kdo znali Carettiho.[4] Byl to Ital, jenž se tam dlouho zdržoval a vydělával si peníze jako léčitel-empirik. Jeho léky měly jistý úspěch. Lékaři, závistiví jako obvykle, mu dělali všemožné potíže, pak úklady, aby ho zdiskreditovali, a co nejvíce těžili z nezdarů, které ho potkávaly. I ty nejlepší a nejobratnější léky selhávají u mnoha nemocí; tím spíš u takových lidí, kteří dávají tentýž lék, nanejvýš přestrojený, na všechny druhy neduhů, a kteří se nazdařbůh pouštějí i do těch nejzoufalejších případů a lidí v agónii, u nichž už lékaři nic nedokáží, v naději, že pokud se tito nemocní zotaví, bude se křičet o zázraku léku a lidé se za nimi poženou, a pokud neuspějí, budou mít zcela legitimní omluvu v tom, že tito nemocní čekali až do krajnosti, než je zavolali. Caretti takto žil dost dlouho a neměl jinou obživu než svou vynalézavost. Měl ducha, výřečnost, rozvahu; uspěl natolik, že si vysloužil jistou pověst. Caderousse, tehdy velmi společenský a už dlouho s beznadějně nemocnými plícemi, se svěřil do jeho rukou a dokonale se uzdravil. To mu zjednalo velké postavení, jež pak podepřely i další velmi krásné léčby.

Nejpodivuhodnější byla léčba pana z La Feuillade, slavnostně opuštěného lékaři, kteří to potvrdili podpisem, a bez této formality se do toho Caretti odmítl pustit. Umíral na to, že před nějakou dobou přestal nosit kanylu, kterou měl od velkého zranění, jež kdysi utrpěl, když byl proboden skrz naskrz. Caretti ho dokonale a rychle vyléčil. Za takové podniky si účtoval velmi mnoho a nechával si skládat velké zálohy.

Zbohatlý a poctěný, navzdory lékařům, a s významnými přáteli, si začal hrát na urozeného pána a prohlašovat se za člena rodu Caretti, dědice rodu Savoli; že mu jiní, mocnější dědicové než jeho otec, odňali toto bohaté dědictví i jeho vlastní majetek a přivedli ho na mizinu a k řemeslu, jímž se živil. Vysmívali se mu i jeho vlastní ochránci; nikdo mu to nechtěl věřit; on na tom vždy trval, a když se nakonec cítil dost zámožný, řekl, že se chystá dokázat, že má pravdu, a získal od Monsieura doporučení své osoby a svých zájmů pro velkovévodu. Poté podnikl několik cest do Bruselu a několik léčení v Nizozemí a znovu tudy projel, když skutečně odjížděl do Itálie. Po čtyřech či pěti letech vyhrál svůj proces ve Florencii, a velkovévoda vzkázal Monsieurovi, že jeho původ a jeho právo byly uznány; že mu bylo přiznáno sto tisíc liber renty v církevním státě a že se domnívá, že ho papež uvede do držby. Tento empirik pak vskutku ještě dlouho žil jako velký pán.

Krása paní ze Soubise dovršila to, co začaly intriky Frondy a přízeň proslulé vévodkyně z Chevreuse a její švagrové,[5] krásné paní z Montbazon. Vysvětlím to co nejstručněji, jak jen budu moci.

4. *Vysvětlivka:* Anekdota o italském léčiteli-šarlatánovi Carettim, jenž si nárokoval urozený původ a nakonec svůj nárok skutečně vysoudil u toskánského velkovévody, je typickou saint-simonovskou ukázkou dobové důvěřivosti i skepse vůči lékařské praxi.
5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Vévodkyně z Montbazon nebyla švagrovou, nýbrž macechou vévodkyně z Chevreuse. Viz Tom 2, kap. X.

Kapitola devátá

1

Nikdy nikdo z rodu Rohanů nepomyslel na to, že by byl knížetem; nikdy u nich nebylo svrchovanosti, ani v Bretani, ani ve Francii; od té doby, co přišli do Francie za Ludvíka XI., neměli žádné jiné vyznamenání než to, jaké odpovídalo postavení, které si zasloužily jejich rozsáhlé pozemkové državy, jejich vysoké sňatky a urozenost, která sice nemá jiný původ než šlechtický a nikdy nebyla od tohoto stavu odlišena, přesto však byla daleko nad obyčejnou šlechtou a dala se označit za nejvyšší jakosti. Díky svému baronství měli v Bretani druhé místo, o něž se pak střídali s barony z Vitré, což se ovšem nijak netýkalo jejich mladších synů; ačkoli pocházeli z více než jedné sestry bretaňských vévodů, nedokázali si vymoci žádnou přednost před ostatními mladšími syny bretaňské šlechty, a Alain VI., vikomt z Rohanu, byl kolem roku 1300 donucen Janem II., vévodou bretaňským, uznat, že podle zvyklosti té provincie musí být všichni mladší synové rodu Rohan[2] manskými leníky[3] bretaňského vévody a že vévoda má právo vybírat z jejich pozemků všechny lenní dávky a užitky, jaké mohl vybírat z pozemků svých ostatních svobodných poddaných. Právě tento bretaňský vévoda zahynul zavalen zřícenou zdí v Lyonu při vjezdu papeže Klimenta V., kde doprovázel Filipa Sličného, který jej roku 1297 jmenoval vévodou a pairem; zemřel v Lyonu 18. listopadu 1305, čtyři dny po zřícení oné zdi.[4] Od té doby

1. *Vysvětlivka:* Tato kapitola je rozsáhlou genealogickou odbočkou, jejímž cílem je dokázat, že rod Rohan nikdy neměl a nemá nárok na knížecí hodnost (postavení tzv. *prince étranger*, cizího knížete, u francouzského dvora) — na rozdíl od skutečně suverénních rodů. Spor o toto postavení byl v době psaní Pamětí živý (týkal se zejména větví Rohan-Soubise a Rohan-Guéméné) a Rohanové, kteří knížecí pocty u dvora fakticky požívali už za Ludvíka XIV. (srov. kap. X), o jejich plné uznání usilovali ještě po Saint-Simonově smrti (1755). Autor zde tedy polemizuje s nárokem, jenž byl v jeho době teprve prosazován, a snaží se doložit — s notářskou pečlivostí, jaké je jinak schopen jen ve sporech o přednost (srov. spor o přednost pana z Luxembourgu, Tom 1, kap. VIII–XI, XV, XX) — že žádná větev rodu Rohan v minulosti knížecí hodnost neužívala.
2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Mladší synové šlechtických rodů, z latinského *juniores*.
3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Manským leníkem (*homme lige*) se nazýval vazal vázaný ke svému pánovi přísnějšími povinnostmi než ostatní vazalové. Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 2, č. I).
4. *Ediční poznámka:* Zeď se zřítila 14. listopadu 1305 při slavnostním průvodu po korunovaci papeže Klimenta V. v Lyonu; Jan II., vévoda bretaňský, podlehl zraněním 18. listopadu 1305, jak uvádí i text.

se na tom nic nezměnilo. Pro mladší syny tedy neplatí žádná přednost před mladšími syny jiných šlechtických rodů bretaňských. Nyní k prvorozeným.

Alain IX., vikomt z Rohanu, byl bezpochyby ten, kdo svým velkým jměním, svými vysokými sňatky i sňatky svých dětí přinesl rodu, jehož byl hlavou, nejvíce cti. Jeho matka byla dcerou connétabla z Clissonu; jeho první žena, z níž nevzešlo mužské potomstvo, byla dcerou Jana V., vévody bretaňského, a Johany, dcery Karla Zlého, krále navarrského. Druhá žena téhož Alaina, rozená Lotrinská-Vaudemontská, pokračovala v linii, k níž se ještě vrátím. Z prvního manželství provdal svou druhou dceru za Jana Orleánského, hraběte z Angoulême, druhého syna vévody Orleánského, bratra Karla VI., zavražděného na rozkaz vévody Burgundského; a tato Rohanová byla matkou Karla Orleánského, hraběte z Angoulême, otce krále Františka I. To je jistě velkolepost, a onen Alain IX., vikomt z Rohanu, ji po celý svůj život podpíral svými úřady a postavením. Přesto Petr, vévoda bretaňský, syn Jana VI., vévody bretaňského, bratr tehdy již zesnulé manželky téhož vikomta z Rohanu, nařídil 25. května 1451 na plném sněmu ve Vannes, že řečený Alain IX., vikomt z Rohanu, bude první den zasedat na prvním místě po levé straně, hned po pánech vévodovy krve; že druhý den bude toto místo zaujímat Guy, hrabě z Lavalu, a tak se budou střídat, dokud se tento posledně jmenovaný nebo jeho nástupci nestanou vlastníky panství Vitré.

Tak se to i dělo, totiž že vlastnictví rušilo střídání a že vikomt z Rohanu si na ně nemohl činit nárok vůči baronovi z Vitré, jenž měl před ním mít vždy přednost. Je třeba poznamenat, že onen hrabě z Lavalu, o němž je zde řeč, byl z bretaňského rodu Montfort, dávno vymřelého a skrze dědičku splynulého s rodem La Trémoille, který od něj získal Vitré i Laval, jež tito Montfortové sami získali stejným způsobem, skrze dědičku ze starší větve Laval-Montmorency.

Máme zde tedy prvorozeného z rodu Rohanů a vikomta z Rohanu, na samém vrcholu veškeré nádhery, jak podléhá rozhodnutému a přijatému střídání s hrabětem z Lavalu, jenž, jakmile se stal vlastníkem panství Vitré, měl před ním mít vždy přednost; a mladší syny čili kadety rodu Rohan, ve všem a naprosto stejné jako mladší syny všech ostatních šlechtických rodů bretaňských — a to na základě obou rozhodnutí, jež jsem právě uvedl a jež byla od té doby vždy dodržována.

Jan II., syn právě zmíněného Alaina IX. a jeho druhé ženy Marie Lotrinsko-Vaudemontské, se roku 1461 oženil s Marií, dcerou Františka I., vévody bretaňského, a Isabely Stuartovny, dcery Jakuba I., krále skotského. Tato vikomtka z Rohanu neměla bratra, jen sestru, jež byla první, bezdětnou ženou Františka II., posledního vévody bretaňského, který pak s Grailly-Foixovou, jejíž matkou byla Eleonora Navarrská, zplodil Annu, dědičku bretaňského vévodství, dvakrát francouzskou královnu, s níž — totiž po její smrti — byla Bretaň připojena ke koruně. Tento vikomt z Rohanu neměl mužské potomky, kteří by zanechali vlastní potomstvo, jen dvě

dcery, jež se provdaly v rámci vlastního rodu: starší za syna maršála de Gié, mladší za pána z Guéméné.

Nevzešli tedy žádní mužští potomci z dcer bretaňských a dosud nic, co by zavánělo knížecí hodností. Vraťme se zpět.

Jan I., vikomt z Rohanu, děd Alaina IX., vikomta z Rohanu, o němž jsem hovořil na začátku, byl synem Rostrenanové a výrazně se angažoval ve straně Karla z Blois, čili Châtillonově, proti straně Montfortově, tedy mladším synům bretaňského rodu, soupeřícím o toto vévodství, jež nakonec připadlo druhé straně. Tento vikomt z Rohanu se oženil s dědičkou Léonu, s níž zplodil Alaina VIII., otce Alaina IX., vikomtů z Rohanu, poté se roku 1377 oženil podruhé s Janou Mladší, poslední dcerou Filipa III., hraběte z Évreux, syna mladšího syna krále Filipa III. Smělého, jenž se sňatkem s dědičkou Navarry, dcerou krále Ludvíka X. Hašteřivého, stal králem navarrským. Tato vikomtka z Rohanu tak byla sestrou Karla Zlého, krále navarrského, Blanky, druhé ženy krále Filipa z Valois, Marie, první ženy Petra IV., krále aragonského, a Anežky, ženy Gastona Phoeba, hraběte z Foix, tak proslulého u Froissarta. Je také třeba poznamenat, že Filip III., král navarrský, zemřel roku 1343 a jeho žena Jana Francouzská roku 1349.

Karel Zlý zemřel až roku 1385, ale v jakém stavu, a už kolik let! Filip z Valois zemřel roku 1350; Blanka Navarrská, jeho druhá žena, zemřela až roku 1398 a měla jen jednu dceru, jež se neprovdala. Aragonská královna zemřela roku 1346 a hraběnka z Foix nezanechala děti. Z těchto dat je tedy zřejmé, že otec, matka, sestry — kromě jedné bezdětné a v ústraní žijící vdovy — i švagři, kromě hraběte z Foix, všichni zemřeli dříve, než byl uzavřen tento sňatek vikomtky z Rohanu; a podíváme-li se blíže, nenajde se žádné potomstvo než potomstvo Karla Zlého, jenž tento sňatek přežil, a potomstvo z tohoto sňatku samého, který byl nicméně nesmírně vznešený. Vzešel z něj jen jeden syn, jehož syn byl otcem Ludvíka z Rohanu, pána z Guéméné, jenž se oženil se starší dcerou posledního vikomta z Rohanu, a maršála de Gié, jehož druhý syn se oženil s druhou dcerou posledního vikomta z Rohanu, jak jsem již řekl.

Ačkoli je větev Guéméné prvorozená, protože přímá linie vikomtů vymřela a starší dcera posledního vikomta se provdala právě do ní, promluvím nejprve o větvi Gié, ačkoli je mladší, protože v ní se najde více látky než v oné druhé, a také proto, že již vymřela.

Maršál de Gié se natolik proslavil, že o něm netřeba nic dodávat; ale mezi všemi jeho úřady a sňatky — i sňatky jeho nejstaršího syna se dvěma dcerami z rodu Armagnac, jež jim přinesly hrabství Guise — bylo v jeho postavení tak málo knížecího, že parlament, jenž dostal příkaz účastnit se pohřbu arcibiskupa lyonského, jeho syna, zemřelého v Paříži roku 1536 během shromáždění, které tam svolal František I., odpověděl, že soud s ohledem na zásluhy zesnulého maršála de Gié a jeho syna mu ochotně prokáže poctu, jakou byl zvyklý prokazovat knížatům a velmožům království. Kdyby ovšem tento prelát měl hodnost opravňující jej k této poctě,

parlament by mu ji prokázal ihned, bez jakékoli odpovědi; je tedy vidět, že odpověděl jen proto, aby dal najevo, že na pohřeb půjde nikoli z důvodu hodnosti, ale s ohledem na zásluhy otce i syna.

Kromě tohoto arcibiskupa, jenž o sobě mezi duchovenstvem hodně dal mluvit, měl maršál de Gié ještě dva další syny; větev staršího z nich vymřela s jeho vnukem, a o žádném z nich není co poznamenat. Sestry tohoto posledního se provdaly: starší za Beauvilliera, od něhož pochází vévoda z Beauvilliers, mladší za markýze z Rothelinu, bratra a strýce vévodů z Longueville; z tohoto sňatku vzešel Léonor, vévoda z Longueville, od něhož pocházejí všichni ostatní [z tohoto rodu] a jejž tak vyzdvihly jeho matka i jeho žena. Dnešní Rothelinové jsou levobočky právě tohoto markýze z Rothelinu.

Druhý syn maršála de Gié, mladší zeť posledního vikomta z Rohanu, měl jen jednoho syna, jenž uzavřel skvělý sňatek. Oženil se s Isabelou, dcerou Jana, pána z Albretu, a Kateřiny z Grailly, řečené z Foix, královny navarrské. To je třeba vysvětlit.

Byla dcerou Gastona, prince z Viane, a Magdaleny Francouzské, mladší sestry Ludvíka XI.; a princ z Viane byl Grailly, řečený z Foix, protože do jeho rodu připadla dědička Foixů s hrabstvími Foix, Bigorre a Béarn, jež ti vlastnili; [on sám] byl synem Gastona IV., hraběte z Foix atd., jehož Karel VII. učinil roku 1458 hrabětem-pairem Francie, a Eleonory, dcery Jana II., krále aragonského, a jeho druhé ženy Blanky, dědičné královny navarrské.

Eleonora zdědila [navarrský trůn], přežila svého syna Gastona a zemřela čtyřicet dva dny po své korunovaci v Pamploně.

Gaston, její syn, princ z Viane, zanechal jen syna a dceru: syn byl korunován v Pamploně a zemřel o tři měsíce později v Pau roku 1482, otráven v mladém věku a neženatý. Kateřina, jeho jediná sestra, nastoupila po něm a byla rovněž korunována v Pamploně se svým manželem Janem z Albretu roku 1494. Došlo k roztržce a roku 1512 je z jejich království vyhnal Ferdinand Katolický, král aragonský, jenž se ho zmocnil, a od té doby zůstala Navarra při Španělsku. Oba zemřeli žalem, on roku 1516, ona roku 1517, a z dětí, které o sobě daly vědět, zanechali jen Jindřicha z Albretu, krále navarrského, hraběnku z Astarac-Grailly-Foix, zemřelou bez dětí, a Isabelu, provdanou roku 1534 za Reného I. z Rohanu, syna druhého syna maršála de Gié — takže se stalo, že René I. z Rohanu si vzal sestru otce Johany z Albretu, matky našeho krále Jindřicha IV.

Po tomto výkladu si alespoň myslím, že mi nikdo nebude vyčítat, že jsem zatajil cokoli z velkoleposti rodu Rohan.

Z tohoto sňatku Reného I. z Rohanu a Isabely z Albretu vzešli synové, kteří ničím nevynikli, a dcera, jež na sebe upozornila až příliš. Ale právě tímto sňatkem — osudově šťastným, jak se to opakovalo z větve do větve a z generace do generace v rodu Rohan — se rodu dostalo prvního vyznamenání, jaké mu kdy bylo uděleno.

Pan z Nemours, jehož duchaplnost, půvab a galantnost byly tak opěvovány, zplodil dítě s touto dcerou Rohanů, zvanou slečna z La Garnache, pod slibem sňatku; současně byl v dobrých vztazích s paní z Guise.

Všechna tato dobrodružství by mě zavedla příliš daleko; šlo o Annu z Este, jejíž matka byla druhou dcerou Ludvíka XII. Pan z Guise byl zabit Poltrotem; paní z Guise, když vyčkala, co vyžadovala slušnost, si chtěla vzít pana z Nemours. On si nic lepšího nepřál, a přesto zatím vodil za nos slečnu z La Garnache. Nakonec to trvalo tak dlouho, že ztratila trpělivost a odhalila příčinu. Ona spustila hlasitý křik a paní z Guise nasadila povýšený tón, k němuž ji opravňovala sláva její matky a moc rodu Guise, jímž disponovala a jenž ve svých velkých záměrech nacházel v tomto druhém sňatku svůj prospěch. Nebylo třeba víc, aby se pobouřila navarrská královna Johana z Albretu a s ní vše, co drželo s její stranou i se stranou bourbonských princů proti Guisům.

Navarrská královna se s veškerou touto podporou ohradila, že nestrpí, aby pan z Nemours takto urazil dívku, jež měla tu čest být její neteří; a ubohý pan z Nemours byl notně v úzkých. Nikdo ze zúčastněných v tom nesehrál pěknou roli. Paní z Guise chtěla pana z Nemours od jeho slova odtrhnout silou. Pan z Nemours uznával, že je dal, neodvažoval se je porušit, a přece je nechtěl dodržet. Ta dobrá La Garnache zůstávala oklamána, a zatímco čekala, jak její sňatek dopadne, dělala ze své potupy hlavní kus svého spisu a hlavní sílu křiku svých ochránců.

Konec toho všeho byl, že jí zbyla jen hanba a jejím ochráncům jen marný křik, a pan z Nemours se roku 1566 oženil s paní z Guise. Slečna z La Garnache zmizela a odešla vychovávat své dítě v ústraní, kde žilo a zemřelo. Po několika letech, protože neúnavná vytrvalost a umění vždy se nějak vykroutit jsou dalším zvláštním dědičným rysem rodu Rohan, se slečna z La Garnache napůl znovu objevila, pokusila se vzbudit u paní z Nemours soucit a získat skrze ni nějaké odškodnění. Nakonec ji dojala a paní z Nemours pro ni osobně, bez jakéhokoli nástupnictví po ní, vymohla povýšení panství Loudun na vévodství bez pairství, roku 1576.

Slečna z La Garnache se pak zcela znovu objevila pod jménem vévodkyně z Loudunu a požívala vévodské hodnosti, jež s tímto vévodstvím zanikla její smrtí. Taková je první epocha jisté hodnosti v tomto rodu — nikoli hodnosti náležející rodu Rohan jako takovému, který přes všechny tyto tak velké a bezprostřední sňatky žádnou takovou hodnost nikdy neměl a nikdy si na ni nečinil nárok.

René II. z Rohanu, bratr vévodkyně z Loudunu a stejně jako ona syn Isabely Navarrské, se ničím zvlášť neproslavil, stejně jako jeho ostatní bratři, ale ti nezanechali potomstvo, on ano. Jeho dva synové a dvě dcery o sobě všichni dali hodně mluvit; a jako jejich otec, jenž se stal hugenotem, a ještě více jako jejich matka, jež byla hrdinkou této strany, i oni se k ní přihlásili. Ona byla vdovou po Karlu z Quellenecu, baronu z Pontu, zahynulém při bartolomějské noci, a dcerou a dědičkou Jana Larchevêqua, pána ze Soubise, a Bouchardové z Aubeterre. Ona i obě její dcery se

proslavily v La Rochelle, kde za obležení, jež tam vedl Ludvík XIII., vytrvaly do nejkrajnějších mezí, až jedly kůži svých kočárů.

Její starší dcera, pokud možno ještě zarputilejší než ona sama, zemřela zanedlouho žalem nad dobytím města na zámku Parc v Poitou, kam byly po odchodu z La Rochelle vypovězeny. Matka tam zemřela o dva roky později, roku 1631, a druhá dcera je obě přežila až do roku 1646 — obě zůstaly neprovdány.

Měly mezi sebou ještě jednu sestru, jež byla roku 1604 první ženou falckého knížete ze Zweibrückenu (Deux-Ponts) a zemřela roku 1607.

Jejich dva bratři byli Jindřich a Benjamin z Rohanu, pán ze Soubise.

Jindřich byl posledním vůdcem hugenotů ve Francii. Vévoda ze Sully, vrchní intendant financí, u Jindřicha IV. tak dobře zapsaný a rovněž hugenot, jej u Jindřicha IV. velmi protěžoval z nenávisti k maršálovi z Bouillonu. Jindřich IV. jej roku 1603 učinil vévodou a pairem a necelé dva roky nato mu pan ze Sully dal svou dceru za manželku.

Byl to tento velký muž, jenž se tak proslavil v čele poražené strany a jenž se, po smíření se dvorem, ještě více vyznamenal jednáními, jimiž byl pověřen ve Švýcarsku, i svými skvělými činy v čele královského vojska ve Valtellině, kde roku 1638 zemřel na následky zranění s pověstí velkého vojevůdce i velkého státníka. Zanechal jen jedinou dceru a dědičku, jež roku 1645, proti vůli matky, přinesla veškerý jeho velký majetek věnem Jindřichu Chabotovi pod podmínkou, že on i jejich potomstvo ponesou jméno a znak Rohanů; a [Chabot] byl, jak známo, jmenován vévodou a pairem novými listinami, s pořadím ode dne svého přijetí v parlamentu. Matka, jež byla hugenotka, si tento sňatek nepřála, ale dcera, jež byla katolička, podpořena panem Gastonem a panem Princem, se jí vysmála.

Z tohoto sňatku vzešli vévoda z Rohanu, druhá žena pana ze Soubise, druhá žena prince z Espinoy a paní z Coetquen, které jsme všichni znali.

Pan ze Soubise, bratr onoho velkého vévody z Rohanu, o sobě dal slyšet jen odvahou a zarputilostí svých ustavičných odbojů, ač jej král u příležitosti míru daného roku 1626 hugenotům jmenoval vévodou na brevet. Od dobytí La Rochelle už o něm ve Francii nebylo slyšet a zemřel bez vážnosti v Anglii, kam se uchýlil, aniž se kdy oženil, kolem roku 1641.

Máme zde tedy doživotní vévodkyni, vévodu a paira a vévodu na brevet v rodu Rohan. Ale tato generace začíná ukazovat ještě něco jiného. Pan ze Sully, když sjednával sňatek své dcery, tak dobře vylíčil Jindřichu IV. čest, kterou má tato větev Rohanů z toho, že mu je velmi blízce příbuzná, a dokonce dědičkou Navarry, kdyby neměl děti, skrze Isabelu Navarrskou, jeho pratetu a jejich babičku, že vymohl milostivou taburetku pro dvě sestry svého zetě — třetí byla již provdána —, avšak s výslovným prohlášením, že se tak děje jen z ohledu na toto jediné hledisko blízkého příbuzenství s Navarrou, že se toto vyznamenání netýká rodu Rohan jako takového

a že nepřejde ani za hranice těchto dvou dcer. To je první epocha hodnosti, či spíše poct bez skutečné důstojnosti v rodu Rohan — nikoli náležejících tomuto rodu.

Při zásnubách a sňatku pana Gastona se slečnou z Montpensier neměli knížata ani velmoži žádné pořadí, šli mezi sebou bez ladu a skladu a řadili se, jak se dalo. Dámy nebyly toho názoru, že by měly dělat totéž, a chtěly jít v pořadí. Bylo to v Nantes a obřad vedl kardinál z Richelieu. Vévodkyně z Rohanu, jež kráčela za vévodkyní z Halluyn, jíž se také někdy říkalo maršálka ze Schombergu, ji chtěla předejít. Ta se bránila; hádka se rozohnila; ze slov přešly ke strkanicím a škrábancům. Skandál netrval dlouho a spor byl na místě rozsouzen a rozhodnut ve prospěch paní z Halluyn jako starší [v hodnosti] před paní z Rohanu, jež se rozsudku podřídila.

To je první epocha nároku, a byl to nárok nešťastný: navíc není zdaleka jasné, že by se týkal rodu Rohan jako takového, jenž až dosud a ještě dlouho poté žádný takový nárok neměl, nýbrž šlo spíše o starobylost mezi vévodkyněmi, neboť je vidět, že paní z Rohanu se s žádnou jinou nepřela. Paní z Halluyn byla dcerou pana z Pienne, zabitého ještě za života jeho otce na rozkaz vévody z Mayenne ve Fère, jehož byl guvernérem roku 1592, a jeho otec byl na počátku roku 1588 jmenován vévodou a pairem. Ten oženil svého syna, pana z Pienne, s dcerou maršála de Retz, z níž vzešel jen jeden syn, zemřelý mlád roku 1598, a paní z Halluyn, o níž je zde řeč.

Provdala se za nejstaršího syna vévody z Épernonu, a k příležitosti tohoto sňatku bylo pro ně znovu zřízeno vévodství-pairství Halluyn, avšak se starým pořadím podle nevěstina dědečka. Rozešli se, manželství bylo zrušeno a neměli děti.

Roku 1620 se paní z Halluyn provdala za pana ze Schombergu s listinami o pokračování pairství, takže paní z Rohanu, jejíž zřízení bylo starší než obě pokračování pairství, jichž paní z Halluyn dosáhla při obou svých sňatcích, neměla asi tak docela nepravdu, když se hněvala, že ji vidí sahat zpět až k prvnímu zřízení jejího dědečka, staršímu než zřízení Rohanů. Ostatně se nezdá, že by si tato vévodkyně z Rohanu, dcera pana ze Sully a matka dědičky, jež se provdala za Chabota, kdy jindy na cokoli činila nárok nebo se o cokoli přela, kromě této směšné příhody, kterou jsem chtěl vylíčit, abych nic nevynechal. Přejděme nyní k větvi Guéméné.

Ludvík z Rohanu, pán z Guéméné, starší bratr maršála de Gié, jehož větev jsem právě vyčerpal, neposkytuje nic pozoruhodného, stejně jako tři následující generace. Čtvrtou byl Ludvík VI. z Rohanu, jenž nechal povýšit panství Montbazon na hrabství a panství Guéméné na knížectví, roku 1547 a 1549.[5]

Ve Francii je řada takto zřízených knížectví, z nichž žádné nikdy nedalo ani nedává panství žádné zvláštní vyznamenání, kromě jména, a stejně tak nikomu z těch, kdo toto zřízení získali, ani jejich nástupcům. I tento Ludvík z Rohanu tedy žil a

5. *Vysvětlivka:* Knížectví Guéméné a hrabství Montbazon patřila mezi četná tzv. erekční knížectví a hrabství ve Francii — tituly udělené královskou listinou, jež samy o sobě nezakládaly žádnou zvláštní přednost u dvora, na rozdíl od skutečně suverénních knížectví nebo starobylých pairství. Právě o rozdíl mezi takovým čistě titulárním knížectvím a skutečným nárokem na knížecí hodnost pojednává celá tato kapitola.

zemřel bez jakékoli hodnosti či pocty, stejně jako jeho předkové, a bez sebemenšího nároku. Nyní však je třeba dávat pozor na vše, co z něj vzejde. Oženil se se starší dcerou posledního Rohana z větve Gié, jenž byl bratrem paní z Beauvilliers a z Rothelin-Longueville, jak jsem uvedl výše, a jenž byl roku 1548 vyslancem v Římě; tento [tchán] se pak podruhé oženil se sestrou svého zetě, z níž neměl děti.

Z tohoto Ludvíka VI. z Rohanu a Eleonory Rohan-Gié vzešli čtyři synové a pět dcer, jež se — podobně jako předchozí ženy tohoto rodu, a dokonce i několik vdov po pánech z Rohanu — provdaly za pány, ba i za pouhé šlechtice.

Oni čtyři synové byli: Ludvík, v jehož prospěch Jindřich III. roku 1588 povýšil vévodství Montbazon na vévodství-pairství; zemřel o rok později bez dětí; Petr, kníže z Guéméné, jenž s Lenoncourtovou[6] zanechal jen jednu dceru, Annu z Rohanu, provdanou za syna jeho bratra, o němž bude řeč, tedy za svého vlastního bratrance; Herkules, vévoda a pair z Montbazonu na základě nového zřízení Jindřichem IV. roku 1595, s hodností podle tohoto nového zřízení; a Alexandr, markýz z Marigny, zemřelý bez dětí poté, co přijal jméno hrabě z Rochefortu — na toho je třeba pamatovat.

Zmíněný Herkules, vévoda z Montbazonu, byl velký lovčí, guvernér Paříže a Île-de-France, rytíř Řádu Svatého Ducha, přijatý roku 1597 v pořadí své vévodské hodnosti; muž rozumný a duchaplný, jenž hrál významnou roli, a jeho žena a jejich děti ještě mnohem větší. Unaven jejich intrikami, které sice — jak už je hvězda rodu Rohan — rodu prospívaly, ale příliš cti mu nepřinášely, nechal je konat a uchýlil se do Touraine, kde zůstal dlouhá léta a kde ve věku osmdesáti šesti let zemřel roku 1654, aniž se kdy vzdal svého vévodství. Roku 1628 se podruhé oženil s Marií, dcerou Clauda z Avaugouru a Kateřiny Fouquetové z La Varenne. Praděd tohoto Clauda z Avaugouru v přímé mužské linii byl levobočkem posledního vévody bretaňského; [Claude sám] byl otcovským dědem dnešního hraběte z Vertus.

Z prvního manželství: pan z Montbazonu (Ludvík, kníže z Guéméné, později vévoda z Montbazonu), a connétablová z Luynes, matka vévody z Luynes, jež se roku 1622 podruhé provdala za vévodu z Chevreuse, nejmladšího syna vévody z Guise, zabitého v Blois, a jež se pod tímto druhým jménem stala tak proslulou.

Z druhého manželství: pan ze Soubise, jehož jsme všichni znali, otec knížete a kardinála z Rohanu, a Anna z Rohanu, jež byla druhou ženou vévody z Luynes, syna své sestry, s nímž měla hraběte z Albertu, rytíře z Luynes a několik dcer, všechny provdané.

Kníže z Guéméné byl muž velkého ducha, a ještě více jím byla jeho žena Anna z Rohanu, dcera Petra, knížete z Guéméné, staršího bratra jeho otce. On, ona a paní z Chevreuse po celý svůj život tvořili jediný celek, a s nimi jako čtvrtá jejich macecha,

6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Matkou Anny z Rohanu byla Magdalena z Rieux-Châteauneuf. Byl to Herkules z Rohanu, kdo se v prvním manželství oženil s Marií z Lenoncourtu.

druhá žena jejich otce, jež měla stejně tolik ducha a intrikánství jako oni; a co lze pokládat téměř za zázrak — všechny tři byly dokonale krásné a velmi galantní, aniž jejich krása či galantnost kdy mezi nimi vyvolaly sebemenší mráček žárlivosti nebo rozepře.

Kníže z Guéméné nejenže viděl příliš jasně, aby nevěděl, co se v jeho domě děje, ale nacházel v tom i svůj prospěch, a proto to nejen pokládal za velmi dobré, ale byl i účasten důvěrností, aniž to navenek dával znát. Užitečné ponaučení pro velikost rodu, jsou-li v něm krásky, jež umějí užívat svých půvabů — šťastně osudové, opakuji ještě jednou, pro rod Rohan, a pan ze Soubise se ho tak přesně a tak užitečně přidržel.

Kapitola desátá

Connétable z Luynes — ještě jím tehdy nebyl, ale nazývám ho tak, abych ho odlišil od jeho syna — se chtěl příjemně uvést do rodiny vévody z Montbazonu tím, že si v září 1617 vzal jeho dceru, a zároveň chtěl svou přízeň u dvora dát vyniknout mimořádným vyznamenáním. Vymohl, aby slečna z Montbazonu směla sedět [na taburetce před královnou] už od předvečera svatby s ním — milost, jež tím také končila, aniž se dotkla zbytku rodiny. Byla to zkrátka jednorázová milostivá taburetka, aby zazářila přízeň favorita a aby panu z Montbazonu dosvědčila, jak je tento sňatek králi milý.

Při jmenování [do Řádu Sv. Ducha] roku 1619 vymohl pan z Luynes věkovou dispens pro bratra své ženy, jemuž bylo teprve jedenadvacet let a jemuž se tehdy říkalo hrabě z Rochefortu; později přijal jméno kníže z Guéméné, jež nosil až do otcovy smrti. Pan z Luynes pro něj ještě vymohl, že bude mezi šlechtici tohoto jmenování kráčet první, totiž hned za ním samým, jenž byl posledním vévodou. To mu však nezabránilo, aby ho až do doby, než se sám stal vévodou po otcově smrti o pětatřicet let později, vždy bez potíží a bez jeho námitek předcházeli všichni šlechtici, kteří byli rytíři řádu déle než on.

Markýz z Marigny, bratr jeho otce, jenž byl rovněž zařazen do téhož jmenování, aby rodina favoritovy manželky byla zahrnuta beze zbytku, v něm kráčel mezi šlechtici na pětapadesátém místě a jen čtyři z celého jmenování byli po něm. Vidíme tedy, že přes veškerou přízeň pana z Luynes, jež se vždy celá soustředila na rodinu jeho ženy, přes tak důležitý úřad, jakým bylo tehdy guvernérství Paříže a Île-de-France, přes tak výhodnou hodnost, jako byla hodnost velkého lovčího u mladého krále tak vášnivě oddaného lovu, jako byl Ludvík XIII., a jehož syn měl po otci přežívací nárok, přes příklad milostivých taburetek udělených dvěma sestrám proslulého vévody z Rohanu, a přes onen jednodenní náskok taburetky paní z Luynes — přesto páni z Rohanu ještě nepomýšleli na to, že by měli mít pocty a vyznamenání nad netitulované urozené osoby, natož aby byli knížaty.

Zde však je počátek. Paní z Chevreuse byla odedávna v nejdůvěrnějším vztahu s královnou. Ludvík XIII. ji od dvora víc než jednou vypověděl, a po aféře u Val-de-Grâce, kdy byla královna prohledána a prohlédnuta až za ňadry kancléřem Séguierem — jenž si však právě tím způsobem, jak si v té věci počínal, zajistil její přízeň na celý zbytek života — paní z Chevreuse a paní Beringhenová uprchly z království a

několik dalších bylo vypovězeno a upadlo v nemilost; všechny je královna, jakmile se stala regentkou, povolala zpět a ihned odměnila.

Paní z Chevreuse tehdy ještě byla ve Flandrech, a ač se po svém návratu zklamala v domněnce, že bude naprostou paní královnina ducha i vlády, přesto si navzdory kardinálu Mazarinovi zachovala veškerou svou přízeň. Dějiny a paměti oné doby jsou plné toho, co vše způsobila Fronda, jež ovládla dvůr i stát a jíž pan Princ vděčil za své vězení a poté za své propuštění, a kardinál Mazarin dvakrát za své zdánlivé zhroucení.

Tytéž dějiny líčí palác Chevreuse a palác Guéméné jako střed veškerých porad Frondy, kde byli pan z Beaufort a koadjutor, pozdější kardinál de Retz, přímo zbožňováni a kde disponovali pařížským parlamentem i celou stranou. Paní z Chevreuse, jež si i v zájmech často tak protichůdných zájmům kardinála Mazarina vždy udržela své místo v královnině srdci a svůj vliv na její bázlivou, nedůvěřivou, nejistou a proměnlivou mysl, uvedla do královnina přátelství kněžnu z Guéméné, svou švagrovou, a vévodkyni z Montbazonu, jejich macechu; ale především paní z Guéméné se královně nesmírně zalíbila svou přívětivostí, půvabem a skrytou obratností ducha. To paní z Chevreuse z jedné strany pěstovala a z druhé chránila s takovou péčí, že paní z Guéméné byla přítomna všem soukromým dýchánkům a královna si ji tím více přibližovala, čím více se od ní dozvídala vše, co jí ta druhá — ovšem jen tolik, kolik jí sama chtěla — vyprávěla o intrice, do níž byla celá zapletena a z níž královně sdělovala jen to, co bylo užitečné pro jejich záměry.

Při těchto rozmluvách, ať už o samotě s královnou, nebo ve třech s ní a paní z Chevreuse, jí královna dovolovala sedět. Byla to výhoda pro delší hovor, jakou takto o samotě přiznávala i jiným, dokonce i komandérovi z Jars, jenž se bez okolků posadil do křesla. Královna často jezdila do Val-de-Grâce, paní z Guéméné ji tam navštěvovala. Někdy tam byly přijímány i jiné dámy a zastihly tam paní z Guéméné sedící; ta vstala a pak se bez okolků zase posadila, takže jak se okruh Val-de-Grâce postupně rozšiřoval, nenápadně a zdvořile zvykala tyto polosoukromé dýchánky na svou taburetku. Nakonec se macecha a švagrové domnívaly, že je čas jít dál. Paní z Guéméné začala do Palais-Royal jezdit jen zřídka, a úměrně tomu, jak si královna stěžovala na její nepřítomnost; pak nechala královnu, ať se sama ptá, proč ji nevídá, a nakonec tam přestala jezdit úplně. Královna o tom často mluvila s paní z Montbazonu a s paní z Chevreuse. Výmluvy se vyčerpaly a paní z Chevreuse si vybrala vhodnou chvíli, aby královně otevřeně řekla, oč jde. Překvapená královna se zdráhala přiznat jako právo to, co se dělo jen jako laskavost a nepozorovaná familiárnost bez důsledků. Paní z Chevreuse odpověděla, že každý ví, že sedí, a vídá ji tak ve Val-de-Grâce, jež už nelze nazvat soukromým dýchánkem vzhledem k počtu lidí, na něž se tento dýchánek rozšířil; že nevidí žádný rozdíl mezi Val-de-Grâce a Palais-Royal, ani proč by její švagrová, sedící před celým královniným dvorem na jednom místě, měla na jiném místě stát; a napůl po dobrém, napůl po zlém, s podvodem v zádech,

vymohla kněžně z Guéméné taburetku úplně a všude. Tato taburetka tehdy v rodu Rohan nepostoupila dále a nepřinesla mu žádná další vyznamenání.

Zároveň prokázala královna stejnou milost markýze ze Sencey, své dvorní dámě, jež byla kvůli ní vypovězena a jíž po nástupu regentství vrátila úřad, který jí byl odňat, a odměnila ji přežívacím nárokem pro její dceru, hraběnku z Fleix — obě vdovy, jež tak rovněž mají taburetku.

Požívaly jí několik let, dokud se řada urozených osob, podněcovaných panem Gastonem a panem Princem, nesešla ve velkém počtu, nevyzvala vévody, aby se k nim připojili, a jménem šlechty nepožadovala zrušení těchto taburetek i poct udělených pánům z Bouillonu za výměnu Sedanu — tu parlament nechtěl zaregistrovat s těmito články a několika dalšími, jež nejsou zapsány dodnes.

Tato shromáždění, jimiž chtěli princové vystrašit dvůr kvůli jiným vlastním záměrům, trvala dost týdnů na to, aby dvůr znepokojila obtížnějšími požadavky, což ho přimělo dohodnout se s panem Gastonem a panem Princem. Taburetky byly zrušeny a několik dalších drobných požadavků splněno, čímž tato shromáždění zcela skončila.

Dost dlouho poté dvůr definitivně a natrvalo získal navrch, a uražen tehdy vynucenými zrušeními, taburetky opět vrátil.

Pan ze Soubise — narozený, jak sám říkával, ale jen důvěrně mezi přáteli, se smíchem a sebechválou nad svým štěstím a moudrou politikou, jako pouhý šlechtic s příjmem čtyř tisíc liber ročně a nakonec se stavší knížetem se čtyřmi sty tisíci librami ročně — se oženil s bohatou vdovou, jež sama o sobě ani po svém prvním manželovi, s nímž neměla děti, nebyla ničím významná a jež mu manželskou smlouvou dala celý svůj majetek. Ona sama nikdy neseděla a pan ze Soubise ani nikdo z jeho rodiny na to ani nepomyslel. Tato žena zemřela roku 1660. S majetkem, jenž panu ze Soubise zůstal, se jeho rodina začala zabývat myšlenkou znovu ho oženit a z toho vytěžit.

Paní z Chevreuse, stále v nejlepších vztazích s královnou — o to víc, že nepokoje již dávno pominuly a kardinál Mazarin, jenž by byl překážkou jejím vysokým záměrům, zemřel roku 1661 — vymyslela spojit svůj vliv s vlivem paní z Rohanu, jež byla podobně jako ona bez dvorské přízně, ale velmi vážená, aby sjednala sňatek její nejstarší dcery a přitom jí vymohla taburetku. Bylo to roku 1663. Pan z Louvois byl tehdy ještě příliš malý chlapec a jeho otec příliš obratný a příliš politik, aby se odvážil hnout před panem z Turenne, k čemuž se vzchopil až dlouho poté; a tento velký vojevůdce byl na vrcholu své přízně a osobní vážnosti, s vlivem, jemuž se nic nevyrovnalo; byl tehdy velmi horlivý hugenot, paní z Rohanu ještě horlivější. Tento společný zájem a postavení, jaké oba měli ve svém náboženství, je důvěrně spojily, nehnul se od ní z domu; a když její dcery jely na ples nebo na nějaký jiný podnik, kam podle tehdejší slušnosti musely být doprovázeny muži se jménem, paní z Rohanu je kvůli panu z Turenne nikdy nesvěřovala nikomu jinému než pánům z Duras nebo

z Lorges, jeho synovcům, kteří u ní byli jako děti domu — a sám jsem viděl, že tato důvěrnost mého tchána s těmito třemi dámami trvá nezměněná i po tolika letech.

Pan z Turenne se tedy do té věci vložil jako do vlastní; paní z Rohanu ji prosazovala jako milost, o niž naléhavě žádala; paní z Chevreuse do ní vložila veškerý svůj vliv a všechny své staré vazby na královnu, a prosadili to. Téměř současně dosáhli i toho, že se paní ze Soubise stala dámou paláce, a jakmile byla jednou u dvora, o zbytek se postarala její krása.

Netrvalo dlouho a král se do ní zamiloval. Vše se omrzí: povaha paní z Montespan ho unavovala; i na samém vrcholu její přízně měl pletky jinde a dokonce jí dal soupeřky. Tato [paní ze Soubise] si dovedla dobře počínat: Bontems vyřizoval vzkazy; byla vyžadována nejpřísnější tajnost a obava z pana ze Soubise byla notně zveličena. Za důvěrnici byla vybrána maršálka z Rochefortu, na toto řemeslo zvyklá. Schůzky se konaly u ní doma, kam je Bontems chodíval upozornit, a obě dvě, zcela samy a dobře zahalené, se zadními cestami dostávaly ke králi.

Maršálka z Rochefortu mi vyprávěla, že jednou div nezemřela rozpaky: došlo k omylu. Bontems přišel v nevhodnou chvíli; bylo třeba pod různými záminkami zbavit se společnosti, kterou toho dne nechali vejít, protože se toho dne s ničím nepočítalo, a přitom zadržet paní ze Soubise, aby ji pak mohli odvést tam, kde byla očekávána, a nezpůsobit ztrátu času milenci, jehož každá hodina byla přesně vyměřena. Po nemalé době si toho bystrý dvořan všiml; ale říkal si to jen do ucha, a od ucha k uchu už o tom nikdo nepochyboval.

Pan ze Soubise, vyučen ve škole svého otce a staršího bratra, o mnoho let staršího než on, nezvolil postoj nejčestnější, nýbrž nejužitečnější. Po celý svůj život se u dvora zdržoval jen zřídka, uzavřel se do správy svých domácích záležitostí, nikdy nedal najevo, že by cokoli tušil, a jeho žena se s velkou péčí vyhýbala všemu, co by mohlo být příliš nápadné; zato byla u dvora ustavičně přítomna, imponovala všem, kdo jej tvořili, ovládala ministry a měla, kdykoli chtěla, audience u krále v jeho kabinetu, šlo-li o milosti nebo o věci, jež měly mít následky. Aby to nevypadalo, že je získala v soukromějších chvílích, stavěla se v plné toaletě v hodinách veřejného dvora ke dveřím kabinetu. Jakmile ji tam král uviděl, vždy k ní přišel s výrazem víc než otevřeným, ale svým způsobem uctivým. Bylo-li to, co chtěla říci, krátké, odbyla se audience takto šeptem přede všemi; mělo-li to trvat déle, žádala, aby směla vstoupit. Král ji vodil do hloubi prvního kabinetu, přiléhajícího k místnosti, kde byli všichni ostatní; obě křídla dveří kabinetu, na této straně i na straně ostatních kabinetů, zůstávala otevřená, dokud nevyšla touž stranou — a tak to bývalo vždy.

Zábavné však je, že tyto dveře zůstávaly otevřené jen pro ni a vždy se zavíraly, když král udílel audienci jiným dámám.

Od té doby, co mezi nimi již nic nebylo, přátelství i stejná vážnost přetrvaly, stejně jako stejná opatrnost slušnosti. Psávala králi velmi často, dokonce i z Versailles do Versailles. Král jí vždy odpovídal vlastní rukou, a byli to Bontems nebo Bloin,

kdo dopisy králi doručovali a předávali jeho odpovědi. Takto postupně, krok za krokem a při různých příležitostech, učinila z pana ze Soubise knížete a postupně pro něj získala celou tuto hodnost.

Byl to však Monsieur, jehož využili k tomu, aby k sezení dopomohli Bautruové, vdově po panu z Rannes, kterou si roku 1681 vzal kníže z Montaubanu, bratr knížete z Guéméné. Ona u Monsieura vysoce hrála [karty]. Pan z Montaubanu neměl žádnou hodnost, ačkoli jeho švagrová seděla — za života jejich otce, který se svého vévodství nevzdal — díky vlivu paní ze Soubise, podle téhož příkladu švagrové paní z Chevreuse. Král vždy říkával, že mu Monsieur tuto taburetku vylákal lstí; a od taburetky se oba bratři stali knížaty jako pan ze Soubise. Pan z Guéméné se oženil poprvé roku 1678, podruhé roku 1679; jeho bratr, pan z Montaubanu, roku 1682, a nezanechal děti.

Přesto je pravda, že paní ze Soubise, jíž se nikdy v ničem neodmítalo, přece jen v jedné jediné věci neuspěla. Při jmenování roku 1688 byl vévoda z Montbazonu, dávno již šílený, uvězněn v Lutychu. Byl synem staršího bratra pana ze Soubise, onoho knížete z Guéméné, rytíře řádu z roku 1619, o němž jsem se zmínil výše. Svého vévodství se nikdy nevzdal; byl zbaven svéprávnosti, a tudíž nezpůsobilý se ho vzdát stejně jako činit jakýkoli jiný právní úkon. Pan z Bouillonu byl ve vyhnanství.

Toto jmenování bylo první, při němž král nechal vévody na brevet, maršály Francie a velké důstojníky svého domu předcházet šlechtice téhož jmenování, přičemž šlechtici, kteří již byli rytíři řádu, jim nadále měli přednost. Hrabě z Auvergne a pan ze Soubise byli zapsáni na královu listinu. Žádali, aby předcházeli vévody na brevet a maršály Francie téhož jmenování, a paní ze Soubise žádala, aby byl zapsán i kníže z Guéméné, jenž do tohoto jmenování nepatřil, a to v hodnosti vévody z Montbazonu.

Věděla toho příliš mnoho na to, aby v to doufala, ale počítala, že za odmítnutí tohoto požadavku dostane náhradou ten druhý. Tentokrát se však zmýlila; král nejen že zůstal neoblomný, ale rozhněval se natolik, že nařídil Châteauneufovi, tajemníkovi řádu, aby na plné kapitule zapsal do svého registru, že se páni ze Soubise a hrabě z Auvergne omlouvají z účasti na jmenování, neboť nechtějí přijmout řád v hodnosti, v níž si jejich otcové a předchůdci pokládali za čest jej přijmout.

To vyvolalo velký rozruch a pokoření bylo palčivé. Ale paní ze Soubise si s tím uměla poradit; tak dobře obměkčila a zastrašila Châteauneufa, jenž patřil k jejím přátelům a byl velmi ubohým člověkem, že ho přiměla zapsat do registrů, že tito pánové nepřijali řád proto, že nechtěli ustoupit mladším synům lotrinského rodu.

Nikdy se přece neodvážili mluvit ani o nich [lotrinských], ani o vévodech; šlo jen o to, jít za posledním vévodou a před prvním z vévodů na brevet a maršálů Francie, kteří nikdy nebyli stavěni na první místo mezi šlechtici jmenování a kteří tehdy ani později neměli v řádu žádnou jinou hodnost než podle stáří svého jmenování, a v

tom, do něhož byli přijati, takovou, v jaké byli spolu se šlechtici zapsáni na královské listině — a v tomto jmenování je král zapsal jako první.

Obratnost — abych neřekl víc — tak nahradila nepříjemnou pravdu, jež se příčila jejich představám, lží, jež se měla stát dokladem nároku na přednost, na nějž nikdy ani nepomysleli. Vyšlo to najevo až o mnoho let později, a zvláštní je, že z toho nevzešlo nic jiného. Pokud jde o pány z Bouillonu, žádný z nich nebyl do té doby v dosahu řádu při žádném jmenování až do tohoto.

Otec maršála z Bouillonu byl, jako všichni jeho příbuzní, bez nároků, a zemřel roku 1557 na zranění utrpěná u Saint-Quentinu, dávno před založením řádu. Maršál z Bouillonu žil a zemřel jako hugenot roku 1623. Vévoda z Bouillonu se stal katolíkem až roku 1637 a zemřel roku 1652, aniž mezitím byl jmenován do řádu; a jeho bratr, pan z Turenne, konvertoval až roku 1668 a byl zabit roku 1675, rovněž bez jmenování mezitím. Teprve od té doby, co drželi majetky dědičky Sedanu, začali maršál z Bouillonu a ještě více jeho děti odvažovat se jistých nároků; a mladší bratr otce této dědičky, jenž podle vždy dodržované dohody po celý svůj život ve všech úkonech, na všech místech a při všech příležitostech předcházel maršála z Bouillonu, byl při prvním jmenování čtyřiadvacátý mezi šlechtici a jeho syn jednapadesátý při jmenování roku 1619 — témže, v němž byl již zmíněný markýz z Marigny pětapadesátý.

To je dlouhá odbočka, než se dostaneme k faktu, jenž ji vyvolal, ale jejíž zajímavost snad tuto délku vynahradí. Přesto je třeba snést ještě jednu, jejíž vyprávění nelze vynechat, má-li se dobře porozumět skutečnosti, o niž v tomto roce jde.

Nevím, kde vzal počátek ten tak vybraný způsob zacházení, jehož se v Sorbonně dostává knížatům nebo těm, kdo mají jejich hodnost, během jejich licenciátu. Nemůže to pocházet z lotrinského rodu. Jeho moc sice dokázala tuto proslulou školu ovládnout natolik, že ji přiměla ke skutku sesadit Jindřicha III. a prohlásit ho, bez jakéhokoli práva či pravomoci, za zbaveného koruny po popravě v Blois na konci roku 1588, a po jeho smrti vyloučit z koruny Jindřicha IV. Tatáž moc by si tedy klidně mohla tyto pocty vymyslet a nechat si je prokazovat; ona sama si však tehdy nečinila nárok — přinejmenším ne na tu hlavní, jež táhne s sebou ostatní vyznamenání, která jsou jen místní. Spočívají v tomto: kníže, či ten, kdo má jeho hodnost, jenž obhajuje tezi, má rukavice na rukou a čepici na hlavě po celou dobu aktu a je oslovován „nejjasnější kníže" jak těmi, kdo proti němu argumentují, tak tím, kdo tezi předsedá. Je také oslovován „nejjasnější Výsosti", a provizor Sorbonny mu ji uděluje ve svých doktorských listinách. Ať byli lotrinští ve Francii sebemocnější a sebevýznamnější, od svého usazení za Františka I. až po zničení Ligy za Jindřicha IV., nikdy nikdo z nich nebyl oslovován „Výsosti" kromě svrchovaného vévody lotrinského a nejstaršího čili hlavy jejich rodu.

Z těch, kdo takříkajíc ve Francii vládli uprostřed nepokojů, jež sami rozpoutali, nikdo nebyl více ctěn ani velkolepěji obsluhován než vévoda z Mayenne, jenž během

své správy jakožto generální místodržitel státu a koruny francouzské neopominul žádnou z výsad vyhrazených osobě a moci našich králů. Vydával svým vlastním jménem deklarace a edikty, jež byly zapsány u parlamentu; jmenoval maršály Francie, kteří tento úřad vykonávali a z nichž si někteří toto postavení podrželi i po uzavření svého míru s Jindřichem IV.; trestal smrtí a vyhnanstvím a udílel milost; nakládal jako král s úřady, místy a nejrůznějšími beneficii, a řada jeho jmenovanců si svá místa podržela i po uzavření míru.

Nelze tedy věřit, že by se v době, kdy plně vykonával královskou autoritu a moc ve své straně — jíž byla téměř celá Francie a především Paříž — kdokoli z této strany odvážil nebo dokonce chtěl odmítnout mu jakoukoli poctu či vyznamenání, byť i nové, jež by si byl chtěl přisvojit. Dějiny a paměti oněch nešťastných dob uvádějí nesčetné množství aktů pana z Mayenne a dopisů nejrůznějších osob jemu psaných. V žádné z těchto listin se nenachází oslovení „Výsosti". Všude je to prosté „vy", a dokonce ani jeho vlastní tajemník mu nikdy nepíše jinak. Je tedy pravda, že si na toto oslovení nečinil nárok — tak jako si tehdy ani vévoda lotrinský, ani žádný jiný suverén, jenž si nechával říkat „Výsosti", nečinil nárok na „nejjasnější".

Tento superlativ jim vešel do hlavy a do úzu až dlouho poté, když si jejich mladší příbuzní nechali říkat „Výsosti" — aby se od nich odlišili; a toto rozlišení netrvalo dlouho. Titíž, kdo si nechali dávat „Výsosti" jako suverénové, přijali brzy nato i „nejjasnější", sotva viděli, že bylo vynalezeno; a odtud pochází dnešní „královská Výsost", jež bývala vyhrazena jen dětem našich králů a sestoupila i k nim, což vedlo k tomu, že se jí Monsieur a Madame vzdali, zatímco pan Savojský, velkovévoda toskánský a dlouho poté i pan Lotrinský ji přijali pod záminkou, že se oženili s vnučkami Francie, jimž se tak říkalo, zatímco vévodové lotrinští a savojští, zeťové našich králů a jejich švagři, se spokojili s prostou „Výsostí".

Od pana z Mayenne nikdo z jeho rodu neseděl na lavicích Sorbonny až do syna pana Velkého, a dlouho poté dalšího — oba za mých dnů — kteří tato vyznamenání v Sorbonně shledali již zavedená pro osoby mnohem menšího významu, než byli oni sami, a přesto jich dosáhli.

Kardinál z Guise, arcibiskup remešský, zemřelý v doprovodu Ludvíka XIII. během obléhání Saint-Jean-d'Angély, nebyl nikdy ničím víc než subdiákonem a nikdy nepomýšlel na vstup do licenciátu, natožpak pan z Guise Neapolský, rovněž arcibiskup remešský již v dětství, jenž jím byl vždy jen jako komendátor.[1] Z jiných suverénních rodů nebyl nikdo prelátem ve Francii, ani nebyl v Sorbonně, a všechny tyto věci jsou nesporné skutečnosti.

Je tedy třeba říci, že to byl kardinál z Bouillonu, v jehož prospěch byla tato vyznamenání vynalezena. Narodil se v srpnu 1643 a kardinálem se stal v srpnu 1669. Bylo

1. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Komendátor (*commendataire*) pobíral příjmy a měl čestná práva spojená s církevní hodností, aniž byl zatížen kázeňskou odpovědností a často aniž byl vůbec vysvěcen.

mu tedy šestadvacet let, když se jím stal, a právě v tomto mezidobí získal tyto pocty v Sorbonně. Způsob, jakým se stal kardinálem, sám ukáže, jak mu byla tato vyznamenání v Sorbonně přiznána. Pan z Turenne byl jmenován generálním maršálem táborů a armád Francie 7. dubna 1660, kdy byl dvůr v Montpellieru. Jeho synovci bylo tehdy sedmnáct let. Tato doba tedy dobře ukazuje, v jakém postavení tehdy pan z Turenne byl. Od té doby jeho postavení neklesalo, a nikomu není neznámo, jakého stupně přízně, vlivu a autority tento velký muž vždy požíval od té doby, co se po tolika odklonech naposledy upřímně přimkl ke králi a k vládě. Stejně obtížné by bylo nevědět o jeho krajní oddanosti velikosti a vyznamenáním svého rodu, jež ho vedla po celý jeho život a byla jeho panující vášní, a o všech výhodách, které mu dokázal opatřit nejrůznějšími příležitostmi a prostředky.

Pokládal svého synovce za osobu, jež k tomu může hodně přispět, když ho postrčí do církevní kariéry, a pana z Péréfixe, arcibiskupa pařížského, s ohledem na důvěru a vliv, jaký měl u dvora, za velmi vhodný nástroj k jeho povýšení. Byl jeho přítelem a tento prelát si to pokládal za velkou čest. Vřele mu doporučil svého synovce, jenž měl dost rozumu, aby mu horlivě dvořil a získal si ho i osobně. Stalo se, že pan z Louvois, již sám o sobě významný, stejně jako díky svému otci, a jenž neměl ani jeho skromnost, ani jeho zdrženlivost, si umínil tak dobře získat biskupa z Langres, že učinil svého bratra, abbého Le Telliera, jeho koadjutorem. Tímto prelátem byl onen proslulý abbé de La Rivière, jenž po tak dlouhou dobu řídil pana Gastona, jenž se tím tak vyznamenal během nepokojů královna nezletilosti, jenž se stal ministrem, jenž si získal takový vliv, že s ním musely počítat všechny strany, jenž byl kdysi navržen na kardinálství a jenž — ač byl sám o sobě bezvýznamný a nakonec upadl v nemilost — dostal jako náhradu za to, čím byl a oč usiloval, toto biskupství, vévodství-pairství a spoustu beneficií. Ze zkušenosti, jak aktivní, tak pasivní, věděl, co dokážou ministři. Byl nadšen, že si získá pana z Louvois i jeho otce, a šel spolu s oběma bratry oznámit své rozhodnutí panu Le Tellierovi. Toho vyděsil biskupský stolec takové důstojnosti; ale věc byla hotová, nemohl se zdržet, aby se k nim nepřipojil a nepomohl jim věc prosadit u krále.

Rozruch, jejž to vyvolalo, probudil kardinála Antonína Barberiniho, arcibiskupa-vévodu remešského; jeho moc a jeho pád v Římě i ochrana, kterou mu a jeho rodině, uprchlé do Francie, poskytl kardinál Mazarin, mu daly, pokud jde o ministry, neméně zkušeností a poučení než La Rivièrovi. Hned nazítří spěchal k Le Tellierovi, kam si nechal zavolat jeho syny, tvrdě jim vytkl, že se obrátili spíše na pana z Langres než na něj, a hned nato šel žádat krále o remešskou koadjutorii pro abbého Le Telliera — a získal ji na místě.

Tak podivuhodné štěstí pro muže postavení a věku abbého Le Telliera, jemuž ještě nebylo plných sedmadvacet let, vzbudilo ve světě velký rozruch a překvapilo i jeho vlastní rodinu, ba jeho samého.

Pan z Turenne, jenž neměl rád pana z Louvois, ani o mnoho víc pana Le Telliera, byl tím dotčen do nejvyšší míry. Byl to navíc jedinečný kousek, po němž toužil pro svého synovce, jenž — již plný ctižádosti — zuřil, že o něj přišel, a to díky abbému Le Tellierovi. Vymysleli si pařížskou koadjutorii, a díky důvěrnému přátelství, jaké měli s panem z Péréfixe, ho o tom tak dobře a tak rychle přesvědčili, že po ní zatoužil neméně vášnivě než oni sami. Požádal o ni krále a byl notně udiven, když narazil na odpor.

Nenechal se odradit; přispěchal na pomoc pan z Turenne, jenž se do toho vložil celý, jako by šlo o rozhodující tah. Král, v rozpacích z odmítnutí panu z Péréfixe, jehož měl rád a velmi si ho vážil, a ještě více panu z Turenne v postavení, v jakém se nacházel — a přitom byl rozhodnut neriskovat vytvoření druhého koadjutora typu Retze — z toho vybředl tím, že panu z Turenne navrhl místo koadjutorie svou nominaci [synovce] na kardinálství, a byl šťasten a zavázán panu z Turenne, že to ráčil přijmout. Jmenování kardinálů navržených korunami bylo na spadnutí, takže nečekali a tak si vynahradili koadjutorii abbého Le Telliera.

Pan z Péréfixe byl provizorem Sorbonny a byl jejím pánem tím spíše, že se více než ochotně propůjčil veškerým přáním dvora proti panu Arnauldovi a jeho přátelům, že se na Sorbonnu tvrdě obořil a rozeslal velké množství *lettres de cachet*. Na druhé straně se mladý abbé zcela oddal jezuitům, jimž byl po celý svůj život oddán a od nichž získal velké služby. S touto pomocí si pan z Turenne pro něj mohl vymoci veškeré novoty, jaké chtěl; byly provedeny dříve, než si toho kdokoli všiml, a jakmile se tak jednou stalo, bez sporů a bez stížností, dvůr o tom také nic neřekl a nechtěl za tím běhat a způsobit panu z Turenne tu trpkou nelibost.[2] Není to snad trochu loupež na veřejné cestě? Prozkoumáme-li dobře celou tuto hodnost „cizího knížete" [*prince étranger*], i u těch, kdo ji mají narozením, shledáme, že je celá utkána z podobných loupeží.

Podle tohoto příkladu si i abbé ze Soubise nárokoval stejná vyznamenání. Narazil na odpor. Paní ze Soubise neměla potíže ho zdolat. Král se na tohoto [syna] vždy díval jinýma očima než na ostatní děti paní ze Soubise, na něj a na jednoho mladšího, jemuž se říkalo princ Maxmilián; neboť od ní dále bylo v tomto rodu vše a všichni knížaty a tak se i nazývali. Ale tento princ Maxmilián byl zabit velmi mladý a neměl čas, na rozdíl od abbého, využít královy zvláštní náklonnosti. Král poručil provizorovi i celé Sorbonně a s abbém ze Soubise bylo zacházeno stejně jako s kardinálem z Bouillonu. Přirozeným pokračováním bylo, že vše skončilo stejně. Byl priorem Sorbonny, aby zazářil a získal si tuto školu, podrážděnou královými rozkazy vůči němu. Došlo to až k jeho doktorským listinám, a to je bod, jenž vyvolal

2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Zde je několik chronologických nesrovnalostí, jež jsou objasněny v poznámkách na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 2, č. II). — *Ediční poznámka:* Podle této přílohy je Saint-Simonovo pořadí událostí chybné: abbé d'Albret obhajoval své teze 29. února 1664, kdežto abbé Le Tellier se stal koadjutorem v Langres a vzápětí v Remeši až v květnu a červnu 1668.

celou tuto odbočku, aby mu bylo rozumět. Pan z Remeše mu tam nechtěl vepsat „nejjasnější Výsost". Byl provizorem Sorbonny a namítal, že pan z Péréfixe, jenž toto oslovení udělil panu z Bouillonu, tehdy budoucímu kardinálovi, nebyl vévodou a pairem. Paní ze Soubise si s tím poradila stejně snadno jako se vším ostatním. Král to remešskému arcibiskupovi nařídil a řekl mu jako jediný důvod, že tyto listiny neuděluje jako arcibiskup remešský, ale jako provizor Sorbonny, a že to tak chce; lze si domyslet, že byl brzy uposlechnut.

Téměř bezprostředně poté se kníže z Montbazonu, druhý syn knížete z Guéméné (neboť nejstarší byl uzavřen v klášteře), oženil s dcerou vévody z Bouillonu. Paní ze Soubise vymohla, aby se zásnuby konaly v králově kabinetu.

Než opustíme tento rod, je třeba říci, že kníže z Guéméné, zesnulý jako vévoda z Montbazonu v únoru 1667, bratr pana ze Soubise, byl o jedenatřicet let starší než on, a paní z Chevreuse, zesnulá roku 1679, jejich sestra, byla stejně stará jako století. Kněžna z Guéméné, zesnulá jako vévodkyně z Montbazonu roku 1657, matka pana ze Soubise, byla onou krásnou paní z Montbazonu, o níž koluje tato pověst, jež došla víry: že opat de Rancé, pozdější proslulý opat z La Trappe, do ní byl velmi zamilován a byl dobře přijímán; že ji opustil v Paříži v plném zdraví, aby si vyjel na venkov; že se krátce nato dozvěděl, že onemocněla, přispěchal zpět, a když prudce vešel do jejího pokoje, první, co mu padlo do očí, byla její hlava, kterou chirurgové při pitvě oddělili od těla; že se o její smrti dozvěděl teprve takto, a že překvapení a hrůza z tohoto pohledu, spojené s bolem vášnivého a šťastného muže, ho obrátily na víru, uvrhly do ústraní a odtud do řádu svatého Bernarda a jeho reformy. Na tom není nic pravdivého, jsou to jen okolnosti, které této smyšlence daly vzniknout. Otevřeně jsem se na to zeptal pana z La Trappe — nikoli hrubě na lásku a ještě méně na štěstí, ale na skutkový stav — a toto jsem se dozvěděl: byl s ní v důvěrném přátelství, nehnul se z paláce Montbazon a byl přítelem všech postav Frondy, pana z Châteauneufu, paní z Chevreuse, pana z Montrésoru a všech, jimž se tehdy říkalo „důležití", ale nejvíce pana z Beaufortu, s nímž velmi často pořádal hony, a byl v nejdůvěrnějším přátelství s kardinálem de Retz, jež trvalo až do jeho smrti. Paní z Montbazonu zemřela na spalničky během velmi krátké doby. Pan z Rancé byl u ní, neopustil ji, viděl ji přijmout svátosti a byl přítomen její smrti. Pravda je, že už tehdy, dotčen a zmítán mezi Bohem a světem, uvažoval nějakou dobu o ústraní, a úvahy, k nimž tato tak náhlá smrt přiměla jeho srdce i mysl, ho definitivně rozhodly; a krátce nato odešel do svého sídla Véretz v Touraine, což byl počátek jeho odloučení od světa.[3]

3. *Vysvětlivka:* Tato pověst o zjevení uťaté hlavy paní z Montbazonu jako spouštěči Rancého obrácení patří k nejproslulejším legendám francouzské literární historie — převzal ji a dále šířil i Chateaubriand ve svém díle *Vie de Rancé* (1844). Saint-Simonovo svědectví, opřené o přímý rozhovor se samotným opatem de Rancé, patří k nejstarším a nejspolehlivěji doloženým vyvrácením této legendy.

Kněžna z Guéméné, tak dobře uvedená u královny matky paní z Chevreuse, sestrou svého manžela i pana ze Soubise, a jež taburetku uchvátila oklikou přes soukromé dýchánky a Val-de-Grâce, zemřela jako vévodkyně z Montbazonu roku 1685 v jednaosmdesáti letech. Byla matkou vévody z Montbazonu, zesnulého šíleného roku 1699, po dlouhá léta uvězněného v Lutychu, a rytíře z Rohanu, popraveného stětím pro zločin urážky majestátu 17. listopadu 1674,[4] krátce poté, co prodal panu ze Soyecourtu svůj úřad velkého lovčího, jejž měl po otci na základě přežívací listiny a jejž po Soyecourtově smrti získal pan z La Rochefoucauld.

4. *Vysvětlivka:* Šlo o tzv. Latréaumontovo spiknutí (1674) — pokus vydat normandské pevnostní město Quillebeuf Nizozemcům a vyhlásit samostatnou normandskou republiku uprostřed francouzsko-nizozemské války. Rytíř z Rohanu byl za účast na spiknutí stat v Paříži; poprava se podle běžně uváděných údajů konala 27. listopadu 1674 (Saint-Simon uvádí 17. listopadu).

Kapitola jedenáctá

Krátce po sňatku pana z Montbazonu následovalo hned několik dalších. Pan z La Force oženil svého nejstaršího syna se slečnou z Bosmeletu, jedinou a nesmírně bohatou dcerou prezidenta rouenského parlamentu (à mortier) a dcery Chavignyho, státního tajemníka — sestry maršálky z Clérembault, bývalého biskupa z Troyes atd.

La Vallière si vzal dceru vévody z Noailles. Paní princezna de Conti, jeho sestřenice, jež ho měla velmi ráda, se v manželské smlouvě zachovala velkoryse a svatbu uspořádala ve svém krásném domě na versailleské třídě. Byla to jakási slavnost, jíž se zúčastnil i Monseigneur.

Odehrál se i jiný, dosti podivný sňatek: La Carte, velmi bezvýznamný a velmi chudý šlechtic z Poitou, se přimkl k Monsieurovi, jenž si ho, ač jeho zcela tuctový zevnějšek k tomu nedával žádný důvod, mimořádně oblíbil a z úřadu do úřadu ho u sebe rychle povýšil až na prvního šlechtice své komory, přičemž mu prokazoval i četné peněžní milosti. Nakonec ho chtěl oženit. Vévodkyně z La Ferté měla ještě jednu dceru, jež už měla trochu za ušima a začínala přezrávat. Byla u Monsieura ve velké oblibě, a ten jí tento sňatek navrhl: nechala se prosit a žádala, aby La Carte přijal livrej a erb její dcery i jméno markýze z La Ferté. To ho ctilo natolik, že souhlasil s radostí. Ale vévoda z La Ferté, se svou ženou odedávna znesvářený, a ne bez příčiny, od ní odloučený a nevídající se s ní, se stavěl na zadní, a ještě více rod Saint-Nectaire, jenž se otevřeně postavil proti tomuto zprofanování svého jména a erbu. Po velkém povyku a nepříjemných řečech Monsieur vše utišil penězi. Všichni nakonec souhlasili a vévodkyně z La Ferté uspořádala pro Monsieura na oslavu svatby slavnost.

Sassenage, další první šlechtic Monsieurovy komory, se oženil s vdovou po Morsteinovi, dcerou vévody z Chevreuse. Byla to vybraná duše z malého stádce paní Guyonové a pana z Cambrai, jež se přes veškerou hloubku své zbožnosti chtěla znovu provdat. Tento zeť se do rodiny hodil stejně málo jako pan z Lévi, a k tak mystické ženě ještě méně; přesto se všemi vycházel velmi dobře.

Král, jenž právě zaplatil dluhy pana z La Rochefoucauld a měl velmi rád i pana Velkého, patrně nechtěl mezi těmito dvěma soky vzbudit žárlivost, kdyby se jeho dar prozradil; daroval tedy panu Velkému čtyřicet tisíc tolarů a rytíři Lotrinskému dalších dvacet tisíc tolarů.

Král dal zatknout Charnacého v provincii, kam ho už předtím, velmi nespokojen s jeho chováním v Anjou, kde žil v ústraní doma, vypověděl, a odtud ho nechal odvést do Montaubanu, těžce obviněného z mnoha špatností, zejména z padělání mincí. Byl to vtipný mladík, jenž byl kdysi královským pážetem a důstojníkem jeho tělesné gardy, člověk velkého světa, a poté se uchýlil domů, kde často prováděl leccos nepěkného, ale u krále vždy nalezl dobrotu a ochranu. Provedl mimo jiné jeden kousek plný důvtipu, nad nímž nezbylo než se smát.

Před svým domem v Anjou měl velmi dlouhou a dokonale krásnou alej, v níž stál selský domek s malou zahrádkou, jenž se tam zřejmě ocitl už v době, kdy byla alej vysázena, a Charnacému ani jeho otci se nikdy nepodařilo přimět toho sedláka, aby jim ho prodal, ať mu nabízeli sebevětší výhody — je to tvrdohlavost, na níž si mnozí drobní vlastníci zakládají, aby dopalovali lidi, jimž se jejich pozemek hodí a někdy je pro ně nezbytný. Charnacé, nevěda si už s tím rady, věc dlouho nechával být a dál o ní nemluvil. Nakonec, unaven touto chatrčí, jež mu zakrývala veškerý půvab jeho aleje, vymyslel kejklířský kousek. Sedlák, jenž tam bydlel a jemuž domek patřil, byl krejčí z povolání, když se mu naskytla příležitost ho vykonávat, a bydlel tam sám, bez ženy a dětí. Charnacé si ho zavolá, řekne mu, že je povolán ke dvoru na důležité místo, že s odjezdem spěchá, ale že potřebuje livrej. Ujednají cenu v hotovosti; Charnacé si však vymíní, že se nechce spoléhat na jeho případné prodlevy, a že za trochu peněz navíc nechce, aby opustil jeho dům, dokud livrej nebude hotová, a že ho po tu dobu ubytuje, nakrmí a zaplatí mu, než ho propustí. Krejčí souhlasí a dá se do práce. Zatímco je tím zaměstnán, Charnacé nechá s nejvyšší přesností změřit a naplánovat jeho dům i zahrádku, vnitřní místnosti, dokonce polohu nádobí a drobného nábytku, dá domek rozebrat a vše z něj odnést, znovu jej sestaví přesně tak, jak byl uvnitř i vně, na čtyři dostřely muškety stranou od své aleje, znovu rozmístí veškerý nábytek a náčiní přesně tam, kde bylo nalezeno, a stejně obnoví i malou zahrádku, přičemž zároveň nechá vyrovnat a uklidit místo v aleji, kde domek stál, tak, aby po něm nezůstala ani stopa.

To vše bylo hotovo ještě dříve, než byla dokončena livrej, a krejčí byl mezitím tiše hlídán, aby něco neprozradil. Když je konečně dílo na obou stranách u konce, Charnacé svého muže zdrží do pozdní, temné noci, zaplatí mu a spokojeného ho propustí. Ten se vydá alejí. Brzy se mu zdá být dlouhá, pak dojde ke stromům a už žádné nenajde. Zjistí, že přešel její konec, a vrací se poslepu hledat stromy. Jde podél nich odhadem, pak křižuje sem tam a nenachází svůj dům. Tu příhodu vůbec nechápe. Noc uplyne v tomto pachtění, přijde den a brzy se dostatečně rozjasní, aby mohl svůj dům spatřit. Nevidí nic, protírá si oči, hledá jiné předměty, aby zjistil, není-li na vině jeho zrak. Nakonec se domnívá, že v tom má prsty ďábel a odnesl mu dům. Po dlouhém chození sem a tam, s pohledem upřeným na všechny strany, spatří v jisté vzdálenosti od aleje dům, jenž se tomu jeho podobá jako vejce vejci. Nemůže uvěřit, že by to byla pravda; ale zvědavost ho žene tam, kde dům stojí a kde

nikdy žádný dům neviděl. Čím víc se přibližuje, tím víc poznává, že je to jeho dům. Aby se ujistil o tom, co mu zamotává hlavu, přiloží svůj klíč, ten odemkne, vejde dovnitř, nalezne vše, co tam zanechal, a přesně na stejném místě. Div neomdlí a je přesvědčen, že jde o čarodějnický kousek. Den ještě příliš nepokročil, a smích celého zámku i vesnice ho poučil o pravé podstatě kouzla a přivedl ho do zuřivosti. Chce se soudit, chce žádat spravedlnost u intendanta, a všude se mu jen vysmívají. Doslechl se o tom i král, jenž se tomu také zasmál, a Charnacé měl svou alej volnou.

Kdyby nikdy neprovedl nic horšího, zachoval by si svou pověst i svobodu.

Protože se téměř vše, co jsem napsal od chvíle, kdy jsem mluvil o skvělém vyslanectví milorda Portlanda, odehrálo v době, kdy zde pobýval, nebudu váhat na tomto místě doplnit opomenutí, jehož jsem se dopustil ohledně jeho slavnostního vjezdu, o němž jsem se nezmínil, protože se — kromě nádhery — odehrál jako všechny ostatní; došlo však k jedné potíži. Od té doby, co se paní z Verneuil k svému vlastnímu velkému údivu stala princeznou krve, posílala svůj kočár na vjezdy vyslanců, aniž si toho tito povšimli. Portland, pozorný ke všemu, byl o tom zpraven a prohlásil, že nestrpí, aby tento kočár projel před jeho vlastním; že pokud to jiní vyslanci trpěli, byla to jejich věc, ale že on slavnostní vjezd rozhodně vůbec neučiní, než by snášel novotu bez precedentu vůči anglickým vyslancům, anebo že o tom napíše, bude-li se to chtít, a vyčká na příslušné rozkazy — což bylo vše, co mohl udělat. Následovalo mnoho pochůzek sem a tam, jež však Portlandovu pevnost nijak nezviklaly; nakonec se raději rozhodli, že kočár paní z Verneuil se vůbec nedostaví, než aby se dál naléhalo nebo se vystavovali odpovědi země, kde jsou levobočci králů tím, čím byli vždy a čím by vždy měli být, totiž ničím — bez stavu a bez jména, leda skrze úřady a hodnosti, jež je z toho vyzvedají a staví přesně na úroveň těch, jimiž jsou obdařeni. Heemskerke, touto příhodou upozorněn na svůj vlastní vjezd, vznesl stejnou námitku jako Portland a měl stejný úspěch.

V Meudonu se odehrála dosti podivná scéna: po večeři se hrálo a Monseigneur šel spát; dost dvořanů zůstalo hrát nebo se dívat na hru. Pan princ de Conti a velký převor byli mezi hráči. Došlo k jednomu tahu, jenž vyvolal spor. Už jsme na více místech viděli, že tento princ a páni z Vendôme se neměli rádi, a to dosti otevřeně. Přízeň pana z Vendôme, jež nebyla o nic méně zjevná, jeho přednost před princi krve při velení armádám, jeho hodnosti a vyznamenání, rostoucí mílovými kroky a téměř se vyrovnávající úrovni princů krve, natolik zvýšily opovážlivost velkého převora, že mu ve sporu uklouzla trpkost a řeči, jež by byly příliš silné i mezi sobě rovnými a jež mu vynesly krutou odpověď, v níž mu princ de Conti bez obalu vytkl jak jeho poctivost ve hře, tak jeho odvahu ve válce — obojí věru dosti pochybné. Nato se velký převor rozzuří, odhodí karty a s mečem v ruce žádá zadostiučinění za tuto urážku. Princ de Conti ho s pohrdavým úsměvem upozorní, že se dopouští neúcty, ale že je zároveň snadné ho zastihnout, protože chodí všude a sám. Příchod Monseigneura, jen tak v županu na holém těle, jehož někdo šel upozornit, oba za-

razil. Nařídil markýzi z Gesvres, jenž se tam nacházel, aby šel králi podat zprávu o tom, co se právě stalo, a každý si šel lehnout. Markýz z Gesvres se po králově probuzení tohoto úkolu zhostil, načež král vzkázal Monseigneurovi, aby prostřednictvím exempta gard, jenž u něj sloužil, poslal velkého převora do Bastily. Ten už mezitím z Meudonu přijel promluvit s králem o své záležitosti a nechal si prostřednictvím Lavienna požádat o audienci. Král mu vzkázal, že mu zakazuje se před ním ukázat, a nařídil mu, aby se okamžitě odebral do Bastily, kde nalezne rozkaz k jeho přijetí. Musel poslechnout. O chvíli později dorazil pan princ de Conti, jenž s králem hovořil o samotě v jeho kabinetu.

Nazítří, 30. července, dorazil pan z Vendôme z Anetu, měl audienci u krále a odtud šel k panu princi de Conti. U dvora to vyvolalo velké pozdvižení. Princové krve brali věc velmi zvysoka a levobočci se cítili natolik v úzkých, že 2. srpna pan du Maine a pan hrabě z Toulouse navštívili pana prince de Conti. Nakonec se věc urovnala v Marly 6. srpna ráno; Monseigneur poprosil krále, aby velkému převorovi laskavě odpustil a nechal ho propustit z Bastily, a ujistil ho, že mu odpouští i pan princ de Conti. Nato král poslal pro pana z Vendôme. Řekl mu, že nechá vyhotovit rozkaz k propuštění jeho bratra z Bastily; že by ho nazítří mohl přivést do Marly, kde po něm hned bude chtít, aby šel požádat o odpuštění pana prince de Conti a poté Monseigneura; že ho pak přijme a že se poté vrátí do Paříže. Dodal, že při návratu do Versailles by velký převor mohl přijet i tam. Věc byla přesně tak provedena nazítří, ve čtvrtek 7. srpna, obě odpuštění byla vyžádána doslovnými slovy, a pan z Vendôme byl přítomen se svým bratrem. Neobešlo se to bez toho, že v obou krutě trpěla přirozenost; museli však spolknout hořký kalich a uklidnit prince krve, kteří byli nesmírně rozvášněni.

Během dnů této hádky měl u krále audienci vyslanec saského kurfiřta, jenž právě dorazil do Paříže, a jeho pán byl zde veřejně uznán polským králem.[1]

Téměř současně, totiž 29. května ráno, šťastně porodila paní ze Saint-Simon a Bůh nám dopřál tu milost, že nám dal syna.[2] Nesl, jako jsem to kdysi činil já, jméno vidame de Chartres. Nevím, proč lidé mají zálibu v neobvyklých jménech; svádějí však všechny národy, a i ti, kdo cítí jejich slabost, je napodobují. Je pravda, že tituly hraběte a markýze upadly do prachu množstvím lidí z ničeho, dokonce i bez pozemků, kteří si je přivlastňují, a tím upadly v nic, takže i urození lidé, kteří jsou markýzi či hrabaty (ať mi prominou, že to říkám), mají tu směšnost, že se cítí uraženi, když je jim tento titul přiznáván při oslovení. Přesto zůstává pravdou, že tyto

1. *Vysvětlivka:* Odkaz na spor o polskou korunu z Tomu 2, kap. I–II — princ de Conti byl v Polsku roku 1697 formálně zvolen, ale saský kurfiřt August Silný ho fakticky předstihl a trůnu se zmocnil. Zde jde o pozdější, definitivní francouzské diplomatické uznání Augustovy vlády polským králem (léto 1698), jímž Francie mlčky uznala výsledek, jejž se předtím snažila zvrátit.
2. *Vysvětlivka:* Tímto synem je Jacques-Louis de Rouvroy (1698–1746), v dětství rovněž nazývaný vidame de Chartres po vzoru svého otce; později znám jako vévoda z Ruffec. Zemřel roku 1746, devět let před svým otcem.

tituly vycházejí z povýšení pozemku a z královské milosti, a ačkoli dnes už nemají žádné rozlišení, ve svém počátku, a ještě dlouho poté, měly svou funkci, a jejich vyznamenání trvala mnohem déle než tyto funkce. Vidamové naproti tomu nejsou ničím jiným než prvními úředníky domu určitých biskupů na základě léna od nich uděleného a jako jejich první vazalové vedli všechny ostatní jejich vazaly do války — v dobách, kdy se tak válčilo mezi pány navzájem, nebo ve vojskách, jež naši králové shromažďovali proti svým nepřátelům, než zavedli své vojsko na základě, na nějž bylo postupně postaveno, a než postupně zrušili tuto službu i s potřebou vazalů, a s ní veškerou moc a pravomoc pánů. Nikdy tedy nebylo srovnání mezi titulem vidama, jenž označuje pouze vazala a úředníka biskupa, a tituly, jež z léna vycházejí od králů. Ale protože jsme sotva znali jiné vidamy než ty z Laonu, Amiens, Mans a Chartres, a mezi nimi jistého Montoira, jehož rod přijal jméno Vendôme poté, co se oženil s dědičkou Vendôme, na němž Montoirové lénem záviseli — protože, řekněme, tento Vendôme se proslavil svou půvabností, galantností, velkým jměním, nádherou a leskem turnaje, jejž pořádal, a intrikami i velkými záležitostmi, do nichž se až příliš zapletl, neboť ho přivedly ke zkáze v Bastile — zdálo se toto jméno vidame de Chartres krásné, a protože toto léno vždy náleželo týmž, kdo měli panství La Ferté-Arnaud, jež z tohoto Vendôma přešlo sestrou na Ferrièry a od nich opět sestrou na La Finy, a když Ludvík XIII. přiměl mého otce, aby je koupil, protože odtud je do Versailles jen dvacet mil, koupil otec zároveň i toto léno v Chartres, jímž je vidamství, a dal mi nosit jeho jméno — jež jsem pak dal nosit i svému synovi.

Nedlouho před cestou do Compiègne[3] se pan z Bouillonu a vévoda z Albretu, jeho nejstarší syn, veřejně znesvářili; nějakou dobu předtím syn se svolením otce podnikl cestu do Turenne, aby si odtud přivezl dar, jenž se dával nejstarším synům pána z Turenne, když tam jeli poprvé. Vévoda z Albretu si s sebou vzal své jednatele, kteří tam nalezli závěť maršála z Bouillonu, obsahující, jak tvrdili, řádně učiněnou a všude, kde bylo třeba, zapsanou substituci, jež vše zajišťovala z nejstaršího na nejstaršího, a jež tudíž panu z Bouillonu svazovala ruce, pokud šlo o jakoukoli výhodu pro jeho mladší děti, a navíc ho stavěla do situace, kdy nemohl splácet své osobní věřitele jinak než z příjmů za svého života.

Po návratu pana z Albretu doutnal tento oheň pod popelem. Pana z Bouillonu opatrně sondovali, netroufali si říci vše; nakonec došlo na věc a pan z Albretu předal závěť civilnímu poručíkovi. O několik týdnů později, když byl pan z Bouillonu v Évreux, mu tam jeho syn nechal doručit soudní obsílku prostřednictvím soudního vykonavatele „s řetězem“ — takoví mohou doručovat kdekoli bez rozdílu a využívá je každý, kdo chce učinit doručení citlivé a důrazné, protože takoví lidé jsou

3. *Ediční poznámka:* Autor zde poprvé od kap. VII skutečně jmenuje cestu (tábor) do Compiègne, jejíž podrobné líčení tehdy slíbil — zde ji však používá jen jako časové zařazení pro vedlejší historky (rodinný spor Bouillon–Albret, smrt kněžny z Espinoy, smrt pánů z Chaulnes a z Estrées), nikoli k popisu tábora samého. Slib tedy zůstává i nadále formálně nesplněn.

vždy velmi respektováni a vykonávají svůj úřad s tlustým zlatým řetězem na krku, na němž visí královská medaile. Jsou zároveň i vykonavateli rady a slouží v ní s tímto řetězem. Tento krok vyvolal velký povyk: pan z Bouillonu hlasitě naříkal, stěžoval si králi a v hněvu o svém synovi řekl to nejhorší, co mohl, a žádal po své nejbližší rodině i přátelích, aby se s vévodou z Albretu nestýkali. Král se vyjádřil dosti stranicky ve prospěch pana z Bouillonu, čímž si na jeho stranu postavil celý dvůr, a toto synovo jednání téměř všechny přimělo k témuž, nezávisle na dvorském duchu. Pan z Albretu, ze své přirozenosti dosti nešikovný a neobratný, se téměř neodvažoval ukázat, ač byl silně podporován panem z La Trémoille, svým tchánem, a tato záležitost ho značně uzavřela do temnoty a nevalné společnosti, ač měl mnoho ducha, a to i dosti vytříbeného, avšak s tím vším byl málo příjemný.

Velký rozruch zároveň vyvolal rozsudek dijonského parlamentu. Nechal upálit faráře ze Seurre, usvědčeného z mnoha ohavností, jež vzešly z Molinosových bludů, a jenž byl blízkým přítelem paní Guyonové.[4] To přišlo velmi nevhod, právě když vyšla odpověď pana z Cambrai na Stavy modlitby pana z Meaux, jež zdaleka neměla takový úspěch a ohlas, jaký měla ona kniha a jaký si vždy udržela. Pan z Paříže předtím vykonal návštěvu u vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers. Dozvěděli se o krásném skutku, jejž vykonal vůči druhému z nich a jenž se týkal obou. Rozešli se tedy oba spokojeni a od té doby ve všem, co s touto záležitostí souviselo, činili velký rozdíl mezi ním a oněmi dvěma ostatními preláty.

Vévodkyně z Richelieu zemřela po dlouhé, kruté a podivné nemoci. Zjistilo se, že měla všechny kosti hlavy prožrané až po krk, zatímco vše ostatní bylo naprosto zdravé. Byla rozená z Acigné, z velmi dobrého bretaňského rodu, a velmi blízkou příbuznou mé matky, jež byla sestřenicí z druhého kolena její matky a její dobrou přítelkyní. Je to jediná, s níž měl pan z Richelieu děti.

Kněžna z Espinoy matka zemřela předešlého dne, nebo téhož dne, ještě smutněji. Byla zapsána na cestu do Compiègne a chtěla se zúčastnit i cesty do Marly, jež jí bezprostředně předcházela. Když jela do Versailles, aby se téhož večera představila k odjezdu do Marly, přijela v šestispřeží k paní ze Saint-Simon, jejíž dveře byly ještě zavřené kvůli jejímu šestinedělí, ale jež jí byly otevřeny díky důvěrnému přátelství mezi ní, jejími sestrami a pány z Duras a z Lorges, o nichž jsem již mluvil. Ačkoli se hodně líčila červení, byla tak rudá i tam, kde se líčidlo neklade, a žíly měla tak naběhlé, že se paní ze Saint-Simon neudržela a řekla jí, že by udělala lépe, kdyby se dala pustit žilou, než aby jela do Versailles. Paní z Espinoy odpověděla, že k tomu měla velké nutkání, protože to velmi potřebovala, ale že na to neměla čas kvůli všemu, co musela vyřídit před Compiègne, že musí jet do Marly a že se tam dá pustit žilou. Z domu jela rovnou vystoupit k panu z Barbezieux do Versailles; vešla k němu v

4. *Vysvětlivka:* Jde o skandál faráře ze Seurre v Burgundsku, jenž byl roku 1698 odsouzen dijonským parlamentem k upálení; odpůrci Fénelona případ využili k zdiskreditování kvietismu. Podrobnosti Saint-Simonova líčení jsme nezávisle neověřili.

dobrém zdraví; hned poté se jí udělalo špatně; sotva ji stihli položit na Barbezieuxovu postel a už byla mrtvá. Zjistilo se, že měla hlavu zalitou krví. Byla to skutečná ztráta pro její rodinu i přátele, a měla jich mnoho. Byla to žena ducha a velkého rozumu, dobrá a stejně pravdivá a spolehlivá, jako byla její sestra ze Soubise falešná, ušlechtilá, velkorysá, dobrá a užitečná přítelkyně, přívětivá, jež vášnivě milovala své děti a jež, kromě svých přátel, sotva co dělala bez postranních záměrů. Kníže z Espinoy, jenž si ji vzal ve druhém manželství, získal milostivou taburetku díky svému prvnímu sňatku s dcerou starého Charosta, z něhož měl jedinou dceru, první manželku vnuka onoho dobrého muže.

Paní z Espinoy zůstala vdovou se dvěma syny a dvěma dcerami.[5] Pan z Espinoy byl rytířem řádu z jmenování roku 1661 a nastoupil jako dvacátý devátý, totiž osmnáctý mezi šlechtici, mezi hrabětem z Tonnerre a maršálem z Albretu, a ani ve snu si nepředstavoval, že by mohl být princem, ač pocházel z velkého, starobylého a slavného rodu. Zemřel roku 1679 a nikdy se nijak zvlášť neprosadil. Paní z Espinoy, dosti ošklivá, byla sestrou vévody z Rohan-Chabot a dvou krásek, paní ze Soubise, o níž jsem už mluvil, a to dost na to, abych o ní už nic dalšího neříkal, a paní z Coetquen, proslulé tajemstvím gentského obležení[6], jež jí zamilovaný pan z Turenne nedokázal zatajit a jež přes ni proniklo na veřejnost tak, že král, jenž je svěřil pouze panu z Louvois a jemu, o tom mluvil s oběma, a pan z Turenne byl natolik poctivý, že se ke svému pochybení přiznal. Mezi bohyní a nymfou byla tato třetí sestra pouhou smrtelnicí, jež žila s paní ze Soubise v přívětivosti a podřízenosti vůči její kráse a přízni, a v hořkosti z toho, že se musela dívat, jak se pánové z Rohanu kus po kusu stávají knížaty, zatímco ona sama ani nevěděla, zda pro svého syna vymůže pokračování milostivé taburetky. Veškerý majetek jejích dětí byl ve Flandrech, což ji vedlo k dlouhým pobytům tam. Pan Pelletier ze Sousy tam byl intendantem; on i jeho bratr, generální kontrolor, byli výtvory pana z Louvois, takže on byl ve Flandrech pánem. Potřeba, kterou v něm paní z Espinoy měla, a služby, jež jí prokázal, je spojily přátelstvím tak důvěrným, že trvalo celý jejich život a přešlo vzájemně i na jejich děti, ač ti dva učinili vše pro to, aby je uhasili; neboť když pan Pelletier ztratil manželku, paní z Espinoy si ho vzala, a ač tento sňatek nebyl nikdy oficiálně vyhlášen, přesto nezůstal nikomu utajen.

Právě toto první pouto s Pelletierem dalo vzniknout jejímu přátelství s panem z Louvois, jenž se stal jejím důvěrným přítelem. Shledal ji způsobilou pro velký svět i pro dvůr.

5. *Vysvětlivka:* Paní z Espinoy je zde odhalena jako rodná sestra vévody z Rohan-Chabot i paní ze Soubise — obou klíčových postav rozsáhlé genealogické odbočky o rodu Rohan v kap. IX–X. Její hořkost nad tím, že Rohanové „kus po kusu" získávají knížecí poctu (viz kap. X), zapadá přímo do téže linie.
6. *Ediční poznámka:* Saint-Simon se zde mýlí v chronologii: Turenne padl roku 1675, kdežto Gent byl obléhán až roku 1678. Anekdotu o státním tajemství, jež zamilovaný Turenne prozradil paní z Coetquen, dobová tradice spojuje spíše s tajnými jednáními s Anglií roku 1670.

Poradil jí, aby se do něj pustila, ona mu uvěřila, uvedla se tam skrze vysokou hru a skrze Monsieura, a podporována Louvoisem se brzy stala součástí všeho; právě jeho zásluhou získala milostivou taburetku pro svého syna, jenž ještě ani nebyl uveden do světa; druhý syn zemřel, sotva do něj vstoupil. Touha učinit tuto taburetku pevnější ji vedla k tomu, že usilovala pro syna o sňatek se slečnou z Commercy, tehdy již zcela v důvěrné přízni Monseigneurově, stejně jako paní a slečna z Lislebonne, její matka a starší sestra. Tento důvod, a to, že šlo o dívku z rodu Lotrinského, velmi krásnou a velmi dobře stavěnou, ji přiměl přehlédnout několik let věkového rozdílu, jež měla nad jejím synem navíc, i skromnost jmění, jež bylo prakticky nulové a tehdy se nezdálo, že by mohlo vzrůst. Sňatek se uskutečnil, a tchyně se snachou žily po celou dobu v nejužším přátelství. S tímto přírůstkem pravých i nepravých knížat, jimiž byl její syn tak zblízka obklopen, jim bylo velmi líto, že jím není i on sám. Byla intrikánská, a to dost na to, aby uvedla své dcery ke dvoru, a zároveň zařídila, aby se téměř nikdy neocitly v chvílích, kdy se sedalo, ač sotva měly jinou možnost, jak dělat svou dvorskou povinnost ve Versailles, kde jsem ovšem při králově večeři stál za oběma (ale to bylo nesmírně vzácné), a brzy poté, co dosáhly na Marly, kde salon a stolování s králem uvolňovaly pravidla o taburetkách, se tam už neobjevovaly, ale s obratností a zdvořilostí vůči všem, o níž bylo vidět, že celá směřuje k dosažení tolerance a mlčení. Starší se ukazovala málo, mladší byla všude; vetřela se k paní princezně de Conti, ještě více k paní Vévodkyni, a co mohla, přes ni a přes hru se dostávala i do Monseigneurových společností. Její matka, jež uměla jednat, ji držela poddajnou a odměřenou a velmi zdrženlivou vůči všem. Když ji ztratila, začala si troufat. Na jedné hudební produkci, na níž byl přítomen král, ve Versailles, se slečna z Melunu, jež si zvykala být čím dál méně zdvořilá, ocitla jako první hned po poslední z vévodkyň. Brzy poté přišla další, jež se šla posadit a jíž všichni uvolnili místo posunutím níže, jak to bývalo vždy zvykem. Slečna z Melunu se ani nehnula a jen vstala a znovu se posadila. Bylo to poprvé, co žena či dívka bez titulu, byť by šlo o maršálku Francie, neuvolnila na takovém místě místo vévodkyním a cizím kněžnám nebo těm, jež měly jejich hodnost. Král, jenž to viděl, zrudl, ukázal to Monsieurovi, a když se otočil na druhou stranu, kde byla slečna z Melunu, a zvýšil hlas, Monsieur ho přerušil, a chytiv ho za koleno, vstal a vyděšeně se ho zeptal, co hodlá udělat. „Dát ji odtamtud odstranit," řekl král rozhněvaně. Monsieur zdvojnásobil naléhání, aby se vyhnul tomuto pohanění, a zaručil se, že se to už nikdy nestane. Král se stěží ovládal po zbytek produkce. Všichni přítomní dobře viděli, o co jde, a dívka mezi dvěma vévodkyněmi div neomdlela hanbou a strachem, až ztratila veškerou vyrovnanost. Po odchodu jí Monsieur pořádně vyčinil a napříště ji přivedl k rozumu. Bylo to v zimě před smrtí Monsieura; ale chtěl jsem to zde rovnou dodat.

Předběhnu i cestu do Compiègne, abych pověděl o dvou úmrtích, k nimž došlo, zatímco tam byl král, totiž o panu z Chaulnes a o vévodovi z Estrées. Ten druhý

zemřel před dovršením padesáti let na operaci kamene.[7] Odmítl římské vyslanectví, jež zastával jeho otec v době své smrti a jež mu natolik poškodilo jeho záležitosti, že syn nechtěl pokračovat v téže zkáze, což krále poněkud mrzelo; zanechal po sobě dosti nemajetného syna ze svého prvního manželství s dcerou slavného Lyonna, ministra a státního tajemníka, a z druhého manželství, s Bautruovou, sestrou abbého z Vaubrun, neměl žádné děti. Kardinál z Estrées vymohl od krále guvernérství Ile-de-France atd. pro svého prasynovce, a od Monsieura, jenž si to pokládal za čest, kapitánství Villers-Cotterêts, jež páni z Estrées vždy měli jako vhodný doplněk svého malého soissonského guvernérství.

Pan z Chaulnes nakonec zemřel žalem z vynucené výměny svého bretaňského guvernérství, kde byl zbožňován a kde mu až do konce, jak sbory, tak jednotlivci, prokazovali ty nejustavičnější známky své úcty, oddanosti a lítosti. Stálo velké úsilí od něj získat demisi z guyennského guvernérství, na něž mu už zprvu byly vyhotoveny listiny pro výměnu. Tato demise byla nutná k vyhotovení týchž listin pro vévodu z Chevreuse, a zároveň k přiznání nástupnictví vévodovi z Chaulnes, avšak s velením a platem výhradně pro vévodu z Chevreuse. Tak to král od doby, kdy si stanovil pravidlo už neudílet nástupnictví, ve skutečnosti přece jen dělal, ale v jiné podobě a jakoby naruby, byť velmi zřídka. Souhlasil s tím teprve asi dva měsíce před smrtí pana z Chaulnes, ale bez skutečného smíření — ani z jeho strany, ani ze strany vévodkyně z Chaulnes — s panem a paní z Chevreuse, a aniž kdy chtěl slyšet o Guyenne či o čemkoli, co by s tímto guvernérstvím souviselo.

O tomto pánovi jsem už dost pověděl, takže nemám co dodat, leda že to byla velká ztráta pro jeho přátele, a měl jich mnoho. Litoval ho celý svět a v Bretani nastal všeobecný smutek. Nezanechal žádné děti, ale mnoho dluhů. Oba manželé byli velmi okázalí a nikdy se nestarali o to, aby vévodovi z Chevreuse, jejich substitučnímu dědici, či spíše jeho druhému synovi na základě jeho sňatku, zanechali cokoli většího. Nesmírné výnosy z bretaňského admirálského práva, spjatého s guvernérstvím této provincie, jež byly během válek velmi vysoké, vedly k domněnce, že po sobě zanechá velké bohatství. Ukázalo se, že vše utratil a že závětí odkázal to, co mu ještě zbývalo dát, na zbožné odkazy a na služebnictvo, a čtyřicet tisíc liber svému důvěrnému příteli kancléři. Pan z Chevreuse z toho získal sto deset tisíc liber renty z guvernérství a jeho druhý syn mnoho vzácného nábytku a stříbra spolu s Chaulnes a Picquigny, zaplativ dluhy.

Vévodkyně z Choiseul, sestra La Vallièrova, zemřela rovněž ve stejné době, na souchotiny, krásná a dokonale utvářená, s okouzlujícím duchem a v nejkrásnějším rozkvětu svého věku, ale s tak politováníhodným chováním, že upadla až do opovržení svých vlastních milenců. Dostatečně jsem o ní mluvil jinde. Její manžel, za-

7. *Ediční poznámka:* Jde o François-Hannibala III. z Estrées (1648–1698), vévodu z Estrées, syna maršála a římského vyslance François-Annibala II. Zemřel skutečně roku 1698, kolem padesáti let věku, což autorovu údaji zhruba odpovídá.

milovaný a důvěřivý až do té míry, že kvůli ní vzdal se maršálské hole, jak jsem již vyprávěl, později znesvářený a odloučený, ji nechtěl vidět ani na smrtelné posteli.

Kapitola dvanáctá

1

Mluvilo se jen o Compiègne, kde se mělo shromáždit šedesát tisíc mužů k utvoření tábora. Dopadlo to v tomto oboru stejně jako se svatbou pana vévody z Bourgogne v tom jejím: král dal najevo, že počítá s tím, že vojska budou skvělá a že si každý bude zakládat na soutěžení — to stačilo k vyvolání takové ctižádosti, že se toho nakonec mělo spíš litovat. Nejenže nebylo nic tak dokonale krásného jako všechna ta vojska, a to všechna do té míry, že nebylo možné rozhodnout, kterému sboru dát cenu, ale jejich velitelé přidali ke vznešené a bojovné kráse mužů, zbraní a koní i ozdoby a nádheru dvora, a důstojníci se vyčerpávali ještě uniformami, jež by mohly zdobit slavnosti.

Plukovníci a dokonce mnozí prostí kapitáni měli hojné a vybrané tabule, šest generálporučíků a čtrnáct činných polních maršálů se tu vyznamenali velkými výdaji, ale maršál z Boufflers udivil svými výdaji a překvapivým řádem hojnosti a vytříbeností vkusu, nádhery i zdvořilosti, jenž po celou dobu trvání celého tábora, ve dne v noci, mohl naučit i samého krále tomu, co znamená pořádat skutečně nádhernou a velkolepou slavnost, a pana Prince, jehož umění a vkus v tom předčily každého, tomu, co znamená elegance, novost a vybranost.

Nikdy nebylo podívané tak zářivé, tak oslnivé, je nutno to říci, tak děsivé, a přitom nic tak klidného jako on sám a celý jeho dům uprostřed tohoto všeobecného pohoštění, nic tak nenápadného jako všechny přípravy, nic tak plynulého jako sám zázrak toho, jak se to vše provádělo, nic tak prostého, tak skromného, tak oproštěného od jakékoli starosti jako tento velitel, jenž přitom vše nařídil a bez ustání nařizoval, zatímco se zdálo, že se zabývá jen povinnostmi velení této armádě. Bezpočet stolů, vždy nově prostřených a v každou chvíli obsluhovaných, jakmile se objevil důstojník, dvořan či divák; až po ty nejneznámější zevlouny bylo vše zajištěno, pozváno a jaksi vynuceno pozorností, zdvořilostí a rychlostí nesčetných jeho důstoj-

1. *Ediční poznámka:* Po slibu z kap. VII a třech kapitolách, v nichž autor téma tábora v Compiègne pokaždé odložil (kap. VIII–XI), přichází konečně jeho podrobné, rozsáhlé líčení — jde o jednu z nejznámějších, dodnes hojně citovaných pasáží celých Pamětí. Tábor u vsi Coudun (28. srpna – 22. září 1698, přes 60 000 mužů) je historicky dobře doložená událost, míněná jako vojenský výcvik pro tehdy šestnáctiletého vévodu z Bourgogne, ale dobově i historiky chápaná především jako okázalá demonstrace francouzské vojenské nádhery určená zahraničním pozorovatelům.

níků, a stejně tak všemožné nápoje, teplé i studené, a vše, co lze v nejrozsáhlejším a nejskvělejším pojetí zahrnout pod pojem občerstvení; francouzská i cizí vína, i ta nejvzácnější likérová, tam byla jakoby rozdávána v hojnosti, a opatření byla učiněna tak dobře, že hojnost zvěřiny a divočiny přicházela ze všech stran a moře Normandie, Nizozemí, Anglie, Bretaně, ba i Středomoří poskytovala vše, co měla nejobludnějšího a nejvybranějšího, v přesně určený den a hodinu, s nenapodobitelným pořádkem a obrovským počtem kurýrů a malých poštovních vozů. Nakonec i voda, o níž se mělo za to, že by se mohla zkalit či vyčerpat kvůli velkému množství úst, přicházela ze Sainte-Reine, ze Seiny a z nejváženějších pramenů, a není možné si představit nic v jakémkoli oboru, co by tam nebylo po ruce, a to jak pro posledního bezvýznamného příchozího, tak pro toho nejvýznamnějšího a nejočekávanějšího.

Dřevěné domy, zařízené jako nejskvělejší pařížské domy, vše zbrusu nové a zvlášť pro tu příležitost zhotovené, se vkusem a zvláštní půvabností, a obrovské, nádherné stany, jichž samotný počet mohl utvořit celý tábor. Kuchyně, různá místa a různí úředníci pro tuto nepřetržitou řadu stolů a pro jejich různé služby, sklepmistrovství, kredence — to vše tvořilo podívanou, jejíž pořádek, ticho, přesnost, píle a dokonalá čistota uváděly v úžas a obdiv.

Tato cesta byla první, při níž dámy označily za zastaralou choulostivost to, co by se jim dřív nikdo neodvážil navrhnout; tolik jich naléhalo, aby se cesty zúčastnily, že král povolil a dovolil přijet do Compiègne všem, kdo by chtěly. Ale o to jim nešlo: všechny chtěly být jmenovány, chtěly nutnost, ne svobodu té cesty, a právě to je přimělo přeskočit zábranu a natlačit se do kočárů princezen. Až dosud při všech cestách, jež král podnikl, jmenoval dámy, jež měly doprovázet královnu nebo paní Dauphine v kočárech těchto prvních princezen.

To, čemu se říkalo princezny, totiž levobočky krále, měly své přítelkyně a společnost pro sebe, jež si nechaly u krále schválit a jež jezdily v kočárech každé z nich, ale ty to pokládaly za dobré a jezdily na tomto základě. Při této cestě však bylo dobré vše, jen když se jelo. V králově kočáře nebyla žádná dáma kromě vévodkyně du Lude s princeznami. Monsieur a Madame zůstali v Saint-Cloud a v Paříži.

Dvořanů mezi muži bylo nesmírné množství, a to tak, že poprvé v Compiègne byli vévodové spojováni po dvou. Mně připadl vévoda z Rohanu, a byli jsme ubytováni v krásném a velkém domě pana Chambaudona, kde jsme byli my i naši lidé velmi pohodlně. Jel jsem s panem z La Trémoille a vévodou z Albretu, kteří mi trochu vyčítali, že jsem v tom prokázal jistou zdvořilost panu z Bouillonu, jenž tím byl velmi dojat. Ale věřil jsem, že mu to dlužím vzhledem k tomu, kým byl, a ještě více vzhledem k důvěrnému přátelství mezi ním a panem maršálem z Lorges, kteří byli navíc bratranci.

Vyslanci byli pozváni do Compiègne. Starý Ferreiro, savojský vyslanec, jim vtloukl do hlavy, aby si nárokovali „pour“. Ujišťoval, že ho kdysi měl při svém prvním vyslanectví ve Francii. Portugalský vyslanec namítal, že mu ho Monsieur,

když ho vezl do Montargis, nechal udělit svými maršály ubytovacích kvartýrů, což se prý dělalo jen podle vzoru královských vlastních; a nuncius tvrdil, že nuncius Cavallerini ho měl ještě předtím, než se stal kardinálem. Pomponne, Torcy, uvaděči vyslanců i Cavoye všichni protestovali, že to není možné, že žádný vyslanec to nikdy nenárokoval a že o tom v rejstřících není ani slovo; ale už jsme viděli, jakou důvěru lze rejstříkům přikládat. Faktem bylo, že vyslanci vycítili touhu, s níž jim král chtěl předvést nádheru tohoto tábora, a domnívali se, že by toho mohli využít k dosažení něčeho nového. Král zůstal neoblomný; chození sem tam pokračovalo až do samých začátků cesty, a nakonec tam vůbec nejeli. Král z toho byl tak popíchnut, že jsem ho, jinak tak umírněného a málomluvného, slyšel při večeři v Compiègne říkat, že kdyby jednal správně, přinutil by je, aby ke dvoru přicházeli jen na audienci, jak se to praktikuje všude jinde.

„Pour" je vyznamenání, jehož původ neznám, ale jež je ve skutečnosti pouhou hloupostí: spočívá v tom, že se na kvartýry píše křídou „pour pana toho a toho", nebo prostě jen „pan ten a ten". Ubytovatelé, kteří takto značí všechna ubytování při cestách, dávají toto „pour" princům krve, kardinálům a cizím knížatům. Pan z La Trémoille ho také získal, stejně jako vévodkyně z Bracciana, později princesse des Ursins. Co mě vede k tomu, abych toto vyznamenání nazval hloupostí, je to, že s sebou nenese žádnou přednost ani přednostní ubytování: kardinálové, cizí knížata a vévodové jsou ubytováni rovnocenně mezi sebou bez jakéhokoli rozlišení, jež je celé obsaženo v tomto slově „pour" a jinak nic nezpůsobuje. Vévodové, cizí knížata, kardinálové jsou tedy ubytováváni bez jiného rozdílu mezi sebou, po nutných služebních úřadech, po nich maršálové Francie, poté významné úřady a nakonec ostatní dvořané. Totéž platí i v pevnostech; ale když je král u armády, jeho ubytovací prostor je rozdělen a dvůr je na jedné straně a vojsko na druhé, aniž by měly cokoli společného; a nachází-li se v králově doprovodu maršálové Francie bez velení v armádě, přesto jsou ubytováni na vojenské straně a mají tam první ubytování.

Ve čtvrtek 28. srpna se dvůr vydal do Compiègne, král projel Saint-Cloud, přenocoval v Chantilly, zůstal tam jeden den a v sobotu dorazil do Compiègne. Hlavní stan byl ve vsi Coudun, kde měl maršál z Boufflers domy kromě svých stanů. Král tam přivedl pana vévodu z Bourgogne a paní vévodkyni z Bourgogne atd., kteří tam měli nádhernou svačinu a spatřili ono uspořádání, o němž jsem mluvil výše, s takovým úžasem, že po návratu z Compiègne král řekl Livrymu, jenž z jeho příkazu připravil stoly v táboře pro pana vévodu z Bourgogne, že ten princ by neměl pořádat žádné hostiny, protože ať by dělal cokoli, nebylo by to nic ve srovnání s tím, co právě viděl, a že až jeho vnuk v budoucnu pojede do tábora, bude obědvat u maršála z Boufflers. Král se velmi bavil tím, že ukazoval a nechával dámám ukazovat vojska, jejich příjezd, jejich táboření, jejich rozmístění, jedním slovem všechny podrobnosti tábora, oddílů, pochodů, píce, cvičení, drobných šarvátek, konvojů. Paní vévodkyně z Bourgogne, princezny, Monseigneur často svačili u maršála, kde

jim maršálka z Boufflers dělala čest hostitelky. Monseigneur tam někdy obědval, a král tam přivedl na oběd anglického krále, jenž přijel strávit v táboře tři nebo čtyři dny.[2] Bylo tomu už mnoho let, co král neprokázal tuto čest nikomu, a zvláštnost hostit dva krále zároveň byla veliká. Monseigneur a tři princezny z královy rodiny tam také obědvali, a deset až dvanáct nejpřednějších mužů dvora a armády. Král maršála velmi naléhal, aby si sedl ke stolu, on však nikdy nechtěl, obsluhoval krále i anglického krále, a vévoda z Grammontu, jeho tchán, obsluhoval Monseigneura. Cestou tam viděli vojska seřazená pěšky v čele svých táborů; a při návratu viděli, jak celá pěchota provádí cvičení, dvě linie tváří v tvář sobě navzájem. Předešlého dne král vzal anglického krále na přehlídku armády. Paní vévodkyně z Bourgogne ji sledovala ze svého kočáru. Měla u sebe paní Vévodkyni, paní princeznu de Conti a všechny titulované dámy.

Další dva její kočáry ji následovaly, naplněné všemi ostatními dámami.

Při této přehlídce se hraběti z Tessé přihodila zábavná příhoda.[3] Byl generálním plukovníkem dragounů. Pan z Lauzun se ho dva dny předtím s tím výrazem dobroty, mírnosti a prostoty, jejž na sebe téměř vždy bral, zeptal, zdali už promyslel, co bude potřebovat, aby pozdravil krále v čele dragounů, a nato se pustili do vyprávění o koni, obleku a výstroji. Po chvalozpěvech: „Ale klobouk," řekl mu Lauzun prostoduše, „o tom vás neslyším mluvit?" — „Ale ne," odpověděl druhý, „počítám s tím, že budu mít čapku." — „Čapku!" opáčil Lauzun, „ale co vás napadá! Čapku! To se hodí pro všechny ostatní, ale generální plukovník mít čapku! Pane hrabě, to nemyslíte vážně." — „Jak to tedy?" řekl mu Tessé, „co bych tedy měl mít?" Lauzun ho nechal pochybovat a dlouho se nechal prosit, přičemž mu namlouval, že ví víc, než co říká; nakonec, přemožen jeho prosbami, mu řekl, že ho nechce nechat dopustit se tak hrubé chyby, že tento úřad byl kdysi vytvořen pro něj samého, a on tedy dobře zná všechna jeho vyznamenání, z nichž jedno z hlavních je, že když král vidí dragouny, má mít šedý klobouk. Tessé, překvapen, přizná svou nevědomost, a v hrůze z hlouposti, do níž by bez této včasné rady upadl, se rozplývá díky a spěchá si domů poslat jednoho ze svých lidí do Paříže, aby mu přivezl šedý klobouk. Vévoda z Lauzunu si dal dobrý pozor, aby Tesséa obratně odvedl stranou a poučil ho o tom tak, aby to nikdo neslyšel; dobře tušil, že Tessé se ve studu za svou nevědomost nikomu nebude chlubit, a sám se také dobře střežil o tom mluvit.

Ráno v den přehlídky jsem šel na královo lever a proti jeho zvyku jsem tam viděl zůstat i pana z Lauzunu, jenž se svými velkými vstupy vždy odcházel, když přichá-

2. *Vysvětlivka:* „Anglický král" je zde Jakub II. Stuart, sesazený „slavnou revolucí" 1688 a žijící od té doby v exilu pod Ludvíkovou ochranou na zámku Saint-Germain-en-Laye — král mu i nadále prokazoval královské pocty.
3. *Vysvětlivka:* Historka o Lauzunově žertu se šedým kloboukem patří k nejčastěji citovaným komickým epizodám celých Pamětí — bývá samostatně vyzdvihována i v klasických edicích a překladech jako ukázka Saint-Simonova vypravěčského umění.

zeli dvořané. Viděl jsem tam i Tesséa se šedým kloboukem, černým pérem a velkou kokardou, jak se pyšnil a naparoval se svým kloboukem.

To, co mi připadalo neobvyklé, i barva klobouku, kterou král nesnášel a kterou už léta nikdo nenosil, mě zaujalo a přimělo mě podívat se na to, protože stál téměř naproti mně a pan z Lauzunu dost blízko něj, trochu vzadu. Král, poté co se obul a s několika lidmi promluvil, si konečně toho klobouku všimne. V překvapení, jež ho z toho popadlo, se Tesséa zeptal, kde ho vzal. Ten, chlubě se, odpověděl, že mu přijel z Paříže. „A nač?" řekl král. „Sire," odpověděl ten druhý, „to proto, že nám Vaše Veličenstvo dnes prokazuje tu čest, že si nás prohlédne." — „Nu dobrá," pokračoval král, čím dál víc překvapen, „co to má co dělat se šedým kloboukem?" — „Sire," řekl Tessé, jehož tato odpověď začínala uvádět do rozpaků, „to proto, že výsadou generálního plukovníka je mít toho dne šedý klobouk." — „Šedý klobouk!" opáčil král, „kde jste to u čerta vzal?" — „Pan z Lauzunu, sire, pro nějž jste vytvořil ten úřad, mi to řekl"; a v tu chvíli se dobrák vévoda pustil do smíchu a zmizel. „Lauzun si z vás udělal legraci," odpověděl král poněkud ostře, „a věřte mi, pošlete ihned ten klobouk generálovi premonstrátů." Nikdy jsem neviděl nikoho zmatenějšího než Tesséa. Zůstal se sklopenýma očima a hleděl na ten klobouk se smutkem a studem, jež dovršily dokonalost scény. Nikdo z přihlížejících se nezdržel smíchu, ani ti nejdůvěrnější s králem se nezdrželi svých poznámek. Nakonec se Tessé natolik vzpamatoval, že odešel, ale celý dvůr mu řekl svůj názor a ptal se ho, zda ještě nezná pana z Lauzunu, jenž se tomu potutelně smál, kdykoli se o tom mluvilo. Přesto se Tessé neodvážil se rozzlobit, a věc, ač poněkud tvrdá, zůstala žertem, jímž byl Tessé dlouho trápen a velmi zahanben.

Téměř každý den obědvaly děti Francie u maršála z Boufflers; někdy paní vévodkyně z Bourgogne, princezny a dámy, ale velmi často jen svačiny. Krása a hojnost nádobí, aby stačilo na vše, a všechno označené maršálovým erbem, byla nesmírná a neuvěřitelná; neméně pozoruhodná byla přesnost hodin a okamžiků veškeré obsluhy všude. Na nic se nečekalo, nic nevázlo, o nic víc pro nejobyčejnější zevlouny z lidu, ba i lokaje, než pro nejpřednější pány, v každou hodinu a při každém příchodu. Ve vzdálenosti čtyř mil kolem Compiègne byly vesnice a statky plné lidí, Francouzů i cizinců, k nepobrání, a přesto se vše odehrálo bez nepořádku. Množství šlechticů a komorníků u maršála tvořilo celý svět, všichni zdvořilejší a pozornější jeden než druhý ve svých povinnostech zadržet vše, co se objevilo, a nechat to obsloužit od pěti hodin ráno do desíti či jedenácti večer, bez ustání a průběžně, a prokazovat pocty, a obrovská livrej s velkým počtem pážat. Vracím se k tomu proti své vůli, protože kdokoli to viděl, na to nemůže zapomenout ani přestat žasnout nad hojností, nádherou a řádem, jenž se nikdy, ani na okamžik, ani v jediném bodě, nezpronevěřil sám sobě.

Král chtěl ukázat obrazy všeho, co se děje ve válce; udělalo se tedy obléhání Compiègne podle všech pravidel, ale velmi zkrácené: linie, zákopy, baterie, podkopy atd.

Crenan hájil pevnost. Starý val obcházel ze strany krajiny kolem zámku; byl v rovině s královým apartmá, a tudíž vyvýšený, a ovládal celou krajinu. U jeho paty byla stará zeď a větrný mlýn, trochu za královým apartmá, na valu, jenž neměl ani střelecký stupeň, ani opěrnou zídku. Sobota 13. září byla určena pro útok; král, doprovázen všemi dámami a za nejkrásnějšího počasí na světě, se vydal na tento val, s množstvím dvořanů a se vším, co bylo mezi cizinci pozoruhodné. Odtud bylo vidět celou pláň a rozmístění všech vojsk. Stál jsem v půlkruhu, velmi blízko krále, nanejvýš tři kroky, a nikdo přede mnou. Byl to nejkrásnější pohled, jaký si lze představit — celá tato armáda a onen ohromný zástup zvědavců všech stavů, na koních i pěšky, v takové vzdálenosti od vojsk, aby jim nepřekáželi, a tato hra útočníků a obránců zcela odkrytá, protože, když v tom nebylo nic vážného kromě přehlídky, nebylo třeba jiných opatření pro obě strany než přesnost pohybů. Ale podívaná jiného druhu, kterou bych dokázal vylíčit i za čtyřicet let stejně jako dnes, tak mě zasáhla, byla ta, kterou z vrcholu tohoto valu poskytl král celé své armádě a tomu nespočetnému zástupu diváků všech stavů, jak na pláni, tak přímo na valu.

Paní z Maintenon tam byla, obrácena čelem k pláni a k vojskům, ve svém nosítku, mezi svými třemi skly, a její nosiči stáli stranou. Na přední tyči nosítek, vlevo, seděla paní vévodkyně z Bourgogne, na téže straně, vzadu a v půlkruhu, stály paní Vévodkyně, paní princezna de Conti a všechny dámy, a za nimi muži. U pravého skla nosítka stál král a trochu vzadu půlkruh nejpřednějších mužů. Král byl téměř neustále bez pokrývky hlavy a v každou chvíli se skláněl ke sklu, aby mluvil s paní z Maintenon, aby jí vysvětlil vše, co viděla, a důvody každé věci. Pokaždé měla tu zdvořilost, že pootevřela své sklo o čtyři nebo pět prstů, nikdy o polovinu, neboť jsem si toho všímal, a přiznávám, že jsem té podívané věnoval víc pozornosti než vojskům. Někdy otevírala kvůli nějaké otázce ke králi, ale téměř vždy to byl on, kdo se, aniž čekal, až mu promluví, zcela sklonil, aby ji poučil, a někdy, když si toho nevšimla, zaklepal na sklo, aby je otevřela. Nikdy nemluvil s nikým jiným než s ní, kromě vydávání rozkazů v několika slovech a jen zřídka, a několika odpovědí paní vévodkyni z Bourgogne, jež se snažila, aby s ní promluvil, a jíž paní z Maintenon čas od času ukazovala a odpovídala posunky, aniž otevřela přední sklo, skrze něž na ni mladá princezna křičela pár slov. Bedlivě jsem sledoval výrazy tváří: všechny vyjadřovaly ostýchavé, bázlivé, skryté překvapení; a vše, co bylo za nosítkem a v půlkruzích, mělo oči spíše upřené na ni než na armádu, a vše v úctě plné bázně a rozpaků. Král si často pokládal klobouk na horní část nosítka, aby mohl mluvit dovnitř, a toto tak nepřetržité cvičení mu muselo pořádně unavit kříž. Monseigneur byl na koni v pláni s princi, svými mladšími syny; a pan vévoda z Bourgogne, jako při všech ostatních pohybech armády, byl s maršálem z Boufflers ve funkci generála. Bylo to kolem páté hodiny odpolední, za nejkrásnějšího a nejpříznivějšího počasí na světě.[4]

4. *Vysvětlivka:* Scéna paní z Maintenon sledující přehlídku ze zavřeného nosítka, do něhož se k ní král opakovaně sklání, je jednou z nejslavnějších a nejcitovanějších pasáží celých Pamětí — do-

Naproti nosítku byla pěšina vytesaná do prudkých schodů, kterou nebylo shora vidět, a otvor na jejím konci, jenž byl v této staré zdi vytvořen, aby bylo možné zdola jít pro královy rozkazy, kdyby toho bylo třeba. K tomu skutečně došlo: Crenan poslal Canillaca, plukovníka rouergueského pluku, jednoho z pluků, jež hájily pevnost, aby si vyžádal královy rozkazy ohledně nevím čeho. Canillac se dá do stoupání a vynoří se o něco víc než po ramena. Vidím ho odtud stejně zřetelně, jako tehdy. Jak se jeho hlava vynořovala, zpozoroval to nosítko, krále a celou tu společnost, kterou vůbec neviděl ani si ji nepředstavoval, protože jeho stanoviště bylo dole, u paty valu, odkud nebylo možné rozpoznat, co bylo nahoře. Ta podívaná ho ohromila tak, že zůstal stát s otevřenými ústy, upřenýma očima a s výrazem tváře, na němž byl vepsán ten největší úžas. Nebylo nikoho, kdo by si toho nevšiml, a král to viděl tak zřetelně, že mu s jistým pohnutím řekl: „Nu tak, Canillacu, vystupte přece." Canillac zůstal stát, král opakoval: „Vystupte přece; co se děje?" Dokončil tedy výstup a přišel ke králi pomalými, roztřesenými kroky, s pohledem těkajícím napravo i nalevo, se zděšeným výrazem. Už jsem to řekl: byl jsem tři kroky od krále, Canillac prošel kolem mě a zamumlal cosi velmi potichu. „Jak to říkáte?" řekl král, „ale mluvte přece." Nikdy se nedokázal vzpamatovat; vydoloval ze sebe, co mohl. Král, jenž z toho nic moc nepochopil, dobře viděl, že z něj nic lepšího nevytáhne, odpověděl také, co mohl, a dodal mrzutým tónem: „Jděte, pane." Canillac si to nenechal říct dvakrát, vrátil se ke svému schodišti a zmizel. Sotva byl uvnitř, král, rozhlédnuv se kolem sebe, řekl: „Nevím, co je Canillacovi, ale ztratil hlavu a už nevěděl, co mi chtěl říct." Nikdo neodpověděl.

Kolem chvíle kapitulace paní z Maintenon patrně požádala o dovolení odejít, král zvolal: „Nosiči paní!" Přišli a odnesli ji; o něco méně než čtvrt hodiny poté se král stáhl, následován paní vévodkyní z Bourgogne a téměř vším, co tam bylo.

Mnozí si při odchodu vyměňovali pohledy a šťouchance loktem, a poté si šeptali do ucha. Nikdo se nemohl vzpamatovat z toho, co právě viděl. Stejný účinek to mělo i mezi všemi, kdo byli na pláni. Dokonce i vojáci se ptali, co je to za nosítko a proč se do něj král neustále sklání; muselo se tiše umlčovat důstojníky i otázky vojsk. Lze si domyslet, co o tom říkali cizinci a jaký dojem na ně taková podívaná udělala. Vyvolalo to rozruch po celé Evropě a rozšířilo se to stejně jako sám tábor v Compiègne s veškerou svou pompou a ohromující nádherou. Ostatně paní z Maintenon se v táboře ukazovala jen velmi málo, a vždy ve svém kočáře se třemi nebo čtyřmi důvěrnicemi, a jednou nebo dvakrát se šla podívat na maršála z Boufflers a na zázraky jeho nádhery.

Posledním velkým dějstvím této scény byl obraz bitvy mezi celou první a druhou linií, jedna proti druhé. Pan Rosen, první z generálporučíků tábora, jí toho dne velel proti maršálovi z Boufflers, po jehož boku byl pan vévoda z Bourgogne jako gene-

bový důkaz veřejně přiznávané, byť formálně nepotvrzené výjimečné blízkosti mezi králem a jeho morganatickou manželkou.

rál. Král, paní vévodkyně z Bourgogne, princové, dámy, celý dvůr a zástup zvědavců se této podívané zúčastnili, král a všichni muži na koních, dámy v kočárech. Provedení bylo ve všech svých částech dokonalé a trvalo dlouho. Ale když měla druhá linie zakolísat a ustoupit, Rosen se k tomu nemohl odhodlat, a to celou akci značně prodloužilo. Pan z Boufflers mu několikrát vzkázal jménem pana vévody z Bourgogne, že je čas. Rosen se hněval a neposlouchal. Král se tomu velmi smál, protože vše naplánoval a viděl přijíždět a odjíždět pobočníky a celé to zdlouhavé manévrování, a řekl: „Rosen nerad hraje roli poraženého." Nakonec mu sám vzkázal, aby skončil a stáhl se. Rosen poslechl, ale velmi nerad, a poněkud zhruble se obořil na posla rozkazu. Bylo to téma rozhovoru na cestě zpět i celého večera.

Konečně po útocích na opevnění a všemožných obrazech toho, co se děje ve válce, a po nekonečných přehlídkách král odjel z Compiègne v pondělí 22. září a se stejným doprovodem se vydal do Chantilly, zůstal tam v úterý a ve středu dorazil do Versailles, k stejné radosti všech dam, jakou měly horlivost zúčastnit se té cesty. V Compiègne s králem nejedly a paní vévodkyni z Bourgogne tam viděly stejně málo jako ve Versailles. Musely jezdit do tábora každý den, a únava se jim zdála větší než potěšení, a ještě větší než vyznamenání, jež si od toho slibovaly. Král, nesmírně spokojen s krásou vojsk, jež všechna dostala nové stejnokroje se všemi ozdobami, jaké si jejich velitelé dokázali vymyslet, dal při odjezdu vyplatit šest set liber odměny každému kapitánovi jízdy a dragounů a tři sta liber každému kapitánovi pěchoty. Totéž dal vyplatit majorům všech pluků a rozdělil i některé milosti ve svém domě. Maršálovi z Boufflers daroval sto tisíc franků.[5] To vše dohromady stálo mnoho; ale pro každého jednotlivce to byla kapka v moři. Nebyl jediný pluk, jenž by tím nebyl na dlouhá léta zruinován, jak sbor, tak důstojníci, a pokud jde o maršála z Boufflers, nechávám na úsudku, co znamenalo sto tisíc liber při té — pro každého, kdo ji viděl — neuvěřitelné nádheře, jíž vyděsil celou Evropu díky zprávám cizinců, kteří jí byli svědky a kteří jí den co den nemohli uvěřit vlastním očím.

5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Rukopis zde uvádí franky, nikoli libry. Saint-Simon oba výrazy používá bez rozdílu.

Kapitola třináctá

Doba mezi královým návratem z Compiègne 24. září a jeho odjezdem do Fontainebleau 2. října je tak krátká, že sem zařadím věc, jež byla zahájena před první z těchto dvou cest a dovršena teprve po návratu z druhé. Uprostřed všeho, co jí předcházelo a co bude následovat, bude se snad zdát málo zajímavá, ale měl jsem na ní příliš velký podíl, než abych ji vynechal, a nemohu ji dobře vysvětlit, aniž bych připomněl svůj vztah k několika osobám. První mi činí příliš velkou čest, než abych nebyl v rozpacích ji vylíčit; avšak kromě toho, že pravda musí mít přednost před každým jiným ohledem, ovlivnila od té doby tolik důležitých věcí, že ji nelze vynechat.

Viděli jsme svého času sňatek jediného syna pana z Pontchartrainu se sestrou hraběte z Roucy, vlastní sestřenicí paní ze Saint-Simon. Přáli si ji jen kvůli spříznění, a způsobem, jak zacházeli se všemi jejími příbuznými, ovšem s výběrem, dělali vše potřebné, aby z toho vytěžili. Nebylo nikoho, koho by vyhledávali tolik jako paní ze Saint-Simon a s kým by si tolik přáli svou snachu sblížit. Ta se ukázala být velmi šťastně obdařena – měla mnoho ctnosti, mírnosti a důvtipu, ač celá z rodu Roucy, mnoho rozvahy a obavy, aby se nezmýlila a neudělala něco špatně, což jí v jejím věku propůjčovalo slušivou plachost. K tomu, měla-li jen trochu volnosti, všechen půvab, všechnu jiskru a vše, co může učinit ženu milou a půvabnou, a časem i chování, znalost lidí a věcí, úsudek daleko převyšující osobu vychovanou v opatství v Soissons a spadlou do domu, kde byla zprvu přísně střežena – což měla dost rozumu, aby si zamilovala, a srdcem se upnula ke všemu, k čemu se upnout měla. Shoda ctností, vkusu a povahy mezi ní a paní ze Saint-Simon brzy vytvořila přátelství, jež se nakonec stalo nejdůvěrnějším, a důvěru nejbezvýhradnější, jaká kdy mohla být mezi dvěma sestrami. Pan a paní z Pontchartrainu z toho měli nesmírnou radost. Nevím, zda tento důvod pana z Pontchartrainu k něčemu přiměl; ale koncem zimy toho roku, když jsem ho navštívil v jeho pracovně – neboť od té svatby jsem tam občas, byť ne příliš často, chodíval v hodinách, kdy býval o samotě –, po velmi krátkém a zcela obyčejném rozhovoru mi řekl, že by mě chtěl požádat o laskavost, která mu ale leží na srdci natolik, že by odmítnutí nesnesl. Odpověděl jsem, jak se slušelo vůči ministrovi, jenž tehdy požíval nejvyššího vlivu a zastával nejvyšší úřady svého stavu. On zdvojnásobil naléhání, s onou živostí a půvabem plným ducha a ohně, jaký dovedl vložit do všeho, když chtěl, že vše, co mu odpovídám, jsou pouhé komplimenty, že to není to, co potřebuje, že je třeba mluvit upřímně a jasně mu přiznat

to, po čem vášnivě touží a oč mě naléhavě žádá; a hned nato dodal: „čest vašeho přátelství a to, abych s ním mohl počítat, jako vás prosím, abyste počítal s mým; neboť jste velice upřímný, a přiznáte-li mi je, vím, že si tím mohu být jist.“ Mé překvapení bylo v mém věku nesmírné a uchýlil jsem se k odkazu na čest a na nepoměr věku i postavení. Přerušil mě, a stále naléhavěji mi řekl, že vidím, s jakou upřímností ke mně mluví, že zcela doopravdy a z celého srdce touží po mém přátelství a žádá o ně, a že žádá jasnou odpověď. Vynechávám zdvořilá slova, jimiž to bylo provázeno. Skutečně jsem cítil, že mluví zcela vážně a že se chystáme uzavřít společný závazek; rozhodl jsem se tedy, a po slovech vděčnosti, cti a touhy jsem mu řekl, že mu, mám-li odpovědět jasně, musím přiznat, že mám přátelství, jež bude vždy stát přede všemi ostatními – totiž to, jež mě důvěrně poutá k panu z Beauvilliers, o němž jsem věděl, že mu není přítelem; ale že bude-li přesto stát o mé přátelství za této podmínky, budu nadšen mu je dát a šťasten, budu-li mít jeho. V tu chvíli mě objal, řekl mi, že takto se mluví poctivě, že si mě proto váží ještě víc, že po mém přátelství touží ještě vroucněji, a slíbili jsme si je navzájem. Slovo jsme si navzájem plně dodrželi. Přátelství trvalo z obou stran až do jeho smrti v nejhlubší důvěrnosti a naprosté důvěře. Když jsem od něj odcházel, ještě dojat věcí, jež mě tolik překvapila, šel jsem to říci panu z Beauvilliers, který mě něžně objal a ujistil mě, že ho přání pana z Pontchartrainu nepřekvapuje, a mé jednání, pokud šlo o něj samého, ještě méně. Podivuhodné je, že Pontchartrain o tom neřekl nic ani svému synovi, ani své snaše, a já rovněž ne, a nikdo u dvora dlouho netušil tak neobvyklou věc, totiž důvěrné přátelství mezi dvěma muži tak nerovnými ve všem.

Měl jsem ještě jednoho přítele, ve svém věku velmi neobvyklého. Byl to biskup z Chartres.[1] Byl mým diecézním biskupem ve Ferté. Díky tomu mě navštívil, nejprve spolu se starým otcovým přítelem jménem abbé Bailly. Pozvolna se mezi námi vytvořilo přátelství a důvěra. Vzhledem k jeho postavení u paní z Maintenon jsem ho nikdy k ničemu nevyužil, kromě jediné, zcela nepatrné věci, o níž bude řeč ve svém čase. Vídal jsem se s ním často u něj i u sebe v Paříži a mohl jsem s ním jednat o čemkoli.

Dalším, s nímž jsem se spřátelil, byl du Charmel, jehož jsem několikrát potkal v Trappe. Byl to zcela prostý šlechtic z Champagne, jenž se u dvora uvedl hazardní hrou, v níž po dlouhou dobu hodně vyhrával, aniž by na něj kdy padlo sebemenší podezření. Rád půjčoval, ale s rozvahou, a získal si mnoho vlivných přátel. Pan z Créqui ho vzal zcela pod svou ochranu a nechal ho koupit od maršála d'Humières jednu ze dvou setnin sta šlechticů královské vojenské domácnosti (*maison du roi*) s halapartnou zvanou *bec de corbin*; z té hodnosti už zbývalo jen jméno. Pan z Créqui, tehdy u krále ve velké přízni a s jistou autoritou u dvora, byl prvním šlechticem krá-

1. *Vysvětlivka:* Paul Godet des Marais (asi 1647/1649–1709), biskup z Chartres od roku 1690, důvěrný duchovní rádce paní z Maintenon a spjatý s dívčím ústavem v Saint-Cyr, jehož ona byla zakladatelkou a patronkou.

lovy komory; pod záminkou tohoto úřadu mu opatřil vstupy (*entrées*) ke králi; král s ním dobře zacházel a často s ním hovořil; účastnil se všech jeho cest a pohyboval se uprostřed nejlepší dvorské společnosti. Všechno se mu usmívalo: věk, zdraví, majetek, štěstí, dvůr; přátelé, dokonce i dámy, a to i ty nejvýznamnější, jimž se zalíbil. Bůh se ho dotkl skrze četbu Abbadieho spisu O pravdě křesťanského náboženství;[2] neváhal ani se nehádal a odešel do domu sousedícího s oratoriánskou kolejí. Král ho pouštěl nerad. „Cože, Charmele," řekl mu, „vy mě už nikdy neuvidíte?" – „Ne, sire," odpověděl, „nemohl bych tomu odolat, vrátil bych se zpět, je třeba přinést oběť úplnou a uprchnout." Trávil život ve všelijakých dobrých skutcích, v pokání tvrdém až k neuváženosti, a každý rok o masopustu jezdil do Trappe; zůstával tam až do Velikonoc a kromě ruční práce tam vedl ve všem stejný život jako řeholníci.

Byl to muž velké přísnosti k sobě samému, ducha podprůměrného, který se snadno na něčem zatvrdil a stejně těžko od toho upouštěl, plný horlivosti, jež ne vždy byla dobře usměrněná, ale velmi věrný svému pokání a svým skutkům, a který se po hlavě vrhal do všeho, co pokládal za nejlepší. Před svým odchodem ze světa to byl velmi počestný a spolehlivý člověk, velmi schopný přátelství, mírný a dobrý muž. Ještě lépe ho poznáme, dodám-li, že měl sestru provdanou v Lotrinsku za jistého Beauvaua, s nímž byl velmi spjat, a že jeho synovec, syn z tohoto manželství, se oženil s neteří pana z Couronges, jehož uvidíme přijet uzavřít sňatek pana Lotrinského s nejmladší dcerou Monsieura.[3] Právě tato neteř se pod jménem paní de Craon, jež nosila po manželovi, stala první dvorní dámou paní vévodkyně Lotrinské a díky vlivu, jehož nabyla u pana Lotrinského, vybudovala tak bohatý dům a učinila svého manžela španělským grandem, později říšským knížetem, jenž později spravoval Toskánsko a obdržel císařský Řád zlatého rouna – manžela, kterého jsem díky jeho strýci dobře poznal a jenž od té doby zůstal navždy mým přítelem.

Po tomto všem přejděme k tomu, co mě přimělo to napsat. Viděli jsme svého času, že pan z Trappe dosáhl u krále toho, aby dostal řádového opata ze svého domu a podle vlastní volby, v jehož prospěch se vzdal úřadu, aby již nemyslel na nic než na vlastní spásu poté, co tak dlouho přispíval ke spáse tolika jiných. Viděli jsme také, že tento opat velmi rychle poté zemřel a že král schválil toho, koho mu pan z Trappe navrhl na jeho místo. Ale jakkoli jsou lidé svatí, osvícení a moudří, nejsou neomylní. Před nemnoha lety se do Trappe uchýlil bosý karmelitán. Měl ducha, vědění, výmluvnost. Kázal a získal si tím pověst. Dobře znal svět a zdálo se, že vyniká přísností ve všech obtížných úkonech trapistického života. Jmenoval se D. František

2. *Vysvětlivka:* Jacques Abbadie (1654–1727), protestantský teolog; jeho apologetický spis *Traité de la vérité de la religion chrétienne* (1684) patřil k nejvlivnějším a nejčtenějším náboženským dílům své doby.
3. *Ediční poznámka:* Předjímaný sňatek „pana Lotrinského" (vévody Leopolda I. Lotrinského) s „nejmladší dcerou Monsieura" (Alžbětou Charlottou Orleánskou) se skutečně odehrál v říjnu 1698 a bude vylíčen v pozdější kapitole — obdobná technika předjímání, jakou Saint-Simon použil u tábora v Compiègne (viz kap. XII).

Gervaise[4] a měl bratra, pokladníka u Svatého Martina v Tours, zasloužilého muže, jenž se později zasvětil misiím a byl zabit v Africe jako biskup in partibus. Tohoto karmelitána znal pan z Meaux, v jehož diecézi kázal. Pan z Trappe, jeho přítel, se s ním radil; pan z Meaux ho ujistil, že nemůže učinit lepší volbu.

Byl to muž čtyřiceti let a takového zdraví, že sliboval dlouhý život a dlouhý příklad; jeho nadání, zbožnost, skromnost, láska k pokání okouzlily pana z Trappe, a svědectví pana z Meaux dokonalo jeho rozhodnutí. Byl to tedy on, kdo byl na žádost pana z Trappe králem jmenován nástupcem toho, jehož právě ztratil. Tento nový opat se dal brzy lépe poznat, jakmile obdržel své buly; pokládal se za osobnost, hledal, jak si udělat jméno, jak zapůsobit a nebýt méněcenný vůči velkému muži, jemuž vděčil za své místo a po němž nastoupil. Místo aby se s ním radil, začal na něj žárlit, snažil se mu odejmout důvěru řeholníků, a když se mu to nedařilo, snažil se ho od nich alespoň oddělit. Vůči němu si hrál na opata víc než vůči komukoli jinému; udržoval ho v závislosti a postupně s ním začal zacházet s neobyčejnou povýšeností a tvrdostí a otevřeně týral ty z domu, o nichž se domníval, že jsou k panu z Trappe nejvíce přilnulí. Měnil, jak jen mohl, vše, co pan z Trappe zavedl, bez ohledu na to, že věci obstojí jen díky témuž duchu, jenž je zavedl – zejména věci tohoto tak zvláštního a vznešeného druhu. Horlivě to podkopával a stačilo, aby něco zavedl pan z Trappe, aby to nahradil něčím zcela opačným. Byl spíše prelátem než řeholníkem, ochotným pouze k tomu, co mohlo zapůsobit; a před přáteli pana z Trappe (byli-li to lidé, s nimiž bylo třeba jednat opatrně) ho přímo zbožňoval, ale hned poté se za to dovedl odškodnit tím nejpodivnějším jednáním vůči němu samému.

Kromě toho, co to stálo srdce a ducha pana z Trappe, nesměřovalo toto počínání k ničemu menšímu než k rychlému rozvratu veškeré kázně a k pádu tak svaté a podivuhodné stavby. Pan z Trappe to viděl a cítil lépe než kdokoli jiný, jak díky svému vhledu, tak díky své zkušenosti, on, jenž ji od základů až po střechu vybudoval a podpíral. Prolil kvůli tomu před svým krucifixem hojnost slz. Věděl, že jediným slovem by tohoto pošetilce svrhl, kvůli svému domu ho trápilo, že to nedělá, a byl zdrcen, když ho viděl hynout; ale sám byl den co den a v každém okamžiku svého života tak nedůstojně týrán, že ho nesmírná obava, aby nenašel, byť i nechtěně, nějaké osobní zadostiučinění ve zbavení se tohoto nepřítele a pronásledovatele, natolik zdržovala, že přede mnou samým skrýval své strasti a přesvědčoval mě, jak jen mohl, že tento opat si počíná ve všem velmi dobře a že je s ním dokonale spokojen. Jistě nelhal – příliš si liboval v této nové zkoušce, o níž lze říci, že byla nejsilnější ze všech, jimiž byl očišťován, a nebál se ničeho tolik jako vyjít z této výhně. Omlouval tedy vše, co ne-

4. *Vysvětlivka:* Dom František Gervaise (François-Armand Gervaise), bývalý bosý karmelitán, se stal druhým opatem La Trappe po Rancého rezignaci (buly obdržel roku 1696), doporučen mimo jiné Bossuetem. Údaje o jeho narození a úmrtí se v pramenech rozcházejí (u některých 1660–1751, u jiných 1660–1761). Po svém vyloučení z Trappe se později stal historikem — psal mimo jiné o Abélardovi a Heloise a o dějinách cisterciácké reformy. Jeho bratr Nicolas Gervaise, misionář a titulární biskup, byl zabit roku 1729 v Jižní Americe — nikoli v Africe, jak píše Saint-Simon.

mohl popřít, a dlouhými doušky vypíjel hořkost tohoto kalicha. Jestliže na něj pan Maisne a jeden či dva staří řeholníci naléhali kvůli zkáze jeho domu, on, jenž před nimi nemohl zastírat to, co sami viděli a cítili, odpovídal, že je to dílo Boží, nikoli lidské, že má své záměry a že je třeba nechat ho jednat.

Pan Maisne byl světský muž, velmi vzdělaný, nekonečně důvtipný, mírný, upřímný a ducha nejveselejšího a nejmilejšího, jenž tam přes třicet let žil jako řeholník a jenž pro pana z Trappe psal většinu jeho dopisů a děl, jež mu diktoval.

Znal jsem tedy od něj i od ostatních řeholníků všechny podrobnosti toho, co se uvnitř kláštera dělo. Znal jsem je také od pana ze Saint-Louis: byl to šlechtic, jenž strávil velkou část svého života ve válce, až se stal brigádním generálem jízdy s pěkným a dobrým plukem. Král ho dobře znal a velmi si ho vážil; sloužil pod ním v několika taženích s velkým vyznamenáním. Všichni generálové si ho velmi cenili a pan z Turenne ho miloval víc než kohokoli jiného. Dvacetileté příměří roku 1684 ho vyděsilo; nebyl od Trappe daleko; viděl tam pana z Trappe hned na počátku, kdy se tam uchýlil; přišel se tam usadit poblíž něj v domě, který pan z Trappe postavil vně kláštera pro komendátní opaty, aby nerušili kázeň uvnitř; a žil tam v příkladné zbožnosti. Byl to jeden z oněch zbožných vojáků, plných cti, odvahy a poctivosti, kterou vkládají do všeho, aniž se od ní kdy odchýlí, s věrností nikdy nezpochybněnou, a jimž srdce a zdravý rozum slouží jako důvtip a světlo, s větším úspěchem, než jaký důvtip a světlo poskytují mnoha jiným lidem.

Čas takto plynul, aniž bylo možné pana z Trappe odvrátit od lásky k vlastnímu utrpení, ani doufat v cokoli jiného než stále horšího od toho, kdo zaujímal jeho místo. Nakonec se stalo to, co by si nikdo nedovedl představit. D. Gervaise upadl do trestu oněch pyšných filozofů, o nichž mluví Písmo; dalším zázrakem selhala jeho opatrnost, a ještě větším zázrakem ho čirá náhoda, či spíše Prozřetelnost, přistihla přímo při činu. Šli o tom zpravit pana z Trappe, a aby o tom nemohl pochybovat, byl k němu přiveden ten, o něhož šlo. Pan z Trappe, vyděšen, jak jen člověk být může, se okamžitě staral o to, co se mohlo stát s D. Gervaisem. Dal ho hledat všude a dlouho se bál, že se šel vrhnout do rybníků, jimiž je Trappe obklopena. Nakonec ho našli ukrytého na klenbách kostela, ležícího tváří k zemi a zalitého slzami. Nechal se přivést před pana z Trappe, jemuž přiznal to, co před ním nemohl utajit. Pan z Trappe, když viděl jeho bolest a hanbu, pomýšlel jen na to, jak ho utěšit s nekonečnou láskou, přitom mu však dal pocítit, jak velmi potřebuje pokání a odloučení. Gervaise pochopil narážku a ve stavu, v němž se nacházel, nabídl svou rezignaci. Byla přijata. Poslali pro notáře do Mortagne, jenž přijel nazítří, a záležitost byla dovršena. Pan du Charmel, jenž byl v dobrých vztazích s panem z Paříže, obdržel po zvláštním poslu tuto rezignaci spolu s dopisem D. Gervaise tomuto prelátovi, v němž ho prosil, aby jeho rezignaci předložil králi.

Krátce předtím se přihodily dvě věci, jež způsobily zvláštní komplikaci: jednak to, že jednání D. Gervaise vůči panu z Trappe a jeho domu, jež se začínalo prozra-

zovat, mu vyneslo přísný dopis od P. de La Chaise jménem krále; jednak to, že neuváženě přijal převorství l'Estrée u Dreux, aby tam usadil trapistické řeholníky bez souhlasu krále, což mimo jiné mohlo z mnoha důvodů jen škodit; ale marnivost se stále chce rozpínat a nechat o sobě mluvit. Král to pokládal za velmi nevhodné a nechal mu skrze P. de La Chaise vzkázat, aby své řeholníky odvolal, a ten k tomu přidal důtku, jakou si tento kousek zasloužil. Na první z těchto věcí odpověděl dopisem pana z Trappe, který z něho vylákal díky jeho lásce k pokračování vlastního utrpení a který mu D. Gervaise nadiktoval, jak sám chtěl; na druhou rychlou poslušností a mnoha omluvami. Rezignace tedy přišla v návaznosti na tyto dva dopisy, a velmi brzy po nich, a král ji předal P. de La Chaise. Ten, dobrák, vůbec nepochyboval, že je to plodem dvou dopisů, jež Gervaisovi ráz na ráz napsal, takže, sveden dopisem nadiktovaným D. Gervaisem, jejž obdržel od pana z Trappe, snadno přesvědčil krále, aby rezignaci nepřijal, a vzkázal to D. Gervaisovi.

Během toho všeho jsme jeli do Compiègne. Pokládal jsem za vhodné rezignaci pozorně sledovat. Šel jsem za P. de La Chaise, jenž mi vyprávěl to, co jsem právě napsal. Řekl jsem mu, že v domnění, že jedná dobře, jednal velmi špatně, a pustil jsem se s ním do věci zeširoka. P. de La Chaise byl velmi překvapen a ještě více rozhořčen chováním D. Gervaise vůči panu z Trappe, a hned mi navrhl napsat panu z Trappe, aby zjistil jeho pravé mínění ohledně rezignace. Poslal mi dopis, abych zajistil jeho bezpečné doručení na místo, kde D. Gervaise otvíral všechny dopisy. Poslal jsem ho tedy svému správci ve Ferté, aby ho osobně donesl panu ze Saint-Louis, jenž ho odevzdal do vlastních rukou, a takto bylo nutno postupovat po celou dobu, co tato záležitost trvala. Dopis P. de La Chaise byl takový, že se mu pan z Trappe nemohl vyhnout. Vzkázal mu, že se domnívá, že D. Gervaise má odejít, a aby vyhověl druhé části jeho dopisu, jež žádala navrhnout osobu pro případ, že by uvažoval o výměně opata, jmenoval jednoho: byl to starý a znamenitý řeholník zvaný D. Malachiáš, velmi osvědčený v úřadech domu. Tuto odpověď jsem po našem návratu do Versailles donesl P. de La Chaise. Přijal ji velmi dobře. Sdělil mi, že mu přišla žádost podepsaná všemi řeholníky Trappe, kteří žádali D. Gervaise, a zároveň mě ujistil, že na to nebude brát žádný ohled, protože dobře věděl, že není řeholníka, který by se odvážil odmítnout svůj podpis na takovýchto listinách. Nato jsme odjeli do Fontainebleau.

D. Gervaise dosadil do Trappe převora lepších mravů než on sám, ale jinak stejné povahy a zcela jemu oddaného. Tento převor byl v l'Estrée, kde odvolával trapistické řeholníky, když se přihodila záležitost s rezignací. Pochopil, že rezignace opata bude i jeho vlastní, a být pod ním převorem mu vyhovovalo.

Dodal mu tedy odvahy. To vyvolalo onu žádost a všechny obratné manévry, jež následovaly. Jednoho večera ve Fontainebleau, kdy jsme čekali na královo uléhání, mi pan z Troyes s velkým překvapením sdělil, že tam je D. Gervaise; že téhož rána viděl P. de La Chaise a sloužil mši v kapli, a že se mu tato cesta zdá velmi neobvyklá

a velmi podezřelá. Skutečně, dokázal od pana z Trappe vymámit osvědčení takové, jaké chtěl, a doprovázen řeholníkem, jenž mu sloužil za sekretáře, přijel ho předložit P. de La Chaise a osobně obhajovat proti své rezignaci, poté ihned odjel a P. de La Chaise dočista obrátil. Už jsem v něm nenacházel téhož muže: žádná upřímnost, žádná svoboda v řeči, ve všem obezřetný. Nedokázal jsem uhodnout příčinu. Nakonec jsem se z dopisu du Charmela dozvěděl, a on zase z vychloubání D. Gervaise, že Gervaise přesvědčil P. de La Chaise, že duch pana z Trappe je zcela oslaben; že se toho tím směleji zneužívá, protože má pravou ruku celou zvředovatělou a nemůže psát ani podepisovat; že má při sobě světského muže, svého sekretáře, zarytého jansenistu, jenž chce ve shodě s Charmelem z Trappe udělat malý Port-Royal; a že aby toho dosáhli, je třeba vyhnat jeho, Gervaise, neboť je zcela proti této straně; a že odtud pramení všechny intriky jeho rezignace. Ať byla taková léčka sebehrubší – neboť nemohla zakrýt rezignaci podepsanou a odeslanou jím samým –, P. de La Chaise jí zcela uvěřil a stal se natolik nepřátelský, že ho nebylo možné přivést zpět, ani účelně využít pana z Paříže, jehož v této záležitosti u krále učinil podezřelým.

Ale Prozřetelnost i zde uměla zasáhnout: před osmnácti měsíci se mezi mnou a panem z Trappe odehrálo cosi důvěrného a zcela tajného, a byla to věc taková, že jsem si byl jist, že sdělím-li ji panu z Chartres, zhroutí se veškerá lest a pomluva D. Gervaise.

Zbytek pobytu ve Fontainebleau jsem strávil v úzkosti, zda nechat Trappe zahynout a pana z Trappe stravovat se v této žhoucí výhni, v níž ho D. Gervaise držel, anebo zda porušit tajemství. Nemohl jsem se s nikým poradit a nesmírně jsem trpěl, než jsem se dokázal rozhodnout.

Nakonec mě napadlo, že toto tajemství snad slouží jedině spáse Trappe, a rozhodl jsem se. Mlčením pana z Chartres jsem si byl jist, a král byl v tomto ohledu nejspolehlivějším mužem svého království. Paní z Maintenon a pan z Cambrai nenechávali pana z Chartres dlouho v kuse v Chartres; přijel do Saint-Cyr při návratu dvora do Versailles. V Saint-Cyr ho nikdo neviděl; poslal jsem k němu se žádostí o rozmluvu a určil mi nazítří. Vylíčil jsem mu celý příběh Trappe, aniž jsem však mluvil o skutečném důvodu, jenž vedl k podání rezignace a jejž jsme ani v této krajnosti nechtěli sdělit P. de La Chaise; poté jsem mu sdělil tajemství. Několikrát mě objal, ihned napsal paní z Maintenon, a jakmile obdržel její odpověď, o hodinu později šel k ní za králem a promluvil s ním: byl to čtvrtek. Ovocem tohoto rozhovoru bylo, že nazítří, což byl den audience P. de La Chaise, kdy si, jak jsem věděl, umínil dát si nařídit, aby rezignaci vrátil, měl v této věci s králem tak prudkou hádku, že bylo jejich hlasy slyšet ze sousedního pokoje. Výsledek byl ten, že P. de La Chaise dostal rozkaz napsat panu z Trappe, jak již učinil před Gervaisovou cestou do Fontainebleau, že si král přeje znát jeho skutečné mínění přímo od něj samého, zda má rezignace platit, nebo být navrácena, a v prvním případě navrhnout osobu na místo opata; a aby si byl jist stavem a míněním pana z Trappe, dopis donesl komorník P. de La Chaise.

Jistý „donné“[5] z Trappe, duchem daleko převyšující své postavení, zvaný bratr Chanvier, provázel tohoto komorníka. Přijeli úmyslně velmi pozdě, aby zastihli vše zavřené. Přenocovali u pana ze Saint-Louis, a nazítří ve čtyři hodiny ráno byl komorník uveden se svým dopisem. Zdržel se nějaký čas u pana z Trappe, aby s ním hovořil a sám se ujistil o stavu jeho ducha; shledal ho zcela při plném rozumu, a není divu, že tento sluha odešel okouzlen. O hodinu později byl znovu povolán, a jelikož byl pan z Trappe zpraven o podezřeních, jimiž se dal P. de La Chaise oklamat, a tento sluha byl mužem jeho důvěry, přečetl mu sám svou odpověď, poté ji hned před ním zapečetil a předal mu ji, takže tento komorník odjel, aniž kdokoli v Trappe tušil, že tam byl. Odpověď byla stejná jako předchozí: pan z Trappe byl toho mínění, že rezignace má platit a že na opatovo místo má být jmenován týž D. Malachiáš.

Nebylo třeba víc, a D. Gervaise zůstal vyloučen. Ale tak dobře uměl vzbudit podezření vůči tomuto D. Malachiášovi, že P. de La Chaise, ač se ze svého omylu upřímně vzpamatoval, nikdy nesvolil, pod záminkou, že je Savojan a že cti Francie nesluší, aby cizinec byl opatem Trappe. Pan z Trappe tedy dostal rozkaz navrhnout tři osoby. Místo tří jich uvedl čtyři, a opět s D. Malachiášem na prvním místě. Byl vybrán ten, kdo se na seznamu ocitl první po něm.

Byl to jistý D. Jakub La Court,[6] jenž byl dlouho mistrem noviců a zastával v domě i jiné úřady. Toto jmenování se drželo v tajnosti, dokud onen „donné“ z Trappe, o němž jsem již mluvil, nedal vyřídit buly. Odjel do Říma s neomezeným úvěrním listem pro všechna místa, jimiž měl projíždět, jejž mu na své jméno vystavil pan z Pontchartrainu. Ten měl Trappe velmi rád, a zejména tohoto bratra, u něhož nacházel mnoho rozvahy a důvtipu. Kardinál de Bouillon,[7] jenž si zakládal na přátelství s panem z Trappe, tohoto bratra ubytoval, zavedl ho k papeži, jenž s ním několikrát hovořil a propustil ho s bulami zcela zdarma a s dopisem plným úcty a přátelství vůči panu z Trappe, jaký jen na světě může být – a prohlásil, že bezplatnost uděluje s ohledem na něj ještě více než s ohledem na krále. Při návratu si velkovévoda přál tohoto bratra vidět a propustil ho s dopisy a dary pro pana z Trappe ze své dvorní lékárenské dílny (*fonderia*), totiž vzácnými léky.

Mám snad vylíčit zázrak, jenž nemůže než ohromit? Zatímco se čekalo na buly, D. Gervaise zůstával nadále plnoprávným opatem, nejist svým osudem. Tentýž „donné“, než odjel do Říma, náhodou potkal muže, jenž nesl balíček a krabičku s podivnou adresou, pocházející z Trappe. Ten se domníval, že tento „donné“, s nímž se potkal a jenž byl z opatství, snáze najde toho, komu je to určeno, a bratr

5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* „Donnés“ se nazývali laici, kteří se zasvětili službě klášteru. Někdy byli označováni jako „oblati“.
6. *Vysvětlivka:* Dom Jakub de La Court, opatem La Trappe od prosince 1698, nástupce D. Gervaise (po krátce zvažovaném, ale nakonec pro svůj savojský původ odmítnutém D. Malachiášovi).
7. *Vysvětlivka:* kardinál Emmanuel-Théodose de La Tour d'Auvergne, kardinál de Bouillon (1643/1644–1715), vlivná osobnost francouzské diplomacie v Římě.

Chanvier se toho velmi ochotně ujal a přinesl to k panu du Charmelovi. Krabička byla plná bezcenných drobných dárků; dopis jsme otevřeli, a mohu říci, že je to jediný dopis, jaký jsem kdy otevřel.

Jelikož tento neopatrný muž řekl bratru Chanvierovi, že obojí pochází od D. Gervaise, doufali jsme, že tam najdeme všechny jeho intriky, jež ještě trvaly, aby se udržel, a v krabičce jsme se velice zklamali. Dopis nás utěšil; byl celý psán šifrou a zabíral téměř čtyři velké popsané stránky. Tehdy jsme nepochybovali, že v něm najdeme vše, co hledáme. Donesl jsem dopis panu z Pontchartrainu, jenž ho dal rozšifrovat.

Nazítří, když jsem se k němu vrátil, dal se do smíchu: „Trefil jste," řekl mi, „do černého; počkejte, uvidíte ještě krásnější věci"; poté dodal vážným tónem: „Vskutku, místo abychom se smáli, měli bychom plakat nad tím, čeho jsou lidé schopni, a to v tak svatém stavu!" Celý tento dopis, psaný D. Gervaisem jisté řeholnici, s níž měl poměr, kterou stále miloval a jíž byl také stále vášnivě milován, byl tkanivem všeho, co si lze představit nejšpinavějšího, a to těch nejhrubších věcí nazývaných pravým jménem, s nízkými něžnůstkami pobláznělého mnicha, nevázaného tak, že by se zachvěli i ti nejzkaženější. Jejich rozkoše, jejich lítosti, jejich touhy, jejich naděje – vše tam bylo bez příkras a nejnevázaněji vylíčeno. Nemyslím, že by se v nejhorších domech za mnoho dní řeklo tolik ohavností.[8] To i příhoda, jež zavinila rezignaci, by samy o sobě, dohromady i odděleně, stačily k tomu, aby byl tento nešťastný Gervaise uvržen do žaláře na zbytek svých dnů, kdyby ho někdo chtěl vydat vnitřní spravedlnosti jeho řádu. My čtyři, kdo jsme to věděli, a ti, jimž bylo třeba to sdělit, jsme si vzájemně slíbili mlčení; ale pan z Pontchartrainu se stejně jako my domníval, že je třeba šifru i rozšifrování uložit u pana z Paříže, aby jich bylo možné využít, kdyby zaslepenost tohoto nešťastníka a jeho intriky měly ještě jiné prostředky. Odnesl jsem tedy obojí k panu du Charmelovi, jemuž jsem měl tu zlomyslnost dát to nadiktovat, abychom si ponechali kopii pro sebe. Bylo dost zábavné vidět jeho zděšení, jeho křižování se, jeho kletby proti autorovi při každé hanebnosti, kterou četl, a bylo jich tolik co slov. Ujal se úkolu uložit oba spisy u pana z Paříže, a já si ponechal druhou kopii. Naštěstí jsme ji nepotřebovali. To nás přivedlo na stopu několika věcí, díky nimž jsme zjistili, kdo byla ona řeholnice a z jakého domu – domu, který paní ze Saint-Simon dokonale znala, a řeholnici také dost dobře. Tato láska byla dávná a šťastná. Byla odhalena a prokázána, a D. Gervaise byl na pokraji toho, aby ho bosí karmelitáni řádovým soudem uvěznili in pace, když se vracel z kázání v

8. *Ediční poznámka:* Běžné přehledové práce k dějinám La Trappe a k Rancého životu (mj. Chateaubriandův životopis Rancého) potvrzují bouřlivou, s Rancého odkazem konfliktní správu D. Gervaise i jeho nucenou rezignaci roku 1698 — avšak nezmiňují konkrétní epizodu milostného poměru s řeholnicí, odhaleného díky náhodně zachycenému šifrovanému dopisu. Tento pikantní detail je v dostupné sekundární literatuře doložen výhradně Saint-Simonovým vlastním líčením; čtenář by jej proto měl brát jako autorovo osobní svědectví, nikoli jako nezávisle potvrzený historický fakt.

diecézi Meaux, a zároveň se řeholnice smrtelně roznemohla a nechtěla ani slyšet o svátostech, dokud neuvidí D. Gervaise. Nepřijala je, ani ho neviděla, a nezemřela. V tomto nebezpečí se viděl ztracen bez pomoci a nenašel jiné východisko než uchýlit se do Trappe. Za tuto cenu jeho mniši, rádi, že se ho zbavili, aféru ututlali, a cestou do Trappe, kde měl přijmout hábit, se zastavil u řeholnice, vešel do domu a naplnil ji radostí. Když se stal opatem, pokračoval v dopisování, když už nemohl lépe, a byl to jeden z těchto dopisů, jejž jsme zachytili; byl kvůli tomu velmi znepokojen, když neměl o svém balíčku žádnou zprávu; dělal povyk, vyhrožoval. Aby ho umlčeli, sdělili mu, co se s ním všechno stalo. To ho natolik zkrotilo, že se o tom už neodvážil mluvit, ani příliš pokračovat ve svých intrikách; ale studu ani rozpaků projevil málo, zato mnoho hoře.

Po příchodu bul jsem odjel do Trappe a nepožádal jsem, abych ho viděl. To ho popudilo, stěžoval si na to panu z Trappe, jenž z dobroty k muži, který si toho tak málo zasluhoval, žádal, abych ho navštívil. Vyhradil jsem si dobu, jež nemohla být než krátká. Po pravdě jsem byl zahanbenější a rozpačitější než on, ačkoli on dobře věděl, že jsem plně obeznámen s oběma těmito ohavnostmi, a nebyl mu neznám ani podíl, jejž jsem měl na udržení jeho rezignace. Přesto byl v rozpacích, a stále pokrytecký a velmi strojený; udržoval rozhovor téměř sám, chtěl mě přesvědčit o své radosti, že je zbaven břemene opatství, a ujišťoval mě, že se ve své samotě bude zabývat prací na Písmu svatém. Přes tyto krásné řeči nebylo v jeho zájmu, o nic víc než v zájmu Trappe, aby tam zůstal. Brzy poté odešel. Pět či šest let vnášel rozbroje do všech domů, do nichž ho postupně umístili, a nakonec představení pokládali za jednodušší nechat ho žít, jak se mu zlíbí, na nějakém obročí jeho bratra. Neustále se snažil vrátit do Trappe, pokoušel se tam rozvracet a znovu se stát opatem, což mě nakonec přimělo si vymoci lettre de cachet, jež mu zakázala se k ní přiblížit na méně než třicet mil a k Paříži na méně než dvacet.

Je-li toto pohoršení u muže tohoto povolání krajní, ještě podivuhodnější je svatý a obdivuhodný způsob, jakým pan z Trappe využil vše, co při tom vytrpěl, a to, že v Trappe se po tak dlouhou dobu nezčeřil ani povrch. Všichni, kromě čtyř či pěti osob, zůstali v naprosté nevědomosti a zůstali v ní i nadále, a mír tam nebyl narušen o nic víc než ticho a veškerá kázeň. Tento tak děsivý a tak úplný protiklad mi připadal něčím tak vzácným, že jsem podlehl pokušení to napsat. Po tolikeré samotě se nyní vraťme do světa.

Kapitola čtrnáctá

Hned po míru a dohodnutém navrácení pana Lotrinského do jeho zemí bylo rozhodnuto o jeho sňatku s Mademoiselle.[1] Její věno bylo stanoveno na devět set tisíc livrů od krále, splatných v hotovosti do šesti měsíců; a čtyři sta tisíc livrů, napůl od Monsieura a napůl od Madame, splatných po jejich smrti; a tři sta tisíc livrů v drahokamech, za což se plně zřekla veškerého nároku, ať z kterékoli strany, ve prospěch pana vévody z Chartres a jeho mužských potomků. Couronges přijel vše sjednat jménem pana Lotrinského, poté učinil žádost u krále, následně u Monsieura a Madame, a nakonec jménem svého pána předal Mademoiselle šperky v ceně čtyř set tisíc livrů. Nevím, zda věděla, že by si byla vzala nejstaršího syna císaře, nebýt císařovny, jež na něj měla velký vliv, nesmírně nenáviděla Francii a prohlásila, že nedopustí, aby se její syn, již korunovaný a navíc určený k říši, stal švagrem dvojnásobné levobočky. V druhém stupni už tak vybíravá nebyla; neboť tentýž princ, oženiv se s hannoverskou princeznou, se stal vlastním bratrancem paní Vévodkyně. Ať je tomu jakkoli, Mademoiselle, zvyklá na Lotrinky skrze Monsieura a dokonce i Madame – neboť všude je třeba nějaké zvláštnosti – byla tímto sňatkem velmi potěšena a nepříliš citlivá na jeho nepoměr vůči sňatkům svých sester z prvního manželství. Netvrdím tím, ponechám-li Španělsko stranou, že by pan Savojský byl z lepšího rodu než pan Lotrinský; ale samostatný, nezávislý stát, bez poddanství, oddělený Alpami a vždy schopný být mocně podporován bezprostředními sousedy, s jednáním jako s korunovanou hlavou po celé Evropě, je věc velmi odlišná od země izolované, sevřené a kdykoli by ji Francie chtěla, obsaditelné bez jiné námahy než dopravit tam vojsko, země otevřené, bez pevností, bez svobody je mít, podrobené všem průchodům francouzských vojsk, země protkané vyznačenými hlavními cestami, jejichž svrchovanost je postoupena, země konečně, jež může existovat jen s dobrým svolením Francie, a dokonce i důstojníků vojenských či úřednických, jež Francie ustanovuje v provinciích, které ji obklopují. Mademoiselle tak daleko neuvažovala: byla nadšena, že se vidí zbavena tvrdé Madaminy metly, provdána za prince, jehož rod

1. *Ediční poznámka:* Sňatek Leopolda I. Lotrinského s Mademoiselle (Alžbětou Charlottou Orleánskou), předjímaný již v kap. IV a znovu v kap. XIII, se konal (v zastoupení) ve Fontainebleau 13. října 1698. Podrobnosti o věnu (příspěvky krále, Monsieura a Madame, šperky) podáváme podle autorova líčení.

celý svůj život slýchala vychvalovat, a usazena sedmdesát mil od Paříže, uprostřed francouzského panství.

V posledních dnech před odjezdem plakala nad odloučením ode všeho, co znala; ale později vyšlo najevo, že se dokonale utěšila hned po prvním noclehu a že po zbytek cesty už o smutku nebyla řeč.

Dvůr odjel do Fontainebleau, a šest dní poté tam dorazili anglický král a královna, a nemyslelo se už na nic než na sňatek Mademoiselle. Čtyři dny před odjezdem do Fontainebleau ztratil pan du Maine svého jediného syna. Král ho šel navštívit do Clagny, kam se hned uchýlil, a hodně tam s ním plakal. Monseigneur a Monsieur, oba málo dotčeni, tam nalezli krále a dlouho čekali, až král od pana du Maine vyjde, aby ho mohli navštívit. Ačkoli chlapci bylo hluboko pod sedm let, král chtěl, aby se za něj držel smutek; Monsieur si přál, aby se kvůli sňatku odložil, a král souhlasil. Paní Vévodkyně a paní princezna de Conti se zjevně domnívaly, že je pod jejich úroveň prokázat tuto úctu Monsieurovi, a hlasitě prohlašovaly, že to neučiní. Monsieur se rozhněval; král jim řekl, aby smutek odložily; ony dohnaly věc až k tvrzení, že si nepřivezly jiné šaty. Král se rovněž rozhněval a nařídil jim, aby si okamžitě poslaly pro jiné. Musely uposlechnout a ukázat se poražené, ne bez velké nevole.

Pan z Elbœufu se tak dlouho snažil, že se usmířil s panem Lotrinským. Byl po něm a jeho bratřích nejstarším z rodu lotrinského, a jako takový byl pověřen, aby se s Mademoiselle oženil v zastoupení. Tento obřad zrodil podivný úkaz, jenž byl zprvu znám jen málokomu, ale nakonec pronikl na veřejnost. Lotrinkům vlezlo do hlavy zpochybnit přednost hodnosti pana vévody z Chartres před panem vévodou Lotrinským, a tyto úskoky se jim tak často dařily a otevřely cestu k tak podivným podnikům, že se jim stalo zásadou vždy je riskovat.

Příležitost byla jako stvořená, aby jim dala volnou ruku: šlo jen o to, vyloučit pana a paní z Chartres z obřadu. Mademoiselle, ať svobodná, či provdaná, si zachovávala tutéž hodnost vnučky Francie a bez jakýchkoli potíží předcházela, po sňatku stejně jako před ním, dcery Gastonovy téhož stupně jako ona, i princezny královské krve, všechny nižšího stupně než ona. Rytíř Lotrinský, zvyklý ovládat Monsieura, se odvážil mu to navrhnout, a Monsieur, nejpyšnější princ na světě, jenž nejlépe a s největší žárlivostí znal vše, co se týkalo hodností a obřadů – nebýt ovšem jeho stranění Lotrinkům –, Monsieur s tím souhlasil. Promluvil o tom s panem svým synem, jenž mu projevil své překvapení a velmi uctivě mu oznámil, že se obřadu nevzdá a že si v něm zachová svou přednost nad paní svou sestrou. Monsieur, jenž se obával krále, kdyby věc přerostla v roztržku, zkrotl a snažil se dosáhnout přátelstvím a ochotou toho, co si netroufal vynutit mocí. Vše bylo marné, ačkoli Madame Monsieurův návrh podporovala, neboť byla nakloněna princi, jehož pokládala za Němce, a tak se potají obrátili ke lsti. Během všech těchto domácích pletich se pan z Couronges trápil neústupností, na niž narážel v mnoha bodech, jež pana Lotrinského v jeho zemi držely velmi zkrátka, především ohledně přesného zboření samých základů

opevnění Nancy. Ve svém zoufalství, že sám ničeho nedosáhne, se obrátil na Mademoiselle, jež mu slíbila, že v tom udělá, co bude moci. Slovo dodržela, ale bylo jí popřáno sluchu stejně málo jako Courongesovi. Pojala z toho k králi takový vztek, že se stejnou lehkomyslností, s jakou se do té věci pustila, nechala unést vůči Courongesovi až k prosbě, aby ji co nejdřív vytáhl ze dvora, kde se dbá jen o levobočky, aniž vůbec uvážila, že ne každá pravda, byť přesná, se sluší říkat. Na druhé straně se našli lidé dobří a úslužní, kteří jí navykládali všelijaké hlouposti o panu Lotrinském a nahnali jí strach tak hrozný, že ji stál víc slz než lítost nad odjezdem – slzy, jež ale díky její lehkomyslnosti, jak jsem již řekl, oschly hned první den.

Konečně, v neděli 12. října, kolem šesté hodiny večerní, se zásnuby konaly v králově pracovně, za přítomnosti celého dvora a anglického krále a královny; obřad vykonal kardinál Coislin, první almužník, neboť kardinál de Bouillon, velký almužník, byl v Římě. Paní velkovévodkyně nesla vlečku Mademoiselle. Pan z Elbœufu, v kabátci a plášti, jí podával ruku a jako poslední ze všech podepsal svatební smlouvu. Král a paní vévodkyně z Bourgogne odděleně navštívili Mademoiselle před zásnubami, a bylo prolito mnoho slz. Králové a celý dvůr toho večera vyslechli hudbu, večeře byla jen obvyklá jako každý den. Mademoiselle se po obřadu už po zbytek dne neukázala a strávila jej v pláči u sebe, k velkému pohoršení Lotrinků. Nazítří kolem poledne se celý dvůr shromáždil u anglické královny, v pokojích královny matky, jak se to dělo každý den při každém pobytu, dokud byla ve Fontainebleau. Princezny se tam neodvažovaly chybět, Monseigneur a celá královská rodina stejně tak, a dokonce i paní z Maintenon, celá oblečená ve velkém úboru. Čekalo se tam na krále, jenž tam chodíval každý den vzít anglickou královnu na mši a podával jí ruku po celé cestě tam i zpět, přičemž vždy nechal anglického krále jít před sebou. Ten den tedy nebylo nic než obvyklý chod života, kromě toho, že Mademoiselle tam přivedl vévoda z Elbœufu, oblečený jako den předtím. Chvíli po jejím příchodu se šlo dolů do kaple, kam šel i pan vévoda z Chartres a zůstal tam; ale pro jeho hodnost to bylo zbytečné. Mademoiselle tam nemohla být na svém místě. Byla mezi klekátkem krále a oltářem, na velmi velkém polštáři, po jehož pravici byl velmi malý polštář pro pana z Elbœufu, zastupujícího pana Lotrinského. Kardinál Coislin sloužil mši a oddal je, hned nato se vydali v průvod, v němž princové šli, jako každý den, před králem a princezny za ním. U dveří kaple král, anglický král a královna a princezny královské krve objali paní Lotrinskou a nechali ji tam. Pan z Elbœufu ji doprovodil domů, aby se převlékla, a v tu chvíli bylo vše u konce. Paní vévodkyně z Chartres zůstala na tribuně, ač celá oblečená. Právě její přednost před paní Lotrinskou by se byla projevila při návratu podél kaple, a tomu se tak vyhnuli. Celý dvůr o tom hlasitě mluvil; ale vzhledem k tomu, čím byla paní z Chartres a jakým způsobem byla provdána, co mohla dělat proti vůli Monsieura a Madame? Bylo na panu vévodovi z Chartres, aby tento útok ustál a přiměl ji sejít dolů. Konec špatně odpovídal počátku, jejž jsem vylíčil, a král, jenž byl vůči Monsieurovi a Madame kvůli své dceři stále v rozpacích,

si netroufl použít svou autoritu. Ale čemu se vyhnuli na veřejnosti, tomu se nevyhnuli v soukromí – tak nazývám místo veřejné, kde ale nebyl dvůr. Paní Lotrinská obědvala u Monsieura s Madame a panem a paní vévodkyní z Chartres, kteří oba měli vždy a všude přednost před ní i lepší místo u stolu; a Monsieur, zjevně v rozpacích z velkého reptání, jež se ozvalo kvůli paní z Chartres na tribuně a jež trvalo po celý obřad, se u oběda hlasitě vyjádřil, že neví, co si kdo vymyslel, že pan Lotrinský nikdy nezamýšlel přít se o cokoli s panem z Chartres a že by to on sám nikdy nestrpěl. Po obědě nastoupil Monsieur do královského kočáru se svou dcerou, paní z Lislebonne a jejími blízkými a paní z Maré, vychovatelkou Mademoiselle, Madame do svého kočáru se svými dámami, a pan vévoda z Chartres do svého s dámami z Monsieurova dvora, a odjeli do Paříže. Paní vévodkyně z Chartres, pod záminkou nevolnosti, zůstala ve Fontainebleau.

Tento obřad vyvolal mezi Lotrinkami rozkol. Paní z Lislebonne si nárokovala přednost před všemi ostatními jako dcera vévody Karla IV. Lotrinského; paní z Elbœufu, vdova – a to budiž řečeno jednou provždy, neboť manželka vévody z Elbœufu se nikdy neukazovala –, paní z Elbœufu, pravím, se jí vysmála; a jako vdova po nejstarším z rodu ve Francii a po starším bratru pana z Lislebonne se posmívala své švagrové a zvítězila, navzdory strkanicím a výbuchům hněvu, jichž se paní z Lislebonne, byť zcela marně, nezdržela. Bylo o tom mnoho jednání, do nichž se dosti nevhodně vmísila vévodkyně z Lude, což vedlo jen k roztrpčení a oživení řečí o levobočství paní z Lislebonne, jež se stále chtěla vydávat za legitimní a byla tím smrtelně uražena. Nevím, co se v tom všem stalo s paní z Armagnacu, ale zůstala na tribuně se svými dcerami a snachou.

Městská rada, ale bez guvernéra, šla pozdravit paní Lotrinskou do Palais-Royal.

Odjela odtud ve čtvrtek 16. října v královském kočáru, do něhož s ní nastoupily paní z Lislebonne, pověřená ji doprovázet, její dvě dcery, paní z Maré, z Couronges a z Rotzenhausen, Němka, oblíbenkyně Madame a matka jedné z jejích dvorních slečen. Desgranges, ceremoniář, ji doprovodil až k hranici, a obsluhovali ji králové dvorní úředníci. Ve Vitry, kde přenocovala, přijel pan Lotrinský inkognito podívat se na paní vévodkyni Lotrinskou při večeři; poté šel k paní z Lislebonne, jež ho představila paní jeho choti. Byli chvíli všichni tři spolu, pak se vrátil zpět.

Po příjezdu do Baru byli znovu oddáni jakýmisi abbé přestrojenými za biskupy, neboť diecézní biskup odmítl, chtěje u pana Lotrinského křeslo. Byli tam již pan Velký, princ Camille, jeden z jeho synů, rytíř Lotrinský a pan z Marsan. Byl tam přítomen i biskup osnabrücký, bratr pana Lotrinského, a jedl s nimi sám. To byla další obtíž: jako svrchovanému pánu díky jeho biskupství mu byl pan Lotrinský ochoten dát křeslo, ale jako svému mladšímu bratrovi mu nedával přednost. Jako bratrovi by mu naši Lotrinkové leccos přiznali, ale toto rozlišení kvůli křeslu je nesmírně urazilo. To způsobilo dost tahanic a nakonec je to přivedlo ke shodě. Pan z Osnabrücku se spokojil se sedadlem s opěradlem, a ostatní čtyři dostali podobná, díky čemuž jedli

s panem a paní Lotrinskou. Toto sedadlo s opěradlem bylo podivné před vnučkou Francie; princové královské krve před ní jiná nemají; ale prošlo to, a odtud pošlo, že si na ně vévodové činili nárok, kdykoli od té doby procházeli tímto malým dvorem, což bylo vzácné; a že pan Lotrinský je před paní svou ženou nechával brát a sám je bral, a nechával s ní jíst svou šlechtu, tím ochotněji, že tento zmatek znamenal zjevnou rovnost s ním, bez níž by ho žádný vévoda nemohl navštívit. Říkám rovnost, protože bylo rozumné, aby mu ti z jeho rodu přenechali přednost a to, co chtěl, což ale nemohlo být pravidlem pro ostatní. Žádný vévoda z Guise, až po Gastonova zetě včetně, nikdy neměl potíž s plnou rovností s vévody; a přitom nikdy u sebe doma nedal přednost nikomu z rodu Lotrinského. Je to zvláštní skutečnost, kterou mám jak od vévodů, tak od urozených osob, jež to viděly. Tyto tahanice způsobily, že pan Velký a další tři, kteří počítali s doprovodem pana a paní Lotrinské až do Nancy, se s nimi při jejich odjezdu z Baru rozloučili a vrátili se. Paní z Lislebonne a její dcery odjely s nimi a strávily tam zimu. Král ovšem shledal to opěradlo před svou neteří velmi nevhodným, a pan z Elbœufu, jenž jel do Nancy nějakou dobu poté, co se tam pan a paní Lotrinská usadili, si tím uměl dobře získat přízeň a řekl králi, že se bude mít před paní Lotrinskou dobře na pozoru, aby nezaujal jiné sedadlo než skládací stoličku, což je to, co vnučky Francie zde dávají vévodům a cizím knížatům. Pan Velký se tím cítil velmi dotčen.

V den sňatku předal Couronges jménem pana Lotrinského jeho portrét zdobený diamanty Torcymu, jenž sepsal svatební smlouvu.

Bylo překvapením spatřit korunu nad tímto portrétem; byla vévodská, ale uzavřená čtyřmi parmami (heraldickými rybami z erbu Baru), což se, kromě lilií, docela podobalo té, kterou král dal nosit Monseigneurovi. Byl to zcela nový vynález, na nějž jeho předkové nepomysleli, a jejž pak dával všude na svůj erb. Zároveň si nechal od svých poddaných udílet titul „královská Výsost“, jejž mu nikdo jiný nechtěl přiznat, což byl další nový podnik, a Meuse, jehož po sňatku poslal poděkovat králi jeho jménem, se mu jej zde nikdy neodvážil dát. Nevím, zda se chtěl vyrovnat panu Savojskému a jeho jeruzalémská chiméra té kyperské, ale pan Savojský měl v tom aspoň něco skutečného díky tomu, že s jeho vyslanci bylo jednáno jako s vyslanci korunované hlavy v Římě, ve Vídni, ve Francii, ve Španělsku a všude, kde se o pouhých lotrinských vyslancích nikdy ani neslyšelo. Toto uzavření koruny, byť důmyslné a příjemného tvaru pro zlatníka, bylo špatně vymyšleno. Pan Lotrinský, jako vévoda Lotrinský, byl velmi průměrný panovník, ale přesto panovník bez závislosti; jako vévoda z Baru jím byl také, ale jako leník závislý na koruně, a veškerá jeho vlastní soudní pravomoc (tím spíše pravomoc všech Barranů) byla podřízena pařížskému parlamentu, a bylo to právě z barrského erbu, z čeho udělal uzavření své koruny. Tato směšnost bila do očí. Jeho předkové měli tu čest být zeti králů a císařů: jeden dánského krále, jiný našeho Jindřicha II.; a otec pana Lotrinského byl zetěm a švagrem císařů a manželem ovdovělé polské královny.

Byl to navíc jeden z předních vojevůdců svého století, jeden z nejschopnějších v radě svého švagra císaře, jenž měl u něj největší důvěru, autoritu a vliv u jeho dvora i v celé říši, jejíž byl, stejně jako císařovým, polním maršálkem či generalissimem, s dobře zaslouženou pověstí ve všech ohledech a mimořádně velkou. Nikdy ho nenapadlo, stejně jako jeho předky, pomýšlet na jinou korunu než vévodskou, ani na královskou Výsost. Já i milion jiných lidí jsme viděli na branách Nancy erby lotrinských vévodů, v kameni, s čistě vévodskou korunou a vévodským pláštěm, patrně jako vévodů z Baru, neboť v Německu, k němuž Lotrinsko silně tíhne, aniž by k němu patřilo, se vévodské pláště kolem erbů neužívají. Tento vévoda jej na svém erbu vypustil. Nevím, co se stalo s těmito erby na branách Nancy, kam jsem od tohoto sňatku nebyl. Tyto podniky byly shledány směšnými, posmívalo se jim, ale obstály a proměnily se v právo. Takto se ve Francii utvářela a rozrůstala hodnost cizích knížat, podnik po podniku, příležitost za příležitostí, jak jsem již dříve poznamenal. Tato koruna byla nahoře zakončena trnovou korunou, z níž vycházel jeruzalémský kříž. Bylo to, abych na nic nezapomněl, roubovat falešné na příliš slabé.

Tuto slabinu, totiž parmy, tento vévoda brzy pocítil. Jeho hlavní soud v Baru se v opojení svých nově vymyšlených velikostí odvážil v některých rozsudcích nazývat krále „králem nejkřesťanštějším". Generální advokát d'Aguesseau předložil parlamentu nutnost potlačit tuto smělost, byla to jeho vlastní slova, a naučit Barrany, že jejich největší čest spočívá v jejich lenní závislosti na koruně. Nato parlament vydal nález, jenž tomuto barrskému soudu nařizuje různé věci, mimo jiné nikdy nenazývat krále jinak než prostě „král", a to pod trestem suspendace, zákazu výkonu, ba i zbavení úřadů, čemuž bylo nutno se podřídit. Pan Lotrinský se za to omluvil a sesadil toho, kdo to byl učinil.

Než opustíme cizince, je třeba říci, že Benátky, žárlivé na Savojsko ohledně jednání s jejich vyslanci kvůli vzájemnému nároku na kyperskou korunu, nepřestaly žádat tytéž výhody úplného jednání jako s korunovanou hlavou, jaké byly právě přiznány savojskému vyslanci od sňatku paní vévodkyně z Bourgogne, a v této době jich dosáhly.

Maršál z Villeroy, tak galantní i ve svém věku, tak vyšňořený, tak vznešeného vzezření, tak obratný v tělesných cvičeních a jenž si tolik zakládal na tom, že je dobrý jezdec a v sedle vydrží víc než kdokoli jiný, tak dlouho a zbytečně honil jelena ve Fontainebleau, že světu odhalil dvě velké kýly, po jedné na každé straně, o nichž nikdo nikdy netušil, tak pečlivě je skrýval. Na honu ho postihla strašná nehoda. Stěží se podařilo ho přinést na rukou. Chtěl před dvorem utajit podívanou na tento druh hanby pro muže tak dosud dobře stavěného a tolik zvyklého na milostná dobrodružství.

Nechal se hned nazítří odnést na nosítkách do Villeroy, poté se dopravit na Seinu a lodí do Paříže. Maréchal, proslulý chirurg, mu provedl dvojitou operaci s úspěchem, jenž překvapil znalce tohoto umění, a přivedl ho zpět k životu, jejž byl víc než

jednou na pokraji ztráty. Zdálo se, že král o to má velký zájem. Maršál tím získal definitivní vyléčení obou svých kýl.[2]

Zatímco jsme byli ve Fontainebleau, dozvěděli jsme se o smrti Boisselota, na statku, kam se uchýlil jako generálporučík. Býval kapitánem u gard a získal si velkou pověst v Irsku obdivuhodnou a dlouhou obranou Limericku, obleženého samotným princem Oranžským, čímž dlouho zdržel dobytí celého toho ostrova.

Zemřela také žena hraběte z Auvergne, u sebe doma v Bergen op Zoomu: byla jedinou dcerou a dědičkou jednoho knížete z Hohenzollernu a dědičky Bergen op Zoomu. Byla to žena hezkého vzezření, jež budila respekt, ducha mírného a zdvořilého, spíše podprůměrného, ale ctnosti, zásluh a vzácného chování, jichž se nikdy nezpronevěřila a jichž měla po celý život velmi zapotřebí.

Ve stejnou dobu zemřel abbé d'Effiat, v krásném bytě v Arsenálu, jejž mu daroval maršál z La Meilleraye, velmistr dělostřelectva, jeho švagr. Byl synem maršála z Effiatu a jisté Fourcyové, bratrem Cinq-Marse, velkého štolby Francie, sťatého v Lyonu s panem z Thou 12. září 1642,[3] aniž se kdy oženil, a bratrem otce markýze z Effiatu, prvního štolby Monsieurova a rytíře řádu, jenž až na několik odkazů zdědil celé toto bohaté dědictví. Abbé d'Effiat měl sedmdesát let a celý svůj život byl velmi galantní a velmi světácký. Ač už byl zcela starý a slepý, zůstával takový, seč mohl, a měl posedlost, ačkoli byl už přes dvacet let slepý, nechtít to dát najevo. Dával se předem informovat a velmi dobře si pamatoval lidi a nábytek, jenž byl v pokoji, jídla, jež se u něj měla podávat, a jejich uspořádání, a řídil se podle toho, jako by dobře viděl. Lidé měli s touto slabostí soucit a nedávali najevo, že si jí všimli. Měl ducha, příjemnou konverzaci, znal tisíc věcí a byl velmi dobrým člověkem.

Zemřela také v Paříži vévodkyně Lanti, na rakovinu, kterou si přivezla z Říma v naději, že tam nalezne uzdravení. Viděli jsme jinde, kdo byl její manžel a že byla sestrou vévodkyně z Bracciana, jež její sňatek zprostředkovala.

Neměla nic, a Lanti se cítil velmi poctěn, že se žení s příslušnicí rodu La Trémoille, sestrou ženy, jež v každém ohledu zaujímala první místo v Římě a jež mu obstarala Řád Svatého Ducha. Zanechala děti, a král nechal její dceři, kterou s sebou přivezla, dát prostředky na návrat do Říma.

Kancléřka Le Tellierová konečně zemřela ve věku přes devadesát let, uchovavši si rozum i zdraví až do konce, a velkou autoritu ve své rodině, jíž zanechala tři miliony majetku.

2. *Vysvětlivka:* chirurg, jenž maršála z Villeroy operoval, se skutečně jmenoval Georges Maréchal (1658–1736), proslulý královský chirurg — shoda se slovem „maréchal" (maršál) je čistě jmenná náhoda, nikoli omyl v překladu.
3. *Vysvětlivka:* markýz de Cinq-Mars, králův oblíbenec a velký štolba Francie, byl s panem z Thou popraven stětím v Lyonu 12. září 1642 za spiknutí proti kardinálu Richelieuovi (tajná smlouva se Španělskem) — historicky spolehlivě doloženo.

Pan z Pomponne ztratil svého bratra, abbé Arnaulda. Byl to muž žijící velmi v ústraní a velmi řádný, o němž se nikdy nemluvilo v souvislosti s aférami jeho slavného strýce Arnaulda. Žil na obročí, jež měl.

Dánský korunní princ ztratil svého syna. Tamější dvůr učinil vše, co mohl, aby přiměl náš dvůr k držení smutku, ale král tuto ochotu projevit nechtěl. Držel smutek jen za korunované hlavy nebo za knížata, jež byla jeho příbuznými, a s domem oldenburským, což je dům dánských králů, žádné příbuzenství neměl.

Bonnoeil, uvaděč vyslanců, zemřel před pěti či šesti měsíci. Byl to velmi počestný muž, odlišný od Sainctota, jemuž jeho otec, jediný uvaděč, prodal polovinu svého úřadu. Otec i syn svému řemeslu velmi dobře rozuměli. Breteuil, jenž se, protože se narodil v Montpellier za otcovy intendance, nechával titulovat baronem z Breteuilu, získal tento úřad uvaděče po návratu z Fontainebleau. Byl to muž, jemuž nechyběl důvtip, ale jenž měl horečnou vášeň pro dvůr, ministry, lidi na místech či v módě, a především vydělávat peníze na daňových pachtech slibováním své ochrany. Snášeli ho a posmívali se mu. Býval královým předčitatelem a byl bratrem Breteuila, státního rady a intendanta financí. Vtíral se hodně k panu z Pontchartrainu, kam ho uvedl Caumartin, jeho přítel a příbuzný. Rád si hrál na znalce, byť uctivě, a lidé se bavili tím, že ho trápili. Jednoho dne při obědě u pana z Pontchartrainu, kde bývalo vždy hodně lidí, se pustil do řeči a rozhodoval velmi troufale. Paní z Pontchartrainu se s ním přela, a nakonec mu řekla, že se vsadí, že přes všechnu svou učenost neví, kdo napsal Otčenáš.

Tu se Breteuil dal do smíchu a žertování, paní z Pontchartrainu ho popichovala dál a stále mu bránila v úniku a vracela ho k věci. Bránil se, jak mohl, a tak vydržel až do konce oběda.

Caumartin, jenž viděl jeho rozpaky, šel za ním, když se vraceli do pokoje, a laskavě mu pošeptal: „Mojžíš." Baron, jenž už nevěděl, kudy kam, se cítil velmi posílen, a u kávy znovu nadhodil Otčenáš a triumfoval. Paní z Pontchartrainu pak už neměla potíž ho dohnat do kouta, a Breteuil, po mnoha výtkách kvůli pochybnosti, kterou předstírala, a hanbě, že je nucen říci věc tak triviální, prohlásil autoritativně, že to byl Mojžíš, kdo napsal Otčenáš. Propukl všeobecný smích. Ubohý baron, zmatený, už nenacházel dveře, aby vyšel. Každý mu řekl své slovo o jeho vzácné domýšlivosti. Byl kvůli tomu dlouho na kordy s Caumartinem, a tento Otčenáš mu byl dlouho vyčítán. Jeho přítel, markýz z Gesvres, jenž si občas hrál na čtenáře, zapamatoval si pár slov a pak je vsouval do řeči, jak dovedl, jednou hovořil v králových kabinetech, a obdivuje jako znalec vynikající obrazy, jež tam byly, mimo jiné několik Ukřižování Páně od několika velkých mistrů, shledal, že tentýž malíř jich namaloval mnoho, a to všechny, které tam byly. Posmívali se mu a jmenovali mu různé malíře, kteří se poznávají podle svého rukopisu. „Vůbec ne," zvolal markýz, „ten malíř se jmenoval INRI, copak nevidíte jeho jméno na všech těch obrazech?" Lze si představit, co následovalo po tak těžké hlouposti a co se stalo s tak hlubokým nevzdělancem.

Viděli jsme svého času nemilost a poté smrt Daquina, prvního královského lékaře. Měl bratra, biskupa z Fréjus, jenž byl velmi neobvyklý muž. Požádal o možnost vzdát se svého biskupství ve prospěch svého synovce. Králi bylo vše dobré, jen když se vzdá, a abbé Daquin se mimoto králi zalíbil při výkonu úřadu agenta kléru. Strýc se sám se sebou dlouho neshodl, a tak nevhodně a natolik trápil svého synovce, že se ten vzdal Fréjusu, jen aby se nemusel se strýcem přít. Král tento postup velmi schválil a shledal počínání starého biskupa krajně špatným. Séez se právě tehdy uprázdnilo a bylo dáno synovci, a zároveň dostal strýc rozkaz vyklidit Fréjus a uvolnit místo. Fréjus se tedy zcela uprázdnilo.

Abbé Fleury dlouhá léta toužil po biskupství, král se zatvrdil, že mu žádné nedá.[4] Nevážil si jeho chování a říkal, že je příliš roztěkaný, příliš v dobré společnosti, a že s ním příliš mnoho lidí mluví v jeho prospěch. Často ho odmítl. P. de La Chaise v tom neuspěl, a král se vyjádřil, že si už nepřeje, aby s ním o tom kdokoli dál mluvil. Bylo tomu čtyři či pět let, co po dlouhém očekávání upadl ubohý abbé do tohoto druhu exkomunikace, a pokládal ji tím spíše za beznadějnou, že vyzkoušel i rodící se přízeň pana z Paříže, jenž neuspěl o nic lépe než ostatní, takže chudák nevěděl, co si počít. Byl bez jmění a téměř bez obročí, byl příliš bezvýznamný, než aby se svého úřadu vzdal z hněvu; a ponechat si ho bez naděje bylo krajní ponížení. Jeho otec byl výběrčím desátků diecéze Lodève. Vetřel se mezi služebnictvo kardinála Bonziho, od něhož získal ochranu v době jeho přízně u dvora, kdy mohl v Languedoku vše. Abbé Fleury byl ve svém raném mládí velmi hezký a dobře stavěný, a zbytky toho si uchoval po celý život.

Velmi se zalíbil dobrému kardinálovi; chtěl se o něj postarat, udělal ho kanovníkem kostela v Montpellier, kde byl vysvěcen na kněze roku 1674, poté co v Paříži absolvoval jakási studia na půdě jedné z oněch levných malých kolejí. Kardinál Bonzi, jenž byl velkým almužníkem královny, si vzal za svou věc opatřit mu u ní úřad almužníka, což se zdálo dosti podivné.

Jeho vzhled obměkčoval mysli; ukázal se diskrétní, mírný, družný; získal si přítelkyně a přátele a vetřel se do světa pod ochranou kardinála Bonziho. Královna zemřela a kardinál mu vymohl úřad královského almužníka. Hodně se proti tomu křičelo, ale na vše si člověk zvykne. Fleury, uctivý, ducha a povahy, jež uměly zalíbit, vzhledu, jenž se snad líbil ještě víc, skromnosti, obezřetnosti, povolání, jež uklidňovalo, stále získával půdu pod nohama a měl to štěstí a obratnost, že byl nejprve trpěn, poté přijat, do nejlepší dvorské společnosti a získal si ochránce či slavné přátele

4. *Vysvětlivka:* abbé André-Hercule de Fleury (*1653 v Lodève), zde líčený jako bezvýznamný, dlouho neúspěšný žadatel o biskupství, byl roku 1698 jmenován biskupem z Fréjus (vysvěcen byl až následujícího roku). O sedmnáct let později, od roku 1715, byl vychovatelem mladého Ludvíka XV.; roku 1726 se stal kardinálem a od 11. června 1726 až do své smrti 29. ledna 1743 fakticky vládl Francii jako první ministr — přesně jak Saint-Simon s ironickým despektem předjímá slovy „cardinal et plutôt roi absolu que premier ministre“. Jde o jednu z nejvýznamnějších postav francouzských dějin 18. století, zde zachycenou na samém počátku její dráhy.

mezi předními osobnostmi, muži i ženami, v ministerstvu a na nejvyšších místech nebo v největší přízni. Byl přijímán u pana ze Seignelay; nehnul se od pana z Croissy, poté od pana z Pomponne a pana z Torcy, kde ovšem, jako jinde, nic neznamenal a často nahrazoval zvonek na služebnictvo, než byl vynalezen. Maršál a maršálka z Villeroy ho u sebe měli velmi často, Noaillesové nesmírně, a měl dobrý rozum, aby se úzce spřátelil s tím nejlepším a nejvýznamnějším mezi královými almužníky, jako abbé z Beuvron a ze Saint-Luc, a s dalšími ze svého oboru, kteří mu dělali čest. Maršál z Bellefonds, starý Villars, paní ze Saint-Géran, pan a paní z Castries – od nich nevycházel, a takto trávil velmi příjemný a velmi čestný život; ale král nebyl v neprávu, když v tom neshledával nic kněžského, a ačkoli se choval velmi rozvážně, bylo těžké, aby o tom vše zůstalo neznámo. Byl tedy v tomto stavu a bez jakéhokoli prostředku postoupit či ustoupit, velmi litován většinou lidí, ale bez pomoci, jak z tohoto bahna vyjít, když se Fréjus uprázdnilo.

Pan z Paříže, jenž ho viděl dojatého až k slzám, se nad ním tak velkoryse slitoval, že se navzdory králově zákazu odvážil o to znovu pokusit. Bylo to přijato špatně, a takovým způsobem, jenž by zavřel ústa komukoli jinému; ale prelát vynaložil úsilí vlivu a výřečnosti, aby králi vylíčil, že je to zneuctít a přivést do zoufalství člověka, a to bez zjevného důvodu, jehož by se dalo chytit, a tak silně a tak dlouho naléhal, až mu král z netrpělivosti položil ruku na rameno, a stiskávaje ho a přitom jím lomcuje: „Nu dobrá, pane," řekl mu, „vy tedy chcete, abych udělal abbé Fleuryho biskupem z Fréjusu, a navzdory všem důvodům, jež jsem vám řekl a znovu opakoval, trváte na tom, že jde o diecézi na konci království a ve ztracené zemi; musím vám tedy ustoupit, abych už tím nebyl obtěžován, ale činím to neochotně, a dobře si to zapamatujte, a já vám to předpovídám, že toho budete litovat." Tak tedy dostal Fréjus, jejž pan z Paříže vyrval v potu tváře a veškerou silou svých paží. Abbé Fleury byl naplněn radostí a vděčností za službu tak málo očekávanou a jež ho vytrhla ze stavu na světě nejkrutějšího a nejtěžšího, z něhož neviděl žádné východisko; ale král byl prorok, a mnohem víc, než si myslel, ale zcela jiným způsobem. Nový biskup se snažil co nejméně spěchat s tím, aby se uzavřel ve Fréjusu. Přesto tam musel jet. Co tam dělal patnáct či šestnáct let, není mým tématem; co dělal od té doby, jako kardinál a spíše absolutní král než první ministr, o tom žádný historik nenechá potomstvo v nevědomosti.

Pan princ de Conti, šťastnější a snad i aktivnější u parlamentu než v Polsku, konečně definitivně vyhrál svůj velký spor s paní z Nemours o statky Longueville, v polovině prosince, a z dvaceti tří soudců dostal dvacet hlasů.[5] Kromě třinácti či čtr-

5. *Ediční poznámka:* rozsudek z prosince 1698 (20 z 23 hlasů ve prospěch prince de Conti) se týkal francouzských statků a titulů rodu Longueville, nikoli přímo svrchovanosti Neuchâtelu — tu už v roce 1694 přiznaly neuchâtelské stavy paní z Nemours, a Contiho nárok na ni byl definitivně zamítnut až po jejím skonu roku 1707, kdy stavy zvolily pruského krále Fridricha I. Text by tedy neměl být čten tak, že Conti v roce 1698 získal Neuchâtel samotný — šlo o vedlejší, byť z jeho pohledu povzbudivý, dílčí úspěch.

nácti set tisíc livrů, jež mu byly přiřknuty, se jeho nároky na Neuchâtel staly mnohem významnějšími.

Král se na konci tohoto roku rozhodl podniknout tři velké stavby, jež měly být provedeny už dávno: kapli ve Versailles, kostel Invalidů a oltář Notre-Dame v Paříži. Tento poslední byl slibem Ludvíka XIII., učiněným, když už neměl čas jej splnit a jímž pověřil svého nástupce, jenž na to víc než padesát let nepomyslel.

Dovolil také paní z Blansac znovu se objevit u dvora a vidět paní vévodkyni z Chartres, jež z toho měla velkou radost. Radost maršálky z Rochefortu byla brzy nato narušena mrtvicí jejího syna, jehož postihly záchvaty za záchvaty. Byl to, až na statečnost, docela bezvýznamný a nesmírně prostopášný mladík.

Pan z Barbezieux skončil rok skandálem, bez něhož by se obešel. Oženil se, jak jsme viděli, se slečnou d'Alègre. Zacházel s ní jako s dítětem a nijak se neomezoval ve svých galantnostech a svém obvyklém způsobu života. Pan z Elbœufu, jak jsme také viděli, se do ní s velkým rozruchem naoko zamiloval, aby Barbezieuxovi udělal naschvál. Mladá žena, dotčená chováním svého muže k ní, uvěřila špatným radám a přivedla svého muže k žárlivosti. Oddal se této vášni, vše se mu zveličilo, myslel si, že vidí, co neviděl, a přihodilo se mu, co se nikomu nikdy nepřihodilo: veřejně se prohlásit paroháčem, chtít toho podat důkazy, nemoci to udělat, a nikdo mu to nevěřil. Nikdo nikdy neviděl člověka tak vzteklého jako on z toho, že nemůže platit za paroháče. Vše, co se našlo, byla jen neopatrnost, nerozvážnost a bláznovství mladé nevinné ženy, hloupě naváděné, jež chce muže přivést zpět tím, čím se lidé svádějí na scestí, a to bylo vše. Ale zuřivý Barbezieux už nebyl schopen rozumu. Poslal k d'Alègrovi kurýra do Auvergne s prosbou, aby se ihned vrátil, a dopis byl tak dobře formulován, že d'Alègre, jenž nebyl obratným mužem, nepochyboval, že jde o nějaké velké povýšení, jež mu jeho zeť obstarává. Byl tedy podivně překvapen, když po příjezdu zjistil, oč jde. Museli je rozdělit, jak to v krizi, do níž věc upadla, bylo nutné. Paní z Barbezieux byla vězněna u svého muže a nemocna. Manžel tvrdil, že to předstírá, a chtěl ji dát do kláštera; otec a matka si ji chtěli ponechat u sebe. Nakonec, po velkém rozruchu a kvůli maličkosti, král, nesmírně obtěžovaný tchánem i zetěm, rozhodl, že paní z Barbezieux půjde ke svému otci a matce až do úplného uzdravení, poté ji zavedou do kláštera v Auvergne. Co se týče majetku, Barbezieux jej celý vrátil a ponechal na d'Alègrovi, co bude vhodné pro výchovu a vydržování jeho dvou dcer. D'Alègre byl velmi litován, a jeho dcera ještě víc, a Barbezieux byl tvrdě odsouzen. Co udělal ještě hůř, byly nejrůznější naschvály, jimiž se od té doby snažil trápit d'Alègra, a v tom využíval autoritu a vliv svého úřadu.

Kapitola patnáctá

Pan vévoda z Berry byl prvního dne tohoto roku jmenován rytířem řádu[1] a na Hromnice přijat.

Vévoda z Brissacu zemřel v Brissacu prvního nebo druhého dne tohoto roku.[2] Byl jediným bratrem maršálky z Villeroy[3] a mým švagrem; s mou sestrou, s níž žil velmi špatně, jak jsem uvedl na začátku těchto Pamětí, děti neměl. Neměl je ani se sestrou Vertamonta, prvního prezidenta velké rady, kterou si vzal pro její velké jmění. To prohýřil tak dokonale, že jí nezůstalo ani vdovské zaopatření, ani nárok na vrácení věna, a ona žila dál, jak už dávno žila, u svého bratra, který jí dával všechno až po boty a košile. Byla hrbatá, měla dosti příjemnou tvář, mnoho ducha, a to velmi vzdělaného, a k tomu velkou mírnost a ctnost. Pan z Brissacu mnoho věděl a měl nesmírně mnoho ducha, a to toho nejpříjemnějšího, při zjevu nudného lékárníka: tlouštík, prcek a v obličeji celý rudý. Byl to jeden z těch lidí, kteří jako by se narodili proto, aby ducha přivedli v opovržení a byli metlou svého rodu. Vedl temný a hanebný život v té nejhorší a nejšpinavější prostopášnosti, jíž se naprosto zruinoval: dlouho před smrtí neměl ani na chleba, neměl stůl ani povoz, nic, co by kdy stálo za pohled, nežil u dvora, nešel do války a nikdy se nestýkal s mužem ani se ženou, které by stálo za to jmenovat. Cossé byl synem mladšího bratra jeho otce, jenž zemřel jako rytíř řádu. Před několika lety se oženil s dcerou Béchameila, superintendenta Monsieurova domu; byla sestrou manželky Desmaretsovy — synovce

1. *Ediční poznámka:* Saint-Simon rok výslovně neuvádí; nezávisle jsme ověřili, že jde o rok 1699 (viz poznámku o hraběti z Jersey níže). „První den tohoto roku" je tedy 1. leden 1699, Hromnice 2. února 1699. Karel, vévoda z Berry (1686–1714), byl třetím synem Velkého Dauphina a vnukem Ludvíka XIV. Saint-Simon rozlišuje jmenování rytířem Řádu Svatého Ducha a pozdější slavnostní přijetí; obě data odpovídají datování kapitoly, v oficiálním seznamu rytířů řádu se nám je však ověřit nepodařilo.
2. *Ediční poznámka:* Jde o Jindřicha Alberta de Cossé, 4. vévodu z Brissacu (1645–1698/1699). Jeden genealogický pramen udává jako den jeho smrti 29. prosinec 1698, kdežto Saint-Simon píše o 1. či 2. lednu 1699. Rozdíl několika dní se nám nepodařilo rozhodnout; ponechávám Saint-Simonovo datování a na rozpor upozorňuji.
3. *Ediční poznámka:* Ověřili jsme, že maršálka z Villeroy byla rozená Marie Markéta de Cossé-Brissac (1648–1708), sestra zesnulého vévody; roku 1662 se provdala za Františka z Neufville, pozdějšího maršála z Villeroy (viz Tom 1, kap. XV). Potvrzeno je i to, že první manželkou vévody z Brissacu byla autorova starší nevlastní sestra Gabriela Ludovika de Rouvroy de Saint-Simon (1646–1684), dcera jeho otce z prvního manželství, a druhou manželkou Alžběta z Vertamontu (1658–1721), sestra prvního prezidenta velké rady.

pana Colberta, jenž byl po Colbertově smrti vyhnán a dlouho žil ve vyhnanství — a sestrou Nointela, kterého Monsieur nechal jmenovat intendantem v Bretani a později státním radou.

O té smrti jsem se dozvěděl ve Versailles, kde jsem pobýval skoro stále. Hned jsem pochopil, že Cossé narazí na překážky, má-li se stát vévodou z Brissacu, jednak v samé podstatě věci, jednak v hlouposti mnoha vévodů. Zároveň jsem cítil, jak velmi záleží na trvanlivosti vévodství, aby se jím stal, a hned nazítří ráno jsem o tom spěchal promluvit s panem z La Trémoille, s panem z La Rochefoucauld a s několika dalšími. Přesvědčil jsem je tak dobře, že mi slíbili Cossého podporovat, seč budou moci, a bude-li třeba, dokonce se ho veřejně zastat a vzít jeho věc za svou. Neztrácet čas bylo správné. Hned večer, když se čekalo na královo uléhání, objevil se v salonu, z něhož se později stala králova ložnice, vévoda z Rohanu, přišel ke mně a řekl mi, že ho v Paříži navštívilo několik vévodů kvůli Cossého nároku, s nímž se už počítalo; že jsou pevně rozhodnuti mu odporovat a požádali ho, aby o tom se mnou jejich jménem promluvil. Vévoda z Grammontu se prý zavázal promluvit se mnou také, i s několika dalšími. Rozhovořil se o výhodě, že by se každý z nás posunul o jedno místo v pořadí podle stáří a že by vévodů ubylo. Odpověděl jsem mu, že mě udivuje, jak se on, zasvěcenější než ti, o nichž mluví, mohl nechat jejich důvody zlákat; že je jistě velmi žádoucí, aby pořadí podle stáří mezi vévody nerušily přeludy a nároky, za nimiž nestojí nic než vliv, jako nárok pana z Luxembourgu a několik dalších, a aby se králi zalíbilo tuto hodnost napříště neudílet tak snadno; ale snažit se ji uhasit u potomka vévody v přímé mužské linii znamená jednou ji uhasit i u nás samých, neboť není mezi námi nikoho, komu by se totéž nemohlo v jeho rodě přihodit hned několika způsoby. Řekl jsem mu, že naopak pokládám za nanejvýš důležité udržet vévodství v rodech, jimž patří, co nejdéle, jak pro čest hodnosti, tak v zájmu rodů, jde-li o posloupnost z muže na muže, a ne o vymyšlená rozšíření po přeslici nebo na mužské příbuzné, kteří nepocházejí od toho, pro nějž bylo vévodství zřízeno; že případ Cossého je prostý: jeho otec byl mladším synem a mladším bratrem vévodů z Brissacu a on sám je bratrancem zesnulého, má tedy po všem právu i rozumu nárok jím být, a my všechen zájem mu v tom pomoci. Pokud jde o pořadí, nemohl jsem se zdržet a řekl jsem mu, že je to ubohý důvod: jak nesnesitelné je ustupovat přeludům, uzurpacím či novotám, tak příjemné je dodržovat mezi sebou čestné pravidlo — předcházet mladší a bez zdráhání mít nad sebou starší a všude jim dávat přednost. Pan z Rohanu neměl daleko pro slovo a nedal se snadno přesvědčit. Když jsem vyslechl jeho repliky a on viděl, že neustupuji, řekl mi zvýšeným hlasem, že jemu i těm pánům bude velmi líto, nebudu-li s nimi, ale že jsou rozhodnuti proti Cossému zasáhnout a žádat, aby bylo vévodství a pairie Brissac prohlášeno za zaniklé. Při tom slově jsem ho vzal za paži a odpověděl, že budou-li on a ti páni trvat na svém, dojde tedy k rozkolu, neboť mám slovo pánů z La Trémoille, z Chevreuse, z La Rochefoucauld, z Beauvilliers a několika dalších,

že se v takovém případě Cossého veřejně zastanou; a pak se ukáže, kdo bude mít víc pravdy a lepší tvář — zda ti, kdo budou hájit zachování hodnosti u tak blízkého potomka v mužské linii toho, pro nějž byla zřízena, anebo ti, kdo by na ni chtěli nasadit zhášedlo a dát tak příklad proti vlastnímu potomstvu. Pan z Rohanu byl tou řečí velice zaskočen; využil jsem toho a navrhl mu, ať si o tom promluví s těmi, které jsem mu právě jmenoval a kteří jsou ve Versailles, takže je snadno najde po ruce. Pak přišel král se svléknout a náš rozhovor skončil. Byl účinný.

Nazítří jsem jej vylíčil těm, které jsem získal, a ti mi znovu slíbili, že se Cossého zastanou. Důrazně to dali najevo i dalším, takže vévodové z Rohanu a z Grammontu i ostatní, kteří se rozhodli Cossému odporovat, se neodvážili ve svém úmyslu pokračovat ani o něm dál mluvit. Ač jsem byl velmi mladý, mohl jsem v té věci mít jistou váhu po tom, co se odehrálo v záležitosti pana z Luxembourgu. Vévodství Brissac je přitom starší než moje[4] a s Cossém jsem se vůbec nestýkal; byl to žvanil, velmi omezený a málo vážený, který nasával víno v hojné špatné společnosti a dobrou vídal jen zřídka.

Jeho bratranec se k mé sestře i k mému otci choval příliš podivně, než abych mohl mít kvůli ní na jeho rodu zájem, a navíc jsem už několik let vedl spor s panem z Brissacu a jeho věřiteli o vrácení sestřina věna. To byly pádnější důvody než ty, které mi uváděl vévoda z Rohanu, a nemohla je vyvážit ani maršálka z Villeroy, jejímž důvěrným přítelem jsem se stal až později, ale s níž jsem se tehdy teprve sotva znal, a s jejím mužem vůbec ne. Obecný zájem mě však rozhodl a pohnul natolik, že jsem svou pohledávku dal v sázku. Cossé, když se dozvěděl, jak mnoho mi vděčí, přispěchal mi poděkovat a nabídl mi, že mě z onoho sporu vyváže — spor jsem už jednou vyhrál, ale kličkami byl obnoven. Dokonce na mě naléhal, já to však odmítl, protože všichni věřitelé jeho bratrance by od něj podle tohoto příkladu mohli žádat totéž, jak to ostatně mnozí i tak udělali; nestačil by na to a nedosáhl by vlastnictví Brissacu, bez něhož nemohl hodnost zdědit. Dobře jsem věděl, co riskuji u pozůstalosti zruinované, rozebírané mezi věřitele, vydané napospas výlohám a kličkám i samotnému Cossému, jemuž po vyčerpání na tak nezbytné nabytí, při němž by ho každý zúčastněný oškubal, zbude málo nebo nic; ale týž obecný ohled na zachování vévodství v rodech mě přiměl dobrovolně podstoupit i riziko, které z toho sporu mohlo vzejít.

Cossé musel překonat mnoho obtíží. Musel vlastnit vévodství Brissac na základě dědictví, nikoli koupě, a k tomu potřeboval, aby se maršálka z Villeroy a její děti dědictví zřekly, což hned učinily; a — což trvalo nejdéle a bylo nejtěžší — dohodnout se s celou záplavou věřitelů zesnulého vévody, a to k jejich škodě, neboť majetek nestačil. Kromě těchto domácích nesnází nesla obtíže i věc sama. Cossé nebyl sku-

4. *Vysvětlivka:* Saint-Simon tu zdůrazňuje svou nezištnost. Vévodství a pairie Brissac bylo zřízeno roku 1611, vévodství Saint-Simon teprve roku 1635; kdyby Brissac zanikl, posunul by se autor v pořadí pairů o místo výš — přesně tu výhodu, kterou vévoda z Rohanu nabízel jako argument.

tečným dědicem a stával se jím jen tím, že se maršálka z Villeroy a její děti dědictví zřekly. Bylo tedy z toho důvodu velmi sporné, zda vévodství nezaniklo, neboť u velkých lén platí pravidlo, že mrtvý uvádí živého v držbu bez jakéhokoli mezidobí,[5] a tím živým nebyl on, nýbrž maršálka z Villeroy a po ní její děti; ona však byla jako žena neschopna nabýt i předat hodnost výlučně mužskou, čímž hodnost zanikala. Její zřeknutí tedy mohlo mít ve prospěch Cossého účinek nikoli větší, než jaký by pro ni samu mělo dědictví, jehož se vzdávala: tedy převod pozemku bez hodnosti. Nemohla přece dát ani se vzdát ničeho jiného, než co by přijetím dědictví sama obdržela, totiž pozemek, a ne hodnost, k níž ji činilo neschopnou její pohlaví a která v její osobě tudíž zanikala — dědictví totiž nutně procházelo přes ni, ať je přijala, nebo se ho zřekla. K těmto důvodům bylo možno dodat ještě to, že nástupnictví do hodností po vedlejší linii je právem úzkého výkladu a že nemůže záviset na soukromé vůli jednotlivce, zda někdo vévodou bude, či nebude — což se tu přesto dělo přijetím nebo zřeknutím maršálky z Villeroy. Sílu těchto argumentů nelze popřít; odpověď však stála napsána v listinách o zřízení Brissacu, vydaných pro maršála z Brissacu a pro všechny dědice z jeho těla pošlé, stupeň za stupněm, v řádném manželství a mužské nástupce. Jeho druhý syn, otec Cossého, a jeho mužské potomstvo tedy byli povoláni pro případ, že by mužské potomstvo staršího syna vymřelo. Ten případ nastal a bylo zřejmé, že vůlí krále, který hodnost udělil, bylo, aby ji každý muž pocházející po meči od maršála z Brissacu nabyl podle svého pořadí prvorozenství. Slovem „nástupci" se sice ukládala nutnost vlastnit pozemek; jelikož však nelze popřít, že vůle udělujícího krále byla taková, jak jsem ji právě vyložil, plyne z toho zřejmý závěr ve prospěch zřeknutí. Tím však nebylo vše: zřizovací listina sice povolávala vedlejší příbuzné, ale zápis v parlamentu je vylučoval, a tak se jednalo s parlamentem — ne sporně, s protistranou, ale o přijetí Cossého jako vévody z Brissacu a paira Francie, jakmile ho vyřízení věcí s věřiteli uvede do stavu, aby se mohl přihlásit.[6]

Dal jsem si dobrý pozor, abych vévodovi z Rohanu nedal žádnou z těchto obtíží pocítit. Obtíž s věřiteli, všeobecně známá, zaměstnávala jeho i vévody, kteří chtěli odporovat, kdežto nutnost zřeknutí maršálky z Villeroy viděli jen zhruba a jako v mlze. Byl jsem Cossého rádcem — ne ve sporech s věřiteli, ale ve všem, co se vnitřně týkalo nástupnictví do hodnosti. Po celou dobu, co věc trvala, chodil ke mně nebo

5. *Vysvětlivka:* Zásada starého francouzského práva *le mort saisit le vif* („mrtvý uvádí živého v držbu"): dědic nabývá pozůstalosti okamžikem smrti zůstavitele, bez jakéhokoli mezidobí. Tady je jádro celého sporu: hodnost by na Cossého mohla přejít jen tehdy, kdyby nepřešla — byť jen na okamžik — na maršálku z Villeroy, u níž by jako u ženy zanikla.
6. *Ediční poznámka:* Cossé je Artus Timoléon Ludvík de Cossé (1668–1709), který se skutečně stal 5. vévodou z Brissacu. Prameny potvrzují příbuzenský vztah, jak ho uvádí Saint-Simon: byl synem mladšího bratra otce zesnulého 4. vévody, tedy jeho bratrancem. Přesné datum jeho přijetí parlamentem jako vévody a paira se nám dohledat nepodařilo (prameny uvádějí nejednotně roky 1698–1702, resp. 1700–1702). Saint-Simonův výklad odpovídá zásadám dědění francouzských vévodství-pairií; nezávislý moderní rozbor právě tohoto sporu jsme však nenašli.

ke mně posílal skoro denně; neobešla se bez častých a ostrých trnů a protáhla se až za konec tohoto roku.

Po tomto vyprávění o pairii připojím další, zhruba téhož druhu, o tom, co se přihodilo 6. ledna u paní vévodkyně z Bourgogne při audienci pana hraběte z Jersey, anglického vyslance.[7] Byl bych příliš rozvláčný a vybočil bych ze záměru těchto Pamětí, kdybych chtěl vykládat původ, uzurpace a postup hodnosti a nároků lotrinského rodu ve Francii a po jeho vzoru i cizích knížat. Abych se vrátil k věci, stačí vědět, že při dvorských obřadech — slavnostních vjezdech, královských sňatcích, křtech, pohřbech — docházelo mezi vévodkyněmi a princeznami z cizích knížecích rodů často ke sporům o přednost, které králové pokládali za užitečné nechávat nerozhodnuté, aby udržovali rozdělení, jež považovali za prospěšné; zde však není místo na to odpovídat.

V běžném životě — v kruhu, na audiencích, v divadle, zkrátka všude, kde se dvůr a společnost denně setkávají — k tomu nikdy nedocházelo; vévodkyně i princezny se mezi sebou usazovaly bez rozdílu, jak se zrovna sešly. Královna měla za dámy paláce vévodkyně i princezny: paní z Chevreuse, z Beauvilliers, z Noailles a několik dalších vévodkyň; princeznu Bádenskou, sestru hraběte ze Soissons, tetu po otci pozdějšího hraběte ze Soissons a prince Evžena, který se později tolik proslavil, dceru paní z Carignanu, princezny krve, žijící v Paříži i u dvora, a matku prince Ludvíka Bádenského, který se proslavil v čele vojsk císaře a říše a jehož dcera se po mnoha letech provdala za pana vévodu Orleánského, Monsieurova vnuka; dále paní z Armagnacu, tutéž, o níž tu bude řeč, slečnu z Elbeufu a jiné. Nikdy žádný spor, nikdy si mezi sebou nedávaly na nic pozor, a tak to trvalo až skoro do konce života paní Dauphine-Bavorky, kdy začala být svárlivá nejprve princezna z Harcourtu a pak i paní z Armagnacu. První z nich si postupně získala plnou ochranu paní z Maintenon, s níž býval její otec Brancas dlouho víc než zadobře — a paní z Maintenon potřebovala tak silný důvod, aby mohla přilnout k osobě, která si to tak málo zasloužila. Jako všechny ženy nízkého původu, které nevědí nic než to, co je naučila náhoda, a které dlouho živořily v ústraní, než se někam dostaly, byla paní z Maintenon oslněna knížecím stavem, byť i falešným, a měla za to, že se pravému knížecímu stavu nic nemůže vyrovnat.

7. *Ediční poznámka:* Hrabě z Jersey je Edward Villiers, 1. hrabě z Jersey (1656–1711), anglický vyslanec ve Francii v letech 1698–1699 (předtím vyslanec v Haagu a zplnomocněnec na ryswickém kongresu 1697). Pro dataci celé kapitoly je rozhodující, že 6. leden připadl na úterý, jak předpokládá Saint-Simonův text, pouze roku 1699 (roku 1697 to byla neděle, roku 1698 pondělí). Kapitola tedy líčí počátek roku 1699 a přímo navazuje na lotrinskou svatbu z 13. října 1698 v kapitole XIV.

Lotrinský rod o tomto jejím sklonu dobře věděl. Pan Velký[8] se v králově mysli vyrovnal komukoli; a rytíř Lotrinský, který měl nesmírně mnoho ducha, a to celého ducha Guisů, měl za sebou Monsieura, na něhož se král, jenž mnoho věcí neznal, velmi často spoléhal ve všem, co se týkalo ceremoniálu. Z podnětu rytíře Lotrinského tedy jeho švagrová a princezna z Harcourtu začaly se svými výboji. Počítal právem s tím, že má co dělat s lidmi nejméně jednotnými, nejméně sehranými a nejméně pozornými na světě, kteří si ničeho nevšimnou dřív než dodatečně a kteří se pro tyto nedostatky nebudou umět bránit; za budoucnost mu ručila minulost, neboť právě tak — příležitostmi, výboji a kousek po kousku — se jejich hodnost utvářela a udržovala a on ji tak hodlal rozšířit a zvětšit. Počítal dále s tím, že je buď z únavy nechají dělat, nebo že díky sporům, s oporami, které jsem právě vyložil, a s trvalou náklonností královny matky ke knížatům, z níž v králi něco zůstalo, z nich vždy vytěží aspoň částečný prospěch, a dotěrností snad i úplný. U Monseigneura měli k dispozici princeznu de Conti prostřednictvím paní z Lislebonne a jejích dcer, a přímo i skrze tytéž dámy, které nakonec získaly Monseigneurovu plnou důvěru. Se vším tím v počátcích, dá se říci, jen tápali. Stav paní Dauphine, stále umírající, ubíral mnoho příležitostí a po její smrti jich bylo ještě mnohem méně, dokud paní vévodkyně z Bourgogne nezačala mít vlastní dvůr. Nechtěli se odvážit pod královýma očima, dokud to nezkusí jinde a dokud ho na své výboje nezvyknou; ty se však naplno projevily hned den po jejím sňatku, v prvním kruhu, který pořádala. Princezny se už neusazovaly pod vévodkyně: pak si začaly nárokovat pravou stranu a díky své sehranosti a pohotovosti ji často získávaly. Měly co dělat s první dvorní dámou, která se všeho bála, chtěla být se všemi zadobře, věděla o náklonnosti paní z Maintenon a třásla se před ní, a která, podlézavá a velmi málo duchaplná, byla stále v rozpacích a nenacházela jiné východisko než všechno snášet a všechno dovolit; a věk paní vévodkyně z Bourgogne jí nedovoloval ani vědět, jak má co být, ani si zjednat respekt.

Tak se věci měly, když se Lotrinkové, unaveni svými skrovnými výhodami získanými pohotovostí a lstí, v nichž je občas někdo předstihl, rozhodli zmocnit se výhod skutečnějších a usoudili, že jsou s to je vybojovat. Ať náhodou, či úmyslně, jejich záměr propukl při první audienci, kterou měl milord Jersey u paní vévodkyně z Bourgogne, v úterý 6. ledna tohoto roku. Dámy obou stran přišly dřív, než bylo možno vstoupit. Vévodkyně, které byly pohotovější, stály první u dveří a vešly první. Princezna z Harcourtu a další Lotrinky šly za nimi. Vévodkyně z Rohanu se usadila jako

8. *Vysvětlivka:* „Pan Velký" (*M. le Grand*) je dvorské označení velkého štolby Francie (viz už Tom 1, kap. II), jímž byl Ludvík Lotrinský, hrabě z Armagnacu (1641–1718) — syn hraběte z Harcourtu, který roku 1643 získal právě tento úřad místo autorova otce (Tom 1, kap. V). Jeho manželkou byla Kateřina z Neufville-Villeroy, sestra maršála z Villeroy; proto o něco níže Saint-Simon nazývá maršála „švagrem nejstaršího" ze tří bratrů. Dalšími dvěma z „tří lotrinských bratří" jsou rytíř Lotrinský a pan z Marsanu. Princezna z Harcourtu, rozená Brancasová, byla manželkou prince z Harcourtu z příbuzné větve lotrinského rodu.

první napravo. Chvíli nato, ještě než se všichni posadili a zatímco poslední teprve přicházely, titulované i netitulované (a dam tam bylo velké množství), se princezna z Harcourtu protáhne za vévodkyni z Rohanu a řekne jí, ať přejde nalevo. Vévodkyně z Rohanu, velmi udivena takovým návrhem, odpoví, že je jí tam dobře, načež princezna z Harcourtu dlouho neváhá, a velká a silná, jak byla, ji oběma rukama otočí na místě a posadí se na její místo. Paní z Rohanu neví, co se s ní děje, zda je to sen, či skutečnost, a vidouc, že by došlo na skutečnou rvačku, udělá před paní vévodkyní z Bourgogne pukrle a přejde na druhou stranu, sama ještě dobře nevědouc, co dělá a co se jí přihodilo; všechny dámy byly nesmírně užaslé a pohoršené. Vévodkyně du Lude se neodvážila ani ceknout, a paní vévodkyně z Bourgogne ve svém věku ještě méně, ale drzost a nedostatek úcty pocítila. Paní z Armagnacu, která chtěla s dcerou a snachou mít také pravou stranu při audienci vyslance — ta se konala v místnosti předcházející ložnici, kde se všichni nacházeli —, se, spokojena kouskem, jehož byla právě svědkem, držela u dveří mezi oběma místnostmi, tedy na levé straně ložnice, nechala tam dceru a snachu posadit, ač až za vévodkyněmi, prohlásila, že je tam příliš mnoho lidí, a odešla do audienční místnosti hájit pravou stranu; posadila se do kruhu, který už byl celý připraven, k dolnímu konci pravé strany. Po skončení toalety se přešlo do audienční místnosti. Paní ze Saint-Simon byla tehdy šest týdnů nebo dva měsíce těhotná.

Přišla pozdě a mezi posledními na levou stranu, takže když se vstávalo, měla do audienční místnosti jen krok. Ten zmatek při přecházení vždycky trval dost dlouho; bylo jí zle a nemohla stát. Šla si tedy, než všichni přijdou, sednout na první stoličku, kterou tam našla, přímo v připraveném kruhu; a jelikož pravá strana kruhu byla nejblíž dveřím mezi oběma místnostmi, ocitla se o dvě místa výš než paní z Armagnacu — ta ovšem seděla obrácená do kruhu, dovnitř, kdežto paní ze Saint-Simon ven, tváří ke zdi, takže seděly jakoby zády k sobě. Paní z Armagnacu, která viděla, že je jí trochu zle, jí nabídla vodu uherské královny.[9] Když krátce nato začali přicházet ostatní, řekla jí, že přišla první a nevěří, že by se paní ze Saint-Simon chtěla posadit nad ni. Paní ze Saint-Simon, která si tam sedla jen na dobu čekání, neodpověděla, v tutéž chvíli přešla na druhou stranu, posadila se tam ještě dřív, než se všichni seřadili, a nechala si před sebe postavit jednu vévodkyni, aby ji zakryla, dokud nebudou všichni usazeni.

Dozvěděl jsem se, co se stalo při toaletě, a od dam paláce jsem se dozvěděl, že paní vévodkyně z Bourgogne je velmi dobře naladěna a hodlá o tom mluvit s králem a s paní z Maintenon. Usoudil jsem, že je důležité urážku nestrpět a že je vhodné z ní vytěžit. Několik z nás se poradilo. Maršál z Boufflers šel promluvit s panem z Noailles a já s panem z La Rochefoucauld, když se král vrátil ze střelby. Shodli jsme se, že pan z Rohanu má druhý den ráno žádat krále o spravedlnost, a to sám, bez do-

9. *Vysvětlivka:* Voda uherské královny — v 17. století oblíbená lihová voňavka z rozmarýnu, užívaná i jako osvěžující prostředek při nevolnosti a mdlobách.

provodu, neboť král se obával a nesnášel všeho, co zavánělo společným postupem stavu. Zašel jsem také za panem z La Trémoille, který šel na večeři k vévodovi z Rohanu do města — ten na zámku neměl byt —, a pan z La Trémoille mi slíbil, že ho připraví k tomu, co jsme si přáli.

Když jsem byl u královy večeře, vzkázala mi paní ze Saint-Simon, ať ihned přijdu na velké nádvoří, kde na mě čeká v kočáře; šel jsem tam. Řekla mi, že ji právě varovala paní z Noailles, která vycházela od vévodkyně du Lude; ta ji zastihla, když sama vycházela od pana z Duras, jehož byt sousedil. Tři lotrinští bratři prý byli na královské střelbě; drželi se tam celou dobu jen ve třech, stranou od všech ostatních — krále směl ostatně doprovázet jen málokdo a přiblížit se k němu nikdo kromě kapitána gard ve službě, jímž byl vévoda z Noailles —, a zdálo se, že se mezi sebou přou, přičemž nejrozrušenější byl pan z Marsanu. Nakonec se od nich po dlouhém dohadování oddělil pan Velký, přistoupil ke králi a dost dlouho s ním mluvil; pan z Noailles zaslechl, že si stěžuje, že si paní ze Saint-Simon při ranní audienci vzala místo paní z Armagnacu a posadila se nad ni; král mu neodpověděl zřetelně a jen jedním slovem. Pan Velký se pak vrátil k bratrům a zůstal s nimi dál o samotě. Paní ze Saint-Simon, velice udivená, jak podivně zneužili tu nejprostší a nejnevinnější věc na světě a jakou lež k ní přidali, vylíčila paní z Noailles, co se jí přihodilo, a ta byla toho názoru, abych o tom dal ještě téhož večera zprávu králi. Ti páni, ve velkých rozpacích, jak obhájit to, co princezna z Harcourtu provedla vévodkyni z Rohanu — ať už vévoda z Rohanu a jeho žena vždycky žili v jakékoli nemilosti —, a v obavě ze stížností u krále, se chytili toho, co se přihodilo paní ze Saint-Simon, aby si stěžovali první a pokusili se jedno vyvážit druhým. Tu máte ukázku úskočnosti těch pánů a veřejné lži, jíž byla svědkem celá audience. Ta úskočnost, jakkoli nešikovně vymyšlená, mě rozlítila. Šel jsem za panem z La Rochefoucauld, který trval na tom, abych s králem promluvil sám při jeho uléhání. „Znám ho dobře," řekl mi, „mluvte s ním směle, ale uctivě; dotkněte se jen své záležitosti, nezačínejte tu vévodskou a nechte zítra jednat pana z Rohanu, to je jeho věc. Věřte mi," dodal, „lidé jako vy mají mluvit sami; vaše otevřenost a vaše skromnost se králi zalíbí, bude to mít stokrát raději." Naléhal jsem, on také. Chtěl jsem vyzkoušet, zda ta rada vychází ze srdce, nebo z rozvahy, a navrhl jsem mu, že rychle vyběhnu k panu maršálovi z Lorges a přemluvím ho, aby promluvil on. „Ne, a ještě jednou ne," odpověděl vévoda, „to by nebylo dobré, mluvte sám. Najdu-li při malém uléhání příležitost, promluvím potom i já." To mě rozhodlo.

Vracím se nahoru ke králi a chtěl jsem přistoupit k vévodovi z Noailles, který právě přijal od krále heslo.[10] Neuznal za vhodné, aby ho se mnou viděli, a jen mi v chůzi řekl, ať promluvím při uléhání. Boufflers, jemuž Noailles celou věc vylíčil, mi

10. *Vysvětlivka:* Kapitán gard ve službě (zde vévoda z Noailles, po něm nastupující maršál z Boufflers) přijímal od krále každý večer při uléhání heslo pro stráže (*l'ordre*). Proto Saint-Simon musí se svou řečí stihnout chvíli, kdy král heslo vydává a místnost se vyprazdňuje.

řekl totéž a dodal, že nepůjde pro heslo, dokud nepromluvím. Postavil jsem se ke krbu v salonu, a když král přišel, spokojil jsem se s tím, že jsem se díval, jak se jde svlékat. Když dal dobrou noc a jako obvykle se postavil zády do rohu u krbu, aby vydal heslo, zatímco všichni, kdo neměli právo vstupu, odcházeli, přistoupil jsem k němu; hned se sklonil, aby mě vyslechl, a upřeně se na mě díval. Řekl jsem mu, že jsem se právě dozvěděl o stížnosti, kterou mu pan Velký podal na paní ze Saint-Simon, že mi na světě nic neleží tolik na srdci jako čest jeho vážnosti a jeho souhlasu, a že ho prosím o dovolení vylíčit mu, jak se věc stala; a hned jsem spustil své vyprávění, tak jak jsem je podal výše, a nevynechal ani jedinou okolnost. U toho jsem zůstal, jak mi radil pan z La Rochefoucauld. Nepřidal jsem žádnou stížnost ani na Lotrinky, ani na pana Velkého a spokojil jsem se s tím, že jsem ho prostým a pravdivým vylíčením skutečnosti dokonale usvědčil ze lži. Král mě od chvíle, kdy jsem otevřel ústa, nepřerušil ani slovem. Když jsem skončil, odpověděl mi velmi vlídně a spokojeně: „To je v pořádku, pane, na tom nic není," a když jsem se vzdaloval, s úsměvem kývl hlavou. Po několika krocích jsem se ke králi znovu rychle vrátil, ujistil ho ještě jednou, že vše, co jsem mu řekl, je pravda do posledního bodu, a dostal jsem stejnou odpověď.

Hodina, kdy jsem s králem mluvil, byla tak neobvyklá, přihlížejícím připadal můj proslov tak dlouhý a živý a podle králova výrazu tak dobře přijatý, že je nesmírně zajímalo, co mě mohlo přimět k tak neobvyklému kroku, ačkoli většina zhruba tušila, že jde o ranní záležitost. Mnoho dvořanů čekalo v předpokojích.

Maršál z Boufflers převzal heslo a našel mě s vévodou z Humières. Vylíčil jsem jim svůj rozhovor, pak jsem ještě obešel několik lidí kvůli paní vévodkyni z Bourgogne a potom jsem šel k vévodovi z Rohanu, jak jsem slíbil. Můj rozhovor s králem se kvůli té neobvyklé hodině už rozkřikl všude. Už mě nečekali a poslali ke mně syna vévody z Rohanu, aby se pokusil něco zjistit. Naléhali na mě. Zdržovala mě přítomnost vévody z Albretu a také hraběnky z Egmontu. Nakonec jsem po mnoha ujištěních a prosbách musel vyhovět a odhodlal jsem se k tomu, abych vévodovi z Rohanu dodal odvahy. Co jsem od něj musel vyslechnout nesmyslů, s nerozumem, který všechno přehlušoval, až k zoufání, si nikdo nedovede představit. Nakonec přece jen slíbil, že zítra s králem promluví, jak jsme chtěli, a já je s tím ve tři hodiny po půlnoci opustil.

Druhý den časně ráno jsem znovu zašel za maršálem z Boufflers, aby zpravil pana z Noailles, a šel jsem podat zprávu o svém večeru panu maršálovi z Lorges, který o tom nevěděl ani slovo a jemuž jsem to do té doby neměl čas říct. Šel pak i on říct králi, oč jsem ho právě požádal, a já se zatím hojně ukazoval u krále, kde jsem viděl velmi rozjitřeného maršála z Villeroy, ač byl důvěrným přítelem těch tří bratrů a švagrem nejstaršího. Mezitím jsem posílal k vévodovi z Rohanu posla za poslem, abych ho upozornil na vhodnou chvíli a naléhal, ať přijde. Konečně dorazil, když král vycházel z mše. Postavil se ke dveřím kabinetu a s ním několik vévodů. Když se král přiblížil, vystoupil. Král ho vzal dovnitř, odvedl ho k oknu svého kabinetu a

dveře se hned zavřely, takže zůstal s králem sám. Maršálové z Villeroy, z Noailles a z Boufflers a několik dalších vévodů zůstali u dveří. Usoudil jsem, že jsem udělal dost, a díval jsem se od krbu v salonu přes celou místnost, která ležela mezi nimi a mnou, byť jsem byl v téže. Trvalo to skoro čtvrt hodiny. Vévoda z Rohanu vyšel velmi rozrušen, vévoda z Noailles jen vešel a vyšel, aby převzal heslo, a všichni přišli ke mně ke krbu; pak jsme přešli do královy ložnice a shlukli se tam u krbu. Tam nám vévoda z Rohanu vylíčil svůj rozhovor a nic nevynechal. Žádal pro svou ženu spravedlnost proti princezně z Harcourtu, rozhovořil se o výbojích Lotrinků a o nemožnosti vyhnout se neustálým sporům; zdůraznil, jak princezna z Harcourtu porušila úctu k paní vévodkyni z Bourgogne, kdežto vévodkyně z Rohanu ji zachovala, dobře vysvětlil příhodu paní ze Saint-Simon a paní z Armagnacu i černou a drzou lest, jíž se Lotrinkové chtěli z věci vyvléct tou falešnou záměnou; zkrátka mluvil s velkou silou, duchem a důstojností. Král mu odpověděl, že ho nechal domluvit, aby byl od něj ještě lépe zpraven; že už předešlého dne ho zpravily paní vévodkyně z Bourgogne a vévodkyně du Lude, které mu řekly totéž; že večer to slyšel i ode mne a dnes ráno od pana maršála z Lorges a že nám oběma plně uvěřil; že velmi chválí úctu a zdrženlivost paní z Rohanu a princeznu z Harcourtu pokládá za velmi drzou. O Lotrincích se vyjádřil tvrdými slovy a dvakrát ho ujistil, že zjedná nápravu a že bude spokojen. Od svých přítelkyň z řad dam paláce jsem se pak dozvěděl, že paní vévodkyně z Bourgogne se paní ze Saint-Simon zastala přesně podle přání a že mezi králem a paní z Maintenon došlo k dost prudké roztržce; paní z Maintenon jen s velkou námahou dosáhla toho, aby princezna z Harcourtu, která jezdila do Marly pokaždé, nebyla z cesty nazítří vyloučena. Paní z Armagnacu, její dcera ani snacha, ačkoli se přihlásily, nejela ani jedna.

Celý ten den ještě uplynul v opatřeních. Nazítří odjel král do Marly. Paní vévodkyně z Bourgogne tam ještě nespávala, ale jezdila tam každý den. Zůstali jsme dlouho ve Versailles, abychom ji dobře připravili prostřednictvím jejího okolí. Druhý den si počínala znamenitě. Princezna z Harcourtu si od krále vyslechla tvrdé pokárání a paní z Maintenon jí pořádně vyčinila, takže po celý pobyt byla jako vyměněná, sama vlídnost a zdvořilost, ale s bolestí a rozpaky vepsanými do celé své osoby. Tím však nebylo konec. Dostala rozkaz požádat vévodkyni z Rohanu výslovnými slovy o odpuštění, a opět jen paní z Maintenon vděčila za to, že se tak nestalo v bytě vévodkyně; paní z Maintenon zařídila, aby se to, protože vévodkyně neměla na zámku byt, odehrálo v plné společnosti u paní z Pontchartrainu. Zároveň dostala vévodkyně du Lude od krále rozkaz oznámit lotrinskému rodu, že sňatek pana Lotrinského jim nedává nic navíc a nepřidává jim ani za stéblo — taková byla ta slova. Vyřídila to, a dva dny po návratu z Marly se vévodkyně z Rohanu dostavila ve smluvenou hodinu k paní kancléřce,[11] kde bylo na obědě

11. *Ediční poznámka:* „Paní kancléřkou" je míněna paní z Pontchartrainu, u níž se měla omluva podle předchozí věty odehrát. Její manžel se však kancléřem Francie stal až v září 1699, po smrti

mnoho dam a dvořanů. Přišla i princezna z Harcourtu, omluvila se jí, ujistila ji, že si jí vždy zvlášť vážila, a zkrátka ji požádala o odpuštění za to, co se stalo. Paní z Rohanu to všechno přijala velmi vážně a odpověděla velmi chladně. Princezna z Harcourtu ještě přidala na poklonách, řekla jí, že dobře ví, že jí svou lítost měla projevit u ní doma, že tam také hodlá zajít, aby si tuto povinnost splnila, a požádat ji o čest jejího přátelství — kdyby se jí to podařilo, pokládala by se za nejšťastnější ženu na světě. To znamenalo sestoupit od velké smělosti k velké podlosti. Stačilo by zdvořile říci to, co král předepsal. Byla však tak zdrcená, že si myslela, že nemůže říci dost, aby se tím zavděčila — a takoví bývají lidé opojení přízní! Myslí si, že je jim všechno dovoleno, a když se to zvrtne, myslí si, že jsou ztraceni, a plazí se v nejhlubší poníženosti, aby se zalíbili a znovu se někde zachytili. Takový byl konec té podivné historie, která nám konečně dopřála klidu.

Během pobytu v Marly jsem se dozvěděl, že pan Velký, rozlícený tím, že se jim jejich výboj obrátil plně proti nim, si stěžuje, že jsem ho, když jsem mluvil s králem i s lidmi, usvědčil ze lži. Hned v den, kdy se král vrátil do Versailles, jsem tam odjel; schválně jsem se ukazoval všude a dopřál si naprostou volnost v řečech o velkém štolbovi a jeho rodině. Čekal jsem od něho nebo od nich nějaký prudký výpad, až se potkáme; odpověď jsem měl hotovou a byl jsem rozhodnut mluvit tak zvysoka, že by utíkat museli oni; ale jakkoli byl surový a zuřivý a jakkoli byla jeho rodina dotčená, nikdo z nich se do toho nepustil. Dokonce mě překvapilo, že když jsem ho brzy nato potkal, pozdravil mě první; ale od té chvíle jsme obě strany věděli, na čem jsme.

Sedm nebo osm dní nato měla první audienci u paní vévodkyně z Bourgogne hraběnka z Jersey. Vévodkyně měly pravou stranu, Lotrinky levou, a to mezi sebou promíchané. Lotrinky si už nějakou dobu umínily, že se budou mezi sebou řadit podle stáří, jako to dělají princezny krve; král jim to zakázal, ony se k tomu znovu vrátily a král to nesl velmi nelibě. Přišel na tu audienci pozdravit vyslankyni, jak se při takových audiencích vždy děje. Když ji pozdravil, zůstal stát uprostřed kruhu vedle ní, prohlížel si kruh ze všech stran a pak nahlas řekl, že je takto velmi dobře uspořádán. Bylo to pro Lotrinky nové pokoření.

V tomtéž kruhu seděla paní Princezna v čele vévodkyň, na boční řadě jako ony a loktem u lokte s první z nich. Paní Vévodkyně seděla stejně tak nalevo, v čele Lotrinek. Princezny krve se předtím pokusily usadit čelem do kruhu na zvlášť připravená místa, v odstupu od paní vévodkyně z Bourgogne, ale na téže linii jako ona; král to shledal velmi nevhodným a zakázal to. Takto se usazují jen synové a dcery Francie, a to i v přítomnosti krále a královny; vnuci a vnučky Francie sedí v obou rozích, napůl natočení, ani zcela čelem, ani zcela z boku. Král chtěl, aby tomu tak bylo i u paní vévodkyně z Bourgogne, a tak tomu bylo vždy i za paní Dauphine-Bavorky.

kancléře Boucherata; v lednu 1699 byl ještě generálním kontrolorem financí a státním sekretářem. Saint-Simon, který Paměti psal zpětně, jí dává titul, který nesla až později.

Kapitola šestnáctá

Vévodkyně z Chaulnes zemřela hned v prvních dnech tohoto roku; svého manžela přežila jen o několik měsíců.[1] Celý život spolu prožili v nejdůvěrnějším svazku. Zevnějškem to byl gardový voják, ba tak trochu i švýcarský gardista převlečený za ženu; měla jeho tón i hlas a slova prostého lidu. Zároveň však měla mnoho důstojnosti, mnoho přátel, vybranou zdvořilost, rozum a touhu vyjít vstříc, které jí nahrazovaly ducha, nikdy nic nepatřičného, velkou ctnost, přirozenou štědrost, ušlechtilou a spojenou s velkou nádherou, a vůbec všechno vystupování, způsoby, postavení i skutečnou podstatu velmi velké dámy, ať se octla kdekoli — tak jako pan z Chaulnes měl totéž coby velmi velký pán. Stejně jako on byla v Bretani zbožňována a vynucenou výměnu tohoto místodržitelství nesla přinejmenším stejně těžce jako on. Kdo byla a po kom ovdověla v prvním manželství — a že ani s jedním z obou manželů neměla děti —, jsme viděli jinde. Od smrti pana z Chaulnes jen chřadla a trápila se a v tom krátkém čase, co ho přežila, nechtěla skoro nikoho vidět.

Starý dobrák Chamarande ji následoval velmi brzy, všeobecně vážený, ctěný a oplakávaný.[2] Mluvil jsem o něm jinde dost na to, abych zde neměl co dodat; měl dosti dobré opatství, věc, která se už tehdy stala u laiků — a právem — velmi vzácnou.

Villacerf zažil velkou nepříjemnost kvůli zmatkům, které se objevily v prostředcích na královské stavby. Jistý Mesmin, jeho hlavní úředník, jemuž ve všem důvěřoval, dlouho jeho důvěry zneužíval. Stížnosti řemeslníků a dodavatelů, dlouho zadržované přátelstvím a strachem, nakonec propukly; bylo třeba odpovídat a vnést do věci jasno. Villacerf, jehož poctivost byla nad jakékoli podezření a který si o ní mohl vydat svědectví i sám před sebou, mluvil velmi rázně; ale když došlo na prověrku, Mesmin utekl a našla se spousta podvodů. Villacerfa to tak ranilo, že se úřadu nad stavbami vzdal. Král, který ho měl rád, ale usoudil, že jeho hlava už není, co bý-

1. *Ediční poznámka:* Alžběta Le Féronová, vdova po vévodovi z Chaulnes (Karel d'Albert d'Ailly, † 4. září 1698 v Paříži). Podle Dangeauova deníku zemřela v Paříži 5. ledna 1699 (jeden genealogický pramen uvádí 6. ledna). O vynucené výměně bretaňského místodržitelství za Guyenne ve prospěch hraběte z Toulouse viz Tom 1, kap. XV.
2. *Ediční poznámka:* Clair Gilbert d'Ornaison, hrabě z Chamarande (1621–1699), dlouholetý první komorník Ludvíka XIV. a poté první hofmistr paní Dauphine — „otec" z dvojice Chamarandů v Tomu 1, kap. XIV; nezaměňovat s jeho synem Ludvíkem († 1737). Podle Dangeaua zemřel 25. ledna 1699.

vala, mu k penzi, kterou již pobíral, přidal dvanáct tisíc liber a jeho demisi přijal; a o několik dní později svěřil stavby Mansartovi, svému prvnímu architektovi, synovci slavného architekta Mansarta, ovšem z jiného rodu.[3] Jmenoval se Hardouin a přijal jméno svého strýce, aby se proslavil ve svém řemesle, v němž nebyl zručný; byl lepším, obratnějším a šťastnějším dvořanem, než byl starý Mansart architektem.

Objevila se kniha bez jména autora, nazvaná *Problém*, která natropila velký povyk: autor s využitím všech nejzlomyslnějších důvodů pro i proti kladl otázku, komu je třeba v teologických věcech věřit — panu z Noailles, biskupovi z Châlons, nebo témuž panu z Noailles, arcibiskupovi pařížskému.[4] Tvrdil, že si tento prelát začal protiřečit a o týchž otázkách říkal jednou bílé a jednou černé: jako biskup v Châlons příznivě pro jansenisty, jako arcibiskup v Paříži nepříznivě. Byla to první rána, která ho zasáhla. Nepochyboval, že přichází od jezuitů: jeho učení se od jejich velmi lišilo, nikdy s nimi nevycházel dobře, arcibiskupem pařížským se stal bez nich a všechny jeho styky s preláty a duchovními byly opačné než jejich. Záležitost pana z Cambrai byla mezi nimi novým zdrojem rozkolu, tím citlivějším pro jezuity, že se na tuto strunu, která je málem přivedla do záhuby, neodvažovali sáhnout.

To bylo víc než dost, aby pana z Paříže přesvědčilo, že tak urážlivá kniha vyšla z jejich dílny. Ať se veřejně i soukromě sebevíc ohrazovali proti takové křivdě a ať za ním sebevíc chodili vyjádřit, že ji odmítají a že je mrzí, jaké mínění si o nich udělal, byli vyslechnuti chladně — jako lidé, kteří nikoho nepřesvědčí, ale jimž se chce dělat, že se jim věří. Kniha byla odsouzena a výnosem parlamentu veřejně spálena, a jezuité, proti nimž se všechno zvedlo, spolkli všechnu hanbu a panu z Paříže to nikdy neodpustili.

Po dosti dlouhé době dovedla pana z Paříže čirá náhoda ke skutečnému autorovi *Problému*, a to s takovými důkazy, že autor sám zůstal usvědčen a nemohl zapírat. Nebyl daleko, neboť bydlel přímo v arcibiskupském paláci. Byl to doktor teologie velkého ducha a velké učenosti, který vždy žil jako člověk nanejvýš počestný. Jmenoval se Boileau — jiný než přítel Bontemsův, který často kázal před králem, a jiný také než slavný básník i než autor *Flagelantů*. Pan z Paříže, který hledal ty nejosvíce-

3. *Ediční poznámka:* Villacerfovu demisi přijal král a úřad nad stavbami svěřil Julesi Hardouinovi-Mansartovi podle Dangeaua 8. ledna 1699. Hardouin-Mansart (1646–1708), architekt Versailles a Invalidovny, nebyl synovcem, nýbrž prasynovcem Françoise Mansarta (1598–1666), jehož jméno přijal. Mesminovy zpronevěry se nám v jiných pramenech ověřit nepodařilo.

4. *Ediční poznámka:* Jde o anonymní spis *Problème ecclésiastique proposé à M. l'abbé Boileau de l'Archevêché* (Církevní problém předložený panu abbé Boileauovi z arcibiskupství). Podle Dangeaua byl výnosem parlamentu spálen rukou kata v polovině ledna 1699 (zpráva z 15. ledna). Saint-Simonovo připsání autorství Boileauovi je velmi pochybné: už sám titul spis Boileauovi *adresuje*, a starší bibliografická tradice (Barbierův slovník anonymních spisů, citovaný v poznámkách k vydání Dangeauova deníku) jej připisuje jezuitovi Louisi Doucinovi. Autorství nelze považovat za s jistotou určené. Boileau, o nějž jde, je Jean-Jacques Boileau (1649–1735), pozdější kanovník u Saint-Honoré; Saint-Simon ho odlišuje od kazatele Charlese Boileaua, od básníka Nicolase Boileaua-Despréaux a od jeho bratra Jacquese Boileaua, autora *Dějin flagelantů*.

nější muže dobré pověsti, aby mu pomáhali ve velkém úřadu, do něhož byl donucen, vzal tohoto pana Boileaua k sobě, jednal s ním se vší ohleduplností a důvěrou, jakou by mohl projevit vlastnímu bratrovi, a živil ho na své náklady. Boileau byl člověk nespolečenský, zabarikádovaný ve svém pokoji; otevíral jen těm, kdo znali jeho znamení — zaklepat určitým počtem úderů —, a to ještě jen v určitých hodinách. Z tohoto doupěte vycházel jen do kostela nebo k panu arcibiskupovi, pracoval v ústraní, žil jako velmi osamělý kajícník a měl krásné, silné a výmluvné pero, velmi soustavné a přesné. Kdo by byl věřil, že *Problém* vyšel právě z tohoto pera? Pana z Paříže to nesmírně zasáhlo. Lze si domyslet, že doktor se odstěhoval v tutéž hodinu a že pro pana z Paříže by nebylo těžké dát ho zavřít na zbytek života. Zvolil cestu zcela opačnou, velkého biskupa velmi hodnou. Za několik dní se uprázdnil kanonikát u Saint-Honoré — ty jsou velmi výnosné — a dal mu ho. Boileau, který neměl z čeho žít, ho přijal, a tím se zneuctil docela. Nebyl spokojen s tím, že pan z Paříže nepozvedl štít na obranu jansenistů a nevložil všechen svůj vliv do toho, aby učinil vše, co by si přáli. To ho přimělo napsat onu knihu, z níž dokázali jezuité tak dobře vytěžit svůj triumf.

Pan princ de Conti, když vyhrál proces s paní z Nemours, pomyslel na to, jak z něho vytěžit nejlepší kus, totiž Neuchâtel.[5] Aby věc zkrátil, přiměl krále, aby k paní z Nemours poslal svým jménem pana z Torcy s různými návrhy; všechny směřovaly k tomu, aby se nesoudila před pány z Neuchâtelu, aby knížectví užívala po celý život a aby bylo s jistotou zajištěno, že po ní připadne panu princi de Conti. Paní z Nemours, která měla mnoho ducha i pevnosti a cítila se v Neuchâtelu silnější, přišla hned nazítří mluvit s králem, všechny návrhy odmítla, a když králi slíbila, že nepoužije žádného násilí, dosáhla jeho souhlasu, aby odjela do Neuchâtelu hájit své právo. Pan princ de Conti ji následoval, jel tam i Matignon a nakonec i vévodové z Lesdiguières a z Villeroy, kteří si všichni po paní z Nemours činili na knížectví nárok. Tito tři posledně jmenovaní pocházeli ze dvou sester pana z Longueville, děda paní z Nemours: oba vévodové ze starší, provdané za nejstaršího syna maršála z Retzu — přičemž pan z Villeroy si nárok činil jen z téhož práva a až po panu z Lesdiguières —, Matignon z mladší, provdané za syna maršála z Matignonu. Starý Mailly a jiní si pak rovněž pokládali za čest činit si nároky na základě rodokmenů přitažených za vlasy. O této velké záležitosti vyšly zajímavé spisy všech uchazečů; nestranná veřejnost soudila ve prospěch pana z Lesdiguières. Lze si je přečíst s potěšením. Já se do podrobností tohoto slavného a marného sporu pouštět nebudu — sporu, v němž třetí, bez jakéhokoli práva, snědl ústřici a uchazečům nechal skořápky.

5. *Ediční poznámka:* O Neuchâtelu nakonec po smrti paní z Nemours rozhodly roku 1707 neuchâtelské stavy, a to ve prospěch pruského krále Fridricha I. — to je onen „třetí bez jakéhokoli práva“, který „snědl ústřici“. Viz i ediční poznámku v kap. XIV: Contiho vítězství v procesu z roku 1698 se týkalo francouzských statků rodu Longueville, nikoli svrchovanosti Neuchâtelu.

Nebudu se pouštět ani do rozboru záležitostí císařských a Turků; spokojím se s tím, že císař, který mír velmi potřeboval, jej s nimi uzavřel na počátku tohoto roku karlovickou smlouvou, do níž bylo zahrnuto Polsko a Benátská republika — mír na tehdejší stav věcí dosti výhodný, na který si však Benátky na císaře trpce stěžovaly a který po několika měsících, nemohouce dosáhnout lepšího, podepsaly.[6]

Již pět nebo šest měsíců předtím chtěl španělský král, bez jakékoli naděje na potomky a stižený celoživotní churavostí, která se zjevně zhoršovala, určit nástupnictví své nesmírné monarchie, rozhořčen všemi plány na její rozdělení po jeho smrti, o nichž se neustále doslýchal.

Jeho choť královna měla na jeho mysl velký vliv a sama byla zcela ovládána jistou Němkou, kterou si s sebou přivedla a které se říkalo hraběnka z Berlipsu; ta pro sebe a své lidi hrabala poklady všemi rukama. Tato královna byla sestrou císařovny, ale zároveň, stejně jako císařovna, i sestrou falckého kurfiřta, tedy příbuznou kurfiřta bavorského a z téhož rodu. Navzdory nenávisti obou kurfiřtských větví trvající od české záležitosti[7] se věřilo, že láska k rodu převážila nad láskou k nejbližším a že královna, vedená Berlipsovou, měla na rozhodnutí španělského krále velký podíl.

Pořídil závěť, jíž k dědictví všech svých korun a zemí povolal bavorského kurprince, kterému bylo sedm let.[8] Jeho matka, již zesnulá, byla jedinou dcerou císaře Leopolda z prvního manželství s Markétou Terezou, sestrou španělského krále; ti dva byli jedinými dětmi Filipa IV. z jeho druhého manželství s dcerou císaře Ferdinanda III. — říkám jedinými, protože všechny ostatní zemřely bez potomstva. Královna, choť našeho krále, byla tudíž jedinou z prvního manželství téhož Filipa IV. s dcerou našeho krále Jindřicha IV. a starší sestrou španělského krále i císařovny, matky bavorské kurfiřtky,[9] jejíž syn, v jehož prospěch byla tato závěť pořízena, byl vskutku pravým dědicem španělské monarchie, bereme-li ohled na zřeknutí při sňatku našeho krále a při pyrenejském míru. Jakmile byla závěť pořízena, prozradil

6. *Ediční poznámka:* Karlovický mír (Sremski Karlovci v dnešním Srbsku) podepsali 26. ledna 1699 s Osmanskou říší císař, Polsko i Benátky současně. Saint-Simonovo tvrzení, že Benátky podepsaly až po několika měsících, je mylné; snad jej plete s Ruskem, které v Karlovicích uzavřelo jen dvouleté příměří a mír s Turky sjednalo až v létě 1700 v Cařihradu.
7. *Vysvětlivka:* Narážka na české stavovské povstání. Falcký kurfiřt Fridrich V. přijal roku 1619 českou korunu („zimní král"); po bělohorské porážce (1620) mu byla odňata kurfiřtská hodnost a spolu s Horní Falcí připadla bavorskému vévodovi Maxmiliánovi. Odtud trvalé nepřátelství falcké a bavorské větve rodu Wittelsbachů.
8. *Ediční poznámka:* Josef Ferdinand Bavorský se narodil 28. října 1692, v době závěti mu tedy bylo šest, nikoli sedm let. Karel II. ho jmenoval dědicem závětí ze 14. listopadu 1698. Zemřel v Bruselu 6. února 1699; zpráva o tom dorazila do Versailles 8.–9. února. Pověsti o otravě z podnětu vídeňského dvora byly dobově rozšířené, doloženy však nejsou; srov. obdobnou nepodloženou fámu o otrávení španělské královny Marie Luisy Orleánské, dcery Monsieura, v kap. III.
9. *Ediční poznámka:* Text Chéruelovy edice zde zní „sœur aînée du père du roi d'Espagne" („starší sestrou otce španělského krále"), což je zjevné přepsání: Marie Terezie, choť Ludvíka XIV., byla dcerou Filipa IV. z prvního manželství (s Alžbětou Francouzskou, dcerou Jindřicha IV.), a tedy starší nevlastní sestrou Karla II. i císařovny Markéty Terezie. Překládám podle smyslu.

ji kardinál Portocarrero ve velké tajnosti markýzovi z Harcourtu,[10] který s touto zprávou vyslal ke králi d'Igulvilla. Král ani tehdy, ani poté, co se věc stala veřejnou, nedal najevo sebemenší nespokojenost. Císař rovněž nic neřekl. Doufal pevně v toto nesmírné dědictví a v to, že ve své větvi spojí všechny země svého rodu. Jeho rada však měla své obvyklé prostředky. Nebylo tomu dávno, co jich použila, aby se zbavila španělské královny, dcery Monsieura, která neměla děti a podle jejího soudu nabývala na krále, svého manžela, příliš velkého vlivu. Bavorský kurprinc zemřel velmi náhle v prvních dnech února, a nikdo nepochyboval, že se tak stalo přičiněním vídeňské rady. Tato rána vrátila císaři jeho dřívější naděje a uvrhla Evropu do bolesti a zmatku nad opatřeními, jež bude třeba učinit, až se otevře toto obrovské dědictví, o němž všichni právem soudili, že už nemůže být daleko.

Téměř současně bylo deváté kurfiřtství, zřízené ve prospěch vévody hannoverského, které vyvolalo v říši tolik pohybu a které se stalo předmětem války i míru, uznáno částí Německa a Evropy.[11]

Anglie téměř současně ztratila v osobě pouhého soukromníka jednu ze svých předních ozdob — mám na mysli rytíře Temple,[12] který se stejně vysokou pověstí vynikl v písemnictví a ve vědách jako v politice a ve správě státu a který si udělal velké jméno při nejvýznamnějších velvyslanectvích a při prvních zprostředkováních všeobecného míru. Byl to muž velkého ducha, obratnosti, pevnosti a důvtipu, jinak však prostý, který se nesnažil vyniknout, rád se bavil a žil svobodně jako pravý Angličan, bez jakékoli starosti o povýšení, majetek či kariéru. Měl všude mnoho přátel, a to přátel slavných, kteří si jeho společnost pokládali za čest. Když podnikl pro potěšení cestu do Francie, vévoda z Chevreuse, který ho znal z jeho spisů, se s ním hodně stýkal. Jednou ráno se setkali ve versailleské galerii a pustili se do rozprav o strojích a mechanice. Pan z Chevreuse, který při rozmluvě neznal hodin, ho zdržel tak dlouho, že odbily dvě. Při tom úderu pan Temple pana z Chevreuse přerušil, vzal ho za paži a řekl mu: „Ujišťuji vás, pane, že ze všech druhů strojů neznám v tuto hodinu žádný krásnější než otáčecí rožeň, a běžím hned vyzkoušet jeho účinek," obrátil se k němu zády a nechal ho velmi udiveného, že vůbec dokáže myslet na oběd.

Ministři tak nezištní jako tento jsou velmi vzácní. Naši tu pověst neměli. Králi opakovaně přicházela udání, že na nádvoří domu zesnulého kancléře Le Telliera je zakopáno osm milionů. Král tomu nechtěl věřit, byl však rád, že se to doneslo k

10. *Vysvětlivka:* Markýz Jindřich z Harcourtu (1654–1718), francouzský velvyslanec v Madridu, pozdější maršál a vévoda (viz Tom I, kap. XXIII) — nezaměňovat s lotrinskou princeznou z Harcourtu z kap. XV.
11. *Vysvětlivka:* Deváté kurfiřtství zřídil císař Leopold I. pro vévodu Arnošta Augusta Brunšvicko-Lüneburského roku 1692; do kurfiřtského sboru bylo formálně přijato až roku 1708. O Arnoštu Augustovi a jeho choti Žofii Falcké viz kap. V.
12. *Ediční poznámka:* Sir William Temple (1628–1699), anglický diplomat a esejista, strůjce trojspolku Anglie, Nizozemí a Švédska (1668) a zprostředkovatel sňatku Viléma Oranžského s Marií Stuartovnou. Zemřel 27. ledna 1699 podle v Anglii tehdy platného juliánského kalendáře, tj. 6. února podle gregoriánského. Nebyl „rytířem" v užším smyslu, nýbrž baronetem.

arcibiskupovi remešskému, jemuž dům patřil a který v něm bydlel, a snadno vyhověl jeho prosbě, aby se všude kopalo za přítomnosti Chamillarta, intendanta financí. Rozkopali všechna místa, která udavačka označila, nenašli nic, měli ostudu, že jí uvěřili, a ona dostala za svá udání odměnou vězení.

Počestní lidé u dvora litovali cynika, který jako cynik žil a zemřel uprostřed dvora a světa a viděl z nich jen to, co se mu líbilo: byl to rytíř z Coislinu, bratr vévody a kardinála toho jména a stejně jako oni nevlastní bratr maršálky z Rochefortu po matce.[13] Byl to ve všech ohledech velmi počestný muž, statečný, chudý — ale bratr kardinál ho nikdy nenechal v ničem strádat —, velmi podivínský, velmi žlučovitý a velmi nesnesitelný. Téměř nikdy nevycházel z Versailles, a přitom nikdy nechodil ke králi, a to tak okázale, že jsem ho — já i mnoho jiných — viděl, jak se náhodou octl na králově cestě a vzal nohy na ramena na opačnou stranu. Ze služby odešel, když s ním pan z Louvois, stejně jako s jeho bratrem, špatně zacházel kvůli panu z Turenne, k němuž se přimkl a který ho měl rád. To v životě neodpustil ani ministrovi, ani panovníkovi, který tuto bláznivost snášel z ohledu na jeho bratry. Bydlel na zámku v kardinálově bytě a jedl u něho, kde bývala vždy velmi dobrá společnost. Když se mu někdo nelíbil, dal si donést sousto do svého pokoje, a když za ním u stolu přišel někdo, koho neměl rád, hodil ubrousek a odešel trucovat nebo dojíst sám. Nikdo si nebyl jist před jeho výpady a dům jeho bratra byl po jeho smrti navštěvován mnohem volněji, přestože téměř všichni, kdo tam chodili, byli na jeho způsoby zvyklí — ty často přiváděly jeho bratry k zoufalství, zejména kardinála, kterého tyranizoval.

Jedna příhoda ho vylíčí naráz. Jel jednou se svými bratry a nevím už s kým čtvrtým v kočáře na jedné z králových cest — krále totiž na cestách vždy doprovázel, aniž ho vídal, aby byl se svými bratry a přáteli. Vévoda z Coislinu byl zdvořilý až přehnaně, a někdy tak, že to bylo k zoufání. Donekonečna tedy skládal poklony lidem, u nichž byl na cestě ubytován, a rytíř z Coislinu nad ním z netrpělivosti nevycházel. Jednou jim přidělili nocleh u jedné měšťanky, duchaplné, vzorně se chovající a hezké. Večer velké zdvořilosti, ráno ještě větší. Pan z Orléansu, tehdy ještě ne kardinál, naléhal na bratra, aby už vyjeli, rytíř hřměl, vévoda z Coislinu neustával v poklonách. Rytíř z Coislinu, který svého bratra znal a věděl, že to hned tak neskončí, se chtěl odškodnit — a pomstil se vydatně. Když ujeli tři nebo čtyři míle, začne mluvit o krásné hostitelce a o všech těch poklonách, pak se dá do smíchu a řekne celému kočáru, že navzdory všem nekonečným zdvořilostem svého bratra má důvod se domnívat, že s ním asi dlouho příliš spokojena nezůstala. Vévoda z Coislinu je rázem neklidný, nedovede si představit proč a vyptává se bratra. „Chcete to vědět?“ odpoví mu příkře rytíř z Coislinu. „Když jste mě svými poklonami dohnal k nejvyššímu, vyšel jsem

13. *Ediční poznámka:* Karel César du Cambout, rytíř z Coislinu (1641–1699), maltézský rytíř; podle Dangeaua zemřel ve Versailles 13. února 1699 po dlouhé nemoci. Jeho bratři: vévoda z Coislinu a kardinál z Coislinu, biskup orléanský („pan z Orléansu“, viz Tom 1, kap. XVII a XIX). Maršálka z Rochefortu byla jejich nevlastní sestrou z druhého manželství jejich matky.

nahoru do pokoje, kde jste spal, a přímo doprostřed podlahy jsem tam vykonal pořádnou potřebu; a krásná hostitelka teď jistě nepochybuje, že ten dárek jste jí tam se všemi svými krásnými zdvořilostmi zanechal vy." Ostatní dva se srdečně rozesmějí a vévoda z Coislinu zuří, chce si vzít koně jednoho ze svých lidí, vrátit se na nocleh, prozradit toho neřáda a rozplynout se ve studu a omluvách. Hustě pršelo a měli co dělat, aby mu v tom zabránili, a ještě mnohem víc, aby bratry usmířili. Večer to vyprávěli přátelům a byla to jedna z nejlepších příhod celé cesty. Kdo je znal, tomu snad nic nemůže připadat tak směšné.

Starý dobrák La Feuillée, generálporučík, velkokříž řádu svatého Ludvíka, guvernér Dôle atd., kterého jsme dříve viděli jako mentora Monseigneura ve Flandrech, zemřel brzy nato, velmi vážený pro svou poctivost, statečnost a válečné schopnosti.

Pan z Monaka odjel v těchto dnech do Říma. Velvyslanectví přijal ještě v Monaku, odkud přijel převzít rozkazy a instrukce. Viděli jsme dříve, že při sňatku svého syna s dcerou pana Velkého roku 1688 získal hodnost cizího knížete, na niž jeho předkové nikdy ani nepomysleli, a že posledního dne téhož roku se stal rytířem řádu podle svého pořadí stáří mezi vévody.[14] Nárokoval si, aby mu pan z Torcy, s nímž měl vést nutnou a stálou korespondenci, psal „monseigneur", jak státní sekretáři píší Lotrinkům a Bouillonům, a hned to dostal. Když o tom král s Torcym mluvil, byl Torcy velmi udiven a hlasitě se ohradil. Opřel se hlavně o to, že páni z Rohanu, jejichž hodnost cizích knížat je starší než monacká, takové oslovení od státních sekretářů nemají, a tímto rozlišením, které král vždy odpíral i paní ze Soubise, na něj zapůsobil tak, že prosadil svou. Pan z Monaka byl zase velmi překvapen, když mu král řekl, že pan z Torcy mu předložil tak pádné důvody, že se jim nemohl nepodvolit. Pan z Monaka zdůrazňoval, jak je pro něho ponižující věc sama i ta změna, ale král zůstal pevný a požádal ho, aby na to už nemyslel. Pan z Monaka odjel rozlícený a rozkmotřený s Torcym, a účinky té roztržky se přenesly na celé jeho velvyslanectví, k újmě záležitostí, které tím velmi utrpěly.

Když dorazil do Říma, začal si nárokovat titul Výsosti, na nějž nikdo z jeho předků ani nepomyslel. Viděli jsme v souvislosti s modrou stuhou udělenou Vaïnimu, že kardinál z Bouillonu měl týž nárok a nikdy ho nedokázal prosadit. Monackému nároku se postavil do cesty a neměl s tím velkou práci.

Nikdo nechtěl na tuto novotu přistoupit, a on, který od ní nechtěl upustit, strávil zbytek života v Římě ve velké samotě, což ještě více poškodilo záležitosti, jimiž byl pověřen; navíc byl rozkmotřen s kardinálem z Bouillonu. Takový je plod přeludů a ústupků vůči nim. Abych se dostal k jádru nároku vůči státním sekretářům: není pochyb, že dříve psali „monseigneur" všem vévodům. Mám dosud, tou největší náhodou na světě, tři dopisy pana Colberta mému otci, tehdy v Blaye. Podle

14. *Ediční poznámka:* Ludvík I. Monacký (1642–1701) byl roku 1699 jmenován mimořádným velvyslancem v Římě, kde 3. ledna 1701 zemřel. Jeho syn Antonín se 13. června 1688 oženil s Marií Lotrinskou, dcerou hraběte z Armagnacu („pana Velkého"); viz Tom 1, kap. XVIII a XXVI.

obsahu, byť málo významného, a ještě lépe podle dat je vidět, že první psal, když byl ještě jen generálním kontrolorem, ovšem již v čele úřadu, po pádu pana Fouqueta, a že když psal další dva, byl generálním kontrolorem, státním sekretářem s námořním resortem a ministrem státu. Nevím, jak se zachovaly, ale všechny tři, uvnitř i na adrese, oslovují mého otce „monseigneur". Byl to pan z Louvois, kdo tento styl změnil a kdo králi namluvil, že je to v jeho zájmu, protože jeho státní sekretáři mluví jeho jménem a vydávají jeho rozkazy. Mluvil, aniž mu kdo odporoval, ke králi žárlivému na svou moc, který neměl rád jinou velikost než svou a nedopřál si čas, a tím méně námahu, o tomto sofismatu přemýšlet. Pana z Louvois se všichni báli, každý ho potřeboval a vévodové nikdy neměli ve zvyku se navzájem podporovat. Napsal „monsieur" jednomu, pak druhému, potom třetímu; strpělo se to; pak to posloužilo za příklad a „monseigneur" byl ztracen. Pan Colbert ho potom napodobil. Nebylo víc důvodu urazit se nad jedním než nad druhým; jeho bylo zapotřebí stejně často jako pana z Louvois, a tak se to ustálilo. Týž důvod platil i pro dva ostatní státní sekretáře, kteří, byť méně vlivní, byli státními sekretáři jako ti dva první a byli jimi v tomto stylu podporováni; a věc byla hotová. Pan z Turenne, tehdy na vrcholu slávy a rozhádaný s panem z Louvois, vynaložil všechen svůj vliv, aby si zachoval „monseigneur", jež mu státní sekretáři dávali, a aby je zachoval i svému bratrovi od chvíle, kdy získali hodnost cizích knížat výměnou za Sedan a přízní kardinála Mazarina, který se jim vrhl do náruče. Zachování téhož stylu vůči muži ve státě tak přednímu se stalo velkým vyznamenáním pro jeho rod, a on se důkladně postaral, aby se vztahovalo na celý jeho rod. Tento precedens tím spíše urovnal cestu lotrinskému rodu. Rod Rohanů byl tehdy teprve na cestě a neodvážil se proto srovnávat s oběma ostatními ani si znepřátelit tak vlivné ministry, a od té doby už je nedokázal přimět, aby vůči němu svůj styl změnili. Snadnost, s níž pan z Louvois učinil tento velký krok, mu otevřela mnohem širší pole. Brzy nato začal, seč mohl, vyžadovat, aby ho ti, kdo mu píší, oslovovali „monseigneur". Podřízení se tomuto novému jhu podvolili snadno. Když k tomu přivykl obecný svět, přitvrzoval pomalu dál a nakonec to nárokoval ode všech, kdo neměli titul. Tak nový a podivný počin vyvolal velký rozruch; předvídal to a připravil na to krále toutéž obratností, jaká mu vyšla u vévodů. Zpočátku se spokojil s tím, že ponižoval ty, kdo se vzpírali, a brzy nato dal králem nařídit, že mu nikdo netitulovaný nesmí psát jinak než „monseigneur". Mnoho význačných lidí proto odešlo ze služby a byli až do smrti pronásledováni ve všem, co měli za záležitosti. Co se v otázce „monseigneur" vůči vévodům podařilo ostatním státním sekretářům, podařilo se všem čtyřem stejně i v tom, aby si jej nechali dávat jako pan z Louvois; a zvláštní je, že ani on, ani ostatní tři to nikdy nevyžadovali a nikdy nedostali od žádného muže taláru. Potom zašli až k nerovnosti v adrese se

všemi netitulovanými, ba i s biskupy a arcibiskupy, s výjimkou církevních pairů,[15] a všichni se tomu jhu podvolili.

Jiný spor natropil v téže době jistý rozruch. Pan z Autunu, rozený předseda burgundských stavů, už nějakou dobu upíral opatovi z Cîteaux právo na křeslo v tomto shromáždění. Tato pocta podle něho náležela v duchovním stavu jen biskupům, a ne mnichovi, byť hlavě velkého řádu. Pan z Cîteaux, na nějž to mířilo, se dovolával hodnosti svého opatství, jehož pravomoc sahala po celém katolickém světě, a svého dávného držení, které pan z Autunu označoval za starý zlořád. Obě strany o tom vydaly množství spisů. Opat z Cîteaux, který se jmenoval pan Larcher, byl tehdy velmi schopná hlava a měl mnoho příbuzných mezi úřednickou šlechtou; nezapomněl kancléři Boucheratovi připomenout, že mezi opatovými předchůdci má kancléř dva své prastrýce z otcovy strany — což kancléři, ač šlo o úřad volený, lichotilo tím víc, že se jeho rod, zcela nový, ničím lepším chlubit nemohl. Král nakonec chtěl věc rozhodnout sám v radě pro depeše. Byli požádáni o názor pan Princ, guvernér Burgundska, a Ferrand, intendant provincie; jejich stanovisko bylo příznivé pro pana z Cîteaux, který spor vyhrál.

Návrat paní z Blansacu ke dvoru, který pan z La Rochefoucauld vymohl úplně na konci minulého roku, byl dobrým znamením pro jinou vyhnankyni. Paní ze Saint-Géranu jako žena duchaplná, jak jsme ji tu v pravý čas viděli, nechtěla využít volnosti, která jí byla ve vzdálení od dvora ponechána. Uchýlila se do Rouenu, do kláštera Bellefonds, nazvaného tak podle dobrodiní, jež mu prokázal rod maršála z Bellefonds, a podle množství jeho sester a příbuzných, které tam byly představenými a řeholnicemi. Paní ze Saint-Géranu prožila mládí u maršála z Bellefonds a u staré paní z Villars, své tety; toto útočiště si zvolila a ani jednou z něho nevyšla. U dvora měla mnoho přátel, kteří její chování tak dobře vyzdvihli, že byla povolána zpět, přijata jako v triumfu, hned nato ubytována na zámku a ve všem na tom lépe než dřív — ze své strany však s větší opatrností a moudrostí.

Hrabě z Auvergne, který věkem ani postavou nebyl stvořen k zamilování, byl zamilovaný celý život a zrovna byl bláznivě zamilován do slečny z Wassenaeru, když mu zemřela žena.[16] Hned nato přišel žádat krále o svolení, aby si ji směl vzít a přivézt do Francie. Byla to milost neobvyklá, nemluvě o slušnosti, tak těžce porušené takovým spěchem. Slečna z Wassenaeru byla Holanďanka ze starého rodu, což je v té zemi vzácnost, velmi význačného mezi tou trochou šlechty, která tam zůstala — a tudíž kalvinistka. Vzít si ji bylo tedy proti všem ediktům a deklaracím krále od

15. *Ediční poznámka:* Chéruelova edice má „pères ecclésiastiques"; jde zjevně o tiskovou chybu místo „pairs ecclésiastiques", tj. biskupů, kteří byli zároveň pairy Francie (Remeš, Laon, Langres, Beauvais, Châlons, Noyon a od roku 1674 i Paříž).

16. *Ediční poznámka:* Hrabě z Auvergne (Frédéric-Maurice de La Tour d'Auvergne, 1642–1707; viz Tom I, kap. XIV) ovdověl roku 1698 a podle genealogických pramenů se 2. dubna 1699 oženil s Alžbětou z Wassenaeru († 1704); datum sňatku jsme ověřili jen z méně spolehlivých genealogických zdrojů.

zrušení ediktu nantského a vyhnání hugenotů a strpět její pobyt ve Francii bylo proti všem pravidlům, která si král stanovil a přesně dodržoval. Král strávil život v lásce, paní z Maintenon také. Hrabě z Auvergne je dojal touto podobností a jejich zbožnost nadějí, že získají Bohu duši obrácením té dívky, což bylo možné jen tímto sňatkem. Dosáhl tedy všeho, oč žádal, a vrátil se co nejrychleji, aby se s ní oženil a přivezl ji do Francie. V Paříži i u dvora se ukázalo, že by si zasloužila lásku mladšího kavalíra, a její ctnost, mírnost a chování okouzlily ještě víc než její zjev — veřejnost i samu rodinu hraběte z Auvergne až po jeho děti, s nimiž urovnala jejich záležitosti a nastolila mezi nimi mír. Brzy uvidíme, že netrvalo dlouho a obrátila se, a to s tou nejlepší vírou na světě, poté co si dopřála všechen čas a péči, aby byla dobře poučena a plně přesvědčena.

Velvyslanectví marockého krále, které s sebou přivedl Saint-Olon, králův vyslanec v oné zemi, bavilo celou Paříž, jež se chodila na ty Afričany dívat.[17] Velvyslanec byl prý muž dobrého vzhledu a velkého ducha. Krále tento krok barbarského panovníka potěšil a přijal ho, jak bylo zvykem u neevropských velvyslanců, tureckých či moskevských, až do cara Petra. Torcy a Pontchartrain, jeho komisaři, se domnívali, že už je věc hotova, když velvyslanec zapřel Saint-Olona i tlumočníka a nechtěl s nimi už nic mít, tvrdě, že ho zavázali, aniž jim řekl cokoli, co by je k tomu opravňovalo. Byl to dosti podivný obrat, a to v den konference ve Versailles, kam s nimi přijel z Paříže a odkud je už za nic nechtěl vzít s sebou zpět. Prohlásil, že mír neuzavře, a trvalo dlouho, než ho zase obměkčili a uzavřeli s ním smlouvu.

Torcy se podílel na všem pod svým tchánem Pomponnem, který mu často umožňoval nosit depeše do rady osobně. Jak tam takto vcházel na chvíli, král, spokojen s jeho chováním, mu nakonec řekl, ať se posadí a zůstane. Tímto okamžikem se stal ministrem státu.[18] Státní sekretář pro zahraniční věci jím nemůže nebýt, nemá-li nad sebou otce nebo tchána. Celá jeho funkce spočívá v zahraniční korespondenci a v audiencích, které dává velvyslancům a jiným zahraničním diplomatům. Musí tedy záležitosti a depeše referovat v radě, a do té rady vcházejí jen ministři. Torcymu bylo tehdy mezi čtyřiatřiceti a pětatřiceti lety; cestoval, a velmi užitečně, po všech evropských dvorech. Byl rozvážný, vzdělaný, nesmírně uměřený; všichni tuto milost přivítali. Je zvláštní, že i ty nejmenší úřady mají svou přísahu, a ministři státu, kteří by k ní měli být zavázáni přede všemi ostatními, žádnou neskládají. Je to jedna z těch podivností, pro které není vidět důvod, neboť ti, kdo mají na hlavě nejvíc úřadů a za každý z nich přísahali, skládají přísahu novou, získají-li další úřad. V menším

17. *Ediční poznámka:* Marocký velvyslanec Abdalláh ben Aíša přijel do Paříže podle Dangeaua 10. února 1699 v doprovodu Françoise Pidou de Saint-Olon, francouzského vyslance u marockého sultána Mulaje Ismaíla.

18. *Ediční poznámka:* Jean-Baptiste Colbert, markýz z Torcy (nar. 14. září 1665), byl do rady (conseil d'en haut) přijat roku 1699; jeden pramen uvádí 31. prosince 1699. Věkový údaj „mezi čtyřiatřiceti a pětatřiceti lety" tomu odpovídá. Událost tedy patří spíše ke konci roku 1699 (jeho tchán Pomponne zemřel 26. září 1699); Saint-Simon ji řadí k událostem jeho počátku.

měřítku neskládají přísahu ani intendanti provincií, kteří jsou v nich despotickými pány, zatímco i ti nejmenší královští místodržitelé v provinciích — ve svých provinciích neznámí, často tam nikdy nevkročili, často stejně neznámí i všude jinde a za celý život bez nejmenší funkce — všichni přísahají, a to do rukou krále.

V té době se v odstupu šesti týdnů či dvou měsíců ukázaly dva kruté následky hazardní hry. Reineville, poručík tělesné stráže, význačný generální důstojník, s nímž král velmi dobře zacházel a jehož si kapitáni gard velmi vážili, náhle zmizel a nikde ho nebylo možno najít, jakkoli pečlivě se ho hledalo; byl to muž ducha a měl rozvážné vystupování, které imponovalo. Miloval hru a prohrál, co nemohl zaplatit; byl mužem cti a své neštěstí neunesl. Po dvanácti nebo patnácti letech ho náhodou poznali v bavorském vojsku, kam odešel, aby měl chleba a žil v neznámu. Permillac dopadl mnohem hůř: jednoho rána se zastřelil v posteli ranou z pistole do hlavy, protože prohrál všechno, co neměl a mít nemohl, jsa celý život velkým a vášnivým hráčem. Byl to muž velkého ducha a až do té doby i rozumu, jehož nadání a výjimečné vlastnosti ho vynesly ve vojsku vzhůru; ostatně dobrý šlechtic, velmi oblíbený u všech generálů, vždy se těšil důvěře vrchního velitele armády, kde vynikajícím způsobem vedl službu jízdy, a vždy byl v nejlepší společnosti v armádě. Sloužil vždy na Rýně. Zamiloval si mě a já jeho. Všichni ho litovali a mně bylo velmi líto, že odešel.

Kapitola sedmnáctá

Záležitost pana z Cambrai se chýlila ke konci a působila víc hluku než kdy jindy. Tento prelát každý den vydával nějaký nový spis, jímž objasňoval a hájil své *Maximy svatých*, a vkládal do nich všechen myslitelný důvtip. Jeho tři protivníci mu odpovídali každý zvlášť; hořkost nakonec převládla na obou stranách, a s výjimkou pana z Paříže, který se vždy držel ve velké umírněnosti, se pan z Cambrai a páni z Meaux a z Chartres navzájem častovali velmi ošklivě. Král naléhal na rozsudek v Římě, a jelikož byl velmi nespokojen s tím, jak se v této věci chová kardinál z Bouillonu, domníval se, že věc urychlí, když dá byt pana z Cambrai ve Versailles paní z Lévi a zakáže tomuto prelátovi dále užívat titul vychovatele dětí Francie, jehož platy mu již předtím odňal; dal to oznámit papeži i kongregaci ustavené k rozhodnutí věci. Kardinál z Bouillonu totiž — spjatý, jak jsme výše viděli, s panem z Cambrai, s jeho předními přáteli i s jezuity — ačkoli byl pověřen královými záležitostmi v Římě a dostával rozkaz za rozkazem, aby na rozsudek a odsouzení pana z Cambrai naléhal, vkládal všechen svůj vliv do toho, aby je oddálil a aby k odsouzení nedošlo. Dostal za to od krále velmi tvrdé výtky, které jeho počínání v podstatě nezměnily, ale přiměly ho hledat výmluvy a záminky. Když však konečně viděl, že už není kam couvnout, nestyděl se být zároveň přímluvcem i soudcem a přimlouvat se, přímo proti králově vůli, za pana z Cambrai, za něhož se přimlouval i španělský vyslanec jménem svého krále. Tím nebylo vše: v den rozsudku se nespokojil s tím, že hlasoval pro pana z Cambrai ze všech sil, nýbrž pokusil se zastrašit konzultory. Skákal kardinálům kongregace do řeči, rozčiloval se, křičel, dospěl až k urážkám, takže papež, zpravený o tomto podivném počínání a nesmírně pohoršený, se nemohl zdržet a řekl o něm: „È un porco ferito — to je raněný kanec.“[1] Zavřel se doma, kde soptil, a nedokázal se ovládnout ani tehdy, když se musel znovu ukázat. Papež vyhlásil odsouzení, sepsané ve formě konstituce, do níž římský dvůr, jist si královou netrpělivostí ji obdržet, vložil obraty svého slohu, které Francie nepřipouští. Nuncius, který ji dostal kurýrem, ji ihned přinesl králi, a ten dal veřejně najevo svou radost. Nuncius mluvil

1. *Ediční poznámka:* Chéruelova edice má „porto ferito“, jde zjevně o tiskovou chybu za italské „porco ferito“ (raněný vepř, kanec). Výrok papeže Inocence XII. o kardinálovi z Bouillonu je doložen jen Saint-Simonovým podáním.

s králem mezi jeho vstáváním a mší. Byla to neděle 22. března.[2] Když se král vrátil ze mše, zastihl ve svém kabinetu pana z Beauvilliers, který tam byl kvůli radě, jež se měla konat. Jakmile ho uviděl, šel k němu a řekl mu: „Nuže, pane z Beauvilliers, co tomu teď řeknete? Pan z Cambrai je odsouzen ve všech náležitých formách." — „Sire," odpověděl vévoda tónem uctivým, a přece pevným, „byl jsem blízkým přítelem pana z Cambrai a vždy jím budu; ale nepodrobí-li se papeži, nebudu s ním už nikdy mít nic společného." Král zůstal jako němý a přítomní obdivovali tak pevnou šlechetnost na jedné straně i tak jasné prohlášení na straně druhé — prohlášení, jehož podřízenost se ovšem týkala jen církve.

Řím, který mohl učinit hůř, ukázal samotným odsouzením, že je spíš ústupkem králi než ranou vedenou proti panu z Cambrai. Dvacet tři výroky z knihy *Maximy svatých* v něm byly označeny za troufalé, nebezpečné a mylné, avšak souhrnně (*in globo*), a papež vyobcovává ty, kdo ji budou číst nebo ji u sebe uchovávat. Monsieur, který přijel z Paříže poobědvat s králem, se o novině dozvěděl hned po příjezdu. Král s ním o ní mluvil při obědě s nepokrytým uspokojením a pak ještě s panem z La Rochefoucauld cestou na kázání; ten odpověděl o panu z Cambrai velmi slušně, jako by nepochyboval, že se podrobí — byla to snadná role vůči člověku v takovém postavení, jehož přítelem nikdy nebyl.

Pan z Cambrai se o svém osudu dozvěděl téměř současně, ve chvíli, která by zdrtila člověka, jenž by v sobě měl méně síly. Právě se chystal vystoupit na kazatelnu; nevyvedlo ho to z míry; nechal stranou kázání, které si připravil, a aniž by kázání o chvíli odložil, zvolil si za téma podřízenost, kterou dlužíme církvi; pojednal o ní silně a dojemně, oznámil odsouzení své knihy, odvolal názor, který v ní vyložil, a uzavřel kázání souhlasem a dokonalou podřízeností vůči rozsudku, který papež právě vynesl. O dva dny později vydal velmi krátký pastýřský list, jímž se odvolal, odsoudil svou knihu, zakázal ji číst, znovu se rozsudku podřídil a s ním souhlasil, a těmi nejstručnějšími, nejjasnějšími a nejrázněji formulovanými slovy si odňal veškeré možnosti vzít to zpět.[3] Tak rychlá, tak jasná a tak veřejná podřízenost vzbudila všeobecný obdiv. Našli se přesto kritici, kteří by byli chtěli, aby konstituci takřka opsal, a ti si vysloužili posměch. Pan z Meaux, který byl u dvora, přijímal blahopřání od všech, kdo se k němu hrnuli v zástupech. Pan z Chartres byl v Chartres a zůstal tam, a

2. *Ediční poznámka:* Odsouzení Fénelonových *Maxim svatých* vyhlásil Inocenc XII. breve *Cum alias* z 12. března 1699, tedy konstitucí ve formě breve, nikoli bulou; odsouzeno bylo 23 výroků. Saint-Simonovo datum, neděle 22. března 1699, je správné pro příjezd kurýra z Říma s textem (22. březen 1699 byl opravdu neděle). Formálně nuncius Delfini breve králi předal podle Dangeaua až 4. dubna.
3. *Ediční poznámka:* Fénelon se o odsouzení dozvěděl 25. března 1699, na svátek Zvěstování, dvě hodiny před kázáním, a téma kázání změnil. Jeho pastýřský list se podřízením je datován 9. dubna 1699, tedy ne „o dva dny později", jak píše Saint-Simon. Parlament zapsal odsouzení na základě královské deklarace ze 4. srpna dne 14. srpna 1699.

pan z Paříže projevil velkou umírněnost. Paní z Maintenon se zdála být na vrcholu radosti.

Potíž pak nastala se zápisem v parlamentu, kvůli formě této buly a obratům v ní, které odporovaly svobodám galikánské církve — svobodám, jež nejsou ani novotou, ani ústupkem či privilegiem, nýbrž trvalým zvykem lpět na starobylé kázni církve, který nikdy neustoupil uzurpacím římského dvora a nedovolil mu, aby do ní zasahoval, jak to učinil u církví jiných národů.

Zvolilo se tedy řešení, které vše zajistilo bez velkého odkladu: královský list všem metropolitům království, jímž jim ukládal, aby každý svolal své sufragány a vyjádřili se k odsouzení knihy pana z Cambrai *Maximy svatých*, které papež právě vynesl; zároveň jim poslal výtisk konstituce. Uposlechli tím ochotněji, že tento druh shromáždění podle církevních provincií silně připomínal provinciální koncily, byť omezené na jedinou věc, a že přerušení takových koncilů — kterých biskupové zneužívali tím, že do nich kvůli své moci míchali spoustu světských záležitostí — patřilo k tomu, čeho nejvíc litovali. Tímto obratem se mělo za to, že naši biskupové knihu i odsouzení posoudili a že se k papežovu rozsudku připojili jen jako sami soudci nauky, souzející spolu s ním. Sepsali o tom protokoly, které poslali ke dvoru, a tak už nebylo žádných potíží a parlament zapsal odsouzení pana z Cambrai v důsledku souhlasu francouzských biskupů ve formě rozsudku.

Pan z Cambrai snesl toto poslední pokoření se stejnou velikostí ducha, s jakou přijal své odsouzení a podřídil se mu. Svolal své sufragány jako ostatní metropolité a našel v tom příležitost proslavit svou trpělivost, tak jako předtím proslavil svou podřízenost. Valbelle, biskup ze Saint-Omer, Provensálec dychtící po kariéře, se nestyděl — v domnění, že se tím zalíbí — přidat bolest k bolesti. Navrhl ve shromáždění, že nestačí odsoudit knihu *Maximy svatých*, neodsoudí-li se zároveň všechny spisy, které pan z Cambrai napsal na její obranu.[4] Arcibiskup skromně odpověděl, že celým srdcem souhlasí s odsouzením své knihy *Maximy svatých* a že, jak je známo, nečekal na toto shromáždění, aby veřejně projevil svou úplnou podřízenost vynesenému rozsudku; domnívá se však také, že je nemá rozšiřovat na to, co souzeno nebylo; že papež o všech spisech napsaných na obranu odsouzené knihy mlčel; že pokládá za správné plně se přizpůsobit papežovu rozsudku tím, že stejně jako on odsoudí knihu, kterou odsoudil on, a že stejně jako on bude mlčet o všech ostatních spisech, o nichž mlčel.

Nemohlo být nic moudřejšího, umírněnějšího a rozumu, spravedlnosti i pravdě přiměřenějšího než tato odpověď. Pana ze Saint-Omer neuspokojila, neboť se chtěl vyznamenat a přimět lidi, aby o něm mluvili. Vzplanul a trval na svém dlouhými a

4. *Ediční poznámka:* Ludvík Alfons z Valbelle, biskup ze Saint-Omer (1684–1708). Podle Dangeaua (29. května 1699) bylo provinciální shromáždění v Cambrai ukončeno tak, že sufragáni byli přísnější než arcibiskup a odsouzeny byly kromě *Maxim* i Fénelonovy obranné spisy. Dangeau tedy naznačuje jiný výsledek než Saint-Simon, podle něhož prosadili biskupové z Arrasu a Tournai Fénelonův umírněný názor.

prudkými úvahami, které pan z Cambrai pokojně a mlčky vyslechl. Když byl Provensálec vyčerpán, řekl pan z Cambrai, že ke své první odpovědi na návrh pana ze Saint-Omer nemá co dodat, a že je tedy na obou ostatních prelátech, aby rozhodli; předem prohlásil, že se jejich mínění podřídí bez odpovědi. Páni z Arrasu a z Tournai si pospíšili hlasovat pro názor pana z Cambrai a pana ze Saint-Omer rozhořčeně umlčeli; ten nepřestal reptat a mezi zuby vyhrožovat. Velmi se přepočítal. Většina světa se proti němu postavila, dokonce i dvůr ho odsoudil, a když se tam znovu ukázal, setkal se jen s chladem, a to i u těch, které pokládal za své přátele a kteří přáteli pana z Cambrai ani jeho lidí nebyli.

V téže době zemřel jeden z dvořanů, kteří měli nos nejvíc obrácený k velké kariéře: hrabě z Mailly.[5] Byl synem starého Maillyho a Sluky, jak se jí kvůli jejímu dlouhému nosu říkalo, která se stala jedinou dědičkou bohaté větve Montcavrel z rodu Monchy, jehož další větví byli Hocquincourtové. Otec i matka, ač oba lidé dobrého rodu a velkého ducha, byli známi skoro jen množstvím procesů, které dokázali vyhrát, krásným domem naproti Královskému mostu, který si postavili, a velkým majetkem, který nashromáždili a získali, ačkoli se oba narodili velmi chudí. Jejich nejstarší syn, markýz z Nesle,[6] zemřel jako polní maršál na zranění utržená při obléhání Philippsburgu roku 1688 a zanechal jen syna a dceru z manželství s poslední z proslulého rodu Coligny, krásnou jako den, kterou si vzal proti vůli otce i matky; hrabě z Mailly, o němž je tu řeč, byl jejich čtvrtý syn. Viděli jsme, jak ho paní z Maintenon oženila se slečnou ze Sainte-Hermine, dcerou jednoho ze svých bratranců, když jsem mluvil o sňatku paní vévodkyně z Chartres, jejíž se stala dámou šatny, a později paní vévodkyně z Bourgogne. Mailly byl dobře urostlý muž příjemné, ale troufalé tváře, stejně jako byl troufalý jeho duch i chování. Byl vychován u Monseigneura a jemu tento princ projevoval a pak zachovával nejstálejší a nejzřetelnější náklonnost. Pan princ de Conti i pan z Vendôme se dokonce předháněli, kdo ho získá na svou stranu.

Měl mnoho ducha, půvabu, velké světácké vystupování, statečnost a nezměrnou ctižádost, která by ho byla dovedla velmi daleko a které by byl obětoval všechno. Dokázal si ve svém věku získat přízeň krále a paní z Maintenon ho pokládala za svého skutečného synovce. Přitom nebyl vůči nikomu ponížený; ministři i vojevůdci s ním počítali. Aby se však člověk nemýlil, musel počítat s tím, že se vždy obrátí k přízni a ke všemu, co ho mohlo někam dovést. Velmi záhy se stal meninem

5. *Ediční poznámka:* Ludvík, hrabě z Mailly, zemřel podle Dangeaua v Paříži v neděli 5. dubna 1699, podle jiných pramenů na hnisavou angínu (*esquinancie*). Jeho manželkou byla Anna Marie Františka ze Sainte-Hermine, dáma šatny vévodkyně z Bourgogne; jeho bratři byli František z Mailly, arcibiskup z Arles (později z Remeše a kardinál), a Viktor Augustin z Mailly, biskup z Lavauru. Vdovská penze činila podle Dangeaua 12 000 liber, nikoli 9 000.
6. *Ediční poznámka:* Chéruelova edice má „le maréchal de Nesle". Nejstarší bratr Ludvík z Mailly (1652–1688) však maršálem Francie nikdy nebyl; zemřel jako polní maršál (*maréchal de camp*), jak ostatně uvádí sama věta. Jde patrně o chybu za „marquis".

Monseigneura a generálním mestre de camp dragounů, tento úřad však prodal vévodovi z Guiche, jakmile se stal polním maršálem. Měl devět tisíc liber osobní penze a jeho žena dvanáct tisíc, nepočítaje jejich úřady. Byl bratrem arcibiskupa z Arles a biskupa z Lavauru. Obědvali jsme u pana maršála z Lorges při velké hostině, kterou pořádal pro milorda Jerseyho, neboť zájmy jeho bratra, milorda Fevershama,[7] ho vedly k tomu, aby pěstoval styky s anglickými vyslanci.

Mailly byl mým velmi dobrým přítelem; po obědě jsme se spolu vraceli do Versailles. Mezi Sèvres a Chaville se mi rozbil kočár tak, že se nedal dlouho spravit; rozhodli jsme se dojít zbytek cesty pěšky, ale jeho náhle popadl rozmar vrátit se do Paříže, ať jsem ho od toho zrazoval sebevíc. Šel lesy u Meudonu, aby ho nikdo neviděl, a do čtvrti u Nevyléčitelných, kde bydlela jistá ženština, kterou vydržoval; já jsem šel do Versailles přes Montreuil, abych také nebyl potkán. Nevím, zda mu ta cesta pěšky nepodráždila dnu, kterou občas míval, ale v noci ho u jeho slečny tak prudce a náhle chytlo hrdlo, že se domnívala, že se udusí. Vydržel jen dvakrát čtyřiadvacet hodin, aniž by ho bylo možné převézt; jeho žena tam přispěchala. Paní z Maintenon, jakmile se dozvěděla, že ovdověla, jela si pro ni sama do Paříže a přivezla ji nesmírně zarmoucenou ve svém kočáře. Pro své děti dostala devět tisíc liber penze, kterou měl její muž, a podle příkladu paní z Béthune, dámy šatny královny, se po šesti týdnech vrátila do služby. U dvora ani ve světě ho mnoho nelitovali, ale pro jeho rod to byla velká ztráta.

Zemřel také Thury, mladší bratr pana z Beuvronu. U dvora byl k vidění dost často; byl to muž velmi pečlivý ve svých záležitostech; ani on, ani jeho bratr nikdy mnoho nesloužili. Zůstala o nich stará historka z doby, kdy byli u armády. Procházeli se před táborem a po velkém suchu začal padat vlídný déšť. „Bratře," zvolal jeden, „to bude sena!" — „Bratře, to bude ovsa!" odpověděl druhý. Často jim to vyčítali.

Přišla zpráva o smrti hraběte z Frontenacu v Québecu, kde byl již skoro deset let podruhé generálním guvernérem.[8] Při první správě si natolik získal důvěru divochů, že ho museli poprosit, aby se tam vrátil. Vedl si tam vždy výtečně a byla to ztráta. Pod ním velel bratr Callièresův a stal se jeho nástupcem. Pan z Frontenacu se jmenoval Buade; jeho děd byl guvernérem Saint-Germainu, prvním hofmistrem krále a od roku 1619 rytířem řádu. On sám byl synem jedné Phélypeauxové, neteře a

7. *Vysvětlivka:* Ludvík z Duras, hrabě z Feversham (1641–1709), bratr maršálů z Lorges a z Duras, který přešel do anglických služeb, stal se anglickým pairem a velel vojsku Jakuba II. u Sedgemooru (1685).

8. *Ediční poznámka:* Ludvík de Buade, hrabě z Frontenacu (1622–1698), generální guvernér Nové Francie 1672–1682 a znovu od 1689, zemřel v Québecu 28. listopadu 1698. Jeho nástupcem se stal Ludvík Hector de Callière, bratr diplomata Františka de Callières (viz Tom 1, kap. XXV); Dangeau o jeho jmenování píše 21. dubna 1699. Frontenacova manželka Anna de La Grange-Trianon zůstala ve Francii. Přezdívku „Božské" pro ni a slečnu z Outrelaise dokládá hlavně Saint-Simon; o slečně z Outrelaise viz kap. VI.

dcery dvou státních sekretářů, a bratrem paní ze Saint-Luc, jejíž manžel byl rytířem řádu a generálním místodržitelem Guyenne, synem maršála ze Saint-Luc a otcem posledního Saint-Luca, manžela jedné Pompadourové, sestry paní z Hautefort. Byl to muž velkého ducha, velmi světský a naprosto zruinovaný. Jeho žena, jež nebyla nic, a jejíž otec se jmenoval Lagrange-Trianon, bývala krásná a galantní, nesmírně se pohybovala ve velkém světě, a to v tom nejvybranějším. Ona a její přítelkyně, slečna z Outrelaise, které celý život bydlely spolu v Arzenálu, byly osobami, jejichž souhlas bylo nutno mít; říkalo se jim Božské. Něco jsem o tom řekl v souvislosti s přezdívkou Orondat starého Villarse. Tak roztomilý muž a tak podivuhodná žena spolu ovšem snadno nevydrželi; manžel se tedy bez potíží rozhodl jít žít a zemřít do Québecu, raději než tu umírat hlady jako smrtelník vedle Božské.

Téměř současně odešel slavný Racine, tak známý svými krásnými divadelními hrami.[9] Nikdo neměl víc hloubky ducha ani ducha příjemněji utvářeného; ve styku s lidmi nic z básníka, a všechno z počestného muže, ze skromného muže a nakonec i ze zbožného člověka. Měl nejslavnější přátele u dvora stejně jako mezi literáty: nechávám na nich, aby o něm mluvili lépe, než bych dokázal já. Pro zábavu krále a paní z Maintenon a k cvičení slečen ze Saint-Cyru napsal dvě mistrovská divadelní díla, *Ester* a *Athalii*, tím obtížnější, že v nich není žádná láska a že jde o posvátné tragédie, v nichž je dějinná pravda zachována tím přísněji, že úcta k Písmu svatému by nesnesla žádné její zkreslení. Hraběnka z Ayen a paní z Caylus v nich vynikaly nad všechny, když je hrály před králem a nejužším, nejvýsadnějším výběrem u paní z Maintenon. Do Saint-Cyru byl několikrát připuštěn celý dvůr, ovšem s výběrem. Racine byl spolu se svým přítelem Despréauxem pověřen psaním dějin krále. Tento úřad, zmíněné hry a jeho přátelé mu získali důvěrný přístup. Dokonce se občas stávalo, že když král neměl u paní z Maintenon ministry — jako v pátky, zvlášť když zimní nečas prodlužoval jejich posezení —, dávali si Racina zavolat, aby je bavil. Naneštěstí pro něj trpěl velmi velkou roztržitostí.

Stalo se, že jednoho večera, když byl u paní z Maintenon mezi ní a králem, přešla řeč na pařížská divadla. Když vyčerpali operu, přešli na komedii. Král se vyptával na hry a na herce a zeptal se Racina, proč prý, jak slyší, komedie tolik upadla proti tomu, jak ji kdysi vídal. Racine mu uvedl několik důvodů a skončil tím, který měl podle něho největší podíl: že pro nedostatek autorů a dobrých nových her dávají herci staré, mimo jiné ty Scarronovy hry, které nestojí za nic a každého odpuzují. Při tom

9. *Ediční poznámka:* Jean Racine zemřel v Paříži 21. dubna 1699 a byl pohřben v Port-Royal des Champs; po zboření kláštera byly jeho ostatky roku 1711 přeneseny do kostela Saint-Étienne-du-Mont. *Ester* byla uvedena v Saint-Cyru roku 1689, *Athalie* roku 1691. Saint-Simonova historka o Racinově nemilosti kvůli zmínce o Scarronových hrách je velmi pochybná. Vydavatel Dangeauova deníku upozorňuje, že Scarronův *Jodelet* se hrál před králem ve Versailles ještě 14. února 1688 a že Racine požíval královy přízně i v roce 1698 (Marly, pozvání do Compiègne). Jeho přechodná nemilost se spíše spojuje s podezřením z jansenismu. Syn Ludvík Racine ji vysvětloval pamětním spisem o bídě lidu, který jeho otec sepsal pro paní z Maintenon.

slově se ubohá vdova začervenala — ne pro napadenou pověst chromého mrzáka, ale proto, že slyšela vyslovit jeho jméno, a to před jeho nástupcem. Král se zarazil; ticho, které náhle nastalo, probudilo nešťastného Racina, a ten si uvědomil, do jaké propasti ho jeho osudná roztržitost právě srazila. Zůstal ze všech tří nejzkoprnělejší a neodvážil se už pozvednout oči ani otevřít ústa. Ticho trvalo déle než jen pár okamžiků, tak tvrdé a hluboké bylo překvapení. Nakonec král Racina propustil s tím, že jde pracovat. Vyšel celý bez sebe a dopotácel se, jak mohl, do pokoje Cavoyeho. Byl to jeho přítel; vylíčil mu svou hloupost. Byla taková, že se nedala nijak napravit. Od té doby s Racinem už nikdy nepromluvil ani král, ani paní z Maintenon, ba ani se na něho nepodívali. Pojal z toho tak hluboký zármutek, že upadl do chřadnutí a nežil potom ani dva roky. Dobře je využil ke své spáse. Dal se pohřbít v Port-Royal des Champs, s jehož proslulými obyvateli byl spjat od mládí — jeho básnický život tato pouta přerušil jen málo, ačkoli se jejich schválení zdaleka netěšil. Rytíř z Coislinu se tam dal rovněž pochovat, vedle svého slavného strýce, pana z Pontchâteau. Nelze uvěřit, jak moc se král nad těmito dvěma pohřby urazil.

Vévoda z La Force, který zemřel v tutéž dobu, nezanechal navzdory svému původu a hodnosti takovou prázdnotu a tolik lítosti.[10] Byl to velmi dobrý a počestný muž a nic víc; vyhnanstvím, vězením, únosy svých dětí a všemi trýzněmi, na které se kdo mohl zmoci, byl přiveden k tomu, že se stal katolíkem. Král se postaral o to, aby měl dobrou duchovní pomoc a zemřel jako katolík. Jeho žena nakonec dostala svolení odejít do Anglie a užívat tam svého majetku. Byla tam vážena a ctěna a měla tam hodnost vévodkyně.

Krátce po Racinově smrti byl na jeho místo spolu s Despréauxem vybrán k psaní dějin krále Valincour. Nevím, jakou známost měl s paní z Montespan. Jejím přičiněním byl přidělen k panu hraběti z Toulouse hned od jeho raného mládí, jakmile byl uznán, a brzy nato se stal generálním sekretářem námořnictva. Byl to muž nesmírného ducha a neobyčejné učenosti; kromě toho studnice dvorských anekdot, neboť strávil život v dvorském nitru a v té nejslavnější a nejvybranější společnosti; opravdově ctnostný a skromný, vždy na svém místě a nikdy nezkažený ani těmi nejdůležitějšími a nejlichotivějšími důvěrami. Jinak se velmi nerad ukazoval, leda mezi svými blízkými přáteli, a postupně, za velmi dlouhou dobu, se stal velmi zbožným mužem. Byl to člověk mírný, veselý a vtipný, aniž by chtěl být, který v rozhovoru přirozeně šířil půvab, velmi spolehlivý a nesmírně roztomilý; dokázal si zachovat důvěru krále, být vážen paní z Maintenon a nebýt jí podezřelý, ačkoli zůstal veřejně oddán paní z Montespan až do její smrti a po ní všem jejím blízkým. Pan hrabě z Toulouse k němu měl rovněž plnou důvěru, ačkoli byl Valincour úplně rozkmot-

10. *Ediční poznámka:* Zemřel Jakub Nompar II. de Caumont, 4. vévoda z La Force (1632–1699), a to v dubnu 1699; Dangeau o jeho smrti píše 22. dubna. Nezaměňovat s jeho synem a nástupcem Jindřichem Jakubem (1675–1726). Jeho manželka, hugenotka Zuzana z Beringhenu, odešla do Anglie; prameny se rozcházejí v tom, kdy k tomu došlo.

řený s panem z O a nestýkal se s ním. Neváželi si ho proto o nic méně, ačkoli on sám si tohoto vychovatele osoby a správce domu svého pána vážil velmi málo.

Dokonal také jeden svatý a učený biskup, Barillon, biskup z Luçonu, bratr Barillona, dlouholetého vyslance v Anglii, a Morangise, obou státních radů.[11] Byl to muž, který skoro nikdy neopouštěl svou diecézi, kde vedl naprosto apoštolský život. Byl velmi vážen a těšil se nejvyšší úctě ve světě i mezi svými spolubratry, byl důvěrným přítelem pana z La Trappe a přítelem i mého otce, stejně jako jeho bratři. Přijel do Paříže podstoupit operaci kamene příliš pozdě a zemřel na ni tím nejsvětějším a nejpovzbudivějším způsobem, jaký nejlépe odpovídal celému jeho životu.

Vévoda z Choiseulu, unavený svou bídou, se oženil se sestrou bývalého biskupa z Troyes a maršálky z Clérembault, dcerou státního sekretáře Chavignyho. Byla vdovou po Brûlartovi, prvním prezidentovi dijonského parlamentu, a velmi bohatá; měla s ním jen dceru. Ač stará, chtěla okusit dvůr a taburetku; našla si jednu na prodej a koupila ji.

Navzdory míru dbal císař o slušnosti jen málo: víc než tři měsíce králi neoznámil sňatek svého syna, římského krále,[12] s druhou dcerou vévodkyně hannoverské, která zde dlouho žila a o níž jsem výše uvedl, že odešla ze vzteku nad svou příhodou s paní z Bouillonu. Byly v Modeně, kde se starší provdala za vévodu modenského, který odložil kardinálský klobouk, jejž dlouho nosil, aby nastoupil po svém bratrovi, zemřelém bez dětí, a oženil se. Tento sňatek zprostředkoval kníže ze Salmu, nejvyšší hofmistr římského krále, jehož byl vychovatelem, a mocný jak u něj, tak u císařského dvora. Byl vdovcem po sestře paní Princezny a vévodkyně hannoverské a právem se domníval, že udělá pro sebe velký tah, když ze své neteře učiní římskou královnu. Císař si je nechal přivézt z Modeny a dal sňatek oslavit v lednu.[13] Nakonec jej oznámil jen prostým kurýrem, který přivezl italský dopis psaný jeho rukou pro krále. Neměl zde žádného vyslance. Císařská povýšenost je taková, že dosud upírá králi titul Veličenstva v listech, jimž se říká kancelářské — to jest v těch, které začínají tituly „nejvyšší" atd. a jsou kontrasignovány. Francouzská povýšenost zase nechce přijímat žádné bez titulu Veličenstva, takže tento druh listů je mezi nimi vyloučen a píší si vždy vlastní rukou, se vzájemným Veličenstvem a v naprosté rovnosti ve

11. *Ediční poznámka:* Jindřich de Barillon, biskup z Luçonu, zemřel v Paříži 6. května 1699 po operaci kamene. Jeho bratr Pavel Barillon († 1691) byl francouzským vyslancem v Anglii za Karla II. a Jakuba II.
12. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Titul římského krále nesl princ, kterého kurfiřti určili za nástupce na císařském trůnu. Tímto princem byl tehdy Josef, narozený roku 1676, římský král od roku 1690, císařem se stal roku 1705 a zemřel roku 1711.
13. *Ediční poznámka:* Sňatek Josefa I. s Vilemínou Amálií Brunšvicko-Lüneburskou se konal ve Vídni 24. února 1699, nikoli v lednu. Její starší sestra Šarlota Felicita se roku 1696 provdala za Rinalda d'Este, vévodu modenského, který se po nástupu na vévodský stolec (1694) vzdal kardinálské hodnosti. Kníže Karel Theodor Otto ze Salmu byl ženat s Luisou Marií Falckou, sestrou paní Princezny (Anny Falcké, manželky pana Prince) a vévodkyně hannoverské Benedikty Jindřišky.

všem. Král tam měl Villarse v hodnosti vyslance druhého stupně. Přednost Francie před Španělskem nedovolovala mít ve Vídni velvyslance, neboť tamní dvůr by mu, pokud by jen mohl, dával předcházet velvyslancem španělským kvůli důstojnosti rakouského rodu.

Villars utrpěl v císařově bytě velmi hrubou nezdvořilost od knížete z Liechtensteinu kvůli tomu, že nenavštěvoval arcivévodu — kvůli jakési ceremoniální potíži jej králové diplomaté nenavštěvovali. Villars žádal okázalé zadostiučinění, přestal chodit ke dvoru a poslal kurýra. Vídeňský nuncius i ostatní zahraniční diplomaté se do věci marně vkládali; Villars dostal rozkaz vrátit se bez rozloučení, nedostaneli zadostiučinění. Odkládalo se tak dlouho, že se Villars rozhodl odjet; právě když nasedal do kočáru, požádali ho, aby zůstal, a ujistili ho o zadostiučinění, a skutečně o dva dny později bylo dohodnuto a hned vykonáno omluvou, kterou mu kníže z Liechtensteinu přišel přednést do jeho domu.[14] Byl to zřejmě tento malý spor, co tak zdrželo oznámení sňatku římského krále, neboť obojí následovalo hned po sobě, a velmi krátce po urovnání ceremoniální potíže u arcivévody ke spokojenosti krále, který Villarsovi nařídil, aby ho navštívil.

Císař udělil velkovévodovi toskánskému velké vyznamenání: jeho vyslancům přiznal zacházení vyslanců korunovaných hlav, jaké neměli u žádného jiného dvora. Pan savojský se touto rovností s ním cítil velmi dotčen; nevím, zda to bylo proto, aby ho císař ponížil, nebo kvůli florentským penězům. Brzy ho však utěšilo narození piemontského prince:[15] v tutéž chvíli odjel poručík gard, aby zprávu donesl Monsieurovi. Jakmile dorazil, přišel to savojský vyslanec oznámit králi a vstoupil do jeho kabinetu, kde byl král zavřen, a očekával markýze z Roveru, kterého pan savojský poslal ke králi zvlášť; král vyslance velmi dobře přijal a poslal ho do Saint-Cyru za paní vévodkyní z Bourgogne, která tam byla. Byla touto zprávou tak dojata, že plakala radostí.

Král, který právě zaplatil dluhy paní Vévodkyně, velké z hazardní hry i u kupců, zaplatil také dluhy Monseigneura, které činily padesát tisíc liber, vzal na sebe placení jeho staveb v Meudonu a místo patnácti set pistolí měsíčně, které dosud dostával, mu dal padesát tisíc tolarů.

Pontchartrain, jakožto obratný muž, si z této záležitosti u prince udělal zásluhu: přinesl mu tu zprávu, aniž princ o cokoli žádal nebo s generálním kontrolorem mluvil, a ten si tím Monseigneura získal navždy. Vždy si dával velmi záležet na tom, aby předem vycházel vstříc všemu, co by se mu mohlo líbit, a tímto darem zahrnul syna zvyklého třást se před otcem, kterého otec neměl chuť tomuto zvyku odnaučovat.

14. *Ediční poznámka:* Villars je budoucí maršál (viz slovníček). Spor s knížetem Antonínem Floriánem z Liechtensteinu, vychovatelem arcivévody Karla, dokládá i Dangeau (13. března a 23. dubna 1699); podle něho se incident odehrál v arcivévodově předpokoji, ne v císařově bytě.
15. *Ediční poznámka:* Viktor Amadeus, princ piemontský, syn Viktora Amadea II. Savojského a Anny Marie Orleánské (dcery Monsieura, proto zpráva Monsieurovi) a bratr vévodkyně z Bourgogne, se narodil v Turíně 6. května 1699; zemřel roku 1715.

Pan z La Rochefoucauld, vždy nuzný a žalostný uprostřed bohatství a vydaný na pospas svým sluhům, dostal na doživotí čtyřicet dva tisíc liber ročního navýšení platu ke svému úřadu velkého lovčího, ačkoli jsme tu nedávno viděli, že mu král zaplatil dluhy. Dal také — ale ve velké tajnosti, která trvala stále — dvacet tisíc liber penze panu z Chartres. Ten měl velké výdaje s cestami a stavbami, bál se, že na ně nebude stačit a zanechá dluhy, které nebude možno splatit, a požádal o opatství. Jeho oporou bylo, že byl zasvěcen do králova sňatku — král souhlasil s tím, aby mu to paní z Maintenon svěřila —, a mohl s nimi oběma o něm mluvit i jim o něm psát.[16] Král mu opatství dát nechtěl; jedno již měl, a král usoudil, že by to vytvořilo nepříjemný kontrast s panem z Cambrai, který se svého opatství vzdal, když se stal arcibiskupem; aby se vyhnul řečem, dal mu místo opatství tuto penzi, vyplácenou měsíčně.

Také pan z Vendôme konečně pomyslel na své záležitosti a na své zdraví. Byl nesmírně bohatý, a přece nikdy neměl ani tolar na cokoli, co chtěl podniknout. Jeho důvěry se zmocnil jeho bratr, velký převor, spolu s abbém z Chaulieu, mužem velmi nízkého původu, ale velkého ducha, jistého literárního vzdělání a velké troufalosti, který se dostal do společnosti pod záštitou pánů z Vendôme a jejich zábavami se povyšoval. Pan z Vendôme byl často a marně upozorňován na ubohý stav, do něhož ho jeho důvěřivost přivádí. Král mu řekl svůj názor a naléhal na něj, aby pomyslel na své zdraví, které jeho prostopášnosti velmi podlomily. Nakonec si toho vzal ponaučení: požádal Chemerauta, který mu byl velmi oddán, aby velkému převorovi jeho jménem vyřídil, ať se už jeho záležitostí neplete, a abbé z Chaulieu, ať se o ně přestane starat. Pro velkého převora, který si přivlastňoval příjmy svého bratra a něco z nich dával abbé z Chaulieu, to byla hořká poklona. Nikdy to bratrovi upřímně neodpustil a tím začal, byť skrytě, konec jejich jednoty — neboť jejich svazek se dal takto nazvat. Abbé z Chaulieu dostal od pana z Vendôme šest tisíc liber penze a byl dost ubohý, aby ji přijal. Crozat, jeden z nejbohatších mužů v Paříži, který se živil všemi možnými obchody, se postavil do čela záležitostí pana z Vendôme. Potom se pan z Vendôme veřejně rozloučil s králem, s Monseigneurem, s princeznami a se všemi, aby se svěřil do rukou chirurgů, kteří ho už jednou nevyléčili. Je to první a jediný příklad takové nestoudnosti. Byla to také chvíle, kdy začal ztrácet půdu pod nohama. Král mu řekl, že je rád, že se konečně postaral o své záležitosti a rozhodl se postarat i o své zdraví, a že si přeje, aby to mělo takový úspěch, aby ho po návratu mohl bezpečně obejmout. Je pravda, že rod levobočků si mohl v tomto ohledu činit nárok na jisté výsady; ale jít v triumfu tam, kam se kdy chodilo jen se studem ukrytým pod nejtajnějšími záhyby, vzbudilo zděšení i rozhořčení zároveň a ukázalo, co všechno zmůže nemanželský původ u krále tak zbožného, tak vážného a ve všem

16. *Vysvětlivka:* Pan z Chartres je biskup Godet des Marais, zpovědník paní z Maintenon (viz Tom 1, kap. XVIII). Saint-Simon tu naráží na tajný sňatek Ludvíka XIV. s paní z Maintenon (obvykle kladený do roku 1683), který nebyl nikdy veřejně přiznán; biskup z Chartres patřil k nemnoha zasvěceným.

tak otročícího všem slušnostem.[17] Místo do Anetu šel do Clichy k Crozatovi, aby byl blíž všem pařížským pomocem. Byl skoro tři měsíce v rukou nejzkušenějších, kteří však neuspěli. Vrátil se ke dvoru s polovinou svého obvyklého nosu, bez zubů, které mu vypadaly, a se zcela změněnou fyziognomií, jež se blížila výrazu hlupáka; král tím byl tak zasažen, že doporučil dvořanům, aby nedávali nic najevo, aby pana z Vendôme nezarmoutili. Jistě to znamenalo, že se o něj velmi zajímá. Stejně jako na tuto lékařskou výpravu odjel v triumfu, vrátil se z ní triumfálně díky královu přijetí, jehož příklad strhl celý dvůr. To a velká kúra, která mu oslabila hlavu, ji zcela pomátly, a od té doby už to nebyl týž člověk. Zrcadlo ho však neuspokojovalo; ukázal se jen několik dní a odjel do Anetu počkat, zda mu nos a zuby dorostou stejně jako vlasy.

Dvě podivné příhody vyděsily lidi a přiměly je k mnoha úvahám. Savary byl nalezen zavražděn ve svém domě v Paříži.[18] Měl jen jednoho sluhu a jednu služku, kteří byli zároveň nalezeni zavražděni; všichni tři oblečení a v různých částech domu, a nebylo ukradeno nic. Podle zdání byl zločin spáchán za dne a šlo o pomstu za jisté spisy, které se u něj našly. Byl to pařížský měšťan, jehož bratr právě zemřel jako biskup ze Séez a jehož nástupcem se stal Daquin. Byl zámožný, dobře zařízený, bez úřadu a žil jako epikurejec. Měl mnoho přátel, a některé z nejvyšších kruhů. Pořádal u sebe zábavy všeho druhu, ovšem vybrané a úzké, a ani politika z nich nebyla vyloučena, když o ní chtěl někdo mluvit. Příčina vraždy se nikdy nezjistila, ale zjistilo se dost na to, aby se nikdo neodvážil pátrat hlouběji, a věc tím skončila. Málokdo pochyboval, že ji dal provést jeden velmi ošklivý mužíček, ovšem krve tak nadmíru ctěné, že všechny formality padly ve strachu, že by se na jejich konci objevil on, a že po prvním povyku se o té tragické historii všichni přestali odvažovat mluvit.

Druhá příhoda nikomu nezavřela ústa. Viděli jsme dříve příhodu abbé z Caudelet s poitierským biskupstvím a že abbé z La Châtre byl usvědčen, že je autorem pomluvy a že ji prosadil. Když jel ze Saint-Léger do Pontchartrainu s Garsaultem, který měl na starosti královský hřebčín v Saint-Léger, splašili se koně v lehké otevřené kolesce, v níž oba seděli. Strachem z ní vyskočili; abbé se roztříštil o kameny a kola mu přejela tělo. Žil ještě čtyřiadvacet hodin a zemřel, aniž by na jediný okamžik

17. *Vysvětlivka:* Vévoda z Vendôme se podrobil léčbě syfilidy rtuťovými „velkými kúrami". Saint-Simon mu vyčítá, že se na tak hanbou zatíženou léčbu veřejně rozloučil s dvorem, a naráží na jeho nemanželský původ: Vendômové pocházeli z legitimovaného syna Jindřicha IV. a Gabriely d'Estrées. Podle Dangeaua se s králem rozloučil 8. května 1699 a 31. července se ukázal v Trianonu „zcela uzdraven". Antoine Crozat převzal správu jeho záležitostí místo abbé z Chaulieu (Dangeau, 1. dubna 1699).

18. *Ediční poznámka:* Vražda se stala kolem 8. května 1699. Podle Dangeaua se k ní 15. května přiznal jistý obchodník s koňmi Poitier, že jednal sám z pomsty; o dva dny později se tato zpráva ukázala jako nepravdivá. Narážka na „velmi ošklivého mužíčka krve nadmíru ctěné", tedy na člena královského rodu, je jen Saint-Simonova a nijak doložená.

nabyl vědomí. Garsault, těžce zraněný, své vědomí nabyl a dobře ho využil během dvou měsíců, kdy byl vydán chirurgům, načež zemřel také.[19]

Záležitost pana prince de Conti v Neuchâtelu šla špatně; byl ubytován ve městě bez jakékoli úcty. Vévodové z Lesdiguières a z Villeroy tam bydleli stejně. Paní z Nemours byla na zámku v plném lesku uznané panovnice a v plné moci, jejíž třpyt a tíhu dávala Bourbonovi pocítit se vší rozkoší zlosti a pomsty. Bernský kanton jí jako spojenec Neuchâtelu chtěl poskytnout ozbrojenou pomoc a Puysieux, vyslanec ve Švýcarsku, nedokázal zabránit důrazným projevům. Král pocítil, jak nepatřičný je pobyt prince de Conti na místě, kde se mu nedostává té nejmenší úcty. Vzkázal mu tedy, ať se vrátí, a týž rozkaz dal vévodům z Lesdiguières a z Villeroy, Matignonovi i samotné paní z Nemours, která se trochu nechala prosit, než uposlechla. Hořce si na to stěžovala pánům z Neuchâtelu a Švýcarům, kteří se s ní tím pevněji spojili a stále víc se odcizovali zájmům pana prince de Conti. Ten přijel do Paříže, a ostatní uchazeči také, dlouho před ní. Celou tu velkou cestu tam i zpět vykonala v nosítkách, s množstvím kočárů a velkým doprovodem a s vozem za sebou, v němž bylo šestnáct nosičů na vystřídání. V tomto způsobu cestování bylo víc zvláštnosti a okázalosti než ohledu na věk či churavost. Stejně jezdila z Paříže do Versailles a její úředníci jí podávali oběd v Sèvres. Král, který se obával násilí z její strany, ji přijal zdvořile a vždy ji ujišťoval, že se mezi svými poddanými nepostaví na žádnou stranu; a vskutku za celého průběhu této záležitosti neudělal pro pana prince de Conti nic víc, než čemu se nemohl vyhnout z pouhé slušnosti. Získání Neuchâtelu by prince nevzdálilo z Francie navždy jako polská koruna, a proto po něm toužil mnohem víc — a král mnohem méně.

V noci ze 3. na 4. června se ve velké stáji ve Versailles udála velmi smělá krádež.[20] Za královy přítomnosti ve Versailles byly odneseny všechny čabraky a pokrývky na koně v hodnotě přes padesát tisíc tolarů; opatření byla tak dobře promyšlena, že si toho v tak obydleném domě nikdo nevšiml a že za tak krátké noci bylo všechno odneseno, aniž by se o tom kdy dalo něco zjistit. Pan Velký zuřil a všichni jeho podřízení také. Rozeslali posly na všechny cesty, prohledali Paříž i Versailles, a to vše marně.

To mi připomíná jinou krádež, která měla v sobě cosi mnohem podivnějšího a která se stala velmi krátce před datem, kterým tyto Paměti začínají. Velký apartmán, to jest od galerie až po kapli, byl vybaven karmínovým sametem se zlatými třásněmi a lemovkami. Jednoho krásného rána se ukázalo, že jsou všechny odstřižené. Připadalo to jako zázrak na místě, kudy se celý den tolik chodí, v noci tak uzavřeném a v kteroukoli hodinu tak střeženém. Bontems, zoufalý, prováděl a dal provádět

19. *Ediční poznámka:* K nehodě došlo v pátek 22. května 1699 a abbé z La Châtre (viz kap. VI) zemřel 23. května v Saint-Léger. Garsault podle Dangeaua nezemřel po dvou měsících, nýbrž asi po osmi, v prosinci 1699 v Paříži; vydavatel Dangeaua zde Saint-Simonovu paměť zpochybňuje.
20. *Ediční poznámka:* Dangeau krádež potvrzuje ke čtvrtku 4. června 1699 („minulou noc“) a uvádí škodu přes 50 000 tolarů i odměnu 200 pistolí vypsanou za dopadení pachatelů.

všechna pátrání, jaká mohl, a všechna bez úspěchu. O pět nebo šest dní později jsem byl na králově večeři; mezi králem a mnou byl jen Daquin, první lékař krále, a mezi mnou a stolem nikdo. Někdy u chodu před zákuskem jsem zahlédl nad stolem ve vzduchu cosi velmi velkého a jakoby černého, co jsem pro rychlost, s jakou ta věc spadla, nestihl ani rozeznat, ani ukázat; dopadla na konec stolu, před místo, kde bývalo prostřeno pro Monsieura a Madame, kteří byli v Paříži a kteří sedávali vždy na konci stolu po králově levici, zády k oknům do velkého nádvoří. Hluk, jaký to při dopadu způsobilo, a tíha té věci málem stůl prolomily a mísy poskočily, ale žádná se nepřevrhla, a náhodou to dopadlo na ubrus, a ne do mís. Král při tom rachotu napůl otočil hlavu a naprosto bez vzrušení řekl: „Myslím, že to jsou moje třásně." Byl to skutečně balík širší než kněžský klobouk s docela plochou krempou a vysoký asi dvě stopy, jako špatně udělaná pyramida. Vyletěl z dálky za mnou, od dveří mezi oběma předpokoji, a jeden kousek třásně, který se ve vzduchu utrhl, spadl králi na vršek paruky; Livry, který stál po jeho levici, si ho všiml a sundal jej. Přistoupil ke konci stolu a viděl, že jsou to skutečně třásně stočené do balíku, a všichni je viděli stejně jako on. Nastala chvíle šumu.

Když chtěl Livry balík odnést, našel na něm připevněný lístek; vzal ho a balík nechal. Král natáhl ruku a řekl: „Ukažte." Livry mu ho právem dát nechtěl, ustoupil dozadu, tiše si ho přečetl a za králem ho podal Daquinovi, s nímž jsem ho četl v jeho rukou. Stálo v něm písmem zkresleným a protáhlým jako ženským tato slova: „Vezmi si zpátky své třásně, Bontemsi, víc bylo s nimi trápení než potěšení; mé poručení králi." Byl svinutý a nezapečetěný; král si ho chtěl znovu vzít z Daquinových rukou, ten však couvl, očichal ho, promnul, obracel ho sem a tam a pak ho králi ukázal, aniž by mu dovolil se ho dotknout. Král mu řekl, ať ho přečte nahlas, ačkoli ho sám zároveň četl. „To je tedy velmi drzé," řekl král, ale tónem zcela rovným, jako by šlo o dějepisný záznam. Pak řekl, ať ten balík odnesou. Livry ho shledal tak těžkým, že ho sotva zvedl ze stolu, a podal ho jednomu z modrých lokajů, který se nabídl. Od té chvíle o tom král už nemluvil a nikdo se už neodvážil nic říct, aspoň nahlas, a zbytek večeře proběhl, jako by se nic nestalo.

Kromě nejvyšší nestoudnosti a drzosti je to nejvyšší riziko, které je nepochopitelné. Jak z takové dálky hodit balík takové tíhy a objemu, aniž by byl člověk obklopen spoluviníky, a uprostřed davu, jaký býval vždy u královských večeří, kde se v těch zadních prostorách dalo sotva projít? Jak mohl i navzdory tomu kruhu spoluviníků velký pohyb paží, potřebný k tak silnému rozmachu, uniknout tolika očím? Vévoda z Gesvres měl toho roku službu. Ani jeho, ani nikoho jiného nenapadlo dát zavřít dveře, leda chvíli poté, co král vstal od stolu. Lze si domyslet, zda tam viníci zůstali, když měli přes tři čtvrtě hodiny volné všechny východy, aby se vzdálili. Když byly dveře zavřeny, našel se jen jeden muž, kterého nikdo neznal a kterého zadrželi. Prohlásil se za šlechtice ze Saintonge, známého vévodovi z Uzès, guvernérovi provincie. Vévoda byl ve Versailles, a tak k němu poslali s prosbou, aby přišel. Chystal se jít

spát. Přišel ihned, onoho šlechtice poznal, zaručil se za něj a na toto svědectví ho s omluvami propustili. Nikdy se od té doby nepodařilo nic zjistit ani o té krádeži, ani o podivuhodné smělosti, s jakou byla vrácena.

Vaïni, který se s královým svolením ozdobil v Římě modrou stuhou, ji přišel na letnice převzít z jeho rukou.[21] Byl velmi dobře přijat. Když mu ji král udělil, nechtěl vypadat, že lituje. Dvořané, kteří mají rádi novoty, a zejména přátelé kardinála z Bouillonu, který jim ho vřele doporučil, mu prokázali mnoho pozornosti. Byl stále v dobré společnosti. Strávil tři měsíce u dvora nebo v Paříži. Král mu sám daroval krásný diamantový kříž a varoval ho, ať si dá pozor, aby mu ho neustřihli. Vrátil se do Itálie, okouzlen vším, co viděl, a dobrým přijetím, jehož se mu dostalo. V téže době odjel Fériol vystřídat Châteauneufa, našeho velvyslance v Cařihradu, ve stejné hodnosti.

Ukázalo se, že Portland neměl v Paříži nepravdu, když se znepokojoval rodící se přízní Keppela, Holanďana jako on, ale mladého, smělého a dobře urostlého, kterého anglický král učinil hrabětem z Albemarlu. Žárlivost propukla po Portlandově návratu a mezi ním a jeho pánem nastal chlad. Složil všechny své úřady a funkce, odjel do Holandska a řekl anglickému králi, že si vyhrazuje dvořit se mu v oné zemi. Brzy nato tam anglický král odjel také, jako každý rok. Tam se se svým starým oblíbencem sblížil, vzal ho s sebou zpět do Anglie a ten byl jako dřív pověřován předními záležitostmi. Své úřady ani dřívější přízeň však již nezískal zpět a Albemarle zůstal ve své přízni upevněn.[22]

Král, který vždy trávil oktávu Božího těla ve Versailles kvůli oběma procesím a požehnáním, jezdil vždy po požehnání oktávy do Marly. Toho roku zjistil, že hraběnka z Grammontu strávila několik dní této oktávy v Port-Royal des Champs, kde byla vychována a k němuž si uchovala velkou náklonnost.[23] Byl to zločin, který by u kohokoli jiného byl neodpustitelný; ale král k ní osobně choval opravdovou úctu a přátelství, které se velmi nelíbilo paní z Maintenon, ale které nikdy nedokázala zlomit a které snášela, protože nemohla jinak. Přesto jí často dávala najevo svou žárlivost projevy nálady, byť uměřenými, a hraběnka, velmi hrdá a mající k tomu všechno vzezření i vystupování, s velkolepým zjevem, zbytky krásy a s více duchem a půvabem než kterákoli žena u dvora, se neobtěžovala je sbírat a dávala paní z Maintenon svou malou horlivostí vůči ní najevo, že jí prokazuje to málo, co prokazuje, jen z úcty ke královu vkusu. Tuto cestu se tedy paní z Maintenon snažila využít, ale

21. *Ediční poznámka:* Letnice připadly roku 1699 na 7. června; podle Dangeaua byl Vaïni toho dne přijat do řádu Ducha svatého. O tom, jak modrou stuhu získal, viz kap. V. Fériol byl jmenován velvyslancem v Cařihradu 6. dubna 1699.
22. *Ediční poznámka:* Arnold Joost van Keppel byl jmenován hrabětem z Albemarlu 10. února 1697. Portland se podle Dangeaua svých úřadů vzdal v červnu 1699.
23. *Ediční poznámka:* Hraběnka z Grammontu, rozená Alžběta Hamiltonová (1641–1708), manželka Filiberta, hraběte z Grammontu, jehož proslulé paměti sepsal její bratr Antoine Hamilton. Podle Dangeaua (28. června 1699) strávila v Port-Royal oktávu Božího těla (18.–25. června) a přespala tam; 1. července přinesl její manžel králi omluvný dopis.

přivedla hraběnku jen k pokání, ne do nemilosti. Ona, která byla na všech cestách do Marly a všude, kam král jel, na této nebyla. Byla to novinka. Potichu se tomu se svými přáteli smála; jinak však mlčela a odjela do Paříže. O dva dny později napsala králi po svém manželovi, který měl volný přístup do Marly, ale paní z Maintenon nenapsala ani nevzkázala nic. Král řekl hraběti z Grammontu, který se snažil svou ženu obhájit, že jí nemohlo být neznámo, co si myslí o domě veskrze jansenistickém, tedy o sektě, kterou měl v ošklivosti. Velmi krátce po návratu do Versailles tam přijela hraběnka z Grammontu a promluvila s králem v soukromí u paní z Maintenon. Vyhuboval jí, ona slíbila, že už do Port-Royal nepojede, aniž by se ho však jakkoli zřekla; usmířili se, a k velké nelibosti paní z Maintenon už to nebylo znát.

Kapitola osmnáctá

Přátelé pana z Cambrai si lichotili nadějí, že ho papež, okouzlen tak rychlou a úplnou podřízeností — a sám ve svém rozsudku vedený spíše ohledem na krále než jakýmkoli jiným citem —, odmění purpurem; a vskutku se kolem toho vedly jisté pletichy. Dodnes tvrdí, že papež by byl chtěl, ale nikdy se neodvážil, když viděl, že od té podřízenosti se Fénelonova nemilost v ničem nezmírnila. Vévoda z Béthune, který jezdil každý týden do Versailles, u mě dost často obědval a nedokázal se při tom zdržet řečí o panu z Cambrai: věděl, že je u mě v bezpečí, a znal navíc mé důvěrné přátelství s panem z Beauvilliers. Když byla naděje na kardinálský klobouk ztracena, dal se jednou u mě unést natolik, že nám řekl, že vždy věřil v papežovu neomylnost, že se o ni často přel s hraběnkou z Grammontu, ale přiznává, že od odsouzení pana z Cambrai už v ni nevěří. Dodal, že je dobře známo, že šlo o záležitost kabaly zde a politiky v Římě, ale že časy se mění a on doufá, že i tento rozsudek se změní a bude odvolán a že k tomu existují dobré prostředky. Dali jsme se do smíchu a řekli mu, že je to přece jen hodně, jestliže ho tento rozsudek vyvedl z omylu o papežské neomylnosti a jestliže jeho zájem o záležitost pana z Cambrai dokázal otevřít mu oči mocněji než víra všech staletí a tolik a tolik pádných důvodů, které vyvracejí tento nový a nebezpečný plod římské pýchy a ctižádosti a zájmu těch, kdo jej hájí až do té míry, že z něho chtějí učinit zhoubné dogma.

Když už mluvím o přátelích pana z Cambrai, připomíná mi to, abych tu napravil — byť jde o věc zcela jiného druhu — opomenutí jedné věci, která se stala při poslední cestě do Fontainebleau. Malá direkce se koná vždy u předsedy finanční rady, který jí předsedá, a velká direkce v sále rady stran;[1] předsedá jí kancléř, a když byl nepřítomen a byl-li jmenován strážce pečetí, předsedal jí ze svého místa a místo kancléřovo nechával vždy prázdné. Nutno ovšem rozumět: není-li kancléř ve vyhnanství, aspoň pokud vím, neboť tehdy strážce pečetí vykonává všude jeho funkce a zaujímá dokonce i v parlamentu místo, které tam patří kancléři.

1. *Vysvětlivka:* Velká a malá direkce (*grande et petite direction des finances*) byly oddíly královské rady projednávající finanční a daňové spory; velká direkce zasedala pod předsednictvím kancléře, malá u předsedy finanční rady. Rada stran (*conseil des parties*) byla soudní částí královské rady. — **Poznámka vydavatelů (edice 1856)** zde odkazuje na svou obsáhlejší poznámku o královských radách v 1. svazku.

Při té cestě do Fontainebleau, kam nemocný kancléř nejel, zaujal pan z Beauvilliers ve velké direkci jeho místo: již dříve jí za kancléřovy nepřítomnosti předsedal, ale jeho místo nezaujal a nechal je prázdné. Král se to dozvěděl a řekl, že jako vévoda a pair a předseda velké direkce v kancléřově nepřítomnosti má jeho místo zaujmout a nenechávat je prázdné. Tak se od té doby dělo, a ještě velmi často potom i ve Versailles, kvůli neduhům pana kancléře.

Dvanáctého srpna paní ze Saint-Simon velmi šťastně porodila a Bůh nám dal tu milost, že nám daroval druhého syna, který nesl jméno markýz z Ruffecu, podle krásného panství v Angoumois, které má matka koupila od své matky.[2]

Jedna zvláštní událost přiměla všechny k mnoha úvahám.[3] Přijel tehdy rovnou do Versailles kovář z městečka Salon v Provenci a obrátil se na Brissaka, majora tělesné stráže, aby ho uvedl ke králi, s nímž chtěl mluvit o samotě. Nedal se odradit odmítnutími, jichž se mu dostalo, a naléhal tak dlouho, až se to král dozvěděl a vzkázal mu, že takto nemluví s kdekým. Kovář trval na svém a řekl, že kdyby krále uviděl, řekl by mu věci tak tajné a jemu samotnému tak známé, že by král dobře poznal, že má poslání s ním mluvit a sdělit mu důležité věci; že alespoň prozatím žádá, aby byl odkázán na některého z jeho ministrů státu. Král mu nato vzkázal, ať jde za Barbezieuxem, jemuž nařídil, aby ho vyslechl. Velmi překvapilo, že tento kovář, který právě přijel a nikdy nevyšel ze svého místa ani ze svého řemesla, Barbezieuxe odmítl a hned odpověděl, že žádal, aby byl odkázán na ministra státu, že Barbezieux jím není a že bude mluvit jen s ministrem. Král nato jmenoval Pomponna a kovář šel za ním bez námitek a bez odpovědi. Co se o jeho příběhu vědělo, je velmi krátké; tady je. Když se ten muž jednou pozdě vracel odněkud domů, ocitl se nedaleko Salonu u jednoho stromu zalit velkým světlem.

Osoba oděná v bílém a přes to v královském rouchu, krásná, plavovlasá a velmi zářivá, ho zavolala jménem, řekla mu, ať ji dobře poslouchá, mluvila s ním přes půl hodiny, řekla mu, že je královna, která bývala králova choť, a přikázala mu, ať jde za králem a řekne mu věci, které mu svěřila; že mu Bůh pomůže na celé cestě a že podle jedné tajné věci, kterou králi řekne a kterou zná jen král sám na celém světě a kterou nikdo jiný vědět nemůže, král pozná pravdivost všeho, co mu má sdělit. Nebude-li moci hned mluvit s králem, ať požádá o rozhovor s některým z jeho ministrů státu, a především ať nic nesvěřuje nikomu jinému, ať je to kdokoli, a jisté věci ať si vyhradí

2. *Ediční poznámka:* Armand Jan de Saint-Simon, markýz z Ruffecu, druhý syn autora. Některé genealogické prameny uvádějí jako den narození 12. dubna 1699; ponecháváme Saint-Simonův údaj, který je jako svědectví otce věrohodnější. Starší bratr, vidam z Chartres, se narodil roku 1698 (viz kap. XI). Zemřel 20. května 1754, tedy ještě před svým otcem.
3. *Ediční poznámka:* Kovář je François Michel ze Salonu (Salon-de-Provence). Saint-Simon příhodu řadí k roku 1699, ve skutečnosti však patří do let 1696–1697: první zjevení se udalo v prosinci 1696, Michel se vydal na cestu koncem února 1697 a do Versailles dorazil na jaře 1697. Intendantem Provence byl Pierre Cardin Lebret. Obsah rozhovorů s králem zůstal tajemstvím; domněnka o „paní Arnoulové" a o snaze dosáhnout uznání paní z Maintenon královnou je jen Saint-Simonova spekulace, jinak nedoložená.

pro krále samotného. Ať se rychle vydá na cestu a vykoná, co mu bylo přikázáno, směle a spěšně, a ať si je jist, že bude potrestán smrtí, zanedbá-li své poslání. Kovář všechno slíbil, královna rázem zmizela a on se ocitl ve tmě u svého stromu. Ulehl pod ním, nevěda, zda sní, či bdí, a pak odešel domů, přesvědčený, že to byl přelud a pošetilost, a nikomu se tím nechlubil. O dva dny později, když šel týmž místem, se mu totéž zjevení přihodilo znovu a byla mu řečena táž slova. Přibyly navíc výčitky za jeho pochybnosti, opakované hrozby a nakonec příkaz jít říci intendantovi provincie, co viděl a jaký dostal příkaz jít do Versailles; ten mu prý jistě dá prostředky na cestu. Tentokrát byl kovář přesvědčen. Kolísal však mezi strachem z hrozeb a obtížemi, které by provedení přineslo, nevěděl, k čemu se rozhodnout, a o tom, co se mu přihodilo, dál mlčel.

Zůstal v té nejistotě osm dní a už byl skoro rozhodnut na cestu nejít, když znovu šel týmž místem a znovu viděl a slyšel totéž, s hrozbami tak děsivými, že už nemyslel na nic jiného než na odchod. O dva dny později šel do Aix za intendantem provincie, který ho bez váhání povzbudil, aby cestu vykonal, a dal mu prostředky, aby ji mohl vykonat veřejným povozem. Víc se nikdy nezjistilo. S panem z Pomponne mluvil třikrát a pokaždé u něho strávil přes dvě hodiny. Pan z Pomponne o tom podal zprávu králi v soukromí a král chtěl, aby o tom Pomponne mluvil podrobněji ve státní radě, na které nebyl Monseigneur a kde byli jen ministři — tehdy kromě něho vévoda z Beauvilliers, Pontchartrain a Torcy, nikdo další. Ta rada trvala dlouho; možná se na ní potom mluvilo i o něčem jiném. Pak následovalo, že král chtěl s kovářem mluvit sám; nijak to netajil; přijal ho ve svých kabinetech a nechal ho přivést po malém schodišti, které z nich vede na Mramorové nádvoří a kudy chodí na hon nebo na procházku. O několik dní později ho přijal znovu stejným způsobem a pokaždé s ním byl skoro hodinu sám a dbal na to, aby nikdo nebyl na doslech. Den po prvním rozhovoru, když král sestupoval týmž malým schodištěm na hon, začal pan z Duras — který měl tehdy službu jako kapitán tělesné stráže a těšil se takové vážnosti a volnosti, že mohl králi říkat, cokoli se mu zlíbilo — mluvit o tom kováři s opovržením a pronesl to ošklivé přísloví, že ten člověk je buď blázen, nebo král není šlechtic. Při tom slově se král zastavil, obrátil se k maršálovi z Duras, což za chůze skoro nikdy nedělal, a řekl mu: „Je-li tomu tak, pak nejsem šlechtic, neboť jsem s ním dlouho mluvil; mluvil velmi rozumně a ujišťuji vás, že k bláznovi má velmi daleko." Tato poslední slova byla pronesena s důraznou vážností, která přítomné velmi překvapila; v hlubokém tichu otevřeli oči i uši dokořán. Po druhém rozhovoru král připustil, že mu ten muž řekl věc, která se mu stala před více než dvaceti lety a kterou znal jen on sám, protože ji nikdy nikomu neřekl, a dodal, že šlo o přízrak, který spatřil v saint-germainském lese a o němž si je jist, že o něm nikdy nemluvil. Ještě několikrát se o kováři vyjádřil velmi příznivě; ten byl na jeho rozkaz ve všem vydržován, byl poslán zpět na králův účet, král mu dal kromě výloh ještě dost peněz a dal napsat intendantovi v Provenci, ať ho zvlášť ochraňuje a postará se, aby mu po zbytek života, aniž

by byl vytržen ze svého stavu a řemesla, nic nechybělo. Nejnápadnější ze všeho je, že žádný z tehdejších ministrů o tom nikdy nechtěl mluvit. Jejich nejdůvěrnější přátelé na ně v tom naléhali a zkoušeli to z různých stran, a opakovaně, ale nevytáhli z nich ani slovo; všichni stejně je odbyli, začali se smát a žertovat, a nikdy z toho kruhu nevystoupili ani o píď nepronikli pod ten povrch. Mně se to stalo s panem z Beauvilliers a s panem z Pontchartrainu a od jejich nejdůvěrnějších a nejbližších vím, že z nich nic víc nevytáhli; a stejně tak přátelé Pomponnovi a Torcyho.

Ten kovář, muž asi padesátiletý, který měl rodinu a těšil se ve svém kraji dobré pověsti, projevil při své prostotě mnoho zdravého rozumu, nezištnosti a skromnosti. Vždy mu připadalo, že mu dávají příliš mnoho, neprojevil žádnou zvědavost, a jakmile se setkal s králem a s panem z Pomponne, nechtěl nic vidět ani se ukazovat, zdálo se, že spěchá domů, a řekl, že je spokojen, že splnil své poslání, a nezbývá mu než jít domů. Ti, kdo se o něj starali, dělali, co mohli, aby z něho něco vytáhli; neodpovídal nic, nebo říkal: „Je mi zakázáno mluvit," a zkrátil to, aniž se dal čímkoli pohnout.

Když se vrátil domů, v ničem se nezdál jiný, než býval, nemluvil ani o Paříži, ani o dvoru, odpovídal dvěma slovy těm, kdo se ho vyptávali, a dával najevo, že to nemá rád; o tom, co tam šel dělat, neřekl ani slovo víc, než co jsem právě vylíčil. Především žádné chlubení; o audiencích, které měl, se nedal nijak rozpovídat a spokojil se s tím, že chválil krále, kterého viděl, ale dvěma slovy a aniž by naznačil, zda ho viděl jako zvědavec, nebo jinak, a nikdy se k tomu nechtěl vyjádřit. Když se ho ptali na pana z Pomponne, odpovídal, že viděl jednoho ministra, aniž vysvětlil jak či kolikrát, že ho nezná, a pak mlčel a nedalo se z něho dostat víc. Vrátil se ke svému řemeslu a žil pak jako dřív. To o něm vyprávěli přední muži provincie a to mi o něm řekl arcibiskup z Arles, který každý rok trávil nějaký čas v Salonu — venkovském sídle arlských arcibiskupů a zároveň místě narození i pohřbu slavného Nostradama. Není třeba tolik, aby se svět rozhovořil. Mnoho se tedy o tom mluvilo, ale nic se nezjistilo a žádný následek té podivné cesty neotevřel nikomu na nic oči. Někteří slídilové se chtěli přesvědčit a přesvědčovat druhé, že šlo jen o předivo smělého podvodu, jehož první obětí byla prostota toho dobráka.

V Marseille žila jistá paní Arnoulová, jejíž život je román; ošklivá jako hřích, stará, chudá a vdova, vzbudila ty největší vášně, vládla nejvýznamnějším lidem v místech, kde se ocitla, přiměla k sňatku onoho pana Arnoula, intendanta námořnictva v Marseille, za těch nejpodivnějších okolností, a silou ducha a úskoků se všude, kde žila, dokázala učinit milovanou i obávanou natolik, že ji většina lidí měla za čarodějnici. Byla důvěrnou přítelkyní paní z Maintenon z doby, kdy byla ještě paní Scarronovou, a tajný a důvěrný styk mezi nimi trval až do té doby. Tyto dvě věci jsou pravdivé; třetí, kterou si rozhodně netroufám tvrdit, je, že vidění a poslání promluvit s králem byly kejklířským kouskem této ženy a že to, s čím byl kovář ze Salonu na základě svého trojího zjevení poslán, mělo jen přimět krále, aby prohlásil paní z Ma-

intenon královnou. Kovář ji nikdy nejmenoval a neviděl ji. Víc se o tom všem nikdy nezjistilo.

Spor pana z Bouillonu s jeho synem budil velký rozruch. Kvůli jistým procesním otázkám se dostal před radu stran. Král tu učinil, co nikdy předtím ani potom neučinil. Postavil se na stranu pana z Bouillonu, vzkázal svým jménem po Pontchartrainovi dvornímu referendáři Maboulovi, ať podá zprávu bez odkladu, a sám řekl vévodovi z Albretu, že nechce nic než spravedlnost mezi ním a jeho otcem, ale že chce učinit přítrž soudním tahanicím i nepěkným způsobům a chránit jeho otce, který je jedním z jeho nejstarších služebníků a vždy mu dobře sloužil. Lze si představit, jak dobře pak pana z Bouillonu obsloužili jeho soudci a jaký obrat vzala jeho záležitost ve světě, kde se vévoda z Albretu velmi dlouho skoro neodvažoval ukázat.

Tlustý Saint-Vallier, který byl dlouho kapitánem brány a který se po prodeji tohoto úřadu bratrovi pátera de La Chaise uchýlil do svého kraje v Dauphiné, zemřel v Grenoblu.[4] Jeho žena, krásná, duchaplná a galantní, tam vládla srdcím i myslím. Bývala velmi světská a stala se středem společnosti v této provincii, odkud se už skoro nevracela do Paříže, kde si zachovala přátele, ani ke dvoru.

Zemřel také vévoda z Montbazonu, na předměstí Lutychu, kde byl po mnoho let zavřen v jednom opatství.[5] Jeho syn, kníže z Guéméné, se jeho smrtí stal vévodou z Montbazonu a dal se přijmout do parlamentu. Byl první, kdo se stal vévodou, a přesto nepřijal jméno vévodství, nýbrž si ponechal své. Byla to rafinovanost knížecké manýry. Smáli se tomu a nechali ho.

Ve stejné době zemřel markýz z Mirepoix. Sloužil u černých mušketýrů, což byla nevalná funkce pro muže jeho původu, ale byl velmi nuzný a z manželství s nejstarší dcerou vévodkyně z La Ferté nezanechal děti. Byl to můj přítel, muž cti a statečnosti. S jeho bratrem, o mnoho mladším, jsem byl skoro vychován. Maršálka z Duras, sestra vévody z Ventadouru, si ho vzala k sobě jako vlastního syna a vychovávala ho se svým nejstarším synem, a vídali jsme se každý den; později jsem je ztratil z očí; vévoda z Duras vstoupil do světa a nechal mě daleko za sebou, byl o mnoho let starší. Ten druhý se zamiloval do dcery jednoho krčmáře v Alsasku a zahrabal se s ní tak dokonale, že ho od té doby nikdo neviděl. Syn z tohoto manželství je dnešní markýz z Mirepoix.

Také vévodkyně Mazarinová ukončila svou podivnou dráhu v Anglii, kde žila přes dvacet pět let.[6] Její život natropil ve světě tolik hluku, že se u něho nebudu zdr-

4. *Ediční poznámka:* Petr Felix de La Croix de Chevrières, hrabě ze Saint-Vallier, kapitán gard u brány od roku 1670, zemřel v Grenoblu 16. června 1699.
5. *Ediční poznámka:* Karel z Rohanu-Guéméné, vévoda z Montbazonu (1633–1699), duševně nemocný, zemřel 3. července 1699 u Lutychu; srov. zmínky o „šíleném vévodovi z Montbazonu" v rodové odbočce kap. IX–X. Jeho nástupcem byl syn Karel (1655–1727), kníže z Guéméné.
6. *Ediční poznámka:* Hortensie Manciniová, vévodkyně Mazarinová, neteř kardinála Mazarina, zemřela v Chelsea u Londýna na počátku července 1699 (nejčastěji se uvádí 2. července; rozdíl mezi juliánským a gregoriánským kalendářem datování zatemňuje). Údaj, že byla pohřbena v kostele Koleje čtyř národů (dnes Institut de France), jak píše Saint-Simon, jsme nezávisle neověřili.

žovat. Naneštěstí pro ni mu plně odpovídal i její konec a lítost zanechal jen v Saint-Évremondovi, jehož život, příčina útěku a spisy jsou tak známé. Paní z Bouillonu a nejbližší příbuzní, které tu paní Mazarinová měla, se za ní vydali, ale když dorazili do Doveru, našli ji mrtvou a hned se vrátili. Pan Mazarin, dávno od ní odloučený a bez jakéhokoli styku s ní, dal převézt její tělo a skoro rok s ním jezdil po svých panstvích. Nějakou dobu je měl uložené v Notre-Dame de Liesse, kde se k ní prostí lidé modlili jako ke světici a dotýkali se jí růženci. Nakonec je poslal pohřbít k jejímu slavnému strýci do kostela Koleje čtyř národů v Paříži.

Páni z Matignonu ztratili v tutéž dobu velmi roztomilou sestru, bezdětnou vdovu po panu z Nevetu, v Bretani, kam odjela za záležitostmi; v Paříži bydlela s nimi. Všichni byli velkými přáteli mého otce a mé matky.

Zemřela také portugalská královna, sestra císařovny, španělské královny a falckého kurfiřta, a zanechala několik dětí.[7] Byla druhou manželkou krále dona Pedra, který se souhlasem královny, své švagrové, sesadil svého bratra jako šílence a slabomyslného a držel ho uvězněného na Terceiře roku 1669 a pak v Sintře, sedm mil od Lisabonu, až do jeho smrti roku 1683. Zároveň se oženil s touž královnou, sestrou ovdovělé savojské vévodkyně, babičky paní vévodkyně z Bourgogne, která tvrdila, že její první muž jím nikdy nebyl. Byly dcerami vévody z Nemours, kterého za občanských válek zabil v Paříži v souboji vévoda z Beaufortu, bratr jeho ženy; a tento vévoda z Nemours byl starším bratrem vévody z Nemours, manžela oné Longuevillky, kterou jsme viděli prohrát velký proces s panem princem de Conti a pak cestovat do Neuchâtelu. Z tohoto manželství měl don Pedro, který si za bratrova života dával jen titul regenta, jen jedinou dceru, jež zemřela, když už měla být provdána; její matka zemřela tři měsíce po svém prvním manželovi.

Král dal svým levobočkům další vyznamenání; nevynechal k tomu žádnou příležitost. Pan du Maine měl být jako velmistr dělostřelectva, tedy jako ten, kdo v tomto oboru nařizuje výdaje, přijat u účetní komory, a jeho místo mělo být nad děkanem, jak je měli ostatní velmistři dělostřelectva. Král chtěl, aby zaujal místo mezi prvním a druhým prezidentem, a tak se i stalo. Povolil také paní princezně de Conti, aby obě její dvorní slečny jedly s paní vévodkyní z Bourgogne.

Nikdy předtím dvorní dáma některé z princezen krve nejezdila v kočárech ani nejedla u stolu. Král toto vyznamenání udělil dvorním dámám svých nemanželských dcer a vždy je odpíral dvorním dámám ostatních princezen krve. Pokud jde o dvorní slečny paní princezny de Conti (paní Vévodkyně už je dávno neměla), dosáhly nej-

7. *Ediční poznámka:* Marie Žofie Falcko-Neuburská, druhá manželka Petra II. Portugalského, zemřela v Lisabonu 4. srpna 1699. Pedrova první manželka Marie Františka Savojská-Nemours byla předtím provdána za jeho bratra Alfonse VI.; sňatek byl po Alfonsově sesazení (1668) prohlášen za neplatný. Alfons VI. zemřel v září 1683, ona 27. prosince 1683. Jejich dcera Isabela Luisa zemřela roku 1690. „Longuevillkou" míní Saint-Simon paní z Nemours, rozenou z Orléans-Longueville (viz kap. XIV, XVI, XVII).

prve toho, že směly jezdit do Marly, potom jíst u stolu, když tam nebyla Madame, ještě před sňatkem paní vévodkyně z Bourgogne, a nakonec jíst s ní.

Když král uděloval nová vyznamenání, a to výlučně tomu, co vzešlo z jeho osoby, zdálo se, že i on sám si zaslouží nová. Jenže v tomto ohledu bylo již všechno vyčerpáno: zopakovalo se tedy jen to, co se kdysi dělo u jeho sochy na náměstí Vítězství, když 13. srpna odpoledne odhalovali tu, která byla postavena na náměstí Vendôme.[8] Vévoda z Gesvres, guvernér Paříže, na koni v čele městské rady, tam vykonal obchůzky, úklony a ostatní obřady převzaté a napodobené z konsekrace soch římských císařů. Nebylo tam sice kadidlo ani obětní zvířata; nějaký ohled se přece musel brát na titul nejkřesťanštějšího krále. Večer byl na řece krásný ohňostroj, na který se Monsieur a Madame dívali z Louvru. Monseigneur byl — jedinkrát v životě s okázalou pompou — přítomen zasvěcení sochy na náměstí Vítězství z domu maršála z La Feuillade, který s tím nápadem přišel. Jeho syn, u krále v nemilosti, se v té době unavil výdaji, které mu ukládala otcova závěť — dávat každý večer rozsvěcovat lucerny ve čtyřech rozích onoho náměstí. Král ho jich ochotně zbavil.

Téměř současně odmítl audienci hraběti ze Sinzendorfu, nově příchozímu císařskému vyslanci, protože ten nechtěl žádat o audience u mladších synů Francie — neboť královí vyslanci ve Vídni nenavštěvují arcivévodu —, kdežto král chce, aby všechny tyto audience absolvoval hned po své. Villars, jak jsme viděli, dostal rozkaz navštívit arcivévodu, u něhož se urovnal ceremoniál, který tomu bránil, poté co doma obdržel zadostiučinění od knížete z Liechtensteinu; a tak Sinzendorfova potíž odpadla sama.

Brzy nato následovala jiná potíž. Zemřel dánský král.[9] Korunní princ, nyní král, to oznámil králi a nechtěl přijmout odpověď bez oslovení „Veličenstvo", jaké dánští králové od našich nikdy neměli a vždy se spokojili s „Jasností"; král naopak odmítl vzít smutek, který vždy nosil za korunované hlavy, i bez příbuzenství, jaké s dánským králem nemá. Takto to trvalo několik měsíců; nakonec dánský král ustoupil, přijal králův dopis s odpovědí v obvyklém stylu a král vzal smutek, jako by od smrti neuplynulo už tolik času.

Zemřela také stará vévodkyně modenská z rodu Barberini, matka vévody modenského a druhá manželka jeho otce, který z prvního manželství s Martinozziovou — sestrou matky prince de Conti, obě dcery nejstarší sestry kardinála Mazarina — měl anglickou královnu, jež dlí v Saint-Germain.[10]

8. *Ediční poznámka:* Girardonova jezdecká socha Ludvíka XIV. na náměstí Ludvíka Velikého (dnešní náměstí Vendôme) byla odhalena 13. srpna 1699; za revoluce roku 1792 byla stržena. Sochu na náměstí Vítězství dal vztyčit maršál z La Feuillade roku 1686.
9. *Ediční poznámka:* Kristián V. Dánský zemřel 25. srpna 1699; nastoupil jeho syn Frederik IV. Samotný spor o oslovení „Veličenstvo" se nám nezávisle ověřit nepodařilo.
10. *Ediční poznámka:* Lukrécie Barberiniová (1628–1699), zemřelá 24. srpna 1699 v Modeně, byla třetí manželkou vévody Františka I. d'Este a matkou Rinalda, tehdejšího vévody modenského. Saint-Simonova genealogie je zde chybná: Laura Martinozziová nebyla manželkou Františka I.,

Pan Boucherat, kancléř a strážce pečetí Francie, zemřel v Paříži ve středu 2. září odpoledne kolem osmé hodiny večerní.[11] Páni z Harlay a z Fourcy, jeho zeťové, donesli pečeti králi, který nazítří ve čtvrtek odjel přespat do Fontainebleau a pečeti si vzal s sebou.

Otec a děd pana Boucherata byli auditory účetní komory v Paříži a jeho praděd advokátem u parlamentu. Dál netřeba chodit. Měl bratra, radu parlamentu, velmi těžkopádného, který se mu velmi podobal a jehož učinil čestným radou. On sám byl nejprve korektorem účetní komory, pak radou u soudu pro petice v paláci a roku 1643 dvorním referendářem. V tomto úřadu ho poznal pan z Turenne, který k němu získal důvěru a svěřil mu své záležitosti, jež při lesku a vlivu, v nichž byl, nebylo těžké spravovat. Tato oddanost založila jeho kariéru. Pan z Turenne mu opatřil intendantury a mimořádné komise v několika velkých provinciích, kde ho silně podporoval, místo státního rady roku 1662 a místo čestného rady parlamentu roku 1671. Nespadá do rozsahu těchto Pamětí vysvětlovat, jak se stal kancléřem ve Fontainebleau na den Všech svatých 1685 po smrti pana Le Telliera. Po smrti pana z Louvois dostal „râpé“[12] kancléře řádu, jehož úřad dostal pan z Barbezieux. Bylo mu tehdy devětašedesát let a blížil se děkanství rady. Kdo by chtěl udělat kancléře z vosku, vzal by si za vzor pana Boucherata. Nikdy nebyla postava tak jako stvořená k tomu; pravdou je, že za ní nebylo třeba hledat nic jiného, a je těžké pochopit, jak se jím pan z Turenne mohl tak zhlédnout a jak tento úředník zvládl úřady, byť velmi obyčejné, jimiž prošel. Ministrem nebyl a páni z Louvois a Colbert, tehdy nejmocnější, velmi přispěli k jeho povýšení, aby se nemuseli ničeho obávat. Z první manželky, Františky Marchandové, měl paní z Fourcy a paní z Morangis; z druhé, rozené Loménieové, vdovy po jednom Nesmondovi[13] se třemi dcerami, měl jen paní z Harlay. Všichni tři zeťové byli státními rady a poslední byl zplnomocněným vyslancem při míru v Ryswicku, jak bylo řečeno v příslušném čase. Kancléři bylo při smrti čtyřiaosmdesát let. Byl už

nýbrž jeho syna Alfonse IV., a jejich dcera Marie Beatrix Modenská, choť Jakuba II., žijící v exilu v Saint-Germain, byla tedy Lukréciinou nevlastní vnučkou.

11. *Ediční poznámka:* Ludvík Boucherat se narodil v srpnu 1616, při smrti 2. září 1699 mu tedy bylo osmdesát tři, nikoli osmdesát čtyři let. Kancléřem byl od 1. listopadu 1685. 2. září 1699 byla skutečně středa.

12. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Saint-Simon dále vysvětluje, co se rozumělo „râpé“ královských řádů. „Tento název,“ píše, „je vzat od vody, kterou se přelévají vylisované hroznové matoliny, když už z nich byla vytažena všechna šťáva či mošt, tedy víno. Tato voda na matolinách kvasí, nabírá barvu a chuť slabého vína či patoků, a tomu se říká *râpé* vína. Uvidíme, že přirovnání je výstižné a název dobře použitý. Petr má například již několik let úřad v řádu, prodá jej Pavlovi a obdrží obvyklé breve. Jan se chce ozdobit řádem, aniž by rozvázal měšec. Se souhlasem krále, když je obchod s Pavlem uzavřen a ohlášen, vstoupí Jan mezi Petra a Pavla, fingovaně koupí Petrův úřad a je do něho králem přijat. Po několika týdnech podá demisi, fingovaně jej prodá Pavlovi a obdrží obvyklé breve.“ Toto veteránské breve královských řádů se nazývalo „râpé“ řádů.

13. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Druhá manželka kancléře Boucherata, Anna Františka z Loménie, nebyla vdovou po jednom Nesmondovi, nýbrž po Mikuláši Bretelovi, pánu z Grémonville, francouzském vyslanci v Benátkách, zemřelém v Paříži roku 1648.

dlouho neduživý a pan a paní z Harlay, kteří s ním bydleli, jeho sekretáři a zejména Boucher, který byl první z nich a nezapomněl ani na sebe, dělali všechno a nechávali ho všechno dělat.

Nejvíc se mluvilo o panu z Pontchartrainu, o prvním prezidentovi, o pánech Courtinovi, d'Aguesseauovi, Pomereuovi a La Reyniem, státních radech, z nichž první dva zasedali v královské finanční radě. Někteří mluvili také o pánech z Caumartinu a Voysinovi.

První prezident, jak jsme již viděli, měl od krále dvakrát slib, že bude kancléřem: poprvé jako generální prokurátor, když vymyslel onu „obouvací lžíci" — legitimaci rytíře z Longueville bez jmenování matky —, aby tak prošla legitimace dětí paní z Montespan; podruhé jako první prezident, když pro ně vymyslel onu hodnost nad pairy, tak blízkou, byť nižší, hodnosti princů krve. Ale záležitost pana z Luxembourgu kvůli přednosti, která ho bezohledně rozkmotřila s vévody a pana z La Rochefoucauld proti němu nesmírně popudila, oba sliby zmařila. Pan z La Rochefoucauld, kterému nebyly neznámé ani ty sliby, ani jejich příčina, si z toho udělal ustavičnou úlohu, jak ho v králově mysli zničit, a zasadil mu — a nijak to netajil — tolik ran šavlí, že dosáhl, oč usiloval. Nikdo z nás netajil, že mu škodí, jak jen může, a všichni se předháněli v tom, jak okázale projeví radost, když viděli, že ho tato velká naděje minula. Jeho zlost z toho byla veřejná a tak krajní, že se stal ještě naprosto nesnesitelnějším a často v hořkosti, kterou nedokázal ovládnout, vykřikoval, že ho nechají umřít v palácovém prachu. Jeho slabost byla taková, že se neudržel a o šest týdnů později si na to stěžoval králi ve Fontainebleau, kde hrál se svou obvyklou poddajností a falší oddaného služebníka. Král ho odbyl slovy a pověřením zasadit se o snížení ceny obilí v Paříži a jejím okolí, kde zdražilo, a nařídil prévôtovi kupců a policejnímu poručíkovi, aby v té věci nic nečinili bez dohody s ním. Předstíral, že je spokojen s těmi řečmi a s tímto cukrlátkem, a žil přesto stejně rozzuřený. Jeho zdraví a nakonec i hlava tím utrpěly natolik, že musel svůj úřad opustit, a padl do opovržení, poté co nabrousil spoustu nenávisti.

Pan Courtin, děkan rady, proslulý svou poctivostí a schopnostmi, mírností a příjemností ve styku a svými krásnými a důležitými vyslanectvími, se s králem vyjádřil, už když odmítl vyslanectví do Ryswicku a potom místo v královské finanční radě, že mu věk, zdraví a stav očí, o které měl brzy přijít, nedovolují myslet na nic jiného než na konec.

Pan d'Aguesseau měl mnoho ducha, ale ještě víc rozvahy a moudrosti. Vynikal v prvních intendanturách a o záležitostech psal tak, že se z jeho dopisů nikdy nedaly dělat výtahy. Jeho schopnosti byly hluboké a rozsáhlé; jeho láska k dobru vroucí, ale opatrná; jeho skromnost ve všem připomínala první a nejstarší soudce; jeho mírnost byla krajní; jeho názory spravedlivé a stručné, jakmile se jednou rozhodl — k čemuž ho však strach z nespravedlnosti a nedůvěra v sebe sama často činily příliš nerozhodným a pomalým; byl dost schopen přátelství a naprosto neschopen nenávisti; velký

a snadný pracant; přesný ve všem a nikdy neztrácel ani okamžik; celý život pevně, prostě a opravdově zbožný; osvícený ve všem a tak oddaný svým povinnostem, že nikdy nepoznal nic jiného než je a nikdy se nemísil se světem. Tolik ctností a nadání mu získalo lásku a úctu veřejnosti a velkou vážnost u krále; měl však dceru u Dcer Dětství Ježíšova, v kongregaci paní z Mondonville, kterou jezuité dokázali tak podivně zničit.[14] On i jeho žena, stejně ctnostná jako on a ještě duchaplnější, ale ne tak příjemného zevnějšku jako on, byli podezíráni z jansenismu. S touto skvrnou bylo div, že ho jeho ctnosti a nadání bez jakékoli jiné pomoci dovedly tam, kam se dostal; ale byl by to opravdový zázrak, kdyby ho dovedly dál.

Pomereu byl orel, zářící duchem a schopnostmi, který byl prvním intendantem v Bretani, měl velké a důležité komise a všude si získal velkou pověst; ale byl náladový a míval dokonce během roku krátká období, kdy jeho hlava nebyla docela v pořádku a kdy ho nikdo neviděl. Jinak to byl muž pevný, vynikající, který měl přátele a zasloužil si je. Byl velkým přítelem mého otce a zůstal i mým.

La Reynie, zničený věkem a prací, je ten, kdo úřad policejního poručíka povznesl k vážnosti a významu, jaké pak měl a jaké by si bylo přát, kdyby jej mohl vykonávat stále on; ale utopen v podrobnostech rodící se inkvizice, kterou po něm hnali stále dál, nebyl už ve věku ani ve stavu, aby se povznesl k velkým věcem a pracoval na vyšší úrovni. Jinak duch, schopnosti, moudrost, rozhled, poctivost — to vše způsobilo, že se litovalo, že takříkajíc přerostl první místo svého stavu.

Caumartin, bratranec a důvěrný přítel Pontchartrainův, takový, jakého jsem ho vylíčil, když jsem mluvil o záležitosti jeho bratra s panem z Noyonu, měl mnoho přátel, a to z vysokých kruhů; ale drzost jeho zevnějšku, která však byla jen slupkou, mu odcizovala většinu světa. Zásoba obilí, z níž byl silně obviňován v době drahoty, a různé jiné věci, z nichž se velmi dobře očistil, zanechaly v královské mysli stín, který nikdy nedokázal rozptýlit, pokud šlo o jakékoli místo. Ve Fontainebleau bylo při každé cestě velkou módou jezdit k němu do Saint-Ange, čtyři míle odtamtud, které si velmi pěkně upravil. Král, jakkoli byl vždy pánem sebe sama, se neubránil tomu, aby nějakým slovem nedal najevo, že se mu to nelíbí.

Voysin, spolu se svou ženou v přízni paní z Maintenon od té doby, co u nich bydlela při královových cestách do Flander, kde byl intendantem, ještě zdaleka nedozrál.

Pelletier de Sousy, státní rada a „ministřík" díky pravidelné práci s králem jednou týdně, díky Marly, kde mu tatáž práce vynášela nocleh, a díky vyznamenání, že se směl jako ministři ukazovat s holí v ruce a bez pláště, utrpěl újmu poctivostí svého bratra: když ten opouštěl místo generálního kontrolora a král mu na důkaz přízně navrhl, že je dá Sousymu, bratr odmítl — a to Sousyho navždy upoutalo tam, kde

14. *Ediční poznámka:* Kongregaci Dcer Dětství Ježíšova (*Filles de l'Enfance*) založila v Toulouse paní z Mondonville; roku 1686 byla na podnět jezuitů zrušena jako jansenistická. Otec, o němž je řeč, je Jindřich d'Aguesseau († 1716), otec pozdějšího kancléře.

byl. Jeho syn dostal jeho místo finančního intendanta. Král ho právem pokládal za dobře zaopatřeného a ani na okamžik na něj nepomyslel.

Jiní, kdo by měli k pečetím blízko, nebyli. Jakmile byl vyloučen první prezident, jediný skutečný soupeř, byla králova volba brzy hotova. Přispěl k ní zvyk a paní z Maintenon dovršila rozhodnutí královy náklonnosti, která byla Pontchartrainovi vždy příznivá, i v dobách mračen a mlhy.

Pan z Pontchartrainu byl vnukem prvního Phélypeauxe, který se stal státním sekretářem na místě Forgeta, pána z Fresne, tři týdny před tragickou smrtí Jindřicha IV., díky vlivu královny, manželky Jindřicha IV., jejímž byl sekretářem. Zemřel roku 1621 během obléhání Montaubanu.[15]

Jeho syn dostal jeho úřad; ale jelikož mu bylo teprve osm let, vykonával jej na základě pověření d'Herbault, starší bratr jeho otce, a pak si jej dal udělit natrvalo a synovce o něj připravil. La Vrillière, jeho syn, jej měl po něm a úřad jim zůstal z otce na syna. Připravený synovec byl radou parlamentu, pak prezidentem účetní komory v Paříži a v tomto úřadu roku 1685 zemřel. Byl jedním ze soudců pana Fouqueta, které vybrali z různých nejvyšších soudních dvorů království. Jeho poctivost nepovolila lichotkám ani hrozbám pánů Colberta, Le Telliera a z Louvois, spojených ke zkáze superintendanta. Nenašel důvod k jeho odsouzení, a tímto velkým činem se zničil bez nápravy. Byl chudý; všechna jeho touha i touha jeho syna, o němž je tu řeč, byla, aby jeho úřad připadl synovi, až se ho vzdá. Pomsta ministrů byla zase neoblomná a nikdy k tomu nedostal souhlas; takže tento syn zůstal osmnáct let radou u soudu pro petice v paláci bez naděje na jakékoli jiné postavení. Často jsem ho to slyšel říkat a jak ho trápilo, že byl vyloučen z nástupnictví v otcově úřadu. Bydlel u otce se svou ženou, dcerou Maupeoua, prezidenta vyšetřovacího senátu; měli pro oba jen jeden kočár a on měl pracovnu, do níž se vcházelo přímo ze schodiště bez jakékoli předsíně, a spali ve druhém patře. Jeho matka, zemřelá roku 1653, byla dcerou slavného Talona, generálního advokáta u parlamentu a pak státního rady, který zanechal tak zajímavé a vzácné Paměti o nepokojích za královy nezletilosti, psané téměř formou deníku.

Můj otec byl přítelem Talonů i Phélypeauxů a on i má matka stokrát viděli pány z Pontchartrainu, otce i syna, žít tak, jak to popisuji. Syn měl bratra a dvě sestry. Bratr byl radou velké rady, pak dvorním referendářem, dobrý člověk a velmi čestný muž, který by však zůstal dvorním referendářem celý život, nebýt kariéry svého staršího bratra, který z něj udělal státního radu a intendanta Paříže. Sestry se provdaly: starší za pana Bignona, generálního advokáta u parlamentu po jeho slavném otci, později státního radu — toho, který z přátelství a bez příbuzenství chtěl být

15. *Ediční poznámka:* Pavel Phélypeaux z Pontchartrainu (1569–1621), státní sekretář od roku 1610, onemocněl při obléhání Montaubanu a zemřel v Castelsarrasinu. Kancléřova kariéra: první prezident parlamentu v Rennes 1677, finanční intendant 1687, generální kontrolor financí 1689, státní sekretář pro námořnictvo a králův dům a ministr státu 1690, kancléř 1699–1714.

mým poručníkem, když jsem se po smrti své sestry stal jejím univerzálním dědicem. Druhá sestra se provdala za pana Haberta de Montmort, radu parlamentu, syna toho, který byl jedním z prvních členů Francouzské akademie, když ji kardinál z Richelieu zakládal. Ta zemřela bez dětí již roku 1661. Druhá zemřela roku 1690 a nedočkala se bratrova vzestupu; bratr ji tak něžně miloval, že vždy zacházel s jejími dětmi jako se svými, dva z nich učinil státními rady a dalšího duchovním státním radou, a za svého vzestupu žil až do jeho smrti důvěrně a s úctou se svým švagrem panem Bignonem. Tak nezámožná a tak odstrčená byla tato rodina, že když otec roku 1685 zemřel, nepolepšili si o mnoho.

Ač jen prostý rada u soudu pro petice v paláci a nežijící v přátelství s La Vrillièrem ani s Châteauneufem, jeho synem, jedinými, od nichž by mohl získat nějaký lesk — neboť jim nemohl odpustit úřad státního sekretáře —, vynikal Pontchartrain, rozený galán s ohněm a půvabem ducha, jaký jsem neviděl u nikoho jiného kromě pana z La Trappe, v salonech a společnostech, které mu byly dostupné, a ještě víc svými schopnostmi, velkou pohotovostí a pilností v paláci. Mnohokrát jsem ho slyšel říkat, že jeho vzdušným zámkem bylo dosáhnout s věkem místa čestného rady parlamentu a mít dům v ambitu Notre-Dame. Tak žil až do roku 1677, kdy se uprázdnilo místo prvního prezidenta parlamentu v Rennes a kdy je záležitosti provincie pro obtížnost obsazení nechaly dosti dlouho neobsazené. Pan Colbert, který si ze svého postavení velmi přál, aby bylo dobře obsazeno — kvůli stavům, na nichž je první prezident Bretaně vždy druhým královským komisařem, a aby měl muže, od něhož by mohl dostávat rady o tom, co se děje v obchodě této tak námořní provincie —, o tom často rozmlouval ve své pracovně se svými nejdůvěrnějšími. Mezi ně patřil Hotman, kterého učinil finančním intendantem a intendantem Paříže a v jehož schopnosti měl velkou důvěru.

Hotman měl za ženu jednu Colbertovou, sestřenici Villacerfa a Saint-Pouange, která však, nejsouc jako oni dcerou sestry pana Le Telliera, zůstala se svým mužem velmi oddána panu Colbertovi, jemuž byla, stejně jako oni, sestřenicí z druhého kolena. Hotman byl muž, který se nebál říci svůj názor, a navzdory nechuti pana Colberta k Pontchartrainovi a celé jeho rodině, o níž věděl, mu navrhl jeho syna jako toho, koho pokládá za nejvhodnějšího prvního prezidenta v Rennes. Řekl o něm tolik dobrého z toho, co o něm věděl, že pana Colberta přesvědčil. Tak tedy nepřítel Pontchartrainův vytáhl jeho syna z bláta z jakési nutnosti. Jejich překvapení bylo veliké a vzrostlo, když se dozvěděli, že to štěstí dluží Hotmanovi, s nímž nebyli nijak spjati. Tak málo na ten úřad mysleli, že je finanční obtíže s jeho převzetím málem přiměly odmítnout. Přátelé jim vyčinili a povzbudili je; a tak se Pontchartrain ocitl v Bretani. Hotman, který zemřel bez dětí roku 1683, měl čas se volbou, kterou navrhl, pochlubit; Pontchartrain tam postavil parlament i soudnictví na zcela jiný základ, než na jakém byly, vykonával všechny funkce intendanta v provincii, která tehdy ještě žádného intendanta nestrpěla, uvedl vše do pořádku a byl všude oblíben. Měl

velké spory v záležitostech s vévodou z Chaulnes, který byl v Bretani zbožňován a nebyl zvyklý, aby se do čehokoli v zemi míchal někdo jiný než on a stavy, jimž vládl.

Viděli jsme na svém místě, že pan Pelletier, generální kontrolor financí, ho odtud roku 1687 vytáhl a učinil finančním intendantem, jenž pod ním vedl finance celé, dokud je držel, a jak mu je roku 1689, když chtěl tento namáhavý úřad opustit, dal předat. Pontchartrain se jen se vší námahou dal přemluvit k přijetí, a místo vděčnosti, kterou dlužil Pelletierovi za tak velký krok, se na něho zlobil, řekl mu to a nikdy mu to nedokázal odpustit: je hoden úcty, že se bál funkcí tak lákavých pro tolik jiných, které s sebou nesou bohatství, moc a přízeň; velmi zasluhuje výtky — nemohu to nepřiznat —, že víc než nechuť k financím nepocítil, z jaké slepé uličky osudu ho Pelletier vytáhl, na jaké místo a do jakého postavení ho jeho přátelství a poctivost dostaly, a to na úkor jeho vlastního bratra. O rok později smrt Seignelayova naplnila jeho přání, když byl ustanoven v jeho úřadu státního sekretáře s resortem námořnictva a králova domu. Tehdy naléhal, aby byl zbaven financí. Teprve však do nich vstoupil jako hlava a také válka teprve začínala. Jako muž ducha si dobře rozuměl s panem z Louvois, který nikoho jiného ve financích nechtěl, a paní z Maintenon, které se on i jeho žena stejně zalíbili, měla ke změně ještě dál. Generální kontrolor byl ze všech ministrů ten, jemuž se nejvíc dvořila. Měla na tom hlavní zájem kvůli tisíci záležitostem, které protežovala, a aby u krále mohla dosáhnout všeho, co vedlo k vzdalování či přibližování lidí a věcí podle jejího gusta, protože právě on míval obvykle hlavní vliv. Nikdo nebyl k tomuto druhu manévrů vhodnější než Pontchartrain. Byl to velmi malý muž, hubený, dobře stavěný ve své malé postavě, s fyziognomií, z níž neustále vylétaly jiskry ohně a ducha a která skrývala mnohem víc, než slibovala. Nikdy nebylo vidět takovou rychlost chápání, takovou lehkost a příjemnost v rozhovoru, takovou přesnost a pohotovost odpovědí, takovou snadnost a důkladnost v práci, takovou rychlost vyřizování, tak okamžité poznání lidí ani větší obratnost v zacházení s nimi. Při těch vlastnostech nad vším převládala osvícená prostota a moudrá veselost, díky nimž byl okouzlující v drobnostech i v záležitostech. Jeho čistotnost byla neobyčejná a vztahovala se na všechno, a přes všechnu jeho galantnost, která mu v duchu vydržela až do konce, měl mnoho zbožnosti, dobroty a — dodám — spravedlnosti před financemi i po nich, a i při jejich správě, nakolik ji snesla. Sám přiznával, jak je to obtížné, a to mu finance tolik ztěžovalo, a často se o tom s hořkostí vyjadřoval stranám, které mu ji předhazovaly. Proto je také často chtěl opustit, a jen lstí je ho jeho žena přiměla podržet, když ho žádala o odklad tu dvou, tu čtyř, tu osmi dní.

Byla to žena velkého rozumu, moudrá, spolehlivá, osvíceného, vyrovnaného, důsledného a prostého chování, která neměla nic měšťáckého kromě postavy; štědrá, galantní ve svých darech i v umění vymýšlet a pořádat slavnosti; ušlechtilá, nádherná do krajnosti a přitom hospodárná a obdivuhodně pořádná. Nikdo — a je to překvapivé — neznal lépe dvůr a lidi než ona a nikdo neměl, stejně jako její muž,

víc obratnosti a půvabu v duchu. Byla mu velkou oporou v radách i v jednání, a on měl dost rozumu, aby to poznal a využil; jejich svazek byl vždy důvěrný. Její zbožnost byla vždy velkým základem ctnosti, který stále rostl, vedl ji k četbě a modlitbě, přiměl ji ujímat se, kdykoli mohla, všemožných dobrých skutků a učinil z ní matku chudých; přitom byla veselá a velmi dobrá společnice, oba vnášeli do rozhovoru mnoho a měli daleko ke tlachání, oba byli velmi schopni přátelství a on i pomoci a škodit. Co dali chudým, je neuvěřitelné: paní z Pontchartrainu měla oči i ruce vždy otevřené jejich potřebám, vždy hledala stydlivé chudé, šlechtice a šlechtičny v nouzi, dívky v nebezpečí, aby je vytrhla z nebezpečí a trápení, jedny provdala nebo umístila, jiným dávala penze, a to vše v nejhlubší tajnosti. Kromě velkých pravidelných částek pro chudé ve své farnosti byli všude vynalézaví v pomoci; a tu obratnost a galantnost, kterou měla v duchu, vynakládala celou na pomoc lidem, kteří skrývali své potřeby, a dělala, že o nich sama neví. Byla to tlustá žena, velmi ošklivá, a to ošklivostí nízkou a hrubou, a měla přesto své nálady, které krotila, jak jen mohla. Nikdy nebylo lepších příbuzných ani lepších přátel než tento pár, ani lidí zdvořilejších — dalo by se dodat, že občas i uctivějších —, kteří by si lépe pamatovali, kým jsou a kým jsou druzí, přes onen kvas, který do všeho přimíchává přízeň, moc a úřady.

Dlouho byli s paní z Maintenon výborně zadobře; ale postupně nastaly chlady mezi ní a Pontchartrainem, s nímž nedokázala zacházet tak snadno, jak chtěla. Jeho žena, kterou měla vždy a za všech okolností ráda, se snažila učinit Pontchartraina povolnějším, a z lásky k ní paní z Maintenon snášela jeho neústupnosti, které by nikomu jinému nikdy neprominula; ale klubko narostlo natolik, že byla ráda, když se ho mohla čestně zbavit pečetěmi. Ministrem státu se stal velmi brzy poté, co se stal státním sekretářem; četl dost na to, aby byl poučen o mnoha věcech, přes svou pilnost a horlivost ve funkcích i zálibu ve světě a dobré společnosti. Byl vychován v parlamentu a v jeho zásadách, jejichž otrokem nebyl ani zdaleka; ale převzal z nich to dobré o zásadách Francie vůči Římu. Tyto věci, které se v radě často objevovaly v různých podobách, mu v žádné z nich neunikly. Nesmírná snadnost jeho chápání a hbitá, pevná a silná výmluvnost v těchto věcech často zraňovaly vévodu z Beauvilliers, jehož rozum a svědomí se v těchto věcech nemohly shodnout a který byl v hrubých rysech vždy pro zásady Francie, ale v podrobnostech se od nich vždy odchyloval ve prospěch Říma. To je proti sobě rozhořčilo, a někdy až k neslušnosti ze strany Pontchartraina, který, maje víc základu než vévoda, ho při takových příležitostech nešetřil, a učinilo je nepřáteli, nakolik jimi mohou být poctiví lidé. Nesmírné množství zřizovaných úřadů a mimořádných finančních opatření, k nimž válečná nutnost donutila, padlo zčásti přece jen na Pontchartraina, a právě to ho neustále nutkalo opustit finance. Naléhalo se na něj, aby zavedl kapitaci a desátek,[16]

16. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Daň zvaná desátek (*dixième*) spočívala v desetině příjmů všeho druhu; podléhali jí všichni Francouzi, šlechtici i nešlechtici. — *Ediční poznámka:* Kapitace byla

vymyšlené oba mocným Bâvillem, pánem Languedocu pod jménem intendanta, který je neustále navrhoval, aby se zalíbil. Pontchartrain pocítil hrůzu ze dvou daní, které by díky snadnosti, s níž se dají uložit a zvyšovat, byly trvalé a nesmírně tíživé. Tu druhou zamítl, aniž by dovolil o ní v radě jednat; té první se vyhnout nemohl.

V tentýž den, kdy Boucherat odpoledne zemřel — byla to, jak jsem uvedl, středa, předvečer králova odjezdu do Fontainebleau —, nikdo už od rána nevěřil, že přežije den. Když král vycházel z rady, řekl Pontchartrainovi, který z ní vycházel poslední: „Byl byste rád kancléřem Francie?“ — „Sire,“ odpověděl, „jestliže jsem vás nejednou naléhavě žádal, abyste mě zbavil financí, abych zůstal jen ministrem a státním sekretářem, můžete si představit, jak rád bych je opustil pro nejvyšší místo, jehož mohu dosáhnout.“ — „Nuže,“ řekl král, „nemluvte o tom s nikým, bez výjimky; ale zemřeli kancléř, jak je možná už v tuto chvíli mrtev, učiním vás kancléřem a váš syn bude státním sekretářem v titulu a bude úřad plně vykonávat. Na této cestě budete dál bydlet ve svém obvyklém bytě, protože jsem byty kancléřství, kam jsem dobře viděl, že kancléř nepřijede, rozdal, a bylo by mi nepříjemné přestěhovávat ty, které jsem tam ubytoval.“ Pontchartrain objal králova kolena, využil příležitosti požádat o zachování svého bytu na zámku ve Versailles a dosáhl toho a odešel v největší radosti, jakou kdy pocítil — ani ne tak z toho, že bude kancléřem, ač ho to zahrnulo štěstím, jak jsem ho slyšel říkat, jako z toho, že bude zbaven břemene financí, které se mu i přes mír stávalo den ode dne nesnesitelnějším. Tak to trvalo od středy do soboty, kdy měl Pontchartrain dorazit do Fontainebleau. Ten večer, když král vcházel k paní z Maintenon, řekl maršálovi z Villeroy, kapitánovi gard ve službě, ať dá u Pontchartraina vyřídit, aby za ním přišel, jakmile dorazí. Pontchartrain tam šel hned a vyšel odtamtud jako kancléř Francie.[17] Byli jsme v divadle, když tam přišel důstojník gard říci maršálovi z Villeroy, že král dal přinést pečeti k paní z Maintenon a že bylo vidět, jak je odtamtud pan z Pontchartrainu odnáší k sobě. Očekávalo se to u něj víc než u kohokoli jiného. Veškerá pozornost se obrátila k tomu, kdo bude generálním kontrolorem; nečekalo se dlouho.

zavedena roku 1695 (viz Tom 1, kap. XIV), desátek až roku 1710 za generálního kontrolora Desmaretse, tedy dávno po Pontchartrainově odchodu z financí.

17. *Ediční poznámka:* Pontchartrain byl jmenován kancléřem v sobotu 5. září 1699 ve Fontainebleau; generálním kontrolorem financí se zároveň stal Chamillart (viz následující kapitola). Srov. poznámku o „paní kancléřce“ v kap. XV.

Kapitola devatenáctá

Ještě téhož večera, když vstal od večeře, řekl král ve svém kabinetu Monseigneurovi a Monsieurovi, že vlastní rukou napsal Chamillartovi lístek, poslaný po jednom ze služebníků paní z Maintenon, v němž mu oznamuje, že mu dává místo generálního kontrolora. Rozšířilo se to při uléhání a odtud po celém dvoře. Posel Chamillarta v Paříži nezastihl a jel ho hledat do Montfermeilu, čtyři míle odtud, směrem na Chelles a Livry. Chamillart přijel nazítří, v neděli odpoledne.[1]

Byl to vysoký muž, který chodil kolébavě a jehož otevřená fyziognomie nevyjadřovala nic než mírnost a dobrotu — a slib, který dávala, dokonale plnila. Jeho otec, dvorní referendář, zemřel roku 1675 jako intendant v Caen, kde byl téměř deset let. Následujícího roku se syn stal radou parlamentu. Byl rozvážný, pilný, nepříliš bystrý a vždy měl rád dobrou společnost. Byl příjemný ve styku a velmi čestný muž. Měl rád hru, ovšem společenskou, a hrál dobře všechny hry. To ho trochu uvedlo do světa mimo jeho úřednický stav; jeho štěstím však bylo, že vynikal v kulečníku. Král, kterého tato hra velmi bavila a který ji měl v oblibě velmi dlouho, hrával téměř každý zimní večer partie s panem z Vendôme a s panem Velkým a tu s maršálem z Villeroy, tu s vévodou z Grammontu. Ti se dozvěděli, že Chamillart hraje velmi dobře, a chtěli to v Paříži vyzkoušet. Byli s ním tak spokojeni, že o něm řekli králi a vychválili ho tolik, že král panu Velkému řekl, ať ho přivede, až pojede příště do Paříže. Přišel tedy, a král shledal, že se o něm nepřehánělo. Pan z Vendôme a pan Velký si ho oblíbili a vzali pod ochranu ještě víc než ti druzí dva a zařídili, že byl jednou provždy připuštěn ke královské partii, v níž byl ze všech nejlepší. Choval se tam tak skromně a tak dobře, že se zalíbil králi i dvořanům, kteří ho předháněli v ochraně, místo aby se mu posmívali, jak se to stává neznámému nováčkovi z města. Král si ho oblíbil čím dál víc a mluvil o něm tolik s paní z Maintenon, že ho chtěla vidět.

1. *Ediční poznámka:* Michel Chamillart (1652–1721) byl jmenován generálním kontrolorem financí 5. září 1699 (sobota), týž den, kdy se Pontchartrain stal kancléřem; „nazítří v neděli" je tedy 6. září. Jeho kariéra podle pramenů: rada parlamentu 1676, dvorní referendář 1686, intendant v Rouenu od ledna 1689, finanční intendant 1690 (nikoli 1689, jak píše Saint-Simon); generálním kontrolorem byl do roku 1708 a od roku 1701 zároveň státním sekretářem pro válku. Jeho otec Guy Chamillart zemřel roku 1675 jako intendant v Caen. Manželka Alžběta Tereza Le Rebours byla skutečně jeho sestřenicí.

Obstál u ní tak dobře, že mu — snad aby vyhověla králově zálibě — řekla, ať k ní občas přichází, a nakonec si ho oblíbila přinejmenším stejně jako král.

Přes své ustavičné cesty do Versailles, kde nepřespával, docházel ráno pilně do paláce a dál tam referoval spory. To mu získalo náklonnost kolegů, kteří mu byli vděčni, že dělá své řemeslo jako jeden z nich a žije s nimi po starém, aniž propadl drzosti, jež u mnoha lidí vyznamenání často provází; a to mu přičetli k dobru i u dvora a u krále. Postupně získal přátele a král chtěl, aby se stal dvorním referendářem, aby byl volnější a mohl být snáze povýšen. Tehdy mu dal byt na zámku, věc pro člověka jeho druhu velmi neobvyklou, ba ojedinělou. Bylo to roku 1686. O tři roky později byl jmenován intendantem v Rouenu. Prosil krále, s nímž už mluvil velmi volně, aby ho od sebe nevzdaloval; král mu však řekl, že právě proto ho posílá do Rouenu, který je tak blízko, a dovolil mu občas přijet strávit šest týdnů ve Versailles. Bral ho s sebou do Marly a přibíral ho do své hry v brelan a do jiných. Chamillart si vzal společníky, protože se hrálo vysoko; měl štěstí.

Po třech letech intendantury, během nichž nezpychl o nic víc než v parlamentu, se uprázdnilo místo finančního intendanta a král mu je dal z vlastního podnětu roku 1689; zůstal v něm, jak vidno, deset let, a u krále stále na stejné noze, ačkoli kulečník už nebyl v módě. Od té doby, co se usadil v Paříži a u dvora, se paní z Maintenon tak dobře věnoval, že si ho vybrala ke správě příjmů a všech světských záležitostí Saint-Cyru, což ho s ní uvádělo do ustavičného styku. Získal si u dvora mnoho přátel: pan z Chevreuse, jehož pozemky sahaly vévodstvím Chevreuse a Montfort skoro až k Versailles, uzavřel a stále uzavíral s domem v Saint-Cyru různé směny, do nichž vstoupili král i paní z Maintenon, a měl mnoho pozemků sousedících s jejich, ba do nich vklíněných. To dalo Chamillartovi příležitost s ním často pracovat a opravdu si získat jeho přátelství i přátelství vévody z Beauvilliers, které trvalo po celý jejich život. Při tolika oporách, zejména saint-cyrské, a při ochraně paní z Maintenon, pro niž bylo tak velkým zájmem mít generálního kontrolora zcela svého, se o této volbě ani na okamžik neváhalo a král se jí veřejně chlubil.

Vykonával tento úřad s mírností, trpělivostí a vlídností, jaké v něm byly neznámé a jimiž si získal všechny, kdo s ním měli co do činění. Nedal se odradit těmi nejhloupějšími návrhy ani nejnesmyslnějšími a nejčastěji opakovanými žádostmi; přispívala k tomu jeho povaha, flegma, které nikdy nezklamalo, ale nemělo v sobě nic odpudivého: způsob, jakým odmítal, přesvědčoval o tom, jak ho to mrzí, a způsob, jakým vyhověl, dodával laskavosti ještě na půvabu. Vskutku byl nesmírně nakloněn vyjít vstříc a posloužit a velmi nerad by komukoli způsobil sebemenší nepříjemnost. Finanční intendanti, jejichž zlost, že se z jejich mladšího kolegy stal jejich pán, jeho způsoby otupily, ho vášnivě milovali, a jeho úředníci i finančníci ho zbožňovali. Celý dvůr ho měl rád stejně pro jeho snadnou dostupnost, zdvořilost a nekonečné množství služeb, a král mu stále projevoval náklonnost, kterou lze nazvat přátelskou a která den ode dne rostla. On a jeho žena byli dětmi dvou sester. Byla ctnostná a

velmi zdvořilá; ale neuměla nic než hrát, a to bez záliby, jen proto, že neuměla nic jiného dělat ani říkat, když se každého zeptala, jak se má: dvůr ji nedokázal vytvarovat, a abych řekl pravdu, byla to nejlepší a nejhloupější žena na světě a svému muži naprosto k ničemu.

Až na svého syna, tehdy ještě dítě, neměl Chamillart v rodině štěstí; neštěstí velké pro každého, ale krajní pro ministra, který nemá na nic čas a potřebuje především, aby se udržel a mohl jednat, mít kolem sebe skupinu, která shromažďuje a získává lidi, která je každou chvíli zpravena o intrikách, o tom, co se děje, i o denních historkách, která umí uvažovat a kombinovat a je schopna ho každý den dvěma slovy uvést do obrazu o všem. Měl dva bratry ještě hloupější než jeho žena, a ten druhý spojoval svrchovanou drzost se vznešenou pitomostí; oba si z nich navzdory přízni lidé neustále a otevřeně tropili posměch. Jeden byl biskupem v Dolu, kterého učinil biskupem v Senlis a jemuž chyběl už jen dětský čepeček a vlající rukávy; jinak dobrý člověk a dobrý kněz, kterého bylo třeba poslat do Mende nebo do nějakého podobného bohatého biskupství na konci království. Druhého, který sloužil u námořnictva, převedl na souš a oženil ho s dcerou Guyetovou, dobře urostlou, rozumnou a rozvážnou; její otec, který byl finančním intendantem, byl však hlupák a nafoukaný drzoun a její matka jízlivá hlava, která se pokládala za zázrak. Tento zeť, jemuž to navíc v hlavě nebylo docela v pořádku, s nimi žil velmi špatně.[2] Rebours, bratranec Chamillarta i jeho ženy, pracoval nejprve pod ním a pak se stal finančním intendantem. Byl to, myslím, pravý vzor markýze Mascarilla[3] a v jádru velmi drzý. Abbé z La Proustière, rovněž jejich bratranec, zastával za neschopnou paní Chamillartovou domácnost, záležitosti a domácí pořádek: byl to nejlepší člověk na světě, nejvíc na svém místě a nejuctivější, ale velký žvanil, který jen velmi zřídka věděl, co říká, ba i co chce říct. S takovým okolím bylo třeba všeho přátelství krále a paní z Maintenon, aby udrželi Chamillarta, jehož nadání nevynahrazovalo domácí oporu. Postihlo ho ještě jiné, velmi zvláštní neštěstí.

Dreux a on byli rady v téže komoře a důvěrnými přáteli; Dreux byl velmi bohatý a Chamillart velmi málo zámožný. Jejich ženy porodily současně, jedna syna, druhá dceru. Dreux z přátelství požádal Chamillarta, aby z nich udělali pár. Chamillart, ve věku, kdy mohl mít další děti, mu to rozmlouval s tím, že než budou ty právě narozené děti ve věku k sňatku, najde se svým majetkem partie mnohem vhodnější než jeho dcera. Dreux, přímý a upřímný muž, který měl Chamillarta rád, trval na svém tak dlouho, až si vzájemně dali slovo.

Během let se kolo štěstí otočilo. Dreux zůstal radou parlamentu a Chamillart se stal vším, co jsme právě viděli, ale zůstali stále důvěrnými přáteli. Sedm nebo osm

2. *Ediční poznámka:* Jan František Chamillart (1657–1714) byl biskupem v Dolu 1692–1702, poté v Senlis; roku 1702 byl dokonce zvolen do Francouzské akademie. Jeroným, hrabě z Chamillartu, se oženil s Philibertou Guyetovou až 3. března 1702; Saint-Simon zde předbíhá.
3. *Vysvětlivka:* Mascarille — domýšlivý sluha, převlečený za markýze, z Molièrovy komedie *Směšné preciózky* (1659), typ nafoukaného a směšného ctitele.

měsíců předtím, než se Chamillart stal generálním kontrolorem, šel za Dreuxem a přátelsky mu řekl, že jejich děti jsou ve věku k sňatku a že je čas dostát danému slovu. Dreux, hluboce dojat návrhem, který byl vzhledem k Chamillartovu postavení tak nepoměrný k jeho vlastnímu a který udělal štěstí jeho syna, učinil vše, co čestný muž učinit může, aby ho odvrátil od věci, která už nebyla v obvyklých poměrech a která by v budoucnu působila jeho rodině nesnáze; vrátil mu slovo, odmítl a řekl, že je to on, kdo slovo porušuje, protože je porušit chce. Tento zápas přátelství a poctivosti trval na obou stranách několik dní. Nakonec zvítězil Chamillart, pevně rozhodnutý rozdělit se o své štěstí s přítelem, a sňatek se uskutečnil.[4] Pro zetě získal souhlas ke koupi burgundského pěšího pluku a brzy po svém vzestupu i souhlas k úřadu velmistra ceremonií, který mu prodal Blainville; a král vzal tento úřad za záminku, aby paní Dreuxová směla jezdit v kočárech a jíst s paní vévodkyní z Bourgogne. Je to první příklad, kdy dvě měšťanská jména sama od sebe, a bez záminky nějakého panství, přijala titul markýze a hraběte; neboť hned nato se z pana Dreuxe stal pan markýz z Dreux[5] a z Chamillartova bratra pan hrabě z Chamillartu — tak přízeň vždy přeplácí i ty nejbláznivější novoty, které nízkost světa vytváří a přijímá. Tento nový markýz se ukázal jako velmi řádný člověk, ale hloupý, nevýrazný, hrubý a časem troufalý, drzý a ještě něco horšího, aniž by se zbavil nízkostí svého stavu a výchovy. Jeho žena nebyla šťastná ani skrze něho, ani s ním, ačkoli by si to nekonečně zasloužila: velká mírnost, mnoho ctnosti a rozvahy, mnoho ducha a časem i znalosti světa a lidí, obratnost, ale bez čehokoli zlého, a vždy tak na svém místě, že si získala lásku všech, i nepřátel svého otce, a vzbuzovala takový soucit, že byla vždy a za všech dob všude vítána a zacházelo se s ní s velmi výrazným osobním vyznamenáním.

Nemohu Chamillarta opustit, aniž bych vylíčil jeden jeho čin, který si, ač sem nepatří a měl být vyprávěn dříve, zaslouží nezapomenutí. Stalo se to v době, kdy byl radou parlamentu a hrával s králem kulečník třikrát týdně, aniž přespával ve Versailles. To mu velmi narušovalo dny i hodiny, aniž ho to, jak jsem řekl, odvádělo od pilnosti v paláci. V té době tam referoval jeden spor. Ten, kdo jej prohrál, k němu přišel prosit o slitování. Chamillart ho s oním darem klidu a trpělivosti, který měl, nechal vylít si srdce. Stěžovatel ve své řeči zdůrazňoval jednu listinu, která mu měla spor vyhrát a s níž dosud nechápal, jak mohl prohrát. Opakoval ji tolikrát, že si Chamillart vzpomněl, že ji neviděl, a řekl mu, že ji nepředložil. Onen muž křičel ještě hlasitěji, že ano. Když na tom Chamillart trval a on také, vzal Chamillart spisy, které tam byly, protože rozsudek byl teprve podepsán; prohlédli je a listina se v nich sku-

4. *Ediční poznámka:* Tomáš Dreux, pozdější markýz z Dreux-Brézé, se oženil s Kateřinou Angelikou Chamillartovou (1683–1739) podle genealogických pramenů v červnu 1698 (jiné uvádějí 1699). Úřad velmistra ceremonií převzal po Julesovi Armandovi Colbertovi, markýzi z Blainville, roku 1701.
5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz na konci svazku poznámku pánů z Dreux-Nancré a z Dreux-Brézé, která dokazuje, že pan z Dreux pocházel z velkého a starobylého rodu (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 2, č. III).

tečně našla. Muž se začal zoufat, a Chamillart zatím listinu četl a prosil ho o chvilku trpělivosti. Když ji dobře přečetl a znovu přečetl, řekl mu: „Máte pravdu, neznal jsem ji a nechápu, jak mi mohla uniknout: rozhoduje ve váš prospěch. Požadoval jste dvacet tisíc liber a byl jste s tím mou vinou odmítnut; je na mně, abych vám je zaplatil. Přijďte pozítří." Onen muž byl tak překvapen, že mu museli zopakovat, co právě slyšel; pozítří přišel. Chamillart mezitím zpeněžil vše, co měl, a zbytek si vypůjčil. Vyplatil mu dvacet tisíc liber, požádal ho o mlčení a propustil ho; z té příhody však pochopil, že zkoumání spisů a referování sporů se nesnese s kulečníkem třikrát týdně. Nebyl proto o nic méně pilný v paláci ani méně pozorný k dobrému souzení, ale už nechtěl být zpravodajem v žádné věci; věci, jimiž byl pověřen, vrátil kanceláři a požádal předsedu, aby jimi pověřil jiné. To se nazývá krásný, pohotový a velký čin soudce, a tím spíše soudce, který byl tehdy ve svých záležitostech tak stísněný.

Monseigneur bydlel ve Fontainebleau v bytě vklíněném mezi jiné, který se mu nelíbil. Zatoužil po sousedních bytech pánů du Maine a z Toulouse, dole v Oválném nádvoří; král je však nechtěl vystěhovat. Slíbil Monseigneurovi na příští rok jiný byt a Monseigneur musel zatím zůstat ve svém. Byt královny matky by se mu hodil nejlépe ze všech, ale ten byl po celou dobu uprostřed každé cesty obsazen, i tentokrát anglickým králem a královnou, a zbytek času zůstával prázdný.

Do Fontainebleau přijela z hlubin Slezska jedna princezna z rodu Württemberského, ze vzdálené větve Montbéliard-Olešnice — a právě toto knížectví Olešnice leží ve Slezsku.[6] Před šesti měsíci jí zemřel otec, a aniž věděla, že pan z Chaulnes se svou matkou, dědičkou z Picquigny, všechno odkázali druhému synovi pana z Chevreuse pro případ, že zemře bezdětný, přijela ujmout se dědictví po rodu Ailly, z něhož pocházela její matka. Byla ve smutku, až z něj šel strach, jezdila jen v kočáře potaženém černým suknem jako vdovy, bez erbů, s koňmi pokrytými čabrakami s bílými kříži až k zemi, její lidé v dlouhých pláštích a s vlečícími se smutečními flóry. Ptali se jí, za koho takový velký smutek nosí. „Ach," odpověděla se vzlykotem, ať pravým, či předstíraným, „za monseigneura mého papá." Připadalo to tak směšné, že se jí každý ptal znovu, aby dostal tutéž odpověď; takoví jsou Francouzi. To, co jim připadalo tak směšné a co v našich uších skutečně směšné bylo, směšné o sobě bylo jen napůl. Nikdo ani trochu význačný — i když má velmi daleko k postavení svrchovaných německých rodů — neřekne německy o svých příbuzných jinak než „pan můj otec, paní má matka, slečna má sestra, pan můj bratr, pan můj strýc, paní má teta, pan můj bratranec", a vynechat „pan" či „paní" by byla hrubost podobná tomu, jako by si u nás někdo tykal. „Monseigneur" v němčině neexistuje; směšné

6. *Vysvětlivka:* Chéruelova edice má „Montbéliard-Eltz"; míněna je slezská větev Württemberků v Olešnici (něm. Oels, dnes Oleśnica v Polsku), vzniklá sňatkem württemberského prince s dědičkou tamních knížat z rodu Poděbradů — zajímavé propojení s českými dějinami. Totožnost této princezny ani její matky z rodu Ailly se nám v dostupných pramenech ověřit nepodařilo.

bylo to „papá“, zvlášť u té dobré Němky, které bylo mezi padesáti a šedesáti lety; ale to spolu se vzlyky a pohřebním povozem dovršilo směšnost.

Viděla krále ráno na chvilku, potom paní vévodkyni z Bourgogne, které král vzkázal, ať ji políbí a posadí jako poslední ze všech vévodkyň; a Sainctot, uvaděč vyslanců, ji z králova rozkazu všude provázel. Představila ji vévodkyně du Lude; zůstala dva dny ve Fontainebleau a čtrnáct dní v Paříži a pak odjela, jak přijela.

Paní kancléřka si v sobotu 19. září vzala taburetku při toaletě paní vévodkyně z Bourgogne a po ní ji následovala do kabinetu, kde byla v kruhu audience jistého abbé Rinininho. Vévodkyně du Lude, její přítelkyně a ještě víc přítelkyně úřadů a přízně, to potichu zařídila, aby tuto taburetku rozšířila. Král, když se to dozvěděl, jí pořádně vyčinil a upozornil kancléře, že jeho žena provedla hloupost a že by nebyl rád, kdyby ji opakovala; a ona se toho také napříště dobře vyvarovala. U dvora to způsobilo velký rozruch. Aby se tomu rozumělo, je třeba sáhnout hodně daleko zpět a vědět, že žádný korunní úřad nedává taburetku manželce svého nositele, ani úřad konetábla ne.

Kancléř Séguier dal svou velmi bohatou starší dceru velmi chudé partii, která by si na ni jinak ani nedělala nárok. Byl to otec vévody a kardinála z Coislinu; učinil tak, aby se zalíbil kardinálovi z Richelieu, nejlepšímu příbuznému na světě, který byl bratrancem pana z Coislinu, učinil ho rytířem řádu a generálním plukovníkem Švýcarů a jehož sestry provdal — jednu, vdovu po Puylaurensovi, za hraběte z Harcourtu, druhou za posledního vévodu z Épernonu, syna a nástupce v úřadech onoho slavného vévody z Épernonu.

Séguier byl v nejdůvěrnější přízni kardinálově; byl ctižádostivý, našel u něho svou příležitost a požádal ho o taburetku pro svou ženu; kardinál mu činil mnoho potíží a nakonec jeho vytrvalosti povolil. Když však došlo na to, kdo pověsí kočce zvonec na krk, se vší svou mocí a vlivem se zarazil a neodvážil se. Znal Ludvíka XIII., jehož vkusu ani politice neodpovídal nepořádek u dvora ani zmatení stavů. Kancléř na kardinála naléhal; kardinál se mu zavázal a opravdu si velmi přál, aby mu tuto milost vymohl; ve svých rozpacích šel za mým otcem, k němuž v těch dobách často chodil, jak jsem poznamenal, když jsem mluvil o svém otci, vyložil mu své přání a nesmírné potěšení, které by mu způsobil, kdyby se pokusil věc prosadit, a otevřeně mu přiznal, že sám se neodvažuje prolomit ledy. Můj otec měl tu dobrotu — nepřísluší mi říci prostotu — ujmout se toho; král shledal návrh velmi podivným, a abych zkrátil, co se dělo v dobách a mravech tak vzdálených našim, povolil, byť nerad, že kancléřka bude mít taburetku při toaletě, aniž by si ji mohla nárokovat nebo se s ní ukázat kdykoli jindy, protože v té době, jak jsem poznamenal u paní z Guéméné, nebyla toaleta dvorní hodinou, nýbrž soukromou, za zavřenými dveřmi, otevřenými jen pěti nebo šesti nejdůvěrnějším dámám.

Když se toaleta později stala veřejnou dvorní dobou i místem, kancléřka si na ní taburetku zachovala; nikdy se však s ní neukázala na žádné audienci, v kruhu, při

obědě atd. Vévodkyně du Lude, její vnučka, by byla ráda namluvila, že se taburetka vztahuje na celé dopoledne až do oběda, aby do ní zahrnula i audience a získávala tak půdu krok za krokem. Ale král dal všemu tak dobrý řád a věc tak jasně vyložil, že zůstala navždy zatržena. Pokud jde o krále, kancléřka ho vídala jen u dveří jeho kabinetu, kde stála ve velkém úboru, aby se mu poklonila, když se vracel ze mše, a on se u ní vždy zastavil a promluvil s ní slovo; to se stávalo dvakrát do roka a pak při zvláštních příležitostech. U dcer Francie sedávala rovněž jen při toaletě; ale tato taburetka, jakkoli nedokonalá, podepřená příkladem téže kancléřky Séguierové, která nakonec získala plné právo sedět, když kardinál Mazarin učinil jejího muže vévodou na breve spolu s tolika jinými (o nichž říkal, že jich udělá tolik, že bude hanba být jím i hanba jím nebýt), způsobila, že kancléřky, ač nedokázaly taburetku rozšířit ani se odvážit přijmout vyznamenání vévodkyň, jako je čabraka atd., přesto nenápadně získaly od princezen krve křeslo a myslím i doprovod ke dveřím jako vévodkyně; ustupují však všem vévodkyním všude, i vévodkyním na breve, až do dnešního dne, a bez vytáček a potíží. O manželkách strážců pečetí nebylo nikdy řeči a žádná taburetku neměla ani si ji nenárokovala. Když se však pan d'Argenson stal strážcem pečetí a zároveň jediným skutečným pánem financí za regentství pana vévody Orleánského, povolnost tohoto prince, který rozhazoval pocty plnými hrstmi a neměl nic proti jejich míchání a zmatkům, dala manželce strážce pečetí sedět při toaletě své dcery a své matky, tehdy jediných dcer Francie, a tento příklad dal sedět paní Chauvelinové při toaletě královny, když její muž dostal pečeti spolu se vší přízní a důvěrou kardinála Fleuryho, spíš krále než prvního ministra.[7]

Než opustím látku o kancléři, je třeba říci, že když on i jeho žena byli nazýváni už jen jediným jménem svého úřadu, jejich syn přijal jméno Pontchartrain a „zhraběl", neboť jeho otec to panství velmi rozšířil a dal je povýšit na hrabství. Otevřel bránu svého nádvoří biskupům, lidem trochu význačnějšího původu, i když netitulovaným, a z celého úřednického stavu jedině prvnímu prezidentovi pařížského parlamentu. Snášelo se to, a dokonce se shledávalo, že značně ustoupil od svého předchůdce, a byla to pravda. Zbývá vědět, zda Boucherat, který jako první přišel na to, aby postavil své nádvoří na roveň královskému, mohl mít pravdu.

Během této cesty do Fontainebleau dal král maršálovi z Villeroy tři sta tisíc liber, splatných během tří let z Lyonu, o jehož bohatých příjmech rozhodovali bez skládání účtů jen on a prévôt kupců, kterého jmenoval. Krátce nato dal král sto tisíc liber penze vévodovi z Enghienu, ještě dítěti; pan Vévoda, jeho otec, měl jen devadesát tisíc.

V té době zemřel v Paříži u svého otce abbé z Charostu, který tam žil velmi zbožně a v ústraní. Byl nejstarším synem vévody z Béthune a starším bratrem vé-

7. *Vysvětlivka:* Saint-Simon zde předbíhá o dvacet i třicet let: Marc-René d'Argenson (viz Tom 1, kap. XXVI) byl strážcem pečetí a hlavou financí za regentství v letech 1718–1720; Germain Louis Chauvelin byl strážcem pečetí 1727–1737 za vlády kardinála Fleuryho (viz kap. XIV).

vody z Charostu; byl velmi hrbatý, vzdal se všeho za skromnou penzi a stal se knězem. Měl jen jedno opatství a o biskupství pro něj nikdy nebyla řeč. Slyšel jsem říkat, že by ho byl velmi hoden.

Starý dobrák Villacerf nedokázal déle přežít neštěstí, které ho postihlo nevěrností jeho hlavního úředníka pro stavby, o níž jsem mluvil na začátku roku.[8] Od té doby nebyl zdráv, od chvíle, kdy se vzdal staveb, už nevkročil ke dvoru, a nakonec dokonal. Byl to dobrý a čestný muž, již starý, který si nedokázal zvyknout na to, že byl oklamán a že už není nic. Prožil dlouhý život vždy nesmírně zadobře s králem a byl s ním tak důvěrný, že když kdysi hrál v jedné jeho partii míčové hry, v níž byl velmi dobrý, vznikl spor o jeho míček; hrál proti králi, a král řekl, že stačí zeptat se královny, která je z galerie sledovala. „U všech…! Sire," odpověděl Villacerf, „to není špatné; jestli jde jen o to nechat soudit naše ženy, pošlu si pro tu svou." Král i všichni přítomní se tomu vtipu velmi smáli. Byl bratrancem pana z Louvois a těšil se jeho nejdůvěrnější a naprosté důvěře; ten ho s královým vědomím zapojil do mnoha tajných věcí a král si k němu vždy zachoval velkou vážnost, přátelství a vyznamenání. Byl to muž prudký, ale upřímný, pravdivý, přímý, ochotný a velmi dobrý přítel; měl jich mnoho a všichni ho litovali a želeli.

Během pobytu ve Fontainebleau zemřela ve velmi vysokém věku hraběnka z Fiesque, sestřenice z otcovy strany zesnulé vévodkyně z Arpajonu, zesnulého Thuryho a markýze z Beuvronu.[9] Strávila život v nejlehkomyslnějším ruchu velkého světa; dva rysy z dvou tisíc ji vystihnou. Neměla skoro nic, protože všechno prohýřila nebo nechala rozkrást svými správci; hned na počátku oněch nádherných zrcadel, tehdy velmi vzácných a velmi drahých, si koupila jedno dokonale krásné. „Ale hraběnko," říkali jí přátelé, „kde jste k tomu přišla?" — „Měla jsem," řekla, „jedno bídné panství, které mi nevynášelo nic než obilí; prodala jsem ho a dostala za ně tohle zrcadlo. Neudělala jsem divy? Obilí, nebo tohle krásné zrcadlo!" Jindy zase domlouvala svému synovi, který neměl skoro nic, aby se oženil a spravil si peří bohatým sňatkem, a pustila se do moralizování o pýše, která raději umírá hlady, než by se provinila nerovným sňatkem. Syn, který neměl nejmenší chuť se ženit, ji nechal mluvit, a pak, chtěje vidět, kam to povede, předstíral, že se jejím důvodům podvoluje. Byla nadšená! Vylíčí mu partii, bohatství, pohodlí, jedinou dceru, ty nejlepší lidi na světě, kteří budou nadšeni, a u nichž má přátele, kteří věc zaručeně dovedou ke zdaru, hezkou postavu, dobře vychovanou a ve věku přesně jak má být. Po tak podrobném popisu na ni hrabě z Fiesque naléhal, aby jmenovala tu osobu, u níž tolik věcí vyvažovalo původ; hraběnka mu řekla, že je to dcera Jacquierova, muže, kterého zná

8. *Ediční poznámka:* Eduard Colbert, markýz z Villacerfu (1628–1699), zemřel v Paříži 17. října 1699 (údaj z jednoho pramene). O jeho demisi viz kap. XVI.
9. *Ediční poznámka:* Gilonne d'Harcourt, hraběnka z Fiesque (1619–1699), zemřela 16. října 1699 v osmdesáti letech. Jejím prvním manželem byl markýz z Piennes z rodu Brouilly, padlý při obléhání Arrasu roku 1640; druhým Karel Lev, hrabě z Fiesque († 1658). Byla blízkou družkou „velké Mademoiselle" (viz Tom 1, kap. III), jejíž Paměti ji často zmiňují.

každý a který si získal vážnost a náklonnost pana z Turenne, jehož armády vždy zásoboval, a zbohatl. Hrabě z Fiesque se dal do srdečného smíchu a hraběnka se ho rozzlobeně ptala, čemu se směje a zda mu ta partie připadá tak směšná. Věc se měla tak, že Jacquier nikdy děti neměl. Hraběnka, velmi překvapená, chvíli přemýšlí, přizná, že má pravdu, a zároveň dodá, že je to ta největší škoda na světě, protože nic by se mu nehodilo tak dobře. Byla plná podobných nesmyslů, které hájila se zlostí, a pak se jim smála první. Říkalo se o ní, že jí bylo vždy jen osmnáct let. Vdovou byla od roku 1640 po panu z Piennes-Brouilly, padlém u Arrasu, s nímž měla jen dceru, matku Guerchyho. Paměti Mademoiselle, s níž strávila celý život, často ve skutečných hádkách pro nic za nic, a přece bez sebe navzájem nevydržely, ji dávají velmi dobře poznat. Neměla bratry ani sestry a její otec byl starším bratrem otce pana z Beuvronu.

Jiná smrt natropila víc hluku a zanechala velkou prázdnotu v radě i mezi počestnými lidmi: smrt Pomponnova, syna slavného Arnaulda d'Andilly a synovce proslulého pana Arnaulda.[10] Tuto rodinu, proslulou učeností, zbožností i mnoha jinými stránkami, zde není třeba vykládat; vykládá ji tolik krásných děl, že se tu omezím na pana z Pomponne. Pan d'Andilly díky svým úřadům a díky přátelství, jímž ho poctívala královna matka před jeho odchodem do Port-Royal des Champs, ba i potom, navzdory bouřím jansenismu, dosáhl, že jeho syn byl od raného mládí použit v několika důležitých záležitostech v Itálii, kde uzavíral smlouvy a spolky s několika knížaty. Jeho otec, nesmírně milovaný a vážený, mu získal mnoho ochránců, z nichž jedním z předních byl pan z Turenne.

Pomponne prošel intendanturou armád v Neapolsku a v Katalánsku, všude s takovou moudrostí, uměřeností a úspěchem, že ho jeho schopnosti, podporované přáteli jeho otce i těmi, které si získal sám, vynesly roku 1665 na vyslanectví ve Švédsku. Zůstal tam tři roky a pak přešel na vyslanectví v Holandsku; v obou uspěl tak dobře, že byl poslán znovu do Švédska, kde navzdory veškerému umění rakouského rodu dokázal uzavřít onen slavný severní spolek, tak užitečný Francii, roku 1671.

Král s ním byl tak spokojen, že když o několik měsíců později ztratil pana z Lionne, ministra a státního sekretáře pro zahraniční věci, nedomníval se, že by mohl tak velkého ministra nahradit lépe než Pomponnem. Uchoval to však v tajnosti a oznámil to jen jemu lístkem psaným vlastní rukou, s rozkazem, aby co nejdříve dokončil ve Švédsku, co nutně muselo být dokončeno touž rukou, a hned nato se vrátil. Přijel po dvou měsících, v tomtéž roce 1671, a byl ihned jmenován. Jeho otec,

10. *Ediční poznámka:* Šimon Arnauld, markýz z Pomponne (listopad 1618 – 26. září 1699), zemřel ve Fontainebleau v osmdesáti, ne osmdesáti jednom letech. Vyslancem ve Švédsku byl 1665–1668, v Holandsku 1669–1671, znovu ve Švédsku 1671; tamní smlouva byla uzavřena na jaře 1672. Státním sekretářem pro zahraniční věci byl od 24. září 1671 (Lionne zemřel 1. září 1671) do 18. listopadu 1679; nástupce Colbert de Croissy byl jmenován až v únoru 1680. Do rady byl povolán zpět v červenci 1691 po Louvoisově smrti. Jeho otec Robert Arnauld d'Andilly (1589–1674) zemřel skutečně v pětaosmdesáti letech. „Pan Arnauld" je Antoine Arnauld, přední jansenistický teolog.

v ústraní od roku 1644, měl radost, že vidí syna dospět vlastní zásluhou na tak důležité místo, a zemřel o tři roky později v pětaosmdesáti letech. Pomponne se ukázal ještě hodnějším tohoto úřadu způsobem, jakým jej vykonával, než před tím, než jím byl oděn. Byl to muž, který vynikal především zdravým, přesným a vytříbeným úsudkem, který vše zvažoval a vše dělal s rozvahou, ale bez pomalosti; obdivuhodné skromnosti, uměřenosti a prostoty mravů a nejpevnější a nejosvícenější zbožnosti. Jeho oči prozrazovaly mírnost a ducha; celá jeho fyziognomie moudrost a upřímnost; měl zvláštní umění, obratnost a nadání vytěžit při jednání své výhody; jemnost a pružnost bez lsti, která dokázala dosáhnout svého, aniž by dráždila; mírnost a trpělivost, které v jednáních okouzlovaly; a k tomu pevnost, a kdykoli bylo třeba, hrdost při hájení zájmů státu a velikosti koruny, kterou nic nedokázalo nahlodat. S těmito vlastnostmi si získal lásku všech zahraničních diplomatů, jako byl milován v různých zemích, kde vyjednával. Stejně si ho vážili a dokázal si získat jejich důvěru. Zdvořilý, ochotný a ministrem jen při jednání, byl u dvora zbožňován, kde vedl život vyrovnaný, prostý a vždy vzdálený jak přepychu, tak skrblictví, a oddech od své velké práce znal jen se svou rodinou, přáteli a knihami. Mírnost a vtip jeho společnosti byly okouzlující a jeho rozhovory, aniž to chtěl, nesmírně poučné. Vše se u něho i skrze něho dělo s pořádkem a nic nezůstávalo pozadu, aniž by to kdy narušilo jeho klid.

Tyto vlastnosti byly v příliš velkém kontrastu s vlastnostmi Colbertovými a Louvoisovými, než aby je ti dva mohli trpělivě snášet. Oba jistě měli vlastnosti velmi velké, ale jestliže se někdy zdály oslnivější, nebyly tak milé; a měli-li oni přátele, měl i Pomponne své vlastní, a ač byl méně mocný, možná jich měl víc, a navíc byl na rozdíl od nich všeobecně oblíben. Každý z těch dvou se vždy snažil uchvátit práci druhých, a to z nich udělalo nepřátele; oba chtěli pod různými záminkami ovládat zahraniční záležitosti a oba byli stejně moudře, ale mírně odmítáni. Nejenže na něm nikdy nedokázali najít sebemenší slabé místo, ale Pomponnova velká znalost obecných záležitostí Evropy, a zvlášť znalost, kterou mu jeho píle, cesty a vyjednávání přinesly o rodech, ministrech a zahraničních dvorech, o jejich zájmech a pohnutkách, mu dávala v těchto věcech takovou převahu, že se mu, aniž by vystoupil ze své uměřenosti a mírnosti, neodvažovali v radě ani před králem odporovat; často je umlčel, když se o to odvážili. Bez naděje, že by něco uchvátili muži tak zkušenému a moudrému, který se spokojoval se svým resortem a nikdy jim nedal záminku tím, že by chtěl zasahovat do jejich, hledali dlouho, jak nahlodat muže tak těžko uchopitelného a pro jejich ctižádost vedle nich tak nesnesitelného. Touha zbavit se ho a dosadit na jeho místo někoho, kdo by se nedokázal tak dobře bránit, na čas oba nepřátele spojila.

Domluvili se; jejich zbraní se stal jansenismus. Byl to vskutku zázrak Pomponnovy zásluhy, že ač byl synem, bratrem, synovcem, bratrancem a nejbližším příbuzným, anebo spojen nejdůvěrnějšími pouty se vším, co bylo králi zošklivěno nejvíc,

a to obecně i osobně, mohl si ho král podržet jako ministra na místě první důvěry. Oba ho neustále jeden po druhém podkopávali a využívali k tomu všeho, co mohlo jejich záměru napomoci, až zpozorovali, že v králově mysli postupují. Tlačili dál a nakonec dosáhli toho, že jim král přinesl oběť pod záminkou náboženství. Nestalo se tak ovšem bez krajního odporu. Král, tak dokonale spokojený s Pomponnovou správou, neviděl u něj ve všem, co se týkalo jansenismu, nic než uměřenost a moudrost. Bylo mu zatěžko mu nedůvěřovat, byť jen v tomto bodě, a nebezpečí a pohoršení, že používá synovce pana Arnaulda ve svých nejtajnějších a nejdůležitějších záležitostech, se mu nezdálo ničím ve srovnání s nebezpečím a trápením, že by se ho zbavil. Pod ustavičnými útoky nakonec povolil, a jako poslední kapka přetéká pohár, zničila pana z Pomponne po tolika pilných přípravách maličkost. Bylo to roku 1679.

Jednalo se o sňatku paní Dauphine a očekával se kurýr, který měl přinést zprávu o uzavření. V těch kritických chvílích Pomponne počítal a domníval se, že bude mít čas zajet na několik dní do Pomponne. Paní ze Soubise byla o všem dobře zpravena; byla to doba vrcholu její krásy a přízně. Byla Pomponnovou přítelkyní, ale neodvažovala se mluvit otevřeně; spokojila se s tím, že ho zapřísahala, ať tu krátkou cestu odloží, a upozornila ho, že vidí mračna, která by mu neměla dovolit se vzdálit; naléhala na něj, jak jen mohla. Ani nejdokonalejší lidé nejsou bez chyb; nedokázal pochopit vše, čemu chtěla, aby rozuměl, ani jí tu malou cestu obětovat kvůli její radě a přátelství. Pomponne leží šest mil od Paříže.

Během jeho nepřítomnosti dorazil kurýr z Bavorska a zároveň dopis panu z Louvois, který měl své lidi všude: bylo to uzavření smlouvy s podrobnostmi všech článků smlouvy i sňatku. Louvois ihned nese svůj dopis králi, který se diví, že odjinud nemá žádné zprávy.

Pomponnovy depeše byly šifrované a ten, kdo je dešifroval, byl v opeře, kam se šel pobavit, když byl jeho pán pryč. Zatímco čas plynul v opeře, pak při dešifrování a mezitím při cestách tam a zpět do Pomponne, Colbert a Louvois neztráceli čas. Uvedli krále do netrpělivosti a hněvu a dokázali toho tak dobře využít, že Pomponne po příjezdu do Paříže našel králův rozkaz poslat mu depeše i svou demisi a vrátit se do Pomponne.

Když byla ta velká rána zasazena, Louvois, od něhož Colbert, který měl své důvody, žádal, aby o celé té pletiche neřekl svému otci ani slovo, pospíšil si otci vylíčit pletichu i její úspěch. „Ale," odpověděl mu chladně zkušený Le Tellier, „máte připraveného člověka, kterého na to místo dosadíte?" — „Ne," odpověděl syn, „mysleli jsme jen na to, jak se zbavit toho, kdo tam byl, a teď bude místo prázdné a je třeba se podívat, kým ho obsadit." — „Jste jen hlupák, můj synu, se vším svým duchem a svými plány," odpověděl Le Tellier. „Pan Colbert ví víc než vy, a uvidíte, že v tuto hodinu už nástupce zná a navrhl ho; budete na tom hůř než s mužem, kterého jste vyhnali a který přes všechny své dobré stránky aspoň nepatřil víc panu Colbertovi

než vám. Opakuji vám, budete toho litovat.“ Skutečně si Colbert zajistil místo pro svého bratra Croissyho, tehdy v Cáchách, jak jsem řekl, když jsem vyprávěl o jeho smrti, a pro Le Telliera i Louvoise to byla rána z čistého nebe, která je s Colbertem, a nutně i s tímto bratrem, rozhádala víc než kdy předtím. Pomponne pocítil svůj pád a svou prázdnotu, ale snesl je jako muž dobrý a statečný, s klidem. Brzy nato dostal volnost přijet do Paříže a zůstat tam. Nikdo z jeho přátel ho neopustil, všichni se účastnili jeho nemilosti. Cizinci, kteří litovali jeho osoby, již milovali, a dál mu při každé příležitosti projevovali úctu, byli rádi, že jsou zbaveni jeho schopností.

Po nějaké době chtěl král Pomponna vidět zadním vchodem ve svých kabinetech. Jednal s ním jako panovník, který ho postrádá, a dokonce s ním mluvil o svých záležitostech. Čas od času, ale zřídka, se to opakovalo, a vždy na téže noze ze strany krále. Nakonec při jedné z těchto audiencí král projevil lítost, kterou pocítil, když ho vzdálil, a kterou stále cítí, a když Pomponne odpověděl s úctou a oddaností, jaké byl povinen, pokračoval král v řeči s velkou vážností a přátelstvím. Řekl mu, že si vždy přeje přiblížit si ho znovu, že to zatím nemůže, ale žádá ho o slovo, že se nebude vymlouvat a vrátí se do jeho rady, jakmile ho povolá, a že mu zatím zachová tajemství toho, co mu říká. Pomponne mu to slíbil a král ho objal. Události ukázaly, co měl král tehdy v úmyslu: zbavit se pana z Louvois tím, že ho pošle do Bastily. Taková vsuvka by tu byla nepatřičná; snad budu mít jinde příležitost tuto tak zajímavou věc vyprávět.[11] Ve chvíli, kdy tento ministr zemřel, napsal král vlastní rukou Pomponnovi, ať se okamžitě vrátí a zaujme své místo v jeho radách. Tímto poselstvím pověřil tajně sám král jednoho ze svých řádných šlechticů. Zastihl slavného vyhnance v Pomponne, když se chystal ulehnout. Druhého dne ráno přijel do Versailles a zamířil k Bontemsovi, který ho zadními cestami zavedl ke králi. Lze si domyslet, jak milostivá byla ta audience. Král se nezdráhal omluvit se mu, že ho vzdálil a že si ho přiblížil tak pozdě; dodal, že se obává, aby mu nebylo zatěžko vidět Croissyho vykonávat funkce, které on zastával tak důstojně.

Pomponne, vždy skromný, mírný a dobrý člověk, odpověděl králi, že když ho chce znovu připoutat ke své službě a on se mu zavázal do ní vstoupit, bude myslet jen na to, jak mu dobře sloužit, a že aby dobře začal a odstranil, pokud to na něm záleží, všechny příležitosti k žárlivosti, půjde hned odtud k Croissymu oznámit mu králova dobrodiní a požádat ho o přátelství. Král, nanejvýš dojat tak nečekaným činem, ho objal a propustil. Croissyho překvapení nemělo obdoby, když mu ohlásili pana z Pomponne. Lze si domyslet, že se nezmenšilo, když se dozvěděl, co ho přivádí. Překvapení dvora, který na návrat po dvanácti letech nemilosti ani nepomyslel a neměl o něm ani tušení, bylo také veliké, ale smíšené s velkou radostí; vstoupil do první rady, která se konala, a zároveň s ním pan z Beauvilliers.

11. *Ediční poznámka:* Saint-Simonovo tvrzení, že Ludvík XIV. zamýšlel dát Louvoise zatknout a poslat do Bastily, je doloženo jen jím samým a historiky je přijímáno s rezervou; Louvois zemřel náhle 16. července 1691.

Pomponne dostal hned téhož dne dosti velký byt na zámku a žil s Croissym se všemi ohledy a pozornostmi; ten mu to oplácel, neboť dobře pochopil, že tak musí jednat. Jejich spříznění, které si přál král, jsem vylíčil ve svém čase. Pomponne a jeho zeť žili spolu jako skutečný otec a pravý syn. Torcy v tom našel vše, co si mohl přát, aby se stal dobrým a moudrým ministrem. Pomponne k tomu přidal ze svého všechny poznatky a všechno poučení, jaké mohl, a Torcy toho dobře využil.

Pan z Pomponne uzavřel úzké přátelství s panem z Beauvilliers. Důvěra mezi nimi i s vévodou z Chevreuse byla naprostá. Byl také velmi spjat s Pelletierem a slušně vycházel s ostatními ministry či státními sekretáři. Zemřel 26. září tohoto roku ve Fontainebleau v osmdesáti jednom letech, a dlouho si přál odejít do ústraní, což mu stav rodiny dosud nedovolil. Hlavu i zdraví měl zcela neporušené. Nikdy nebyl nemocen; jednoho večera snědl studené telecí a spoustu broskví; dostal z toho zažívací potíže, které ho během čtyř dnů odnesly. Přijal svátosti s velkou zbožností a jeho konec byl stejně povzbudivý jako jeho život. Torcy, jeho zeť, dostal pošty a vdova dvanáct tisíc liber penze. Byla to lakomá a nevýrazná žena, kterou bylo málokdy vidět. Měla sestru okouzlující duchem, půvabem, krásou i ctností, manželku pana z Vins, který byl generálporučíkem a dostal černé mušketýry. Měli jediného syna, krásného, milého a duchaplného jako matka, s nímž jsem byl vychován. Pan z Pomponne byl zvláštním přítelem mého otce a Vinsovi u něho bydleli. Ten mladý muž padl u Steinkerque ve svém prvním tažení. Otec, a zejména matka, se z toho nikdy nevzpamatovali; ona už pak po celý zbytek svého dlouhého života skoro nikoho nechtěla vidět, pohroužena do zármutku a zbožnosti. Jejího syna jsem nesmírně želel. Pan z Pomponne neměl štěstí v synech, kteří se dali do světa. Mladší, který sliboval, padl záhy v čele dragounského pluku. Starší, těžkopádný, podivínský, lakomý a nevýrazný, odešel ze služby, dostal mrtvici a celý život byl pokládán za nic i ve vlastní rodině. Abbé z Pomponne byl královým almužníkem. Bude ještě příležitost o něm mluvit.

Král se vrátil z Fontainebleau a jmenoval Briorda vyslancem v Haagu místo Bonreposa, který žádal o návrat, a Phélypeauxe, generálporučíka, který byl v Kolíně, vyslancem v Turíně; Bonac, Bonreposův synovec, odjel do Kolína.

Kapitola dvacátá

Hned v den návratu z Fontainebleau byli monseigneur vévoda a paní vévodkyně z Bourgogne uloženi ke společnému životu.[1] Král je chtěl překvapit, až budou uléhat; přišel však trochu pozdě, našel dveře zavřené a nechtěl je dát otevřít. O několik dní později jmenoval čtyři muže, kteří se často zdržovali u dvora, aby byli stále po boku monseigneura vévody z Bourgogne; ve skutečnosti by je bylo sotva možné vybrat hůř: Chevernyho, Saumeryho, Gamachese a pana z O. O posledních dvou jsem už řekl dost, abych nemusel nic dodávat. Dobrý Gamaches byl žvanil, který nikdy nevěděl, co říká ani co dělá, a jemuž se pan z Chartres a jeho přátelé z radovánek posmívali, dokud ho král držel u něho. Nevěděl nic, dokonce ani o dvoru a o světě, kde se skoro neobjevoval, ani o válce, ačkoli vždy sloužil, a to s velkou ctí a statečností; jinak velmi počestný muž. Pan z O byl oním mentorem pana hraběte z Toulouse; aniž opustil svůj byt ve Versailles, stal se generálporučíkem námořních armád. Jeho vytrvalou službu u prvního pána bylo těžké s tímto úřadem sloučit, ale on uměl sloučit všechno — svědkem toho jeho okázalá zbožnost i galantní řemeslo jeho ženy, jimiž chtěl udělat kariéru jedním z obou způsobů, a možná oběma najednou.

Cheverny byl z rodu Clermont-Gallerande; jeho otec byl mistrem šatny a od roku 1661 rytířem řádu a zanechal znamenité Paměti v podobě letopisů pod jménem Montglat, které nosil.[2] Jeho matka, dcera syna kancléře z Cheverny, byla žena nesmírně světská, bývala vychovatelkou dcer Gastona Orleánského a nebylo radno jí šlapat na kuří oko. Oba, kdysi velmi bohatí, se dokonale zruinovali a svého syna oženili se sestrou Saumeryho. Byl to muž, který se jevil duchaplnější, mravnější, rozumnější a citlivější, než ve skutečnosti byl; mnoho četby, málo nebo žádná služba, příjemný a bohatý rozhovor, mnoho taktizování, touhy zalíbit se a strachu znelíbit se, ošklivý, ba odpudivý zevnějšek, celé vzezření učitele krasopisu a vždy oblečený,

1. *Vysvětlivka:* Vévoda z Bourgogne a Marie Adelaida Savojská byli oddáni už 7. prosince 1697 (viz kap. III–IV), princezně však bylo teprve dvanáct let; skutečné manželské soužití bylo odloženo až na podzim 1699, kdy jí bylo téměř čtrnáct a vévodovi sedmnáct. Návrat z Fontainebleau připadl na čtvrtek 22. října 1699.
2. *Ediční poznámka:* Paměti, o nichž je řeč, sepsal František z Paule de Clermont, markýz z Montglat (vyšly posmrtně roku 1727); nezaměňovat s Pamětmi kancléře Filipa Huraulta z Cheverny ze 16. století. Sám hrabě z Cheverny (Ludvík z Clermont-Gallerande) působil jako francouzský diplomat ve Vídni.

jako by jím byl, celkově churavý vzhled a žízeň po dvoru a jeho vymoženostech, která sahala až k podlézavosti; přitom se to jádro skrývalo pod jiným zdáním, a já jsem mu velmi dlouho naletěl; jinak počestný muž.

Saumery byl vnukem jednoho sluhy Jindřicha IV., který ho doprovázel z Béarnu a jmenoval se, jako mnoho lidí z toho kraje, Johanne.[3] Byl zahradníkem v Chambordu a ke konci života kastelánem — ne jedním z těch kastelánů-guvernérů a kapitánů, jaké vždy bývali ve Fontainebleau a v Compiègne, ale skutečným kastelánem, jaké máme všichni ve svých domech. Nabyl jmění; syna, který byl velmi dobře urostlý, dal k vojsku a našel pro něho ženu, měšťanku z Blois, jemu přiměřenou. Pan Colbert, tehdy ještě v nižších stupních, si vzal její sestru. Jeho vzestup pomohl i jeho švagrům. Jeden zbohatl, koupil Ménars, stal se intendantem Paříže a zemřel jako prezident parlamentu (à mortier); byl bratrem paní Colbertové. Saumery se stal guvernérem Chambordu a dostal správu tamních honiteb i honiteb v Blois: byl to velmi počestný muž, který se nijak nenaparoval; žil v Chambordu, kde zemřel velmi starý, a u dvora se ukazoval zřídka; tam si ho vážili pro jeho statečnost a poctivost. Viděl jsem ho: byl velmi vysoký, s bílými vlasy a docela ctihodného vzhledu. Jeho starší syn, o něhož tu jde, nějakou dobu sloužil v nižších hodnostech, záhy odešel se střelnou ranou z mušketu v koleni a stal se správcem vod a lesů v Orléansu atd. Byl v tomto nevýrazném úřadu a nikdo ho neznal, když ho odtud pan z Beauvilliers vytáhl a učinil jedním z podvychovatelů dětí Francie. Nikdy nebyl člověk tak intrikánský, tak lokajský, tak nízký, tak pyšný, tak ctižádostivý, tak oddaný kariéře, a to vše bez jakéhokoli základu, bez závoje, bez studu; uvidíme o tom podivné doklady. Nikdy také nikdo nevytěžil tolik z jednoho zranění. Říkal jsem o něm, že kulhá drze, a byla to pravda. Mluvil o nejvýznačnějších osobnostech, u nichž sotva kdy viděl předpokoj, jako o sobě rovných a o svých zvláštních přátelích. Vyprávěl příhody, které slyšel, a nestyděl se říkat před lidmi, kteří měli aspoň zdravý rozum: „Chudák mons Turenne mi říkal," — Turenne, který o jeho existenci v jeho věku a v jeho nepatrném postavení možná nikdy ani nevěděl; a plné „monsieur" nedopřál nikomu. Byl to „mons z Beauvilliers", „mons z Chevreuse" a tak u těch, které nejmenoval prostě příjmením, což dělal skoro u všech až po prince krve. Mnohokrát jsem ho slyšel říkat „princezna de Conti", když mluvil o královně dceři, a „princ de Conti", když mluvil o jejím švagrovi. Předním pánům dvora přiznal „monsieur" či „mons" jen zřídka; bylo to „maršál d'Humières" a tak dále u ostatních, a lidi nejvyš-

3. *Ediční poznámka:* Jakub František de Johanne de La Carre, markýz ze Saumery (1651–1730), podvychovatel vévodů z Bourgogne, z Anjou a z Berry. Saint-Simonovo líčení původu rodu je sporné: podle genealogií a podle opravné poznámky potomků otištěné v Chéruelově edici zakladatel rodu Arnault de Johanne nebyl sluhou Jindřicha IV., nýbrž přišel roku 1579 do Blois a stal se prvním prezidentem tamní účetní komory. „Zahradník" a „kastelán" byly podle nich formální tituly správců královských sídel. Doloženo je naopak příbuzenství s Colbertem: markýzova matka Kateřina Charronová a Colbertova manželka Marie Charronová byly sestry, dcery Jakuba Charrona z Blois, a jejich bratrem byl Jan Jakub Charron de Ménars.

šího postavení velmi často pouhým jménem, bez titulu. Nafoukanost a drzost byly dokonalé; a přesto tím, že denně vyběhl sto schodišť, šeptal do uší nesmysly, hrál si na důležitého a nafukoval se, imponoval části dvora a svými lokajskými službami a úslužnými pomluvami v tichém důvěrném šepotu si získal nevím kolik lidí.[4]

Jeho žena, dcera Besmauxe, guvernéra Bastily, byla velká ženská, stejně drzá jako on, která nosila kalhoty a před níž se neodvážil ani ceknout. Její nestoudnost se ničím nečervenala, a po mnoha milostných pletkách se přichytila k panu z Duras, jemuž vládla a u něhož byla naprosto a veřejně paní domu a žila na jeho útraty. Vysloužila si tím jméno paní konetáblová, protože pan z Duras byl děkanem maršálů Francie. Jinak se jí neříkalo; sama se tomu smála první. Děti, patolízalové, služebnictvo, všechno se před ní klonilo v úctě a závislosti, i paní z Duras, když zřídka a nakrátko přijela ze svého venkova; maršálův věk způsobil, že se nad tím lidé pohoršovali méně. To jsou lidé, které král postavil kolem monseigneura vévody z Bourgogne, který velmi často jezdil na hon; a z těch čtyř jedině Gamaches mohl nebo chtěl vsednout na koně. Zvláštní bylo, že nedostali ani název funkce, ani jmenovací listinu, ani plat, jen krásná slova, když je do toho uváděli, a výsadu být bez žádosti zváni na všechny cesty do Marly — a to samo jim pomátlo hlavy.

Cheverny byl meninem Monseigneura; byl vyslancem ve Vídni a potom velvyslancem v Dánsku, kde on i jeho žena dostali kurděje a nechali tam své zdraví i zuby. Jeho žena, duchaplnější a uměřenější, se svému bratrovi dost podobala. Ve Vídni se Chevernymu přihodila zvláštní příhoda. Měl mít jednoho zimního večera první audienci u císaře. Šel do paláce; přijal ho komoří, provedl ho dvěma nebo třemi místnostmi, otevřel poslední, nechal ho vstoupit, sám hned ode dveří ustoupil a zavřel je. Cheverny se ocitl v místnosti delší než širší, chudě zařízené, se stolem úplně na konci; na něm stály jako jediné světlo v celé místnosti dvě žluté svíce a o stůl se zády opíral muž v černém. Cheverny, málo nadšený tím místem, se domníval, že je v místnosti, kde se čeká na uvedení dál, a začal se rozhlížet napravo a nalevo a procházet se z jednoho konce na druhý. Tato kratochvíle trvala skoro půl hodiny. Nakonec, když se při jedné procházce dostal dost blízko ke stolu a k tomu černému muži opřenému o něj, kterého podle vzezření a oděvu pokládal za službu konajícího komorníka, se ho ten muž, který ho do té doby nechal naprosto volně, aniž by se pohnul nebo promluvil, zdvořile zeptal, co tu dělá. Cheverny mu odpověděl, že má mít audienci u císaře, že ho sem uvedli a že tu čeká, až bude uveden, aby měl tu čest se mu poklonit. „To já jsem císař," odpověděl ten muž. Cheverny při tom slově div nepadl naznak a několik okamžiků se vzpamatovával, jak jsem ho slyšel vyprávět. Vrhl se do omluv, do výmluv na tmu a na vše, co našel. Myslím, že jeho proslov byl potom špatně sestavený. Kdokoli jiný než císař by se tomu zasmál, ale Leopold, neschopný ztratit svou vážnost, zůstal v téže chladnokrevnosti, která ubohého Che-

4. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz na konci svazku opravnou poznámku pana markýze ze Saumery (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 2, č. IV).

vernyho dočista vyvedla z míry. Vyprávěl dobře a tu historku bylo znamenité slyšet od něho.

Paní z Montchevreuil, která se vracela z Fontainebleau týž den jako král, 22. října, s paní z Maintenon, v jejímž kočáře a společnosti jezdila vždy, se v Plessis cítila tak zle, že tam museli dlouho zastavit. Se vší námahou ji dopravili do Versailles, kde čtvrtého dne zemřela.[5] Paní z Maintenon to velmi zarmoutilo; mnozí se snažili přesvědčit, že jsou zarmouceni také, ale v jádru se každý cítil ulehčen jako při vysvobození. O panu a paní z Montchevreuil jsem mluvil dost při sňatku pana du Maine, abych nemusel nic dodávat. Několik dní nato přijal král starého dobráka Montchevreuila ve svém kabinetu zadním vchodem, kudy jako bývalý vychovatel pana du Maine směl vcházet i nadále. Král s ním jednal, jako by jednal důvěrný přítel se svým přítelem. Vzhledem k postavení, v jakém s ním byl, to nebylo překvapivé.

Téhož dne, kdy paní z Montchevreuil zemřela, 25. října, řekl král večer monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, že ho uvede do nejbližší rady pro depeše, a dodal, že na prvních zasedáních chce, aby jen poslouchal, učil se a vzdělával, aby byl potom s to dobře hlasovat. Pro prince to byla velká radost; Monseigneur do ní vstoupil až starší. Monsieur v ní zasedal, ale dál už se nedostal.

Castel dos Rios, katalánský šlechtic, velmi chudý, přijel do Paříže na počátku cesty do Fontainebleau jako španělský velvyslanec;[6] byl původně jmenován, aby jel v téže hodnosti do Portugalska, ale ten, kdo měl jet do Francie, byl urozenější a u španělského dvora mnohem vlivnější; dal proto určení změnit, sám odjel do Portugalska jako na vyslanectví z přízně a toho druhého nechal poslat na vyslanectví, které bylo vyhnanstvím. Tak se na ně totiž pohlíželo. Chtěl přijet za dvorem do Fontainebleau, ale bylo mu to odepřeno; velmi si stěžoval a bylo mu odpovězeno, že pana d'Harcourt nechali v Madridu čekat tři měsíce, než mu dovolili vidět španělského krále, a že on tedy může mít trpělivost šest týdnů, než uvidí krále. Po návratu dostal audienci. To, co v ní měl projednat, bylo skutečně tak důležité, že to nesneslo odklad: naléhal jménem svého krále na krále ve dvou věcech. Jednak aby použil své autority a dal Sorbonnu odvolat odsouzení knih jedné španělské zbožné ženy, jménem Marie z Ágredy. Doba byla zvolena špatně: ty knihy byly zcela v duchu názorů pana z Cambrai, jehož odsouzení v Římě král právě prosadil. Druhou věcí bylo prosadit v celém jeho království jako dogma neposkvrněné početí svaté Panny, a tedy učinit víc než církev, která byla v té věci zdrženlivější. Proto se velvyslanci i jeho pá-

5. *Ediční poznámka:* Markéta z Montchevreuil, nejbližší důvěrnice paní z Maintenon (viz Tom 1, kap. III), zemřela ve Versailles v neděli 25. října 1699.
6. *Ediční poznámka:* Manuel de Oms y de Santa Pau, markýz de Castelldosrius, španělský velvyslanec ve Francii 1698–1703; roku 1704 jmenován místokrálem Peru (úřad vykonával 1707–1710, zemřel v Limě). „O čtrnáct měsíců později", v listopadu 1700, byl právě on u toho, když byl vnuk Ludvíka XIV. vévoda z Anjou prohlášen španělským králem Filipem V.; tradice mu připisuje výrok „Pyreneje už nejsou". Sorbonna odsoudila francouzský překlad *Mystického města Božího* Marie z Ágredy roku 1696.

novi vysmáli s těmi nejkrásnějšími slovy na světě. To byla celá látka jeho audience. Kdo by byl věřil, jak se toto vyslanectví o čtrnáct měsíců později obrátí a že tento druh vyhnanství přinese velvyslanci to nejúplnější štěstí!

Ubohý d'Harouys zemřel v té době v Bastile, kde byl deset nebo dvanáct let; byl dlouho pokladníkem bretaňských stavů.[7] Byl to nejlepší a nejochotnější člověk na světě; neuměl nic než půjčovat peníze a nevymáhat je; takovým chováním se tak zadlužil, že když přišlo na vyúčtování, nedokázal se z toho nijak dostat. Důvěra provincie i všech byla k němu tak velká, že ho nechali několik let neskládat účty: to byla jeho zkáza. Mnoho lidí přišlo o velké peníze. Bretaň na tom ztratila mnoho a on byl úplně zruinován. Je to, myslím, jediný příklad účetního veřejných peněz, na němž prodělali jeho páni i celá veřejnost, aniž by jeho poctivost utrpěla sebemenší podezření. I ti, kdo prodělali, ho litovali, všichni byli jeho neštěstím zarmouceni; proto se král spokojil s doživotním vězením. Snášel je bez stížností a strávil je ve velké zbožnosti, hojně navštěvován mnoha přáteli a mnohými podporován.

To nezabránilo jeho synovi stát se dvorním referendářem a intendantem provincie s pověstí ducha i poctivosti. Získal si lásku a vážnost a byl by šel dál, kdyby ho zbožnost jeho i jeho ženy, s níž neměl děti, nepřiměla všeho zanechat a myslet jen na spásu. Paní d'Harouysovou jsem často vídal v Pontchartrainu; měla mnoho ducha, a to velmi milého a vzdělaného, byla velmi oddána dobrým skutkům a velmi jansenistická. Často jsem se bavil tím, že jsem se s ní přel. Byl jsem nadšen, kdykoli jsem ji tam našel.

Po návratu z Fontainebleau se očekával pan Lotrinský, aby vykonal králi manský hold za vévodství Barské a jeho další země, které byly lenní závislé na koruně.[8] Měla přijet i paní vévodkyně, a Monsieur je v Paříži hostil a dal jim v Palais-Royal byt pana a paní vévodkyně z Chartres. Pro paní Lotrinskou nebylo žádných potíží, neboť si zachovávala svou hodnost vnučky Francie. Neměly být ani pro pana Lotrinského. Jeho předkové, lotrinští vévodové jako on, byli mnohokrát u francouzského dvora bez potíží.

Karel I., vévoda lotrinský, byl jmenován konetáblem Francie po smrti, či spíše po zavraždění konetábla z Armagnacu burgundskou stranou v Paříži 12. června 1418. Pravda je, že se tohoto úřadu netěšil dlouho, protože byl dosazen onou strašnou Iza-

7. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Obvykle se píše d'Harouis. Paní ze Sévigné, která se o tomto pokladníkovi bretaňských stavů často zmiňuje, oznamuje jeho pád dceři v dopise z 19. února 1690: „Krach našeho ubohého d'Harouyse je mnohem snáze pochopitelný; posedlý touhou dělat radost všem, bez míry, bez rozumu; tato vášeň, která zastínila všechny ostatní, i samu spravedlnost: to je jiný div." — *Ediční poznámka:* Saint-Simon píše „d'Arrouy"; v překladu užíváme podobu d'Harouys. Vilém d'Harouys de La Seilleraye byl dlouholetým pokladníkem bretaňských stavů; po svém pádu zemřel roku 1699 v Bastile.

8. *Vysvětlivka:* Západní část vévodství Barského (tzv. Barrois mouvant, na levém břehu Mázy) byla od smlouvy z Brugg roku 1301 lénem francouzské koruny; lotrinský vévoda z ní proto musel skládat francouzskému králi manský hold. Leopold Lotrinský (viz kap. XIV) tak učinil ve Versailles ve středu 25. listopadu 1699.

belou Bavorskou, manželkou Karla VI., který ho v jedné chvíli úlevy ve své smutné nemoci v dubnu 1423 v Bourges sesadil[9] a dal meč konetábla J. Stuartovi, hraběti z Buchanu a z Douglasu, který pak 17. srpna padl v bitvě u Verneuil v Perche proti Angličanům. Na jeho místo byl jmenován konetáblem hrabě z Richemontu; byl synem, bratrem a strýcem bretaňských vévodů a po nich se jím roku 1457 stal sám, chtěl si podržet meč konetábla, s nímž dobyl tolik slávy, a zemřel jako vévoda bretaňský a konetábl Francie v prosinci 1458 ve svém zámku v Nantes, pod jménem Artur III.

René II., vévoda lotrinský, byl 7. srpna 1486 jmenován Karlem VIII., jemuž bylo tehdy šestnáct let, velkým komořím na místo hraběte z Longueville, syna slavného Orleánského bastarda, sesazeného a zbaveného statků za to, že se přidal ke straně vévody orleánského, pozdějšího krále Ludvíka XII., proti králově sestře paní z Beaujeu, jeho poručnici a správkyni království. Vévoda lotrinský nezůstal velkým komořím Francie dlouho. Spolčil se s týmž vévodou orleánským proti králi a tento korunní úřad dostal na jeho místě roku 1491 Filip Bádenský, markrabě z Hochbergu a hrabě neuchâtelský.

Nemusíme chodit tak daleko: Ludvík XIII. i král, jeho syn, viděli Karla IV., vévodu lotrinského, více než jednou u svého dvora, kde pobýval, a vévodkyně Nikola strávila v Paříži svá poslední léta. Cesta byla tedy prošlapaná a stačilo se jí držet. Lze dodat, že i otec vévody lotrinského byl v Paříži a u dvora, zdržel se tam sice krátce, ale dost na to, aby příklady pokračovaly a mohl se jimi řídit i tento případ. Právě to však vadilo mladším členům jeho rodu usazeným ve Francii, kteří, odvozujíce své nároky od svého původu, měli velký zájem povýšit svou hlavu rodu a velkou snadnost k tomu díky Monsieurovi, zcela oddanému rytíři Lotrinskému, až do té míry, jak jsem poznamenal při sňatku paní Lotrinské. Lidé, kteří se odvážili chtít svou hlavu rodu povýšit až na roveň panu vévodovi z Chartres, nehodlali se spokojit s pouhou rovností s princi krve, a ti ji hodlali snášet ještě méně. Žádný lotrinský vévoda jim nikdy nic nepřel, ani otec tohoto, švagr císaře a velitel jeho armády, vůči oběma princům de Conti, dobrovolníkům v téže armádě — a přitom jemu samému nic nepřel ani bavorský kurfiřt, který v ní sloužil. Druhý z těchto princů byl živ a přítomen u dvora, a onen kurfiřt byl bratrem tehdy ještě žijící paní Dauphine a císařovým zetěm. Nezapomnělo se ještě, jak se slavný Karel Emanuel, vévoda savojský, zeť španělského krále Filipa II., který v Evropě hrál tak velkou roli, choval k princům krve, ani na slavný výrok Jindřicha IV. o tom. Karel Emanuel za ním přijel do Lyonu, aby zastavil jeho vojska, poté co dlouho pobýval u jeho dvora v Paříži v naději, že

9. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Saint-Simon zjevně omylem připisuje jmenování J. Stuarta, hraběte z Buchanu, Karlu VI., zemřelému roku 1422; k němu došlo až v dubnu 1423/1424. Byl to Karel VII., kdo Karla Lotrinského sesadil a nahradil ho J. Stuartem. — *Ediční poznámka:* Buchan padl u Verneuil 17. srpna 1424. Lotrinský vévoda (v moderním číslování Karel II.) byl konetáblem burgundsko-anglické strany, Buchan konetáblem Karla VII.; Artur z Richemontu se konetáblem stal roku 1425, bretaňským vévodou roku 1457 a zemřel 26. prosince 1458.

ho oklame ohledně navrácení markrabství Saluzzo. Stalo se, že jednoho rána, když přicházel na vstávání Jindřicha IV., se on a princ de Condé, přicházející z různých stran, setkali ve stejnou chvíli u dveří komnaty, kde se král oblékal. Zastavili se, aby dali přednost jeden druhému; Jindřich IV., který je viděl, zvýšil hlas a řekl princi de Condé: „Jděte, jděte, synovče, pan savojský ví dobře, co vám dluží." Princ de Condé prošel, a pan savojský hned za ním a bez potíží.[10]

Tyto úvahy vedly k tomu, že byl navržen jistý úhyb, který naplňoval záměry a nároky Lotrinků vůči princům krve: dokonalé inkognito pana Lotrinského, které vše zároveň urovnávalo i zahalovalo. Toto inkognito však bylo také dokonale směšné: inkognito, zatímco paní vévodkyně lotrinská v něm být nemohla; inkognito, a přitom veřejně ubytovaný, hoštěný a vydržovaný Monsieurem v Palais-Royal před očima celé Francie; inkognito, a přitom přijíždějící výslovně k úkonu, při němž musel být veřejně znám a bez závoje; inkognito konečně bez důvodu i záminky, neboť jeho předkové byli veřejně u dvora i v Paříži, a dokonce i jeho otec. Proto také zvolili k jeho prosazení obratnou okliku. Monsieur, když to králi navrhoval, nezapomněl svého zetě náležitě doporučit, ujistit krále, že je velmi daleko od toho, aby princům krve cokoli upíral; že přijel kvůli svému holdu a že, jelikož je jeho země takříkajíc svěřena královou mocí, nemůže myslet na nic jiného než na to, jak se mu zalíbit a bez výhrad poslechnout, cokoli se mu zlíbí přikázat; ale že on, Monsieur, se domnívá, že by měl krále upozornit na to, že když dal hodnost princů krve svým nemanželským dětem, možná by pro ně nechtěl od pana Lotrinského vyžadovat tytéž projevy úcty jako pro prince krve; že by se to příčilo jeho velkorysosti, ačkoli by ho k tomu mohl donutit; a že nedonutí-li ho, vznikne mezi nimi rozdíl, který by pro ně nebyl výhodný. Tato pokorná a lichotivá řeč, která měla v podstatě jen povrch, krále oslnila a dojala natolik, že k inkognitu svolil, podle něhož pan Lotrinský nekonal ani nepřijímal žádné návštěvy a neměl žádné pocty náležité ani nárokované. Vše patřilo vnučce Francie, jeho choti, a splývalo pod jejím jménem; sami přitom nic ze svého postavení neztratili a mohli si toto inkognito svobodně vyložit se všemi výhodami, které si od něho dobře slibovali. Když byl tento velký bod získán, všechno ostatní šlo snadno.

V pátek 20. listopadu jeli Monsieur a Madame do Bondy naproti panu a paní Lotrinským, kteří si oba sedli na přední sedadlo Monsieurova kočáru. S pohoršením se zaznamenalo, že pan vévoda z Chartres seděl u dvířek. Rozhlašovalo se, že mu na předním sedadle bývá zle. Tomu se dalo vyhnout, ale to nebylo v zájmu lotrinského rodu, který zařídil, aby paní vévodkyně z Chartres zůstala ve Versailles; s ní by nebylo

10. *Ediční poznámka:* Výrok Jindřicha IV. se nám mimo Saint-Simona doložit nepodařilo. Karel Emanuel Savojský navštívil Jindřicha IV. ve Fontainebleau a v Paříži na přelomu let 1599–1600; lyonský mír, jímž spor o Saluzzo skončil, byl uzavřen 17. ledna 1601. Princi de Condé (Jindřichovi II.) bylo tehdy jedenáct let.

tak snadné kličkovat. Šli do opery do Monsieurovy lóže a Monsieur si pak ponechal k večeři všechny princezny lotrinského rodu a jiné dámy.

Nazítří v sobotu přivedl Monsieur pana Lotrinského do Versailles. Dorazili do salonu chvíli před polednem. Nyert, komorník ve službě, to ohlásil králi, který zasedal v radě a měl dnu. Ihned se jím dal odvézt v pojízdném křesle. V salonu byli jen oni tři a dveře kabinetu zůstaly otevřené, odkud je ministři viděli. Pan Lotrinský objal kolena krále, hluboce skloněný, a byl přijat velmi milostivě, ale nebyl objat. Rozhovor trval dobrou čtvrthodinu, během níž Monsieur jednou nebo dvakrát odešel ke dveřím kabinetu pohovořit s ministry, aby nechal pana Lotrinského s králem o samotě.

Monsieur pak požádal krále o svolení, aby lord Carlingford a jeden či dva přední muži pana Lotrinského mohli vstoupit a poklonit se mu. Tehdy vstoupili s lidmi pana Lotrinského vévoda z Gesvres, první šlechtic královy komory ve službě, pan maršál z Lorges, kapitán gard ve službě, a několik předních dvořanů, ale nikdo z jeho rodu, a nepodařilo se mi zjistit proč. Monsieur se pak krále zeptal, zda mu dovolí ukázat panu Lotrinskému královy malé pokoje, a cestou kabinetem rady mu jmenoval ministry. Z malých pokojů vešli do velké galerie, kde byli dost dlouho a kde pan Lotrinský viděl paní vévodkyni z Bourgogne, jak se vrací ze mše, ale nepřiblížil se k ní. Odtud ho Monsieur vzal na oběd do Saint-Cloud, kde paní Lotrinská nemohla být, protože ji chytila horečka. Seignelay, mistr šatny, se nazítří ráno šel královým jménem zeptat, jak se jí daří, a přinesl zprávu, že to nic není a že v úterý přijede do Versailles. Paní vévodkyně z Chartres ji v den jejího příjezdu navštívila z Versailles a páni vévodové z Anjou a z Berry ji navštívili v neděli po obědě. Dala jim křesla, na něž se posadili, a sama si vzala taburetku, jak se sluší. Monseigneur vévoda z Bourgogne ani Monseigneur ji nenavštívili; mladší nechali jít jakoby z galantnosti. Otec i syn byli toho dne v Meudonu, což poznamenávám kvůli krátké vzdálenosti od Paříže, odkud by jejich návštěva byla snadná, kdyby ji byli chtěli vykonat. V úterý měla paní Lotrinská přijet do Versailles na oběd k paní vévodkyni z Chartres, pak jít ke králi atd., a paní vévodkyně z Bourgogne ji měla vidět, tedy přijmout, a potom jet do opery v Paříži. Ale objevily se neštovice a všechny cesty zmařily. Pan vévoda z Chartres to přišel oznámit králi. Nikdo ji neviděl — ani Monsieur, ani pan Lotrinský, ani nikdo jiný — kromě Madame, která se s ní uzavřela téměř sama, a paní z Lenoncourt, její dámy šatny a jediné dámy, kterou s sebou přivezla; ta neštovice chytila a byla na tom velmi zle.

Dokončím vyprávění o cestě pana Lotrinského vcelku, abych ho nepřerušoval, ačkoli by tu bylo místo vyprávět, co se přihodilo mně; učiním to potom. Ve středu 25. listopadu, v den určený k holdu, přivedl Monsieur pana Lotrinského do Versailles; ten, když sesedl, šel čekat k panu Velkému, a Monsieur šel rovnou ke králi. Pan vévoda z Chartres s nimi nepřijel; Monsieur se tomu záměrně vyhnul, aby se zalíbil rytíři Lotrinskému. Chvíli po tom, co byl Monsieur u krále, vzkázal Monsieur

panu Lotrinskému, ať přijde: bylo to kolem třetí hodiny odpolední. Následovali ho všichni jeho poddaní, kteří ho na cestě doprovázeli, a prošel mezi dvojitým špalírem přihlížejících a zvědavců nízkého stavu. Prošel sály gard, aniž by stráže udělaly jakýkoli pohyb, tak jako pro posledního soukromníka. Král ho očekával v salonu, který byl tehdy mezi jeho ložnicí a kabinetem rady a který se od té doby stal jeho ložnicí. Seděl v křesle s kloboukem na hlavě, pan maršál z Lorges za ním, mezi panem kancléřem a vévodou z Gesvres, v nepřítomnosti pana z Bouillonu, velkého komořího, který byl v Évreux; monseigneur vévoda z Bourgogne stál s odkrytou hlavou, trochu před panem kancléřem, ale nezakrýval ho; pan vévoda z Anjou stejně na druhé straně, aniž by zakrýval vévodu z Gesvres, za nímž stál Nyert, první komorník krále. Pan vévoda z Berry, Monsieur, pan vévoda z Chartres, princové krve a oba levobočci stáli všichni v řadě a tvořili půlkruh, s množstvím dvořanů za nimi i dál v řadě. Žádný vévoda kromě dvou, které jsem právě jmenoval, protože byli ve službě svých úřadů a byli nezbytní, ani žádný cizí kníže. Státní sekretáři stáli za panem kancléřem a princové na téže straně. Monseigneur neměl chuť se na obřad dívat.

Pan Lotrinský našel dveře královy ložnice, které vedou do salonu, zavřené a uvnitř dveřníka. Jeden z doprovodu pana Lotrinského zaškrábal, dveřník se zeptal: „Kdo je to?“ Ten, kdo škrábal, odpověděl: „Pan vévoda lotrinský,“ a dveře zůstaly zavřené. Za chvíli tentýž obřad. Potřetí odpověděl: „Pan vévoda barský;“ tehdy dveřník otevřel jedno křídlo dveří. Pan Lotrinský vstoupil a ode dveří, pak z prostředka komnaty a nakonec docela blízko krále učinil velmi hluboké úklony. Král se nepohnul a zůstal s pokrytou hlavou bez jakéhokoli pohybu. Vévoda z Gesvres, následovaný Nyertem, ale s kloboukem pod paží, pak postoupil o dva nebo tři kroky, vzal panu Lotrinskému klobouk, rukavice a kord, jež mu ten odevzdal, a vévoda z Gesvres je hned podal Nyertovi, který zůstal na místě, ale hodně za panem Lotrinským, a vévoda z Gesvres se vrátil na místo, kde stál předtím.

Pan Lotrinský poklekl na obě kolena na polštář z červeného sametu lemovaný tenkým zlatým prýmkem, který ležel u králových nohou, a král vzal jeho sepjaté ruce do svých. Tehdy pan kancléř přečetl velmi hlasitě a velmi zřetelně formuli manského holdu[11] a přísahy, s nimiž pan Lotrinský souhlasil, a řekl a zopakoval, co bylo předepsáno; pak vstal, podepsal přísahu perem, které mu Torcy podal kousek stranou od krále, kde mu Nyert podal kord, který si připjal, pak mu vrátil klobouk, v němž byly rukavice, a vzdálil se. Během této chvíle král vstal a smekl, a všichni princové krve i oba levobočci zůstali na svých místech. Když se pan Lotrinský obrátil zpět ke králi, Jeho Veličenstvo se pokrylo, vyzvalo i jeho, aby se pokryl, a zároveň se pokryli i princové krve a oba levobočci. Po krátké chvíli rozhovoru takto ve stoje a v řadě

11. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz na konci svazku poznámku o manském (lige) a prostém holdu (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 2, č. I). — *Vysvětlivka:* Manský hold *lige* zavazoval vazala k osobní věrnosti a službě pánovi přednostně před všemi ostatními pány, kdežto prostý hold jen k povinnostem z léna samého.

král smekl a odešel do svého kabinetu, kam po necelých sedmi minutách dal zavolat pana Lotrinského. Monsieur zůstal v salonu a pan Lotrinský zůstal s králem o samotě dobrou půlhodinu. Našel Monsieura, jak na něho čeká v salonu, a ten ho hned odvezl zpět do Paříže, kde za ním nazítří přišel Torcy, aby mu dal podepsat listinu s podrobným popisem celého obřadu a jeho složení věrnosti a manského holdu, a vydal mu její opis, podepsaný jím a Pontchartrainem.

Ve čtvrtek, den po holdu, vzal Monsieur pana Lotrinského do Meudonu; dorazili tam, když se vstávalo od stolu. Monseigneur je vodil po celém svém domě, načež se kolem čtvrté hodiny vrátili do Paříže. Následující sobotu jel pan Lotrinský sám na oběd do Versailles k panu Velkému, pak si prohlédnout velkou stáj, kde ho provázel hrabě z Brionne, a odtud se vrátil do Paříže. V pondělí nato vzal Monsieur pana Lotrinského do Marly, kam král přijel hned po obědě a ukázal mu dům i zahrady. Monsieur, který byl nachlazený, zůstal v salonu. Král se ze zahrad vrátil do kabinetu s panem Lotrinským, kde s ním byl nějakou dobu o samotě, a ten se na konci rozloučil. Když král vyšel z kabinetu, promluvil nějakou dobu s milordem Carlingfordem, známým ve Vídni pod jménem generál Taaffe, který býval vychovatelem pana Lotrinského; pak přijal úklony těch, kteří se mu poklonili při příjezdu, šel se znovu projít a vrátil se do Versailles, a Monsieur odvezl pana Lotrinského do Paříže; král mu poslal sadu gobelínů s dějinami Alexandra v hodnotě pětadvaceti tisíc tolarů. Monsieur totiž krále, který mu chtěl dát dar, prosil, aby mu dal raději gobelíny než cokoli jiného.

V úterý 1. prosince dal Monseigneur, který byl v Meudonu, oběd monseigneurovi a paní vévodkyni z Bourgogne a jejich doprovodu. Obědvala tam i paní princezna de Conti, a všechny je vzal do opery. Monsieur tam byl ve své horní lóži s panem Lotrinským. Přivedl ho do lóže Monseigneura, kde byl jen chvilku, aby se rozloučil s ním a s monseigneurem a paní vévodkyní z Bourgogne, u nichž ovšem předtím nebyl na návštěvě, což se zdálo dost podivné, a hned nato odešel s Monsieurem. Následující noc odjel se svým doprovodem poštou zpět do Lotrinska. Všude dali zdvojit koně, a co bylo ještě vzácnější, král zaplatil všechny výlohy, a to proti své vůli, ze shovívavosti k Monsieurovi. Ať byl Monsieur rytíři Lotrinskému oddán sebevíc, pan Lotrinský mu už začínal velmi ležet v žaludku kvůli výlohám i kvůli jeho volnosti. Všiml si toho, nebo mu to dali znát, a to uspíšilo jeho odjezd. Přesto ho obtěžovala dotěrnost všech příslušníků jeho rodu, z nichž si zřejmě nevážil nikoho kromě pana Velkého a rytíře Lotrinského; a nejednou mu uklouzlo, že neví, co po něm všichni ti malí princové chtějí, když ho neustále obléhají.

V neděli 20. prosince, když král vycházel z kázání, potkal Monsieura, který mu šel naproti a doprovodil ho k němu. Našli tam Madame a paní Lotrinskou a všichni čtyři byli dost dlouho sami v králově kabinetu. Monsieur, Madame a paní Lotrinská šli odtud k paní vévodkyni z Chartres a Monsieur pak zavedl paní Lotrinskou k panu Velkému, který měl dnu, a potom do Paříže. Král nechtěl, aby viděla Mon-

seigneura, královy vnuky ani paní vévodkyni z Bourgogne, ani aby se s nimi setkala, kvůli neštovicím, které neprodělali. V sobotu jel král sám na oběd do Marly, kam za ním z Paříže přijeli na oběd Monsieur, Madame a paní Lotrinská. Zaznamenalo se, že pan vévoda ani paní vévodkyně z Chartres tam nebyli.[12] Kde to šlo, se zařídilo, aby se švagrové nesetkaly: Monsieur, aby se zalíbil rytíři Lotrinskému, Madame, protože svého zetě pokládala za německého knížete, který si tedy mohl nárokovat cokoli. Spokojili se s tím, že pan Lotrinský před odjezdem navštívil pana vévodu z Chartres a zahrnul ho ujištěními, že ho nikdy ani nenapadlo cokoli mu upírat. To tedy znamenalo, že se to napadnout dalo. Komentář k tomu bylo na princích krve. V každém případě neštovice paní Lotrinské nepřišly nevhod a Lotrinkové měli velký důvod být spokojeni s Monsieurem a Madame a chválit se za svůj obratný kousek, jímž vtáhli do hry levobočky, aby se zcela vyhnuli princům krve, a vše odrazili inkognitem. Paní Lotrinská se po obědě rozloučila s králem, který se vrátil do Versailles, a Monsieur, Madame a paní Lotrinská do Paříže; ta odtud nazítří, v pondělí, odjela zpět do Lotrinska. Dala najevo netrpělivost, která hraničila s neslušností. Patrně chtěla využít svých neštovic a nezůstat tu tak dlouho, aby byla s to plnit povinnosti, které by ji uváděly do rozpaků.

12. *Ediční poznámka:* Text Chéruelovy edice zde má „Monsieur ni Mme de Chartres"; z kontextu (Monsieur na obědě byl) jde zjevně o „pana vévodu z Chartres" — překládáme podle smyslu.

Kapitola dvacátá první

Přicházím nyní k tomu, co se mi při té cestě přihodilo. Bylo jisté, že velký komoří, a v jeho nepřítomnosti první šlechtic královy komory ve službě, má vzít panu Lotrinskému, jdoucímu složit hold, kord, klobouk a rukavice. Vzít je v takovém případě znamená zbavit vazala odznaků důstojnosti v přítomnosti jeho pána, a ne mu posloužit; dokládá to i to, že první šlechtic komory je ani nepodrží, ani nevrací. Celá jeho funkce spočívá jen v tom, že vazala zbaví odznaků, a první komorník je od prvního šlechtice komory přebírá v okamžiku, kdy je vazalovi odňal, a týž první komorník je vazalovi po holdu vrací. Tak se to dělo roku 1661 při holdu lotrinského vévody Karla IV., prastrýce tohoto vévody, a ukazuje se dokonce, že konetábl z Richemontu, z královského rodu, který zemřel jako vévoda bretaňský, vzal kord, rukavice a klobouk bretaňskému vévodovi, svému synovci, když byl přítomen jeho holdu. Jinak se to chápat nedá a skutečně se to tak chápalo, bez mráčku a bez vytáček. Přesto, vzhledem k obratnosti, s jakou lotrinský rod dokázal ze všeho těžit a z těch nejnahodilejších a nejlhostejnějších věcí dělat vyznamenání, nároky a výsady, chtěl jsem se vyhnout i těm nejnepatrnějším maličkostem, abych jim nenechal žádnou záminku, a využít té nejpřirozenější okolnosti na světě.

Vévoda z Gesvres, který měl toho roku službu, už večery nesloužil, kdykoli ho mohl zastoupit jeho syn, markýz z Gesvres, držitel přežívajícího nároku na jeho úřad. Markýz byl zdráv a byl ve Versailles; bylo tedy nejprostší nechat funkci jemu. Vévoda z Gesvres se celý život prohlašoval za zvláštního přítele mého otce a navštěvoval ho velmi často až do jeho smrti. Potom mě zahrnoval přátelskými projevy a v každém roce své služby mi obstarával všechny druhy přístupu, kterými může první šlechtic komory poctít. Navštěvoval mě, ve svých osmdesáti letech, se zdvořilostí a způsoby nanejvýš způsobilými vzbudit důvěru. Vždy jsem mu odpovídal se vší péčí, ohleduplností a úctou, jaké náležely jeho věku a jeho vstřícnosti, a vzhledem k tomu, jak málo lidem dovoloval se k němu přiblížit, byla něžnost, kterou mi vždy projevoval, zcela neobvyklá.

Domníval jsem se tedy, že mohu s ním jednat důvěrně a upozornit ho na výhodu, kterou by si Bouillonové mohli chtít vzít ze strojené nepřítomnosti pana z Bouillonu, kdyby tu funkci vykonal vévoda a pair. Dodal jsem, že když se holdu nesmí účastnit žádný vévoda bez naprosto nezbytné funkce — jako první šlechtic komory a kapitán gard ve službě, jímž byl můj tchán — ani žádný cizí kníže, pro-

tože pan Lotrinský se hned nato pokryje a oni zůstanou s odkrytou hlavou, je to další důvod nechat funkci markýzovi z Gesvres. Okořenil jsem to všemi omluvami a projevy úcty, jaké se slušely na můj věk. Zdálo se, že je spokojen a že se mu můj návrh líbí. Rozebíral to se mnou a souhlasil, že když král nemá nic proti nepřítomnosti pana z Bouillonu, který žádného nástupce s přežívajícím nárokem nemá, je to důvod, aby neměl nic ani proti jeho nepřítomnosti, když má nástupce zvyklého zastupovat ho každý večer. Dal mi najevo, že dobře chápe všechny důvody, které jsem mu právě řekl, že se pokusí nechat funkci synovi, ale že o tom musí promluvit s králem. Dodal: „Víte, s tím člověkem, s nímž mám co do činění (to byl král), se musím ponížit nízko, nízko, nízko, takhle (ukazoval rukou), abych se pak pozvedl vysoko." V tom neměl nepravdu a dobře ho znal. Odešel jsem, pochválil jeho opatrnost a notně svému starci polichotil, spokojený se vším, jen když jeho syn funkci vykoná.

Viděl jsem se pak s paní z Noailles a s vévodou z Béthune, starým přítelem vévody z Gesvres, který s ním mluvil po mně a nebyl spokojen. Začal jsem tušit rozmarnou povahu toho starce, v níž vždy vyplula na povrch podlézavost. Několik mých záměrů selhalo. Usoudil jsem, že to nejhorší, co se mi může stát, když s ním promluvím znovu, je neúspěch, a v té důvěře jdu k němu nahoru a zastihnu ho při oblékání. Pošlu jeho sluhy ven a mluvím s ním; odpoví mi chladně, že mu král řekl, že je to jeho funkce a že ji má vykonat; že nemohl odpovědět, protože se v tu chvíli rozjelo královo pojízdné křeslo, které ho vezlo ke schodišti na procházku do Marly; to mě nepřekvapilo. Odpověděl jsem mu, že když se funkce koná odpoledne, bude mít ještě čas promluvit při králově vstávání, kam právě šel, nebo jinde; a nakonec, po několika dohadech, z mé strany vždy velmi uměřených a uctivých, z jeho chladných, ale zdvořilých a takových, že se zdálo, že si přeje totéž co já, jsem uzavřel tím, že mu nezbývá než odjet po vstávání do Paříže, jako by kvůli nějaké naléhavé záležitosti, nebo předstírat nemoc; a že když král nemá nic proti tomu, že pan z Bouillonu zůstává v Évreux, aniž je nemocen nebo to předstírá, nebude mít nic ani proti tomu, když to udělá on, i kdyby nevěřil, že nemocen je. Všechno bylo marné, byl rozhodnut. Sešel jsem k vévodovi z Béthune; našel jsem jen jeho syna, jemuž jsem vylíčil, co jsem právě udělal a viděl. Uklidnil mě, že pan z Chevreuse o tom má mluvit s králem po jeho vstávání. Skutečně uspěl, a král, když šel vydat heslo, řekl ve svém kabinetu veřejně a nahlas markýzovi z Gesvres, že při holdu bude sloužit on místo svého otce. Všichni to slyšeli a hned to roznesli. Vévoda z Gesvres, který to slyšel jako ostatní, nechal všechny odejít a pak krále přemluvil tak dobře, že král svolil, aby funkci vykonal on. To je tedy bezdůvodná podlost a proradnost, ale to ještě nic není.

O dva dny později mě hraběnka z Roucy upozornila, že v Palais-Royal je proti mně velký povyk; že Madame mluvila o mně velmi jízlivě s hraběnkou z Beuvronu a že věc došla tak daleko, že bych měl zjednat nápravu. Šel jsem za hraběnkou z

Beuvronu a ta mi vylíčila, že vévoda z Gesvres nejenže vykonal funkci při holdu, ale ještě se zavděčil králi na můj účet a burleskním způsobem mu vylíčil všechny kroky, které jsem u něho podnikl, abych mu v tom zabránil, až po to, že jsem ho chtěl přimět hrát mrtvici — čemuž se ve svém věku a při své postavě velmi dobře vyhnul, ze strachu, aby se mrtvice nepomstila a nezemřel jako Molière; že k tomu na svůj vlastní účet přidal všechny podlézavosti, jaké lze vyslovit, a hlavně nic neopomněl, aby mě dokonale obětoval; že odtud šel za paní z Armagnacu, ačkoli s ní ani s panem Velkým nebyl nijak spjat, a vylíčil jí totéž, a pak to opakoval každému, koho potkal; že se to doneslo k Monsieurovi, jemuž bylo ještě přidáno, že jsem pronášel spoustu řečí o malosti svrchovanosti a hodnosti pana Lotrinského; že Monsieur je strašlivě rozzlobený a mluví o tom s tisíci lidmi; že Madame, ač zdrženlivější, není o nic méně nebezpečná a že bych udělal dobře, kdybych usmířil lidi, s nimiž nelze mít pravdu.

Tak obrovská proradnost mě zasáhla jako blesk, a neuměl jsem si představit nikoho tak bezdůvodně zlého, aby chtěl v králově mysli zničit syna svého starého přítele, kterého vždy zahrnoval přátelstvím a laskáním, který mu vždy odpovídal všemožnou péčí a úctou, který mu v té věci neřekl nic, co by se mu mohlo nelíbit a co by nebyl sám dal najevo, že se mu líbí, a který mu pro naprostou nepoměrnost věku, postavy i postavení nemohl za tisíc let zkřížit cestu, jemu ani nikomu z jeho blízkých. Když jsem se vzpamatoval z prvního ohromení nad tak hanebnou zlovolností, poděkoval jsem hraběnce z Beuvronu a poprosil ji, aby Madame vysvětlila skutečný důvod mého jednání, totiž nepřítomnost pana z Bouillonu; že nemohu pokládat za nedůstojnou vévody a paira funkci, kterou vykonal konetábl, princ krve a později vévoda bretaňský; a že pokud jde o řeči, které se mi připisují, prosím ji, aby nevěřila tomu, co jí mohli donést lidé buď nepřátelští, nebo toužící se zavděčit. Dodal jsem, že bych jí přišel říci totéž sám, bude-li si to přát a dovolí-li, aby to bylo v soukromí, v jejím kabinetu. Pak jsem šel k paní z Maré; byla to má příbuzná, odedávna přítelkyně mého otce i matky a má od mého raného mládí. Bývala vychovatelkou Monsieurových dětí spolu se svou matkou maršálkou z Grancey a po ní; byla vychovatelkou dětí pana vévody z Chartres a odjakživa důvěrně zadobře s Monsieurem. Dávala mě všude hledat; řekla mi totéž, co mi sdělila hraběnka z Beuvronu, a ještě další ničemnosti vévody z Gesvres. Vylíčil jsem jí celou historii, na kterou neměla co odpovědět, jen mi přátelsky vyčítala, že jsem se svěřil bláznovi a zlému člověku, ať jsem ho považoval za přítele sebevíc. Ochotně se ujala, že Monsieurovi vyřídí totéž, co se ujala hraběnka z Beuvronu vyřídit Madame, ale o nic jsem ji nežádal ohledně paní Lotrinské, která byla podle ní zuřivá: byla tu jen jako tažný pták a jinak nic neznamenala.

Monsieur a Madame, kteří si dosyta ulevili, se zdáli spokojeni s tím, co jim bylo mým jménem řečeno, a víc nežádali. Zbýval král, zdaleka nejdůležitější, pokud jde o dojmy, které si mohl utvořit. Proces pana z Luxembourgu, omluva princezny z Harcourtu vévodkyni z Rohanu, má záležitost s panem Velkým, to vše, co jsem vedl

tak ráznou rukou, ve mně vzbuzovalo obavu, že mám pravdu příliš často. Pan z Beauvilliers nebyl pro to, abych v této věci u krále cokoli podnikal, abych neudělal vážnou věc z toho, co král mohl vzít jen jako šprým, ale abych bedlivě sledoval, zda se ke mně král bude chovat chladněji, či jako obvykle, a podle toho pak zařídil své kroky. Rada byla skutečně velmi dobrá; král se ke mně choval jako obvykle a já zůstal v klidu.

Tento starý Gesvres byl tím nejkrutějším manželem ženy velkého ducha, ctnosti a jmění, která se od něho odloučila, a tím nejnepřirozenějším otcem velmi počestných dětí, jaký kdy byl.[1] Abbé z Gesvres byl již několik let čestným komořím Inocence XI. a těšil se takové jeho přízni, že ho papež chtěl učinit kardinálem, když roztržka mezi ním a králem kvůli sporu o franšízy vedla k odvolání všech Francouzů. Abbé z Gesvres na tom všechno ztratil, ale vrátil se s dobrou tváří. Král, jehož to dojalo, mu hned po příjezdu dal rovnou arcibiskupství v Bourges, které se právě uprázdnilo smrtí bratra státního sekretáře Châteauneufa. Vévoda z Gesvres šel rozzuřen za králem, řekl mu o svém synovi ty nejhorší věci a udělal vše, co mohl, aby této milosti zabránil. S markýzem z Gesvres a jeho ženou zacházel celý život jako s otroky, až do té míry, že se do toho král z dobroty často vložil. Jeho výbava byla nádherná, pokud jde o koně, postroje, povozy a livreje, které se neustále obnovovaly, a jeho stáje plné nejvzácnějších jezdeckých koní, ačkoli na žádném z nich neseděl přes třicet let; jeho služebnictvo bylo obrovské, jeho šaty nádherné a na jeho věk směšné. Když se mu mluvilo o jeho velkých příjmech, o špatném stavu jeho záležitostí navzdory bohatství, o nepořádku v jeho domě a o zbytečnosti a pošetilosti jeho výdajů, dal se do smíchu a odpovídal, že je dělá jen proto, aby zruinoval své děti. Říkal pravdu a dokonale se mu to podařilo; ale nebyla to jen jeho rodina, kterou bezdůvodně pronásledoval.

Téhož roku provedl maršálovi z Villeroy kousek, který ho mohl zabít. Oba pocházeli ze státních sekretářů a oba měli otce, kteří udělali velkou a neobyčejnou kariéru. Jednoho dne, když bylo prostřeno k malé tabuli a král byl ještě u paní z Maintenon, kam často chodil po ránu ve dnech, kdy neměl radu, jako ve čtvrtek a v pátek (a kdy ona tam nemusela hned ráno do Saint-Cyru jako ve Versailles), stáli dvořané kolem královského stolu a čekali na něho, a pan z Gesvres, aby ho obsluhoval. Maršál z Villeroy přišel s tím hlukem a s těmi způsoby, které odjakživa měl a které jeho přízeň a úřady činily ještě velkopanštějšími; nevím, zda to starého Gesvrese popudilo víc než obvykle, ale jakmile ho spatřil přicházet za roh královského křesla, kde maršál vždy stával, náhle na něho přes stůl a křeslo, jež byly mezi nimi, spustil: „Pane maršále, musíme přiznat, že vy a já máme velké štěstí." Maršál, udiven řečí, k níž nic

1. *Ediční poznámka:* Léon Potier, vévoda z Gesvres (1620–1704). Jeho syn a nástupce František Bernard Potier (1655–1739) se stal vévodou roku 1704. Druhý syn, abbé Léon Potier de Gesvres (1656–1744), byl zvolen arcibiskupem v Bourges 30. srpna 1694 a kardinálem byl jmenován v konzistoři 29. listopadu 1719, aniž kdy jel do Říma pro klobouk. Spor o franšízy (výsady cizích vyslanectví v Římě) vrcholil v letech 1687–1689.

nevedlo, s tím skromně souhlasil, zatřásl hlavou i parukou a chtěl ji přerušit tím, že promluví s někým jiným; ale ten druhý, který nezačal tak dobře nadarmo, pokračuje, oslovuje ho, aby ho poslouchal, obdivuje štěstí Villeroye, který si vzal Créquiovou, a svého vlastního otce, který si vzal Lucemburkovou, a odtud úřady, guvernérství, hodnosti, statky bez počtu; a otcové těch lidí státní sekretáři: „Zastavme se tu, pane maršále," zvolal, „nechoďme dál; neboť kdo byli otcové těch dvou státních sekretářů? Drobní úředníci, a sami také úředníci; a od koho pocházeli? Váš od prodavače ryb na tržnici a můj od podomního obchodníka, a možná od něčeho horšího. Pánové," obrátil se hned na společnost, „nemám snad pravdu, když pokládám naše štěstí, pana maršála i moje, za úžasné? Není to tedy pravda, pane maršále, že máme velké štěstí?" A pak se rozhlížel, naparoval se a smál. Maršál by byl chtěl být mrtev, a ještě mnohem raději by ho byl uškrtil; ale co udělat člověku, který, aby vám řekl krutost, ji nejprve řekne sám sobě? Všichni mlčeli a sklopili zrak; nejeden nebyl nerad, že se může po očku dívat na maršála a vidět jeho velké způsoby tak zábavně pokořené. Přišel král a skončil tu podívanou i trapnou chvíli, ale jen ji přerušil. Několik dní se o tom mluvilo a zlomyslnost a závist, u dvora tak obvyklé, se tím bavily.

Tato příhoda, ať byla jakákoli, mi nemohla posloužit za lekci, abych nedůvěřoval tak zlému člověku. Mohl se domnívat, že se ozdobí skromností řečí, která v podstatě nesdělovala nic, co by všichni nevěděli, a žárlivost na přízeň a lesk maršála z Villeroy ho mohla vyprovokovat, aby mu zpříma řekl tak nepříjemné pravdy. Já byl na tisíc mil ode všeho, po čem mohl ten zhoubný stařec toužit nebo co mohl závidět, a nemyslím si, že by se kdokoli jiný na mém místě mohl mít na pozoru před tak bezdůvodnou a tak dokonalou zlovolností. Musím ale dokončit, co se týká strojené nepřítomnosti pana z Bouillonu.

Pana z Bouillonu nevzdálila služba při holdu; to jsem vysvětlil. Byl však zvyklý pokrývat se při audiencích vyslanců od té doby, co dědičné zrady jeho předků — poté co jim přízeň Jindřicha IV. vynesla Sedan — vynesly jeho otci místo stětí hodnost knížete, a nechtěl být přítomen obřadu, kde se princové krve, levobočci a pan Lotrinský pokryjí a on zůstane s odkrytou hlavou; a to také zabránilo lotrinskému rodu a všem ostatním, kdo mají tuto výsadu, aby se ho zúčastnili. Abychom však porozuměli tomuto rozdílu u týchž osob, které se pokrývají při audiencích vyslanců a při žádné jiné příležitosti se nikdy nepokrývají, je třeba vrátit se k původu tohoto vyznamenání.

Za starých časů byli všichni před našimi králi v běžném životě pokryti, a tedy i při obřadech, a když si někdo v královském okolí stáhl kápi,[2] ti nejblíže králi mu udělali místo, protože to bylo znamením, že chce s králem mluvit. Změna kápí v čepice

2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Kápě (*chaperon*) byla pokrývka hlavy užívaná zejména za vlády Jana, Karla V. a Karla VI.; byla ze sukna, lemovaná kožešinou a s dlouhým cípem splývajícím dozadu. *Avaler* je staré slovo ve významu sestoupit či sklonit. Kápě se ne vždy snímala, když se mluvilo s knížaty. Monstrelet vypráví, že královna Izabela Bavorská nenáviděla Jana Torela, protože při rozhovoru s ní kápi nesnímal.

a pak v barety tento zvyk postupně změnila a nakonec zrušila, takže se už nikdo před králem nepokrýval, ani v běžném životě, ani při obřadech, kromě těch, kde to bylo vyhrazeno nebo určeno, jako při korunovaci, při pohřbech, při obřadech řádu; a tehdy nešlo o to, být knížetem, ale jen mít úřad, který pokrývání dovoloval, jako pairové a korunní hodnostáři při korunovaci a při slavnostním zasedání parlamentu, všichni v pohřebních průvodech a všichni rytíři při kapitule a hostině řádu. Vyslance přijímali a provázeli při vjezdu a při audienci královi komoří, a tak to trvalo až do doby moci Guisů a jejich plánů. Jako byl pan z Guise první, kdo dal k formuli své pairské přísahy přidat za ostatní, tolik odlišná slova „a jako dobrý rada svrchovaného soudu", aby si naklonil parlament a úřednictvo — což bylo dávno potom odstraněno; jako byl první muž nejen svého stavu a hodnosti, ale vůbec nějakého významu, který se stal čestným kostelníkem své farnosti, aby si získal měšťanstvo, za jehož hranice tento úřad nikdy nesahal; tak chtěl ze stejných důvodů získat i cizí mocnosti a připoutat si jejich vyslance. Jelikož mohl mnohem důležitější věci, zavedl zvyk vodit k slavnostní audienci vyslance předních korunovaných hlav, to jest papeže, císaře a králů španělského a anglického, pod záminkou svého úřadu velkého komořího, a představovat je králi. Vyslanci se cítili mnohem víc poctěni, když je vedl on, než když je vedli komoří, a toto provázení jim dávalo příležitost ke zdvořilostem, z nichž vzcházely návštěvy, styky a jednání. Od pana z Guise se zvyk ze stejných důvodů postupně rozšířil na jeho děti, jeho bratry a pak bratrance, nejprve aby ho zastupovali, a později jako vyznamenání, které si zvykem získali, a jako pocta, které se vyslanci už nechtěli vzdát. Od jednoho k druhému chtěli tuto výhodu sdílet i páni z Nemours, tak spjatí s Guisy, svými nevlastními bratry po matce. Nenarazili přitom na žádné potíže, a po nich ani pan z Longueville; a vyslanci, zvyklí, že je vedou knížata z lotrinského rodu, byli stejně spokojeni s knížaty ze savojského rodu a z jednoho jiného rodu, mnohem nižšího, který však těm dvěma ve výhodách v ničem neustupoval.

Proto když o mnoho let později páni z Bouillonu a z Rohanu získali táž vyznamenání, jaká si Lotrinkové osvojili za Ligy a jaká si potom dokázali dobře uchovat a jaká byla rozšířena i na pány ze Savojska atd., nedosáhli přesto na to, aby vodili vyslance k audienci; ti dobře dokázali říci, že hodnost, která jim byla dána, z nich knížata nečiní a že se nevzdají toho, aby je vedla knížata skutečná, a ne umělá. Když byla věc dobře zavedena a lotrinský rod se cítil schopen podniknout cokoli, když se prosadil hodnostmi a státními úřady, jež uměl tak dobře uplatnit proti princům krve, a kus po kuse, od příležitosti k příležitosti, si dokázal vytvořit hodnost z původu a vyznamenání odlišná od těch, jež vyplývají ze státních hodností, vymyslel, aby vyslance při vjezdu provázeli maršálové Francie, a tím dal najevo svou nadřazenost nad korunními hodnostáři. Tehdy bylo velmi málo vévodů, kteří by nebyli princi krve nebo ze svrchovaného rodu, a ještě se nevidělo, aby maršálové Francie byli vévody. Byli jimi až dlouho po zavedení tohoto doprovázení při vjezdech. Ještě

dlouho potom nebyli maršálové Francie, kteří byli vévody, k tomu užíváni. Nakonec byli užíváni i oni jako k funkci spojené s jejich úřadem maršála, jako maršálové, a ne jako vévodové, a nepozorovaně se z toho stal nový stupeň vyznamenání pro knížata, jimž zůstalo provázení k audienci. Ale při této výhodě neměli výsadu se pokrývat; té cti užíval jen vyslanec, a kníže, který ho k audienci vedl, byl přítomen s odkrytou hlavou. Jakkoli se Guisové ukázali podnikaví, nikdy je nenapadlo pokrývat se před králi, jimž vládli a jimž se chystali uchvátit korunu. Tento zvyk se zavedl až za Jindřicha IV., a tady je příležitost, při níž k tomu došlo.

Po úplném pádu Ligy a po míru ve Vervins přijel do Francie španělský vyslanec, který byl španělským grandem. Šel za králem do Monceaux, kde byl král s nemnoha lidmi, a doprovázel ho v zahradách, které král dal založit a které mu rád ukazoval. Na počátku procházky se král pokryl. Vyslanec, zvyklý pokrývat se zároveň se španělským králem, se pokryl také. Jindřichovi IV. se to velmi nelíbilo. Nechtěl však vyslanci nic dát najevo, ale rozhlédl se kolem sebe a přikázal panu Princi, panu z Mayenne a panu z Épernonu, aby se pokryli; ti byli náhodou jedinými velmoži na té procházce. Odtud pan z Mayenne dosáhl toho, že se směl pokrývat při audiencích vyslanců; tím spíše pan Princ, a také šťastný vévoda z Épernonu, díky štěstí, že se tam s nimi ocitl jako třetí. S panem z Mayenne se pokrývali i příslušníci jeho rodu, kteří vodili vyslance k audienci, a jakmile se jednou pokryli, pokrývali se pak vždy, ať vyslance vedli, nebo ne. Podle tohoto příkladu se pokrývali i synové pana z Épernonu, protože tato pocta pro ně pocházela ze téhož zdroje v Monceaux. Knížata ze savojského rodu a z rodu Longueville, ve všem postavená na roveň Lotrinkům, se pokrývala stejně, a tudíž i kardinálové, všem nadřazení hodností, a princové krve, když byli nějací v dospělém věku, kromě pana Prince.[3]

Takový je původ toho, čemu se říká „klobouk"; a tento klobouk, pro pana z Épernonu tak náhodný, mu, jeho synům i vnukovi vynesl hodnost a pocty cizích knížat, ač byl u Jindřicha IV. v nevalné přízni a oblibě. Ale tento král a jeho nástupci, jimž klobouk takto uklouzl, jak jsem právě vysvětlil, stále žárlivě dbali, aby se nerozšířil za slavnostní audience vyslanců, a nikdy při žádné jiné příležitosti nedovolili cizím knížatům, aby se pokryla; a proto se žádné z nich neúčastní veřejných audiencí panovníků, jimž král dovolí se pokrýt, ani žádných jiných, kde by mohl být pokryt někdo jiný než on — a kardinálové stejně jako oni. Nejednou se pokusili o rozšíření této pocty. Ani vévodové se nikdy neúčastní ničeho, kde se pokrývají jiní, kromě prvního šlechtice komory ve službě a kapitána gard ve službě, kvůli nezbytné službě svých úřadů. Viděli jsme, že když jsou králem povoláni k audienci, jako se to stalo u audience kardinála Chigiho, legáta *a latere*, cizí knížata se tam nepokrývají;

3. *Ediční poznámka:* Saint-Simonův výklad původu „klobouku" (výsady pokrývat se při audiencích vyslanců) z příhody se španělským vyslancem v Monceaux po míru ve Vervins (1598) se nám mimo jeho vlastní podání ověřit nepodařilo; je třeba ho brát jako jeho verzi, podbarvenou celoživotní polemikou s nároky „cizích knížat".

nebudu to tedy opakovat. Ale dost vysvětlování o této látce; je čas vrátit se k událostem, jimiž tento rok skončil.

Paní z Marsanu zemřela ještě před odjezdem paní vévodkyně lotrinské z Paříže.[4] Byla to neteř pánů z Matignonu po otci a navíc sestra paní z Matignonu, žena povýšená, panovačná, málo duchaplná a dokonale zkažená postavením, leskem, mocí a podivnou pýchou Seignelaye, svého prvního manžela, a hodností a původem druhého. Byla v šestinedělí po svém druhém synovi. Kojná udělala něco, co se jí nelíbilo; zmocnil se jí hněv, očistky se zastavily a nebylo možné ji zachránit: zemřela a nikdo ji nelitoval — ani její blízcí, s nimiž díky vlivu a pak díky hodnosti vždy zacházela s velkými náladami a povýšeností, ani její muž, kterého držela zkrátka a který zůstal bohatým požívatelem části jejího majetku.

Nuncius Delfini se stal kardinálem při jmenování nunciů a Italů.[5] Kurýr pana z Monaka předešel papežova kurýra. Král měl za to, že má své důvody, aby mu projevil zvláštní přízeň; napsal mu vlastní rukou lístek, aby mu to oznámil a zaradoval se s ním. Jakmile ho nuncius dostal, přijel do Versailles osobně poděkovat a zamířil k Torcymu. Protože to byl případ neobvyklý, zavedl ho Torcy k paní z Maintenon, kde už byl král, a dal ho ohlásit. Král je nechal vstoupit. Paní vévodkyně z Bourgogne, která tam byla, a paní z Maintenon mu tam blahopřály; to vše trvalo velmi krátce. Papežův kurýr konečně dorazil večer a přinesl mu červenou čepičku. Nuncius měl dost taktu, aby si ji dal do kapsy a nechal ji tam od neděle, kdy po návratu z poděkování králi našel kurýra na místě, až do středy rána, dne holdu, kdy měl u krále soukromou audienci v jeho kabinetu a podal mu čepičku, aby ji přijal z jeho ruky. Král mu ji vrátil, na rozdíl od svých poddaných, jimž ji nasazuje na hlavu. Tento nuncius měl mnoho ducha a také na to měl fyziognomii. Nikdy jsem neviděl dvě tak malá očka, která by toho tolik říkala. Byl galantní a možná něco víc; rád se bavil a velmi často chodil do opery. Král, který byl tehdy ve své zbožnosti přísnější než později, se nad tím pohoršoval a dal mu obratně naznačit, že tady není zvykem, aby biskupové a kněží chodili na představení; nuncius byl hluchý a dělal, že nerozumí. Nakonec mu to dal král vzkázat svým jménem. Dobrý Delfini svědomí přešel mlčením, zvyk obešel a rozplýval se v díkách za dobrotu, s jakou král pečuje o jeho kariéru, a odpověděl, že nikdy nepočítal s tím, že by ji udělal ve Francii, ale v Itálii, kde opera a představení ničemu nepřekážejí, a do opery chodil ještě horlivěji. Král, když viděl, že skutečně dosáhl cíle navzdory opeře, chtěl snad zahladit malou hořkost oné výstrahy příjemností lístku a neposlat do Říma nespokojeného kardinála.

4. *Ediční poznámka:* Kateřina Tereza z Goyon-Matignon (1662–1699), vdova po Seignelayovi (Colbertovu synovi), se roku 1696 provdala za Karla Lotrinského, hraběte z Marsanu (jednoho ze „tří lotrinských bratří", viz kap. XV); zemřela při porodu v prosinci 1699.
5. *Ediční poznámka:* Daniel Marek Delfino (1653–1704), Benátčan, nuncius ve Francii od roku 1696, byl jmenován kardinálem v konzistoři Inocence XII. 14. listopadu 1699; „neděle", o níž je řeč, je 22. listopadu a „středa, den holdu" 25. listopadu 1699 (viz kap. XX). Nezaměňovat s pozdějším kardinálem Danielem Delfinem († 1762).

Coigny, mestre de camp pluku Royal-Étranger, který o mnoho let později udělal tak skvělou kariéru, se v té době oženil se slečnou du Bordage z rodu Montbourcher, urozenou Bretonkou, velmi hezkou a po celý život ještě ctnostnější a zbožnější.[6] Celá její rodina byla hugenotská. Zadrželi je, když byli na hranici a chtěli se uchýlit do Holandska. Její otec se obrátil, jak mohl, a padl u Philippsburgu. Král dal syna do koleje a dceru k paní z Miramionu, kde oba odpřisáhli. Syn dostal od krále záhy pluk zadarmo. Byl dobře urostlý a velmi duchaplný, měl rád dobrou společnost a ještě víc svobodu a nade vše hru, u níž strávil život, aniž se oženil; málo sloužil a málo se ukazoval u dvora. Jejich matka byla z rodu Goyon-Matignon, dcera markýze z La Moussaye a sestry pánů z Bouillonu a z Turenne a paní z La Trémoille, z Duras a z Roye. Slečna du Bordage byla tedy neteří po matce pana z Quintinu, bezdětného manžela oné Montgomeryové, která se znovu provdala za Mortagna a o níž jsem mluvil při té příležitosti.

Rok skončil tím, že král zjednal klid mezi jezuity — kteří to zřejmě potřebovali, když ho k tomu přiměli — a benediktiny. Ti vydali nedávno krásné vydání svatého Augustina, jehož morálka není morálkou jezuitů. Aby ho udusili, použili jezuité svého obvyklého štítu, který jim vždy tak dobře sloužil. Kniha byla podle nich veskrze jansenistická; napadli ji. Benediktini odpověděli, obě strany se velmi rozvášnily. Jezuité, u konce s důkazy a důvody, ale nikoli s urážkami a s tvrzeními víc než smělými, nedokázali toto vydání pošpinit ani dosáhnout jeho zákazu. Místo toho, což pro ně bylo hořké, měli aspoň tolik vlivu, že když se viděli slabší, dosáhli ukončení boje královským zákazem oběma stranám psát nebo mluvit o tomto vydání jakýmkoli způsobem. Byl to Pontchartrain, kdo to oběma stranám napsal. Jezuité pak brzy zažili tu nelibost, že bylo toto vydání v Římě slavnostně schváleno.[7]

Opomenutí je třeba napravit, jakmile je zpozorujeme; jiné látky mě strhly. V prvních dnech dubna byl Ticquet, rada parlamentu, a dokonce velké komory, přepaden ve svém domě, a jestliže na to nezemřel, nebyla to vina gardového vojáka a jeho vrátného, kteří se provedení ujali a kteří ho nechali ležet v domnění, že je mrtev, když zaslechli nějaký hluk.[8] Tento rada, ve všem velmi ubohý člověk, si předešlého roku stěžoval králi ve Fontainebleau na chování své ženy s Montgeorgesem, velmi váženým kapitánem gard, jemuž král zakázal se s ní dál stýkat. To vzbudilo podezření proti Montgeorgesovi i proti té ženě, která byla krásná, galantní a smělá a která

6. *Ediční poznámka:* František de Franquetot, pozdější vévoda a maršál z Coigny (viz Tom I, kap. XIV), se oženil s Jindřiškou z Montbourcher du Bordage (1671–1751) v úterý 8. prosince 1699.
7. *Ediční poznámka:* Maurinské (benediktinské) vydání spisů sv. Augustina vycházelo v jedenácti svazcích v letech 1679–1700. Ludvík XIV. zasáhl do sporu 11. listopadu 1699; římské odsouzení pamfletů připisovaných jezuitům a tedy nepřímé schválení vydání přišlo až v roce 1700 — Saint-Simon zde předbíhá.
8. *Ediční poznámka:* Na radu parlamentu Clauda Ticqueta (v pramenech i Tiquet) bylo spácháno přepadení 9. dubna 1699; jeho žena Angelika Nikola Carlierová byla sťata na náměstí Grève ve středu 17. června 1699. Její milenec Gilbert Gaulmin de Montgeorges, kapitán gard, nebyl stíhán. Proces patřil k nejsenzačnějším kauzám doby.

na všechno, co se o tom mohlo říkat, odpovídala zvysoka. Jedna žena, má i její velmi dobrá přítelkyně, jí radila, aby se dala na útěk, a nabídla jí k tomu prostředky, s tím, že v takovém případě se člověk brání lépe z dálky než zblízka. Ta nestoudnice se urazila na ni i na několik dalších přátel, kteří jí se stejnými nabídkami dali stejnou radu. Během několika dní se našla stopa, vrátného i vojáka Ticquet poznal, byli zatčeni a podrobeni útrpnému právu, a ještě předtím byla paní Ticquetová tak pošetilá, že se nechala zatknout, místo aby byla už v bezpečné zemi. Marně zapírala; byla také podrobena útrpnému právu a všechno přiznala. Montgeorges měl přátele, kteří mu posloužili tak dobře, že se o něm soudně vůbec nemluvilo. Žena byla odsouzena ke stětí a její spoluviníci k lámání kolem; Ticquet přišel s rodinou, aby se vrhl králi k nohám a prosil o milost. Král mu vzkázal, ať před něho nechodí, a poprava se konala na náměstí Grève ve středu 17. června odpoledne. Všechna okna radnice, všechna okna náměstí i ulic, které k němu vedou od palácové Conciergerie, kde byla, byla plná diváků, mužů i žen, mezi nimi mnoha lidí zvučných jmen a několika význačných osob. Byli tam dokonce přátelé a přítelkyně té nešťastnice, kteří se nestyděli a neštítili tam jít. V ulicích byla tlačenice, že se nedalo projít; vcelku ji lidé litovali a přáli jí milost, a přitom se předháněli, kdo ji půjde vidět umírat. Hle, jak je svět nerozumný a jak si sám odporuje!

Na samém konci roku ztratil Guiscard svého jediného syna na neštovice ve Vídni. Poslal ho v té době míru na cesty; jeho sestra se tím stala bohatou dědičkou.

Zemřel také Barin. Byl prvním hofmistrem Monsieura. Byl to, myslím, muž dost nízkého původu, ale velmi dobrého vzhledu, velmi vysoký a dobře urostlý, ač už starý, což mu u dam velmi pomohlo. Měl ducha, rozum, obratnost, smysl pro intriky, rozvahu, čest a velkou oddanost a věrnost ke svým přátelům. Byl hluboce zasvěcen do záležitostí Mademoiselle, pana z Lauzunu a paní z Montespan, a viděl jsem množství jeho velmi zajímavých dopisů panu z Lauzunu o tom všem z doby ke konci jeho vězení.[9] Tehdejší ministři si ho vážili a ve světě byl vždy na mnohem lepší noze, než odpovídalo jeho stavu. Nebyl ženatý a zemřel velmi málo bohatý, spořádaný a naprosto nezištný, dlouho před smrtí dosti v ústraní a velmi zbožný.

9. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Lauzun byl uvězněn v Pignerolu roku 1671 a propuštěn roku 1681 poté, co se zřekl vévodství Aumale a hrabství Eu, jež mu darovala Mademoiselle. [Doplnění překladatelky: v textu edice je tiskovou chybou uveden rok 1611.] Srov. Tom 1, kap. III a XV.

Kapitola dvacátá druhá

Rok 1700 začal reformou. Král prohlásil, že už nebude hradit náklady na změny, které si dvořané dělají ve svých bytech. Od Fontainebleau to stálo přes šedesát tisíc liber. Soudí se, že za to mohla paní z Mailly, která si svůj byt dávala už tři nebo čtyři roky předělávat každý rok. Bylo to pohodlnější, protože s lidmi od staveb si každý dělal u sebe, co chtěl, aniž by musel žádat krále o svolení; na druhé straně však všechno šlo na účet každého z nich.

Paní z Nemours byla vypovězena do svého domu v Coulommiers v Brie, který je nádherný. Torcy jí přinesl králův rozkaz a ona uposlechla s pevností, která se velmi blížila povýšenosti. Dosadila do Neuchâtelu guvernéra, se kterým nebyli spokojeni a kterého pokládali za pletichaře, to jest sloužil jí po jejím, a ne po dvorském. Chtěli tedy, aby ho vyměnila, a ze stejného důvodu to ona odmítla. Otevřeli její dopisy tomuto guvernérovi a našli v nich věci, které se nelíbily a vedly k jejímu vyhnání. Být panovnicí krásné země a poddanou velkého krále jsou dvě věci, které se těžko slučují, když si člověk je vědom, čím je, a chce se tak chovat.

Kardinál z Bouillonu, který se stal subděkanem posvátného kolegia, měl to potěšení, že kvůli nemoci děkana, kardinála Cibo, otvíral svatou bránu velkého jubilea na přelomu století.[1] Dal na to razit medaile a zhotovit rytiny a obrazy. Nelze projevit větší nadšení ani se cítit touto funkcí víc poctěn a povznesen, ačkoli ji nedlužil žádné volbě: byla mu útěchou po záležitosti pana z Cambrai, která mu způsobila tolik hořkosti. Tak se lidé tak pyšní často ukazují velmi malými. Nikdy se nikdo neukázal tolik obojím.

Naši státní sekretáři, kteří se obřími kroky dostali tam, kde jsou, se nespokojili s domácími úspěchy; chtěli okusit i zahraniční, které se jim nevydařily tak dobře, protože cizinci na nich nezávisejí. Státní sekretář, který má na starosti zahraniční věci, posílá svůj kočár k vjezdům vyslanců; osobně nepře o přednost vyslanci, který má u princů krve „ruku".[2] Ale jakkoli byl Torcy skromný, jeho kočár se nenápadně vetřel mezi posledního z kočárů princů krve a kočáry pánů Erizza a Ferreira, dosa-

1. *Ediční poznámka:* Svatou bránu u sv. Petra otevřel papež Inocenc XII. 24. prosince 1699; svaté brány ostatních hlavních římských bazilik otvírali kardinálové-legáti. Kardinál z Bouillonu tak učinil jako subděkan kolegia místo nemocného děkana Alderana Cibo († 1700) a roku 1700 se sám stal děkanem.
2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Výraz „mít ruku" znamená mít pravou stranu a čestné místo.

vadních vyslanců benátského a savojského. Erizzův nástupce si toho všiml zblízka a nechtěl to strpět; Ferreirův nástupce ho napodobil a řekl, že by mu jeho pán nikdy neodpustil, kdyby udělal byť sebemenší věc méně než benátský vyslanec. Torcy svůj kočár neposlal. Tento pokus, zmařený téměř hned, jakmile byl zpozorován a proměněn v nárok, byl pak odmítnut všemi ostatními vyslanci a věci se nakonec vrátily do pořádku. Torcy posílal svůj kočár k dalším vjezdům znovu a uzavíral průvod jako předposlední ze všech, následován jen kočárem uvaděče vyslanců.

Nastala jiná potíž, jiného druhu, která krále rozladila. Viděli jsme dříve, jak mimořádně se král zachoval k nunciovi Delfinimu ohledně jeho klobouku. Postupně přiměl všechny vyslance, aby navštěvovali pány du Maine a z Toulouse jako prince krve, bez jakéhokoli rozdílu. Nuncius Cavallerini, předchůdce tohoto, rovněž jmenovaný kardinálem ve Francii, se dal strhnout, aby je navštívil stejně. Byl za to pokárán a po návratu do Říma tak špatně přijat, že se Delfini neodvážil ho napodobit.[3] Kardinálové, zvyklí na všeobecnou uzurpaci, jíž se všude těší, měli za to, že velmi klesli od dob kardinálů Richelieua a Mazarina, když jednají s princi krve jako s rovnými a dávají jim u nich „ruku", což za těch dvou prvních ministrů nebývalo. Dávat ji králově levobočkům, a to při obřadním úkonu, jim připadalo obludné. Vyjednávalo se celý měsíc, ale nuncia se nepodařilo obměkčit; a tak, ač s ním byli během jeho nunciatury jinak velmi spokojeni, nedostal ani audienci na rozloučenou, ani tajnou audienci, ani odvolací listiny, přišel o dar stříbrného nádobí v hodnotě osmnácti tisíc liber, jaký se obvykle dává nunciům-kardinálům při odjezdu, a odjel, aniž se s kýmkoli rozloučil.

Další tahanice: kardinál z Bouillonu, nepřítomný velký almužník, byl v nemilosti kvůli záležitosti pana z Cambrai; arcibiskup pařížský byl naopak v přízni. Královská kaple, která si nárokuje vynětí z pravomoci ordináře,[4] nechtěla strpět arcibiskupův kříž a arcibiskup nechtěl v kapli sloužit bez tohoto znaku své pravomoci. Pan z Paříže právě dostal řád a král ho nechal na Hromnice sloužit s křížem při mši řádu.

Tady je jedna závažnější: viděli jsme jinde, jak včerejšího původu je „knížectví" pana z Monaka a jeho nárok na titul Výsosti, a jak ho tento přelud v Římě izoloval a škodil tam královým záležitostem překážkami, jimiž omezil ty nejnutnější styky vyslance. Unaven odporem, vymyslel, že odepře titul Excelence těm, jimž ho byl povinen dávat, kdo mu nebudou dávat Výsost, a tím dosáhl, že ho už nikdo z nich nenavštěvoval, až po vévodu Lantiho a knížete Vaïniho, jejichž nové a lehké povýšení bylo dílem Francie. Těžko pochopit, jak to král svému vyslanci trpěl a jak mohl dát přednost zbrusu novému rozmaru člověka, který nebyl ani oblíbencem, ani ministrem z vnitřního okruhu, před úspěchem svých záležitostí, jimž to ustavičně pře-

3. *Ediční poznámka:* Gian Francesco Cavallerini byl nunciem ve Francii 1692–1696 a kardinálem od 12. prosince 1695; zemřel 18. února 1699. Jeho návštěvy u levobočků tedy patří do 90. let. Daniel Marek Delfino (viz kap. XXI) odjel z Francie na počátku roku 1700. Podrobnosti o odepřené audienci a daru se nám nezávisle ověřit nepodařilo.
4. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Ordinářem se rozumí diecézní biskup.

káželo. Tento stav obou mužů pověřených záležitostmi v Římě, jednoho jako kardinála, druhého jako vyslance, uspíšil odjezd našich kardinálů. Papežovo zdraví se zdálo velmi ohrožené a bylo jim nařízeno, aby byli připraveni. Zlepšilo se však a oni už nespěchali, když tento incident vedl k rozhodnutí poslat je do Říma. Odjeli však jen dva, Estrées a Coislin. První byl blízkým příbuzným pana savojského, jehož matka byla dcerou vévody z Nemours, staršího švagra naší vyhnankyně v Coulommiers, a dcery vévody z Vendôme, levobočka Jindřicha IV. a krásné Gabriely, sestry maršála z Estrées, kardinálova otce. Vždy udržoval úzké styky s Madame Royale. Cestou se zastavil v Turíně; pan savojský však už nějakou dobu, znaven povýšeností kardinálů, žádného z nich nechtěl vidět, takže kardinála z Estrées viděl jen u své matky a u své ženy. Kardinál Le Camus se od svého jmenování, o němž král nevěděl, nevrátil do přízně, protože bez královského svolení přijal v Grenoblu červenou čepičku a spokojil se s tím, že to králi oznámil. Nikdy potom nedostal svolení opustit svou diecézi, leda aby jel do Říma po smrti papežů. Ani to nedostal k prvnímu konkláve, které nastalo poté, co se stal kardinálem, a musel zůstat v Grenoblu.[5] Kardinál Bonzi, zcela sešlý na duchu i na zdraví, na to nemohl ani pomyslet, a kardinál z Fürstenbergu, vysátý až do morku svou neteří, který se z posledního konkláve vrátil velmi překotně ze strachu, aby ho císařští podruhé neunesli, dostal svolení zůstat. U dvora ho potřebovali a nechtěli ho odloučit od té neteře, která ho ovládala a která by ho do Říma nemohla slušně doprovázet. Paní ze Soubise měla své důvody nechat je spolu a nedopustit, aby byli rozděleni.

Nuncia Delfiniho zde vystřídal Gualterio, vicelegát v Avignonu, jemuž dal král přednost ze seznamu pěti kandidátů, který mu papež navrhl.[6] Je to zvyk, který se změnil v jakési právo, že císař a král takto vybírají nuncie, které jim Řím posílá. Myslím, že španělský král ho má také. Gualterio, muž velkého ducha, si ve své vicelegaci počínal tak, aby se zalíbil králi, s výhledem na tuto nunciaturu, z níž se odchází jedině s kardinálským kloboukem. Mailly, arcibiskup z Arles, který, ač byl od purpuru velmi vzdálen, na něj myslel už předtím, než se stal biskupem, jak jsem, myslím, řekl, využil polohy Arles, aby navázal tajné styky s Římem a přátelství s tímto vicelegátem. Z týchž důvodů si přál sblížení mezi ním a mnou, jakmile byl Gualterio jmenován nunciem. Sblížení se uskutečnilo a změnilo se pak v opravdovou vzájemnou vážnost a přátelství, které se v dalším vyprávění objeví nejednou. Proto jsem se o jeho jmenování rozepsal.

Zemřela stará paní Tambonneauová, teta pana z Noailles z matčiny strany. Mluvil jsem o ní dost při smrti matky pana z Noailles. Dodám, že se v posledních letech

5. *Ediční poznámka:* Štěpán Le Camus, biskup grenoblský, byl jmenován kardinálem roku 1686 bez vědomí Ludvíka XIV. Prvním konkláve po jeho jmenování bylo konkláve roku 1689; podle seznamů účastníků se však konkláve roku 1700 již zúčastnil.
6. *Ediční poznámka:* Filip Antonín Gualterio (1660–1728), vicelegát v Avignonu od roku 1696, byl jmenován nunciem ve Francii v dubnu 1700 a do Paříže přijel 7. srpna 1700; kardinálem se stal 17. května 1706 a biret přijal z rukou Ludvíka XIV. Saint-Simonovo přátelství s ním trvalo celý život.

uchýlila k Nalezencům a že i tam ji následovali přátelé a navštěvovala ji nejlepší společnost dvora i města, zvyklá ji vídat u ní doma. Bylo jí přes osmdesát let; nikdy si příliš necenila svého muže ani svého syna, vyslance ve Švýcarsku; jinak mu neříkala než Michaut; vídal ji skoro jen po ránu, a jeho žena také — další intrikánka, která se tchyni nevyrovnala a chtěla ji napodobit. Stará paní nechtěla tuhle přítěž míchat s dobrou společností, jíž byl její dům vždy plný.

Týž den, 14. února, zemřela paní z Navailles; rodem byla Baudéanová a její otec, zvaný hrabě z Neuillant, byl guvernérem Niortu a mladším bratrem pana z Parabère, rytíře řádu z roku 1633 a guvernéra Poitou. Jeho žena, rozená Tiraqueauová, která byla lakota sama, ho o dost let přežila. Nemohu říci, z jakého důvodu či náhodou se paní z Maintenon, když se vracela jako mladá a chudá dívka z Ameriky, kde ztratila otce i matku, ocitla po vylodění v La Rochelle u paní z Neuillant, která žila v Poitou.[7] Ta se nedokázala odhodlat dávat jí chléb, aniž by z ní měla nějaký užitek: svěřila jí tedy klíč od své sýpky, aby na počet vydávala seno a oves a chodila se dívat, jak je její koně žerou. To ona ji přivezla do Paříže a aby se jí zbavila, provdala ji za Scarrona. Pak se vrátila domů do Poitou. Její jediný syn padl neženatý v bitvě u Lensu. Paní z Navailles byla její starší dcera a mladší se provdala za hraběte z Froulay, od roku 1650, čtrnáct let po tomto sňatku, velkého maršála ubytování králova domu, od roku 1664 rytíře řádu, který zemřel v sedmdesáti letech roku 1671; ona zemřela roku 1678. Pan z Froulay, vyslanec v Benátkách, biskup z Le Mans a bailli z Froulay jsou vnuky z tohoto manželství a mladšími bratranci ve druhém stupni hraběte z Tessé, syna maršála z Tessé, vnuky obou bratrů. Obě sestry byly dvorními slečnami královny regentky a starší měla být, a také skutečně byla, velmi bohatá. Pan z Navailles se zcela přimkl ke kardinálu Mazarinovi a velel jeho setnině lehké jízdy, neboť kardinál měl v malém vojenskou domácnost jako král. Navailles byl muž dobrého rodu z Gaskoňska, z těch lidí staré raženosti, plných cti, statečnosti a věrnosti v každé zkoušce, jak to dokázal kardinálu Mazarinovi v nejkritičtějších dobách jeho života. On znal tajemství jeho úkrytů, jeho adres, jeho šifer za obou jeho vzdálení od dvora, s velkým nebezpečím zůstal otevřeně oddán, nic ho nemohlo zviklat, a byl kardinálovým nejspolehlivějším prostředníkem. Toto chování, jakkoli byl kardinál zatracován, mu přineslo velkou čest a vyneslo mu také plnou důvěru a přízeň kardinála i královny, u níž ho kardinál ve svých vzdáleních vždy nechával. Dal přednost tomu, aby se vévodou na breve stal jeho otec, který nikdy neviděl dvůr, a ne on. Stal se jím po otcově smrti a postupně se stal kapitánem gardových žandarmů, guvernérem Bapaume, pak Le Havre-de-Grâce a La Rochelle a Aunis, generálním

7. *Vysvětlivka:* Františka d'Aubigné, budoucí paní z Maintenon (nar. 1635 v Niortu), strávila část dětství s rodiči na Antilách (Martinik). Po návratu žila u příbuzných a pak u paní z Neuillant, matky paní z Navailles (která byla její kmotrou), jež ji přivezla do Paříže. Roku 1652 se provdala za básníka Paula Scarrona (viz slovníček: „Mme Scarron"). Saint-Simonovo líčení je zjednodušené a zabarvené.

kapitánem, velitelem armády v Itálii a v Katalánsku s úspěchem, zplnomocněným vyslancem u italských knížat, rytířem řádu roku 1661 a nakonec roku 1675 maršálem.

Hodně sloužil pod panem Princem, který si ho velmi vážil, a zemřel jako vychovatel pana vévody z Chartres 5. února 1685, když jím nebyl ani dva roky, v pětašedesáti letech.[8] Byl to vysoký muž, hubený, žlutý, zdvořilý, který přesto pronášel podivné výroky a naivity a byl nevzdělaný. Jednou ho pan Princ, který si ve Flandrech lámal hlavu s přesným tokem potoka, jejž jeho mapy nezachycovaly, pořádně sepsul, když mu Navailles jako náhradu přinesl mapu světa. Jindy, když navštívil pana Colberta v Sceaux, který ho všude provedl, nechválil nic než čekanku v jeho zeleninové zahradě; a když se v souvislosti s hugenoty mluvilo o obtížnosti změnit náboženství, ujišťoval, že kdyby mu Bůh prokázal tu milost a dal mu narodit se Turkem, byl by jím zůstal. Byl to muž velmi způsobilý vštěpovat ctnost a zbožnost svým příkladem, ale vychovatelem pana z Chartres mohl být jen díky lesku svých hodností, který Monsieurovi nesmírně lichotil.

Paní z Navailles byla od svého sňatku roku 1651 často v Guyenne. Když maršálka z Guébriant, jmenovaná při královnině sňatku její dvorní dámou, zemřela na cestě za dvorem do Bordeaux, byla na její místo dosazena paní z Navailles, která byla na svých statcích a která se kardinálovi Mazarinovi a královně matce hodila víc než kdokoli jiný. Byla to žena ducha, která si navzdory dlouhým pobytům na venkově uchovala mnoho ze světského vystupování, a stejně ctnostná jako její muž. Královna měla dvorní slečny, a dvorní slečny i s vychovatelkou a podvychovatelkou jsou zcela podřízeny dvorní dámě. Král byl mladý a galantní. Dokud neměl zálusk na pokoj dvorních slečen, paní z Navailles se o to nestarala; ale měla oči otevřené na to, co se týkalo jí. Zpozorovala, že si tam král začíná zahrávat, a brzy nato se dozvěděla, že do jejich pokoje byly tajně proraženy dveře, vedoucí na malé schodiště, po němž k nim král v noci chodil, a že ve dne jsou ty dveře skryty čelem postele. Poradila se o tom se svým mužem. Na jednu stranu položili ctnost a čest, na druhou králův hněv, nemilost, ztrátu všeho a vyhnanství; neváhali. Paní z Navailles si zvolila chvíli, během královnina hraní a večeře, tak dobře, že dveře byly pečlivě zazděny a nebylo nic znát. V noci chtěl král vejít po malém schodišti a byl velmi udiven, že už žádné dveře nenašel. Ohmatává, hledá, nechápe, jak se mohl zmýlit, a nakonec zjistí, že se proměnily ve zeď. Zmocní se ho hněv, nepochybuje, že je to kousek paní z Navailles a že to neudělala bez vědomí svého muže. O tom druhém se mohl přesvědčit jen podle toho, jak je znal; ale pokud jde o dveře, vyptával se tak dobře, že se s jistotou dozvěděl, že je dala zazdít paní z Navailles. Hned jim pošle žádat o vzdání se všech úřadů a rozkaz odjet domů do Guyenne (bylo to v červnu 1664) a jde si stěžovat královně matce, o níž věděl, že je velmi chrání. Královna matka, která měla na krále velký vliv, ho

8. *Ediční poznámka:* Filip de Montault-Bénac, vévoda z Navailles, maršál Francie od 25. července 1675, zemřel v Paříži 5. února 1684, ne 1685. Oženil se 19. února 1651. Příhoda se zazděnými dveřmi a jeho nemilost spadají do června 1664.

celý nasadila, aby tuto ránu odvrátila. Jediné, čeho dosáhla, bylo, že jim zachránila guvernérství La Rochelle a Aunis a že je poslali tam; všechno ostatní padlo. Pan ze Saint-Aignan koupil Le Havre, pan z Chaulnes gardovou lehkou jízdu a dvorní dámou se stala paní z Montausier, aniž opustila své místo vychovatelky monseigneura Dauphina. Pozdější události ukázaly, že se král v lidech dobře vyznal a že si nemohl vybrat pohodlnější, navzdory veškeré morálce a ctnosti hôtelu Rambouillet a přísnosti pana z Montausier.[9] Vyhnanství netrvalo dlouho.

Královna matka zemřela úplně na začátku roku 1666 a na smrtelném loži žádala od krále, svého syna, návrat a odpuštění pro pana a paní z Navailles, a on jí to nemohl odepřít. Manžel se o devět let později stal maršálem Francie a přestože byl jen vévodou na breve, nikdy nenosil titul maršála, ani jeho žena maršálky. Po zbytek života se u dvora ukazovala velmi zřídka a jen na chvilky. Paní z Maintenon jí nemohla odepřít vyznamenání a důvěrnosti, ale vzácné a krátké. Král nikdy nezapomněl na své dveře a ona na seno a oves paní z Neuillant; léta ani zbožnost nedokázaly tu hořkost otupit.

Paní z Navailles je poslední žena, kterou jsem viděl nosit čelenku, jakou kdysi nosily vdovy celý život. Neměla nic společného se smutkem, který se nosil jen dva roky; ani ona ho nenosila déle, ale vždy tuto malou čelenku, která se uprostřed čela sbíhala do špičky. Kdykoli přišla do Versailles, celý dvůr jí prokazoval zřetelnou úctu — tak se ctnosti dostává respektu —, a král jí vždy projevil nějakou zdvořilost, ale chladnou. Nezbývalo by ji než chválit, kdyby nebylo tisíce historek, jedna podivnější a směšnější než druhá, o její lakotě, příliš četných, než abych je vyprávěl. Pan z Navailles zanechal jen tři dcery. Druhou provdal za Rothelina, který padl u...[10] a zanechal děti. Pompadour si z lásky vzal třetí, s níž má jen paní z Courcillon; a nejstarší se po otcově smrti stala třetí ženou pana z Elbeufu, s nímž měla paní vévodkyni mantovskou. To vše před tímto posledním sňatkem bydlelo v hôtelu Navailles, kde se pro nedostatek dlažby na nádvoří bořilo do bláta, ačkoli paní z Navailles byla velmi vážená a navštěvovaná. Její lidé hladověli a její dcery také; nejstarší, která se mísila do domácích výdajů, jak jen mohla, z nich uškubovala, aby si mohla se sestrami potají dát sousto, když matka už spala. Pan a paní z Navailles byli velkými přáteli mého otce.

V téže době zemřel jeden dobrák, ale velmi směšný. Byl to jistý pan Lavocat, dvorní referendář, bratr paní z Pomponne a paní z Vins, který měl obročí a velký majetek, chodil všude, celý život měl posedlost vysokou společností a nedělal nic jiného, než že byl zamilovaný do těch nejkrásnějších a nejurozenějších dam, které

9. *Vysvětlivka:* Paní z Montausier, rozená Julie d'Angennes, dcera markýzy z Rambouillet, proslulé hostitelky literárního salonu v hôtelu Rambouillet. Saint-Simon naráží na to, že nová dvorní dáma ke královým záletům přivírala oči (poměr s Louise de La Vallière, pak s paní z Montespan).
10. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Jindřich Orleánský, markýz z Rothelinu, praporečník královských žandarmů, zemřel 19. září 1691 na následky zranění utržených v bitvě u Leuze. (Saint-Simon místo nechal v rukopisu nevyplněné.)

se smály jeho vzdechům a strojily mu hrozné kousky. Byl to přitom vysoký muž, hubený, žlutý jako kdoule, jakým byl celý život, a ač byl už starý, chtěl ještě být galantní.

Zároveň zemřela žena ctnostná a opravdových zásluh, vdova po Maulévrierovi, rytíři řádu a bratru pánů Colberta a z Croissy. Byla sestrou paní z Vaubrunu, rozená Beautruová, a dcerou Serranta, bývalého kancléře Monsieurova. Zanechala syna, zetě hraběte z Tessé, o němž budu mít příležitost mluvit, dalšího syna a dceru provdanou za Médavyho, který zemřel jako rytíř řádu a nakonec maršál Francie, bez dětí.

Biron, který o mnoho let později udělal úplnou kariéru v majetku i poctách a který na ni celý život čekal v nejtvrdší bídě, ztratil obskurního otce, který se po smrti své ženy, rozené Cossé, tety maršálky z Villeroy z otcovy strany, oženil se služkou, s níž se definitivně uzavřel od světa a neměl s ní děti.

Rytíř z Villeroy se utopil v maltézské kapitánské galéře,[11] která se potopila při útoku na turecké plavidlo se čtrnácti děly.[12] Velitelem byl Spinola, který se zachránil jen s rytířem ze Saint-Germain a dvěma námořníky; všichni ostatní utonuli. Tento rytíř z Villeroy byl krásný a dobře urostlý a neměl nejmenší chuť konat své „karavany";[13] ale maršál z Villeroy, který chtěl jen jednoho nejstaršího syna, druhého určil pro církev, aby z něho udělal arcibiskupa lyonského, a jednu dceru velmi zvesela provdal do Portugalska a ostatní dal do kláštera, donutil tohoto třetího syna odjet a měl všechny důvody toho litovat. Byl jsem vychován s ním i s abbém, jeho bratrem, který se mu zdaleka nevyrovnal. To vedlo k usmíření rodiny, rozhádané od oné záležitosti, kterou jsem vyprávěl v příslušném čase a která přiměla princeznu z Harcourtu, aby z králova rozkazu veřejně požádala o odpuštění vévodkyni z Rohan-Chabot ve Versailles u paní kancléřky, a v níž chtěl pan Velký svést krále na falešnou stopu ohledně paní ze Saint-Simon, načež jsem králi věc vysvětlil a pan Velký si za sebe i za paní z Armagnacu vysloužil malou důtku, která ho rozlítila tím víc, že byl zvyklý na pravý opak. Paní z Armagnacu, v nedostatku jiného terče, si to vylila na sobě samé, aby popíchla svého bratra, a velmi nepříjemně se rozpovídala o svém vlastním původu. Od té doby se neviděli. Usmíření bylo tím obtížnější, že maršál z Villeroy byl osobně důvěrným přítelem pana Velkého a rytíře Lotrinského a velmi se stýkal i s panem z Marsanu a přidával k tomu dávku podřízenosti, která byla velmi po jejich chuti a velmi málo po chuti maršálky. Tato smutná příležitost přiměla společné přátele, aby zprostředkovali, že maršál a maršálka přijmou, aniž by se už mluvilo o tom, co se stalo, návštěvu pana Velkého a paní z Armagnacu. Skutečně se usmířili a byli pak

11. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Kapitánskou galérou se nazývala ta, která nesla velitele loďstva.
12. *Ediční poznámka:* František Kateřina z Neufville, rytíř z Villeroy, maltézský rytíř, utonul 15. února 1700, když se maltézská kapitánská galéra u Sicílie srazila s tuniskou lodí. Velitel eskadry, bailli Spinola, přežil.
13. *Vysvětlivka:* „Karavany" se nazývaly povinné námořní výpravy proti muslimským lodím, které museli mladí maltézští rytíři vykonat, aby byli do řádu plně přijati.

spolu zadobře jako kdykoli dřív; ale švagrové, které si nikdy neprojevovaly nic víc než vzájemnou zdvořilost, se tím o nic víc než obvykle nesblížily.

Zároveň ztratili velmi počestného muže, statečného a kdysi krásného a dobře urostlého, který však nebyl stvořen k tomu, aby byl jejich švagrem. Jmenoval se pan z Hauterive. Jeho rodné jméno bylo Vignier, jako u matky pana z Noyonu-Tonnerre, a tihle Vignierové neměli žádný původ. Sloužil s dobrou pověstí a byl kornetem lehké jízdy královny matky. Sestra maršála z Villeroy, starší než paní z Armagnacu, vdova v prvním manželství po posledním z rodu Tournon a ve druhém po vévodovi z Chaulnes, starším bratru toho, který byl vyslancem v Římě atd. a guvernérem Bretaně a pak Guyenne, se do tohoto pana z Hauterive zamilovala a veřejně si ho vzala proti vůli celé své rodiny, která ji pak nikdy nechtěla vidět. Hauterive se choval k maršálovi z Villeroy a k panu a paní z Armagnacu s takovými ohledy a úctou, že ho po nějaké době ochotně začali přijímat a po celý jeho život s ním dobře zacházeli. Celý život byl také galantní, až do stáří. Lze usuzovat, že ho to stálo život. Cítil se velmi zle poté, co si navlékl pár rukavic, a náhle zemřel s příznaky, které přesvědčily, že jimi byl otráven. S manželkou žil už dost dlouho ve zlém; ona žila velmi v ústraní.

Cossé konečně vyřídil své záležitosti a byl přijat u parlamentu jako vévoda a pair, dobře podpořen spojenectvím mezi maršálem z Villeroy a prvním prezidentem Harlayem. Nebudu nic opakovat z této záležitosti, kterou jsem vyložil při smrti vévody z Brissacu, svého švagra, bratra maršálky z Villeroy a bratrance tohoto Cossého.[14]

Řím ztratil v Casanatovi jednoho ze svých nejslavnějších kardinálů, pro jeho zbožnost, učenost, počet a výběr knih, které shromáždil, a pro dobro, které prokázal písemnictví. Odkázal svou knihovnu klášteru Minerva v Římě, zpřístupnil ji veřejnosti a připojil k ní vše, co bylo nutné k její údržbě a užitečnosti. Zemřel jako knihovník církve ve třiadvacátém roce svého kardinálství.[15]

Pan z Elbeufu dosti obratně vylákal od krále osmdesát tisíc liber; navrhl mu oddělit Artois od svého pikardského guvernérství a dovolit mu je prodat, a že za ně najde sto tisíc tolarů. Král, který nechtěl tuto novotu ani prvního příchozího za guvernéra Artois — a nikdo jiný to být nemohl, když byl ochoten dát sto tisíc tolarů —, ale který měl po celý život slabost pro pana z Elbeufu, usoudil, že vydělá, když mu dá tuto odměnu a prodej odmítne; a pan z Elbeufu na tom jistě neprodělal.

Téměř současně poslal král paní z Montespan sto tisíc franků, aby jí pomohl koupit Oiron. Tento dar nebyl bezdůvodný. Paní z Montespan už konala pokání; před nějakou dobou vrátila králi dokonale krásnou šňůru perel, kterou od něho dostala a

14. *Ediční poznámka:* Artus Timoléon Ludvík de Cossé byl přijat jako 5. vévoda z Brissacu a pair Francie roku 1700; přesné datum se nám nepodařilo zjistit. Tím se uzavírá spor vylíčený v kap. XV.

15. *Ediční poznámka:* Kardinál Jeroným Casanate (Saint-Simon píše Casanata; 1620–1700), kardinálem od 1673 a knihovníkem Římské církve od 1693, zemřel 3. března 1700. Svou knihovnu, asi 25 000 svazků, odkázal dominikánům u Santa Maria sopra Minerva spolu s nadací na její údržbu; dodnes existuje jako Biblioteca Casanatense.

kterou král, ještě rozšířenou, daroval paní vévodkyni z Bourgogne; měla tehdy dvacet jedna obdivuhodných perel a měla cenu sto padesát tisíc liber. Paní z Montespan se mimo jiné nápravy snažila vytvořit majetek pro d'Antina.[16] Mohla vybrat lépe než Oiron, krásný zámek a krásný park v Poitou, který byl sídlem a rozkoší vévodů z Roannais; toto panství však bylo lenně závislé na panství Thouars v takové podřízenosti, že kdykoli se pánovi z Thouars zlíbilo, vzkázal pánovi z Oironu, že bude toho a toho dne honit v jeho sousedství a ať dá zbořit určitý počet sáhů zdí svého parku, aby nenarazil na překážky, kdyby se hon stočil dovnitř. Je pochopitelné, že je to právo tak tvrdé, že nikoho nenapadne ho uplatňovat; ale je také pochopitelné, že se najdou příležitosti, kdy se ho použije v celém rozsahu, a co pak bude s pánem z Oironu?

16. *Ediční poznámka:* Paní z Montespan koupila zámek Oiron roku 1700 jménem svého legitimního syna, markýze (pozdějšího vévody) d'Antina. Historku o vrácené šňůře perel se nám nezávisle ověřit nepodařilo.

Kapitola dvacátá třetí

Od doby ještě před Hromnicemi až do postu byly u dvora samé plesy a zábavy. Král je pořádal ve Versailles i v Marly: důmyslné maškarády, taneční výstupy, jakési slavnosti, které krále velmi bavily, pod záminkou paní vévodkyně z Bourgogne. U paní z Maintenon se konaly soukromé hudební produkce a komedie. Také Monseigneur pořádal plesy a přední osoby si zakládaly na tom, že je budou pořádat pro paní vévodkyni z Bourgogne. Pan Princ ve svém bytě, složeném jen z mála malých místností, dokázal dvůr překvapit slavností nejgalantnější, nejlépe promyšlenou a nejlépe uspořádanou na světě. Slavnostní ples, masky, taneční výstupy, krámky ze všech zemí, občerstvení s okouzlující výzdobou; to vše, aniž by kohokoli ze dvora odmítl, a přitom bez tlačenice a bez zmatku.

Jedna žena, později má velmi dobrá přítelkyně, která se ač velmi mladá začínala u dvora prosazovat sama o sobě, brzy nato v něm vynikla a nejspíš by bývala dosáhla nejlichotivějšího postavení, kdyby ji o několik let později nebyly sklátily neštovice, tam zažila smutné dobrodružství.[1]

Zalíbil se jí hrabě z Évreux; sotva si toho lidé začínali všímat. Uprostřed plesu vstoupila maska se čtyřmi tvářemi čtyř dvořanů; tvář hraběte z Évreux byla jednou z nich a všechny čtyři byly z vosku a dokonale podobné. Maska byla zahalena do širokého a dlouhého roucha, jež skrývalo její postavu, a měla v tom obalu zařízení, jímž mohla ty tváře snadno a kdykoli natáčet, jak chtěla. Zvláštnost maškary obrátila všechny oči k ní. Vedlo se mnoho řečí o těch čtyřech tvářích a netrvalo dlouho a někdo ji vyzval k tanci. Během toho prvního menuetu otáčela a obracela své tváře a velmi tím společnost pobavila. Když ho dotančila, hle, můj ďábel jde udělat poklonu té ubohé ženě a nastaví jí tvář hraběte z Évreux. A to není vše: tančil dobře a byl svým tancem naprosto pánem, takže měl tu zlomyslnost zařídit to tak, že ať v tom menuetu udělal jakékoli obraty a návraty, ta tvář se vždy natočila tak přesně a tak v pravý čas, že byla neustále naproti dámě, s níž tančil. Ta mezitím měnila barvy; ale aniž by ztratila duchapřítomnost, myslela jen na to, jak to zkrátit. Hned při druhém kole podává ruku; maska dělá, že ji bere, a jiným lehkým krokem se vzdálí a udělá další kolo. Dáma věří, že aspoň při tomto bude mít větší štěstí; kdepak, tentýž únik a po-

1. *Ediční poznámka:* Saint-Simon dámu úmyslně nejmenuje a edice 1856 ji neidentifikuje; totožnost se nám nepodařilo zjistit. Z textu plyne jen, že byla velmi mladá, vdaná, z vlivné rodiny a že zemřela na neštovice o několik let později.

řád ta tvář proti ní. Lze si domyslet, jaké divadlo to poskytlo: vzdálenější lidé vstali, ještě vzdálenější stáli na lavicích, a přece se nikdo nahlas neposmíval. Dáma byla velká dáma, s velkým příbuzenstvem, z rodiny lidí v úřadech a ve vlivu. Nakonec to trvalo aspoň trojnásobek obyčejného menuetu. Maska zůstala ještě dost dlouho, pak se jí podařilo zmizet, aniž si toho kdo všiml. Manžel přišel na ples v masce právě v tu dobu; jeden z jeho přátel, který z plesu vycházel, myslím že proto, aby na něj počkal, mu řekl, že uvnitř je záplava masek, kterou by udělal dobře, kdyby nechal vyjít, nechce-li se udusit, a mezitím ho provázel galerií Princů. Nakonec se manžel začal nudit a chtěl vejít; masku se čtyřmi tvářemi uviděl, a ačkoli ho pohoršila, nedal nic znát, a přítel ho menuetu ušetřil. Nadělalo to velký hluk, ale nezabránilo to běhu věcí, který nějaký čas trval. Velmi vzácné je, že ani předtím, ani potom se s ní nikdo jiný nespojoval, ačkoli to byla jedna z nejkrásnějších tváří u dvora, a když byla v kroužku nebo na slavnosti vážná, zastínila všechny ostatní ženy, i ty krásnější, než byla ona.

Jeden z plesů v Marly přinesl ještě další směšnou scénu. Její aktéry jmenuji, protože jejich veřejné chování nenechává nic, co by se dalo vyzvědět. Pan a paní z Luxembourgu byli v Marly. Dost chyběli tanečníci a tanečnice, a proto se paní z Luxembourgu do Marly dostala, ale jen s velkými obtížemi, protože žila tak, že ji žádná žena nechtěla vídat.

Tehdy se ještě dbalo na tyto věci, když nepořádek dosáhl jistého stupně; dnes jsme se od těchto útlocitností bohužel odnaučili. Pan z Luxembourgu byl snad jediný ve Francii, kdo o chování své ženy nevěděl; ona s ním totiž také žila s takovými ohledy, péčí a zdánlivým přátelstvím, že neměl nejmenšího podezření. Z téhož důvodu, pro nedostatek lidí k tanci, nechal král tančit i ty, kdo už k tomu byli přestárlí, mimo jiné pana z Luxembourgu. Bylo třeba být v masce; byl, jak jsme viděli, velkým přítelem pana Vévody a pana prince de Conti a byl také zadobře s panem Princem, který měl ze všech lidí na světě největší vkus pro slavnosti, maškarády a galantnosti. Obrátil se tedy na něj, aby ho zamaskoval. Pan Princ, zlomyslnější než kterákoli opice a nikdy k nikomu necítící přátelství, svolil, aby se tím pobavil a dal celému dvoru frašku; pozval ho na večeři a pak ho zamaskoval po svém.

Tyto plesy v Marly, ať slavnostní, nebo maškarní, měly vždy, stejně jako ve Versailles, podobu podlouhlého obdélníku. Královo křeslo, nebo tři, když byl přítomen anglický král a královna, což se stávalo často, a po obou stranách ve stejné řadě královská rodina, totiž až po hodnost vnuka Francie včetně.

Někdy se uprostřed plesu, porušujíce pořádek, paní Vévodkyně a paní princezna de Conti přiblížily pod záminkou, že si chtějí promluvit s někým vedle nebo vzadu, a usadily se tam na posledních místech. Dámy, nejprve titulované a nesmíšeně, pak ostatní, zaujímaly obě dlouhé strany vpravo i vlevo; naproti králi tanečníci, princové krve i jiní; princové krve, kteří netančili, s dvořany za dámami; a ačkoli šlo o maškarní ples, všichni byli zprvu s odkrytou tváří a s maskou v ruce. Chvíli po za-

čátku plesu, byly-li připraveny taneční výstupy nebo převleky, ti a ty, kdo se jich účastnili, vyšli v několika skupinách, každá s nějakým princem nebo princeznou, a pak se vraceli v maskách a nevědělo se jednotlivě, kdo se pod maskami skrývá.

Byl jsem, já zvláště a mnozí z nás, s panem z Luxembourgu stále ve sporu.[2] Právě jsem přišel a už jsem seděl, když jsem uviděl zezadu spoustu nařasené mušelíny, lehké, dlouhé a vlající, a nad ní na podivném účesu přirozené jelení paroží, tak vysoké, že se zapletlo do lustru. Byli jsme všichni velmi udiveni tak podivnou maškarou, horlivě jsme se ptali, kdo to je, a říkali jsme, že si ta maska musí být velmi jista svým čelem, když si je odváží takto ozdobit — když se maska otočí a ukáže nám pana z Luxembourgu. Náhlý výbuch smíchu byl skandální. Náhoda chtěla, že si o chvilku později přišel sednout mezi pana hraběte z Toulouse a mě, a hrabě se ho hned zeptal, kde k té maškaře přišel. Dobrý pán v tom nikdy nevytušil žádný úskok, a pravdou také je, že sám měl k jakékoli bystrosti velmi daleko. Smích, který nebylo možné zadržet, přijal dobrosrdečně, jako by jej vyvolávala podivnost jeho maškary, a zcela prostě vyprávěl, že se obrátil na pana Prince, u něhož večeřel a který ho takto vystrojil; pak se otáčel napravo i nalevo, dával se obdivovat a naparoval se, že ho maskoval pan Princ. O chvilku později dorazily dámy a hned po nich král.

Smích propukl nanovo a pan z Luxembourgu se nanovo předváděl společnosti se sebejistotou, která byla k pomilování. Jeho žena, jakkoli byla pověstná, ztratila duchapřítomnost, neboť o té maškaře nic nevěděla, a všichni se dívali na ně oba a umírali smíchy. Pan Princ stál vzadu mezi služebními hodnostmi, jež patří k úřadům, které mají místo za králem,[3] díval se jakoby škvírou a těšil se ze své černé zlomyslnosti. Tato zábava trvala celý ples, i král, jakkoli se vždy ovládal, se smál, a lidé nepřestávali obdivovat vynález tak krutě směšný, ani o něm mluvit v dalších dnech.

Nebylo večera, kdy by nebyl ples. Paní kancléřka uspořádala jeden v kancléřství a byla to slavnost nejgalantnější a nejskvělejší, jaká si dá představit. Kancléř přijal u dvířek kočáru Monseigneura, tři prince, jeho syny, a paní vévodkyni z Bourgogne kolem desáté večer a pak se odebral spát do zámku. Byly tam různé místnosti pro slavnostní ples, pro masky, pro nádherné občerstvení a pro krámky ze všech zemí, čínské, japonské atd., které prodávaly nesčetné věci, velmi vyhledávané pro svou krásu a zvláštnost, ale nebraly za ně peníze: byly to dary paní vévodkyni z Bourgogne a dámám. Hudba na její počest, komedie, taneční výstupy. Nic tak dobře uspořádaného a tak nádherného, tak dokonale promyšleného; a kancléřka si s tím

2. *Vysvětlivka:* Narážka na spor o předstih (préséance), který vedl maršál-vévoda z Luxembourgu proti starším vévodům a pairům, mezi nimi i proti autorovi (Tom 1). Zde jde o jeho syna, druhého vévodu z Luxembourgu (Karel František Fridrich de Montmorency-Luxembourg), který spor převzal.
3. *Vysvětlivka:* Pan Princ (Jindřich Julius Bourbonský, princ de Condé) byl velmistrem Francie (grand maître de France), a patřil tedy k hodnostářům královské domácnosti, jejichž místo bylo za králem. „Regardoit par la chatière" — doslova „díval se kočičími dvířky", tj. pokradmu, zpovzdálí.

vším poradila se zdvořilostí, galantností a lehkostí, jako by neměla co dělat. Lidé se nesmírně bavili a odcházelo se po osmé ráno.

Paní ze Saint-Simon, která vždy doprovázela paní vévodkyni z Bourgogne, což byla velká přízeň, a já jsme poslední tři týdny vůbec neviděli denní světlo. Na některých tanečnících se přísně vyžadovalo, aby z plesu neodcházeli dříve než paní vévodkyně z Bourgogne, a když jsem se jednou ráno v Marly chtěl vytratit, dala mě hlídat u dveří salonu; bylo nás tak víc. Byl jsem nadšen, když přišla Popeleční středa, a zůstal jsem z toho den či dva omámený, a paní ze Saint-Simon, docela vyčerpaná, masopustní úterý už nevydržela.

Král také hrával u paní z Maintenon s několika vybranými dámami brelan a malou primu, někdy reversi,[4] ve dnech, kdy nebylo ministrů nebo kdy jejich práce byla krátká, a tato zábava se protáhla i trochu do postu.

Pan z Noirmoutiers se tohoto masopustu oženil s dcerou prezidenta účetní komory, který se jmenoval Duret de Chevry.[5] Od roku 1689 byl vdovcem po vdově po Bermontovi, radovi pařížského parlamentu, dceři La Grange-Trianona, prezidenta soudu žádostí paláce, s níž se oženil na počátku roku 1688; ani s jednou, ani s druhou neměl děti. Byl z rodu La Trémoille a jeho prapraděd byl bratrem prvního vévody z La Trémoille a barona z Royanu a z Olonne, takže vévoda z La Trémoille, zeť vévody z Créqui, a on byli vnuky bratranců. Byl bratrem slavné kněžny Orsiniové (princesse des Ursins), paní z Royanu, matky vévodkyně z Châtillonu, vévodkyně Lanti a abbého de La Trémoille, auditora roty,[6] který zemřel jako kardinál. Byl krásný, dobře urostlý, příjemný, velmi duchaplný a toužil vyniknout a povznést se. Nebylo mu ještě dvacet, když ho na cestě ke dvoru do Chambordu zastihly v Orléansu neštovice; vyrazily dobře, a když už se blížil k uzdravení, vyrazily podruhé a oslepily ho. Tak ho to zdrtilo, že dvacet let a déle nechtěl, aby ho kdo viděl, a zavřený doma

4. *Vysvětlivka:* Brelan, malá prima (petite prime) a reversi — dobové karetní hry; brelan byl hazardní hra pro tři až pět hráčů, reversi hra, v níž vyhrává ten, kdo získá nejméně štychů.
5. *Ediční poznámka:* Antoine-François de La Trémoille, markýz (od 1707 vévoda) z Noirmoutiers (17. 7. 1652 – 18. 6. 1733). Jeho první manželka Marguerite-Madeleine de La Grange-Trianon si ho vzala 29. 2. 1688 a zemřela 1689; to Saint-Simon uvádí správně. Druhý sňatek, s Marií-Alžbětou Duret de Chevry, však genealogické prameny kladou až do roku 1700 po skončení masopustu (22. března, resp. 22. května 1700; Popeleční středa připadla na 24. února). „Tohoto masopustu" tedy nejspíš není přesné, pokud se nemíní jen svatební smlouva.
6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Soud zasedající v Římě. Dangeau ve svém Deníku k 19. srpnu 1686 vysvětluje jeho určení a organizaci: „Rota je soud, který rozhoduje důležité pře církevního státu a některé další, které k němu přicházejí odvoláním z katolických států Evropy. Skládá se z dvanácti soudců, kterým se říká auditoři. Je mezi nimi jeden Francouz, dva Španělé, jeden Němec; ostatních osm jsou Italové. K rozhodování pří se těchto dvanáct auditorů dělí do tří senátů po čtyřech. Když pře byla rozhodnuta jedním z těchto senátů, předloží se druhému a pak třetímu, a věc není definitivně rozhodnuta, dokud nejsou vydány tři shodné rozsudky a dokud neprošla jakoby otáčením těmito třemi malými senáty; proto se celý sbor těchto soudců, mezi nimiž se pře takto otáčejí, italsky nazývá *la rota* [kolo]." *Ediční poznámka:* Josef Emanuel de La Trémoille (1659–1720) se stal kardinálem roku 1706 a zemřel v Římě 10. ledna 1720.

si dával předčítat. Měl velký rozum i paměť, nic jiného ho nerozptylovalo a neměl jinou zábavu než tuto jedinou, díky níž se stal velmi vzdělaným ve všech druzích dějin. Hrabě z Fiesque, jeho přítel z mládí, se k němu nakonec nastěhoval a trápil ho tak dlouho, až ho donutil snést nějakou společnost. Od jednoho k druhému měl brzy lidí dost a jeho dům se stal útočištěm té nejlepší a nejvybranější společnosti, díky půvabu jeho rozhovoru, pak postupně díky spolehlivosti, kterou lidé v jeho styku poznali, a později díky solidní dobrotě jeho rad.

Byl to přímý duch, který měl velkou přesnost a velkou snadnost v chápání i ve vyjadřování. Aniž vycházel z domu, měl přátele nejvýznamnější svým postavením i stavem; vměšoval se do nesčetných věcí a záležitostí; a aniž by si kdy hrál na důležitého, skutečně se důležitým stal a jeho dům tribunálem, jehož schválení se počítalo a kam být přijat lichotilo. Div byl v tom, že si, ač chudý, postavil v Paříži, na konci ulice Grenelle, rozkošný dům, určil jeho rozvržení a proporce, v celku i v podrobnostech, průchody, pohodlí, a až po ozdoby, zrcadla, římsy a krby, a hmatem vybíral látky na čalounění, když mu řekli jejich barvy. Byl synem markýze z Noirmoutiers, který se tolik zapletl do intrik za nepokojů nezletilosti a mládí krále a vytěžil z nich vévodský brevet spolu s guvernérstvím Mont-Olympe.[7]

La Bourlie, bratr Guiscardův, po dlouhé službě odešel a stáhl se na jedno panství u Cevenn, kde začal žít velmi bezuzdně.[8] Někdy v té době byl u sebe doma okraden; podezíral z ní jednoho sluhu a bez dalších okolků ho z vlastní moci dal v jeho přítomnosti krutě vyslýchat na mučidlech. Nedalo se to utajit natolik, aby nepřišly stížnosti. Šlo o hrdlo; La Bourlie opustil království a hrál pak podivné role až do své smrti, která byla ještě podivnější, ale o níž ještě není čas mluvit.

Paní Vévodkyně, jejíž dluhy, sahající velmi vysoko, u obchodníků a za věci všeho druhu, král nedávno zaplatil, se neodvážila zmínit o dluzích z hry, které šly do velkých částek. Její dluhy dále rostly; ocitla se v naprosté neschopnosti je zaplatit, a tím v největších rozpacích na světě. Nejvíc se bála, aby se to nedozvěděl pan Princ a zvláště pan Vévoda. V této krajnosti se rozhodla obrátit na svou bývalou vychovatelku[9] a vylíčit jí svou situaci bez příkras v dopise s takovou důvěrou, že si tím získala její všemocnou ochranu. Nezklamala se: paní z Maintenon měla s jejím postavením

7. *Ediční poznámka:* Ludvík II. de La Trémoille (1612–1666), markýz z Noirmoutiers, frondér, získal vévodský brevet roku 1650 a guvernérství Mont-Olympe, pevnosti naproti Charleville na Máze.
8. *Ediční poznámka:* Antoine de Guiscard, zvaný abbé de La Bourlie (1658–1711), byl původně duchovní (komendatární opat), duchovního stavu se však vzdal; zda „dlouho sloužil" ve vojsku, je nejisté. Prameny kladou jeho útěk z Francie spíše do let 1703–1704 (spojení se spiknutím v Rouergue a s kamisardy, poprava in effigie), tedy později, než naznačuje Saint-Simonovo „někdy v té době". Po pobytu ve Švýcarsku a Holandsku přešel do Anglie, kde 8. března 1711 bodl nožem Roberta Harleyho a krátce nato zemřel ve vězení Newgate — to je ona „ještě podivnější smrt".
9. *Vysvětlivka:* Paní Vévodkyně (Louise-Françoise Bourbonská, „slečna z Nantes", legitimovaná dcera Ludvíka XIV. a paní z Montespan, manželka pana Vévody) byla vychována paní z Maintenon, která byla vychovatelkou královských dětí s paní z Montespan.

soucit a dosáhla toho, že král její dluhy zaplatil, nečinil jí žádné výčitky a zachoval tajemství. Langlée, druh člověka u dvora velmi zvláštní, byl pověřen, aby s ní sestavil všechny výkazy dluhů, přebíral královy platby a pak je vyplácel těm, jimž paní Vévodkyně dlužila; ta byla za několik týdnů vyrovnána, aniž se kdo z těch, jichž se bála, dozvěděl o dluzích nebo o jejich splacení.

Aniž bychom šli dál, řekněme slovo o tom Langléem.[10] Byl to člověk z ničeho, odněkud od Mortagne v Perche, jehož otec zbohatl a matka ještě víc. Otec si koupil úřad maršála ubytování armády, aby se ozdobil, a nikdy jej nevykonával; matka byla komornou královny matky, u níž měla velmi dobré postavení, byla to intrikánka, která si získala vážnost i přátele a svého syna uvedla záhy do velkého světa, kde se dal na hru. Měl v ní dvojí štěstí: vyhrál nesmírné jmění a nikdy nebyl podezírán z nejmenší nepoctivosti. S velmi malým nebo žádným duchem, ale s velkou znalostí světa, uměl půjčovat s grácií, čekat s ještě větší grácií, získat si mnoho přátel a pověst díky dobrému jednání. Za časů královských milenek hrával s králem o nejvyšší sázky. Shoda vkusu ho zvlášť připoutala k Monsieurovi, avšak bez závislosti a aniž by krále ztrácel z očí, a nepozorovaně se ocitl u všeho, co bylo u dvora pouhým půvabem a marností, což pro toho, kdo z toho umí těžit, není jeho nejmenší částí. Byl tedy na všech cestách, u všech partií, na všech dvorských slavnostech, potom na všech pobytech v Marly, spojen se všemi milenkami, pak se všemi královými dcerami, a s nimi tak důvěrný, že jim velmi často říkal jejich pravdy. Byl zadobře se všemi princi krve, kteří u něj v Paříži velmi často jídali a kde se scházela nejvznešenější a nejlepší společnost. Vládl v Palais-Royal, u pana Velkého a jeho bratrů, u maršála z Villeroy, zkrátka u všech lidí na prvních místech. Stal se pánem módy, slavností a vkusu do té míry, že nikdo žádnou slavnost nepořádal jinak než pod jeho řízením, počínaje princi a princeznami krve, a že se nestavěl ani nekupoval žádný dům, aniž by řídil, jak jej zařídit, ozdobit a vybavit nábytkem.

Na takové noze byl s panem z Louvois, s panem ze Seignelay, s maršálem z Humières; byl na ní s paní z Bouillonu, s vévodkyní du Lude, zkrátka se vším, co bylo nejvýznačnější a co přijímalo nejvíc lidí. Nebylo sňatku, jehož šaty a dary by nevybral, nebo aspoň neschválil. Král ho snášel, dál to nešlo; všechno ostatní mu bylo podřízeno a často zneužíval moci, kterou si přisvojil. Monsieurovi, královým dcerám a mnoha ženám říkal hrozné sprosťárny, a to u nich doma, v Saint-Cloud, v salonu v Marly. Byl a celý život býval zasvěcen do mnoha galantních tajemství. Styk s ním byl spolehlivý a nebylo v něm nic zlého, byl dokonce úslužný a vždy ochoten posloužit svým měšcem nebo svými přáteli, a s nikým nebyl ve zlém. Oblékal se a česal víceméně jako Monsieur, měl také velmi jeho postavu a držení těla; ale nebyl, jak se sluší, zdaleka tak vyšňořený, a byl méně tlustý. S Monseigneurem byl velmi

10. *Ediční poznámka:* Claude de Langlée (zemřel 1708). Že Guiscard (Louis de Guiscard-Magny, 1651–1720) se roku 1677 oženil s Angélique de Langlée, potvrzují i jiné prameny; ostatní údaje Langléeova portrétu jsme nezávisle ověřit nemohli.

zadobře a velmi důvěrný. Měl celou jednu polovinu obličeje ochrnutou, a díky vytrvalosti ve Vichy, kde si postavil dům, se tam už nemusel vracet a mrtvice ho už vůbec nepostihla. Jeho sestra se provdala za Guiscarda; bydlela s ním a Guiscard, kde se mu zlíbilo. Manželé se navzájem málo milovali a málo vážili; ale Langlée byl velmi bohatý a stejně vzdálený ženitbě, a proto ho jeho sestra, kterou miloval, i jeho švagr velmi šetřili. Jeden takový tvor u dvora je docela na místě, dva by jich bylo až příliš. Nakonec i ty nejvážnější a nejdůležitější osoby, a ty, které s ním byly nejméně ve styku — a těch bylo málo —, ho šetřily, a nebylo nikoho, kdo by si chtěl Langléeho znepřátelit.

Zatímco všechno bylo té zimy samý ples a zábava, krásná paní ze Soubise — neboť krásná ještě byla, a to stále velmi užitečně — pracovala na věcech vážnějších. Právě koupila obrovský palác de Guise za velmi výhodnou cenu, kterou jí král velmi pomohl zaplatit.[11] Z krále vytěžila ještě jinou přízeň, která byla jen semínkem: totiž jeho ochranu, aby prošly důkazy urozenosti jejího syna ke kanovnictví ve Štrasburku. Matka pana ze Soubise byla z Avaugourů, z bastardů bretaňských vévodů; už to nebylo pro německou kapitulu, v níž je nemanželský původ v ošklivosti, zrovna výhodné, takže žádný princ krve pocházející po přeslici od paní z Montespan ani žádná princezna krve z ní pocházející by se nedostali do žádné kapituly v Německu.

Ale to nebylo to nejhorší. Horší bylo, že matka té Avaugourové, a tedy babička paní ze Soubise,[12] byla Fouquetová, nikoli z Fouquetů superintendanta (a i to by byla slabá útěcha), ale vlastní dcera onoho kuchaře, předtím pomocníka v kuchyni, potom kabátníka Jindřicha IV., který díky důvtipu, obratnosti a tomu, že mu dobře sloužil v jeho zábavách, mu sloužil i v jeho záležitostech, stal se panem z La Varenne a počítalo se s ním po zbytek té vlády, během níž nesmírně zbohatl; tentýž, který se po smrti Jindřicha IV. stáhl do La Flèche, o niž se dělil s jezuity, jejichž odvolání z vyhnanství a obnovení prosadil víc než kdokoli jiný, a o jehož podivné smrti jsem vyprávěl u příležitosti sňatku jednoho z jeho potomků s dcerou Tessého.[13] Tato La Varennová tedy byla prababičkou abbého ze Soubise. Jak ji započítat mezi šestnáct předků, jež bylo třeba prokázat? Jak ji přeskočit? Ta obtíž nebyla malá. Neudělalo se ani jedno, ani druhé.

11. *Ediční poznámka:* Palác de Guise (budoucí palác Soubise v Marais) byl koupen 27. března 1700 za 326 000 liber. Královu finanční pomoc uvádí jen Saint-Simon.
12. *Ediční poznámka:* Saint-Simon se přepsal: Marie de Bretagne-Avaugour (1610–1657) byla matkou pana ze Soubise (Františka de Rohan-Soubise), nikoli paní ze Soubise; její matka Catherine Fouquet de La Varenne tedy byla babičkou pana ze Soubise. Výpočet „prababička abbého ze Soubise" o několik řádků níže je správný.
13. *Vysvětlivka:* Viz Tom 2, kap. IV (příhoda se strakou). Guillaume Fouquet de La Varenne (zemřel 1616) začínal jako kuchař Kateřiny Bourbonské, sestry Jindřicha IV., pak byl jeho kabátníkem (portemanteau) a nakonec generálním kontrolorem pošt. Poznámka vydavatelů (edice 1856) připomíná, že Saint-Simon ho už dříve nazval pomocníkem v kuchyni (marmiton).

Camilly, prohnaný Normanďan, velmi duchaplný a obratný, byl generálním vikářem ve Štrasburku a jedním z oněch podkanovníků bez důkazů urozenosti, a Labatie, který neměl o nic méně ducha, pružnosti a vynalézavosti, byl královským místodržitelem ve Štrasburku; oba lidé zaprodaní svým záměrům, dvoru a čemukoli.

Na radu hraběnky z Fürstenbergu, o níž budu mluvit později, se jim paní ze Soubise svěřila, ale s králem v zádech, který jim dal pošeptat do ucha jako pán a jako milenec; neboť ačkoli poměr skončil, milencem zůstal po celý svůj život, nebo se tak aspoň choval, jako by jím ještě byl. Ti dva muži to zařídili tak dobře, že důkazy připadly komisařům, dobrým Němcům, hrubým, nevzdělaným a velmi snadno oklamatelným; omráčili je velkým jménem pánů z Rohanu, oslnili je jejich hodnostmi a postaveními, zavalili je jejich hodností cizích princů a snadno je zbavili jakýchkoli pochybností o důkazech, které jim předložili jen jako obřad, od něhož nikdo není osvobozen a od něhož abbé ze Soubise potřeboval osvobození méně než kdokoli jiný.

Tito Avaugourové zcela otevřeně nosí jméno Bretagne. Páni z Rohanu si vzali několik dcer nebo sester bretaňských vévodů; komisařům se to pečlivě připomnělo, a ti netušili nic o naprostém rozdílu mezi touto poslední Bretaní a oněmi dřívějšími; a pokud jde o její matku, tu jim drze vydávali za příslušnici starého, dávno vymřelého rodu La Varenne z Poitou, s nímž Avaugourové ani Rohanové nikdy nebyli sešvagřeni. Těmito obratnostmi, či spíše drzostmi, prošel abbé ze Soubise hladce, byl připuštěn a přijat do kapituly, a když dokončil svá skvělá studia na Sorbonně, odjel tam konat své rezidenční lhůty, rozvinout své půvaby a kouzla a získat si kapitulu a všechno, co ve Štrasburku je. Tento velký krok byl však jen prvním stupněm a nezbytným základem velikosti, k níž krásná dáma určila syna, o jehož štěstí se král nepovažoval za méně zainteresovaného než ona a jehož si přál jinými oklikami postavit na roveň pánům z Maine a z Toulouse:[14] nešlo tedy o nic menšího než zajistit mu štrasburské biskupství.

Ať byla králova dobrá vůle vůči paní ze Soubise jakákoli, stály této záležitosti v cestě překážky, které snad byly překonány stejně tak konstelací okolností jako samotnou přízní. Abbé z Auvergne byl dávno kanovníkem ve Štrasburku, trávil tam dlouhé pobyty, dostal do této kapituly jednoho ze svých bratrů; od té doby, co byl kardinál z Bouillonu v Římě, mu kardinál vymohl její první hodnost, totiž hodnost velkého probošta, a sám kardinál se stal kanovníkem tamtéž. Abbé z Auvergne byl knězem a koadjutorem v Cluny, a jeho strýc nepovažoval za nedůstojné své ješitnosti, aby ho, v zájmu jeho postupu, učinil generálním vikářem arcibiskupa ve Vienne, Montmorina, a nechal ho v té diecézi konat jeho funkce; zkrátka byl mno-

14. *Vysvětlivka:* Saint-Simon zde, stejně jako v narážce o něco níže na „syna nejněžnějších lásek", sdílí dobovou pověst, že abbé ze Soubise (Armand-Gaston-Maximilien de Rohan, nar. 27. 6. 1674) byl synem Ludvíka XIV. Vévoda z Maine a hrabě z Toulouse byli královi legitimovaní synové s paní z Montespan.

hem pokročilejší věkem, obročími i služebním stářím ve Štrasburku než abbé ze Soubise. Ale jeho pověsti se mnoho nedostávalo: jeho mravy byly veřejně známy jako mravy Řeků, a jeho duch jako takový, který se jim nijak nepodobal.[15] Hloupost prozrazovala jeho špatný život, naprostou nevědomost, roztěkanost i ctižádost a té nenabízela na podporu nic než nízkou, páchnoucí a neustálou ješitnost, která mu přinášela pohrdání stejně jako jeho mravy, která od něj odháněla všechny a vháněla ho do neustálých pastí a směšností. Jeho bratr, stejně hloupý, méně známý, s mnohem menším stykem se světem a velmi mladý, nemohl nic nahradit, a kardinál svým jednáním svou nemilost dále prohluboval.

Naproti tomu se všechno usmívalo na abbého ze Soubise, jehož zevnějšek prozrazoval, že je synem nejněžnějších lásek. Vynikl ve školních lavicích Sorbonny, a dobře poučen a dobře podporován svou obratnou matkou si svým chováním získal celou tuto slavnou školu. Věřilo se, že má dost znalostí, aby se riskovalo učinit ho převorem Sorbonny, přechodným místem, které zavazuje k mnoha veřejným úkonům, z nichž je velmi těžké se vyvléct jen s cizí pomocí. Zazářil tam, a díky péči, kterou věnoval získání Sorbonny, šla chvála ještě daleko nad zásluhu. Ve svých veřejných projevech mnoho chválil krále, čemuž se král nebránil, a z úřadu odešel s mimořádnou pověstí, kterou mu z větší části získal jeho talent dát se milovat. K tomuto potlesku za učenost chtěla paní ze Soubise připojit ještě jiný, důležitější, a proto ho dala do Saint-Magloire, semináře tehdy právě tak módního, jako byl později opomíjený. Vedli jej to nejlepší, co otcové oratoriáni ve své kongregaci měli, kongregaci tehdy pevně zářící učeností i zbožností. La Tour, jejich generál, se těšil té nejvyšší vážnosti, kterou mu získala jeho kázání, duchovní vedení, schopnosti, moudrost jeho jednání a umění vládnout, jež ovládal ve vysoké míře, a která, spojena s jeho poctivostí, dodávala jeho svědectví velkou váhu. Hned od nástupu pana z Paříže[16] na tento velký stolec mu paní ze Soubise činila dvoření; vždy velmi šetřila Noaillesy, rozené nepřátele Bouillonů, s nimiž vedli nekonečné a jízlivé spory o lenní svrchovanost nad jejich hlavními statky ve vikomtství Turenne, kde se Bouillonové ve své povýšenosti nijak nešetřili. Pan z Paříže věnoval zvláštní pozornost Saint-Magloire: byl to jeho oblíbený seminář; miloval a vážil si Oratoře a měl plnou důvěru v otce de La Tour. Byl na vrcholu svého vlivu, a v otázkách církevního postupu se o královu důvěru — díky králově úctě a důvěrnému spojení s paní z Maintenon — dělil, přinejmenším tehdy, s otcem de La Chaise. Ani ten, ani jeho Tovaryšstvo nebyli opomenuti; paní ze Soubise věděla příliš mnoho, než aby na svou stranu nezískala sbor tak mocný, a když se mu zlíbí, i tak užitečný; a otec de La Chaise i hlavní hlavy řádu, kteří vždy sejí, aby sklízeli, nežádali nic lepšího než posloužit jejímu synovi, o němž viděli, že je na cestě rychle dosáhnout všeho a být s to jim to vrátit i s úroky.

15. *Vysvětlivka:* Slovní hříčka: „mravy Řeků" je dobový eufemismus pro homosexualitu; duch se Řekům „nepodobal", protože abbé z Auvergne nebyl nijak duchaplný.
16. *Vysvětlivka:* Pařížský arcibiskup Louis-Antoine de Noailles (od 1695, kardinál od 1700).

Všechno tedy bylo pro abbého ze Soubise a všechny cesty ke štěstí byly ze všech stran obsazeny. Ze semináře vyšel tak, jako vyšel ze školních lavic. Odtamtud div učenosti, odsud zázrak zbožnosti a čistoty mravů. Oratoř, jezuité, Sorbonna, otec de La Tour, otec de La Chaise, pan z Paříže o překot volali chválu. Okouzlovali matku a nemenší radost dělali králi, u něhož se velmi dbalo, aby mu neušlo nic z provolávání slávy abbému ze Soubise, jehož mírnost, zdvořilost, duch, půvaby, péče a talent dát se milovat stále víc potvrzovaly pověst tak pevně založenou. Když byly věci přivedeny až sem, zdály se paní ze Soubise zralé a postavení kardinála z Bouillonu ji pohánělo. Šlo o to, aby mohla disponovat kardinálem z Fürstenbergu, který měl ve štrasburské kapitule dva synovce, a přimět ho, aby vroucně chtěl koadjutora, jehož preláti připouštějí jen velmi nerady, a navíc koadjutora cizího.

Fürstenberg byl muž prostřední postavy, podsaditý, ale dobře stavěný, s nejkrásnější tváří na světě, která byla krásná ještě v jeho věku; mluvil velmi špatně francouzsky; kdo ho viděl a slyšel obyčejně, pokládal ho za hlupáka, ale kdo ho poznal hlouběji a přivedl na politiku a na záležitosti, podle toho, co jsem slyšel od ministrů a od mnoha jiných lidí ze všech zemí, ten zjistil, že obyčejnou míru schopností, jemnosti a vynalézavosti přesahuje. Nadělal v Evropě tolik hluku, že je zbytečné snažit se ho představovat; je třeba se omezit na stav, do něhož se dostal: z královských penzí nebo z obročí měl přes sedm set tisíc liber důchodu, a přitom doslova umíral hlady, aniž by skoro něco utrácel nebo měl koho vydržovat. Je třeba vstoupit do některých podrobností o jeho rodině. Jeho otec sloužil celý život s dobrou pověstí a s úspěchem velel císařským armádám poté, co v bitvě u Lipska velel levému křídlu.[17] Zemřel roku 1635 a zanechal mnoho dětí z Anny, dcery Jana Jiřího, hraběte z Hohenzollernu, jehož císař Ferdinand II. učinil roku 1623 říšským knížetem. Jeho nejstarší syn, zemřelý roku 1662, zanechal jen dceru, jedinou dědičku Bergen-op-Zoom po matce, a tato Hohenzollernová přinesla Bergen-op-Zoom věnem hraběti z Auvergne a byla matkou abbého z Auvergne, o němž jsem právě mluvil; takže tato hraběnka z Auvergne byla dcerou staršího bratra matky kardinála z Fürstenbergu, který tak byl bratrancem této hraběnky z Auvergne, jež právě zemřela, a strýcem z druhého kolena abbého z Auvergne, soupeře abbého ze Soubise o Štrasburk; abbé ze Soubise přitom neměl s kardinálem z Fürstenbergu žádné příbuzenství, švagrovství ani vůbec žádné spojení, ani on sám, ani nikdo z jeho rodiny.[18]

17. *Ediční poznámka:* Egon VIII. z Fürstenbergu-Heiligenbergu sloužil především Katolické lize a Bavorsku; v bitvě u Breitenfeldu (u Lipska) roku 1631 velel pod Tillym pravému, nikoli levému křídlu. Zemřel 24. 8. 1635 v Kostnici.
18. *Ediční poznámka:* Hraběnka z Auvergne, Henrietta Františka z Hohenzollernu-Hechingen (1642–1698), zemřela 17. října 1698 v Bergen-op-Zoom; byla jediným přeživším dítětem Eitela Fridricha II. z Hohenzollernu-Hechingen (1601–1661), bratra kardinálovy matky Anny Marie (1605–1652). Saint-Simonův příbuzenský výpočet je správný, jen smrt Eitela Fridricha klade o rok později (1662).

Tento kardinál, který jako biskup metský nastoupil po svém starším bratrovi na štrasburský stolec,[19] měl ještě jednoho bratra, kterého císař učinil říšským knížetem a ke kterému se ještě vrátím, a mezi jinými sestrami: Alžbětu, matku hraběte z Reckheimu („Reicham"),[20] štrasburského kanovníka s vyšším svěcením, jemuž král dal opatství a který byl koadjutorem opatství Stavelot svého strýce kardinála z Fürstenbergu; Marii Františku, provdanou za jednoho falckraběte z Neuburgu, pak za jednoho markraběte bádenského, babičku zesnulé sardinské královny a paní Vévodkyně;[21] a Annu Marii, provdanou roku 1651 za Ferdinanda Karla, hraběte z Löwensteinu, otce a matku paní z Dangeau. Heřman Egon, hrabě, pak roku 1654 povýšený na knížete z Fürstenbergu a říšského knížete, pro sebe a své potomky, a jeho bratři jen doživotně,[22] byl velkým hofmistrem Maxmiliána, bavorského kurfiřta, a jeho prvním ministrem, stejně jako kolínského kurfiřta, Maxmiliánova bratra. Zemřel roku 1674 a zanechal mezi jinými dětmi: knížete z Fürstenbergu, ženatého v Paříži s dcerou Lignyho, dvorního referendáře, s níž měl jen tři dcery; opustil ji a odešel do Německa, kde ho polský král učinil generálním místodržitelem svého saského kurfiřtství a kde zemřel roku 1711;[23] hraběte Ferdinanda, zemřelého v Paříži jako brigádní generál roku 1696 ve třiceti pěti letech, svobodného; Emanuela Františka Egona, zabitého před Bělehradem roku 1686 ve dvaceti pěti letech,[24] bez dětí s Kateřinou Šarlotou, hraběnkou z Wallenrodtu („Wallenwoth"), vdovou po Františku Antonínovi, hraběti z La Marck, matkou hraběte z La Marck, o němž budu brzy mluvit a který se po mnoho let později vyznamenal svými vyslanectvími na Severu a ve Španělsku a stal se roku 1724 rytířem řádu a roku 1739 španělským gran-

19. *Ediční poznámka:* Vilém Egon z Fürstenbergu (1629–1704) byl v Metách roku 1663 jen jmenován, resp. zvolen, papežského potvrzení se však nedočkal; štrasburským biskupem byl po svém bratru Františku Egonovi od roku 1682.
20. *Vysvětlivka:* Alžběta z Fürstenbergu (1621–1662) se provdala za Ferdinanda z Aspremont-Lynden, hraběte z Reckheimu; Saint-Simonovo „Reicham" je zkomolenina tohoto jména.
21. *Ediční poznámka:* Saint-Simon píše z pozdější doby. „Zesnulou sardinskou královnou" a „paní Vévodkyní" jsou patrně míněny sestry Polyxena Hesensko-Rotenburská (manželka Karla Emanuela III., zemřela 1735) a Karolína Hesensko-Rotenburská (od 1728 druhá manželka pana Vévody Ludvíka Jindřicha Bourbonského). Jejich matka pocházela z rodu Löwenstein-Wertheim, takže příbuzenství vede spíše přes Annu Marii z Fürstenbergu než přes Marii Františku, a to o generaci vzdáleněji; ověřit se nám to s jistotou nepodařilo.
22. *Ediční poznámka:* Heřman Egon z Fürstenbergu (1627–1674) byl povýšen na říšského knížete roku 1664, nikoli 1654. Byl bavorským hofmistrem a tajným radou; titul „prvního ministra" prameny, které jsme měli k dispozici, neuvádějí.
23. *Ediční poznámka:* Kníže Antonín Egon z Fürstenbergu (1656–1716), od prosince 1697 místodržitel Saska za Augusta II. Silného, zemřel 10. října 1716. Rok 1711 je rok smrti jeho manželky Marie de Ligny (1656–1711), s níž se oženil 11. ledna 1677.
24. *Ediční poznámka:* Bělehrad byl dobyt roku 1688 (roku 1686 se dobýval Budín); jeden z Saint-Simonových údajů je tedy nejspíš chybný. Přesné datum a místo smrti Emanuela Františka Egona se nám ověřit nepodařilo.

dem.[25] Paní z Dangeau měla bratra, opata v Murbachu — opatství mu postoupil kardinál z Fürstenbergu, bratr jeho matky; říkalo se mu otec z Murbachu, byl také štrasburským kanovníkem, a poté, co jsme ztratili Tournai, se tam stal biskupem;[26] takže kardinál z Fürstenbergu měl syny svých dvou sester a vnuka bratra své matky, totiž abbého z Auvergne, za štrasburské kanovníky, a všechny velmi dobře způsobilé stát se koadjutory nebo nástupci v biskupství.

Tvrdilo se, že kardinál z Fürstenbergu, velmi zamilovaný do oné hraběnky z La Marck, ji dal za ženu svému synovci, jemuž bylo tehdy nanejvýš dvaadvacet či třiadvacet let, aby ji v tomto postavení mohl pohodlněji vídat. Tvrdí se dále, že už předtím byl u ní dobře přijímán; a pravdou je, že nic nebylo tak nápadné jako podoba hraběte z La Marck s kardinálem z Fürstenbergu, rys za rysem; kdyby nebyl jeho synem, nebyl by mu vůbec nic.[27]

Byl určen pro církev, už byl štrasburským kanovníkem, když ho štěstí paní ze Soubise a jejího syna spolu se smrtí jeho staršího bratra roku 1697 přimělo vzít meč a vzdát se kanovnictví i ostatních obročí.

Kardinálova náklonnost k hraběnce z Fürstenbergu trvala stále. Nemohl bez ní žít; bydlela a vládla u něho: její syn, hrabě z La Marck, tam také bydlel, a tato vláda byla tak veřejná, že se na ni obraceli všichni, kdo měli s kardinálem nějakou záležitost. Bývala velmi krásná a v padesáti dvou letech z toho měla ještě velké zbytky, ale byla velká a tlustá, mužatka jako švýcarský gardista převlečený za ženu, smělá, troufalá, mluvila nahlas a vždy s autoritou, ale přitom zdvořilá a znalá způsobů. Často jsem ji viděl u královy večeře a často jsem viděl, jak se jí král snažil něco říct. Doma to byla nejpanovačnější žena na světě, která kardinála plísnila, takže se před ní neodvážil ani ceknout; byl jí ovládán a veden na krátkém provázku, neměl u sebe doma k dispozici ani tu nejmenší věc, a přes tuto závislost se bez ní neobešel. Byla marnotratná ve výdajích všeho druhu: šaty bez konce, jedny krásnější než druhé; dokonalé krajky v hojnosti a tolik ozdob a prádla, že se pralo jen v Holandsku; bezuzdná hra, při níž trávila noci u sebe i jinde a často u ní proseděla celých dvanáct hodin v kuse; ozdoby, drahokamy, šperky všeho druhu. Byla to žena, která milovala jen sebe, chtěla všechno, nic si neodepřela, ani prý galantní dobrodružství, která ubohý kardinál platil jako všechno ostatní. Tímto chováním ho nakonec tak zadlužila, že musel propustit většinu svého služebnictva a jezdit šetřit šest až sedm měsíců v roce do La Bourdaisière u Tours, kterou si nejprve vypůjčila od Dangeaua a pak ji doži-

25. *Ediční poznámka:* Ludvík Petr Engelbert, hrabě z La Marck (1674–1750), se stal rytířem řádu Svatého Ducha roku 1724 a rytířem Zlatého rouna roku 1739; grandství se nám nepodařilo ověřit. Jeho působení vyslance ve Španělsku je doloženo.
26. *Ediční poznámka:* Saint-Simon zde nejspíš splývá dva bratry paní z Dangeau: opatem v Murbachu byl od roku 1686 Filip Eberhard Josef z Löwenstein-Wertheim (1657–1720), kdežto biskupem v Tournai (1713–1731, po ztrátě města Francií roku 1709) se stal jeho mladší bratr Jan Arnošt (1667–1731).
27. *Vysvětlivka:* Saint-Simon naznačuje, že hrabě z La Marck (nar. 1674) byl kardinálovým synem.

votně koupila. Žila v této nouzi, aby měla z čeho se po zbytek roku bavit v Paříži, když paní ze Soubise začala doopravdy pomýšlet na koadjutorství pro svého syna.

Paní ze Soubise se k hraběnce už z daleka přiblížila, a nezaznamenal jsem, že by kdokoli označil za nepravdivé, ba ani že by se kdo jen ohradil proti tomu, co se nejprve šířilo šeptem a co pak nadělalo velký hluk — totiž že dala hraběnce mnoho peněz, aby si ji zajistila, a skrze ni i kardinála. Jisté je, že kromě ohromných penzí, které kardinál od krále pobíral a které byly vždy velmi dobře placeny, dostal v té době mimořádnou odměnu čtyřiceti tisíc tolarů, o níž se tvrdilo, že byla dávno slíbena. Když si paní ze Soubise takto zajistila hraběnku i kardinála, zpečetila svou záležitost: dala jim od krále pošeptem poděkovat a hned nato dala poslat kardinálu z Bouillonu rozkaz, aby jménem krále požádal papeže o bulu ke svolání štrasburské kapituly k volbě koadjutora s právem nástupnictví a o breve volitelnosti pro abbého ze Soubise.

Tento rozkaz byl pro kardinála z Bouillonu úderem blesku; nic takového nečekal. Nemohl snést, že mu uniká tato skvělá kořist, kterou už myslel, že drží z tolika stran. Ještě nesnesitelnější mu bylo, že má být jejím vykonavatelem. Vztek ho unese a zaslepí natolik, že si namluví, že při tak rozdílném postavení, jaké on a paní ze Soubise u krále mají, ho přiměje změnit pevné rozhodnutí a porušit závazek, který přijal. Pošle ke králi kurýra, napíše mu, že to dobře neuvážil, předkládá mu skrupule, jako by byl bůhvíjak ctnostný muž, a týmž kurýrem napíše štrasburským kanovníkům oběžník plný žluči, ducha a poklon. Psal jim, že kardinál z Fürstenbergu je právě tak schopen sídlit v diecézi jako kdykoli předtím (což znamenalo, že tam nikdy nesídlil a že se bez něj obejdou i nadále), že abbé ze Soubise je tak mladý, že by bylo troufalé na něj spoléhat, a že člověk, kterého tak brzy postavíte do stavu, kdy se už nemá čeho bát ani v co doufat, se velmi rychle zkazí; a dával jim na srozuměnou, stejně jako to učinil králi, že kardinál z Fürstenbergu, ovládaný tak, jak byl, svou neteří, byl na úkor svých synovců získán jen tučnými penězi, které ona obdržela od paní ze Soubise. Pravda je, že tyto dopisy poslal svému bratrovi, hraběti z Auvergne, aby je doručil jen se svolením krále. Nebylo to proto, že by v takové svolení mohl doufat, ale aby krále oklamal touto poctou a přitom jich nechal proklouznout dost, aby se jejich účinek neztratil, a aby pak mohl tvrdit, že neví, jak unikly. Tyto dopisy nadělaly strašlivý rozruch.

Byl jsem u krále v úterý 30. března, když jsem na konci večeře uviděl přicházet paní ze Soubise, jak vede hraběnku z Fürstenbergu, a obě se postavily u dveří královna kabinetu. Nebylo to tím, že by paní ze Soubise neměla dost vlivu, aby vešla dovnitř, kdyby chtěla, a uvedla tam i hraběnku; ale protože pohoršení bylo veřejné a nemluvilo se o ničem jiném než o peněžním obchodu a o dopisech kardinála z Bouillonu, chtěly ze své strany také veřejný výstup. Tušil jsem to, jakmile jsem je uviděl, stejně jako mnozí jiní, a hned jsem se přiblížil, abych scénu slyšel. Paní ze Soubise vypadala celá nafouklá a hraběnka, od přírody prudká, se zdála zuřivá. Když král procházel,

zastavily ho; paní ze Soubise řekla dvě slova dost tichým hlasem, pak hraběnka, zvýšivši svůj, žádala spravedlnost proti troufalosti kardinála z Bouillonu, jehož pýcha a ctižádost, nespokojujíc se odporem proti králově vůli, ji i kardinála[28] — který králi tak užitečně sloužil — zneuctívají těmi nejhoršími pomluvami a nešetří ani paní ze Soubise samotnou. Král ji vyslechl a odpověděl jí s takovou vlídností a zdvořilostí vůči ní, jako hořkostí, kterou nešetřil vůči kardinálovi z Bouillonu, ujistil ji, že bude spokojena, a prošel.

Dámy odešly, ale ne bez toho, že by ukázaly plamenný hněv, který doufá v pomstu. Paní ze Soubise byla tím víc dotčena, že kardinál z Bouillonu králi prozradil machinace a simonie, o nichž král jistě nevěděl a které by mu byly zabránily k té věci svolit, kdyby je byl tušil, natož ji podporovat. Bála se tedy návratu skrupulí a toho, aby se nezačalo příliš zblízka zkoumat obchody, které rozehrála ve Štrasburku kvůli volbě. Titíž Camilly a Labatie, kteří jí tak hbitě posloužili, aby syn prošel jako kanovník s tímto špinavým erbem[29] po La Varennové, byli opět těmi, jež použila, aby vybojovala koadjutorství. Ani jeden, ani druhý nebyl úzkostlivý. Camilly už dostal za první službu dobré opatství a doufal v biskupství za druhou.[30] Nezklamal se, a Labatie doufal, že užitečně a čestně zaopatří řadu svých dětí, jak se také stalo.

Zatímco ve Štrasburku připravovali půdu, kardinál z Bouillonu si v Římě počínal bez ladu a skladu, kladl bulám, o něž král žádal, všechny překážky, jaké mohl, a napsal mu o tom druhý dopis, ještě pošetilejší než první. Ten dovršil míru. Jako odpověď dostal kurýrem rozkaz ihned opustit Řím a odebrat se rovnou do Cluny nebo do Tournus, podle své volby, až do dalšího rozkazu. Rozkaz k návratu se kardinálu z Bouillonu zdál tak krutý, že se nedokázal přimět uposlechnout. Byl subděkanem posvátného kolegia; Cibo, děkan, zchátralý stářím, už nevycházel z lůžka. Aby se stal děkanem, musí být kardinál v Římě, když se děkanství uprázdní, a sám si v konzistoři zvolit spojená biskupství v Ostii a Velletri, určená pro děkana, nebo, jak někteří učinili, zvolit děkanství a podržet si biskupství, které už měli. Kardinál z Bouillonu tedy králi napsal, mezi mnoha projevy poslušnosti vůči jeho rozkazům, přehnanou zprávu o stavu kardinála Cibo; že nemůže uvěřit, že by ho král chtěl připravit o děkanství a své poddané o čest a výhodu francouzského děkana; že v tomto přesvědčení požádá papeže o breve, které by mu zajistilo děkanství v jeho nepřítomnosti; že odjede v okamžiku, kdy je obdrží, a že mezitím pošle všechny své lidi napřed a sám se zavře jako nejmenší soukromník v noviciátu jezuitů, bez jaké-

28. *Ediční poznámka:* V originále „le cardinal son frère". Kardinál z Fürstenbergu byl strýcem jejího zesnulého druhého manžela, nikoli jejím bratrem; jde nejspíš o chybu textu.
29. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* „Orde" je staré slovo, synonymum pro špinavý a nízký. Nesmíme zapomínat, že se toto slovo vztahuje k La Varennovi, jehož Saint-Simon výše nazval pomocníkem v kuchyni (marmiton). — „Quartiers" se nazývaly erby různých hlav rodů, od nichž člověk pocházel, ať z otcovy, či z matčiny strany. Saint-Simon tímto „špinavým kvartýrem" označuje dceru La Varenna, prababičku abbého ze Soubise.
30. *Vysvětlivka:* François Blouet de Camilly (1664–1723), pozdější biskup v Toulu a arcibiskup v Tours.

hokoli styku s kýmkoli, leda kvůli svému breve. Skutečně se tak zachoval a požádal o toto breve, o němž dobře tušil, že je nedostane, ale doufal, že naději na ně a údajné průtahy dokáže protáhnout dost dlouho, aby se dočkal smrti kardinála Cibo, nebo i samotného papeže, jenž už dlouho hrozil zřícením.[31] Nechme ho na čas při jeho lstech, které se mu staly osudnými, abychom příliš nepřerušovali sled událostí.

Paní ze Soubise byla ve Štrasburku tak dobře obsloužena a králova autorita tak dobře pošeptem podpořila rozdávané peníze, že abbé ze Soubise byl jednohlasně zvolen štrasburským koadjutorem.[32] Zvláštní bylo, že se to stalo za přítomnosti abbého z Auvergne, který jako velký probošt kapituly sloužil před volbou mši k Duchu svatému. Králův hněv Bouillony vylekal; jejich hodnost a jejich výměna, dosud neúplná a neregistrovaná u parlamentu,[33] visely na vlásku; viděli zblízka, že záležitost je beznadějná, a snažili se touto nízkostí zachránit se z pádu svého bratra.

Současně — a nevím, zda to byla jedna z podmínek obchodu — se paní ze Soubise, která byla vždy ve zlém se svým bratrem vévodou z Rohanu, s ním usmířila a učinila všechny kroky, aby provdala jeho nejstarší dceru za hraběte z La Marck, syna hraběnky z Fürstenbergu,[34] který neměl ve Francii vůbec nic, kde vstoupil do služby, jako plukovník jednoho z pluků, které král velmi draze vydržoval kardinálovi z Fürstenbergu a o nichž mu ponechával právo disponovat, a jehož veškerý skromný majetek byl ve Vestfálsku, pod rukou císaře. Tito Němci se nesnižují nerovným sňatkem beztrestně; on sám poznal smutnou zkušeností, co to stojí, a nechtěl ji zhoršovat. Jeho matka ho chtěla oženit, a cizinec, který nemá nic ve Francii a málo pod cizí a často nepřátelskou mocí, nebyl partie, kterou by bylo snadné zaopatřit. Vévoda z Rohanu nepočítal své dcery za nic a své mladší syny za málo; když mohl dát tak málo, jak chtěl, dal se snadno přesvědčit, a sňatek byl takto rychle spíchnut.

Takové bylo postavení hraběte z La Marck. Byl z rodu hrabat z La Marck, jehož jedna větev dlouho držela Kleve a Jülich díky sňatku s dědičkou, a mladší linie této větve se u nás uplatnila s vévodstvím Nevers, hrabstvím Eu atd., která přešla skrze dvě dědičky: Nevers na jednoho Gonzagu, bratra vévody mantovského, Eu na vévodu z Guise. Jiná větev měla Bouillon, Sedan atd.; z ní pocházeli dva maršálové Francie, další kapitáni Stošvýcarů, jeden první podkoní královny, rytíř řádu, mezi šlechtici; a dědička Sedanu, skrze kterou Jindřich IV. založil štěstí vikomta z

31. *Ediční poznámka:* Kardinál Alderano Cibo zemřel 22. července 1700, papež Inocenc XII. 27. září 1700. Kardinál z Bouillonu se děkanem posvátného kolegia přesto stal (prosinec 1700). Na pokračování této historie Saint-Simon slibuje návrat.
32. *Ediční poznámka:* Volba abbého ze Soubise koadjutorem štrasburským proběhla jednohlasně až 28. února 1701; Saint-Simon zde vyprávění předbíhá. Biskupské svěcení (titulárním biskupem v Tiberiadě) přijal 26. června 1701, štrasburským biskupem se stal po Fürstenbergově smrti roku 1704. Úterý 30. března (o několik odstavců výše) odpovídá roku 1700.
33. *Vysvětlivka:* Výměna Sedanu a Raucourtu za vévodství Albret a Château-Thierry, hrabství Auvergne, Évreux aj. (1651), na níž se zakládalo postavení Bouillonů ve Francii.
34. *Ediční poznámka:* Sňatek hraběte z La Marck s Marií Markétou Františkou de Rohan-Chabot (1680–1706) proběhl 23., resp. 24. května 1700.

Turenne, později tak známého pod jménem maršála z Bouillonu, který s ní neměl děti a její statky si podržel díky téže ochraně Jindřicha IV., který toho pak velmi litoval. Poslední větev, a jediná, která trvá, byla větev Lummen („Lumain"). Děd hraběte z La Marck, o němž je zde řeč, ovdověv po jedné Hohenzollernové a maje z ní syna, který ho přežil, ale neměl dětí, se znovu oženil velmi nízko, a z tohoto druhého manželství pocházel otec hraběte z La Marck, jehož velmi mnoho stálo, aby byl rehabilitován k dědictví po svém bratrovi z prvního lože a k hraběcí hodnosti. Tato větev Lummen, jejíž hlava se proslavila pod jménem Ardenský kanec, které jí vynesla její krutost, a která zabila Ludvíka Bourbonského, lutyšského biskupa, a hodila jeho tělo z mostu do Mázy,[35] byla oddělena už tehdy, když Kleve a Jülich přešly do větve starší než ona, a ještě dříve od větve, která měla Bouillon a Sedan. Byli jen barony z Lummenu, když děd našeho hraběte z La Marck ještě před svým nerovným sňatkem přijal jméno a v říši hodnost hraběte z La Marck, po smrti Jindřicha Roberta de La Marck, hraběte z Maulevrier, rytíře řádu a prvního podkoního královny, který zemřel jako poslední své větve, když všechny ostatní dávno vymřely; takže v době tohoto sňatku hraběte z La Marck s dcerou vévody z Rohanu zbývali z rodu La Marck už jen on a jeho mladší bratr.

Kardinál z Fürstenbergu uzavřel téměř současně ještě jeden sňatek, jedné ze tří dcer, které jeho synovec, generální místodržitel saského kurfiřtství, měl a které nechal v Paříži se svou ženou, s princem z Isenghien.[36]

Vévoda z Berwicku, který se po smrti své ženy vydal na procházku, nebo ke zpovědi, do Říma, se zamiloval do dcery paní Bulkeleyové („Bockley"), jedné z předních dam anglické královny v Saint-Germain.[37] Z prvního manželství měl jen syna.

35. *Vysvětlivka:* Vilém de La Marck, zvaný Ardenský kanec (asi 1446–1485), zavraždil roku 1482 lutyšského biskupa Ludvíka Bourbonského.
36. *Ediční poznámka:* Filipína Ludovika z Fürstenbergu se roku 1700 provdala za Ludvíka de Gand-Mérode, prince z Isenghien (pozdějšího maršála Francie).
37. *Ediční poznámka:* První manželka vévody z Berwicku, Honora Burkeová, zemřela 16. ledna 1698; s Annou Bulkeleyovou se Berwick oženil v Paříži 18. dubna 1700. Syn z prvního manželství, Jakub František, se narodil 21. října 1696.

Kapitola dvacátá čtvrtá

Smlouva o rozdělení španělské monarchie začínala v Evropě působit velký hluk. Španělský král neměl děti ani žádnou naději, že je bude mít. Jeho zdraví, vždy velmi chatrné, se za poslední dva tři roky velmi zhoršilo a v posledním roce byl několikrát na pokraji smrti. Král Vilém, který od úspěchů svého uzurpátorství velmi rozmnožil svůj vliv důvěrou všech spojenců velké aliance, již proti Francii zosnoval a jejíž byl až do rijswijského míru duší a hlavou, a který si ji i potom udržel na stejné noze, se rozhodl postarat se o toto obrovské dědictví tak, aby až se uprázdní, nezpůsobilo válku. Nemiloval ani Francii, ani krále, a po pravdě řečeno měl dost důvodů, aby je nenáviděl; bál se jejího zvětšení; právě poznal na spojení celé Evropy proti ní v desetileté válce, jakou je mocí, po všech ostatních válkách, z nichž tato vláda byla jen tkanivem plným výbojů. Navzdory zřeknutím královny se neodvážil doufat, že by král nechal celé toto nesmírné dědictví přejít, aniž by z něj něco získal; viděl na dobytí Franche-Comté a části Flander, jak málo tato zřeknutí zavazují. Pomýšlel tedy na rozdělení, které by návnada získat je v míru a pod zárukou hlavních mocností přiměla krále přijmout, a které by zároveň bylo takové, aby nerozmnožilo jeho moc, bylo jen lehkým zaokrouhlením k dobře zajištěným hranicím, a aby to, co by získal navíc, bylo tak vzdálené, že by ho obtížnost to udržet stále držela na vodítku, a po něm i jeho nástupce. Zároveň chtěl dobře zajistit mořské pobřeží na straně Anglie, uchránit své milé Holanďany před Francií a obdělit císaře tak štědře, aby měl důvod být spokojen a nelitovat celku, v nějž proti Francii neměl sílu doufat. Francii tedy určoval, abych tak řekl, jen odřezky. Proto si ji chtěl zajistit nejprve, protože předpokládal, že bude nejhůř spokojena s tím, co jí chtěl nabídnout; a byl-li by si, pokud by to šlo, jejím přijetím jist, zbývalo by mu předložit císaři jen tu nejbohatší a největší část, se jménem, které mohlo platit za celek, a pokušení tak rozsáhlé monarchie bez jediného výstřelu by ho utěšilo nad zbytkem a přimělo ho k rychlému přijetí.

Jeho ustálený plán tedy byl dát arcivévodovi, druhému synovi císaře, Španělsko a Indie s Nizozemím a titulem španělského krále; Francii Guipúzcou, protože vyprahlost a obtížnost této hranice je taková, že zůstala v míru po celou tuto vládu uprostřed všech válek se Španělskem; Neapol a Sicílii, jejichž vzdálenost a malé důchody byly spíš přítěží a pouhým zachováním tváře než přírůstkem a jejichž udržení by v budoucnu drželo Francii na uzdě vůči námořním mocnostem; Lotrinsko, které bylo zaokrouhlením velmi citelným, ale které Francii nevysunovalo dál, než

kde byla, a ve válce ji ulehčovalo jen od obsazení, které ji nic nestálo; a jako náhradu Milánsko panu Lotrinskému, který tím získával tři čtvrtiny na důchodech i rozloze a z otroka Francie, jímž byl pro obklíčení Lotrinska, se stával mocným a svobodným knížetem v Itálii, s nímž by se muselo počítat.[1]

Anglický král tedy nejprve učinil tento návrh králi, který, unaven válkou a ve věku i postavení, v nichž mu klid chutnal, se málo přel a přijal. Pan Lotrinský neměl zájem ani nebyl ve stavu, aby nesouhlasil se změnou země, kterou mu na jedné straně navrhly Anglie s Holandskem a na druhé král, jenž k němu poslal Callièrese. Když se to stalo, šlo o císaře. Tady ztroskotal všechen vliv i obratnost anglického krále: císař chtěl celé dědictví; pevně se držel zřeknutí z královy svatby;[2] nemohl snést, aby rakouský dům byl vyhnán z Itálie (a to plánem anglického krále byl zcela, neboť dával Francii přímořská místa v Toskánsku, jež drželo Španělsko, známá pod jménem *gli Presidii*). Naléhal na něj Villars, králův vyslanec, Anglie a Holandsko, které smlouvu podepsaly a dávaly mu na srozuměnou, že se proti němu spojí, budeli tvrdošíjně odmítat tak krásné rozdělení; ale on pevně odpovídal, že je neslýchané a proti veškerému přirozenému právu i právu národů dělit dědictví dříve, než se uprázdní, a že o tom za života španělského krále, hlavy svého domu a svého tak blízkého příbuzného, nikdy nebude chtít nic slyšet. Tento odpor, a ještě víc duch tohoto odporu, brzy vyzradil tajemství, které mělo trvat až do smrti španělského krále; ten byl varován císařem a naléhavě žádán, aby učinil závěť ve prospěch arcivévody a svého vlastního domu.

Španělský král spustil hrozný křik, jako by ho chtěli oloupit ještě za živa, a jeho vyslanec z toho v Anglii nadělal takový hluk, a to slovy tak málo uctivými, že anglického krále nazval králem Vilémem, že mu tento panovník dal vzkázat, aby do čtyř dnů opustil Anglii; vyslanec to vykonal a odebral se do Flander.[3] Ale císař, ač nespokojen s anglickým králem, ho chtěl v tom, co nebylo hlavní věcí, šetřit, aby se s ním úplně nerozešel. Nabídl se jako prostředník mezi ním a španělským králem a zařídil, že tato vedlejší nespokojenost se urovnala a španělský vyslanec se vrátil do Londýna.

Harcourt musel v Madridu snášet všechny stížnosti a nářky; došly tak daleko, že na jeho zprávu o všech nepříjemnostech, které snášel, a o neužitečnosti, do níž ho toto odhalení uvrhlo, dostal svolení k návratu. Zanechal tam Blécourta, svého

1. *Ediční poznámka:* Popsané podmínky odpovídají druhé rozdělovací smlouvě (tzv. Londýnské smlouvě), podepsané v březnu 1700 Francií, Anglií a Generálními stavy. Rozdělovací smlouva z roku 1698, zmíněná dříve, počítala naopak s bavorským kurprincem jako hlavním dědicem; po jeho smrti (6. 2. 1699) se jednalo znovu. Přesná data podpisů (Londýn a Haag, starý a nový kalendář) se nám v této fázi ověřit nepodařilo.
2. *Vysvětlivka:* Při sňatku Ludvíka XIV. s Marií Terezií Španělskou (1660) se infantka odřekla nároků na španělský trůn; Francie zřeknutí považovala za neplatné, protože nebylo zaplaceno sjednané věno.
3. *Vysvětlivka:* Španělským vyslancem v Londýně byl markýz z Canales. Datum jeho vykázání se nám ověřit nepodařilo.

příbuzného, kterého s sebou vzal a který byl mužem pevným a schopným v záležitostech, ačkoli celý život nedělal jiné řemeslo než válku; ten pak v nepřítomnosti vyslance sloužil velmi dobře a velmi důstojně v hodnosti králova vyslance druhé třídy (envoyé).

Císař zatím myslel jen na posílení své strany ve Španělsku. Královna, jeho švagrová, tam byla všemocná; dala vyhnat největší velmože a přední ministry, kteří se před ní neskláněli. Díky její přízni byla Berlepschová („la Berlips") předmětem všeobecné závisti; brala, kde mohla, a prodávala nejvyšší úřady. Jedno z jejích dětí učinil španělský král archimandritou v Messině, což je obročí s devadesáti tisíci liber důchodu, uprázdněné smrtí jednoho z bratrů lotrinského vévody; a prince Hesensko-Darmstadtského místokrálem Katalánska a plukovníkem Němců, jimiž zaplnila Madrid.[4] Ačkoli Harcourta přivedla do nejpotupnější samoty, když předtím zakusil pravý opak, přesto k němu vyslala admirála Kastilie s návrhy pro ni velmi výhodnými a s nadějemi pro jednoho z Monseigneurových synů. Harcourt, který chtěl vidět jasněji a který oprávněně nedůvěřoval sestře císařovny, se choval chladně, a ač stále říkal, že nemůže psát do Francie, dokud uvidí jen neurčité věci, přesto psal a lichotil si nejvyšším štěstím, kdyby mohl uspět. Ale ve Francii byli s rozdělovací smlouvou spokojeni; byla podepsána; sestra císařovny tam byla příliš podezřelá, a admirál Harcourtovi přinejmenším stejně, pro špatnou pověst své věrnosti a pro svou dědičnou oddanost rakouskému domu a zvláště královně; Harcourt tedy dostal rozkaz nic dalšího už neposlouchat, z čehož byl zoufalý, a ze vzdoru se vzdálil z Madridu a myslel už jen na to, jak se bavit se svou domácností a střílet králíky, v očekávání svého návratu, k němuž brzy nato dostal svolení. Toto tak napjaté postavení přimělo uvést všechno do pohybu, aby se sehnaly peníze a aby se stálo v dobré pozici, připraveno na jakoukoli událost. Začalo se tichým vyšetřováním finančníků, jejichž zisky byly za poslední války nesmírné. Chamillart jen s velkou námahou dosáhl královy svolení použít k této operaci Desmaretse.

Ten pak hrál dost velkou roli, aby nebylo zbytečné představit ho už nyní. Byl to vysoký muž, velmi dobře urostlý, s tváří a fyziognomií příjemnou, jež ohlašovala moudrost a mírnost — dvě věci na světě, které nejméně dodržela. Jeho otec byl pokladníkem Francie v Soissons,[5] na svůj stav bohatý, syn jednoho sedláka, zámožného hospodáře od Noyonu, který zbohatl na pachtu opatství Ourscamp („Orcamp"), jež držel mnoho let poté, co v mládí sám oral. Jeho syn, onen pokladník Francie, se oženil se sestrou pana Colberta dávno před štěstím tohoto ministra, který

4. *Vysvětlivka:* Hraběnka Marie Josefa z Berlepsche, dvorní dáma a oblíbenkyně královny Marie Anny Falcko-Neuburské (švagrové císaře Leopolda I. a sestry císařovny Eleonory Magdaleny). Princ Jiří Hesensko-Darmstadtský byl místokrálem Katalánska v letech 1698–1701. Údaje o messinském archimandritátu jsme neověřili.
5. *Ediční poznámka:* Některé prameny uvádějí Jeana Desmaretse jako intendanta v Soissons, nikoli pokladníka Francie. Matka Nicolase Desmaretse (1648–1721) byla Marie Colbertová, sestra ministra; manželka Madeleine Béchameilová (sňatek 1673). Intendantem financí byl od roku 1678.

pak vzal Desmaretse, svého synovce, do svých kanceláří a později ho učinil intendantem financí. Byl to muž jasného ducha, pomalý a líný, ale ctižádost a láska k zisku ho popoháněly, takže pan ze Seignelay, jeho bratranec, k němu pojal odpor, protože mu ho pan Colbert stále dával za příklad. Oženil ho s dcerou Béchameila, tajemníka rady, který se pak stal superintendantem financí a záležitostí Monsieura, když Monsieur vyhnal Boisfranca, tchána markýze z Gesvres. Desmarets, vychováván a veden svým strýcem, se od něj naučil všem zásadám a celému umění správy financí. Pronikl dokonale do všech jejich rozličných částí, a protože mu všechno procházelo rukama, nikdo nebyl důkladněji zasvěcen než on do machinací finančníků, do zisků, které za jeho doby měli, a díky těmto znalostem i do zisků, které mohli mít potom.

Úplně na konci života pana Colberta se přišlo na to razit v mincovně velké množství drobných stříbrných mincí v hodnotě tří a půl sou pro usnadnění každodenního obchodu mezi prostými lidmi.[6] Desmarets získal několik statků, mezi jinými Maillebois, a zástavu domény Châteauneuf v Thimerais,[7] na níž tento statek lenně závisel, a mnoho jiných druhů majetku. Velmi zkrášlil zámek, který postavil d'O, superintendant financí Jindřicha III. a Jindřicha IV. Přemístil vesnici z jednoho místa na jiné, aby ozdobil a zvětšil svůj park, který učinil nádherným. Tyto výdaje, tak vysoko nad jeho dědictvím, věnem jeho ženy a důchodem z jeho úřadu, daly hodně mluvit. Byl pak obviněn, že si nesmírně nakradl na ražbě těch mincí za tři a půl sou. Pověst o tom nakonec dolehla k panu Colbertovi, který to chtěl prošetřit, a onemocněl rychlou nemocí, na niž zemřel. Zda to byly důkazy, pochybnosti, nebo rozmar, netroufám si tvrdit, co z těch tří; ale pravda je, že ze svého lůžka napsal králi proti svému synovci, prosil ho, aby ho odstranil z financí, a vzbudil v něm proti němu ta nejprudší podezření. Když Colbert zemřel a Pelletier, generální kontrolor dosazený panem z Louvois, k němuž i k panu Le Tellierovi byl celý život důvěrně připoután, dostal od krále rozkaz Desmaretse vyhnat a veřejně ho zostudit, byla to pro Louvoisova chráněnce pastva. Předvolal Desmaretse a zvolil si k tomu chvíli veřejné audience. Tam, uprostřed všech finančníků, kteří se ještě před týdnem před ním plazili a třásli, a všech, kdo tam přišli mluvit s generálním kontrolorem, zavolal Desmaretse a nahlas, aby nikdo z přítomných nepřišel o jediné slovo, mu řekl: „Pane Desmaretsi, je mi líto pověření, které mám vůči vám. Král mi přikázal, abych vám řekl, že jste darebák; že ho na to upozornil pan Colbert; že vám z ohledu na něj chce prokázat milost, ale abyste se do dvaceti čtyř hodin odebral do svého domu v Maillebois, nevycházel odtamtud ani nenocoval jinde, a abyste se vzdal svého úřadu intendanta financí, který už král udělil jinému." Desmarets, zdrcený, chtěl přesto otevřít ústa, ale Pelletier mu je hned zavřel slovy: „Jděte, pane Desmaretsi, nemám

6. *Ediční poznámka:* Aféra je v literatuře známa jako „aféra mincí za čtyři sou" (pièces de quatre sols); Saint-Simonovy „tři a půl sou" jsou nejspíš nepřesné. Desmarets byl vypovězen v prosinci 1683, několik měsíců po Colbertově smrti (6. září 1683).
7. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Thimerais kdysi tvořilo součást Perche. Dnes náleží k departementu Eure-et-Loir.

vám co jiného říct," a obrátil se k němu zády. Dopis umírajícího pana Colberta králi zavřel ústa celé jeho rodině, takže Desmarets, zbavený jakékoli ochrany, musel jen podepsat vzdání se úřadu a odjet do Maillebois.[8]

Strávil tam první čtyři nebo pět let, aniž by směl nocovat jinde, a snášel tam pohrdání sousedství a špatné zacházení drobné šlechty, která se s potěšením mstí na bezmocnosti za tvrdou moc, kterou dotyčný vykonával v době svého štěstí. Můj otec byl přítelem pana Colberta, pana ze Seignelay a celé jejich rodiny; Desmaretse, na něj mladého člověka, znal málo. La Ferté, kde můj otec často trávil konec podzimu, leželo čtyři míle od Maillebois.

Desmaretsovo postavení v něm vzbudilo soucit. Vinen, nebo ne — nic totiž nebylo vyjasněno —, shledal, že jeho pád je dost hluboký i bez toho, aby ho ještě v místě vyhnanství dojídaly mouchy; navštívil ho, projevil mu přátelství a prohlásil, že by u sebe nerad viděl ty, kdo by se mu snažili působit trápení: v té době ještě dosud pulzoval zbytek panské autority. Můj otec, celý život čestný a dobročinný, byl v kraji velmi vážen.

Toto prohlášení v okamžiku změnilo Desmaretsovo postavení v provincii: vděčil mu za všechen svůj klid a za vážnost, jež vystřídala pohrdání a zlou vůli, které zakusil. Můj otec v důsledcích zašel dokonce příliš daleko, neboť se na Desmaretsovu prosbu zapletl do sporů o lenní svrchovanost, jejichž vedení ho stálo peníze a které prohrál. Jakmile Desmarets dostal svolení vycházet z domu, aniž by nocoval jinde, přišel na oběd do La Ferté, hned jak tam byl můj otec. Nic nevynechal, ani paní Desmaretsová, aby mému otci a mé matce projevili svou oddanost a vděčnost. Nakonec dostal svolení ke krátkým cestám do Paříže, pak k delším a opakovaným, nakonec svobodu tam bydlet, pokud se nepřiblíží ke dvoru. Stejné přátelství choval i ke mně, a já k němu, i po smrti mého otce, a bylo takové, že o něm brzy uvidíme zvláštní doklad. V tomto stavu byl Desmarets, když Chamillart s velkou námahou dosáhl svolení použít jeho znalostí a nechat ho pracovat na vyšetřování finančníků atd., o nichž se podle účtu s nimi provedeného a uzavřeného ukázalo, že od roku 1689 vydělali osmdesát dva milionů. Zdržme se úvah o tak nesmírném zisku za méně než deset let a o bídě, kterou nutně s sebou nese, o tom, kdo tolik získal a kdo tolik ztratil, nemluvě o jiné nesmírnosti jiného druhu zisku i ztráty, totiž o výlohách, jež v těch osmdesáti dvou milionech nejsou zahrnuty.

Bylo navrženo přilákat veřejnou chamtivost loteriemi; uspořádalo se jich mnoho a rozličných způsobů. Aby jim dodala větší důvěru a oblibu, uspořádala paní vévodkyně z Bourgogne jednu za dvacet tisíc pistolí; ona, její dámy a několik dalších ze dvora psaly losy. Muži i ženy, od Monseigneura až po pana hraběte z Toulouse, je pečetili, a rozličné úpravy, které jim dávali, byly zábavou krále i všech těch osob.

8. *Vysvětlivka:* Claude Le Peletier byl generálním kontrolorem financí po Colbertovi (1683–1689). Desmarets se k moci vrátil jako Chamillartův spolupracovník a roku 1708 se sám stal generálním kontrolorem — to je „zvláštní doklad" přátelství, který Saint-Simon slibuje níže.

Dodržela se všechna nejpodezíravější opatření, aby se zachovala dokonalá poctivost. Losovalo se se stejnými opatřeními před všemi královskými osobami a dalšími vznešenými, kteří k tomu byli připuštěni. Hlavní výhra připadla jednomu z králových gardistů z Lorgesovy setniny; činila čtyři tisíce louisdorů.

Châteauneuf, státní sekretář, velmi zarmoucen odmítnutím nástupnického práva (survivance) a se zdravím velmi pošramoceným, odjel na lázně do Bourbonu a požádal krále, aby svolil, že za něj v jeho nepřítomnosti bude podepisovat Barbezieux. Přirozené by bylo, aby to byl Pontchartrain, ale ty dvě větve se nikdy nemilovaly, jak bylo vidět výše, a víckrát jsem slyšel kancléře vyčítat La Vrillièrovi krádež úřadu jeho otce jeho pradědem, a to jen velmi málo v žertu. Châteauneuf byl muž ohromné tloušťky, stejně jako jeho žena, bezvýznamný, dobrák, který dobře sloužil svým přátelům. Měl talent referovat záležitosti v radě depeší lépe než kterýkoli úředník, jinak byl pátým kolem u vozu, protože neměl žádný jiný resort než své provincie, co už nebylo hugenotů. Jeho vážnost tedy byla velmi lehká, a jeho žena, nejlepší žena na světě, mu ji dodat nemohla. Málokdo s ním měl co jednat, a u nich doma rostla tráva. Když se zastavil ve svém Châteauneufu, z něhož učinil jedno z nejkrásnějších míst ve Francii, na zpáteční cestě z Bourbonu, zemřel tam téměř náhle.[9]

Přišel o tom kurýr k jeho synovi, aby mu to oznámil, a dorazil v pět hodin ráno. Syn neztratil rozvahu; poslal vzbudit princeznu z Harcourtu a naléhavě ji prosit, aby k němu hned přišla. Překvapení nad tak nepatřičnou hodinou ji přimělo přiběhnout. La Vrillière jí vylíčil své neštěstí a otevřel jí svůj měšec s jednou podmínkou: že okamžitě půjde k lever paní z Maintenon a navrhne jí jeho sňatek se slečnou z Mailly bez věna, výměnou za úřad jeho otce, a požádá ji, aby ještě předtím, než odjede do Saint-Cyru, napsala králi a dala mu dopis doručit v okamžiku, kdy se probudí. Princezna z Harcourtu, jejímž řemeslem bylo vyřizovat obchody od jednoho tolaru až po ty největší částky, se tohoto ochotně ujala. Vyřídila to okamžitě a přišla to La Vrillièrovi oznámit; ten ji poslal k hraběnce z Mailly, která, bez majetku a obtížená houfem dětí, chlapců i dívek, s tím souhlasila už tehdy, když se Châteauneuf marně pokoušel o nástupnické právo. Současně jde La Vrillière ke kancléři, uvědomí ho, co právě učinil s princeznou z Harcourtu, a posílá ho ke králi, aby ho požádal o úřad souběžně s paní z Maintenon. Kancléř požádal o slyšení u krále dříve, než kdokoli vstoupil. Král právě přečetl dopis paní z Maintenon a úřad okamžitě udělil pod podmínkou sňatku, a obojí bylo oznámeno při králově lever.

La Vrillière byl nesmírně malý, ve své malé postavě docela dobře stavěný. Otec ho, aby ho vycvičil, vždy nechával pracovat pod sebou, a došlo to tak daleko, že tam

9. *Ediční poznámka:* Balthazar Phélypeaux de Châteauneuf zemřel na jaře 1700 na svém zámku Châteauneuf-sur-Loire; podle jiných podání se tam zastavil cestou *do* Bourbonu, nikoli zpět. Přesné datum úmrtí se nám ověřit nepodařilo.

dělal všechno. Všichni ti La Vrillièrové, od starého La Vrillièra, dědečka tohoto, byli vždy mimořádnými přáteli mého otce.

Blaye náleželo, jakožto součást Guyenne, k jejich resortu. Toto přátelství pokračovalo i se mnou. Získal jsem od nich několik důležitých služeb pro své guvernérství; byl jsem nadšen, že úřad zůstal La Vrillièrovi. Bez toho by byl velmi politováníhodný: nevydal se ani na dráhu meče, ani taláru; jakou postavu by mohl dělat u dvora bez úřadu? Byl by to člověk bez stavu a bez váhy. Jeho nastávající nebyla tak spokojená jako on: nebylo jí ještě dvanáct let. Dala se do pláče a do křiku, že je velmi nešťastná; ať jí dají chudého muže, chtějí-li, jen když bude šlechtic, a ne malého měšťáka, aby udělal kariéru; zuřila na svou matku i na paní z Maintenon. Nedalo se ji uklidnit, ani umlčet, ani přimět, aby se nešklebila na La Vrillièra a celou jeho rodinu, kteří se k ní i k její matce hned sběhli. Všichni to dobře cítili, ale obchod byl uzavřen a pro ně příliš výhodný, než aby ho rušili. Doufali, že je to dětinskost, která přejde, ale doufali marně; nikdy si nezvykla být paní z La Vrillière, a často jim to dala najevo.

Král v téže době učinil ještě jeden krásný dar: v Languedoku zemřel Cauvisson,[10] jeden ze tří generálních místodržitelů té provincie; zbyla mu jediná dcera, kterou provdal za svého bratra. Jeho syn byl zabit krátce po svatbě se sestrou Bironovou, s níž neměl děti, a paní z Nogaretu, jeho vdova, byla palácovou dámou paní vévodkyně z Bourgogne a důvěrnou přítelkyní paní ze Saint-Simon i mou. Cauvisson, bratr a zeť, žádal o ten úřad. Byl to muž velmi ošklivé postavy, ale velmi duchaplný, sečtělý a světa znalý, oblíbený a stýkající se se vším nejlepším a nejskvělejším u dvora, kdykoli se tam vrátil, protože býval často v Languedoku, kde jeho bratr trávil život. Byl kapitánem gard a službu opustil. To byla ta výhrada. Pan z Maine, guvernér provincie, žádal úřad pro něj. Trvalo to několik dní. Král, který chtěl dodržet svou zásadu odmítat všechno těm, kdo opustili službu, a který nevynechal žádnou příležitost povýšit pana z Maine a zvýšit jeho vliv, splnil oba záměry. Dal úřad panu z Maine, aby jím disponoval ve prospěch koho chce. Ten ho dal Cauvissonovi, který ho tak držel od něj, a nikoli od krále.

Jinou, důležitější milostí bylo jmenování ke kardinálství, které král udělil pařížskému arcibiskupovi, jenž o to neučinil žádný krok. Ale jeho bratr a paní z Maintenon pro něj udělali všechno. Dozvědělo se to teprve z dopisů z Říma. Na purpur po svém jmenování nečekal ani dva měsíce.

Papež se rozhodl učinit jmenování za koruny, jakmile budou volné tři klobouky. Třetí zemřel kardinál Maidalchini („Maldachini"), a hned nato, totiž 28. června, přijel kurýr od pana z Monaka s novinou, že papež učinil kardinálem pana z Noailles za Francii, Lamberga, biskupa pasovského, za císaře, a Borju za Španělsko. Papežův kurýr si nepospíšil, takže teprve 1. července, když se král vrátil ze svého pobytu v

10. *Vysvětlivka:* Rod Nogaret de Calvisson (Saint-Simon píše „Cauvisson"). Údaje o úmrtí a o dalším postupu úřadu jsme neověřili.

Marly, našel nového kardinála, který na něj čekal ve Versailles v jeho bytě a podal mu svou kardinálskou čepičku. Král mu ji nasadil na hlavu s mnoha vlídnostmi.[11]

Toto jmenování bylo pro kardinála z Bouillonu palčivou bolestí: vidět jednoho Noaillese ozdobeného stejně jako on purpurem, a to jednoho z těch, kdo stáli v aréně proti panu z Cambrai a kdo ho porazili. Právě zakusil osobnější ránu bičem, která ho však možná bolela méně.

Abbé z Vaubrun byl vypovězen do Serrantu v Anjou, k svému dědovi z matčiny strany. Byl bratrem vévodkyně z Estrées a jediným synem Vaubruna, zabitého jako generálporučík při onom krásném a pamětihodném ústupu, který provedl pan z Lorges před Imperiály po smrti pana z Turenne.[12] Vzal si malý kolárek, aby se skryl. Byl úplný trpaslík, měl jeho ošklivost i velkou hlavu, a jeho krátké křivé nohy se od sebe lišily nejméně o stopu. Přitom byl velmi duchaplný a sečtělý, ale duch to byl nebezpečný, zcela obrácený k pletichám a intrikám. Obviňovali ho přitom, že má špatné srdce, že je nespolehlivý ve styku a že se k čemukoli zaprodá, jen aby do něčeho patřil. Jeho postava mu nebránila dobývat dámy, doufat v jejich přízeň a vetřít se jakkoli všude, kam mohl najít přístup. Znuděn temnotou, v níž živořil, získal skrze pány z Estrées svolení ke koupi úřadu králova předčitatele, který mu prodal baron z Breteuilu, když si koupil úřad uvaděče vyslanců po smrti Bonneuilově; a tento ošklivý a nebezpečný šnek se ukázal u dvora a snažil se tam uchytit; dělal Bouillonům nízké dvoření a byl u nich přijat; kardinál z Bouillonu ho brzy poznal jako to, čím byl. Potřeboval takové pěšáky, aby je posílal napřed; ukázalo se, že Vaubrun byl jeho špehem, jeho agentem, jeho zpravodajem v celém jeho počínání v Římě, a jedním kopancem byl vyhnán.

Navzdory tolika nezdarům kardinál z Bouillonu vytrval ve svém rozhodnutí nepřijít o děkanství. Bavil krále, jak dlouho mohl, poslušností odkládanou z jedné pošty na druhou, jakmile bude mít své breve. Když už odmítnutí nemohl skrývat, předstíral odjezd a dojel až do Caprarole, kde se zastavil, dělal nemocného a poslal kurýra k otci de La Chaise s prosbou, aby králi doručil dopis, v němž ho žádal o svolení zůstat v Římě, nikoho nevídaje, až do smrti kardinála Cibo, předkládal mu údajnou důležitost toho, aby děkanství neuniklo Francouzům, a dodával, že bude čekat na jeho rozkazy v Caprarole, což je nádherné sídlo vévody parmského osm mil od Říma, a užívat léky, jichž prý jeho zdraví velmi potřebovalo. K otci de La Chaise se rozhodl obrátit proto, že mu pan z Torcy konečně napsal, že mu král zaká-

11. *Ediční poznámka:* Louis-Antoine de Noailles byl jmenován kardinálem Inocencem XII. v konzistoři 21. června 1700 spolu s Janem Filipem z Lambergu a Franciscem de Borja. Kardinál Francesco Maidalchini zemřel 13. června 1700 v Nettunu. Saint-Simonova data příjezdu kurýra (28. června) a předání čepičky (1. července) časově odpovídají; nezávisle jsme je neověřili.

12. *Vysvětlivka:* Abbé Nicolas-Guillaume de Bautru de Vaubrun (zemřel 1746), opat v Cormery, koupil úřad králova předčitatele roku 1696; z vyhnanství se vrátil roku 1709. Jeho otec Nicolas Bautru, markýz z Vaubrunu, padl roku 1675 při ústupu francouzské armády pod velením pana z Lorges (u Altenheimu) po Turennově smrti. V originále tisková chyba „M. de Larges".

zal otevírat kterýkoli z jeho dopisů i doručovat mu kterýkoli od něj. Jezuité mu byli odjakživa zcela oddáni, a doufal v dojemný a vlivný hlas zpovědníka. Ale shledal i tyto dveře stejně zavřené jako dveře pana z Torcy, a otec de La Chaise mu odepsal, že dostal tytéž zákazy. Současně nabídl vzdání se svého štrasburského kanovnictví. Protože ho nebylo vůbec zapotřebí, bylo odmítnuto a nový kurýr mu přivezl nový rozkaz uposlechnout a okamžitě odjet.

Všechny tyto rozličné záminky, kurýři kardinála z Bouillonu, kteří měli za úkol si nepospíšit, a kurýři královi, zdržovaní kardinálem, jak jen mohl, věc tak protáhly, že dosáhl toho, po čem toužil. Kardinál Cibo zemřel v Římě 21. července.[13] Kardinál z Bouillonu, který byl jen osm mil odtud, v Caprarole, a byl zpraven o jeho posledních chvílích, jel den před jeho smrtí do Říma a poslal kurýra, jímž králi sdělil, že obdržel jeho poslední rozkaz k odjezdu, ale že ho poslední chvíle kardinála Cibo přiměly vrátit se do Říma, aby si zvolil děkanství a odjel o dvacet čtyři hodin později, přesvědčen, že král nebude mít za zlé tak krátký odklad poslušnosti pro důležitost uchovat děkanství Francouzi. To se tomu říkalo vysmívat se králi i jeho rozkazům a stát se děkanem proti jeho vůli. Král také dal najevo svůj hněv ještě v den, kdy tu zprávu dostal, když mluvil s Monsieurem a s panem z Bouillonu, ačkoli k tomuto vlídně; papežovo špatné zdraví však bránilo tomu, aby mohl svolat konzistoř, a tedy i tomu, aby si kardinál z Bouillonu zvolil biskupství v Ostii, až nakonec král, který už nemohl snášet tak dlouhé posměšné zacházení se svými rozkazy, poslal panu z Monaka, svému vyslanci, rozkaz, aby mu jeho jménem přikázal vzdát se úřadu velkého almužníka, odložit modrou stuhu, dát sejmout francouzský znak ze svého paláce, a aby všem Francouzům zakázal ho navštěvovat a mít s ním jakýkoli styk.

Pan z Monaka, který kardinála z Bouillonu nenáviděl, hlavně proto, že mu překazil jeho nárok na Výsost, vykonal tento rozkaz velmi ochotně, když se předtím dohodl s kardinály z Estrées, Jansonem a z Coislinu; kardinál odpověděl, že přijímá královy rozkazy s úctou, a víc se nevyjádřil.

Ačkoli musel dobře očekávat, že bomba nakonec praskne, zdál se zdrcen; ale jako se nedokázal přimět uposlechnout ohledně odjezdu a přijít o děkanství, nedokázal se přimět ani ke vzdání se úřadu; připadal si tak velký jakožto děkan posvátného kolegia, že nepovažoval za nad své síly začít okázale zápas s králem, který až dosud vedl jen potichu a pod maskou obratností a lží. Ale tuto látku je třeba zde opět přerušit, protože by příliš zdržovala ostatní.

Při sňatku Monseigneura vévody z Bourgogne mu král nabídl, že mu značně zvýší měsíční apanáž. Princ, jemuž stačila, mu poděkoval a řekl mu, že kdyby mu chyběly peníze, dovolí si ho o ně požádat. Skutečně, když se v té době ocitl v nedostatku, požádal ho. Král ho velmi chválil, jak za to, že žádá, když potřebuje, tak

13. *Ediční poznámka:* Kardinál Alderano Cibo zemřel 22. července 1700, nikoli 21. Úřad velkého almužníka Francie převzal po kardinálu z Bouillonu ještě roku 1700 kardinál Pierre du Cambout de Coislin.

za to, že žádá sám, aniž by mezi ně stavěl třetího; řekl mu, aby tak vždy jednal se stejnou důvěrou, aby hrál směle, bez obavy, že mu peníze budou chybět, a že pro osoby jako oni nemá nejmenší důležitost o peníze ve hře přijít. Král měl rád důvěru, ale neméně rád viděl, že se ho bojí, a když se bázliví lidé, kteří s ním měli mluvit, před ním zarazili a zapletli se ve svých řečech, nic jim lépe nezískalo jeho přízeň a víc nepomohlo jejich záležitosti.

Dal také sto tisíc franků Mansartovi, který učinil svého syna radou parlamentu.

Arcibiskup remešský předsedal shromáždění kléru, které se koná každých pět let. Arcibiskup z Auchu, Suze,[14] mu byl přidán, a oba to zařídili tak dobře, že s nimi nepředsedali žádní biskupové, ačkoli minulé shromáždění nařídilo, že budou dva biskupové spolu se dvěma arcibiskupy; měli na své straně jedenáct provincií, které převážily nad ostatními pěti. Pan z Remeše se ve své řeči ke králi při zahájení mohl obejít bez jmenování arcibiskupa z Cambrai, nad čímž se jeho přátelé, a dokonce i lidé lhostejní, pohoršili; navrhl také shromáždění, aby do svého protokolu vložilo opis protokolů provinčních shromáždění konaných u příležitosti jeho odsouzení, což se na základě podobných příkladů stalo. Shromáždění také zřídilo komisi šesti biskupů a šesti kněží druhého řádu, v jejímž čele stál pan z Meaux, aby prozkoumala několik knih o morálce, většinou od jezuitských autorů; tato morálka byla obviňována z velké uvolněnosti. Pan z Auchu otevřel tento návrh, který prošel většinou deseti provincií proti šesti. V této komisi vznikl spor mezi prvním a druhým řádem, který si tam nárokoval hlas rozhodující. První mu chtěl přiznat jen hlas poradní, protože šlo nikoli o záležitosti časné, ale o nauku, a po několika dosti ostrých debatách to prošlo takto ve prospěch prvního řádu; a koncem této záležitosti bylo odsouzení sto dvaceti výroků vybraných z těch knih shromážděním na základě krásné zprávy, kterou mu o nich podal pan z Meaux.[15]

Toto shromáždění se konalo v Saint-Germain, ačkoli zámek obýval anglický král. Pan z Remeše tam vedl velký stůl a měl šampaňské víno, které se velmi chválilo. Anglický král, který skoro jiné nepil, o něm uslyšel a poslal si o něj k arcibiskupovi, který mu poslal šest lahví. O něco později anglický král, který mu poděkoval a shledal to víno velmi dobrým, ho dal požádat, aby mu poslal další. Arcibiskup, ještě lakotnější na své víno než na své peníze, mu vzkázal bez obalu, že jeho víno není blázen a neběhá po ulicích, a žádné mu neposlal. Ať byli lidé na arcibiskupovy hrubosti sebevíc zvyklí, tato se zdála tak podivná, že se o ní hodně mluvilo, ale nic dalšího z toho nebylo.

Spory o Čínu začínaly působit hluk ohledně obřadů Konfucia, předků atd., které jezuité svým novokřtěncům dovolovali a které Zahraniční misie svým zaka-

14. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Arcibiskupem v Auchu byl tehdy Armand-Anne-Tristan de La Baume de Suze, který spravoval tuto diecézi v letech 1684 až 170[5].

15. *Ediční poznámka:* V literatuře se obvykle uvádí, že shromáždění kléru roku 1700 odsoudilo 127 výroků uvolněné morálky; počet ani datum se nám nepodařilo spolehlivě ověřit. Zpravodajem byl Bossuet („pan z Meaux“).

zovaly; první tvrdili, že jsou čistě občanské, druzí, že jsou pověrečné a modlářské. Tento spor mezi nimi měl tak strašné následky, že se o něm napsaly velmi obsáhlé paměti, pojednání o otázkách i faktech, a existují o něm celé dějiny. Spokojím se tedy s tím, že zde řeknu, že knihy, které otcové Le Tellier a Le Comte o této věci vydali, byly Zahraničními misiemi předloženy Sorbonně a po dlouhém a zralém zkoumání byly důrazně odsouzeny,[16] takže král, znepokojen tím, že svědomí paní vévodkyně z Bourgogne je v rukou otce Le Comte, kterého měla velmi ráda, stejně jako dvůr, jí ho odňal, a jezuité ho pro zachování tváře poslali do Říma a rozhlásili, že odtamtud, až se ospravedlní, se vrátí do Číny. Pravdou bylo, že do Říma odjel, ale ani se tam neospravedlnil, ani se nevrátil do misií. Paní vévodkyni z Bourgogne dali vyzkoušet několik jezuitů; ta by se nejraději nezpovídala u žádného.

V Turíně, jediném katolickém dvoře, který jezuité neovládají a který se má před nimi na pozoru a drží je zkrátka, měla zpovědníka barnabitu, velmi svatého a velmi osvíceného muže. Byla by si ráda vybrala z téhož řádu, ale král chtěl jezuitu; a když jich několik vyzkoušela, zůstala u otce de La Rue, tak známého svými kázáními i jinými věcmi.

Tato záležitost jezuity krutě pokořila, tím spíš, že se jim tatáž záležitost v Římě vyvíjela špatně, a naplnila otce Le Telliera vztekem, který se později stal velmi zhoubným. Jezuité, takto pokárání za svou morálku evropskou i asijskou, si to vynahradili, než přijdou jiné příležitosti, na věcech časných, a dosáhli skrze krále u shromáždění tak mnoho, že byli navždy osvobozeni od daní a dávek kléru. Uváděli chudobu svého profesního domu a potřeby svých kolejí. O svých zdrojích nemluvili; král projevil přání, aby na ně nebylo nic uloženo z toho, co mu klérus platí, a shromáždění, které s nimi jinak zacházelo zle, nechtělo odporem v této věci projevit proti nim zaujatost. Jezuité vydali protest proti cenzuře Sorbonny, a ta vydala na protest velmi ostrou odpověď, takže mysli na obou stranách zůstaly velmi rozhořčené.

Pelletier, státní rada, který byl dlouho intendantem ve Flandrech a kterého král dobře znal, protože tam nutně měl důvěru a pověření k mnoha opatřením pro dobývání té země, dostal po Louvoisově smrti intendanturu opevnění všech pevností, což mu dávalo každý týden pracovní schůzku mezi čtyřma očima s králem.[17] Nepostrádalo to komičnosti, že muž taláru rozhodoval o důležitosti pevností, o výběru jejich opevňovacích prací, dokonce i o vojenských zásluhách a osudu sboru inženýrů, zatímco Vauban si v tomto oboru získal první pověst v Evropě a král dobře věděl, že mu vděčí za všechny úspěchy všech obléhání, která vedl osobně, i většiny těch, která dal vést, a choval k němu úctu a přátelství, které si zasloužil. Byl to také muž,

16. *Ediční poznámka:* Šlo o spisy *Nouveaux mémoires sur l'état présent de la Chine* Louise Le Comta a *Défense des nouveaux chrétiens* Michela Le Telliera; Sorbonna je cenzurovala 18. října 1700. Otec Michel Le Tellier se později (1709) stal zpovědníkem Ludvíka XIV. — odtud Saint-Simonova narážka na jeho „zhoubný vztek".
17. *Ediční poznámka:* Michel Le Peletier de Souzy (1640–1725), bratr bývalého generálního kontrolora, byl od roku 1691 generálním ředitelem opevnění.

kterého bylo mezi všemi třeba vybrat, aby ho poslali prohlédnout všechny pevnosti a přístavy na oceánu, které se chtěly uvést do stavu, aby se nemusely ničeho bát; ale byla to vláda taláru nade vším, a tento úkol dostal Pelletier.

Pan z Vendôme se znovu veřejně rozloučil s králem, princi a princeznami, aby se opět svěřil do rukou chirurgů. Konečně uznal, že léčba se nezdařila a že jeho léčení bude dlouhé, a odjel do Anetu pracovat na obnovení svého zdraví, což se mu nepodařilo o nic lépe než poprvé. Ale tentokrát si přivezl tvář, na níž byl jeho stav vtištěn ještě zřetelněji než poprvé.[18]

Paní z Uzès, jediná dcera knížete monackého, zemřela na tutéž nemoc;[19] byla to žena zásluh a velmi ctnostná, málo šťastná a zasluhující si lepší osud. Její manžel byl temný člověk, který nevídal nikoho jiného než děvky a který z toho vyvázl lépe než ona, jež byla velmi litována a oplakávána. Její děti zahynuly na tutéž nemoc a nezanechala žádné.

Paní z Maine uzavřela sňatek hladu a žízně: sňatek slečny z Lussanu, dcery pana z Lussanu, rytíře řádu, který patřil k domu pana Prince, a dvorní dámy paní Princezny, s vévodou z Albemarlu, bastardem anglického krále a jedné herečky.[20] Byl velitelem eskadry a neměl nic; slečna z Lussanu, ač jediňáček, neměla o mnoho víc. Paní z Maine, která si ji oblíbila, namluvila bastardovi, že je do ní zamilovaný a že díky vlivu pana z Maine bude mít všechno podle přání, když si ji vezme.

Byl to opravdu nejhloupější člověk, jaký se dal najít. Oženil se tedy na základě těchto krásných nadějí, bydlel a stravoval se u pana z Maine a předl tam dokonalou lásku. Ona dostala taburetku jako vévodkyně z milosti anglického krále, s nímž král ve všem zacházel dobře, neboť jinak angličtí vévodové a vévodkyně nemají ve Francii žádnou hodnost.

Král, jehož záliba v Chamillartovi rostla každým dnem, mu prokázal milost, v niž se ani Pontchartrain, ani žádný jiný generální kontrolor neodvážil doufat: totiž aby paní Chamillartová směla jezdit v kočárech paní vévodkyně z Bourgogne a jíst s ní. Stejné pocty se dostalo její dceři pod záminkou úřadu velmistra ceremonií, který měl její manžel;[21] a tím se jim otevřely dveře do Marly a ke všem výhodám dvora. Pravdou je, že když už toho dosáhly ženy státních sekretářů, ženy generálních kontrolorů mohly stát za totéž.

18. *Vysvětlivka:* Pokračování Vendômovy léčby syfilidy, o níž byla řeč v kap. XVII.
19. *Vysvětlivka:* „Tutéž nemocí" Saint-Simon míní pohlavní nemoc, o níž psal právě u Vendôma; naznačuje, že ji nakazil manžel. Šlo o Annu Hippolytu Grimaldiovou (1667–1700), dceru Ludvíka I. Monackého, od roku 1696 manželku Jana Karla de Crussol, vévody z Uzès; zemřela bezdětná. Saint-Simonovo „jediná dcera" je nepřesné.
20. *Ediční poznámka:* Jindřich FitzJames, vévoda z Albemarlu (1673–1702), byl synem Jakuba II. a Arabelly Churchillové, sestry pozdějšího vévody z Marlborough, nikoli herečky. Se slečnou z Lussanu se oženil 20. července 1700.
21. *Ediční poznámka:* Podle údajů u kap. XIX koupil Dreux, Chamillartův zeť, úřad velmistra ceremonií až roku 1701; Saint-Simon zde vyprávění buď předbíhá, nebo jde o nepřesnost.

Král téměř současně učinil, co v životě neudělal ani pětkrát či šestkrát. Kapitula v Chartres, zcela nezávislá na svém biskupovi, měla veškerou autoritu v katedrále, kde biskup nesměl bez jejího svolení sloužit kromě velmi mála určených dnů v roce, a nikdy tam sloužit tichou mši; měla velké území s mnoha farnostmi, které z ní činilo malou samostatnou diecézi, kde biskup nemohl nic, a mnoho jiných velmi podivných práv, přímo odporujících veškeré hierarchii. Godet des Marais, biskup v Chartres, který všechny své povinnosti plnil velmi pilně a velmi zbožně, byl v tisíci věcech omezován. V důvěrném postavení, v němž byl u krále a paní z Maintenon, se pokusil přivést svou kapitulu k rozumu ohledně tak zneužívaných práv, aniž by ji mohl přimět k jakékoli umírněnosti; doufal ve svou trpělivost a čas od času se k tomu vracel, vždy bez úspěchu. Nakonec unaven usoudil, že musí k obnovení lepšího pořádku využít konstelace, v níž se nacházel: napadl svou kapitulu u soudu, kde dobře cítil, že neuspěje, ale jakmile byl spor zahájen, dal ho odejmout soudu, aby ho rozhodl sám král.

Senát státních radů s dvorním referendářem jako zpravodajem na této záležitosti pracoval kontradiktorně, a když byla připravena, vstoupil tento senát do rady depeší,[22] kde ji zpravodaj referoval.

Uzurpace byla tak stará, tak potvrzená papeži i králi, nepřerušeným užíváním, že všichni, kdo byli v té radě, ač se shodovali na nehoráznosti uzurpace a nepořádku, přesto byli toho názoru, že kapitulu je třeba ve všem zachovat. Král je nechal mluvit, dokud chtěli, aniž by projevil netrpělivost nebo náklonnost. Když všichni skončili se svými hlasy: „Pánové," řekl jim, „velmi dobře jsem věci i názorům vás všech porozuměl, ale váš názor není můj, a shledávám, že náboženství, rozum, dobrý pořádek a hierarchie jsou uzurpacemi kapituly tak zraněny, že použiji v tomto případě, proti svému stálému zvyku, svého práva rozhodnout, a rozhoduji ve všem a naprosto ve prospěch biskupa v Chartres." Údiv byl všeobecný, všichni se na sebe podívali; pan kancléř, který neměl rád pana z Chartres, velmi sulpicijánského, učinil několik námitek.

Král ho vyslechl, pak mu řekl, že trvá na svém, pověřil ho vypracovat rozhodnutí v souladu s návrhy pana z Chartres a nařídil mu navíc, aby mu je přinesl nazítří, což byl projev nedůvěry, který kancléře musel zabolet.

Navzdory tak vzácné a tak výrazné vůli se kancléř, buď dotčen, nebo plný práva kapituly, nebo z obavy, aby si král v některých záležitostech nezvykl toto právo vykonávat, odvážil rozhodnutí zmírnit ve prospěch kapituly. Král znovu vyslechl jeho důvody, pak rozhodnutí sám škrtl a nechal si ho nazítří přinést ve všem takové, jak je nařídil. Byla to pro kancléře velká zlost, kterou nedokázal skrýt před biskupem v Chartres, když ho ten šel navštívit. Tento prelát, který se všemi vadami člověka vychovaného a vyhněteného v Saint-Sulpice byl velkým a svatým biskupem, se spo-

22. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* O radě depeší viz poznámku na konci svazku I. (V tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 1, č. II.)

kojil s tím, že zvítězil a uvedl věci do přirozeného pořádku a řádu, aniž by svého rozhodnutí použil poté, co je dal doručit, a myslel jen na to, jak znovu získat přátelství své kapituly, jejíž návrat mu tato umírněnost a úcta, kterou mu nemohla odepřít, velmi usnadnily. Tento prelát měl velmi daleko k tomu, aby byl jansenistou nebo kvietistou, jak jsme viděli; ale na druhé straně neměl rád jezuity, držel je zkrátka a nízko a velmi se s otcem de La Chaise dělil o udílení obročí, aniž by si bral pro sebe nebo pro své. Bohužel, jak jsem řekl jinde, jeho volby nebyly dobré; zamořil episkopát nevzdělanci, paličáky, ultramontány, špinavými bradami ze Saint-Sulpice a všelijakými lidmi nízkého původu a nejmenšího ducha, což se od té doby až příliš následovalo.

Arcibiskup remešský, nadšen, že předsedá shromáždění kléru, tehdy velmi dobře složenému, tam zářil svou naukou, svou schopností a svými výdaji. Byl s králem velmi zadobře a velmi podporován Barbezieuxem, svým synovcem, který ze svého místa čerpal velkou autoritu. Zpočátku prelát krotil svou hrubou povahu, jakou mají všichni z jeho rodiny, a víc než kdokoli měšťáci porfyrogenneti,[23] totiž narození v plné vážnosti a vlivu dlouhé a mocné ministerské vlády; ale člověk se pomalu vrací ke své povaze. Tento, jak se mu zdálo, pevně zakotven ve shromáždění, se tam krotil méně a od jednoho k druhému si dovolil tolik hrubostí a výstředností, že je proti sobě zcela poštval; utržil tam tolik nepříjemností a snesl tolik odmítnutí věcí, které by nejmenší člen shromáždění prosadil, kdyby je navrhl, že se rozhodl pro nejpotupnější prostředek na světě, jehož byl prvním příkladem. Pan z Paříže se stal kardinálem od zahájení shromáždění, a před několika dny mu král předal biret, který přinesl abbé de Barrière, čestný komoří papežův. Kdyby jím byl před zahájením, mohlo mu být předsednictví nabídnuto a mohl je přijmout. Pro pana z Remeše, nejstaršího z deputovaných arcibiskupů, by to byla nepříjemnost, ale menší díky postavení diecézního biskupa, spojenému u kardinála z Noailles s postavením kardinála; ale posadit si ho na hlavu v polovině shromáždění a déle, to se nikdy nedělalo.

A přesto to arcibiskup remešský učinil; sám k tomu získal krále, když mu přiznal, že už nenachází nic než osobní překážky všemu, co bylo třeba učinit, takže kardinál z Noailles předsedal celému zbytku shromáždění a pan z Remeše se ho už účastnil jen svou přítomností jako druhý. Se svým stolcem, svým purpurem, svou přízní, svou mírností, svými mravy, svou zbožností a svou učeností řídil celé shromáždění bez obtíží a získal si tam velkou pověst.

Byl to muž velmi skromný a trvale sídlící v Châlons, kde nebyla příležitost ukázat svou schopnost v záležitostech ani v nauce. Výraz blaženosti v jeho tváři spolu s mluvou mazlavou, pomalou a huhňavou sváděl k tomu, aby ho lidé pokládali za prosťáčka a jeho prostotu ve všem za hloupost. Překvapení bylo velké, když se z řečí

23. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Porfyrogennety, čili zrozenými v purpuru, se nazývali synové byzantských císařů narození poté, co jejich otec nastoupil na trůn.

pronesených bez přípravy, o věcech nauky nebo záležitostí, které vznikaly přímo na zasedáních a nemohly připustit ani nejmenší podezření z přípravy, poznal velký základ učenosti na jedné straně, schopnosti na druhé, pořádku a jasnosti v obojím, týmž stylem jako v jeho pastýřských listech a spisech proti panu z Cambrai a o jiných věcech nauky, a to aniž by opustil svou prostotu a skromnost. Viděli tohoto muže, který se v Paříži stejně jako v Châlons spokojoval se svým vařeným hovězím a dvěma malými a prostými předkrmy, jak nechává servírovat skvěle a vybraně, a jakmile příležitost pominula, jak se vrací rovnou ke svému malému obvyklému stolu, přičemž si vždy ponechával svou kuchyňskou a stolní obsluhu, aby ji použil, když to bylo nutné. Nikdy nebylo velmože ani kardinála, který by, aniž porušil jakoukoli slušnost, byl méně tím i oním, a nikdy duchovního, který by byl víc knězem a biskupem, než jím byl on vždy.

Král nařídil, aby se hrabata z Uzès a z Albert, obvinění ze souboje s hrabaty Rantzauem, Dánem, a Schwarzenbergem, Rakušanem, vydali do Conciergerie; utekli. Barbezieux poslal za svým švagrem, který se na jeho slovo vydal; hrabě z Albert se do téhož vězení vrátil až dlouho potom. Byl pro svou neposlušnost propuštěn ze služby a král chtěl, aby Monseigneur disponoval jeho plukem dragounů. Nakonec vyšli oba, ale hrabě z Albert, přes veškerý vliv pana z Chevreuse a krásný čin, který vykonal, když se probil do Namuru skrze obléhatele a dostal se tam plaváním s mečem v zubech, nemohl být nikdy znovu přijat do služby. Byl víc než zadobře s paní z Luxembourgu, Rantzau také; to způsobilo hádku, jejíž příčinu znal celý svět a která nadělala podivný hluk. Pan princ de Conti mi při návratu z Meudonu vyprávěl, že nikdy v životě nebyl v takových rozpacích a nikdy tolik netrpěl. Byl, jak jsme viděli, důvěrným přítelem zesnulého pana z Luxembourgu a zůstal jím stejně i tomuto. V Meudonu se nemluvilo o ničem jiném než o tom souboji a jeho příčině.

Pan z Luxembourgu byl jediný, kdo ji neznal. Ptal se na ni všech, a jak si lze myslet, nikdo mu ji nechtěl prozradit; také nikdy nepochopil toto tajemství a víckrát šel za panem princem de Conti, aby se ji dozvěděl, s naléháním a prosbami, které ho přiváděly k zoufalství. Princ z toho přece vyvázl, aniž mu to řekl, a ujistil mě, že nikdy nebyl tak rád, že opouští Meudon a že cesta skončila, aby se pana z Luxembourgu vyhnul, dokud o tom nepřestane být řeč.

Král, na naléhání paní vévodkyně z Bourgogne, dobré a povolné, povolil přístup do jejích kočárů a jíst s ní paní z Villacerf, která byla rozená Saint-Nectaire a manželkou jejího prvního hofmistra, podle příkladu paní z Chamarande, ačkoli paní z Villacerf matka, na podobném místě a manželka muže mnohem vlivnějšího a váženějšího, si na to nikdy netroufla činit nárok; ale ona sama o sobě také nebyla nic.

Dal také panu princi de Conti osmnáct tisíc liber přídavku k penzi a panu z Duras dvacet tisíc liber přídavku k požitkům z jeho guvernérství Franche-Comté. Monseigneur dal také dva tisíce louisdorů Sainte-Maurovi, který mu dal skrze paní princeznu de Conti vylíčit tíseň, v níž se ocitl, protože mnoho prohrál ve hře.

Zásnuby La Vrillièra se slečnou z Mailly se konaly čtrnáct dní po oznámení jejich sňatku, za přítomnosti krále a celého dvora, ve velkém kabinetu paní vévodkyně z Bourgogne, kde byla smlouva podepsána z práva dcery dámy šatny; jakmile jí bylo dvanáct let, vzali se;[24] hostinu na svatbě dala kancléřka. Novomanželé se uložili v bytě hraběnky z Mailly, kde se tím paní vévodkyně z Bourgogne bavila celý den. Král dal La Vrillièrovi úřad tajemníka řádu, který měl jeho otec, a „râpé"[25] kancléři. První to velmi potřeboval, aby se trochu ozdobil.

Otec Valois, slavný jezuita, ale lepší člověk, než jimi bývají obvykle, zemřel na dlouhou plicní nemoc,[26] která mu nezabránila v činnosti téměř až do konce. Byl zpovědníkem dětí Francie. Otec de La Chaise zastával tuto funkci nějaký čas a pak toto místo zaujal otec Martineau. Otec Valois byl jedním z těch, kdo drželi s panem z Cambrai.

Byl to muž mírný, duchaplný a zasloužilý, kterého litovali, a právem.

Le Nôtre zemřel téměř současně, když prožil osmdesát osm let v dokonalém zdraví, se zachovalou hlavou a veškerou přesností a dobrým vkusem svých schopností;[27] proslulý tím, že jako první navrhl rozličné plány těch krásných zahrad, které zdobí Francii a které tak zastínily pověst zahrad italských, jež skutečně už ve srovnání s nimi nejsou nic, že nejslavnější mistři tohoto oboru přicházejí z Itálie se sem učit a obdivovat. Le Nôtre měl poctivost, přesnost a přímost, pro něž ho všichni vážili a milovali. Nikdy nevykročil ze svého stavu ani nezapomněl, kdo je, a byl vždy dokonale nezištný. Pracoval pro soukromé osoby stejně jako pro krále a se stejnou pečlivostí; hledal jen, jak pomoci přírodě a dosáhnout pravé krásy s co nejmenšími náklady; měl okouzlující naivitu a pravdivost. Papež požádal krále, aby mu ho na několik měsíců zapůjčil. Když vstoupil do papežovy komnaty, místo aby poklekl, běžel k němu. „Ach, dobrý den," řekl mu, „můj důstojný otče," skočil mu kolem krku, objal ho a políbil na obě tváře. „Ach, jak dobře vypadáte, a jak rád vás vidím, a v tak dobrém zdraví!" Papež, jímž byl Klement X., Altieri, se srdečně rozesmál. Byl nadšen tímto podivným vstupem a prokázal mu tisíc laskavostí.[28]

Po jeho návratu ho král vzal do svých zahrad ve Versailles, kde mu ukázal, co tam udělal za jeho nepřítomnosti. U kolonády Le Nôtre neříkal nic. Král na něj naléhal, aby řekl svůj názor: „Nuže, Sire, co chcete, abych vám řekl? Ze zedníka jste udělal zahradníka (byl to Mansart); podal vám jeden chod ze svého řemesla." Král mlčel a každý se usmál; a byla pravda, že tento kus architektury, který byl čímkoli, jen ne fontánou, a přece jí chtěl být, byl v zahradě velmi nepatřičný. Měsíc před jeho smrtí

24. *Ediční poznámka:* Françoise de Mailly se narodila 30. srpna 1688; svatba s La Vrillièrem se konala 1. září 1700.
25. *Vysvětlivka:* „Râpé" — právo nosit odznaky řádu i po vzdání se řádového úřadu (viz kap. XVIII).
26. *Vysvětlivka:* Louis Le Valois SJ (1639–1700).
27. *Ediční poznámka:* André Le Nôtre zemřel 15. září 1700 ve věku 87 let (narodil se 1613).
28. *Ediční poznámka:* Le Nôtre pobýval v Římě roku 1679, kdy byl papežem Inocenc XI. (Odescalchi); Klement X. (Altieri) zemřel roku 1676. Saint-Simon papeže zaměnil.

ho král, který ho rád vídal a nechával ho povídat, vzal do svých zahrad a pro jeho vysoký věk ho dal posadit do křesla, které nosiči vezli vedle jeho vlastního, a Le Nôtre tam říkal: „Ach, můj ubohý otče, kdybys žil a mohl vidět ubohého zahradníka, jako jsem já, svého syna, jak se vozí v křesle vedle největšího krále světa, nic by nechybělo mé radosti." Byl intendantem staveb a bydlel v Tuileriích, o jejichž zahradu, která je jeho dílem, i palác pečoval. Všechno, co udělal, stojí stále vysoko nad vším, co bylo uděláno potom, jakkoli se lidé snažili ho napodobovat a pracovat podle něj co nejvíc. O parterech říkal, že jsou dobré jen pro chůvy, které nemohouce opustit své děti, se jimi procházejí očima a obdivují je z druhého patra. Přesto v nich vynikal stejně jako ve všech částech zahrad, ale nijak si jich necenil, a měl pravdu, protože je to místo, kde se nikdy nikdo neprochází.

Labriffe, generální prokurátor, zemřel[29] brzy nato na dlouhou nemoc, ze zármutku, v němž na tomto úřadu žil, z nepříjemností a posměšků, jimiž ho zahrnoval první prezident Harlay. Mluvil jsem o tomto úředníkovi dost u příležitosti sporu pana z Luxembourgu o předstih, abych k tomu neměl co dodat. Jeho úřad dostal d'Aguesseau, generální advokát. I o něm jsem mluvil při téže příležitosti; ten později udělal tak velkou a tak smutnou kariéru.[30]

29. *Ediční poznámka:* Arnaud de La Briffe (1649–1700), generální prokurátor pařížského parlamentu od roku 1689; d'Aguesseau jej nahradil roku 1700.
30. *Vysvětlivka:* Jindřich František d'Aguesseau (1668–1751), pozdější kancléř Francie (1717). „Smutnou" kariéru nazývá Saint-Simon jeho opakovaná vyhnanství a ústupky v době regentství a v jansenistických sporech.

Kapitola dvacátá pátá

Pan kardinál z Bouillonu, stále v Římě, kde čekal na konzistoř, aby si v ní zvolil děkanství a biskupství v Ostii, dál nosil řád a, řečeno bez obalu, tropil si z krále posměch. Tvrdil — zcela nepravdivě, jako mnoho jiného —, že jeho úřad velkého almužníka je korunním úřadem a že mu tedy, když se ho sám nevzdá, nemůže být odňat jinak než soudním procesem, před nímž ho chrání jeho purpur. Král, nakonec dopálen tak daleko zašlou a tak okázalou neposlušností, nařídil parlamentu, aby ho postavil před soud; ale když se na tom mělo začít pracovat, vyvstalo tolik překážek, že bylo nutné od toho záměru upustit. Nahradilo se to rozhodnutím rady vyneseným v přítomnosti krále v neděli 12. září, které nařídilo obstavit veškerý světský i církevní majetek kardinála z Bouillonu — církevní rozdělit na tři části, na opravy, na almužny a na konfiskaci, a světský veškerý zkonfiskovat —, a toto rozhodnutí bylo zasláno všem intendantům provincií, aby je okamžitě a přísně vykonali.[1] Téhož dne byly jmenovací listiny na úřad velkého almužníka poslány kardinálu z Coislinu do Říma a listiny na úřad prvního almužníka vyhotoveny pro biskupa v Metách, jeho synovce, který na něj měl dosud jen právo nástupnictví (*survivance*).[2] Král pověřil Pontchartraina, aby tuto smutnou zprávu donesl vévodovi z Bouillonu a řekl mu, že jen nerad je nucen k tomu přistoupit. Zoufalství kardinála, když se dozvěděl o tomto rozhodnutí a o tom, že jeho úřad dostal kardinál z Coislinu, který se ho neodvážil odmítnout, bylo krajní. Pýcha mu vždy bránila uvěřit, že se s ním dojde až k této krajnosti. Svého úřadu se nevzdal, o což ho už nikdo nežádal a čeho už nebylo zapotřebí. Potíže mu dělal řád; pan z Monaka mu dal vzkázat, že jestli jej neodloží, má rozkaz jít mu ho strhnout z krku. Kdyby mohl doufat, že tak silný krok proti kardinálovi bude mít nějaké nepříjemné následky, nežádal by si nic lepšího; ale jeho zuřivost, poněkud utišená, mu dala spatřit všechnu jeho slabost a všechno bláznovství chtít proti králově vůli podržet řád, který od něj dostal jen jako odznak úřadu, jejž mu odňal a jímž oděl jiného kardinála, rovněž právě přítomného v Římě. Odlo-

1. *Ediční poznámka:* 12. září 1700 skutečně připadlo na neděli. Samotné rozhodnutí rady jsme v dostupných pramenech neověřili.
2. *Ediční poznámka:* Kardinál Pierre du Cambout de Coislin (1636–1706), dosavadní první almužník, se roku 1700 stal velkým almužníkem Francie. Jeho synovec Henri-Charles de Coislin (1664–1732), biskup v Metách, je v některých životopisech veden jako první almužník až od roku 1710; tento rozpor se Saint-Simonovým údajem jsme nevyřešili.

žil tedy odznaky řádu, ale ubohé bylo, že pod sutanou nosil úzkou modrou stuhu se zlatým křížem na konci a čas od času se snažil nechat mezi horním okrajem sutany a kolárkem prosvítat trochu té modři.

Nemohu se zde ubránit údivu nad mánií mít ve Francii kardinály a stavět poddané do postavení, kdy se s nimi musí počítat, kdy si mohou troufnout na cokoli, co se jim zlíbí, a beztrestně se vysmívat králům i zákonům. Král pocítil hned na počátku své vlády urážlivou tíhu tohoto purpuru, a to až ve svém hlavním městě, skrze kardinála de Retz, který ho po všem, čeho se dopustil, nakonec donutil postavit mu zlatý most a přijmout ho se všemi druhy vyznamenání a výhod. Poslední léta téže vlády nesla stejnou pečeť v osobě kardinála z Bouillonu. Kdyby naši králové netrpěli ve Francii žádné kardinály a dávali své nominace Italům, připoutali by si touto nadějí přední rody a nejvýznačnější osoby Říma; a ti, které by jmenovali, protože jsou ze země, ve svých rodinách a mezi svými přáteli, den ze dne obeznámeni se vším, co se v Římě děje, by tam sloužili mnohem užitečněji než francouzský kardinál, který se v tamních poměrech jen pomalu zorientuje, na kterého se tam vždy pohlíží jako na někoho, kdo je jen na průjezdu, a který nikdy nemůže získat přátelství, důvěru ani obratnost a důvtip v jednání, jaké má rodák ze země. Takový italský kardinál nemá ve Francii přátele ani rodinu, kteří by ho podrželi, kdyby vzbudil nespokojenost. Je tedy mnohem pozornější k tomu, aby jednal dobře, než Francouz, který se tam nedostane bez dobrých opor, nebo který se nanejvýš utěší návratem domů mezi své, kde, ať udělal cokoli, se koupe v majetku a v nejvyšších poctách a požívá všech vyznamenání, veškeré vážnosti a všech ohledů pro sebe i pro své, které z toho nutně plynou. Italského kardinála se není třeba obávat: ztratí-li důvěru dvora, který ho povýšil, přijde v Římě o všechen lesk a upadne v pohrdání, a jeho příklad naučí jeho nástupce vyhýbat se nemilosti, která naplní hořkostí celý zbytek života.

Pokud jde o konkláve, Italové jsou tam na místě a zasvěceni do zájmů, pletich a úkladů, a mohou věc uspíšit ještě před příjezdem cizinců, vidí-li příležitost provést svůj tah; kdežto ti, kdo přijíždějí, potřebují hodně času, aby se zorientovali v tom, o čem je mohou poučit jen druzí, kteří je velmi často klamou, a po skončení konkláve nemají nic naléhavějšího na práci než se vrátit domů. Ital naopak, který přispěl k povýšení papeže a nemá jiné sídlo než Řím, využívá pro korunu, jíž slouží, přízně, kterou si získal u papeže a jeho rodiny; a protože je pro svou vlastní rodinu přístupný všem drobným milostem římské prelatury, a je v tomto dvoře spojen a do hloubky obeznámen, jeho záměry jsou mnohem přesnější a horlivější, a lépe podporované jeho obratností a jeho přáteli, aby prosadil papeže, který se hodí a jehož přátelství, působící na jeho příbuzné, se stane užitečným i pro korunu. Spokojí se s několika dobrými opatstvími; nepotřebuje čtyřicet nebo padesát tisíc liber důchodu, jako naši kardinálové, kteří se považují za chudé a špatně zaopatřené, mají-li méně než tři sta tisíc liber důchodu; a protože je všechno relativní a italští kardinálové nejsou bohatí, až se spokojí s penzí dvou set tolarů, je majetkem vysoko nad všemi ostat-

ními, jen má-li několik významných opatství, a má víc vlivu a prostředků než naši, a může brát opatství řeholní, čímž odlehčí našemu kléru; a protože nemusí podnikat žádné cesty, nemusí se mu ani žádné platit, jako našim kardinálům. Nemá ve Francii co žádat pro své, a jeho prospěch se v tomto ohledu omezuje jen na jeho osobu. Je poddajnější k našemu vyslanci, protože nemá jinou oporu u dvora než svou službu, a jejich součinnost nepodléhá žárlivosti, neboť zdaleka nedoufá, že nad ním získá převahu, jako naši kardinálové: na shodě s vyslancem závisí jeho úspěch v záležitostech a na vyslancově svědectví uznání a vážnost, které si chce zasloužit. Tím se náš klérus stává nezávislým na římském dvoře; už nemá pokušení živit své naděje povolností a obětováním práv episkopátu, práv krále a koruny a svobod naší církve. Za jeden klobouk, který některý z našich prelátů ukořistí svou poddajností a závislostí na Římě, se velké množství jiných vydává touž cestou za nadějí, která se odkládá, která je povzbuzuje místo aby je odrazovala, a která se přesto nikdy nesplní.

Tato ctižádost, uťatá u kořene, by učinila římský dvůr mnohem méně podnikavým a mnohem umírněnějším, předešla by jeho pletichám skrze zpovědníka, skrze jezuity a skrze ostatní řeholníky, jimiž disponuje, a zbavila by nás obtíží s tím, že je třeba se mu stavět na odpor. Římský dvůr by už neměl naději v ctižádosti ministrů a oblíbenců pro jejich blízké. Kardinálská hodnost, která dodává velký lesk nově povýšeným rodům, je vždy velkou výhodou i pro ostatní, kteří nacházejí postup a přednost díky vážnosti kardinála, svého příbuzného, který je prosazuje a jehož bohatý měšec doplňuje, co jim chybí. To je to, co činí lidi v úřadech tak opatrnými vůči Římu, o němž vědí, že je nesmiřitelný i pro sebemenší odpor, na který narazí. I ti, kdo ještě nemají nikoho dost zralého, aby pomýšlel na kardinálství, se nechtějí stát překážkou, a díky všem těmto ohledům Řím podniká a vždy uspěje; kdežto kdyby se žádný Francouz nikdy nemohl dostat k purpuru, všichni by upírali zraky jen ke králi, protože by nedoufali v nic jiného než od něj, a jakýkoli jiný postup, velikost i bohatství by jim byly naprosto zapovězeny. Ale dost tohoto zbytečného uvažování, protože naši králové jsou spoluviníky proti sobě samým, nic je neodnaučí dávat zbraně proti své osobě a své koruně a jejich největší dary patří těm, kdo se vymaňují ze závislosti na nich a z autority všech zákonů.

Anglický král ztratil vévodu z Gloucesteru, předpokládaného dědice svých korun od té doby, co na něj přešla jeho uzurpace. Bylo mu jedenáct let a byl jediným synem dánské princezny, mladší vlastní sestry zesnulé královny, manželky krále Viléma, a neměl bratry ani sestry.[3] Jeho vychovatelem byl doktor Burnet, biskup v Salisbury, který byl zasvěcen do tajemství invaze a přeplul do Anglie s princem Oranžským při revoluci, o níž zanechal velmi prolhané dějiny a mnoho jiných děl, v nichž není o nic víc pravdy ani poctivosti.

3. *Ediční poznámka:* Vilém, vévoda z Gloucesteru, syn princezny Anny (pozdější královny), zemřel 30. července 1700 starého stylu (9. srpna nového stylu) ve věku jedenácti let. Byl to jediný z jejích mnoha dětí, který přežil rané dětství.

Podvychovatelem byl slavný Vassor, autor *Dějin Ludvíka XIII.*,[4] které by se četly s ještě větším potěšením, kdyby do nich vložil méně vzteku proti katolickému náboženství a méně zaujatosti proti králi a proti mnoha lidem: to stranou, jsou vynikající a pravdivé; musel být mimořádně dobře informován o příhodách, které vypráví a které unikají téměř všem historikům. Našel jsem v nich například den oklamaných přesně tak, jak mi ho vyprávěl můj otec, který v něm hrál tak přední a tak důvěrnou roli,[5] a několik dalších zajímavých míst, která nejsou o nic méně přesná.

Tento autor nadělal tolik hluku, že stojí za to, abych o něm něco řekl. Byl knězem Oratoře, velmi oddaným studiu a velmi dobře postaveným ve své kongregaci; jinak člověk nízkého původu. Nikdo v ní vůči němu nechoval nedůvěru, ba byl považován za muže bezúhonných mravů, jehož duch a učenost dělaly Oratoři čest a který měl časem zaujmout její přední místa.

Překvapení tedy bylo krajní, když během zasedání generálního shromáždění otec de La Chaise projevil hlavním představeným velkou nevoli nad usnesením, o němž věřili, že je naprosto tajné. Podezření nemohlo padnout na nikoho jiného než na otce Le Vassora, který o něm věděl díky důvěře, jež se k němu chovala. Využili chvíle, kdy nebyl ve svém pokoji, a vstoupili do něj. Titíž představení tam prohlédli jeho papíry. Zradil ho dokonce jeho stůl: nechal na něm dopisy psané jím i jemu adresované, paměti a jiné věci, které podaly nejúplnější důkaz jeho zrady a toho, že od té doby, co si oblékl oratoriánský kolárek, nepřestal být v Oratoři špehem jezuitů.

Tento poctivec se vrátí do svého pokoje, pohlédne na stůl a vidí, že na něm značně ubylo papírů: prohledá ho a vidí, co mu chybí. A už je zdrcen. Hledá všude, spíš ze zbytku přání než z nejistoty, že je snad přemístil sám, ale hledání ještě neskončilo, když titíž představení přijdou, aby ho této námahy zbavili. Neklid vystřídala zuřivost nad tím, že byl odhalen: sbalil se, odešel a hned nazítří si prodloužil kolárek.[6] Zoufalý jde k otci de La Chaise žádat o opatství a vylíčit mu zdrcující stav, v němž se ocitl. Špeh, který se stal neužitečným, s sebou nenese velké zásluhy. Odhalení, které ho zneuctilo, dopadalo celou vahou na jezuity, kteří nijak nespěchali odměnit jeho neopatrnost. Rozlícen zoufalstvím, hanbou, hladem a čekáním na obročí, které se stávalo další bolestí, šel se vrhnout do La Trappe. Pohnutky, které ho tam přivedly, nebyly čisté, a proto také neměly žádné požehnání: za několik dní jeho povolání vyschlo. Odešel do opatství Perseigne, pronajal si tam opatský dům a zůstal tam ně-

4. *Ediční poznámka:* Michel Le Vassor (asi 1648–1718), bývalý oratorián, odešel roku 1695 do Holandska, pak do Anglie, kde přestoupil k anglikánské církvi; jeho *Histoire du règne de Louis XIII* vycházela v letech 1700–1711. Že byl podvychovatelem vévody z Gloucesteru, dochované seznamy princovy domácnosti nepotvrzují (podvychovatelem byl R. Willis); doloženo je, že vyučoval dějepisu syna hraběte z Portlandu. Jeho pobyt v La Trappe a v Perseigne jsme nezávisle neověřili.
5. *Vysvětlivka:* Den oklamaných (Journée des Dupes, 10.–11. listopadu 1630), kdy se Ludvík XIII. proti očekávání dvora postavil za Richelieua proti královně matce Marii Medicejské. Autorův otec, Claude de Rouvroy, první vévoda ze Saint-Simon, byl tehdy královým oblíbencem.
6. *Vysvětlivka:* Tj. vystoupil z Oratoře a vzal si delší kolárek světského duchovního.

kolik měsíců. Měl sto šarvátek s mnichy. Jejich zahradu odděloval od jeho jen silný živý plot. Mnišské slepice ho přelétaly; zlobil se kvůli tomu na mnichy, až jednoho dne pochytal tolik jejich slepic, kolik mohl, usekal jim sekáčkem zobáky a ostruhy a přehodil je mnichům přes plot. Tato krutost je tak výmluvná, že jsem ji chtěl uvést. Tak svárlivé ústraní, jehož cílem nebyl Bůh, nemohlo trvat.

Vrátil se do Paříže, aby naposledy zkusil získat z čeho žít jako odměnu za svůj zločin. Nepodařilo se mu to. Ze vzteku a z hladu přešel do Holandska, stal se protestantem a začal žít ze svého pera. To ho brzy proslavilo. Jeho postavení proselyty, jakkoli v těch zemích obvykle opovrhované, a právem, bylo podepřeno duchem, učeností, talentem a krásným nadáním. Od člověka vyhnaného z Oratoře za to, že v ní byl špehem jezuitů, si lidé slibovali, že se dozvědí mnoho věcí.

To všechno dohromady mu zjednalo známosti, přátele i ochránce.

Stal se pověstí známým v Anglii, doufal tam v lepší štěstí než v Holandsku a přešel tam s doporučením svých přátel. Burnet ho přijal s otevřenou náručí.

Jeho *Dějiny Ludvíka XIII.* lahodily nenávisti proti katolickému náboženství a proti králi, a Burnet ho představil anglickému králi a vymohl ho jako podvychovatele pod sebou pro vévodu z Gloucesteru. Těžko by se byli našli dva jiní vychovatelé, stejně velcí nepřátelé katolíků a Francie, a nic lépe neodpovídalo smýšlení krále Viléma o výchově jeho nástupce. Portland, zcela znechucen, se úplně stáhl do ústraní u Haagu, a anglický král snášel od parlamentu tolik nepříjemností, že mu veřejně říkali holandský král a anglický místodržitel.

Ať měl anglický král ve Vídni jakýkoli vliv, nikdy tam nedokázal rozdělovací smlouvu prosadit, a po mnoha odkladech císař věřil, že odpovídá velmi umírněně, když prohlásil vůči Francii, Anglii a Holandsku, a tím vůči celé Evropě, že jakožto nejbližší příbuzný španělského krále nemůže za jeho života vstoupit do žádné smlouvy týkající se jeho dědictví, a nařídil odvod třiceti tisíc mužů ve svých dědičných zemích. Brzy nato Blécourt prohlásil vůči španělskému králi, že kdyby přijal do kterékoli ze svých zemí císařská vojska, pod záminkou doplňování, koupě nebo jakoukoli jinou, bude to král považovat a pokládat za porušení míru. Španělská rada odpověděla jménem španělského krále, že má dost vojska a v dost dobrém stavu, než aby přijímal cizí, které vůbec nepotřebuje, a že lze mít jistotu, že v žádném případě nepřijme císařské. Stejné prohlášení bylo učiněno ohledně přijetí arcivévody v kterékoli ze zemí španělského krále, kam by ho císař, jak se podezíralo, chtěl poslat. Na základě ujištění španělské rady Blécourt této radě prohlásil, že pokud to bude dobře dodržováno, král za života španělského krále nepodnikne nic proti jeho zemím; totéž prohlášení bylo učiněno ve Vídni a císař se zavázal neposílat vojska do španělských zemí výměnou za stejné ujištění krále. Castel dos Rios míval často audience u krále, a nedávno jednu velmi dlouhou, při níž chtěl být s králem mezi čtyřma očima, bez Torcyho, jemuž nechtěl ani předtím, ani potom říct, čeho se ta audience týkala, a z níž, jak se zdálo, vyšel velmi spokojen. Toto tajemství bylo

naprosto mimo obvyklé, stejně jako tato schůzka mezi čtyřma očima bez ministra zahraničních věcí. Zároveň s tímto císařovým odvodem a s tímto prohlášením ve Španělsku podepsal král s mnoha drobnými říšskými knížaty akt, jímž se zavazoval neuznat devátého kurfiřta, v souladu s vestfálskými smlouvami.[7]

Podepsal ho i dánský král, nevím však proč, protože se zavázal císaři nepoužít síly. Právě konečně uzavřel mír s holštýnským domem a s mladým švédským králem, který se osobně vylodil na ostrově Sjælland, zdolal jeho opevnění, dobyl mnoha míst a tak ohrozil Kodaň i zbytky dánského loďstva, poraženého švédským, že císař a anglický král velmi včas zasáhli, aby zastavili tak velké úspěchy.[8] Válka polského krále proti braniborskému kurfiřtovi stále trvala; Poláci se jí nechtěli nijak účastnit, a polský král měl s nimi i se Švédy nepříjemné spory.[9]

Král odjel 23. září do Fontainebleau; anglický král a královna tam přijeli 28. a zůstali tam až do 12. října, obklopeni všemi projevy pozornosti krále a úcty celého dvora, jako všechny ostatní roky. Pan z Beauvilliers, kterého velmi špatné zdraví přimělo jet do Bourbonu, se odtamtud vrátil 4. října do Fontainebleau s dosti dobrým výsledkem.

Povšimlo se, že když hrabě Sinzendorf („Zinzendorf") doprovázel 1. října Monseigneura na honu na vlky, Monseigneur, který po návratu z těchto honů dosti často vybíral několik nejvýznačnějších účastníků, aby s ním jedli v jeho bytě, si tam k jídlu ponechal i tohoto císařova vyslance; o čtyři dny později vydal král rozkazy k velkému rozšíření vojska.

Mezi tolika důležitými věcmi, které připravovaly největší události, se přihodila jedna velmi soukromá, jejíž zvláštnost si však zaslouží krátké vyprávění. Již mnoho let žila v Turíně hraběnka z Verrue jako veřejná milenka pana Savojského. Byla dcerou vévody z Luynes a jeho druhé ženy, která byla zároveň jeho tetou, nevlastní sestrou (po otci) jeho matky, slavné vévodkyně z Chevreuse.[10] Množství dětí z tohoto druhého lože přimělo vévodu z Luynes, který nebyl bohatý, zbavit se svých dcer, jak jen mohl. Většina z nich byla krásná, tato velmi, a byla provdána velmi mladá do Piemontu roku 1683; když tam odjela, nebylo jí ještě čtrnáct let. Její tchyně

7. *Vysvětlivka:* Devátou kurfiřtskou hodnost udělil císař Leopold I. roku 1692 vévodovi Arnoštu Augustovi Brunšvicko-Lüneburskému (Hannover); část říšských knížat a Francie ji odmítaly uznat jako rozpornou s vestfálským mírem.
8. *Ediční poznámka:* Karel XII. se vylodil na Sjællandu 4. srpna 1700; mír v Travendalu mezi Dánskem, Holštýnskem-Gottorpem a Švédskem byl podepsán 18. srpna 1700.
9. *Ediční poznámka:* Saint-Simon má nejspíš na mysli spor o Elbing (Elbląg), který braniborský kurfiřt obsadil v listopadu 1698 a který byl vyklizen 1. února 1700 (srov. Tom 3, kap. III, „elbingská válka"). Hlavní válkou Augusta II. roku 1700 však byla válka se Švédskem (obléhání Rigy).
10. *Vysvětlivka:* Jeanne-Baptiste d'Albert de Luynes (1670–1736) byla dcerou Ludvíka Karla d'Albert, vévody z Luynes, a jeho druhé manželky Anny de Rohan-Montbazon, dcery Herkula de Rohan z druhého manželství; Anna tak byla nevlastní sestrou Marie de Rohan, vévodkyně z Chevreuse, matky vévody z Luynes. Sňatek s Josefem Ignácem Scaglia, hrabětem z Verrua, se konal 25. srpna 1683.

byla dvorní dámou paní Savojské; byla vdova a velmi vážená. Hrabě z Verrue byl velmi mladý, krásný, dobře urostlý, bohatý, duchaplný a velmi čestný muž. I ona měla mnoho ducha, a později ducha soustavného, pilného, zcela obráceného k vládnutí. Velmi se milovali a prožili několik let v tomto štěstí.

Pan Savojský, rovněž mladý, který mladou paní z Verrue často vídal díky úřadu její tchyně vdovy, našel v ní zalíbení; ona si toho všimla a řekla to svému manželovi a tchyni, kteří se spokojili s tím, že ji pochválili, a nevěnovali tomu pozornost.

Pan Savojský zdvojnásobil svou pozornost a pořádal slavnosti, proti svému zvyku i vkusu. Mladá paní z Verrue cítila, že jsou kvůli ní, a dělala všechno, aby se jich nemusela účastnit; ale stará se na ni rozzlobila, vyhubovala jí, řekla jí, že si chce hrát na důležitou a že je to výmysl, který jí vnuká její samolibost. Manžel, mírnější, rovněž chtěl, aby se těch slavností účastnila, a řekl, že když si je jí jist, i kdyby do ní byl pan Savojský zamilován, neslušelo by se to vzhledem k jeho cti ani k jeho postavení, aby něco dala najevo. Pan Savojský jí dal vzkázat. Řekla to svému manželovi a tchyni a naléhala všemi možnými způsoby, aby mohla odjet na venkov strávit tam nějaký čas. Nikdy to nechtěli dovolit a začali s ní zacházet tak hrubě, že nevědouc už, co si počít, předstírala nemoc, dala si předepsat lázně v Bourbonu a vzkázala vévodovi z Luynes, jemuž se neodvážila napsat o své kruté situaci, že ho zapřísahá, aby přijel do Bourbonu, kde s ním musí mluvit o věcech, které se jí nejcitelněji týkají, protože jí nedovolili jet až do Paříže. Pan z Luynes tam dorazil zároveň s ní; doprovázel ji abbé z Verrue, bratr otce jejího manžela, kterému se také říkalo abbé Scaglia podle jména jeho rodu.[11] Byl v letech, prošel významnými úřady a vyslanectvími a nakonec se stal státním ministrem. Pan z Luynes, muž veliké poctivosti a cti, se zachvěl při vyprávění své dcery o dvojím nebezpečí, jemuž byla vystavena láskou pana Savojského a bláznivým jednáním tchyně a manžela; pomyslel na to, aby jeho dcera odjela na nějaký čas do Paříže, dokud na ni pan Savojský nezapomene nebo se nezamiluje jinde. Nic nebylo moudřejšího ani vhodnějšího, a také aby hrabě z Verrue v jeho věku přijel k němu poznat Francii a dvůr, v době míru v Savojsku. Věřil, že významný stařec, zběhlý v záležitostech, jakým byl abbé z Verrue, tento záměr pochopí a pomůže mu k úspěchu. Mluvil s ním s onou silou, výmluvností a mírností, které mu byly vlastní a které moudrost a zbožnost, jimiž byl naplněn, musely učinit ještě přesvědčivějšími; ale ani ho nenapadlo, že se svěřuje lišce a vlku, který nechtěl nic menšího než mu ukrást jeho ovečku. Starý abbé se do své neteře šíleně zamiloval. Nemohl tedy dopustit, aby ho od ní oddělili. Strach z vévody z Luynes ho cestou do Bourbonu držel na uzdě.

Bál se, aby se vévoda nedozvěděl o jeho nezřízenosti. Spokojil se s tím, že si připravoval cestu vší možnou péčí a úslužností; ale když byl vévoda z Luynes odbyt a vrátil se do Paříže, ošklivý stařec odhalil svou vášeň, která se, když nemohla být

11. *Vysvětlivka:* Augusto Filiberto Scaglia di Verrua, savojský diplomat a vyslanec ve Francii, zemřel v lednu 1697; epizoda v Bourbonu se tedy odehrála několik let před útěkem roku 1700.

šťastná, obrátila v zuřivost. Zacházel se svou neteří tak špatně, jak jen mohl, a po návratu do Turína nic nezanedbal u tchyně a manžela, aby ji učinil nešťastnou. Ještě nějaký čas trpěla, ale ctnost nakonec podlehla šílenství a špatnému zacházení doma, a vyslyšela nakonec pana Savojského a oddala se mu, aby se vysvobodila z pronásledování. Tu máte pravý román. Ale odehrál se v naší době, nakonec před očima a s vědomím všech.

Když se věc provalila, byli všichni Verruové zoufalí, a mohli vinit jen sami sebe. Nová milenka brzy panovačně ovládla celý savojský dvůr, jehož panovník jí ležel u nohou s úctou jako před bohyní. Měla podíl na milostech, disponovala přízní svého milence a ministři se jí báli a museli s ní počítat. Její povýšenost ji učinila nenáviděnou. Byla otrávena; pan Savojský jí dal výborný protijed, který se naštěstí ukázal vhodným proti jedu, jenž jí byl podán.

Uzdravila se, její krása neutrpěla, ale zůstaly jí po tom nepříjemné obtíže, které však nenarušily základ jejího zdraví. Její vláda trvala dál. Nakonec dostala neštovice; pan Savojský ji během té nemoci navštěvoval a ošetřoval, jako by to dělala ošetřovatelka, a ačkoli její tvář utrpěla, nemiloval ji potom o nic méně. Ale miloval ji po svém. Držel ji velmi uzavřenou, protože sám rád žil uzavřen, a ač u ní často pracoval se svými ministry, držel ji v otázkách svých záležitostí velmi zkrátka. Mnoho jí daroval, takže kromě penzí, krásných a četných drahokamů, šperků a nábytku zbohatla. V tomto stavu se začala nudit nesvobodou, v níž se nacházela, a obmýšlela útěk. Aby si ho usnadnila, naléhala na rytíře z Luynes, svého bratra, který s vyznamenáním sloužil v námořnictvu, aby ji přijel navštívit. Během jeho pobytu v Turíně spolu útěk domluvili a provedli, když předtím uklidila a zajistila, co mohla.

Využili doby, kdy pan Savojský kolem 15. října odjel nakrátko do Chambéry, a potají opustili jeho země dřív, než měl nejmenší podezření, a aniž by mu ona zanechala byť jen dopis. Tak to napsal Vernonovi, svému zdejšímu vyslanci, jako člověk velmi dotčený. Přijela se svým bratrem na naši hranici, pak do Paříže, kde se nejprve uchýlila do kláštera. Rodina jejího manžela ani její vlastní se o tom nedozvěděly nic jinak než z události samé. Poté, co byla dvanáct či patnáct let královnou v Piemontu, ocitla se tu jako velmi malá soukromá osoba. Pan a paní z Chevreuse ji zprvu nechtěli vidět. Pak, obměkčeni vším, co u nich pro to podnikla, i zbožnými lidmi, kteří jim vyčítali, že nepodají ruku osobě, jež se vymaňuje z hříšného života a pohoršení, svolili, že ji budou vídat. Postupně ji začali vídat i jiní, a když se trochu uchytila, vzala si dům, vedla v něm dobrý stůl, a protože měla mnoho rodinného ducha a znalosti světa, brzy k sobě lidi přitáhla, a postupně znovu nabyla povýšených způsobů, na něž byla tak zvyklá, a silou ducha, ohleduplnosti a zdvořilosti na ně přivykla i svět. Její bohatství jí později vytvořilo dvůr z nejbližších příbuzných a jejich přátel, a odtud se chopila okolností tak dobře, že si vytvořila dvůr téměř všeobecný a měla velký vliv na vládu; ale tato doba přesahuje dobu mých Pamětí. Zanechala v Turíně velmi pěkně urostlého syna a dceru, oba uznané panem Savojským podle příkladu krále.

Syn zemřel svobodný; pan Savojský ho velmi miloval a myslel jen na to, jak ho povýšit.[12]

Dcera se provdala za prince z Carignanu, který se do ní zamiloval. Byl to jediný syn onoho slavného němého, staršího bratra hraběte ze Soissons, otce posledního hraběte ze Soissons a slavného prince Evžena; pan z Carignanu byl tedy dědicem zemí pana Savojského, kdyby ten neměl děti. Pan Savojský tuto bastardku vášnivě miloval a jednal s ní tak, jako král jednal s paní vévodkyní Orleánskou. Oba po smrti krále přišli sem rozmnožit dvůr paní z Verrue a drancovat Francii bez jakýchkoli ohledů.

Král rozhodl ve Fontainebleau velmi starý spor mezi admiralitou Francie a provincií Bretaní, která si nárokovala vlastní admiralitu, ve všem nezávislou na francouzské, a až dosud ji užívala. To bylo to, co díky kořistem za válek tak zbohatilo bretaňské guvernéry a co panu z Chaulnes umožnilo žít tam tak velkolepě a rozdávat tolik dobrodiní. Jakmile pan hrabě z Toulouse dostal toto guvernérství, rozhodl se král tuto otázku rozsoudit. Strany byly dávno vyzvány, aby věc připravily; Valincour, generální tajemník námořnictva, jednal za admiralitu a Bénard-Rézé, biskup ve Vannes, Sévigné a jeden zástupce třetího stavu za Bretaň jako poslanci provincie.[13] Pan hrabě z Toulouse zůstal neutrální jako nezúčastněný, protože měl obojí. Král svolal mimořádnou radu, jednoho čtvrtka ráno, jíž se účastnili monseigneur vévoda z Bourgogne, který v ní měl hlas už nějaký čas, ministři, státní sekretáři, generální kontrolor a dva radové královské finanční rady, jimiž byli Pomereu a d'Aguesseau: ten byl pověřen zprávou. Byl tam i Monsieur. Provincie vyhrála všechno, co si nárokovala, a měla štěstí, že proti sobě neměla mocnou stranu a že naopak král nebyl nerad, když jí mohl vyjít vstříc, aby tam učinil pana hraběte z Toulouse milovaným a váženým.

Současně pan z Maine koupil od dědiců pana ze Seignelay krásné a rozkošné sídlo ve Sceaux, do něhož pan Colbert a mnohem víc pan ze Seignelay vložili nesmírné částky. Cena byla devět set tisíc liber, což s poplatky dělalo dobrý milion, a přesto[14] si dědicové ponechali mnoho nábytku a soch v zahradách za více než sto tisíc franků.[15] Při výdajích paní z Maine lze předpokládat, že pan z Maine by nebyl s to učinit takovou koupi bez obvyklé královy dobroty k němu.

12. *Ediční poznámka:* Z poměru s Viktorem Amadeem II. pocházeli Vittorio Francesco (1694–1762) a Maria Vittoria Francesca (1690–1766), která se roku 1714 provdala za Viktora Amadea, prince z Carignanu. Syn tedy zemřel až dlouho po uzavření Pamětí.
13. *Ediční poznámka:* Biskupem ve Vannes byl v letech 1687–1716 François d'Argouges; jméno „Bénard-Rézé" se nám ztotožnit nepodařilo. „Sévigné" je Charles de Sévigné, syn slavné markýzy, poslanec bretaňských stavů. Práva bretaňského guvernéra na admiralitu potvrdil edikt z 30. května 1701.
14. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* „Et si" je stará vazba odpovídající výrazu „a přece".
15. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Saint-Simon často, jak již bylo poznamenáno, užívá slov libry a franky, aniž by jim přikládal rozdílný význam.

Slečna z Condé zemřela v Paříži 24. října na dlouhou plicní nemoc,[16] která ji stravovala méně než trápení a muka, jež neustále snášela od pana Prince, jehož neustálé rozmary byly metlou všech, na nichž je mohl uplatňovat, a které tuto princeznu přivedly k neutěšitelnému žalu nad tím, že kvůli dvěma prstům výšky dostala přednost její mladší sestra, aby si vzala pana z Maine a vymanila se z tohoto krutého jha. Všechny děti pana Prince byly skoro trpaslíci, kromě paní princezny de Conti, nejstarší z jeho dcer, ač i ona byla malá. Pan Princ a paní Princezna byli malí, ale obyčejně malí; a pan Princ, onen hrdina, který byl vysoký, žertem říkal, že bude-li se jeho rod takto stále zmenšovat, přijde vniveč. Příčinu přičítali jednomu trpaslíkovi, kterého paní Princezna dlouho měla u sebe; a byla pravda, že kromě celé postavy a stavby těla měli pan Vévoda a paní z Vendôme i celou jeho tvář. Tvář slečny z Condé byla krásná a její duše ještě krásnější: mnoho ducha, rozumu, soudnosti, mírnosti a zbožnost, která ji podpírala v jejím víc než velmi smutném životě. Proto ji také opravdu želeli všichni, kdo ji znali.

Pan Princ poslal Lussana, rytíře řádu a prvního šlechtice své komory, k mé matce, aby ji požádal, zda by mu prokázala tu čest a jako příbuzná (to byla jeho slova) doprovodila tělo slečny z Condé, které měla slečna z Enghien, pozdější paní z Vendôme, doprovodit ke karmelitkám ve faubourgu Saint-Jacques, kde si zvolila hrob. Má matka, která skoro nikam nechodila a která, stejně jako můj otec až do své smrti a jako já, neměla s Condéovým palácem žádné styky, nemohla než přijmout a ve smutečním plášti se odebrala ve svém kočáru se šesti koňmi do Condéova paláce ke slečně z Enghien. Vévodkyně z Châtillonu, bývalá slečna z Royanu, o níž jsem mluvil v souvislosti se svým sňatkem, byla druhou pozvanou. Když se vycházelo, šla před mou matkou, která nic takového vůbec nečekala. Matka si myslela, že je to nepozornost z mládí; ale když se mělo nastupovat do kočáru, vévodkyně z Châtillonu do něj opět vstoupila první a chtěla se posadit vedle slečny z Enghien. Má matka, aniž nastoupila, projevila slečně z Enghien své překvapení a prosila ji, aby jí dala vrátit její místo, nebo aby svolila, že se vrátí domů. Paní z Châtillonu odpověděla, že dobře ví, že má matka je vévodkyní o mnoho déle než ona a že by jí měla dát přednost, ale že při této příležitosti musí rozhodnout příbuzenství a ona je bližší. Má matka, stále chladně, ale s povýšeným výrazem, jí odpověděla, že toto pobloudění odpouští jejímu mládí a její nevědomosti, že jde o hodnost, a nikoli o blízkost příbuzenství, a že v každém případě by byla v rozpacích, kdyby měla prokázat bližší příbuzenství, než bylo příbuzenství mého otce. Pravdou bylo, že obě byly velmi vzdálené, jestliže vůbec nějaké příbuzenství paní z Châtillonu měla, neboť její manžel nepocházel od

16. *Ediční poznámka:* Anna Marie Viktorie Bourbonská, slečna z Condé (1675–1700), zemřela koncem října 1700 (údaje o přesném dni a místě úmrtí se v pramenech rozcházejí). Pohřbena byla u karmelitek ve faubourgu Saint-Jacques.

konetábla z Montmorency a byl velmi vzdálen od babičky pana Prince, onoho hrdiny.[17]

Desgranges,[18] který šel ke kočáru, do něhož měl nastoupit, byl o sporu zpraven, přiběhl a ukončil ho slovy, že o starší vévodkyni není pochyb, takže slečna z Enghien požádala paní z Châtillonu, aby přesedla dopředu, a má matka nastoupila a posadila se dozadu.[19] Když se kočáry daly do pohybu, Desgranges, podezíravý po tom, co se právě stalo, vystrčil hlavu z okénka a uviděl, že kočár paní z Châtillonu předjíždí kočár mé matky. Zakřičel, aby zastavili, a vystoupil, aby sám uvedl kočáry do pořádku, a dal kočáru mé matky přednost. Od té doby si vévodkyně z Châtillonu ani její kočí už netroufli nic podniknout, ale ona potichu bručela vedle paní z Lussanu.

Nemohu pochopit, kde k tomuto nápadu přišla; potom se za něj styděla a dala se mé matce omluvit za tuto představu o blízkosti příbuzenství, kterou, jak jsme se pak dozvěděli, i sám pan z Luxembourgu shledal velmi směšnou, ačkoli jsme se tehdy, ani ještě po mnoho let potom, nestýkali.

Nazítří po obřadu přišel pan z Lussanu poděkovat mé matce jménem pana Prince za čest, kterou mu prokázala, informovat se, zda jí to nepřivodilo nějakou nevolnost, a vyjádřit jí jeho nelibost nad tak nepatřičnou příhodou, která se stala; jménem pana Prince omlouval slečnu z Enghien jejím mládím a jejím zármutkem, že věc hned neuvedla do pořádku.

Připojil omluvy pana Prince, že k ní nepřišel sám, protože musel odjet do Fontainebleau kvůli návštěvám, a že po svém návratu tuto povinnost jistě splní. Jestliže se rozepisuji o všech těchto zdvořilostech a jestliže jsem si je tak přesně zapamatoval, není to z domýšlivosti, ješitnost by tu byla nemístná. Ale způsoby princů krve se od té doby tak změnily, že jsem nechtěl vynechat tento kontrast s prvním princem krve, který měl ze všech svých předchůdců nejdál k tomu, aby komukoli dal víc, než byl povinen, a který víc než kterýkoli z nich zůstal v této věci dlužen. Abych to tedy dokončil: prohlášení španělského krále přimělo mou matku jet po návratu z Fontainebleau do Versailles, kam nejezdila často.[20] Potkala pana Prince, který, jakmile ji zahlédl, přešel celý ten velký salon, jenž je před malou místností vedoucí do velkého sálu stráží, přišel k ní, řekl jí, že umírá hanbou, že ji potkává, aniž by ještě byl u ní, aby jí vyjádřil svou vděčnost za čest, kterou mu prokázala, a k tomu všechny možné zdvořilosti. O osm či deset dní později ji navštívil v Paříži, zastihl ji doma a zdvořilosti opakoval. Zůstal půl hodiny a nikdy nedovolil, aby ho má matka vyprovodila

17. *Vysvětlivka:* Matkou Velkého Condého byla Charlotte-Marguerite de Montmorency, dcera konetábla Jindřicha I. z Montmorency. Vévoda z Châtillonu (Pavel Zikmund de Montmorency-Luxembourg, bratr vévody z Luxembourgu) pocházel z linie Montmorency-Bouteville, nikoli od konetábla.
18. *Vysvětlivka:* Michel Ancel Desgranges, ceremoniář krále.
19. *Vysvětlivka:* Zadní sedadlo kočáru (ve směru jízdy) bylo čestné; na předním se sedělo zády ke koním.
20. *Vysvětlivka:* Prohlášení vévody z Anjou španělským králem ve Versailles 16. listopadu 1700.

víc než několik kroků za dveře místnosti, v níž ho přijala. Nesmí se zapomenout, že to byl jen králův řádný dvorský šlechtic (*gentilhomme ordinaire*), kdo šel jeho jménem vyslovit soustrast do Condéova paláce, zatímco o tři měsíce dříve ji tam šel vyslovit Souvré, mistr královy šatny, při úmrtí nemluvněte paní z Maine.[21]

D'Antin, na člověka tolika ducha a tak zběhlého u dvora, v této době učinil velmi směšný krok. Paní z Montespan, jak jsme viděli výše, mezi jinými kajícími skutky pracovala na tom, aby mu vytvořila majetek, ale nechtěla pracovat naprázdno. Celý život hrál o nejvyšší sázky a dělal všemožné jiné výdaje; chtěla tedy, aby se usměrnil a přestal hrát, protože u člověka, který hraje, to není možné. Slíbila mu za této podmínky přídavek dvanácti tisíc liber ročně, ale chtěla ho zavázat, a on, aby ji uspokojil, nenašel pevnější pouto než požádat pana hraběte z Toulouse, aby jeho jménem řekl králi, že už nikdy v životě nebude hrát. Králova odpověď byla suchá. Zeptal se hraběte z Toulouse, co je mu do toho, jestli d'Antin hraje, nebo ne. Rozkřiklo se to, a dvořan, který není dobrák, se tomu hodně nasmál. Byla to přísaha hráče; nedokázal se nadlouho zříct společenských karetních her, pak zvýšil sázky, nakonec se znovu dal na hazardní hry, a sotva uplynulo patnáct nebo osmnáct měsíců, hrál víc než kdy předtím a pokračoval v tom i potom. Když dal králi učinit tento krásný slib, přiznal, že vyhrál ve hře šest nebo sedm set tisíc liber, a všichni zůstali přesvědčeni, že vyhrál mnohem víc.

Ve Fontainebleau jsem utrpěl jeden z největších zármutků, jaký mě mohl potkat, ztrátou pana z La Trappe. Když jsem jednoho večera čekal na královo ulehnutí, ukázal mi pan z Troyes[22] dopis, který mu oznamoval, že je na smrt nemocen. Byl jsem tím víc překvapen, že jsem odtamtud neměl zprávy deset nebo dvanáct dní a jeho zdraví tehdy bylo jako obvykle. Mým prvním popudem bylo tam spěchat, ale úvahy o nepatřičnosti takového kroku, k nimž mě přiměli, mě zadržely. Okamžitě jsem poslal do Paříže pro velmi dobrého lékaře jménem Audri, kterého jsem vzal s sebou do Plombières; ten ihned odjel, ale když dorazil, pana z La Trappe už nezastihl naživu. Tyto Paměti jsou příliš světské, než abych do nich uváděl cokoli ze života tak vznešeně svatého a ze smrti tak velké a tak drahocenné před Bohem. Co bych mohl říct, najde lépe své místo mezi Přílohami, na straně 5.[23] Spokojím se tu s tím, že uvedu, že chvály byly tím větší a tím déle trvaly, že král pronesl jeho chvalořeč veřejně; že chtěl vidět zprávy o jeho smrti; a že o něm víckrát mluvil k princům, svým vnukům, v podobě poučení. Ze všech částí Evropy se, jak se zdálo, předháněli v zármutku nad tak velkou ztrátou; církev ho oplakávala a i svět mu vzdal spravedlnost. Tento den, pro něj tak šťastný a pro jeho přátele tak smutný, byl 26. října kolem půl jedné odpoledne, v náručí jeho biskupa a za přítomnosti jeho komunity, téměř v sedmde-

21. *Ediční poznámka:* Úmrtí nemluvněte paní z Maine v létě 1700 se nám nepodařilo doložit; známé úmrtí její dcery, slečny z Aumale, připadá na 4. srpna 1699.
22. *Vysvětlivka:* Denis-François Bouthillier de Chavigny, biskup v Troyes, příbuzný opata de Rancé.
23. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* O přílohách, na něž Saint-Simon odkazuje, viz sv. I, s. 437, poznámka.

sáti sedmi letech a po čtyřiceti letech nejpodivuhodnějšího pokání.[24] Nemohu však vynechat nejdojemnější a nejčestnější projev jeho přátelství. Když ležel na zemi na slámě a popelu, aby tam zemřel jako všichni řeholníci z La Trappe, ráčil si na mě sám od sebe vzpomenout a pověřil opata z La Trappe, aby mi jeho jménem vzkázal, že protože je si velmi jist mou náklonností k němu, počítá s tím, že nepochybuji o celé jeho něžnosti. Zde se zastavím; všechno, co bych mohl dodat, by tu bylo příliš nemístné.

Papež zemřel 27. září poté, co dlouho hrozil blízkým koncem. Byl to velký a svatý papež, pravý pastýř a pravý společný otec, jakého je na stolci svatého Petra vidět už jen velmi zřídka, a odešel provázen všeobecnou lítostí, zahrnut požehnáním a zásluhami. Jmenoval se Antonio Pignatelli, ze starého neapolského rodu; byl neapolským arcibiskupem, když byl 12. července 1691 zvolen, téměř šest měsíců po smrti Alexandra VIII., Ottoboniho, jemuž se tak málo podobal. Narodil se roku 1615 a byl inkvizitorem na Maltě, nunciem ve Florencii, v Polsku a ve Vídni, nakonec maestro di camera Klementa X., Altieriho, a Inocence XI., Odescalchiho, který ho v září 1681 učinil kardinálem a na jehož počest přijal jméno Inocenc XII.

Brzy se uvidí, proč jsem se u tohoto papeže, jehož památka musí být drahá každému Francouzi a zvláště milá vládnoucímu rodu, tak rozepsal. Kardinál z Noailles dostal rozkaz odjet; tentýž rozkaz byl poslán kardinálu Le Camusovi, a ten dostal na cestu stejnou částku jako jeho kolegové. Kardinál z Bouillonu vstoupil s ostatními do konkláve; řád už odložil, a protože byl na místě, kde se mu kardinálové z Estrées, Janson a z Coislinu nemohli vyhnout při skrutiniích a při ostatních veřejných úkonech uvnitř konkláve, využil té doby a snažil se je přesvědčit, aby i oni odložili řád, a tvrdil, že jsou všichni vázáni bulou, která jim zakazuje nosit řád kteréhokoli panovníka. Přišel na to hodně pozdě, po třiceti letech, co jej nosil jako velký almužník, po papežově synovci,[25] a co jej sám nosil a viděl nosit tolik kardinálů v Římě i při všech úkonech. Proto také nebyl vyslyšen, a nátěr, který tím navenek vrhal, padl k jeho zahanbení na něj samotného.

24. *Ediční poznámka:* Armand-Jean Le Bouthillier de Rancé, reformátor La Trappe, se narodil 9. ledna 1626 a zemřel 27. října 1700, tedy ve věku 74 let, nikoli „téměř sedmdesáti sedmi". Saint-Simonův údaj 26. října se o den odchyluje. Opatem La Trappe byl v té době Jacques de La Cour.
25. *Vysvětlivka:* Narážka na kardinála Antonia Barberiniho, synovce Urbana VIII., který byl velkým almužníkem Francie a nosil řád Svatého Ducha.

Přílohy vydavatele (edice 1856)

Následující přílohy připojil ke svazku vydavatel edice z roku 1856, historik Adolphe Chéruel. Přílohy III a IV jsou opravné přípisy potomků osob, o nichž Saint-Simon psal nepříznivě; vydavatel je otiskl na jejich žádost. Odkazy na stránky francouzského vydání jsme nahradili odkazy na kapitoly tohoto překladu.

I. Manský hold a prostý hold

(K Tomu 2, kap. IX a XX.)

Hold byl obřad, při němž vazal uznával, že je „mužem" svého pána, a skládal mu do rukou slib věrnosti. Rozlišovaly se dva druhy holdu: hold prostý neboli svobodný a hold manský (*lige*), jímž se vazal ke svému pánovi poutal těsněji. Při prostém holdu vazal stál, ponechával si meč a ostruhy, zatímco kancléř předčítal formuli přísahy. Vazal po skončeném čtení jen odpověděl: *Voire* (*verum*, je to pravda). Kdo byl povinen holdem manským, neponechal si ani ostruhy, ani závěsník, ani meč. Poklekl před svým pánem, vložil své ruce do jeho a pronesl tuto formuli, kterou nám zachoval Bouteiller ve své *Somme rurale*: „Pane, přicházím k vašemu holdu a do vaší víry a stávám se vaším mužem ústy i rukama. Přísahám vám a slibuji víru a věrnost vůči všem a proti všem a že budu chránit vaše právo, jak budu moci."

Hold vzdávaný šlechticem se často končil políbením. Odtud výraz „stát se mužem ústy i rukama", který nacházíme ve výše uvedené formuli. Jestliže vazal, když se dostavil vzdát hold, nezastihl svého pána doma, musel splnit určité formality, které se lišily podle místních obyčejů. Podle práva některých krajů musel třikrát zaklepat na bránu panského sídla a třikrát zavolat. Když se neotevřelo, udeřil na dveře nebo na závoru dveří a odříkal formuli holdu, jako by byl pán přítomen. Formalita holdu se pak pokládala za právoplatně [splněnou].[1]

II. Abbé d'Albret a abbé Le Tellier

(K Tomu 2, kap. X.)

1. *Ediční poznámka:* Text přílohy v elektronické předloze (Wikisource) končí uprostřed věty („... regardée comme légalement"); slovo v hranaté závorce jsme doplnili podle smyslu.

Saint-Simon říká, že když abbé d'Albret, pozdější kardinál z Bouillonu, obhajoval na Sorbonně své teze, byl abbé Le Tellier už koadjutorem remešského arcibiskupa. V tomto vyprávění je chronologická chyba. Abbé d'Albret obhajoval své teze 29. února 1664 a teprve o více než čtyři roky později, 30. května 1668, se abbé Le Tellier stal koadjutorem biskupa-vévody langreského a potom arcibiskupa-vévody remešského. Protože tyto skutečnosti mají v Saint-Simonově vyprávění jistou váhu a protože se o těchto podrobnostech ví jen dosti nedokonale, ocituji dvě místa z nevydaného Deníku Oliviera d'Ormesson, která s naprostou přesností stanoví chronologické pořadí. Autor nejprve vypráví o příhodách při disputaci abbé d'Albret:

„V pátek 29. února 1664 odpoledne jsem byl na Sorbonně na disputaci pana vévody d'Albret,[2] synovce pana z Turenne. Předsedal pan arcibiskup pařížský.[3] Obhájce si chvílemi nasazoval klobouk, neboť byl kníže, a tak to bylo na Sorbonně rozhodnuto; mladí bakaláři z urozených rodin se tím cítili velmi uraženi a smluvili se mezi sebou, že nebudou disputovat. Později jsem se dozvěděl, že z bakalářů urozeného původu disputoval jen abbé de Marillac, protože pan první prezident to naprosto chtěl, aby se zavděčil panu z Turenne; že mu to ostatní vyčítali; že nejvíce se vyznamenal abbé Le Tellier, který řekl mnoho velmi nevlídných věcí."

Je vidět, že abbé Le Tellier v té době ještě nebyl povýšen k žádné církevní hodnosti. Teprve 30. května 1668,[4][5] jak dosvědčuje týž Deník, se stal koadjutorem biskupa-vévody langreského a o několik dní později arcibiskupa-vévody remešského. „Ve čtvrtek 14. června 1668," píše Olivier d'Ormesson, „jsem šel panu abbé Le Tellierovi blahopřát ke koadjutorství remešského arcibiskupství. Projevoval nad tím velmi velkou radost, jako nad zaopatřením velmi vznešeným a daleko přesahujícím jeho naděje. Toto koadjutorství se s kardinálem Antonínem[6] připravovalo už dlouho a má se za to, že langreské koadjutorství pomohlo k úspěchu toho druhého: pan Le Tellier, když získal souhlas pana kardinála Antonína, řekl to králi a poukázal na to, že remešské koadjutorství nese týž vévodský titul jako Langres, a přitom je vyšší hodností, neboť jde o arcibiskupství; a že Remeš si přeje víc než Langres jedině proto, že leží pouhé dva dny cesty od Paříže, kdežto Langres mnohem dál; a tak mu král, aniž mezi těmito dvěma milostmi dělal velký rozdíl, ihned udělil Remeš. Všichni pokládají tuto milost za příliš velkou pro pana abbé Le Telliera v jeho věku

2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Emmanuel-Théodose de La Tour, narozen 1644, zemřel 1715. Kardinálem byl jmenován roku 1669 a od té doby nesl jméno kardinál z Bouillonu.
3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Pařížským arcibiskupem byl tehdy Hardouin de Péréfixe, o němž Saint-Simon mluví v souvislosti s touto disputací.
4. *Ediční poznámka:* Chéruelův text zde omylem uvádí „30. května 1685"; ze všech ostatních údajů přílohy (i z citovaného zápisu Oliviera d'Ormesson ze 14. června 1668) plyne rok 1668, který uvádíme.
5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* „Ve středu 30. května. Pan abbé Le Tellier je koadjutorem pana biskupa a vévody langreského." Deník Oliviera d'Ormesson.
6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Antonio Barberini, arcibiskup-vévoda remešský.

atd. a za výsledek jak štěstí pana Le Telliera, tak moci, kterou mají nad králem tři ministři;[7] neboť každý z nich dělá ve svém zájmu, co chce."

III. Poznámka pánů z Dreux-Nancré a z Dreux-Brézé, dokazující, že pan z Dreux pocházel z velkého a starobylého rodu

(K Tomu 2, kap. XIX.)

Páni z Dreux-Nancré a z Dreux-Brézé zaslali tuto reklamaci:

Pan vévoda ze Saint-Simon uvádí k roku 1699, že „pan Dreux se stal markýzem de Dreux hned po svém sňatku se slečnou Chamillartovou, a když získal úřad velmistra ceremonií, přijal (aniž k tomu měl záminku v nějakém panství) titul markýze atd." Panství Brézé však bylo povýšeno na markýzství už roku 1685 pro Tomáše z Dreux, otce toho, kdo byl ze svého rodu první velmistrem ceremonií; toto povýšení bylo zapsáno u účetní komory následujícího 23. července a u parlamentu 5. srpna 1686.

Původní listiny, jejichž výpis je uložen v Královském archivu, sahají po všech stupních pokrevní posloupnosti až k Pierru z Dreux, panošovi, pánu z Ligueilu, žijícímu roku 1406. Darovací listina ze 7. července 1472, jíž Tomáš z Dreux, panoš, pán z Ligueilu, obdarovává Simona z Dreux, panoše, svého nejstaršího syna a hlavního dědice, dokládá, že řečený Tomáš z Dreux daruje atd., tak jak to kdysi (*japieça*) přijal od zesnulého Pierra z Dreux, svého otce, za jeho života panoše, pána z Ligueilu, a od svého strýce, urozeného pana Simona z Dreux, rytíře, hofmistra královského dvora. Listina byla sepsána v přítomnosti řečeného Tomáše z Dreux a jeho strýce, urozeného pana Jeana de Garguesalle, velkého štolby krále Ludvíka XI.

Listiny pana z Dreux byly ověřeny bretaňským parlamentem 13. června 1669 a rovněž shromážděním generálních komisařů, konaným v Paříži 28. ledna 1700 a 22. března 1703.

IV. Poznámka pana markýze ze Saumery, týkající se jeho předka Johanna de La Carre de Saumery

(K Tomu 2, kap. XX.)

Jako pravnuk pana ze Saumery, na něhož zaútočil pan vévoda ze Saint-Simon, jsem se domníval, že mi má čest ukládá povinnost zveřejnit svou obranu, když urážka byla veřejná.[8] Nevím, jaké pohnutky pan ze Saint-Simon měl, ale způsob, jakým je Saumeryho portrét vykreslen, dostatečně ukazuje, kolik do něho vložil

7. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Třemi hlavními ministry byli tehdy Le Tellier, Colbert a de Lyonne. Louvois ještě neměl titul státního sekretáře.
8. *Ediční poznámka:* Autorem přípisu je Saumeryho potomek v 19. století; jeho jméno vydavatel neuvádí. Jde o obhajobu rodu, nikoli o nestranný historický výklad — tvrzení o původu a zásluhách Saumeryů je třeba číst s touto výhradou, stejně jako Saint-Simonův portrét v kap. XX.

stranickosti. Rodinná tradice, všeobecná úcta, jíž se markýz ze Saumery těšil, důvěra, kterou ho poctil monseigneur vévoda z Bourgogne, jeho důvěrný vztah k vévodům z Chevreuse a z Beauvilliers, z nichž jeden byl jeho synovcem a druhý bratrancem, a konečně přátelství ctnostného Fénelona stačí, aby se všechna tvrzení, jež se ho týkají, dala ocenit podle jejich skutečné hodnoty.

Barvy, jimiž je vylíčena paní ze Saumery,[9] nejsou o nic méně černé, a přece tato žena, podle pana ze Saint-Simon tak prostopášná, byla tou nejlepší z matek. Vždy byla přítelkyní své neteře, ctnostné vévodkyně z Beauvilliers,[10] a náklonnost, kterou k ní chovala její sestřenice paní z Navailles,[11] ze všech dvorních dam nejvšeobecněji ctěná, nikdy nepolevila. A konečně zbožná královna Marie Leszczyńská se k ní vždy chovala se zvláštní přízní.

Pokud jde o původ, je pro mne snadné uvést fakta na pravou míru, neboť mám hmotné důkazy. Tyto důkazy se neopírají o genealogie, sestavované často s malou svědomitostí; spočívají na listinách a na matrikách kostelů v Chambordu a v Huisseau-sur-Cosson, farnosti, v níž leží zámek Saumery; každý se tedy může přímo z originálů přesvědčit o nepřesnosti tvrzení pana ze Saint-Simon. O své rodině před jejím usazením ve Francii budu mluvit málo, neboť mým úmyslem není sestavovat zde rodokmen, nýbrž jen dokázat, že první z Johannů, který se usadil v Blésois, nikdy nebyl a ani nemohl být sluhou Jindřicha IV. Kdyby se skutečně narodil ve služebném stavu, nebyl bych tak nízký, abych se snažil dokazovat opak. Muž, který by se z takového postavení vypracoval k úřadům prvního prezidenta účetní komory v Blois a státního rady, by měl nepochybně větší zásluhu než ten, kdo je snad získal jen díky svému původu.

Rod Johanne de La Carre de Saumery pochází z Béarnu; odedávna vlastnil ve městě Mauléonu šlechtický dvůr zvaný de Johanne et de Mauléon, k němuž patřila léna, pozemky atd. Vlastní erb Johannů je v červeném poli zlatý lev. (Pro ověření erbu viz *Histoire des grands officiers de la couronne*, díl IX, str. 92, jmenování rytířů Řádu Svatého Ducha z 31. prosince 1585, u jména Giraud de Mauléon, a u jména Johanne v *Nobiliaire de France*.)

Kolem roku 1566 se Arnault de Johanne, pán z Johanne de Mauléon, oženil s Gartiannou de La Carre, sestrou Ménaulta de La Carre, královského almužníka, a neteří Bernarda de Ruthie, opata z Pontlevoy, jmenovaného 1. července 1552 velkým almužníkem Francie; erb Johannů byl tehdy čtvrcen s erbem rodu La Carre, který

9. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Marguerite-Charlotte de Montlezun de Besmeaux byla dcerou markýze de Montlezun de Besmeaux z pánů z Projanu, hrabat ze Champagne, pocházejících z pánů ze Saint-Lary, mladší větve hrabat z Pardiacu, kteří vzešli z hrabat z Astaraku, mladší linie dědičných vévodů gaskoňských; po meči ve dvaadvacátém pokolení pocházel od Garcíi Sáncheze, zvaného Křivý (*le Corbé*), třetího dědičného vévody gaskoňského, který roku 904 připojil ke svému vévodství hrabství bordeauxské.
10. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Henriette-Louise Colbertová, vévodkyně z Beauvilliers.
11. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Suzanne de Baudéan-Parabère, vévodkyně z Navailles.

je polcený: v prvním poli modrém tři zlatá břevna, ve druhém černém tři stříbrné mušle postavené do kůlu.

Jediný z pánů z Johanne, který opustil Béarn a usadil se ve Francii, byl Arnault II.,[12] praděd pana ze Saumery. Povolal ho roku 1579, ještě velmi mladého, jeho strýc abbé de La Carre, který sídlil na svém statku Les Veaux ve farnosti Cour-Cheverny, nedaleko zámku Saumery, jejž koupil od Antoina de Laudières, šlechtice královského dvora; řečený abbé de La Carre, když 13. dubna 1583 nabyl panství Saumery, zanechal tento statek svému synovci Arnaultovi, který se tak stal pánem ze Saumery a ke svému jménu připojil jméno La Carre.[13] Ve věku dvaceti šesti let získal úřad prvního prezidenta účetní komory v Blois, když se ho vzdal Merry de Vic, pozdější strážce pečeti Francie.[14] Dne 27. dubna 1616 byl jmenován státním radou a 29. téhož měsíce složil přísahu do rukou kancléře Silleryho. Arnault II. se roku 1592 oženil s Cyprienne de Rousseau de Villerussien, dcerou Clauda de Rousseau de Villerussien, královského štolby;[15] pořídil závěť listinou z 25. května 1631.[16]

Jeho syn François de Johanne, rytíř, pán ze Saumery atd., kapitán lovů hrabství Blois, státní rada, guvernér královského zámku Chambord, první šlechtic komory Jeho královské Výsosti Gastona Francouzského, vévody orleánského, bratra Ludvíka XIII., se narodil na zámku Saumery 23. listopadu 1593 a byl pokřtěn v zámecké kapli 24. téhož měsíce.[17] Roku 1618 se oženil s Charlottou de Martin de Villiers, dcerou Daniela de Martin, panoše, pána z Villiers.[18]

Z tohoto manželství se narodil Jacques de Johanne de La Carre, rytíř, markýz, pán ze Saumery, štolba Jeho královské Výsosti Gastona Francouzského, vévody orleánského, plukovník orleánského regimentu, guvernér Chambordu, královský polní maršál, velmistr vod a lesů, guvernér Blois (první jmenovací listina z 15. února 1650) a státní rada. Byl pokřtěn v kapli zámku Saumery 23. října 1623.[19] Dne 6. února 1650

12. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Ve dvaadvaceti zápisech kostela v Huisseau od 3. dubna 1580 do 26. dubna 1619 je titulován jako urozený panoš a pán a podle týchž matrik držel panství Saumery již před 8. lednem 1590.
13. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Jméno a erb La Carre byly připojeny ke jménu a erbu Johanne na základě listiny vyhotovené generálním poručíkem (soudním úředníkem) bailliage a gouvernementu La Carre v Soule 23. července 1613, jíž Jean d'Arbède, hlava rodu La Carre, povolil svému synovci Arnaultovi připojit svůj erb a jméno k erbu a jménu Johanne (v originále zapsáno do inventáře na zámku Saumery blésoiským notářem Bourreauem 5. června 1709 a v následujících dnech, pod č. 263).
14. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz doklady o starobylosti účetní komory v Blois.
15. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz Bernier, *Histoire de Blois*, str. 631.
16. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz rozhodčí nález mezi pány Colbertem de Saumery a de Ménars ze 3. září 1671, uložený téhož dne u de Beauvaise, notáře při pařížském Châteletu.
17. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz matriky farního kostela v Huisseau.
18. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Byla pravnučkou Christopha de Martin, panoše, pána z Villeneuve, a Anny Compaing de Fresnay. Z tohoto rodu pocházela Marie Compaing, dcera Nicolase Compaing, pána z Fresnay, kancléře Navarry, která se 29. dubna 1593 provdala za Leclerca II., barona z Juigné, od nichž pocházejí nyní žijící páni z Juigné.
19. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz matriky v Huisseau.

se oženil s Catherine de Charron de Nozieux, dcerou Jacquesa Charrona de Nozieux a sestrou paní Colbertové. Z tohoto manželství pochází Jacques-François de Johanne de La Carre, markýz ze Saumery, o jehož osobě a původu rozšířil vévoda ze Saint-Simon tolik omylů.

Matka pana ze Saumery nebyla žádná drobná blésoiská měšťanka; rod Charronů byl šlechtický. Sňatky svých dcer je spřízněn s rody Colbertů, La Poupelinière, du Gué de Bagnols, de Longueu, Castellane, Novejan a Lastic; a z těchto svazků pocházejí po přeslici z rodu Charronů Montmorency-Fosseux, Talleyrand-Périgord, Chabannes-Curton, Duchillau, d'Albert de Luynes, Mortemartové a poslední vévodkyně z Gesvres, rozená du Guesclin.

Kdyby pan ze Saint-Simon, než nějakou věc tvrdil, ráčil pátrat, snadno by se přesvědčil, že nejen jmenovací listina guvernéra Chambordu, ale i listiny ostatních královských sídel nesly odedávna v záhlaví označení: zahradník, kastelán, kapitán atd.

Protože žiji bez ctižádosti, nepřicházím se domáhat titulů; chtěl jsem a musel jsem uvést na pravou míru jedině pravdu. Když jsem tento úkol, bolestný pro člověka, který není a nechce být na očích, splnil, musím vzdát hold poctivosti pana markýze ze Saint-Simon, paira Francie atd., jemuž jsem svou reklamaci zaslal a který mi dovolil tuto poznámku otisknout.[20]

Konec příloh druhého svazku.

20. *Vysvětlivka:* Vévodský titul Saint-Simonů zanikl smrtí autora Pamětí roku 1755. „Markýzem ze Saint-Simon, pairem Francie" je zde míněn generál Henri-Jean-Victor de Rouvroy z vedlejší větve rodu, který získal zpět Saint-Simonův rukopis a povolil první vydání Pamětí podle něj (1829–1830).

Tom třetí (1700–1702)

Kapitola první

Zprávy ze Španělska byly den ode dne zajímavější od odjezdu markýze z Harcourtu a jeho příjezdu do Paříže, kde se kousal do rtů, že nesměl jednat s královnou prostřednictvím admirála Kastilie[1] a otevřít si tak cestu k velkému a rychlému vzestupu, a záviděl úspěch Tallardovi. Ten přijel z Haagu do Paříže, aby se brzy nato vrátil k anglickému králi po jeho návratu z Holandska do Londýna, a připisoval si čest za rozdělovací smlouvu, kterou s tímto panovníkem podepsal, jako za mistrovské dílo politiky, jež dovedl do konce; kdežto anglický král, který se mu vysmíval, si právem blahopřál, že ji vymyslel, že dosáhl jejího přijetí Francií a že k ní přiměl všechny své staré spojence kromě císaře, o němž stále doufal, že ho k ní přivede.

Kdo by skutečně tuto smlouvu předložil a dovedl ji tak daleko, jak byla dovedena, s úmyslem sklidit ten nesmírný plod, který nakonec přinesla, byl by hlubokým a obratným politikem. Ale anglický král, který ji vymyslel, ať byl jakkoli velkým státníkem, měl velmi daleko k tomu, aby očekával výsledek tak zhoubný pro to, co si od ní sliboval; a Tallard, který si přivlastňoval čest za cizí vynález a neměl na něm jiný podíl, než že v Anglii přijal první návrhy, a když o nich podal zprávu, řídil se rozkazy, které dostal, aby pokračoval a nakonec podepsal, byl stejně vzdálen myšlence, že by mohla vést k něčemu jinému než ke svému provedení. A je třeba přiznat, že jde o tajemství samotné Prozřetelnosti, která nakládá s říšemi jak, kdy a jakým způsobem se jí zlíbí, cestami tak hlubokými a tak málo očekávatelnými i pro ty, kdo je postupně uskutečňují, že se není třeba divit, jestliže veškerý lidský rozhled a veškerá lidská prozíravost zůstaly až do okamžiku události v nejhustší tmě.

Sotva Harcourt — jehož vyslaneckou hodnost nechtěli vystavit něčemu snad nepříjemnému — dal Blécourtovi zprávu, že vstoupil do Francie, šel tento králův vyslanec do Escorialu oznámit španělskému králi rozdělovací smlouvu. Viděli jsme výše, do jakého krajního hněvu tento panovník upadl nad zprávou pro něj tak nenávistnou, jaké stížnosti dal skrze své ministry rozeznít po celé Evropě, a zvláště jakými slovy si jeho vyslanec v Londýně stěžoval na anglického krále, tehdy v Holandsku, a jaké následky měla ostrost této stížnosti. Španělská rada se často scházela, aby se radila o tak důležitém oznámení, které její členy probudilo z onoho hlubokého

1. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Admirál Kastilie. Jmenoval se Tomás Enríquez de Cabrera, hrabě z Melgaru.

spánku, jenž španělské velmože, mimo Madrid a to, co se v něm děje, činí lhostejnými ke zbytku světa. Prvním projevem toho bylo, že rada požádala španělského krále, aby svolil, že se kvůli šetření jeho zdraví a aby nemusel tak často poslouchat projednávání věcí, které mu mohly působit jen trápení, bude scházet bez jeho přítomnosti, kdykoli to uzná za nutné, a bude mu podávat zkrácenou zprávu o usneseních, která uzná za vhodná, a žádat ho o příslušné rozkazy.

Portocarrero,[2] Janovan z rodu Boccanegra, avšak dávno usazeného ve Španělsku díky sňatku s dědičkou rodu Portocarrero, která mu podle španělského zvyku vnutila své jméno a svůj erb, stál v čele této rady jako kardinál, arcibiskup toledský, primas a kancléř Španělska a diecézní biskup Madridu. Byl otcovským strýcem hraběte z Palmy, španělského grandu. Dále don Juan Tomás Enríquez, vévoda z Medina de Rioseco, hrabě z Melgaru, admirál Kastilie, bývalý guvernér Milána; don Francisco de Benavides, hrabě ze San Esteban del Puerto, bývalý místokrál Sardinie, Sicílie a Neapole; don Fadrique de Toledo, markýz z Villafrancy, nejvyšší hofmistr krále,[3] bývalý místokrál Sicílie; don Pedro Manuel Colón de Portugal, vévoda z Veraguy, rytíř Zlatého rouna, místokrál Sardinie a Sicílie, kde tehdy byl.

Tito čtyři byli španělskými grandy, pátý, don Antonio Sebastián de Toledo, markýz z Mancery, grandem doživotně. Dále don Manuel Arias, komtur Kastilie řádu svatého Jana Jeruzalémského, guvernér Kastilské rady; don Antonio de Ubilla, tajemník univerzálního despachu. Hrabě z Oropesy z rodu Portugal, předseda Kastilské a Italské rady, byl ve vyhnanství,[4] a vévoda z Medinaceli byl místokrálem Neapole.

Kromě těchto státních radů, jak se ve Španělsku říká,[5] je zde třeba promluvit o třech dalších španělských grandech a o jednom velmoži z rodu Guzmán, markýzi z Villagarcíi, místokráli Valencie, který byl tehdy v Madridu. Ti tři grandi jsou: markýz z Villeny, vévoda z Escalony (don Juan Manuel Fernández Pacheco), rytíř Zla-

2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tento výčet členů španělské státní rady byl v předchozích vydáních vypuštěn. Je však nepostradatelný, jak uzná každý pozorný čtenář, k porozumění dalšímu Saint-Simonovu vyprávění; odvolává se totiž několikrát na obraz, který načrtl o španělské státní radě roku 1700. Předchozí vydavatelé snad věřili (neboť je třeba hledat nějaké rozumné vysvětlení tohoto podivného vynechání), že Saint-Simon pojednává o této radě v roce 1721, v době svého vyslanectví ve Španělsku. Mluví skutečně o státní radě té doby, ale výslovně dodává u příležitosti Ubilly: „Stihl ho osud společný všem, jimž Filip V. vděčil za svou korunu a které dala vyhnat princezna Orsini (des Ursins).“ Státní rada, o níž je řeč k roku 1721, tedy nemá nic společného s radou roku 1700.
3. *Ediční poznámka:* Nejvyšším hofmistrem (mayordomo mayor) Karla II. byl v roce 1700 vévoda z Mediny Sidonie (1699–1701), jak Saint-Simon uvádí níže; markýz z Villafrancy (Fadrique de Toledo Osorio, 1635–1705) zastával tento úřad až od roku 1701 u Filipa V. Roku 1700 předsedal Italské radě.
4. *Ediční poznámka:* Hrabě z Oropesy ztratil moc v květnu–červnu 1699, po madridském „vzbouření koček“ (motín de los gatos).
5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Ve Francii se tehdy státním radům říkalo „radové krále v jeho radách“. Viz poznámku II na konci I. svazku tohoto vydání Saint-Simona.

tého rouna, bývalý místokrál Navarry, Aragonie a Katalánska, kde jsme ho viděli řádně poraženého na řece Ter panem z Noailles a pak ještě panem z Vendôme za obléhání Barcelony, nakonec místokrál Sicílie. Zemřel po mnoha letech jako nejvyšší hofmistr a v tomto velkém úřadu ho vystřídal jeho syn, což je ve Španělsku velmi vzácné. Budu mít ještě nejednou příležitost o něm mluvit.

Vévoda z Mediny Sidonie (don Juan de Guzmán), nejvyšší hofmistr krále.

Hrabě z Benaventu (don Francisco Antonio Pimentel), sumiller de corps.

Tito dva poslední, stejně jako kardinál Portocarrero, dostali později řád Svatého Ducha. Benavente byl hlavou rodu Pimentelů.

Don Luis Fernández Boccanegra, kardinál Portocarrero, povýšený na kardinála Klementem IX. (5. srpna 1669) ve třiceti osmi letech[6] a později arcibiskup toledský, byl velký muž, celý bělovlasý, dosti tělnatý, dobrého vzhledu, s úctyhodným výrazem a celou postavou vznešenou a majestátní, čestný, zdvořilý, upřímný, nenucený, rychle mluvící, s velkou poctivostí, velikostí a vznešeností. Rozum dobrý a přímý, ale duch a schopnosti velmi průměrné, zarputilá paličatost, dosti politický, výtečný přítel, nesmiřitelný nepřítel; velká láska ke svému rodu a všem příbuzným, chtěl všechno dělat a všemu vládnout, zapálený ve všem, co chtěl, a k tomu všemu zbožný, povýšený a pyšný; a ačkoli velký stoupenec Rakouska, byl nepřítelem královny i všech jejích lidí, a to otevřeně.[7]

Admirál, oddaný vlastnímu prospěchu, s mnoha duchem, světáctvím a talenty, ale ve všech ohledech se špatnou pověstí, byl mužem ve Španělsku nejvíce oddaným královně.

San Esteban měl mnoho ducha a schopností a dosti přímosti, byl nesmírně zběhlý ve světě a u dvora a míval často velmi svobodné a velmi zábavné řeči a odpovědi, byl jemného, mírného a přívětivého ducha, bez jakékoli nenávisti a mstivosti, se zbožností pevnou a skrytou, málo nebo vůbec nepřipoutaný ke španělským etiketám a zásadám. Otevřeně přiznával svou krajní vášeň pro svou rodinu a i pro nejvzdálenější příbuzné. Celkem vzato to byl státník. Jeho syn byl španělským zplnomocněncem v Cambrai, pak vychovatelem a prvním ministrem neapolského krále, rytířem Svatého Ducha, a nyní je ve Španělsku předsedou řádů a velkým podkoním krále. Otec zemřel jako nejvyšší hofmistr královny Savojské.[8]

6. *Ediční poznámka:* Kardinál Luis Manuel Fernández de Portocarrero se narodil 8. ledna 1635; při povýšení 5. srpna 1669 mu tedy bylo 34 let, nikoli 38. Arcibiskupem toledským byl v letech 1677–1709.
7. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz v poznámkách na konci svazku portréty hlavních osobností Španělska (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 3, č. I).
8. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Marie Luisa Savojská, první manželka Filipa V. *Ediční poznámka:* Francisco de Benavides (1645–1716) byl nejvyšším hofmistrem královny Marie Luisy od roku 1703, v srpnu 1714 byl však pro stáří a nemoci penzionován a zemřel 22. srpna 1716 již bez tohoto úřadu. Jeho syn Manuel de Benavides y Aragón byl skutečně zplnomocněncem na kongresu v Cambrai a později hofmistrem a prvním ministrem Karla Neapolského.

Veragua, nekonečně duchaplný, byl schopný muž, ale špinavě lakomý, málo odvážné duše, a nikdo mu nedůvěřoval; byl tehdy místokrálem na Sicílii.

Villafranca, hlava rodu Toledo, byl muž sedmdesátiletý,[9] Španěl do morku kostí, připoutaný ke španělským zásadám, zvykům, mravům a etiketám až do poslední maličkosti; odvážný, hrdý, pyšný, přísný, prosycený ctí, statečností, poctivostí a ctností, postava jako ze starých časů, všeobecně milovaný, vážený a ctěný, bez jakýchkoli nepřátel, velmi ctěný a milovaný lidem, a — navzdory tomu, co o něm vzápětí povím — průměrného ducha.

Arias vystoupil na tento vysoký stupeň státního rady, osobní *non plus ultra* Španělska, svým duchem širokým, přesným, jasným, schopným, pevným a smělým. Byl to pravý státník, velmi španělský ve svém vkusu a ve všech svých způsobech, velmi dobrý člověk, který velmi miloval spravedlnost, a ve všem velký nepřítel všech křivých cest, a přísných mravů.[10]

Ubilla byl člověk nízkého původu, jako všichni, kdo zastávají přední sekretariáty ve Španělsku. Do Univerzálního sekretariátu[11] se dostal tím, že se vyznamenal na různých důležitých místech. Měl ducha poddajného, zdvořilého, bystrého, jemného, a přitom pevného a jasného, a viděl jasně, s velkou schopností a pronikavostí v záležitostech, byl bezúhonný na člověka vychovaného v takových úřadech, a oddaný výhradně blahu, velikosti a zachování monarchie.

Zapomněl jsem na starého Manceru z rodu Toledo, který byl vyslancem v Benátkách a v Německu, pak místokrálem Nového Španělska, po návratu nejvyšším hofmistrem královny matky a nakonec státním radou.

Byl to rovněž muž jako ze starých časů, v mravech, ctnosti, nezištnosti, věrnosti a oddanosti svým povinnostem, s opravdovou a stálou zbožností, aniž by to bylo znát, mírný, přístupný, zdvořilý, dobrý, s přísností a láskou ke všem španělským etiketám. Byl to muž, který všechno vážil s úsudkem a rozlišováním, a když se jednou rozumem rozhodl pro nějakou stranu, byl jí věrný za všech okolností; učený, velmi duchaplný a nejčestnější muž ve Španělsku.

Kromě této státní rady, kterou jsem neuspořádal přesně podle pořadí ani jsem nemluvil o všech jejích členech, bylo ještě několik velmožů, jejichž vysoké úřady nedovolovaly, aby se bez nich rozhodovalo o něčem tak důležitém pro monarchii. Takovými byli vévoda z Mediny Sidonie, hlava rodu Guzmánů, nejvyšší hofmistr krále; hrabě z Benaventu, hlava rodu Pimentelů, sumiller de corps; don Fernando de Moncada, zvaný de Aragón, vévoda z Montalta, předseda Aragonské rady a Rady Indií; don Nicolás Pignatelli, vévoda z Monteleonu, rytíř Zlatého rouna, bývalý místokrál Sardinie a jeden z největších velmožů Neapolského a Sicilského království; a

9. *Ediční poznámka:* Fadrique de Toledo Osorio, 7. markýz z Villafrancy, se narodil 27. února 1635; roku 1700 mu tedy bylo asi 65 let.
10. *Vysvětlivka:* Manuel Arias y Porres, guvernér Kastilské rady, později arcibiskup sevillský (1702) a kardinál (1713).
11. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Do univerzálního sekretariátu, jakéhosi státního ministerstva.

markýz z Villeny neboli vévoda z Escalony pro své vzácné zásluhy a vysoké úřady, jimiž prošel.

Medina Sidonia[12] byl muž velmi dobře urostlý, asi šedesátiletý, jemuž nechyběl duch, pravý dvořan, úslužný, přívětivý, pilný, velmi povýšený, velmi pyšný; zároveň velmi zdvořilý, štědrý, okázalý, ctižádostivý až přespříliš a poctivosti nepříliš svazující, zkrátka z těch mužů, jimž nechybí nic, aby se u dvorů prodrali a dosáhli cíle; a velký stoupenec Rakouska. Byl hlavou rodu Guzmánů.

Benavente, velmi dobrák a nejlepší z lidí, bez ducha, bez jakéhokoli talentu, ale plný cti, přímosti, poctivosti a zbožnosti.

Montalto, muž duchaplný, odvážný, schopný a pochybné věrnosti, ale který věděl víc než kdokoli jiný, velmi prorakouský, hluboký ve svých záměrech i cestách, na nějž všichni hleděli, ale nikdo mu nedůvěřoval.

Monteleón, Ital až do morku kostí a stejně tak prorakouský, totiž plný ducha, rozumu, záměrů, a v případě potřeby i proradnosti, s velkými schopnostmi a velmi příjemným zevnějškem, ale příliš známý, než aby se mu kdo odvážil cokoli svěřit nebo aby se na něj dalo kdy spoléhat.

Oženil se s vnučkou a dědičkou oné vévodkyně z Terranovy, která byla camarera mayor královny, dcery Monsieura, a působila jí tolik trápení, až si ji královna nakonec dala odejmout, což ve Španělsku nemá obdoby; a to ho učinilo vévodou z Terranovy.[13]

Escalona, který však obvykleji nosil jméno Villena, byl ctností, ctí, poctivostí, věrností, loajalitou, statečností, zbožností, samým starým rytířstvím — myslím tím rytířství slavného Bayarda, a ne rytířství románů a romantiků. Vedle toho mnoho ducha, rozumu, jednání, hrdosti a citu, bez chvástavosti a bez arogance, zdvořilost, ale s velkou důstojností, a zásluhou, a nikoli uzurpací, doživotní diktátor svých přátel, své rodiny, svého příbuzenstva a svých spřízněných rodů, kteří a které se všichni kolem něj shromažďovali. K tomu mnoho četby, vědění, přesnosti a úsudku v duchu, bez paličatosti, ale s pevností, velmi nezištný, stále zaměstnaný, s krásnou knihovnou a ve styku s mnoha učenci ve všech zemích Evropy, připoutaný ke španělským etiketám a způsobům, aniž by byl jejich otrokem; jedním slovem muž prvořadých zásluh, s nímž se díky tomu vždy počítalo, jejž milovali a ctili mnohem víc pro to než pro jeho vysoké úřady, a který měl to štěstí, že na něm neulpěla žádná skvrna z jeho vojenských nezdarů v Katalánsku.[14]

12. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Další pasáž, kterou předchozí vydavatelé vypustili.
13. *Ediční poznámka:* Nicolò Pignatelli, vévoda z Monteleonu (1648–1730), se roku 1679 oženil s Giovannou Pignatelli, dědičkou Monteleonu a Terranovy a vnučkou vévodkyně z Terranovy. Ta byla camarera mayor královny Marie Luisy Orleánské (dcery Monsieura) v letech 1679–1680, kdy byla na královnino přání nahrazena.
14. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Saint-Simon se k markýzi z Villeny vrací v době svého vyslanectví ve Španělsku, avšak aniž by tento portrét opakoval, který si jistě zasloužil být zachován. *Ediční poznámka:* Juan Manuel Fernández Pacheco, 8. markýz z Villeny (1650–1725), byl poražen

Konečně Villagarcía, který nebyl ani grandem, ani státním radou, ale byl Guzmán,[15] místokrál Valencie, muž velmi duchaplný a nadaný, který byl tehdy v Madridu, blízký příbuzný a důvěrný přítel několika státních radů.[16]

Villafranca byl jedním z prvních, komu se otevřely oči pro jedinou stranu, kterou mohli zvolit, aby zabránili rozkouskování monarchie a zachovali si tím sami veškerou svou osobní velikost, když zůstanou poddanými tak velkého krále, který by, podrží-li všechny části tolika rozsáhlých států, mohl udílet tytéž úřady, tatáž místokrálovství a tytéž milosti: pomyslel tedy na to, aby celé dědictví připadlo druhému synovi jediného syna královny, sestry španělského krále. Svěřil se s tím jakoby opatrně Medinovi Sidonii, ačkoli ten nebyl v radě, ale pro svůj úřad a ducha měl velkou váhu a přízeň, a byl s ním ve zvláštním spojení. Ten, který si ho vážil a věděl, že je stejně prorakouský jako on sám, ale který byl ovládán svým zájmem, a tedy se nade všechno bál rozkouskování monarchie, se připojil k Villafrancovu názoru a svým duchem a svými důvody ho v něm ještě utvrdil. Tyto důvody byly jasné: moc Francie byla velká a měla v Evropě velkou pověst, sousedila se Španělskem po moři i po souši ze všech stran, a byla tedy v postavení, aby ho mohla úspěšně a rychle napadnout nebo podpořit, přímo hraničila s Nizozemím a byla jinak s to udržet Milánsko, Neapol a Sicílii proti slabému císaři, který nesousedil s žádnou z těchto zemí, byl od všeho vzdálen a pro nějž byla pevninská část Španělska zcela mimo dosah, zatímco pro Francii byla ze všech stran na dosah ruky. Sdělili svou myšlenku Villagarcíovi a Villenovi, kteří se k ní hned připojili. Pak usoudili, že je třeba získat San Estebana, který byl nejlepší hlavou rady: Villena byl jeho švagrem, manželem jeho sestry,[17] a jeho důvěrným přítelem; Villagarcía s ním byl také velmi zadobře; ujali se toho a uspěli.

Tu tedy máme pět velmi významných mužů odhodlaných dát svou korunu jednomu z našich princů. Radili se mezi sebou a usoudili, že nemohou nic podniknout bez autority kardinála Portocarrera, který měl obojí: váhu v radě, kde byl první, a váhu ve věcech svědomí díky své církevní hodnosti. Otevřená a vzájemná nenávist mezi královnou a jím v nich vzbuzovala dobrou naději. Byl navíc důvěrným přítelem Villafrancy a celého rodu Toledo. Villafranca se ujal toho, že ho oťukne a pak s ním promluví; a učinil to tak dobře, že si ho zcela zajistil. To vše se dělo, aniž by král nebo kdokoli ve Francii na něco takového vůbec pomyslel, a aniž by o tom Blécourt měl nejmenší tušení; dělali to Španělé, kteří neměli ve Francii žádné spojení, a Špa-

u Torroelly na řece Ter roku 1694; místokrálem Sicílie byl od roku 1701, nejvyšším hofmistrem Filipa V. od roku 1713 až do smrti.

15. *Ediční poznámka:* Markýzem z Villagarcíi byl Antonio Domingo de Mendoza Caamaño y Sotomayor (1638–1714), bývalý vyslanec ve Francii a v Benátkách; Saint-Simonovo zařazení k rodu Guzmánů jsme neověřili.
16. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Konec druhé pasáže vypuštěné v předchozích vydáních.
17. *Ediční poznámka:* Villenova první manželka María Josefa de Benavides (1662–1692) byla dcerou 8. hraběte ze San Esteban, a tedy sestrou Franciska de Benavides.

nělé z velké části velmi prorakouští, kteří však měli raději celistvost své monarchie a svou vlastní velikost a osobní postavení než rakouský dům, jenž na rozdíl od Francie nebyl s to udržet onu a zachovat ta druhá. Cítili však dvě velké obtíže: tak slavnostní a tak opakovaná zřeknutí naší královny v pyrenejském míru a v její svatební smlouvě s králem, a přirozený odpor jejich krále k tomu, aby o dědictví připravil svůj vlastní rod, v jehož zbožňování byl vychován a v němž sám celý život žil, a připravil ho o ně ve prospěch rodu nepřátelského a odvěkého soupeře toho jeho. Tuto druhou překážku podle nich nemohl odstranit nikdo jiný než kardinál Portocarrero skrze soudnou stolici svědomí.

Pokud jde o překážku zřeknutí, Villafranca přednesl názor, který veškerou obtíž přeťal. Vyslovil totiž mínění, že zřeknutí Marie Terezie jsou dobrá a platná, pokud mají jen ten účinek, kvůli němuž byla vyžadována a poskytnuta; že tímto účinkem bylo zabránit, pro klid Evropy, aby se koruny Francie a Španělska spojily na jedné hlavě, jak by se bez tohoto moudrého opatření stalo v případě, že by dědictví připadlo dauphinovi; ale že nyní, když má tento princ tři syny, z nichž druhý může být povolán ke španělské koruně, zřeknutí královny, jeho babičky, pozbývají platnosti, protože už nemají účinek, pro nějž jedině byla učiněna, nýbrž jiný, pro klid Evropy zbytečný a sám o sobě nespravedlivý, neboť o dědictví připravují soukromého prince bez zemí, a přece legitimního dědice, aby jím obdařila ty, kdo nejsou dědici ani nemají oproti synovi Francie žádný právní nárok; účinek navíc, který nevede k ničemu menšímu než k rozptýlení a úplnému zničení monarchie, k jejímuž zachování byla ta zřeknutí učiněna. Toto proslulé mínění všichni schválili a Villafranca se ujal toho, že je přednese v plné radě. V tajemství tedy byli zatím jen Portocarrero, Villafranca, Villena, San Esteban, Medina Sidonia a Villagarcía. Usoudili právem, že musí být mezi nimi neporušitelně zachováno, dokud kardinál nepřesvědčí krále. Obtíže toho byly krajní.

Kromě oné nezměrné a vrozené vášně španělského krále pro velikost rakouského domu učinil král závěť ve prospěch arcivévody o všem, co na světě vlastnil. Bylo ho tedy třeba přimět, aby zničil své vlastní dílo, mistrovské dílo svého srdce, útěchu nad předčasným koncem své časné velikosti, kterou zanechával svému rodu a zakládal tak po příkladu Karla V. jeho novou větev; a na tomto zničení naroubovat pro dům francouzský, odvěkého soka a nepřítele domu rakouského, touž velikost, totéž rozdělení, jaké učinil pro svůj; což znamenalo zničit ho vlastníma rukama, pokud to jen bylo možné, a obohatit jeho nepřítele jeho kořistí a všemi korunami, které rakouský dům nahromadil na hlavě své starší linie.

Bylo třeba bojovat proti veškerému vlivu a moci královny, tak pevně ustaveným, a královna byla navíc znovu rozhořčena proti Francii, která nechtěla, aby Harcourt vyslechl cokoli z její strany prostřednictvím admirála. Zkrátka to byla osnova, kte-

rou bylo třeba spřádat před očima hraběte Harracha, císařova vyslance,[18] který měl svou kliku dávno vytvořenou a oči dobře otevřené.

Ať byly tyto překážky jakékoli, velikost jejich cíle jim dodala odhodlání. Začali útokem na královnu autoritou rady, která se tak mocně připojila k hlasu veřejnosti proti přízni a loupežím Berlepschové, její oblíbenkyně, že se tato Němka neodvážila čelit náporu při úpadku, v němž viděla španělského krále, a byla ráda, že si může odvézt do Německa poklady, které nabyla, aby se nevystavovala událostem převratu v zemi, kde byla tak nenáviděna; a odvezla s sebou svou dceru, pro niž posledním úsilím královnina vlivu bylo, že jí vymohla písemný slib španělského krále, že kdokoli si ji vezme, dostane řád Zlatého rouna. Berlepschová pak spěšně odjela, projela Francií a uchýlila se tak, že o ní už nikdo neslyšel.[19] To byl rozhodující tah.

Královna, dobrá a málo schopná, nedokázala sama ze sebe nic vytěžit. Vždy potřebovala někoho, kdo by ji ovládal. Berlepschová, aby nad ní mohla pohodlně vládnout, dobře dbala, aby se k ní nikdo nepřiblížil, takže královna, zbavená této oblíbenkyně, zůstala bez rady, bez pomoci a bez vlastních prostředků, a času bylo podle všeho příliš málo, aby se jí jiná stačila zmocnit natolik, aby mohla po zbytek králova života působit obtíže. Aby si v tomto ohledu definitivně uvolnila ruce, rada, opět ve shodě s veřejností, která sténala pod tíhou Němců prince Darmstadtského, již ovládali Madrid a okolí, provedla ještě jeden silný tah: dala princi poděkovat a tento pluk rozpustit. Tyto dvě rány, a tak rychle po sobě, královnu zdrtily a vyřadily ji na celý zbytek králova života. Portocarrero, Villafranca a San Esteban, jediní tři státní radové zasvěcení do tajemství, obratně přiměli ostatní, aby vyhnali Berlepschovou a prince Darmstadtského, k čemuž se většina z nich odhodlala z nenávisti ke královně a k jejím dvěma pravým rukám; a těch několik, kdo jí byli oddáni, jako admirál z klikaření a Veragua z politiky, bylo strženo s sebou a naučilo se od královny tiše odstupovat pro stav, do něhož ji tato změna uvrhla. Když byly tyto dva velké kroky učiněny, San Esteban, který se od kardinála nevzdálil ani na okamžik, dokud tato velká záležitost nebyla dokonána, ho popohnal k další ráně, bez níž nevěřili, že by bylo možné cokoli úspěšně podniknout. Šlo o to dát vyhnat králova zpovědníka, kterého mu dala královna a který byl horlivým stoupencem Rakouska.

Kardinál zvolil čas a opatření tak dobře, že zasáhl dvakrát: zpovědník byl propuštěn a Portocarrero dal králi jiného, o němž si byl jist, že ho přiměje říkat a dělat všechno, co bude chtít.[20] Tehdy držel španělského krále skrze soudnou stolici svědomí, která na něj měla tím větší moc, že začínal hledět na věci tohoto světa už jen

18. *Vysvětlivka:* Alois Tomáš Rajmund, hrabě z Harrachu, císařský vyslanec v Madridu v letech 1697–1700 (syn dřívějšího vyslance Ferdinanda Bonaventury).
19. *Ediční poznámka:* Hraběnka Berlepschová odjela ze Španělska do Německa 31. března 1700. Princ Jiří Hesensko-Darmstadtský zůstal místokrálem Katalánska až do roku 1701; rozpuštění jeho pluku v Madridu jsme nezávisle neověřili.
20. *Ediční poznámka:* Zpovědníkem Karla II. se roku 1698 stal Froilán Díaz místo Pedra Matilly, který byl královninou kreaturou. Díaz byl pak v roce 1700 z podnětu generálního inkvizitora

ve světle onoho strašného plamene, jenž se zapaluje umírajícím. Portocarrero nechal zpovědníka trochu zakotvit, a když usoudil, že stav španělského krále ho činí schopným vyslechnout srovnání domu francouzského s rakouským, napadl kardinál, stále podepíraný a poučovaný San Estebanem, španělského krále vší autoritou, kterou mu dávala jeho hodnost, jeho součinnost se zpovědníkem a mínění oněch několika osob, jež byly do tajemství zasvěceny, tak málo početných, ale tak předních, a k nimž důležitost věci a okolnosti nedovolovaly přibrat další. Tento panovník, vyčerpaný nemocemi, jehož zdraví, slabé po celý život, učinilo jeho ducha málo rázným, tlačený tak velkými časnými důvody a vyděšený tíhou duchovních, upadl do podivných rozpaků. Nesmírná láska k jeho rodu, odpor k jeho sokovi, tolik zemí a mocí, jež měl odevzdat jednomu či druhému, jeho nejdražší a až dosud nejvíce živené city, jeho vlastní dílo ve prospěch arcivévody, které měl zničit pro velikost rodu odjakživa nepřátelského, věčná spása, spravedlnost, naléhavý zájem jeho monarchie, přání jediných ministrů a předních velmožů, s nimiž se až dosud dalo bezpečně radit, žádný stoupenec Rakouska, který by ho v tomto boji podpořil; kardinál a zpovědník, kteří na něj neustále naléhali mezi těmito radami, z nichž žádnou nemohl mít za podezřelou, nikdo, kdo by měl spojení ve Francii nebo s jakýmkoli Francouzem, nikdo, kdo by nebyl rodilý Španěl, nikdo, kdo by mu dobře nesloužil, nikdo, u něhož by kdy poznal nejmenší odcizení vůči rakouskému domu, naopak u několika z nich velkou oddanost k němu: nebylo třeba méně, aby byl uvržen do nejistoty tak velké, že nevěděl, k čemu se rozhodnout. Nakonec, kolísaje, nerozhodný, rozpolcený sám v sobě, neschopen už snášet tento stav, a přesto neschopen se rozhodnout, pomyslel na to, že se poradí s papežem jako s věštírnou, s níž nemůže chybit; rozhodl se tedy složit do jeho otcovského lůna všechny své nepokoje a řídit se tím, co mu poradí. Navrhl to kardinálovi, který souhlasil, přesvědčen, že papež, tak nestranný a tak osvícený, jak se ukázal od té doby, co řídil církev, a navíc tak nezištný a zbožný, jaký byl, se vysloví pro spravedlivější stranu.

Toto rozhodnutí španělskému králi nesmírně ulevilo; utišilo jeho prudké nepokoje, které silně doléhaly i na jeho zdraví, a to se trochu vzpamatovalo. Napsal tedy papeži velmi obšírně a spolehl se na kardinála, že dá dopis doručit přímo a s veškerým tajemstvím, jaké vyžadoval. Tehdy bylo nutné zasvětit do tajemství Ubillu. Tento ministr, takový, jak jsem ho vylíčil podle těch, kdo ho dobře znali a kdo s ním žili ve společném řízení všech záležitostí, snadno přistoupil na záměry příznivé Francii. Shledal je už tak dobře domluvené, tak chráněné před všemi vnitřními námitkami díky odstavení královny a přípravy kolem nich tak pokročilé, že se poctivě připojil k velmožům, kteří byli v tajemství a kteří tak získali dobrou hlavu a ministerstvo, jehož působnost se vztahovala na celou monarchii a bez něhož by se sotva mohli obejít. Papež dostal dotaz španělského krále přímo a nenechal ho čekat na

zatčen v souvislosti s tzv. aférou posedlosti krále. Saint-Simonovo zjednodušené líčení odpovídá dobové představě v Paříži.

odpověď a své rozhodnutí. Odepsal mu, že protože je sám stejně blízko jako Jeho Katolické Veličenstvo tomu, aby šel skládat účty svrchovanému pastýři všeho stáda, které mu svěřil, má stejně velký a naléhavý zájem jako Jeho Veličenstvo dát mu radu, za kterou by pak nemohl být kárán; ať uváží, jak málo se má nechat dojímat zájmy rakouského domu ve srovnání se zájmy své věčnosti a s oním strašným účtem, který se tak brzy chystá skládat svrchovanému soudci králů, jenž nepřijímá výmluvy a nehledí na osobu. Že sám dobře vidí, že dauphinovy děti jsou pravými, jedinými a legitimními dědici jeho monarchie, což vylučuje všechny ostatní, a že za jejich života a za života jejich potomstva arcivévoda, jeho potomstvo i celý rakouský dům nemají žádné právo a jsou zcela cizí. Že čím nesmírnější je dědictví, tím strašnější se mu na Božím soudu stane nespravedlnost, které by se v něm dopustil; že je tedy na něm, aby nezanedbal žádné z opatření a kroků, které mu může vnuknout veškerá jeho moudrost, aby učinil spravedlnost tomu, komu ji dluží, a aby zajistil, pokud je to jen možné, celé své dědictví a celou svou monarchii jednomu ze synů Francie. Tajemství dotazu i odpovědi Inocence XII. bylo tak hluboce pohřbeno, že se o něm vědělo až poté, co byl Filip V. ve Španělsku.[21]

21. *Ediční poznámka:* Karel II. se na Inocence XII. skutečně obrátil a papež se vyslovil pro nárok Bourbonů; přesné datum dotazu i odpovědi se nám zjistit nepodařilo (papež zemřel 27. září 1700). Závěť ve prospěch vévody z Anjou podepsal Karel II. 2. října 1700 a zemřel 1. listopadu 1700.

Kapitola druhá

Mezitím byl španělský král bedlivě střežen a zblízka sledován, neboť kardinál doufal, že ho připraví k dokonalé a rychlé poslušnosti vůči rozhodnutí, na něž čekal, takže když dorazilo, zbývalo už jen překonat bezmocné zbytky odporu a doopravdy se dát do díla. Ubilla, spojený s těmi, kdo byli v tajemství, sepsal novou závěť ve prospěch vévody z Anjou a opatřil ji odůvodněními a ustanoveními, která se všem nezaujatým duchům zdála tak plná spravedlnosti, prozíravosti, síly a moudrosti; a ta se stala tak veřejně známou, že o ní zde nebudu říkat nic víc. Když ji státní radové zasvěcení do tajemství dokončili prozkoumávat, přinesl ji Ubilla španělskému králi spolu s onou předchozí, učiněnou ve prospěch arcivévody; ta byla jím spálena v přítomnosti španělského krále, kardinála a zpovědníka, a druhá hned podepsána španělským králem a o chvíli později, když byla zapečetěna, ověřena na vnější straně podpisy kardinála, Ubilly a několika dalších.[1] Když to bylo hotovo, měl Ubilla se stejným utajením připraveny potřebné rozkazy a výnosy pro různé země podléhající španělské koruně. Tvrdí se, že tehdy dali opatrně sondovat našeho krále, aniž se však odvážili svěřit celé tajemství Castel dos Riosovi, a že to byl předmět oné tak zvláštní audience, že nemá obdoby, z níž vyslanec vyloučil Torcyho, jemuž ani předtím, ani potom neřekl ani slovo o věci, kterou měl s králem projednat o samotě.

Krajní stav španělského krále se ukázal teprve několik dní po podpisu závěti. Kardinál, s pomocí předních z tajemství, kteří měli dva velké úřady, a hraběte z Benaventu, který měl třetí, jímž byl pánem králova bytu a komnaty, bránil královně pod různými záminkami, aby se k němu v posledních dnech přiblížila. Benavente nebyl v tajemství, ale byl přítelem předních z oněch několika, kdo v něm byli, a snadno se dal ovládat, takže udělal všechno, co chtěli.

Počítali s ním tak jistě, že ho dali uvést do závěti, aby jako španělský grand vstoupil do junty, kterou závěť zřizovala k vládě do příchodu nástupce; a věděl také, že závěť je hotova, aniž by však věděl, co obsahuje. Nastával čas promluvit v radě. Z osmi, kdo v ní zasedali, byli v tajemství jen čtyři: Portocarrero, Villafranca, San Esteban a Ubilla. Ostatní čtyři byli admirál, Veragua, Mancera a Arias. O ty dva poslední

1. *Ediční poznámka:* Závěť ve prospěch vévody z Anjou je datována 2. října 1700 (v literatuře se uvádí i 3. října). Zpráva o spálení dřívější závěti v přítomnosti krále je jen tradicí; dřívější dochovaná dispozice byla ve prospěch bavorského kurprince Josefa Ferdinanda (zemřel 1699), existenci formální závěti ve prospěch arcivévody jsme nedoložili.

se nestarali, ale admirálova oddanost královně, Veraguova malá věrnost a obtížnost přimět je zachovat tak důležité tajemství stále odkládaly až do úplně posledních dnů španělského krále přistoupení k hlasování v radě o nástupnictví.

Nakonec, když král mohl každým okamžikem skonat, když byla učiněna všechna možná opatření a nebylo se skoro čeho bát, že by se tito dva státní radové, sami a bez opory i důvěry kohokoli, a s královnou v opuštění, odvážili prozradit tajemství, které mělo být tak brzy odhaleno, a to pro sebe tak zbytečně, svolal kardinál radu a předložil jí hned k poradě velkou záležitost nástupnictví. Villafranca dostál slovu a pronesl s velkou silou své mínění tak, jak je uvedeno výše. San Esteban ho s autoritou následoval. Admirál a Veragua, kteří viděli, že věc je předem domluvená, se neodvážili odporovat. Druhý z nich se staral jen o svou kariéru, které nechtěl vystavit nebezpečí v tak kritických chvílích a za současné bezmocnosti vídeňského dvora pro jeho vzdálenost, a týž důvod zadržel admirála navzdory jeho oddanosti královně. Mancera, čestný muž, který chtěl jen dobro, ale byl vyděšen, že má okamžitě zaujmout stanovisko ve věci takové důležitosti, požádal o dvacet čtyři hodiny na rozmyšlenou, po nichž hlasoval pro Francii. Arias, jemuž to o něco dříve pošeptali do ucha, se k tomu hned připojil. Ubilla, když kardinál vyslovil svůj názor a uzavřel, sepsal přímo na stole ono proslulé usnesení; podepsali je a přísahali, že zachovají neporušitelné tajemství, dokud po smrti krále nepřijde čas jednat podle toho, co mezi sebou právě rozhodli. A skutečně, ani admirál, ani Veragua se neodvážili z toho cokoli prozradit, a sám admirál zůstal v této věci neproniknutelný i pro královnu a hraběte Harracha, kteří se nikdy nedozvěděli, zda rada přijala nějaké rozhodnutí. Velmi brzy nato španělský král zemřel, v den Všech svatých, v týž den, kdy se před čtyřiceti dvěma lety narodil; zemřel, pravím, ve tři hodiny odpoledne v madridském paláci.[2]

Na zprávy o umírajícím stavu španělského krále, o nichž Blécourt velmi pečlivě informoval krále, dal král markýzi z Harcourtu rozkaz, aby byl připraven jet shromáždit armádu u Bayonne, pro niž byla učiněna všechna potřebná opatření; a Harcourt odjel 23. října s plánem zmocnit se míst na této hranici, jako Fuenterrabía a dalších, a vstoupit tudy do Španělska. Guipúzcoa patřila podle rozdělovací smlouvy Francii; až potud tedy nebylo co namítat. Protože se všechno náhle změnilo, nevím, jaké byly plány po podrobení této malé provincie. Ale zatímco Harcourt obstarával královy záležitosti, využil situace a obstaral své vlastní. Beuvron, jeho otec, byl v mladých letech s paní z Maintenon víc než zadobře. Díky tomu se jeho sestra, vévodkyně z Arpajonu, stala první dvorní dámou paní dauphiny Bavorské, když přijela z Languedocu, kde žila dvacet let, kvůli jednomu sporu před královskou radou, a

2. *Ediční poznámka:* Karel II. se narodil 6. listopadu 1661, nikoli o Všech svatých, a zemřel 1. listopadu 1700 mezi druhou a třetí hodinou odpoledne, pět dní před svými devětatřicátými narozeninami — nikoli ve dvaačtyřiceti letech.

to aniž by ona, její bratr či kdokoli z jejich lidí na něco takového vůbec pomysleli.[3] Viděli jsme, že paní z Maintenon na takové přátele nikdy nezapomínala.

To udělalo štěstí Harcourtovi, Villarsovi a mnoha jiným.

Harcourt toho dokázal využít jako muž nekonečně duchaplný a rozumný, jakým byl.

Dvořil se jí, jakmile se mohl uplatnit, a pěstoval tento vztah vždy tak, jako by od ní očekával všechno; a ačkoli s úsudkem klepal na správné dveře, vždy dával najevo, že nedoufá v nic jiného než skrze ni. Vyjednal si tedy jejím prostřednictvím podmínky, aniž by to král měl za zlé, a odjel s ujištěním, že nebude dlouho čekat na to, aby byl učiněn dědičným vévodou.[4] Dveře k pairství byly tehdy zcela zavřeny. Budu mít příležitost tuto příhodu vysvětlit jinde. Stát se vévodou bylo veškerou Harcourtovou ctižádostí. Byla taková, že dávno předtím, když byl v Calais, aby se s králem Jakubem přeplavil do Anglie, se nebál o tom mluvit nahlas. Blahopřáli mu, že velí podniku, jehož úspěch mu vynese maršálskou hůl. Nezaváhal a nahlas odpověděl, že jeho jediným cílem je být vévodou, a kdyby věděl jistě, že se stane maršálem Francie, ale nikdy vévodou, okamžitě by opustil službu a stáhl se domů.

Jakmile španělský král vydechl naposledy, šlo o otevření jeho závěti. Sešla se státní rada a vstoupili do ní všichni španělští grandi, kteří byli v Madridu. Zvědavost na velikost tak vzácné události, která se týkala tolika milionů lidí, přilákala celý Madrid do paláce, takže se v místnostech sousedících s tou, v níž grandi a rada otevírali závěť, lidé mačkali až k udušení. Všichni cizí vyslanci obléhali dveře.

Každý chtěl první znát volbu krále, který právě zemřel, aby o ní první zpravil svůj dvůr. Blécourt tam byl jako ostatní, aniž by věděl víc než oni, a hrabě Harrach, císařův vyslanec, který doufal ve všechno a počítal se závětí ve prospěch arcivévody, stál naproti dveřím a docela blízko s vítězoslavným výrazem. Trvalo to dost dlouho na to, aby to vzbudilo netrpělivost. Nakonec se dveře otevřely a zase zavřely. Vévoda z Abrantes, muž velmi duchaplný, zábavný, ale obávaný, si chtěl dopřát potěšení oznámit volbu nástupce, jakmile viděl, že všichni grandi a rada s ní souhlasí a přijímají v souladu s ní svá usnesení. Jakmile se ukázal, byl obklopen. Rozhlížel se na všechny strany a vážně mlčel. Blécourt přistoupil, vévoda se na něj upřeně podíval, pak otočil hlavu a předstíral, že hledá, co měl skoro přímo před sebou. Toto počínání Blécourta překvapilo a bylo vyloženo jako špatné znamení pro Francii; pak náhle, dělaje, jako by hraběte Harracha dosud nezahlédl a jako by se mu teprve teď naskytl pohledu, nasadil radostný výraz, skočí mu kolem krku a řekne mu španělsky velmi nahlas: „Pane, s velkým potěšením…“ — a udělal pauzu, aby ho lépe objal — a dodal: „Ano, pane, s nesmírnou radostí na celý svůj život…“ — a zdvojnásobil ob-

3. *Ediční poznámka:* Catherine-Henriette d'Harcourt-Beuvron (1621–1701), vévodkyně z Arpajonu, byla sestrou markýze z Beuvronu, Harcourtova otce. Dvorní dámou dauphiny Marie Anny Bavorské se stala nejspíš roku 1684 po Anně z Richelieu; přesné datum jsme neověřili.
4. *Ediční poznámka:* Markýzát Thury byl povýšen na dědičné vévodství Harcourt v listopadu 1700; pairství získal Harcourt až roku 1709.

jímání, aby se opět zastavil, a pak dokončil: „...a s největším uspokojením se s vámi loučím a beru si sbohem s velmi vznešeným domem rakouským.“ Pak se prodere davem a všichni běží za ním, aby se dozvěděli, kdo je nástupcem.[5] Údiv a rozhořčení hraběte Harracha mu úplně zavřely ústa, ale v plné šíři se objevily na jeho tváři. Zůstal tam ještě několik okamžiků; nechal tam své lidi, aby mu přišli povědět novinky po skončení rady, a šel se zavřít domů ve zmatku tím větším, že se stal obětí objímání a kruté mystifikace poklony vévody z Abrantes.

Blécourtovi to stačilo. Běžel domů psát, aby vypravil kurýra. Když byl při tom, poslal mu Ubilla výtah ze závěti, který měl pohotově připravený, a Blécourt ho jen vložil do své zásilky. Harcourt, který byl v Bayonne, měl rozkaz otevírat všechny královy zásilky, aby mohl jednat podle zpráv a neztrácel čas čekáním na rozkazy dvora, které měl předem pro všechny předvídané případy. Blécourtův kurýr dorazil do Bayonne nemocný, takže Harcourt využil příležitosti a vypravil svého vlastního s rozkazem, aby doručil svému příteli Barbezieuxovi těch pár řádek, které napsal jak králi, tak jemu, dříve než donese Blécourtovu zásilku Torcymu. Byla to pozornost, kterou prokázal Barbezieuxovi, aby ho učinil nositelem této velké zprávy. Barbezieux ji přijal a okamžitě ji donesl králi, který byl tehdy ve finanční radě, v úterý ráno 9. listopadu.

Král, který měl jet střílet, odvolal hon, poobědval jako obvykle u malého stolu, aniž by cokoli dal znát na tváři, oznámil smrt španělského krále, za něhož vezme smutek, a dodal, že celou zimu nebudou u dvora žádná „apartmá“, komedie ani jiné zábavy; a když se vrátil do svého kabinetu, dal ministrům vzkázat, aby se ve tři hodiny dostavili k paní z Maintenon. Monseigneur se vrátil z honu na vlky; i on byl ve tři hodiny u paní z Maintenon. Rada tam trvala až po sedmé, načež král pracoval až do deseti s Torcym a Barbezieuxem společně. Paní z Maintenon byla po celou dobu rady přítomna a byla přítomna i práci, která po ní následovala. Nazítří ve středu byla ráno státní rada u krále jako obvykle, a po návratu z honu uspořádal král jinou, jako předchozího dne, u paní z Maintenon, od šesti večer téměř do deseti. Ať byli u dvora na přízeň paní z Maintenon sebevíc zvyklí, nebyli zvyklí vidět ji veřejně zasahovat do záležitostí, a překvapení bylo krajní, když se u ní konaly dvě formální rady, a to o nejvyšší a nejdůležitější poradě, jaká kdy byla za celé této dlouhé vlády i za mnoha jiných předložena.

Král, Monseigneur, kancléř, vévoda z Beauvilliers a Torcy — a tehdy nebylo jiných státních ministrů než tito tři poslední — byli jediní, kdo o této velké záležitosti rokovali, a s nimi paní z Maintenon, která ze skromnosti mlčela a kterou král přiměl říci svůj názor, když všichni vyslovili své mínění, kromě něj. Rozdělili se: dva pro setrvání u rozdělovací smlouvy, dva pro přijetí závěti.

5. *Vysvětlivka:* Vévodou z Abrantes byl Agustín de Láncaster y Sande Padilla (1639–1720). Jeho proslulý žert („s největším uspokojením se navždy loučím s velmi vznešeným domem rakouským“) zaznamenávají i španělští historikové.

První tvrdili, že je v sázce slovo, že není srovnání mezi rozmnožením moci a zemí spojených s korunou, zemí sousedících a tak nezbytných jako Lotrinsko, tak důležitých jako Guipúzcoa, jež je klíčem ke Španělsku, tak užitečných pro obchod jako toskánská místa, Neapol a Sicílie, a osobní velikostí jednoho syna Francie, jehož potomstvo, nanejvýš hned první generace, se stane španělským svým zájmem a tím, že nebude znát nic jiného než Španělsko, a bude na moc Francie stejně žárlit jako rakouští španělští králové. Že přijmout závěť znamená počítat s dlouhou a krvavou válkou, pro urážku porušení rozdělovací smlouvy a pro zájem celé Evropy postavit se kolosu, jakým by se Francie na čas stala, kdyby jí dovolili ujmout se tak rozsáhlého dědictví.

Že Francie, vyčerpaná dlouhou řadou válek, která od rijswijského míru neměla čas si oddechnout, není ve stavu se tomu vystavit; že Španělsko je v tom stavu už dávno; že přijetím by veškeré břemeno padlo na Francii, která by v neschopnosti unést tíhu všeho, co se proti ní spojí, musela ještě nést Španělsko. Že je to řetěz, jehož následky si nelze troufnout předvídat, ale které se v hrubých rysech ukazují takové, že veškerá lidská prozíravost jako by radila nevystavovat se jim. Že setrváním u rozdělovací smlouvy si Francie získá celou Evropu tímto dodrženým slovem a tímto velkým příkladem umírněnosti — ona, která měla celou Evropu na krku jen díky přesvědčení, jemuž její jednání dodalo věrohodnosti, o pomluvách tak úspěšně rozšiřovaných, že chce všechno pohltit a postupně vystoupit k všeobecné monarchii, kterou kdysi tolik vyčítali rakouskému domu, a o čemž by přijetí závěti už nedovolilo pochybovat, protože by to byl její velmi pokročilý stupeň. Že setrváním u rozdělovací smlouvy si získá důvěru celé Evropy, jejíž diktátorkou by se stala, čehož nemohla doufat dosáhnout svými zbraněmi; a že vnitřek království, obnovený dlouhým mírem, rozmnožený na úkor Španělska, s klíčem k nejžárlivější a nejobnaženější straně tohoto království a s klíčem k veškerému levantskému obchodu, a konečně s tak nezbytným zaokrouhlením o Lotrinsko, které spojuje Biskupství, Alsasko a Franche-Comté a osvobozuje Champagne, jež nemá žádné hranice, by vytvořil stát tak mocný, že by byl v budoucnu postrachem nebo útočištěm všech ostatních a v bezpečném postavení, aby mohl řídit všechny obecné záležitosti Evropy podle své vůle. Torcy otevřel toto mínění, aby vážil pro a proti a bez závěru, a vévoda z Beauvilliers ho mocně podpořil.

Kancléř, který se během celého tohoto výkladu zabýval výhradně tím, aby vystihl královu náklonnost, a který věřil, že ji konečně pronikl, promluvil potom.

Nejprve stanovil, že je na králově volbě, zda nechá rakouský dům podruhé se rozvětvit, s mocí jen o málo menší, než jakou měl od Filipa II. a jejíž sílu a moc jsme tak živě pocítili, nebo zda si tutéž výhodu vezme pro svůj dům; že tato výhoda je mnohem větší než ta, z níž rakouský dům vytěžil tak velké výhody, pro rozdíl v oddělenosti zemí obou větví, které si mohly pomáhat jen smluvenými diverzemi a které byly rozděleny cizími státy. Že jedna z nich neměla ani moře, ani obchod, že její

moc byla jen uzurpací, která vždy narážela na odpor ve svém vlastním lůně a často na otevřené vzpoury, a to v oné rozlehlé zemi Německu, kde sněmy vzdorovaly, jak jen mohly, a kde bylo možné bez nepatřičnosti podněcovat nespokojenost díky starému spojenectví Francie s německým tělesem; a pro vzdálenost Španělska dostávala tato větev pomoc jen s obtížemi, nemluvě o neklidu ze strany Turků, jejichž zbraně často učinily zbraně císařů pro Španělsko neužitečnými. Že dědičné země, jimiž mohl císař disponovat jako svým majetkem, nelze srovnávat ani s nejmenšími provinciemi Francie. Že toto posledně jmenované království, nejrozlehlejší, nejbohatší a nejmocnější ze všech v Evropě, bereme-li každý stát zvlášť, má tu výhodu, že nezávisí na mínění kohokoli a hýbe se celé jedinou vůlí svého krále, což činí jeho pohyby dokonale tajnými a naprosto rychlými; a navíc tu, že sousedí se Španělskem od jednoho moře k druhému a díky oběma mořím má obchod a loďstvo, je s to chránit loďstvo španělské a využít v budoucnu svého spojení se Španělskem pro obchod s Indiemi; a tedy sklízet z tohoto spojení plody mnohem stálejší, větší a jistější, než jaké mohl sklízet rakouský dům, který, zdaleka nemoha vzájemně počítat s přesnou pomocí, měl často potíže přepravit z jedné větve do druhé pouhé kurýry; kdežto Francie a Španělsko díky svému sousedství tvoří pro všechny tyto důležité výhody jedinou provincii a mohou kdykoli jednat bez vědomí všech svých sousedů. Že tyto výhody vyvažuje jen získání Lotrinska, pohodlné a jistě důležité, ale jehož držení by nijak nezvětšilo váhu Francie v obecných záležitostech, kdežto spojena se Španělskem by vždy měla převahu a byla by vysoko nad většinou mocností sdružených v aliancích, jejichž rozdílné zájmy nemohou učinit tato spojení trvalými jako zájem bratrů a téhož rodu. Že navíc, povznese-li se člověk z titulu nutnosti nad skrupuli o obsazení Lotrinska — odzbrojeného, bez hradeb a obklopeného, jaké je —, pak to, že ho nemáme, je ta nejmenší nevýhoda na světě, protože se ho vždy zmocníme při prvním válečném pohybu, jak se to dělá už tak dlouho, že se v takových případech nepozná rozdíl mezi ním a provincií království.

Pokud jde o Neapol, Sicílii a místa na toskánském pobřeží, stačí otevřít dějiny, aby člověk viděl, jak často jich naši králové byli pány, a s nimi i Milánska, Janova a jiných malých italských států, a s jakou zhoubnou a rychlou snadností je vždy ztratili. Že rozdělovací smlouva byla přijata z nedostatku naděje na něco lepšího, jakmile jsme se nechtěli vrhnout do výbojů; ale že kdo by ji přijal, mýlil by se, kdyby nepoznal nepřátelství tolika let obratné ruky, která ji sestavila, aby nám dala jména, a ne věci, nebo spíše věci nemožné udržet pro svou vzdálenost a vyčerpanost, které by byly dobré jen k tomu, aby strávily naše peníze, rozdělily naše síly a držely nás ve věčném omezení a v povijanu. Že pokud jde o Guipúzcou, je šalbou pokládat ji za klíč ke Španělsku; stačí se odvolat na nás samé, kteří jsme byli přes třicet let ve válce se Španělskem a vždy s to dobýt míst a přístavů této provincie, když král dobyl přece míst ve Flandrech, na Máze i na Rýně. Ale že strašlivá neúrodnost rozlehlé krajiny a obtížnost Pyrenejí vždy odváděly válku od této strany a dovolovaly dokonce i v

jejím nejprudším běhu jakýsi obchod mezi oběma hranicemi pod záminkou tolerance, aniž by se tam kdy spáchalo jakékoli nepřátelství. Že konečně místa na toskánském pobřeží budou vždy vydána na pospas pánovi Milánska, který se může v klidu a tajně připravit, náhle a po souši na ně udeřit a zmocnit se jich dřív, než dorazí pomoc po moři, která může vyplout jen z provensálských přístavů. Že pokud jde o nebezpečí mít francouzské španělské krále za nepřátele, jako byli ti z rakouského domu, tato totožnost nemůže nikdy nastat, protože nebudou z onoho domu, ale z domu francouzského, a nic, co by nebylo zájmem samotného Španělska, nebude nikdy jejich zájmem; naopak, jakmile bude totožnost rodu, bude totožnost zájmů, z nichž, abychom mluvili nyní jen o vnějších, ponížení císaře, omezení obchodu a růstu kolonií Angličanů a Holanďanů v Indiích vždy vytvoří tak velký společný zájem, že převáží všechny ostatní. Že pokud jde o vnitřní věci, stačí si vzít příklad z rakouského domu, jejž nic nedokázalo rozdělit od dob Karla V., ačkoli býval tak často plný domácích svářiků.[6] Že touha rozšířit se ve Flandrech je bod, který nejmenší zrnko moudrosti a politiky vždy podřídí všemu, co může přinést spojení dvou tak mocných a všude tak sousedících monarchií, jež nevede k ničemu menšímu než k tomu, aby se naše obohatila obchodem s Indiemi, a aby obě udávaly pohyb, váhu a časem i tón všem záležitostem Evropy; že tento zájem je tak velký a tak hmatatelný a příležitosti k rozkolu mezi dvěma králi téže krve samy o sobě tak nepatrné a ve srovnání s ním tak nicotné, že se rozkolu nelze rozumně obávat. Že je naděje, že král bude žít dost dlouho, aby toto spojení upevnil, a po něm Monseigneur mezi svými dvěma syny; že není menší důvod doufat v jeho pokračování u dvou bratří, tak jednotných a tak dávno utvrzených v těchto zásadách, které předají i bratrancům, což už ukazuje dlouhou řadu let; a že konečně, kdyby neštěstí dokázalo natolik přemoci všechen rozum, že by vznikly války, musí vždy být nějaký španělský král, a válka se povede mírněji a skončí vždy snáze a šťastněji s králem téže krve než s cizincem z rakouského domu.

Po tomto výkladu přešel kancléř k tomu, co se týkalo porušení rozdělovací smlouvy. Když připomněl, co v ní bylo podvodného, záludného a nebezpečného, tvrdil, že tvářnost věcí, zcela změněná oproti době, kdy byla podepsána, uvádí krále podle práva na svobodu, aniž by mohl být obviněn z porušení slova; že se touto smlouvou zavázal jen k tomu, co obsahovala; že se v ní nenajde žádné ustanovení o odmítnutí toho, co bude dáno vůlí španělského krále, a to vůlí čistou, bez žádosti, ba bez vědomí krále, a toho, co bude nabídnuto všeobecným přáním všech velmožů a národů Španělska; že první se již stalo a druhé podle všeho bude následovat; že odmítnout to proti veškerému zájmu, jak věřil, že prokázal, by nepřineslo důvěru těch, s nimiž byla rozdělovací smlouva podepsána, spíše jejich pohrdání a přesvědčení o bezmocnosti, které by je povzbudilo, aby se brzy pokusili oloupit Francii o to, co jí bylo dáno v tak velké vzdálenosti a tak nesnadné

6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Hádek.

k uhájení jen proto, aby jí to při první příležitosti vzali; a že Francie, zdaleka se nestávajíc diktátorkou Evropy díky tak podivné umírněnosti, kterou neomlouvá žádná spravedlnost, by získala pověst malomyslnosti, která by byla přičítána nebezpečím poslední války a vyčerpání, jež jí po ní zůstalo, a stala by se posměchem svých falešných přátel s mnohem větším důvodem, než jakým byli Ludvík XII. a František I. posměchem Ferdinanda Katolického, Karla V., papežů a Benátčanů pro svou vzácnou věrnost danému slovu a výslovným slibům, s nimiž zde nelze nic ani v nejmenším srovnávat; konečně, že připouští, že tak bohaté dědictví nebude získáno bez války, ale že je třeba mu také přiznat, že císař nesnese o nic pokojněji provedení rozdělovací smlouvy než provedení závěti; že k ní nikdy nechtěl svolit, že se všemožně pokoušel se jí postavit, že se zabývá jen odvody a spojenectvími; a že když už válka má být tak jako tak, je lepší ji vést s plnýma rukama a neukázat se před tváří světa nehodnými nejvyššího a nejméně tušeného štěstí.

Tato dvě mínění, z nichž zde podávám jen jádro, byla na obou stranách mnohem obšírnější a velmi vášnivě hájená mnoha replikami z obou stran.

Monseigneur, jakkoli utopený v tuku a v apatii, se na obou těchto radách ukázal jako jiný člověk, k velkému překvapení krále i přítomných. Když na něj přišla řada, po skončení replik, vyslovil se s důrazem pro přijetí závěti a převzal část nejlepších kancléřových důvodů. Pak se obrátil ke králi s uctivým, ale pevným výrazem a řekl mu, že když řekl svůj názor jako ostatní, dovoluje si ho požádat o své dědictví, protože je nyní možné je přijmout; že španělská monarchie je majetkem královny, jeho matky, a tedy jeho, a pro klid Evropy majetkem jeho druhého syna, jemuž ho z celého srdce postupuje, ale že z něj nepřenechá ani píď země nikomu jinému; že jeho žádost je spravedlivá a v souladu s královou ctí a se zájmem a velikostí jeho koruny, a že doufá, že mu nebude odmítnuta. To, řečeno se zanícenou tváří, překvapilo nad míru. Král ho velmi pozorně vyslechl, pak řekl paní z Maintenon: „A vy, madame, co říkáte na tohle všechno?“ Ona se dala do hraní na skromnou; ale nakonec, na naléhání a dokonce na rozkaz, řekla dvě slova se slušnými rozpaky, pak v několika slovech přešla k chvále Monseigneura, jehož se bála a kterého neměla ráda, stejně jako on ji, a nakonec byla pro přijetí závěti.

Král uzavřel, aniž by se vyjádřil. Řekl, že všechno dobře vyslechl a porozuměl všemu, co bylo řečeno z obou stran; že jsou velké důvody na obou stranách, že si věc zaslouží, aby se na ni vyspal a počkal dvacet čtyři hodiny, co může přijít ze Španělska a zda Španělé budou téhož názoru jako jejich král. Propustil radu, které nařídil, aby se sešla nazítří večer na témž místě, a zakončil svůj den, jak bylo řečeno, s paní z Maintenon, Torcym, kterého nechal zůstat, a Barbezieuxem, pro něhož poslal.

Ve středu 10. listopadu přijelo několik kurýrů ze Španělska, z nichž jeden jen projížděl s rozkazy pro bavorského kurfiřta v Bruselu. Dostalo se jimi všeho, co mohlo krále definitivně přimět k přijetí závěti, totiž přání velmožů a národů, pokud to krátkost času dovolovala; takže když bylo všechno přečteno a projednáno u paní z

Maintenon na radě, kterou tam král po návratu z honu uspořádal jako předchozího dne, rozhodl se k přijetí. Nazítří ráno, ve čtvrtek, udělil král mezi ranním lever a mší audienci španělskému vyslanci, při níž byli přítomni Monseigneur a Torcy. Vyslanec předal jménem královny a junty ověřený opis závěti. Od té doby se nepochybovalo, že král při této audienci, aniž by se jasně vyslovil, dal vyslanci velké naděje na přijetí; po jeho odchodu dal král přivést monseigneura vévodu z Bourgogne, jemuž svěřil tajemství učiněného rozhodnutí. Kancléř odjel odpoledne do Paříže a ostatní ministři dostali volno až do Versailles, takže nikdo nepochyboval, že rozhodnutí, ať bylo jakékoli, je učiněno a pevně stanoveno.

Junta, kterou závěť ustanovila k vládě do příchodu nástupce, byla velmi malá a složená jen z královny, kardinála Portocarrera, dona Manuela Ariase, guvernéra Kastilské rady, velkého inkvizitora, a za španělské grandy z hraběte z Benaventu a hraběte z Aguilaru.[7] Ti, kdo dali závěť učinit, se neodvážili vyloučit královnu a sami se do junty nechtěli dát, aby se vyhnuli žárlivosti. Nebyli si o nic méně jisti svou věcí, jakmile volba nástupce projde při otevření závěti, ani správou, díky přítomnosti kardinála, hraběte z Benaventu a Ariase, jimiž si byli jisti, přičemž Ariasův úřad, který budu mít jinde příležitost vysvětlit, dával největší moc, podpořen zvláště autoritou kardinála, který byl jakoby regentem a hlavou junty; veškerý vliv a moc královny byly zničeny do té míry, že byla nucena dvořit se kardinálovi a jeho přátelům, a pod záminkou svého zármutku se junty účastnila jen proto, aby podepsala první a nejdůležitější usnesení, všechna přijatá bez ní, a pak se z běžných a obvyklých záležitostí stáhla, protože cítila, že by tam byla jen na odiv. Aguilar byl nejošklivější muž ve Španělsku, nejduchaplnější a snad i nejschopnější, ale nejproradnější a nejzlomyslnější. Byl jako takový tak dobře znám, že o tom sám žertoval a říkal, že by byl nejhorším člověkem ve Španělsku, nebýt svého syna, který k ošklivosti jeho duše připojil ošklivost, jakou on sám měl na těle. Byl to však zároveň člověk úskočný, který, když viděl, že rozhodnutí padlo, myslel jen na svou kariéru, na to, jak se zalíbit pánům záležitostí a připravit nástupce, aby s ním dobře zacházel. Ubilla byl svým úřadem kardinálovi a Ariasovi ještě velkou a pevnou oporou.

Nutný sled tak zajímavého vyprávění mi nedovolil ho přerušit. Nyní, když je dovedeno k bodu odpočinku, je třeba se trochu vrátit zpět. Nelze uvěřit, jak byl Blécourt ohromen tak málo očekávaným rozhodnutím, které před ním bylo tajeno stejně jako před hrabětem Harrachem. Zuřivost tohoto posledního byla krajní pro překvapení, pro zničení závěti ve prospěch arcivévody, s níž plně počítal, a pro opuštěnost a bezmocnost, do nichž náhle upadl, on i královna, jíž nezůstala jediná kreatura, a jemu jediný stoupenec Rakouska, který by se odvážil ukázat. Harcourt, když

7. *Ediční poznámka:* Podle španělských pramenů zasedali ve vládní juntě královna, kardinál Portocarrero, Manuel Arias, generální inkvizitor Baltasar de Mendoza, vévoda z Montalta, hrabě z Frigiliany a hrabě z Benaventu. Saint-Simonův „hrabě z Aguilaru" je hrabě z Frigiliany Rodrigo Manuel Manrique de Lara (1638–1717), který nesl i titul hraběte z Aguilaru; vévodu z Montalta Saint-Simon nezmiňuje.

otevřel královy depeše v Bayonne, zůstal jako zkoprnělý. Tehdy dobře pochopil, že návrhy, které mu admirál činil jménem královny, pocházely od prozíravých lidí — ne od ní, ale od admirála —, kteří se obávali, že věci vezmou tento obrat pro velký zájem předních jednotlivců, a kteří si chtěli pro každý případ úspěchu zajistit svůj obchod. Byl by tehdy znovu zdvojnásobil lítost nad svým návratem a nad zákazem, který dostal, pouštět se do čehokoli s admirálem, kdyby obratně nevyužil času a ochrany paní z Maintenon, aby si odvezl do Bayonne slib, jehož splnění začal urychlovat.

Překvapení krále a jeho ministrů bylo bezpříkladné. Ani on, ani oni nemohli uvěřit tomu, co četli v Blécourtově depeši, a potřebovali několik dní, aby se natolik vzpamatovali, že byli s to o tak důležité věci rokovat. Jakmile se zpráva stala veřejnou, učinila stejný dojem na celý dvůr, a cizí vyslanci trávili noci poradami a úvahami o tom, jaké rozhodnutí král přijme a jaké jsou zájmy jejich pánů, a navenek zachovávali velké mlčení. Dvořan se zabýval jen dohady; a skoro všichni se kloníli k přijetí.

Způsob provedení se však v radách přesto projednával, a to až do té míry, že se uvažovalo o tom, sehrát světu komedii a nechat vévodu z Anjou zmizet pod vedením nuncia Gualteria, který by ho odvezl do Španělska. Dozvěděl jsem se to a pomýšlel jsem, že se k tomu přidám. Ale tato ubohá klička byla hned zavržena pro hanbu přijmout pokradmu tolik nabízených korun a pro rychlou nutnost odhodit masku, aby bylo možné podpořit Španělsko, příliš slabé, než aby mohlo být ponecháno vlastním silám. Protože se nemluvilo o ničem jiném než o tom, jaké rozhodnutí je třeba přijmout, pobavil se král jednoho večera ve svém kabinetu tím, že se zeptal princezen na jejich názor. Odpověděly, že je třeba rychle poslat pana vévodu z Anjou do Španělska a že je to všeobecné mínění, podle všeho, co slyší říkat od všech.

„Jsem si jist," odpověděl jim král, „že ať se rozhodnu jakkoli, mnoho lidí mě odsoudí." Bylo to v sobotu 13. listopadu. Nazítří ráno, v neděli 14., v předvečer odjezdu z Fontainebleau, mluvil král dlouho s Torcym, který pak vzkázal španělskému vyslanci, jenž zůstal ve Fontainebleau, aby se příští večer dostavil do Versailles. Rozkřiklo se to a vzbudilo to velkou pozornost. Čilí lidé se navíc dozvěděli, že král minulý pátek dlouho mluvil s panem vévodou z Anjou v přítomnosti Monseigneura a monseigneura vévody z Bourgogne, což bylo tak neobvyklé, že se začalo tušit, že závěť bude přijata. Téže neděle, v předvečer odjezdu, projel Fontainebleau španělský kurýr hraběte Harracha jedoucí do Vídně, viděl krále při večeři a veřejně řekl, že v Madridu očekávají pana vévodu z Anjou s velkou netrpělivostí, a dodal, že čtyři grandi jsou jmenováni, aby mu vyjeli naproti. Tento princ, s nímž mluvili o závěti, odpovídal jen vděčností vůči španělskému králi a choval se tak prostě, že nikdy nebylo znát, že by o něčem věděl nebo něco tušil, až do okamžiku svého prohlášení.

Kapitola třetí

V pondělí 15. listopadu odjel král z Fontainebleau mezi devátou a desátou hodinou, maje ve svém kočáře jen monseigneura vévodu z Bourgogne, paní vévodkyni z Bourgogne, paní princeznu de Conti a vévodkyni du Lude; pojedl něco, aniž z kočáru vystoupil, a do Versailles dorazil kolem čtvrté hodiny.

Monseigneur jel poobědvat do Meudonu, aby tam zůstal několik dní, a Monsieur s Madame do Paříže. Cestou dostal španělský vyslanec kurýra s novými rozkazy a novým naléháním, aby žádal o pana vévodu z Anjou. Ve Versailles se sešel velmi početný dvůr, který tam zvědavost shromáždila hned v den králova příjezdu.

Nazítří, v úterý 16. listopadu, dal král po svém lever vstoupit španělskému vyslanci do svého kabinetu, kam se pan vévoda z Anjou dostavil zadními chodbami. Král mu ho ukázal a řekl mu, že ho může pozdravit jako svého krále. Vyslanec se ihned vrhl na kolena po španělském způsobu a pronesl k němu v této řeči dosti dlouhý projev. Král mu řekl, že vnuk ještě španělsky nerozumí a že za něj musí odpovědět on sám. Hned nato dal král proti všemu zvyku otevřít obě křídla dveří svého kabinetu a přikázal všem, kdo tam byli skoro v davu, aby vstoupili; pak majestátně přelétl očima početnou společnost: „Pánové," řekl jim, ukazuje na vévodu z Anjou, „tady je španělský král. Původ ho povolával k této koruně, zesnulý král také svou závětí, celý národ si to přál a naléhavě mě o to žádal; byla to vůle nebes; svolil jsem s radostí." A obrátil se ke svému vnukovi: „Buďte dobrým Španělem, to je nyní vaše první povinnost, ale pamatujte, že jste se narodil jako Francouz, abyste udržoval jednotu mezi oběma národy; to je způsob, jak je učinit šťastnými a zachovat mír v Evropě." Pak ukázal prstem na svého vnuka a řekl vyslanci: „Bude-li se řídit mými radami, budete velkým pánem, a brzy; nemůže udělat nic lepšího, než se řídit vašimi." Když přešel tento první povyk dvořanů, přišli oba další synové Francie a všichni tři se několikrát něžně a se slzami v očích objali. Sinzendorf, císařův vyslanec, který později udělal ve Vídni velkou kariéru, požádal o audienci, aniž by věděl, co se má stát, a v téže nevědomosti čekal dole v sále vyslanců, až si pro něj přijde uvaděč, aby oznámil narození arcivévody, císařova vnuka, který brzy nato zemřel.[1] Vystoupil tedy nahoru, aniž by cokoli věděl o tom, co se právě odehrálo. Král dal

1. *Ediční poznámka:* Arcivévoda Leopold Josef, jediný syn římského krále Josefa (pozdějšího císaře Josefa I.), se narodil 29. října 1700 a zemřel 4. srpna 1701.

novému panovníkovi a španělskému vyslanci přejít do svých zadních kabinetů a pak dal vstoupit Sinzendorfovi, který se teprve při odchodu dozvěděl, do jaké nepříjemné shody okolností upadl. Potom šel král na mši na tribunu jako obvykle, ale se španělským králem, a ten po jeho pravici. Na tribuně se královská rodina, totiž až po vnuky Francie včetně, a ne dál, stavěla do řady za sebou na králův podlahový koberec; a protože tam na rozdíl od klekátka byli všichni jako on opřeni o zábradlí pokryté kobercem, měl jedině král polštář na lavici, a oni všichni klečeli na lavici pokryté týmž kobercem, a všichni bez polštáře. Když přišli na tribunu, byl tam jen králův polštář; král ho vzal a podal španělskému králi, který ho nechtěl přijmout, a tak byl odložen stranou a oba vyslechli mši bez polštáře. Ale potom byly vždy dva, když šli na tutéž mši, což se stávalo velmi často.

Při návratu ze mše se král zastavil v ložnici velkého bytu a řekl španělskému králi, že odnynějška bude jeho; španělský král v ní spal hned téhož večera a přijal v ní celý dvůr, který se k němu v davu hrnul vzdát mu úctu. Villequier, první šlechtic královy komory s právem nástupnictví po svém otci, vévodovi z Aumontu, dostal rozkaz mu sloužit; a král mu postoupil dva ze svých kabinetů, do nichž se vstupuje z této místnosti, aby se v nich zdržoval, když bude v soukromí, a aby se nepřerušilo spojení obou křídel, které vede jen tímto velkým bytem.

Téhož dne se vědělo, že španělský král odjede 1. prosince; že ho budou doprovázet oba princové, jeho bratři, kteří žádali, aby směli jet až k hranici; že pan z Beauvilliers bude mít po celou cestu autoritu nad princi i dvořany a jediné velení nad gardou, vojsky, důstojníky a průvodem, a že sám bude o všem rozhodovat a vším disponovat. Maršál-vévoda z Noailles mu byl přidělen, nikoli aby se do čehokoli vměšoval nebo cokoli v jeho přítomnosti nařizoval, ačkoli byl maršálem Francie a kapitánem tělesných gard, ale aby ho ve všem zastoupil v případě nemoci nebo nepřítomnosti v místě, kde budou princové. Veškerá dvorská mládež přibližně ve věku princů dostala svolení cestu vykonat, a mnozí jeli buď po svém, nebo v kočárech průvodu. Dále se vědělo, že ze Saint-Jean-de-Luz po rozloučení pojedou oba princové poznat Provence a Languedoc přes kousek Dauphiné, že se vrátí přes Lyon a že cesta potrvá čtyři měsíce. Sto dvacet gardistů pod Vaudreuilem, poručíkem, a Montessonem, praporečníkem, s několika exempty dostalo rozkaz je doprovázet, a páni z Beauvilliers a z Noailles dostali každý padesát tisíc liber na cestu.

Monseigneur, který věděl, na jakou hodinu si král stanovil prohlášení španělského krále, to oznámil těm, kdo byli v Meudonu; a Monsieur, který se tajemství dozvěděl při odjezdu z Fontainebleau, se postavil pod své hodiny, netrpělivý, aby to mohl oznámit, a několik minut před stanovenou hodinou se nemohl zdržet a řekl svému dvoru, že se dozví velkou novinu, kterou jim sdělil, jakmile mu to ručička, když dosáhla hodiny, dovolila. Již minulý pátek se to dozvěděli monseigneur vévoda z Bourgogne, pan vévoda z Anjou a španělský vyslanec a zachovali tajemství tak dobře, že nic neprosáklo z jejich výrazu ani chování. Paní vévodkyně z Bour-

gogne se to dozvěděla po příjezdu z Fontainebleau a pan vévoda z Berry v pondělí ráno. Jejich radost byla krajní, ač smíšená s hořkostí odloučení; byli něžně spojeni, a jestliže živost a dětskost občas vyvolávaly drobné hádky mezi prvním a třetím, byl to vždy druhý, od přírody rozvážný, chladný a zdrženlivý, kdo je usmiřoval.

Hned po prohlášení to král dal oznámit skrze prvního podkoního anglickému králi a královně. Odpoledne jel španělský král navštívit Monseigneura do Meudonu; ten ho přijal u dvířek kočáru a stejně ho vyprovodil. Všude ho nechával jít před sebou a dával mu titul Veličenstvo; na veřejnosti zůstávali stát. Monseigneur byl radostí celý bez sebe. Často opakoval, že nikdy žádný člověk nebyl v postavení, aby mohl říci jako on: „Král, můj otec, a král, můj syn." Kdyby byl znal proroctví, které o něm hned při jeho narození říkalo: „Syn krále, otec krále, a nikdy král", a které každý slyšel opakovat tisíckrát, myslím, že by se z toho, ať jsou taková proroctví sebemarnější, tolik neradoval. Od tohoto prohlášení se se španělským králem zacházelo jako s anglickým králem. Při večeři měl křeslo a svůj *cadenas*[2] po královské pravici, Monseigneur a zbytek královské rodiny skládací stoličky na konci, a když se podle obvyklého pořádku pilo, podšálek a přikrytou sklenici a ochutnávání jako pro krále. Veřejně se vídali jen v kapli, cestou tam a zpět, a při večeři, po níž ho král vyprovázel až ke dveřím galerie. S anglickým králem a královnou se viděl ve Versailles i v Saint-Germain a zacházeli spolu ve všem jako král s anglickým králem; ale všichni tři králové se nikdy nikde nesešli spolu. V soukromí, totiž v kabinetech a u paní z Maintenon, žil s králem jako vévoda z Anjou; král se při první večeři obrátil ke španělskému vyslanci a řekl mu, že si stále myslí, že je to všechno sen. Paní vévodkyni z Bourgogne a své bratry viděl slavnostně jen jednou, u sebe a u nich. Návštěva proběhla jako první návštěva anglického krále, a stejně tak s Monsieurem a Madame, které jel navštívit do Paříže. Když vycházel nebo se vracel, bubnovala stráž pozdrav; zkrátka úplná rovnost s králem. Když spolu cestou na mši nebo zpět procházeli velkým bytem, šel král po pravici a v poslední místnosti ji postoupil španělskému králi, protože tam už nebyl ve svém bytě. Večery trávil u paní z Maintenon, v místnostech oddělených od těch, kde byla ona s králem, a tam hrál všechny možné hry, nejčastěji se honil jako děti se svými bratry, s paní vévodkyní z Bourgogne, která se velmi starala o to, aby ho bavila, a s oním malým počtem dam, jimž byl tento přístup dovolen.

Nuncius a benátský vyslanec se chvíli po prohlášení prodrali davem a šli projevit svou radost králi i novému králi, čehož si lidé velmi povšimli. Ostatní cizí diplomaté se drželi zdrženlivě, dosti v rozpacích; ale stav Sinzendorfa, který zůstal nějaký čas v salonu po své audienci, byl věcí zcela zvláštní a pozoruhodnou. Myslím, že by byl draze zaplatil za slovo varování včas, aby zůstal v Paříži. Brzy nato přišli savojský

2. *Vysvětlivka: Cadenas* — ozdobná schránka s příborem, solničkou a ubrouskem, výsada panovníků a nejvyšších osob u stolu.

vyslanec a všichni vyslanci italských knížat pozdravit španělského krále a blahopřát mu.

Ve středu 17. listopadu byl Harcourt prohlášen dědičným vévodou a vyslancem ve Španělsku, s rozkazem vyčkat španělského krále v Bayonne a doprovodit ho do Madridu. Tallard byl ještě ve Versailles před odjezdem zpět do Londýna, kam se anglický král vrátil z Holandska.

Byl to člověk na světě nejvíc rozežíraný ctižádostí a politikou. Byl tak rozhořčen, když viděl svou rozdělovací smlouvu převrácenou a Harcourta dědičným vévodou, že málem přišel o rozum. Z oken zámku ho bylo vidět, jak se prochází sám v zahradě po parterech, s rukama zkříženýma na prsou, s kloboukem do očí, mluví sám se sebou a chvílemi gestikuluje jako posedlý. Chtěl si, jak jsme viděli, přivlastnit čest za rozdělovací smlouvu, stejně jako Harcourt nechával věřit, jak jen mohl, že závěť je jeho dílem, ačkoli se o ní nedozvěděl ani slovo jinak než otevřením králových depeší v Bayonne, jak jsem vyprávěl, a Tallard neměl na rozdělovací smlouvě jiný podíl než podpis. V tomto stavu zuřivosti přišel Tallard na oběd k Torcymu, a když zjistil, že už se sedí u stolu, vešel beze slova do jiné místnosti, hodil tam na židle klobouk a paruku a dal se nahlas a sám se sebou deklamovat o užitečnosti rozdělovací smlouvy, o nebezpečích přijetí závěti, o štěstí Harcourta, který mu, aniž by pro to cokoli udělal, bere jeho odměnu. To všechno bylo doprovázeno takovou zlostí a žárlivostí, a především tak podivnými grimasami a postoji, že ho nakonec přivedl k sobě výbuch smíchu, jehož hluk ho přiměl se s trhnutím otočit; a uviděl sedm nebo osm lidí u stolu, obklopených lokaji, kteří jedli v téže místnosti a kteří, protáhnuvše si co nejdéle potěšení ho poslouchat a pozorovat ho v zrcadle, k němuž byl obrácen, stoje u krbu, už to nevydrželi a všichni najednou vybuchli v ten hlasitý smích. Lze si domyslet, co se s Tallardem po tomto probuzení stalo a jaké historky o tom kolovaly po Versailles.

V pátek 19. listopadu vzal španělský král velký smutek. Villequier v komnatách a jinde jeden poručík gard nesli vlečku jeho pláště. O dva dny později vzal smutek král, ve fialové barvě jako obvykle, a spolu s ním ti, kdo s ním smutek berou. V pondělí 22. přišly dopisy od bavorského kurfiřta z Bruselu, že uznává španělského krále. Dal ho provolat za Te Deum, iluminací a slavností a jmenoval markýze z Bedmaru, generálního polního mistra Nizozemí, aby sem přijel jeho jménem. Téhož dne přišel parlament v plném složení, v červených talárech, ale bez kožešin a bez mortierů, pozdravit španělského krále. První prezident k němu pronesl řeč, pak účetní komora a ostatní soudní dvory, uváděné velmistrem ceremonií. Španělský král se pro žádný z těchto sborů nezvedl z křesla, ale zůstal po celou dobu s odkrytou hlavou. U prince z Walesu v Saint-Germain a u Monsieura v Paříži si nesedl a byl přijat a vyprovozen k dvířkům kočáru stejně jako v Meudonu. Ve středu 24. jel král do Marly až do následující soboty; španělský král jel s ním. Všechno tam probíhalo jako ve Ver-

sailles, jen s tím rozdílem, že byl víc mezi všemi v salonu. Jedl stále u králova stolu, v křesle po jeho pravici.

Holandský vyslanec šel proti všemu zvyku cizích diplomatů zadem k Torcymu, aby si jménem svých pánů hořce stěžoval na přijetí závěti. Španělský vyslanec tam přivedl markýze z Bedmaru, kterého král dlouho viděl o samotě ve svém kabinetu. Princ z Chimay a několik dalších Španělů a Vlámů, kteří je doprovázeli, rovněž pozdravili oba krále; náš je provedl zahradami a sám jim je jako hostitel ukazoval v přítomnosti španělského krále. Byli překvapeni, že král jako obvykle dal všem, i jim, pokrýt hlavu; všiml si toho a řekl jim, že před ním se nikdy nikdo nepokrývá, ale že na procházkách nechce, aby se někdo nachladil.

V neděli 28. přinesl španělský vyslanec králi dopisy pana z Vaudemontu, guvernéra Milánska, který tam dal provolat španělského krále se stejnými projevy radosti jako v Bruselu a dával stejná ujištění věrnosti. Bedmar se vrátil do Flander, když ještě jednou rozmlouval s králem, jemuž se velmi zalíbil. Kurýři ze Španělska pršeli, s díky a nevídanou radostí v dopisech junty. 1. prosince šel kancléř v čele rady v plném složení rozloučit se se španělským králem, ale bez řeči, protože zvykem rady je nemluvit ani ke králi. V pondělí 2.[3] učinil španělský král markýze z Castel dos Rios, španělského vyslance, grandem první třídy[4] a bez obřadu přijal Zlaté rouno, přičemž si ponechal řád Svatého Ducha, který je podle svých stanov slučitelný s tímto řádem a s řádem Podvazku, a s žádným jiným. Nosil je na černé kroucené stuze, dokud nedostane ve Španělsku řetěz od nejstaršího rytíře. Způsob nošení Rouna se velmi měnil a nyní je ustálen na červené moaré stuze na krku. Zpočátku to byl pro všední dny lehký řetízek podle vzoru řetězu pro slavnostní dny; ten se zvrhl v obyčejný řetízek, pak se z pohodlnosti nosil v knoflíkové dírce. Řetízek vystřídala stuha, buď na krku, nebo v knoflíkové dírce, a protože nebyla dána při založení řádu, barva byla lhostejná; nakonec převládla černá, příkladem a počtem vážných a starých rytířů, až bavorský kurfiřt, když se stal guvernérem Nizozemí, dal přednost červené jako staršímu a ozdobnějšímu zvyku. Podle jeho příkladu přijali všichni rytíři Rouna v Nizozemí a v Německu červenou moaré stuhu, a španělský král ji brzy nato, co nosil černou, přijal také, a od té doby ji nikdo jinak nenosil, ani v knoflíkové dírce, leda na honu.

Královská rodina, princové a princezny krve, celý dvůr, nuncius, vyslanci Benátek a Savojska a vyslanci italských knížat se se španělským králem rozloučili; ten nevykonal žádnou návštěvu na rozloučenou. Král dal princům, svým vnukům, dvacet jedna měšců po tisíci louisdorech na kapesné a drobné radovánky během cesty, a mimoto mnoho peněz na štědré dary.

3. *Ediční poznámka:* 2. prosince 1700 připadlo na čtvrtek, nikoli na pondělí.
4. *Ediční poznámka:* Manuel de Oms y de Santa Pau, markýz z Castel dos Rios (Castelldosrius), dostal grandství roku 1701. Místokrálem Peru byl od roku 1707 a zemřel v Limě 24. dubna 1710.

Konečně v sobotu 4. prosince šel španělský král ke králi dříve, než kdokoli jiný vstoupil, a zůstal tam dlouho o samotě, pak sešel k Monseigneurovi, s nímž byl také dlouho o samotě. Všichni vyslechli mši spolu na tribuně; tlačenice dvořanů byla neuvěřitelná. Po mši hned nastoupili do kočáru: paní vévodkyně z Bourgogne mezi oběma králi vzadu, Monseigneur vpředu mezi svými dvěma dalšími syny, Monsieur u jedněch dvířek a Madame u druhých, slavnostně obklopeni mnohem větším počtem gardistů než obvykle, žandarmy a lehkými jezdci; celá cesta až do Sceaux byla poseta kočáry a lidem, a Sceaux, kam dorazili krátce po poledni, bylo plné dam a dvořanů a střeženo oběma setninami mušketýrů. Jakmile vystoupili, prošel král celým přízemním bytem, vstoupil sám se španělským králem do poslední místnosti a všechny nechal zůstat v salonu. Po čtvrthodině zavolal Monseigneura, který rovněž zůstal v salonu, a za nějaký čas španělského vyslance, který se rozloučil s králem, svým pánem. Za chvíli dal vstoupit společně Monseigneurovi a paní vévodkyni z Bourgogne, panu vévodovi z Berry, Monsieurovi a Madame, a po krátké přestávce princům a princeznám krve. Dveře byly otevřeny dokořán a ze salonu bylo vidět, jak všichni hořce pláčou. Král řekl španělskému králi, když mu představoval tyto prince: „Tady jsou princové mé krve a vaší; oba národy se nyní musí považovat jen za jeden národ, musí mít tytéž zájmy; přeji si tedy, aby tito princové byli připoutáni k vám jako ke mně; nemohl byste mít věrnější a spolehlivější přátele." To vše trvalo dobrou hodinu a půl. Nakonec se bylo nutné rozloučit. Král vyprovodil španělského krále až na konec bytu, několikrát ho objal a dlouho držel v náručí, Monseigneur rovněž. Byla to nesmírně dojemná podívaná.

Král se na nějaký čas vrátil dovnitř, aby se vzpamatoval; Monseigneur nastoupil sám do kaleše a odjel do Meudonu, a španělský král se svými bratry a panem z Noailles do svého kočáru, aby jeli přenocovat do Chartres. Král se pak projel v kaleši s paní vévodkyní z Bourgogne, Monsieurem a Madame, a pak se všichni vrátili do Versailles. Desgranges, ceremoniář, a Noblet, jeden z prvních Torcyho úředníků, jako tajemník, jeli s nimi. Louville, o němž jsem často mluvil, Montriel a Valouse jako podkoní, Hersent, první komorník šatny, a Laroche jako první komorník jeli s nimi, aby zůstali ve Španělsku, s několika drobnými sluhy z komnaty a šatny a s několika lidmi pro kuchyni a lékařství.

Pan z Beauvilliers, který se ládoval chininovou kůrou, aby zastavil úpornou horečku provázenou nepříjemným průjmem, vzal s sebou svou paní, jíž dělaly společnost paní z Cheverny a z Rasilly. Král rozhodně chtěl, aby se vydal na cestu a pokusil se ji vykonat. Rozmlouval s ním dlouho v pondělí ráno, dřív než kdokoli vstoupil a než sám vstal z lůžka; pan z Beauvilliers odtamtud nastoupil rovnou do kočáru, aby jel přenocovat do Étampes a nazítří se připojil ke španělskému králi v Orléansu. Nechme je jet a obdivujme Prozřetelnost, která si pohrává s myšlenkami lidí a nakládá se státy. Co by řekli Ferdinand a Isabela, Karel V. a Filip II., kteří se tolikrát pokoušeli napadnout Francii a byli tolik obviňováni, že usilují o všeobecnou

monarchii, a dokonce i Filip IV. se všemi svými opatřeními při královské svatbě a pyrenejském míru, kdyby viděli syna Francie stát se španělským králem závětí posledního z jejich krve ve Španělsku a všeobecným přáním všech Španělů, bez záměru, bez intriky, bez jediné návnady z naší strany, bez vědomí krále, k jeho krajnímu překvapení i k překvapení všech jeho ministrů, a král měl jen tu nesnáz se rozhodnout a tu práci přijmout? Kolik velkých a moudrých úvah by se tu dalo učinit, ale které by v těchto Pamětech nebyly na místě! Vraťme se k tomu, co se událo a čím jsem nechtěl přerušovat tak zajímavý a poutavý sled.

Mezitím se už vědělo, že zpráva o přijetí závěti vyvolala v Madridu nejvyšší radost, za jejíhož jásotu byl nový král Filip V. v Madridu provolán, kde velmoži, měšťané i lid každý den dávali nějaký nový projev své nenávisti k Němcům a ke královně, kterou téměř celé její služebnictvo opustilo a jíž odpírali i ty nejobyčejnější věci k jejímu vydržování. Jiný kurýr z Neapole, kterého vypravil místokrál vévoda z Medinaceli, přinesl zprávu, že tam byl španělský král uznán a provolán se stejnou radostí; stejně tak byl uznán na Sicílii a na Sardinii.

O něco dříve se v Římě přihodila dosti nepříjemná příhoda onomu skvělému panu Vainimu, jemuž nízkost dávat titul Výsost kardinálu z Bouillonu vynesla řád, aniž by to král tušil. Jeho původ byl velmi obyčejný, jeho zásluhy ho nepozvedaly a jeho rozvrácené záležitosti byly vydány na pospas nevlídným věřitelům, kteří mu poslali v patách biřice, aby ho zatkli, protože se příliš neodvažovali dát zabavit jeho nábytek, neboť nad vraty jeho paláce byl králův znak — v Itálii je totiž všechno palác a o domě se tam nemluví. Vaini, napaden, ustupoval v boji a byl pronásledován až domů, kam pan z Monaka, zpraven o této šarvátce, přispěchal sám a řekl veliteli biřiců, aby odešel z paláce, který už není Vainiho, ale jeho vlastní, vyslanců, protože je v něm přítomen. Velitel chtěl odejít, ale někteří biřici neuposlechli, a šlechtici z průvodu pana z Monaka je vyhnali kordy, zatímco on jim kladl na srdce, aby nikoho neporanili. Biřici, kteří byli na ulici, když viděli, jak jejich druhy vyhánějí, vypálili salvu, která zranila několik sluhů pana z Monaka a smrtelně zranila šlechtice, o něhož se opíral, který padl, a vyslanec na něj. Nadělalo to v Římě velký hluk a panu z Monaka to přineslo málo cti, protože se tam velmi nevhodně osobně zapletl s lůzou, a to kvůli Vainimu, jejž bylo třeba chránit jinak a který byl dobrý jen k tomu, aby přivolával nepříjemnosti. Byl tam dokonce pořádně cloumán za svou modrou stuhu. Pan z Monaka, nespokojen s pomalostí posvátného kolegia v této záležitosti, opustil okázale Řím, načež tři kardinálové, hlavy kardinálských řádů (biskupů, kněží a jáhnů), kteří měli toho dne službu, a to Acciaioli, Colloredo a San Cesareo, napsali králi, aby ho jménem posvátného kolegia prosili o odpuštění a o to, jakou spravedlnost a zadostiučinění ráčí předepsat. Král, spokojen s touto pokorou, jim ponechal

volnou ruku a vzkázal kardinálu z Estrées, že chce, aby byla udělena milost, pokud by byl někdo odsouzen k smrti.[5]

San Cesareo byl také komořím (camerlengem), z rodu Spinolů, a byl vážným kandidátem na papežský stolec spolu s jiným kardinálem, Spinolou Marescottim, a s Albanim, který nakonec dostal všechny hlasy a opravdu, bez přetvářky, se jen těžko odhodlal pontifikát přijmout. Pocházel z Pesara ve vévodství Urbino, byl synem konsistorního advokáta, kterého Urban VIII. učinil senátorem.[6] Náš papež se dal cestou malých guvernérských úřadů, z nichž ho Inocenc XI. vytáhl, aby ho učinil tajemníkem brevií, a jeho nástupce Alexandr VIII. ho roku 1690 učinil kardinálem, když mu bylo teprve čtyřicet let. Byl to dobrý člověk, ale protože nikdy nepůsobil v cizině ani ve významných kongregacích během své prelatury, přinesl do svého pontifikátu málo zkušeností a schopností. Francouzi měli velký podíl na jeho povýšení, a mezi jinými kardinál z Bouillonu, který se v konkláve choval s našimi kardinály co nejlépe na světě a ke všem co nejfrancouzštěji. Snášel všechny nepříjemnosti, které mu naši působili, aniž by se rozzlobil nebo se o krok odchýlil od toho, aby je podporoval ze všech sil; a byl tím radši z Albaniho povýšení, že byl jeho přítelem, že ho vždy prosazoval, že měl velký podíl na úspěchu a že tento papež, který přijal kněžské svěcení jen málo dní před vstupem do konkláve, nebyl biskupem a měl být vysvěcen jeho rukama jako děkanem posvátného kolegia, jak jej také vysvětil. Doufal tedy, že sklidí plod svého dobrého chování a mocného papežova doporučení, které mu papež skutečně poskytl. Ale míra byla plná a králův hněv se nedal usmířit. Naši kardinálové dostali rozkaz vrátit se, kromě Jansona, pověřeného královými záležitostmi v Římě, a kardinála z Estrées, který odjel do Benátek, kde se s ním znovu setkáme. Nevím, z jakého rozmaru si tento papež zvolil jméno Klement XI., za něž se dal omluvit kardinálu Ottobonimu, jehož strýcova kreatura byl; byl zvolen [24. listopadu 1700].[7]

Král dal vyplatit čtyři sta tisíc liber kardinálu Radziejowskému, které, jak tvrdil, zálohoval na nezdařenou volbu pana prince de Conti; dal abbému z Polignaku na náhradu jeho výbavy, kterou mu vzali obyvatelé Gdaňska, velkou konfiskaci gdaňských lodí, které dal zadržet, a pak přijal jejich podrobení a omluvy. Dal také dvanáct tisíc liber penze paní z Lislebonne, sestře pana z Vaudemontu, pět tisíc liber Mansartově ženě a čtyři tisíce liber slečně z Croissy, Torcyho sestře; a 23. listopadu učinil

5. *Ediční poznámka:* Francouzským vyslancem v Římě byl tehdy Ludvík I. Monacký (zemřel v Římě v lednu 1701). Příhodu u Vainiho paláce jsme v dostupných pramenech nezávisle neověřili.
6. *Ediční poznámka:* Giovanni Francesco Albani (Klement XI.) se narodil 23. července 1649 v Urbinu, nikoli v Pesaru. Tajemníkem brevií byl od roku 1687, kardinálem od února 1690 (ve 40 letech), kněžské svěcení přijal v září 1700 a biskupské 30. listopadu 1700 z rukou kardinála z Bouillonu.
7. *Ediční poznámka:* Hranaté závorky pocházejí od vydavatelů edice 1856. Klement XI. byl zvolen jednomyslně 23. listopadu 1700.

Chamillarta ministrem a nařídil mu, aby nazítří přišel do státní rady. Chamillarta tato důležitá milost tím víc dojala, že na ni ještě nepomýšlel. Král, který ho měl rád a byl s ním stále spokojenější, chtěl mu tuto radost uspíšit a zvýšit jeho vážnost a vliv mezi finančníky v době, kdy předvídal, že by mohl potřebovat peníze. Barbezieux, Chamillartův přítel, ale služebně starší a v tolika ohledech nad ním, mu to neměl za zlé, ale nesl tuto přednost s nejvyšší hořkostí; a Pontchartrain se dal vysmát, že dával najevo nelibost a že si na to činil nárok, a vyslechl za to výtky i od vlastního otce.

Mezitím se císař připravoval na válku a na to, aby měl armádu v Itálii pod princem Evženem a další na Rýně, jíž měl velet princ Ludvík Bádenský. Ten se však nyní ještě víc připojil k odpůrcům devátého kurfiřtství. Císař mu o tom napsal důrazně a povýšeně, on odpověděl stejně a nabídl, že složí svůj úřad generálního polního maršála císařských a říšských armád. Když si císař zajistil brunšvický rod devátým kurfiřtstvím, získal ještě braniborský, když vyhověl rozmaru tohoto kurfiřta.

Ten držel Prusko podivným titulem. Rytíři řádu Německého, vyhnaní Saracény ze Sýrie, nevěděli, kam se uchýlit, a bylo jich třicet tisíc, samí Němci. Řím, říše a Polsko se dohodli, že jim dají dobýt Prusko na barbarských a modloslužebných národech, které byly jeho obyvateli a pány a měly krále a jakési státní zřízení.

Dobývání bylo obtížné, dlouhé a krvavé; nakonec se zdařilo a řád Německý se stal velmi mocným. Velmistr byl v zemi absolutním pánem a bylo s ním zacházeno jako s králem, s dvorem a velkými důchody; pod velmistrem byl zemský mistr řádu, který měl své samostatné panství a velký počet komend. Náboženství tam kvetlo a řád s ním, až do té míry, že podnikal výboje a zmocnil se Žmudi a Litvy, což vyvolalo dlouhé a kruté války mezi ním a Poláky. Když Luther rozšířil v Německu své pohodlné učení, rytíři se k němu přidali a dědičně si přivlastnili své komendy. Velmistrem byl tehdy Albrecht Braniborský; zničil všechna práva a výsady řádu, který ho zvolil, přivlastnil si jeho společné bohatství, vysmál se papeži i císaři a pod záminkou ukončení války s Polskem rozdělil s ním Prusko; polská část se nazývala Královské Prusko a jeho Vévodské, a on vévodou pruským. Podle jeho příkladu si Gotthard Kettler, který byl zároveň mistrem řádu, přivlastnil Kuronsko jako dědičné vévodství v lenní závislosti na Polsku, a jeho potomstvo si ho udrželo až do našich dnů, kdy po smrti posledního muže carevna dokázala odměnit milostné služby Bironovy („Byron“),[8] prostého šlechtice z té země. Fridrich byl vnukem, synem a bratrem prvních tří braniborských kurfiřtů dnešního rodu. S dcerou polského krále Kazimíra měl mezi jinými tři syny: Kazimíra, který založil kulmbašskou větev a velmi užitečně sloužil Karlu V. a jeho bratru Ferdinandovi, a zanechal jediného syna, který zemřel bez potomstva; Jiřího, který založil starší ansbašskou větev, jež rovněž vymřela jeho

8. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Saint-Simon napsal „Byron“. Tato osobnost je známa pod jménem Biren a hrála v 18. století významnou roli. *Vysvětlivka:* Ernst Johann von Biron (Bühren), oblíbenec carevny Anny Ivanovny, se stal kuronským vévodou roku 1737 po vymření rodu Kettlerů.

synem; a Albrechta, který se z velmistra řádu Německého vymanil z jha Říma, svých slibů i říše a učinil se dědičným vévodou pruským, a lenní investituru přijal od polského krále.

Tak bylo Prusko, které bylo polskou provincií, rozděleno ve dvě, jak jsem právě řekl, roku 1525. Byl to tento Albrecht, kdo založil univerzitu v Královci, hlavním městě Vévodského Pruska; zemřel v březnu 1568 a zanechal jen syna Albrechta Fridricha, vévodu pruského, který zemřel duševně chorý roku 1618 a v němž tři zmíněné větve vymřely. Oženil se roku 1573 s Marií Eleonorou, nejstarší dcerou Viléma, vévody z Kleve, Jülichu, Bergu atd., sestrou Jana Viléma, který zemřel bez dětí 15. března 1609, dále Anny, provdané za falckraběte neuburského, Magdaleny, manželky jiného falckraběte, vévody dvoumosteckého, a Sibyly, markraběnky bádenské a pak burgavské z rakouského domu, která však zemřela bez dětí se svými dvěma manžely. Jan Zikmund, braniborský kurfiřt, tedy získal se svou ženou Annou, nejstarší dcerou Albrechta Fridricha Braniborského, vévody pruského, a Marie Eleonory, nejstarší dcery Viléma, vévody z Kleve a Jülichu, a sestry Jana Viléma, posledního vévody z Kleve a Jülichu atd., získal, pravím, Prusko a nárok na dědictví Kleve, Bergu, Jülichu atd., o něž se nakonec prozatímně rozdělil s falckrabětem neuburským. Fridrich Vilém, braniborský kurfiřt, vnuk z tohoto manželství, pomýšlel dát své vévodské Prusko povýšit císařem na království, aniž by tuto myšlenku dotáhl dál. Fridrich III., jeho syn a nástupce, v ní pokračoval víc a dobře sloužil císaři Leopoldovi v Uhrách i na Rýně, kde zahájil válku roku 1688 obléháním Kaiserswerthu a Bonnu, které osobně dobyl.[9] Protože se od té doby stále činil pro císaře nepostradatelným, zajistil si ho pro svůj záměr, a v této příznivé situaci, kdy císař všude sháněl vojska, peníze a spojence, aby mohl bojovat o španělské dědictví, uspořádal kurfiřt hostinu pro přední osoby svého dvora, při níž pronesl přípitek na zdraví Fridricha III., krále pruského a kurfiřta braniborského, a tímto způsobem se prohlásil králem. Hned mu hosté a všichni, kdo se s ním neodvážili nebo nechtěli rozejít, přiznali titul Veličenstvo, a brzy nato se sám uvedl do této nové hodnosti v Královci novým holdem celého Vévodského Pruska.[10] Je to otec toho, který právě zemřel, a děd dnešního.

Chování císaře, reptání Holanďanů a hluboké mlčení Anglie vedly k tomu, že se zde začalo myslet na to, jak se dostat do stavu, aby bylo možné závěť všude uhájit. Tessé byl poslán do Milána, aby se s princem z Vaudemontu dohodl o vojenských věcech, a vybrán k velení vojskům, která král pošle do Milánska pod Vaudemontovy rozkazy. Ten brzy nato poslal Colmenera, svého důvěrníka a generála dělostřelectva v Milánsku, aby králi o všem podal zprávu a naléhal na vyslání vojsk. Také na moři

9. *Ediční poznámka:* Kaiserswerth byl dobyt v červnu a Bonn v říjnu 1689, tedy v druhém roce války, která začala na podzim 1688.
10. *Ediční poznámka:* Saint-Simon předává dobovou anekdotu. Ve skutečnosti předcházela povýšení Korunní smlouva s císařem ze 16. listopadu 1700 a Fridrich se korunoval v Královci 18. ledna 1701.

se učinila co nejlepší opatření a vypravil se velký sbor vojsk pod generály, aby přešel do Milánska, zčásti po moři, zčásti po souši, když pan Savojský ochotně povolil průchod.

Vévoda z Osuny, mladý španělský grand, přijel pozdravit krále a nepolíbil paní vévodkyni z Bourgogne, protože španělští grandi nikdy neměli ve Francii žádnou hodnost. Jeho postava nedala našemu dvoru dobrou představu o dvoru španělském; byl velmi hoštěn. Našel španělského krále v Amboise, a protože byl komořím španělského krále, chtěl mu sloužit při obědě; ale pan z Beauvilliers mu dal na srozuměnou, že tento princ bude velmi rád, bude-li u něj vykonávat svůj úřad, jakmile překročí Bidasou, ale dokud bude ve Francii, chce, aby mu sloužili Francouzi jako obvykle. Pan z Beauvilliers mu jako první šlechtic královy komory a jako zvláštní první šlechtic komory španělského krále, protože byl jeho vychovatelem, sloužil po celou cestu, pokud mu to zdraví dovolovalo. Španělský král slyšel každý den mši odděleně od obou princů, svých bratří, přijímal sám, aniž by byli přítomni, řeči a pocty, které mu byly vzdávány, a jedl vždy sám; a když byli spolu na veřejnosti, vždy stáli, takže se důvěrně vídali jen v kočáře nebo za zavřenými dveřmi a veškerému ceremoniálu mezi nimi se vyhýbalo. Nevím, proč se na to přišlo; ve Španělsku mají infanti křeslo, i při obřadech, před králem a královnou, sice vždy z méně bohaté látky; je pravda, že na veřejnosti s nimi nejedí, ale v soukromí ano. Několik španělských grandů napsalo králi, aby mu poděkovali za přijetí závěti. Král jim všem odpověděl a všem dal oslovení „bratranče“, které mají i od španělských králů.

Král, který s markýzem z Castel dos Rios od přijetí závěti vždy zacházel s velkým vyznamenáním a velkou důvěrností, mu několikrát poslal mnoho peněz, jichž se mu velmi nedostávalo, aniž by o tom kdy mluvil; ten je přijal s grácií, jako od děda svého pána.

Byl to velmi dobrý, poctivý a šlechetný muž, jemuž se v této tak neobyčejné a skvělé situaci hlava nezatočila ani ho neopustila, zdvořilý a vážený, který si získal lásku a úctu všech. Král mu po odchodu odtud opatřil místokrálovství v Peru, aby zbohatl, kde zemřel po několika letech ve věku jen mírně pokročilém. Všechny své diplomy španělského grandu první třídy dostal zdarma, kurýrem, hned po příjezdu španělského krále do Madridu.

Vévoda z Harcourtu se z králova rozkazu vrátil do Madridu, kde byl přijat s největší radostí. Junta, která si přála, aby se občas účastnil jejích zasedání, mu dala volbu místa; zvolil místo po levici královny, kardinál Portocarrero byl po pravici a po něm ostatní členové, přičemž královnino místo zůstávalo v její nepřítomnosti prázdné, a ona tam skoro nikdy nechodila. Junta prosila krále, aby vydával své rozkazy ve všech zemích krále, svého vnuka, a vzkázala mu, že poslala rozkaz bavorskému kurfiřtovi, vévodovi z Medinaceli, princi z Vaudemontu, zkrátka všem místokrálům a generálním i zvláštním guvernérům, vyslancům a ministrům Španělska, aby ho ve

všem poslouchali, aniž by čekali na jiné rozkazy, ve všem, co mu bude libo nařídit, a stejně tak všem finančním a jiným úředníkům monarchie.

Sever byl zatím velmi rozrušen, k velké nelibosti císaře, který zprostředkoval mír mezi Švédskem a Dánskem, jemuž mladý švédský král napáchal velké škody a ještě větší strach svými výboji vedenými osobně. Král se do toho také vložil, spíš pro čest než pro účinek. Odtud tento mladý panovník napadl Moskevany, které porazil hrstkou vojska proti téměř sto tisícům mužů; zdolal jejich opevnění u Narvy,[11] přiměl je zrušit obléhání, vyhnal je z Livonska a sousedních provincií a velmi se rozhněval na polského krále, který se s nimi spojil, aby vedl svou elbingskou válku,[12] do níž Polsko odmítlo vstoupit a v níž Ogiński v čele velké strany proti Sapiehům, či spíše proti polskému králi, dosahoval velkých úspěchů; to bránilo císaři doufat ve výpomoc ze Severu, jíž si lichotil, aby rozmnožil svá vojska.

Zároveň všude sháněl vojsko ke koupi, cpal jím Tyrolsko a velmi se v Římě namáhal, aby zabránil papeži udělit investituru Neapole a Sicílie novému španělskému králi. Uspěl v tom, ale na druhé straně papež přijal nominace na obročí tohoto království, které učinil tento panovník jako jeho král, a dal v obou říci, že ačkoli má důvody investituru odložit, uznává ho za jediného krále Neapole a Sicílie a chce, aby tam za takového byl bez obtíží uznáván. Předbíhám o několik měsíců toto papežovo jednání, abych se k němu nemusel vracet.

11. *Ediční poznámka:* Bitva u Narvy 30. listopadu 1700 (nového stylu): Karel XII. s asi 10 500 muži (s posádkou asi 12 000) porazil zhruba 33 000–37 000 Rusů. Saint-Simonových „téměř sto tisíc" je přehnáno.
12. *Vysvětlivka:* Braniborský kurfiřt obsadil v listopadu 1698 Elbing (Elbląg), polské zástavní město, s tajným souhlasem Augusta II.; po odporu polské šlechty bylo dohodou z 12. prosince 1699 vráceno a braniborská vojska je vyklidila 1. února 1700.

Kapitola čtvrtá

Šlo tedy o přípravu na prudkou válku v Itálii, kam byl vyslán Tessé jako muž příjemný panu Savojskému a jeho ministrům, který v Turíně vyjednal poslední mír a sňatek paní vévodkyně z Bourgogne. Byl to muž mírný, přívětivý, úlisný, s větší obratností v manévrování než duchem či schopnostmi, ale nanejvýš šťastný ve všem, s velmi vznešenou postavou a dvorskou řečí, kterou uměl otáčet a obracet. Pana Savojského bylo neustále zapotřebí pro průchod a zásobování, chtěli si ho zajistit jako spojence; Mantova byla pro svou polohu rovněž hlavním cílem, a Tessé dobře znal vévodu mantovského. Odjel tedy vybaven mnoha instrukcemi, a jestliže na nich Torcy mnoho pracoval po politické stránce, Barbezieux měl velkou práci s vypracováním všech podrobností o vojscích, zásobování a různých částech a plánech války. Uprostřed této práce ho postihl zármutek, když viděl, jak jsem řekl, Chamillarta ministrem v době, kdy to nikdo nečekal. Byl to pro něj úder blesku. Jeho předkové měli přes šedesát let v tomtéž úřadu velmi přední podíl na vládě ve státě, a on sám si za téměř deset let, co jej zastával, nezískal o mnoho menší vliv a autoritu než oni. Chamillart, zcela nový a v úřadu teprve dva roky, se mu ještě stále dvořil, když předtím často postával v předpokoji jeho otce i v jeho vlastním. Tato přednost mu byla nesnesitelná sama o sobě i pro trhnutí uzdou, které mu dávala a které mu dalo dobře pocítit, že není vhodná chvíle si stěžovat.

Chamillart, který si nepředstavoval, že bude tak brzy povolán do státní rady, udělal jako skromný muž a dobrý přítel všechno, co mohl, aby ho utěšil.

Barbezieux proti němu nebyl zaujat; ale rozhořčen samotnou věcí nedokázal ukonejšit svou povahu, vysoko mířící, hrdou a přespříliš domýšlivou. Jakmile vypravil Tessého, oddal se se svými přáteli víc než obvykle hýření, aby rozptýlil svůj zármutek. Postavil si mezi Versailles a Vaucressonem, na konci parku v Saint-Cloud, dům uprostřed polí, jemuž se říkalo L'Étang, který, v nejsmutnější poloze na světě, ale všemu nablízku, ho stál miliony. Jezdil tam často, a tam se snažil utopit své trápení s přáteli v dobrém jídle a jiných tajných radovánkách; ale zármutek plaval na povrchu, a ten, spojen s radovánkami nad jeho síly, na něž příliš spoléhal, mu zasadil smrtelnou ránu. Po čtyřech dnech se vrátil z L'Étang do Versailles s velkou bolestí v krku a palčivou horečkou, která při atletické konstituci, jakou měl, a v jeho věku vyžadovala mnoho pouštění žilou, jež život, který právě vedl, činil velmi nebezpečným. Nemoc se jako taková ukázala hned od prvního okamžiku; trvala jen pět dní. Sotva

měl čas sepsat závěť a vyzpovídat se, když ho arcibiskup remešský upozornil na naléhavé nebezpečí, o němž se přel ještě se samotným Fagonem. Zemřel plný života, pevně, uprostřed své rodiny, a jeho dveře byly neustále obléhány celým dvorem.

Dvůr právě odjel do Marly; byl předvečer Tří králů. Skonal, když mu ještě nebylo třicet tři let, v téže komnatě, kde zemřel jeho otec.[1]

Byl to muž nápadné postavy, nesmírně příjemné, velmi mužné, s tváří půvabnou a milou a výraznou fyziognomií; mnoho ducha, pronikavosti, činorodosti, přesnosti a neuvěřitelné snadnosti v práci, na niž spoléhal, aby si mohl dopřávat radovánek, a za dvě hodiny udělal víc a lépe než jiný za den. Celá jeho osoba, jeho řeč, jeho způsoby a jeho vyjadřování, snadné, přesné, vybrané, a přitom přirozené, se silou a výmluvností, všechno na něm bylo půvabné.

Nikdo neměl tolik světáckého vzhledu, způsobů velkého pána, jakým by byl rád býval, nejzdvořilejšího chování, a když se mu zlíbilo, nejuctivějšího, nejpřirozenější a nejjemnější galantnosti a půvabů rozlitých všude. Proto když se chtěl zalíbit, okouzloval; a když někomu prokazoval službu, bylo to svými způsoby trojnásobně víc než u kohokoli jiného. Nikdo lépe nereferoval záležitost, nikdo plněji neovládal všechny podrobnosti a nikdo je snáze nesděloval písemně než on. Jemně vnímal všechny rozdíly mezi osobami a se znalostí věci všechny rozdíly mezi záležitostmi, jejich stupni a větší či menší důležitostí, a záležitosti probíral do dna s překvapivou důkladností; ale byl přespříliš pyšný, podnikavý, smělý, drzý, nanejvýš mstivý, snadno se urazil nejmenší věcí a velmi těžko se z toho vzpamatovával. Jeho nálady byly strašné a časté; znal je, stěžoval si na ně, nedokázal je přemoci; od přírody příkrý a tvrdý, stával se pak hrubým a schopným všech urážek a všech výbuchů, jaké si lze představit, což ho připravilo o mnoho přátel. Vybíral si je špatně a ve svých náladách je urážel, ať byli kdokoli, i ty nejbližší a největší, a potom byl zoufalý; přitom proměnlivý, ale nejlepší a nejužitečnější přítel na světě, dokud jím byl, a nepřítel nejnebezpečnější, nejstrašnější, nejvytrvalejší, nejnesmiřitelnější a od přírody krutý: byl to člověk, který nechtěl v ničem narazit na odpor a jehož smělost byla krajní.

Navykl krále na to, že odkládal svou práci s ním, když příliš pil nebo měl nějakou partii, o niž nechtěl přijít, a vzkazoval mu, že má horečku. Král to snášel pro užitečnost a snadnost jeho práce a pro potěšení, že věří, že dělá všechno sám a vychovává si ministra; ale neměl ho rád a velmi dobře si všímal jeho absencí a jeho předstíraných horeček; paní z Maintenon však, která přivodila pád jeho příliš mocného otce, chránila, i z osobních důvodů, syna, který se k ní choval s úctou a ani se k ní jinak chovat nemohl. Byla v něm, vezmeme-li všechno dohromady, látka na velkého ministra, ale podivuhodně nebezpečného. Je dokonce otázkou, zda to byla pro stát ztráta, pro jeho přemíru ctižádosti; ale pro dvůr a společnost ztrátou nebyla, neboť ty mnoho získaly smrtí muže, kterého by všechny jeho talenty činily jen tím straš-

1. *Ediční poznámka:* Louis-François-Marie Le Tellier, markýz z Barbezieux, se narodil 23. června 1668 a zemřel ve Versailles 5. ledna 1701, ve 32 letech.

nějším, čím by rostla jeho moc, a jehož spolehlivost ve styku byla velmi průměrná a v záležitostech jeho správy velmi obviňovaná, nikoli z lakoty, neboť byl samou štědrostí, okázalostí a marnotratností, které ho už zavedly velmi daleko, ale z toho, že chtěl sloužit nebo škodit, a zvláště dosáhnout svého cíle. Viděli jsme v souvislosti s obléháním Barcelony a s panem z Noailles ukázku toho, čeho byl schopen.

Jakmile zemřel, přišel to Saint-Pouange oznámit králi do Marly, který se na to, když před dvěma hodinami odjížděl z Versailles, tak dobře připravil, že tam nechal La Vrillièra, aby všude zapečetil. Fagona, který ho od počátku odsoudil a který ho neměl rád, stejně jako jeho otce, obviňovali, že mu schválně pouštěl žilou příliš. Přinejmenším mu uklouzla slova radosti nad tím, že se z toho nedostane, když jednou ze dvou posledních návštěv vycházel od něj. Barbezieux často přiváděl lidi k zoufalství svými odpověďmi, které vždy dával nahlas při audiencích, kde se k němu mluvilo tiše, a nechával čekat přední osoby dvora, muže i ženy, zatímco si hrál se svými psy ve svém kabinetu nebo s nějakým nízkým patolízalem, a když je nechal dlouho čekat, často odešel zadními dveřmi; i jeho švagři byli stále spoutáni jeho náladami a jeho nejlepší přátelé se k němu přibližovali jen opatrně, jako by ohledávali půdu. Mnoho lidí a spousta krásných dam jeho smrtí mnoho ztratilo. Proto také bylo v salonu v Marly několik velmi uplakaných; ale když usedly ke stolu a když se rozkrojil tříkrálový koláč, projevil král radost, kterou, jak se zdálo, bylo třeba napodobit. Nespokojil se s tím, že zvolal: „Královna pije!“, ale jako v hotové krčmě tloukl a nechal každého tlouct lžící a vidličkou do talíře, což způsobilo velmi podivný rámus, který opakovaně trval celou večeři. Plačky dělaly větší hluk než ostatní a vydávaly delší výbuchy smíchu, a nejbližší a nejlepší přítelkyně ještě větší: nazítří už nebylo nic znát. Dva dny se dohadovalo o uprázdněném místě; byl jsem rád, že jsem se nezmýlil. Chamillart jel slavit Tři krále domů do Montfermeil, odkud byl povolán na místo generálního kontrolora; a zase na totéž místo mu král 7. vzkázal po komorníkovi paní z Maintenon, aby se nazítří dostavil k jeho lever, po němž ho vzal do svého kabinetu a dal mu Barbezieuxův úřad.[2] Chamillart mu jako rozumný muž chtěl vrátit finance, protože právem neshledával srovnání mezi nebezpečným místem generálního kontrolora a místem státního sekretáře pro válku; a když král nechtěl, aby se jich vzdal, představil mu nemožnost zastávat současně dva úřady, které každý zvlášť zcela zaměstnávaly Colberta i Louvoise; ale právě vzpomínka na tyto dva ministry a jejich spory vedla krále k tomu, že tvrdošíjně chtěl oba resorty spojit, a učinila ho hluchým ke všemu, co mu Chamillart mohl říci.

Byl to dobrý a velmi čestný muž, s rukama dokonale čistýma a s nejlepšími úmysly, zdvořilý, trpělivý, úslužný, dobrý přítel, průměrný nepřítel, miloval stát, ale krále nade všechno, a byl s ním i s paní z Maintenon nesmírně zadobře; jinak velmi omezený, a jako všichni lidé malého ducha a malého rozhledu velmi paličatý a

2. *Ediční poznámka:* Chamillart byl jmenován státním sekretářem pro válku 8. ledna 1701 a ponechal si generální kontrolu financí (až do roku 1708).

velmi umíněný, s kyselým úsměvem a mírným soucitem vůči tomu, kdo proti jeho důvodům kladl své, a zcela neschopný jim porozumět; tedy oklamávaný v přátelích, v záležitostech i ve všem, a ovládaný těmi, o nichž si v různých ohledech udělal velkou představu, nebo těmi, kdo byli, ač sami velmi malé váhy, jeho blízkými přáteli. Jeho schopnosti byly nulové, a věřil, že všechno ví ve všech oborech, a to bylo tím politováníhodnější, že se to u něj dostavilo spolu s úřady a že to byla méně domýšlivost než hloupost, a ještě méně ješitnost, kterou neměl vůbec. Vzácné je, že hlavní pružinou králova něžného citu k němu byla právě tato neschopnost. Přiznával ji králi na každém kroku, a král si liboval v tom, že ho řídí a poučuje; takže žárlil na jeho úspěchy jako na své vlastní a všechno mu omlouval. Svět a dvůr ho také omlouvaly, okouzleny snadností přístupu k němu, jeho radostí, když mohl vyhovět nebo posloužit, mírností a bolestí jeho odmítnutí a jeho neúnavnou trpělivostí v naslouchání. Paměť mu velmi jasně vybavovala lidi i věci, navzdory množství, které mu procházelo rukama, takže každý byl nadšen, když viděl, že má jeho záležitost dokonale v paměti, přestože byla dávno zahájena a opuštěna. Také velmi dobře psal, a tento styl jasný, plynulý a přesný se nesmírně líbil králi i paní z Maintenon, kteří ho nepřestávali chválit, povzbuzovat a blahopřát si, že na tak slabá ramena vložili dvě břemena, z nichž by každé stačilo k tomu, aby zdrtilo i ta nejsilnější.

Torcy dostal úřad kancléře řádu, který měl Barbezieux; a svým vlastním úřadem velkého pokladníka řádu chtěl král odměnit Saint-Pouanga, který už nemohl sloužit jako hlavní úředník cizímu člověku, jako sloužil pod svými nejbližšími příbuznými, u nichž měl vždy nejdůvěrnější tajemství a často tím i královo tajemství ve věcech války, a dokonce měl často příležitost pracovat přímo s králem. Zároveň prodal svůj úřad tajemníka kabinetu Charmontovi z pařížských Hennequinů, který se zbavil svého úřadu generálního prokurátora velké rady a který se pak stal vyslancem v Benátkách, kde neuspěl. Saint-Pouange, který měl dávno úřad intendanta řádu, jej prodal La Cour des Chiens, proslulému finančníkovi.

Rose, další tajemník králova kabinetu, který už padesát let měl „pero", zemřel v této době ve věku osmdesáti šesti nebo sedmi let,[3] s úplně jasnou hlavou a v dokonalém zdraví až do konce. Byl také prezidentem účetní komory, velmi bohatý a velmi lakomý, ale byl to muž velmi duchaplný, který měl nesrovnatelné vtipy a odpovědi, mnoho literárního vzdělání, jasnou a obdivuhodnou paměť a dokonalý přehled o dvoře a záležitostech, veselý, svobodný, smělý, rád i troufalý; ale k tomu, kdo mu nešlapal na nohu, zdvořilý, uctivý, zcela na svém místě a nesmírně vonící starým dvorem. Patřil ke kardinálu Mazarinovi a byl velmi v jeho důvěrnosti a důvěře, což ho do ní uvedlo i u královny matky, a uměl si ji vždy udržet u ní i u krále až do své smrti, takže s ním počítali a šetřili ho i všichni ministři. Jeho pero ho udr-

3. *Ediční poznámka:* Toussaint Rose, markýz z Coye, se narodil 3. září 1611 a zemřel 6. ledna 1701, bylo mu tedy 89 let, nikoli 86 či 87.

žovalo v jakémsi styku s králem, a někdy i v záležitostech, o nichž ministři nevěděli. Mít pero znamená být veřejným padělatelem a z úřední povinnosti dělat to, co by kohokoli jiného stálo život. Tato činnost spočívá v tom, napodobovat tak přesně králův rukopis, aby se nedal rozeznat od toho, který pero napodobuje, a psát tímto způsobem všechny dopisy, které má nebo chce král napsat vlastní rukou, a přesto se nechce namáhat. Je jich mnoho panovníkům a jiným cizincům vysokého rodu; jsou i poddaným, jako velitelům armád nebo jiným předním osobám, z důvodu tajnosti záležitostí nebo jako projev dobroty či vyznamenání. Není možné nechat velkého krále mluvit důstojněji, než to činil Rose, ani vhodněji vůči každému a v každé věci, než v dopisech, které takto psal a které král všechny podepisoval vlastní rukou; a pokud jde o písmo, bylo tak podobné královu, že v něm nebylo nejmenšího rozdílu. Nesčetné důležité věci prošly Roseovýma rukama a některé jimi procházely ještě i nyní. Byl nesmírně věrný a mlčenlivý, a král se na něj zcela spoléhal. Ten ze čtyř tajemníků kabinetu, který má pero, tedy vykonává všechny funkce, a ostatní tři nemají žádné, kromě svého přístupu.

Callières dostal pero po Roseově smrti.[4] Tento stařík[5] byl bystrý, lstivý, obratný a nebezpečný; jsou o něm nesčetné historky, z nichž uvedu jen dvě nebo tři, protože charakterizují jeho i ty, o nichž v nich jde. Měl velmi blízko Chantilly krásný a dobře zastavěný statek, který měl velmi rád a kam často jezdil; prokazoval velké úcty panu Princi (mluvím o tom, který naposledy zemřel), ale dbal, aby se jím u sebe nedal ovládnout. Pan Princ, unavený sousedstvím, které ho omezovalo, a snad ještě víc jeho lovčí, dal Roseovi navrhnout, aby se s ním o statek dohodl; ten o tom nikdy nechtěl ani slyšet a nechtěl se ho vzdát za nic na světě. Nakonec pan Princ, když ztratil tuto naději, začal mu dělat schválnosti, aby ho znechutil a přiměl k rozhodnutí; a od schválnosti ke schválnosti mu dal přes zdi jeho parku přehodit tři nebo čtyři sta lišek a lišťat, které dal pochytat a přivézt odevšad. Lze si představit, jaký nepořádek tam tato společnost natropila, a krajní překvapení Rose a jeho lidí nad nevyčerpatelným mraveništěm lišek, které se tam objevily za jedinou noc.

Stařík, který byl vznětlivý a prudký a který pana Prince dobře znal, se v původci daru nezmýlil. Šel ke králi do jeho kabinetu a zcela rozhodně ho požádal o dovolení položit mu otázku snad trochu divokou. Král, velmi zvyklý na něj a na jeho šprýmy, neboť byl zábavný a velmi peprný, se ho zeptal, oč jde.

„Oč jde, Sire," odpověděl mu Rose se zrudlou tváří, „jde o to, abyste mi řekl, zda máme ve Francii dva krále." — „Co to má znamenat?" řekl král překvapeně a zrudl zase on. — „Co to má znamenat?" odpověděl Rose. „To, že je-li pan Princ králem jako vy, je třeba plakat a sklonit hlavu pod tímto tyranem. Je-li jen prvním

4. *Ediční poznámka:* François de Callières, vyjednavač rijswijského míru, byl tajemníkem kabinetu od roku 1698; některé prameny kladou jeho převzetí „pera" už do roku 1700.
5. *Vysvětlivka:* Slovem „stařík" (bonhomme) se zde a v následujících odstavcích míní opět Rose, nikoli Callières.

princem krve, žádám vás, Sire, o spravedlnost, neboť ji dlužíte všem svým poddaným a nesmíte trpět, aby se stávali kořistí pana Prince.“ A odtud mu vypráví, jak ho chtěl donutit, aby mu prodal svůj statek, a pak ho k tomu přinutit pronásledováním, a nakonec mu vypráví historku s liškami. Král mu slíbil, že promluví s panem Princem tak, že bude mít odnynějška pokoj. A skutečně mu nařídil, aby dal svými lidmi a na své náklady odstranit ze staříkova parku až do poslední lišky, a to tak, aby tam nevznikla žádná škoda, a aby nahradil škody, které tam lišky natropily; a pro budoucnost ho tak dobře zkrotil, že pan Princ, nejnižší dvořan na světě, se začal Roseovi dvořit; ten si dlouho zachovával svou hrdost, a pan Princ se od té doby nikdy neodvážil ho v čemkoli rušit. Navzdory tolika krokům vstříc, které nakonec musel přijmout, mu to Rose stále pamatoval a rád mu utrousil nějaký šleh. Já a padesát dalších jsme toho jednoho dne byli svědky.

Ve dnech rady se ministři scházeli v králově ložnici ke konci mše, aby vstoupili do kabinetu, až je zavolají na radu, když se král vrátil galerií rovnou do svých kabinetů. V těch hodinách bylo v královské ložnici vždy několik dvořanů, buď těch, kdo měli s ministry nějakou záležitost a mluvili s nimi tam pohodlněji, když jim toho měli říct málo, nebo těch, kdo si s nimi chtěli popovídat. Pan Princ tam často chodil, a byla pravda, že mluvil se všemi, aniž by jim měl co říci, s držením těla klienta, který se nízce dvoří. Rose, jemuž nic neušlo, využil chvíle, kdy tam náhoda shromáždila mnoho z toho nejlepšího u dvora a kdy pan Princ lichotil ministrům s velkou poddajností a pochlebováním. Najednou stařík, který ho pozoroval, jde rovnou k němu, a přimhouřiv jedno oko s prstem pod ním, což bylo někdy jeho gesto, mu nahlas řekne: „Pane, vidím, jak tu s těmi všemi pány hrajete jakousi hru, a to už několik dní, a není to pro nic za nic; znám svůj dvůr a své lidi už dlouhá léta, nikdo mi nic nenamluví, dobře vidím, kam to vede,“ — a to s obraty a hlasovými odstíny, které pana Prince velmi uváděly do rozpaků, takže se bránil, jak mohl. Tento dialog přilákal ministry a vše, co tam bylo nejpřednějšího, kolem nich. Když se Rose viděl dobře obklopen a rada měla být každou chvíli zavolána, vezme uctivě pana Prince za konec paže s jemným a zlomyslným úsměvem: „Nebylo by to snad tím, pane,“ řekl mu, „že byste se chtěl stát prvním princem krve?“ — a v tu ránu se otočí na podpatku a vytratí se. Kdo zůstal jako opařený? Pan Princ, a celé shromáždění se smálo, aniž by se dokázalo ovládnout. To byly ty Roseovy smělé kousky; tento bavil a zaměstnával dvůr několik dní. Pan Princ zuřil; ale nemohl a neodvážil se nic říci.

Uběhl sotva o něco víc než rok od této příhody, když stařík zemřel.

Nikdy neodpustil panu z Duras jeden kousek, který byl skutečně krutostí.

Bylo to na jedné dvorské cestě; Roseův povoz se nevím jak rozbil. Z netrpělivosti vzal koně. Nebyl dobrý jezdec; on a kůň se nepohodli a kůň se ho zbavil v bahništi. Kolem jel pan z Duras, na něhož Rose volal o pomoc zpod svého koně uprostřed bahna. Pan z Duras, jehož kočár jel v tom blátě pomalu, vystrčil hlavu z okénka a

místo jakékoli pomoci se dal do smíchu a do křiku, že je to opravdu rozkošný kůň, když se takhle válí v růžích; a jel dál a nechal ho tam. Pak přijel vévoda z Coislinu, který byl milosrdnější a sebral ho; ale Rose byl tak zuřivý a tak bez sebe hněvem, že společnost v kočáře se nějakou dobu nemohla dozvědět, na koho se tak zlobí. Nejhorší však bylo na nocovišti. Pan z Duras, který se nikoho nebál a měl jazyk stejně ostrý jako Rose, to vyprávěl králi a celému dvoru, který se tomu velmi smál. To Rose rozlítilo do té míry, že se od té doby k panu z Duras nikdy nepřiblížil a mluvil o něm jen v zuřivosti; a když si někdy před králem troufl na nějaký šleh na jeho adresu, král se dal do smíchu a mluvil s ním o bahništi.

Na sklonku života provdal svou velmi bohatou vnučku, která od něj očekávala ještě větší majetek, za Portaila, který mnohem později zemřel jako první prezident pařížského parlamentu. Manželství nebylo svorné; mladá žena, která se cítila být bohatou partií, pohrdala svým manželem a říkala, že místo aby vstoupila do nějakého dobrého domu, zůstala u portálu.[6] Nakonec si otec, starý rada velké komory, i syn stěžovali staříkovi; ten zprvu nevěnoval jejich stížnostem velkou pozornost, a když se opakovaly, slíbil jim, že promluví se svou vnučkou, a neudělal to. Nakonec, znaven těmito stížnostmi, jim zlostně odpověděl: „Máte naprostou pravdu, je to nestydatice, uličnice, se kterou si nikdo neporadí, a jestli o ní ještě uslyším, rozhodl jsem se: vydědím ji." To byl konec stížností. Rose byl malý muž, ani tlustý, ani hubený, s dosti pěknou tváří, jemnou fyziognomií, pronikavýma a duchem jiskřícíma očima, s krátkým pláštíkem, saténovou čepičkou na téměř bílých vlasech, malým hladkým límečkem skoro jako abbé, a vždy s kapesníkem mezi kabátem a vestou. Říkal, že ho tam má blíž k nosu. Oblíbil si mě, velmi volně se vysmíval cizím princům, jejich hodnostem a nárokům, a vévodům, s nimiž byl důvěrný, vždy říkal „Vaše vévodská Výsosti": bylo to, aby se vysmál oněm jiným údajným Výsostem. Byl nesmírně čistotný a čilý a plný rozumu až do konce: byla to svého druhu osobnost.

Stoppa, plukovník švýcarských gard a jiného švýcarského pluku svého jména, zemřel zároveň.[7] Nashromáždil na člověka svého stavu nesmírné jmění, a přitom vedl velký dům a vždy dobrý stůl. Měl veškerou královu důvěru ve všem, co se týkalo švýcarských vojsk a kantonů, do té míry, že dokud žil, pan z Maine v tom nemohl a neudělal vůbec nic. Král ho použil k mnoha tajným věcem, a jeho ženu ještě víc, která, aniž by vystupovala, měla veškerou důvěru paní z Maintenon a byla nesmírně obávaná a počítalo se s ní, ještě víc než s jejím manželem, ačkoli i s ním se velmi počítalo. Bylo mu přes osmdesát let, a měl tentýž rozum, tutéž důvěrnost u krále, tutéž plnou autoritu nad svým národem ve Francii a velký vliv ve Švýcarsku. Jeho smrt učinila pana z Maine skutečným generálním plukovníkem Švýcarů s plnou

6. *Vysvětlivka:* Slovní hříčka: „portail" = portál, brána; místo aby vstoupila do dobrého domu, zůstala „u Portaila". Antoine Portail byl prvním prezidentem pařížského parlamentu v letech 1724–1736.
7. *Ediční poznámka:* Pierre Stoppa (Stuppa), plukovník švýcarských gard, zemřel v Paříži v lednu 1701.

autoritou, kterou dokázal zároveň rozšířit i na to, čeho ještě nemohl dosáhnout v dělostřelectvu za pana z Barbezieux.

Smrt většího pána nadělala méně hluku a méně prázdna. Byla to smrt pana z Monaka, vyslance v Římě, kde ho málokdo litoval, stejně jako se tam těšil malé vážnosti; velmi průměrně hájil královy záležitosti a dvůr ho velmi málo podporoval.[8] Viděli jsme proč. Byl to Ital pyšný, rozmarný, lakomý, velmi dobrák, ale nebyl stvořen pro záležitosti, a přitom tlustý jako sud a neviděl ani na špičku svého břicha. Strávil život v domácích trápeních, nejprve s krásnou paní z Monaka, svou ženou, tak spřátelenou s první ženou Monsieura a tak zapletenou do jejích galantních dobrodružství, a sama tak galantní; aby se od manžela dostala, stala se vrchní správkyní domácnosti Madame, jediné dcery Francie, která kdy takovou měla. Byla sestrou onoho galantního hraběte z Guiche a vévody z Grammontu. Jeho snacha mu nepůsobila menší trápení, jak jsme zde svého času viděli, a hodnost, kterou mu vynesla, ho uvrhla do nároků, z nichž se žádný nezdařil a které ho zavalily nepříjemnostmi a nechutí, jež celou vahou dopadly na záležitosti jeho vyslanectví.

Bontemps, první ze čtyř prvních komorníků krále a guvernér Versailles a Marly, kde měl úplnou správu domů, honů a mnoha druhů výdajů, zemřel rovněž v této době. Byl ze všech vnitřních sluhů tím, kdo měl nejstarší a nejúplnější královu důvěru ve všech důvěrných a osobních věcech. Byl to vysoký muž, velmi dobře urostlý, který velmi ztloustl a ztěžkl, bylo mu skoro osmdesát let a zahynul za čtyři dny, 17. ledna, na mrtvici.[9] Byl to nejhlouběji mlčenlivý, nejvěrnější a králi nejoddanější muž, jakého mohl najít, a abych řekl vše jedním slovem, ten, kdo připravil noční mši v královských kabinetech, kterou ve Versailles v zimě 1683–1684 sloužil otec de La Chaise, při níž Bontemps ministroval a při níž se král oženil s paní z Maintenon v přítomnosti pařížského arcibiskupa Harlaye, Montchevreuila a Louvoise.[10]

O Bontempsovi a o králi se v tomto ohledu dá říci: jaký pán, takový sluha; neboť byl vdovec a měl u sebe ve Versailles jistou slečnu de La Roche, matku onoho La Roche, který doprovázel španělského krále, byl jeho prvním komorníkem a dvacet pět let až do své smrti měl jeho razítko s podpisem. Tato slečna de La Roche se nikde neukazovala, a dosti málo dokonce i u něho, odkud nevycházela, a ovládala ho dokonale, skoro aniž by to bylo znát. Nikdo nepochyboval, že je to jeho paní z Maintenon a že se s ní oženil. Proč to neoznámit? To se nikdy nevědělo. Bontemps byl

8. *Ediční poznámka:* Ludvík I. Monacký zemřel v Římě 3. ledna 1701 ve věku 58 let. Jeho manželka Catherine-Charlotte de Gramont (1639–1678) byla dámou Jindřišky Anglické, první manželky Monsieura.
9. *Ediční poznámka:* Alexandre Bontemps (1626–1701) zemřel 17. ledna 1701 ve věku asi 74 let, nikoli „skoro osmdesáti".
10. *Ediční poznámka:* Datum tajného sňatku Ludvíka XIV. s paní z Maintenon je sporné (9. října 1683, nebo leden 1684); písemný doklad se nedochoval. Oddával podle většiny podání arcibiskup Harlay, jako svědci se uvádějí otec de La Chaise, Montchevreuil, Forbin a Bontemps; Louvoisova účast je méně doložena.

neotesaný a příkrý, a přitom uctivý a zcela na svém místě, byl vždy jen buď doma, nebo u krále, kam vcházel všude a v každou hodinu, a vždy zadními dveřmi, a měl ducha jen na to, aby dobře sloužil svému pánovi, čemuž byl zcela oddán, aniž by kdy vybočil ze své sféry. Kromě tak důvěrných funkcí těchto dvou úřadů procházely jeho rukama všechny tajné rozkazy a vzkazy, neznámé audience, které uváděl ke králi, skryté dopisy králi i od krále a vše, co bylo tajemstvím. To by stačilo zkazit člověka, o němž bylo známo, že je v této důvěrnosti padesát let a že má dvůr u nohou, počínaje královými dětmi a nejvlivnějšími ministry a konče největšími velmoži. Nikdy nevybočil ze svého stavu, a bez srovnání méně než ti nejmenší modří sloužící, kteří byli všichni pod jeho rozkazy. Nikdy nikomu neublížil a svého vlivu vždy použil k tomu, aby prokazoval služby. Velký počet lidí, i významných osobností, mu vděčil za své štěstí, a byl v tom tak skromný, že se s nimi dokázal rozejít, když o tom mluvili, třeba i jen s ním samým.

Miloval, chtěl a opatřoval milosti jen pro potěšení konat dobro, a dá se o něm říci, že byl celý život otcem chudých, útočištěm zarmoucených a upadlých v nemilost, i těch, které znal nejméně, a snad nejlepším z lidí, s rukama nejen dokonale čistýma, ale s úplnou nezištností a krajní péčí o vše, co mu bylo svěřeno. Proto také, ačkoli jeho vliv pro jiné velmi poklesl pro jeho věk a těžkopádnost, vyvolala jeho ztráta veřejný smutek u dvora, v Paříži i v provinciích; každý se tím trápil jako vlastní ztrátou, a je stejně nespočetné jako neslýchané, co vše bylo dobrovolně vzdáno jeho památce a kolik slavnostních bohoslužeb za něj bylo všude slouženo. Ztratil jsem v něm spolehlivého přítele, plného úcty a vděčnosti k mému otci, jak jsem řekl jinde. Zanechal dva syny, kteří se mu v ničem nepodobali; starší měl po něm právo nástupnictví v úřadu prvního komorníka, druhý byl prvním komorníkem šatny.

Bloin, další první komorník, dostal správu Versailles a Marly, v níž Bontemps kdysi nastoupil po jeho otci.[11] Bloin také převzal důvěru ve věcech tajných zásilek a neznámých audiencí. Byl to muž velmi duchaplný, galantní a samotářský, který si vybíral společnost z toho nejlepšího u dvora, který doma vládl vybranému stolu mezi malým počtem stolovníků, velkých pánů nebo lidí, kteří tituly nahrazovali jinak, který byl chladný, lhostejný, nepřístupný, pyšný, domýšlivý a rád drzý; přitom nepříliš zlý, ale takový, jemuž se nebylo radno znelíbit. Byl to skutečně někdo; uměl se prosadit tak, že si ho cenili a dvořili se mu i ti největší a ministři; uměl dobře posloužit svým přátelům, ale zřídka, a jiným nesloužil vůbec, a přesto byl ve všem velmi nebezpečný, schopný pojmout bez příčiny odpor a pak nesmírně škodit.

Pan z Vendôme se vrátil z Anetu, když ještě jednou prošel velkou léčbou. Považoval se za vyléčeného, a nikdy jím nebyl. Zůstal znetvořenější, než byl před touto druhou dávkou, a natolik, že se neodvažoval ukázat dámám a jezdit do Marly. Brzy si na to zvykl a snažil se na to zvyknout i ostatní. Nebylo to bez odporu a bez hle-

11. *Ediční poznámka:* Správu Versailles a Marly převzal roku 1701 Louis Blouin, syn Jérôma Blouina, po jehož smrti ji kdysi dostal Bontemps.

dání jeho fyziognomie a hlavních rysů, které už se nenašly; vsadil na drzost, jako člověk, který cítí, že je mu všechno dovoleno, a chce si všechno dovolit. Měl dobré opory. Bylo to v lednu, a v Marly se konaly plesy; král se jimi bavil při každém pobytu až do postu; a maršálka z Noailles jich často pořádala u sebe ve Versailles pro paní vévodkyni z Bourgogne, které měly ráz soukromých.

Kapitola pátá

Několik příjemných zpráv přišlo velmi rychle za sebou. Král dostal z Milána listinu, kterou, ač byla známa, neměli: byla to investitura Karla V. na vévodství milánské a hrabství pavijské pro všechny nástupce, jak mužské, tak ženské; dále jistota průchodu jeho vojsk do Itálie, který pan Savojský povolil v podobě, jakou si přáli; a úspěch ve Flandrech, který hraničil se zázrakem a velmi se podobal proměně scény v opeře. Briord, vyslanec v Holandsku, těžce onemocněl. Záležitosti tam byly ve velkém pohybu. Několika kurýry žádal o nástupce, a tam byl poslán d'Avaux. Generální stavy, které se shodně s Anglií snažily jen nás zdržovat, dokud nebudou mít vše připraveno, nepřestávaly vyjednávat. Žádaly o konference tím naléhavěji, že Briord nebyl s to o jednáních ani slyšet. Anglický král dával na krále naléhat, aby je povolil. Ať si král sebevíc přál udržet mír, nemohl si zastírat otevřené kroky císaře a nepoctivost jeho dřívějších spojenců.

Holanďané měli ve španělských pevnostech Nizozemí dvacet dva praporů, pod španělskými guvernéry, kteří tam měli také nějaká španělská vojska v menším počtu. Puységur na králův rozkaz vypracoval na to plán, který král schválil. Byl sdělen maršálu z Boufflers, guvernérovi francouzských Flander, a Puységur odjel do Bruselu, aby jej domluvil s bavorským kurfiřtem, generálním guvernérem Nizozemí za Španělsko. Opatření byla tak tajná a tak dobře promyšlená a jejich provedení tak důkladně utajené, tak přesné a tak na minutu načasované, že v neděli ráno 6. února vstoupila francouzská vojska ve stejném okamžiku do všech španělských pevností v Nizozemí, hned jak se otevřely brány, zmocnila se jich, zaskočila holandská vojska zcela nepřipravená, překvapila je, vytlačila z postavení a odzbrojila, aniž by v kterékoli z nich padl jediný výstřel.[1] Španělští guvernéři a velitelé našich vojsk jim prohlásili, že se nemají čeho bát, ale že španělský král chce místo jejich vojsk naše a že zůstanou takto zadrženi, dokud nepřijdou královy rozkazy. Ty však byly zcela jiné, než Holanďané očekávali a než by se bylo slušelo. Touha po míru přiměla krále věřit, že když tato vojska propustí na svobodu se zbraněmi a se vším dobrým zacházením, tak mírumilovný postup dojme a uklidní Holanďany, kteří spustili hrozný křik při

1. *Ediční poznámka:* Francouzská vojska pod Boufflersem vstoupila do bariérových pevností v noci z 5. na 6. února 1701 bez odporu; 6. února 1701 skutečně připadlo na neděli.

zprávě o vstupu našich vojsk, a přesvědčí je, aby udržovali mír se sousedy, o jejichž dobrých úmyslech už po tak výmluvném činu nemohli pochybovat. Mýlil se.

Bylo to dvacet dva výborných praporů, plně ozbrojených a vystrojených, které jim vrátil, které by jim velmi chyběly, které by je vyřadily z možnosti vést válku, a tím velmi rozladily Anglii, císaře a celou onu velkou alianci, která se proti oběma korunám budovala a organizovala. V pátek 11. února, tedy šest dní po obsazení pevností a zadržení dvaceti dvou holandských praporů, odešel králův rozkaz, podle něhož se mohly odebrat domů se zbraněmi a zavazadly, jakmile je generální stavy odvolají. Ty, které v nic takového nedoufaly, přijaly tuto zprávu s nečekanou radostí a s projevy vděčnosti, jež posloužily jako nová a ještě šalebnější clona jejich zlých úmyslů; a třesouce se nad nebezpečím, jemuž unikly, staly se tím jen horlivějšími pro válku, řízeny anglickým králem, osobním nepřítelem krále, který se s nimi vysmál tak bezelstné prostotě, jež Evropě připomněla prostotu Ludvíka XII. a Františka I., tak zhoubnou pro Francii. Ani tato nebyla o mnoho méně zhoubná.

Nakonec tento úspěch korunoval příjezd stříbrné flotily. Vezla přes šedesát milionů ve zlatě nebo stříbře a dvanáct milionů ve zboží, nepočítaje podloudnosti a soukromé zásilky. Předešlu při této příležitosti vyprávění jedné příhody, která se stala až poté, co byl španělský král v Madridu. Při vykládání lodí se našlo osm velkých beden s čokoládou, na jejichž víku stálo: čokoláda pro velebného otce generála Tovaryšstva Ježíšova. Tyto bedny málem zlomily záda lidem, kteří je vykládali a kteří se jich chopili ve dvojnásobném počtu, než bylo třeba k jejich přenesení podle jejich velikosti. Krajní námaha, kterou s nimi měli i s touto posilou, vzbudila zvědavost, co by mohlo být příčinou. Když všechny bedny dorazily do skladišť v Cádizu, jejich správci jednu mezi sebou otevřeli a našli v ní jen velké a tlusté koule čokolády, narovnané jedna na druhé. Vzali jednu, jejíž tíha je překvapila, pak druhou a třetí, stále stejně těžké. Jednu rozlomili, ta odolávala, ale čokoláda se odloupla, a když zkusili znovu, zjistili, že jsou to samé zlaté koule, obalené na prst tlustou vrstvou čokolády; neboť po této zkoušce prohlédli nazdařbůh zbytek bedny a pak všechny ostatní. Dali o tom zprávu do Madridu, kde si navzdory vlivu Tovaryšstva chtěli dopřát tohoto potěšení. Dali jezuitům vědět, ale marně. Tito jemní politikové se dobře střežili, aby si nárokovali tak drahocennou čokoládu; raději o ni přišli, než by se k ní přiznali. Dotčeně se tedy ohrazovali, že nevědí, oč jde, a trvali na tom s takovou pevností a jednomyslností, že zlato zůstalo králi, a nebyl to malý zisk, jak lze soudit z objemu osmi velkých beden velkých a tlustých plných zlatých koulí; a čokoláda, která je obalovala, zůstala těm, kdo tento důmyslný kousek odhalili.

Dánsko uznalo španělského krále. Tento panovník se v Bordeaux potkal s konetáblem Kastilie, který přijížděl jako mimořádný vyslanec poděkovat králi za přijetí závěti. Jmenoval se don José Fernández de Velasco, vévoda z Frías. V Bourg-la-Reine ho přijal baron z Breteuilu, uvaděč vyslanců, což je pocta, která za této vlády nebyla prokázána nikomu jinému než markýzi de La Fuente, který po aféře maršála z Es-

trades a barona z Wattevillu v Londýně kvůli přednosti přijel jako mimořádný vyslanec, aby se omluvil a prohlásil v přítomnosti všech ostatních vyslanců při veřejné audienci, že Španělsko ani jeho vyslanci nebudou nikdy upírat přednost králi ani jeho vyslancům a všude mu ji postoupí. Konetábl Kastilie vystupoval s velkou okázalostí, byl přijat s nesmírnou vlídností a hojně hoštěn. Král ho velmi vyznamenal a dal mu při odjezdu velmi značný dar. Nezůstal ve Francii dlouho a vystupoval tu velmi okázale, velmi galantně a velmi zdvořile.

V Bayonne našel španělský král markýze z Castañagy, deset či dvanáct dalších význačných osob a přes čtyři tisíce Španělů, kteří se sběhli, aby ho viděli. Harcourt tam dorazil z Madridu dva dny předtím, aby mu vyjel vstříc. Král se posadil do křesla u dveří svého kabinetu, maje za sebou pana z Beauvilliers, mezi pány z Noailles a z Harcourtu. Vévoda z Osuny stál víc vpředu, aby králi ukazoval ty, kdo jako šlechtici mohli mít čest mu políbit ruku. Všichni po španělsku poklekali, když před ním předstupovali. Viděl celý ten dav jednoho po druhém, a tak je všechny velmi snadno nadmíru uspokojil. Pan z Beauvilliers s ním během cesty často rozmlouval mezi čtyřma očima. Během pobytu v Bayonne se konaly porady, jichž se vévoda z Harcourtu téměř vždy účastnil jako třetí a někdy i vévoda z Noailles. Pak jeli do Saint-Jean-de-Luz a 22. ledna došlo k rozloučení princů se slzami, které přešly až v hlasitý nářek.

Po mnoha opakovaných objetích na břehu Bidasoy, na témž místě jako proslulé konference pyrenejského míru, odvedl vévoda z Noailles španělského krále na jednu stranu a vévoda z Beauvilliers oba ostatní prince na druhou, s nimiž znovu nastoupil do kočáru a vrátili se do Saint-Jean-de-Luz. Byl tam most a velmi hezké čluny, vkusně vyzdobené místními lidmi. Španělský král přeplul v jednom s vévodou z Harcourtu, markýzem z Quintany, svým komorníkem, a hrabětem z Ayen. Říčka, která odděluje obě království, byla na obou stranách, kam oko dohlédlo, lemována nesčetným lidem. Jásot nebral konce a každou chvíli znovu zesílil. Když vystoupil z člunu, šel španělský král kousek pěšky, aby uspokojil zvědavost svých poddaných, a jel přenocovat do Irúnu. Nejprve šel do kostela, kde se zpívalo Te Deum. A hned téhož večera mu začali sloužit a on začal žít po španělsku. Nazítří navštívil Fuenterrabíu, pak San Sebastián, a pokračoval v cestě do Madridu,[2] maje ve svém kočáře stále vévodu z Harcourtu, jednoho či dva ze svých předních španělských dvorských hodnostářů a hraběte z Ayen. Posledně jmenovaný tam vzbudil velkou nelibost, protože přístup do královského kočáru měli jen jeho nejpřednější hodnostáři. Tento synovec paní z Maintenon, jemuž se Harcourt dvořil, měl početný průvod a celou kapelu hudebníků, kterou se večer snažil bavit španělského krále. Jeho věk, jeho přízeň ve Francii, napodobování volných a důvěrných způsobů a hlasitého smíchu jeho matky ukázaly Španělsku velmi mladého a velmi rozmazleného člověka, který je ne-

2. *Ediční poznámka:* Filip V. vstoupil do Španělska v Irúnu 22. ledna 1701 a do Madridu dorazil 18. února 1701 (slavnostní vjezd se konal později).

smírně pohoršil všemi svými způsoby vůči velmožům tohoto dvora, a zvláště důvěrností, s níž se ke španělskému králi choval. Byl jediným mladým francouzským šlechticem, který s ním přešel hranici. Noblet strávil dva dny cesty ve Španělsku a pak se vrátil podat králi zprávu o tom, co se během cesty dělo.

Ze Saint-Jean-de-Luz jeli princové do Daxu („Acqs"),[3] kde zůstali osm nebo deset dní obleženi vodou. Tam začali žít svobodněji, občas jíst s mladými šlechtici svého dvora a cítit se zbaveni všech ohledů, které ukládala přítomnost španělského krále. Vévoda z Noailles zůstal jejich průvodcem, jako jím byl až dosud pan z Beauvilliers, který, stále nemocnější, potřeboval všechnu svou odvahu, aby dojel až k hranici, odkud se vrátil nejkratší cestou, jak jen mu to zdraví dovolilo. Španělský král si odvezl parlamentem zaregistrovaný patent zachovávající jemu a jeho potomstvu jejich práva na francouzskou korunu, podobný tomu, jaký si odvezl Jindřich III. do Polska a jaký byl už vyhotoven a připraven k odeslání tamtéž panu princi de Conti.

Španělská královna napsala králi skrze konetábla Kastilie ty nejdůraznější dopisy, v nichž žádala oba krále o ochranu a o potrestání hraběte ze San Esteban a jejích dam, které ji opustily a urazily. Jejich styl byl velmi románový. Byly také dopisy pro Madame, u níž se s odvoláním na jejich příbuzenství dovolávala jejích dobrých služeb. Nevím, kdo jí mohl dát takovou radu; její otevřená stranickost a její spojení se všemi těmi nemnohými, kdo jen s nevolí viděli, že ve Španělsku nastupuje po rodu rakouském rod francouzský, jí nedovolovaly doufat v úspěch. A tak španělský král neurazil ve Španělsku mnoho denních cest, když dostala rozkaz opustit Madrid a odebrat se do Toleda, kde zůstala vypovězena s malým průvodem a ještě menší vážností. Junta byla tohoto názoru a pověřila vévodu z Harcourtu, aby zařídil, že rozkaz vydá španělský král: byl to Portocarrerův akt pomsty.

Tento panovník ještě nebyl v Madridu, když ho Holanďané uznali. Nebyli tím o nic méně rozhodnuti pro válku. Ale všechna soukolí aliance ještě nebyla připravena, a nevyjádřit se by bylo znamenalo vyjádřit se a odhalit záměry, které se tak pečlivě snažili skrývat.

Na Hromnice se strhl orkán tak zuřivý, že si nikdo nepamatoval nic, co by se takové síle blížilo, a jeho škody byly po celém království nesmírné. Horní část kostela Saint-Louis na ostrově v Paříži se zřítila; mnoho lidí, kteří tam byli na mši, bylo

3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Acqs neboli Dax, město v departementu Landes. Dřívější vydavatelé psali Auch. Ale kromě Saint-Simonova rukopisu, který nepřipouští žádnou pochybnost, nacházíme potvrzení tohoto čtení v následující pasáži deníku, který sepsal vévoda z Bourgogne a který byl otištěn ve sv. II, s. 93–250 *Curiosités historiques, ou Recueil de pièces utiles à l'histoire de France* (Amsterdam 1759, 2 sv. in-18): „V pondělí 24. ledna jsme vyjeli z Bayonne v šest hodin, do Daxu (vydavatelé asi změnili starou podobu, která byla Acqs) jsme dorazili v sedm hodin večer; celý den pršelo; cesty byly strašlivě špatné. V úterý 25. voda stoupla tak, že nebylo možné znovu přejít most ani opustit město; stoupala ještě ve středu 26. a ve čtvrtek 27., takže krajina jí byla celá pokryta a byly vidět jen špičky stromů." Princové byli tedy zadrženi vodou v Daxu, a to říká pravý Saint-Simonův text: „Princové jeli do Acqs, kde zůstali osm nebo deset dní obleženi vodou."

zabito nebo zraněno: mezi jinými Verderonne, který sloužil u žandarmerie, na následky zemřel nazítří.[4] Jmenoval se L'Aubespine jako má matka. Tento orkán byl počátkem rozvrácení ročních období a častých velkých větrů v každém z nich; chlad v každé době, déšť atd. jsou od té doby mnohem obvyklejší, a tyto nepohody se jen zhoršovaly až dodnes, takže už dlouho není vůbec žádné jaro, málo podzimu a pokud jde o léto, jen tu a tam několik dní: to je něco pro astronomy.

Pan z Noyonu zemřel v této době v Paříži ve věku sedmdesáti čtyř let.[5] Byl nositelem Řádu Svatého Ducha a po vzoru pana z Remeše se nechal jmenovat církevním státním radou. Mluvil jsem o tomto prelátovi tolik, že se spokojím s tím, že zemřel velmi zbožně poté, co velmi pečlivě spravoval svou diecézi. V jeho papírech se našly vlastnoruční koncepty pro jeho pohřební řeč, tak dalece šílenost ješitnosti tohoto preláta svedla; jinak učený, velmi čestný muž, velmi dobrý člověk, dobrý biskup a velmi duchaplný. Přesto ho ve své diecézi litovali, a velmi. Jeho ješitnost by byla podivně pokořena, kdyby byl předvídal své nástupce.

Kancléř, který nesmírně miloval svou sestru, manželku Bignona, státního rady, a který její děti jakoby adoptoval, byl ve velkých rozpacích z abbého Bignona. Byl to člověk, jehož bylo možné skutečně, a to v dobrém smyslu, nazvat skvělým duchem, velmi učený, a kázal s velkým úspěchem; ale jeho život tak málo odpovídal jeho učení, že se už neodvažoval ukázat na kazatelně a král litoval obročí, která mu dal. Co tedy s knězem, jemuž jeho mravy vzaly veškerou naději na biskupský stolec? Toto místo církevního státního rady se jeho strýci zdálo zcela vhodné k tomu, aby ho utěšilo a rehabilitovalo ve světě tím, že mu dá postavení. Nesnáz byla v tom, že tato místa byla určena nejvýznačnějším biskupům a že bylo velmi podivné nechat abbého Bignona nastoupit po panu z Tonnerre, biskupovi-hraběti z Noyonu, a postavit ho jako třetího vedle pana z Remeše a pana z Meaux; a přesto toho kancléř dosáhl, a stálo ho to veškerou sílu jeho vlivu.[6] Způsobil tím škodu episkopátu a ránu radě, do níž od té doby nechtěl vstoupit žádný biskup pro nepatřičnost zasedat za mužem druhého řádu, čemuž se lze vyhnout jen u biskupů-pairů, kteří mají přednost před děkanem státních radů, jak tomu bylo u pana z Remeše a pana z Noyonu. Abbé Bignon byl nadšen vyznamenáním, jaké do té doby nemělo obdoby. Strýc ho zařadil do komisí rady, než mu bude moci nějakou svěřit do vedení, a do čela všech akademií: tento poslední úřad byl vytvořen výslovně pro něj. Byl jedním z prvních literátů Evropy, a zazářil v tom, a to solidně. Nashromáždil přes padesát tisíc svazků, které po mnoha letech prodal proslulému Lawovi, jenž hledal, kam všude uložit

4. *Ediční poznámka:* Bouře 2. února 1701 je dobře doložena; podle Dangeaua však na markýze z Verderonne spadl trám z kostela Saint-Louis, o zřícení větší části kostela prameny nemluví.
5. *Ediční poznámka:* François de Clermont-Tonnerre, biskup-hrabě z Noyonu, zemřel 15. února 1701; narodil se asi roku 1629, bylo mu tedy asi 71–72 let, nikoli 74.
6. *Ediční poznámka:* Abbé Jean-Paul Bignon (1662–1743) se stal církevním státním radou 17. února 1701 a roku 1718/1719 královským knihovníkem. Zemřel roku 1743 na svém „ostrově Belle". Prodej jeho knihovny Lawovi jsme nezávisle neověřili.

peníze. Abbé Bignon je už nepotřeboval. Stal se děkanem rady, stál v čele mnoha komisí a agend a byl královským knihovníkem. Udělal si u Meulanu začarovaný ostrov, který se ve svém druhu dal srovnat s Capri; věk ani úřady ho nezměnily, a získal jen to, že jeho vědění a duch byly ceněny na úkor jeho srdce a duše. Noyon nebyl obsazen o nic lépe, ale obráceně než místo státního rady: mužem dobrého původu a velmi svatých mravů a života, ale jinak hlupákem.

Pan z Chartres našel v Saint-Sulpice tlustého a velkého neotesance, těžkopádného, hloupého, nevzdělaného, zvráceného úsudku, ale velmi dobrého člověka, svatého kněze, schopného obsluhovat ne faru, ale kapli; především vynikajícího sulpiciána ve všech maličkostech a zbytečných dětinskostech, které tam mají platnost zákona a které celý život kladl vedle nejvznešenějších ctností, ba i nad ně. Ten chlapík nic víc neuměl a nebyl schopen se naučit nic lepšího; jinak chudý, umaštěný a mastný, až to bylo obdivuhodné. Tento zevnějšek, který na pana z Chartres působil až příliš mocně a který skrze jeho špatné volby zkazil náš episkopát, ho přiměl, aby se o něm informoval. Byl to muž dobré a staré šlechty z Anjou, který se jmenoval d'Aubigny; toto jméno ho zaujalo ještě víc, pokládal ho, nebo ho chtěl pokládat, za příbuzného paní z Maintenon, která byla z Aunis a jmenovala se d'Aubigné. Mluvil o tom s ní i s tímto neotesancem, který, jakkoli hloupý, nebyl dost hloupý, aby necítil výhody takového příbuzenství, k němuž mu dělali všechny kroky vstříc; paní z Maintenon byla nadšena, že se může naroubovat na tyto lidi. Erb, jméno a zakrátko, aby se všechno spojilo, i livrej byly záhy společné. Urozený křupan byl představen v Saint-Cyr své domnělé sestřenici, která jí tak docela nebyla, ale mohla všechno.

Téligny, abbého bratr, který živořil v bídě ve své chýši, přispěchal s poštovním vozem a seznámil se také s prelátem a s jeho královskou kajícnicí. Ukázal se jako mazaný, bystrý a lstivý chlapík, který svého bratra řídil a jak mohl, zakrýval jeho hlouposti. Pan z Chartres, který chtěl svého žáka otesat, ho vzal k sobě, učinil ho svým generálním vikářem, a tento dobrý tlustý chlapík, aniž by se v tak dobré škole dokázal naučit něco jiného než vnější věci, byl jmenován biskupem v Noyonu,[7] kde byla jeho zbožnost a dobrota ceněna a jeho podivínství a hlouposti nenáviděny, ačkoli je zakrýval jeho bratr, který se od něj nehnul a byl jeho poručníkem.

Pan kardinál z Noailles, který se nedávno vrátil z Říma, vyhnal ze své diecéze slečnu Rose, proslulou nábožnou ženu s extázemi a viděními, velmi neobvyklého chování, která řídila své zpovědníky a byla opravdovou záhadou. Byla to stará Gaskoňka, či spíše z Languedocu, s tamějším přízvukem až přehnaně silným, podsaditá, prostřední postavy, velmi hubená, se žlutou tváří, nesmírně ošklivá, s velmi živýma očima a planoucí fyziognomií, kterou však uměla zmírnit; živá, výmluvná, učená, s prorockým výrazem, který budil respekt. Spala málo a na tvrdém, skoro nic nejedla, byla dosti špatně oblečená, chudá a dávala se vidět jen tajuplně. Tato

7. *Vysvětlivka:* Claude-Maur d'Aubigné, biskup v Noyonu od roku 1701, později (1707) arcibiskup v Rouenu.

bytost byla vždy záhadou, neboť je pravda, že byla nezištná, že vykonala velká a překvapivá obrácení, která vydržela, že řekla velmi neobyčejné věci, některé velmi skryté, jež se už udály, jiné budoucí, které se splnily, že uskutečnila překvapivá uzdravení bez léků, že na své straně měla lidi velmi moudré, velmi opatrné, velmi učené, velmi zbožné, vznešeného ducha, kteří na této oddanosti nic nezískávali ani získat nemohli a kteří si ji zachovali po celý život. Takovým byl pan Duguet, tak proslulý svými díly, obrovskou šíří svého ducha a své erudice, kterou lze nazvat univerzální, upřímnou pokorou a svatostí svého života a půvabem a solidností svého rozhovoru.

Slečna Rose, když dlouho žila ve svém kraji, kde ošetřovala chudé a kde jí její zbožnost získala přívržence, přišla do Paříže, nevím, při jaké příležitosti. Žádné zvláštní učení neměla, jen stála v příkrém rozporu s učením paní Guyonové a byla zcela na straně jansenistů. Nevím ani, jak se seznámila s oním panem Boileauem, který byl propuštěn z arcibiskupství kvůli *Problému*, o jehož historii jsem ve své době vyprávěl, a který žil zazděný a co nejodtažitěji od světa ve svém kanovnickém obydlí v ambitu u Saint-Honoré. Odtud poznala pana du Charmel a jiné, a konečně pana Dugueta, kteří, abych řekl pravdu, jí byli všichni tři okouzleni ne o mnoho méně než pan z Cambrai paní Guyonovou. Když dosti dlouho vedla v Paříži dosti skrytý život, měli pan Duguet a pan du Charmel stejně jako ona nesmírnou touhu ukázat ji panu z La Trappe, buď aby se poučili od tak velkého mistra o tak neobyčejné osobě, nebo v naději, že od něj získají schválení a pozvednou svou světici tak velkým svědectvím.

Všichni tři odjeli, aniž by cokoli řekli, a odebrali se do La Trappe, kde o jejich záměru nic nevěděli.

Pan du Charmel se ubytoval jako obvykle u hostů v klášteře, a pan ze Saint-Louis, který obýval opatský dům venku, nemohl odmítnout pokoj panu Duguetovi a jiný jeho nábožné ženě ani jim odepřít, aby jedli u jeho stolu. Byl to šlechtic z nedalekého okolí La Trappe, který celý život sloužil s velkou pověstí, dlouho měl jezdecký pluk a stal se brigádním generálem. Pan z Turenne, maršál z Créqui a generálové, pod nimiž sloužil, i sám král, pod nímž vedl holandskou válku a jiná tažení, si ho velmi vážili a vždy ho vyznamenávali. Král mu dával dosti vysokou penzi a zachoval si k němu mnoho dobroty. Když byl roku 1684 uzavřeno dvacetileté příměří, byl téměř slepý; to ho přimělo opustit službu. Několik měsíců nato se ho dotkl Bůh. Znal pana z La Trappe ze sousedství, a dokonce mu šel na počátku jeho reformy nabídnout své služby, když se dozvěděl, že staří mniši, kteří byli skutečnými bandity a dosud v La Trappe bydleli, se rozhodli ho utopit ve svých rybnících. Zachoval si s panem z La Trappe od té doby nějaký styk. Uchýlil se tedy tam a vedl tam přes třicet let život nejodloučenější, nejkajícnější a nejsvatější. Byl to pravý voják, bez jakéhokoli vzdělání, málo duchaplný, ale se smyslem nejpřímějším a nejsprávnějším, jaký

jsem u kohokoli viděl, s výborným srdcem a s obdivuhodnou přímostí, upřímností, pravdivostí a věrností.

Náhoda chtěla, že jsem do La Trappe jel také, když tam byli. Pana Dugueta ani jeho nábožnou ženu jsem nikdy neviděl. V La Trappe nikoho nevídala a skoro nevycházela ze svého pokoje, leda na mši do kaple přiléhající k onomu vnějšímu opatskému domu, kde mši mohly slyšet i ženy. Za života pana z La Trappe jsem tam obvykle trávil šest dní, osm a někdy deset.

Měl jsem tedy čas vidět slečnu Rose několikrát a pana Dugueta, což nebyla malá přízeň. Přiznávám, že jsem na slečně Rose shledal spíš něco podivného než cokoli jiného; panem Duguetem jsem byl okouzlen. Procházeli jsme se každý den v zahradě opatského domu; věci zbožnosti, v nichž vynikal, nebyly jediné, o nichž jsme tam hovořili; květina, bylina, rostlina, první věc, která se naskytla, umění, řemesla, látky, všechno mu poskytovalo látku k hovoru a poučení, ale tak přirozeně, tak snadno, tak plynule, s tak výmluvnou prostotou a s výrazy tak přesnými, tak správnými, tak vlastními, že člověk byl stejně unesen půvaby jeho rozhovorů a zároveň zděšen šíří jeho znalostí, díky nimž vysvětloval všechny ty věci tak, jak by to dokázali botanici, drogisté, řemeslníci a obchodníci nejzběhlejší ve všech těchto oborech. Jeho pozornost, jeho úcta ke slečně Rose, jeho úslužnost a rozzáření nad tím málem, co řekla, mě přesto překvapovaly. Pan ze Saint-Louis, zcela přímý a upřímný, ji nikdy nedokázal vystát, zcela otevřeně to říkal panu du Charmel a dával to znát panu Duguetovi, což je oba rmoutilo.

Ale co se jich dotklo mnohem víc, byla mírná a zdvořilá pevnost, s níž se pan z La Trappe po celých šest týdnů, co tam byli, bránil slečnu Rose vidět, ačkoli byl ještě s to vyjít ven a navštívit ji tam.

Omlouval se proto méně nemožností než svým odstupem od těchto neobyčejných cest, tím, že nemá ani poslání, ani hodnost k takovým zkoumáním, svým stavem smrti všem věcem a kajícího a skrytého života, který ho zaměstnává natolik, že se nemá rozptylovat zbytečnou zvědavostí, a že je pro něj lepší zdržet se úsudku a modlit se za ni k Bohu, než ji vidět a vstoupit do rozptýlení, které k jeho stavu nepatří. Odjeli tedy tak, jak přijeli, velmi pokořeni, že nemohli dosáhnout cíle, který si touto cestou vytkli. Slečna Rose se pak držela dosti skrytě v Paříži a u přívrženců v okolí, dokud se jejich počet velmi nerozmnožil a ona se neukazovala mnohem víc a nestala se duchovní vůdkyní, která nadělala hluk. Kardinál z Noailles ji dal prozkoumat, myslím dokonce, že ji viděl i pan z Meaux. Nejlepší na tom bylo, že ji nakonec vyhnali. Obrátila velkého a velmi pěkně urostlého mladého muže, jehož otec, dobrý šlechtic, byl kdysi majorem v Blaye a který měl jmění. Tento mladý muž opustil službu a připoutal se k ní tak, že ji od té doby už neopustil; jmenoval se Gondé a odjel s ní do Annecy, když byla vyhnána z Paříže, a od té doby se o ní téměř nic neslyšelo, ačkoli tam žila velmi dlouho. Předešlu zde krátké vyprávění jedné příhody, která si to zaslouží. Záminkou této cesty slečny Rose do La Trappe bylo obrácení, které vy-

konala nedaleko Toulouse: obrátila faráře velmi pěkné postavy, který nežil zrovna jako řeholník. Byl bratrem jistého pana Parasy, rady toulouského parlamentu. Přesvědčila tohoto faráře, aby se vzdal svého obročí, přišel do Paříže a stal se mnichem v La Trappe. Tento poslední bod z něj dostala s krajní námahou, a on často říkal, předtím i potom, že se stal mnichem v La Trappe proti své vůli. Přesto jím byl dobrým, a tak dobrým, že když pan Savojský mnohem později požádal pana z La Trappe o jednoho z jeho řeholníků, jehož prostřednictvím by mohl reformovat opatství Tamié, byl tento poslán, aby tento záměr uskutečnil, a stal se jeho opatem. Podařilo se mu to tak dobře, že pan Savojský, tehdy postižený dosti dlouhým záchvatem zbožnosti, si ho velmi oblíbil, vykonal několik duchovních cvičení v Tamié a dal mu veškerou svou důvěru.

Odtud se, abych tak řekl, zrodilo ono obdivuhodné dílo pana Dugueta *Výchova knížete* (*Institution d'un prince*), o jehož vzniku lze číst v krátké předmluvě, která je před touto knihou. Je třeba dodat, že pan Duguet, přinucen později hledat svobodu mimo království, se na čas uchýlil do Tamié a viděl tam pana Savojského, aniž by tento panovník kdy tušil, že je autorem tohoto díla, a aniž by mu o něm Duguet kdy řekl; v čemž je pokora autora snad ještě obdivuhodnější než zázrak erudice, šíře a přesnosti této *Výchovy*. Byla napsána mezi smrtí bavorského kurprince, vnuka císaře Leopolda, a smrtí španělského krále Karla II., v době, kdy si pan Savojský lichotil, že toto nesmírné dědictví připadne piemontskému princi, který zemřel před ním; a přesto, kdo by ji při čtení nepovažoval za napsanou dnes? totiž dvacet pět let po smrti Ludvíka XIV., kdy začala vycházet, několik let po autorově smrti, a byla okamžitě zakázána, pronásledována a stíhána jako nejzhoubnější díla, a přesto byla jen tím hledanější a všeobecněji oceňována a obdivována.[8]

Pan z Beauvilliers, jehož nemocí byl průjem, který ho dlouho stravoval a k němuž se přidala horečka, se jen s velkou námahou dostal do svého sídla v Saint-Aignan u Loches, kde byl na pokraji smrti. Po jeho odjezdu jsem se dozvěděl, že ho Fagon odsoudil a poslal ho krátce před touto cestou do Bourbonu jen proto, že sám byl se svým uměním v koncích, bez naděje na úspěch, a aby se zbavil podívané tím, že ho pošle skonat daleko. Při této zprávě ze Saint-Aignanu jsem běžel k vévodovi z Chevreuse, abych ho vyzval, aby dal veškerou politiku stranou a rychle tam poslal Helvétia, a měl jsem velkou radost, když jsem se od něj dozvěděl, že se k tomu rozhodl a že sám nazítří s Helvétiem odjíždí.

Byl to tlustý Holanďan, kterého lékaři nesnášeli, protože nezískal lékařský titul, a Fagonovi byl zvlášť k smrti protivný; Fagonův vliv u krále byl nesmírný a stejně tak jeho tyranie nad lékařstvím a nad těmi, kdo měli to neštěstí, že je potřebovali. Takovému člověku se tedy v jejich řeči říkalo empirik, který si zasluhuje jen pohrdání a pronásledování a který přivolává nemilost, hněv a zlé služby Fagona na toho, kdo

8. *Vysvětlivka:* Jacques-Joseph Duguet (1649–1733), oratorián a jansenistický teolog. Jeho *Institution d'un prince* vyšla poprvé roku 1739.

ho použije. Helvétius byl přesto už dlouho v Paříži a léčil mnoho lidí odmítnutých nebo opuštěných lékaři, a zvláště chudé, které ošetřoval s velkou láskou. Přijímal je každý den u sebe ve stanovenou hodinu, kolik jich jen chtělo přijít, a opatřoval jim léky a často i jídlo. Vynikal zvláště u zastaralých průjmů a úplavic. Jemu vděčíme za užívání a různou přípravu ipekakuany pro různé druhy těchto nemocí a také za rozlišení těch, kdy toto specifikum není na čase, nebo se vůbec nehodí.[9] To Helvétiovi získalo věhlas; byl to ostatně dobrý a čestný muž, bezúhonný, přímý a poctivý. Byl výborný i na neštovice a jiné jedovaté nemoci, jinak průměrný lékař.

Pan z Chevreuse řekl králi, k čemu se rozhodl; král to schválil, a vzácné je, že i Fagon z toho měl radost, ačkoli by jindy zuřil; ale protože byl pevně přesvědčen, že pan z Beauvilliers nemůže uniknout a že zemře v Saint-Aignanu, byl nadšen, že se to stane v rukou Helvétia, aby nad ním mohl triumfovat. Bohu díky se stal opak.

Helvétius ho našel ve velmi špatném stavu; za sedm nebo osm dní ho uvedl do stavu jistého uzdravování, takže se mohl vrátit. Dorazil do Versailles velmi časně, 8. března. Běžel jsem ho obejmout s nejživější radostí.

Když jsem se od něj vracel a procházel králův předpokoj, viděl jsem hlouček lidí, kteří se tlačili v rohu u krbu: šel jsem se podívat, co to je. Hlouček se rozestoupil; uviděl jsem Fagona zcela rozepnutého, sedícího, s otevřenými ústy, ve stavu umírajícího. Byl to záchvat padoucnice.

Míval je občas, a to ho drželo tak zabarikádovaného doma a tak skoupého na návštěvy u těch několika nemocných u dvora, které vídal, a u sebe nikdy nikoho. Jakmile jsem spatřil, co shromáždilo ty lidi, pokračoval jsem v cestě k panu maršálovi z Lorges, a když jsem vstoupil s výrazem rozjasněným radostí, zeptala se mě společnost, která tam byla vždy velmi početná, odkud jdu tak spokojen. „Odkud jdu?" odpověděl jsem, „z objímání odsouzeného nemocného, který je zdráv, a z pohledu na odsuzujícího lékaře, který umírá." Byl jsem nadšen kvůli panu z Beauvilliers a kvůli němu dotčen na Fagona. Ptali se mě, co ta hádanka znamená. Vysvětlil jsem ji, a hned byl každý rozrušen stavem Fagona, který byl u dvora velmi významnou osobností, s níž velmi počítali i ministři a celé královo nejbližší okolí. Pan maršál a paní maršálka z Lorges mi dali znamení, abych neřekl víc, a potom mi právem vyhubovali pro mou neopatrnost. Zřejmě se nedonesla až k Fagonovi, s nímž jsem byl vždy velmi zadobře.

Zároveň se dozvědělo, že kardinál z Bouillonu, když ztratil všechnu naději, kterou vkládal do svých pletich a do opakovaných papežových kroků v jeho prospěch, konečně odjel z Říma a odebral se do svého vyhnanství v Cluny, kde brzy nato dosáhl zrušení obstavení svého majetku a obročí.[10] Nedokázal se zdržet, aby poté, co

9. *Vysvětlivka:* Jean-Adrien Helvétius (asi 1661–1727), lékař nizozemského původu, zavedl ve Francii léčbu úplavice ipekakuanou; děd filozofa Clauda Adriena Helvétia.

10. *Ediční poznámka:* Podle některých pramenů byl kardinál z Bouillonu po návratu z Říma nejprve vykázán do svého opatství v Tournus; v Cluny pobýval převážně v letech 1701–1709. Datum jeho odjezdu z Říma jsme neověřili.

otevřel Svatou bránu velkého jubilea, nedal razit medaile, na nichž byl z jedné strany tento obřad a z druhé on sám se svým jménem kolem dokola a s titulem velkého almužníka Francie, jímž tehdy už nebyl. To krále znovu proti němu rozhněvalo a mělo snad podíl na pevnosti, s níž odolal papeži ohledně návratu a vyhnanství kardinála z Bouillonu a všemu, co papež použil, aby ho z něj vysvobodil.

Milord Melfort, rytíř Podvazku, který, jak jsme viděli, byl dříve vykázán ze Saint-Germain a směl se vrátit jen do Paříže, napsal milordu Perthovi, svému bratrovi, vychovateli prince z Walesu, dopis, z něhož se zdálo, že ve Skotsku je značná strana ve prospěch krále Jakuba a že se zde stále myslí na jeho znovudosazení a na obnovu katolického náboženství v Anglii. Nevím, ani nikdo se nedozvěděl, jak se stalo, že tento dopis místo do Saint-Germain doputoval do Londýna. Král Vilém ho dal předložit parlamentu a velmi ho využil proti Francii, která na nic takového vůbec nemyslela a měla dost jiných starostí s obhajobou španělského dědictví; a kromě toho by se tak důležitý záměr nesvěřil hraběti Melfortovi, v postavení, v jakém byl vůči svému vlastnímu dvoru i vůči našemu; ale králi Vilémovi nebylo třeba tolik, aby nadělal velký hluk, ani Angličanům, aby se proti nám rozvášnili za nynější situace. Melfort byl za své přičinění poslán do Angers a byl velmi podezírán. Nevím, zda právem, či neprávem.[11]

O několik dní později se králi Jakubovi velmi přitížilo a ochrnul na část těla, aniž by byla zasažena hlava. Král a celý dvůr po jeho příkladu mu projevovali velkou úctu. Fagon ho poslal do Bourbonu. Anglická královna ho doprovodila. Král velkoryse zaopatřil vše, pověřil d'Urfého, aby jel s nimi jeho jménem a dával jim všude vzdávat tytéž pocty jako jemu samému, ačkoli chtěli být bez ceremonií.[12]

11. *Ediční poznámka:* Zachycení a zveřejnění Melfortova dopisu v Anglii potvrzuje i irský biografický slovník; datum a vykázání do Angers jsme nezávisle neověřili.
12. *Ediční poznámka:* Jakub II. utrpěl mrtvici v březnu 1701, v dubnu odjel do lázní Bourbon-l'Archambault a zemřel v Saint-Germain-en-Laye 16. září 1701.

Kapitola šestá

Španělský král konečně dorazil 19. února do Madridu;[1] všude na své cestě měl davy a neustálý jásot a ve městech slavnosti, býčí zápasy a mnoho dam a šlechty z krajů, jimiž projížděl. Při jeho příjezdu do Madridu byla taková tlačenice, že se napočítalo šedesát udušených. Za městem i v ulicích našel nesčetné kočáry, které lemovaly jeho cestu, plné velmi vystrojených dam, a celý dvůr i šlechtu, která naplňovala Buen Retiro, kde vystoupil a ubytoval se. Junta a mnoho grandů ho přijali u dvířek kočáru, kde se mu kardinál Portocarrero chtěl vrhnout k nohám, aby mu políbil ruku. Král mu to nechtěl dovolit, pozvedl ho, objal ho a zacházel s ním jako se svým otcem. Kardinál plakal radostí a celý večer z něj nespouštěl oči. Zkrátka všechny rady, vše, co bylo slavné, zástup urozených lidí, nesčetná šlechta a celá španělská domácnost zesnulého krále Karla II. [ho přijali u dvířek kočáru]. Ulice, jimiž projížděl, byly vyzdobeny po španělském způsobu, obložené stupňovitými podstavci plnými krásných obrazů a nesčetného stříbra, s nádhernými vítěznými oblouky v určitých vzdálenostech. Větší a všeobecnější projev radosti si nelze představit.

Král byl dobře urostlý, v rozkvětu prvního mládí, plavý jako zesnulý král Karel a královna, jeho babička, vážný, mlčenlivý, uměřený, zdrženlivý, jako stvořený k tomu, aby žil mezi Španěly. Přitom velmi pozorný ke každému a znal už rozdíly mezi osobami díky poučení, které měl čas získat od Harcourta během cesty. Smekal nebo nadzvedával klobouk skoro před každým, takže se tím Španělé pohoršovali a mluvili o tom s vévodou z Harcourtu, který jim odpověděl, že ve všech podstatných věcech se král bude řídit všemi zvyklostmi, ale že v ostatních je třeba mu ponechat francouzskou zdvořilost. Nelze uvěřit, jak tyto maličkosti vnější pozornosti připoutaly srdce k tomuto princi.

Kardinál Portocarrero byl bez sebe spokojeností; považoval tuto událost za své dílo a za trvalý základ své velikosti a moci. Užíval si jí naplno. Harcourt a on, kteří jako obratní lidé cítili, že budou jeden druhého potřebovat, se úzce spojili, a jejich spojenectví bylo během cesty ještě upevněno vyhnanstvím královny do Toleda, jehož kardinál dosáhl, a vyhnanstvím Mendozy, biskupa v Segovii, velkého inkvizi-

1. *Ediční poznámka:* Španělské prameny kladou příjezd Filipa V. do Madridu na 18. února 1701; slavnostní veřejný vjezd se konal až 14. dubna 1701.

tora – úřadu, který je protiváhou královské autority a někdy ji uvádí do nesnází a který uděluje papež na králův návrh.

Mendoza byl muž velmi urozený, ale dosti ubohý člověk, který se nedopustil ničeho trestuhodného ani ničeho, co by mohlo vzbudit podezření.

Nezasloužil si tak vysoké místo, ale ještě méně si zasloužil, aby byl vyhnán. Jeho zločinem bylo, že se na tento vysoký úřad dostal vlivem královny, která s kardinálem za své vlády velmi špatně zacházela, a že po pádu její moci a po smrti Karla II. si velký inkvizitor vůči kardinálovi zachoval svou povýšenost a v lesku, na nějž kardinál právě vystoupil, se mu neuklonil dost hluboko. Tento španělský *punto*,[2] který by bylo možné chválit jako velkou statečnost, rozpálil naplno hněv kardinála, nepřítele všech královniných chráněnců, který vášnivě toužil dát jim to pocítit. Kromě toho, protože si byl jist veškerou světskou autoritou, a to na dlouho, za tak mladého a cizího panovníka, který mu tolik vděčil, nemohl snést církevní moc v rukou jiného a měl krajní touhu spojit obě ve své osobě úřadem velkého inkvizitora; takže povzbuzen vyhnanstvím královny, kterého právě dosáhl, se odvážil vystavit rodící se královu autoritu tím, že ho požádal o vyhnanství velkého inkvizitora. Pan z Harcourtu, jeho přítel, který ho dobře znal, se nijak nechtěl stavět proti tak vroucímu a tak podloženému přání; a ačkoli král prohlásil, že nebude rozhodovat o ničem, ani malém, ani závažném, dokud nedorazí do Madridu, poslal kardinálovi na radu pana z Harcourtu rozkaz, o nějž žádal, týmž kurýrem. Mendoza, který dobře cítil, odkud rána přichází, váhal celý den mezi tím, zůstat, či poslechnout. Kdyby zůstal, byl by způsobil velké nesnáze autoritou a prostředky svého úřadu a počtem významných lidí oddaných královně. Ale nakonec se rozhodl poslechnout a naplnil radostí ješitnost i mstivost kardinála,[3] který, povzbuzen těmito dvěma velkými ranami, zasadil třetí: vymohl si od krále, který se už blížil k Madridu, rozkaz hraběti z Oropesy, aby zůstal ve vyhnanství. Byl prvním ministrem a předsedou Kastilské rady. Karel II. ho tam poslal před dvěma lety po prudké vzpouře, kterou v Madridu vyvolal nedostatek chleba a potravin, jež tohoto panovníka velmi vylekala a jejíž vina byla přičtena prvnímu ministrovi. Protože se tu ocitám v plném Španělsku a je zajímavé ho při tomto nástupu francouzské větve trochu poznat, a protože o této zemi bude v dalším často řeč, dovolím si trochu odbočit sem i tam, až budu mluvit o tom, co se tam událo při příjezdu nového krále.

2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Toto slovo zde patrně znamená bod cti.
3. *Ediční poznámka:* Baltasar de Mendoza y Sandoval, biskup v Segovii a generální inkvizitor, byl dekretem roku 1701 zbaven úřadu, sesazení však nabylo účinnosti až roku 1705 kvůli sporu s Římem. Roku 1706 byl obviněn z velezrady pro stranění arcivévodovi a do roku 1713 pobýval v Avignonu.

Oropesa byl z rodu Braganza[4] a z nejstarší ze tří větví tohoto rodu usazených a zůstavších ve Španělsku. Děd hraběte z Oropesy byl bratrancem Jana, vévody z Braganzy, kterého slavná portugalská revoluce povýšila roku 1640 na trůn a jehož čtvrté pokolení tam je dnes. Tento děd našeho hraběte z Oropesy byl mladším vnukem Jana I., vévody z Braganzy, a získal Oropesu po své matce Beatriz de Toledo. Otec našeho hraběte prošel místokrálovstvími v Navaře a ve Valencii, měl předsednictví Italské rady, stal se španělským grandem a zemřel roku 1671. Tato větev Oropesa, ačkoli tak blízká a tak nedávno vzešlá z větve braganzské, byla s ní smrtelně znepřátelena.

Když Španělsko konečně uznalo portugalského krále, přijel do Madridu portugalský vyslanec. V den jeho první audience dal Oropesa vstát svému synovi, nemocnému horečkou, který sloužil ve španělské gardě, a dal ho postavit s píkou před palác, aby, jak řekl, portugalský král věděl, jaká je velikost španělského krále, jehož střeží jeho nejbližší příbuzní. Tento syn je náš hrabě z Oropesy, který byl generálním kapitánem Nové Kastilie, státním radou, předsedou Italské rady jako jeho otec, velmi zadobře s Karlem II., který ho učinil předsedou Kastilské rady a prvním ministrem a který ho dva roky před svou smrtí vyhnal, jak jsem vyprávěl.

Dokončeme hned osud tohoto pána a této větve: znaven svým vyhnanstvím, jemuž neviděl konce, přešel roku 1706 na stranu arcivévody a zemřel v Barceloně v prosinci následujícího roku, v šedesáti pěti letech.[5] Vzal s sebou své dva syny. Markýz z Alcaudete dostal od císaře dvanáct tisíc liber penze z Neapole a nedomohl se ani kariéry, ani výhodného sňatku; starší odešel do Vídně, stal se císařovým komořím, rytířem Zlatého rouna roku 1712, pak strážcem pečeti pro Flandry. Byl zetěm a švagrem vévodů z Frías, konetáblů Kastilie. Když byl v dubnu 1725 uzavřen mír mezi císařem a Filipem V., vrátil se hrabě z Oropesy se svou ženou do Španělska, kde brzy nato zemřel. Jeho jediný syn se tam velmi mladý oženil s dcerou hraběte ze San Esteban de Gormaz, prvního kapitána tělesných gard, který se brzy nato po smrti svého otce stal markýzem z Villeny a nejvyšším hofmistrem krále. Hrabě z Oropesy se stal rytířem Zlatého rouna a zemřel brzy nato bez mužského potomstva.

Tak skončila větev Oropesa.

4. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tato pasáž, až po s. 97 („Celé Španělsko je rozděleno…"), byla v předchozích vydáních Pamětí vypuštěna. Je však nezbytná, protože se na ni Saint-Simon odvolává v době svého vyslanectví ve Španělsku: „Pokusili jsme se vysvětlit," říká (sv. XIX, s. 292 vydání Sautelet), „královské větve Portugalska: Oropesa, Lemos, Veragua, Cadaval atd. Nebudu se tedy opakovat." *Ediční poznámka:* Saint-Simonovy genealogické výklady o větvích rodu Braganza jsou místy nepřesné a vzájemně rozporné; opravujeme jen hlavní data.

5. *Ediční poznámka:* Manuel Joaquín Álvarez de Toledo y Portugal, 8. hrabě z Oropesy (nar. 1641 nebo 1644), zemřel v Barceloně 23./24. prosince 1707. Jeho syn Vicente Pedro, 9. hrabě, se vrátil po vídeňském míru roku 1725 a zemřel v červenci 1729. Za markýze z Villeny (Andrése Lópeze Pacheca) se roku 1726 provdala Vicentova dcera Ana María; Saint-Simonův údaj o sňatku jeho „jediného syna" je tedy nepřesný.

Větev Lemos pochází od Diniza, mladšího syna Fernanda II., vévody z Braganzy, vnuka Alfonsa, bastarda portugalského krále Jana I. Tento Diniz byl tedy mladším bratrem Jaimeho, vévody z Braganzy, děda Jana, prvního vévody z Braganzy toho jména, z něhož vzešla větev Oropesa. Diniz se stal hrabětem z Lemosu v Kastilii sňatkem s dědičkou Rodriga, bastarda Alfonsa, který zemřel bez dětí před svým otcem Pedrem Álvarezem de Castro Osorio, pánem z Cabrery a Ribery, v jehož prospěch povýšil Jindřich IV., král kastilský, Lemos na hrabství. Odtud tato větev Lemos vždy připojovala ke jménu Portugal jméno Castro, jako větev Oropesa vždy připojovala jméno Toledo. Tímto sňatkem se Dinizovy děti připoutaly víc ke Španělsku než k Portugalsku. Fernando, nejstarší, se stal španělským grandem a byl vyslancem Karla V. a Filipa II. v Římě; a jeho syn Pedro Fernando sloužil Filipovi II. při dobývání Portugalska.

Čtyři následující pokolení měla nejvyšší úřady ve Španělsku a přední místokrálovství. Čtvrté pokolení, jímž je otec hraběte z Lemosu žijícího při nástupu Filipa V., bylo zetěm vévody z Gandíe a místokrálem Peru.[6] Jeho syn, který se oženil se sestrou vévody z Infantada z rodu Silva, s ní neměl děti. Žije ještě a nikdy neměl žádný úřad. Pokud jde o nynější hlavu této větve, v níž vymře, je to dobrák, ale velmi ubohý člověk, který je jako takový dobře znám a tráví život kouřením. Jeho žena a švagr ho za války strhli na stranu arcivévody. Byli zatčeni, když k němu přecházeli, a nějaký čas vězněni. Vévoda z Infantada byl od té doby u dvora vždy ve špatném postavení. Jeho sestra, která má ducha i obratnost, se dokázala u dvora znovu uvést do přízně, a nakonec byla camarera mayor slečny z Beaujolais, když ta byla poslána do Španělska, aby se provdala za dona Carlose; byla to jedna ze španělských dam pro tento úřad nejschopnějších, ale lidé byli překvapeni, že ho byla ochotna přijmout.

Třetí větev rodu Braganza neboli Portugal usazená ve Španělsku je větev Veragua. Abychom ji však vysvětlili, je třeba se vrátit k větvi Cadaval neboli Ferreira, z níž vzešla a která zůstala v Portugalsku. Álvaro, markýz z Ferreiry, byl mladším synem Fernanda I., vévody z Braganzy, který byl synem Alfonsa, bastarda portugalského krále Jana I.

Tento první markýz z Ferreiry byl tedy mladším bratrem Fernanda II., vévody z Braganzy, z něhož vzešla větev Lemos a který byl také praprapradědem vévody z Braganzy, jehož portugalská revoluce vrátila na trůn a který je pradědem dnešního portugalského krále; z toho je vidět nesmírná vzdálenost jeho příbuzenství s vévody z Cadavalu a z Veraguy a jak mladší a vzdálená je jejich větev od větve Lemos, a ještě víc od větve Oropesa.

Álvaro, první markýz z Ferreiry, měl dva syny: Rodriga, markýze z Ferreiry, z něhož pocházejí vévodové z Cadavalu, a Jorgeho, hraběte z Gelves, od něhož pocházejí vévodové z Veraguy. Jorge, hrabě z Gelves, se oženil s dcerou a dědičkou syna onoho

6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Věta je otištěna doslova podle rukopisu; zdá se neúplná. Mělo by asi stát: čtvrté pokolení mělo za hlavu otce hraběte z Lemosu atd.

slavného Kryštofa Kolumba, který byl vévodou z Veraguy, markýzem Jamajky, kterou si Angličané přivlastnili, a dědičným admirálem a místokrálem Indií po svém slavném otci. Z tohoto manželství pocházel syn, který měl dva syny a zemřel mladý, a jeho větev netrvala.

Druhý, Nuño de Portugal-Colón — a tato větev pak vždy připojovala toto jméno ke svému —, se soudil o práva své babičky, dědičky Kolumbů, a vyhrál svůj proces. Stal se tak vévodou z Veraguy, španělským grandem a dědičným admirálem Indií. Jeho syn neměl žádné úřady; ale jeho vnuk zemřel jako místokrál Nového Španělska a měl Zlaté rouno. Ten a tehdejší hrabě z Lemosu byli šlechtickými svědky listiny, kterou ve Fuenterrabíi učinila infantka Marie Terezie, když jela ke sňatku s králem. Ten zemřel roku 1674.[7] Pedro Manuel Nuño, vévoda z Veraguy, jeho syn, byl místokrálem Galicie, Valencie a Sicílie, generálem španělských galér, rytířem Zlatého rouna a nakonec státním radou a předsedou Italské rady. Je to otec toho, který žil při nástupu Filipa V. Tato větev rovněž vymřela v synovi tohoto posledně jmenovaného, po němž celé bohaté dědictví získala jeho sestra, vévodkyně z Lirie. Budu mít příležitost jinde mluvit o ní a o jejím bratrovi, posledním vévodovi z Veraguy z portugalské větve, mladší větve větve Cadaval, o níž řeknu slovo ze zvědavosti pro lotrinská spříznění, která nedávno uzavřela ve Francii.

Viděli jsme, že Jorge, hrabě z Gelves, od něhož pocházejí vévodové z Veraguy, byl mladším bratrem Rodriga, markýze z Ferreiry, z něhož vzešli vévodové z Cadavalu, oba synové Álvara, syna a mladšího bratra Fernanda I. a Fernanda II., vévodů z Braganzy. Álvaro se oženil s Filipou, dědičkou Rodriga de Melo, hraběte z Olivenzy, a proto celá tato větev až dodnes připojuje jméno Melo ke jménu Portugal.

Rodrigo, hlava této větve, Fernando a Nuno Álvares, jeho syn a vnuk, nesli titul markýze z Ferreiry a všichni zůstali v Portugalsku.

Francisco, syn Nuna Álvarese, s pomocí Rodriga, svého bratra, administrátora biskupství v Évoře, a svého úřadu generála portugalského jezdectva, měl přední podíl na portugalské revoluci, která vrátila vévodu z Braganzy na trůn. Velel jezdectvu tohoto panovníka v bitvě u Badajozu, kterou Španělé prohráli roku 1644,[8] předtím byl roku 1641 vyslancem ve Francii, a zemřel roku 1645 v Lisabonu. Jeho bratři, kteří neměli děti, měli velké úřady ve Španělsku a v Portugalsku.

Když portugalský král zemřel roku 1656, patnáct let poté, co ho revoluce vynesla na trůn, stala se jeho žena Luisa de Guzmán, dcera a sestra vévodů z Mediny Sidonie, jejíž duch a velká odvaha ho k tomuto povýšení přivedly, regentkou za své nezletilé syny a za království.

7. *Ediční poznámka:* Pedro Nuño Colón de Portugal, 6. vévoda z Veraguy, zemřel jako místokrál Nového Španělska v prosinci 1673, jen několik dní po nástupu. Jeho syn Pedro Manuel zemřel roku 1710; poslední vévoda z této větve zemřel roku 1733 a dědictví získala Catalina Ventura, od roku 1716 manželka Jakuba FitzJamese, 2. vévody z Berwicku a vévody z Lirie.
8. *Vysvětlivka:* Míněna bitva u Montijo (26. května 1644) nedaleko Badajozu.

Nuno Álvares, markýz z Ferreiry, syn Franciska, o němž jsem právě mluvil, požíval u ní největšího vlivu. Měl po otci úřad generála jezdectva a stal se vévodou z Cadavalu, přičemž v království nebyl žádný jiný vévoda a od té doby žádný nebyl. S tímto titulem byly spojeny velké pocty a dědičný úřad velmistra královy domácnosti. Ale roku 1662 se král don Afonso, ovládaný Luísem Vasconcelosem e Sousou, hrabětem z Castelo Melhor, v dubnu stáhl do Alcântary, odkud vzkázal královně, své matce, že chce vládnout sám, a zároveň vykázal vévodu z Cadavalu. Královna se uchýlila do kláštera u Lisabonu a zemřela tam v únoru 1666. V červnu téhož roku se tento král oženil se sestrou matky prvního sardinského krále, dcerou vévody z Nemours a jedné dcery Césara, vévody z Vendôme; ta, unavena jeho bláznovstvím a krutostí, kterou dával najevo, vytvořila stranu, obvinila ho ze slabomyslnosti a impotence, dala své manželství soudně zrušit (24. března 1668), přiměla ho k souhlasu a k abdikaci, a téhož roku, 2. dubna, tedy deset dní po zrušení svého manželství,[9] povolala zpět vévodu z Cadavalu, který byl prvním zplnomocněncem pro mír se Španělskem v letech 1667 a 1668; a když s vévodkyní Savojskou, svou sestrou, sjednala sňatek své jediné dcery s vévodou Savojským, jejím synem, pozdějším prvním sardinským králem, aby se stal portugalským králem po Pedrovi, byl to vévoda z Cadavalu, kdo ho jel s loďstvem, jemuž velel, vyzvednout do Nice, aby ho přivezl do Portugalska; tento princ se tam však nikdy nechtěl nechat dovézt ani ten sňatek dovršit. Bylo to roku 1680.[10]

Pan z Cadavalu se stáhl od dvora brzy po smrti královny a postoupil svůj titul a úřady svému nejstaršímu synovi, který zemřel mladý roku 1700 a ze sňatku s nemanželskou dcerou krále dona Pedra nezanechal děti. Následoval ho jeho bratr. Otec, který přežil svého nejstaršího syna, byl třikrát ženat: poprvé bez dětí, podruhé s jednou Lotrinkou, dcerou a sestrou princů z Harcourtu, potřetí s dcerou pana Velkého. Z druhého manželství měl jen dceru, a ze třetího ostatní děti. Nuno Álvares,[11] vévoda z Cadavalu po smrti svého staršího bratra, narozený v prosinci 1679, připojil ke svým ostatním dědičným úřadům úřady státního rady, nejvyššího hofmistra královny, předsedy palácového *desembargo*[12] a polního mistra paláce a Estremadury.

9. *Ediční poznámka:* Převrat Afonsa VI. s hrabětem z Castelo Melhor proběhl 22. června 1662; královna Luisa de Guzmán zemřela 27. února 1666. Marie Františka Nemourská se provdala za Afonsa VI. roku 1666 (sňatek v zastoupení 27. června), manželství bylo zrušeno 24. března 1668 a 2. dubna 1668 se provdala za Pedra.
10. *Ediční poznámka:* Sňatková smlouva mezi portugalskou infantkou Isabelou Luísou a Viktorem Amadeem II. byla podepsána roku 1679 (vyjednával ji Cadaval); loďstvo pod admirálem Pedrem Jacquesem de Magalhães vyplulo pro ženicha roku 1682 do Villefranche u Nice a projekt ztroskotal.
11. *Ediční poznámka:* Nástupcem 1. vévody z Cadavalu (1638–1727) po smrti staršího bratra Luíse Ambrósia (13. listopadu 1700) byl Jaime Álvares Pereira de Melo (1. září 1684 – 1749), nikoli „Nuno Álvares narozený v prosinci 1679". Oženil se s bratrovou vdovou Luísou, levobočkem Pedra II., a podruhé 12. května 1739 s Henriettou Julií Lotrinskou.
12. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Finanční rada, která prozatímně udělovala požitek určitých důchodů do vydání listiny podepsané královou rukou.

Oženil se s vdovou po svém bratrovi, a když ji ztratil, oženil se znovu roku 1738 s dcerou prince z Lambescu, tedy syna bratra své matky. V Portugalsku je několik větví pocházejících po meči a legitimně od vévodů z Braganzy, které nemají žádné zvláštní vyznamenání.

Dokončeme hned portugalské větve usazené ve Španělsku.

Jan II., portugalský král, byl pravnukem krále Jana I., který, jak jsme viděli, byl bastardem krále Pedra I., jenž nezanechal mužských ani legitimních potomků, a tento bastard byl zvolen králem generálními stavy Portugalska v Coimbře. Jan II. byl tedy vnukem krále Duarta, jehož bastardem byl Alfonso, praotec rodu Braganza, takže tento král Jan II. byl – skrze nemanželskou linii – bratrancem z druhého kolena Fernanda II., vévody z Braganzy, bratra dona Álvara, z něhož vzešly větve Cadaval a Veragua, a otce Diniza, hraběte z Lemosu, jeho mladšího syna, z něhož vzešla větev Lemos; a tentýž Fernando, vévoda z Braganzy, byl pradědem Jana I., vévody z Braganzy, z něhož skrze Duarta, jeho mladšího syna, vzešla větev Oropesa; a tento Jan I., vévoda z Braganzy, byl dědem onoho druhého Jana, vévody z Braganzy, kterého portugalská revoluce vynesla na konci roku 1640 na trůn.

Tento Jan II., portugalský král, zanechal jen bastarda jménem Jorge. Koruna přešla na Manuela, bratra kardinála Jindřicha, který nastoupil po králi donu Sebastiánovi, padlému bez dětí v Africe, jehož pradědem Manuel byl; po jeho smrti se Portugalska zmocnil Filip II., španělský král.

Manuel a tento kardinál byli syny vévody z Viseu, bratra Alfonse V., portugalského krále, otce krále Jana II.

Jorge, bastard tohoto krále Jana II., byl roku 1500 jmenován králem Manuelem doživotně vévodou z Coimbry a pro své potomstvo pánem z Aveira, Torres Novas a Montemoru. Oženil se s dcerou Álvara, praotce větví Cadaval a Veragua, a přijal pro své potomstvo jméno Alencastro, totiž Lancaster, na památku královny Filipy z Lancasteru, manželky krále Jana I. Portugalského, děda a babičky krále Jana II., jehož byl bastardem.

Jan z Alencastra, syn bastarda Jorgeho, byl týmž králem donem Manuelem roku 1530 jmenován vévodou z Aveira. Jeho syn zanechal jen dceru, která se provdala za Álvara, svého bratrance, syna bratra svého otce. Z tohoto manželství pocházelo několik dětí, z nichž nejstarší pokračoval v řadě vévodů z Aveira a z mladšího pocházeli vévodové z Abrantes. Starší z obou zanechal jen syna a dceru. Syn zemřel bez dětí roku 1665 ve třiceti osmi letech; velmi mladý se přidal ke straně Španělska a přešel tam roku 1661 pod záminkou, že tam žádá o vévodství Maqueda z dědictví své matky. Stal se generálem loďstva a španělským grandem. Jeho jediná sestra zdědila jeho grandství a vévodství Aveiro, zkonfiskované v Portugalsku spolu s ostatním tamním majetkem, a Maquedu a statky ležící ve Španělsku. Pak dostala rozkaz opustit Portugalsko, přišla do Španělska, kde se provdala za Manuela Ponce de León, vévodu z Arcos, španělského granda. Soudila se s princem Pedrem, regentem a poz-

ději portugalským králem, a s vévodou z Abrantes o majetek, který jí byl roku 1679 přiřčen pod podmínkou, že bude bydlet v Portugalsku.

Na to příliš nedbala a roku 1693 ovdověla. Byla to velmi ctnostná osoba, ale velmi povýšená, a velmi vzácná svým duchem a vzděláním. Dokonale znala dějiny posvátné i světské, latinu, řečtinu, hebrejštinu a téměř všechny živé jazyky. Její dům v Madridu byl denním místem setkání všeho, co bylo nejvýznačnějšího duchem, věděním a původem, a byl to tribunál, který si přisvojoval velkou autoritu a s nímž se dvůr, ministři, a dokonce i zahraniční ministři, kteří tam pilně docházeli, pečlivě snažili vycházet. Pan z Harcourtu velmi dbal, aby s ní byl zadobře, a španělský král ji po příjezdu velmi vyznamenal. Byla matkou vévodů z Arcos a z Baños, obou španělských grandů, o nichž budu mít příležitost mluvit ještě letos a o jejich cestě do Francie. Tak vymřela starší větev Alencastro, vévodů z Aveira, v Ponce de Leónech, vévodech z Arcos.[13]

Alfonso, mladší syn Álvara, vévody z Aveira, syna bastarda Jorgeho, měl velké úřady a Filip IV. ho jmenoval vévodou z Abrantes a španělským grandem. Po smrti své ženy se stal knězem a zemřel roku 1654. Je to otec vévody z Abrantes, kterého jsme viděli výše a který tak krutě a tak zábavně oznámil císařovu vyslanci, co stanoví právě otevřená závěť Karla II. Byl to také on, kdo prohrál s vévodkyní z Arcos, o níž jsem právě mluvil, své nároky na vévodství Aveiro a Torres Novas.

Žil až do roku 1720, velmi vážený a šetřený ministry. Měl nekonečně mnoho ducha, zábavných vtipů, obratnosti a zvláště smělosti a povýšenosti a dokázal si až do konce udržet důvěrnost a přátelství krále. Zemřel v osmdesáti třech letech[14] a byl ženat s Juanou de Noroña, dcerou prvního vévody z Linares, španělského granda, po němž zdědila dědictví a grandství. Měl s ní dva syny a několik dcer a zanechal jednoho bastarda. [Starší] syn se stal po smrti matky vévodou z Linares a španělským grandem a zemřel jako místokrál Mexika ještě za života svého otce. Podnikl cestu do Francie, kde jsem ho viděl u dvora, než odjel do Mexika. S Leonor de Silva, kterou jsem viděl v Bayonne jako camarera mayor královny, vdovy po Karlu II., děti nezanechal. Mladší bratr tohoto vévody z Linares byl v době jeho smrti biskupem. Zdědil grandství a po smrti svého otce přijal jméno vévody z Abrantes a už vůbec ne jméno biskupa v Cuence, ačkoli jím byl. Budu mít příležitost o něm později mluvit. Několik let po otcově smrti se jeho bastard vlivem rodiny stal vévodou z Linares a španělským grandem. Z tohoto výkladu je vidět, že všechny tyto braganzské větve ve Španělsku zaujímaly velké postavení, ale že tam nyní všechny vymřely.

Když jsem mluvil o hraběti z Oropesy, předsedovi Kastilské rady, o jeho vyhnanství a u této příležitosti o čtyřech větvích portugalského rodu usazených a vymřelých

13. *Ediční poznámka:* María Guadalupe de Lencastre, vévodkyně z Aveira a z Arcos (1630–1715), proslulá vzdělanostní i knihovnou, ovdověla roku 1693.
14. *Ediční poznámka:* Agustín de Lencastre, 2. vévoda z Abrantes, se narodil roku 1639 v Lisabonu a zemřel 23. února 1720, tedy asi v 81 letech. Jeho syn Fernando, vévoda z Linares, byl místokrálem Nového Španělska 1711–1716 a zemřel v Mexiku 3. června 1717.

ve Španělsku a o větvi Cadaval, která se v Portugalsku rozrostla, je třeba říci slovo o Kastilské radě a o tom, kdo stojí v jejím čele.

Celé Španělsko je rozděleno mezi tuto radu, na níž závisí vše, co je spojeno s korunou kastilskou, a Aragonskou radu, na níž závisí vše, co je spojeno s korunou aragonskou. Tato posledně jmenovaná měla mnohem větší moc než Kastilská, a její hlava, nesoucí titul velkého soudce, zkomoleně prostě Justicia, měla povýšenost a autoritu, která vyvažovala královskou. Justicia sídlil v Zaragoze, kam král jel brzy po svém příjezdu do Madridu přijmout hold Aragonie a složit obvyklou přísahu, že zachová její nesmírné výsady, načež mu Justicia přísahá jménem království; při přísaze začíná slovy: *My, kteří jsme tolik co vy*, pak následuje přísaha založená na té, kterou král právě složil, a na tom, že jí bude věrný, a končí slovy: *jinak ne*. Takže už samými slovy přísahy nenechává nikoho na pochybách, že je jen podmíněná.[15] Víc o tom neřeknu, protože vzpoura Aragonie a Katalánska ve prospěch arcivévody přiměla Filipa V. na konci války zrušit navždy všechny výsady Aragonie a Katalánska, jež tak téměř snížil na postavení kastilských provincií.

Kastilská rada zasedá v Madridu. Skládá se nanejvýš z asi dvaceti radů a z dosti velkého počtu nižších úředníků. Má jen jednoho předsedu, který musí být velmi pilný a kterého v běžných věcech, když chybí pro nemoc nebo z jiného důvodu, zastupuje děkan, ale výhradně uvnitř rady. Nemohu podat představu, která by se jí podle našich pojmů víc blížila, než že je to tribunál, který v sobě jediném spojuje působnost, rozhodovací i soudní pravomoc, jež jsou u nás rozděleny mezi všechny parlamenty a účetní komory království, tyto poslední pro lenní závislosti,[16] dále velkou radu a tajnou radu,[17] totiž tu, v níž kancléř Francie předsedá státním radům a dvorním referendářům. Tam se v posledním stupni rozhodují všechny záležitosti domén i soukromé, tam se registrují povýšení a grandství, vyhlašují edikty a deklarace, mírové smlouvy, dary, milosti, zkrátka tudy prochází vše, co je veřejné, a rozhoduje se vše, co je sporné. Všechno se tam referuje, nic se tam nepřednáší ústně; při vší této moci vydává tato rada jen rozsudky. Jednou týdně přichází do jedné místnosti úplně na konci, hned u vstupu do králova bytu, ve stanovený den a hodinu ráno. Přichází v

15. *Vysvětlivka:* Proslulá formule „Nos que valemos tanto como vos... y si no, no" je podle moderního bádání legendární (zaznamenaná v 16. století). Aragonská a valencijská privilegia zrušily dekrety Nueva Planta z 29. června 1707, katalánská dekret z 16. ledna 1716.
16. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Mouvance označovala ve feudální řeči vrchní lenní pravomoc pána nad jeho vazaly. V tomto smyslu se říkalo, že léno má mnoho země ve své lenní závislosti.
17. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* O různých radách, jimž se říkalo královské rady, bylo pojednáno v poznámce II na konci I. svazku. Tajná rada, o níž zde Saint-Simon mluví a na niž se vztahuje jen poslední část věty, je totožná s radou stran, jíž předsedal kancléř (viz sv. I, s. 446). Velká rada byla zvláštní soud, který se nesmí zaměňovat se státní radou staré monarchie. Její pravomoci byly velmi rozmanité: soudila většinu sporů o církevní obročí, věci odňaté parlamentům, spory o příslušnost mezi parlamenty a nižšími soudy zvanými presidiály atd. Velkou radu zřídil Karel VIII. roku 1497. Původně jí předsedal kancléř, později měla prvního prezidenta a několik prezidentů.

plném složení a u paty palácového schodiště ji přijímá a vyprovází hofmistr, který má týdenní službu; v této místnosti je královo křeslo pod baldachýnem na stupni s kobercem.

Naproti a po obou stranách jsou tři lavice z holého dřeva, kam usedá rada. Předseda má první místo vpravo nejblíže ke králi, a vedle předsedy ten, kdo je toho dne pověřen referovat rozsudky týdne, ačkoli byly v radě vyneseny na základě zpráv různých radů. Zpravodaje pro každou záležitost jmenuje předseda, jako u nás v našich soudech, a předseda také jmenuje hned toho, hned onoho, aby referoval králi rozsudky týdne.

Když rada zaujme místa, přichází král: jeho dvůr, a dokonce i kapitán gard, se zastaví u dveří vně místnosti. Jakmile král vstoupí, celá rada poklekne, každý u svého místa. Král usedne do křesla a pokryje si hlavu, a hned nařídí radě, aby vstala, posadila se a pokryla si hlavu. Pak se zavřou dveře a král zůstane sám s touto radou, jejíhož předsedu při tomto obřadu nic neodlišuje. Tam se referují rozsudky týdne: jména stran, jejich nároky, jejich hlavní důvody na obou stranách a důvody rozhodnutí. To vše co nejstručněji, ale bez vynechání čehokoli důležitého. Všechno se referuje za sebou, načež předseda a zpravodaj předkládají králi každý rozsudek jeden po druhém a král ho podepisuje parafou, aby byl dřív hotov, a od té chvíle se tyto rozsudky stávají nálezy. Najde-li král v nějakém rozsudku něco, co mu vadí, a vysvětlení, které mu podají, ho neuspokojí, ponechá ho k novému přezkoumání nebo si ho ponechá u sebe. Když je všechno skončeno — a to trvá hodinu a často déle —, král vstane, rada poklekne, dokud nepřejde dveře, a odchází tak, jak přišla, kromě samotného předsedy, který místo aby poklekl, následuje krále; ten najde svůj dvůr v sousední místnosti, s jednou prázdnou místností mezi nimi, a s tímto průvodem projde částí svého bytu; v jedné z místností asi v polovině najde křeslo, vedle něj stolek a naproti křeslu stoličku. Tam se král zastaví, jeho dvůr pokračuje dál, pak se vstupní i výstupní dveře zavřou a král ve svém křesle zůstane sám s předsedou sedícím na této stoličce; tam znovu prohlédne rozsudky, které si ponechal, a podepíše je, uzná-li za dobré, nebo si je ponechá, aby je dal prozkoumat, komu se mu zlíbí, a předseda mu podá souhrnnou zprávu o rozsáhlé veřejné i soukromé agendě, kterou má na starosti. To trvá necelou hodinu. Král sám otevře dveře, aby se vrátil ke svému dvoru, který na něj čeká, a odešel do svých pokojů, a předseda se vrací druhými dveřmi, jimiž vstoupil, najde hofmistra, který ho doprovodí ke kočáru, a odjede domů. O ponechaných rozsudcích podají ti, jimž je král postoupí, zprávu se svým míněním. Král je pošle předsedovi Kastilské rady a nakonec se nález vydá tak, jak král chce.

Z toho je vidět, že král je naprosto absolutní ve všech záležitostech veřejných i soukromých a že španělští králové si zachovali skutečnost, jako naši králové právo, být jedinými soudci svých poddaných a svého království. Ne že by se nestávalo, že Kastilská rada, buď v plném složení, nebo předseda sám, předkládá králi námitky

ohledně záležitostí veřejných nebo soukromých, jimž se král podvolí; ale trvá-li na svém, vše okamžitě projde bez vášní a bez všech obtíží, jaké často vídáme ve Francii.

Corregidor Madridu a corregidoři všech měst podávají bezprostřední zprávu o celé své správě předsedovi Kastilské rady a přijímají a vykonávají jeho rozkazy ve všem, co se jí týká, stejně jako sami jednají s regidory a alkaldy menších měst a jiných míst svého obvodu; představa madridského corregidora podle našich pojmů, a úměrně tomu corregidorů jiných velkých neopevněných měst, je: zároveň intendant, velitel, civilní, trestní a policejní poručík a starosta čili prévôt kupců.[18] Guvernéři španělských provincií mají skoro jen vojenskou autoritu, a pletou-li se do něčeho jiného, nejde to bez sporů a bez podřízenosti předsedovi a Kastilské radě.

Z tohoto krátkého výkladu je vidět, jakou osobností je v monarchii předseda Kastilské rady. Proto také je v ní první, nejvlivnější a nejmocnější, dokud zastává tento velký úřad, a jakmile osoba krále není v Madridu, má v něm sám tutéž autoritu jako král, bez jakékoli výjimky. I jeho hodnost odpovídá tak rozsáhlé moci. Nikdy nikomu nevykonává návštěvu a u sebe nikomu nedává přednost. Španělští grandi, kteří s ním mají každý den co jednat, tuto povýšenost snášejí a nejsou ani přijímáni, ani vyprovázeni; pravda je, že mu dávají vědět předem a vcházejí a odcházejí po skrytém schodišti. Kardinálové a vyslanci korunovaných hlav nemají o nic víc výsad. Mají jen to, že si k němu posílají požádat o audienci. On vždy odpoví, že je indisponován, ale že mu to nezabrání je přijmout ten a ten den v tu a tu hodinu. Dostaví se, jsou přijati a vyprovozeni jeho sluhy a šlechtici a najdou ho v posteli, ať je sebezdravější. Když vyjíždí (a to může být jen ke králi, k nějaké pobožnosti, ale na oddělenou tribunu, nebo na procházku), kardinálové, vyslanci, španělští grandi, dámy, zkrátka vše, co ho na ulici potká, se zastaví přesně tak, jako se to u nás dělá pro krále a pro děti Francie; ale dosti často je natolik zdvořilý, že napůl zatáhne záclonky, a to pak znamená, že ač v livrejích a se svým erbem na kočáře, nechce být poznán. Pak se nezastavuje a pokračuje se v cestě. Jde-li ke králi, jak se stává dosti často, mimo řádný den Kastilské rady, je to vždy jen na audienci. Týdenní hofmistr ho přijímá a doprovází ke kočáru. Jakmile se objeví, podají mu u dveří kabinetu, kde čeká celý dvůr, jednu ze tří stoliček, které jsou jedinými třemi sedadly v celém tom rozsáhlém bytě, z důvodu vznešenosti, jinak nádherně zařízeném. Jeho stolička, stejná jako obě ostatní, je vždy schovaná a vytahuje se jen pro něj; obě ostatní jsou vždy na očích, jedna pro nejvyššího hofmistra, druhá pro sumillera de corps čili velkého komořího. V jejich nepřítomnosti usedá na jednu komorník, který má toho dne službu, a na druhou nějaký starý španělský grand, ale musí to být člověk nemocný, který prošel nejvyššími úřady. Nikdo jiný, ani grand, ani starý, by se to neodvážil.

18. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Protože vymezení každého z těchto pojmů a pravomocí těchto různých úřadů vyžaduje dosti obsáhlý výklad, odkázali jsme je do poznámek na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 3, č. II).

Viděl jsem však, že byla všechna tři sedadla obsazena a že se přineslo čtvrté pro prince ze Santo Buono Caracciola a jindy pro markýze z Bedmaru, oba tehdy španělské grandy, oba státní rady a oba z těch, kdo prošli nejvyššími úřady, přičemž druhý v nich ještě byl. Bylo to za mého vyslanectví ve Španělsku, ale viděl jsem to udělat jen pro tyto dva, z nichž první se nemohl udržet na nohou ochromených dnou a druhý byl také velmi dnavý.

Předsedou Kastilské rady může být jen španělský grand a může být sesazen jen pro zločin, na nějž je trest smrti. Ale proti takové moci se užívá téhož prostředku, jakého se ve Francii užívá proti kancléři: předsedu Kastilské rady lze vypovědět podle libosti a bez povinnosti říci proč, a guvernérem Kastilské rady se jmenuje kdokoli, koho si král přeje, pokud není španělským grandem. Tento guvernér má všechny funkce, autoritu a plnou hodnost předsedy a zastupuje ho ve všem a všude. Ale toto vysoké místo, mnohem vyšší než náš strážce pečetí, má se čeho obávat stejně, ba víc než on; neboť může být sesazen podle libosti a bez udání důvodu, i bez vypovězení; ztratí všechen vliv a veškerou moc, není a nemůže už nic, a přesto si po celý život ponechá celou svou hodnost, která je mu dobrá jen k tomu, aby mu život otrávila, protože nesmí vykonat žádnou návštěvu, a aby ho uvrhla do samoty, protože už s ním nikdo nemá co jednat a nikdo se neobtěžuje ho navštívit, když od něj nedostane ani přijetí, ani přednost, ani vyprovození. Několik jich zemřelo nudou. Když předseda Kastilské rady zemře, je na králově volbě, zda jmenuje nového předsedu, nebo guvernéra. Od smrti hraběte z Oropesy jmenoval španělský král jen guvernéry; stejně je tomu s ostatními radami, jejichž předsedu nelze odvolat a který musí být vždy grandem, a místo něhož lze dosadit guvernéra; ale protože tito předsedové nemají jinou hodnost než hodnost grandů, protože jimi jsou, a jejich autorita není nic, ačkoli jsou ta místa velmi krásná, dosazují se na ně guvernéři jen velmi zřídka.

Státními rady se ve Španělsku nazývají právě ti, které u nás známe pod jménem státních ministrů, a to je cíl, k němuž směřují všemi svými intrikami největší velmoži, nejvýznačnější a ti, kdo prošli nejvyššími úřady. Mají titul Excelence a jdou bezprostředně za grandy, pokud jimi nejsou. Je jich velmi málo; mají jediné vyznamenání, které grandi nemají, totiž že mohou, jako velké dámy, jezdit po městě v nosítkách obklopeni pěší livrejí, následováni svým kočárem se svými šlechtici uvnitř, a dát se v nosítkách vynést po palácovém schodišti až ke dveřím první místnosti zvenčí. Nerozepisuji se o státní radě, protože brzy po příjezdu krále upadla a od té doby zůstala nevyužívána. Král jen zřídka jmenoval státní rady, a vždy bez funkcí.

Se stejnou střídmostí budu mluvit o tajemníkovi univerzálního despachu, ze stejného důvodu. Ubilla byl posledním a nezůstal jím dlouho.

Bylo to skoro jako naši čtyři státní sekretáři dohromady, pokud jde o vliv a funkce,[19] ale ne pokud jde o ostatní. Navenek zůstal takový jako naši státní sekretáři dřívějška a jako oni přicházel přes úřednická místa v kancelářích, z čehož lze soudit na jejich původ a postavení. Ve státní radě byli na dolním konci stolu u svého kalamáře, referovali záležitosti, četli depeše, psali, co jim bylo diktováno, bez hlasování a vždy na kolenou na malém polštářku, který jim byl nakonec povolen pro délku rad, a mezi čtyřma očima s králem stejně. Byli velmi obávaní a vážení, ale nebyli počítáni ani k obyčejné šlechtě. Ze šesti, kteří vznikli z trosek univerzálního despachu, jsem viděl dva, toho, který stále pracoval s králem, a toho pro válku, který s ním pracoval málo a nikdy ho nedoprovázel na žádné cestě mimo Madrid, kteří se snažili dostat na úroveň našich dnešních státních sekretářů, zvláště ten první, jímž byl Grimaldo, ačkoli vzešel z kanceláří jako ostatní, a Castelar, bratr Patiña, tehdejšího prvního ministra; Castelar později zemřel u nás jako vyslanec.

Přejděme nyní ke dvoru a podívejme se na jeho hlavní úřady, a dokonce i na několik průměrných, pro porozumění tomu, co bude následovat, a abychom už nepřerušovali zajímavější vyprávění. Jsou tři, které odpovídají našemu velmistrovi, velkému komořímu a velkému podkonímu a kterým se říká krátce „tři úřady", protože jsou si zhruba rovny a nesrovnatelné se všemi ostatními. Zastávají je vždy tři grandi, jimž dávají velké vyznamenání nad všemi ostatními a přední vážnost v celém Španělsku. Stalo se však, i když velmi zřídka, že některý z těchto úřadů, hned ten, hned onen, zastávali velmi přední velmoži, kteří nebyli grandy, ale byli oblíbenci nebo velmi vynikající, a kteří se brzy stali španělskými grandy. Vysvětleme je, abychom je představili.

Nejvyšší hofmistr krále je náš velmistr Francie v celém rozsahu, jaký měl kdysi. Všechny královy paláce, všechen nábytek, všechny zásoby, ať jsou jakéhokoli druhu, kuchyně a všechny stoly, přijímání, doprovázení a hoštění vyslanců a jiných vynikajících osob, jimž je král poskytuje, pořádek, uspořádání a zařízení všech slavností, které král pořádá, všech představení, všech hostin a občerstvení, rozdělování míst, autorita nad herci, strojníky a hudebníky, veřejné i soukromé palácové maškarády, autorita, uspořádání a místa při všech obřadech, rozdělování všech ubytování na cestách a všech povozů dvora, autorita nad královými lékaři, chirurgy a lékárníky, kteří se nesmějí radit ani dávat králi jakýkoli lék bez jeho souhlasu a jinak než v jeho přítomnosti — to vše patří k úřadu nejvyššího hofmistra, který má pod sebou čtyři hofmistry, všechny z nejvyšší šlechty, kteří odtud často postupují do nejvyšších úřadů a dosahují grandství, ale nemohou být grandy, dokud jsou hofmistry. Střídají se po týdnech a obstarávají podrobnosti všeho, co jsem právě uvedl, pod rozkazy nejvyššího hofmistra, který se všemi čtyřmi a s dodavateli sestavuje a uzavírá účty za

19. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* O státních sekretářích viz sv. II, s. 43, poznámka. *Ediční poznámka:* Baltasar Patiño, markýz z Castelaru (asi 1666–1733), bratr ministra José Patiña, zemřel v Paříži jako vyslanec 19. října 1733.

dodávky, jež se platí na jeho poukázky. Týdenní hofmistr skoro nevychází z paláce, a všichni čtyři podávají o všem zprávu nejvyššímu hofmistrovi a nesmějí se vzdálit bez jeho svolení. Mají pod sebou správce domácnosti a všemožné další úředníky.

Nejvyšší hofmistr má ke králi přístup v každou hodinu. Ať je španělským grandem, nebo ne — jak se někdy, ač velmi zřídka, stalo —, je grandem díky svému úřadu a prvním mezi grandy, kdekoli se nacházejí. V kapli má skládací stoličku v čele jejich lavice, která zůstává prázdná, když nepřijde; a viděl jsem, že se to stalo. Mají-li grandi pro svou hodnost konat nějaké shromáždění, koná se u něj, a mají-li nějakou stížnost předložit králi, předkládá ji on. Na plese a na komedii si žádný muž nesedá, ani tanečníci, kromě nejvyššího hofmistra, který sedí na skládací stoličce po pravici královského křesla, nanejvýš půl stopy vzadu, ale těsně u jeho sedadla. Viděl jsem ho tak na obojím, a s pokrytou hlavou, pokryje-li si ji král. Při audiencích, které se dávají na trůnu vyslancům panovníků mimo Evropu, sedí král v křesle na stupni o několika schodech, pokrytém kobercem, s baldachýnem nad ním.

Po pravici královského křesla se na stupni ve stejné úrovni a ve stejné řadě, ale mimo baldachýn, postaví skládací stolička. Král vystoupí na stupeň sám s nejvyšším hofmistrem, který se posadí na tuto stoličku v tutéž chvíli, kdy král usedá do křesla, a pokryje si hlavu současně s ním. Všichni grandi s pokrytou hlavou a všichni ostatní s odkrytou stojí dole u schodů, a vyslanec rovněž; a při všech obřadech stojí nejvyšší hofmistr těsně u krále po jeho pravici. Nikdy však nejezdí v královských kočárech, protože tam první místo zaujímá velký podkoní, ani v kočárech královny ze stejného důvodu, ani na audience u královny, kde by první místo zaujal její nejvyšší hofmistr. Protože králův hofmistr ho má bez obtíží všude jinde, vyhýbá se vždy oněm třem jediným místům, kde by ho neměl.

Nepřísahá do rukou nikoho; čtyři hofmistři, uvaděč vyslanců, všichni úředníci pod nimi (a je jich velký počet) a všichni králové lékaři, chirurgové a lékárníci přísahají do jeho rukou. Kromě těch, kdo spadají pod jeho úřad, přijímá stejně přísahu velkého komořího čili sumillera de corps, velkého podkoního a patriarchy Indií. Hlavy a členové rad a soudů a státní sekretáři přísahají do rukou předsedy nebo guvernéra Kastilské rady, a král sám žádnou přísahu nepřijímá, proto nejvyšší hofmistr nepřísahá. Abychom se vrátili k našim pojmům, je vidět, že tento úřad je v mnohem větším měřítku tím, čím býval kdysi velmistr královy domácnosti,[20] který od dob Guisů už nemá nic nad kuchyní,[21] jíž je nezávislým pánem první správce domácnosti, a jemuž zůstalo jen přijímání přísahy od nositelů tohoto úřadu a úřadů

20. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Velmistr královy domácnosti měl původně část pravomocí, které až ke konci 17. století náležely velkému senešalovi, mezi jiným soudní pravomoc nad všemi úředníky královy domácnosti. V 17. století mu však zbýval jen dohled nad službou správců domácnosti. V *Traité des Offices* od Guyota (sv. I, s. 464) je otištěn řád ze 7. ledna 1681, který vymezuje pravomoci velmistra královy domácnosti.
21. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Královou „ústy" (*bouche du roi*) nebo prostě „ústy" se nazývali všichni úředníci pověření obsluhou královského stolu, správci domácnosti, kontroloři atd.

velkého maršála ubytování, velmistra ceremonií a uvaděče vyslanců, aniž by si zachoval cokoli z výkonu těchto úřadů, které jsou se všemi podrobnostmi ve Španělsku zcela podřízeny a ve všem závislé na nejvyšším hofmistrovi a všechny vykonávány pod ním týdenním hofmistrem. Nejvyšší hofmistr je náležitě kárá a mění, co udělali, uzná-li to za vhodné.

Velký komoří čili sumiller de corps je ve všem a všude zároveň tím, čím jsou u nás velký komoří, čtyři první šlechtici komory,[22] velmistr šatny[23] a oba mistři šatny, spojeni v jediný úřad. Tytéž funkce, totéž velení, tytéž podrobnosti a rozhoduje o týchž výdajích. Má pod sebou neomezený počet komorníků, kolik se králi zlíbí jmenovat, kteří mají v jeho nepřítomnosti jeho službu a jsou téměř všichni španělskými grandy a z větší části stejně velkými nebo většími pány než on. Neboť to je cíl všech dvorských velmožů. Rozdíl je v tom, že sumiller spí v paláci a vstupuje ke králi jako nejvyšší hofmistr v každou hodinu, kdežto komorník, který má ten den službu a jemuž náleží veškerá služba a veškeré velení v králově bytě a nad všemi úředníky jeho komnaty a šatny, smí vstoupit jen v době funkcí a odchází, jakmile je služba vykonána. Tito komorníci přísahají do rukou sumillera a jsou mu tak podřízeni, že se nesmějí vzdálit bez jeho svolení ani nic ve svých úřadech dělat bez jeho rozkazů. Jsou povinni mu o všem v jeho nepřítomnosti podávat zprávu a posílat mu vzkaz, když jim to řekl, nebo i bez toho, jakmile se stane něco mimořádného; shledá-li, že něco udělali špatně, změní to nebo je náležitě pokárá, aniž by měli co říci kromě uctivého mlčení, ať jsou kdokoli, a poslušnosti. Má pod sebou pro podrobnosti oděvů úředníka, který má víc ze sluhy než ze šlechtice, ale je přece jen váženější než zdejší první komorníci šatny.

Velký podkoní je tam stejný jako u nás, se dvěma velkými rozdíly: první, že jakmile je král venku, má všechny funkce sumillera, i v jeho přítomnosti. Obsluhuje ho, jí-li v kočáře nebo na trávě, a potřebuje-li plášť nebo něco jiného, podává mu to; a má-li být na honu, na procházce či na cestě králi představen nějaký pán, představuje ho velký podkoní, a ne sumiller. Druhý, že má prvního podkoního a nemá malou stáj; první podkoní vede pod ním a v úplné a každodenní závislosti podrobnosti stáje, a je-li přítomen, když velký podkoní vsedá na koně, pomáhá mu do

22. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Pravomoci čtyř prvních šlechticů komory, kteří se střídali po letech, spočívaly v přijímání přísahy věrnosti všech úředníků komnaty, v dávání rozkazů dveřníkům o osobách, které smějí připustit k audiencím u krále, v řízení všech výdajů na drobné radovánky atd. Později byli pod dohled prvních šlechticů komory dáni francouzští a italští herci a byla jim svěřena i správa veřejných slavností.

23. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Úřad velmistra šatny zřídil Ludvík XIV. roku 1669. Podrobnosti funkcí tohoto hodnostáře charakterizují etiketu té doby: měl dohled nad královými oděvy. Když se král oblékal, oblékal mu kamizolu, modrou stuhu a kabát. Když se král svlékal, podával mu velmistr noční kamizolu a žádal ho o rozkazy pro oblečení na příští den. Ve dnech slavností mu nasazoval plášť a řetěz řádu Svatého Ducha. Velmistr šatny dával zhotovovat obvyklé královy oděvy; první oděv každého smutku a mimořádné oděvy pro plesy, maškarády a jiné zábavy však nařizovali první šlechtici komory.

sedla on, a vždy některý z královských podkoních mu drží třmen při nasedání i sesedání. První podkoní ho vede pěšky, s rukou na udidle koně, na němž sedí, od stáje až k paláci po celém náměstí, a když při doprovodu krále nastupuje do kočáru, který jede před králem, nebo z něj vystupuje, je na prvním podkoním, aby otevřel a zavřel dvířka, jako velký podkoní otevírá a zavírá dvířka královská. Do tohoto kočáru velkého podkoního vstupují jen tři hlavní královy úřady, dva královniny a kapitán gard, který má čtvrtletní službu. Někdy, velmi vzácnou náhodou, tam vstoupí nějaký starý španělský grand, ale velmi vynikající a velmi významný.

S výjimkou úřadu prvního podkoního disponuje velký podkoní celou královskou stájí, koňmi, mezky, povozy všeho druhu, sluhy, úředníky, podkoními, livrejemi, dodávkami, a je jediným, kdo o všech těchto výdajích rozhoduje.

Je zároveň hlavou všech honů se stejnou autoritou a pravomocí jako nad stájí. Smečky a parforsní hony jsou ve Španělsku pro horko, vyprahlost a drsnost země neznámé; ale střelba, sokolnictví a nadhánky na vysokou zvěř s tisícem až patnácti sty sedláky, jimž velí velký podkoní, jsou obvyklé hony, a ten poslední téměř každodenním honem krále Filipa V. K tomu náleží k úřadu velkého podkoního čtyři nebo pět malých loveckých zámečků, rozsáhlé honitby Escorialu a několik menších. Je jediným velmožem bez výjimky, který jezdí po Madridu šestispřežím mezků nebo koní, a chce-li, i osmispřežím, s postilionem, protože je to královský kočár a královské spřežení. Veze-li s sebou někoho, ať by to byl kdokoli, není velkému podkonímu dovoleno nechat ho nastoupit před sebou ani mu dát pravou stranu, a to nikoho neodrazuje ani nečiní potíže jet s ním na návštěvy nebo na procházku. Vévoda del Arco, o němž budu mít příležitost mluvit a který jím byl za mého vyslanectví, byl kmotrem mého druhého syna při jeho „pokrytí" jako španělského granda.[24] Přijel si pro něj tedy s velkým ceremoniálem, aby ho odvezl do paláce, ale ze zdvořilosti, a aby mu mohl dát místo a přednost, přijel ve svém kočáře a se svými livrejemi, a nic ze stáje. Vede stůl, kde ho, jako všude jinde, obsluhují králové pážata, která pro něj stále dělají vše, co by dělala jeho vlastní.

U něj navíc obsluhují všechny, kdo jedí u jeho stolu, jako by jim patřila, ale ti, kdo obsluhovali včera, dnes zasednou ke stolu a jedí z práva s velkým podkoním a se všemi, kdo u něj jedí, a tak dále každý den. První podkoní vede malý stůl, jeli nějaký, a u velkého podkoního dělá hostitele. V jeho nepřítomnosti má všechny jeho funkce, ale venku odnímá službu jen komorníkům, a ne sumillerovi; nejezdí po Madridu šestispřežím koní nebo mezků, nenastupuje v královském průvodu do kočáru určeného pro velkého podkoního a královská pážata ho neobsluhují, leda u

24. *Vysvětlivka:* „Pokrytí" (*cobertura*) — obřad, při němž nový španělský grand poprvé před králem nasadí klobouk. Saint-Simon získal za svého vyslanectví (1721–1722) grandství pro svého druhého syna, Armanda Jana, markýze z Ruffecu. Vévoda del Arco, Alonso Manrique de Lara (1672–1737), byl velkým podkoním Filipa V. od roku 1721.

stolu velkého podkoního jako všechny, kdo tam jedí. Doprovází krále ve zvláštním povozu nebo na koni.

Kapitána halapartníků a jeho setninu nelze v každém ohledu lépe srovnat než se Stošvýcary královy gardy[25] a s jejich kapitánem; je to stará garda španělských králů.

Budu ve svém čase mluvit o kapitánech tělesných gard, které zřídil Filip V. a kteří byli se svými setninami před ním ve Španělsku neznámí, a rovněž o dvou plukovnících jeho gardových pluků, které jsou také jeho zřízením.

Na patriarchovi Indií není ani stopy po čemkoli, co by se tomuto velkému titulu jen trochu podobalo. V Indiích nemůže nic, nic z nich nebere, nic si na nich ani nenárokuje, je tam neznámý. Je to biskup vysvěcený *in partibus*, jehož funkcí je být stále u dvora a zastupovat tam nepřítomného arcibiskupa v Santiagu de Compostela, který se tam nikdy neukazuje, stejně jako všichni ostatní španělští biskupové, kteří trvale sídlí ve svých diecézích. Arcibiskup v Santiagu je svým stolcem rozeným velkým almužníkem, a toto místo velkého almužníka zahrnuje vše, co u nás známe pod jmény velkého almužníka,[26] prvního almužníka, mistra kaple a mistra oratoře. Tento prelát se téměř vždy stane kardinálem, pokud jím už není, když úřad dostane. Kdyby náhodou, což se někdy stalo, přijel ke dvoru arcibiskup ze Santiaga, zastínil by patriarchu Indií, který by, i jako kardinál, v jeho přítomnosti nebyl už ničím.

Protože nikdy nepřijíždí, disponuje patriarcha vším, co náleží ke kapli, a sumilleři de cortina, kteří jsou královými almužníky a velmi často lidmi nejvyššího původu, jsou pod ním a v jeho naprosté závislosti. Ve Španělsku je týž spor jako u nás o nezávislost královské kaple na diecézním biskupovi; tento spor brání toledskému arcibiskupovi přijít do kaple, kam nechce jít, aniž by si tam dal nést svůj kříž, což patriarcha Indií nechce strpět; a o ostatní nároky na exempce se neustále hašteří a každý si z toho něco urve.

Španělská královna má kromě svých dam také dva vysoké úředníky, svého nejvyššího hofmistra a svého velkého podkoního; ale nemá kapli, kancléře ani ostatní úředníky, jaké mají zde naše královny. Její nejvyšší hofmistr má v královnině domácnosti všechny tytéž věci, jaké má králův u krále, a pod svými rozkazy tři hofmistry, ale ti jsou mnohem nižšího postavení a vážnosti než hofmistři královi, kteří mají

25. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Stošvýcaři byli stará setnina královy gardy, ozbrojená halapartnami a vybíraná z nejvyšších mužů.

26. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Úřad velkého almužníka byl považován za jeden z nejdůležitějších v království: měl nejen řízení královské kaple, ale i dohled nad nemocnicemi, jmenování profesorů Královské koleje (později Collège de France) a disponoval částí stipendií na kolejích Louis-le-Grand, Navarre, Sainte-Barbe atd. Kromě velkého almužníka a prvního almužníka bylo osm almužníků, kteří sloužili po čtvrtletích; museli být přítomni při králově lever a coucher a při všech bohoslužbách, jichž se účastnil. Podávali králi svěcenou vodu, během bohoslužby drželi jeho rukavice a klobouk; při králových jídlech žehnali pokrmy a říkali modlitbu. Mistr kaple řídil kapelní hudbu a mistr oratoře osm kaplanů a nižší duchovenstvo. Podrobnosti viz v Guyotově *Traité des Offices*, sv. I.

na starosti podrobnosti slavností, představení, obřadů všeho druhu a ubytování, kdežto hofmistři královnini jsou omezeni na vnitřní podrobnosti její domácnosti pod jejím nejvyšším hofmistrem. Ten přijímá jejich přísahu, přísahu ostatních nižších úředníků, kteří spadají pod jeho úřad, a ještě přísahu velkého podkoního královny a camarery mayor, a stejně jako králův nepřísahá. Dělí se nejprve s camarerou mayor o velení u královny, i nad vnějšími úředníky její komnaty. Nábytek se dělá a rozvěšuje na jeho rozkaz a s výjimkou oděvů a stáje rozhoduje o všech výdajích, které se u ní dělají. Stojí všude za ní, po pravici camarery mayor, a když camarera mayor není přítomna, vykonává určité služby, jako je podávání rukavic, vějíře, rukávníku a mantily královně; dokonce jí mantilu i nasazuje v přítomnosti jejích ostatních dam. Je přesto velmi vážen, ačkoli nemá nic mimo královnin dům a nemá mezi grandy žádné vyznamenání, jaké má jen hofmistr králův. Při audiencích u královny zaujímá první místo nad nimi, jako to dělá králův u krále, jemuž ho u královny nepostoupí, a nikdy nechodí na audience u krále, stejně jako králův nikdy nechodí na audience u královny; ale v kapli a všude jinde chodí mezi grandy s nimi. Stojí nad camarerou mayor, i v bytě královny, má tam víc autority než ona a vstupuje ke královně v každou hodinu, i když je v posteli nebo když vstává či uléhá. Tento úřad je jen pro grandy, stejně jako úřad velkého podkoního královny, který má pod sebou prvního podkoního, jehož přísahu přijímá, a u ní je zcela tím, čím je králův velký podkoní u krále, ale venku nikomu službu neodnímá, jako to dělá králův, a nejezdí po Madridu šestispřežím koní nebo mezků, ačkoli užívá královniných povozů. Je jeden královnin kočár, do něhož v jejím průvodu vstupuje jen on a její nejvyšší hofmistr, a velmi zřídka někdy nějaký velmi vynikající španělský grand, jemuž velký podkoní prokáže tuto zdvořilost. Zaujímá v něm, stejně jako králův, první místo.

Camarera mayor spojuje funkce naší superintendantky, naší dvorní dámy a naší dámy šatny. Je to vždy španělská grandka, vdova, obvykle stará a téměř vždy z nejvyšší šlechty. Bydlí v paláci, představuje královně urozené osoby, vstupuje k ní v každou hodinu a dělí se o velení v komnatě s nejvyšším hofmistrem. Její úřad odpovídá ve všem úřadu sumillera de corps. Rozhoduje o královniných oděvech a osobních výdajích a nesmí ji nikdy opustit, ale musí ji všude doprovázet.

Téměř vždy vstupuje do kočáru sama, ale z práva je první v kočáře, kde jede královna, když tam není král, a jen z velké přízně a vyznamenání je tam velmi zřídka přizvána některá jiná španělská grandka. Nižší úředníci komnaty jí v mnohém slouží, i u ní doma, a užívá mnoha zásob z královnina domu. Její byt v paláci je zařízen stejně jako byt královny. Mezi ní a nejvyšším hofmistrem musí být úplná shoda, a téměř vždy je, jinak by vznikalo mnoho sporů a nároků jednoho vůči druhému.

Královna má po camareře mayor dva druhy dam, v jejichž pojmenování by se podle našich pojmů bylo snadné hrubě zmýlit. První jsou přesně naše palácové dámy, ale mají službu; ostatní se nazývají *señoras de honor*, dvorní dámy. Palácové dámy, které nesou toto jméno jako naše, jsou manželky španělských grandů nebo

manželky jejich nejstarších synů nebo dědičky grandů, které sňatkem učiní své manžely grandy, a navíc vybrané ze všeho nejvýznamnějšího. Dvorní dámy jsou dámy mnohem nižšího stupně, a toto místo se nehodí pro osoby poněkud vznešenějšího původu. Jedny i druhé slouží po týdnech, doprovázejí královnu všude, mají v určitých časech stráž v jejím bytě a všechny stejně jsou v téže závislosti na camareře mayor, abych se neopakoval, jako komorníci na sumillerovi. V nepřítomnosti camarery mayor ji ve všem zastupuje nejstarší palácová dáma, která má týdenní službu. Camarera mayor obsluhuje krále a královnu, když jedí spolu u královny, nebo královnu samotnou, když král nepřijde, a klekne na jedno koleno, aby jim podala umýt ruce a pít. Za ní stojí palácové dámy s týdenní službou a za nimi señoras de honor s týdenní službou. Veškerou obsluhu vykonává camarera mayor, a podávají jí ji palácové dámy, které ji přijímají od señoras de honor; ty si ji jdou vzít u dveří od komorných, jimž ji podávají úředníci kuchyně, a to každý den. Camarera mayor rozhoduje o všech výdajích královniny šatny.

Komorné jsou vesměs osoby dobrého původu, a přinejmenším z dobré šlechty. Všechny jsou svobodné a sňatkem se někdy stávají señoras de honor. Všechny bydlí v paláci, stejně jako první komorná, které se říká *azafata* a která je obvykle chůvou krále nebo královny, a tedy obvykle mnohem nižšího postavení než komorné, nad nimiž má přesto tatáž vyznamenání ve službě a v poctách a totéž velení, jaké má camarera mayor nad ostatními damami; camareře mayor jsou přitom azafata i ostatní komorné zcela podřízeny a podléhají její autoritě a velení. Když jedou král a královna slavnostně k Panně Marii z Atochy, což je proslulé poutní místo na jednom konci Madridu, nebo někam jinam, jede nejprve jeden či dva kočáry plné komorníků, pak kočár velkého podkoního a krále, ten, v němž jsou král a královna sami, prázdný královský kočár, kočár velkého podkoního královny, camarera mayor sama ve svém vlastním kočáře obklopená svou pěší livrejí a s jedním svým podkoním na koni u pravých dvířek, jeden či dva královnini kočáry plné palácových dam, nádherné jako pro obsluhu královny, jeden či dva jiné mnohem nižší, ale také královnini, plné señoras de honor, další ještě nižší, kde je sama azafata, a dva další podobné pro komorné. Tento nástin postačí, aby dal představu o úřadech a službě španělského dvora, dokud nepřijde příležitost mluvit o změně, kterou v nich provedl Filip V., a o grandech a obřadech. Dodám jen, že v celém Španělsku není žádný úřad prodejný a že všechny platy jsou velmi malé, jako bývaly kdysi ve Francii.

Nejvyšší hofmistr krále, který má víc než dvojnásobek toho, co kterýkoli jiný úřad, má sotva dvacet pět tisíc liber; velmi málo jich má tisíc pistolí a mnoho daleko méně. Oba nejvyšší hofmistři, hofmistři a camarera mayor mají kromě platu mnoho výhod ze svých úřadů, stejně jako oba velcí podkoní a oba první podkoní. I kapitán halapartníků má ze svého úřadu něco nad plat.

Je třeba poznamenat, že sumiller a komorníci všichni nosí velký klíč, který vyčnívá držadlem ze švu klopy jejich pravé kapsy; kroužek tohoto klíče je směšně velký

a podlouhlý. Je pozlacený a ještě připevněný ke knoflíkové dírce v rohu kapsy vlající stuhou libovolné barvy. Vnitřní sluhové, jichž je velmi málo, jej nosí stejně, s tím rozdílem, že to, co je z jejich klíče vidět, není pozlacené. Tento klíč otevírá všechny dveře královských bytů ve všech jeho palácích ve Španělsku. Ztratí-li někdo z nich svůj klíč, je povinen oznámit to sumillerovi, který okamžitě dá změnit všechny zámky a všechny klíče na náklady toho, kdo svůj ztratil, což ho stojí přes deset tisíc tolarů. Tento klíč se nosí všude tak, jak jsem právě vysvětlil, a každý den, i mimo Španělsko. Mezi komorníky jsou však dva druhy: skutečné klíče, které otevírají a jsou pro komorníky ve službě; a klíče, které mají jen podobu, nic neotevírají a nazývají se kapouní klíče (*llaves caponas*), pro komorníky bez služby, kteří mají jen titul a vnější znak tohoto vyznamenání. Největší velmoži jsou komorníky obou druhů, a uvolní-li se místo ve službě, dává se často některému z komorníků, kteří službu nemají, někdy také pánovi, který komorníkem není. Všichni jsou si rovni, bez prvního mezi sebou, a ti ve službě se v ní střídají podle stáří služby.

Zapomněl jsem na jeden úřad, dosti podřadný, soudě podle postavení těch, kdo jej postupně – nikoli dědičně – zastávali, ale nanejvýš důvěrný a důležitý. Úřad, jeho nositel i nástroj jeho úřadu mají totéž jméno, které nelze přeložit do francouzštiny. Nazývá se *estampilla*; je to ocelové razítko, na němž je vyryt králův podpis, tak podobný, že ho nelze od jeho vlastního rozeznat. Tímto razítkem se jakousi tiskařskou černí otiskuje králův podpis, a je to sám estampilla, kdo nanáší čerň a otiskuje. Viděl jsem, jak to dělá La Roche, který tento úřad dostal, když přijel s králem do Španělska, a trvá to okamžik. Tento vynález vznikl, aby ulevil španělským králům, kteří podepisují nesčetné množství věcí a jinak by trávili čtvrtinu svých dní podepisováním. Příjmy jsou stálé, ale malé; a La Roche, který byl muž dobrý, čestný, mírný, skromný, dobročinný a nezištný, jej vykonával až do své smrti s velkou věrností a velkou přesností. Byl s králem velmi zadobře a všeobecně milován, vážen a ctěn a u sebe vídal největší velmože. Tento estampilla se nikdy nesmí vzdálit z místa, kde je král, a ministři si s ním hledí dobře vycházet.

S mluvením o infantech, infantkách a jejich domácnosti počkám, až se naskytne příležitost, protože jich ve Španělsku bylo málo a ještě méně domácností pro ně, až do dětí Filipa V.

Kapitola sedmá

Hned po příjezdu do Madridu přijal španělský král španělský oděv a golilu[1] a provedl několik změn a reforem. Z asi třiceti komorníků ve službě jich ponechal šest a vzal plat těm, kdo nikdy službu neměli. Hrabě z Palmy, španělský grand a synovec kardinála Portocarrera, dostal místokrálovství Katalánska místo prince Darmstadtského, který opustil Španělsko, aniž se vrátil do Madridu. Vévoda z Escalony, jemuž se obvykleji říkalo markýz z Villeny, jel vystřídat na Sicílii vévodu z Veraguy; brzy byl sám vystřídán kardinálem del Giudice, který přijel vykonávat místokrálovství prozatímně z Říma, kde byl; a Villena odjel jako místokrál do Neapole, odkud se vévoda z Medinaceli vrátil do Madridu, kde se stal předsedou Rady Indií, po čemž velmi toužil a což je velmi výnosné místo. Dosud byl předsedou Rady řádů, kterou dostal vévoda z Uzedy, ač nepřítomný; ten zastával velvyslanectví v Římě od té doby, co ho Medinaceli opustil, aby odešel do Neapole.[2]

Největší změnou byla nemilost konetábla Kastilie. Kromě předsednictví rad a většiny míst v radách není ve Španělsku nic doživotní, a při smrti krále pozbývají všechny úřady platnosti a nástupce podle libosti potvrzuje nebo mění ty, kdo je zastávají. Konetábl byl velkým podkoním a komorníkem ve službě.

Byla mu odňata služba i úřad velkého podkoního,[3] kterému vévoda z Mediny Sidonie dal přednost před svým úřadem nejvyššího hofmistra, nevím z jakého rozmaru, snad jen proto, že když teď měl co do činění s mladým králem, shledal ho skvělejším a věřil, že bude často venku, na cestách, na honu, ve válce, kde má velký podkoní lepší postavení než nejvyšší hofmistr. Markýz z Villafrancy se stal nejvyšším hofmistrem na jeho místě; a tím, co udělal ohledně závěti, a svým proslulým hlasováním si tuto velkou odměnu plně zasloužil. Vévodkyně z Osuny, o níž budu mít příležitost mluvit, o něm a o donu Martínovi de Toledo, pozdějším vévodovi z

1. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Golila byl druh límce, jaký nosili Španělé.
2. *Ediční poznámka:* Saint-Simon zde shrnuje jmenování z let 1701–1702: hrabě z Palmy úřadoval jako místokrál Katalánska až od roku 1702; Villena byl místokrálem Sicílie 1701–1702 a Neapole 1702–1707; kardinál del Giudice byl místokrálem Sicílie 1702–1705; Medinaceli se vrátil z Neapole a stal se předsedou Rady Indií až roku 1702. Vévoda z Uzedy (Uceda) byl velvyslancem v Římě od prosince 1699 a roku 1701 se stal předsedou Rady řádů.
3. *Ediční poznámka:* Podle španělských pramenů byl velkým podkoním (caballerizo mayor) Karla II. v letech 1693–1701 admirál Kastilie, nikoli konetábl; úřad pak přešel na vévodu z Mediny Sidonie (do jeho smrti 1713).

Alby, který zemřel jako vyslanec ve Francii, říkala, že jsou oba Španělé v nohavicích i v kabátci, jeden po starém, druhý po mladém. Villafranca stejně jako Villena měli mnoho z povahy vévody z Montausieru, ale Villena nebyl Španělem co do oděvu; nikdy v životě nenosil golilu ani španělský oděv. Říkal, že je nesnesitelný, a celý život chodil všude oblečen po francouzsku. Ve Španělsku se tomu říkalo po vlámsku nebo po vojensku, a skoro nikdo se tak neoblékal. Hrabě z Benaventu byl ponechán sumillerem de corps. Pojal ke králi takovou náklonnost, že často plakal něhou, když se na něj díval.

Když už jsem u toho,[4] nechci zapomenout na jednu zvláštnost těchto dvou pánů a několika dalších ve Španělsku: vévodství Braganza v Portugalsku je lénem hraběte z Benaventu, jehož erb je na bráně braganzského zámku po pravici erbu portugalského krále: oba jsou jednou do roka slavnostně zdraveny; první pozdrav patří erbu hraběte a druhý erbu krále.

Vévoda z Medinaceli, který byl tehdy sedminásobným španělským grandem a jehož grandství se od té doby více než zdvojnásobila, avšak nemá o nic vyšší hodnost ani přednost mezi ostatními grandy, než kdyby měl jen jedno, se nikdy nepodepisuje jinak než *El Duque Duque*, aby tímto zdvojením titulu bez připojení jména dal na srozuměnou svou velikost. Markýz z Villeny, který je také vévodou z Escalony, se podepisuje *El Marqués*, nic nepřipojuje; ale markýz z Astorgy, který je Guzmán a rovněž španělský grand, se podepisuje stejně, takže je třeba znát jejich písmo, aby se vědělo, o kterého jde. Je však pravda, že ve Španělsku se právo přičítá Villenovi a že je jakoby prvním markýzem Španělska. Vévoda z Veraguy se podepisuje krátce *El Almirante Duque*, pro svůj dědičný titul admirála Indií, udělený Kolumbům.[5]

Nyní je třeba dokončit přehled státních radů. Představil jsem jen ty, kdo měli na závěti tak či onak nějaký podíl. Tato hodnost je vrcholem ctižádosti: nesmí se tedy zapomenout na ty, kdo ji měli při nástupu Filipa V. Mluvil jsem již[6] o kardinálu Portocarrerovi, hraběti z Oropesy, donu Manuelu Ariasovi, z nichž jeden byl vyhnaný předseda, druhý guvernér Kastilské rady, o Mendozovi, biskupovi v Segovii, vyhnaném velkém inkvizitorovi, o vévodovi z Mediny Sidonie, markýzi z Villafrancy, hraběti ze San Esteban del Puerto a o Ubillovi, tajemníkovi univerzálního despachu. Mluvil jsem také o hraběti z Benaventu, který se stal státním radou, protože byl závětí dosazen jako grand do junty. Zbývá říci slovo o Mancerovi, admirálovi, Aguilarovi, Monterreyovi, del Tresnovi, Fuensalidovi a Montijovi, o nichž jsem se nerozepisoval, ačkoli jsem už o některých z těchto sedmi posledních něco řekl.

4. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Další pasáž vypuštěná v předchozích vydáních, až po slova „Protože tam nikoho neznal“ (s. 127). Je nezbytným doplňkem toho, co již Saint-Simon řekl o španělské státní radě v době nástupu Filipa V.
5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viděli jsme výše, s. 91, že vévoda z Veraguy pocházel po přeslici od Kryštofa Kolumba.
6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz výše, s. 3, 4 a 5.

Abych dokreslil markýze z Mancery[7] z rodu Toledo, granda první třídy a velmi bohatého, předsedu Italské rady: v osmdesáti šesti letech, které měl při králově příjezdu,[8] měl ducha stejně zdravého a jasného jako ve čtyřiceti a okouzlující konverzaci, byl mírný, moudrý, trochu nesmělý, mluvil pěti nebo šesti jazyky, dobře a bez zmatku, a měl zdvořilost a galantnost rozumného mladého muže. O jeho úřadech a ctnostech jsem mluvil výše. Ale tady je jedna zvláštnost, velmi podivná pro náš způsob života, a ve Španělsku ne bez příkladu: když přijel španělský král, už padesát let nejedl chléb. Jeho strava sestávala ze sklenice ledové vody po probuzení, s trochou růžové zavařeniny, a o něco později z čokolády. K večeři třešně nebo jiné ovoce, nebo salát, a opět voda zbarvená vínem, a to aniž by měl zápach z úst nebo trpěl nějakými obtížemi při tak překvapivé stravě; a jeho žena, dcera vévody z Caminhy, s níž měl jedinou dceru, žila v osmdesáti letech skoro stejně.

Admirál Kastilie, který se jmenoval Juan Tomás Enríquez de Cabrera, vévoda z Medina de Rioseco a hrabě z Melgaru, byl španělským grandem první třídy, jedním z nejbohatších a největších pánů a prvním ve Španělsku co do původu, ač nemanželského. Alfons XI., král Kastilie a Leónu, měl s Marií, dcerou portugalského krále Alfonse V.,[9] jediného syna, který po něm nastoupil, totiž dona Pedra Krutého, tak proslulého svými zločiny, které nakonec všechno proti němu vzbouřily, který neměl syna se sestrou vévody Bourbonského, kterou zabil, a který byl sám zabit roku [1368] Jindřichem, hrabětem z Trastámary, svým nemanželským bratrem, jenž po něm nastoupil a jehož koruna přešla na jeho potomstvo: Jindřich II., Jindřich III., Jan II., otec Isabely, která se provdala za Ferdinanda Aragonského, svého bratrance z druhého kolena po otci. Ten byl vnukem Ferdinanda Spravedlivého, druhého syna Jindřicha, hraběte z Trastámary, který se stal králem poté, co zabil Pedra Krutého, jehož byl nemanželským bratrem, jak jsem právě řekl.

Tento Ferdinand, otec Katolického, byl nazván Spravedlivým, protože tvrdošíjně odmítl kastilskou korunu, která mu byla více než nabídnuta po smrti krále Jindřicha III., jeho bratra, jenž zanechal jen syna ve velmi útlém věku, jehož strýc se stal obhájcem a poručníkem a který byl otcem královny Isabely. Za svou ctnost byl odměněn již na tomto světě volbou, kterou roku 1390 učinil Martin, král Aragonie a Valencie a kníže Katalánska, bratr jeho matky, umíraje bez dětí, a kterou potvrdily stavy všech těchto zemí, aby po něm nastoupil. Alfons V. a Jan II., jeho dva

7. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz výše, s. 6, 7, co budeme se Saint-Simonem nazývat prvním náčrtem portrétu markýze z Mancery.
8. *Ediční poznámka:* Antonio Sebastián de Toledo, markýz z Mancery, se narodil 20. ledna 1622 (podle jiných 1620) a zemřel 13. února 1715 ve věku 93 let; roku 1701 mu tedy bylo asi 79, nikoli 86 let.
9. *Ediční poznámka:* Saint-Simonova genealogie obsahuje několik chyb: Marie Portugalská, manželka Alfonse XI., byla dcerou Alfonse IV., nikoli V.; Pedro Krutý byl zabit u Montielu 23. března 1369 (hranatá závorka vydavatelů uvádí 1368); Ferdinand z Antequery byl zvolen aragonským králem kompromisem v Caspe roku 1412, dva roky po smrti krále Martina, který nástupce neurčil. „Alfons II." v následujícím odstavci je přepis za Alfonse XI.

synové, starší bez dětí, vládli jeden po druhém, a Ferdinand II., syn Jana II., po něm nastoupil a spojil všechna Španělska kromě Portugalska svým sňatkem s Isabelou, královnou Kastilie – jsou to ti tak proslulí katoličtí králové –, jejichž dcera, dědička jejich korun, byla matkou císaře Karla V. a císaře Ferdinanda I., z nichž vzešly španělská a císařská větev rakouského domu.

Alfons II. [správně XI.], král Kastilie, otec Pedra Krutého, měl s Eleonorou de Guzmán, svou milenkou, dva nemanželské syny, dvojčata. Jeden byl oním hrabětem z Trastámary, který porazil, zabil a nahradil Pedra Krutého a byl po meči pradědem Isabely, královny Kastilie, a Ferdinanda Katolického, krále Aragonie, jejího manžela; druhé dvojče bylo kmenem, z něhož legitimně a po meči vzešla tato řada admirálů Kastilie. Jmenoval se Fadrique. Jeho syn Pedro, hrabě z Trastámary jako on, byl konetáblem Kastilie; jeho děti potomky neměly. Ale nastoupil po nich Alfonso, jeho bratr; ten byl prvním admirálem Kastilie ze svého rodu, jemuž dal pro sebe a pro své potomstvo jméno Enríquez na památku kastilského krále Jindřicha II., bratra svého otce; tento rod, který je přímý (a admirál, o němž je tato úvaha, je jeho desátým pokolením), byl znám skoro jen pod jménem admirálů, protože jimi byli všichni a tento úřad, o němž budu mluvit jinde, se u nich stal dědičným. Druhý admirál byl prvním hrabětem z Melgaru. Provdal svou dceru za Jana, krále aragonského, syna Spravedlivého, a ta byla matkou krále Ferdinanda Katolického, manžela Isabely, královny Kastilie. Čtvrtý admirál [byl] synem bratra této aragonské královny a bratrancem Ferdinanda Katolického, kromě toho, že byli z téhož rodu a po meči bratranci z druhého kolena kastilského krále, otce Isabely, a aragonského krále, otce Ferdinanda Katolického, kteří byli syny dvou bratří, bratranců jeho otce; a toto tak těsné příbuzenství bylo tím slavnější, že Enríquezové měli jen tutéž nemanželskost jako hrabě z Trastámary, který se stal kastilským králem, otec těchto králů a dvojče Fadriqueho, praotce Enríquezů.

Pátý admirál, bratranec Karla V. z druhého kolena, byl jím učiněn vévodou z Rioseco a španělským grandem. Počítám ho za pátého, protože měl staršího bratra admirála, který neměl dětí a byl rytířem Zlatého rouna. Šestý se oženil s A. de Cabrera, a potomstvo z tohoto manželství pak připojovalo ke jménu Enríquez jméno Cabrera. Sedmý a osmý měli Zlaté rouno. Devátý byl místokrálem Sicílie a desátý měl s jednou Ponce de León admirála, o němž budu mluvit, který je jedenáctým admirálem, šestým vévodou z Rioseco, španělským grandem první třídy a desátým pokolením Fadriqueho, dvojčete hraběte z Trastámary, který svrhl a zabil Pedra Krutého, jehož byl nemanželským bratrem, stal se místo něj kastilským králem a předal korunu svému potomstvu. Otec našeho admirála zemřel roku 1680.

Náš admirál Kastilie se v prvním manželství oženil s dcerou vévody z Medinaceli, vyslance v Římě, pak místokrále Neapole, kde, jak jsme řekli, ho vystřídal markýz

z Villeny, aby se vrátil do Madridu, kde ho Filip V. učinil předsedou Rady Indií.[10] Neměl dětí s žádnou ze svých manželek; ale hrabě z Alcañices, jeho bratr, měl syna.

Tento admirál, muž pětapadesátiletý při nástupu španělského krále, byl velmi neobyčejnou směsicí: nekonečně duchaplný, zdvořilý, s příjemným výrazem a způsoby, úslužný, vtíravý, lichotivý, zvědavý, přijímal všechny možné podoby, aby se zalíbil, povýšený, svobodný, přespříliš ctižádostivý a velmi nebezpečný, nebýt své krajní tělesné lenosti, která však na jeho ducha neměla vliv. Pro ukázku jeho povýšenosti: kardinál Portocarrero, který ho velmi nenáviděl, měl dost vlivu, aby ho dal vypovědět do Granady, ačkoli byl důvěrně oddán královně, která tehdy vládla, a sám měl po mnoho let velkou autoritu u Karla II. Měl s hrabětem z Cifuentes čestnou při, z níž vyšel špatně, a přišel o čest; to bylo příčinou jeho vyhnanství. Cestou tam se zastavil v Toledu, jehož arcibiskupem byl kardinál, a uspořádal tam nádherné býčí zápasy. V Granadě se usadil v Alhambře, což je palác králů, a když tam dosti dlouho pobyl, přestěhoval se do města, aby měl víc pohodlí.[11]

Zneuctěn co do odvahy, nebyl o nic méně zneuctěn co do poctivosti. Nikdo mu nedůvěřoval, a on se tomu smál první, a přitom ho lid velmi nenáviděl. Nestaral se ani o svůj rod, ani o to, aby měl děti, ale měl zuřivou touhu vládnout a smrtelnou nenávist ke všem, kdo vládli, a to jen z tohoto důvodu. Byl důvěrným přítelem prince z Vaudemontu — byli jeden pro druhého jako stvoření —, otevřeným nepřítelem vévody z Mediny Sidonie a všech Guzmánů a vášnivým stoupencem jezuitů, z nichž měl vždy čtyři u sebe, bez nichž nejedl ani nic nedělal. Měl v Madridu čtyři paláce, všechny čtyři nádherné a nádherně zařízené, velmi rozlehlé, které z velkopanské hrdosti nepronajímal a v každém bydlel po jedno roční období, tři měsíce v roce. Jsou to skoro jediné v Madridu, kde jsem viděl nádvoří a zahradu, a největší, jaké tam jsou. Byl to, i přes takové vady, velmi významný člověk, největší pán Španělska, a ačkoli byl velmi ošklivý, měl ten nejvznešenější vzhled. Závěť ho přesto oklamala, a přes veškerou svou oddanost královně a rakouskému domu se neodvážil pronést jediné slovo. Brzy ho znovu uvidíme na scéně.

Hrabě z Frigiliany (don Rodrigo Manrique de Lara), který se stal španělským grandem sňatkem s Marií de Avellaneda, hraběnkou z Aguilaru, dědičkou, se nazýval hrabětem z Aguilaru, a ačkoli byl vdovec a jeho syn, hrabě z Aguilaru, byl španělským grandem, měl dál jeho hodnost a pocty, které se ve Španělsku neztrácejí, když se jednou získají, a nosil stejně jako jeho syn jméno hraběte z Aguilaru, ačkoli se mu nejčastěji říkalo Frigiliana. Byl to velký pán, povýšený, hrdý, prudký, svobodný, krutý ve slovech, nebezpečný, nesmírně zlý, s nekonečným duchem a schopnostmi. Byl obviňován, že otrávil v tabatěrce otce vévody z Osuny. Byl velmi

10. *Ediční poznámka:* Admirálova manželka Ana Catalina de la Cerda (zemřela 1696) byla dcerou 8. vévody z Medinaceli, tedy sestrou vévody, který byl v roce 1701 místokrálem Neapole. Admirál se po roce 1702 přidal k arcivévodovi, uprchl do Portugalska a zemřel v Estremozu 29. června 1705.
11. *Ediční poznámka:* Vyhnanství do Granady jsme v pramenech neověřili; doloženo je admirálovo vyhnanství na hrad Coca roku 1686.

prorakouský a velmi oddaný královně. Kardinál Portocarrero a on se smrtelně nenáviděli. Proto byla závěť pro něj neproniknutelným tajemstvím. Sám první žertoval o své ošklivosti, která byla krajní, a o své zlomyslnosti, a říkal, že jeho syn má v duši to, co on nosí na tváři, a přiznával, že nebýt jeho syna, byl by nejhorším člověkem ve Španělsku, a myslím, že měl pravdu.

Hrabě z Monterrey, španělský grand po své matce, druhý syn slavného dona Luise de Haro, s nímž kardinál Mazarin uzavřel pyrenejský mír a královu svatbu roku 1660 na Bažantím ostrově na říčce Bidasoe. Byl guvernérem Nizozemí a byl tehdy předsedou Flanderské rady. Byl to duch ve všem vynikající; ale povýšený, zlý a nebezpečný. Ačkoli mu závěť zatajili, zdálo se, že se ke králi připojil, ačkoli byl velkým nepřítelem kardinála Portocarrera. Co by řekl jeho otec, kdyby viděl, co [jeho syn] viděl, se všemi svými opatřeními ohledně zřeknutí naší královny Marie Terezie? Monterrey neměl dětí.

Markýz del Tresno, španělský grand z rodu Velasco jako konetábl Kastilie, byl muž velmi poctivý a schopný.

Hrabě z Fuensalidy a hrabě z Montija, rovněž španělští grandi a státní radové. Tento poslední měl jen dceru, která se provdala za jednoho Acuñu Pacheca, jenž připojil jméno Portocarrero po své matce, po níž získal grandství. Udělal kariéru anglickým vyslanectvím a vysokými úřady. Státní rada, který byl stejně jako kardinál Portocarrero Boccanegra, byl bratrem patriarchy Indií, který nejedl chléb o nic víc než markýz z Mancery, ale byl zlý, svárlivý, nenávistný, zlovolný a stále láteřil na vládu. Neuměl slovo latinsky, ačkoli mu nechyběl ani duch, ani sečtělost. Příbuzenství a láska kardinála Portocarrera způsobily, že byl přes to všechno potvrzen ve svém úřadu patriarchy Indií. To je většina osobností, které figurovaly ve Španělsku, když tam král přijel.

Protože tam nikoho neznal, dal se vést vévodou z Harcourtu a těmi, kdo měli hlavní podíl na závěti, kteří byli mezi sebou úzce spojeni a s jejichž předními trávil svůj život díky důvěrným funkcím jejich úřadů, jako kardinál Portocarrero, který byl duší všeho, a markýz z Villafrancy, vévoda z Mediny Sidonie a hrabě z Benaventu, kteří měli tři úřady. Ale protože i ti všichni mu byli cizí, i sám pan z Harcourtu, rád se vytrácel, aby byl sám s těmi několika Francouzi, kteří ho následovali, mezi nimiž si skutečně zvykl jen na Valouse, svého podkoního ve Francii, a na Louvilla, který byl od jeho sedmi let jeho šlechticem rukávu (*gentilhomme de la manche*). Jemu mnohem víc než komukoli jinému svěřoval své nitro. Pan z Beauvilliers, který ho zkoušel po celou dobu této výchovy, mu ho doporučil jako muže moudrého, vzdělaného, plného rozumu, ducha a pohotovosti, výhradně jemu oddaného a hodného veškeré jeho důvěry.

Louville to všechno skutečně měl, a navíc veselost a peprné žerty, ale s úsudkem, jejichž vtipy probouzely chladnou a vážnou povahu krále a byly mu velkou pomocí v prvních dobách po příjezdu do této cizí země. Louville byl důvěrně oddán panu z

Beauvilliers a nesmírně zadobře s Torcym. Byl jejich důvěrným a jediným korespondentem a jistý svými dopisy i šiframi, protože Torcy měl pošty. Znal španělského krále důkladně, jednal ve shodě s Harcourtem, Portocarrerem, Ubillou, Ariasem a třemi úřady a šetřil ostatní pány, z nichž brzy měl dvůr. Bylo dobře vidět, jakou zvláštní náklonnost a důvěru k němu král chová. Ale protože Harcourt několik dní po příjezdu upadl do těžké a dlouhé nemoci, padla celá tíha záležitostí otevřeně na Louvilla, a abychom mluvili pravdivě, vládl králi i Španělsku. Byl to on, kdo viděl a psal všechny jeho soukromé dopisy našemu dvoru a skrze něhož vše procházelo přímo. Sotva začínal napůl znát svůj svět, když mu na krk padla nejkrutější záležitost na světě; abychom jí porozuměli, je třeba začít u zúčastněných zeširoka.

Hrabě ze San Esteban del Puerto, velký podkoní královny, který přes tuto úřední oddanost měl tak velký podíl na závěti, se neměl divit, že královna dala přednost konetáblovi Kastilie, jenž jí i rakouskému domu byl dávno oddán a kterého přidělila Harcourtovi, aby s ním vyjednával, ani že junta, která s ní jinak tak málo počítala, jí nemohla odmítnout přechodné vyslanectví ve Francii pro tak vynikajícího pána.

Přesto byl jeho vztek takový, že ji opustil a přiměl část jejího domu k dezerci, o čemž pak konetábl přivezl do Francie ony tak romantické a tak zbytečné stížné dopisy. Vévoda z Monteleonu, z rodu Pignatelli jako Inocenc XII., jehož veškerý majetek byl v Itálii, jemný a obratný Neapolitán, který chtěl vyčkávat, odkud vítr zafouká, využil příležitosti a oddal se královně, která byla nadšena, že má tak význačného pána. Stal se tedy jejím velkým podkoním a pro nedostatek jiného zároveň jejím nejvyšším hofmistrem, jejím rádcem a jejím vším, a jeho žena její camarerou mayor. Tohoto vévodu poslala královna z Toleda pozdravit španělského krále. Kardinál viděl se zlostí tak význačného muže u královny, ač vyhnané, a nevynechal nic přímého ani nepřímého, aby Monteleona přiměl ji opustit; ale měl co do činění s mužem jemnějším, než byl on, který vždy odpovídal, že neopustí pro nic za nic úřady tak dobré, jako jsou ty, které ho drží v Toledu, ale že je připraven se vrátit, dají-li mu přiměřenou odměnu.

To nebylo kardinálovi po chuti. Chtěl královnu úplně izolovat, aby našla nanejvýš sluhy; a koupit Monteleonovo odstoupení by znamenalo opatřit jí jiného pána na jeho místo, což by bylo nadějí a příkladem pro nástupce. Uplynulo tak několik měsíců, které kardinálovu zlost stále víc rozdmýchávaly, až se, rozlícen hněvem, rozhodl sáhnout proti vévodovi z Monteleonu k nejkrajnějším prostředkům a zároveň uštědřit královně nejkrvavější urážku.

Abychom porozuměli příležitosti, které se chopil, je třeba znát jeden španělský zvyk, který praxe změnila v zákon a který je pro všechny rodiny stejně bláznivý jako strašný. Když si dívka z rozmaru, z lásky nebo z jakéhokoli důvodu vezme do hlavy, že se provdá za muže, ať je jí sebevíc nerovný, třeba i čeledín od koní jejího otce, dá ona a nápadník o tom vědět vikáři farnosti dívky, dovršila-li šestnáct let. Vikář přijde k ní domů, zavolá jejího otce a v jeho i matčině přítomnosti se zeptá dcery, zda trvá

na tom, že si chce vzít toho a toho. Odpoví-li, že ano, okamžitě ji odvede k sobě a dá tam přivést nápadníka; tam opakuje tutéž otázku dívce před mužem, kterého si chce vzít, a trvá-li na téže vůli a on rovněž prohlásí, že si ji chce vzít, vikář je okamžitě oddá bez dalších formalit, a navíc aniž by dívka mohla být vyděděna. Tomu se ve Španělsku říká výrazem, který lze přeložit jako „vikářovo vytržení" (*saca del vicario*); po pravdě řečeno se to skoro nikdy nestává.

Monteleon měl dceru palácovou dámou královny, která si chtěla vzít markýze z Mortary, muže vysokého původu, ale velmi chudého, jemuž ji vévoda z Monteleonu nechtěl dát. Mortara ji unesl a byl za to vypovězen.

Nato přišla smrt Karla II. Tato příhoda se kardinálu Portocarrerovi zdála zcela vhodná k ukojení jeho nenávisti. Začal tedy naléhat na Monteleona, aby uzavřel sňatek Mortary se svou dcerou, nebo ji nechal podstoupit vikářovo vytržení. Vévoda věc protahoval, ale nakonec, těsně sevřen autoritou nabroušenou pomstou, podepřenou silou zvyku změněného v zákon a tehdy všemocnou mocí kardinála, se obrátil na Montriela, pak na Louvilla, jemuž vylíčil své rozpaky a svůj zármutek. Louville nenašel jiný prostředek, než mu vymoci tiché svolení dát dceru unést d'Ursemu, šlechtici z Nizozemí, který se k Louvillovi velmi upínal a který za to později dostal setninu vlámských mušketýrů, zřízenou podle vzoru našich dvou setnin mušketýrů. Monteleon už předtím sjednal sňatek s markýzem z Westerloo, bohatým vlámským pánem z rodu Mérode a rytířem Zlatého rouna, který dojel až do Bayonne a který se po incidentu způsobeném kardinálem Portocarrerem neodvážil jet dál. D'Urse tam dopravil dceru vévody z Monteleonu, která se po příjezdu do Bayonne provdala za markýze z Westerloo a hned s ním odjela do Bruselu,[12] a hrabě d'Urse se vrátil do Madridu. Kardinál, který kolem něj stále víc utahoval smyčku, zatímco se útěk připravoval a prováděl, se o něm dozvěděl, až když už bylo tajemství zbytečné a Monteleon myslel, že už se nemá čeho bát, protože jeho dcera byla provdána ve Francii a se svým manželem na cestě do Nizozemí.

Ale nevěděl ještě, do jakých krajností se může dát strhnout vášeň všemocného kněze, který vidí, jak mu z rukou uniká kořist, kterou si dávno připravoval. Portocarrero v zuřivosti přestal brát jakékoli ohledy, šel za králem, podal mu o této záležitosti zprávu a žádal ho o svolení ji stíhat. Král, zcela mladý, sotva přijelý a ještě zcela nový ve španělských zvycích, ani nepomyslel, že by toto stíhání mohlo být jiné než církevní, protože kardinál byl diecézním biskupem Madridu, a aniž by se informoval, nemohl kardinálovi odmítnout; ten odtud, aniž ztratil okamžik, dá svolat Kastilskou radu, ve shodě s Ariasem, guvernérem této rady a svým přítelem, a s Monterreyem, který se k tomu propůjčil nevím z jakého důvodu; a tam, na témž zasedání, za tři hodiny, vzniklo rozhodnutí, jímž byl Monteleon odsouzen ke ztrátě

12. *Ediční poznámka:* Jean-Philippe-Eugène de Mérode, markýz z Westerloo, se oženil s Marií Terezou de Aragón y Pignatelli (1682–1718), dcerou vévody z Monteleonu, patrně v Bayonne roku 1701.

šesti set tisíc liber důchodu na Sicílii, určených na válečné výdaje, k zatčení i přímo v paláci královny v Toledu, k tomu, aby byl posazen a přivázán na koně a tak dopraven do vězení v Alhambře v Granadě, vzdálené přes sto mil, a to v největších vedrech, aby tam zůstal vězněn pod dozorem po zbytek života, a navíc aby vydal svou dceru a provdal ji za markýze z Mortary, jinak aby mu byla sťata hlava a propadl zbytek jeho majetku.

D'Urse byl první, kdo dostal zprávu o tomto strašném rozhodnutí. Strach o sebe samého ho přiměl okamžitě běžet k Louvillovi. Ten, který se nikdy nevzdaloval, si toho dne vzal do hlavy jít na procházku, a tato nepříjemná shoda okolností málem všechno zmařila, protože ho našli až velmi pozdě. Louville, zpraven o tomto obludném rozhodnutí, šel ihned ke králi, který poslouchal hudbu, a to byla další nepříjemnost ve chvíli, kdy byla každá minuta drahá. Jakmile skončila, přešel s králem do jeho kabinetu, kde se ho rozrušeně zeptal, co to právě udělal. Král odpověděl, že dobře vidí, co mu chce říci, ale že nevidí, jaké zlo mohlo způsobit svolení, které dal kardinálovi. Nato mu Louville vylíčil všechno, co toto svolení právě následovalo, a s otevřeností pravého služebníka mu představil, jak byla jeho mladost oklamána a jak ho tato záležitost zneuctívá poté, co dal svolení k únosu a sňatku dcery; že jeho ústa, aniž to věděl, foukala studeně i teple; a že jsou příčinou největšího neštěstí, jehož všechny následky mu snadno dal pocítit. Král, dojatý a zasažený, se ho zeptal, jaký je lék na tak velké zlo, které tak málo předvídal; a Louville, když dal okamžitě přinést kalamář, nadiktoval králi dva velmi přesné rozkazy: jeden důstojníkovi, aby okamžitě odjel, spěšně jel do Toleda a zabránil zatčení Monteleona, a bylo-li už provedeno, aby jel dál, dokud ho nedostihne, vytrhl ho z rukou jeho biřiců a přivedl ho domů do Toleda; druhý kardinálovi, aby sám okamžitě šel na místo, kde zasedá Kastilská rada, vytrhl z jejích rejstříků list s tímto rozhodnutím a hodil ho do ohně, aby jeho památka byla navždy vyhlazena a zrušena.

Důstojník jel tak dobře, že dorazil k bráně Toleda ve chvíli, kdy do ní vstupoval vykonavatel rozhodnutí. Ukázal mu rozkaz psaný královou rukou a tak ho poslal zpět, aniž by šel dál. Ten, kdo nesl druhý králův rozkaz kardinálovi, ho zastihl již v posteli, a ačkoli k němu nikdo nikdy nevstupoval, jakmile se uložil, jménem krále se všechny dveře otevřely. Kardinál si přečetl rozkaz psaný královou rukou, vstal, oblékl se a šel ho hned vykonat, aniž by pronesl jediné slovo. Jen Španěl je na světě schopen takové zdánlivé flegmatičnosti v krajní zuřivosti, do níž ho tento protiúder musel uvrhnout. Se stejnou vážností a stejným klidem se nazítří ráno objevil jako obvykle u krále, který se ho, jakmile ho zahlédl, zeptal, zda vykonal jeho rozkaz. *Sí, señor*, odpověděl kardinál, a to bylo jediné slovo, které kdo kdy z jeho úst slyšel o této záležitosti, pro něj tak smrtelně urážlivé, jež ho připravila o pomstu i o předvedení jeho moci. Arias a on se na Louvilla osm dní mračili, ale [nikdy] s ním o tom žádným způsobem nemluvili. Louville se k nim, ač trochu zdrženlivě, choval, jako by nic, pak se zase sblížili jako obvykle: tito dva mocní Španělé nechtěli zůstat s ním

rozkmotřeni a on sám nechtěl vůči nim vybočit z úcty, skromnosti a důvěrnosti, kterou si s nimi musel zachovat a o jejíž nenarušení stáli přinejmenším stejně.

Harcourt, který byl několikrát na pokraji smrti, byl tehdy ještě velmi nemocen v Zarzuele, malém letohrádku španělských králů nedaleko Madridu, a zcela neschopen slyšet o jakékoli záležitosti.

Tato se však Louvillovi zdála tak důležitá, že mu o ní šel hned nazítří podat zprávu. Harcourt nejen schválil Louvillovo jednání, ale shledal, že prokázal králi nejdůležitější službu. Vypravil o tom kurýra a ten přivezl Louvillovi zpět tytéž chvály.

Monteleon mezitím přispěchal vrhnout se k nohám krále a poděkovat svému osvoboditeli, že mu zachránil čest, majetek i život; ale Louville se vždy obezřetně bránil věci, jejíž celou čest chtěl přenechat králi a jejíž přiznání by ho příliš vystavilo kardinálovi; ale celý dvůr a brzy celé Španělsko se v tom nemýlily a o to víc ho milovaly a vážily si ho.

Než opustím Španělsko, je třeba říci slovo o otci Daubentonovi, francouzském jezuitovi, který krále doprovodil, aby byl jeho zpovědníkem.[13] Stalo se to k velké lítosti dominikánů, odjakživa držitelů zpovědnice španělských králů, podporovaných inkvizicí, v níž, stejně jako všude jinde, kde je zavedena, měli hlavní slovo, a podporovaných celým rodem Guzmánů, jedním z největších ve Španělsku, z něhož bylo několik grandů a několik velkých pánů, kteří si všichni pokládali za velkou čest nosit totéž jméno jako svatý Dominik. Vliv jezuitů způsobil, že král neváhal dát jednoho z nich za zpovědníka svému vnukovi, španělskému králi, ačkoli byl přesvědčen, že tato volba není politická. Autoritu dominikánů ve Španělsku si představovali úplně jinak, než jaká byla. Ukázalo se, že přes vše, co jim ji mělo dát hlavní, měli tam méně vlivu, vážnosti a mocných a početných přátel než jezuité, kteří je dokázali podkopat a usadit se na jejich úkor. Španělsko se hemžilo jejich kolejemi, noviciáty a profesními domy; a protože v té zemi dědí, jako by nebyli řeholníky, jsou všechny tyto domy, rozlehlé, četné a ve všem nádherné, nesmírně bohaté. Tato změna řádu zpovědníka tedy nepůsobila nejmenší obtíže, leda zúčastněným, kteří neměli vůbec žádné prostředky se za to pomstít.

Tento otec Daubenton byl vybrán obdivuhodně dobře. Byl to malý, zavalitý muž s otevřenou a příjemnou tváří, zdvořilý, uctivý ke všem, u nichž rozeznal, že se jich je třeba bát nebo od nich doufat, pozorný ke všemu, velmi duchaplný a ještě víc rozvážný, soudný a obratný v jednání, dbalý především na to, aby dobře poznal nitro každého a všechno obrátil ve svůj prospěch, a skrývající pod zevnějškem odloučeným, nezištným, vzdáleným záležitostem i světu, a především prostým a dokonce nevzdělaným, nejjemnější lstivost, ducha nejnebezpečnějšího v intrikách, nejvrozenější falešnost a nezměrnou ctižádost přitáhnout vše k sobě a všemu vládnout. Začal tím, že předstíral, že se do ničeho nechce plést, že se podřizuje jako pod těžké jho,

13. *Vysvětlivka:* Guillaume Daubenton SJ (1648–1723) byl zpovědníkem Filipa V. od prosince 1700 do svého odvolání roku 1705 a znovu od roku 1715 do smrti.

když vstupuje do záležitostí, které se ve Španělsku přenechávají zpovědníkovi, že se jim jen skromně a s nechutí propůjčuje, že zprvu odstraňuje mnoho věcí, o nichž dobře věděl, kudy je znovu zachytit, že nedoporučuje ani věci, ani osoby, a že v tom dokonce odmítá i svého generála.

S tímto jednáním, které by se lépe dalo nazvat manévrováním, a s otevřeností a přívětivostí až k těm nejmenším, díky nimž platil za člověka, který rád vyhoví, a lidé litovali, že se do ničeho nechce plést, napálil spoustu lidí, získal mnoho přátel, a ačkoli jeho pokroky u španělského krále a v podílu na záležitostech byly brzy postřehnuty, měl umění si dlouho udržet tuto první pověst, kterou si dokázal vytvořit. Je to osobnost, s níž bylo třeba počítat, nakonec ve Francii stejně jako ve Španělsku. Setkáme se s ním ještě nejednou.

Z ostatních Francouzů se Valouse staral jen o to, jak udělat štěstí, které si ve Španělsku upevnil; Montriel o nic, a vrátil se, jak odjel; La Roche skoro o nic kromě své estampilly; Hersent o málo věcí, a ještě jen dvorských; lidé z lékařské fakulty o nic, a několik vnitřních sluhů či lidí z francouzské kuchyně jen o to, aby hromadili; a Louville o všechno, a zcela otevřeně.

Ale jeho vláda, pro oba krále i pro Španělsko velmi užitečná, byla příliš skvělá a příliš krátká pro jejich dobro.

Hrabě Harrach, císařův vyslanec, měl být právě vystřídán, když zemřel Karel II. Brzy nato odjel ze země, která mu už mohla být jen velmi nepříjemná, a nastoupil po něm hrabě Auersperg („Aversberg"). Ale junta, která ho za těchto okolností brala spíš za špeha než za vyslance, mu mírně poradila, aby se stáhl, dokud se nebude vědět, jak se císař zachová. Bránil se tak, že navrhl zůstat mezitím jako soukromá osoba, bez diplomatického postavení; nakonec byl požádán, aby nečekal na příjezd španělského krále, a odjel; ale projel Paříží, kde se zastavil jako cestovatel, aby věci viděl zblízka a mohl o nich ústně podat zprávu ještě pohodlněji, než mohl Sinzendorf, zdejší císařův vyslanec, ve svých obšírných depeších.

Mezitím oba princové, bratři španělského krále, pokračovali v cestě po Francii, kde, přes nepříznivé zimní období, provincie, jimiž projížděli, nezanedbaly nic, aby je přijaly s nejvyššími poctami a nejgalantnějšími slavnostmi. Languedoc se vyznamenal, Dauphiné udělalo, co mohlo. V Grenoblu bydleli v biskupském paláci a zdrželi se tam několik dní v naději, že odtud budou moci navštívit Grande Chartreuse. Ale sněhy byly neúprosné, a ať se dělalo cokoli, uzavřely jim všechny cesty. Kardinál Le Camus, se vším svým duchem a onou znalostí světa, kterou nemohlo vymazat tolik let sídlení v diecézi, z níž nevyjel jinak než na konkláve, se při jejich přijetí předčil, aniž by přitom vybočil z onoho charakteru kajícného biskupa, zcela oddaného svým povinnostem, který si tak dlouho zachovával. Ale purpur ho opojil do té míry, že ztratil hlavu ve všem, co se ho týkalo, až tak, že muž, který strávil svá první léta u dvora jako králův almužník a v nejlepší společnosti, zapomněl, jak tam žijí kardinálové, takže byl dlouho v rozpacích, když se blížil příjezd princů k němu, zda jim

ve svém vlastním domě má dát přednost. Pak projeli Provence, kde jim Aix, Arles a zvláště Marseille a Toulon uspořádaly podívané, jejichž novost ještě zvýšila jejich nádheru a galantnost vším, co předvedlo loďstvo. Avignon si zakládal na tom, že předčí města království přijetím, jaké jim připravil, a Lyon korunoval všechny tyto nádherné radovánky, jimiž skončili spolu se svou cestou.[14] Tam je nechám, abych se vrátil k tomu, co mi španělská odbočka přerušila.

14. *Ediční poznámka:* Princové se vraceli přes Bordeaux, Toulouse, Montpellier, Nîmes, Aix, Marseille, Avignon a Lyon (9.–13. dubna 1701); vévoda z Bourgogne byl zpět ve Versailles 20. dubna 1701.

Kapitola osmá

Na několika místech těchto Pamětí jsme viděli vyznamenání, která král rád dával svým dcerám nad ostatními princeznami krve; na rozdíl od nich mimo jiné dovolil, aby s paní vévodkyní z Bourgogne jedly slečny ze Sanzay a z Viantois, dvorní slečny paní princezny de Conti. Paní Vévodkyně už dávno žádnou neměla; toho roku si vzala jednu, dceru paní z Laigle, své dvorní dámy, a ta hned dostala tutéž poctu jako slečny paní princezny de Conti, její sestry, a jako ony jezdila na všechny pobyty v Marly.

V sobotu 19. března, v předvečer Květné neděle,[1] večer, když byl král u svého klekátka, aby se hned nato podle svého zvyku svlékl, uslyšel ve své ložnici plné dvořanů křik a volání po Fagonovi a Félixovi ve velkém zmatku. Byl to Monseigneur, kterému se udělalo nesmírně zle. Strávil den v Meudonu, kde měl jen svačinu, a u královy večeře se přecpal rybami. Byl velký jedlík, jako král a jako královny, jeho matka a babička. Po večeři na něm nebylo nic znát. Právě sešel z králova kabinetu k sobě a podle svého zvyku si také po příchodu klekl ke klekátku, aby se hned nato svlékl. Když vstal od klekátka a usedl do křesla, aby se svlékl, náhle ztratil vědomí. Jeho sluhové, zcela vyděšení, a několik dvořanů, kteří byli u jeho coucher, se rozběhli ke králi hledat prvního lékaře a prvního chirurga krále s tím povykem, o němž jsem právě mluvil. Král, zcela rozepnutý, okamžitě vstal od klekátka a sešel k Monseigneurovi malým, tmavým, úzkým a obtížným schodištěm, které z konce předpokoje sousedícího s jeho ložnicí vedlo přímo do toho, čemu se říkalo Sklep (Caveau), dosti tmavého kabinetu do malého dvora, který měl dveře do uličky u Monseigneurova lůžka a jiné do jeho prvního velkého kabinetu do zahrady. Tento sklep měl lůžko ve výklenku, kde Monseigneur v zimě často spal; ale protože to bylo velmi malé místo, svlékal se a oblékal vždy ve své ložnici. Paní vévodkyně z Bourgogne, která rovněž jen procházela ke svým pokojům, dorazila zároveň s králem, a v okamžiku byla Monseigneurova ložnice, která byla prostorná, plná.

Našli Monseigneura napůl nahého, jak ho jeho lidé vodili, či spíše vláčeli po pokoji. Nepoznal krále, který k němu mluvil, ani nikoho jiného, a bránil se, jak mohl,

1. *Ediční poznámka:* Velikonoce připadly roku 1701 na 27. března, Květná neděle tedy na 20. března; sobota 19. března je v pořádku.

Félixovi, který se v této naléhavé nouzi odvážil mu pustit žilou vestoje, a podařilo se mu to. Vědomí se vrátilo; žádal zpovědníka; král už poslal pro faráře.

Dali mu mnoho dávidla, které dlouho nepůsobilo a které kolem druhé hodiny způsobilo ohromné vyprázdnění horem i dolem. O půl třetí, když už se nebezpečí nezdálo, šel král, který ronil slzy, spát a nechal rozkaz, aby ho vzbudili, kdyby se něco přihodilo. V pět hodin, když celý účinek pominul, nechali ho lékaři odpočívat a vykázali všechny z jeho ložnice. Celou noc se sem sbíhala celá Paříž. Vyvázl z toho tak, že musel osm nebo deset dní zůstat v pokoji, kam za ním král chodil dvakrát denně a kde, když byl úplně zdráv, celý den hrál nebo se díval na hru. Od té doby dbal mnohem víc na své zdraví a dával si velký pozor, aby se příliš nepřejídal. Kdyby ho tato příhoda postihla o čtvrt hodiny později, první komorník, který spal v jeho ložnici, by ho našel v posteli mrtvého.

Paříž měla Monseigneura ráda, snad proto, že tam často jezdil do opery. Trhovkyně z Halles si umínily, že se vyznamenají. Vyslaly čtyři ze svých nejrázovitějších kmoter, aby se přišly podívat, jak se Monseigneurovi daří. Dal je uvést. Jedna mu skočila kolem krku a políbila ho na obě tváře; ostatní mu políbily ruku. Byly velmi dobře přijaty. Bontemps je provedl po bytech a dal jim oběd. Monseigneur jim dal peníze, i král jim poslal. Vzaly si to za čest, daly v Saint-Eustache zpívat krásné Te Deum a pak se pohostily.

Král, když viděl, že se aliance, spojená proti němu v poslední válce, znovu slučuje a připravuje se proti němu opět vstoupit do války, zatímco se ho tyto mocnosti snažily bavit, aby získaly čas uspořádat své záležitosti, začal se také připravovat. Rozšířil svou pěchotu o padesát tisíc mužů, vytvořil sedmdesát praporů domobrany a posílil jezdectvo o šestnáct tisíc a dragouny úměrně. Tyto výdaje obnovily daň z hlavy (*capitation*), jejímž vynálezcem byl Bâville, intendantovi, či spíše králi Languedocu.[2] Poprvé byla zavedena na konci poslední války. Pontchartrain se jí bránil, jak jen mohl, jako nejzhoubnější dani, pro snadnost, s jakou ji lze zvýšit podle libosti jedním tahem pera, pro nevyhnutelnou nespravedlnost jejího vyměřování podle majetku každého, který je vždy neznámý a nutně ponechán na vůli intendantů provincií, a pro lákavost učinit ji stálou, jak se nakonec stalo navzdory ediktům a deklaracím plným nejpevnějších slibů, že bude po uzavření míru zrušena. Ale nakonec mu ruku přinutila nutnost výdajů, Bâvillovo pronásledování a pohyby finančníků. Tato byla mnohem vyšší než první, jak tomu u daní vždy bývá, neboť stále rostou.

Bavorský kurfiřt už několik let nebyl doma.

Brusel se mu líbil víc než pobyt v Mnichově, a když strávil celou poslední válku v Nizozemí, jehož byl guvernérem, zůstal tam i během míru. Nakonec ho jeho německé záležitosti přiměly tam se vrátit.

2. *Ediční poznámka:* Daň z hlavy byla zavedena deklarací z 18. ledna 1695 (plán předložil Lamoignon de Bâville, intendant Languedocu), zrušena roku 1697/1698 a obnovena deklarací z 12. března 1701.

Dosáhl u krále souhlasu a zároveň ho požádal, aby mu dal někoho, kdo by byl válečníkem, aby byl svědkem jeho činů a aby mu mohl sdělovat návrhy smluv, které mu zajisté budou předkládány, protože chtěl, aby král i španělský král byli informováni o všem, co se ho bude týkat, a aby nic nedělal jinak než po dohodě s nimi. Poslali mu Ricouse. Byl to muž velmi duchaplný, který sloužil statečně, zvláštní přítel pana a paní z Castries, pocházel z Languedocu a měl už několik pověření v Německu. Castries, velký přítel Torcyho, ho s ním seznámil, a skrze něj s Croissym. Od té doby, co se Ricous vrátil, udržoval s Torcym stále dobré vztahy, získal si významné přátele a byl často ve Versailles v dobrých domech, kde ho rádi viděli. Kurfiřt tedy odjel, dal za sebou táhnout všechna svá vojska a v době své nepřítomnosti zanechal markýze z Bedmaru jako vrchního velitele španělského Nizozemí.

Zároveň byly otištěny návrhy, které Holanďané a Angličané učinili d'Avauxovi na konferencích v Haagu. První žádali, aby měli své posádky asi ve dvanácti pevnostech, mezi nimiž Lucemburk, Namur, Charleroi a Mons; a Angličané v Ostende a Nieuportu. To ukazovalo, že hledají jen roztržku, a jak těžkou chybou bylo vrátit jim jejich dvacet dva prapory. To nebylo vše: dodávali, aby bylo dáno zadostiučinění císaři, a to nebylo snadné u panovníka, který si nárokoval všechno, a aby přistoupil k jejich smlouvě. Proto také tyto konference po tak divokých návrzích dlouho netrvaly. Holanďané, aby získali čas, nevynechali nic, aby stále zdržovali; ale nakonec se uzdravený Briord vrátil a d'Avaux krátce po něm, zanechav v Haagu jen tajemníka, který tam ani nezůstal dlouho.

Také Tallard opustil Londýn a zanechal tam Poussina, jakéhosi tajemníka, který pak byl podřízeně využíván a všude si vedl dobře. Téměř zároveň byl propuštěn Molès, španělský vyslanec ve Vídni. Pod záminkou vyrovnání svých dluhů se zastavil na předměstí a zařídil to tak, že tam byl zatčen proti právu národů, ačkoli se už rozloučil a složil diplomatické postavení. Říkám, že to zařídil tak, aby byl zatčen, protože z dalšího vývoje se usuzovalo, že to byla hra, která skončila tím, že převlékl kabát a dal se k císaři.

Zároveň dostal král zprávu o podpisu tří výhodných smluv. Jednou uzavíralo Portugalsko s ním útočné a obranné spojenectví, uzavíralo své přístavy Angličanům a Holanďanům a zakazovalo svým poddaným jakýkoli obchod s nimi.[3] Uzavřít tyto dveře do Španělska byl rozhodující tah. Ale pro nedostatek peněz a vojsk včas, která by se připojila k těm, jež Portugalsko poskytovalo a jež marně žádalo, bylo Portugalsko přinuceno, s nohou na krku, přijmout lodě a vojska těchto dvou národů, spojit se s nimi proti své vůli proti Španělsku a zaútočit na ně tak jediným místem, kde bylo zranitelné, což dalo pocítit veškeré nebezpečí i veškeré náklady toho, co jsme zanedbali.

3. *Ediční poznámka:* Spojenecká smlouva s Portugalskem byla podepsána v Lisabonu 18. června 1701. Roku 1703 (vojenská smlouva v květnu, Methuenova obchodní smlouva 27. prosince) přešlo Portugalsko k Velké alianci.

Tato chyba a chyba s propuštěním holandských posádek byly osudové a ovlivnily všechno. Další příčinou zkázy byla chyba stále doufat proti vší naději a ona útlocitnost nechtít se ukázat jako útočník a tvrdošíjně se nechat napadnout po všech zdržováních a průtazích, jichž chtěli nepřátelé použít. S pevným rozhodnutím a s odvahou a rychlostí, s jakou začínaly předchozí války, bychom je byli zmátli a přivedli do nemožného postavení dřív, než by se uspořádali, a donutili je k onomu míru, po němž se tolik toužilo, postavením, v němž bychom je přiměli bát se všeho o sebe samé. Ale naši ministři už nebyli tíž; a až příliš jsme potom poznali, že i generálové byli jiní. Druhou smlouvou vydal vévoda mantovský králi své pevnosti a své země. Nic nebylo důležitější než Mantova a nic naléhavějšího než si ji zajistit. Konečně smlouvou s panem Savojským byl vévoda prohlášen generalissimem sil obou korun v Itálii a zavázal se poskytnout deset tisíc mužů svých vojsk, kromě všech průchodů a všech usnadnění pro naše vojska, a zároveň si lichotil nadějí na sňatek své druhé dcery se španělským králem.[4]

Pana Savojského velmi zranil zákon, který anglický parlament právě přijal, aby upravil pořadí nástupnictví na trůn Velké Británie a zároveň je upevnil v protestantské linii ve prospěch Žofie, manželky nového hannoverského kurfiřta a matky kurfiřta, krále anglického, dcery falckého kurfiřta, sesazeného českého krále vyhnaného ze všech svých zemí, a jeho manželky, dcery Jakuba I., krále Velké Británie, a sestry krále Karla I., jemuž jeho poddaní sťali hlavu.[5] Karel byl přitom otcem první manželky Monsieura, jejíž dcera byla manželkou pana Savojského, a vylučovala tedy podle práva svou tetu z otcovy strany i Hannoverské, její děti. Pan Savojský podal v Anglii formální stížnost, která nebyla vyslyšena. Tam už nechtěli slyšet o katolickém králi, když vyhnali a vyobcovali krále Jakuba II. a jeho potomstvo.

Také Benátčané prohlásili, že zůstanou neutrální a že povolají na pomoc nepřítele toho, kdo by se chtěl proti jejich vůli zmocnit některé z jejich pevností. To bylo vše, čeho u nich dosáhl kardinál z Estrées, který se z Benátek vměšoval i do smlouvy se Savojskem spolu s Phélypeauxem, naším vyslancem v Turíně, a spolu s Tessém do smlouvy s vévodou mantovským. Starý La Haye, náš vyslanec v Benátkách, chtěl v tomto bodě ukončit své dlouhé vyslanectví. Byl dlouho vyslancem v Cařihradu s velkou pověstí a dobře sloužil i jinde.

Po něm nastoupil v Benátkách Charmont, nový tajemník kabinetu.

K velení v Itálii byl vybrán Catinat. Právě ztratil Croisilla, svého bratra, který sloužil s velkou pověstí, ale jemuž špatné zdraví zabránilo pokračovat. Byl to muž velmi moudrý, velmi vzdělaný, velmi soudný, který měl mnoho významných pří-

4. *Ediční poznámka:* Smlouva se Savojskem byla podepsána 6. dubna 1701. Sňatková smlouva Filipa V. s Marií Luisou Savojskou byla uzavřena v červenci 1701, sňatek v zastoupení se konal v září a osobní 2. listopadu 1701 ve Figueres v Katalánsku.
5. *Vysvětlivka:* Zákon o nástupnictví (Act of Settlement) dostal královský souhlas 12. června 1701. Žofie Falcká byla dcerou Fridricha Falckého, „zimního krále" českého, a Alžběty Stuartovny, dcery Jakuba I. Saint-Simon píše z pozdější doby, kdy byl její syn Jiří I. již anglickým králem.

tel, ačkoli žil velmi odloučeně, a byl velmi dobrý člověk. Byl rádcem a přítelem srdce svého bratra, který odjel v tomto zármutku. Tessé byl rozhořčen, že má nad sebou generála. Lesk i solidní výhody, které získal z konce poslední války v Itálii, výhody, které se snažil u dvora vytěžit od té doby, co ho tam mír a jeho úřad připoutaly, důvěrnost, kterou získal u turínského dvora, a podíl, jaký právě měl na mantovské smlouvě, ho vedly k naději, že bude pod panem Savojským vrchním velitelem královských vojsk. Byl už zhýčkaný, ale pan z Vaudemontu mu hlavu zamotal úplně. Tento miláček štěstěny, který nezanedbal nic, aby si udržel její pouta pevná, a který byl nejlépe informovaným člověkem o vnitřních poměrech dvorů, s nimiž měl co jednat, nešetřil ničím, aby si připoutal Tessého, kterého k němu král poslal, aby s ním domluvil vše, co se týkalo vojenských věcí. Slavnosti, galantnosti, důvěra, ohledy, pocty všude, civilní i vojenské, ve všem stejné jako ty, které byly vzdávány jemu samému — nic nebylo ušetřeno. Tessému, který měl hloupou ješitnost přijímat pocty guvernéra a generálního kapitána Milánska, se tedy zdálo velmi tvrdé z nich náhle, a to přímo v Milánsku, spadnout do obyčejného postavení prostého generálporučíka, střídajícího se se všemi ostatními. Snažil se aspoň dosáhnout toho, aby jim pod Catinatem velel, jako se to kdysi stalo s některými, jež jmenovali generálními kapitány, ale bylo mu to odmítnuto, a viděl se tím ještě daleko od maršálské hole, kterou už myslel, že drží, ačkoli nikdy neviděl žádnou bitvu, a snad ani nepálil ze zbraně, náhodou nepřítomnosti, odvelení nebo pověření; ale člověk sám sebe spravedlivě nesoudí a vylévá si zlost na tom, na kom může. Očekával tedy Catinata, který ho na konci poslední války navrhl k vyjednávání s turínským dvorem a který mu tím udělal štěstí. Očekával ho, pravím, s pevným úmyslem mu škodit, jak jen bude moci, aby se ho pokusil z této armády vypudit, v naději, že po něm nastoupí a že mu tato armáda, bude-li mít, jak počítal, oporu v panu Savojském a ve Vaudemontovi, neunikne a že tentokrát mu nebude možné maršálskou hůl odkládat.

Zároveň byly stanoveny armády ve Flandrech pod maršálem z Boufflers a v Německu pod maršálem z Villeroy. Monseigneur vévoda z Bourgogne byl na okamžik určen k velení armádě tohoto posledního, ale to bylo změněno pro nevoli, kterou projevil Monsieur nad tím, že panu z Chartres bylo odmítnuto sloužit.

Král se službou pana z Chartres předtím souhlasil v naději, že Monsieur, dotčen tím, že mu nedávají armádu, nebude souhlasit, a stanovil podmínku, že to bude se souhlasem Monsieura. Monsieur a pan vévoda z Chartres, kteří pochopili, že bude-li stále sloužit, nebude už v jeho věku možné odmítnout mu velení armády příští rok, nemohou-li ho dosáhnout letos, raději se smířili s tím, že odslouží ještě toto tažení v podřízeném postavení. Král, který právě z tohoto důvodu nechtěl, aby jeho synovec sloužil, byl překvapen, když našel Monsieura téhož smýšlení jako jeho syn, a, smí-li se to říci, byl napálen; ale nedal se napálit a ukázal karty mrzutým odmítnutím, které vyslovil rovnou, aby se o tom s ním už nemluvilo. Mýlil se i v tom. Pan z Chartres se dopouštěl nemírných výstřelků, ale přiměřených jeho věku, které krále

rozzlobily a ještě víc uvedly do rozpaků. Nevěděl, co si počít se synovcem, kterého donutil stát se jeho zetěm a jemuž, kromě písemných podmínek, nedodržel nic z toho, v co ho nechal doufat, ani z toho, co slíbil. Toto odmítnutí služby, které odsouvalo donekonečna, ne-li rovnou ničilo, jakoukoli naději na velení armádě, znovu otevřelo ránu s bretaňským guvernérstvím a dávalo Madame dobrou příležitost vysmívat se slabosti, kterou Monsieur projevil a kterou už nejednou litoval. Nechával tedy syna počínat si jako mladík, který si s jinými mladými hlavami usmyslel, že potají zmizí, hned do Španělska, hned do Anglie; a Monsieur, který ho dobře znal a nebál se, že by tato bláznovství uskutečnil, mlčel a byl rád, že si z toho král dělá starosti, jak se nakonec stalo.

Král o tom mluvil s Monsieurem, a když ho viděl chladného, vyčetl mu jeho slabost, že neumí převzít autoritu nad svým synem. Monsieur se pak rozzlobil, a stejně tak z předem přijatého rozhodnutí jako z hněvu se krále zase zeptal, co chce s jeho synem v jeho věku dělat; že se nudí, když má šlapat galerie Versailles a dlažbu dvora, být ženatý tak, jak je ženatý, a zůstat s prázdnou vedle svých švagrů zahrnutých úřady, guvernérstvími, postaveními a hodnostmi bez rozumu, bez politiky a bez příkladu; že jeho syn je na tom hůř než všichni lidé ve Francii v jeho věku, kteří slouží a jimž se dávají hodnosti, místo aby jim v tom bránili; že zahálka je matkou všech neřestí; že je pro něj velmi bolestné vidět svého jediného syna oddávat se prostopášnosti, špatné společnosti a bláznovstvím, ale že je pro něj kruté, že to nemůže klást za vinu mladé hlavě právem dotčené a že může vinit jen toho, kdo ho do toho svými odmítnutími vhání. Kdo byl ohromen tak jasnou řečí? Král. Nikdy se Monsieurovi nestalo, že by se vůči němu nechal unést ani zdaleka takovým tónem, který byl tím nepříjemnější, že byl podepřen důvody, na něž nebylo odpovědi, a jimž se král přesto nechtěl podvolit. V překvapení z těchto rozpaků se dost ovládl, aby odpověděl nikoli jako král, ale jako bratr. Řekl Monsieurovi, že otcovské něže všechno odpouští.

Zahrnul ho vlídností, dělal vše, co mohl, aby ho získal zpět mírností a přátelstvím.

Ale osudovým bodem byla tato služba s cílem vrchního velení, kterou Monsieur chtěl a kterou král právě z tohoto důvodu nechtěl; důvod, který si navzájem neříkali, ale který oba jeden u druhého až příliš dobře chápali. Tento prudký rozhovor byl dlouhý a vyhrocený, Monsieur stále vysokým tónem a král stále ustupující. Rozešli se takto, Monsieur rozhořčený, ale neodvažující se vybuchnout, a král velmi dotčený, ale nechtějící si Monsieura odcizit, a ještě méně, aby jejich roztržka mohla být postřehnuta.

Saint-Cloud, kde Monsieur trávil velkou část léta a kam odjel dříve než obvykle, jim do usmíření ulehčilo; a Monsieur, který potom přijížděl krále navštívit a někdy s ním poobědvat, přijížděl méně často, než býval zvyklý, a jejich chvíle mezi čtyřma očima probíhaly vždy v rozmrzelosti ze strany Monsieura; ale na veřejnosti nebylo

nic nebo jen velmi málo znát, leda že lidé s nimi důvěrně obeznámení postřehovali králova vstřícná gesta a pozornosti a chlad Monsieura v odpovídání na ně, což nebylo ve zvyku ani jednoho, ani druhého.

Monsieur však, když dobře viděl, že z toho všeho nevzejde nic z toho, po čem toužil, a že se králova pevnost v tomto ohledu nedá oslabit, moudře usoudil, na radu maršála z Villeroy, který se do toho všeho velmi vložil, a zvláště na radu rytíře Lotrinského a markýze d'Effiat, že není dobré krále dohánět do krajnosti a že je čas zarazit výstřelky chování jeho syna. Činil tak tedy postupně, ale se srdcem stále zjitřeným a vůči králi stále stejným.

Ani princové krve nesloužili. Opět se král obrátil na pana Prince, aby vysvětlil to, čemu říkal rozum, panu Vévodovi a panu princi de Conti; ale pan du Maine a pan hrabě z Toulouse odjeli jako generálporučíci do Flander pod maršála z Boufflers.

Nyert, první komorník krále, který pod záminkou zvědavosti, ve svém věku a ve svém úřadu, doprovodil španělského krále do Madridu a zůstal tam, aby byl svědkem prvních dob jeho příjezdu, se vrátil po pěti měsících a velmi dlouho, několikrát, rozmlouval s králem mezi čtyřma očima. Monseigneur vévoda z Bourgogne se rovněž vrátil, ve středu 20. dubna; z Lyonu jel poštou. Král ho čekal ve svém kabinetu a vyšel mu vstříc, aby ho objal, pak mu dal obejmout paní vévodkyni z Bourgogne: bylo to ve tři hodiny odpoledne; nocoval v Sens. Pan vévoda z Berry, který nejel poštou tak daleko, přijel o čtyři dny později.

Král měl téměř zároveň radost, že Švédsko, které velmi zblízka tísnilo Moskevany a polského krále spojené proti němu, několikrát je porazilo a dosáhlo velkých výhod, uznalo španělského krále.

Tento duben viděl velmi vzácný a velmi úctyhodný příklad, k němuž by nikdy neměla být dána příležitost a který potom mnozí, kteří by měli, ve stejných případech a věcech špatně napodobili. Král chtěl obsadit dvě místa uprázdněná smrtí pana z Noyonu a povýšením kardinála z Coislinu na úřad velkého almužníka Francie a řádu; a aniž by o tom věděl některý z obou vybraných prelátů nebo kdokoli jiný, jmenoval pana z Cosnacu, arcibiskupa v Aix, a pana Fortina de La Hoguette, arcibiskupa v Sens.

Cosnac byl muž dobrého rodu z Guyenne, který kdysi nadělal velký hluk svým duchem a svými intrikami jako biskup ve Valence a první almužník Monsieura. Zcela se připoutal k zesnulé Madame, pro niž dělal věci naprosto neobyčejné. Byl jejím rádcem a přítelem srdce, a král mu za to byl vděčný. Král však nemohl Monsieurovi odmítnout, aby ho dal hledat a zatknout, když zmizel s podezřením, že se jel zmocnit papírů, které znepokojovaly Monsieurovu žárlivost, aby je vrátil Madame, a které Monsieur chtěl mít. Madame, varována králem, o tom hned dala zprávu panu z Valence, který se ukryl v temném hostinci v jednom koutě Paříže. Ale Monsieur, podporován těmi, kdo ho ovládali, vyslal po něm takové pátrače, že byl objeven, a jednoho rána byl dům obklíčen. Při tom hluku biskup neztratil rozvahu;

hned začal křičet, že má koliku; a důstojník, který vstoupil, aby ho zatkl, ho našel v podivných křečích. Biskup, aniž by se přel, jako člověk, jehož zaměstnává jen jeho bolest, říká, že zemře, nedostane-li okamžitě klystýr; a že až ho vyloučí, poslechne, a dál křičí ze všech sil. Důstojník, který neměl tu krutost ho v tomto stavu odvést, spěšně poslal pro klystýr, aby zatčení dříve dokončil, ale prohlásil, že z pokoje neodejde jinak než s prelátem. Klystýr přišel, biskup ho přijal, a když šlo o to ho vyloučit, posadil se na široký nočník ve své posteli, aniž z ní vylezl. Měl své důvody pro tak podivné počínání. Papíry, které mu chtěli vzít, byly s ním v posteli, protože je od té doby, co je měl, neopouštěl. Když klystýr vylučoval, obratně je zasunul zpod pokrývky na dno nočníku a vykonal potřebu na ně, takže už o ně nemusel mít strach. Když se jich takto zbavil, řekl, že se mu velmi ulevilo, a dal se do smíchu jako člověk, který se po krutých bolestech cítí vracet ze smrti do života, ve skutečnosti však nad svým obratným kouskem a nad tím, že ten tak ostražitý důstojník bude mít jen smrad jeho stolice, s níž byly papíry vyhozeny do záchodu. Prelát, který byl převlečen a neměl tam jiné šaty, byl odveden do Châteletu a tam zapsán do vězeňské knihy pod falešným jménem, které si vzal; ale protože nic nenašli a měli z toho jen hanbu, byl po dvou dnech propuštěn s mnoha omluvami a několika výtkami za svůj převlek, který, jak se říkalo, způsobil, že ho nepoznali. Madame byla osvobozena víc než on, a protože král byl velmi rád, prelát se jen otřepal a první se své příhodě smál.[6]

Jindy nějaký ďábel napsal krutou satiru na Madame, hraběte z Guiche atd. a dal ji vytisknout v Holandsku. Anglický král, který se to rychle dozvěděl, varoval Madame, a ta se hned svěřila panu z Valence. „Nechte to na mně," řekl jí, „a ničeho se nebojte," a odchází. Madame se za ním ptá, co hodlá udělat; neodpovídá a zmizí. Několik dní o něm nikdo neslyší. Madame je ve velkých starostech. Za necelých čtrnáct dní ho Madame vidí vstoupit do svého kabinetu; vykřikne a ptá se ho, co se s ním stalo a odkud přichází.

„Z Holandska," odpovídá, „kam jsem zavezl peníze, koupil všechny výtisky i originál satiry, dal přede mnou rozbít tiskové desky a přivezl všechny výtisky, abych vás zbavil jakéhokoli neklidu a dopřál vám potěšení je spálit." Madame byla nadšena, a skutečně bylo všechno věrně spáleno a nezůstala po tom nejmenší stopa. Takových historek by se dalo vyprávět tisíc.

Nikdo neměl víc ducha, pohotovějšího ducha, víc činorodosti, nápadů a vynalézavosti, a to okamžitě. Jeho živost byla úžasná; přitom velmi rozumný, velmi zábavný ve všem, co říkal, aniž by na to myslel, a výborný společník. Žádný muž nebyl tak stvořen pro intriky ani neměl přesnější odhad; jinak nepříliš úzkostlivý, nesmírně ctižádostivý, ale přitom povýšený, smělý, svobodný; a uměl se nechat obávat a počítat s ním u ministrů.

6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz Paměti Daniela de Cosnac, vydané Společností pro dějiny Francie (2 sv. in-8, Paříž 1852).

Tento dávný důvěrný styk s Madame v mnoha věcech, do něhož král vstoupil, mu získal volnost a důvěrnost vůči králi, kterou si dokázal zachovat a využívat celý život. Brzy po smrti Madame se rozešel s Monsieurem, s nímž i s jehož oblíbenci měl kvůli ní mnoho šarvátek. Prodal svůj úřad Tressanovi, biskupovi v Le Mans, jinému ctižádostivci, intrikánovi velmi duchaplnému, ale nižšího ražení, a byl tím jen lépe zapsán u krále, který mu dal opatství a nakonec arcibiskupství v Aix, kde byl pánem Provence.

Druhý prelát byl zcela jiný: muž moudrý, vážný, zbožný, zcela oddaný svým povinnostem a své diecézi, v níž bylo všechno v pořádku, nic přehnaného, kterého jeho zásluhy bez jeho přičinění přivedly z Poitiers do Sens, milovaný a ctěný v kléru i ve světě a velmi vážený u dvora. Byl velmi oddán mému otci, zůstal nesmírně mým přítelem a nezapomněl, že můj otec učinil jeho otce majorem v Blaye, což byl počátek jejich štěstí, které vyneslo La Hoguetta, vnuka tohoto majora a syna arcibiskupova bratra, na místo prvního podporučíka černých mušketýrů a velmi vynikajícího generálporučíka. Ten padl v posledních taženích poslední italské války a byl ženatý s velmi bohatou, velmi zbožnou, velmi pyšnou, velmi tvrdou, suchou a lakomou ženou, s níž měl jedinou dceru, která měla být, a skutečně byla, velkou partií. Modrá stuha pro jejího prastrýce z otcovy strany tedy mohla tuto partii ještě zhodnotit a byla pro něj pokušením nezpůsobit této neteři na vdávání hanbu a škodu odmítnutím. Ale pravda v něm byla silnější; odpověděl skromně, že není s to podat důkazy urozenosti, a s velkou úctou a vděčností odmítl. Tito Fortinové skutečně nebyli vůbec nic, a nanejvýš ten major v Blaye byl povýšen do šlechtického stavu. Ne že by pan ze Sens tíhu tohoto odmítnutí necítil. Ačkoli byl učený, pilný, v čele časných i církevních záležitostí kléru, byl také světákem, u sebe ve Fontainebleau, které patří k diecézi Sens, vídal nejlepší společnost dvora.

Dával tam každý den obědy; velcí páni, ministři, všichni tam chodili kromě žen; a velmi často večer, kdy nikdy nevečeřel, přicházela vybraná a význačná společnost s ním besedovat, a v Paříži několik zimních měsíců vždy v nejlepších domech; ale nechtěl si milosti ukrást ani se vydávat za něco jiného, než čím byl.

Toto odmítnutí uvedlo krále do rozpaků, protože ho prohlásil na plné kapitule; měl ho rád a tento čin ho u něj ještě víc povznesl. Prokázal mu tedy tu čest, že mu sám napsal, a když ho pochválil, sdělil mu, že když je veřejně jmenován, bylo by třeba najít jiného na jeho místo, což by nešlo bez uvedení důvodu jeho odmítnutí; ať tedy směle přijme na jeho slovo; že komisaři pro jeho důkazy je po něm nikdy nebudou žádat; že na příští kapitule nařídí přistoupit k přijetí v očekávání důkazů; že bude hned přijat a o důkazech se potom už nikdy nebude mluvit. Král měl tu dobrotu mu představit zájem jeho rodiny, na jejíž úkor by neměl činit čin sice krásný pro něj, ale který by ji navždy poznamenal, a dodat, že si přeje, aby přijal, a že bere všechno na sebe. Může-li něco lichotit a svádět nad síly, je třeba uznat, že je to takto dokonalý dopis; ale nic nedokázalo otřást pokornou oddaností tohoto preláta pra-

vidlům a pravdě. Když králi, jak se slušelo, vřele poděkoval, odpověděl, že nemůže lhát, a tedy ani podat důkazy; že se také nemůže odhodlat být příčinou toho, aby král z přemíry dobroty porušil přísahu, kterou složil při svém pomazání, že bude zachovávat řád a jeho stanovy; že ta, která zavazuje k důkazům, patří k těm, od nichž panovník, velmistr, nemůže osvobodit, a že by ho přiměl porušit přísahu, kdyby byl přijat bez předchozích důkazů s jistotou, že je podá potom, když ví, že mu jeho stav k tomu bere prostředky; a zakončil dopis tím krásnější, že v něm nebyly květy ani obraty, ale pravda, pokora a mnoho citu, prosbou, aby král jmenoval jiného a nebál se uvést důvod, když je to nutné. Tento velký čin byl všeobecně obdivován a ještě zvýšil královu vážnost k němu i úctu všech.

Jeho odmítnutí začínalo prosakovat, když král svolal jinou kapitulu, aby na jeho místo jmenoval pana z Met, z přátelství ke kardinálu z Coislinu, jeho strýci, což ani jeden, ani druhý nečekal. Král oznámil odmítnutí pana ze Sens, ráčil mluvit o tom, co mu nabídl, a pronesl jeho chválu. Nebylo nikoho v kapitule, kdo by ho nesmírně nechválil; ale bez chval to udělal lépe než kdokoli pan z Marsanu a pronesl tam nejlepší slovo svého života: „Sire," řekl nahlas králi, „to by si zasloužilo, aby Vaše Veličenstvo změnilo modrou v červenou." Všichni tomu jako jedním hlasem zatleskali, a na konci kapituly všichni chválili pana z Marsanu a děkovali mu.[7]

Tallard, který právě přijel z Anglie, dostal guvernérství hrabství Foix a jiné drobné úřady k prodeji a byl prohlášen rytířem řádu, aby byl přijat o Letnicích spolu s oběma preláty. Zdál se velmi spokojen, ale vévodství Harcourt velmi otupovalo radost z těchto přízní. O měsíc později ztratil manželku, rozenou Groslée, dceru Viriville, který byl dlouho kapitánem žandarmerie. Byla to žena velmi oddaná určité pařížské společnosti, s průměrnou pověstí, která s manželem nic nesdílela: nikdy nejezdila ke dvoru a skoro spolu nežili.

Vévodkyně z Arpajonu, sestra Beuvronova, a paní z Hauterive, dříve vévodkyně z Chaulnes a sestra maršála z Villeroy, zemřely zároveň. Mluvil jsem o nich tolik, že nemám co dodat.

Paní z Bournonville, která pro nedostatek taburetky, velmi neprávem nárokované, nejezdila ke dvoru a vynahrazovala si to v Paříži svými půvaby, zemřela také velmi mladá. Byla sestrou pana z Chevreuse z druhého lože, a její manžel bratrancem maršálky z Noailles. Zanechala syna a dceru, ještě velmi malé. Otec paní z Noailles, bratr jeho otce, byl po svém otci vévodou na breve. Otec pana z Bournonville byl starší a měl velké úřady ve Španělsku, kde zemřel. Mladší, otec paní z Noailles, se přidal k Francii a měl tam významné úřady. Breve vévody mu bylo obnoveno. Breve nejsou dědičná; pan z Bournonville, o němž je zde řeč, na ně tedy neměl ani stín práva.

7. *Vysvětlivka:* Tj. dát mu místo modré stuhy řádu Svatého Ducha kardinálský purpur.

Segrais, proslulý francouzský básník, vychovaný u Mademoiselle, dcery Gastona, který se uchýlil do Caen, do lůna krásné literatury, zemřel předtím velmi starý.[8]

Francie ztratila největšího námořního velitele, podle uznání Angličanů i Holanďanů, jaký byl za celé století, a zároveň nejskromnějšího.

Byl to maršál z Tourville, kterému ještě nebylo šedesát let.[9] Zanechal jen syna, který mnoho sliboval a který padl hned ve svém prvním tažení, a velmi mladou dceru. Tourville dokonale ovládal všechny části námořnictví, od tesařské až po umění výborného admirála. Jeho spravedlnost, mírnost, klid, zdvořilost, jasnost jeho rozkazů, signály a mnoho jiných velmi užitečných podrobností, které vymyslel, jeho pořádek, přesnost, prozíravost, velká moudrost zostřená nejpřirozenější a nejklidnější statečností, to vše přispívalo k tomu, že lidé toužili pod ním sloužit a učit se. Jeho úřad viceadmirála dostal Châteaurenault, který byl tehdy v Americe, aby odtud přivedl galeony.

Německo zase ztratilo muže méně potřebného a staršího, který se však zvěčnil obranou Vídně, jejímž byl guvernérem, obležené Turky: slavného hraběte Starhemberga, který byl předsedou dvorské válečné rady, nejkrásnějšího a nejdůležitějšího úřadu u císařského dvora.[10]

Anglický král, který nezanedbal nic, aby rychle znovu postavil svou starou velkou alianci a dobře ji proti nám zorganizoval, měl potíže znovu slícovat tolik jednou rozpojených kusů a najít prostředky potřebné pro své plány při nedostatku peněz, v němž se nacházel císař. Snažil se tedy stále bavit krále lichotivými nadějemi na klid, kterým vše odporovalo. Aby všechno drželo v nejistotě, dokud nebudou jeho stroje úplně připraveny, přiměl Holanďany, které plně ovládal, aby uznali španělského krále, a nakonec ho uznal i on sám, takže tento panovník byl uznán celou Evropou kromě císaře. Ačkoli král nesmírně oceňoval tak jasné kroky ve prospěch míru, přesto se mocně připravoval; a protože disponoval Španělskem jako Francií, ani Španělsko neztrácelo čas a připravovalo se, aby válku dobře vydrželo. Hrabě z Estrées byl ve Středomoří. Španělský král ho učinil generálním kapitánem moře, což odpovídá úřadu, který měl zde, takže velel námořním silám obou korun stejně. Tento panovník, zároveň povzbuzen Louvillem, poslal kurýra vévodovi z Beauvilliers s listinou grandství první třídy pro něj a pro jeho potomky, mužské i ženské. Vévoda, který na to nepomyslel a který jako státní ministr a jako bývalý vychovatel španělského krále volně otvíral dopisy, které od tohoto panovníka dostával, když našel tuto listinu a dopis, který mu o ní přiměřeně sděloval novinu, donesl oboje

8. *Ediční poznámka:* Jean Regnault de Segrais zemřel v Caen 25. března 1701 (některé prameny uvádějí 15. března).
9. *Ediční poznámka:* Anne Hilarion de Cotentin, hrabě z Tourville, pokřtěn 24. listopadu 1642, zemřel v Paříži 28. května 1701 ve věku 58 let.
10. *Ediční poznámka:* Ernst Rüdiger hrabě Starhemberg, obránce Vídně roku 1683, zemřel ve Vídni 4. ledna 1701.

králi, který tento projev citu svého vnuka velmi schválil a nařídil panu z Beauvilliers, aby grandství přijal.

Téměř zároveň byl ohlášen sňatek španělského krále s druhou dcerou pana Savojského, mladší sestrou paní vévodkyně z Bourgogne, pro niž to byla velká radost, stejně jako velká čest a velká výhoda pro jejího otce, mít za zetě dva první a nejmocnější krále Evropy. Král věřil, že tohoto panovníka připoutá ke svým zájmům tak vysokými a zdvojenými spojeními a důvěrou vrchního velení v Itálii.

Král se také, aby lépe stmelil jednotu obou korun a obou národů, dohodl se španělským králem, že španělští grandi budou mít odnynějška ve Francii hodnost, pocty, zacházení a vyznamenání vévodů, a vzájemně vévodové Francie budou mít ve Španělsku hodnost, pocty, zacházení a vyznamenání, jaké tam mají grandi. Nic lepšího ani vhodnějšího, kdyby se u toho zůstalo. Na svém místě uvidíme, co si o tom mysleli někteří španělští grandi, a podivné zneužití tak moudré dohody.

Abbé z Polignaku, který od svého návratu z Polska zůstával vyhnán ve svém opatství Bonport u Pont-de-l'Arche, dostal svolení vrátit se do Paříže a ke dvoru. Torcy, jeho přítel, a mnoho lidí, kteří se o něj zajímali, se za něj přimlouvali.

Vévoda z Popoli, bratr kardinála Cantelma, arcibiskupa neapolského, který se ze Španělska vracel do Neapole, byl představen králi španělským vyslancem. Je to starý a slavný rod, mocný v Neapoli, a kardinál Cantelmo si pro španělského krále vedl velmi dobře. Král tedy s vévodou z Popoli zacházel velmi dobře, a tak dobře, že tento pán, který velmi toužil po řádu a který si to před odjezdem z Madridu zajistil, věřil, že o něj může požádat. Král mu ho slíbil a řekl mu, že ho to bude stát cestu, protože by ho rád znovu viděl; a že ho chce přijmout sám.

Uvidíme, jak udělá ve Španělsku velké štěstí, a dá příležitost o sobě mluvit nejednou. Zdržel se zde velmi krátce a odjel do Neapole.

La Touanne a Sauvion, pokladníci mimořádných válečných výdajů, se zhroutili a zbankrotovali. Upozornili na to Chamillarta, který zkoumáním jejich záležitostí zjistil schodek čtyř milionů. Dali je do Bastily; král vzal, co jim zbylo, a vzal na sebe placení dluhů, aby zachoval svůj úvěr na počátku velké války, pro kterou tento úpadek nebyl dobrým znamením.[11] Lidé byli velmi překvapeni pro péči, s jakou až do posledního okamžiku udržovali a skrývali svůj nepořádek pod klidem a přepychem finančníků.

11. *Ediční poznámka:* Charles Renouard de La Touanne, generální pokladník mimořádných válečných výdajů, a jeho švagr Jean de Sauvion zkrachovali v květnu 1701 se schodkem kolem čtyř milionů liber; králi to vyrovnání dluhů stálo asi sedm milionů. La Touanne zemřel 18. července 1701.

Kapitola devátá

Uherské království nikdy nemělo nedostatek nespokojenců a často o tom podávalo důkazy, které pro ně byly zhoubné, od té doby, co rakouský dům připravil uherské stavy o právo volit uherské krále. To se nesmírně dotýkalo šlechty, zvláště velkých pánů. Také lid se pokládal za utiskovaný a vyssávaný; a náboženské křivdy, neboť řecké i protestantské vyznání tam mají velký počet stoupenců, byly dalším semenem vzpoury. Ale německé posádky a skoro všechny velké pevnosti obsazené Němci popuzovaly celý národ obecně. Roku 1671 za to zaplatili hlavou hrabě Zrínyi („Serini"), zvaný Esdrin, bán chorvatský, Frankopan („Frangipani") a jeho žena, sestra Zrínyiho, a Nádasdy, předseda nejvyšší uherské rady, a syn hraběte Zrínyiho doživotním vězením, v němž zemřel po více než třiceti letech.[1] Jeho sestra, dcera popraveného hraběte Zrínyiho, se provdala za knížete Rákócziho, s nímž měla knížete Rákócziho, o němž teď budu mluvit a který mi dá příležitost mluvit o něm ještě nejednou. Roku 1681 se znovu provdala za slavného hraběte Thökölyho, vůdce nespokojenců, který nadělal ve světě tolik hluku, a neměla s ním děti.[2]

Rákóczi, její první manžel, žil jako soukromník a nebyl ničím. Účastnil se spiknutí svého tchána, ale strach, který měl, když ho viděl zatčeného, způsobil, že se k němu choval tak špatně, že se ze ztroskotání zachránil; ale celý život nebyl ničím. Měl velký majetek. Jeho otec, jeho děd, který byl povýšen na říšského knížete, a jeho praděd byli sedmihradskými knížaty, tento poslední zvolen roku 1606 po smrti Bocskaiově.[3] Rákóczi, o němž mluvím, byl dobře vychován a ještě o sobě nedal příliš mluvit, pozorován zblízka, jak byl, když ho císař, jemuž se pro tolik tak blízkých

1. *Vysvětlivka:* Jde o tzv. spiknutí Zrínyiho a Frankopana (také Wesselényiho spiknutí) proti Leopoldu I. Petr Zrínyi (Zrinski), bán chorvatský, Fran Krsto Frankopan a Ferenc Nádasdy, zemský soudce (*országbíró*) a předseda nejvyššího uherského soudu, byli popraveni 30. dubna 1671 — Nádasdy ve Vídni, Zrínyi a Frankopan ve Vídeňském Novém Městě. *Ediční poznámka:* Frankopanova žena popravena nebyla; Saint-Simon patrně zaměnil příbuzenství — sestrou Frankopanovou byla naopak Zrínyiho manželka Kateřina, která zemřela v internaci v klášteře ve Štýrském Hradci roku 1673. Zrínyiho syn Jan Antonín zemřel ve vězení 11. listopadu 1703, tedy skutečně po více než třiceti letech.
2. *Ediční poznámka:* Jelena (Ilona) Zrínyiová, vdova po Františku I. Rákóczim, se za Imricha Thökölyho provdala roku 1682, nikoli 1681.
3. *Ediční poznámka:* Štěpán Bocskai zemřel 29. prosince 1606; Zikmund Rákóczi byl sedmihradským knížetem zvolen 12. února 1607. Saint-Simonův údaj „1606" se tedy týká roku Bocskaiovy smrti.

příbuzenských pout stal podezřelým a který odhalil v Uhrách nové kvašení, dal v dubnu tohoto roku zatknout a uvěznit ve Vídeňském Novém Městě.[4] Tvrdilo se, že tam vstoupil nevinen; brzy uvidíme, že jestliže odtamtud nevyšel vinen, stal se jím brzy potom. Byl už tehdy ženatý s princeznou Hesensko-Rheinfelskou.

Anglický král se vrátil z Bourbonu s malou nebo žádnou úlevou, a Monsieur byl stále v Saint-Cloud, v téže náladě srdce i ducha a zachovávaje vůči králi totéž chování, jaké jsem vylíčil. Bylo to pro něj, jako by byl mimo svůj živel, při jeho slabosti a při zvyku celého života velké podřízenosti a velké oddanosti králi a žití s ním v soukromí v bratrské volnosti, přičemž s ním i král zacházel jako s bratrem, se vší péčí, přátelstvím a ohledy ve všem, co nevedlo k tomu, aby se z Monsieura stala osobnost. On ani Madame neměli bolest ani na konečku prstu, aby tam král okamžitě nepřijel, a často i potom, trvala-li bolest jen trochu. Madame měla už šest týdnů dvojitou třídenní zimnici, proti níž nechtěla nic dělat, protože se léčila po svém německém způsobu a nedbala na léky ani na lékaře. Král, který byl kromě záležitosti s panem vévodou z Chartres na ni tajně rozlícen, jak brzy uvidíme, ji nešel navštívit, ačkoli na něj Monsieur naléhal při oněch krátkých návštěvách, které podnikal, aniž by přenocoval. Monsieur, který nevěděl o té zvláštní věci Madame s králem, to bral jako veřejný projev krajního nedostatku ohledů, a protože byl pyšný a citlivý, byl tím dotčen do krajnosti.

Trápily ho i jiné duševní starosti. Měl už nějakou dobu zpovědníka, který, ač jezuita, ho držel tak zkrátka, jak mohl; byl to šlechtic dobrého rodu z Bretaně jménem otec du Trévou. Odepřel mu nejen podivné radovánky, ale i mnohé z těch, které považoval za dovolené, jako pokání za jeho minulý život. Velmi často mu připomínal, že se kvůli němu nechce zatratit, a zdá-li se mu jeho vedení příliš tvrdé, že by mu nebylo nijak líto, kdyby si vzal jiného zpovědníka. K tomu dodával, ať si dá na sebe pozor, že je starý, zničený prostopášností, tlustý, s krátkým krkem, a že podle všeho zemře na mrtvici, a to brzy. To byla hrozná slova pro prince nejrozkošnického a nejvíc lpícího na životě, jakého nebylo dlouho vidět, který ho vždy trávil v nejměkčí zahálce a byl od přírody nejméně schopný jakékoli soustředěnosti, jakékoli vážné četby nebo sebezpytu. Bál se ďábla, vzpomínal si, že jeho předchozí zpovědník nechtěl v tomto úřadu zemřít a že mu před smrtí říkal totéž. Dojem, který na něj tato slova učinila, ho přiměl trochu se zamyslet nad sebou a žít způsobem, který mohl od nějaké doby na jeho poměry platit za přísný. Chvílemi se hodně modlil, poslouchal svého zpovědníka, skládal mu účty z toho, jak dodržuje, co mu předepsal ohledně hry, ostatních výdajů a mnoha jiných věcí, trpělivě snášel jeho časté rozhovory a mnoho o nich přemýšlel. Stal se z toho smutný, sklíčený a mluvil méně než obvykle, to jest ještě jako tři nebo čtyři ženy, takže si této velké změny brzy všiml každý. Bylo

4. *Vysvětlivka:* František II. Rákóczi (1676–1735) byl zatčen 18. dubna 1701 a uvězněn ve Vídeňském Novém Městě, odkud v listopadu 1701 uprchl (s pomocí manželky Šarloty Amálie Hesensko-Wanfriedské); roku 1703 se postavil do čela protihabsburského povstání.

toho najednou příliš, ta vnitřní trápení i ta vnější ze strany krále, na člověka tak slabého, jako byl Monsieur, a tak nezvyklého se přemáhat, zlobit se a vytrvat v tom; a bylo těžké, aby to brzy nezpůsobilo velký převrat v těle tak plném a u tak velkého jedlíka, nejen při jídle, ale skoro po celý den.

Ve středu 8. června přijel Monsieur ze Saint-Cloud na oběd ke králi do Marly a jako obvykle vstoupil do jeho kabinetu, když z něj vyšla státní rada. Zastihl krále rozmrzelého nad tím, co pan z Chartres schválně působil jeho dceři, protože se nemohl obrátit přímo na něj. Byl zamilován do slečny ze Séry, dvorní slečny Madame, a vedl to se vší okázalostí. Král se toho chytil a suše vyčítal Monsieurovi chování jeho syna. Monsieur, který ve stavu, v jakém byl, nepotřeboval takový úvod, aby se rozzlobil, odpověděl s trpkostí, že otcům, kteří vedli jistý druh života, příliš nesluší a nepřísluší kárat své děti.

Král, který pocítil tíhu odpovědi, ustoupil k trpělivosti své dcery a k tomu, že by jí měl aspoň takové předměty odstranit z očí. Monsieur, jemuž praskla uzda, mu kousavým způsobem připomněl, jak se choval ke královně se svými milenkami, až je nechával cestovat s ní ve svém kočáře. Rozlícený král přitvrdil, takže na sebe oba začali křičet plným hlasem.

V Marly byly čtyři velké přízemní byty stejné a měly jen tři místnosti. Královská ložnice sousedila s malým salonem a byla v těch hodinách plná dvořanů, kteří chtěli vidět krále, jak jde ke stolu; a díky jedné z oněch zvyklostí vlastních různým místům, jejichž příčinu nikdo nedovede říci, dveře kabinetu, které byly všude jinde vždy zavřené, zůstávaly v Marly stále otevřené, s výjimkou doby rady, a byl přes ně jen zatažený závěs, který dveřník jen nadzvedl, aby někoho vpustil. Při tom hluku dveřník vstoupil a řekl králi, že je v ložnici zřetelně slyšet jeho i Monsieura, a zase vyšel. Druhý králův kabinet, sousedící s prvním, se nezavíral ani dveřmi, ani závěsem, vycházel do druhého malého salonu a byl v celé šíři oddělen pro královu noční stoličku. Komorníci se vždy zdržovali v tomto druhém kabinetu a slyšeli od začátku do konce celý rozhovor, který jsem právě uvedl.

Dveřníkovo upozornění ztlumilo tón, ale nezastavilo výčitky, takže Monsieur, zcela bez sebe, řekl králi, že když oženil jeho syna, sliboval mu hory doly, a přesto z něj ještě nedokázal vyrvat ani guvernérství; že si vášnivě přál, aby jeho syn sloužil a vzdálil se tak od těch milůstek, a že si to jeho syn také velmi přál, jak dobře ví, a žádal ho o tu milost naléhavě; že když to nechce, on se nevyzná v tom, jak mu bránit, aby se bavil a utěšoval. Dodal, že až příliš vidí pravdivost toho, co mu předpověděli, že z tohoto sňatku bude mít jen potupu a hanbu, aniž by z něj kdy měl nějaký prospěch. Král, stále rozlícenější hněvem, mu odsekl, že ho válka brzy donutí k řadě úspor, a že když se ukazuje tak málo povolný jeho vůli, začne u jeho penzí, dříve než by šetřil sám na sobě.

Nato byl král upozorněn, že je donesen jeho oběd. Za chvilku vyšli, aby šli ke stolu, Monsieur rudý jako oheň, s očima jiskřícíma hněvem. Jeho tvář takto rozpá-

lená přiměla některou z dam u stolu a několik dvořanů za nimi, kteří hledali, o čem mluvit, říci, že by Monsieur, podle toho, jak vypadá, velmi potřeboval pustit žilou. Totéž se o něm už nějaký čas říkalo v Saint-Cloud, velmi to potřeboval, sám to přiznával, král na něj dokonce navzdory jejich sporům víckrát naléhal. Tancrède, jeho první chirurg, byl starý, špatně pouštěl žilou a jednou se mu to nepodařilo. Nechtěl si dát od něj pustit žilou, a aby ho nezarmoutil, měl tu dobrotu, že si ji nechtěl dát pustit ani od jiného, a na to zemřít.

Při těchto řečech o pouštění žilou o tom s ním král znovu mluvil a dodal, že neví, co mu brání, aby ho odvedl do své ložnice a dal mu okamžitě pustit žilou. Oběd proběhl jako obvykle a Monsieur jedl nesmírně, jako při obou svých jídlech, nemluvě o hojné ranní čokoládě a o všem tom ovoci, pečivu, zavařeninách a všemožných pamlscích, které celý den spolykal a jimiž byly stoly v jeho kabinetech a jeho kapsy vždy plné. Po obědě jeli král sám, Monseigneur s paní princeznou de Conti, monseigneur vévoda z Bourgogne sám a paní vévodkyně z Bourgogne s mnoha dámami každý zvlášť do Saint-Germain navštívit anglického krále a královnu. Monsieur, který přivezl paní vévodkyni z Chartres ze Saint-Cloud na oběd ke králi, ji odvezl také do Saint-Germain, odkud s ní odjel zpět do Saint-Cloud, když král přijel do Saint-Germain.

Večer po večeři, když byl král ještě ve svém kabinetu s Monseigneurem a princeznami jako ve Versailles, přijel ze Saint-Cloud Saint-Pierre a žádal, aby mohl mluvit s králem jménem pana vévody z Chartres.

Uvedli ho do kabinetu, kde řekl králi, že Monsieur měl při večeři velkou mdlobu, že mu pustili žilou, že je mu lépe, ale že mu dali dávidlo. Skutečnost byla, že večeřel jako obvykle s dámami, které byly v Saint-Cloud. Ke konci jídla, když naléval likérové víno paní z Bouillonu, si všimli, že koktá a něco ukazuje rukou. Protože se mu občas stávalo, že k nim mluvil španělsky, některé dámy se ho ptaly, co říká, jiné vykřikly; to vše v okamžiku, a klesl v mrtvici na pana vévodu z Chartres, který ho zachytil. Odnesli ho do zadní části jeho bytu, třásli jím, vodili ho, mnoho mu pouštěli žilou, dali mu mnoho dávidla, a skoro z něj nedostali žádnou známku života.

Při této zprávě král, který k Monsieurovi jindy spěchal kvůli každé maličkosti, šel k paní z Maintenon, kterou dal vzbudit; byl u ní čtvrt hodiny, pak se kolem půlnoci vrátil k sobě, dal pokyn, aby kočáry byly připraveny, a nařídil markýzi z Gesvres, aby jel do Saint-Cloud, a bude-li Monsieurovi hůř, aby se vrátil a vzbudil ho, aby tam jel; a ulehl. Kromě toho, v jakém vztahu k sobě tehdy byli, myslím, že král podezíral nějakou lest, jak se vymanit z toho, co se mezi nimi odehrálo, že se o tom šel poradit s paní z Maintenon a že raději porušil veškerou slušnost, než aby riskoval, že se stane obětí klamu. Paní z Maintenon neměla Monsieura ráda; bála se ho. Prokazoval jí málo pozornosti, a přes veškerou svou nesmělost a víc než uctivost mu víckrát před králem uklouzly šlehy na její adresu, které ukazovaly jeho pohrdání a hanbu, kterou měl z veřejného mínění. Nespěchala tedy, aby krále přiměla prokázat

mu tuto pozornost, a ještě méně, aby mu radila cestovat v noci, nespat a být svědkem tak smutné podívané, tak způsobilé dojmout a přimět k sebezpytu; a myslím, že doufala, že půjde-li věc rychle, král si to tak ušetří.

Chvíli poté, co byl král v posteli, přijel Monsieurův páže. Řekl králi, že Monsieurovi je lépe a že jede požádat pana prince de Conti o schaffhausenskou vodu, která je výborná na mrtvici. Hodinu a půl poté, co král ulehl, přijel Longueville jménem pana vévody z Chartres, vzbudil krále a řekl mu, že dávidlo nepůsobí a že je Monsieurovi velmi zle. Král vstal, odjel a potkal cestou markýze z Gesvres, který ho jel upozornit; zastavil ho a ten mu řekl tytéž zprávy. Lze si domyslet, jaký rozruch a jaký zmatek byl té noci v Marly a jaká hrůza v Saint-Cloud, tom paláci rozkoší. Všichni, kdo byli v Marly, se hnali, jak mohli, do Saint-Cloud; vyjížděl se s těmi, kdo byli nejdřív připraveni; a každý, muži i ženy, se vrhali a tlačili do kočárů bez výběru a bez okolků. Monseigneur jel s paní Vévodkyní. Byl tak otřesen, vzhledem ke stavu, z něhož se sám právě dostal, že jeden štolba paní Vévodkyně, který tam byl, ho jen s námahou dovlekl a skoro donesl, celého se třesoucího, do kočáru. Král dorazil do Saint-Cloud před třetí hodinou ranní. Monsieur neměl od chvíle, kdy mu bylo zle, ani okamžik vědomí. Měl jen záblesk na okamžik, když otec du Trévou ráno šel sloužit mši, a ani tento záblesk se už nevrátil.

Nejstrašnější podívané mají často okamžiky směšných kontrastů. Otec du Trévou se vrátil a křičel na Monsieura: „Monsieur, nepoznáváte svého zpovědníka? Nepoznáváte hodného malého otce du Trévou, který k vám mluví?“ a dosti nepatřičně rozesmál ty méně zarmoucené.

Král se zdál velmi zarmoucen; od přírody snadno plakal, byl tedy celý v slzách. Nikdy neměl důvod Monsieura nemilovat něžně; ačkoli byli dva měsíce ve zlém, tyto smutné chvíle připomínají všechnu něhu; snad si vyčítal, že uspíšil jeho smrt ranní scénou; konečně byl o dva roky mladší a celý život byl stejně zdráv jako on, neli lépe. Král vyslechl mši v Saint-Cloud, a kolem osmé ráno, když už pro Monsieura nebylo naděje, ho paní z Maintenon a paní vévodkyně z Bourgogne přiměly, aby tam déle nezůstával, a vrátily se s ním v jeho kočáře. Když se chystal odjet a projevoval panu z Chartres nějaké přátelství, přičemž oba velmi plakali, tento mladý princ dokázal chvíle využít. „Ach, Sire, co bude se mnou?“ řekl mu, objímaje mu stehna; „ztrácím Monsieura a vím, že mě nemáte rád.“ Král, překvapený a velmi dojatý, ho objal a řekl mu vše, co mohl něžného. Po příjezdu do Marly vešel s paní vévodkyní z Bourgogne k paní z Maintenon. O tři hodiny později pan Fagon, jemuž král nařídil, aby neopouštěl Monsieura, dokud nezemře nebo mu nebude lépe, což se mohlo stát jen zázrakem, uslyšel od krále, jakmile ho zahlédl: „Nuže, pane Fagone, můj bratr je mrtev?“ — „Ano, Sire,“ odpověděl, „žádný lék nemohl zapůsobit.“ Král hodně plakal. Nutili ho, aby něco pojedl u paní z Maintenon, ale chtěl obědvat jako obvykle s dámami, a během jídla, které bylo krátké, mu často tekly slzy; potom se zavřel u paní z Maintenon až do sedmé, kdy se šel projít do zahrad. Pracoval s Chamillartem,

pak s Pontchartrainem na ceremoniálu Monsieurovy smrti a dal o tom rozkazy Desgrangesovi, ceremoniáři, protože Dreux, velmistr ceremonií, byl u italské armády. Večeřel o hodinu dříve než obvykle a velmi brzy potom ulehl. Kolem páté ho navštívili anglický král a královna; návštěva trvala jen chvilku.

Po králově odjezdu se dav ze Saint-Cloud postupně rozplynul, takže umírající Monsieur, pohozený na lehátku ve svém kabinetu, zůstal vystaven kuchtíkům a nižšímu služebnictvu, z něhož většina, z náklonnosti nebo ze zájmu, byla velmi zarmoucena. Vyšší hodnostáři jeho domácnosti a jiní, kteří přicházeli o úřady a penze, naplňovali vzduch svým nářkem, zatímco všechny ty ženy, které byly v Saint-Cloud a které přicházely o svou vážnost a o všechnu zábavu, pobíhaly sem a tam a křičely rozcuchané jako bakchantky. Vévodkyně z La Ferté, o jejíž druhé dceři a jejím podivném sňatku jsme mluvili výše, vstoupila do tohoto kabinetu, a když pozorně hleděla na toho ubohého prince, který ještě dýchal, zvolala v hloubce svých úvah: „Pro pána, to je ale dobře provdaná dcera!“ — „To je ale dnes důležité,“ odpověděl jí Châtillon, který sám přicházel o všechno, „zda je vaše dcera dobře, nebo špatně provdaná!“ Madame byla mezitím ve svém kabinetu, ona, která k Monsieurovi nikdy neměla velkou náklonnost ani velkou úctu, ale která cítila jeho ztrátu a svůj pád, a ve svém žalu z plných sil křičela: „Žádný klášter! Ať mi nikdo nemluví o klášteře! Nechci žádný klášter!“ Dobrá princezna neztratila rozum; věděla, že podle své svatební smlouvy si musí ovdověvši zvolit klášter, nebo pobyt na zámku v Montargis. Buď věřila, že z jednoho se snáz dostane než z druhého, nebo protože cítila, jak mnoho se má co bát od krále, ačkoli ještě nevěděla všechno a ačkoli jí projevil obvyklé přátelství v takových případech, bála se kláštera ještě víc. Když Monsieur vydechl naposledy, nastoupila se svými dámami do kočáru a odjela do Versailles, následována panem a paní vévodkyní z Chartres a všemi osobami, které k nim patřily.

Nazítří ráno, v pátek, přišel pan z Chartres ke králi, který byl ještě v posteli a mluvil s ním velmi přátelsky. Řekl mu, že ho má odnynějška považovat za svého otce; že se postará o jeho velikost a zájmy; že zapomíná na všechny drobné příčiny nevole, které proti němu měl; že doufá, že on na ně ze své strany rovněž zapomene; že ho prosí, aby ho projevy přátelství, s nimiž mu vychází vstříc, k němu ještě víc připoutaly a aby mu vrátil své srdce, jako mu on vrací své. Lze si domyslet, že pan z Chartres dokázal dobře odpovědět.

Po tak strašné podívané, tolika slzách a tolika něze nikdo nepochyboval, že tři dny, které zbývaly z pobytu v Marly, budou nesmírně smutné; když tu ještě téhož dne, den po Monsieurově smrti, vstoupily kolem poledne některé palácové dámy k paní z Maintenon, kde byl s ní král a paní vévodkyně z Bourgogne, uslyšely ho z místnosti, kde se zdržovaly a která sousedila s její, zpívat prology z oper. O něco později král, když viděl paní vévodkyni z Bourgogne velmi smutnou v koutě pokoje, se udiveně zeptal paní z Maintenon, co jí je, že je tak zasmušilá, a začal ji rozveselovat, pak si hrát s ní a s několika palácovými dámami, které dal přivést, aby

je oba bavily. Tím, co se odehrálo v soukromí, to však neskončilo. Po obvyklém obědě, to jest krátce po druhé hodině, a dvacet šest hodin po Monsieurově smrti, se monseigneur vévoda z Bourgogne zeptal vévody z Montfortu, zda chce hrát brelan. „Brelan!“ zvolal Montfort v krajním úžasu, „to snad nemyslíte vážně, Monsieur ještě ani nevychladl.“ — „Promiňte,“ odpověděl princ, „myslím to docela vážně, ale král nechce, aby se v Marly lidé nudili, nařídil mi, abych přiměl všechny ke hře, a ze strachu, aby se nikdo neodvážil začít první, abych dal příklad sám.“ Pustili se tedy do brelanu, a salon byl brzy plný hracích stolů.

Takový byl králův zármutek, takový zármutek paní z Maintenon. Ta cítila Monsieurovu ztrátu jako vysvobození; stěží zadržovala radost; bylo by pro ni ještě těžší se tvářit zarmouceně. Viděla už krále zcela utěšeného, nic jí nesedělo lépe než snažit se ho rozptýlit a nic nebylo pohodlnější než co nejdřív obnovit obvyklý běh života, aby už nebylo řeči o Monsieurovi ani o zármutku. O slušnost se nijak nestarala. Věc však byla pohoršlivá a potichu se za takovou velmi pokládala. Monseigneur, jak se zdálo, měl rád Monsieura, který mu pořádal plesy a zábavy se všemi druhy pozornosti a ochoty; hned den po jeho smrti jel na hon na vlky, a po návratu našel salon plný hráčů, takže se nepřemáhal víc než ostatní. Monseigneur vévoda z Bourgogne a pan vévoda z Berry vídali Monsieura jen při oficiálních příležitostech a nemohli být jeho ztrátou příliš zasaženi. Paní vévodkyni z Bourgogne zasáhla nesmírně. Byl to její děd, něžně milovala svou matku, která měla Monsieura velmi ráda, a Monsieur projevoval paní vévodkyni z Bourgogne všechnu péči, přátelství a pozornost a bavil ji všemi druhy zábav. Ačkoli nemilovala mnoho věcí, Monsieura milovala a velmi trpěla tím, že musela krotit svůj zármutek, který v soukromí trval dosti dlouho. Jaký byl zármutek Madame, jsme viděli výše v několika slovech.

Zármutek pana z Chartres byl krajní; otec a syn se něžně milovali. Monsieur byl mírný, nejlepší člověk na světě, který svého syna nikdy nenutil ani nedržel zkrátka. Kromě citu byl velmi zasažen i jeho rozum. Otec, bratr krále, mu byl nejen velkou ozdobou, ale i hradbou, za níž se kryl před králem, pod jehož moc se nyní plně vracel. Jeho velikost, jeho vážnost, pohodlí jeho domu i života na něm budou nyní záviset přímo. Pilná přítomnost u dvora, slušnosti, jistý řád, a pro něj horší než to všechno, úplně jiné chování ke své choti, se stanou měřítkem všeho, co může od krále očekávat. Paní vévodkyně z Chartres, ačkoli s ní Monsieur zacházel dobře, byla nadšena, že je zbavena hradby mezi králem a sebou, která dávala jejímu manželovi úplnou svobodu, jak s ní zacházet podle libosti, a povinností, které ji častěji, než chtěla, odváděly od dvora, aby doprovázela Monsieura do Paříže nebo do Saint-Cloud, kde se cítila celá nesvá jako v neznámé zemi, mezi tvářemi, které vídala jen tam a které byly skoro všechny vůči ní velmi na štíru, a pod pohrdáním a náladami Madame, která jí je nešetřila. Počítala tedy, že už neopustí dvůr, nebude mít už co dělat s dvorem Monsieura, a že Madame a pan vévoda z Chartres budou nuceni mít k ní v budoucnu způsoby a ohledy, jaké dosud nezakusila.

Většina dvora v Monsieurovi mnoho ztratila: byl to on, kdo do něj vnášel zábavy, duši, radovánky, a když ho opouštěl, zdálo se vše bez života a bez pohybu. Kromě své zaujatosti pro prince miloval pořádek hodností, předností a vyznamenání; dbal, jak mohl, aby byly zachovávány, a dával v tom příklad; miloval velký svět, měl vlídnost a zdvořilost, které k němu přitahovaly davy, a rozdíl, který uměl činit a nikdy neopomněl činit mezi lidmi podle toho, čím byli, k tomu velmi přispíval. Svým přijetím, svou větší či menší nebo zanedbanou pozorností, svými slovy neustále činil všechny rozdíly, které lichotily rodu i hodnosti, věku i zásluhám a postavení lidí, a to s důstojností, která mu byla vrozená, a se snadností každého okamžiku, kterou si vypěstoval. Jeho důvěrnost zavazovala a zachovávala jeho přirozenou velikost, aniž by odpuzovala, ale také aniž by sváděla lehkomyslné, aby jí zneužívali. Navštěvoval a posílal, kam to bylo třeba, a u sebe dával úplnou volnost, aniž by úcta a nejvyšší dvorský lesk tím utrpěly jakoukoli újmu. Naučil se a dobře si zapamatoval od královny, své matky, umění dvůr vést.

Proto ho také chtěl mít plný a dařilo se mu to. Díky tomuto způsobu byl v Palais-Royal vždy dav.

V Saint-Cloud, kde se scházela celá jeho početná domácnost, měl mnoho dam, které by jinde sotva byly přijaty, ale mnoho z nich z vysokého rodu, a spoustu hráčů. Radovánky všemožných her, zvláštní krása místa, kterou tisíce kaleší činily snadno přístupnou i nejlínějším pro procházky, hudba, dobrá kuchyně činily z něj dům rozkoší, s velkou vznešeností a nádherou, a to vše bez jakékoli pomoci Madame, která obědvala a večeřela s Monsieurovými dámami, občas se projížděla v kaleši s některými z nich, často se na společnost mračila, dávala se obávat pro svou tvrdou a divokou povahu, a někdy pro svá slova, a trávila celý den v kabinetu, který si vybrala, kde byla okna víc než deset stop nad zemí, prohlížením portrétů falckrabat a jiných německých knížat, jimiž ho vytapetovala, a psaním svazků dopisů každý den svého života, vlastní rukou, z nichž si sama dělala kopie, které uchovávala. Monsieur ji nedokázal ohnout k lidštějšímu životu a nechával ji být, žil s ní slušně, aniž by se staral o její osobu, s níž skoro nebyl nikdy o samotě. Přijímal v Saint-Cloud mnoho lidí, kteří k němu z Paříže a z Versailles jezdili odpoledne dvořit se. Princové krve, velcí páni, ministři, muži i ženy tam čas od času nechyběli; a nesmělo to být jen mimochodem, to jest cestou z Paříže do Versailles nebo z Versailles do Paříže. Skoro vždy se na to ptal a dával tak dobře najevo, že takové návštěvy mimochodem nepočítá, že to přiznávalo jen málo lidí.

Ostatně Monsieur, který s velkou statečností vyhrál bitvu u Casselu a který vždy projevoval velmi přirozenou statečnost při všech obléháních, jichž se účastnil, měl jinak jen špatné vlastnosti žen.

S více světáctvím než duchem a bez jakékoli četby, ačkoli s rozsáhlou a přesnou znalostí rodů, původů a spříznění, nebyl ničeho schopen. Nikdo nebyl tak měkký tělem i duchem, slabší, bázlivější, víc klamaný, víc ovládaný, víc pohrdaný svými

oblíbenci a velmi často víc týraný jimi. Pletichář neschopný zachovat jakékoli tajemství, podezíravý, nedůvěřivý, zasévající sváry ve svém dvoře, aby rozeštval, aby se něco dozvěděl, často i pro zábavu, a donášející jedněm, co říkali druzí. S tolika vadami a bez jediné ctnosti měl ohavnou zálibu, kterou jeho dary a štěstí, které udělal těm, jež si oblíbil, učinily veřejnou s největším pohoršením a která neměla mezí co do počtu ani doby. Ti měli od něj všechno, zacházeli s ním často velmi drze a často mu také působili nepříjemné starosti se zažehnáváním sporů strašlivých žárlivostí; a protože všichni ti lidé měli své stoupence, činili tento malý dvůr velmi bouřlivým, nemluvě o hádkách onoho houfu rozhodných žen z Monsieurova dvora, z většiny velmi zlých, a skoro všech víc než zlých, jimiž se Monsieur bavil a do všech těch malicherností vstupoval.

Rytíř Lotrinský a Châtillon tam udělali velké štěstí díky svému zevnějšku, do níž se Monsieur zbláznil víc než do kterékoli jiné. Ten druhý, který neměl ani chleba, ani rozumu, ani ducha, se tam pozvedl a nabyl majetku. Ten první to vzal jako Guisovec, který se ničeho nestydí, jen když dosáhne svého, vodil Monsieura celý život na krátké uzdě, byl zahrnut penězi a obročími, udělal pro svůj rod, co chtěl, zůstal vždy veřejně pánem u Monsieura, a protože měl s pýchou Guisů i jejich umění a ducha, dokázal se postavit mezi krále a Monsieura a dát se šetřit, ne-li bát jedním i druhým, a požívat vážnosti, vyznamenání a vlivu téměř stejně zřetelných ze strany krále jako ze strany Monsieura.

Proto byl také velmi zasažen, méně Monsieurovou ztrátou než ztrátou onoho nástroje, který pro sebe dokázal tak velkolepě využívat. Kromě obročí, která mu Monsieur dal, hotových peněz, které z něj tahal, kolik chtěl, úplatků, které vyměřoval a s autoritou vybíral ze všech obchodů uzavíraných u Monsieura, měl od něj penzi deseti tisíc tolarů a nejkrásnější byt v Palais-Royal a v Saint-Cloud. Byty si ponechal na prosbu pana vévody z Chartres, ale pokračování penze z hrdosti nechtěl přijmout, stejně jako mu z hrdosti byla nabídnuta.

Ačkoli bylo těžké být bázlivější a podřízenější, než byl Monsieur vůči králi, až po lichocení jeho ministrům a dříve jeho milenkám, zachovával si přece při vší okázalé úctě bratrské vystupování a volné, nenucené způsoby. V soukromí si dovoloval mnohem víc, sedal si vždy do křesla a nečekal, až mu král řekne, aby se posadil. V kabinetu po králově večeři nesedal žádný princ kromě něj, ani Monseigneur; ale při obsluze a při přistupování ke králi nebo odcházení od něj to nikdo nečinil s větší úctou, a do všech svých nejobyčejnějších úkonů přirozeně vkládal půvab a důstojnost. Občas krále tu a tam píchl, ale netrvalo to dlouho; a protože ho hra, Saint-Cloud a oblíbenci stáli mnoho, s penězi, které mu král dal, už nebylo nic znát. Nikdy se však nedokázal ohnout před paní z Maintenon ani se zdržet, aby o ní čas od času neutrousil králi nějakou drobnost a světu nějaký šleh.

Nevadila mu její přízeň, ale představa, že se ta Scarronová stala jeho švagrovou: ta myšlenka mu byla nesnesitelná.

Byl nesmírně pyšný, ale bez povýšenosti, velmi citlivý a velmi lpějící na všem, co mu náleželo. Princové krve ve svém vystupování velmi zpyšněli, opírajíce se o všechno, co bylo přiznáno bastardům, ne příliš pan princ de Conti, který se spokojoval s tím, že využíval, aniž by sám něco podnikal, ale pan Princ, a zvláště pan Vévoda, který se krok za krokem vyhýbal příležitostem, kdy by měl Monsieurovi posloužit, což nebylo těžké, a který měl tu nerozvážnost chlubit se, že mu sloužit nebude. Svět je plný lidí, kteří se rádi dvoří na úkor druhých; Monsieur se to brzy dozvěděl; stěžoval si velmi rozzlobeně králi, který mu odpověděl, že to nestojí za to, aby se zlobil, ale za to, aby našel příležitost dát se jím obsloužit, a kdyby odmítl, uštědřit mu urážku. Monsieur, jistý si králem, číhal na příležitost. Jednoho rána, když vstával v Marly, kde bydlel v jednom ze čtyř přízemních bytů, uviděl oknem pana Vévodu v zahradě, rychle otevře a volá na něj. Pan Vévoda přijde, Monsieur ustoupí, zeptá se ho, kam jde, a stále couvaje ho přiměje vejít dovnitř a přistoupit blíž, aby mu odpověděl, a od slova ke slovu, z nichž jedno nečekalo na druhé, si stáhne župan. V tom okamžiku podá první komorník košili panu Vévodovi, jemuž první šlechtic Monsieurovy komory dal znamení, aby to udělal.

Monsieur si mezitím svlékal svou košili a pan Vévoda, takto chycený do pasti, se neodvážil dělat nejmenší obtíže a podal ji Monsieurovi. Jakmile ji Monsieur dostal, dal se do smíchu a řekl: „Sbohem, bratranče, jděte, nechci vás déle zdržovat." Pan Vévoda pocítil všechnu tu zlomyslnost a odešel velmi rozzlobený, a potom ještě víc pro povýšené řeči, které o tom Monsieur vedl.

Byl to malý muž s bříškem, na podpatcích jako na chůdách, tak vysoké měl boty, vždy vystrojený jako žena, plný prstenů, náramků, drahokamů všude, s dlouhou parukou, celou rozprostřenou vpředu, černou a napudrovanou, a stuhami všude, kam je jen mohl dát, plný všemožných parfémů, a ve všem sama čistota. Obviňovali ho, že si nenápadně dává líčidlo. Nos velmi dlouhý, ústa a oči krásné, tvář plná, ale velmi dlouhá. Všechny jeho portréty jsou mu podobné. Zlobilo mě, když jsem ho viděl, že podobou s portréty tohoto velkého panovníka připomínal, že je synem Ludvíka XIII.,[5] jemuž se, až na statečnost, tak naprosto nepodobal.

V sobotu 11. června se dvůr vrátil do Versailles, kde král hned po příjezdu navštívil Madame a pana i paní z Chartres, každého v jeho bytě. Madame, velmi znepokojená postavením, v němž se vůči králi ocitla v okamžiku, kdy pro ni šlo o všechno, požádala vévodkyni z Ventadour, aby navštívila paní z Maintenon. Ta tak učinila; paní z Maintenon se vyjádřila jen obecně a řekla pouze, že přijde k Madame, až vstane od oběda, a přála si, aby paní z Ventadour byla u Madame a byla při návštěvě jako třetí. Bylo to v neděli, den po návratu z Marly. Po prvních zdvořilostech všichni přítomní odešli, kromě paní z Ventadour.

5. *Ediční poznámka:* Text edice 1856 má „fils de Louis VIII", zjevnou tiskovou chybu za Ludvíka XIII. Monsieur (Filip I. Orleánský, nar. 21. září 1640) byl mladším synem Ludvíka XIII. a Anny Rakouské.

Tu Madame vybídla paní z Maintenon, aby se posadila, a k tomu bylo zapotřebí, aby cítila, jak velice ji potřebuje. Pustila se do věci stížnostmi na lhostejnost, s jakou s ní král po celou dobu její nemoci zacházel, a paní z Maintenon ji nechala říci všechno, co chtěla; pak jí odpověděla, že jí král přikázal vyřídit, že jejich společná ztráta v jeho srdci vše smazává, jen když bude mít napříště důvod být s ní spokojenější, než býval od nějaké doby, a to nejen pokud jde o to, co se odehrálo ohledně pana vévody z Chartres, ale i o jiné věci, ještě závažnější, o nichž nechtěl mluvit a které byly pravou příčinou lhostejnosti, již jí chtěl dát najevo, když byla nemocná. Při tomto slově Madame, která se cítila docela jistá, vykřikne, hájí se, že kromě záležitosti svého syna nikdy nic neřekla ani neudělala, co by mohlo krále pohněvat, a spustí jednu stížnost a jedno ospravedlnění za druhým. Když na tom nejvíc trvala, vytáhne paní z Maintenon z kapsy dopis, ukáže jí ho a zeptá se jí, zda to písmo zná. Byl to dopis psaný její rukou její tetě, vévodkyni hannoverské,[6] jíž psala každou poštou, a v něm jí po dvorských novinkách doslova říkala, že se už neví, co si myslet o poměru krále a paní z Maintenon, zda je to manželství, nebo konkubinát; odtud přecházela k záležitostem zahraničním i vnitřním a rozepisovala se o bídě království, o níž tvrdila, že se z ní nebude moci vzpamatovat. Pošta dopis otevřela, jako otvírala a dosud otvírá téměř všechny, shledala jej příliš silným, než aby se jako obvykle spokojila se zasláním výtahu, a poslala jej králi v originále. Lze si domyslet, že Madame při tom pohledu a při tom čtení div na místě nezemřela. A už pláče, a paní z Maintenon jí skromně vykládá, jak nehorázné jsou všechny části toho dopisu, a to ještě posílaného do ciziny; a paní z Ventadour mele páté přes deváté, aby Madame nechala čas nadechnout se a vzpamatovat natolik, aby dokázala něco říct. Její nejlepší omluvou bylo přiznání toho, co nemohla popřít, prosby o odpuštění, lítost, úpěnlivé prosby a sliby.

Když bylo tohle všechno vyčerpáno, paní z Maintenon ji poprosila, aby jí laskavě dovolila, když už vyřídila poselství, jímž ji král pověřil, říci jí také slovo sama za sebe a postěžovat si, že ačkoli jí Madame kdysi prokázala tu čest, že si přála její přátelství a přísahala jí své, se už několik let k ní chová docela jinak.

Madame se domnívala, že má volné pole. Odpověděla, že je tomuto vyjasnění tím raději, že je to spíš ona, kdo si může stěžovat na změnu paní z Maintenon, která ji najednou opustila a nechala být a přinutila ji, aby ji nakonec opustila také, když se předtím dlouho snažila žít s ní tak jako dřív. Při tomto druhém kole si paní z Maintenon dopřála potěšení nechat ji, stejně jako napoprvé, sypat ze sebe stížnosti, a k tomu ještě lítost a výčitky, načež jí přiznala, že je pravda, že to byla ona, kdo se od ní první odtáhl a kdo se jí pak neodvážil znovu přiblížit, a že její důvody byly takové, že nemohla jednat jinak; touto řečí přiměla Madame, aby své stížnosti zdvojnásobila

6. *Vysvětlivka:* Žofie Falcká (1630–1714), manželka kurfiřta Arnošta Augusta Brunšvicko-Lüneburského, sestra Madamina otce, falckého kurfiřta Karla Ludvíka. Madame si s ní celý život hojně dopisovala; dopisy jsou jedním z hlavních pramenů k dějinám dvora Ludvíka XIV.

a tím naléhavěji chtěla vědět, jaké ty důvody mohou být. Tu jí paní z Maintenon řekla, že je to tajemství, které až dosud nikdy nevyšlo z jejích úst, ačkoli se mohla slibu zprostit už před deseti lety, kdy zemřela ta, jež jí je svěřila na její slovo, že o něm nikomu nepoví; a nato vypráví Madame tisíc věcí, jedna urážlivější než druhá, které Madame o ní říkala paní dauphine,[7] když byla paní z Maintenon s touto poslední ve zlém, a které jí dauphine při jejich usmíření zopakovala slovo od slova. Po tomto druhém úderu blesku zůstala Madame jako socha. Nastalo několik okamžiků ticha. Paní z Ventadour sehrála znovu svou úlohu, aby Madame nechala nabýt ducha; ta však dokázala jen totéž co napoprvé, to jest plakala, křičela a nakonec prosila o odpuštění, přiznávala se, a pak lítost a úpěnlivé prosby. Paní z Maintenon nad ní dost dlouho chladně triumfovala, nechávala ji zajíkat se mluvením a pláčem a brát ji za ruce. Bylo to strašné ponížení pro tak nadutou a pyšnou Němku. Nakonec se paní z Maintenon nechala obměkčit, jak to měla pevně v úmyslu, když si předtím vybrala celou svou pomstu. Objaly se, slíbily si dokonalé zapomnění a nové přátelství. Paní z Ventadour se dala do pláče radostí, a pečetí smíření byl slib smíření s králem a to, že jí král neřekne ani slovo o obou věcech, které právě probraly, což Madame ulehčilo víc než cokoli jiného. Na dvorech se nakonec všechno ví, a jestliže jsem se o těchto příhodách možná trochu rozepsal, je to proto, že jsem je znal z první ruky a že mi připadaly velmi pozoruhodné.

Král, kterému nebyla neznámá ani návštěva paní z Maintenon u Madame, ani to, co se tam mělo projednávat, dal Madame nějaký čas, aby se vzpamatovala, pak šel téhož dne k ní, aby v její přítomnosti a v přítomnosti pana vévody z Chartres otevřel Monsieurovu závěť; byli při tom kancléř a jeho syn jakožto státní sekretáři královského domu[8] a Terat, Monsieurův kancléř. Závěť pocházela z roku 1690, byla prostá a moudrá a jmenovala vykonavatelem toho, kdo bude prvním prezidentem pařížského parlamentu v den jejího otevření. Král dodržel slovo paní z Maintenon, o ničem nemluvil a projevil mnoho přízně paní i panu vévodovi z Chartres, s nímž se zacházelo — a ten výraz není přehnaný — nesmírně štědře.

Král mu dal kromě penzí, které měl a které si podržel, všechny, které měl Monsieur, což činilo šest set padesát tisíc liber; takže se svým apanážním údělem a ostatním jměním, když byla Madame vyplacena ze svého vdovského zaopatření a ze všech svých nároků, mu zůstávalo milion osm set tisíc liber ročního důchodu s Palais-Royal, a navíc Saint-Cloud a jeho další sídla. Dostal, co se dosud vídalo jen u synů Francie, gardy a Švýcary, tytéž, jaké měl Monsieur, svůj strážní sál v hlavní budově versailleského zámku, kde býval Monsieurův, kancléře, generálního prokurátora, jehož jménem, a ne svým vlastním, bude vést spory, a jmenování

7. *Vysvětlivka:* Marie Anna Kristina Viktorie Bavorská (1660–1690), manželka Monseigneura (Velkého dauphina), zemřela 20. dubna 1690 — v době rozhovoru tedy přibližně před jedenácti lety.
8. *Vysvětlivka:* Kancléř Ludvík Phélypeaux, hrabě z Pontchartrainu, a jeho syn Jérôme, který po otcově povýšení na kancléře (1699) převzal úřad státního sekretáře pro námořnictvo a královský dům.

do všech obročí svého apanážního údělu kromě biskupství; to jest, všechno, co měl Monsieur, mu bylo zachováno v plném rozsahu. Podržel si své jezdecké a pěší pluky a dostal i ty, které měl Monsieur, i jeho setniny žandarmů a lehké jízdy, a přijal jméno vévody z Orléans. Tak veliké a neslýchané pocty a víc než sto tisíc tolarů penze nad rámec penzí Monsieurových vděčil jedině ohledu na svůj sňatek, Monsieurovým výčitkám, tak nedávným, že z něj bude mít jen hanbu a nic víc, a zármutku, který král pociťoval nad tím, v jakém poměru spolu on a Monsieur byli, což mohlo uspíšit jeho smrt.

Člověk si zvykne na všechno; ale zprvu toto nesmírné zaopatření nekonečně překvapilo. Princové krve tím byli krajně pokořeni. Aby je utěšil, dal král hned nato panu Princi, pro něho i pro jeho dům, po dobu jeho života všechny výsady prvního prince krve, jaké měl jeho otec, a zvýšil mu o deset tisíc tolarů penzi, která činila čtyřicet, aby měl padesát, což je penze prvního prince krve. Pan z Chartres měl toto všechno za Monsieurova života, ačkoli byl vnukem Francie, ale když se díky všemu, co mu bylo dáno po Monsieurově smrti, ocitl vysoko nad tím, vytěžil z toho pan Princ. Penze Madame i nové vévodkyně z Orléans byly zvýšeny. Když přijaly návštěvy a vyslance a když uplynulo čtyřicet dní, během nichž král Madame často navštěvoval, šla Madame ke králi, k synům Francie a k paní vévodkyni z Bourgogne, kteří ji všichni kromě krále navštívili ve velkém plášti a v mantile, a do Saint-Germain ve velkém vdovském šatu; načež dostala svolení večeřet každý večer veřejně s králem jako obvykle, jezdit na všechny pobyty do Marly a objevovat se všude bez mantily,[9] bez závoje, bez čelenky, z níž ji, jak říkala, bolela hlava. Zbytek té pochmurné výstroje král zrušil, aby neviděl každý den tak smutné předměty. Přesto se zdálo velmi podivné vidět Madame na veřejnosti, a dokonce na Monseigneurově zpívané mši vedle něho, kde byl celý dvůr, zkrátka všude, oděnou jako vrátná sester od Navštívení Panny Marie,[10] až na jejich kříž, pod záminkou, že když je s králem a u něho, je v rodině. Nebyla tedy ani na okamžik řeč o klášteře ani o Montargis,[11] a ve Versailles si ponechala Monsieurův byt spolu se svým. Na čas tedy odpadl jen hon a představení; a i tak ji král příští zimu často zval k paní z Maintenon, kde se před ním hrály komedie s hudbou, vždy pod záminkou rodiny, a tam v soukromí. Král jí dovolil přibrat ke svým dámám, avšak bez titulu, jen jako členky své družiny, maršálku z Clérembault a hraběnku z Beuvronu, které měla velmi ráda. Monsieur obě vyhnal z Palais-Royal; první byla vychovatelkou jeho dcer a na její místo dosadil

9. *Ediční poznámka:* Text edice 1856 má „sans maille"; smysl i výčet (plášť, závoj, čelenka — součásti vdovského smutku) ukazují spíše na „sans mante" (smuteční plášť dam). Překládáme podle smyslu.
10. *Vysvětlivka: Tourière* — řeholní sestra obstarávající styk kláštera s vnějším světem (vrátná u otáčecí schránky). „Dcery svaté Marie" jsou řád Navštívení Panny Marie (salesiánky), jehož řeholnice nosily černý šat s křížem na prsou; Madame tedy chodila v černém smutku jako ony.
11. *Vysvětlivka:* Podle tehdejšího zvyku (a Madamina svatebního kontraktu) se ovdovělá kněžna měla uchýlit buď do kláštera, nebo na zámek svého vdovského sídla, jímž byl Montargis.

maršálku z Grancey a později paní z Maré, její dceru. Druhá byla vdovou po kapitánovi jeho gard, bratrovi markýze z Beuvronu a vévodkyně z Arpajonu. Madame jim dala každé čtyři tisíce liber penze a král dva byty ve Versailles poblíž bytu Madame, a od té doby je vždy obě bral do Marly, což bylo upraveno jednou provždy. Předtím se Madame s maršálkou z Clérembault, kterou Monsieur nenáviděl, stýkala málo, a s hraběnkou z Beuvronu, kterou nenáviděl ještě víc kvůli pletichám a intrikám v Palais-Royal, vůbec ne. Velmi zřídka se s ní tajně vídala v klauzuře některého pařížského kláštera; ale otevřeně jí psala každý den svého života po pážeti, které k ní posílala, ať byla kdekoli.

Král nosil smutek šest měsíců a hradil všechny výdaje nádherného pohřbu. V pondělí 13. června se celý dvůr objevil před králem v dlouhém plášti. Monseigneur, který ráno přijel z Meudonu, jej odložil jen na dobu rady, po níž jel v dlouhém plášti do Saint-Cloud pokropit tělo svěcenou vodou se všemi princi krve, s panem z Vendôme a se spoustou vévodů, všichni v pořadí podle stáří hodnosti, a u kočáru jej přijal pan vévoda z Orléans a Monsieurův dvůr. Abbé z Grancey, Monsieurův první almužník, podal kropáč jemu a oběma synům Francie, jeho synům; jiný almužník všem ostatním.

Odpoledne téhož dne přišly všechny dámy v mantilách k paní vévodkyni z Bourgogne, která tam byla také se všemi princeznami krve.

Kruh, když se usadil, trval jen okamžik, a paní vévodkyně z Bourgogne, následována celým tímto dvorem, šla ke králi, k Madame, k panu a paní vévodkyni z Orléans, pak nastoupila do kočáru na zadní sedadlo s paní velkovévodkyní, tři princezny krve vpředu, paní Vévodkyně u jedněch dvířek a vévodkyně du Lude u druhých, a za ní padesát dam v jejích kočárech nebo v kočárech královských. Všechno probíhalo ve zmatku. Princeznám krve, z nichž každá měla mít jeden z kočárů, se zalíbilo nasednout všechny do kočáru paní vévodkyně z Bourgogne. Nikdo to nemohl čekat, protože se to stalo poprvé, a nevím, jakou výhodu v tom spatřovaly. To rozházelo pořadí ostatních kočárů, které bylo upraveno ve prospěch vévodkyň před princeznami, z nichž se paní z Elbeufu ze vzteku vrhla do posledního kočáru. Princezna z Harcourtu natropila u paní z Maintenon takový povyk, že král, rovněž poprvé, nařídil, že budou-li přítomny princezny, nebude svěcenou vodu dávat nikdo kromě princezen krve; a tak se i stalo. Křik byl strašlivý, a paní vévodkyně z Bourgogne, která byla před osmi dny v Saint-Cloud, kde jí Monsieur uspořádal velké pohoštění a jakousi slavnost, byla tak zarmoucena, že jí bylo zle a dlouho zůstala v bytě pana vévody z Orléans, než mohla jít pokropit tělo. Pan Vévoda, který měl vést tělo jako princ krve s panem z La Trémoille jako vévodou, raději doprovodil srdce do Val-de-Grâce, aby to měl dříve z krku, a vedení těla přenechal panu princi de Conti a panu z Luxembourgu.[12] Zádušní bohoslužba byla nádherná, zúčastnily

12. *Vysvětlivka:* Monsieurovo srdce bylo převezeno do Val-de-Grâce a tělo do Saint-Denis v průběhu června 1701. Saint-Simon zde líčí obřady souhrnně, nikoli v přísném časovém sledu.

se jí nejvyšší soudní dvory; truchlícími princi byli monseigneur vévoda z Bourgogne, pan vévoda z Berry a pan vévoda z Orléans, protože Monseigneur, ještě nedlouho po příhodě, kterou prodělal, se nechtěl vystavit délce a horku obřadu. Pan z Langres[13] měl pohřební řeč a zhostil se jí docela dobře. To se k němu hodilo. Hrabě z Tonnerre, jeho bratr, strávil skoro celý život v úřadu prvního šlechtice Monsieurovy komory.

Nemohu o tomto princi skončit, aniž bych vyprávěl příhodu, kterou znalo velmi málo lidí, o smrti Madame,[14] o níž nikdo nepochyboval, že byla otrávena, a to dokonce hrubě. Její milostné pletky vzbuzovaly Monsieurovu žárlivost. Monsieurův opačný vkus pobuřoval Madame. Oblíbenci, které nenáviděla, zasévali, jak jen mohli, rozkol mezi nimi, aby mohli Monsieurem nakládat zcela podle své vůle. Rytíř Lotrinský, v plném rozkvětu mládí a půvabu, neboť se narodil roku 1643, ovládal Monsieura panovačně a dával to cítit Madame stejně jako celé domácnosti.

Madame, která byla jen o rok mladší než on a byla okouzlující, nemohla z více než jednoho důvodu snést tuto nadvládu; byla na vrcholu přízně a vážnosti u krále, od něhož nakonec dosáhla vyhnanství rytíře Lotrinského. Při té zprávě Monsieur omdlel, pak se rozplakal a šel se vrhnout králi k nohám, aby dosáhl odvolání rozkazu, který ho uvrhl do krajního zoufalství. Nepodařilo se mu to; propadl zuřivosti a odjel do Villers-Cotterêts. Když se dost vyzuřil proti králi i proti Madame, která stále tvrdila, že na tom nemá podíl, nedokázal dlouho hrát roli nespokojence kvůli věci tak veřejně hanebné. Král mu vyšel vstříc a uspokojil ho jinak, dostal peníze, lichotky a projevy přízně, vrátil se s velmi těžkým srdcem a pomalu začal žít s králem i s Madame jako obvykle.

Effiat, muž smělého ducha, Monsieurův první štolba, a hrabě z Beuvronu,[15] muž přístupný a mírný, který však chtěl u Monsieura, u něhož byl kapitánem gard, něco znamenat, a hlavně z něho vytáhnout peníze, aby jako velmi chudý mladší syn z Normandie zbohatl, byli úzce spjati s rytířem Lotrinským, jehož nepřítomnost velmi škodila jejich záležitostem a vzbuzovala v nich obavu, že jeho místo zaujme nějaký jiný miláček, jehož by nedokázali tak dobře využít. Žádný z těch tří nedoufal v konec tohoto vyhnanství při přízni, v níž viděli Madame, která dokonce začínala zasahovat

13. *Vysvětlivka:* François-Louis de Clermont-Tonnerre (1658–1724), biskup z Langres od roku 1695 (v Tomu 1, kap. XVII jako „abbé z Tonnerre“). Autorství pohřební řeči podle Saint-Simona; nezávislý doklad se nám dohledat nepodařilo.
14. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Jindřiška Anglická; viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 3, č. III). *Vysvětlivka:* Jde o první Madame, Jindřišku Annu Stuartovnu (16. června 1644 – 30. června 1670), dceru anglického krále Karla I. a první manželku Monsieurovu.
15. *Vysvětlivka:* Manžel hraběnky z Beuvronu, o níž byla řeč výše a kterou druhá Madame tolik milovala.

do státních záležitostí a kterou král právě vyslal na tajemnou cestu do Anglie,[16] kde dokonale uspěla, a odkud se právě vrátila triumfálnější než kdy předtím. Narodila se v červnu 1644 a těšila se velmi dobrému zdraví,[17] což je definitivně připravilo o naději na návrat rytíře Lotrinského. Ten si šel vybít zlost do Itálie a do Říma. Nevím, který z těch tří na to přišel první, ale rytíř Lotrinský poslal svým dvěma přátelům jistý a rychlý jed po zvláštním poslu, který snad sám nevěděl, co nese.

Madame byla v Saint-Cloud a už nějakou dobu pila k osvěžení kolem sedmé hodiny večer sklenici čekankové vody. Jeden sluha z její komnaty měl na starost ji připravovat. Dával ji do skříně v jednom z předpokojů Madame i s její sklenicí atd. Ta čekanková voda byla ve fajánsové nebo porcelánové konvici a vedle byla vždy jiná, obyčejná voda pro případ, že by Madame shledala čekankovou příliš hořkou, aby si ji mohla ředit. Tento předpokoj byl veřejným průchodem k Madame a nikdy se v něm nikdo nezdržoval, protože předpokojů bylo několik.

Markýz z Effiatu to všechno vyslídil. Dne 29. června 1670, když procházel tímto předpokojem, našel chvíli, kterou hledal: nikdo uvnitř, a všiml si, že za ním nejde nikdo, kdo by šel také k Madame; odbočí, jde ke skříni, otevře ji, vsype svůj jed, pak, když uslyší někoho přicházet, chopí se druhé konvice s obyčejnou vodou, a když ji vracel na místo, sluha z komnaty, který měl tu čekankovou vodu na starost, vykřikne, přiběhne k němu a zeptá se ho příkře, co dělá u té skříně. Effiat, aniž by byl sebeméně v rozpacích, mu řekne, že ho prosí za prominutí, ale že umírá žízní, a že protože věděl, že je tam voda — přitom mu ukazuje konvici s obyčejnou vodou —, nemohl odolat a šel se napít. Sluha stále bručel a ten druhý ho stále chlácholil a omlouval se; vejde k Madame a jde si povídat jako ostatní dvořané, bez sebemenšího vzrušení. To, co následovalo o hodinu později, nepatří k mému tématu a nadělalo až příliš mnoho hluku po celé Evropě.

Když Madame nazítří, 30. června, ve tři hodiny ráno zemřela,[18] byl král zasažen nejhlubší bolestí. Zřejmě během dne dostal nějaké náznaky, sluha z komnaty zřejmě nemlčel a vzniklo podezření, že Purnon, první hofmistr Madame, byl do tajemství zasvěcen díky důvěrnému vztahu, v němž přes své nízké postavení s Effiatem byl. Když už král ulehl, znovu vstane, pošle pro Brissaca, který tehdy už sloužil v jeho gardách a byl mu velmi po ruce, přikáže mu, aby vybral šest naprosto spolehlivých a mlčenlivých gardistů, šel toho chlapíka zatknout a přivedl mu ho zadními chod-

16. *Vysvětlivka:* Jindřiška vyjednávala v Anglii se svým bratrem Karlem II. tajnou smlouvu z Doveru (podepsána 1. června 1670), v níž se Karel zavázal k spojenectví s Francií proti Nizozemí a k budoucímu přestupu ke katolictví. Rytíř Lotrinský byl zatčen a vypovězen koncem ledna 1670.
17. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz na konci svazku poznámku o smrti Madame (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 3, č. III).
18. *Ediční poznámka:* Jindřiška zemřela v noci na 30. června 1670 mezi druhou a třetí hodinou ranní, několik hodin po vypití čekankové vody. Pitva otravu neprokázala a moderní historiografie i lékařské rozbory se většinou kloní k přirozené příčině — akutnímu zánětu pobřišnice po proděravění žaludečního vředu. Saint-Simonova anekdota (známá mu z doslechu přes Joly de Fleuryho) je nezávisle neověřitelná.

bami do jeho kabinetů. To bylo vykonáno před svítáním. Jakmile ho král zahlédl, poslal Brissaca i svého prvního komorníka pryč, a nasadiv tvář a tón, jaké mohly vzbudit největší hrůzu, řekl mu, měře si ho od hlavy k patě: „Příteli, poslouchejte mě dobře: jestliže se mi ke všemu přiznáte a odpovíte mi pravdivě na to, co od vás chci vědět, ať jste udělal cokoli, odpouštím vám a nikdy o tom nebude řeč. Ale dejte si pozor, abyste přede mnou nezamlčel sebemenší věc, protože jestli to uděláte, budete mrtev dřív, než odsud vyjdete. Nebyla Madame otrávena?“ — „Ano, Sire,“ odpověděl mu. — „A kdo ji otrávil,“ řekl král, „a jak se to udělalo?“ Odpověděl, že to byl rytíř Lotrinský, kdo poslal jed Beuvronovi a Effiatovi, a vyprávěl mu to, co jsem právě napsal. Tu král, zdvojnásobiv ujištění o milosti i hrozby smrtí, řekl: „A můj bratr, věděl o tom?“ — „Ne, Sire, nikdo z nás tří nebyl tak hloupý, aby mu to řekl: neudrží tajemství; byl by nás zahubil.“ Při této odpovědi král vydal velké „ach!“ jako člověk, kterému se svírala hruď a který najednou vydechne.

„To je,“ řekl, „všechno, co jsem chtěl vědět. Ale ručíte mi za to opravdu?“ Zavolal zpět Brissaca a nařídil mu, aby toho muže někam odvedl a tam ho hned propustil na svobodu. Byl to právě tento muž, kdo to o mnoho let později vyprávěl panu Joly de Fleury, generálnímu prokurátorovi parlamentu,[19] od něhož mám tuto příhodu.

Tentýž vysoký soudní úředník, s nímž jsem o tom později znovu mluvil, mi prozradil, co mi napoprvé neřekl, a zde to je: Několik dní po Monsieurově druhém sňatku vzal král Madame[20] stranou, vyprávěl jí tuto věc a dodal, že ji chce uklidnit ohledně Monsieura i ohledně sebe sama, neboť je příliš čestný muž, než aby ji provdal za svého bratra, kdyby byl bratr takového zločinu schopen. Madame si z toho vzala ponaučení. Purnon, vlastním jménem Claude Bonneau, zůstal jejím prvním hofmistrem. Madame pomalu předstírala, že se chce zabývat výdaji své domácnosti, získala k tomu Monsieurův souhlas a Purnona tak dlouho sužovala, až ho přiměla odejít, a on koncem roku 1674 prodal svůj úřad jistému Michelu Vielovi de Suranne.

19. *Vysvětlivka:* Guillaume-François Joly de Fleury (1675–1756), generální prokurátor pařížského parlamentu od roku 1717.
20. *Vysvětlivka:* Zde již druhá Madame, Alžběta Šarlota Falcká, s níž se Monsieur oženil roku 1671.

Kapitola desátá

Když se po celé Evropě tolik ohmatávali a pozorovali, válka nakonec fakticky vypukla ze strany císařských v Itálii několika výstřely z pušek, které vypálili na asi dvacet vojáků, jež Pracontal poslal přes Adiži pod Vicenzou, poblíž Albareda, kde byli, aby přivedli na naši stranu převozní prám. Zabili jednoho Španěla a skoro všechny ostatní zajali, a nechtěli je vydat, ačkoli se pro ně poslalo, a prohlásili, že je nevydají, dokud nebude uzavřen kartel.[1]

Král tedy vypravil generály. Tallard, který byl jedním z nich, zpeněžil drobné úřady, které mu král po návratu z Anglie dal k prodeji, mezi jinými guvernérství hrabství Foix, uprázdněné smrtí Mirepoixovou, jež prodal Ségurovi, kapitánovi žandarmerie, dobrému šlechtici z toho kraje a velmi čestnému muži, který přišel o nohu v bitvě u Marsaglie.

V mládí byl krásný a dokonale urostlý, jak bylo ještě vidět, mírný, zdvořilý a galantní. Byl černým mušketýrem a tato setnina měla vždy ubikace v Nemours, když byl dvůr ve Fontainebleau. Ségur výborně hrál na loutnu; v Nemours se nudil, seznámil se s abatyší z La Joie, která leží hned vedle, a okouzlil její uši i oči tak dokonale, že jí udělal dítě.[2] V devátém měsíci těhotenství byla paní abatyše ve velkých nesnázích, co si počít, a její řeholnice ji měly za velmi nemocnou. K svému neštěstí nepřijala včas svá opatření, nebo se zmýlila v přesnosti svého výpočtu. Odjela, jak řekla, na lázně, a protože odjezdy jsou vždy obtížné, mohlo to být jen pozdě, a dojela přenocovat jen do Fontainebleau, do mizerné hospody plné lidí, protože tam tehdy byl dvůr. Toto přenocování se jí stalo osudným: v noci ji přepadly porodní bolesti a porodila. Všichni, kdo byli v hostinci, slyšeli její křik; seběhli se jí na pomoc mnohem víc, než by si byla přála, chirurg, porodní bába, zkrátka vypila ten kalich až do dna, a ráno to byla novina dne.

Lidé vévody ze Saint-Aignanu mu to vyprávěli, když ho oblékali, a jemu to dobrodružství připadalo tak zábavné, že se tomu na královo lever náramně vysmál; král byl v té době velmi rozverný a hodně se nasmál paní abatyši a jejímu děťátku, které, aby se lépe skryla, přišla snést do plného hostince uprostřed dvora, a — což se zatím

1. *Vysvětlivka:* Kartel — dohoda válčících stran o výměně a výkupu zajatců.
2. *Vysvětlivka:* Cisterciácké opatství La Joie (Notre-Dame de la Joie) u Nemours. Abatyší byla patrně Anna z Beauvilliers († 1734), dcera vévody ze Saint-Aignanu. Ségur je Jindřich Josef, markýz ze Ségur (1661–1737).

nevědělo, protože nikdo netušil, kde je abatyší — čtyři míle od svého opatství; to se ostatně brzy vyjasnilo.

Pan ze Saint-Aignanu, když se vrátil domů, našel své lidi s velmi protaženými obličeji; dávali si navzájem znamení, nikdo neříkal ani slovo; nakonec si toho všiml a zeptal se jich, co mají; rozpaky se zdvojnásobily, a nakonec pan ze Saint-Aignanu chtěl vědět, oč jde. Jeden komorník se odvážil mu říci, že ta abatyše, o níž mu vyprávěli tak dobrou historku, je jeho dcera a že od chvíle, kdy odešel ke králi, poslala k němu pro pomoc, aby ji vyprostili z místa, kde byla. Kdo byl zkoprnělý? Vévoda, který právě tuto historku vyprávěl králi a celému dvoru a který, když tím všechny pořádně rozesmál, měl se sám stát jejich zábavou. Snesl tu věc, jak mohl, dal abatyši i s jejími zavazadly odvézt; a protože pohoršení bylo veřejné, vzdala se úřadu a žila potom přes čtyřicet let skrytě v jiném klášteře. Také jsem Ségura skoro nikdy neviděl u pana z Beauvilliers, který k němu přesto byl zdvořilý jako ke všem.

To je otec toho Ségura, který patřil k panu vévodovi z Orléans a který se za regentství oženil s jednou z jeho levobočných dcer,[3] sloužil s vyznamenáním a stal se generálporučíkem, a otec jednoho králova almužníka, který byl jmenován a vysvěcen na biskupa ze Saint-Papoul a který biskupství opustil roku 1739[4] kvůli pastýřskému listu, jenž nadělal ve světě tolik hluku a jehož pravdivost a pokora ho zahrnuly ctí a slávou, stejně jako život plný pokání, oproštěný a skrytý, jejž od té doby vede, z něho pravděpodobně učiní jednoho z oněch vzácných světců, jejichž vznešený příklad bude pro mnohé preláty hrozným soudem.

Guvernérství Nantes a generální místodržitelství této části Bretaně bylo dáno maršálovi z Estrées, aby velel v provincii jako vrchní velitel. Bylo už dlouho uprázdněno smrtí Rosmadecovou.

Mnoho lidí o ně žádalo a pan hrabě z Toulouse důrazně pro pana z O, který se při své nadutosti vydával za člověka způsobilého ke všemu.

Chamillart, jehož žena byla příbuznou a přítelkyní paní z Chamilly, zařídil, že velení v La Rochelle, Aunisu, Poitou atd., které maršál z Estrées opouštěl, dostal Chamilly, a tak znovu postavil na nohy tohoto starého generálporučíka, proslaveného mnoha obléháními, a zvláště slavnou obranou Grave, ale odstaveného na vedlejší kolej Louvoisem a Barbezieuxem, jeho synem. Briord, který si velmi dobře vedl při svém vyslanectví v Holandsku, kde málem zemřel, dostal jedno ze tří míst státního rady z řad šlechty meče, uprázdněných už velmi dlouho, což bylo pěkné štěstí pro štolbu pana Prince.

3. *Vysvětlivka:* Jindřich František, hrabě ze Ségur (1689–1751), se roku 1718 oženil s Filipou Angelikou de Froissy, přirozenou dcerou regenta Filipa Orleánského. Byl otcem pozdějšího maršála Filipa Jindřicha ze Ségur.
4. *Ediční poznámka:* Jean-Charles de Ségur (1695–1748), biskup ze Saint-Papoul od roku 1723, se biskupství vzdal roku 1735, nikoli 1739 (tak již Boislisle). V pastýřském listu odvolal své dřívější přijetí buly *Unigenitus*, což z něho učinilo hrdinu jansenistické strany — odtud Saint-Simonův obdiv.

Když konečně dorazily buly a vše, co bylo zapotřebí pro abbého ze Soubise, byl vysvěcen v neděli 26. června, přesně v den svých dvacátých sedmých narozenin, kardinálem z Fürstenbergu v kostele Saint-Germain-des-Prés za asistence biskupů-vévodů z Laonu a z Langres, obou z rodu Clermont, v přítomnosti nejpočetnější a nejvznešenější společnosti.[5] Nebylo krásnějších tváří, každá na svůj věk, než byla tvář světitele a svěcence; tváře obou asistentů jim odpovídaly; nejkrásnější a nejlépe vystrojené dámy tam tvořily průvod Amorovi, který řídil slavnost s Grácemi, Hrami a Smíchy; a to z ní učinilo slavnost nejvznešenější, nejskvělejší, nejoslnivější a nejgalantnější, jakou bylo možno vidět.

Než opustím soukromé záležitosti, je třeba říci, že první štolba nedávno provdal svou dceru za Vassého, jehož matka, druhá dcera maršála z Humières, se znovu provdala za Survilla, mladšího syna z rodu Hautefort, a její rodina ji pak dlouho nechtěla vidět; a Torcy také provdal svou druhou sestru za Renela, jehož otec padl jako generální polní mistr jízdy a který byl z rodu Clermont-Gallerande; nejstarší sestra této dívky se už před dlouhou dobou provdala za Bouzolse.

Současně zemřeli dva muži neobyčejné ctnosti. Le Bailleul, který se už dávno uchýlil do Saint-Victor k životu ve velké zbožnosti, když byl nejstarším z prezidentů parlamentu (à mortier), postoupil svůj úřad, který dlouho vykonával s velkou poctivostí, svému synovi. Byl synem superintendanta financí a bratrem matky markýze z Huxelles a matky Saint-Germain-Beaupréovy. Byl to muž, který se prezidentovi à mortier ničím nepodobal; byl totiž mírný, skromný a zcela na svém místě. Kromě toho ochotný a vlídný, pokud mu to spravedlnost dovolovala. Proto byl milován a vážen natolik, že ačkoli ho už nikdo nepotřeboval a u něho se nehrálo ani nehodovalo, byl v Saint-Victor nesmírně navštěvován, a to množstvím významných lidí, přestože z tohoto ústraní skoro nevycházel. Také po něm velmi truchlili; navštěvoval jsem ho dost často, protože vždy patřil k nejbližším přátelům mého otce. Tím druhým byl dobrák Bartillat,[6] muž nízkého původu, který se v úřadu strážce královské pokladny proslavil věrností, přesností, nezištností, střídmostí a dobrotou. Proto také zůstal chudý. Král, který ho měl rád, ho chtěl čas od času vidět a vždy k němu byl vlídný. Býval pokladníkem královny matky a vždy jsem ho viděl vlídně přijímaného tím nejpřednějším, co bylo u dvora. Bylo mu skoro devadesát let a zanechal syna, jehož měl radost vidět stejně oslavovaného ve válečném řemesle, v němž se stal generálporučíkem s guvernérstvím, jako byl on sám ve finančním.

5. *Vysvětlivka:* Armand Gaston Maxmilián z Rohanu (1674–1749), syn princezny ze Soubise, pozdější biskup štrasburský a kardinál; zvolen koadjutorem štrasburského biskupa (kardinála z Fürstenbergu) 28. února 1701. Biskupem z Langres byl François-Louis de Clermont-Tonnerre (viz kap. IX). 26. června 1701 byla skutečně neděle.

6. *Vysvětlivka:* Podle Boislislovy edice zemřeli prezident Le Bailleul 10.–11. července a Étienne Jehannot de Bartillat 11. července 1701 (ve věku asi 91 let); markýz z Rochefortu (Ludvík Petr Armand z Aloigny) 21. července a vévodkyně z Ventadour (Marie Františka z La Guiche) 22.–23. července 1701.

Maršálka z Rochefortu ztratila také svého jediného syna, který nebyl ženatý a který v rozpuku mládí měl díky prostopášnostem osmdesát let. Byl Monseigneurovým meninem; svého času jsme viděli, že to nic neznamenalo.

Maršálka z Duras ztratila matku, starou vévodkyni z Ventadour, rozenou z La Guiche, kterou bylo v paláci Duras, kde bydlela, vidět už jen málo a která už dlouho žila na svém panství v Dolní Normandii jako veliká dáma, jíž byla a jíž uměla být.

Chamillart konečně nemohl stačit zároveň na práci ve financích i ve vojenství, neboť válka, do níž se vstupovalo, jednu i druhou velmi značně zvyšovala; měl však potíže krále přemluvit, protože král neměl rád nové tváře. Aby dosáhl úlevy, udělal z toho finanční operaci, která králi vynesla milion padesát tisíc liber hotových peněz. Za tím účelem se vytvořily dva nové úřady, nazvané ředitelé financí,[7] které zaplatily každý osm set tisíc liber a měly osmdesát tisíc liber ročního důchodu, a byly dány dvěma velmi nepodobným osobnostem, Armenonvillovi a Rouillému.

První, který dal jen čtyři sta tisíc liber, protože se zrušil jeho úřad finančního intendanta, který ho stál právě tolik, byl muž lehký, vlídný, uctivý, i když familiérní, vždy otevřený, vždy přístupný, na němž bylo vidět, že ho trápí, když musí odmítnout, a že je šťasten, když může vyhovět, měl rád svět, okázalý život a zvláště dobrou společnost, které u něho bývalo vždy mnoho. Byl o mnoho let mladším bratrem manželky státního ministra Le Peletiera, který ho učinil finančním intendantem, když byl generálním kontrolorem. Kromě tohoto přístupu a veřejné přízně ho u paní z Maintenon podporoval Saint-Sulpice kvůli představenému všech jeho seminářů, který byl synem Le Peletiera, ministra, a u krále měl vliv jezuitů díky svému bratru, otci Fleuriauovi, který jezuitou byl.

Rouillé, generální prokurátor účetní komory, který tento úřad přenechal svému švagrovi Bouvardovi de Fourqueux, vnukovi prvního lékaře Ludvíka XIII., byl hrubý neotesanec, bručoun, plný nálad, který, aniž chtěl být drzý, jednal tak, jak jednají drzouni, tvrdý, nesnesitelně nepřístupný, jemuž nejsušší odmítnutí nic nestála a u něhož nikdo nevěděl, jak se k němu dostat ani jak s ním jednat; ostatně dobrá hlava, pracovitý, učený a schopný, který se však rozveselil jen s děvčaty a u džbánů, k nimž připouštěl jen malý počet obskurních důvěrníků. Pan z Noailles, který měl při vší své zbožnosti potají, pod sto zámky, tentýž vkus, byl jeho důvěrným přítelem a toto spojení vytvořila prostopášnost. Pěstoval pečlivě vše, co zavánělo ministerstvem, zvláště finančním, a on, nebo spíše jeho žena, která měla víc ducha a opravdové obratnosti než on, měli stále co dělat s těmi, kdo se tím zabývali. Nebyli ještě bohatí; jejich dcera, paní z Guiche,[8] umírala hlady; u paní z Maintenon si počínali tak dobře, že král nařídil Pontchartrainovi, a pak Cha-

7. *Vysvětlivka:* Úřady ředitelů financí byly zřízeny v červnu 1701. Joseph Jean-Baptiste Fleuriau d'Armenonville (1661–1728), pozdější strážce pečetí; Hilaire Rouillé du Coudray (1651–1729).
8. *Vysvětlivka:* Zájmeno „jejich" se vztahuje k manželům z Noailles: jejich dcera Marie Kristina z Noailles byla provdána za Antonína z Grammontu, vévodu z Guiche.

millartovi, když ho ve financích vystřídal, aby ve prospěch matky a dcery vyřizovali všechny obchody, které předloží, a aby jim jich obstarali, kolik jen budou moci, a je neuvěřitelné, co z toho vytěžily. Pro pana z Noailles tedy bylo mistrovským tahem, vedeným zájmem i přátelstvím, dostat Rouillého na toto místo, a to mu zjednalo ochranu paní z Maintenon. Úkolem obou ředitelů bylo přednášet ve finanční radě všechny zprávy, jimiž byl pověřen generální kontrolor, poté co mu je přednesli v soukromí, takže ho to zbavilo zkoumání a přednášení nesmírného množství záležitostí, a pracovat s ním. Úřad finančního intendanta, který za nic dostal Breteuil, státní rada, byl zrušen, přičemž mu však dali padesát tisíc tolarů; přesto z toho byl velmi rozladěn. Zůstali tak jen čtyři, kteří se z pomocníků generálního kontrolora, jimiž byli, stali pomocníky ředitelů, k nimž museli nosit svou aktovku, z čehož Caumartin div nevzteky nepukl, on, který doufal, že se po Pontchartrainovi stane generálním kontrolorem, a který byl pod ním jediným pánem financí; ale dobrým stolem, dobrou společností a hraním si na velkého pána se dostal do stavu, kdy se bez svého úřadu nemohl obejít, takže musel ten kalich vypít. Le Peletier de Souzy dostal na vybranou jedno ze dvou míst ředitele se zrušením svého úřadu finančního intendanta, ale jako moudrý muž, který byl státním radou a stal se jakýmsi ministrem druhého řádu díky svému místu generálního ředitele opevnění, jež mu umožňovalo pracovat jednou týdně s králem mezi čtyřma očima a dávalo mu byt ve Versailles a při každém pobytu v Marly, s výsadou nenosit už plášť, ale jen límec a hůl, dal přednost tomu vzdát se úřadu finančního intendanta a dát ho svému synovi, který byl tímto začátkem ve dvaceti pěti letech na cestě ke všemu, jak se mu později skutečně stalo.

Španělský král, který se chystal na cestu do Aragonie a Katalánie, aby tam složil a přijal přísahy obvyklé při nastoupení na španělský trůn, přijal slavnostně řetěz řádu Zlatého rouna z rukou vévody z Monteleonu, nejstaršího rytíře tohoto řádu, který se tehdy ve Španělsku nacházel, a hned do něho jmenoval pana vévodu z Berry a pana vévodu z Orléans, jimž jej krátce nato předal král z pověření krále, svého vnuka.

Obřad se konal při mši, stejným způsobem a ve stejné chvíli, kdy nově vysvěcení biskupové skládají králi svou přísahu věrnosti.

Torcy tam vykonával funkci kancléře Rouna. Protože ve Francii nebyl žádný rytíř tohoto řádu, nebyli ani kmotři, a velký slavnostní šat, který patří řádu, a ne rytířům, zůstal ve Flandrech, a ve Španělsku, kde se přijímalo, se nenosil; nosil se pak řetěz na obyčejném šatu, a proto jej oba princové stejně tak přijali z rukou krále.

Pan z Harcourtu, trochu zotavený, ale neschopný snést jakoukoli námahu či práci, dosáhl svého odvolání. Marsin,[9] který sloužil pod maršálem Catinatem a byl v Itálii, byl vybrán, aby ho vystřídal ve stejné funkci.

Byl to velmi malý muž, živý, čilý, ctižádostivý, podlézavě a bez konce poklonkující, stejně tak žvanivý, a přitom zbožný, a tím se zalíbil Charostovi, s nímž hodně sloužil ve Flandrech, stal se jeho přítelem a skrze něho se zalíbil panu z Cambrai a vévodům z Chevreuse a z Beauvilliers. Neměl nedostatek ani ducha, ani obratnosti, byl přes ten vodopád slov dobrou společností a ve vojsku se stýkal s tou nejlepší, a vždy byl zadobře s generálem, pod nímž sloužil. To vše způsobilo, že byl vybrán pro toto vyslanectví, které hodně přesahovalo jeho schopnosti i jeho vystupování. Byl chudý a byl synem toho Marsina, o němž se tolik mluvilo ve straně pana Prince a jemuž jeho vojenské zásluhy a jeho lavírování mezi různými frakcemi vynesly nakonec Podvazek od Karla II., k všeobecnému pohoršení, protože to byl Lutyšan velmi nízkého původu. Roku 1658 velel španělské armádě v Nizozemí a císař ho také učinil říšským hrabětem. Měl guvernérství a postavení, díky nimž se oženil s jednou Balzac-Entragues, sestřenicí markýzy z Verneuil, která se stala dědičkou; ale její syn, o němž mluvím, nebyl o nic bohatší — byl to ostatně rozhazovač s děravou kapsou. Podal králi dosti obšírně zprávu o vojenských záležitostech v Itálii. Dostal tytéž platy a peněžní požitky jako Harcourt; král dokonce chtěl, aby měl ve všem stejnou výpravu a domácnost, řekl mu, aby je objednal, a všechno zaplatil. Marsin by to ostatně sám uhradit nemohl. Znal jsem ho dobře z vojska i od dvora a často ke mně chodil; Charost, který patřil k mým důvěrným přátelům, nás také sblížil, a Marsin si to sblížení velmi přál a pečlivě je pěstoval kvůli mému přátelství, tak důvěrnému, s vévody z Beauvilliers a z Chevreuse, které už nebylo nikomu neznámé, ale ještě se nevědělo, jak důvěrné už bylo a jaká důvěra z jejich strany začínala vznikat.

Jakmile byla Marsinova výbava hotova — a byla brzy, protože platil král —, poslali ho na cestu tím rychleji, že se tehdy Portugalsko připojilo ke Španělsku a pan Savojský podepsal smlouvu o sňatku své dcery se španělským králem a smlouvu o spojení svých vojsk s našimi a se španělskými v Itálii, jimž měl vrchně velet, s Catinatem pod sebou pro naše vojska a s Vaudemontem pro španělská.[10]

Uvědomuji si, že když jsem mluvil o Zlatém rounu pana vévody z Berry a pana vévody z Orléans, zapomněl jsem na jednu důležitou věc. Závěť španělského krále ve prospěch potomstva královny, jeho sestry, manželky krále, nepovolávala v případě jeho vymření potomstvo královny, jeho tety, matky krále, ale naopak pana Savoj-

9. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Saint-Simon píše jednou Marchin, jindy Marsin; u tohoto jména jsme se drželi obvykle užívané podoby. *Vysvětlivka:* Ferdinand de Marsin (1656–1706), velvyslanec ve Španělsku 1701–1702, maršál Francie od roku 1703, smrtelně raněn u Turína 1706. Jeho otec Jean-Gaspard-Ferdinand de Marchin (1601–1673) obdržel Podvazek od Karla II. v exilu roku 1658.

10. *Vysvětlivka:* Marie Luisa Gabriela Savojská (1688–1714) byla s Filipem V. oddána v zastoupení v září 1701; osobní sňatek následoval v listopadu 1701 ve Figueres.

ského a jeho potomstvo, vzdálenější než potomstvo královny matky. Monsieur a pan vévoda z Orléans proto podali protesty proti tomuto druhému ustanovení a Louville je kolem této doby dal zapsat v Radě Kastilie.[11]

To bylo příčinou, proč si pan vévoda z Orléans přál dostat Rouno současně s panem vévodou z Berry, jakožto ten, kdo je po své linii, z titulu královny, své babičky, právem povolán ke španělské koruně v případě vymření celé linie zesnulé královny, manželky krále. Vraťme se nyní do Itálie.

Abychom dobře porozuměli tomu, co se tam dělo už tehdy, a všemu, co se stalo potom, je třeba vyložit pružiny a pletichy, které se od jednoho k druhému rozšířily v dalším průběhu daleko za tyto hranice a přivedly stát na dva prsty od záhuby. Je třeba připomenout, co bylo řečeno o Chamillartově kariéře a povaze, a dodat, že nikdy žádný ministr nepronikl tak daleko — ne do králova rozumu vážností k jeho schopnostem, ale do jeho srdce zálibou, kterou k němu pojal už v prvních dobách kulečníku, kterou mu od té doby neustále projevoval všemi vyznamenáními, povýšeními a důvěrnostmi, jaké mu mohl dát, kterou završil oběma úřady, financí a vojenství, jimiž ho zavalil, a která rostla den ode dne díky Chamillartovým přiznáním králi, že v mnoha věcech nic neví, a díky malichernému a pyšnému potěšení, v němž se král koupal, že svého ministra ve dvou tak předních funkcích vychovává, vyučuje a vede. Paní z Maintenon k němu chovala neméně něhy, neboť tak je třeba tuto náklonnost nazvat. Jeho dokonalá závislost na ní ji okouzlovala a její přátelství k němu se králi nesmírně líbilo. Ministr v takovém postavení je všemocný: to postavení bylo zřejmé; nebylo nikoho, kdo by se mu podlézavě nevrhal k nohám. Jeho rozum, z nejkratších, byl ponechán sám sobě jeho rodinou, jak jsem ji vylíčil, a ukazoval se neschopným dobrého úsudku. Oddal se svým starým přátelům, těm, kdo ho uvedli ke dvoru, a osobám, o nichž se domníval, že mají vážnost a lesk, které zasluhují, aby s nimi zacházel šetrně.

Matignon patřil k prvním: znal jeho otce jako intendanta v Caen a jeho samého jako intendanta v Rouenu; byl jejich přítelem a, jakkoli byl Normanďan velmi zištný, prokázal tomuto přátelskou službu tím, že mu postoupil lenní svrchovanost nad jedním statkem, který patřil pod Torigny. To Chamillartovi natolik získalo srdce, že na to nikdy nezapomněl, že Matignon nad ním měl po celou dobu jeho ministrování veškerou moc a že z něho vytáhl miliony, on i Marsan, jeho švagr a důvěrný přítel, kterého mu představil a který si ho svým podlézáním zavázal. Proto také pan Velký, Marsanův bratr, který měl Chamillarta velmi rád, který patřil k těm, kdo ho uvedli ke kulečníku, a k němuž Chamillart choval ten nejhlubší a nejuctivější respekt, nazýval svého bratra z Marsanu veřejně rytířem z

11. *Vysvětlivka:* Závěť Karla II. povolávala po Filipovi z Anjou a jeho bratrovi vévodovi z Berry arcivévodu Karla a po něm savojský dům (potomky infantky Kateřiny Michaely, dcery Filipa II.); linii Anny Rakouské, dcery Filipa III. — tj. Monsieura a jeho potomky — pominula.

La Proustière a tvrdě se do něho pouštěl za nedůstojné, ale velmi užitečné dvoření, jímž se Chamillartovi podbízel.

K těm druhým patřil týž pan Velký a maršál z Villeroy, jejichž okázalý vzhled králova oblíbence a autorita, kterou si nad ním snadno osvojili, a ty způsoby nadřazenosti, které si u dvora přisvojovali, mu imponovaly a omamovaly ho; a byl jim tím poddajnější, že to nebylo pro peníze jako u těch dvou prvních. Skrze ně se ponenáhlu ocitl ve spojení s vévodkyní z Ventadour, důvěrnou přítelkyní — a odjakživa něčím víc — maršála z Villeroy, a tím také úzce spjatou s panem Velkým. Z toho vzešlo další spojení, které se brzy nato stalo přímým a tím nejdůvěrnějším; bylo to spojení se slečnou z Lislebonne a s její sestrou paní z Espinoy,[12] které spolu byly jedno srdce, jedna duše a jeden duch. Ta druhá byla osoba mírná, krásná, která měla ducha jen tolik, kolik potřebovala, aby dosáhla svých cílů, ale ten měla v nejvyšší míře a nikdy nedělala nic než s nějakým záměrem; jinak byla od přírody dobrá, ochotná a zdvořilá. Ta první měla všechen rozum, všechen úsudek a všechny druhy záměrů, jaké jsou jen možné; byla k tomu vychována svou matkou a vedena rytířem Lotrinským, s nímž byla tak dávno a tak úzce spjata, že je měli za tajně sezdané. Na více než jednom místě těchto Pamětí bylo vidět, jaký muž byl ten Lotrinčan, který by za časů Guisů mezi nimi zaujímal významné místo. Slečna z Lislebonne mu v ničem nezadala, a pod chladným, netečným, líným, nedbalým, v nitru pohrdavým zevnějškem hořela nejrozsáhlejší ctižádostí s nezměrnou pýchou, kterou však skrývala pod vybranou zdvořilostí a kterou nechávala propuknout jen ve vhodnou chvíli.

Na těch dvou sestrách spočívaly oči celého dvora. Nepořádek v záležitostech a v chování jejich otce, bratra zesnulého vévody z Elbeufu, jim natolik rozvrátil domácnost, že velmi často neměly doma co k obědu. Pan z Louvois jim šlechetně dával peníze, které je nouze nutila přijímat. Tatáž nouze je přiměla dvořit se paní princezně de Conti, od níž se Monseigneur tehdy nehnul; ta se tím cítila poctěna, velmi je k sobě přitáhla, u dvora jim dala byt a stravu, zahrnula je dary a obstarala jim všechny příjemnosti, jaké mohla, a všechny tři je dovedly dobře využít a zhodnotit. Monseigneur si všechny tři oblíbil, pak jim začal důvěřovat; už se od dvora nehnuly, jako Monseigneurova společnost jezdily na všechny pobyty do Marly a dostávaly všemožná vyznamenání. Matka, stará a slušně stažená z toho všeho, přesto zdálky držela kormidlo a jen zřídka přicházela navštívit Monseigneura, pro něhož to byl svátek. Každé ráno chodil pít čokoládu ke slečně z Lislebonne. Tam padaly rozhodující rány; byla to v tu hodinu svatyně, kam nepronikl nikdo kromě paní z Espinoy. Obě byly důvěrnicemi jeho nitra i jeho náklonnosti ke slečně Choinové, kterou je ani nenapadlo opustit, když byla vyhnána ode dvora, a nad níž měly neomezenou moc.

12. *Vysvětlivka:* Slečna z Lislebonne (Béatrix Hiéronyme Lotrinská, 1662–1738, pozdější abatyše v Remiremontu) a paní z Espinoy (Alžběta Lotrinská, 1664–1748), dcery prince z Lillebonne (bratra vévody z Elbeufu) a Anny Lotrinské, levobočné dcery Karla IV. Lotrinského.

V Meudonu byly královnami: celý Monseigneurův dvůr se jim dvořil skoro se stejnou úctou jako jemu; jeho kočáry a jeho soukromé služebnictvo byly k jejich službám. Slečna z Lislebonne nikdy neoslovila du Monta „pane", ačkoli to byl Monseigneurův důvěrný štolba pro jeho zábavy, výdaje i kočáry, a volala ho z jednoho konce pokoje na druhý v Meudonu, kde byl Monseigneur i celý jeho dvůr, aby mu dala rozkazy, jako by to udělala svému vlastnímu štolbovi; a ten, s nímž v Meudonu počítal každý až po prince krve, přibíhal a poslouchal s úctou větší, než jakou projevoval Monseigneurovi, k němuž se choval volněji; a Monseigneurova a slečny Choinové soukromá setkání, tak dlouho tajná, měla v těch prvních dobách za třetí osobu jen tyto dvě sestry. Nikdo tedy nepochyboval, že po královně smrti budou vládnout; i sám král s nimi jednal s nejzřetelnějším vyznamenáním a vážností, a paní z Maintenon s nimi velmi opatrně zacházela.

Obratnějšího muže než Chamillarta by tento lesk oslnil. Maršál z Villeroy, tak spjatý s panem Velkým a ještě důvěrněji, pokud to bylo možné, s rytířem Lotrinským, byl s nimi v nejlepších vztazích. Byly rády, že skrze něho mohou Chamillarta podřídit své vládě, a on si velmi přál, aby se na ně mohl spolehnout, tím spíš, že byly spolehlivé. Všichni měli své důvody: Chamillartovy jsou vidět z věcí, které byly právě vyloženy; důvody obou sester byly kromě Chamillartovy přízně sloužit skrze něho Vaudemontovi, bratrovi jejich matky,[13] v neustálých stycích, které jim válka v Itálii měla přinést. Maršál z Villeroy tedy, jim zcela oddaný, uzavřel toto spojení s Chamillartem a — což bylo totéž, jako nutný následek — spojení s Vaudemontem, s nímž se Villeroy kdysi stýkal u dvora; Villeroy si tehdy dělal čest a otázku módního a galantního tónu z toho, že se pyšnil jeho přátelstvím, pyšnil se jím i nadále navzdory vzdálenosti, jež je dělila v náklonnostech i v místě, a v tomto rozmaru ho udržovaly Vaudemontovy neteře, které, vzhledem k přízni a úřadům, v nichž byl Villeroy, v něm právem viděly člověka, jenž může být jejich strýci velmi užitečný.

O panu z Vendôme, který v této klice zaujímal tak významné místo, budu mluvit v pravý čas; a klika to byla tím nebezpečnější, že si jí maršál ani Chamillart, skoro stejně krátkozrací jeden jako druhý, nikdy nevšimli. Tato spojení byla uzavřena už před smrtí španělského krále; tato událost je jen utužila a vtáhla do nich Vaudemonta z dálky, kde byl, a ten na místě, které zastával, brzy dovedl sekundovat svým neteřím a pod jejich vedením do nich vstoupit přímo nutnou výměnou dopisů a záležitostí s francouzským ministrem, který s veškerou důvěrou a přízní krále nakládal se vším, co se týkalo války a financí. Tolik o dvoře; a teď o Itálii: Vaudemont, levoboček onoho Karla IV., vévody lotrinského, tak známého tou spletí věrolomností, jež ho učinily nenáviděným všemi mocnostmi, jež mu způsobily tak bídný a tak tulácký život, jež ho připravily o země a vynesly mu vězení ve Španělsku, byl, s

13. *Vysvětlivka:* Karel Jindřich Lotrinský, kníže z Vaudémontu (1649–1723), levobočný syn Karla IV. Lotrinského, guvernér Milánska od roku 1698; Anna Lotrinská, paní z Lillebonne, byla jeho sestrou.

větší rozvahou, opatrností a úsudkem, velmi důstojným synem takového otce. Mluvil jsem o něm výše dost na to, abych ho představil; zde jde jen o to sledovat ho v onom vysokém úřadu guvernéra a generálního kapitána Milánska, za který vděčil důvěrnému přátelství krále Viléma a skrze něho naléhavému úsilí, které o to císař ve Španělsku vyvinul. S takovým závazkem celého svého života, získaným nejnestydatějšími řečmi o králi, pro něž byl vyhnán z Říma, jak jsem vyprávěl, a jako levobočný syn a bratr dvou panovníků, které Francie po celý jejich život připravovala o jejich země, sotva mohl změnit své smýšlení. Aby si udržel tento vysoký a tak výnosný úřad, on, syn štěstěny, bez majetku, bez postavení, bez zajištění kromě toho, co mu dávala ona, podřídil se rozkazům ze Španělska a dal provolat Filipa V. vévodou milánským se všemi ohledy, které do toho uměl vložit, aby si tím zjednal vděk, jejž potřeboval ke svému udržení a ke své vážnosti v úřadu; a v tom mu podivuhodně pomáhalo umění a přátelé jeho neteří, Lotrinčané, Villeroy, dámy, Monseigneur a Chamillart, kteří krále tak pro něho zapálili, že si už nevzpomněl na nic z toho, co se až dosud stalo, a vtloukl si do hlavy myšlenku, že jeho vnuk, král, vděčí za Milánsko Vaudemontovi.

Takto ukotven nezanedbal, jak jsem už poznamenal, nic, aby si připoutal Tessého jako důvěrníka, kterého mu náš dvůr posílal, aby s ním koordinoval vše, co se týkalo vojenských věcí, a jemuž poctami a zdánlivou důvěrou zamotal hlavu. Tessé, krátký duchem, rozhledem, rozumem, nikoli však ctižádostí, který jako dobrý dvořan dobře věděl o Vaudemontových oporách u našeho dvora a byl jím zaujat do té míry, do jaké byl ve všem, hledal jen, jak se mu zalíbit a jak mu sloužit, aby si v Itálii zjednal vážnost a udělal tam velký skok ve své kariéře díky Vaudemontovým přátelům u dvora; a Vaudemont, jistý si jím, by ho byl měl raději než kohokoli jiného jako velitele naší armády.

Byla by to vskutku rychlá kariéra pro jednoho a všechna pohodlnost pro druhého, který by ho vodil jako dítě s páskou přes oči. Louvois, jehož donašečem prý byl, jak se Tessému hodně vyčítalo, a k němuž se otrocky připoutal, ho rychle vynesl nahoru a dal ho roku 1688 jmenovat rytířem řádu Svatého Ducha, ačkoli byl mladý a teprve polním maršálem. Věděl, co znamená ochrana ministrů a lidí ve velkém vlivu, a dovedl se jim podřídit s nízkou ohebností. Velmi se tedy dvořil Chamillartovi, který mu kvůli lesku, jímž ho ozdobily savojský mír a sňatek paní vévodkyně z Bourgogne, a kvůli přístupu, který mu dával jeho úřad, odpovídal natolik, že Tessé mohl doufat ve všechno.

Nebylo tedy divu, že se zoufalstvím viděl, jak do Itálie přijíždí pán, ať mu byl sebevíc zavázán za turínskou smlouvu, za svůj úřad, který z ní vzešel, a za vše výhodné, co pro něho z ní vyplynulo; a že se rozhodl se ho zbavit, aby se ho pokusil nahradit, tím, že mu bude dělat všechny možné schválnosti, aby ho zdiskreditoval a zmařil všechny jeho podniky. Byl v tom tím víc povzbuzen, že cítil, že má co dělat s mužem, který neměl jinou oporu ani obratnost než své schopnosti a jehož ctnost a

prostota byly zcela vzdáleny jakékoli intrice a jakémukoli lavírování, jímž by se udržel; muž nízkého původu, ze zcela nové úřednické šlechty, který, ač měl mnoho ducha, moudrosti, rozhledu a vědění, byl ve velení málo příjemný, protože byl suchý, přísný, strohý, protože dbal přesně na kázeň, protože se málo sděloval a protože, sám nezištný, bděl nad dobrým pořádkem, aniž se koho bál; jinak ani děvčata, ani víno, ani hra, a tedy nebylo snadné ho něčím dostat. Vaudemont brzy zpozoroval Tessého rozmrzelost a lichotil mu, jak jen mohl, aniž se kompromitoval před Catinatem, kterého přijal se všemi poctami a všemi představitelnými laskavostmi, ale který toho na něho věděl příliš a jehož se z jiných důvodů než Tessé toužil zbavit neméně než on.

Princ Evžen velel císařově armádě v Itálii a dvěma prvními generály po něm byli podle válečné hodnosti jediný syn Vaudemontův a Commercy, syn jeho sestry, paní z Lislebonne. Nejmenší úvaha by byla vedla k tomu, bedlivě sledovat otcovo počínání, a nejmenší soustavná pozornost by byla brzy odhalila, jaké je a jak víc než podezřelé. Catinat je brzy prohlédl. Nikdy s ním nemohl nic rozhodnout, aniž by o tom byl nepřítel okamžitě zpraven, takže nikdy nevyšel žádný oddíl, aniž by narazil na nepřátelský dvojnásobně silnější, a to tak, že to bylo až hrubě zjevné.

Catinat si na to často stěžoval; psal o tom ke dvoru, ale neodvažoval se vyvodit závěr. Nikdo ho tam nepodporoval a Vaudemont tam měl všechno na své straně.

Získával si naše generály zdvořilostí, nádherou a hlavně hojným zásobováním; všechno užitečné, všechno příjemné přicházelo z jeho strany; všechno suché, všechna přesnost přicházela od maršála. Netřeba se ptát, kdo z těch dvou měl vůli a srdce lidí. Vaudemontův stav, kdy se nemohl udržet na nohou ani se skoro udržet na koni, a záminky, že musí být v Miláně nebo jinde, aby vydával rozkazy, ho zbavovaly mnoha nepříjemných situací tváří v tvář tak prozíravému generálovi, jako byl Catinat, a skrze spolehlivé podřízené z jeho vojsk letěly zprávy ke Commercymu a k Vaudemontovu synovi. Při takových krutých poutech Tessé, který, byť ke své velké lítosti v jedné řadě s generálporučíky, měl přesto ve vojsku velmi výsadní postavení a který hned od Catinatova příjezdu proti němu zlomil kopí, podněcoval stížnosti na všechny nezdary, které nepřestávaly, a obratně podporován Vaudemontem obracel všechno proti němu a psal ke dvoru vše, o čem se domníval, že mu může nejvíc uškodit. Vaudemont ve shodě s ním psal jen v náznacích jako skromný člověk, který opatrně ohledává půdu, který šetří generála, o němž by si přál, aby nebyl v neprávu, a který tím dává tušit stokrát víc; a počínal si v tom tak střídmě a obratně, že si vysloužil výčitky, po nichž toužil, aby se mohl vyjádřit podrobněji a získat větší důvěru. Při tolika a takových překážkách bylo pro Catinata všechno nemožné; dobře viděl, co je třeba dělat, a nemohl dosáhnout ničeho.

Těmito krásnými pletichami dali císařským, zpočátku velmi slabým a velmi vzdáleným, čas zesílit, postupovat pomalu kupředu a přejít všechny řeky bez překážky, přiblížit se k nám, a zpraveni o všem, jak do puntíku byli, přitáhnout 9.

července a napadnout Saint-Frémonta, ubytovaného v Carpi mezi Adiží a Pádem s pěti jezdeckými a dragounskými pluky.[14]

Princ Evžen tam přivedl pěchotu, děla a trojnásobek jízdy, aniž se o tom kdo sebeméně dozvěděl, a nečekaně vpadl na tento tábor.

Tessé, který nebyl daleko, přispěchal s několika dragouny za hlukem.

Princ Evžen, který počítal, že to vezme útokem, narazil na odpor, s nímž nepočítal a který byl krásný a dlouhý; ale nakonec bylo nutno ustoupit přesile a stáhnout se. Stalo se to v tak dobrém pořádku, že ústup nebyl znepokojován. Ztratili jsme tam mnoho lidí, a to i lidí významných: nejmladšího syna vévody z Chevreuse, plukovníka dragounů, a du Cambouta, brigádního generála dragounů, příbuzného vévody z Coislinu, dobrého důstojníka a velmi čestného muže. Takový byl náš začátek v Itálii, z něhož byla celá vina přičítána Catinatovi, v čemž se Vaudemont, jen tak mimochodem se toho dotýkaje, a Tessé plným kalamářem nešetřili.[15]

Král, rozmrzelý z těchto nepříznivých počátků a neustále popouzený proti skromnému generálovi bez obhájců, vzkázal maršálovi z Villeroy, který byl na Mosele, aby hned po obdržení kurýra odjel, aniž komu co řekne, a přijel si pro jeho rozkazy; takže přijel do Marly, kde si všichni při pohledu na něj protírali oči a nemohli uvěřit, že je to on. Byl nějakou dobu s králem u paní z Maintenon, pak tam přišel Chamillart, a když král vyšel, následován maršálem z Villeroy, aby se posadil ke stolu, vědělo se, že půjde velet italské armádě.[16] Nikdy by ho nikdo neměl za toho, kdo napraví Catinatovy chyby. Překvapení bylo tedy úplné, a ačkoli tato volba nebyla příliš schvalována, dvořanský duch se vylil v poklonách a chvalořečech. Na konci večeře přišel pan z Duras, který měl službu, jako obvykle se postavit za krále. Za okamžik oznámil šum, který se strhl v salonu, maršála z Villeroy, který šel něco sníst a vracel se, aby viděl krále vstávat od stolu. Přišel tedy k panu z Duras v té okázalosti, v níž se před očima všech koupal. Maršál z Duras, který ho neměl rád a málo si ho vážil a který se nepřemáhal ani kvůli králi, chvíli poslouchá bzukot potlesku, pak se prudce obrátí k maršálovi z Villeroy, vezme ho za paži a řekne mu nahlas: „Pane maršále, všichni vám blahopřejí, že jedete do Itálie; já počkám s blahopřáním až na váš návrat," dá se do smíchu a podívá se na společnost. Villeroy zůstal zdrcen, aniž pronesl jediné slovo, a všichni se usmáli a sklopili oči. Král ani nehnul brvou.

Papež, jemuž císařská vojska v Itálii velmi svazovala ruce, se neodvážil přijmout každoroční hold za Neapolské království, který se konetábl Colonna chystal jako ob-

14. *Vysvětlivka:* Bitva u Carpi, v noci z 8. na 9. července 1701 — první významné střetnutí války o španělské dědictví v Itálii.
15. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Výtahy z Tessého dopisů Chamillartovi proti Catinatovi najde čtenář v díle *Mémoires militaires relatifs à la succession d'Espagne*, sv. I, s. 591 a násl. Toto dílo je součástí sbírky *Documents inédits relatifs à l'histoire de France*.
16. *Vysvětlivka:* Villeroy byl jmenován velitelem italské armády počátkem srpna 1701; Catinat mu byl podřízen.

vykle vykonat jako mimořádný vyslanec Španělska pro tento úkon; ale na stížnosti, které mu byly v té věci vzneseny, dal v Neapoli a po celém království oznámit, že ačkoli má důvody odložit přijetí tohoto holdu, skutečně uznává Filipa V. za krále neapolského, že přikazuje všem poddaným království, a zvláště duchovním, aby ho poslouchali a byli mu věrni; a na jmenování španělského krále bez potíží udělil obročí Neapolského království, k velké nevoli císaře, který měl navíc tu bolest, že tam viděl ztroskotat hned v zárodku vzpouru, která byla dosti dobře připravena.[17]

17. *Vysvětlivka:* Hold neapolských králů papeži jako lennímu pánovi (tzv. *chinea*, odevzdání bílé klisny s peněžním poplatkem) vykonával každoročně o svátku sv. Petra a Pavla španělský vyslanec. Papežem byl Klement XI. Zmíněnou vzpourou je tzv. Macchiovo spiknutí v Neapoli (září 1701).

Kapitola jedenáctá

Paní vévodkyně z Bourgogne, která si svými lichotkami, veselostí, poddajností a neustálou snahou zalíbit se králi a paní z Maintenon, již vždy nazývala svou tetou, zcela získala jejich srdce a osvojila si důvěrnost, která je bavila, dostala začátkem srpna, když se právě mělo jet do Marly, silnou horečku, protože se neprozřetelně vykoupala v řece, když předtím snědla mnoho ovoce. Král, jehož přátelství nesahalo až k tomu, aby se nějak omezoval, nechtěl ani odložit svou cestu, ani ji nechat ve Versailles. Nemoc se zhoršila natolik, že byla na pokraji smrti. Zpovídala se dvakrát, neboť se jí během osmi dnů nemoc nebezpečně vrátila. Král, paní z Maintenon a monseigneur vévoda z Bourgogne byli zoufalí a neustále u ní. Nakonec se vrátila k životu díky dávidlům, pouštění žilou a jiným lékům. Král se chtěl vrátit do Versailles v době, kterou si předsevzal, a lékaři paní z Maintenon ho jen s největšími obtížemi zdrželi ještě o osm dní, po nichž se muselo odjet. Paní vévodkyně z Bourgogne byla dlouho tak slabá, že odpoledne ležela v posteli a její dámy a několik vyvolených tam hrály hru, aby ji bavily. Brzy se tam vloudily jiné, a hned nato všechny, které měly peníze, aby zvýšily sázky. Ale žádný muž tam nevkročil kromě těch, kdo měli velké vstupy,[1] a to s králem, který tam chodil ráno a odpoledne během této hry, když odcházel na hon nebo na procházku či se z nich vracel.

Pan z Lauzunu, jemuž byly velké vstupy vráceny po jeho návratu, když přivezl anglickou královnu, a který je tehdy jako jediný měl bez úřadu, jenž je dává, šel jednoho dne za králem k paní vévodkyni z Bourgogne. Jeden nezkušený a velmi ztřeštěný dveřník ho zatáhl za rukáv a řekl mu, aby odešel.

Krev mu vstoupila do tváře, ale protože si nebyl králem jist, neodpověděl nic a odešel. Vévoda z Noailles, který měl náhodou ten den hůl,[2] si toho všiml první a řekl to králi, který se tomu zlomyslně jen zasmál a měl ještě čas pobavit se pohledem na Lauzuna, jak vychází ze dveří. Král si zlomyslnosti dovoloval jen zřídka, ale byli lidé, vůči nimž jim podléhal, a pan z Lauzunu, jehož se od jeho návratu vždy bál a

1. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Velkými vstupy (*grandes entrées*) se nazývali páni, kteří měli právo vstoupit ke králi, jakmile se probudil, a být přítomni jeho toaletě. Velký komoří, první šlechtici královské komnaty a vůbec úředníci náležející ke královské komnatě a šatně měli velké vstupy ze svého práva; ostatní páni k tomu potřebovali zvláštní patent.
2. *Vysvětlivka:* „Mít hůl" — konat službu jako kapitán tělesné gardy, který jako odznak služby nosil hůl a stál nejblíže králi.

nikdy ho neměl rád, byl jedním z nich. Vévodkyně du Lude, která se to dozvěděla, se velmi rozrušila.

Velmi se bála Lauzuna, jako všichni, ale ještě víc se bála služebnictva, takže místo aby dveřníka suspendovala, spokojila se tím, že ho druhý den ráno poslala poprosit Lauzuna o prominutí jeho hlouposti; a ten se nad tak chabým zadostiučiněním jen víc rozzlobil. Král však, spokojený, že se chvíli pobavil na jeho účet, mu druhý den při malém lever řekl kvůli té příhodě něco vlídného a odpoledne pro něho poslal, aby ho doprovodil k paní vévodkyni z Bourgogne.

Podívaná tam byla na místo plného dvora zvláštní, neboť všechny dámy tam vstupovaly a byly tam ve velkém počtu, a vyloučeni byli jen muži. U jedné strany lůžka byla hra a všechny dámy; u druhé, u čela postele, paní z Maintenon ve velkém křesle; u sloupku v nohách postele, na téže straně, naproti paní z Maintenon, král na skládací stoličce; kolem nich důvěrné a vyvolené dámy, které je bavily, sedící nebo stojící podle svého postavení, kromě paní z Heudicourt, která byla vedle krále na malém, velmi nízkém sedátku, skoro při zemi, protože se nemohla udržet na svých dlouhých starých nohách; a toto uspořádání bylo každý den stejné a přesto dost překvapovalo a pohoršovalo, takže si nikdo nemohl zvyknout na to veřejné křeslo paní z Maintenon.

Dobrák Saint-Herem zemřel ve věku přes osmdesát let u sebe v Auvergni, kam ho napadlo odjet.[3] Býval vrchním lovčím vlků a prodal tento úřad Heudicourtovi, aby mu pomohl na nohy, když maršál z Albretu roku 1666 Heudicourta oženil se svou krásnou a milovanou neteří z Pons, a sám koupil kapitanát loveckého revíru atd. ve Fontainebleau. Všichni ho měli rádi a pan z La Rochefoucauld vyčítal králi roku 1688, že ho neučinil rytířem řádu. Byl z rodu Montmorin, a král ho měl za člověka nízkého původu, protože byl švagrem Courtina, státního rady, s nímž si ho král spletl. Měli za ženy dvě sestry. Král, ačkoli byl o jeho původu poučen, ho přesto rytířem řádu neučinil, i když jich od té doby jmenoval několik.

Tato paní ze Saint-Herem byla co do zevnějšku nejpodivnějším tvorem na světě a co do způsobů tím nejzvláštnějším. Jednou si opařila stehno uprostřed Seiny nedaleko Fontainebleau, kde se koupala; voda se jí zdála příliš studená, chtěla ji ohřát, a za tím účelem dala na břehu svařit velké množství vody a lít ji těsně vedle sebe a nad sebe, takže se spálila tak, že musela ulehnout, než mohla ta voda vychladnout ve vodě řeky. Když hřmělo, zalezla po čtyřech pod pohovku a pak na ni dala ulehnout všechny své lidi, jednoho na druhého na hromadu, aby blesk, kdyby udeřil, vybil svou sílu na nich, než by pronikl až k ní. Svou pošetilostí zruinovala sebe i manžela,

3. *Vysvětlivka:* François-Gaspard de Montmorin, markýz ze Saint-Hérem (1621–1701), vrchní lovčí vlků od roku 1655, pak guvernér a kapitán lovů ve Fontainebleau; zemřel koncem července nebo 1. srpna 1701 na zámku Vollore v Auvergni, ve věku asi osmdesáti let. Jeho ženou byla Anne Le Gras (1624–1709).

kteří byli bohatí, a je neuvěřitelné, kolik utrácela za to, aby se jí četla evangelia nad hlavou.

Nejlepší příhodou z tisíce byla ta s jedním bláznem, který jednou po poledni, když všichni její lidé obědvali, vešel do jejího domu na náměstí Place Royale, a když ji našel samotnou v pokoji, dotíral na ni velmi zblízka. Dobrá žena, v osmnácti letech ohyzdná, ale tehdy vdova a přes osmdesát let stará, se dala do křiku, jak jen mohla. Její lidé ji nakonec uslyšeli a našli ji s vyhrnutými sukněmi v rukou toho zuřivce a bránila se, jak mohla.

Chytili ho a postavili před soud, pro nějž to byla velká švanda, stejně jako pro všechny, kdo se to dozvěděli a náramně se tím bavili. Blázen byl shledán bláznem a nic jiného z toho nebylo než ta směšnost, že tato historka přišla na veřejnost. Jejich syn měl čekatelství na úřad ve Fontainebleau. Král jim dal nějakou penzi, neboť na tom byli se svými záležitostmi velmi špatně. Ten syn byl velmi čestný muž a můj dobrý přítel. Když už mluvím o Fontainebleau, v tomto roce se zdvojila Dianina galerie, čímž vznikly krásné byty a nad nimi množství malých.

Maršálka z Luxembourgu dokončila svůj smutný a temný život na svém zámku v Ligny, kde ji pan z Luxembourgu držel skoro po celý její život jen proto, že ho obtěžovala, když z ní předtím vytěžil své štěstí ve velkém jmění i v hodnosti, jak jsem v pravý čas vyložil, i to, kým byla.[4] Skoro nikdy nepobývala v Paříži, kde jsem však jednou v životě měl to štěstí, že jsem se ocitl vedle ní na kázání. Řekli mi, kdo je, a jí, kdo jsem já, a ona se do mě hned, zatímco se čekalo na kazatele, pustila kvůli našemu sporu o přednost. Zprvu jsem se bránil s úctou a skromností, jakou dlužíme ženě, pak, když jsem viděl, jak se jí zahřívá čupřina, jsem zmlkl a nechal se hubovat, a to důkladně, aniž bych řekl slovo. Je pravda, že mi čekání na kazatele připadalo dlouhé a že se mi velmi ulevilo, když jsem ho uviděl. Paní z Luxembourgu se vzezřením, tváří i držením podobala těm tlustým ošklivým trhovkyním, které sedí v sudu s ohřívadlem pod sebou. Zacházelo se s ní velmi špatně, velmi jí pohrdali a prožila život ve smutné samotě v Ligny, kde jí manžel dával o sobě jen málo zpráv.

Také paní z Épernonu zemřela v karmelitánském klášteře ve faubourgu Saint-Jacques v pověsti vynikající svatosti.[5] Byla vnučkou a jediným pozůstatkem onoho slavného vévody z Épernonu a dcerou druhého a posledního vévody z Épernonu, generálního plukovníka pěchoty po svém otci a guvernéra Guyenne, a jeho první ženy, levobočné dcery Jindřicha IV. a markýzy z Verneuil, sestry vévody z Verneuil.

4. *Vysvětlivka:* Madeleine-Charlotte-Bonne-Thérèse de Clermont-Tonnerre (1635–1701), dědička vévodství Piney-Luxembourg, na němž se zakládal spor o přednost (viz Tom 1); zemřela 21. srpna 1701. Místo úmrtí uvádějí některé genealogie jinak (Précy-sur-Oise); v Ligny-en-Barrois byla pohřbena.

5. *Vysvětlivka:* Louise-Anne-Christine de Foix de La Valette d'Épernon (1624–1701), v Karmelu sestra Anna Marie od Ježíše, zemřela 22. srpna 1701. Jejím otcem byl Bernard, vévoda z Épernonu (1592–1661), matkou Gabriela Angelika Bourbonská (1603–1627), legitimovaná dcera Jindřicha IV. a Henriety d'Entrague, markýzy z Verneuil.

Paní z Épernonu po smrti onoho galantního vévody z Candale, svého bratra, který zemřel v rozkvětu mládí jako generální plukovník pěchoty s čekatelstvím po otci a velitel armády v Katalánii, zdědila po otci hodnost vévodkyně z Épernonu, ale zřekla se lesku tohoto velkého dědictví i nejlepších partií, které si ji chtěly vzít, aby složila sliby u karmelitek, a to ve věku, kdy už svět i vše, co v něm pro ni bylo přitažlivého, viděla a poznala. Královna, paní dauphine a paní vévodkyně z Bourgogne, když čas od času chodily ke karmelitkám, byly vždy králem upozorněny, aby se na ni zeptaly a daly ji posadit. Odpovídala skromně, že už je jen karmelitkou a že když se jí stala, zřekla se všeho, a bylo zapotřebí nejméně autority těchto princezen, aby se ona i paní de La Vallière, samy velmi nerady, posadily.

Pan z Lavardinu, generální místodržitel Bretaně, tak známý podivným velvyslanectvím, při němž ho Inocenc XI. dal do klatby, aniž kdy od něho mohl dosáhnout audience, zemřel ve věku padesáti pěti let.[6] Byl rytířem řádu. Byl to tlustý, nesmírně ošklivý muž, velmi duchaplný a velmi vzdělaný, ale nevalného počínání. Poprvé se oženil se sestrou vévody z Chevreuse, s níž měl jen paní z La Châtre. Podruhé se oženil se sestrou vévody a kardinála z Noailles a ovdověl. Zanechal po ní malou dceru a malého syna; tomu na smrtelné posteli pod trestem své kletby zakázal, aby se kdy oženil s nějakou Noaillesovou, a doporučil ho tak kardinálovi z Noailles, svému švagrovi. Uvidíme dále, že ho syn neposlechl, ale že jeho kletba se jen příliš vyplnila. Obviňovali ho, že je velmi lakomý, že je s ním těžké vyjít a že zdědil malomocenství Rostaingů, z nichž pocházela jeho matka. Říkal, že za celý život nevstal od stolu bez chuti k jídlu, a to takové, že by ještě dobře pojedl. Jeho dna, jeho ledvinové kameny a věk, v němž zemřel, nikoho nepřesvědčily, aby jeho životosprávu napodobil.

Villars, králův vyslanec ve Vídni, se objevil ve Versailles 20. srpna a podal zprávu o všem úsilí, které císař vynakládal na válku. Zanechal jako předsedu dvorské válečné rady, na místě slavného hraběte ze Starhembergu, který bránil Vídeň, — což je nejvyšší a nejmocnější úřad vídeňského dvora — téhož hraběte z Mansfeldu, který se za svého velvyslanectví ve Španělsku posloužil hraběnkou ze Soissons, matkou prince Evžena, aby otrávil španělskou královnu, dceru Monsieura, a který hned po její smrti uprchl.[7] Pan z Avaux, náš vyslanec v Holandsku, unavený všemi hříčkami, jimiž ho vodili za nos, se druhého dne poklonil králi. Král Vilém přijel do Haagu, když z parlamentu vytěžil vše, co chtěl, aby proti nám vedl válku, a nic z toho, po čem jinak toužil; nebylo jeho vinou, navzdory jeho řeči k tomuto parlamentu, že nezdržel pana z Avaux v Haagu ještě déle; a když se s ním loučil, řekl mu, že ve

6. *Ediční poznámka:* Henri-Charles de Beaumanoir, markýz z Lavardinu (15. března 1644 – 29. srpna 1701), zemřel v 57 letech, nikoli v 55. Jako vyslanec v Římě (1687–1689) se střetl s Inocencem XI. ve sporu o tzv. franšízy (azylové právo čtvrtí kolem vyslaneckých paláců) a byl dán do klatby.
7. *Vysvětlivka:* Jindřich František z Mansfeldu, kníže z Fondi († 1715), předseda dvorské válečné rady 1701–1703, nástupce Arnošta Rüdigera ze Starhembergu († 4. ledna 1701), obránce Vídně z roku 1683. Obvinění z otrávení španělské královny Marie Luisy Orleánské († 1689) je dobová pověst, nikdy nedoložená.

stavu, v jakém ho vidí, lze snadno usoudit, že si válku nepřeje, ale že jestliže ji král proti němu začne, vynaloží ten kousek života, který mu zbývá, na obranu svých poddaných a spojenců. Mohl chytrý člověk dovést přetvářku dál a bezdůvodněji, on, který byl duší, podpalovačem a stavitelem této války? Měl tehdy otevřené rány na nohou, nemohl chodit bez pomoci dvou štolbů a bylo nutno ho na koně celého vysadit a vkládat mu nohy do třmenů. Také zřejmě nepočítal s tím, že bude velet armádě, nýbrž že bude všechno řídit ze svého kabinetu. Nazítří, 22. srpna, se s králem rozloučil Sinzendorf, císařův vyslanec, a vrátil se do Vídně. Je to týž, který tam potom udělal tak velkou kariéru, dvorský kancléř, to jest ministr zahraničních věcí, konferenční rada, to jest státní ministr — a těch jsou jen tři, nanejvýš čtyři —, rytíř Zlatého rouna, a k tomu miliony, a viděl svého syna velmi mladého kardinálem a biskupem olomouckým.[8]

Matignon měl tehdy velmi nepříjemnou záležitost. Jeden otrhanec ho zažaloval u rouenského parlamentu a předložil tam listiny, které Matignona přivedly až na pokraj odsouzení k zaplacení milionu dvou set tisíc liber, navzdory veškerému jeho vlivu v provincii, podporovanému vlivem Chamillartovým. Ten proces trval dlouho a ten otrhanec měl peněz i přímluv, kolik chtěl, od všech zbožných mužů i žen, tím, že křičel o útisku; nakonec byly listiny uznány za padělané, všechno přiznal a byl oběšen.

Vaudemont byl spokojen, že má maršála z Villeroy v Itálii; pro Tessého to byla nová rána do srdce, tím větší, že už nedoufal, že se nějakými úskoky dostane k velení armády, a že s tímto novým generálem nebylo možné si hrát jako s Catinatem, s nímž se jeho spory staly v armádě pohoršlivými a zde nadělaly mnoho hluku. Nebylo úlisnosti, kterou by Villeroymu neprokazoval, aby ho získal na svou stranu. Catinat přijal toto ponížení jako filozof a všichni obdivovali jeho umírněnost a ctnost. Klid, s nímž předal velení maršálovi z Villeroy, a chování, jaké potom v armádě zachovával, mu armádu opět naklonily. Konečně si tam vzpomněli na vavříny, které v Itálii sklidil. U Villeroye žádné nenacházeli. Tessého pletichy, nevděk a úspěch pobouřily. Ale to bylo všechno. Tessé, který přišel Saint-Frémontovi na pomoc u Carpi sám se synem a s jedním pobočníkem, místo aby vzal s sebou celý svůj tábor nebo pro něj aspoň poslal, když viděl, oč jde, byl silně obviňován, že chtěl nechat Saint-Frémonta zlomit vaz, a zavdal příležitost k průniku císařských doprostřed všech stanovišť armády; těch bylo – protože se zbytečně střežilo příliš velké území – příliš mnoho, mohla si příliš málo navzájem pomáhat a příliš armádu rozptylovala. Právě na to si Tessé stěžoval na Catinatův účet, jako by na tom Vaudemont neměl polovičním dílem podíl; ale tyto stížnosti a Tessého podzemní rejdy učinily v Paříži a u dvora takový účinek, že se nikdo neodvažoval Catinata hájit a jeho příbuzní z parla-

8. *Ediční poznámka:* Filip Ludvík Václav ze Sinzendorfu (1671–1742), od roku 1705 dvorský kancléř. Jeho syn, kardinál Filip Ludvík ze Sinzendorfu (1699–1747), byl biskupem v Rábu (Győr) a od roku 1732 knížetem-biskupem vratislavským — biskupem olomouckým nebyl.

mentu tam nějakou dobu přestali chodit, aby se vyhnuli příliš nepříjemným řečem, jimiž je zasypávali. Catinat nabídl Villeroymu svůj dům a svou výbavu, než dorazí jeho vlastní, ale ten se ubytoval u svého přítele Vaudemonta, který ho přijal s půvabem a nádherou člověka, který cítí, jak druhého potřebuje, a zná prostředky, jak ho oslepit.

A skutečně s ním udělal vše, co chtěl, a měl v něm navíc králova oblíbence a ministrova přítele, který se cele věnoval tomu, aby ho vyzdvihoval.

Tessé, když nemohl Villeroye svrhnout, doufal v hlavní podíl na jeho důvěře, a skrze něho, s Vaudemontovou pomocí a s oporou vrchního velitele, že si v armádě zjedná přední vliv a autoritu. Ale jeho výlevy proti Catinatovi vzbudily u Villeroye podezření, pak žárlivost, takže s ním jednal sušeji, a sám pan Savojský se nemohl zdržet, aby s Tessém o tom veřejně nemluvil dosti důrazně, což mu velmi srazilo hřebínek. Přelo se o Catinatovo počínání: neměl ani ženu, ani děti a mohl se tedy volně stáhnout, aby už nikdy neslyšel mluvit o dvoru ani o válce, anebo zůstat, jak to udělal, v armádě a vzácně skromně se téměř do ničeho nemísit.

Pan Savojský se k armádě konečně připojil se svými vojsky po dlouhých a velmi podezřelých odkladech. Jeho příchod nezměnil nic na přesnosti, s jakou byl nepřítel zpravován o všech záměrech, všech opatřeních a o sebemenších pohybech v naší armádě. Porozumění mezi ním a Vaudemontem bylo dokonalé. Začalo tím, že pan Savojský potřeboval guvernéra Milánska, který měl tak silnou oporu, jakou měl Vaudemont za zesnulého španělského krále, a činil mu proto ty největší vstřícné kroky – až tak, že mu vyjel naproti, když Vaudemont přijížděl do Milánska, a přiznal mu titul Výsost; v jádru byly jejich základní vazby u obou stejné, ačkoli navenek stranili Francii. Pan Savojský, ačkoli málo spokojený s císařem, který mu nesplnil vše, co mu sliboval, i s králem Vilémem, který s ním velmi špatně zacházel za to, že se od nich odtrhl turínskou smlouvou, hleděl s krajní lítostí na španělskou monarchii, která se stala francouzskou, a na sebe, sevřeného mezi dědem a vnukem, Milánskem a Francií. Propůjčoval se tedy jen proto, aby vytěžil něco z toho, čemu nemohl zabránit, a vroucně si přál obnovení císařovy moci v Itálii, jak se až příliš brzy ukázalo. Zatím se zdálo, že pečlivě vykonává všechny funkce vrchního velitele.

Armády se zatím sbližovaly, císařská stále získávala půdu, a došlo to tak daleko, že šlo o to, kdo se první zmocní postavení u Chiari. Princ Evžen byl rychlejší. Byla to velká obec obehnaná hradbami, na nepatrném návrší, které však zakrývalo výhled na to, co bylo za ním, dole u potoka, který tekl hned vedle. Pan Savojský, příliš dobrý generál, než aby upadl do téže chyby, jíž se dopustil maršál z Humières u Walcourtu,[9] ji přesto napodobil do puntíku, a s ještě horším výsledkem, protože v ní víc setrval. Dal toto postavení 1. září napadnout osmi pěšími brigádami.[10] Stále

9. *Vysvětlivka:* U Walcourtu (25. srpna 1689) maršál z Humières neúspěšně napadl opevněné postavení spojenců a utrpěl těžké ztráty.
10. *Vysvětlivka:* Bitva u Chiari, 1. září 1701.

přidával a sám se nesmírně vystavoval, aby získal vážnost a důvěru, a ukazoval, že do toho jde upřímně; ale útočil na hradby a na celou armádu, která stále přiváděla čerstvé síly, takže když dal pobít dost lidí, bylo nutné potupně ustoupit. Tato pošetilost u prince, který znal válečné řemeslo a jemuž osobní nebezpečí nic nestálo, byla už tehdy velmi podezřelá. Villeroy se všude hodně ukazoval, a Catinat, aniž se do čehokoli vměšoval, jako by tam hledal smrt, která si na něho netroufla. Ztratili jsme tam pět nebo šest nepříliš význačných plukovníků a spoustu lidí a měli jsme mnoho raněných. Tento boj, v němž se francouzská statečnost velmi ukázala, naši armádu velmi zarazil a nepřátelskou velmi povzbudil, takže ta pak po zbytek tažení dělala zhruba vše, co chtěla. Naše vojska byla tak zvyklá, že kdykoli se nějaké vyslalo ven, narazí vždy na dvojnásobek dobře zpravených císařských, kteří na ně čekají, že se jich zmocnila bázlivost, a vojska pana z Vaudemontu dovedla nejednou prohlásit, že ještě nevědí, zda je jejich pánem arcivévoda, nebo vévoda z Anjou, a bylo nutné je sevřít mezi naše.

Ke konci tohoto tažení vynesly maršálovi z Villeroy jeho okázalé důvěrnosti vůči panu Savojskému krutou nepříjemnost, abych neřekl urážku. Pan Savojský, uprostřed všech generálů a květu armády, otevřel při hovoru tabatěrku, a když si chtěl vzít špetku tabáku, maršál z Villeroy, který stál vedle něho, natáhne ruku a bez jediného slova si z tabatěrky vezme. Pan Savojský zrudne a v tu ránu vysype tabatěrku na zem, pak ji podá jednomu ze svých lidí a řekne mu, aby mu přinesl tabák. Maršál nevěděl, kam se podít, a spolkl svou hanbu, aniž se odvážil pronést slovo, zatímco pan Savojský pokračoval v hovoru, který přerušil jen tím jediným slovem, aby dostal jiný tabák.

Villeroyova ješitnost musela strpět přítomnost Phélypeauxe, vyslance u pana Savojského, který ho do armády doprovázel. Díky této hodnosti měl tutéž stráž, tytéž pozdravy a tytéž vojenské pocty jako velitel královy armády, a navíc přednost při ubytování a při pochodu své výbavy, stejně jako měl všude přednost před ním. To bylo pro maršála nesnesitelné u muže jako Phélypeaux, který byl sotva generálporučíkem, a Phélypeaux, který měl ducha jako sto ďáblů a stejně tolik zlomyslnosti, si liboval v tom, že maršála přiváděl k zoufalství, když si všude bral své výhody na jeho úkor. To mezi nimi vyvolalo takovou nevraživost, že z toho vzešlo mnoho zla. Phélypeaux, který ve všem viděl jasně, se unavil radit muži, který z pouhé zlosti z jeho rad nic nevyužíval a který s oblibou psal ke dvoru pravý opak toho, co Phélypeaux, jenž brzy postřehl proradnost pana Savojského, a jehož varování byla zničena dopisy maršála z Villeroy, jehož přízeň převážila nad veškerým rozhledem toho druhého.

Tak uplynulo tažení: my jsme stále ustupovali, a císařští postupovali tak snadno a tak odvážně a jejich vojska sílila, zatímco naše se každý den zmenšovala každodenními drobnými ztrátami a nemocemi, že se začalo mít strach z obléhání Milána, to jest milánského hradu, na něž však princ Evžen nikdy vážně nepomýšlel. On i maršál

z Villeroy se odebrali každý na své straně do zimních ležení a strávili zimu na hranici. Pan Savojský se stáhl do Turína a Catinat odjel do Paříže. Král ho přijal zdvořile, ale mluvil s ním jen o cestách a o jeho cestě a nepřijal ho mezi čtyřma očima; ani on se nijak nesnažil dosáhnout audience.

Ve Flandrech se jen pozorovali bez nepřátelství, což byla velká chyba, vzešlá stále z téhož principu nechtít být útočníkem, to jest nechat nepřátele, aby se pěkně uspořádali, vycvičili a zorganizovali, a čekat, až se jim to bude hodit, a to pohodlně, a na jejich znamení k válce, o níž se už nepochybovalo, že proti nám chtějí vést. Kdyby místo této falešné a zhoubné politiky byla králova armáda jednala, byla by pronikla do Nizozemí, kde nebylo nic připraveno ani schopno odporu, přinutila by Holanďany uprostřed jejich země prosit o milost, učinila by je neschopnými vést válku, rozvrátila by onu velkou alianci, jejíž duší a oporou byl jejich měšec, učinila by císaře pro nedostatek peněz neschopným vést válku dál, a s rýnskými knížaty a panem Bavorským, spojenými se Švábskem a sousedními krajskými svazy pro jejich klid a neutralitu, by se Říše nebyla nuceně přidala, jak se stalo, na císařovu stranu; a navzdory chybě, že jsme vrátili oněch dvaadvacet holandských praporů,[11] bylo by se dosáhlo míru zbraněmi jediného tažení, s celou španělskou monarchií zajištěnou Filipovi V.

Tento panovník vyslal do Turína mimořádného vyslance, aby podepsal jeho svatební smlouvu a přinesl princi z Carignanu, onomu slavnému němému, tak moudrému a tak schopnému, jeho plnou moc, aby se jeho jménem oženil se savojskou princeznou. Tento vyslanec byl muž velmi duchaplný, rozumný a obezřetný, a velmi vhodný pro dvory. Byl to Homodei, bratr kardinála toho jména, a nesl jméno markýze z Almonacidu až do svého sňatku s Eleonorou de Moura, nejstarší dcerou markýze z Castel Rodrigo, guvernéra Nizozemí. Jeho otec jím byl také, a jeho děd, který byl Portugalec a velmi dobře sloužil Filipu II., byl od něho povýšen na hraběte. Byl prvním místokrálem Portugalska za Španělsko a Filip III. ho učinil grandem Španělska. Almonacid se jím tedy stal roku 1671 po smrti svého tchána bez mužských potomků a přijal jméno Castel Rodrigo.[12]

Zároveň byl pověřen doprovodem nové královny do Španělska a stal se také jejím velkým štolbou. A hrabě ze San Esteban del Puerto, o němž jsem mnoho mluvil v souvislosti se závětí Karla II. a který opustil ovdovělou královnu, u níž byl nejvyšším hofmistrem, se jím stal u nové královny.

Nic nebylo lepšího než tyto dvě volby pro tyto dva vysoké úřady, ale zbývala třetí, mnohem důležitější, jejímž prostřednictvím bylo třeba mladou královnu vychovat a utvářet. Byla to volba její camarera mayor. Dáma z našeho dvora se k tomu

11. *Vysvětlivka:* Holandské posádky z bariérových pevností ve španělském Nizozemí, zajaté a propuštěné na jaře 1701 (viz kap. V).
12. *Ediční poznámka:* Carlos Homodei (1654–1725), markýz z Almonacidu, se oženil s Leonor de Moura, dědičkou markýzátu Castel Rodrigo. Jeho předkem byl Cristóvão de Moura, místokrál Portugalska za Filipa II. a Filipa III.

nemohla hodit; Španělka nebyla spolehlivá a snadno by královnu odpudila; hledala se střední cesta a nenašel se nikdo jiný než princezna des Ursins. Byla Francouzka, byla ve Španělsku, strávila největší část života v Římě a v Itálii, byla vdova bez dětí, byla z rodu La Trémoille; její manžel byl hlavou rodu Orsini, grandem Španělska a princem papežského stolce[13] a díky svému vyššímu věku, než měl konetábl Colonna, byl uznáván za prvního laika Říma s velkými výsadami. Paní des Ursins nebyla od manželovy smrti bohatá; strávila ve Francii dost dlouhé doby, aby byla u dvora dobře známá a měla tam přátele. Pojilo ji živé přátelské dopisování s oběma vévodkyněmi savojskými a s portugalskou královnou, sestrou vévodkyně vdovy. Toto spojení vytvořil kardinál z Estrées, jejich blízký příbuzný a rádce, a průjezdy Turínem je s paními savojskými velmi udržovaly; konečně tento kardinál, který jí zajistil štěstí, když ji tak skvěle provdal v Římě, kde byla vdovou po Chalaisovi, bez jmění, bez dětí a jakoby bez postavení, a který od té doby zůstal jejím důvěrným přítelem, když jí v mládí býval něčím víc, tuto volbu velmi doporučoval; a co ji snad zcela rozhodlo, bylo, že se od něho dozvěděli, že kardinál Portocarrero byl do ní v Římě velmi zamilován a že mezi nimi od té doby zůstalo velké přátelské pouto.

S ním bylo třeba všechno řídit, a tato souhra mezi ním a jí, tak šťastně nalezená, rozhodla o její volbě na místo tak důležité a vyžadující s ním tak nezbytný a tak neustálý styk.

Byla dcerou markýze z Noirmoutiers, který tolik intrikoval za nepokojů za nezletilosti Ludvíka XIV. a který z toho vytěžil vévodský patent a guvernérství Charleville a Mont-Olympe. Její matka byla z rodu Aubry, bohaté pařížské rodiny. Roku 1659 se provdala za Adriena Blaise z Talleyrandu, který se dával nazývat princem z Chalais, avšak bez jakéhokoli postavení či nároku. Jeho slavný souboj — s ním mladší syn z rodu Noirmoutiers, Flamarens a starší bratr pana z Montespanu proti Argenlieuovi, oběma La Frettům a rytíři ze Saint-Aignanu, bratrovi vévody z Beauvilliers — přinutil Chalaise hned nato, a bylo to roku 1663, opustit království;[14] jeho žena ho následovala do Španělska a odtud po moři do Itálie, kde zemřel bez dětí v únoru 1670 nedaleko Benátek, na cestě za svou ženou, která na něho čekala v Římě.

V této pohromě se o ni postarali kardinálové z Bouillonu a z Estrées; ostatní už čtenář viděl roztroušeně v těchto Pamětech.[15]

Věk i zdraví se hodily, a zevnějšek také. Byla to žena spíše vysoká než malá, brunetka s modrýma očima, které bez ustání vyjadřovaly vše, co chtěla, s dokonalou postavou, krásným poprsím a tváří, která, ač nebyla krásná, okouzlovala; vzhled ne-

13. *Vysvětlivka: Principe assistente al soglio* — čestný titul římské šlechty, jehož nositelé stáli při slavnostních příležitostech u papežského trůnu. Flavio Orsini, vévoda z Bracciana (1620–1698), druhý manžel princezny des Ursins (sňatek 1675).
14. *Vysvětlivka:* V souboji z roku 1663 padl mimo jiné markýz d'Antin (starší bratr pana z Montespanu).
15. *Vysvětlivka:* Marie-Anne de La Trémoille, princezna des Ursins (1642–1722), od roku 1701 camarera mayor španělské královny a po více než deset let skutečná vládkyně madridského dvora.

smírně vznešený, v celém držení těla cosi majestátního, a půvaby tak přirozené a tak ustavičné ve všem, až po ty nejmenší a nejlhostejnější věci, že jsem nikdy neviděl nikoho, kdo by se jí přiblížil, ať tělem, ať duchem, jehož měla nesmírně a všeho druhu; lichotivá, laskavá, vemlouvavá, uměřená, toužící se líbit pro to, aby se líbila, a s kouzly, jimž se nebylo možné ubránit, když chtěla získat a svést; k tomu vzezření, které při vší velikosti přitahovalo, místo aby plašilo, rozhovor rozkošný, nevyčerpatelný a navíc velmi zábavný vším, co viděla a poznala ze zemí a lidí, hlas a řeč nesmírně příjemné, s výrazem mírnosti; také mnoho četla a byla osobou velmi přemýšlivou. Pečlivý výběr nejlepší společnosti, velká zběhlost v tom, jak ji vést, a dokonce dvůr, velká zdvořilost, ale s velkým rozlišováním, a především velká pozornost, aby postupovala jen s důstojností a diskrétností. Jinak osoba nejvhodnější na světě k intrikám, která v nich z vlastní záliby strávila život v Římě; mnoho ctižádosti, ale oné rozsáhlé ctižádosti, vysoko nad její pohlaví i nad obyčejnou ctižádost mužů, a stejná touha něčím být a vládnout. Byla to také osoba s nejjemnějším duchem na světě, aniž to kdy dala znát, s nejvíce kombinacemi v hlavě, a s největším talentem poznat své lidi a vědět, jak je vzít a vést. Galantnost a zaujetí vlastní osobou byly jejím převládajícím slabým místem, které vyplouvalo nad vše až do jejího posledního stáří; odtud šperky a ozdoby, které se k ní už nehodily a které věk od věku stále daleko přesahovaly ten její; v jádru nadutá, pyšná, jdoucí za svými cíli, aniž se příliš starala o prostředky, ale pokud možno pod poctivou slupkou; od přírody celkem dosti dobrá a ochotná, ale nechtěla nic napůl a chtěla, aby jí přátelé patřili bez výhrad; proto byla také vroucí a výbornou přítelkyní, s přátelstvím, které ani čas, ani nepřítomnost neoslabovaly, a v důsledku toho krutou a nesmiřitelnou nepřítelkyní, která stíhala svou nenávist až do pekel; konečně jedinečný obrat v jejím půvabu, umění a přesnosti, a prostá a přirozená výmluvnost ve všem, co říkala, která svým uspořádáním získávala, místo aby odpuzovala, takže řekla vše, co chtěla, a tak, jak to chtěla říct, a nikdy ani slovo, ani sebemenší znamení toho, co nechtěla; velmi zamlklá o vlastních věcech a velmi spolehlivá pro své přátele, s příjemnou veselostí, v níž nebylo nic než slušného, s krajní decentností v celém zevnějšku, a to i v soukromí, které ji připouští nejméně, a s vyrovnaností nálady, která ji v každé době a v každé záležitosti nechávala vždy paní sebe samé.

Taková byla tato slavná žena, která tak dlouho a tak veřejně vládla dvoru a celé španělské monarchii a která nadělala ve světě tolik hluku svou vládou i svým pádem, že jsem se domníval, že se musím rozepsat, abych ji představil a podal o ní takovou představu, jakou je třeba mít, aby si člověk vytvořil pravdivou.

Osoba takové povahy byla velmi potěšena volbou, která jí otvírala dráhu tolik po její chuti; ale měla dost rozumu, aby pochopila, že se na ni obracejí jen proto, že nelze najít jiný subjekt, který by v sobě spojoval tolik vlastností tak zjevně vhodných pro místo, jež jí nabízeli, a že jakmile jí je nabídnou, nenechají ji odmítnout. Dala se tedy prosit natolik, aby zvýšila touhu, kterou po ní měli, ale ne natolik, aby je odradila

nebo udělala něco s nechutí, nýbrž aby jí byli vděčni za přijetí. Ačkoli si ji Savojsko přálo, je-li to možné, ještě víc než Francie, a ačkoli byla s oběma vévodkyněmi v tak úzkých vztazích a v dopisování, vyhnula se Turínu, protože ceremoniál jí vždy bránil vídat je jinak než inkognito (které mohla snadno zachovávat na svých cestách přes Turín), což se už při příležitosti, kvůli níž nyní cestovala, nedalo udělat; takže vše se mezi nimi vyřídilo dopisy a ona jela přímo z Říma do Janova a z Janova do Villefranche, aby tam čekala na novou královnu.

Sňatek nové královny se konal v Turíně 11. září s dosti malou okázalostí.[16] Odjela odtud 13., aby za osm dní dorazila do Nice a nalodila se tam na španělské galéry pod velením hraběte z Lemos, které ji měly dopravit do Barcelony. V Nice přijala kardinála Archinta, legáta a latere, vyslaného výslovně proto, aby jí vyřídil papežovo blahopřání k sňatku.[17] Tento papežův krok nesmírně rozzlobil císaře, a savojský dvůr zůstal velmi dotčen, že od něho, když projížděl jeho zeměmi, nedostal žádnou zdvořilost. Pan Savojský, právem otrávený ceremoniálem kardinálů, už velmi dlouho žádného nepřijímal. Ti, kdo mají hodnost legátů a latere, mají nesmírné nároky; kardinál byl zřejmě nespokojen a oplatil jim to touto nezdvořilostí.

Španělský král dostal z Indií zprávu, že byl v Peru a v Mexiku provolán s velkou jednomyslností a klidem a s mnoha obřady a slavnostmi. Vyjel 5. září z Madridu na svou cestu do Aragonie a Katalánie, aby v Barceloně čekal na královnu, svou ženu. Ustanovil kardinála Portocarrera správcem španělské monarchie s rozkazem všem radám, všem svým úředníkům všech stavů a všem svým vyslancům a ministrům u cizích dvorů, aby přijímali jeho rozkazy a poslouchali ho jako jeho samého. Při odjezdu dal Louvillovi klíč komořího ve službě a titul představeného své francouzské domácnosti, to jest pravomoc nad všemi francouzskými úředníky své kuchyně, aby byl lépe obsluhován. Cestou udělil mnoho milostí.

Zaragoza mu uspořádala velkolepý vjezd. Potvrdil všechna privilegia Aragonie a Katalánie. Ať pořádaly provincie závislé na Aragonii, a zvláště Katalánie, jakékoli oslavy, nebylo v nich znát tutéž upřímnost a tutéž náklonnost jako v těch, které podléhají kastilské koruně, ačkoli král, který nedal najevo, že by si toho všiml, si je získával všemožnými dobrodiními.

Španělská královna, kterou francouzské galéry dopravily do Nice, byla mořem tak unavena, že chtěla dokončit cestu po souši přes Provence a Languedoc. Její půvab, její duchapřítomnost, přesnost a zdvořilost jejích krátkých odpovědí a její rozumná zvídavost překvapily u princezny jejího věku a vzbudily v princezně des Ursins velké naděje.

16. *Vysvětlivka:* Sňatek v zastoupení se konal 11. září 1701 (některé prameny uvádějí 12. září); krále zastupoval jako plnomocník Emanuel Filibert Savojský, princ z Carignanu (1628–1709), hluchoněmý od narození.
17. *Vysvětlivka:* Giuseppe Archinto (1651–1712), kardinál a arcibiskup milánský; jako legát Klementa XI. předal královně v Nice zlatou růži.

Na prvních hranicích Roussillonu jí přišel Louville vyřídit pozdravy a přinést dary krále, který jí vyjel vstříc až do Figueres, dva dny cesty od Barcelony. Celá její domácnost jí byla vyslána vstříc až za tu hranici, odkud se k ní připojil Louville, a celá její piemontská domácnost byla poslána zpět. Zdála se tímto odloučením dotčena víc než paní vévodkyně z Bourgogne. Hodně plakala a cítila se velmi zaražená uprostřed samých cizích tváří, z nichž nejméně cizí jí byla tvář paní des Ursins, s níž se ještě nemohla dobře seznámit od břehu moře, kde se s ní setkala. Když se přijíždělo do Figueres, jel jí král, netrpělivý ji spatřit, na koni vstříc a vrátil se týmž způsobem u dvířek jejího kočáru, a v těchto prvních rozpacích jim byla paní des Ursins velkou pomocí, ačkoli ji král vůbec neznal a královna ji znala ještě velmi málo.

Po příjezdu do Figueres je místní biskup znovu oddal s nevelkým obřadem,[18] a brzy nato zasedli k večeři, obsluhováni princeznou des Ursins a palácovými dámami, jídly napůl španělskými, napůl francouzskými. Toto uspořádání se nelíbilo těm dámám ani několika španělským pánům, s nimiž se smluvily, že to dají okázale najevo; a skutečně to bylo pohoršlivé. Pod tou či onou záminkou, pro tíhu či horkost mís či pro malou obratnost, s jakou byly dámám podávány, nedostalo se na stůl ani jedno francouzské jídlo a všechna byla převrhnuta, na rozdíl od španělských pokrmů, která byla všechna podána bez nehody. Strojenost a rozmrzelý výraz palácových dam, abych neřekl víc, byly příliš zjevné, než aby si jich nikdo nevšiml. Král a královna byli tak moudří, že nedali nic najevo, a paní des Ursins, velmi udivená, neřekla ani slovo.

Po dlouhém a nepříjemném jídle se král a královna odebrali. Tu propuklo, co bylo během večeře zadržováno. Královna se dala do pláče pro své Piemonťanky. Jako dítě, jímž byla, se domnívala, že je ztracena v rukou tak drzých dam, a když přišla řeč na ulehnutí, prohlásila rovnou, že to neudělá a že se chce vrátit. Říkali jí, co mohli, aby ji uklidnili, ale údiv a rozpaky byly velké, když viděli, že nic nepořídí. Král, svlečený, stále čekal. Nakonec byla princezna des Ursins, na konci svých důvodů i výmluvnosti, nucena jít přiznat králi a Marsinovi vše, co se děje. Král byl dotčen a ještě víc rozmrzen. Až dosud žil v nejúplnější zdrženlivosti, a právě to mu pomohlo, že mu princezna tím víc přišla po chuti; byl tedy tímto rozmarem zasažen, a z téhož důvodu snadno přesvědčen, že nepůjde dál než tuto první noc. Uviděli se tedy až druhý den, a to když už byli oblečeni. Bylo štěstím, že španělský zvyk nedovoluje být přítomen ukládání žádných novomanželů, ani těm nejbližším, takže to, co by vyvolalo velmi nepříjemný rozruch, zůstalo utajeno mezi oběma manžely, paní des Ursins, jednou nebo dvěma komornými, dvěma nebo třemi francouzskými osobními sluhy, Louvillem a Marsinem.

Tito dva se zatím s paní des Ursins radili, jak si poradit s dítětem, jehož předsevzetí se projevovala s takovou silou a vytrvalostí. Noc uběhla v domlouvání a také ve slibech ohledně toho, co se stalo při večeři, a královna nakonec svolila zůstat králov-

18. *Vysvětlivka:* Sňatek ve Figueres 3. listopadu 1701; požehnal mu biskup gironský.

nou. Druhý den se radili s vévodou z Mediny Sidonie a s hrabětem ze San Esteban. Byli toho názoru, že teď naopak král nemá s ní spát příští noc, aby ji pokořil a zkrotil. To se provedlo. Celý den se neviděli o samotě. Večer byla královna zarmoucena. Její hrdost a její malá ješitnost byly raněny; snad také shledala krále po své chuti. S palácovými dámami se promluvilo rázně, a ještě víc s pány, které podezírali, že jsou s nimi ve spojení, a s těmi z jejich příbuzných, kteří tam byli. Omluvy, prosby o odpuštění, obavy, sliby — všechno bylo uvedeno do pořádku a do úcty, a třetí den byl klidný a třetí noc mladým manželům ještě příjemnější. Čtvrtého dne, když už bylo vše v pořádku, jak mělo být, se všichni vrátili do Barcelony, kde nebyla řeč o ničem jiném než o vjezdech, slavnostech a zábavách.

Před odjezdem z Madridu nařídil španělský král vévodům z Arcos a z Baños, bratrům, jejichž původ jsem vyložil výše, aby šli sloužit do Flander, aby je potrestal. Byli jedinými z grandů Španělska, kteří nesouhlasili s rovností, dohodnutou mezi králem a jeho vnukem, mezi vévody a grandy, pokud jde o pořadí, pocty, výsady a zacházení jedněch i druhých ve Francii i ve Španělsku. Všichni ostatní aspoň projevili svůj souhlas a radost, ať si to mysleli, nebo ne, a jen tito dva mladí lidé se nespokojili s tím, že dávali najevo pravý opak, a předložili španělskému králi spis se svými důvody. Toto memorandum bylo dobře napsáno, uctivé vůči králi a dokonce uměřené ve věci samé, ale nemělo jiný účinek, než že jim vyneslo tento trest a výtky jejich druhů, z nichž by někteří snad udělali totéž, kdyby doufali v jiný výsledek. Poslechli, viděli krále v jeho kabinetu, který s nimi jednal velmi laskavě, pobyli jen krátce v Paříži a u dvora, kde je velmi hostili a kde byli prvními grandy Španělska, kteří políbili paní vévodkyni z Bourgogne a kteří požívali všeho, čeho požívají vévodové.

Kapitola dvanáctá

Příležitost promluvit trochu o hodnosti grandů Španělska a srovnat ji s hodností našich vévodů je zde příliš přirozená, než abych jí nepodlehl.[1]

Nechci zde podávat pojednání o těchto hodnostech, ale při příležitosti nespokojenosti a memoranda vévodů z Arcos a z Baños dát představu o grandech Španělska, o to přesnější, že jsem se ve Španělsku zvlášť snažil poučit se o tom od nich samých, a že jsem neviděl, že by si ji někdo vytvořil takovou, jaká je. Ačkoli jsou odbočky obvykle na obtíž, tato se omluví sama svou zajímavostí.

Hodnost grandů Španělska má svůj původ ve velkých lénech, podléhajících bezprostředně koruně; a protože celek toho, čemu dnes říkáme Španělsko, byl rozdělen na několik království, hned nezávislých, hned poplatných, hned tvořících součást jedno druhého, podle osudu zbraní nebo dělení mezi královskými rody, mělo každé království své velmože či přední vazaly, kteří podléhali bezprostředně velkému lénu, jímž bylo samo království, a kteří odjakživa měli právo korouhve a kotle. To první je v našich dějinách a v naší Francii příliš známé, než aby potřebovalo vysvětlení. Právo kotle vyjadřovalo bohatství dostatečné k tomu, aby se uživili ti, kdo stáli pod korouhví, kterou pán s právem korouhve vztyčil. Tito páni byli více či méně významní nejen svou vlastní mocí, ale i mocí království, jejichž bezprostředními vazaly byli. Proto, když kastilská koruna vždy zaujímala první místo mezi Španělskými zeměmi — od té doby, co se z hrabství závislého na Navarrském království sama stala královstvím a brzy převýšila všechna ostatní, i to, z něhož vzešla, a dokonce i Leónské —, byli její přední vazalové také nejváženější mezi předními vazaly ostatních království, a z téhož důvodu po nich vazalové aragonští.

Časté převraty ve Španělských zemích, způsobené různými děleními a spojováními pod tolika oddělenými králi a ještě znásobené oním jakýmsi chaosem, který tam přinesl vpád Maurů, rychlostí jejich výbojů a proměnlivými událostmi rozsahu jejich moci, narušily řád bezprostředních lén úměrně tomu, jak byl narušen řád dynastií, příliš často zaměstnaných spíše tím, aby se zvětšovaly jedna na úkor druhé, než aby se společně bránily proti společnému nepříteli svého náboženství a svého státu, zatímco tento nepřítel toho využíval stejně obratně jako silou. Tento zma-

1. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Následující kapitoly XII–XVI starší vydavatelé přesunuli a zařadili je do XIX. svazku, čímž přetížili líčení vyslanectví vévody de Saint-Simon ve Španělsku. Vracíme je na místo, které jim autor v rukopise určil.

tek, který trval až skoro do doby králů, kteří si přivlastnili jméno katolických par excellence a předali je svým nástupcům, nedovoluje v případě těchto předních vazalů různých španělských království rozeznat nic příliš jasného ani příliš upraveného, kromě podílu, jaký měli na státních záležitostech, spíše díky autoritě své osoby — ať zásluhami, ať velkými sňatkovými spojeními, ať velkým jměním — než díky hodnosti tohoto jmění samotného. Jméno grand bylo ve Španělských zemích neznámé; jméno *ricos-hombres* platilo za jediné velké vyznamenání, jako bychom řekli mocní muži, a toto jméno, které se stalo společným všem příslušníkům rodů *ricos-hombres*, se ponenáhlu nesmírně rozmnožilo. Slabost a potřeby králů je nutily snášet tento zlořád u mladších, dále se větvících linií těchto *ricos-hombres*, nebo u poddaných, jejichž zásluhy nebo služby nedovolovaly odepřít jim titul, který příklad oněch mladších synů odpoutal od držby bezprostředních lén, a konečně u nejvyšších hodnostářů jejich dvora; a to snad později dalo první podnět k rozlišení tří tříd grandů, které tam dnes vidíme.

Ať už byl zvyk, že lidé jistého postavení mluví s králi s pokrytou hlavou, ve Španělských zemích zaveden odjakživa, jako byl u nás ve Francii ustálený zvyk být před nimi pokryt přinejmenším až do poloviny vlády valoiské větve; ať už tato pocta, zprvu vyhrazená předním vazalům, hlavám rodů, přešla ponenáhlu na jejich mladší syny a na děti mladších synů spolu s jejich erby, tak často obtíženými ve Španělsku korouhvemi a kotli na znamení jejich starého práva, a které přešly s dcerami do nekonečna do rodů cizích těmto prvním *ricos-hombres*, jež tyto erby čtvrtily[2] a často je přijaly celé; jisté je, že ve Španělských zemích bylo velké množství těchto *ricos-hombres*, kteří spolu se jménem požívali této pocty mluvit s králem s pokrytou hlavou, ať z práva, ať ze zlořádu, ať z nutnosti připoutat k sobě mocné rody a vyhnout se nespokojenosti, když nastoupili katoličtí králové.

Dvě hlavní koruny Španělských zemí, Kastilie a Aragonie, které si ponenáhlu připojily ostatní, se spojily sňatkem Ferdinanda a Isabely a splynuly v jejich nástupci, aby je už dělily jen jisté zákony, zvyklosti a výsady vlastní každé z nich. Byli to tito dva manželé, z nichž každý přinesl svou korunu a kteří si zachovali její panství a veškerou správu nezávisle jeden na druhém a kteří byli odtud bez rozdílu nazýváni králové, navzdory rozdílu pohlaví; to od nich přešlo až do naší doby do španělské řeči, kde se tak spolu označuje vládnoucí král a královna; a v dějinách, a dokonce i v běžné řeči, jsou známi sotva svými vlastními jmény, spíše jménem katolických králů, které Ferdinand lacino získal od papežů a předal svým nástupcům až do dneška — ani ne tak za dobytí všeho, co Maurům zbývalo na pevnině Španělska, jako za vyhnání židů, přijetí inkvizice a za to, že uznal papežský dar Indií a království Neapolského

2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Čtvrtit (*écarteler*) se v heraldice říká rozdělení štítu na čtyři pole, přičemž ve dvou polích jsou vlastní erby a ve dvou ostatních erby rodu, k němuž se chce nositel přihlásit.

a Navarrského, k jejichž udělování měli papežové stejně málo práva jako on k tomu, aby je obsadil lstí a silou.

Když ovdověl po Isabele, potřeboval všechnu svou obratnost, aby se vyhnul následkům malé náklonnosti, kterou si získal. Aragonie se vším, co k ní patřilo, měla zákony, které panovnickou moc značně mírnily, a chtěla obnovit všechny své zvyklosti, které spojení kastilského žezla s jeho žezlem v mnoha ohledech oslabilo. Kastilie se svými državami uznávala Ferdinanda už jen z ceremoniálu a z úcty k jeho Isabele, která ho závětí učinila regentem, a všichni toužili jen po příjezdu Filipa I., zvaného Sličný, syna císaře Maxmiliána I. a manžela nejstarší dcery katolických králů, které se z lásky a žárlivosti k tomuto princi začala točit hlava a na niž už Kastilie přešla po Isabele, zatímco Aragonie jí měla připadnout Ferdinandovou smrtí, neboť neměl děti s Germainou z Grailly, zvanou z Foix, svou druhou ženou, sestrou onoho slavného Gastona z Foix, vévody z Nemours, padlého jako vítěz v bitvě u Ravenny, neženatého, v rozkvětu mládí; oba byli dětmi sestry Ludvíka XII.

Všechno se tedy usmívalo na Filipa, na toto vycházející slunce, jakmile se ve Španělsku objevil, a téměř všichni páni opustili zapadající slunce, když se tchán a zeť vydali jeden druhému naproti. Ve snaze zalíbit se Filipovi nechtěli *ricos-hombres* uplatňovat v plné přísnosti právo či zvyk pokrýt si před ním hlavu, a on toho využil, aby ho omezil, nebo přinejmenším aby prořídil počet těch, kdo si činili nárok na jeho držbu.

To byl první krok, který začal omezovat a zároveň jaksi uvádět do určité podoby to, co se brzy nato stalo hodností upravenou podle různých stupňů pod jménem grandů Španělska. Filip Sličný díky povolnosti *ricos-hombres* bez obtíží zavedl, že si už nepokrývali hlavu, dokud jim to nepřikázal, a záměrně to přikazoval jen velkým pánům mezi nimi podle lén nebo zásluh, to jest těm, bez nichž se nemohl snadno obejít. Mírnost jeho vlády, jeho ctnost, půvab jeho osoby, jeho postavení Isabelina zetě a dědice, tak drahé Kastilcům, jejich nenávist k Ferdinandovi, pod jehož vládu nechtěli znovu upadnout, je učinily povolnými k této novotě, která se prosadila bez překážek. Ale Ferdinand, který nemohl snést vlastní zatmění, mu brzy učinil konec. Byl obviňován, že otrávil svého zetě, který po oné skvělé cestě k převzetí kastilské koruny dlouho nežil.[3] Jana, jeho manželka, ze žalu docela přišla o rozum. Jejich děti byly v útlém věku a Ferdinand se znovu chopil otěží vlády v Kastilii jako regent. Jeho smrt je předala velkému kardinálovi Ximénezovi, jehož jméno je nesmrtelné ve všech druzích ctností a vynikajících vlastností a kterého Španělé znají jen pod jménem Cisneros. Ví se, s jakou spravedlností a schopností vládl jako hlava státu, když je předtím tolik prokázal za katolických králů, a s jakou silou a autoritou dovedl držet na uzdě a krotit nejmocnější pány Španělských zemí, jejichž koruny, kromě

3. *Vysvětlivka:* Filip Sličný zemřel v Burgosu 25. září 1506, po krátké horečnaté nemoci; pověst o otravě Ferdinandem nebyla nikdy prokázána.

portugalské, byly všechny spojeny na hlavě Karla, nejstaršího syna Filipa Sličného a Jany šílené a zavřené, který se proslavil pod jménem Karel V.

Ximénez zemřel, když se chystal předat vládu do rukou tohoto mladého panovníka, který už přistál ve Španělsku, ale kterého nikdy nespatřil.[4] Tvrdilo se, že jeho smrt nebyla přirozená a že nesmírné zásluhy a pevnost ducha tohoto velkého muže polekaly Vlámy, kteří v závěsu a pod ochranou mladého krále, vychovaného u nich a jimi samými, přicházeli dělit se o kořist Španělska. V této době zmizela jména Kastilie a Aragonie, tak jako jejich jména dříve pohltila jména ostatních španělských království. Karel byl první, kdo se nazval španělským králem, ale tento titul nenesl ani rok od svého přistání. Krátká doba, kterou tam pobyl, byla vyplněna jen nepokoji, z nichž se zrodila občanská válka, během níž ztratil svého děda z otcovy strany, císaře Maxmiliána I. Tato smrt ho přiměla znovu se přeplavit přes moře, aby převzal císařskou korunu, kterou získal proti našemu Františkovi I.

Zde je druhý stupeň vývoje hodnosti grandů Španělska: několik *ricos-hombres*, kteří se uchytili u dvora Karla V. ve Španělsku, ho následovalo, když odtud odjížděl. Jiní byli vyzváni, aby ho doprovodili, způsobem, jemuž se nebylo možné vyhnout, zdánlivě z pocty, ve skutečnosti kvůli klidu Španělska, ponechaného místodržitelům. *Ricos-hombres*, kteří Karla V. následovali, si činili nárok pokrýt si hlavu při jeho císařské korunovaci. Přední německá knížata proti tomu vznesla námitky, a Karel V., už tehdy obratný, toho dovedl využít proti lidem vzdáleným od své vlasti, kteří se kvůli vrcholu velikosti, jaký přineslo jejich mladému panovníkovi celé Maxmiliánovo dědictví, domnívali, že mu nejsou s to odporovat. Zde zmizelo jméno *ricos-hombres* a na jeho místě povstalo jméno grandů, honosné jméno, jímž chtěl Karel V. oslnit Španěly se záměrem srazit v nich vrozenou velikost a nahradit ji jinou, která by mohla být jen darem jeho ruky. Povolnost, kterou *ricos-hombres* projevili vůči Filipovi Sličnému, razila jeho synovi cestu k jejich zničení; ten od té chvíle smazal jejich práva, a dokonce i jméno, a přiznal titul granda jen nejvýznačnějším z nich, ale v malém počtu a s velkým výběrem, a to jak z těch, kdo ho následovali, tak z těch, kdo zůstali ve Španělsku, a ti si zachovali zvyk pokrývat si hlavu, oslovení bratranče a jiné výsady.

Karel V. se však neodvážil nikomu vydat patent. Spokojil se tím, že změnil jméno i zvyklost, nekonečně omezil velký počet těchto privilegovaných pánů, vzal jejich hodnost do své ruky a provedl tuto smělou změnu jakoby nepozorovaným přechodem pro ty, kdo si zachovali svá vyznamenání, zatímco je nechal sytit se prázdným jménem, které pod příliš širokou představou neobsahovalo nic určitého, a představou, že jsou tím výše, čím je jich méně. Ať už to bylo překvapení, ať nutnost, jak lze předpokládat, přinejmenším u těch, kdo, přestavše být *ricos-hombres*, viděli grandy, aniž jimi sami byli, ať návnada a lichocení — tato velká změna se udála bez překážek

4. *Vysvětlivka:* Kardinál Francisco Jiménez de Cisneros zemřel 8. listopadu 1517 v Roa, když jel vstříc Karlovi, který přistál v Asturii v září 1517; nikdy se nesetkali.

a bez nepokojů; sotva se o ní mluvilo, dokonce i ve Španělsku, kde císařovi místodržitelé dobyli nebo si podrobili všechna města a všechny provincie a zkrotili všechny pány.

Karel V. později jmenoval nové grandy ve Španělsku i v ostatních zemích svého panství, jednak aby k sobě připoutal velké pány a vzbudil soutěživost, jednak aby zničil jakoukoli představu o *ricos-hombres* a aby skutečně dal najevo, že hodnost granda Španělska je jedinou hodností monarchie a že tato jediná hodnost je jedině v jeho rukou.

Ale politikou, která směřovala k tomu, aby lichotila celému národu, a která se po vzoru politiky papežů vůči kardinálům obracela zcela k jeho vlastní velikosti, jí dal postavení, pocty a výsady tak velké, jak jen mohl, a zároveň takové, jaké mohl snadno prosadit v Itálii a v Německu — neboť v Německu byl diktátorem a v Itálii téměř králem — skvělými příklady, které jeho štěstí a moc dovedly dát na knížatech, kurfiřtech, a dokonce i na papežích, a ještě víc na italských knížatech, kteří dýchali jen ve stínu jeho ochrany; a protože Říše, Německo a Itálie zůstaly od Karla V. až do našich dnů jakoby v rukou rakouského domu podle dělení, které sám provedl, když abdikoval, a protože tento dům vždy zůstal dokonale jednotný, zachoval tentýž duch ve všech těchto zemích vždy tutéž ochranu hodnosti granda Španělska a táž autorita, alespoň v tomto ohledu a pokud jde o věci už zavedené, udržela grandy všude ve všem, do čeho je Karel V. uvedl; a tato nadutost se zdála i samotným Španělům náhradou za to, co jim bylo odňato skutečnějšího.

Filip II. pod záminkou pocty zasáhl do této hodnosti, aby si ji ještě víc přivlastnil. Byl to on, kdo zavedl obřad *cobertury*, jak se ve Španělsku říká, neboli pocty pokrýt si hlavu. Její popis a rozdíly odkládám, abych nepřerušoval jádro této látky. I když se neodvážil vydávat patenty, udělal něco horšího: ponechal sice grandy, které zastihl, v držbě pocty pokrýt si hlavu dříve, než s ním začali mluvit, ale chtěl, aby ti, které jmenoval on, začínali s ním mluvit s odkrytou hlavou, a jiné než takové grandy vůbec nejmenoval. Tak dal vznik druhé třídě grandů a zároveň z grandů Karla V., kteří až dosud byli jediní, vytvořil první třídu.

Abych na chvíli shrnul, než půjdu dál: až potud jsou tři druhy a dvě třídy grandů. Tři druhy: první, ti, kdo při císařské korunovaci Karla V. přešli nepozorovaně ze stavu *ricos-hombres* do stavu grandů, přičemž si pod jiným jménem zachovali postavení a zvyklosti, jichž byli v držbě, a pokrývali si nadále hlavu před Karlem V., aniž jim řekl *cubríos*[5] a aniž z jeho strany byla patrná jakákoli známka udělení, zatímco ostatní *ricos-hombres* přišli o všechno, pokud jde o tento titul a o veškeré postavení, pocty a zvyklosti, o nichž tvrdili, že jsou s ním spojeny.

Druhý druh, ti, jak Španělé, tak cizinci, poddaní Karla V., které učinil grandy pouhým slovem *cubríos*, jež jim řekl jednou provždy, bez obřadu, byli-li přítomni,

5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* „Pokryjte se.“ *Ediční poznámka:* Správný španělský tvar je *cubríos*.

nebo byli-li nepřítomni, prostým zpravujícím dopisem, čímž se ti, kdo bývali *ricos-hombres*, znovu stali tím, čím už nebyli, a ti, kdo jimi nebyli, se stali tím, čím nikdy nebyli: tyto dva druhy tedy také bez formálního udělení, neboť to, co bylo právě vyloženo o druhém, není udělení, a o prvním ještě méně, protože jen prostou tolerancí zvyklosti nadále požíval výsad, jejichž držby se nacházel. Třetí druh najdeme níže.

Dvě třídy grandů tedy: první, všichni grandi Karla V.; druhá, grandi Filipa II., kteří tvoří náš třetí druh a třetí stupeň vývoje hodnosti granda Španělska.

Filip III. šel dál a učinil čtvrtý stupeň tím, že jako první vydal patenty. Vzal si za záminku, že když našel zavedené dvě třídy grandů a chtěl si vyhradit jmenovat grandy jedné i druhé, bylo nutné je umět rozlišit veřejnou listinou. Skutečně jmenoval grandy obou tříd, ale žádného bez patentu, a od té doby nebyl žádný, jemuž by nebyl vydán. Patenty určují třídu a obsahují povýšení některého statku žadatele na grandezu; k tomu stačí sebemenší léno, jen když podléhá bezprostředně králi,[6] anebo, dává-li tomu žadatel přednost, prohlašují grandezu bez statku, pod pouhým jménem dotyčného žadatele, načež je dá zapsat v Radě Kastilie, ať je z jakékoli země a ať je jeho grandeza kdekoli.

Ze zavedení těchto patentů pochází — neřeknu prostá lhostejnost, která mohla mít nějaký dřívější základ založenou na směsi zdvořilosti a netečnosti národa nebo na tajné zlosti nad zničením *rico-hombría* —, ale tak zřetelná nechuť grandů Španělska zachovávat mezi sebou, při jakékoli příležitosti, jakékoli pořadí podle stáří hodnosti. Mohli by je zachovávat jen podle dat. Grandi Karla V. a Filipa II. nemají patenty, tedy ani žádné písemné datum, které by je mohlo řadit. Ti z pozdějších vlád, kteří všichni mají patenty, nechtějí ukazovat tuto rozdílnost, kterou nepovažují za výhodnou, a myslí si, že na tom jsou lépe se zmatkem; všichni chtějí, aby se věřilo, že původ jejich hodnosti je zahalen dávným stářím, a říkají, že protože je pro všechny jedna, i v různých třídách, jsou si všichni, kdo jí jsou nadáni, navzájem rovni a mohou mít přednost jeden před druhým či jít za ním jen v pořadí, jaké tomu dá náhoda.

Jsou skutečně tak žárliví na to, aby nezachovávali jiný pořádek, že když se po *coberturě* mého druhého syna konala kaple (dvorní bohoslužba), chtěl nechat místa nad sebou na lavici grandů a pustit tam ty, kdo přišli po něm, ale nikdo to nechtěl udělat. Na mou radu si dával pozor, aby přicházel mezi posledními, a při dalších kaplích dokonce úplně poslední. Všimli si toho; několik grandů, s nimiž jsem byl nejdůvěrnější, mi upřímně řeklo, že dobře cítí, že je to zdvořilost, ale že jim nevyhovuje, vysvětlili mi proč a poprosili mě, aby můj syn už vůbec nedbal na způsob, jak se usadit, a aby si napříště sedal mezi ně nahodile, jak to všichni dělali; a tak to také činil, když jsem poznal jejich přání. Stalo se dokonce, že při obřadu na Hromnice, kde vyslanci nebývají přítomni, jak vyložím jinde, a kde jsem byl přítomen jako grand

6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Léno podléhající přímo králi.

Španělska, náhoda chtěla, že mě můj syn předešel při přijímání svíce a v průvodu, a tato zvláštnost grandy, jak se zdálo, dosti potěšila.

Třetí třída, velmi odlišná od prvních dvou v některých podstatných věcech, a zvláště při *coberturě*, ale rovná jim ve všem, co se nejčastěji vyskytuje při úkonech a v běžném chodu života, pochází z doby, kterou jsem nedokázal zjistit. Kdyby bylo dovoleno podávat v této věci domněnky, přisoudil bych ji Filipu III., podle příkladu Filipa II., jeho otce, který vynalezl druhou. K tomu by mě vedl galantní a povolný sklon Filipa III., který měl mnoho milenek a oblíbenců a který, nemoha odepřít své milosti prosbám jedněch a naléhání druhých, asi vynalezl tuto třídu, jež je navenek uspokojila, aniž by pohněvala ostatní grandy, díky skutečné nepoměrnosti, kterou zavedl mezi prvními dvěma a touto poslední, jež je často jen doživotní a sahá nanejvýš na dvě generace po žadateli. Ostatní rozdíly mezi třemi třídami najdeme na svém místě.

Španělští králové také při některých zvláštních příležitostech jmenovali doživotní grandy první třídy, a nejčastěji proto, aby se zbavili obtíží s pořadím ve prospěch cizích knížat, jimž jako takovým se ve Španělsku žádné pořadí nepřiznává a kteří se tam ocitají nad všemi nároky, když mohou získat pořadí grandů, a to mezi nimi a smíšeni s nimi, bez jakékoli představy — která by nebyla trpěna — lišit se od nich v čemkoli. Aniž bychom hledali příklady příliš daleko, princ Alexandr Farnese, vévoda Joachim Arnošt Holštýnský a naposledy lankrabě Jiří Hesensko-Darmstadtský, padlý u Barcelony, generál armády Karla II., byli takto učiněni grandy první třídy jen pro svou osobu.[7]

Vyskytly se také zvláštní příležitosti, které přiměly španělské krále dovolit některému pánovi pokrýt si hlavu jen při té jediné příležitosti, aniž by ho učinili grandem Španělska; a to se, mezi jinými příklady, avšak velmi vzácnými, stalo při průjezdu arcivévodkyně Marie Anny Rakouské Milánskem, když jela do Španělska, aby se provdala za Filipa IV. Doprovázeli ji z jeho strany vévodové z Nájery a z Terranovy, grandi Španělska, kteří si před ní pokrývali hlavu. Markýz z Caraceny byl tehdy guvernérem Milánska a grandem nebyl. Filip IV. mu poslal rozkaz, aby si hlavu pokryl, ale jen pro tuto jedinou příležitost, kvůli důstojnosti vysokého úřadu, který zastával, a aniž by ho učinil grandem.[8]

Rozlišení tříd grandů, které bylo záminkou k tomu, aby se jim vydávaly patenty na povýšení jejich různých druhů grandezy, posloužilo ještě k jinému druhu listiny, stejně příznivému pro královskou moc jako zhoubnému pro hodnost granda, která v něm nalezla pátý stupeň vývoje díky jeho důsledkům, kvůli nimž byl zaveden, aniž se zprvu cokoli z toho, co tato listina přinesla, ukázalo.

7. *Vysvětlivka:* Lankrabě Jiří Hesensko-Darmstadtský (1669–1705), místokrál Katalánie za Karla II. (1698–1701), padl v září 1705 při útoku na Montjuïc u Barcelony, tehdy však již na straně arcivévody Karla.
8. *Vysvětlivka:* Luis de Benavides Carrillo, markýz z Caraceny (asi 1608–1668), guvernér Milánska 1648–1656; Marie Anna Rakouská projížděla Milánem roku 1649 na cestě ke sňatku s Filipem IV.

Tento jiný druh listiny je osvědčení, které sekretář estampilly[9] vydává každému grandovi o datu jeho *cobertury* a o tom, podle jaké třídy byl přijat, v němž je uveden kmotr, který ho představil, a většina grandů, kteří byli přítomni; takže se tato listina nutně vydává všem grandům, nejen nově jmenovaným, ale i těm, kdo se jimi stali přímou či nepřímou posloupností, protože všichni bez rozdílu musí jednou v životě podstoupit svou *coberturu*.

Na této *coberturě* závisí postavení a všechny druhy výsad grandezy jakékoli třídy natolik, že grand z posloupnosti, i z otce na syna a nesporné, nemůže požívat žádného z vyznamenání spojených s touto hodností, dokud nepodstoupí svou *coberturu*; čímž se zvyklostí stává pravdou, že dědicové grandů jakékoli třídy, i jejich synové, se jimi ve skutečnosti stávají jen z vůle krále, který sice téměř vždy tuto *coberturu* povolí v témže týdnu, kdy je o ni požádán, ale který ji může natolik odepřít, a tedy pozastavit veškerý účinek hodnosti u toho, kdo má tento obřad podstoupit, že odmítnutí není bez příkladu; a na potvrzení této podivné pravdy vyberu ten nejnovější a snad ve všem nejvýraznější.

O vévodovi z Mediny Sidonie jsem výše v souvislosti se závětí Karla II. mluvil dost na to, abych nemusel nic dodávat. Zemřel jako velký štolba, rytíř Ducha svatého a státní rada, v přízni, vážnosti a úctě, jaké si zasloužil; a se sestrou hraběte z Benaventu zanechal jen jediného syna, zetě vévody z Infantada. Tento syn měl přátele, ducha, sečtělost a vědění, s vadou samotářství a s bláznivým nápadem chodit na jatka a dělat tam řezníka, a s lpěním na svém smýšlení a na svých zvycích, které nic nedokázalo překonat; ponechal si tedy golilu[10] a španělský oděv, ačkoli se králi dvořilo tím, že se chodilo oblečeno po francouzsku. Když si na to většina pánů zvykla, král nakonec zakázal jakýkoli jiný oděv, kromě soudců a měšťanů, k nimž byla golila a španělský oděv odkázány, a všem ostatním zakázal objevovat se před ním oblečeni jinak než po francouzsku. To bylo ještě před smrtí vévody z Mediny Sidonie, velkého štolby, který ani s pomocí všeobecného příkladu nikdy nedokázal od svého syna dosáhnout této povolnosti, a syn se proto zdržoval chodit do paláce.

Bylo to v nejprudší válce; syn neustále provázel krále i svého otce, tábořil stranou, nikdy se s ním nesetkal, sloužil jako dobrovolník, byl všude přítomen a všude se vyznamenal. Když jeho otec zemřel a on se stal vévodou z Mediny Sidonie, přišla řeč na jeho *coberturu*. Dostavit se k ní v golile nepřicházelo v úvahu; v oděvu po francouzsku to nikdy nechtěl.

Závěr: žil tak dvanáct nebo patnáct let a zemřel krátce předtím, než jsem odjel do Španělska, asi padesátiletý, aniž kdy požíval jakékoli výsady grandezy, které jsou u dvora i mimo dvůr bez obtíží pozastaveny každému, kdo nepodstoupil svou *co-*

9. *Vysvětlivka: Secretario de la estampilla* — tajemník, který opatřoval listiny královým razítkovým podpisem (*estampilla*).
10. *Vysvětlivka: Golilla* — tuhý bílý límec, součást tradičního španělského černého oděvu 17. století.

berturu.[11] Jeho syn, který pošetilost svého otce neměl, se oženil s dcerou hraběte ze San Esteban de Gormaz a byl spolu se svým tchánem učiněn rytířem Zlatého rouna při jmenování, které Filip V. provedl při své abdikaci.

Od jednoho se snadno přejde k druhému; taková je povaha pokroků, když nenarážejí na žádné závory. Šestý stupeň vývoje grandezy k bodu, v němž se dnes nachází: z této moci pozastavit veškerý účinek grandezy odvodili králové nárok, že samy grandezy jsou odvolatelné podle jejich vůle, ačkoli nic podobného není v žádném z jejich patentů. Z tohoto nároku se vyvinul zvyk, který ho mocně upevňuje a který je jedním z rozdílů mezi první třídou a ostatními. Přesnou dobu jeho počátku neurčím, ale není-li od Filipa II., jemuž se velmi podobá a který zavedl dvě třídy tím, že vynalezl druhou, nepřesahuje Filipa III. Jde o to, že kdykoli se dědí grandeza, která není první třídy, byť z otce na syna, dědic oznámí králi dopisem, i z Madridu do Madridu, smrt granda, po němž dědí, a podepíše ho, aniž by užil jiného jména než svého obvyklého, a ne jménem granda, které má přijmout, a nijak v dopise nedá najevo, že se už považuje za granda. Král mu odpoví a v této odpovědi ho nazve ne jeho obvyklým jménem, nýbrž jménem grandezy, která mu připadla, a oslovuje ho bratranče a se všemi vyznamenáními, jež grandům náležejí. Po této odpovědi, a ne dříve, přijme dědic jméno své grandezy a způsoby grandů; ale s postavením a všemi výsadami čeká na obřad své *cobertury*. Král je tedy pánem nejen pozastavit, jak dlouho se mu líbí, účinek grandezy jakékoli třídy tím, že odloží nebo odmítne *coberturu* (jak bylo právě ukázáno na příkladu posledního vévody z Mediny Sidonie, granda první třídy a Karla V.), ale i jméno a titul, u nichž i ti nejnespornější dědicové, dokonce z otce na syna, u grandez, které nejsou první třídy, nutně činí tak autentický úkon uznání, že jim nepřísluší je přijmout, dokud se králi nezalíbí je jim svou odpovědí dát, ačkoli bez nového udělení. Z toho, že ti z první třídy tomu nepodléhají, jsem ještě víc přesvědčen, že tento zvyk vznikl za Filipa II. spolu s rozlišením tříd a že Filip III., který k prosazení patentů použil záminky jmenovat grandy obou tříd, se neodvážil podrobit tomuto zvyku grandy, které jmenoval do první třídy po vzoru grandů Karla V., jenž neznal ani tento zvyk, ani více než jednu třídu grandů.

Tolik k tomu, co je možné; ale od možného ke skutečnému je pro krále jen krok, a tento skutek byl vidět za poslední regentské vlády. Dějiny jsou plné bouří, které zmítaly vládou královny matky Karla II. během jeho nezletilosti, a jejích sporů s donem Juanem Rakouským, levobočkem krále, jejího manžela, a jedné herečky, který ji s podporou mocné strany přinutil zbavit se jezuity Nitharda, jenž se pod jménem jejího zpovědníka stal pánem státu a který se novým zázrakem z psance a vyhnance

11. *Ediční poznámka:* Juan Claros Pérez de Guzmán, 11. vévoda z Mediny Sidonie († 15. prosince 1713), velký štolba Filipa V.; jeho syn Manuel Alonso, 12. vévoda (1671 – 2. dubna 1721), zemřel skutečně krátce před Saint-Simonovým odjezdem do Španělska, ve věku 49 let. Mezi otcovou a synovou smrtí však uplynulo jen asi osm let, nikoli „dvanáct nebo patnáct". Vnuk Domingo José (1691–1739) se oženil s Josefou Pacheco, dcerou Mercuria Antonia Lópeze Pacheca, markýze z Villeny, vévody z Escalony a hraběte ze San Esteban de Gormaz; Zlaté rouno obdržel roku 1724.

stal v Římě mimořádným vyslancem Španělska a veřejně vykonával všechny jeho funkce ve svém jezuitském oděvu, dokud ho nevyměnil za kardinálský. V její přízni ve Španělsku ho vystřídal slavný Vasconcellos, proslulý svým povýšením i pádem, ještě proslulejší umírněností ve štěstí a statečností v nemilosti, pro niž ho litovali i jeho nepřátelé. Don Juan, který chtěl být pánem a nemohl snést důvěrné služebníky ani ministry s vlivem u královny, se na něho rozhněval, jako předtím na zpovědníka, a stejně tak ho zdolal. Vasconcellos, který byl právě učiněn grandem a jehož původ, aniž by byl příliš slavný, nebyl přece nižší než původ některých jiných grandů, byl zbaven své hodnosti, aniž se čehokoli dopustil, a vypovězen na Filipíny, kde vydal vše, co měl, na užitečné nadace a na dobročinnost, žil tam dlouho a spokojeně a zemřel tam svatě,[12] aniž by za tak dlouhou dobu a za tolika různých vlád ve Španělsku přišla řeč na grandezu pro jeho potomstvo, na něž měla přejít a které trvá dodnes a žije v zapomnění ve své provincii.

Takové byly různé stupně vývoje grandezy, které ještě nejsou vyčerpány; přitom je třeba poznamenat, že cizinci, míním grandy Španělska, kteří jsou ve Flandrech a v Itálii, tam požívají celé své hodnosti, aniž by se museli jet ujmout její držby do Španělska; ale podniknou-li tam cestu, podléhají obřadu *cobertury* a mezitím jsou zbaveni jakéhokoli postavení. Tato smutná příhoda potkala za Filipa V. posledního hraběte z Egmontu, v němž tento slavný rod vymřel;[13] protože ztratil své osvědčení o *coberturě* od sekretáře estampilly, musel ji podstoupit znovu.

Ale to ještě není vše, co si královská autorita ponenáhlu nad grandy Španělska získala. Zde je sedmý stupeň. Přidali k tomu poplatek tím ponižující, že je to poplatek za samotnou jejich hodnost; nazývá se to anáta a mediaanáta.[14] Ta druhá se platí při povýšení na grandezu a činí vždy přes dvanáct tisíc tolarů v tvrdé minci. Někdy ji král promine, a to je skutečná milost, která se vkládá do patentu, takže čest hodnosti a hanba poplatku s ní spojeného se setkávají v téže listině, čehož jsou mé patenty granda Španělska první třídy nedávným příkladem. Ale nic není obvyklejší než odmítnutí této milosti; v době, kdy jsem byl ve Španělsku, vévoda ze San Michele z rodu Gravina, jednoho z největších na Sicílii, který tam přišel o svůj majetek, když se císař zmocnil tohoto království, a který byl právě jmenován grandem za služby, jež tam prokázal, se ucházel o toto prominutí a nepodstoupil svou *coberturu* po celou dobu, co jsem byl ve Španělsku, protože mu nebylo povoleno a on nebyl s

12. *Ediční poznámka:* Saint-Simon patrně myslí Fernanda de Valenzuelu, markýze z Villasierry, oblíbence královny Marie Anny, jmenovaného grandem v listopadu 1676 a svrženého donem Juanem v lednu 1677; jméno „Vasconcellos" je Saint-Simonův omyl. Valenzuela byl vypovězen na Filipíny, roku 1688 mu však bylo dovoleno usadit se v Mexiku, kde 7. února 1692 zemřel po kopnutí koněm.
13. *Vysvětlivka:* Prokop František, hrabě z Egmontu († 1707), poslední mužský potomek rodu.
14. *Vysvětlivka: Anata* a *media anata* — poplatky odváděné koruně z udělených hodností a úřadů (roční výnos, resp. jeho polovina).

to zaplatit.[15] Nemluvím ještě o dalších výdajích spojených s povýšením na grandezu, které, pokud jde o platy a nezbytná spropitná, nejsou o mnoho menší, ale z nichž při prominutí mediaanáty, když je král udělí, odpadají ze zákona dvě třetiny.

Anáta je poplatek, který se dluží každoročně za grandezu; a je-li její výnos příliš malý, protože k založení grandezy stačí prosté léno podléhající bezprostředně králi, nebo žádný, jako u těch, které jsou vázány jen na jméno, a ne na statek, jako nedávno grandeza vévody z Bournonvillu, pak se stanoví paušálem na rok. Někdy je ten, kdo je učiněn grandem, osvobozen doživotně, a pak se i tato milost vkládá do patentu, a mé jsou toho dalším příkladem; ale nikdy žádný z nástupců, jejichž anáta je vždy vyšší než anáta žadatele, a mnohým se stalo, že jim byl obstaven majetek pro nezaplacení nahromaděných let a že byli navíc zbaveni jakéhokoli postavení až do úplného zaplacení. Kromě těchto dvou druhů poplatků je ještě třetí, pro jehož nezaplacení se rovněž obstavuje majetek a pozastavuje postavení. Je to poplatek vyšší než obyčejná anáta při každé změně granda. O přesné době vzniku těchto zvyklostí nejsem poučen, ale je velmi pravděpodobné, že není-li táž jako doba zavedení patentů, přinejmenším na ni těsně navazovaly.

Nesmí se zapomenout, že rozdílnost tříd je mezi grandy jakýmsi tajemstvím, které neradi odhalují, ať z ješitnosti či zájmu, ať ze zdvořilosti k ostatním, a tím obtížněji se rozplétá, že se rozdíl projeví jen při *coberturách*, na něž se brzy zapomene; neboť pokud jde o rozlišení, která v tom činí kancelářský sloh, to je vnitřní věc, která zůstává v jejich listinách.

Tvrdit nyní, že jméno a hodnost granda byly známy před Karlem V., je podle mého názoru bez jakéhokoli základu, tím spíš, že se neukazuje nic, co by odlišovalo granda od *rico-hombre*, nebo, chceme-li, *ricos-hombres* mezi sebou, pokud jde o výsady. Mám tedy důvod být přesvědčen, že je to ješitný nápad, zbavený jakékoli skutečnosti, aby se hodnosti granda dodalo víc starobylosti, aby se zapomnělo na její původ a aby se povznesla nad hodnost *ricos-hombres*, kteří byli největšími pány původem i mocí, podléhali bezprostředně koruně a měli právo korouhve a kotle, jež si často dávali do erbů, odkud jich tolik nacházíme v erbech španělských rodů; a protože titul *ricos-hombres*, jejich erby a tato znamení přecházely ponenáhlu na jejich mladší syny a pak do jiných rodů skrze dědičky, odtud, jak jsem poznamenal, se *ricos-hombres* během doby tak rozmnožili, když zmizeli, a to i se jménem, při vynalezení jména granda obratností a mocí Karla V.

Protože tento panovník nedával na tuto hodnost patenty, je velmi obtížné rozlišit mezi prvními španělskými grandy ty, kteří jimi, abych tak řekl, zůstali, to jest kteří se z *ricos-hombres* nepozorovaně stali grandy a jen si pod tímto titulem zachovali výsady, jež jim dával titul, který měli až dosud, od těch, kteří nepatříce k *ricos-hombres* byli později týmž Karlem V. přesto učiněni grandy. Klonil bych se k ná-

15. *Vysvětlivka:* Vévodství San Michele (San Miguel) na Sicílii; grandezu první třídy mu Filip V. udělil 19. srpna 1721 v osobě Juana Graviny y Requesens.

zoru, že tento panovník byl tak ohleduplný, že povýšil na grandezu ze Španělů jen ty z tohoto stavu, aby jim při této velké změně víc zalichotil, ačkoli pro tento názor nemám jiný důvod než vhodnost. Kdyby byl pravdivý, bylo by toto rozlišení málo důležité, neboť by mezi nimi šlo jen o to, zda nepřestali požívat svých výsad díky jakoby nepozorovanému přechodu od starého titulu k novému, anebo zda jich po nějakou dobu požívat přestali a pak jim byly vráceny tím slovem *cubríos*, řečeným bez obřadu, nebo zpravujícím dopisem bez formy patentu a bez skutečného nového udělení. Ať je tomu jakkoli, obecné mínění ve Španělsku, které si přisvojuje autoritu veřejné známosti, řadí do tohoto prvního řádu grandů, kteří se jimi nepozorovaně stali z *ricos-hombres*, jimiž byli v době zavedení titulu granda, vévody z Mediny Celi, z Escalony, z Infantada, z Alburquerque, z Alby, z Béjaru a z Arcos, markýze z Villeny a z Astorgy, hrabata z Benaventu a z Lemos, za kastilskou korunu; a za aragonskou vévody ze Segorbe a z Montalta a markýze z Aytony. Mnozí k nim přidávají za Kastilii vévody z Mediny Sidonie a z Nájery, vévody z Frías a z Medina de Rioseco, jednoho dědičného konetábla, druhého dědičného admirála Kastilie, a markýze z Aguilaru, vesměs pány tak dávno a tak ve všem mezi největšími a nejvýznačnějšími, zvláště Medina Celi, že je těžké jim tento týž původ upírat. V přehledech grandů Španělska uvidíme, které rody tyto tituly nesly a do kterých přešly.

Kapitola třináctá

Nyní je třeba vyložit dvě věci: lhostejnost titulů vévoda, markýz a hrabě; a dědění hodnosti.

Pokud jde o první, je třeba se opět vrátit k *ricos-hombres*, abych tak řekl kmeni hodnosti grandů. Viděli jsme, že tento titul *ricos-hombres* se všemi vyznamenáními, která k němu byla připojena, náležel zprvu jen velkým bezprostředním vazalům s korouhví a kotlem a že v průběhu jejich rozmnožování, ať uzurpovaného, ať povoleného pro nutnost doby nebo pro zmatek v záležitostech různých království, která tak dlouho tvořila Španělské země, se mladší synové těchto *ricos-hombres*, jejich zeťové a potomstvo jedněch i druhých ponenáhlu udrželi v držbě tohoto titulu, aniž drželi ona první velká léna, která u jejich předků byla jeho základem. Když se ve Španělských zemích začaly zavádět tituly vévoda, markýz a hrabě, byly jen pro skutečné velké vazaly, jimiž byli ti první *ricos-hombres*; a když se jejich titul později rozmnožil cestou, která byla právě vyložena, posloužila tatáž cesta k rozmnožení titulů vévoda, markýz a hrabě; a tyto poslední, jakožto mnohem novější a jakožto takové, s nimiž ve Španělských zemích nebyla spojena žádná zvláštní výsada, byly jen lhostejným doprovodem titulu *rico-hombre*; bylo tedy už tehdy lhostejné být vévodou, markýzem nebo hrabětem, protože jediné skvělé vyznamenání, nadřazené všem ostatním, bylo spojeno jen s titulem *rico-hombre*. Je sice pravda, že vévodství znamenalo a skutečně bylo statkem vznešenějším a větším než markýzát a hrabství, a proto všichni tehdejší španělští vévodové, protože byli nejvýznačnějšími a nejbohatšími pány mezi *ricos-hombres*, přešli za Karla V. všichni z tohoto titulu k titulu granda, bez udělení a jakoby nepozorovaně; a protože tehdy už jen s grandezou byly spojeny postavení a výsady, jako byly předtím spojeny jedině s *rico-hombría*, pro niž byly tituly vévoda, markýz a hrabě lhostejné, protože jí nic nedávaly, byly tytéž tituly, které nedávaly nic ani grandeze, pro ni stejně lhostejné. Je však pravda, že u rodilých Španělů jsou vévoda a grand synonyma; ne proto, že by vévoda měl nějakou výsadu nad markýzem a hrabětem jako takovými, ale proto, že od Karla V. přešli všichni španělští vévodové z *rico-hombría* do grandezy; a tento panovník i jeho nástupci povýšili ve Španělsku na vévodství tak málo statků, aniž by k nim zároveň připojili grandezu, že z toho mála už není žádné, které by se nestalo grandezou nebo nepřipadlo grandům.

Titul princ je ve Španělsku tak málo známý a zároveň tak málo oblíbený, že ho nikdy nenesl žádný Španěl, a to ani královské děti, vyjmeme-li některé z předpokládaných dědiců koruny, jimž je vyhrazen titul prince asturského jako uznání věrnosti této provincie jejím králům za časů Maurů, odkud začali znovu vládnout a vzdorovat těmto nevěřícím. A ještě jen velmi málo prvorozených ho neslo, neboť zvláštnost jména infant a infantka, které přitom znamená jen dítě, spolu se zvykem vždy převážila u dětí královských. Cizinci, poddaní Španělska, kteří ve své zemi nesou titul princ, si ho přinesli s sebou do Španělska, bez jakéhokoli postavení pro poddané či nepoddané, nejsou-li grandy, a aniž by v rodilých Španělech vzbudili sebemenší chuť zvyknout si na tento titul pro sebe samé, ať by si na něj mohli činit jakékoli nároky podle jiných způsobů, které se u jejich sousedů prosadily mnohem laciněji.

Způsob dědění hodnosti granda se nijak neliší od způsobu dědění statků; a protože ty všechny bez rozdílu přecházejí po přeslici a z ženy na ženu do nekonečna, tak i grandezy, se zmatkem jmen a erbů, který s sebou nese týž zvyk, zavedený u Španělů, připojovat ke svému jménu všechna ostatní jména těch, po nichž se člověk stane dědicem statků, zvláště s grandezami, které se tak dědí do nekonečna podle blízkosti krve, bez rozdílu mužů a žen, leda mezi bratrem a sestrou, nebo v některých rodech či při málo obvyklých příležitostech mezi strýcem z otcovy strany a neteří.

To jsou, řečeno mimochodem, ta svěřenská nástupnictví statků povýšených či nepovýšených na grandezy, kterým říkají majoráty a které nikdy nemohou být prodány pro dluhy ani z jakéhokoli jiného důvodu, ale které věřitelé obstavují jen co do výnosů, a to jen do jisté výše, z níž větší či menší díl, podle hodnosti statků a jejich výnosů, zůstává majiteli na výživu spolu s nahodilými příjmy.

V tom spatřují spásu rodů, a proto je ve Španělsku téměř veškerá půda vázána svěřenstvím; odtud pochází, že protože těmto svěřenstvím není konce, je v obchodě tak málo pozemků, a i to málo, co by v něm mohlo být, v něm ve skutečnosti už není, protože se stává jedinou zárukou věřitelů a nelze je bezpečně koupit. Dostal jsem od krále i od španělského krále svolení koupit si jeden statek ve Španělsku a zřídit na něm svou grandezu. Omezil jsem se dokonce na nejmenší léno podléhající bezprostředně králi. Pak jsem se spokojil s tím, že ho koupím draho a bez jakéhokoli výnosu. Za dva roky hledání se mi ho nepodařilo najít, ačkoli se o to pečlivě snažilo několik vážených osob, a dokonce i členů rady. Neříkám, že se to nedá najít, ale říkám, že je to nesmírně obtížné. Nesmí se zapomenout, že dědicové těchto svěřenství dědí také všechno služebnictvo těch, po nichž dědí, i s jeho ženami a dětmi, pokud u nich bydlí nebo je vydržují; takže jsou služebnictvem, ať vlastním, ať zděděným, nesmírně zatíženi. Kromě ubytování, u sebe nebo jinde, jim dávají každému denní příděl podle postavení a stupně každého sluhy, a všem, kdo u nich mohou bydlet, dva šálky čokolády denně. V době, kdy jsem byl ve Španělsku, měl vévoda z Mediny Celi, který byl díky nahromaděným svěřenstvím, jež zdědil, jedenáctkrát grandem

a který od té doby zdědil ještě několik dalších grandez, sedm set takových přídělů denně k placení. To je také to, co je ruinuje.

Ale abychom se vrátili k těmto dědictvím, často se stává, že dědicové velkých rodů po ženské linii, a to přes několik ženských kolen, úplně opustí svá vlastní jména a erby, které pak někdy některý mladší syn znovu přijme, takže v množství jmen a erbů, které často nejdou za sebou, a někdy dokonce při jejich jedinosti, není pro Španěly ani mezi nimi samými malou obtíží rozeznat pravé jméno od těch, která byla přidána, nebo vědět, zda to či ono jméno, které se nese samo, je to pravé. Proto jsem o erbech těchto rodů nestačil zjistit nic než velmi zhruba. Pokud jde o jména, to mi dalo nejvíc práce objasnit na místě s těmi, kdo platili za nejpoučenější v těchto věcech a ve věcech grandezy; a žádný z nich mě neuspokojil víc a plněji než hluboké vědění vévody z Veraguy, syna toho, o němž jsem se zmínil, když jsem mluvil o závěti Karla II., který mi prokázal tu milost, že mě chtěl poučit s dobrotou, prostotou, trpělivostí a přesností nevšední. Musím také po pravdě přiznat spravedlnost Imhofovým *Historickým a genealogickým výzkumům o grandech Španělska*,[1] které jsem tam s sebou záměrně vzal, že je znalci vysoko cení a že mi nesmírně pomohly překonat obtíže, ať tím, že mě naučily množství věcí, které jsem shledal pravdivými podle nejsvědomitějšího a nejrozmanitějšího vyptávání, jaké jsem mohl provést, ať tím, že mi daly podnět k četným otázkám, které mě mnohému naučily v tom mále, v čem jsem poučen, ať konečně tím, že mě naučily nedůvěřovat nejlepším knihám, když jsem v této našel chyby, zatímco jsem v rozhovorech přesně zjišťoval pravdivost či nepravdivost, a směs obojího, u několika věcí, které tvrdí, avšak nepříliš důležitých.

S delším pobytem, s méně funkcemi a zaměstnáními a s *Tizónem* Španělska,[2] který bych rozebral tak, jako jsem to udělal s Imhofovými *Výzkumy*, bych byl mohl přinést dobré věci; ale tuto knihu jsem nikdy nemohl získat. Někteří ji ve Španělsku sice mají a usmívají se, když se jim o ní mluví, aniž by se kdy vyjádřili. Dali ji všude, kde mohli, potlačit, péčí, autoritou tam, kde ji měli, a dokonce penězi, protože ta kniha tvrdí, že dokazuje, že téměř všechny významné a nejvýznačnější rody Španělska jsou levobočné, a často víckrát, čímž jsou zasaženi téměř všichni grandi a nejvyšší páni Španělska. Ačkoli mi jejich skrytá nelegitimnost, pokud nějakou mají — a to „pokud" není obecně pochybné —, unikla, je přesto třeba říci slovo o jejich názorech a zvyklostech ohledně grandezy a dědictví ve vztahu k levobočkům.

Přiznejme upřímně, že v tomto ohledu Španělsko ještě pociťuje, že bylo po několik staletí pod nadvládou Maurů, a důsledky soužití a míšení, které s nimi mělo potom téměř až do vlády katolických králů. Je totiž docela pravda, že dostatečně nepociťuje celý rozdíl mezi zrozením legitimním a přirozeným, pocházejícím od dvou

1. *Poznámka vydavatelů (edice 1856): Recherches historiques et généalogiques des grands d'Espagne* od Imhofa, Amsterdam 1707, in-12.
2. *Vysvětlivka: Tizón de la nobleza de España* („Skvrna španělské šlechty"), rukopisný spis ze 16. století připisovaný kardinálu Franciscu de Mendoza y Bobadilla (1508–1566), dokazující židovský a nelegitimní původ předních šlechtických rodů; koloval v opisech a byl opakovaně potlačován.

svobodných osob. Takoví levobočci dědí bez obtíží téměř jako legitimní a stávají se grandy posloupností, nenarodí-li se legitimní dítě z otcova sňatku; v tom případě má levoboček svůj podíl ze zákona, který může být dokonce do jisté míry zvětšen otcovou vůlí. Z nich vzešly mocné rody, velmi obtížně rozlišitelné od legitimních.

Stávají se grandy nejen přímou posloupností, není-li legitimního dědice, ale i posloupností ženskou a pobočnou; a je-li takový levoboček synem velmi velkého pána, který ho miluje, najde si velmi často nevěstu stejně dobře, jako kdyby byl legitimní. Po něm už není rozdílu.

Levobočci svobodné ženy a ženatého muže mají také svůj podíl, ale velmi malý; je-li legitimní dědic, jsou zcela v jeho rukou, neboť otec má tehdy vůči levobočkovi ruce mnohem víc svázané. Ti nemají stejný podíl na dědictvích po ženské linii a pobočných jako levobočci dvou svobodných osob, kteří je, nejsou-li legitimní bratři a sestry, dědí celá.

Přesto i tento cizoložný druh nachází výhodné partie, nemají-li legitimní bratry a sestry nebo jsou-li syny velmi velkých pánů, kteří je milují; jejich potomstvo časem ztrácí skvrnu svého původu a někdy ve všem nahradí legitimní, i když mnohem vzácněji než onen druhý druh prostých levobočků. Viděli jsme u obou druhů, že byli, ač měli legitimní bratry, vlivem svých otců učiněni grandy a založili tak rovnou rody téměř rovné těm, z nichž levobočně pocházeli, a že se později jejich potomstvo a legitimní potomstvo úplně smísily. Jsou ještě nedávné příklady takových grandů. Takovým je dnes levoboček vévody z Abrantes, bratr vévody z Linares, který zemřel bez dětí jako místokrál Mexika v prvních letech vlády Filipa V.,[3] a bratr biskupa z Cuenky, který se stal vévodou z Abrantes po smrti tohoto bratra a svého otce, o němž jsem mluvil v souvislosti s žertovným rozloučením, kterým se rozžehnal s císařovým vyslancem v den otevření závěti Karla II. Tento biskup, kterému se jinak neříká než vévoda z Abrantes, dosáhl svým vlivem při mém odjezdu ze Španělska, to jest velmi krátce potom, že byl tento jeho levobočný bratr učiněn grandem, aby udržel vymřelý rod, který jsem vyložil výše, a říká se mu vévoda z Linares. Právě tyto zvyklosti, víc než zlořádné, daly grandům, ženatým i neženatým, to vyznamenání, že jejich levobočci jsou jako takoví přijímáni do Maltézského řádu jako rytíři spravedlnosti, bez rozdílu od legitimních. K tomu je třeba poznamenat, že po ztrátě Rhodu tento řád, který bloudil bez sídla a byl blízko rozpadu, vzal pod ochranu a přijal Karel V., který mu dal ostrov Maltu v plné svrchovanosti, kromě každoročního holdu několika loveckých ptáků,[4] a že ještě dnes si maltézský vyslanec v žádném případě nepokrývá hlavu před španělským králem, ačkoli ho přijímá na veřejné audienci, při níž jsou grandi přítomni s pokrytou hlavou a kde jsem byl s nimi i já jako grand; při-

3. *Vysvětlivka:* Fernando de Alencastre Noroña y Silva, vévoda z Linares (1662–1717), místokrál Nového Španělska 1711–1716, zemřel v Mexiku 3. června 1717 bez žijících potomků. Jejich otec Agustín de Láncaster, vévoda z Abrantes († 1720), je autorem žertu vůči Harrachovi (viz kap. II).
4. *Vysvětlivka:* Karel V. udělil Maltu johanitům roku 1530 za roční poplatek jednoho sokola (tzv. maltézský sokol) místokráli sicilskému.

tom tento vyslanec požívá v Madridu a po celém Španělsku všech ostatních výsad vyslanecké hodnosti, kromě kaplí, kde nemá ani místo, ani funkci. Tento závazek vůči španělské koruně spolu se zvyklostmi ohledně levobočků, vlastními jen této zemi, mohl mít velký podíl na přijímání levobočků grandů do Maltézského řádu. Říkám jen této zemi, protože hrabata Gyldenløve nemohou být příkladem v tomto koutě Severu, dosud napůl pohanském ve své vládě, neboť tito levobočci dánských králů neplatí za příklad ani pro Švédsko, ani pro celý ostatní Sever, který se nelegitimnosti hrozí stejně, jako je nenáviděna a potlačována v celém Německu.[5]

Pokud jde o dvojnásobně cizoložné, ti zůstávají v celém Španělsku v naprosté temnotě, protože nemohou jmenovat svou matku a protože se nenašel právník jako Harlay, tehdy generální prokurátor pařížského parlamentu, který by naučil dávat uznávat děti bez matky.[6] Ať jsou tyto zbytky maurských mravů,[7] které ještě nakazují Španělsko, jakékoli, nejdou tak daleko, aby tyto uznávaly; na ně se soustředila všechna hrůza a všechna nicota, které náležejí nelegitimnímu zrození, a jejich obludný druh nemůže být počítán[8] k žádnému druhu existence.

Příklady donů Juanů, levobočků svobodných žen a jejich králů, potvrzují to, co jsem právě vyložil a co se tím ještě lépe pochopí a vysvětlí, připomeneme-li si, že levobočci soukromníků mají táž práva, v poměrné míře, což tolik povyšuje levobočky grandů a co staví levobočky králů téměř na úroveň legitimních princů.

Shrňme ve dvou slovech, co bylo právě vyloženo o podstatě hodnosti granda Španělska.

Žádná zmínka o ní před Karlem V.

Ricos-hombres neboli mocní muži, kteří byli velkými a bezprostředními leníky různých království Španělských zemí s právem korouhve a kotle, byli tam, pokud víme, jedinou hodností, mluvili se svými králi s pokrytou hlavou a zasahovali do velkých záležitostí. Zda z titulu práva či moci, zvyku či udělení, zda z posloupnosti či z potřeby, kterou jich králové měli — naprostá temnota. Stejná temnota o jejich ostatních výsadách a funkcích.

Rozmnožili se mladší synové, i pobočné linie po ženách, a z žen na ženy, zásluhami, po službách či z potřeby, konečně vysokými úřady, aniž drželi ona velká bezprostřední léna; když se stali *ricos-hombres*, přijali korouhve a kotle, odkud jsou tak časté v erbech.

Takovými se stali za katolických králů.

5. *Vysvětlivka:* Gyldenløve — příjmení dávané levobočkům dánských králů (např. Ulrik Frederik Gyldenløve, syn Frederika III.).
6. *Vysvětlivka:* Achille de Harlay, pozdější první prezident pařížského parlamentu, připravil roku 1673 legitimaci dětí Ludvíka XIV. a paní z Montespan, aniž by byla jmenována jejich matka (vdaná žena).
7. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Morisské neboli arabské mravy, mravy Maurů.
8. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Počítána.

Jejich povolnost k Filipovi Sličnému z nenávisti k Ferdinandovi — smrtelná rána jejich hodnosti.

Moc Karla V.; jeho obratnost při císařské korunovaci je zničila a jakoby nepozorovaným vypařením je bez udělení a bez obřadu nahradila novou hodností granda Španělska, zprvu z řad *ricos-hombres*, pak z jiných; zachoval jim právo mluvit s ním s pokrytou hlavou a z politiky jim zjednal velké výsady v Německu a v Itálii, které trvají dosud díky oporě téže moci rakouského domu a téže politice.

Obřad *cobertury* a rozlišení dvou tříd za Filipa II.

Udělení a patenty Filipa III., pravděpodobného původce třetí třídy; odtud tajemství tříd, snadno udržitelné mezi grandy, a jejich nechuť k jakémukoli pořadí podle stáří.

Nárok králů, zrozený z patentů, na nutnost jejich souhlasu k dědění grandezy, i v přímé linii, zavedený zvykem, a způsob oznámení králi a přijetí jeho odpovědi, od čehož je osvobozena jen první třída.

Odtud dále nárok králů pozastavit postavení, který přešel ve zvyk, s různými příklady, jak odepřením připuštění k *coberturě*, tak v jiných případech.

Osvědčení o *coberturě*, bez něhož žádné postavení, i když ji člověk podstoupil, je-li osvědčení ztraceno, a tu ji opakovat, s příklady. Výjimka pro cizí grandy žijící mimo Španělsko, ledaže tam přijedou, byť jen projíždějí: pak jí podléhají.

Nárok králů, zrozený z předchozích, moci zbavit grandezy bez zločinu proti státu či jiného těžkého provinění, s příkladem Vasconcellose a jeho potomstva až dodnes.

Z patentů a z postupného zavádění těchto nároků vznikly poplatky za hodnost. Jsou tři: mediaanáta, která činí nejméně přes čtyřicet tisíc liber pro samotného krále, bez ostatních druhů platů a jiných poplatků; platí se králi při každém povýšení na grandezu; někdy se promíjí, a pak se prominutí uvádí přímo v patentu; někdy se o ni žádá, a je odmítnuta, s příklady. Anáta, což je roční poplatek, větší či menší, ale nižší než mediaanáta; žadatel ji neplatí a nástupcům se nikdy nepromíjí. Poplatek za změnu, další, nižší než první, vyšší než poslední, který platí každý nástupce při nastoupení do grandezy a který se nikdy nepromíjí. Poplatky se vymáhají obstavením a pozastavením postavení, kdy se to králi zlíbí, až do úplného zaplacení, s několika příklady.

K založení grandezy stačí nejmenší léno ve všech ohledech, jen když podléhá bezprostředně králi; někdy se zakládá na jméno, bez léna, s existujícími příklady, po vzoru *ricos-hombres*, mladších synů bez velkých lén v době jejich úpadku: v těchto případech paušál k určení výše zmíněných poplatků.

Naprostá lhostejnost titulů vévoda, markýz a hrabě mezi grandy, pocházející z toho, že se tyto tituly ve Španělsku zavedly ke konci doby *ricos-hombres*, jejichž hodnost, protože byla jediná, nepřijala od těchto titulů nic než pouhé pojmenování; když byla *rico-hombría* nahrazena grandezou jako jedinou hodností Španělska, zů-

staly tituly vévoda, markýz a hrabě ve stejném postavení jako předtím, ačkoli ve skutečnosti už nezbývá žádný španělský vévoda, který by se časem nestal grandem — španělský, rozumí se, a jehož vévodství je ve Španělsku. Stejného postavení jako tyto tři tituly je titul princ, který ve Španělsku sám o sobě nic nedává ani nepřidává a který dosud žádný rodilý Španěl nenesl.

Nic zvláštního v dědění grandez oproti způsobu dědění všech ostatních statků. Ženy jsou k němu ve Španělsku kdykoli způsobilé a mají přednost před muži podle blízkosti krve, a tak z žen na ženy. Jsou stejně povolávány ke svěřenstvím statků neboli majorátům, které jsou velmi časté a vždy do nekonečna; odtud obtížnost obchodu se statky všeho druhu, které jsou téměř všechny vázány svěřenstvím, a ostatní zatíženy dluhy. Odtud také ta téměř neproniknutelná temnota pravých jmen a pravých erbů, které připadají povolaným spolu se statky.

Co k této temnotě ještě nepatřičně přidává, je starý zvyk dávat Maurům, a nyní ještě židům, kteří se obracejí a jimž velcí páni jdou za kmotry při křtu, nejen své křestní jméno, ale i jméno svého rodu spolu s erbem, které navždy přecházejí do těchto nejnižších rodin a časem je směšují s pravými a ještě snadněji je jimi nahrazují, když pravé vymřou.

Levobočci mají ve Španělsku výhody neznámé u všech ostatních křesťanských národů, pocházející ze smíšení s Maury, které tam tak dlouho trvalo.

Málo rozdílu mezi levobočky dvou svobodných osob a legitimními; o něco víc u levobočků svobodné ženy a ženatého muže. Dědí a jsou způsobilí nabývat svěřenství. Odtud několik rodů tohoto původu, někdy i dvojnásobného, které nejsou o mnoho méně významné. Jiné v hojném počtu, u nichž je tato vada zastřena. Pokud jde o levobočky vdané ženy neboli dvojnásobně cizoložné, jejich vyloučení a hanba jejich původu jsou ve Španělsku takové, jaké by měly být všude, to jest bez naděje a bez příkladu výjimky. Jsou tam bez jména, bez statků, bez existence.

Od samotné podstaty hodnosti granda Španělska, kterou jsem se právě pokusil vyložit, je třeba přejít ke zvyklostem, a začít těmi, které známe my a které oni nemají.

Grandi ani jejich manželky nemají na svých kočárech ani v erbech žádné znamení hodnosti; to není ve Španělsku zvykem u žádného úřadu ani hodnosti. Zachovávají-li si někteří z nich ona stará vyznamenání korouhví a kotlů *ricos-hombres*, jsou společná všem příslušníkům jejich rodu, kteří nejsou grandy, a dávají se do štítu jako lem nebo do čtvrcení. I ti malí ozbrojení mužíčci na koních konetábla Kastilie a kotvy admirála jsou jen v lemu. Je sice pravda, že někteří, v malém počtu, nosí korouhve vně štítu a někdy jím štít i obklopují; ale ve Španělsku to neplatí za znamení hodnosti. Pokud jde o Zlaté rouno, ti, kdo je mají, nosí jeho řetěz kolem svého erbu, a stejně tak řetěz Ducha svatého ti, jimž byl udělen.

Od té doby, co vévodové Francie a grandi Španělska sdílejí bratrsky postavení a pocty, přijalo několik z těchto posledních, ve Španělsku a aniž odtud kdy vyjeli, vé-

vodský plášť;[9] jen málo rodilých španělských grandů to dosud učinilo. Ani královna nemá přehoz na kozlíku.

Zábradlí[10] a ostatní vnější vyznamenání jsou tam neznámá, dokonce u krále a královny, kromě baldachýnu; ale baldachýn sestupuje až ke všem *titulados*, mezi nimiž jsou někdy velmi podivní — vyložím v pravý čas, co to je. Celý rozdíl je v tom, že baldachýny těchto posledních jsou jen z prostého damašku, s portrétem krále nahoře, kdežto baldachýny grandů jsou sametové a bohaté, bez portrétu, někdy s jejich erbem vyšitým na zadní straně. Takže baldachýny jedněch jako by byly kvůli portrétu, a baldachýny druhých kvůli jejich hodnosti a kvůli nim samým. Pokud jde o zábradlí, snad je vyhnal zvyk spát v odlehlých místech, která nejsou vidět, a nemít ony postele, které slouží jen k parádě.

Způsob stavění ve Španělsku způsobuje, že to, čemu ve Francii říkáme poctami Louvru,[11] tam nemůže existovat. Královské paláce i všechny ostatní mají velkou vjezdovou bránu, ale s tou podmínkou, že jí nesmí projet žádný kočár; je to tedy jen její obraz. Za touto branou je v madridském paláci velká černá a tmavá vstupní hala, krytá, krátká, ale rozšiřující se do dvou malých křídel a končící několika schody u galerie, jež odděluje dvě nádvoří dlážděná velkými plochými kameny, s velkým schodištěm zcela venku na konci této galerie. Do této kryté haly vjíždějí kočáry grandů a jejich manželek, kardinálů a vyslanců a vyjíždějí z ní, jakmile jejich páni vystoupí u galerie; stejně tak znovu vjíždějí, aby je vzaly, když chtějí nastoupit a odjet. Všichni ostatní muži a ženy vystupují a nastupují před velkou branou a všechny kočáry se řadí na velkém náměstí před palácem. V Buen Retiru jsou mezi několika nádvořími dvě za sebou, jako v Palais-Royal v Paříži, ale nekonečně větší. Všechny kočáry vjíždějí do prvního a zůstávají tam. Jen grandi a jejich manželky, kardinálové a vyslanci vjíždějí ve svých kočárech pod budovu, která obě nádvoří odděluje, a vystupují tam v otevřené galerii, která vede k úpatí schodiště, a jejich kočáry projedou dál do druhého nádvoří, aby se tam otočily.

Dříve na ně potom čekávaly v prvním a vjížděly znovu jako při příjezdu, když jejich páni či paní chtěli nastoupit a odjet. Nyní, to jest dlouho předtím, než jsem jel do Španělska, a nevím, za které vlády, zůstávají jejich kočáry ve druhém nádvoří a jen popojedou, aby vzaly své pány či paní tam, kde je vysadily. Tato poslední malá výhoda byla v mé době ještě nová, snad podle příkladu vyslanců, kteří ji měli vždy.

9. *Vysvětlivka:* Hermelínový vévodský plášť jako heraldický doplněk erbu francouzských vévodů a pairů.
10. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Lůžka a stoly králů a velmožů byly obklopeny sloupkovým zábradlím (*balustres*), které k nim zamezovalo přístup.
11. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Pocty Louvru byly výsadou udělovanou některým osobám vjíždět do nádvoří Louvru v kočáře nebo na koni. Favin v *Théâtre d'honneur et de chevalerie* (sv. I, s. 371) tvrdí, že pocty Louvru byly původně přiznávány jen princům a princeznám krve. Později byly rozšířeny na cizí knížata, konetábla, kardinály a nakonec na všechny vévody.

Je třeba si zde připomenout krajní výsady, které jsme viděli výše, prezidenta, a dokonce i guvernéra Rady Kastilie nad grandy, kteří před ním na ulici zastavují, kteří u něho nemají čestnou stranu a které nikdy, při žádné příležitosti, nenavštěvuje; který je, když jde do paláce, přijímán a doprovázen ke kočáru majordomem a který tam jako jediný sedí jako třetí s nejvyšším hofmistrem a *sumiller de corps*, než se král objeví nebo než je zavolán do kabinetu, v přítomnosti všech grandů stojících; výsady královského nejvyššího hofmistra, který je všude předchází a na zvláštním místě a který sedí vedle krále na plese, v divadle, při zvláštních audiencích, zatímco grandi stojí, a který je jakoby jejich hlavou; výsady nejvyššího hofmistra královny, který je u ní při audiencích všechny předchází; výsady kardinálů nad nimi, které jsou v králově přítomnosti krajní, ale v jeho nepřítomnosti žádné. Budu mít příležitost o tom mluvit jinde.

Konečně výsady vyslanců, které jsou pravda málo citelné a nevyskytují se často.

Zmínil jsem se o výsadách státních radů, i těch, kteří nejsou grandy: na rozdíl od grandů mají právo dávat se nosit v nosítkách jako dámy.

Pokud jde o dámy, všechny vyššího postavení, bez rozdílu, zda jsou manželkami grandů, se často dávají nosit v nosítkách po městě, a dokonce i v paláci, po schodišti, až ke vnějším dveřím bytu královny, kde na ně jejich nosítka a nosiči čekají, bez onoho *mezzo termine* nalezeného ve Versailles, platit za to, aby nosiči osob, které nemají pocty Louvru, nosili královskou livrej. Pravdou je, že jsem to viděl dělat skoro jen palácové dámy a velmi málo jiných velkých dam, manželek grandů. Když už je řeč o livreji, často se žádná nenosí, pak se znovu přijme, a skoro nikdy tatáž. Dokonce i základní barvu livreje mění v témž domě téměř každý rok.

Livreje jsou většinou tmavé a všechny velmi prosté, a kočáry i nosítka pod úrovní prostoty. Bláto Madridu v zimě, jeho prach v létě a vzduch, který vychází z množství a podivné povahy tohoto bláta a který nechává zašednout nábytek, a dokonce i stříbrné nádobí, jsou příčinou této velké prostoty, která se však netýká vyslanců.

Grandi nemají ve zvyku vzdávat se své hodnosti jako vévodové ve Francii; ale ve Španělsku má přímý nástupce grandezy a jeho manželka pocty a postavení, dokud mu nepřipadne smrtí toho, po němž má právo dědit. Hrabě z Tessé, v jehož prospěch dostal maršál, jeho otec, povolení postoupit mu grandezu, jak to dělají vévodové, by nebyl ve Španělsku za otcova života považován ani uznáván za granda. Když už byla věc hotová a postavení zde přijato, získal se k tomu souhlas španělského krále, protože to nemělo mít ve Španělsku žádný účinek, kam hrabě z Tessé neměl jet; a i tak byl tento souhlas nesnadný a opožděný. Filip V. však učinil z tohoto pravidla, které žádný jiný král před ním neporušil, dvě výjimky.

První byla ve prospěch vévody z Berwicku, jemuž za odměnu za jeho služby po bitvě u Almansy dal grandezu první třídy, vévodství Liria a Jérica,[12] staré apanáže

12. *Vysvětlivka:* Vévodství Liria a Jérica s grandezou udělil Filip V. vévodovi z Berwicku koncem roku 1707, po bitvě u Almansy (25. dubna 1707). Jeho syn Jakub František Fitz-James Stuart, vévoda

aragonských infantů, aby na nich zřídil svou grandezu a požíval ve vlastnictví jejich statků o čtyřiceti tisících liber ročního důchodu; svobodu povolat k nim kteréhokoli ze svých dětí, aby jich požíval už za jeho života, a potom jeho potomstvo; možnost měnit tuto volbu po celý život, a moc ji změnit ještě závětí — všechno milosti neslýchané a úměrné důležitosti vítězství u Almansy. V důsledku toho dostal jeho nejstarší syn ve Španělsku grandezu a vévodství, nesl jméno vévody z Lirie a usadil se tam, mocný sňatkem se sestrou vévody z Veraguy, která později zdědila jeho rozsáhlé a bohaté dědictví.

Druhá výjimka byla učiněna ve prospěch funkce, jíž jsem byl poctěn, když jsem jel jako mimořádný vyslanec do Španělska požádat pro krále o ruku infantky, uzavřít budoucí sňatek, podepsat smlouvu a být z jeho strany přítomen sňatku prince asturského s dcerou pana vévody z Orléans, tehdejšího regenta království. V okamžiku, kdy byl obřad dokončen, přistoupil ke mně španělský král přímo v kapli zámku v Lermě[13] a s tisícerou laskavostí mi prokázal tu čest, že mi řekl, že mi dává grandezu první třídy pro mne a zároveň pro toho z mých dvou synů, kterého si vyberu, aby jí požíval hned se mnou, a Zlaté rouno pro staršího. Protože jsem měl svolení to přijmout, vybral jsem na místě mladšího a představil jsem mu oba, aby mu se mnou poděkovali za jeho velké milosti, pak královně, která mi projevila neméně laskavosti; a měl jsem to štěstí vidět, že tomu celý dvůr tleskal, jemuž jsem se také snažil zalíbit. Protože se o dva dny později vracelo do Madridu, odložilo se tam přijetí jednoho a *cobertura* druhého.

Je však dobré poznamenat, že oba tyto příklady byly učiněny při dvou jedinečných příležitostech ve prospěch dvou cizinců, nikoli Španělů, dvou osob, jejichž postoupení nic nerozmnožovalo, protože jako vévodové Francie jsme už měli ve Španělsku totéž postavení, tytéž pocty a výsady jako grandi, právo a zvyk být všude s nimi a mezi nimi, a oni byli rádi, že jsem toho často využíval. To také bylo důvodem, proč jsme pan z Berwicku ani já sami za sebe obřad *cobertury* nepodstoupili, protože nám nedával nic, čeho bychom nebyli v plné držbě; a také jsem byl mezi grandy a s pokrytou hlavou jako oni přítomen *coberturě* svého syna, což je obřad, jehož se vyslanci neúčastní.

z Lirie, se 31. prosince 1716 oženil s Kateřinou Venturou Colón de Portugal, sestrou vévody z Veraguy, po němž roku 1733 zdědila vévodství Veragua.

13. *Vysvětlivka:* Sňatek prince asturského Ludvíka s Luisou Alžbětou Orleánskou se konal v Lermě 20. ledna 1722. Grandezu po otci převzal mladší syn Armand-Jean, markýz z Ruffecu; Zlaté rouno dostal starší syn Jacques-Louis, vidame de Chartres.

Kapitola čtrnáctá

Když jsme promluvili o zvyklostech, které známe my a které grandi Španělska nemají, je třeba přejít k postavení, poctám a výsadám, jichž požívají, a pak z těch, které mají, i z těch, které nemají, vyvodit, jakou správnou představu si máme o jejich hodnosti učinit. Protože klíčem k postavení a poctám, jichž grandi Španělska požívají, je obřad jejich *cobertury*, jak jsme viděli výše, a protože právě v něm je rozdíl tříd grandů téměř jedině patrný, je třeba začít jeho popisem. Všechny jsou podle tříd stejné, vše je tam upraveno tak, že se nelze zmýlit ani nic přidat či ubrat. Protože jsem viděl jen *coberturu* svého syna, nebude se tedy zdát divné, že popíšu právě tu, neboť všechny téže třídy jsou si ve všem dokonale podobné.

Nejprve nový grand, nebo ten, kdo po jiném dědí — neboť při *coberturě* je to totéž —, navštíví všechny grandy; vodil jsem k nim svého syna. Potom si jednoho z nich vybere za kmotra. Volbu určuje přátelství, příbuzenství a jiné podobné důvody, a tato volba je pro vybraného čestná. Domníval jsem se, že mám požádat velkého a předního pána, který by byl zadobře se španělským králem a který by byl milý našemu dvoru; proto jsem požádal vévodu del Arco, velkého štolbu a králova oblíbence, kterého král učinil grandem, aby mému synovi prokázal tuto čest. Kmotrovi přísluší vyžádat si od krále rozkaz ohledně dne obřadu, konat pocty jak v paláci, tak u nového granda, oznámit mu stanovený den a oznámit jej také královu nejvyššímu hofmistrovi, který se postará o rozeslání zprávy všem grandům. Ten si při příležitosti mého syna činil nárok, že jemu přísluší žádat krále o den, a dal mi to jaksi naznačit. Dělal jsem, že nerozumím, abych neurazil tak velkého a tak ctihodného pána, ani velkého štolbu, a s ním všechny grandy; upozornil jsem však na to velkého štolbu, který se zprvu ohradil, ale z ohledu na mne to přešel, a zatím si vyžádal rozkaz španělského krále, který jej stanovil na ...,[1] a je to vždy dopoledne.

Když nastane den, kmotr pozve jednoho, dva nebo tři grandy jako takové, koho uzná za vhodné, aby ho doprovodili k novému grandovi, pro něhož jede a kterého s nimi veze ve svém kočáře do paláce a stejně tak zpět, přičemž mu všichni dávají první místo. Tito ostatní grandi pomáhají kmotrovi konat pocty a nový grand se dá doprovázet průvodem.

1. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Slovo je v rukopise vynecháno. *Vysvětlivka:* Podle Chéruela (viz pozn. níže) šlo o 1. února 1722.

Vévoda del Arco vzal s sebou jen vévodu z Alby, strýce z otcovy strany a dědice toho, který zemřel jako španělský vyslanec v Paříži,[2] kvůli místům v kočáře, která jsme zaplnili já a můj syn. Měl, jak jsem řekl jinde, tu zdvořilost, že přijel ve svém kočáře, a ne v královském, jehož vždy užíval, protože v tom nemohl nikomu dát čestné místo. Ať jsem dělal, co jsem dělal, nedokázal jsem zabránit, aby se oba neposadili dopředu; můj syn a já jsme měli zadní sedadlo. Domníval jsem se, že se zalíbím Španělům, když pojedu k tomuto obřadu s veškerou okázalostí své první audience, a podařilo se mi to. Šest mých kočárů, obklopených mou pěší livrejí, jelo za kočárem vévody del Arco, v němž jsme byli, a kolem něho nikdo; patnáct nebo osmnáct dalších kočárů pánů od dvora jelo za mými, naplněné mou družinou: celý Madrid byl v oknech nebo na ulicích.

Na náměstí před palácem jsme našli španělské a valonské gardy seřazené v šiku, které při našem průjezdu, při příjezdu i při návratu, bubnovaly pozdrav.

Při vystoupení z kočáru nás přijala takzvaná králova *familia*, to jest velký zástup nižších úředníků jeho dvora a jiný zástup úředníků významnějších, uprostřed schodiště, s týdenním majordomem, jímž byl markýz z Villagarcíi, který byl z rodu Guzmán a byl později místokrálem Mexika.[3]

Schodiště bylo odspodu až nahoru lemováno halapartníky ve zbrani s jejich důstojníky. Všechny tyto pocty jsou jen pro první třídu. Nahoře na schodišti několik grandů, kteří díky témuž vyznamenání sestoupili o dva schody. Mnoho význačných osob na schodišti a až ke dveřím bytu, a zástup grandů a pánů na nás čekal v první místnosti, ale to je jen věc zdvořilosti; pravda je, že tentokrát byla mimořádná a že mi všichni říkali, že si nepamatují, že by kdy viděli takovou účast grandů a šlechty při nějaké *coberturě*, a podle toho, co jsem tam viděl, jsem tomu musel věřit.

Tělesná garda stála ve zbrani v řadě při našem průchodu jejím sálem i při návratu. V této první místnosti za strážním sálem se čeká, až král dorazí do následující, a mezitím nekonečné zdvořilosti a zvaní k hostině, která následuje u nového granda; on, jeho kmotr a jeho zvláštní přátelé chodí zvát lidi; dává pozvat všechny grandy, všechny jejich nejstarší syny a manžele nejstarších dcer těch, kdo nemají syny. To je pravidlo. Lze pozvat i jiné pány, přátele či význačné: obvykle se to dělá, a my jsme jich pozvali několik.

Král přichází, obřad začíná. Týdenní majordomus vyjde a oznámí novému grandovi, že král vešel druhou stranou. Všichni grandi vstoupí, pozdraví krále a zaujmou místa. Lidé z vyšší společnosti učiní totéž; dveře obsadí zvědavci; a nový grand vstoupí úplně poslední, s kmotrem po pravici a týdenním majordomem po levici. Chůze je velmi pomalá: hned při vstupu udělají všichni tři téměř v jedné

2. *Vysvětlivka:* Španělským vyslancem v Paříži, který tam zemřel roku 1711, byl Antonio Martín Álvarez de Toledo, 10. vévoda z Alby; dědicem se stal jeho strýc Francisco.
3. *Ediční poznámka:* José Antonio de Mendoza Caamaño y Sotomayor, markýz z Villagarcíi, byl později (1736–1745) místokrálem Peru, nikoli Mexika.

řadě a všichni tři zároveň hlubokou poklonu králi, který napůl smekne klobouk a znovu si jej nasadí. Stojí na koberci pod baldachýnem, za ním jeho kapitán gard ve službě, s pokrytou hlavou, protože je vždy grandem, zády ke zdi. Na téže straně jako král nikdo kromě králova nejvyššího hofmistra, který má pokrytou hlavu, zády ke zdi, směrem ke konci na straně grandů; podél obou dalších stran až ke krbu, který je naproti králi, grandi s pokrytou hlavou zády ke zdi, v jediné řadě, která se nezdvojuje, a nikdo před nimi. Před krbem, který je velký, tři ostatní majordomové s odkrytou hlavou.

Od dveří, jimiž vstoupili grandi a dvůr, až k druhým naproti, jimiž vstoupil král, což je čtvrtá strana místnosti, kde jsou okna, velmi hluboká a velmi široká, stojí všichni lidé z vyšší společnosti od dvora, s odkrytou hlavou, páté přes deváté, jedni před druhými, kolik se jich tam vejde, a ostatní se v zástupu dívají oběma dveřmi, aniž postoupí do místnosti. Po této první pokloně kmotr opustí nového granda a jde se postavit za všechny grandy, mezi dveře, jimiž právě vstoupil, a krb, zády ke zdi, pokryje si tam hlavu a koná tak za nového granda pocty ostatním grandům. Ten postupuje pomalu s majordomem po levici. Uprostřed místnosti udělají zároveň a v jedné řadě druhou hlubokou poklonu králi, který se při ní nepohne; pak nový grand, aniž se hne z místa, pozdraví nejvyššího hofmistra a ostatní strany grandů, přičemž dává pozor, aby se ke králi docela neotočil zády. Nejvyšší hofmistr, kapitán gard a všichni grandi úplně smeknou, ale nespouštějí klobouk příliš nízko, a hned si jej zase nasadí.

Majordomus, který nového granda vede a který udělal grandům tutéž poklonu jako on, ho opustí, jakmile je dokončena, a ustoupí naproti místu, kde se nachází, na stranu oken, nanejvýš o krok před lidi z vyšší společnosti, jimž ani nový grand, ani on nevzdali pozdrav. Nový grand, který zůstal sám uprostřed místnosti, postupuje znovu stejně pomalu až k okraji koberce, na němž stojí král, a když k němu dojde, udělá mu třetí hlubokou poklonu, při níž se král nepohne. Je-li grand první třídy, využije král okamžiku, kdy se začíná z poklony zvedat, a vysloví *cubríos*. Je-li druhé, nechá ho zvednout se a promluvit a pak udělat poklonu; když se zvedá, vysloví *cubríos*, a když má pokrytou hlavu, král mu odpoví. Je-li třetí, vysloví král *cubríos* až poté, co mu odpověděl; grand si na okamžik pokryje hlavu, pak ji odkryje, políbí králi ruku, a ostatní, jak bude vyloženo. U grandů první třídy, když král vysloví *cubríos*, zatímco se grand zvedá ze své třetí poklony, ten se při tom slově znovu hluboko ukloní tělem, ale bez poklony, a při narovnání si pokryje hlavu dříve, než začne mluvit. Vyslanci ani žádná dáma se tohoto obřadu neúčastní.

Stál jsem u zdi jako vévoda Francie, či jako už grand, mezi nimi a s pokrytou hlavou. Lze si představit, že jsem hleděl co nejpozorněji ze zvědavosti na obřad, a mnohem víc z obavy, jak si můj syn povede; ten s výrazem veliké úcty a skromnosti neprojevil pranic rozpaků a udělal vše velmi půvabně a v pravou chvíli — to si nemohu odpustit. Povšiml jsem si laskavosti krále, který se obával, aby si můj syn ne-

zapomněl včas pokrýt hlavu, a dal mu dvakrát za sebou znamení, aby tak učinil, když se zvedal z úklony po *cubríos*. Uposlechl, a když si pokryl hlavu, pronesl, jak je zvykem, díky králi v délce sedmi, osmi minut, během nichž několikrát sáhl na klobouk a dvakrát jej nadzvedl, a při jednom z těch nadzvednutí sáhl král na svůj. Všechny tyto projevy, které přitom nejsou předepsány a dějí se jen při jmenování našeho krále nebo někdy při oslovení španělského krále Vaše Veličenstvo, všichni grandi zároveň s ním napodobili. Skončil tím, že smekl, udělal hlubokou poklonu a při narovnání si hlavu znovu pokryl. Všichni grandi zároveň smekli a znovu se pokryli. Hned nato mu král, stále s pokrytou hlavou, odpověděl několika slovy.[4]

Když král domluví, nový grand smekne, klekne jedním kolenem úplně na zem, vezme svou rukou pravou ruku krále, která je k tomu účelu bez rukavice, políbí ji, vstane a udělá králi hlubokou poklonu, při níž král úplně smekne a hned si klobouk opět nasadí; a nový grand přejde k rohu koberce, pozdraví všechny strany grandů, kteří mají odkryté hlavy a lehce se mu ukloní, a jde se tentokrát jedinkrát postavit ke zdi nad ně všechny, vedle a pod nejvyššího hofmistra, bez jakýchkoli okolků a zdvořilostí. Tam si pokryje hlavu a oni všichni také, a po několika okamžicích král smekne, lehce se ukloní třem stranám grandů a odejde. Všichni jdou ke královně, kromě nového granda, jeho rodiny, kmotra a zvláštních přátel, kteří jdou za králem mezi blahopřáními a u dveří jeho kabinetu mu znovu děkují, ale bez formální řeči; načež jde nový grand se svým doprovodem také ke královně. Plán dá celý obřad lépe pochopit.[5]

- **1** — Místnost, kde se čeká, až král dorazí do audienčního sálu.
- **2** — Dveře, jimiž vstupuje dvůr; před jeho příchodem zavřené.
- **3** — Dveře, jimiž vstupuje král; před jeho příchodem zavřené.
- **4** — Zvědavci namačkaní a hledící dveřmi.
- **5** — Král stojící pod baldachýnem na koberci.
- **6** — Kapitán tělesné gardy ve službě.
- **7** — Nejvyšší hofmistr.
- **8** — Nový grand, když ustoupí ke zdi.
- **9** — Grandi Španělska u zdí.
- **10** — Místo, kde jsem se přibližně nacházel já.
- **11** — Krb.

4. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Osobou, o níž Saint-Simon v této pasáži mluví, je jeho mladší syn Armand-Jean de Saint-Simon, markýz z Ruffecu, narozený 12. srpna 1699 a přijatý za granda Španělska 1. února 1722, jak uvidíme v dalším průběhu těchto Pamětí. Právě aby tomuto synovi zjednal grandezu, žádal Saint-Simon, aby byl vyslán jako mimořádný vyslanec do Španělska. Sám vypráví k roku 1721, že řekl vévodovi z Orléans, tehdejšímu regentovi Francie, že ho prosí, „aby mu dal toto vyslanectví se svou ochranou a doporučením u španělského krále, aby markýz z Ruffecu byl učiněn grandem Španělska".
5. *Ediční poznámka:* Nákresy (plány), k nimž Saint-Simon odkazuje, elektronická předloha neobsahuje; překládáme jen jejich legendy. Číslo o označuje v originále místa, kde nikdo nestojí.

- **12** — Kmotr.
- **13** — Tři královi majordomové.
- **14** — Lidé z vyšší společnosti.
- **15** — Čtvrtý králův majordomus, když po druhé pokloně opustil nového granda.
- **16** — První poklona nového granda, po níž ho kmotr opouští a ustupuje ke zdi.
- **17** — Druhá poklona, po níž týdenní majordomus opouští granda, jde se postavit na stranu pánů a dbá, aby nepostupovali do sálu a aby průhled mezi oběma dveřmi zůstal volný a prázdný.
- **18** — Třetí poklona nového granda samotného; pokryje si hlavu, mluví ke králi, poslouchá ho, políbí mu nakonec ruku na témže místě a pak ustoupí ke zdi.
- **0** — Nikdo mezi dveřmi a králem, který vychází týmiž dveřmi, a všichni, kdo chtějí vyjít tudy po něm, zatímco vstupuje tudy sám jen se svými úředníky, kteří to mohou díky svým úřadům.

U královny se čeká jako u krále v místnosti před audienčním sálem, který je v madridském paláci velmi zvláštní; je velmi dlouhý a málo široký; je to souběžná část vnitřní galerie, která na jednom konci vstupuje do bytu královny a na druhém do bytu princezny asturské a do bytu infantů. Tento audienční sál je spojen s galerií po celé délce velkými otevřenými arkádami, z nichž dostává veškeré světlo a které z něho a z galerie činí téměř jednu místnost; galerie je však na straně bytu princezny asturské a infantů delší než audienční sál. Čtvrtina délky tohoto sálu je oddělena přepážkami do výše lokte, pokrytými na dolní straně koberci, které se stavějí jen pro tyto obřady, a jen na tu chvíli. Naproti, v horní části sálu, dost blízko u zdi a čelem ke dveřím a k přepážce, sedí královna v křesle vyšším než obvyklá křesla, s nesmírně velkým sametovým polštářem se širokými zlatými prýmky pod nohama, s baldachýnem a velkým kobercem, a za jejím křeslem stojí exempt tělesné gardy s odkrytou hlavou, který není grandem; kdyby jím byl — a takoví jsou —, měl by pokrytou hlavu. Po její levici v pravém úhlu, což je strana zdi, řada grandů s pokrytými hlavami, v jejich čele nejvyšší hofmistr královny, a mezi ním a prvním z grandů prázdné místo pro nového granda, až ustoupí ke zdi. Grandi se nezdvojují a před nimi nikdo až k přepážce. Po pravici, naproti nejvyššímu hofmistrovi královny, camarera mayor, palácové dámy a jiné dámy. Manželky a nejstarší snachy grandů nad ostatními a na rozdíl od nich každá s velkým polštářem před sebou, kdežto ostatní, ať jsou jakkoli velké dámy, žádný nemají. Polštáře manželek grandů jsou v každém ročním období sametové, polštáře jejich nejstarších snach v každém ročním období damaškové nebo atlasové, většinou se zlatem, a při těchto *cobertu-rách* všechny stojí. Za dámami následují *señoras de honor*. U vchodu přepážky, ale jen velmi málo vpředu a čelem ke královně, páni a lidé z vyšší společnosti s odkrytou

hlavou, jedni před druhými, a za přepážkami lidé nižšího stavu. V arkádách, které spojují galerii s audienčním sálem, komorné královny za palácovými dámami a v ostatních královnini úředníci.

Než královna dorazí, čekají všichni muži v místnosti před audienčním sálem, kde se pokračuje ve zvaní k hostině těch, na něž se snad u krále zapomnělo.

Když královna s dámami dorazí a usadí se, ten z jejích tří majordomů, který má týdenní službu, otevře zevnitř dveře audienčního sálu a přijde to oznámit. Tu všichni grandi vstoupí, postaví se ke zdi a pokryjí si hlavu.

Kmotr tam nemá žádnou funkci; vstoupí s ostatními grandy a postaví se kamkoli mezi ně. Vstoupí také několik pánů a lidí z vyšší společnosti, ale jedni před novým grandem, jiní za ním, a jemu se nechává široký volný průchod; vstupuje pomalu s týdenním majordomem po levici, projdou přepážkou, a když postoupí o několik kroků, udělá královně s majordomem hlubokou poklonu; majordomus ho hned nato opustí a ustoupí o několik kroků k lidem z vyšší společnosti vlevo. Při této první pokloně královna povstane a hned se opět posadí; a tehdy grandi smeknou a opět se pokryjí. Potom nový grand postoupí pomalu doprostřed místnosti, kde udělá královně druhou poklonu, a ta se lehce ukloní, aniž vstane; pak, aniž se hne z místa, udělá poklonu dámám, zcela obrácen k nim, a dává najevo, že ji protahuje po celé délce jejich řady shora dolů, ale přece jedinou poklonou. Všechny se hluboce ukloní, což je jejich poklona.

Nový grand se pak, stále aniž se hne z místa, obrátí čelem kolem královny ke grandům a udělá jim poklonu méně hlubokou než dámám. Jakmile se obrátí ke grandům, smeknou a znovu se pokryjí, když se nový grand po pozdravu obrátí zpět ke královně. Pak postoupí až na královnin koberec, těsně k jejímu polštáři; udělá tam třetí poklonu, při narovnání si pokryje hlavu a pronese svou zdvořilost a vše ostatní jako u krále, podle týchž rozdílů tříd, ale pokryje si hlavu v okamžiku, který vyžaduje jeho třída, aniž by mu to královna řekla, protože ona grandy nejmenuje. Políbí jí ruku bez rukavice jako králi, s kolenem na zemi, a postoupí k tomu vedle polštáře. Královna se mu pak ukloní a on ustoupí ke zdi.[6]

Po několika okamžicích se královna ukloní grandům a dámám a odejde, a grandi smeknou a odcházejí.

Plán dá obřad lépe pochopit.

Plán cobertury granda Španělska u královny:

6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* O grandech Španělska lze kromě Imhofa, na něhož Saint-Simon odkázal výše, nahlédnout do těchto autorů: J. A. de Tapia y Robles, *Ilustración del nombre de grande…* (Madrid 1638, in-4); J. M. Márquez, *Tesoro militar de caballería…* (Madrid 16?2, in-folio; rok v předloze nečitelný); Muñoz, *Discurso sobre la antigüedad de la rica hombría* (Madrid 1739, in-4); J. Berní, *Creación, antigüedad y privilegios de los títulos de Castilla* (Valencie 1769, in-folio); konečně dílo *Noticia de las órdenes de caballería de España y cruces y medallas de distinción* (Madrid 1815, 4 sv. in-16). *Ediční poznámka:* Názvy jsou v elektronické předloze zkomoleny OCR; uvádíme je v podobě obnovené podle smyslu.

- **1** — Exempt tělesné gardy ve službě u královny.
- **2** — Královna.
- **3** — Její nejvyšší hofmistr.
- **4** — Místo, kam nový grand ustoupí ke zdi.
- **5** — Grandi.
- **6** — Camarera mayor.
- **7** — Palácové dámy a manželky a nejstarší snachy grandů.
- **8** — *Señoras de honor* a jiné urozené dámy.
- **9** — Páni a lidé z vyšší společnosti.
- **10** — Zvědavci menšího postavení.
- **11** — Komorné.
- **12** — Královnini úředníci.
- **13** — První poklona nového granda s týdenním majordomem.
- **14** — Místo, kam majordomus po první pokloně ustoupí.
- **15** — Druhá poklona nového granda samotného.
- **16** — Třetí poklona nového granda a místo, kde si pokryje hlavu a mluví.
- **0** — Na všech těchto místech nikdo.

Je třeba poznamenat, že všechny poklony, které nový grand, jeho kmotr a týdenní majordomus konají při *coberturě* u krále i u královny, jsou vesměs po francouzsku, i u Španělů, což se zřejmě zavedlo, když Filip V. zakázal golilu a španělský oděv ve své přítomnosti všem, kdo nejsou ani soudci a úředníci, ani měšťané, ani kupci a níže.

V okamžiku, kdy se královna pohne k odchodu, jde nový grand udělat poklonu a pronést zdvořilost každé z dam, které jsou při obřadu přítomny a mají titul Excelence, a ostatním ne, počínaje camarerou mayor, a u každé se zastaví jen na okamžik, aby stihl obejít všechny. Tato nutnost spěchat zavedla tutéž velmi krátkou zdvořilost, která se opakuje všem; klouzaje od jedné k druhé, říká se jim: *A los pies de Vuestra Excelencia*,[7] a nic víc; dáma se usměje a ukloní: u některých se to dělá rozvážněji než u jiných, podle jejich postavení, přízně či věku. Není-li královna ještě ve svých pokojích, a člověk spěchá, aby s tím byl hotov dřív, běží nový grand ke dveřím galerie, které vedou do jejího vnitřního bytu, a děkuje jí tam ještě jednou. Dovolil jsem si snad zneužít volnosti, kterou mi u sebe laskavě poskytla; oslovil jsem ji, abych ji zdržel, poděkoval jí a dal svému synovi čas, aby jí přišel poděkovat také. Nebylo jí to nemilé a přijala nás a odpověděla nám s velkou laskavostí.

Jakmile odejde, zdvořilosti páté přes deváté a blahopřání mužů i dam, jako by tomu bylo u našeho dvora. To trvá nějakou dobu, pak dámy jdou za královnou, jiné odcházejí domů a muži se rozcházejí.

U španělského dvora nezůstala žádná stopa po oné toleranci k ješitnosti, omlouvané španělskou galantností dávných časů, kdy si někdo pokryl hlavu bez jiného

7. *Vysvětlivka:* „K nohám Vaší Excelence."

práva než rozhovoru s dámou, jíž dvořil a jejíž láska ho uchvacovala do té míry, že nevěděl, co dělá, zda jsou král či královna přítomni a zda má hlavu pokrytou, či ne. Tato tolerance byla zrušena dávno před nástupem Filipa V. na španělský trůn. Nezůstala po ní ani představa. Neexistuje příležitost ani záminka, která by dovolila pokrýt si hlavu komukoli kromě grandů, kardinálů a vyslanců.

Od královny jsme šli k princi asturskému; tam není žádný obřad. Obklopí ho zástup, ani on, ani nikdo jiný si nepokryje hlavu; ale nový grand, jeho kmotr, grand či grandi, kteří ho přijeli vyzvednout, a jeho nejbližší přátelé, kteří konají pocty obřadu, stojí nejblíže princi. To trvá několik okamžiků. Bylo tam, a v takových příležitostech vždy bývá, mnoho grandů a jiných pánů; řekli nám, že u princezny asturské by se to odehrálo stejně; ale držela ji na lůžku růže, a tam nejsou vidět ani princezny, ani dámy. K infantům se nechodí, a nešli jsme tam.

Nevím, zda doprovod, který nám až skoro na konec jeho bytu poskytl vévoda z Popoli, grand Španělska a vychovatel prince, byl zdvořilou poctou mně jakožto vyslanci, nebo vyznamenáním náležejícím novému grandovi, neboť se při zdvořilostech tohoto vyprovázení obracel stále stejně k mému synovi i ke mně; ale myslím, že v tom bylo obojí.

Ačkoli je princův byt dole v úrovni nádvoří, až na čtyři nebo pět schodů, procházeli jsme při vstupu i při odchodu dlouhou řadou halapartníků ve zbrani, a králova *familia* na nás čekala a doprovodila nás ke kočáru, a viděla nás odjíždět, stejně jako nás přijala při vystupování, což jsou dvě pocty náležející jen první třídě, stejně jako španělské a valonské gardy, které jsme našli ještě ve zbrani na náměstí.

Vrátili jsme se domů týmž způsobem, jakým jsme přijeli, a mezi stejně početnými diváky. Jinými ulicemi se tam už sjela dobrá a početná společnost, téměř všichni grandi, mnoho jejich nejstarších synů, množství pánů a lidí z vyšší společnosti. Bylo nás u stolu přes padesát, a bylo tam několik dalších početných stolů přátel, důvěrníků, a dokonce i grandů, pánů a lidí z vyšší společnosti, kteří si tam chtěli sednout. Posadil jsem se na poslední místo. Vévoda del Arco, vévoda z Alby, můj druhý syn — neboť starší byl nemocen — a ti, kdo nám laskavě chtěli pomoci konat pocty, jako vévoda z Lirie, vévoda z Veraguy, princ z Masserana, princ z Chalais a jiní, se rozsadili na různá místa, aby byli víc po ruce. Hostina se líbila. Jedlo se, pilo, mluvilo a dělal se hluk, jako by se to dělalo ve Francii. Trvala přes tři hodiny. Mnoho lidí se u mne bavilo až do velmi pozdních hodin a podávalo se hodně čokolády a hodně občerstvení. V následujících dnech nás přišli navštívit všichni grandi, jejich nejstarší synové a množství jiných pánů a lidí z vyšší společnosti, to je zvykem; a nazítří jsme šli s mým synem poděkovat vévodovi del Arco a vévodovi z Alby.

Nyní je třeba přejít k ostatním vyznamenáním a výsadám postavení grandů Španělska. Nebudu se pouštět do ničeho cizího, leda pokud to bude nutné k jejich lepšímu vysvětlení.

Madrid je krásné a velké město, jehož nerovná poloha, často na velmi strmých svazích, dala snad podnět k druhům vyznamenání, o nichž budu mluvit.

Řekl jsem už, že nikdo bez výjimky, kromě krále, královny, infantů a velkého štolby v královských vozech, nesmí jezdit po městě s více než čtyřmi mezky — mezky nebo koňmi, to je totéž; ale k tahu kočárů tam skoro nikdo koně neužívá. Jede-li se na venkov nebo se odtud vrací, pošlou se k městské bráně dva nebo čtyři mezci, aby tam čekali; tam se zapřáhnou a při návratu se tam stejně tak nechají. Prostý lid a ti o málo výš smějí jezdit jen se dvěma mezky, vyšší stupeň se čtyřmi, ale bez postilióna. *Titulados* a několik druhů úředníků mají postilióna; ale nic není upraveno přesněji než tyto způsoby jízdy, a nikdo nesmí zasahovat nad to, co mu náleží. Velký počet osob, které mají postilióny, byl snad příčinou dalšího druhu rozlišení: jsou to provazové postraňky, velmi ošklivé pro všechny stavy, ale krátké pro nejnižší z těch, kdo mají postilióna, dlouhé pro vyšší stupeň a velmi dlouhé pro grandy, kardinály a vyslance a pro velmi málo jiných, jako státní rady, předsedy rad a, myslím, rytíře Zlatého rouna atd.; a ani ti je nemají tak dlouhé jako grandi. Jedině podle spřežení se poznává postavení osob, které potkáváme na ulicích, a to se velmi zřetelně rozeznává; a kočí mají zručnost, která mě vždy udivovala, když zatáčeli prudce a na nejužších místech, aniž by kdy zamotali nebo zapletli své nejdelší postraňky. Neviděl jsem, že by kočí grandů jezdili s odkrytou hlavou, leda při obřadu, jako při *coberturě* nebo při něčem podobném; povšiml jsem si toho však u kočích manželek grandů a u předního nosiče nosítek grandů, jejich manželek a jejich nejstarších snach.

U královny mají manželky grandů sametový polštář a jejich nejstarší snachy damaškový nebo atlasový, bez zlata a stříbra. Sedají si na ně. Všechny ostatní, ať jsou jakkoli význačné, stojí nebo sedí přímo na zemi. Ale ve Španělsku nikde nevidíte holou podlahu; všechny jsou pokryty krásnými rohožemi ze sítiny, které jsou tamní zvláštností; nechytají oheň, jsou velmi jemné, často vzorované krajinkami v černé a žluté a jinými věcmi zhotovenými přímo pro daná místa; všechny vydrží nekonečně mnoho let a jsou mezi nimi velmi drahé; zametají se, někdy se sejmou a vyklepou, nic není čistšího ani pohodlnějšího. Vnitřní místnosti mají přes ně v každém ročním období koberce. Koberce v paláci jsou té největší krásy, a právě na těchto kobercích sedají dámy, které nemají polštář, a zvedají se z nich s ohebností, půvabem a hbitostí, i ty nejstarší a bez jakékoli opory, že mě to vždy udivovalo.

Zvyk takto sedat, i v soukromých domech, začínal v době mého vyslanectví značně ustupovat používání našich sedadel.

V divadle jsem viděl jen polštáře, na nich sedící dámy, které na ně mají právo, a ostatní hned za nimi přímo na zemi na koberci.

Sedí jako ve Versailles po obou stranách, a král, královna a infanti v jedné řadě naproti jevišti, všichni v křeslech, král úplně vpravo, pak královna; po nich infanti za sebou podle pořadí; královský nejvyšší hofmistr na skládací stoličce těsně vpravo od krále; camarera mayor těsně vlevo od posledního infanta, na polštáři. Za křesly

kapitán tělesné gardy ve službě, nejvyšší hofmistr královny, vychovatel prince asturského, vychovatelka infantů, sedící na stoličkách. Žádné jiné sedadlo, a všichni muži stojí, grandi i ostatní, ačkoli jsou představení velmi dlouhá. Vpravo od krále je ve zdi výklenek zavřený žaluziemi, do něhož se vstupuje zezadu. Sedí tam jen vyslanci a papežský nuncius v rochetě a kamailu, vedle něhož jsem těmto představením víc než jednou přihlížel; on nikdy jinak oblečen nebyl. Na plese, který je uspořádán jako naše plesy u dvora a které jsou tam velmi krásné, jsou křesla a stoličky vzadu jako v divadle; nejvyšší hofmistr a camarera mayor na svém polštáři také, ale jiné polštáře tam nejsou, jsou to stoličky seřazené v jedné řadě na každé straně. Sedí na nich manželky grandů a jejich nejstarší snachy. Za nimi a bez promísení všechny ostatní dámy; nejprve velké dámy, mezi sebou v pořadí, jak přicházejí, pak *señoras de honor*, nakonec komorné, ale všechny sedí na zemi, zády opřené o prázdné stoličky za sebou. Staré ženy všeho věku jsou tam, jako v divadle, v první řadě; druhá řada není, a tančí se tam, muži i ženy, v každém věku, kromě skutečného stáří. Muži stojí za stoličkami a naproti křeslům; nikdo nesedí, ani grandi, ani tanečníci. Vyhradí se nějaký okenní výklenek, mimo dohled krále a královny, kde jsou stoličky pro vyslance, a pokud možno nikdo nestojí mezi nimi a výhledem na ples.

Královna tančí jen s králem a s infanty, ať jde o tance ceremoniální, či o kontratance; princezna asturská také. Je pravda, že v kontratancích tančí se všemi, ale ten, kdo je jejím tanečníkem, kdo ji vede a s nímž hlavně tančí figury, je král nebo některý infant. Maškarní ples jsem neviděl žádný.

Nekoná se žádný veřejný ples u krále — a bývaly často —, žádná představení v paláci — a nejsou tam obvyklá jako u našeho dvora —, žádná veřejná audience cizích ministrů, žádné veřejné audience poddaných — a ty jsou dvakrát týdně; je to jako naše žádosti, jenže každý mluví s králem; vyložím je jinde —, žádné veřejné slavnosti, ať v paláci či jinde, jichž se král účastní, žádný obřad ani úkon jakéhokoli druhu, který by král konal nebo jehož by se účastnil, aniž by na každý z nich byli grandi, jejich nejstarší synové a jejich manželky výslovně pozváni. Je-li to příležitost, při níž se pokrývá hlava, nejstarší synové pozváni nejsou, ani do kaplí, protože tam nemají místo. Zvaní je tak časté a na tolika místech po Madridu, protože nikdo z těch, kdo mají být pozváni, se nevynechává, ani nemocný, že se to děje dosti málo důstojně. Týdenní majordomus vyhotoví oznamovací lístky, datované, bez podpisu, a dá je roznést halapartníky z gardy, kteří jsou tím pověřeni. Rozdělí se podle čtvrtí. Je tam jen věc sama ve dvou slovech, bez zdvořilosti a bez pečeti, a adresa pro každého. Koná-li se nějaký obřad čistě grandezy mimo palác, kde král není přítomen, což je velmi vzácné, ačkoli jsem jeden takový viděl od té doby, co jsem byl grandem, doručuje se oznámení stejně, v téže formě a z týchž rozkazů. Takto jsem byl vždy zván jako vévoda Francie, ještě než jsem byl grandem, i k obřadům, k nimž mi král sám prokázal tu čest, že mi nařídil se dostavit, i k těm, kterých jsem se měl účastnit ze své vyslanecké hodnosti a na místě vyslance, odděleně od grandů, jako při kap-

lích; a od té doby, co můj druhý syn podstoupil svou *coberturu*, jsme byli on i já vždy zváni a byli jsme spolu mezi grandy, jako grandi. Z toho plyne, že grandi jsou doprovodem krále všude a jeho nejpřirozenějším i nejskvělejším průvodem. Nikdo jiný není nikdy zván, leda vyslanci při mnoha příležitostech, jako při slavnostech a kaplích; a o této lépe vše vysvětlí plán.

Rozmístění a zasedací pořádek, když španělský král drží kapli:

- **1** — Velmi nádherná svatyně za oltářem.
- **2** — Oltář, jeho stupně, jeho koberec a pod ním tři stupně jako do chóru.
- **3** — Dveře svatyně.
- **4** — Stůl pro službu u oltáře.
- **5** — Holé lavice pro celebranty.
- **6** — Lavice s malým kobercem pro biskupy.
- **7** — Křeslo kardinála patriarchy Indií. o. Jeho almužník.
- **8** — Jeho nízká lavička při zemi s kobercem a polštářem.
- **9** — Dveře sakristie.
- **10** — *Sumiller de cortina* ve službě, stojící, to jest almužník.
- **11** — Královo křeslo.
- **12** — Jeho klekátko s kobercem a dvěma polštáři pro lokty a pro kolena.
- **13** — Křeslo prince asturského.
- **14** — Jeho klekátko, totéž, ale bez polštáře pro lokty.
- **15** — Velký společný koberec pod křesly a klekátky.
- **16** — Velký baldachýn s vlečkou, který je kryje.
- **17** — Lavice s kobercem pro kapitána gard ve službě.
- **18** — Sametová skládací stolička se zlatem pro královského nejvyššího hofmistra.
- **19** — Lavice grandů s kobercem.
- **20** — Stráž ve zbrani.
- **21** — Dva velké stříbrné svícny, které hoří dnem i nocí.
- **22** — Dva další stejné, přidávané, když je vystavena Nejsvětější svátost.
- **23** — Dva, čtyři nebo šest královských pážat, podle slavnosti, kteří přicházejí při Sanctus a odcházejí po knězově přijímání s velkými rozžatými pochodněmi z bílého vosku.
- **24** — Jakási příčná loď kaple.
- **25** — Čtyři královi majordomové, stojící.
- **26** — Lavice vyslanců.
- **27** — Lavice [kaple] s nízkou lavičkou při zemi a s kobercem u obou.
- **28** — Kazatelna a její schůdky.
- **29** — Holá lavice pro duchovní a řeholníky prvního řádu.
- **30** — Lavice, totéž, pro duchovní druhého řádu.
- **31** — Volné místo pro obyčejné duchovní a řeholníky, stojící.

- **32** — Skla, která slouží za okna tribuny k výhledu do kaple.
- **33** — Dvířka, jimiž královna vychází z tribuny, když jde na procesí, a vrací se.
- **34** — Další spojovací dveře pro kněze, který přichází sloužit mši na tribunu.
- **35** — Místo v kapli pro týdenního majordoma královny, stojícího.
- **36** — Oltář tribuny.
- **37** — Místo královny na klekátku mezi dvěma zábradlími.
- **38** — Místo infantů.

Kapitola patnáctá

Když španělský král drží kapli, což se děje velmi často a o čemž budu mluvit jinde, čeká na něho jeho dvůr u dveří jeho soukromého bytu. Projde asi dvěma místnostmi, pak si pokryje hlavu. Grandi, kteří jdou bez pořádku před ním a kolem něho, princ asturský, který jde za ním, kapitán gard ve službě, který je vždy grandem, a patriarcha Indií, je-li kardinálem, který jde vedle kapitána gard, si všichni pokryjí hlavu. Jde se dlouhou cestou velkými a nádhernými pokoji a tak se dojde do kaple, kde každý udělá poklonu královně, která je na tribuně; pak se postoupí a udělá se poklona oltáři; ta je vždy po španělsku, to jest takové, jaké jsou poklony našich rytířů Řádu Svatého Ducha a při všech našich obřadech. Jen vyslanci ji dělají obvyklým způsobem; král ji udělá po španělsku naproti svému místu a každý zaujme svoje. Patriarcha, je-li kardinálem, naproti králi, a toto [místo] vyložím jinde, jinak na lavici biskupů, kde skoro nikdy žádní nejsou, protože všichni velmi přesně sídlí ve svých diecézích a protože otázka kříže, který kaple nechce strpět, brání toledskému arcibiskupovi, aby tam byl. V mé době byl patriarchou Indií kardinál Borja.[1]

Zatímco celebrant začíná mši u paty oltáře, kardinál vyjde ze svého místa, kde má u sebe jen jednoho almužníka, stojícího po jeho pravici v komži, a následován čtyřmi královými majordomy, jdoucími v řadě za ním, přistoupí doprostřed oltáře, aniž vystoupí na jediný stupeň, pozdraví jej, pak krále a hned prince asturského, obrátí se zády k oltáři, pozdraví královnu, pak vyslance, kteří povstanou a ukloní se mu, a nakonec grandy, kteří učiní totéž; a abych to už neopakoval, pokaždé, když vychází ze svého místa a vrací se na ně, dělá tytéž pozdravy úklonou, jako to dělají naši biskupové, a majordomové za ním zároveň po španělsku. Jde ke králově klekátku, u něhož král stojí, říct polohlasem introit, pak se vrátí. Přináší mu políbit evangelium, i princi; jde je okouřit, aniž by od nich byl pozdraven, a přináší jim políbení pokoje, pak královně. Když tam jde a vrací se odtud — a je to celá délka kaple —, vyslanci a grandi stojí. Při odchodu z kaple si král a grandi pokryjí hlavu a vracejí se, jak přišli. Pážata, která nesou pochodně při Sanctus, udělají po příchodu na své místo poklonu oltáři, zároveň králi a princi, královně, zároveň kardinálovi a vyslan-

1. *Vysvětlivka:* Carlos de Borja y Centellas (1663–1733), patriarcha Západní Indie a kardinál od roku 1720.

cům, nakonec grandům. Je to po španělsku, sklopením pochodní všech najednou a jakoby do taktu: je to skutečný dril. Vždy je kázání ve španělštině. Kazatel vyjde ze sakristie a přijde vkleče přijmout kardinálovo požehnání, pak udělá zmíněné poklony a vystoupí na kazatelnu, a stejně tak se vrací.

Koná-li se procesí, jako na Hromnice, nejsou přítomni vyslanci, protože by mohli jít jen před králem nebo za králem, jak jdou za kapitánem gard, když se jde do obvyklých kaplí a vrací se z nich. Vpředu tedy jejich místo není. Vzadu by oddělovali královnu, nebo aspoň dámy její družiny, takže v tyto dny nejsou zváni a nikdy tam nejsou. Po kardinálově svěcení svící jde král, následován princem a svým kapitánem gard, doprostřed oltáře, kde je kardinál v křesle na nejnižším stupni, takže král nevystupuje na žádný. Nejvyšší hofmistr jde sám po jeho pravici, následován jedním nižším úředníkem. U místa, kde je kardinál, najde majordoma, který mu podá polštář. Nejvyšší hofmistr jej položí před krále, který vkleče přijme svíci od kardinála, po něm princ; pak nejvyšší hofmistr polštář odejme a vrátí jej majordomovi, klekne, přijme svíci, po něm kapitán gard, a vrátí se na svá místa. Když už je král na svém, jdou všichni grandi podle toho, jak sedí na své lavici, vkleče přijmout svíci, a hned nato duchovenstvo, jemuž byly svíce rozdány před králem, sestoupí ze svých lavic a vyjde v procesí, pak duchovní, kteří jsou u oltáře, a kardinál, za nimi grandi po dvou, nakonec král, s nejvyšším hofmistrem téměř v jedné řadě po pravici, princ za ním vedle kapitána gard; to vše najde královnu uvnitř u dveří její tribuny; kardinál jí při průchodu podal svíci, i všem, kdo jsou na tribuně. Grandi se královně hluboce ukloní. Král ji také pozdraví; ona ponechá mezi sebou a princem krátkou mezeru a jde v procesí mezi svým nejvyšším hofmistrem a svým velkým štolbou, následována infanty. Za nimi jde sama camarera mayor, dámy královny po dvou, pak dámy infantů. Král a grandi si mimo kapli pokryjí hlavu. Páni a lidé z vyšší společnosti jdou po stranách, někteří vedle grandů nejblíže králi, většina vedle dam; pak jde prostý lid. Po obou stranách krále jsou důstojníci tělesné gardy, a ten, který slouží u královny, jí nese vlečku. Obchází se chodbami paláce, což vyložím jinde. Při všech procesích je týž pořádek. Při tomto jsme byli můj syn a já na lavici grandů, několik jich mezi námi, a tam se stalo, jak jsem řekl, že mě náhodou předešel. Král i všichni po přijetí svíce políbí kardinálův prsten.

Na Popeleční středu jsou vyslanci přítomni. Po svěcení jde kardinál, následován nunciem a majordomy, doprostřed oltáře jako výše, kde si oba vezmou štolu od jednoho z přisluhujících u oltáře; celebrant udělí popelec kardinálovi, který se jen ukloní, ten pak jemu, ale celebrant klečí, pak nunciovi, který se ukloní a vrátí na své místo, pak všemu duchovenstvu. Král přijde v doprovodu jako při rozdávání svící a polštář se mu podá stejně. Když on a princ přijmou popelec a polštář je odejmut jako při svících, přijdou přijmout popelec vyslanci, pak nejvyšší hofmistr, který tam zůstal; potom kapitán gard, pak všichni grandi, načež ho kardinál jde udělit královně, infantům a všem, kdo jsou na tribuně. Královna se kaple nikdy neúčastní jinde než

na tribuně; v obyčejné dny je to místo, kde ona a král slyší mši a kde ve stanovené dny přijímají svátost, a nikdo tam nevstupuje kromě jejich vysokých vnitřních úředníků a dam královny a infantů. Nad ní je velká tribuna pro hudbu, která je výborná a početná, a nad tou ještě jiná pro dueňy a *criadas*[2] paláce, kam nevstoupí žádný muž. Komorné jsou u vchodu a v zadní části královniny tribuny.

Je třeba poznamenat, že ani vyslanci, ani grandi nemají v kapli polštář; koberec jejich lavice a lavice biskupů i nízké lavičky před vyslanci sahají až na zem a jsou z dosti ošklivé tapiserie, pro všechny stejné. Nízká lavička před kardinálem je z červeného sametu a není širší než ostatní. Jeho křeslo je z hladkého dřeva se zcela rovnými opěrkami; sedadlo a opěradlo, které mu podpírá jen ramena, jsou z červeného sametu s obnošeným zlatostříbrným prýmkem kolem, čtyřhranného tvaru, s velkými zlacenými hřeby v odstupech a kolem s menšími, jako ta stará zámecká křesla; jeho polštář u nohou je z červeného sametu; křesla, polštáře a podložka klekátka krále a prince jsou ze sametu s hojným zlatem či stříbrem, nebo z nádherné látky. Často se mění, ale králova jsou vždy mnohem bohatší než princova a jsou natočena šikmo k oltáři.

Místo kapitána tělesné gardy působilo velké obtíže. Filip V. je první, kdo měl tělesnou gardu a kapitány gard, podle francouzského vzoru. Jeho předchůdci měli jen halapartníky, jak si je ponechal, jejichž kapitán však jako takový nemá nikde místo, a nemnoho kopiníků, velmi ubohých, jejichž kapitán nebyl ničím. Grandi, kteří jsou v kaplích jedinými sedícími laiky, nechtěli strpět, aby kapitán gard ve službě seděl, nebo, byl-li grandem, aby seděl mimo jejich lavici. Tato obtíž byla vyřešena tak, že se kapitán gard vybíral jedině z grandů. Ale to je neuspokojilo; chtěli, aby ten, který má službu, seděl bez rozdílu s nimi na jejich lavici, a španělský král, který se jím dával obsluhovat podle vzoru našeho dvora, si činil nárok mít ho sedícího za svým křeslem. Nakonec se po mnoha hádkách dohodli kompromisem, že bude mít *banquillo*, to jest malou lavičku pro jednoho, pokrytou jako lavice grandů, opřenou šikmo o zeď na místě, které je vyznačeno v plánu. Při nešporách je týž zasedací pořádek, v Retiru jako v paláci a kdekoli král drží kapli. Jen královnina tribuna nemůže být všude umístěna ve stejné úrovni ani na konci kostela; královna je však vždy na nějaké tribuně a tato změna jejího místa nepřináší žádnou jinou. Vyložil jsem kapli zhruba jen ve vztahu ke grandům; podrobněji ji popíšu jinde. Když král jede slavnostně k Panně Marii z Atochy, která je na samém konci Madridu, má se za to, že ho doprovázejí jen jeho vysocí úředníci, kteří jedou před ním nebo za ním v jeho kočárech, a královnu stejně tak její dámy. Grandi tam zváni nejsou a nemají tam místa.

Slavnosti na Plaza Mayor, která je velmi velká a má pět stejných pater, se všemi okny s balkóny, jsou dosti vzácné. Viděl jsem jich tam několik kvůli oběma sňatkům, a všechny obdivuhodné. Budu o nich mluvit v pravý čas. Zde stačí říci, že uprostřed je zvláštní dům pro krále a jeho dvůr; naproti přes šíři náměstí, mezi tím, jsou vyslanci, a totéž patro, které je první, je kolem celého náměstí rozděleno grandům a

2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Španělské slovo znamenající služebné nebo společnice.

jejich manželkám, každému zvlášť, takže grand má nejméně čtyři balkóny za sebou, každý pro čtyři nebo pět osob, to jest čtyři pohodlně a pět dost snadno, neboť jsou všechny stejné a vystupují ven o tři stopy. Má-li grand jeden či více úřadů, které mu dávají právo na místa, připojí se hned k jeho balkónům jakožto grandovým; ale to je dosti vzácné. Druhé a, je-li třeba, třetí patro se rozdělují stejně. Rozkazy k tomu dává nejvyšší hofmistr a balkóny jsou určeny v lístcích, takže každý ví, kam jít, aniž by se zmýlil. Co pak zbývá míst až do pátého patra, je k dispozici madridskému corregidorovi, takže ti, kdo nemají místa z titulu grandezy, nebo, což je velmi vzácné, úřadu, je dostávají až po všech grandech a úřadech, a proto mají místa průměrná nebo špatná, a to ještě stěží pro to málo, co zbývá pro celý dvůr a město; takže většina urozených osob, mužů i žen, žádá o místa na balkónech grandy, s nimiž jsou přátelé. Cizí ministři je dostávají od nejvyššího hofmistra před pány, kteří nejsou grandy. Tak je tomu, jakmile se slavnost koná mimo palác. Koná-li se na náměstí před palácem, kde jsem také viděl obdivuhodné slavnosti, rozdávají se okna po místech týmž osobám, ale s menším pořádkem a pohodlím, a vždy majordomy na rozkaz nejvyššího hofmistra. Při jedněch i druhých je pořádek takový, že nikdy nevznikne sebemenší spor a že se přichází i odchází s velkou snadností, ačkoli tlačenice není menší než ta, pro niž člověk ve Francii vždy lituje své zvědavosti na podívané a slavnosti.

Grandi jsou zváni k obřadům se stejnou přesností. Tak jako jsou slavnosti, na něž se nikdo jiný nezve, ačkoli je tam celý dvůr — jak jsem to viděl na plesech a představeních při sňatku, s výjimkou vyslanců, kteří byli pozváni také —, tak jsou i obřady, na něž se zvou jen oni, nebo téměř jen oni. Zváním jiných rozumím, že se jim vzkáže, aby se dostavili; neboť formální oznámení se nikdy nezasílá než jim. Dostali je k obřadu podpisu svatební smlouvy krále a infantky, který popíšu na svém místě. Vstoupili tam jen oni a nejvýznačnější páni, a lidé z vyšší společnosti v zástupu viděli krále a grandy vcházet do místnosti, kde se obřad konal, a vycházet z ní, a velmi malý počet nezbytných úřadů a míst; ty však byly připuštěny mimo řadu grandů a mnohem dál od stolu a od krále. Stejně tomu bylo při sňatku prince asturského, ačkoli se konal v Lermě u Burgosu. Král tam zprvu chtěl jen svou obvyklou družinu, protože tam jel šest týdnů předem na hon. Ale ke sňatku byli pozváni všichni grandi; oni, jejich manželky, nejstarší synové a snachy dostali všichni určená ubytování a byli nejblíže obřadu; manželky a snachy grandů na svých polštářích. Tento obřad popíšu na svém místě. Uvidíme tam také v pravý čas veřejné audience poddaných a cizích ministrů, na něž jsou grandi zváni a mají pokrytou hlavu. Při procesích, která se konají venku a jichž se král účastní a na něž jsou také zváni, mají *ombrello*, to jest slunečník.

Vždy jsou také zváni na *cortes*, což ve Francii nazýváme generálními stavy; ale španělské *cortes* dělají skoro jen to, že vyslovují uznání, skládají holdy a přísahy, a nemají ani nároky, jaké mají francouzské. Být jich tedy účasten neznamená zasahovat do záležitostí, tím méně jim dodávat váhu a autoritu. Na těchto shromážděních,

která se obvykle konají v krásném kostele hieronymitů v Buen Retiru v Madridu, který slouží tomuto paláci za kapli, předcházejí grandi všechny poslance v zasedacím pořádku i ve všem ostatním.

Když král grandovi píše, nazývá ho bratrancem a jeho nejstaršího syna příbuzným; stejně i jejich manželky.

Ve všech městech a místech, kde král není, mají grandi v kostele na svém místě, prvním v chóru, koberec, polštář na kolena a jeden na lokty; nejstarší synové grandů jeden polštář. Tak jsem je měl já i můj druhý syn v toledské katedrále při velké mši a při kázání, a hrabě z Lorges jeden polštář. Můj starší syn zůstal nemocen v Madridu. Kvůli tomuto polštáři hraběte z Lorges jsem požádal o polštáře i pro hraběte z Céreste, bratra markýze z Brancasu, pro abbého ze Saint-Simon a pro jeho bratra, a dostal jsem je jen s velkými obtížemi a z ohledu ke mně, jak mi bez okolků řekli. Všichni kanovníci byli na svých místech. Důstojnost a bohatství tohoto prvního kostela Španělska jsou známy; budu o nich mluvit jinde.

Odkládám také na pravý čas vylíčení obřadu křtu infanta dona Felipe, na nějž byli pozváni všichni grandi a jejich manželky, jejich nejstarší synové a snachy, a byli nejblíže krále a obřadu. Spokojím se zde s poznámkou, že měli tu nepříjemnost, která vyvolala hluk a velké stížnosti, že museli nést insignie, které měli nést jen majordomové.

Mají všude občanské pocty, to jest to, co ve Francii nazýváme čestným vínem, dary a pozdravy měst a honorace. Mají dělostřelecké salvy, stráž a všechny vojenské pocty, první návštěvu místokrálů a generálních kapitánů armád a provincií a čestnou stranu u nich jednou jedinkrát, jsou-li důstojníky či poddanými země, v níž místokrál velí, u něhož si zachovávají jiné druhy vyznamenání před ostatními pány týchž zemí, kteří nejsou grandy, a slouží podle své vojenské hodnosti. Vyložil jsem to výše, stejně jako pocty, které mají u papeže, rovné poctám italských panovníků, a v Římě ve všem podobné výsadám obou princů papežského stolce, kteří jsou sami grandy.

Postavení cizích knížat, které se ve Francii ponenáhlu zavedlo tak, jak je vidíme, ať ve prospěch mladších synů panovnických rodů, ať ve prospěch rodů francouzských pánů, kteří je získali kousek po kousku, je ve Španělsku zcela neznámé, stejně jako ve všech ostatních zemích Evropy, které mají přední hodnosti a úřady odpovídající našim korunním úřadům. Ve Španělsku tedy není jiné postavení než postavení kardinálů, vyslanců a grandů Španělska, přičemž postavení hlavy či prezidenta Rady Kastilie je věc zcela zvláštní, ačkoli je nad všemi. Viděli jsme výše, že knížata z panovnických rodů ve španělských službách byla činěna doživotními grandy. Byl to jediný způsob, jak jim dát postavení, jehož požívali, aniž si kdy činili nárok na jakékoli zvláštní vyznamenání či na cokoli mezi ostatními grandy. Grandi se stejnou výhodou udrželi i vůči panovníkům, kteří byli v Madridu, i vůči vévodům savojským. Tito panovníci sice grandy učiněni nebyli, protože tam také neměli pobý-

vat, ale žádného nepředešli a neodvážili se s nimi setkat. Jedině syn Savojska, pozdější slavný vévoda Karel Emanuel, tam měl jakési vyznamenání, ale jen poté, co byl domluven jeho sňatek s infantkou, a s ohledem na to; a i ta vyznamenání nad grandy byla dosti skrovná.[3] O princi waleském, pozdějším nešťastném Karlu I., se nemluví: předpokládaný a přímý dědic koruny Velké Británie je nad všemi pravidly. Hraběnka ze Soissons, matka slavného prince Evžena, se v Madridu nikdy nemohla objevit na veřejnosti ani vídat královnu jinak než v nejužším soukromí, navzdory své přízni, svým pletichám a důvěrnostem, které nakonec vyústily v to, že ji otrávila a uprchla, aby unikla trestu za svůj zločin.[4] Když princ a princezna z Harcourtu doprovázeli tutéž královnu do Španělska, nemohli tam dosáhnout žádného postavení, protože princ z Harcourtu měl hodnost vyslance jen pro obřad sňatku, který se konal v bídné vesnici kousek před Burgosem, kudy jsem projížděl.[5] Ani žádný pán, který nebyl grandem Španělska, ani žádná urozená žena jim nechtěli ustoupit. Ani Karel II., ani Monsieurova dcera, jeho nová manželka, v tom neshledali nic k pokárání, ona nic k připomínkám, on nic k nařizování. Princ a princezna z Harcourtu se tedy byli nuceni rychle vrátit, aby unikli tomu, co pro sebe shledávali ponižujícím. Proto také tato princezna z Harcourtu, tak drzá díky přízni paní z Maintenon, tak podnikavá, tak prostořeká, o této cestě nikdy nemluvila.

Kurfiřti a vládnoucí knížata Německa i knížata Itálie s nimi u sebe ve všem jednají jako s rovnými a dávají jim čestnou stranu, a dokonce i vévodové savojští, až do posledního, který dávno předtím, než se učinil králem, s nimi i s kardinály přestal takto se stýkat.

Politika a moc Karla V. jim zjednaly všechny tyto výhody v cizích zemích a politika a moc rakouského domu je jim tam od té doby dovedla udržet, jak jsem už řekl. Nemohly se opírat o nic jiného než o výhody, které jim byly dány v jejich vlastní zemi, a Karel V. i jeho nástupci vždy věřili, po vzoru papežů vůči kardinálům, že úcta k nim a jejich velikost rostou a udržují se úměrně velikosti, která z nich vychází. Všechno je jen příkladem, nejen pro papeže, ale i pro tyto panovníky, správnosti této myšlenky, kterou zde není místo rozvádět.

Neplodnost španělských královen od Karla V. nezanechala od jeho vlády žádné prince krve. Sotva který mladší infant vyšel z dětství; sotva jediný dosáhl jinošského věku, a stal se kardinálem a arcibiskupem toledským a brzy nato zemřel. Vídal se tam tedy skoro jen dědic koruny, a nikdy druhá generace. Naši princové do Španělska necestovali, takže neexistuje pravidlo ani příklad o vztahu princů krve ke grandům. Jediný, koho lze uvést, je pan Princ, ten hrdina, který navzdory svému nucenému

3. *Vysvětlivka:* Karel Emanuel I. Savojský (1562–1630) se roku 1585 oženil s infantkou Kateřinou Michaelou, dcerou Filipa II.
4. *Vysvětlivka:* Obvinění hraběnky ze Soissons (Olympie Manciniové) z otrávení královny Marie Luisy Orleánské († 1689) je dobová pověst, nikdy nedoložená (viz kap. XI).
5. *Vysvětlivka:* Sňatek Karla II. s Marií Luisou Orleánskou se konal 19. listopadu 1679 v Quintanapalle u Burgosu.

postavení ve Flandrech dovedl vždy udržet celou svou nadřazenost nad donem Juanem, generálním guvernérem Nizozemí a velitelem vojsk, který si hrál na španělského prince krve, ačkoli byl jen levobočkem; stejně ji udržel nad všemi ostatními, s tou gradací navíc, oč převyšoval hlavu Nizozemí a armád, který to snášel velmi netrpělivě, ale nikdy se mu neodvážil nic upírat. Don Juan si počínal ještě důvěrněji vůči anglickému králi, jehož postavení bylo za Cromwellovy uzurpace ještě mnohem stísněnější a nuceno přivírat oči nad výhodami, které si don Juan troufal osobovat. To pana Prince rozladilo, a ten, nespokojen s tím, že ho naučil, jak se chovat k němu samému, chtěl mu ještě uštědřit to pokoření, že mu ukáže, co dluží anglickému králi. Několik dní poté, co tento panovník přijel do Bruselu a co pan Princ zpozoroval nepříliš slušnou důvěrnost, kterou si k němu don Juan dovoloval, pozval je oba k obědu se vším, co bylo v Bruselu nejvýznamnějšího. Všichni přišli, a když bylo prostřeno, oznámil to pan Princ anglickému králi a následoval ho do jídelny. Kdo byl překvapen? Don Juan, když spolu se společností, která šla za anglickým králem a panem Princem, spatřil na velmi velkém stole jediné prostření s kadenasem,[6] jediné křeslo a žádné jiné sedadlo. Jeho překvapení ještě vzrostlo, pokud to bylo možné, když viděl, jak pan Princ podává anglickému králi vodu k umytí rukou a pak bere ubrousek, aby mu posluhoval. Jakmile král usedl ke stolu, poprosil pana Prince, aby si přisedl se společností. Pan Princ odpověděl, že budou mít oběd v jiné místnosti, a podvolil se teprve, když mu to anglický král naprosto přikázal. Tu pan Princ řekl, že král nařizuje přinést prostření. Posadil se v odstupu, ale po pravici anglického krále, don Juan po jeho levici a všichni pozvaní po nich. Don Juan pocítil celou hořkost lekce a byl vzteky bez sebe; ale po tomto příkladu se už neodvážil chovat k anglickému králi tak, jak se odvážil začít.

Viděli jsme výše postavení levobočků ve Španělsku. Levobočci králů z něho vytěžili. První don Juan zastával vysoké úřady, proslavil se slavným, ale málo plodným námořním vítězstvím u Lepanta, přecházel z místokrálovství do místokrálovství, protože se Filip II. bál jeho schopností a držel ho, jak mohl, v dálce. Při takovém lesku získal titul Výsost jako infanti, osvojil si téměř jejich způsoby, měl velmi značnou domácnost a skončil předčasně v Nizozemí způsobem, který nikomu není neznámý. Tento příklad razil cestu k velikosti druhému donu Juanovi, který neměl menší schopnosti než první, ačkoli byl sevřen užšími hranicemi. Dovedl ji udržet klikami a stranou, která často přiváděla k zblednutí královnu matku Karla II., regentku, a vyrvala jí její nejdůvěrnější služebníky; není tedy divu, že měl titul Výsost a téměř domácnost infantů a že mu napodobování mnoha jejich způsobů trpěla strana téměř celého Španělska, která se udržovala, dosahovala svého a těžila proti regentce a vládě jen v stínu jeho ochrany a která za zletilosti Karla II. vyhnala tuto královnu do Toleda, odkud se ke dvoru vrátila až roku 1679, po smrti dona Juana,

6. *Vysvětlivka: Cadenas* — uzamykatelná schránka s příborem, kořenkou a solničkou, prostíraná jen panovníkům a osobám nejvyššího postavení.

který vždy vládl pod jménem krále a nezapomněl na žádnou z výhod, jaké mohou dát příklad, moc a velká strana, kterou si vytvořil. Oba donové Juanové zemřeli bez dětí, když stáli v čele armád a provincií, první ve třiceti dvou letech, druhý v padesáti.[7] O titulu Výsost a o postavení, které si ve Španělsku osobovali paní des Ursins a pan z Vendôme a které se oběma různým způsobem stalo osudným, budu mluvit v pravý čas.

Taková jsou zhruba postavení, výsady, vyznamenání a pocty grandů Španělska. Nevidíme u nich nutnou účast na ničem z vlády státu ani z jeho vnitřní správy, ani jejich hlas v jakémkoli rokování či soudu; žádné zasedání v jakémkoli dvoře či tribunálu, žádné rozlišení, ani pro jejich grandezy, ani pro jejich osoby, ve způsobu, jak jsou v jakémkoli případě souzeni. Je sice pravda, že mezi nimi vždy byli státní radové, to jest ministři, až do počátku vlády Filipa V., ale vždy spolu s jinými, vždy osobním povýšením, nikdy z nutnosti hodnosti. Závěti králů, kteří zanechávali nezletilé syny, někdy jmenovaly jednoho granda do rady, kterou ustanovovaly, za všechny ostatní a jejich jménem, ale jimi výslovně určeného a vybraného; a je-li jmenován jako grand, není to, jak je vidět z právě uvedeného, proto, že by tam grand jako takový byl nutný, nýbrž z ohledu k nim, a aby se nezdálo, že nebyl nalezen žádný hodný přijetí.

Ve slavné závěti Karla II., o níž lze říci, že byla dílem několika grandů, kteří ji podepsali, a jiných grandů, kteří o ní věděli, a v regentské vládě, která v ní byla ustanovena do příjezdu jmenovaného nástupce, vidíme ohledy na úřady, místa, funkce, osobnosti, ale nic nebo téměř nic nedáno hodnosti granda, jejíž součinnost a autorita se v opatřeních tak veliké váhy, která rozhodovala o osudu této velké monarchie, nezdá nutná. Vidíme, že grandi byli povoláni k otevření závěti Karla II. po jeho smrti, což je snad nejvznešenější a nejslavnostnější úkon, k němuž kdy byli povoláni. Ale říkám úkon, a ne funkce, protože tam žádnou neměli a šlo jen o to, aby se jako první, a s náležitou slušností vůči předním pánům monarchie, dozvěděli, v čí prospěch o ní zesnulý král rozhodl, jakou formu vlády předepsal a koho do ní připustil, a aby se tomu podrobili bez jakékoli formy hlasování či rokování. Tak to učinili právě ti, kdo je svolávali a dobře věděli, co se najde. Ale jedinečný a bezpříkladný případ monarchie bez známého nástupce si jistě žádal takovou formalitu ve prospěch největších, nejvýznačnějších a předních pánů téže monarchie, nadaných nejvyšší hodností, aby tatáž monarchie byla předána tomu, koho do ní zůstavitel povolal, aniž se jich tázal nebo s nimi o tom mluvil. Tento případ tak mimořádný, či spíše tak jedinečný, tedy sám o sobě nezakládá grandům žádné rozhodovací ani soudní právo v čemkoli; ostatně tam ani nesoudili, ani nerokovali, nýbrž poslouchali, dozvěděli se ustanovení a podrobili se jim, aniž by kdo pronesl jinou řeč než souhlasnou, a většina jedním slovem nebo mlčením. Nic se tím tedy nezískalo ani ve věci vnitřních zákonů, ani ve věcech státních. Z tohoto velkého a jedinečného pří-

7. *Ediční poznámka:* Don Juan Rakouský, vítěz od Lepanta (1547–1578), zemřel ve 31 letech; don Juan José Rakouský (1629–1679), levoboček Filipa IV., v padesáti.

kladu, příkladu tak význačného, a ze všeho, co bylo uvedeno předtím, je tedy nutno uzavřít, že hodnost granda spočívá jedině v obřadním lesku postavení, přednosti, výsad, poct a vyznamenání a ve velmi privilegovaném a nezbytném doprovodu, který je ozdobou krále.

Od katolických králů nebyl žádný španělský král korunován a žádný nenosil při žádné příležitosti královský ani zvláštní šat. Katoličtí králové, to jest Ferdinand a Isabela, korunováni byli, a před nimi byli korunováni všichni jednotliví králové ve Španělských zemích. Nemám žádnou zprávu, že by *ricos-hombres* měli při těchto příležitostech šat vlastní jejich hodnosti nebo zvláštní funkce. Tato království byla malá, málo mocná, stále ve sporech mezi sebou a znepokojovaná Maury; lze předpokládat, že se tam všechno dělo vojensky a prostě. Ať je tomu jakkoli, od té doby, co jméno a hodnost granda zrušily na samém počátku vlády Karla V. *ricos-hombres*, nebyl při žádném obřadu ani příležitosti žádný zvláštní šat, stejně jako ho nemá španělský král.

V různých španělských řádech i v řádu Zlatého rouna převážila nad jejich hodností, i nad hodností infantů, představa starého rytířství. Tito princové ani grandi tam nemají jinou přednost než podle stáří přijetí, a mezi přijatými zároveň podle věku. Filip V. je první, kdo dal princi asturskému, který zemřel jako španělský král, postavení nad všemi rytíři Rouna a polštář pod nohy na kapitule, ale sedícímu na prvním místě pravé lavice s rytíři, loket na lokti, bez odstupu a bez rozlišení od rytíře, svého souseda, a konajícímu funkci nejstaršího rytíře bez rozdílu, což je upravit řetěz novému rytíři a připevnit jej na své straně, zatímco kmotr jej připevňuje na druhém rameni a kancléř řádu vzadu, a pak obejmout nově přijatého jako všichni ostatní rytíři; a ještě bylo nutné, aby španělský král o tuto přednost a tento polštář rytíře požádal, a ti mu je přiznali, ačkoli se jim to zdálo velmi nové. Po tomto příkladu měli tutéž výhodu i ostatní infanti. To, co zde vyprávím, jsem viděl při přijetí svého staršího syna; ale je pravda, že při přijetí Maulévriera, které bylo o něco později, připevnil princ asturský sice jednu stranu jeho řetězu, ale když došlo na objetí, ani se nepozvedl, neobjal ho, ani to nepředstíral, a dal si políbit ruku. Po obřadu mi o tom většina rytířů mluvila a mluvili o tom mezi sebou jako o bezpříkladné a velmi urážlivé novotě, z níž by měli radost kvůli Maulévrierovi, který byl velmi nenáviděn, ale jejíž důsledek pro rytíře, kteří budou jmenováni později, a odtud pro řád, je nesmírně dráždil. Nevím, jak se to dělo potom.

Při vší velikosti a pýše grandů Španělska se přece jen ucházejí o úřady, jimž by člověk stěží uvěřil a u nichž nevidí nic, k čemu by je mohly vést. Někdy je dokonce sami vykonávají; jindy za sebe dosadí někoho, kdo je vykonává v jejich nepřítomnosti; a konečně někteří je mají jen jako čest. Tyto úřady nejsou pod jinými jmény nic jiného než městská konšelství, i v nevelkých městech, spolu s prostými šlechtici a měšťany. Někdy jsou konšely téhož města dva nebo tři grandi, a ve všem z nejvýznačnějších; jsou i takoví, jimž tuto podivnou čest nabízejí i ta nejmenší městečka

a kteří ji neodmítají. Ale už toho je snad příliš na to, abych prostě podal správnou představu o grandech Španělska a jejich hodnosti, která, jak se zdá, dosud jen udeřila do očí a do uší, aniž by pronikla o mnoho dál. Vrátí se ještě nejednou do řeči při různých věcech z mého vyslanectví.

Nechci však tuto látku uzavřít, aniž bych řekl jednu nepříjemnou pravdu. Totiž, že není neslýchané ani nové, že králové udělovali grandezu za peníze. Tento druh obchodu se udál víckrát a za více než jedné vlády, a viděl jsem ve Španělsku víc než jednoho granda tohoto druhu. Když se to dělá, je to zcela prostě. Nezahaluje se to žádným závojem pro přítomnost ani maskou pro budoucnost; jedná se zcela prostě, dohodne se cena, a ta je vždy vysoká; peníze se donesou do královy pokladny a král v tutéž chvíli grandezu udělí. Jsou dokonce takoví i z význačného rodu, ale ti z význačného rodu, kteří si ji koupili, nejsou Španělé.

Shrňme nyní, co bylo řečeno o zvyklostech grandezy, jak jsme to učinili pro to, co se týká její podstaty a základu: spojíme-li jedno s druhým, budeme mít na několika řádcích přehled všeho, co se této hodnosti týká.

Žádné vnější znamení grandezy na kočárech ani na erbech. Ani královna nemá přehoz na kozlíku. Od bratrského sdílení poct vévodů a grandů přijalo několik z nich, i z těch, kdo ze Španělska nevyjeli, vévodský plášť, ale téměř žádný rodilý Španěl. Znamení v jejich domech žádná, kromě baldachýnu. Mají jej ze sametu a často s erbem vyšitým na zadní straně atd. Státní radové a *titulados*, mezi nimiž jsou velmi podivní, je mají také, ale z damašku, s portrétem krále na zadní straně, jako by tam baldachýn byl kvůli portrétu; zábradlí nemají ani král a královna.

Vzdávání se grandez neznámé, ale nejstarší synové grandů mají vyznamenání a jejich manželky se téměř v ničem neliší od manželek grandů; přesto dva příklady za Filipa V., jeden po bitvě u Almansy pro vévodu z Berwicku, druhý pro mne při příležitosti dvojího sňatku: dva jedinečné případy, dva cizinci, dva muži, kteří jako vévodové Francie už požívali všech poct grandezy, a obě výjimky obsažené přímo v udělení; případ hraběte z Tessé byl zneužitím a k ničemu nevedl.

Cobertura granda velebná, podobná první slavnostní audienci vyslance.

Rozdíl tří tříd: První najde královskou *familii*, to jest jeho nižší úředníky, při vystoupení z kočáru, týdenního majordoma dole u schodiště a celé schodiště až ke vchodu do bytu lemované halapartníky gardy ve zbrani, nahoře na schodišti několik grandů, kteří sestoupí o dva schody; pokryje si hlavu dříve, než promluví ke králi, a když domluví a udělá poklonu, pokryje si ji dříve, než mu král začne odpovídat, a poslouchá ho s pokrytou hlavou; stráž pluků španělských a valonských gard ve zbrani na náměstí před palácem; přijímá tytéž pocty při odchodu jako při příchodu.

Druhá nemá při příchodu ani odchodu žádnou, najde týdenního majordoma nahoře na schodišti a několik grandů o něco dál, mluví ke králi s odkrytou hlavou, pokryje si ji dříve, než mu odpoví.

Třetí najde týdenního majordoma u dveří králova bytu; žádní grandi jí nejdou vstříc; mluví ke králi a čeká na jeho odpověď s odkrytou hlavou, král jí řekne *cubríos*, až když mu políbí ruku, a pokryje si hlavu až u zdi. Všechny tři zachovávají u královny tytéž rozdíly v pokrývání hlavy.

Král stojí, královna u sebe sedí v křesle a neříká *cubríos*, protože grandy nejmenuje. U ní žádné funkce kmotra. Její majordomus doprovází granda jen k první pokloně, kterou dělá s ním; při druhé zdraví grand dámy před grandy, a ne pány ani lidi z vyšší společnosti, stejně jako u krále; jde pronést zdvořilost dámám, které mají titul Excelence, když královna odchází; u prince asturského uctivá návštěva, bez pokrytí hlavy a bez obřadu.

Žádný obřad, žádný veřejný úkon, žádná funkce, žádná veřejná slavnost, kterou král pořádá v paláci či jinde a jíž se venku účastní, aniž by byli pozváni grandi, jejich manželky, jsou-li přítomny dámy, a jejich nejstarší snachy, a nepokrývá-li se hlava, i jejich manželé; a všude při těchto příležitostech, které jsou velmi časté, mají všichni mnoho výhod v počtu i ve vyznamenání míst.

Měli oni i jejich manželky, jejich nejstarší synové a snachy první a nejbližší místa při sňatku prince asturského a byli pozváni, aby tam přijeli do Lermy, stejně tak v Madridu při křtu dona Felipe, kde jsem poznamenal nepříjemnost, kterou měli, když museli nést insignie.

Grandi byli všichni povoláni a byli sami, s nejužší a nejnezbytnější službou, přítomni čtení a podpisu svatební smlouvy krále a infantky.

Mají v kaplích lavici pokrytou kobercem hned po králi a jsou tam zdraveni tolikrát jako král.

Mají pokrytou hlavu při slavnostních a veřejných audiencích a všude, kdykoli ji má král, aniž by jim to říkal.

Když jim král píše, nazývá je bratranci; mají s rozdílem tříd vyznamenání v kancelářském slohu; mají je všichni i v obyčejných dopisech. Nejstarší synové grandů jsou králem nazýváni příbuznými; manželky jako jejich manželé.

Mají mimo Madrid a místa, kde je král, v kostele koberec a dvojí polštář pro lokty a kolena. Mají všechny občanské a vojenské pocty; první návštěvu místokrále a čestnou stranu u něho; jsou-li poddanými a usedlými v místokrálovství nebo válečnými důstojníky, jednou, a pak už ne. Podobně ve vojsku stráž a čestnou stranu u generála jednou jedinkrát, pak slouží jako dobrovolníci nebo v úřadu, který mají; stejně se dvoří místokráli s poctami a vyznamenáními, které mají u něho grandi dané země.

Manželky grandů mají u královny sametové polštáře v každé době a jejich nejstarší snachy damaškové či atlasové, stejně v kostele ke kleknutí, v divadle k sezení; a nyní stoličky na plese; všechny ostatní stojí nebo sedí na zemi.

Vyznamenání jezdit po městě se dvěma a čtyřmi mezky, s postiliónem či bez něho, s krátkými, dlouhými či velmi dlouhými postraňky. Ty poslední jsou jen pro

grandy, jejich nejstarší syny, jejich manželky, kardinály, vyslance a prezidenta Rady Kastilie.

Jejich kočí je někdy vozí s odkrytou hlavou, jejich manželky a nejstarší snachy vždy, a v nosítkách má přední nosič vždy odkrytou hlavu i pro grandy, které nese.

Velká přesnost a rozlišování při přijímání a vyprovázení návštěv.

Grandi neustupují nikomu, kromě toho, co jsem řekl o prezidentovi či guvernérovi Rady Kastilie, o královském nejvyšším hofmistrovi, a zřídka kardinálům a vyslancům; žádné jiné postavení než jejich a pro ně, a nyní dané vévodům Francie. Cizí knížata jsou proto činěna doživotními grandy. Panovníci bez výhod nad nimi ve Španělsku, i vévodové savojští. Výhody přiznané slavnému Karlu Emanuelovi, pozdějšímu vévodovi savojskému, skrovné a s ohledem na jeho domluvený sňatek s infantkou. Princ waleský, pozdější anglický král Karel I., mimo srovnání a příklady. Vévoda z Orléans navštívil všechny jejich manželky, měl zacházení infanta, jednal s grandy, jako jedná s vévody Francie. Princové krve stejně, a infanti tak, jak to dělají synové Francie. Odkládá se mluvit o uzurpaci princezny des Ursins a vévody z Vendôme, která jim nepřinesla štěstí, po příkladu obou vyložených donů Juanů. Ani nikdo z těch, kdo nebyli grandy, nechtěl ustoupit princi ani princezně z Harcourtu, kteří doprovázeli královnu, Monsieurovu dceru. Neměli žádné zvláštní pocty, stejně jako potom hraběnka ze Soissons.

Grandi jsou u kurfiřtů a ostatních panovníků považováni za rovné, jako italští panovníci u papeže, a v Římě jako princové papežského stolce.

Mají však ve Španělsku několik nevýhod, které byly uvedeny, vůči guvernérovi Rady Kastilie, kardinálům, vyslancům, královskému nejvyššímu hofmistrovi a v kočáře vůči velkému štolbovi.

Nemají hlas ani zasedání v žádném tribunálu, ani nutný podíl na zákonech či vládě státu, ani rozlišení ve způsobu, jak jsou v jakémkoli případě souzeni.

Mají zasedání nad všemi poslanci na *cortes* neboli generálních stavech, kteří tam jdou jen skládat hold a nemají nic z nároků francouzských. Jeden za všechny, ale bez nutnosti, byl někdy jmenován v závětích králů do regentské rady. Velmi málo jich mělo podíl na závěti Karla II. Všichni byli povoláni k jejímu otevření, a všichni bez hlasování, aby se jí podrobili — případ jedinečný svou zvláštností i nutností, který jim nepřidává žádné právo.

Žádná korunovace španělských králů od katolických králů a žádný královský šat při jakékoli příležitosti; žádný rozlišující ani zvláštní šat grandů ani jejich manželek.

Žádné postavení ani vyznamenání v řádu Rouna ani v ostatních řádech Španělska. Pořadí se všemi podle stáří v řádu, a při témž přijetí podle věku.

Přijímají městské úřady hluboko pod svou úrovní, které je k ničemu nevedou.

Levobočci, kteří se stali grandy.

Příklady, a několik, a z několika vlád, Španělů i cizinců, kteří si grandezu koupili a zaplatili velmi draze a velmi veřejně; i mezi cizinci význačného původu, několik dosud žijících.

Žádná přísaha za hodnost granda Španělska, protože má jen postavení, pocty atd., a žádnou funkci.

Počet grandů Španělska je v samém Španělsku mnohem větší než počet vévodů ve Francii, nepočítaje grandy usazené v Itálii a v Nizozemí, už před nástupem Filipa V. na trůn, a od té doby značně vzrostl.

A počet, který se téměř nikdy nezmenšuje díky dědění do nekonečna po ženách, takže se může zmenšit jen tím, že grandezy připadnou dědictvím jiným grandům, jako vévodovi z Mediny Celi, který jich shromáždil šestnáct nebo sedmnáct, všechny na své hlavě, a které z něho všechny mohou přejít jen na jednu hlavu, aniž by ten, kdo jich má tak velký počet, měl sebemenší přednost v čemkoli před ostatními grandy nebo mezi nimi, takže je zcela lhostejné, zda jich má člověk několik, nebo jen jednu.

Kapitola šestnáctá

Když jsme se takto seznámili s hodností granda Španělska v jejím základu, v jejím původu a v jejím nynějším stavu, bylo by třeba podat obdobný výklad o hodnosti vévodů Francie, pairů, vévodů verifikovaných a neverifikovaných neboli patentních, jak se těm posledním nesprávně říká. Ale zde není místo pro rozpravy a zvláštní dějiny, ať se kdo zvláště v poslední době sebevíc snažil zahalit temnotou první hodnost Francouzského království. Ve Francii je dosud příliš známá, než aby bylo třeba pouštět se do podrobností, které by vydaly na svazek. Spokojím se tedy s tím, že předpokládám to, co je pravdivé a co dokazují všichni autoři a všechny obrazy, které zbývají z velikosti této hodnosti a které nevědomost, žárlivost, závist, zlomyslnost, a dodám i pošetilost těchto posledních časů, nedokázaly udusit. Je třeba si připomenout příležitost této odbočky: je to rovnost vévodů Francie a grandů Španělska, dohodnutá mezi králem a jeho vnukem, králem španělským, a vzájemné přiznání týchž postavení a poct; memorandum, které vévodové z Arcos a z Baños předložili španělskému králi, aby si na to stěžovali, a trest, který oba bratři za to vytrpěli; a zkoumání, zda byli v této stížnosti oprávněni, či nikoli, což nelze provést jinak než srovnáním obou předních hodností obou monarchií; ale zároveň nejde o to napsat knihu ani vzdálit se příliš daleko a příliš dlouho od historické látky těchto Pamětí.

Ať pohlížíme na francouzskou monarchii v kterékoli době od jejího založení a na jednotlivé státy Španělských zemí až do jejich sjednocení za Ferdinanda a Isabely, či spíše za Karla V., který po nich dědil a učinil ze všech Španělských zemí kromě Portugalska jedinou monarchii, španělskou monarchii nelze s naší nijak srovnávat. Oddělené provincie, byť s titulem království, z nichž žádná jej nenesla dříve než dlouho po Francii, se tomuto velkému a rozsáhlému celku, sjednocenému pod jednou hlavou, podobají stejně málo, jako se od něho liší stářím koruny. Proto také není žádné úměrnosti mezi velkými vazaly, bezprostředními vazaly francouzské koruny, a vazaly různých částí, z nichž se Španělské země skládaly pod různými vládci, kteří nesli královský titul mnohem později než naši. Ať měli tito první velcí leníci Španělských zemí původně jakékoli funkce, nemohly být důležitější a vznešenější než funkce našich prvních velkých vazalů; a rozdíl byl vždy nekonečný pro rozdíl mezi úzkým kruhem každého z těchto malých, navzájem nezávislých států či království ve Španělských zemích a nesmírnou rozlohou Francouzského království, vždy pod jediným králem; a podíl, jaký jedni i druzí měli na vnitřních i vnějších záležitos-

tech státu, jemuž bezprostředně podléhali, odpovídal váhou i počtem rozloze týchž států, což klade mezi francouzské a španělské velké vazaly další nekonečný rozdíl.

Sestoupíme-li z těchto dávných časů do středověku, vidíme ve Španělských zemích jen zmatek, který způsobila nadvláda Maurů, nutnost bránit se a udržet se proti nim, v níž se nacházeli králové různých provincií Španělských zemí, a příliš často uzurpace, jichž se tito králové dopouštěli jeden na druhém. Vidíme už jen hrubou sílu, nutnost, bezměrné rozmnožování *ricos-hombres* bez lén. Jejich podíl na záležitostech — míním nutný a z práva — se vytrácí, a od té doby po něm nezůstal ani stín, ani stopa, a v tom se grandi Španělska, nástupci jejich hodnosti, nedostali do lepšího postavení než oni.

Ve Francii zcela naopak. Velcí vazalové měli vždy z práva i ve skutečnosti podíl na velkých vnějších i vnitřních záležitostech. Tento podíl zůstal pairům ze samé podstaty, korunním úředníkům, kteří byli svými úřady velkými vazaly, neboť z nich skládali králi zvláštní lenní přísahu a hold, a dalším velkým vazalům, avšak jen tehdy a jen těm, které se králům zlíbilo k tomu povolat. Toto předávání trvá až do našich dnů, a nemluvě o tolika velkých aktech pairie dávných časů, není vlády, která by jimi nebyla plná, až po tu poslední, ze všech nejabsolutnější. Svědčí o tom všechna *lits de justice*, která zesnulý král konal, a naposledy svolání pairů velmistrem ceremonií jménem zesnulého krále k aktu zřeknutí, který tak krátce předcházel smrti Jeho Veličenstva.[1]

Soud pairů — v některých věcech nutný a téměř ve všech příslušející jim z práva — je rovněž něco, co vždy bylo a dosud trvá; stejně tak slavnostní formy pro rozhodování o pairii nebo pro trestní řízení proti pairovi. Nic z toho ve Španělsku. Nevidíme to u *ricos-hombres*, a stejně málo u grandů. Jejich grandezy, co do předávání či rozhodování v případě sporu, ani jejich osoby, jsou-li obviněny ze zločinu, se ve způsobu soudního řízení nijak neliší od nejmenšího dědictví či od nejmenšího soukromníka. Pokud jde o samotnou osobu grandů, vše se omezuje na to, že nemohou být zatčeni jinak než na králův rozkaz, a potom už v ničem jiném žádný rozdíl; a ve Španělsku nikdy nebylo řeči o tom, být souzen svými pairy, to jest svými rovnými, což ve věcech pairie či zločinu pairova dosud platí pro pairy Francie.

To jistě stačí k prokázání naprostého rozdílu mezi dnešními pairy Francie a grandy Španělska a k tomu, jak málo správné by bylo srovnávat pod záminkou vhodnosti grandy první třídy s pairy.

Přejdeme-li od samé podstaty hodnosti a jejího starobylého předávání až do našich dnů k její neodlučitelnosti od nositele a k její stálosti, s nesmírným překvapením zjistíme, že grandeza nemá ani jedno, a že ji vidíme nejen pozastavenou při každé změně, i z otce na syna, u všech, které nejsou první třídy, podle vlastního přiznání

1. *Vysvětlivka:* Zřeknutí Filipa V. nároků na francouzský trůn a francouzských princů (vévodů z Berry a z Orléans) nároků na trůn španělský, zapsaná v pařížském parlamentu v březnu 1713 v souvislosti s utrechtským mírem.

grandů, ale pozastavenou ještě odkladem či odepřením *cobertury*, jak dlouho se králi zlíbí, a to u všech tří tříd; a všechny tři jsou navíc odvolatelné, a to navždy, podle králova rozhodnutí, bez jakékoli formy, bez zločinu, bez obvinění, dokonce bez záminky. Nelze popřít, že hodnost tak visící ve vzduchu, tolik v králově ruce a způsobem tak absolutním a tak naprosto závislým, se velmi liší od hodností, jejichž stav je určený, pevný, stálý, jistý navždy a které, jednou udělené, už nepotřebují nové milosti a mohou být odňaty jen se životem, za hrdelní zločin a s nejslavnostnějšími formami.

Je těžké se nepohoršit nad poplatkem uloženým hodnosti jako takové, a tím spíše nad poplatky zdvojenými. Ty, které byly vyloženy, se nepodobají poplatkům z převodu pozemků ani jiným právům vrchní lenní moci. Neplatí tu statek za změnu držitele, neboť grandezy vázané na jména, a ne na pozemky, podléhají týmž poplatkům, a při nezaplacení neručí pozemky, nýbrž je i v tomto případě pozastavena hodnost. Ve Francii dluží šlechta velká, střední i malá službu ve zbrani, ale žádný poplatek sama za sebe. Co platí, jsou daně ze spotřeby a pozemkové dávky, zkrátka cokoli jiného než poplatek za šlechtictví a kvůli jejímu šlechtictví. Jak tedy musí překvapit, když vidíme, že první a nejvyšší hodnost, k níž může nejvýznačnější šlechta ve Španělsku dospět, je zatížena různými poplatky jako hodnost a sama za sebe, a pod trestem pozastavení až do úplného zaplacení? Kdo může pochybovat o rozdílu, který to dále klade mezi hodnost našich vévodů a hodnost grandů Španělska? Konečně je tu prodejnost grandezy, a to ne mezi soukromníky, nýbrž od krále jim: králové ji od Filipa II. za všech vlád občas prodávali, a to bez zastírání a bez tajností. Ať jsou příklady jakkoli vzácné, existují, a opakuji, jsou, a od všech králů od Filipa II.; hodnost vévodů až do našich dnů tento způsob, jak se k ní dostat, který je společný nejmenším úřadům, neznala.

Ze všech těchto tak podstatných rozdílů tedy plyne, že hodnost granda Španělska, ať je jakkoli skvělá, nemůže být srovnávána s hodností našich vévodů, a ještě mnohem méně s hodností pairů Francie, s nimiž grandi Španělska nemají žádnou podobnost, jsouce bez funkce, bez hlasu, bez rady, bez soudu, aniž by podstatně tvořili součást státu víc než ostatní bezprostřední vazalové, a bez přísahy a bez lenní přísahy a holdu kvůli své hodnosti. Je tedy logické, že nikomu z nich nepřísluší cítit se dotčen rovností vévodů Francie a grandů Španělska, dohodnutou mezi zesnulým králem a jeho vnukem, králem, a že vévodové z Arcos a z Baños ke své stížnosti neměli vůbec důvod a velmi málo rozuměli zájmu své hodnosti.

Když jsme takto prozkoumali základ obou předních hodností Francie a Španělska, je třeba přejít k jejich vnějšku.

Jsme-li oslněni některými věcmi, které grandi Španělska uchovali díky moudré politice svých králů a které naši králové nechali u vévodů ponenáhlu zatemnit, ukáže se, že vévodové měli tytéž výhody, že si je téměř všechny zachovali až k polovině po-

slední vlády a že jsou jiné, v nichž se s hodností vévodů zachází šetrněji než s hodností grandů.

Dvě věci, jedna navenek, druhá uvnitř, činí hodnost granda Španělska mnohem skvělejší než hodnost vévodů Francie. Právě to oslňuje svět ve prospěch grandů Španělska — totiž toho, kdo nezkoumá do hloubky základ hodností, jak jsme jej právě probrali, a hledí jen na nynější zvyklost, aniž by šel dál do minulosti.

Tyto dvě věci se týkají cizích knížat. Viděli jsme, s jakou péčí Karel V. zavedl postavení grandů Španělska v Římě, v Itálii, v Německu a všude, kam sahala jeho moc, a s jakou žárlivostí tento výsledek jeho politiky později udržovali španělští králové v Itálii díky velkým državám, které tam měli od Karla V. až do Karla II., a v Německu s oporou císařů z téhož rakouského domu. Neshledáme, že by se s vévody Francie až k polovině poslední vlády jednalo jinak. Aniž bychom rozebírali příklady, což by vedlo příliš daleko, stačí vidět, jak se jednalo s vévodou z Chevreuse, synem vévody z Luynes, v Turíně a u kurfiřtů, když velmi mladý cestoval. Tyto cesty tvoří část cest Monconyse, tehdy jeho vychovatele, které má každý v rukou a kde se této skutečnosti dotýká bez nejmenší strojenosti, protože patří k tomu, co vypráví. Když vévoda z Rohanu-Chabot jel v sedmnácti či osmnácti letech na cesty, dal mu pan z Lionne formální a podepsaný pokyn, aby se k panu Savojskému choval ve všem jako rovný, kromě čestné strany, a aby si na ní činil nárok u kurfiřtů, a tím spíše u všech ostatních panovníků Německa a Itálie, a aby kurfiřty nenavštěvoval, kdyby dělali obtíže. Nejen vévodové jako takoví, ale i maršálové Francie jako velitelé armád vždy jednali v dokonalé rovnosti s kurfiřty a všemi ostatními panovníky, jak je vidět z dopisů posledního maršála z Créqui, který nebyl vévodou, a všech ostatních. Omyl maršála z Villeroy vůči bavorskému kurfiřtovi vytvořil precedens, a z tohoto precedentu vzešlo, že tentýž kurfiřt, který v Uhrách princům de Conti nic nesporoval, jak mi pan princ de Conti několikrát řekl a vyprávěl, si činil nárok, přestože byl zcela inkognito, na čestnou stranu u Monseigneura a dosáhl toho, že se s ním u něho sešel jen v meudonských zahradách, aniž by vkročil do domu, a že oba nasedli do kočáru, aby se projeli, každý současně svými dvířky. Taková rovnost s dauphinem až dosud nevstoupila do hlavy žádnému panovníkovi, který nebyl králem, a ani jeho samotného, dokud nedovedl vytěžit z hrubého omylu maršála z Villeroy, nenapadlo upírat cokoli princi krve — stejně jako to nenapadlo slavného vévodu lotrinského, který vrchně velel armádě císaře, jehož měl tu čest být švagrem, ačkoli princové de Conti sloužili v této armádě jako dobrovolníci; tak hodnosti sahají na svůj vlastní zdroj, a to papežové a španělští králové moudře předvídali a předešli ve věci kardinálů a grandů.

Uvnitř táž prozíravost, ale společná všem státům Evropy, vytrvale až dodnes odpírala cizím knížatům jakékoli postavení. Jedině Francie jim je zavedla a nechala je ponenáhlu uzurpovat všechny druhy výhod; zprvu se tam uvedli, aniž by si na nějaké činili nárok. Pak se ucházeli o pairii. Pak získali tolik pairií, kolik jen mohli.

Uplatňovali jejich výsady. Když zmohutněli, vytvořili Ligu, pod jejíž ochranou postupně rozšiřovali své nároky a která měla dát ponaučení, na něž se nemělo zapomenout. Mnohé pozdější události je znovu připomněly, ale jediným plodem bylo, že uzurpace vzrostly tím, že se k nim přidružily větve rodů francouzských šlechticů, aby snad nebyl nedostatek cizích knížat, pravých či nepravých. Je pravda, že tito poslední nikde nepředcházejí vévody; je dále pravda, že ani praví cizí knížata je dosud nikde nepředcházejí, leda v Řádu Svatého Ducha, a to proti prvním stanovám a prvnímu příkladu prvního jmenování; moc Ligy to dala ve dvou krocích změnit a podivné příčiny tento stav udržely bez formálního rozhodnutí, jen pokračováním zvyklosti. Je dále pravda, že i ti, jsou-li pairy, jdou při všech aktech pairie podle stáří. Je tedy pravda, že ustupují pairům a nikdy je nepředcházejí, kromě řádu, způsobem, jak jsem právě řekl. To stačí k prokázání, že tomu tak nebylo před minulým stoletím, že už tehdy existovali vévodové z prostých šlechtických rodů a že to, co se zavedlo potom, je jen uzurpace, která ponechává hodnost netknutou. Ale je třeba připustit, že množství uzurpací, vyznamenání a těch, kdo jich požívají, lesk a výhody, které z nich těží, zápas o přednost, který u dvora vedou s lidmi, kteří jsou toho unaveni a nikdy se nedovedli dohodnout ani se navzájem podpořit, je tím, co dává nejvěrohodněji vyhlížející záminku grandům Španělska, u nichž tato knížata nemají žádnou poctu, žádné postavení, žádné zajištění; a dají-li se do španělských služeb, nemohou si na žádné činit nárok ani v žádné doufat jinak, než že se sami stanou grandy Španělska. Víc o tom neřeknu, abych nesklouzl k rozpravě proti těmto cizím postavením, která se nikde jinde než ve Francii nestrpí.

K těmto dvěma výhodám, které je třeba připustit, i když jsou jen kůrou a povrchem bez jádra, mají grandi ještě dvě další, které vévodové měli stejně jako oni: vojenské a občanské pocty, jichž je pan z Louvois zbavil pod záminkou šetření střelným prachem, načež se zbytek vojenských a občanských poct ponenáhlu vytratil a byl přivlastněn ministrům, kteří si na ně před tímto nenápadným přelomem ani zdaleka nečinili nárok. Tato výhoda je tedy jednou z těch, které hodnost vévody zvyklostí ztratila; ale nepatří jí o nic méně než grandům, neboť jí vévodové stále požívali až do všemoci pana z Louvois kolem poloviny jeho ministrování.

Tyto čtyři výhody, které zvyklost grandům zachovala a vévodům odňala a které byly oběma stejně vlastní, spočívají tedy jen v rozdílné vůli jejich králů, a v rozdílu vůle tak nedávném, že nechává vidět právo a dlouhou zvyklost ve prospěch vévodů, a ponechává tak jejich hodnost netknutou i v tom, v čem jí vůle králů na povrchu zasadila ránu, kterou nelze popřít, která však proti ní nemůže ve prospěch hodnosti grandů způsobit nic podstatného, protože právo i zvyklost jsou tytéž a záleží jen na našich králích, aby je obnovili, jak byly zčásti až do násilí Ligy a zčásti až do pana z Louvois.

Grandi mají ještě dvě další výhody: jedna je jen příjemnost a vyznamenání, totiž že jsou jedině oni, se svými manželkami, s nejstaršími syny a jejich manželkami, zváni

ke všemu, co se koná obvyklého i mimořádného ve slavnostech, zábavách a obřadech u dvora či jinde, když je král přítomen nebo když se konají na jeho rozkaz. To tvoří doprovod, který krále velmi zdobí, a naši králové to dělali stejně až asi do dvou třetin vlády Ludvíka XIV.; nebudu se tedy u toho zdržovat, ačkoli se to ve Španělsku velmi projevuje: tam se grandům k bohoslužbám v královské kapli, k veřejným audiencím a při tisíci jiných příležitostech neustále posílají taková pozvání, jaká ve Francii téměř vůbec neexistují a byla tu vždy čím dál vzácnější.

Druhá výhoda grandů je skutečná; poctivost žádá, abychom ji přiznali, ale je vůči vévodům jediná. Je to postavení a pocty jejich nejstarších synů a manželek těchto nejstarších synů, a nemají-li syny, toho či té, na něž má grandeza po nich podle práva přejít. Vyznamenání synů jsou málo patrná, jako zvaní, o němž jsme právě mluvili, titul Excelence, který se velmi rozmnožil, oslovení jako příbuzných, když jim král píše, a různá jiná; ale vyznamenání jejich manželek, nebo jejich nejstarší dcery, nemají-li syny, jsou ve všem a všude stejná jako vyznamenání manželek grandů, jedinou výjimkou je látka jejich polštářů u královny k sezení nebo před ní v kostele ke kleknutí (řekl jsem to výše): sametová pro manželky grandů v každém ročním období a damašková či atlasová v každém ročním období pro jejich nejstarší snachy. A je pravda, že to nesnese žádné srovnání s nejstaršími syny vévodů a jejich manželkami; nepochybně to souvisí s tím, že ve Španělsku nikdy nedochází k postoupení hodnosti; ale ať jsou naše postoupení jakkoli stará — začala u posledního konetábla z Montmorency —, poctivost žádá ještě přiznat, že naše postoupení tento podstatný rozdíl nevyrovnávají, protože postoupení vytváří vévodu, který tedy má jeho postavení a pocty, jež si zachovává i ten, kdo postoupil, kdežto bez postoupení nemají nejstarší synové vévodů ani jejich manželky žádné vyznamenání, a nejstarší synové grandů a jejich manželky mají jako takoví všechna, o nichž jsme právě mluvili. Ale tato výhoda, ať je jakkoli pevná, a je jedinou skutečnou, kterou grandi mají nad vévody, nemění nic na základu jejich hodnosti; ponechává ji takovou, jaká byla ukázána; je dokonce svědectvím a pozůstatkem onoho rozmnožení *ricos-hombres* jejich mladšími syny a mladšími syny těchto mladších synů, bez lén, kteří kolem doby Ferdinanda a Isabely jejich hodnost znetvořili; toto rozmnožení bylo při obratném přetavení, jež Karel V. provedl pod jménem grandů, omezeno na rozumnější hranice touto výhodou jen pro nejstarší syny či nutné nástupce grandez, není-li syn, a pro jejich manželky, což odstranilo jakoukoli příležitost k postoupení.

Když jsme v celém rozsahu vyložili šest výhod, které se zdá, že grandi mají nad vévody — říkám zdá, neboť v prvních pěti je jen oslnivost a vévodové je měli stejně jako oni až do poloviny poslední vlády, a stejně jako oni první místa všude, na něž zesnulý král až do své smrti tak žárlivě dbal; svědkem příhoda slečny z Melunu na plese a příhoda paní z Torcy u králova stolu v Marly, jediné dvě, které se toho odvážily —, a když jsme poctivě přiznali pevnost poslední a šesté výhody grandů v osobě

jejich nejstarších synů a snach, je třeba přejít k nevýhodám týchž grandů ve srovnání s vévody co do vnějšku.

Ať vévodové utrpěli od kancléře, a dokonce i od strážce pečetí Francie jakékoli novodobé uzurpace, týkají se jen přednosti v radě; a jestliže si kancléř a strážce pečetí uchovali starý způsob psaní a přijímání u sebe, který vévodové a korunní úředníci ztratili, netýká se to vévodů. Ale prezident, a v jeho nepřítomnosti guvernér Rady Kastilie, nedává grandům u sebe čestnou stranu, a ti jsou navíc povinni, jako všichni ostatní, zastavit svůj kočár před jeho, když nedává zataženými záclonkami najevo, že chce zůstat nepoznán. Tak velkou a tak veřejnou úctu prokazují ve Francii vévodové jen králi, královně a synům a dcerám Francie; zdaleka se nevztahuje na soukromou osobu.

Druhý rozdíl, a to každodenní a neméně veřejný, je nesmírná nadřazenost královského nejvyššího hofmistra, a to jako takového nad všemi grandy, i kdyby sám grandem nebyl, jak se už někdy stalo.

Nejen že je všude předchází, aniž by kdy byl mezi ně smíšen, ale má v kapli sametovou skládací stoličku postavenou v čele jejich lavice, a tato stolička, tak od nich odlišená, tam je stále a zůstává prázdná, aniž by ji kdo mohl obsadit, není-li obsazena nejvyšším hofmistrem. Sedí na plese i v divadle na téže stoličce, po pravici krále a těsně vedle něho, téměř v téže řadě, zatímco grandi stojí; a když španělský král přijímá vyslance na trůně, jako Afričany a jiné vzdálené národy, sedí majordomus na podobném místě a na podobném sedadle na trůně, zatímco grandi jsou pod trůnem a stojí. U královny předchází její nejvyšší hofmistr bez obtíží všechny grandy při všech obřadech a audiencích, a královský velký štolba jim nedává čestné místo v králově kočáře, který mu slouží. Všechna tato veřejná a neustálá ponížení ze strany dvorských úřadů jsou vévodům zcela neznámá. Ba co víc, královský nejvyšší hofmistr jako takový a bez toho, že by byl grandem — opakuji, jak se někdy stalo —, požívá veškerého postavení a poct grandů; a co je podivné, je jejich hlavou, a to tak dalece jejich hlavou, že nastane-li nějaká záležitost, která se týká hodnosti grandů, shromažďují se a rokují u nejvyššího hofmistra, a skrze něho jsou králi předkládány a přednášeny důvody či memoranda, která mu chtějí sdělit, a stejně tak skrze něho sděluje král grandům svá rozhodnutí a svou vůli. Nic podobného ve Francii není. Sám jsem byl toho všeho ve Španělsku svědkem, a pokud jde o poslední věc, tak se to odehrálo při křtu infanta dona Felipe, kde jsem byl a kde král chtěl, aby křestní insignie nesli grandi, ačkoli je až dosud nosili jen majordomové; rozkazy, námitky, rozhodnutí, všechno šlo přes nejvyššího hofmistra, a u něho se grandi shromáždili.

Ačkoli grandi neustupují kardinálům, jejichž různá postavení ve Španělsku vyložím v pravý čas, a nenavštěvují je u nich veřejně kvůli čestné straně, snášejí přesto podivné rozlišení, o němž Francie nikdy neslyšela: je to křeslo kardinálů v kapli, zatímco grandi mají jen lavici, pokrytou tapiserií, bez nízké lavičky před sebou, a kar-

dinálové i vyslanci jednu mají, ta vyslanců pokrytá tapiserií jako jejich lavice a nízká lavička kardinálů pokrytá červeným sametem.

V radě, když je tam král a jsou tam kardinálové, mají tam křeslo jako v kapli. Jsou nad grandy, a grandi tam mají jen skládací stoličky.

Grandi, a dokonce i nejvyšší hofmistr, jsou jasně předcházeni vyslanci kaple při rozdávání svící na Hromnice, při udílení popelce a při jiných obřadních příležitostech, kdy se sejdou.

Všechny tyto věci, většinou tak výrazné, tak rozlišující, tak každodenní, jsou vévodům neznámé a právem by se jim zdály obludné.

Infanti jsou ve Španělsku tím, čím jsou zde synové a dcery Francie.

Princové krve tam, dokud ve Španělsku vládl rakouský dům, nikdy nebyli.

Pan vévoda z Orléans, vnuk Francie, byl ve Španělsku přijat jako infant; ale navštívil všechny manželky grandů a jednal s grandy, jak zde jednal s vévody.

Pokud jde o levobočky králů, viděli jsme, co bylo řečeno o obou donech Juanech, jediných dvou uznaných ve Španělsku, a grandi jsou od jakékoli výhody v tomto ohledu velmi vzdáleni.

Ze všeho toho tak oslnivého vnějšku grandů Španělska, který jim jejich králové žárlivě zachovali vně i uvnitř Španělska vůči cizím knížatům a který vévodové měli stejně jako oni, zbývá jen rozdíl pevnosti španělských králů ve vztahu k vlastní důstojnosti oproti povolnosti francouzských králů, jejichž důstojnost sama, jak jsme viděli na příkladu bavorského kurfiřta, utrpěla. Totéž platí o občanských a vojenských poctách, zachovaných až do poloviny poslední vlády, o zvaní na slavnosti a obřady, které bylo odjakživa a až do našich dnů pro vévody ve Francii jako ve Španělsku pro grandy, a o těch vyznamenáních, která jsem právě vylíčil, samých o sobě společných oběma hodnostem, která však většinou přestala v polovině vlády Ludvíka XIV. Protože tedy až dosud trvala, nejsou žádným podstatným rozlišením ve prospěch grandů nad vévody, neboť jejich zastavení vůči těm posledním je tak nedávné; a až se francouzskému králi zlíbí pomyslit, že se to týká jeho důstojnosti, jakkoli je nadřazená, a uvážit, že jen jeho krvi přísluší mít u něho postavení a vyznamenání z rodu, neznámá u všech ostatních národů, a že žádné cizí hodnosti nepřísluší požívat u něho větší výhody, než mají ty, které uděluje on, bude tento vnějšek brzy obnoven a vyrovnán přinejmenším s tím, co oslňuje u grandů Španělska, jejichž jedinou skutečnou výhodou, kterou vévodové nemají, je výhoda, jíž požívají jejich nejstarší synové a manželky těchto synů.

Pokud jde o nevýhody grandů ve srovnání s vévody, nepočítáme nedostatek zvláštních šatů a znamení hodnosti v erbech, ačkoli tento lesk je velmi význačný; ani nedostatek přehozu (*housse*) na kočáře, protože ho nemá ani královna; ani zábradlí, protože jejich lůžka a ložnice nejsou vidět; ani smísení v řádech, protože ani infanti z něho před Filipem V. nebyli vyňati.

Ale podivná vyznamenání prezidenta, a dokonce i guvernéra Rady Kastilie, křeslo kardinálů, tak výrazná přednost a nadřazenost při zvláštních audiencích, a denně na plesech a v divadle, nejvyššího hofmistra, který sedí vedle krále, kde všichni grandi stojí, jeho předsednictví nad nimi díky jeho úřadu, i když není grandem, ve všem, co se týká jejich hodnosti — to jsou, abych vynechal různé jiné, věci, které mají na druhé misce vah velkou váhu, všechny vévodům naprosto neznámé, a které nemohou přispět k tomu, aby se vévodové z Arcos a z Baños ve svých stížnostech a memorandu jevili oprávněnými.

Přejděme nyní k tomu, co je nejvíce zarazilo a co je nejvíc přimělo k tomuto kroku: že si grandi Španělska pokrývají hlavu před svými králi a že si ji vévodové Francie nepokrývají; že si cizí knížata pokrývají hlavu při audiencích vyslanců a že ti z lotrinského rodu, s vyloučením všech ostatních, vyslance k audienci doprovázejí.

Je třeba si připomenout, co bylo výše vyloženo o starém zvyku být ve Francii před králem s pokrytou hlavou bez rozdílu hodnosti a o nepozorovaném způsobu, jak se změnil změnou pokrývek hlavy, od kápě k čepici, pak k baretu, nakonec ke kloboukům. I když se před našimi králi hlava pokrývala, nikdo s nimi nemluvil s pokrytou hlavou, ani synové Francie. Není tedy divné, že vévodové tuto čest nemají, tím méně od té doby, co se zvyk mít před francouzskými králi pokrytou hlavu, i když s nimi člověk nemluví, ponenáhlu zrušil. Každá země má své zvláštní zvyklosti, které často bývají prvotní příčinou a původem vyznamenání. Ve Francii královnu nelíbá ani muž, ani žena; teprve při sňatku dnešního krále byla tato čest přiznána princům krve; ale vévodkyně a cizí kněžny mají čest sedět před ní a stoličky z milosti, a z mužů synové a vnuci Francie a kardinálové, aniž by toho princové krve, kteří se o to pokusili při sňatku dnešního krále, mohli dosáhnout, a až do smrti zesnulého krále si na to nikdy nečinili nárok; přičemž dámy, které seděly, nikde a nikdy v jejich přítomnosti nezůstávaly stát, což by bylo považováno za velký nedostatek úcty [ke královně], protože taková pocta může náležet jen jediné osobě. Vstávaly tedy, když přišel princ krve tam, kde seděly, a hned se zase posadily; a totéž dělaly pro přední pány. V Anglii všechny vévodkyně líbají královnu a žádná před ní nesedí; takže když anglické královny, manželky Karla I. a Jakuba II., přišly dožít do Francie, měly na vybranou, zda budou s Francouzkami, pokud jde o sezení, jednat po anglicku, nebo po francouzsku, a zvolily to druhé; je tedy pravda, že tyto pocty jsou podle zemí. Proto jsme také viděli, jak toto množství *ricos-hombres* přestalo pokrývat hlavu před Filipem Sličným, otcem Karla V., z lichocení jemu a ze vzdoru Ferdinandovi, jeho tchánovi, a jak se zvyk znovu pokrývat vrátil až za Karla V., který jej zavedl v podobě, v jaké zůstal při zrušení *rico-hombría* a zavedení grandezy.

Je třeba si ještě víc připomenout, jakým způsobem se ve Francii zavedl zvyk pokrývat si hlavu před králem. Lze to vidět výše a povšimnout si, že k tomu dal podnět zvyk grandů Španělska, a to svobodou, kterou si vzal španělský vyslanec, jenž byl grandem, když si pokryl hlavu, vida Jindřicha IV. s pokrytou hlavou v jeho za-

hradách v Monceaux, a náhodou, která tuto čest omezila na prince krve, na cizí knížata a na vévodu z Épernonu, který měl tak daleko k tomu být cizím knížetem, protože Jindřich IV., dotčen tím, že se ten Španěl pokryl, přikázal okamžitě pokrýt si hlavu panu Princi a vévodům z Épernonu a z Mayenne, kteří byli náhodou jediní na té procházce. Odtud si pan z Mayenne činil nárok pokrýt si hlavu při audiencích, k nimž doprovázel vyslance, a dosáhl toho; knížata z rodů lotrinského, savojského, longuevillského a gonzagovského, která také doprovázela vyslance, se ocitla v témže právu. Jakmile toho dosáhla, rozšířilo se to snadno na příslušníky těchto rodů, kteří byli při těchto audiencích přítomni, aniž by vyslance doprovázeli, protože když je doprovázeli, pokrývali si hlavu s nimi; tím spíše na pana Prince a prince krve, a zároveň na pana z Épernonu díky štěstí, že byl na té procházce, kde si pokryl hlavu s panem Princem a panem z Mayenne; a jako pan z Épernonu měli při těchto audiencích pokrytou hlavu i jeho děti. Tento klobouk tedy pochází ze Španělska a zůstal omezen na ty, jimž Jindřich IV. na té procházce dal pokrýt hlavu, a od nich na jejich rody a na rody, které měly za úkol doprovázet vyslance. Teprve zesnulý král jej v různých dobách a opakovaně rozšířil na tři větve šlechtických rodů, ačkoli vyslance nedoprovázejí. Proč a jak, to by nás zde vrhlo do příliš dlouhé rozpravy. Něco z toho bylo možné vidět výše o pánech z Rohanu a o panu z Monaka; od tohoto posledního to nepřešlo na Matignony, kteří od něho získali Monako s dědičkou a nové povýšení vévodství-pairie Valentinois.

Ale nesmí se zapomenout, že tato čest pokrýt si hlavu je zcela omezena na audience vyslanců, a bez zvláštního místa a bez vstupu za zábradlí s princi krve a vyslancem; že se nevztahuje na žádný jiný druh audience ani obřadu, jako na audienci janovského dóžete, který si jako jediný pokryl hlavu,[2] na hold pánů lotrinských, na audience panovníků atd., takže tento klobouk je výlučně omezen na audience vyslanců, kde jej získali i kardinálové a nikde jinde ho nemají, stejně jako svůj biret před králem.

Ať je tato čest jakákoli, vévodů se netýká, protože ji nelze uplatnit v jejich přítomnosti. Svědkem ta tak slavnostní audience kardinála Chigiho, legáta a latere papeže, jeho strýce, k zadostiučinění za slavnou aféru s Korsičany papežovy gardy, kteří urazili vévodu z Créqui, králova vyslance v Římě.[3] Princové krve nemohli být na této audienci, kde legát měl křeslo. Vévodové se jí měli zúčastnit a byli jménem krále zpraveni velmistrem ceremonií, a kvůli jejich přítomnosti bylo cizím knížatům zakázáno pokrýt si tam hlavu. Hrabata z Harcourtu, velký štolba, a ze Soissons, kteří oba doprovázeli legáta k audienci, nevynechali nic, aby dostali svolení pokrýt si hlavu nebo se audience nezúčastnit. Nedosáhli ani jednoho, ani druhého a zůstali tam po celou

2. *Vysvětlivka:* Janovský dóže Francesco Maria Imperiale Lercari přijel roku 1685 do Versailles omluvit se Ludvíku XIV. za podporu Španělska.
3. *Vysvětlivka:* Útok korsické gardy papeže Alexandra VII. na palác francouzského vyslance vévody z Créqui v Římě (20. srpna 1662); kardinál Flavio Chigi přinesl Ludvíku XIV. papežovu omluvu na slavnostní audienci ve Fontainebleau 29. července 1664.

dobu a stále s odkrytou hlavou. Lze to vidět podrobněji, i s líčením opraveného omylu jedné tapiserie (sv. II, s. 80, 81),[4] či spíše lži, která je na ní zobrazuje s pokrytou hlavou. Je tedy pravda, že nutná přítomnost vévodů tento klobouk ruší. Jediní dva, kteří jsou při audiencích, kde se hlava pokrývá, přítomni, tam jsou jen z nutnosti svého úřadu, jeden jako první šlechtic královy komory, který v komoře velí a nemůže se jako takový vzdálit, druhý jako kapitán gard ve službě, a jako takový při nutném výkonu svého úřadu, a vůbec ne jako vévodové.

Nemohli bychom po těchto objasněních poznamenat, že tato veliká čest mluvit se španělským králem [s pokrytou hlavou] podivně slábne podmínkami, které jsou jí postaveny proti? Zavedení nutnosti podstoupit *coberturu*, s úplným pozastavením postavení, poct a vyznamenání, dokud se tak nestane, a přitom moc a zvyk králů ji odkládat, jak dlouho se jim zlíbí, a dokonce navždy, je velká protiváha; nutnost mít od sekretáře estampilly osvědčení o své *coberturě*, pod trestem, ztratí-li se, začít znovu a podstoupit riziko královych odkladů a mezitím být zbaven veškerého postavení, poct a výsad, není menší, a to při každé změně, i z otce na syna, a i u první třídy. Ve Francii mrtvý uvádí živého v držbu,[5] aniž by do toho král zasahoval; a pokud jde o pairy, u nichž přijetí v parlamentu toho, v jehož prospěch byla pairie zřízena, určuje pořadí podle stáří pro něho i pro celé jeho potomstvo, tak jako je zápis určuje pro verifikované vévody, kteří nejsou pairy, nástupci v pairii nejsou závislí na svém přijetí v parlamentu ani na ničem jiném, aby požívali veškerého svého postavení, poct a výsad, ať se dají přijmout pozdě, nebo vůbec ne, a nijak to nepoškozuje jejich nástupce.

To, jak se mi zdá, úplně stačí k pochopení, jaká je hodnost grandů Španělska, [jak] v jejím původu, podstatě a základu, tak v její kůře a vnějšku; a to málo, co bylo řečeno o vévodech Francie — protože by bylo třeba svazku, abychom pronikli do hloubky jejich hodnosti, a protože píšu ve Francii, kde ji má člověk znát a kde se o ní najde mnoho memorand a pojednání —, stačí, jak se mi zdá, k prokázání, že grandi nemohou být v ničem srovnáváni s pairy a že vévodové z Arcos a z Baños neznali hodnost vévodů, když si stěžovali na rovnost postavení a poct přiznanou jedněm i druhým v obou královstvích.

Ale po tomto zkoumání je třeba také připustit, že zneužití, k němuž došlo, je nesmírně podivné. Když se zesnulý král a jeho vnuk, král, dohodli na této rovnosti, je zřejmé, že měli na mysli jen bratrství velmožů obou království, aby lépe stmelili bratrství obou národů. Místo aby se zůstalo u úpravy tak rozumné a tak pohodlné pro vévody a grandy, kteří jezdí do Španělska nebo přijíždějí do Francie, začali se z Francouzů dělat grandi Španělska, a to přímo ve Francii: nejprve vděčnost hodná španělského krále vůči vévodovi z Beauvilliers, jeho vychovateli; pak vliv Noaillesů

4. *Ediční poznámka:* Odkaz na II. svazek edice 1856; v tomto překladu viz Tom 2.
5. *Vysvětlivka: Le mort saisit le vif* — zásada francouzského dědického práva, podle níž dědic nabývá držby okamžikem smrti zůstavitele bez jakéhokoli dalšího úkonu.

a kardinála z Estrées, podpořený zábavou, jakou král nacházel v dětinskostech hraběnky z Estrées v důvěrnosti soukromí palácových dam, najde vítanou záminku v přepravě španělského krále z Barcelony do Itálie na eskadře, jíž velel hrabě z Estrées, aby ho dal učinit grandem Španělska, aniž by bylo sebemenší podezření z odporu vůči této přepravě.[6] Ve Francii stačí mít precedens: po nich cesta hraběte z Tessé do Španělska, kde jeho úspěchy ve vojsku byly nulové, s obratností, která mu tak dobře posloužila u dvorů, mu vynesla grandezu. Nemluvím o vévodovi z Berwicku, který bitvou u Almansy vrátil korunu na hlavu španělského krále: statky jeho grandezy leží ve Španělsku a grandi jeho potomstva se usadili ve Španělsku. Tři nebo čtyři vlámští páni, grandi Španělska, jejichž otcové ani oni sami nikdy nevyjeli z Nizozemí či ze Španělska, se přijedou usadit do Paříže a shledají příjemnějším požívat tam prvního postavení ve státě a usadit se tam, než zůstat doma. Vévoda z Noailles, synovec paní z Maintenon, jede do Španělska a je tam hned učiněn grandem, pak se vrátí v nemilosti obou dvorů a po dlouhých letech převede svou grandezu na svého druhého syna, na což zprvu nepomyslel; tak za dvě krátké cesty Rouno při první, grandeza při druhé. Pan z Chalais, synovec prvního manžela paní des Ursins, bez jakékoli služby ve Francii, se jí oddá a je používán k podivným úkolům, za něž je odměnou grandeza, navzdory zesnulému králi, který mu nejen nedovolil ji přijmout, ale rozhněval se tak, že prohlásil, že nikdy nestrpí, aby měl ve Francii její postavení a pocty. Věřili byste, po jeho příhodách vůči panu vévodovi z Orléans a po roztržce mezi tímto princem a paní des Ursins, že to byl právě tento princ, kdo mu za svého regentství dovolil vrátit se do Francie a požívat tam postavení a poct? Přiznávám, že když jsem viděl tolik zneužití, domníval jsem se, že z nich mohu těžit jako ostatní, ale aniž bych panu vévodovi z Orléans zatajil, jak velice je neschvaluji.

Troufám si říci, že je-li po grandezách pánů z Beauvilliers a z Berwicku některá odpustitelná, je to ta, která mi byla dána při příležitosti mého mimořádného vyslanectví, abych požádal o ruku infantky pro krále a sňatek sjednal a podepsal.

Odtud paní z Ventadour, která byla její vychovatelkou, dosáhla grandezy pro hraběte z La Mothe, kterého postavili tak, že mohl být učiněn maršálem Francie, a kterého jeho neschopnost od toho vždy odrážela, který nikdy v životě Španělsku nesloužil a byl dokonale vzdálen tomu, aby se stal vévodou. Domluvený sňatek infanta s dcerou pana vévody z Orléans učinil grandem Španělska velkopřevora Francie, jeho uznaného levobočka. Toto povýšení vzbudilo v bavorském kurfiřtovi touhu dosáhnout téhož pro vlastního levobočka, který byl ve francouzských službách. Tak dobře uplatnil vše, co ho stála jeho věrnost ve službách obou korun, a čest, kterou měl být bratrem paní dauphine, matky španělského krále, že hrabě Bavorský byl učiněn grandem. Maršál z Villars nikdy nesloužil španělskému králi, ani se ne-

6. *Vysvětlivka:* Victor-Marie, hrabě z Estrées (pozdější maršál a vévoda), dopravil roku 1702 Filipa V. se svou eskadrou z Barcelony do Neapole a byl za to učiněn grandem Španělska.

přiblížil k jeho hranicím; přesto mu bylo posláno Rouno, k překvapení zesnulého krále i všech.

Za regentství mu stejně tak připadla i grandeza, aniž se ve Francii či ve Španělsku kdy vědělo proč. Konečně markýz z Brancasu, jemuž cesta do Španělska vynesla Rouno, se tam vrátil jako vyslanec s výslovnou podmínkou vůči panu kardinálovi Fleurymu a Chauvelinovi, tehdejšímu strážci pečetí a náměstkovi prvního ministra, že nebude grandem; ale když tam našel příležitost, dal se učinit grandem proti jejich vůli a pak se z toho dostal, jak mohl, když předtím utrpěl tu nejsmutnější nemilost. Po tomto příkladu tam hrabě z La Marcku, který ho vystřídal, také dosáhl grandezy — a všechny tyto grandezy jsou první třídy. Lze posoudit, zda k ní nedospějí i jiní. Zapomínám na pana z Nevers, jehož otec byl patentním vévodou a který, jsa s králem velmi zle, nikdy nemohl dosáhnout jejího přenesení na sebe. Oženil se s jedinou dcerou Spinoly, který si grandezu koupil a který naštěstí pro něho o něco přežil zesnulého krále, jenž prohlásil, že mu nedovolí požívat postavení. Regent byl po Spinolově smrti shovívavější a brzy nato učinil téhož pana z Nevers vévodou a pairem na naléhání vévodkyně Sforzové, jeho tety.

Nezávisle na grandech Španělska, kteří jsou vévody Francie, to je dvanáct grandů Španělska usazených v Paříži a u dvora, z nichž ani jeden by se neodvážil pomyslet na to stát se vévodou. Je podivné, že se zde dospívá k témuž postavení a k týmž výhodám hodností vzešlou od španělského krále, když nelze dosáhnout té, kterou dává král, a že král strpí, aby jiný panovník než on tvořil, abych tak řekl, vévody z jeho poddaných a v jeho království. Chce-li povýšit na vévodskou hodnost poddané, kteří si to zaslouží a kteří se mu líbí, není snad pánem? Ale co se mu udělat nelíbí, to vidí, jak činí španělský král. Je to snad vzájemnost postavení velmožů obou království, na níž se oba králové dohodli? To se samo nabízí mysli. Španělský král, žárlivější na svá dobrodiní, a Španělé zdrženlivější, dosud neviděli dělat vévody Francie ve Španělsku. Španělé mají pravdu, když pociťují tuto nerovnost a tak mimořádnou rozhazovačnost; není o nic méně pociťována ve Francii, a když se blíže podíváme na samotný mechanismus celé operace, shledáme ji stejně neuvěřitelnou i obludnou.

Všechny tyto francouzské grandezy se zřizovaly jako vévodství, kromě toho, že ve Francii povýšení předchází postavení a pocty, jichž žadatel požívá až potom a v důsledku toho, kdežto ve Španělsku předcházejí povýšení; ale vše by se pro samotného žadatele zhroutilo, kdyby povýšení nenásledovalo, ledaže by, jako grandeza Bournonvillova, byla na samé jméno, což je ve Španělsku velmi vzácné a u žádného francouzského granda neexistuje.

Když je povýšení provedeno a prošlo Radou Kastilie, jsou třeba královské patenty zapsané v parlamentu a v účetní komoře, s novým holdem žadatele králi, a konečně dát tytéž patenty zapsat v Radě Kastilie; rozpornost těchto úkonů je nevysvětlitelná. Povýšením vykonává španělský král ve Francii nejvyšší akt svrchovanosti nad statkem pod královou svrchovaností a činí si z krále poddaného vazala prv-

ního řádu, abych neřekl poddaného; a z jakého titulu? Ze statku ležícího ve Francii, v přímé či nepřímé lenní závislosti na koruně, neboť každé léno se k ní vztahuje, a ze statku pod její plnou svrchovaností, který se tím od ní neodděluje; takže držitel tohoto statku, původně poddaný a vazal krále, svého vrchního lenního pána a panovníka, se jím stává z téhož titulu a z téže držby i jiného panovníka, v jehož království nežije a v jehož království tento statek neleží. A přece právě na tuto operaci, pro niž nelze najít jméno, jsou vydávány královské patenty, aby ji schválily a ratifikovaly, a ty pro Francii dostávají své konečné dovršení zápisem v parlamentu a v účetní komoře. To ještě není vše: je ještě třeba, aby toto schválení, toto královo svolení, tato ratifikace parlamentu a účetní komory, zkrátka aby tyto zapsané patenty byly poslány do Španělska, aby tam byly zase schváleny, ratifikovány a zapsány Radou Kastilie, která, když provedla první úkon zápisem povýšení, provede i poslední zápisem těchto patentů a jejich zápisu ve Francii.

Tak francouzský grand Španělska skládá králi nový hold ze statku povýšeného cizím králem na cizí hodnost, jehož se z tohoto titulu stává bezprostředním vazalem, abych neřekl poddaným, a ocitá se tak se dvěma králi a dvěma vrchními lenními pány a panovníky pro týž statek; dluží tedy jednomu i druhému službu ve zbrani. Co se s ním stane, až tito dva králové spolu začnou válčit, jak se už stalo, a co by se s nimi stalo, kdyby, nedej Bůh, nastal osudný případ zřeknutí? To je o této látce až příliš, ale bylo dobré a zajímavé ji jednou provždy vytáhnout z temnoty a z nevědomosti a ukázat Francouzům, kteří obdivují vše cizí, dávají se tím oslnit a jinak se nechávají strhnout proudem nejfalešnější a nejbláznivější žárlivosti, čím ve skutečnosti je hodnost pairů Francie, verifikovaných vévodů Francie a tří tříd grandů Španělska ve vzájemném poměru, stejně jako neuvěřitelné zneužívání cizích postavení ve Francii, grandez, které se tu zřizují, a Francouzů žijících ve Francii, kteří jsou činěni grandy Španělska. Lituji délky této odbočky, ale nebylo možné ji zkrátit, aniž bych vynechal podstatné části poznatků, které bylo nutné podat. Vraťme se nyní tam, odkud jsme vyšli.

Kapitola sedmnáctá

Cesta anglického krále mu málo pomohla a od té doby vlekl už jen churavý život. Od poloviny srpna slábl čím dál víc a kolem 8. září upadl do ochrnutí a jiných neduhů, které nedávaly žádnou naději. Král, paní z Maintenon a všechny královské osoby ho často navštěvovaly. Přijal poslední svátosti se zbožností, která odpovídala vzornosti jeho života, a už se jen každou chvíli čekalo na jeho smrt. V této situaci učinil král rozhodnutí hodnější velkomyslnosti Ludvíka XII. a Františka I. než jeho moudrosti. V úterý 13. září jel z Marly, kde byl, do Saint-Germain. Anglický král byl na tom tak zle, že když mu krále ohlásili, sotva na okamžik otevřel oči.

Král mu řekl, že přišel, aby ho ujistil, že může zemřít v klidu, pokud jde o prince waleského, a že ho uzná za krále Anglie, Skotska a Irska.

Těch několik přítomných Angličanů se vrhlo králi k nohám, ale anglický král nedal znamení života. Hned nato přešel král k anglické královně, jíž dal totéž ujištění. Poslali pro prince waleského a řekli mu to. Lze si představit vděčnost a projevy matky i syna. Po návratu do Marly oznámil král celému dvoru, co právě učinil. Nebylo slyšet nic než potlesk a chvály.

Příležitost k tomu byla jistě krásná, ale úvahy se dostavily neméně rychle, i když byly méně veřejné. Král stále doufal, že jeho tak uměřené počínání ve Flandrech, propuštění holandských posádek a nečinnost jeho vojsk, když mohla všechno obsadit a nic tam nebylo schopno se jim postavit, zdrží Holandsko a Anglii, z nichž první byla na druhé tak dokonale závislá, od roztržky ve prospěch rakouského domu. Tehdy to znamenalo hnát tuto naději velmi daleko; ale král si jí stále lichotil, a tím i nadějí, že brzy ukončí válku v Itálii a celou záležitost španělského dědictví a jeho rozsáhlých držav, o něž císař nemohl vést spor jen se svými silami, a to ani se silami Říše. Nic tedy nebylo v rozporu s touto situací víc než toto uznání, a s uznáním prince oranžského za krále Anglie, které slavnostně učinil v ryswickém míru a které až dosud neméně slavnostně dodržoval. Znamenalo to urazit jeho osobu na nejcitlivějším místě, a s ním celou Anglii, a Holandsko v jejím závěsu; znamenalo to ukázat, jak málo se mohou spoléhat na tuto mírovou smlouvu, dát jim výhodnou příležitost shromáždit kolem sebe všechna knížata, která ji uzavřela jako jejich spojenci, a otevřeně s Francií roztrhnout kvůli křivdě, jež se týkala jich samých, nezávisle na věci rakouského domu. Pokud jde o prince waleského, toto uznání mu nedávalo nic pevného; jen probouzelo žárlivost, podezření a vášeň všeho, co mu bylo v Anglii nepřátelské, při-

poutávalo je čím dál víc ke králi Vilémovi a k zajištění nástupnictví v protestantské linii, které bylo jejich dílem; činilo je to ostražitějšími, činnějšími a prudšími proti všemu, co bylo v Anglii katolické nebo podezřelé z přízně ke Stuartovcům, a rozjitřovalo je to čím dál víc proti tomuto mladému princi a proti Francii, která jim chtěla dát krále a rozhodnout proti jejich vůli o jejich koruně, aniž by král, který tímto uznáním dával najevo aspoň toto přání, měl víc prostředků dosadit prince waleského na trůn, než jich měl k navrácení jeho otce na trůn během dlouhé války, v níž nemusel, jako nyní, bojovat o dědictví španělské monarchie pro svého vnuka.

Anglický král se v těch několika chvílích, kdy byl při vědomí, zdál velmi dojat tím, co král právě učinil. Dal si od něho slíbit, že nestrpí, aby se mu po smrti konal sebemenší obřad; smrt přišla kolem třetí hodiny odpolední 16. září tohoto roku 1701.

Pan princ de Conti zůstával celé ty poslední dny v Saint-Germain, aniž odtud odjel, protože on a anglická královna byli dětmi dvou sester Martinozziových, jejichž matka byla sestrou kardinála Mazarina. Rovněž papežský nuncius tam zůstal, a na předběžný rozkaz papeže uznal a pozdravil prince waleského jako krále Anglie. Večer téhož dne odjela anglická královna ke sestrám Navštívení Panny Marie v Chaillot, které měla velmi ráda, a nazítří v sobotu kolem sedmé večer bylo tělo anglického krále, velmi skromně doprovázené a následované několika kočáry plnými předních Angličanů ze Saint-Germain, převezeno k anglickým benediktinům v Paříži v ulici Saint-Jacques, kde bylo uloženo v jedné kapli jako tělo nejprostšího soukromníka až do doby, zřejmě přinejmenším velmi vzdálené, kdy bude moci být převezeno do Anglie; a jeho srdce k sestrám Navštívení v Chaillot.

Tento panovník byl ve světě tak znám jako vévoda z Yorku a jako anglický král, že se zde o něm nebudu rozepisovat. Velmi se vyznamenal statečností a dobrotou, mnohem víc stálou velkodušností, s níž snášel všechna svá neštěstí, a konečně vynikající svatostí.

V úterý 20. září jel král do Saint-Germain a byl přijat a doprovázen novým anglickým králem, jako byl přijat jeho otcem, když se poprvé viděli; zůstal u něho krátce a přešel k anglické královně. Král, její syn, byl ve velkém fialovém plášti; ona nebyla ve smutečním plášti a nechtěla žádný obřad. Celá královská rodina a všechny princezny krve přišly v neformálních šatech vykonat návštěvu, zatímco tam byl král, který tam zůstal poslední a stál po celou dobu. Nazítří ve středu přijel anglický král ve velkém fialovém plášti navštívit krále do Versailles, a ten ho přijal a vyprovodil, jako kdysi poprvé jeho otce, až k hornímu konci schodiště, tak jak byl sám přijat a vyprovozen. Dával mu stále pravou stranu; nějakou dobu seděli v křeslech. Paní vévodkyně z Bourgogne ho přijala a doprovodila jen ke dveřím své komnaty, tak jak byla přijata a doprovázena ona. Neviděl ani Monseigneura, ani princy, jeho syny, kteří hned ráno toho dne odjeli do Fontainebleau. Po této návštěvě odjel král pře-

nocovat s paní vévodkyní z Bourgogne do Sceaux a odtud do Fontainebleau. Hned nato uznal nového anglického krále i španělský král.

Hrabě z Manchesteru, anglický vyslanec, se od uznání prince waleského za krále Anglie už ve Versailles neobjevil a několik dní po králově příjezdu do Fontainebleau odjel, aniž se rozloučil. Král Vilém dostal zprávu o smrti krále Jakuba II. a o tomto uznání ve svém sídle Loo v Holandsku, když seděl u stolu s několika německými knížaty a jinými pány; kromě zprávy samé nepronesl ani slovo, ale zrudl, narazil si klobouk a nedokázal ovládnout výraz tváře. Poslal do Londýna rozkaz, aby odtud okamžitě vyhnali Poussina a hned nato ho poslali zpět přes moře. Ten vyřizoval královy záležitosti v nepřítomnosti vyslance i vyslance druhého řádu a vzápětí přijel do Calais.

Po tomto rozruchu brzy následovalo podepsání velké útočné a obranné aliance proti Francii a Španělsku mezi císařem, Říší, která na tom neměla žádný zájem, ale která pod rakouským domem už neměla svobodu, Anglií a Holandskem, do níž pak dovedli vtáhnout i jiné mocnosti;[1] to přimělo krále rozmnožit svá vojska.

Zároveň se kardinál z Estrées, který už neměl co vyjednávat v Benátkách ani s italskými knížaty, vrátil do Říma. V Neapoli byla právě udušena vzpoura: řídil ji Sassinet, synovec barona Lisoly, pověřený císařovými plnými mocemi. Byl zajat. Princ z Macchie a vévoda z Telese byli jejími hlavními vůdci a unikli. Princ z Montesarchia, osmdesátiletý, vsedl při prvním hluku na koně spolu s vévodou z Popoli a oba se svými přáteli rozehnali lůzu, která se shromáždila a s níž měla vzpoura začít. To zadrželo ty, kdo měli co ztratit, a vše bylo v okamžiku uduseno. Vévoda Gaetano, který byl do toho zapleten, vyjel z Říma v kočáře císařova vyslance, ačkoli mu to papež zakázal pod pokutou padesáti tisíc tolarů. Vévoda z Mediny Celi, místokrál, si při tom počínal velmi dobře.[2] Hrabě z Estrées, který byl v Cádizu, dostal zatím rozkaz dovést svou eskadru do Neapole, kde bylo všechno velmi rychle zajištěno. Princ Evžen měl rozkaz poslat tam deset tisíc mužů, kdyby vzpoura uspěla; a abych to dopověděl, vévoda z Mediny Celi byl na samém konci roku odvolán do Španělska s předsednictvím Rady Indií, bohatým a důležitým úřadem. Vévoda z Escalony, obvykleji nazývaný markýz z Villeny, o němž se často mluvilo v souvislosti se závětí Karla II. a který byl místokrálem Katalánie, kde jsme ho viděli poraženého panem z Noailles a pak ještě panem z Vendôme, byl poslán do Neapole jako místokrál; a kardinál del Giudice, bratr vévody z Giovenazza, granda Španělska třetí třídy a stát-

1. *Ediční poznámka:* Smlouva o Velké alianci mezi císařem, Anglií a Spojenými provinciemi byla podepsána v Haagu už 7. září 1701, tedy devět dní před smrtí Jakuba II. a před uznáním jeho syna; nebyla tedy důsledkem tohoto uznání, jak by se mohlo zdát ze Saint-Simonova pořadí.
2. *Vysvětlivka:* Tzv. Macchiovo spiknutí, vypuklé v noci z 22. na 23. září 1701; jeho vojenským vůdcem byl Gaetano Gambacorta, princ z Macchie († 1703 ve Vídni), hlavním spiklencem Tiberio Carafa, princ z Chiusana; císařským zmocněncem byl F. de Chassignet (Saint-Simonův „Sassinet"). Místokrálem byl Luis Francisco de la Cerda, vévoda z Mediny Celi.

ního rady, dostal v Římě rozkaz jet prozatímně jako místokrál na Sicílii, odkud byl odvolán vévoda z Veraguy.

Na samém konci pobytu ve Fontainebleau tam přijel Louville z Barcelony, kde zanechal španělského krále a královnu s princeznou des Ursins a s Marsinem, francouzským vyslancem. Přijel zdánlivě proto, aby králi podal zprávu o tom nejdůvěrnějším, co se ve Španělsku odehrálo během dlouhé a nebezpečné nemoci vévody z Harcourtu, zvláště o novém sňatku Jejich Katolických Veličenstev; ale skutečným účelem jeho cesty bylo dosáhnout, aby král svolil, aby jeho vnuk, španělský král, přeplul do Neapole na eskadře hraběte z Estrées, která se měla vrátit do Barcelony, a aby se na jaře postavil do čela armády obou korun v Itálii. Louville měl u krále několik velmi dlouhých audiencí, sám s ním v jeho kabinetu, někdy u paní z Maintenon, v její přítomnosti. Pan z Beauvilliers a Torcy s ním hodně hovořili, i monseigneur vévoda z Bourgogne. To nejvýznačnější u dvora se hrnulo, aby ho vidělo. Zmocnil jsem se ho zase já a důkladně jsem s ním ukojil svou zvědavost. Vzal jsem na sebe, že ho odvezu do Paříže v den králova odjezdu, ale se zábavnou podmínkou. Španělský král mu výslovně uložil, aby si prošel celý okruh kolem kanálu. Během pěti nebo šesti dnů, které byl ve Fontainebleau, na to neměl čas, takže ráno v pondělí 14. listopadu, kdy jsme odjížděli, jsem ho vzal mezi čtyřma očima na tuto procházku. Při návratu jsme přibrali paní ze Saint-Simon a arcibiskupa z Arles, pozdějšího kardinála z Mailly, a jeli jsme jedním tahem s přípřežemi do Paříže. Té procházce jsem byl rád, protože jsem si s ním mohl pohodlněji promluvit o soukromých věcech, a cestou do Paříže jsem mu položil tolik dalších otázek, že dorazil bez hlasu a nemohl už mluvit.

Mluvil jsem už předtím o úpadku La Touanna a Sauviona, pokladníků mimořádných válečných výdajů, a o tom, že král za ně ručil, aby udržel svůj úvěr.[3] V důsledku toho se zmocnil jejich majetku. La Touanne měl v Saint-Maur nejhezčí dům na světě, jehož zahrada sousedila se zahradami Gourvillova sídla, které založila Kateřina Medicejská a postavila tam krásný zámek. Gourville ho dal panu Princi, který ho daroval panu Vévodovi. Nic mu nemohlo být vhodnější než připojit zahrady La Touanna ke svým a mít jeho dům, aby si z něho v Saint-Maur udělal malý soukromý dům pro své zábavy a často i jako přístřeší pro hosty, na něž nestačil zámek, když tam byl s paní Vévodkyní a spoustou lidí. Dostal jej tedy od krále za málo během pobytu ve Fontainebleau. Krátce po návratu tam jel přenocovat s pěti nebo šesti svými nejdůvěrnějšími. Hrabě z Fiesque k nim patřil už velmi dlouho. U stolu, a dříve než mohlo být ve hře víno, vznikl spor o jednu historickou skutečnost mezi panem Vévodou a hrabětem z Fiesque. Fiesque, muž duchaplný a sečtělý, hájil rázně svůj názor, pan Vévoda svůj, a tomu se, snad pro nedostatek lepších důvodů, rozpálila hlava do takové míry, že hodil hraběti z Fiesque talíř do hlavy a vyhnal ho od stolu i z domu. Tak náhlá a podivná scéna vyděsila hosty. Hrabě z Fiesque, který tam

3. *Vysvětlivka:* Viz kap. VIII.

přijel přenocovat jako ostatní a nenechal si tam žádný povoz, šel požádat o nocleh faráře a nazítří se vrátil do Paříže, jak nejčasněji mohl. Snadno si lze představit, že zbytek večeře a večera byl velmi smutný. Pan Vévoda, stále zuřivý, a snad i na sebe, aniž to řekl, se nedal přimět, aby se hned za tepla pokusil urážku nějak zahladit. Nadělalo to ve světě velký hluk a věc tak zůstala několik měsíců. Nakonec se do toho vložili přátelé jednoho i druhého. Pan Vévoda, zcela vzpamatovaný, si nepřál nic lepšího, než učinit všechny kroky ke smíření. Hrabě z Fiesque byl tak ubohý, že je přijal; smířili se, a co bylo nejpodivuhodnější, od té doby spolu žili, jako by se mezi nimi nic nestalo.

Vévodovi z La Feuillade se nepodařilo změnit králův názor na sebe. Viděli jsme dříve krádež, které se dopustil na svém strýci, a hněv, do něhož se tím král dostal a který by ho byl stál místo, nebýt Pontchartraina, jenž z čestných důvodů vynaložil veškerý svůj vliv, aby tomu zabránil.

Jeho prostopášnosti všeho druhu, jeho krajní nedbalost ve službě, jeho velmi špatný a velmi ošklivý pluk, jeho každoroční velmi pozdní příjezd k armádě, kterou opouštěl dříve než kdokoli jiný, to vše ho drželo v jakési velmi zřetelné nemilosti. Byl dokonale urostlý, měl velmi vznešené vzezření a způsoby a tak duchaplnou fyziognomii, že vynahrazovala jeho ošklivost a žlutost a odporné pupínky jeho tváře. A ta fyziognomie nelhala; měl mnoho ducha, a všeho druhu. Dovedl přesvědčit o svých zásluhách ty, kdo se spokojili s povrchem, a především měl řeč a obratnost, jimiž okouzloval ženy. Stýkat se s ním bylo pro toho, kdo se chtěl jen bavit, okouzlující; byl ve všem velkolepý, štědrý, zdvořilý, velmi statečný a velmi galantní, hrál vysoko a ušlechtile. Na všechny tyto vlastnosti si velmi zakládal, byl velmi chlubivý, velmi smělý, velký rozdavač zásad a morálních ponaučení a rád se přel, aby se blýskl duchem. Jeho ctižádost byla bez hranic, a protože v ničem neměl vytrvalost, jako ji neměl v ničem jiném, střídavě nabývala vrchu tato vášeň a vášeň k rozkoši. Velmi usiloval o pověst a vážnost a měl umění užitečně se dvořit osobám obojího pohlaví, od jejichž uznání mohl nejvíc doufat, a tímto potleskem, který strhával další, se prosadit ve velkém světě. Zdálo se, že chce mít přátele, a mnohé dlouho klamal. Bylo to srdce do dna zkažené, duše z bláta, bezbožník z módy a z povolání; zkrátka nejdůkladněji nepoctivý člověk, jaký se za dlouhou dobu objevil.

Byl bezdětným vdovcem po dceři Châteauneufa a sestře La Vrillièra, státního sekretáře, s níž žil velmi špatně bez jakékoli příčiny a s dokonalým pohrdáním. Nevěda v návalu ctižádosti, kde se chytit, vymyslel si, že by pro něho Chamillart mohl udělat všechno, když si vezme jeho druhou dceru, neboť Dreux, manžel starší, mu nemohl pro svou bezvýznamnost stínit. Dal to tomuto ministrovi navrhnout, a ten se cítil tím víc polichocen, že jeho dcera byla krutě ošklivá. Chamillart o tom promluvil s králem, a ten ho zarazil. „Neznáte La Feuillada," řekl mu; „chce vaši dceru jen proto, aby vás trápil, abyste mě trápil kvůli němu; a já vám prohlašuji, že pro něho nikdy nic neudělám, a uděláte mi radost, když na to přestanete myslet." Chamillart ihned

zmlkl a zůstal velmi zarmoucen. La Feuillade se nedal odradit: čím víc viděl, že je bez pomoci, tím víc cítil, že jen tento sňatek by mu mohl být jedinou pomocí, a tím víc dal na Chamillarta naléhat. Nelze snadno pochopit, jak se Chamillart po takovém odmítnutí odvážil po nějaké době znovu na krále naléhat, a ještě mnohem méně, jak král — pro toho, kdo ho znal — jeho naléhání ustoupil. Dal Chamillartovi na tento sňatek dvě stě tisíc liber, jak to dělával svým ministrům. Chamillart k tomu přidal sto tisíc ze svého a sňatek byl uzavřen. La Feuillade byl králem špatně přijat, když s ním o tom mluvil po udělení svolení Chamillartovi. Svatba se konala. La Feuillade žil s touto druhou ženou, je-li to možné, ještě hůř než s první, a to hned od počátku; ale uhranul Chamillarta, k němuž se zachoval podivně nevděčně, když už ho nepotřeboval, a který mu přesto zůstal stále zaslepeně oddán, dokud žil. Uvidíme dále, jak drahý tento sňatek Francii přišel.

Fagona, králova prvního lékaře, operoval na kámen Maréchal, slavný pařížský chirurg, jemuž dal přednost přede všemi chirurgy od dvora i odjinud. Fagon, astmatik, velmi hrbatý, velmi vyhublý, velmi křehký a trpící záchvaty padoucnice, byl z chirurgického hlediska špatný pacient; přesto se uzdravil díky svému klidu a obratnosti Maréchala, který mu vytáhl velmi velký kámen. Tato operace vynesla Maréchalovi po nějaké době místo prvního chirurga krále.[4] Jeho Veličenstvo projevovalo o Fagona, jemuž ve věci svého zdraví svěřil veškerou důvěru, velkou starost. Dal mu při této příležitosti sto tisíc franků. Jaký byl Fagon, bylo možné vidět (sv. I, s. 110)[5] na samém začátku těchto Pamětí.

Vévoda z Harcourtu přijel ze Španělska a dlouho hovořil s králem a paní z Maintenon a už tehdy začal stoupat vysoko, ale potřeboval snad víc zdraví a jistě víc míry.

Hrabě z Montrevelu, který se na prosbu kolínského kurfiřta, biskupa lutyšského, zmocnil lutyšské citadely, jen velmi málo předstihnuv Holanďany, dal na rozkaz krále i téhož kurfiřta zatknout barona z Méanu, děkana lutyšské kapituly, a jeho bratra se všemi jejich listinami a dal je odvézt na namurský hrad. Byli to dva muži velké ctižádosti, zvláště děkan, který měl mnoho ducha a smělosti a vynikal v projektech, pletichách a intrikách. Byli velmi oddáni králi Vilémovi, který jich hodně využíval, a naposledy se pokusil zlákat guvernéra Huy i s jeho pevností a vypracoval plán obsazení Lutychu Holanďany. Všichni spojenci proti Francii velmi křičeli, rozhořčeni, že jsou zbaveni dvou tak užitečných nástrojů, a ještě víc tím, co se z jejich listin o jejich záměrech vyčte. Už se nehledělo na ohledy, nechali je křičet a oba zajatce pečlivě střežili.

Starý Bissy, bývalý generálporučík a už dlouho vrchní velitel v Lotrinsku a v Trojbiskupství, zemřel v Metách, velmi oplakáván pro svou spravedlnost, kázeň a

4. *Vysvětlivka:* Georges Mareschal (1658–1736) operoval Fagona roku 1701; prvním chirurgem krále se stal roku 1703.
5. *Ediční poznámka:* Odkaz na I. svazek edice 1856; v tomto překladu viz Tom 1.

čistotu rukou. Byl jedním z těch vojáků nízkého původu, které pan z Louvois koncem roku 1688 učinil rytíři řádu. Jmenoval se Thiard, z rodiny, která dala rady a prezidenty parlamentům v Dijonu a Besançonu a biskupa ze Chalon-sur-Saône, velkého básníka, přítele Ronsarda, Desportese a kardinála du Perron, a jinak učence, který zemřel na samém počátku minulého století.[6]

Bissy díky tomuto velení v Lotrinsku našel pro svého nejstaršího syna nevěstu z rodu Haraucourt, která po dlouhých letech zdědila vše po smrti svých bratrů bez dětí. Byl také otcem abbého z Bissy, jemuž zjednal biskupství v Toulu a který se později stal kardinálem a nadělal ve světě podivný hluk.[7] Když jako docela mladý muž a skoro rovnou z koleje přijel navštívit otce do Nancy, všichni se předháněli, kdo ho víc pochválí. Otec, který byl čestný muž, dobrý občan a pravdomluvný, ztratil trpělivost. „Neznáte ho," řekl jim; „vidíte toho kněžíčka, který vypadá, jako by neuměl ani vodu zkalit? To je nespoutaná ctižádost, která bude schopna, bude-li moci, uvrhnout církev i stát do plamenů, jen aby se domohla štěstí." Starý Bissy byl až příliš dobrým prorokem. Bude příležitost nejednou mluvit o tomto kněžíčkovi, který si ten vzhled zachoval po celý život.

Pan z Montespanu zemřel na svých statcích v Guyenne, příliš známý neblahou krásou své ženy a jejími četnými a ještě neblahějšími plody. Měl s ní jen jediného syna ještě před královou láskou, markýze d'Antin, Monseigneurova menina, který dovedl z hanby svého rodu náramně vytěžit. Jakmile mu otec zemřel, napsal králi a požádal ho, aby dal přezkoumat jeho nároky na hodnost vévody z Épernonu. Všechny děti jeho matky po večeři prosily krále, aby to udělal, nebo aby ho učinil vévodou, a pan vévoda z Orléans vedl slovo. Tato pošetilost s Épernonem se mu skutečně stala odrazovým můstkem, ale ještě nenastala ta pravá chvíle; nepřekonatelná překážka ho ještě zadržovala: paní z Montespan žila, a paní z Maintenon ji příliš nenáviděla, než aby jí dopřála potěšení vidět povýšení jejího syna.

Navzdory ní měl pan z Chevreuse větší štěstí, když dostal svolení předat svůj úřad kapitána lehké jízdy gardy svému synovi, vévodovi z Montfortu. Kvůli aféře pana z Cambrai se nikdy nedokázala usmířit s jeho starými a vytrvalými přáteli, kteří kdysi tolik bývali přáteli i jejími; zvláště nenáviděla vévodu z Chevreuse a vévodkyni z Beauvilliers. Pana z Beauvilliers snášela víc, ačkoli ho neměla o mnoho raději; paní z Chevreuse byla v její nemilosti nejméně: ale král byl ke všem čtyřem opět tak dokonale nakloněn, že jim paní z Maintenon nikdy nemohla uškodit. Tak skončil tento rok, a s ním všechno královo štěstí.

6. *Vysvětlivka:* Pontus de Tyard (1521–1605), básník Plejády a biskup ze Chalon-sur-Saône.
7. *Vysvětlivka:* Henri de Thiard de Bissy (1657–1737), biskup v Toulu, pak v Meaux, od roku 1715 kardinál, horlivý zastánce buly *Unigenitus*.

Kapitola osmnáctá

Rok začal plesy ve Versailles; mnoho z nich bylo maškarních. Paní vévodkyně du Maine jich uspořádala několik ve své ložnici, přičemž stále ležela v posteli, protože byla těhotná, což byla dosti zvláštní podívaná. Byly i v Marly, ale většina tamních bez masek. Paní vévodkyně z Bourgogne se na všech náramně bavila. Král zhlédl ve velmi úzkém soukromí, ale často a vždy u paní z Maintenon, duchovní hry jako *Absalon*, *Athalie* atd.; paní vévodkyně z Bourgogne, pan vévoda z Orléans, hrabě a hraběnka z Ayen, mladý hrabě z Noailles a slečna z Melunu, prosazovaná Noaillesovými, v nich hráli hlavní role ve velmi nádherných hereckých kostýmech. Starý Baron, výborný herec, je učil a hrál s nimi, stejně jako několik lidí z domácnosti pana z Noailles. Pan z Noailles a jeho obratná žena byli vynálezci a podněcovateli těchto soukromých zábav, aby se čím dál víc vetřeli do králova důvěrného okruhu s oporou příbuzenství s paní z Maintenon. Místo bylo jen pro čtyřicet diváků. Byli připuštěni jedině Monseigneur a jeho dva synové, paní princezna de Conti, pan du Maine, palácové dámy, paní z Noailles a její dcery. Kromě nich tam byli jen dva nebo tři dvořané, kteří měli úřad a těšili se královské důvěrnosti, a ani ti ne vždy. Madame byla připuštěna ve svém velkém smutečním šatu: král ji pozval, protože měla divadlo velmi ráda, a řekl jí, že jsouc tak blízkou členkou jeho rodiny, nemá ji její stav vylučovat z toho, co se děje v jeho přítomnosti v tak úzkém soukromí. Tato přízeň byla velmi ceněna. Paní z Maintenon jí chtěla dát najevo, že zapomněla na minulost.

Longepierre, tentýž, který byl vyhnán od pana du Maine za to, že hraběti z Toulouse vtloukl do hlavy, aby si vzal slečnu z Armagnacu, pročež matka i dcera byly dlouho odevšad vyloučeny a neunikly by nejhlubší nemilosti nebýt králova přátelství k panu Velkému — Longepierre, pravím, se konečně vrátil, přimkl se k Noaillesům a napsal velmi zvláštní hru s názvem *Elektra*, která byla s největším úspěchem hrána na nádherném jevišti u paní princezny de Conti v jejím pařížském sídle. Monseigneur a celý dvůr, který se tam hrnul, ji zhlédli několikrát. Ta hra byla bez lásky, ale plná jiných vášní a nejzajímavějších situací. Myslím, že byla napsána takto v naději, že ji uvidí král, ale ten se spokojil tím, že o ní slyšel mluvit, a představení zůstala omezena na palác Conti. Longepierre ji nechtěl dát jinam. Byl to šibal, intrikán s mnoha duchem, mírný, vemlouvavý, který pod klidem, lhostejností a velmi klamnou filozofií strkal nos a míchal se do všeho, co mohl, aby udělal štěstí. Dovedl to

tak, že vstoupil do služeb pana vévody z Orléans, kde ho opět najdeme a kde při vší své rafinovanosti a obratnosti ošklivě ukázal, jaký je, a dal se hanebně vyhnat. Jinak mimo jiné [věci] výborně znal řečtinu a měl také všechny řecké mravy.

Smrt vévodkyně ze Sully připravila plesy o nejlepšího a nejušlechtilejšího tanečníka své doby, rytíře ze Sully, jejího druhého syna, kterého král nechával tančit, ačkoli byl ve věku, kdy by se toho už měl vzdát. Jeho matka byla dcerou Serviena, superintendanta financí, jemuž patřil Meudon, do něhož tolik vložil. Byla chudá, ačkoli dostala osm set tisíc liber a nakonec se stala dědičkou. Ale Sablé, její bratr, se zruinoval v nejošklivější a nejtemnější prostopášnosti, ačkoli byl velmi urostlý a měl mnoho ducha, a abbé Servien, její druhý bratr, který ho měl neméně a byl papežovým komořím, byl znám jen svými prostopášnostmi a italským vkusem, který mu vynesl mnoho nemilostí. Tak v krátké době, a často s hanbou, hynou rodiny oněch tak mocných a tak bohatých ministrů, kteří se ve svém štěstí zdají je zakládat pro věčnost.

Lopineau, Chamillartův úředník pro vyhotovování finančních usnesení, byl už tři měsíce nezvěstný. Byl to muž mírný a zdvořilý, ačkoli vrchní úředník, a čistých rukou, ačkoli odjakživa zaměstnaný ve financích. Všichni ho měli rádi a vážili si ho, a nebyl ženatý.

Když byl v Paříži a jednou odpoledne vyšel sám pěšky, už se nevrátil, a jeho tělo bylo nakonec nalezeno v řece u neuillyského mostu. Tohoto nebožáka zřejmě zajali lotři, aby z něho vymohli výkupné, a dlouho ho drželi, pak ho zavraždili a hodili do řeky, aniž se, ať se ho hledalo sebepečlivěji a ať se pak podnikalo jakékoli pátrání po tomto zločinu, podařilo cokoli zjistit.

Smrt abbého z Wattevillu vzbudila méně hluku, ale podivuhodnost jeho života zasluhuje, abych ji nevynechal.[1] Byl bratrem barona z Wattevillu, španělského vyslance v Anglii, který v Londýně 10. října 1661 uštědřil kvůli přednosti jakousi urážku hraběti, pozdějšímu maršálovi z Estrades, francouzskému vyslanci, což mělo tak velké následky; skončily prohlášením, jež učinil králi hrabě z Fuentes, mimořádný vyslanec Španělska, vyslaný výslovně za tím účelem, že španělští vyslanci u kteréhokoli dvora nikdy nebudou soupeřit s vyslanci Francie. Stalo se to 24. března 1662 v přítomnosti celého dvora a dvaceti sedmi cizích ministrů, o čemž byl sepsán akt.

Tito Wattevillové jsou urození lidé z Franche-Comté. Tento mladší se záhy stal kartuziánem a po složení slibů byl vysvěcen na kněze. Měl mnoho ducha, ale ducha svobodného a prudkého, který brzy ztratil trpělivost s jhem, jež na sebe vzal. Neschopen zůstat déle podroben tak svazujícím řeholním předpisům, pomýšlel na to, jak se z nich vymanit. Našel způsob, jak si opatřit světské šaty, peníze, pistole a koně, který na něho čekal nedaleko.

1. *Vysvětlivka:* Jean de Watteville († 1702), opat v Baume-les-Messieurs. Saint-Simonovo líčení jeho dobrodružství (vraždy, turecká kariéra) přejímá dobové pověsti a je zčásti legendární.

To vše se snad nemohlo zařídit, aniž by to vzbudilo nějaké podezření. Jeho převor je pojal, jde s paklíčem otevřít jeho celu a najde ho ve světském šatu na žebříku, jak se chystá přeskočit zdi. Převor se dá do křiku; ten druhý ho bez vzrušení zastřelí z pistole a uprchne. Za dva nebo tři dny cesty se zastaví k obědu v bídné krčmě, osamělé uprostřed krajiny, protože se, jak jen mohl, vyhýbal zastávkám v obydlených místech, sesedne z koně a zeptá se, co je v domě. Hostinský mu odpoví: „Skopová kýta a kapoun.“ — „Dobře,“ odpoví náš odpadlík, „dejte je na rožeň.“ Hostinský mu chce namítnout, že je toho na něho samotného příliš a že nic jiného v domě nemá. Mnich se rozzlobí a řekne, že když platí, je to to nejmenší, aby měl, co chce, a že má dost dobrou chuť k jídlu, aby všechno snědl. Hostinský se neodváží odporovat a napíchne to na rožeň. Když už byla pečeně skoro hotová, přijede jiný muž na koni, také sám, aby v té krčmě poobědval.

Žádá jídlo a zjistí, že není nic jiného než to, co vidí, jak se chystá sundat z rožně. Zeptá se, kolik lidí na tom je, a velmi se podiví, že je to pro jediného muže. Nabídne, že zaplatí a sní svůj díl, a je ještě víc překvapen odpovědí hostinského, který ho ujistí, že o tom pochybuje podle vzezření toho, kdo si oběd objednal. Nato cestující vyjde nahoru, promluví zdvořile s Wattevillem a požádá ho, aby laskavě svolil, že když v domě není nic jiného než to, co si zamluvil, mohl by za zaplacení poobědvat s ním. Watteville nechce svolit; strhne se spor a přiostří se; zkrátka mnich s ním naloží jako s převorem a zastřelí ho z pistole. Pak klidně sejde dolů a uprostřed zděšení hostinského a celé hospody si dá podávat kýtu a kapouna, sní jedno i druhé až na kosti, zaplatí, vsedne na koně a zmizí.

Nevěda, co si počít, odejde do Turecka a, abych to zkrátil, dá se obřezat, přijme turban a dá se k vojsku. Jeho odpadnutí ho povýší, jeho duch a statečnost ho vyznamenají, stane se pašou a mužem důvěry v Moreji, kde Turci válčili s Benátčany. Vzal jim několik pevností a počínal si u Turků tak dobře, že se domníval, že může ze svého postavení, v němž se nemohl cítit dobře, vytěžit prospěch. Našel způsob, jak navázat jednání s vrchním velitelem republiky a uzavřít s ním obchod. Ústně slíbil vydat několik pevností a mnoho tureckých tajemství za podmínky, že mu v nejlepší formě přinesou papežovo rozhřešení ze všech zločinů jeho života, z vražd, z odpadnutí, naprosté bezpečí před kartuziány a záruku, že nemůže být vrácen do žádného jiného řádu, plné navrácení do světa s právy těch, kdo z něho nikdy nevyšli, a plné navrácení k výkonu kněžského svěcení, a možnost držet jakákoli obročí. Benátčané v tom našli příliš dobře svůj prospěch, než aby šetřili úsilím, a papež pokládal zájem církve na podpoře křesťanů proti Turkům za dost velký; ochotně vyhověl všem žádostem paši. Když si byl dobře jist, že všechny listiny dorazily vrchnímu veliteli v nejlepší formě, zařídil vše tak dobře, že dokonale splnil vše, k čemu se vůči Benátčanům zavázal. Hned nato se vrhl do jejich armády, pak na jednu z jejich lodí, která ho dopravila do Itálie. Jel do Říma, papež ho dobře přijal; a zcela zajištěn se vrátil

do Franche-Comté ke své rodině a liboval si v tom, že kartuziánům okázale dával najevo své pohrdání.

Tak podivné události ho proslavily při prvním dobytí Franche-Comté. Byl shledán mužem činu a intriky; navázal přímé styky s královnou matkou, pak s ministry, kteří ho užitečně využili při druhém dobytí téže provincie. Sloužil tam velmi užitečně, ale ne zadarmo. Vymínil si arcibiskupství v Besançonu, a skutečně byl na ně po druhém dobytí jmenován. Papež se nemohl odhodlat vydat mu buly; hlasitě se dovolával vraždy, odpadnutí a obřízky. Král uznal papežovy důvody a dohodl se s abbém z Wattevillu, který se spokojil s opatstvím Baume, druhým nejvýznamnějším ve Franche-Comté, s jiným dobrým v Pikardii a s různými jinými výhodami.

Od té doby žil zčásti ve svém opatství Baume, zčásti na svých statcích, někdy v Besançonu, zřídka v Paříži a u dvora, kde byl vždy přijímán s vyznamenáním.

Měl všude mnoho koní a povozů, skvělou kuchyni, krásnou smečku, velký stůl a dobrou společnost. Vůči slečnám se nijak neomezoval a žil nejen jako velký pán, velmi obávaný a vážený, ale postaru, velmi tyranizoval své statky, statky svých opatství a někdy i sousedy, a doma vládl zcela neomezeně. Intendanti se museli sklonit a z výslovného rozkazu dvora ho, dokud žil, nechávali být a neodvažovali se mu v ničem odporovat, ani ve věci daní, které si ve všech svých državách upravoval zhruba podle libosti, ani ve věci jeho dosti často násilných podniků. S těmito mravy a tímto vystupováním, které budilo strach a úctu, rád občas navštěvoval kartuziány, aby se chlubil tím, že odložil jejich kutnu. Velmi dobře hrál hombre a tak často v něm vyhrával *codille*,[2] že mu zůstalo jméno abbé Codille. Žil tak, stále v téže nevázanosti a v téže vážnosti, skoro do devadesáti let. Vnuk jeho bratra se po dlouhých letech oženil se sestrou pana z Maurepas z druhého manželství.

Villars, na prahu štěstí, uzavřel bohatý sňatek. Oženil se se slečnou z Varengeville, krásnou a velmi vznešeného vzezření, mladší sestrou manželky Maisonse, prezidenta parlamentu (à mortier), rovněž velmi krásné, ale méně půvabné. Byly jen dvě, bez bratra; a nakonec všechno dostala paní z Villars, protože jediný syn paní z Maisons zemřel velmi mladý a jeho jediný syn velmi brzy po něm ještě v dětství, takže se k jmění, které Villars nahromadil, připojilo nesmírné jmění. Varengeville se jmenoval Rocque, byl z Normandie a méně než nic. Courtin, děkan státní rady, tak zadobře s králem, tak známý svými vyslanectvími, o němž se zde často mluvilo, měl jen jednoho syna, abbého, který si z lenosti a prostopášnosti nasadil malý kolárek a zemřel s ním, a dvě dcery. Prezident z Rochefortu z bretaňského parlamentu si vzal jednu; Varengeville dostal díky svému bohatství druhou, krásnou a ctnostnou, s duchem a rozvahou, která vždy zůstávala se svým ovdovělým otcem, vedla mu domácnost a skrze něho se velmi příjemně uvedla do společnosti.

2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Vyhrát *codille*, výraz ze hry hombre, znamenalo vyhrát, aniž člověk vyhlásil hru.

Hlavní záležitostí dne bylo tehdy rozhodnutí o cestě španělského krále do Itálie. Ale protože o záležitostech ne vždy rozhoduje jejich hodnota, zaslouží si intrika, s níž byla tato záležitost potírána i prosazována, podrobnější vylíčení. Louville, poučenější o španělských záležitostech než kdokoli jiný díky důvěře obou dvorů a vlivu, který mu na všechny záležitosti dávala přízeň a naprostá důvěra španělského krále, byl tím, kdo tuto cestu do Itálie vymyslel, kdo pro ni získal pana z Beauvilliers a Torcyho a kdo ji, jakmile si byl jist jejich souhlasem, vnukl španělskému králi ještě před jeho odjezdem z Madridu. Louville byl plný ducha a rozumu, horlivý, ale přímý, a jakmile byl o něčem přesvědčen, nic ho nemohlo odvrátit a tím méně zastavit. Zaujetí, do něhož ho někdy uváděla živost a hojnost myšlenek a důvodů, vystavovalo tento oheň nerozvážnostem. Dopustil se jich, když králi podával zprávu o španělských záležitostech a o přání a důvodech španělského krále jet do Itálie; nechal se unést v řeči o stavu Španělska, o Španělech a o některých významných osobnostech. Pověřen podat zprávu o sňatku španělského krále, nemohl zamlčet, co se při něm odehrálo, výstřednost španělských dam při večeři ve svatební den, pláč a dětinskost královny, která oné noci za nic nechtěla spát s králem a mluvila jen o tom, že se vrátí do Piemontu, zkrátka vše, co jsem o té svatbě vyprávěl. Kromě toho, že tuto zprávu dlužil králi, bylo by marné chtít před ním zatajit příhodu tak veřejnou při večeři, a ostatek, který znal celý vnitřní okruh paláce, zvláště paní des Ursins a Marsinovi, kteří by se neodvážili o tom nepsat. Ale Louville mluvil s králem v přítomnosti paní z Maintenon, která navíc věděla od krále, co se od Louvilla dozvídal v kabinetu mezi čtyřma očima.

Louville byl chráněncem vévody z Beauvilliers, důvěrným přítelem Torcyho a velmi zadobře s vévodou z Chevreuse a vydával se za takového ve zprávě, kterou podával, i v odpovědích na otázky, které mu král kladl, mezi množstvím záležitostí, věcí a zvláštních podrobností, z větší části neznámých, ostatní [známých] jen povrchně vévodovi z Harcourtu, který hned po příjezdu do Madridu dlouho ležel na smrt a ještě velmi dlouho potom se zotavoval v Zarzuele, vzdálen hluku dvora a starostem záležitostí. To vše odcizilo Louvillovi paní vévodkyni z Bourgogne, které vtloukli do hlavy, že Louville prokázal její sestře královně špatné služby. Několik jejích dam, nepřítelkyň pana z Beauvilliers kvůli dvorským intrikám nebo proto, aby se zalíbily paní z Maintenon, spustilo proti Louvillovi a rozdmýchávalo ještě větší povyk, a všichni přátelé pana z Harcourtu se přidali.

Viděli jsme na svém místě nenávist paní z Maintenon k vévodům z Chevreuse a z Beauvilliers, tím větší, že se ve chvíli, kdy je chtěla vyhnat, ukázala bezmocnou, a tito dva páni se se svými manželkami ponenáhlu vrátili ke králi v lepší a důvěrnější přízni než kdy předtím. Viděli jsme také náklonnost, kterou paní z Maintenon chovala k panu z Harcourtu, a jak mu posloužila; a viděli jsme i její nečistý, ale mocný pramen a jak dovedl z něho vytěžit. Tento prohnaný dvořan počítal, že z něho vytěží ještě víc.

Jeho zdraví, méně než jeho záměry, ho přimělo žádat o odvolání a urychlit návrat; jeho přijetí je utvrdilo; šlo o to nenechat tak příznivé nálady ochladnout.

Paní z Maintenon ho vodila za ruku. Pod záminkou španělských záležitostí mu obstarávala časté rozhovory s králem, a protože španělské záležitosti ovlivňovaly všechny ostatní, přecházel Harcourt na její radu s králem od jedněch k druhým a díky této opoře mu král naslouchal.

Jestliže Beauvilliers a Torcy byli v její nemilosti, málem se v téže situaci ocitl i kancléř. Viděli jsme, že po jejich velkém spojenectví se jí stal ve financích břemenem a že její touha mít tam generálního kontrolora zcela sobě oddaného víc než jakýkoli jiný důvod vynesla Pontchartraina na místo kancléře, po němž sám nesmírně toužil, jak pro vznešenost úřadu, tak aby se zbavil financí, které nenáviděl.

To, že pominuly příčiny nespokojenosti, přivedlo paní z Maintenon zpět ke kancléři o to méně, že on sám se nikdy nestaral o to, aby se s ní znovu sblížil, a že jeho zřetelné pohrdání nástupcem ve financích a všemi jeho operacemi vytvořilo mezi nimi odcizení, které rozdmýchalo starou zášť paní z Maintenon, prohlášené ochránkyně Chamillartovy. Tak ze čtyř ministrů, kteří tvořili státní radu, měla na své straně jen jednoho. Chtěla tam tedy dostat Harcourta, zvyknout na něho krále a připravit ho na to těmito častými rozhovory, které se měnily v porady.

Spojila ho s panem du Maine a s nejvlivnějšími královými sluhy, kteří na ní záviseli, a zvláště s Chamillartem. On sám si ze své strany úlisností a dobře odměřenými projevy úcty získal divokou nadutost pana z La Rochefoucauld, který, rozený závistník všech a všeho, nenáviděl pány z Chevreuse a z Beauvilliers, aniž věděl proč. Harcourt získal těch několik lidí, které jejich důvěrnost přibližovala ke králi, a zajistil si tak všechny přístupy příznivými. Vysoký let, do něhož se, jak bylo vidět, vznášel a jehož až dosud nedosáhl žádný jiný urozený muž, mu razil cestu ke všem těmto spojením, a být s ním ve styku se začínalo pokládat za známku vybraného postavení. U dvorů není třeba tolik, aby si člověk mohl vybírat. Takové bylo postavení pana z Harcourtu ve Versailles.

Jeho postavení v Madridu nebylo o nic méně slibné. Od Saint-Jean-de-Luz do Madridu a po tu krátkou dobu, co byl zdráv, si ho španělský král velmi oblíbil. Krátce před odjezdem mu svěřil své přání jet do Itálie; poprosil ho, aby mu v tomto záměru pomohl u krále, jeho děda; a konečně na něj naléhal, aby tam přijel, podal mu zbraně do ruky a vedl ho během tažení.

Nespokojil se s tak lichotivým projevem důvěry a od té doby mu několikrát psal totéž, s největší naléhavostí mít ho u sebe ve vojsku a řídit se tam jeho radami, a žádal o něho krále. Tolik přízně a tak skvělého štěstí přesahovalo meze ne Harcourtovy ctižádosti, která byla bez mezí, ale cesty, kterou si určil. Nic si víc neodporovalo než vstoupit zde do rady a zároveň být rádcem španělského krále v italské armádě, jíž pod ním veleli páni z Villeroy a z Vaudemontu, jejichž vliv a opory znal. Pro Harcourta to byla tím větší nesnáz, že si chtěl Španělsko ponechat jako záložní možnost,

kdyby překážky pro vstup do rady byly příliš silné. V tom případě bylo jeho plánem vrátit se do Španělska, až se tam Filip V. vrátí, a odtud nabrat nový let a nové síly, aby si po návratu sem vynutil vstup do rady. Nesměl se tedy ukázat jako odpůrce cesty do Itálie, aby neztratil důvěru španělského krále a zálohu, o níž uvažoval; ale když byl tak blízko tomu, aby už tehdy dosáhl vrcholu svých tužeb, musel se především vyvarovat nepřítomnosti v tak podivně nevhodné chvíli, a zavázán, jak byl, neopouštět osobu španělského krále v Itálii, musel mu nade vše tu cestu překazit, a ještě víc ji překazit tak obratně, aby z toho nemohl být obviněn, nebo aspoň usvědčen. Nebylo to snadné počínání, zvláště vůči muži tak prozíravému a tak pronikavému jako Louville, přesvědčenému o důležitosti té cesty a pověřenému přesvědčit o ní náš dvůr, a navíc horlivému a silně podporovanému vévodou z Beauvilliers, Torcym a kancléřem, kterého získal svými důvody, ačkoli byl s panem z Beauvilliers ve zlém a velmi náchylný k názorům opačným, než měl on.

Harcourt, s nejzdvořilejšími, nejvlídnějšími, nejpodmanivějšími a nejotevřenějšími způsoby, byl nejnadutější člověk na světě, nejlhostejnější, kromě ke svému štěstí, nejpohrdavější, ale s tím dobrým rozumem, že se radil, ať už aby si lidi získal, nebo aby si přivlastnil, co z nich dobrého vytěžil. Měl mnoho ducha, správného, rozsáhlého, snadno se obracejícího a přijímajícího všechny podoby, zvláště svůdného, s mnoha půvaby ducha. Jeho nejobyčejnější rozhovor byl okouzlující, nikdo nebyl lepší společností; poddajný, mírný, přístupný, snadno se stávající vším pro všechny, a tím si všude získal velkou oblibu a pověst. O záležitostech mluvil s přirozenou a prostou lehkostí a výmluvností. Výrazy, které strhávaly, tryskaly jako ze zdroje; síla a vznešenost je vždy provázely. Nesmělo se mu však věřit, byly-li záležitosti smíšeny s jeho záměry; nesnášel trpělivě, co jim odporovalo. Nejspletitější a nejdůmyslněji vedený sofismus mu byl vlastní. Uměl mu dát prostý a pravdivý vzhled a nasypat lidem do očí hodně prachu smělými otázkami a někdy i odbočkami od věci, když je potřeboval. Kůra veřejného blaha a poctivosti, kterou ukazoval spolu s kůrou jemnocitu, aby přesvědčil, aniž by se zdálo, že se jimi zdobí, v sobě neměla nic, co by ho mohlo omezit. Nikdy mu neprošla pod pokožku. Měl umění vyhnout se tomu, aby byl přistižen, ale stalo-li se mu, že uvízl v bahně, přišel na pomoc žert, historka, povýšenost; zkrátka vystačil s drzostí a neuhnul ze své cesty. Podivuhodně spojoval vzezření, řeč a způsoby dvora a velkého světa s vojenskou řečí, způsoby a volností, které si navzájem dodávaly ceny. Přímý a upřímný, když ho od toho nic neodvádělo; při nejmenší potřebě ztělesněná falešnost, a to ta nejhlubší, a vždy plný záměrů pro sebe a osobních plánů. Od přírody veselý, snadno pracující a nikdy obtížný neklidem, ani ve válce, ani v kabinetu; nikdy netrpělivý, nikdy důležitý, nikdy uspěchaný, stále zaměstnaný a stále se zdající, že nemá co dělat; bez jakékoli domácí pomoci pro vnější záležitosti a pro své štěstí: ve všem muž velmi schopný, velmi osvícený, velmi rozumný; krásný duch, jasný, rozsáhlý, soudný, ale lakomý, zištný, vztahující vše k sobě, věrný jedině sobě, s poctivostí víc než pochybnou a do

kořene zkažený nejnespoutanější ctižádostí. Byl u dvora mužem nejschopnějším stát se hlavní osobností, nejobratnějším v oklikách, nejplodnějším v podzemních rejdech a pletichách, které jeho přizpůsobivý duch s velkým uměním udržoval, podporován neustálou vytrvalostí ve všem, co si předsevzal.

Dovedl krále přesvědčit, že je nejpoučenějším člověkem o Španělsku a jediným, kdo zná jeho záležitosti a osobnosti do hloubky. Bylo však pravdou, že při svém prvním vyslanectví byl velmi opuštěný, velmi podezřelý a velmi vzdálený od všeho až do chvíle, kdy s ním chtěla královna vyjednávat, nebo ho snad jen balamutit a klamat, skrze admirála; a když dostal zákaz poslouchat cokoli z té strany, z rozmrzelosti se odebral na venkov střílet králíky až do svého odvolání, když se chtělo oznámit Karlu II. rozdělovací smlouvu a nevystavit tomu osobu a hodnost vyslance. Pan z Harcourtu se tedy z tohoto prvního vyslanectví nemohl vrátit dobře poučen a obeznámen se španělskými věcmi; a při druhém sotva přijel do Madridu, upadl do oné velké nemoci, která trvala ve velkém nebezpečí nebo v zotavování v Zarzuele, daleko od dvora a záležitostí, až do odjezdu španělského krále do Katalánie a do jeho vlastního odjezdu zpět do Francie.

Nemohl tedy být nijak zvlášť dobře zpraven; a přece přesvědčil krále, o čem chtěl, protože se hodilo k záměrům paní z Maintenon s ním, aby ho král pokládal za takového, za jakého se mu vydával.

Když tedy král, takto přesvědčený, váhal s rozhodnutím o cestě španělského krále do Itálie mezi Louvillem a vévodou z Harcourtu, který mu ji ze všech sil rozmlouval, a každého z nich podporovali jeho zastánci, uviděl dvůr s překvapením nový úkaz. Král nařídil svým ministrům, to jest vévodovi z Beauvilliers, Torcymu a Chamillartovi, aby se shromáždili u kancléře, a vévodovi z Harcourtu, aby se tam dostavil; měli společně probrat pro a proti této cesty do Itálie a podat mu zprávu o názorech. Nikdy předtím se nekonalo takové shromáždění ministrů mimo radu a bez přítomnosti krále, tím méně byl kdo připuštěn k rokování s nimi, a co bylo nejpřekvapivější, šlo o velmože, kterého jeho postavení velmože z rady vylučovalo stáleji a radikálněji než kohokoli jiného. Takové vyznamenání také přineslo Harcourtovi nesmírnou vážnost a způsobilo, že na něho hleděli jako na toho, kdo zlomil kouzlo a byl už těsně před vstupem do rady. Louville, s paní z Maintenon proti sobě, nebyl dost silný, aby byl na poradě.

Beauvilliers a Torcy byli plni jeho důvodů a přesvědčeni o nich; o jeho připuštění nebylo ani řeči.

Ve prospěch cesty se uvádělo, jak nepatřičná je nečinnost panovníka ve věku a zdraví španělského krále, zatímco celá Evropa zbrojila, aby mu jeho koruny vzala nebo zachovala; jak málo záminky lze brát z nutnosti, aby sám dohlížel na vládu svých států, při jeho malé zkušenosti a znalostech; jak nepříznivý vliv by to mělo na jeho pověst a úctu k jeho osobě po všechny časy; naprostý klid, v němž bylo možné být ohledně věrnosti Španělska a ministrů, kteří budou v jeho nepřítomnosti vlád-

nout a na nichž všechno spočívalo i v jeho přítomnosti vzhledem k jeho mládí a čerstvosti jeho příjezdu; jak důležité je včas ho vzdálit od onoho ovzduší zahálky a lenosti tří posledních španělských králů, kteří nikdy nevyšli z madridského okolí a zle na tom pochodili; přiblížit ho naopak činorodosti Karla V. a včas ho vzdělávat podívanou na různé země a na různou povahu národů, jimž měl vládnout, a učením se válce a jejím různým částem, o nichž bude muset celý život slýchat a rozhodovat. Konečně příklad všech králů, z nichž se žádný, kromě těch tří posledních španělských, nevyhnul tomu, aby šel do války; a příklad krále nebyl zapomenut. Dodávalo se, že je nutné ukázat v Miláně, a zvláště v Neapoli, po tom, co se tam právě stalo, mladého krále — žádného krále tam od Karla V. neviděli —, a to krále, který zahajoval nový rod a jehož přítomnost by mu tyto různé státy čím dál víc připoutala péčí, kterou by vynaložil, aby se jim zalíbil, a několika včas rozdanými dobrodiními, která by na místě vyšla bezprostředně z jeho ruky.

Proti těmto důvodům se stavělo nebezpečí opustit Španělsko téměř hned poté, co se tam král ukázal; nesnáze a nebezpečí jeho osoby v italské armádě; konečně málo peněz, které bylo lépe použít na nezbytnější výdaje než na okázalost cesty a tažení, jíž se nelze vyhnout, když je bude podnikat španělský král, a která by stála nesmírně mnoho.

Louville na tyto námitky nezůstával odpověď dlužen. Na první odpovídal, že nejenže není nebezpečné vzít Filipa V. z Madridu, ale že sláva této příležitosti se bude líbit celému Španělsku; že v tomto počátečním období po jeho příjezdu, dokud trvá nadšení, je nutné na to zvyknout pány, kteří by v jiných časech nebyli tak povolní k tomu, co by považovali za novotu, a že je jen velmi dobře dát Madridu zakusit zatmění slunce, jehož přítomnost ho činila šťastným a hojným a jehož návrat a přítomnost by tam potom byly mnohem víc ceněny a milovány. Na druhou námitku, že slávy, pověsti, úcty a osobní oddanosti se nabývá především a nejpevněji námahami a nebezpečími, která jsou pro krále mnohem menší než pro ostatní lidi a která často lacino způsobí příznivý ohlas; konečně co do výdajů, že žádný není užitečnější ani nutnější než ten, který slouží k naplnění tak hlavních záměrů; že i výdaje lze s největší slušností značně omezit a že mladý panovník je tím víc milován a vážen, když omezí okázalost, slavnosti a vše zbytečné, aby nezatěžoval své poddané a použil své finance na jejich ochranu a obranu; že válečná cesta není cestou kvůli sňatku či setkání a že prostá nezbytnost, omezená na správnou míru důstojnosti mladého krále, který jen mimochodem navštěvuje své nové poddané, aby se postavil do čela své armády a vykonal tam své první válečné činy, není tak drahá, jak se to někteří snažili namluvit.

Tyto důvody pro a proti, jejich podrobnosti, jejich následky, jejich důsledky, to bylo předmětem jednání u kancléře. Harcourt, pro něhož bylo zásadní tuto cestu zmařit, nevynechal na této poradě nic, podporován Chamillartem; oba ostatní, opačného mínění, napůl strhli kancléře, kterému už nezáleželo na tom, aby se dvo-

řil paní z Maintenon. Vždy byl šetrný k Monseigneurovi a prokazoval mu všechny laskavosti, jaké mohl, dokud měl finance. Harcourt, který na nic nezapomínal, se začínal spojovat s oběma sestrami z Lislebonne. Hovořil s Monseigneurem, ale ten poskytl audience Louvillovi; měl španělského krále rád, jaký byl, cítil, že jeho naléhavé přání jet do Itálie je podloženo dobrými důvody a že je v tom zúčastněna jeho osobní sláva. Přijal toto mínění a podporoval je. Zpráva o poradě, podaná králi, mu nepřinesla nic nového. Král sám se podle vlastního příkladu přikláněl k cestě. Paní z Maintenon a Chamillart ho drželi v nerozhodnosti.

V téže době dostal král, který chystal velké povýšení generálů, chuť jmenovat zároveň maršály Francie. Je jisté, že jich vlastní rukou napsal čtyři, na které se chtěl omezit, a to Rosena, Huxellese, Tallarda a Harcourta. Svěřoval se tehdy Harcourtovi s mnoha věcmi; mluvil s ním o povýšení generálů a dal mu trochu vycítit i povýšení maršálů Francie: Harcourt, který umíral strachy, že jím bude, protože dobře cítil, že by ho poslali sloužit, a nechtěl se vzdálit, když se domníval, že je na prahu vstupu do rady, králi jmenování maršálů rozmluvil. Nepochopitelné u muže tak duchaplného je, že ho ješitnost přiměla, aby se tím chlubil až před markýzem z Huxelles, s nímž o tom mluvil v koutě galerie, snad když mu odpovídal na to, jak ho ten sondoval, aby toto jmenování urychlil. Huxelles, překvapen, a ještě víc rozhořčen Harcourtovou řečí, mu řekl: „Krucinál, kdybyste nebyl vévodou, dobře byste se toho vyvaroval," a zuřivě se k němu otočil zády.

Během všech těchto pletich si Harcourt s tím nejzdravějším výrazem na světě stěžoval na noční koliky, nespavost a všechny druhy neduhů, které nebyly vidět, aby si ponechal otevřená dvířka k odmítnutí sloužit a vzdálit se; a stále nesen svou ochránkyní, měl s králem časté rozhovory, v nichž vždy kritizoval názor jeho ministrů. Většina těchto rozhovorů se točila kolem Španělska nebo války.

O tomto Harcourtově odporu se Chamillart často dozvídal od samotného krále. Ať už ho k úvahám přivedli vévodové z Beauvilliers a z Chevreuse, jeho zvláštní přátelé, nebo je činil sám, otevřel oči nad osobním nebezpečím, jímž mu hrozil Harcourtův vstup do rady. Pochopil, že až dosáhne tohoto vrcholu svých tužeb a nebude se už ničeho bát, bude myslet jen na to, jak se zmocnit hlavní moci, že jako voják, a zvláště znalec podrobností, se bude prosazovat na jeho úkor; že by jen stěží odolal tak podnikavému muži, který s ním přinejmenším sdílel přízeň a oporu paní z Maintenon a který, ještě než se octl v radě, se nebál stavět se proti ministrům, i proti němu samému, v rozhovorech s králem. Uvažoval tedy vážně, jak tomuto nebezpečí uniknout a vzdálit Harcourta tím, že ho učiní maršálem Francie a pošle ho sloužit v této hodnosti. Ale protože král byl nejistý kvůli tomu, co mu Harcourt vylíčil, tvrdí se, že nahodilá událost definitivně zabránila tomu, aby byli jmenováni maršálové Francie; říkám tvrdí se, protože ačkoli jsem tehdy měl všechny důvody příhodě, kterou budu vyprávět, věřit, nemohu za ni s naprostou jistotou ručit. Zde je ta skutečnost: paní vévodkyně z Bourgogne, která si svým půvabem, lichotivými

a zábavnými způsoby a každou chvíli bdělou snahou zalíbit se králi a paní z Maintenon získala takovou důvěrnost, že si osobovala všechny možné volnosti, se jednou večer přehrabovala v králových papírech na jeho stolku u paní z Maintenon a našla ten seznam čtyř maršálů Francie: když ho četla, zčervenaly jí oči a zvolala, obracejíc se ke králi, že zapomněl na Tessého, který z toho umře žalem, a ona také. Zakládala si na tom, že má Tessého ráda, protože sjednal savojský mír a její sňatek, a dobře viděla, že se to z toho důvodu králi líbí. Tentokrát se rozzlobil, že ten papír viděla, a ať už se rozhodl, že žádné maršály Francie nejmenuje, nebo se tehdy zatvrdil, že nejmenuje Tessého, odpověděl princezně rozrušeně, že nebude mít důvod se rmoutit, neboť nejmenuje žádného.

Španělský král zatím psal králi dopis za dopisem o své cestě do Itálie. Čas postupoval. Bylo třeba se rozhodnout. Chamillart, pozvolna odpoutaný od Harcourta, přestal se svými námitkami kvůli financím, jako by přijal důvody cesty a zálibu, kterou v ní král projevoval. Cesta byla rozhodnuta a Louville vypraven, aby o tom zpravil španělského krále.

Harcourt se tehdy u něho cítil ztracen a jeho záložní možnost vrátit se do Španělska, bude-li třeba, zmizela. Vytáčel se a skrýval, jak mohl, ohledně této cesty; ale porada u kancléře mu vynutila, aby odkryl karty; dobře cítil, že Louville nezatají jeho odpor před španělským králem, ani odmítnutí, o němž budu brzy mluvit, o němž ho vévoda z Beauvilliers nenechá v nevědomosti, a Torcy tím méně. To ho přimělo zdvojnásobit úsilí o vstup do rady a využít svého nynějšího postavení.

Nevím, zda ho zradila ješitnost, nebo zda se domníval, že rafinovanou politikou zapůsobí na ty, jichž se bál. Ať je tomu jakkoli, neobával se žertovat s povýšeným a sebejistým výrazem o strachu ministrů z jeho vstupu do rady: prý kvůli tomu z neklidu nezamhouří oka, zatímco on spí celé noci bez probuzení; a měl buď tu neprozřetelnost, nebo falešnou politiku, že tuto řeč vedl i před Louvillem v posledních dnech, kdy tu Louville ještě zůstal, aby dostal poslední pokyny ohledně rozhodnuté cesty do Itálie. Harcourt říkal naprostou pravdu z poloviny, ale pokud jde o klid jeho spánku, tomu nebylo snadné uvěřit. Jeho rozhovory pokračovaly na stejném základě, až jim konečně jeho přílišná sebejistota učinila konec a tehdy zvrátila jeho naději.

Vzal si za úkol být vždy diametrálně proti názorům ministrů; začal se o nich před králem vyjadřovat s méně skrývaným pohrdáním, ukazovat mu nešvary a navrhovat mu reformy. Jednou, když král před ním trval na názoru svých ministrů a Harcourt mu silně odporoval, uklouzlo mu, že ti lidé nejsou schopni ani té nejmenší maličkosti. Toto slovo učinilo konec králových rozhovorů a porad s ním a zavřelo mu dveře do rady, už pootevřené.

Král, žárlivý na své volby a bez úmyslu měnit svou radu, pochopil tehdy, že kdyby do ní Harcourta připustil, musel by snášet neustálý rozkol, rozdílnost názorů na všechno a nakonec hádky a potyčky, které by ho obtěžovaly stejně jako to, co za-

kusil mezi Louvoisem a Colbertem. Od té chvíle se rozhodl nerozmnožovat svou radu o osobnost, která by v ní byla jeho ministrům tak nepříjemná a jejíž dotěrnost by dopadla na něho, stejně jako nesnáz rozhodovat se mezi stále protichůdnými názory.

Španělské záležitosti, které těmto rozhovorům posloužily jako záminka, byly s Harcourtem vyčerpány; důvěra v ostatních záležitostech ustala spolu s myšlenkou učinit ho ministrem; s ní také padly rozhovory a porady. Marně se Harcourt snažil znovu se zachytit, marně se paní z Maintenon snažila ho znovu přiblížit a oba vytvořit záminky a příležitosti k novým rozhovorům; nic nepomohlo. Král se rozhodl a pevně trval na tom, že s ním už nebude mít rozhovory mezi čtyřma očima, ale jinak s ním jednal dobře, a dokonce s vyznamenáním. Tato změna ho nesmírně zarmoutila. Vyhnul se maršálské holi jako nejnebezpečnějšímu útesu s veškerou možnou péčí; stejně tak ztroskotal ve snaze udržet si přízeň španělského krále a zmařit mu cestu do Itálie, a viděl se zbaven onoho velkého cíle, k němuž chtěl dospět a jemuž byl tak dlouho tak blízko. Paní z Maintenon, která kvůli svým zvláštním záměrům nebyla o nic méně zdrcená než on, ho podpírala a utěšovala nadějí, že šťastněji, abych neřekl moudřeji, využije jiných příležitostí, které by mohly nastat a mohly by ho znovu přivést k témuž cíli, na nějž tehdy už nebylo možné pomýšlet.

Kapitola devatenáctá

Catinat, když přijel z Itálie, kde jeho trpělivost snesla tak kruté ústrky, se poklonil králi při obědě jednoho dne, kdy král užil projímadlo; král se k němu tvářil dosti vlídně, řekl mu několik slov, ale to bylo vše; žádný rozhovor mezi čtyřma očima; král mu ani neřekl, že si s ním promluví, a skromný maršál ani nedal najevo, že by si to přál, a klidně se vrátil do Paříže.

Povýšení generálů, o němž jsem mluvil, se konečně uskutečnilo. Bylo ohromné. Sedmnáct generálporučíků, padesát polních maršálů, čtyřicet jeden brigádní generál pěchoty a třicet osm jízdy. Než vyložím, kam mě dovedlo, je třeba říci, že jsem se téže zimy dal přijmout v parlamentu. Král, který u svých levobočků vždy nejprve fakticky zavedl všechna vyznamenání, která jim dal, dříve než jim je přiznal patenty, listinami, deklaracemi a edikty, a který už dávno zavedl, že žádný pair nebyl v parlamentu přijat, aniž by ho požádal o svolení, jež nikdy neodepřel, začal je odkládat, jestliže pairovi nebylo dvacet pět let, aby mezi svými přirozenými dětmi a pairy postupně zavedl rozdíl věku zvyklostí, kterou by pak mohl proměnit v pravidlo. Věděl jsem to a úmyslně jsem své přijetí odložil o víc než rok po dovršení pětadvaceti let pod záminkou nedbalosti.

Bylo třeba navštívit prvního prezidenta Harlaye, který mě zahrnul projevy úcty, dále prince krve a levobočky. Pan du Maine si dal stanovený den zopakovat, a pak s výrazem radosti, špatně skrývané výrazem zdvořilosti a skromnosti, mi řekl: „Zajisté tam nebudu chybět, je to pro mne příliš velká čest být přítomen a příliš mě těší, že si přejete, abych tam byl, než abych se nedostavil," a s tisícem zdvořilostí mě doprovodil až do zahrady, neboť to bylo v Marly, kde jsem byl při tomto pobytu. Hrabě z Toulouse a pan z Vendôme mi odpověděli prostěji, ale nezdáli se o nic méně spokojeni ani méně zdvořilí a pozorní, pokud jde o splnění všeho, co se slušelo, stejně jako předtím pan du Maine. Od té doby, co kardinál z Noailles obdržel římský purpur, do parlamentu už nechodil, protože tam mohl zaujmout své místo jen podle stáří své pairie. Využil jsem jeho veřejné audience, abych ho šel pozvat. „Víte," řekl mi, „že tam už nemám místo." — „A já, pane," odpověděl jsem mu, „který vím, že tam máte velmi krásné, vás přicházím prosit, abyste je přišel zaujmout při mém přijetí." Usmál se a já také. Oba jsme si dobře rozuměli; pak mě doprovodil až k hornímu konci svého schodiště, dveře byly otevřené dokořán a procházeli jsme jimi bok po boku, já po jeho pravici. Pan z Luxembourgu byl jediný vévoda, který o mně při

této příležitosti neslyšel. Stále mi leželo na srdci podivné usnesení, jehož dosáhl a o němž jsem už dříve mluvil dost, abych nic neopakoval. Lichotil jsem si, že se k němu jednoho dne můžeme vrátit, a nechtěl jsem tuto naději ohrozit slavnostním a osobním uznáním práva, které mu to usnesení zjednalo. Nebyl jsem s ním smířen, a tak jsem mu žádnou zdvořilost neprokázal.

Dongois, který vykonával funkci vrchního písaře parlamentu a jemuž jeho přístupy a schopnosti daly v parlamentu autoritu v mnoha věcech, byl proto znám a vyhledáván. Znal jsem ho dobře a poradil jsem se s ním o podrobnostech toho, co jsem měl udělat. Jakkoli byl ochotný a poctivý muž, nachystal mi dobrák tři pasti. Od příslušníka talárového stavu se nedalo čekat nic jiného, ale všechny tři jsem hned vycítil a všech tří jsem se uchránil. Řekl mi tedy, že z úcty k parlamentu se sluší, abych se tam poprvé objevil v celočerném šatu, bez zlacení; že z úcty k princům krve, jejichž krátký plášť sahal níž než kabát, by můj neměl přesahovat můj kabátec; a že z úcty k prvnímu prezidentovi bych mu měl, jak je zvykem, hned ráno po svém přijetí jít poděkovat, ale ve svém parlamentním šatu. Tyto tři projevy úcty mi nebyly řečeny tak hrubě, ale duchaplně naznačeny. Nedal jsem nic najevo, ale udělal jsem přesný opak, a takto poučen jsem na to upozornil ty, kdo byli přijati později, a ti se toho vyvarovali jako já; a právě takovými lstmi, řečeno mimochodem, vzniklo vůči vévodům tolik zvyklostí, jejichž pevné zakořenění je víc než s podivem.

Měl bych zde dodat, co se při této příležitosti odehrálo mezi panem z La Rochefoucauld a mnou, kteří jsme se přeli o přednost. Vyhrazuji si to vylíčit souvisle, až dojdu k době, kdy se o sporu rozhodovalo. Na mé přijetí nepřišel a vše se tehdy odehrálo se vším přátelstvím, které mezi námi trvalo od sblížení, jež vytvořil proces proti panu z Luxembourgu a které nekazilo ani to, že jsem byl zetěm pana maršála z Lorges, jeho nejstaršího a důvěrného přítele.

Dreux, otec vrchního ceremoniáře, nově přešlý do velkého senátu, byl zpravodajem, kterého jsem si vybral, protože to byl pravý a bezúhonný soudce, protože jsem ho znal víc než ostatní a protože jim lichotí být zpravodaji při našich přijetích. Poslal jsem mu hned ráno, podle zvyku, stejně jako prvnímu prezidentovi a generálnímu prokurátorovi, stříbrný jídelní servis. Lamoignon, první prezident, zavedl zvyk jej nepřijímat, který od něho trvá. Dreux, nový ve velkém senátu a celý zahrabaný ve svých spisech, ani jeden, ani druhý zvyk vůbec neznal. Velmi se mu nelíbilo, že jsem mu poslal dar, a ptal se, za koho ho mají. Vrátil jej jako urážku své osoby a teprve pak se dozvěděl, že to byla jen formalita.

Redukce, která následovala po ryswickém míru, byla velmi rozsáhlá a provedená velmi podivně. Na kvalitu pluků, zvláště v jízdě, na zásluhy důstojníků, na ty, kdo jim veleli — mladý a prudký Barbezieux nebral ohled na nic, a král ho nechal být pánem. Neměl jsem s ním žádné styky.

Můj pluk byl zredukován, a protože byl velmi dobrý, dal Barbezieux jeho trosky darem královským plukům, pluku Duras, a dokonce i moje setnina byla začleněna

do pluku hraběte z Uzès, jeho švagra, o nějž zvláště pečoval. Ten osud jsem sdílel s mnoha jinými, útěchou mi to však nebylo. Tito redukovaní plukovníci bez setniny byli přiděleni k jiným plukům; mně připadl pluk Saint-Morisův. Byl to šlechtic z Franche-Comté, kterého jsem v životě neviděl a jehož bratr byl váženým generálporučíkem. Brzy nato si pedanterie, která se vždy mísila se skutečností služby, vyžádala dva měsíce přítomnosti u pluků, k nimž byl člověk přidělen. To mi připadalo velmi barbarské. Přesto jsem tam jel, ale protože jsem měl různé potíže a radili mi mýdlové vody v Plombières, požádal jsem o svolení tam jet a tři roky po sobě jsem tam strávil čas, který jsem měl jako ve vyhnanství trávit u pluku, kde jsem nikoho neznal, kde jsem neměl vojsko a kde jsem neměl co dělat. Zdálo se, že to král nebere ve zlém. Jezdil jsem často do Marly; někdy se mnou mluvil, což bylo velmi nápadné a bedlivě se to zaznamenávalo; zkrátka jednal se mnou dobře, a lépe než s lidmi mého věku a postavení.

Zatím se však několika plukovníkům mladším než já dostalo nových pluků; byli to staří důstojníci, kteří pluky získali službou a časem; spokojil jsem se s tímto důvodem. Povýšení, o němž se mluvilo, mě nijak nevzrušilo. Nebyly to už časy, kdy se dalo dovolávat hodnosti či původu. Kromě zvláštních činů, odměňovaných hned na místě, nebyl nikdo vyjmut z pořadí podle seznamu. Měl jsem před sebou příliš mnoho starších, abych pomýšlel na to stát se brigádním generálem; celým mým cílem byl pluk a sloužit v jeho čele, když už válka začínala, abych neměl tu nepříjemnost začít ji takřka jako Saint-Morisův pobočník a bez vojska, když jsem předtím byl při příchodu z tažení u Neerwindenu zvlášť upřednostněn, abych jeden dostal, dobře ho obnovil a — troufám si říci — čtyři následující tažení, která válku ukončila, mu velel s pílí a dobrou pověstí.

Povýšení bylo vyhlášeno a všechny překvapilo velkým počtem; nikdy, ani zdaleka, takové nebylo; dychtivě jsem prošel seznam brigádních generálů jízdy, abych viděl, zda se blíží moje řada. Byl jsem velmi udiven, když jsem na konci uviděl pět mladších než já. Jejich jména mi nikdy nevyšla z paměti a zůstala v ní vždy velmi živá. Byli to d'Ourches, Vandeuil, Streff, hrabě z Ayen a Ruffé. Je těžké pociťovat hlubší urážku, než jsem pociťoval já. Zmatenou rovnost pořadí podle seznamu jsem shledával dostatečně ponižující; upřednostnění hraběte z Ayen, navzdory protekci, a upřednostnění čtyř prostých šlechticů mi připadalo nesnesitelné. Přesto jsem mlčel, abych v hněvu neudělal nic nepatřičného. Pan maršál z Lorges byl rozhořčen jak kvůli mně, tak kvůli sobě; jeho bratr, maršál z Duras, nebyl o mnoho méně, kvůli nedostatku ohledu k nim, a to takovému, jaký on sám rád projevoval ke všem. Pojal ke mně přátelství. Oba mi navrhli, abych odešel. Zlost mě k tomu silně ponoukala; úvaha o mém věku, o začátku války, o tom, že se vzdám všech nadějí řemesla, nuda zahálky, bolest letních měsíců, kdy bych slýchal mluvit o válce, o odjezdech, o povýšeních lidí, kteří se v ní vyznamenávají, stoupají a získávají pověst, mě mocně zdržo-

vala. Prožil jsem tak dva měsíce v tomto rozervání, každé ráno jsem byl rozhodnut odejít a brzy nato jsem se k tomu nemohl odhodlat.

Když mě tento spor se sebou samým konečně vyčerpal a oba maršálové na mě naléhali, rozhodl jsem se vzít si soudce, jejichž mínění se podřídím, a vzít si je z různých stavů. Vybral jsem maršála z Choiseulu, pod nímž jsem sloužil a který byl v těchto věcech dobrým soudcem, pana z Beauvilliers, pana kancléře a pana z La Rochefoucauld. Už jsem jim předtím vylíčil své stížnosti; byli nespravedlností rozhořčeni, ale ti tři poslední jako dvořané. To mi vyhovovalo. Tento duch byl způsobilý zmírnit jejich radu, a protože jsem hledal jen dobrou radu, kterou by společnost schválila, od vážených lidí, kteří měli přístup ke králi, a zvláště radu, která by nepodléhala lehkomyslnosti, neprozřetelnosti a lítosti, rozhodl jsem se svěřit rozhodnutí o svém počínání právě jim.

Zmýlil jsem se: tři dvořané byli téhož mínění jako tři maršálové; všichni mi důrazně řekli, že je hanebné a neudržitelné, aby muž mého původu a mé hodnosti, který sloužil s jistou ctí, pilností a uznáním čtyři tažení v čele krásného a dobrého pluku, redukovaného bez důvodu až po jeho setninu, opomenutý při tak početném povýšení a vidící v něm s krajní nespravedlností pět mladších, začal válku nejen bez brigády, ale bez pluku, bez vojska a bez setniny, s jedinou funkcí být přidělen k Saint-Morisovi; že vévoda a pair mého původu, jinak tak zabezpečený, jako jsem byl já, a mající ženu a děti, nechodí sloužit do armád jako nějaký nadpočetný důstojník bez místa a nedívá se tam na tolik lidí tak odlišných od toho, čím jsem byl, a co bylo horší, od toho, čím jsem tam býval, všechny s úřady a pluky; že po tak početném povýšení bych dlouho čekal na uprázdněný pluk, na nějž se sesypou rodiny i důstojníci, a ještě déle na brigádu, se všemi nepříjemnostmi postavení, v němž jsem se nacházel; že když se mi stala tato nespravedlnost, zatímco můj tchán a jeho bratr žijí, jsou maršály Francie, vévody a oba kapitány tělesné gardy, v co bych mohl doufat, až tu nebudou? Připomněli, jaký je rozdíl mezi odchodem z lenosti či z ještě horšího důvodu a odchodem z důvodů tak zřejmých poté, co člověk leccos viděl, vykonal a sloužil s vyznamenáním; že když se vše sečte, dělí mě od cíle, kvůli němuž by stálo za to ve službě zůstat, ještě dlouhá cesta plná nepříjemností a vrtkavých náhod, nemluvě o tom, že mě nespravedlnost, která se mi stala, značně vrátila zpět a oddálí i všechny další kroky: zkrátka všech šest mě každý zvlášť zavalilo týmiž důvody, jako by se byli domluvili.

Nevzal jsem si je za soudce proto, abych se pak proti jejich rozhodnutí odvolával. Rozhodl jsem se tedy; ale často jsem si myslel, že jsem už pevně rozhodnut, a přitom jsem cítil, že ještě váhám; potřeboval jsem svůj hněv a svou zlost a vzpomenout si ještě na to, co jsem viděl přihodit se panu maršálovi z Lorges v čele rýnské armády kvůli intendantům La Fondovi a La Grangeovi, za nimiž stál dvůr, a maršálovi z Choiseulu v téže funkci, což jsem obojí vyprávěl na svém místě, nemluvě o všem, co je třeba v tomto smyslu vytrpět, než člověk dospěje k velení armád. Téměř tři

měsíce uplynuly v těchto vnitřních úzkostech, než jsem se dokázal rozhodnout. Nakonec jsem to učinil, a když došlo na provedení, řídil jsem se opět radou týchž osob: nenechal jsem uniknout žádné slovo nespokojenosti, a protože jsem byl spokojen s tím, jak veřejnost, a zvláště vojáci, soudí mé opomenutí při povýšení, nechal jsem je mluvit. Pokud jde o mne, králův hněv byl nevyhnutelný. Tito pánové mě na něj připravili a dobře jsem ho očekával.

Mám se odvážit říci, že mi nebyl lhostejný? Urážel se, když člověk přestal sloužit. Nazýval to opustit ho, a tím víc u význačných lidí.

Ale co ho nejvíc zraňovalo, bylo odejít kvůli nespravedlnosti, a to dával vždy, přinejmenším dlouho, pocítit. Tytéž osoby však tento následek odchodu, který v mém věku musel koneckonců jednou skončit, nikdy nepokládaly za srovnatelný s hanbou a nechutí sloužit v postavení, v jakém jsem byl.

Domnívali se však, že úcta i opatrnost stejně žádají veškerou šetrnost, jakou lze vynaložit.

Napsal jsem tedy králi krátký dopis, v němž jsem mu bez jakékoli stížnosti a bez sebemenší zmínky o nespokojenosti, a aniž jsem mluvil o pluku či o povýšení, vyjádřil svou lítost, že mě špatné zdraví nutí opustit jeho službu, nad čímž se nemohu utěšit jinak než pilnou přítomností u jeho osoby, která mi zjedná čest ho vídat a dvořit se mu ustavičněji. Můj dopis byl schválen, a v úterý Svatého týdne jsem mu ho sám podal u dveří jeho kabinetu, když se do něho vracel ze mše.[1] Odtud jsem šel k Chamillartovi, kterého jsem vůbec neznal. Vycházel právě na radu. Vyřídil jsem mu ústně tutéž zdvořilost, aniž bych do ní přimísil cokoli, co by mohlo zavánět nespokojeností, a hned nato jsem odjel do Paříže.

Vyslal jsem na výzvědy lidi všeho druhu, své přátele i přítelkyně, abych se dozvěděl, co králi, kdekoli, o mém dopise ujede. Zůstal jsem osm dní v Paříži a do Versailles jsem se vrátil až velikonoční úterý. Od kancléře jsem se dozvěděl, že když byla rada svolána a vstupovala na Svaté úterý do králova kabinetu, král četl můj dopis a hned nato zavolal Chamillarta, s nímž chvíli mluvil stranou. Odjinud jsem se dozvěděl, že mu vzrušeně řekl: „Nu, pane, zase jeden, kdo nás opouští," a hned mu slovo od slova převyprávěl můj dopis. Jinak jsem se nedozvěděl, že by mu něco ujelo. Toho velikonočního úterý jsem se před ním poprvé od svého dopisu objevil, když vycházel od večeře. Styděl bych se vyprávět maličkost, kterou budu vyprávět, kdyby za těchto okolností nesloužila k jeho charakteristice.

Ačkoli místo, kde se svlékal, bylo velmi osvětlené, almužník, který měl ten den službu a při jeho večerní modlitbě držel rozžatý svícen, jej pak podal prvnímu komorníkovi, a ten jej nesl před králem, když šel ke svému křeslu. Král se rozhlédl kolem a nahlas jmenoval jednoho z přítomných, jemuž první komorník svícen podal. Bylo to vyznamenání a projev přízně, který se bedlivě zaznamenával, tak dovedl

1. *Vysvětlivka:* Velikonoce připadly roku 1702 na 16. dubna; úterý Svatého týdne bylo tedy 11. dubna 1702.

král dodat váhu maličkostem. Dával jej jen tomu nejvýznačnějšímu, co tam bylo co do hodnosti a původu, nesmírně zřídka lidem nižším, u nichž věk a úřady nahrazovaly zbytek. Často jej dával mně, zřídka vyslancům, kromě nuncia, a v posledních dobách španělskému vyslanci.

Vyvolený si sňal rukavici, postoupil vpřed, držel svícen během ukládání, které bylo velmi krátké, a pak jej vrátil prvnímu komorníkovi, který jej podle své volby podal někomu z účastníků malého ukládání. Úmyslně jsem se příliš nepřiblížil, a byl jsem velmi překvapen, stejně jako přítomní, když jsem uslyšel své jméno, a nadále jsem jej dostával skoro stejně často jako předtím. Ne že by při tomto ukládání nebylo dost velmi význačných lidí, jimž by jej mohl dát, ale král byl dost uražen, než aby chtěl, aby se to poznalo.

To bylo také vše, co jsem od něho po tři roky měl; nevynechal žádnou maličkost, pro nedostatek důležitějších příležitostí, aby mi dal pocítit, jak je rozzloben. Už se mnou nemluvil; jeho pohledy na mne padaly jen náhodou; o mém dopise ani o mém odchodu neřekl panu maršálovi z Lorges ani slovo. Už jsem nejezdil do Marly, a po několika pobytech jsem mu přestal dopřávat uspokojení z odmítnutí.

Je třeba tyto malichernosti vyčerpat. Čtrnáct nebo patnáct měsíců nato podnikl cestu do Trianonu. Princezny mívaly ve zvyku jmenovat každá dvě dámy k večeři, a král se do toho nemíchal, aby jim tuto radost ponechal. Omrzelo ho to. Tváře, které vídal u svého stolu, se mu nelíbily, protože na ně nebyl zvyklý. Ráno jídal sám s princeznami a jejich dvorními dámami a sám sestavoval velmi krátký seznam dam, které chtěl večer, a posílal jej každý den vévodkyni du Lude, aby je dala zpravit. Tento pobyt byl od středy do soboty: tedy tři večeře.

Paní ze Saint-Simon a já jsme se k tomuto Trianonu zachovali jako k Marly; a té středy, kdy tam král jel, jsme šli obědvat k Chamillartovi do L'Étang, abychom odtud jeli přenocovat do Paříže. Když se mělo usednout ke stolu, dostala paní ze Saint-Simon vzkaz od vévodkyně du Lude, že je na králově seznamu k večeři téhož dne. Překvapení bylo velké; vrátili jsme se do Versailles. Paní ze Saint-Simon byla u králova stolu zdaleka jediná svého věku, s paními z Chevreuse a z Beauvilliers, hraběnkou z Grammontu a třemi nebo čtyřmi jinými jakoby dueňami, oblíbenkyněmi či nezbytnými palácovými dámami, a žádná jiná. V pátek byla opět jmenována, a s týmiž dámami; a od té doby to tak král činil vždy při vzácných pobytech v Trianonu. Brzy jsem to pochopil a zasmál jsem se tomu. Paní ze Saint-Simon nejmenoval pro Marly, protože manželé tam měli právo jet, kdykoli tam byly jejich ženy; tam nocovali a krále tam nikdo neviděl kromě těch, kdo byli na seznamu. V Trianonu plná volnost pro všechny dvořany chodit se tam dvořit v kteroukoli denní hodinu; nikdo tam nenocoval kromě nejnezbytnější služby, dokonce ani žádná dáma. Král tedy chtěl touto ohleduplností lépe dát najevo, že vyloučení se týká jen mne samého a že paní ze Saint-Simon na něm nemá podíl.

Vytrvali jsme ve své obvyklé pilné přítomnosti, aniž jsme žádali o Marly: žili jsme příjemně se svými přáteli a paní ze Saint-Simon požívala nadále jako obvykle příjemností, o něž se se mnou nedělila a které jí král a paní vévodkyně z Bourgogne začali poskytovat dávno předtím a které stále rostly. Chtěl jsem tuto látku vyčerpat souvisle, protože má ve vztahu ke královu charakteru svou zajímavost; vraťme se nyní tam, kde jsme přestali. Dodám jen, že po povýšení rozdal král mnoho vojenských penzí a že prokázal panu maršálovi z Lorges tu galantnost, že mu vzkázal, že vybral nejkrásnější ze všech šedých jezdeckých pluků, které povýšení dávalo na prodej, aby jej přednostně dal jeho synovi, od nedávna kapitánovi jízdy.

Vévoda z Villeroy přijel 6. února, poslán otcem, aby králi podal zprávu o mnoha podrobnostech a plánech, které by v depeších zabraly příliš času. Dobře mu ta cesta posloužila; o tři dny později měl všechny důvody to ocenit.

Tak početné povýšení, o němž jsem mluvil a které mě přimělo odejít kolem Velikonoc, se uskutečnilo a bylo vyhlášeno 29. ledna. Ve středu 8. února se jelo do Marly, kde byly plesy. Byli jsme s paní ze Saint-Simon na tomto pobytu, jako jsme bývali často. Nazítří, ve čtvrtek 9., přijel z Itálie Mahony, velmi duchaplný a statečný irský důstojník, s nejpřekvapivější zprávou, o jaké se v posledních stoletích slyšelo. Událost se odehrála 1. února.

Princ Evžen, který toho věděl víc než maršál z Villeroy, ho přinutil zimovat uprostřed Milánska a držel ho tam velmi sevřeného, zatímco sám rozložil svá ležení velmi široce a jimi naše ležení velmi znepokojoval.[2] V této výhodné situaci pojal záměr přepadnout střed našich ležení a tímto rozhodujícím úderem, který by ho postavil doprostřed naší armády a naší země, rozprášit jednu a zmocnit se druhé, a tím se pak dostat do postavení, kdy by mohl vzít Milán a těch několik pevností té země, všechny ve velmi špatném stavu, a dokončit tak jistě a rychle své dobytí.

Tímto středem byla Cremona; byl tam španělský guvernér a velmi početná posádka: na konci tažení tam vstoupila ještě jiná vojska s Crenanem, generálporučíkem, aby tam všemu velel. Praslin, o němž jsem se několikrát zmínil, tam velel jízdě jako brigádní generál; právě byl jmenován polním maršálem, ale zpráva o povýšení k nim ještě nedošla; a Fimarcon velel dragounům. V posledních lednových dnech přijel do Cremony Revel, první generálporučík armády, a velel tam díky svému stáří služby nad Crenanem.

Dostal od maršála z Villeroy, který objížděl svá ležení, rozkaz poslat velký oddíl do Parmy, o který ho žádal tamní vévoda pro svou bezpečnost a o němž se pak dalo podezírat, že to učinil ve shodě s princem Evženem, aby Cremonu o to oslabil. Na zprávy o různých pohybech nepřítele se Revel jako moudrý muž spokojil tím, že oddíl připravil a držel pohotově, aniž ho vypravil. Maršál z Villeroy zakončil svou

2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz s. 10 Přílohy (*Pièces*), dopis maršála z Villeroy kardinálu z Estrées. (Saint-Simonova poznámka.)

objížďku v Miláně, kde se radil s princem z Vaudemontu, a odtud dorazil posledního ledna do Cremony v dosti časnou hodinu.

Revel mu vyjel naproti a podal mu zprávu o důvodech, které měl k zadržení oddílu, jejž mu nařídil poslat do Parmy. Maršál ho v tom velmi schválil; večeřel v početné společnosti, kde se zdál velmi zamyšlený. Přesto si pak zahrál partii hombre, ale bylo vidět, že je roztržitý, a velmi brzy šel spát.

Princ Evžen byl zpraven, že v Cremoně je starý vodovod, který se táhne daleko do krajiny a ve městě ústí do sklepa domu obývaného jedním knězem; že tento vodovod byl nedávno vyčištěn, a přece vedl jen málo vody, a že město bylo kdysi tímto vodovodem přepadeno. Dal tajně prozkoumat jeho vstup v krajině; získal kněze, u něhož vodovod ústil a který bydlel blízko jedné zazděné a nestřežené městské brány; dal do Cremony vklouznout, kolik mohl, vybraných vojáků, převlečených za kněze a sedláky, kteří se uchýlili do spřáteleného domu, kde se, co nejvíc a nejtajněji se dalo, zásobili sekerami. Když bylo vše dobře a rychle připraveno, dal princ Evžen velký oddíl princi Tomášovi z Vaudemontu, prvnímu generálporučíkovi své armády a jedinému synovi generálního guvernéra Milánska ve službách španělského krále; svěřil mu svůj podnik a pověřil ho, aby se zmocnil reduty, která bránila předmostí přes Pád, a aby mu přes most přišel na pomoc, až se bude bojovat ve městě. Vyslal pět set vybraných mužů se zkušenými důstojníky, aby se vodovodem dostali ke knězi, kde je čekali lidé, které tam dal vklouznout a kteří měli dobře prozkoumat valy, stráže, náměstí a ulice města, a s nimi šli otevřít zazděnou bránu zbytku vojsk: zároveň sám táhl osobně a v síle k této bráně.

Vše bylo přesně domluveno a provedeno s přesností a se vším možným tajemstvím a štěstím. První, kdo si toho všiml, byl Crenanův kuchař, který, jda za úsvitu na nákup, viděl ulice plné vojáků, jejichž uniformy neznal. Vrhl se zpět do domu svého pána a běžel ho vzbudit; ani on, ani jeho sluhové tomu nechtěli věřit; ale v nejistotě se Crenan v okamžiku oblékl, vyšel a až příliš brzy se přesvědčil. Zároveň se na jednom náměstí řadil do bitevního šiku pluk Vaisseaux, šťastnou náhodou, která zachránila Cremonu. Jeho plukovníkem byl d'Entrague, prostý šlechtic z Dauphiné: byl to velmi poctivý mladý muž, velmi pilný, velmi statečný, který nesmírně toužil něco vykonat a vyznamenat se a který se naučil a osvojil si bdělost maršála z Boufflers, jehož byl pobočníkem a který, když u něho shledal čest a nadání, ho velmi podporoval. D'Entrague chtěl dělat přehlídku tohoto pluku a začínal ji za prvního svítání. Při tomto ještě slabém světle, když jeho prapory už stály seřazené ve zbrani, zahlédl nejasně pěší vojsko, jak se řadí na konci ulice proti němu. Věděl z rozkazu vydaného předchozího dne, že nikdo neměl vytáhnout a nikdo jiný než on dělat přehlídku. Hned se tedy obával nějakého přepadení, vyrazil okamžitě proti tomu vojsku, které shledal císařským, napadne je, zvrátí, odolá náporu nových, které přicházejí, rozpoutá boj tak zarputilý, že dá celému městu čas probudit se a většině vojsk chopit se zbraní a přispěchat, jinak by byla pobita ve spánku.

Za téhož úsvitu už maršál z Villeroy zcela oblečený psal ve svém pokoji; slyší hluk, žádá koně, pošle zjistit, co se děje, a s nohou ve třmenu se od několika najednou dozví, že nepřítel je ve městě. Pustí se ulicí, aby dojel na velké náměstí, kde je vždy shromaždiště pro případ poplachu. Následuje ho jen jeden pobočník a jeden páže. Na rohu ulice vpadne do strážnice, která ho obklíčí a zadrží. Byli jen tři, a tak dobře cítil, že se nelze bránit; nakloní se důstojníkovi k uchu, řekne mu své jméno, slíbí mu deset tisíc pistolí a pluk, pustí-li ho, a ještě větší odměny od krále. Důstojník se ukáže neoblomným, odpoví mu, že až dosud nesloužil císaři, aby ho zradil, a okamžitě ho odvede k princi Evženovi, který ho nepřijal se stejnou zdvořilostí, s jakou by byl přijat on sám v podobném případě. Nechal ho nějakou dobu ve své družině, a když maršál viděl přivádět Crenana zajatého a smrtelně raněného, zvolal, že by chtěl být na jeho místě. Za chvíli byli oba posláni z města a strávili den v jisté vzdálenosti, střeženi v kočáře prince Evžena.

Revel, nyní jediný generálporučík a zajetím maršála z Villeroy vrchní velitel, se snažil vojska shromáždit. V každé ulici se bojovalo; vojska byla z větší části rozptýlená, některá v sevřených útvarech, mnozí vojáci byli sotva ozbrojení, někteří dokonce jen v košilích; všichni bojovali s největší statečností, ale většinou byli odraženi a krok za krokem zatlačeni až na valy, kde se tak přirozeně všichni shromáždili. Kdyby se nepřítel valů zmocnil, nebo kdyby našim vojskům nenechal čas vzpamatovat se tam a seřadit se se všemi silami, vnitřek města by mu nikdy nemohl odolat. Místo aby tedy společným úsilím vyhnal naše vojska z valů, soustředil se jen na vnitřek města.

Praslin, když neviděl Montgona, polního maršála, postavil se do čela irských praporů, které pod ním dělaly zázraky. Udrželi náměstí a vyčistili sousední ulice. Ačkoli byl ustavičně zaměstnán obranou i útokem, přišel Praslin na to, že spása Cremony, dá-li se zachránit, závisí na zničení mostu přes Pád, aby císařští nemohli dostat touto cestou pomoc a posily. Opakoval to tolikrát, že to Mahony šel říct Revelovi, který na to nepomyslel a shledal radu tak dobrou, že vzkázal Praslinovi, ať udělá vše, co uzná za vhodné. Ten okamžitě poslal stáhnout posádku reduty u předmostí. Nebylo ani minuty nazbyt. Princ Tomáš z Vaudemontu se už objevoval, takže bylo sotva dost času stáhnout vojsko a zničit most, což bylo provedeno přímo před očima prince Tomáše z Vaudemontu, který tomu přes veškerou palbu svých mušket nemohl zabránit.

Byly tehdy tři hodiny odpoledne. Princ Evžen byl na radnici, kde přijímal přísahu městských úředníků. Když odtud vyšel a znepokojen viděl, že jeho vojska na většině míst ochabují, vystoupil s princem z Commercy na zvonici katedrály, aby jedním pohledem viděl, co se děje na všech místech města, a znepokojen také, že nevidí přicházet pomoc, kterou vedl princ Tomáš z Vaudemontu. Sotva byli nahoře na zvonici, uviděli jeho oddíl na břehu Pádu a zničený most, který tuto pomoc činil

zbytečnou. Neuspokojilo je o nic víc ani to, co spatřili na všech různých místech města a valů.

Princ Evžen, rozhořčen, že vidí svůj podnik v tak špatném stavu, když se dobytí tak zblízka dotkl, při sestupu řval a rval si vlasy. Od té chvíle myslel na ústup, ačkoli měl početní převahu.

Fimarcon mezitím dělal zázraky s dragouny, které nechal sesednout. Zároveň Revel, který viděl, že jeho vojska, jež od prvního úsvitu neměla ani chvilku odpočinku, ba ani oddechu, jsou zmožena hladem, únavou a zraněními, myslel ze své strany také na to, jak je stáhnout, jak jen to půjde, do cremonského hradu, aby se tam aspoň bránila pod krytem a dosáhla tam kapitulace; takže oba protivní velitelé mysleli zároveň na ústup.

K večeru tedy boje na většině míst v této společné myšlence na ústup ochabovaly, když naše vojska vyvinula poslední úsilí, aby vyhnala nepřítele z jedné z městských bran, která jim odnímala spojení s valem, kde byli Irové, a aby měla tuto bránu v noci volnou a mohla jí přijmout pomoc. Irové podpořili tento útok ze svého valu tak dobře, že horní část brány byla dobyta; nepřítel si udržel dolní část brány v úrovni ulice. Po tomto posledním boji následoval dosti dlouhý klid. Revel zatím pomýšlel na to, jak potichu stáhnout vojska do hradu, když mu během toho dlouhého klidu Mahony navrhl poslat zjistit, co se všude děje, a sám se nabídl, že půjde pro zprávy a vrátí se mu je podat. Bylo už šero; zvědové toho využili. Viděli, že je všude klid, a zjistili, že se nepřítel stáhl. Tato velká zpráva byla donesena Revelovi, který jí dlouho, a mnozí jiní s ním, nemohl uvěřit. Když se konečně přesvědčil, nechal vše, jak bylo, až do plného dne, kdy nalezl ulice a náměstí poseté mrtvými a plné raněných. Dal ke všemu rozkazy a vypravil ke králi Mahonyho, který si v boji počínal znamenitě.

Princ Evžen táhl celou noc s oddílem, který přivedl, a velmi nedůstojně nechal za sebou jít maršála z Villeroy, odzbrojeného a na špatném koni, kterého poslal do Ostiana a pak na císařův rozkaz do Innsbrucku, a ten ho dal potom odvézt do Štýrského Hradce. Všichni jeho lidé a jeho výbava mu byli posláni do Ostiana a pak ho následovali. Crenan zemřel v kočáře maršála z Villeroy na cestě za ním do Ostiana. D'Entrague, jehož přehlídce a statečnosti se vděčilo za záchranu Cremony, tak slavný den nepřežil. Španělský guvernér padl s polovinou našich vojsk. Císařští tam ztratili větší počet a promarnili úder, který by válku v Itálii rychle rozhodl v jejich prospěch.

Montgon, polní maršál, tam zažil příhodu, která jeho pověst nenapravila. Při prvním velkém hluku vyšel pěšky a hned se vrátil domů. Tvrdil, že byl sražen na zem a pošlapán nepřátelskými koňmi. Prohlásil se za těžce raněného a ulehl do postele; odtud poslal k nejbližší strážnici vzkaz, že se vzdává do zajetí, a požádal, aby byl dán do bezpečí. Strávil tak tento hrozný den v klidu mezi dvěma prostěradly. Dozvěděl se tam, že Cremona byla dobyta, pak znovu dobyta; tu zase jeho ochranná

stráž potřebovala, aby ji chránil on, a vymohl u Revela, aby ji propustil na svobodu. Nepříjemné bylo, že se na Montgonovi nenašlo žádné zranění. Princ Evžen si ho nárokoval jako zajatce, a on si nepřál nic lepšího. Naši generálové tvrdili, že nabyl svobody spolu s městem. Král chtěl znát mínění maršálů Francie, ale ještě než je měl, vzkázal, že nestojí za to se přít.

Už se nepřelo, princ Evžen ustoupil. Montgon přesto za ním jel, ale princ Evžen, který nechtěl nejisté zajatce, ho propustil na svobodu. Tato příhoda, která nadělala velký hluk a velmi Montgonovi uškodila, by ho byla u krále zničila nebýt paní z Maintenon, odjakživa otevřené ochránkyně jeho ženy a staré paní z Heudicourt, jeho tchyně.

Tuto zprávu jsem se dozvěděl ve svém pokoji od pana z Lauzunu. Hned jsem šel do zámku, kde jsem našel velký rozruch a spoustu hloučků lidí, kteří mudrovali. S maršálem z Villeroy se zacházelo, jak se zachází s nešťastníky, kteří vzbudili závist.[3] Král se ho hlasitě a veřejně zastal. Při obědě dal paní z Armagnacu najevo, jak je dotčen neštěstím jejího bratra, a omlouval ho, přičemž dokonce projevil rozhořčení na ty, kdo na něho útočili. Pravdou je, že nebylo na něm, který přijel do Cremony den před přepadením, aby věděl o tom vodovodu a o té zazděné bráně, ani o tom, zda tam už byli vpuštěni a ukryti císařští vojáci. Crenan a španělský guvernér byli ti, kdo za to měli odpovídat, a maršál nemohl udělat nic lepšího, než jet při prvním hluku na velké náměstí, a nemohl ani za to, že byl cestou tam na rohu ulice zajat.

Jeho syn, který byl s manželkou v Marly, ji při této zprávě odvezl do Versailles, kde byla maršálka z Villeroy. Byl jsem s nimi velmi spřátelen. Nazítří jsem je našel v nejzasmušilejším žalu. Maršálka, která měla nesmírně mnoho rozumu a ducha, a to nejpůvabnějšího, se nedala oklamat leskem vyslání svého manžela do Itálie. Znala ho a bála se událostí. Tato ji zdrtila, a dlouho nechtěla vidět nikoho kromě svých nejdůvěrnějších nebo nezbytných lidí. Vévodkyně z Villeroy se do Marly už nevrátila, protože se tam konaly plesy, zatímco slečna z Armagnacu nevynechala žádný, ačkoli její otec a strýcové se pro maršála z Villeroy horlivě zasazovali a podnikali pro něho všechna možná opatření.

Po obědě v den Mahonyho příjezdu se král s ním sám zavřel ve svém kabinetu. Dvůr byl zatím početný v jeho pokoji, a překvapilo, že tam viděli Chamillarta čekat jako ostatní, vydaného napospas otázkám. Velmi chválil přední důstojníky, i většinu ostatních a vojska, a rozepsal se o Praslinových divech a o jeho duchapřítomnosti, když dal zničit most. Už dříve jsem na příslušném místě uvedl, že Praslin byl mým velkým přítelem. Ačkoli jsem tehdy Chamillarta vůbec neznal, nemohl jsem se zdržet, abych mu neřekl, že tato důležitá služba zaslouží velkou odměnu. Po

3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Sbírky písní z této doby jsou plné kupletů o cremonské aféře. Lze z nich vybrat sotva tyto často citované verše: *François, rendez grâce à Bellone, / Votre bonheur est sans égal; / Vous avez conservé Crémone / Et perdu votre général.* („Francouzi, děkujte Belloně, / vaše štěstí nemá rovno; / Cremonu jste uhájili / a svého generála ztratili.“)

hodině vyšel král z kabinetu. Když se převlékal, aby šel do zahrad, mluvil hodně a pochvalně o Cremoně, a zvláště o předních důstojnících; s potěšením se rozhovořil o Mahonym a řekl, že nikdy neslyšel nikoho podat tak dobrou zprávu o všem, s takovou jasností ducha a přesností, a dokonce tak příjemně. S uspokojením dodal, že mu dává tisíc franků penze a patent plukovníka. Byl majorem Dillonova pluku.

Večer, když jsme vstupovali na ples, nám pan princ de Conti řekl, že král dává Revelovi Řád Svatého Ducha a Praslina činí generálporučíkem. Radost, kterou jsem z toho měl, mě přiměla zeptat se ho znovu, abych si byl jistější. Ostatní přední důstojníci byli povýšeni úměrně svým hodnostem a mnozí dostali penze. Revel dostal ještě guvernérství v Condé; a markýz z Créqui, ačkoli v Cremoně nebyl, dostal ředitelství pěchoty, které se uvolnilo po Crenanovi.

Kapitola dvacátá

Největší z uvolněných míst poutalo velkou pozornost: bylo to velení italské armády. Bylo naléhavé je obsadit. Nazítří, v pátek, vešel král po mši k paní z Maintenon, kde byl nějakou dobu s nimi i Chamillart. Všichni, kdo byli v Marly, byli v salonech a čekali na volbu velitele, o níž bylo zřejmé, že bude brzy oznámena. Moje zvědavost mě tam přivedla jako ostatní. Chamillart vyšel, uviděl pana prince de Conti a šel mu říci pár slov. Každý ho měl za vyvoleného; tleskalo se, ale omyl netrval dlouho. Chamillart s ním mluvil jen velmi krátce, pomalu prošel dál, hledal očima, a když zahlédl Harcourta, zamířil přímo k němu. Tu už nikdo nepochyboval a všechny oči se upřely na ně. Nic se lépe nehodilo k přání španělského krále jet do Itálie a mít tam tohoto velitele pod sebou. Ale Harcourt byl tehdy právě uprostřed onoho útoku na místo v radě, o němž jsem právě mluvil, a na vrcholu svých nadějí, které ještě sám nezničil tím, že mluvil s králem s tak velkým pohrdáním o ministrech, jak to udělal později. Dobře se tedy vyvaroval přijmout velení, které by zmařilo všechna jeho tak pokročilá opatření ke vstupu do rady. Vymlouval se na své zdraví a odmítl. On a Chamillart spolu dosti dlouho a živě hovořili stranou. Všechny přítomné oči sledovaly každé gesto a viděly nakonec, jak se ti dva muži rozešli a jak se Chamillart sám vrátil k paní z Maintenon. Zdržel se tam krátce a zase vyšel. Zvědavost byla ještě rozpálenější. Postoupil, hledal očima a šel za panem z Vendôme. Jejich rozhovor byl velmi krátký. Oba spolu šli k paní z Maintenon. Tu už bylo jisté, kdo byl zvolen a že přijal. Bylo to oznámeno, když král přešel do svého bytu. Večer byl pan z Vendôme dlouho u paní z Maintenon s králem a Chamillartem, rozloučil se a odjel do Paříže, aby pozítří odcestoval do Itálie. Král mu dal na výstroj čtyři tisíce louisdorů.

Rozmrzelost pana vévody z Orléans a princů krve byla krajní a velmi zřetelná. O to tvrději padli na maršála z Villeroy, jehož se král při každé příležitosti záměrně zastával, až řekl veřejně, že na něho útočí jen ze žárlivosti, protože k němu chová velké přátelství. Slovo oblíbenec, které nikdy nevyšlo z jeho úst, mu jednou dokonce uklouzlo. Napsal mu dopis tak laskavý, jak jen bylo možné, a poslal mu ho otevřený, aby nepřátelé nepojali podezření a aby sami viděli, jaká je jeho vážnost a přátelství k němu. Ačkoli neměl s maršálkou z Villeroy žádnou důvěrnost, dal jí vyřídit tisíc příjemných věcí po jejím synovi, panu Velkém a jiných, a po Marly ji dlouho přijal mezi čtyřma očima a zahrnul ji laskavostmi. Takto ji přijal několikrát během nepřítomnosti jejího manžela, jehož obráncem se nepřestával ukazovat.

Ale závist je krutá vášeň; Praslin to poznal. Od největších chvál se přešlo k lítosti nad odměnou. Stal se generálporučíkem dřív, než se mohl dozvědět, že je polním maršálem. Důvody se uvést nedaly; ženy křičely místo důvodů; a hraběnka z Roucy mezi jinými, která zuřila, byla upřímnější, neboť když jsem na ni naléhal, odpověděla mi, zahnána do kouta a v přemíře hněvu, že koneckonců Praslin je generálporučíkem a její manžel ne — a ten manžel byl tehdy u dvora.

Pan vévoda z Orléans a princové krve měli neméně proti panu z Vendôme. Cítili už dlouho králův úmysl nepoužít nikoho z nich a to, že dává přednost nemanželskému původu. Tato poslední je rozhořčila. Vendôme, který to v těch několika hodinách, co zůstal v Marly a v Paříži mezi svým jmenováním a odjezdem, pochopil, nepřestával rozšiřovat, že za svou volbu vděčí jen Harcourtovu odmítnutí, a tak otupoval zlost princů, zatímco si z toho dělal zásluhu, že nic neodmítá, ani to, co zbylo po jiném, aby ukázal svou oddanost královské osobě a touhu pokusit se přispět k blahu státu.

Velkopřevor, úzce spjatý se svým bratrem, měl ten žal, že nedostal žádné místo, a musel dokonce snést odmítnutí jet sloužit pod ním do Itálie. Jeho každodenní prostopášnost, jeho hanebný život, několik výstřelků, které si dovolil spoléhaje na přízeň svého původu i na přízeň svého bratra, dostaly konečně toto škubnutí uzdou, z něhož se později jen stěží zotavoval.

Feuquières, generálporučík, dostal totéž odmítnutí. Byl to urozený muž, nesmírně duchaplný a velmi vzdělaný, velké statečnosti, a nikdo mu neupíral přední vojenské nadání, ale byl to nejzlomyslnější člověk pod sluncem, který se kochal zlem pro zlo samo a tím, že připravoval o čest, koho mohl, i bez jakéhokoli prospěchu. Nesmírně nebezpečný pro velitele armády, který se nemohl spolehnout ani na jeho rady, ani na to, jak rozkazy provede, tak smělý byl v tom, aby nechal podniky ztroskotat ze zlomyslnosti, jen aby někoho zničil — jako to udělal s Bullondem u Coni, jako to ještě málem udělal v bitvě u Neerwindenu, kde nezaútočil a vůbec se nepohnul, jak jsem poznamenal jinde a jak mu to vévoda z Elbeufu vyčetl před celou armádou —, protože chtěl zničit pana z Luxembourgu tím, že mu způsobí prohru v bitvě, ačkoli si ho pan z Luxembourgu vyžádal, aby mu pomohl znovu na nohy, a pak ho už právem nikdy nechtěl. Hrál tytéž kousky i jiným velitelům armád; nikdo z nich ho nechtěl, a tím spíš, že jeho schopnosti byly jen důvodem k obavám. Pan maršál z Lorges ho také vytáhl z nečinnosti; dostalo se mu od něho téže vděčnosti jako pan z Luxembourgu. Nebylo jeho vinou, že nedal jeho armádu porazit tak, aby se z toho nevzpamatovala; a věc se náhodou stala tak hrubě zjevnou a pokřik tak všeobecný, že kdyby byl pan maršál z Lorges jen trochu chtěl, byla by jeho hlava ve velkém nebezpečí. *Paměti*, které zanechal a které s uměním říkají všechno zlé, co může, o všech, s nimiž, a zvláště pod nimiž sloužil, jsou snad nejvýtečnějším dílem, které může vychovat velkého vojevůdce, a tím užitečnějším, že učí rozbory a příklady, a nutí velmi litovat, že se tolik schopností, nadání a úvah spojilo s tak zkaženým srd-

cem a tak zlou duší, které je svou zvráceností všechny učinily neužitečnými. Oženil se s dědičkou z Hocquincourtu, která se dědičkou stala shodou okolností. Dožil opuštěný, všemi nenáviděný, zapomenutý a v chudobě. Jeho jediný syn zemřel bez dětí, jeho dcera se bídně provdala.

Colandre, poručík gard, který se vyznamenal všude, kde byl, a jehož zjev dámy zajímal, dostal svolení koupit pluk a sjednal koupi pluku Královnina pěchota; ale král obchod zastavil a shledal, že Colandre, syn Le Gendra, bohatého rouenského obchodníka, není stvořen být plukovníkem pluků tohoto druhu. Zásady se od té doby změnily, a proto jsem tuto skutečnost nechtěl vynechat; mohl bych k ní přidat mnoho jiných, ještě výraznějších, týkajících se jiných sborů.

La Feuillade dlouho neotálel využít spříznění, které právě uzavřel.

Chamillart ho dal potají jmenovat polním maršálem a poslat do Itálie, a hned nato to bylo oznámeno. Brigádním generálem tak vůbec nebyl, a ještě zařídil, aby jeho pluk připadl jednomu Aubussonovi.

Paní vévodkyně du Maine a paní z Manneville, dcera Montchevreuilova a její dvorní dáma, se omrzely jedna druhou. Princezna postupně setřásla všechna svá jha, i jho krále a paní z Maintenon, kteří ji nakonec nechali žít podle její libosti. Tento zbytek pouta se jí nelíbil; pan du Maine se před ní třásl. Stále umíral strachy, aby se jí nezatočila hlava. Vzala si místo ní paní z Chambonas, kterou nikdo neznal a jejíž manžel byl už ve službách pana du Maine jako kapitán gardy, která mu náležela jako guvernérovi Languedoku.

Zároveň provedla ve své domácnosti změnu Madame; král s ní souhlasil a vše se dohodlo u ní v Marly při návštěvě, kterou jí král jednoho rána vykonal při návratu ze mše. Propustila své dvorní slečny i s jejich vychovatelkou a dala jim penze, a vzala k sobě, ale bez titulu a jména, maršálku z Clérembault a hraběnku z Beuvronu, které měla vždy velmi ráda, ale Monsieur, který je nenáviděl, ji ve styku s nimi vždy velmi omezoval. Obě byly vdovy, hraběnka z Beuvronu chudá, a obě neměly nic lepšího na práci. Dala jim každé čtyři tisíce liber penze. Král jim dal byt ve Versailles; následovaly Madame všude a jezdily, aniž o to žádaly, na všechny pobyty do Marly.[1]

Maršálka z Clérembault byla dcerou Chavignyho, státního sekretáře, o němž jsem mluvil na začátku těchto Pamětí v souvislosti se svým otcem, a sestrou mimo jiné biskupa z Troyes, o jehož odchodu do ústraní jsem mluvil a který se ještě objeví na scéně. Byla vychovatelkou španělské královny, Monsieurovy dcery, která se na ni kvůli různým věcem rozhněvala a dosti nezdvořile ji vyhnala. Byla dosti blízkou příbuznou a velkou přítelkyní pana kancléře a paní kancléřky a často s nimi jezdila do Pontchartrainu. Tam jsem ji velmi často vídal, i u nich u dvora. Byla to velmi zvláštní stařena, a když se cítila volně a chtělo se jí mluvit, byla výtečnou a velmi

1. *Ediční poznámka:* Totéž Saint-Simon vyprávěl už v kap. IX; opakování ponecháváme podle originálu.

zábavnou společnicí, plnou postřehů a vtipu, který plynul jako ze zdroje, aniž by se zdálo, že se o to snaží, a bez jakékoli strojenosti. Jinak celé dny bez jediného slova; jako mladá málem zemřela na plicní nemoc a měla tu vytrvalost, že celý rok nepronesla ani slovo. Při její klidnosti, lhostejnosti a přirozené chladnosti jí ten zvyk zůstal. Nelze mít víc ducha, než měla ona, ani ducha zvláštnějšího ražení. Ačkoli přišla ke dvoru velmi pozdě, byla jím posedlá a překvapivě poučená o všem, co se tam dělo, a když se uráčila vynaložit námahu, byla její vyprávění okouzlující; ale pouštěla se do nich jen před velmi málo lidmi a velmi v soukromí.

Lakomá do krajnosti, milovala vášnivě hru a tyto soukromé a úzké rozhovory, a nic jiného. Pamatuji se, že v Pontchartrainu za nejkrásnějšího počasí na světě se po návratu ze mše stavěla na most vedoucí do zahrad, pomalu se tam otáčela na všechny strany a pak říkala společnosti: „Tak pro dnešek jsem se už dobře prošla, a teď ať mi o tom nikdo nemluví, a hned si sedněme ke hře"; a hned brala do ruky karty, které odkládala jen na dobu obou jídel, a ještě se zlobila, když od ní někdo odešel ve dvě hodiny po půlnoci. Jedla málo, často bez pití, nanejvýš sklenici vody.

Kdyby bylo po jejím, jedlo by se, aniž se odloží karty. Věděla mnoho jak z dějin, tak z věd; nikdy to nebylo znát. Vždy v masce v kočáře, v nosítkách, pěšky po galeriích: byla to stará móda, které se nemohla vzdát, ani v kočáře Madame. Říkala, že se jí pleť pokrývá strupy, jakmile na ni zavane vzduch; a skutečně si ji zachovala krásnou po celý život, který přesáhl osmdesát let, aniž by si jinak kdy činila nárok na krásu. Při tom všem byla velmi vážená a počítalo se s ní. Tvrdila, že zná budoucnost podle výpočtů a teček, a to ji připoutalo k Madame, která měla velmi ráda tyto druhy zvědavosti; ale maršálka to velmi skrývala.

Je třeba této podivné osobnosti dodat poslední rys. Měla sestru, řeholnici u Saint-Antoine v Paříži, která měla, jak se říkalo, přinejmenším stejně ducha a vědění jako ona: byla to jediná osoba, kterou milovala. Velmi často ji jezdila navštěvovat z Versailles, a ačkoli byla velmi lakomá — ovšem také velmi bohatá —, zahrnovala ji dary. Tato sestra onemocněla; jezdila za ní a neustále tam posílala. Když se dozvěděla, že je na tom velmi zle, a pochopila, že se z toho nedostane, řekla: „Nuže, má ubohá sestro, ať mi o tom nikdo nemluví." Sestra zemřela, a nikdy potom o ní nemluvila ona, ani s ní nikdo. Pokud jde o její dva syny, nestarala se o ně a nebylo jí to ani moc co vyčítat, ačkoli se k ní chovali s velkými ohledy; ztratila oba, nebylo na ní nic znát, a to hned od prvních chvil.

Hraběnka z Beuvronu byla další žena, které, stejně jako maršálce z Clérembault, nebylo radno se znelíbit, a byla mou velkou přítelkyní. Pocházela z urozené gaskoňské rodiny; její otec se jmenoval markýz z Théobonu, z rodu Rochefort. Byla dvorní slečnou královny, když se provdala za hraběte z Beuvronu, bratra vévodkyně z Arpajonu a hraběte z Beuvronu, otce vévody z Harcourtu, o nichž jsem mluvil nejednou.

Hrabě z Beuvronu byl kapitánem Monsieurovy gardy; zmínil jsem se o něm v souvislosti se smrtí první manželky tohoto prince. Ovdověla roku 1688, bezdětná a

chudá. Pletichy v Palais-Royal způsobily, že ji Monsieur, k velké nelibosti Madame, vyhnal, a Madame ji několik let nesměla vidět a nakonec ji vídala jen zřídka a tajně v pařížských klášterech. Psala jí každý den svého života a dostávala odpověď po pážeti, které k tomu výslovně posílala. Byla úzce spjata s rodinou svého manžela, a díky našemu přátelství s hraběnkou z Roucy, jedinou dcerou vévodkyně z Arpajonu, u níž neustále pobývala, jsme se spřátelili i s ní; ke dvoru se však vrátila až po smrti Monsieura, který jí přístup ke dvoru zakázal. Byla to žena velmi duchaplná a světa znalá, která byla přes svou náladovost a krajní vášeň pro hru velmi milá a velmi dobrá a spolehlivá přítelkyně.

Kolem této doby zemřel biskup z Agde, velmi bohatý na obročí. Byl bratrem superintendanta Fouqueta, který zemřel v Pignerolu roku 1680 po dvaceti letech vězení, arcibiskupa z Narbonne a abbého Fouqueta, tak známého ve své době, který zemřel dva měsíce před svým bratrem superintendantem a jehož neprozřetelnosti a pošetilosti měly na bratrově pádu velký podíl. Roku 1656 byl kancléřem řádu, a zároveň Guénégaud, státní sekretář, byl strážcem pečetí řádu, které se oddělily od úřadu kancléře, a oba je koupili od pana Serviena. Pád superintendanta, jejich bratra, je zbavil odznaků řádu, způsobil, že úřad kancléře byl roku 1661 znovu spojen s pečetěmi řádu v rukou Guénégauda, a uvrhl jeho bratry do vyhnanství. Pan z Agde často měnil místo a nakonec dostal svolení zůstat v Agde, aniž odtud po zbytek svých dnů vyjel. Kancléřem řádu se stal po odstoupení svého bratra roku 1659.[2]

Carlingford, irský lord, který byl z císařova pověření vychovatelem pana Lotrinského a byl císaři velmi oddán, následoval svého chovance po ryswickém míru do jeho zemí; byl nejvyšším hofmistrem jeho dvora a v čele jeho rady. Když se stal císařským polním maršálem, přál si vrátit se do Vídně.

Pan Velký, který měl mnoho dětí a málo rodového majetku, našel příležitost dosadit na Carlingfordovo místo, do úřadu i k ještě vyšším penzím, prince Kamila. Získal k tomu králův souhlas a princ Kamil se usadil v Lotrinsku, kde se nelíbil o nic víc než zde.

Byl to muž málo duchaplný, velmi nadutý, samotářský, který celý život velmi smutně pil mnoho vína; jakýsi trnitý otep, ale stále v sobě přežvykující velikost svého rodu; z Guisů, po nichž se mu stýskalo, měl jen jejich statečnost a vůli. Vždy sloužil a nebyl ženatý, jinak poctivý muž.

Saint-Pouange vyjednal pro svého syna skvělý sňatek s jedinou dcerou Sourdise, rytíře řádu, s nímž byl celý život důvěrným přítelem. Spojila je prostopášnost, a toto přátelství nahradilo zásluhy při povyšování.

Sourdis se nechal porazit u Neussu s takovou nevědomostí a vyvázl z toho tak hanebně na počátku předchozí války, roku 1689, že ho pan z Louvois, který si ho už

2. *Vysvětlivka:* Louis Fouquet (1633–1702), biskup z Agde; Nicolas Fouquet zemřel v Pignerolu v březnu 1680 po téměř dvaceti letech vězení (zatčen 1661); abbé Basile Fouquet zemřel v únoru 1680.

netroufal použít v armádách, ale na něhož naléhal Saint-Pouange, poslal velet do Guyenne. Počínal si tam tak prostopášně a jinak tak bídně, že tam nemohl být déle podporován.

Velení v provincii mu bylo odňato a na jeho místo poslán nástupce. Sourdis, v sedmdesáti letech okouzlen svou milenkou, nemohl opustit Bordeaux, protože ona tam chtěla zůstat, a tak tam přežil sám sebe. Nakonec ho pro jeho hanebný život museli odtud vykázat. Nemohl se vzdálit a uzavřel se na jednom ze svých statků v Guyenne. Muž tak málo dbalý své cti dal svou dceru synovi svého starého přítele a ochránce, aniž by přikládal jakoukoli váhu nerovnosti sňatku své dědičky, které měl zanechat velké jmění, jež také skutečně dostala a na něž ji nenechal dlouho čekat.

Zemřel ve velkém úpadku ducha, velmi starý a dlouhá léta vdovcem, aniž se znovu oženil.

Vévoda z Richelieu, starý a dvakrát ovdovělý, se potřetí oženil s jednou Rouillé, vdovou po markýzi z Noailles, bratrovi vévody, kardinála a bailliho z Noailles, s nímž měla jedinou dceru. Byla velmi bohatá a chtěla stoličku. Pan z Richelieu, který byl také velmi bohatý, ale s majetkem vázaným svěřenstvím a s vždy nepořádným hospodařením byl stále v úzkých, jí svou stoličku dal, aby se postavil na nohy; i on měl jen jediného syna. Když se brali, domluvili sňatek svých dětí a sepsali a podepsali jejich svatební smlouvu s tím, že se vezmou, až dosáhnou potřebného věku.[3] Starý pár měl ducha, ale nálady na obou stranách málo souladné, což společnosti poskytlo nejednu podívanou. Navzdory tomuto druhému sňatku zůstala vévodkyně z Richelieu po celý život v nejdůvěrnějším svazku s rodinou svého prvního manžela, zvláště s kardinálem z Noailles.

Rodině hraběte z Auvergne, i jemu samému, velmi ulehčila smrt bailliho z Auvergne, jeho nejstaršího syna, kterého nehodnost celého jeho života a nečestnost jeho souboje s Caylusem, o němž jsem mluvil v pravý čas, vyhnaly z království, způsobily, že byl vyděděn a proti své vůli vržen do Maltézského řádu, přičemž často hrozil, že bude proti svým slibům protestovat.

Zdálo se, že královi lichotníci tehdy předvídali, že konec zdarů jeho vlády nastal a že ho napříště budou moci chválit jen za jeho vytrvalost. Velké množství medailí, ražených při všech možných příležitostech, kde nebyly zapomenuty ani ty nejobyčejnější, bylo shromážděno, vyryto a určeno pro medailérské dějiny.[4] Abbé Tallemant, Tourel[5] a Dacier, tři přední učenci Francouzské akademie, byli pověřeni výkladem těchto medailí, který se měl umístit vedle každé z nich v tlustém svazku nejnádhernějšího tisku z Louvru. Byla zapotřebí předmluva, a protože tento druh dějin začí-

3. *Vysvětlivka:* Syn vévody z Richelieu, pozdější maršál Louis-François-Armand de Richelieu (1696–1788), se s dcerou nové vévodkyně, Annou Kateřinou z Noailles, skutečně oženil roku 1711.
4. *Vysvětlivka: Médailles sur les principaux événements du règne de Louis le Grand*, vydané v tiskárně Louvru roku 1702 péčí Akademie nápisů.
5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tento člen Francouzské akademie, jehož jméno Saint-Simon takto píše, se jmenoval Jacques de Tourreil.

nal smrtí Ludvíka XIII., byla jeho medaile nutně umístěna na začátek knihy, a tak vybízela, aby se v této předmluvě o tomto panovníkovi něco řeklo.

Někdo z jejich známých si vzpomněl na mou spravedlivou vděčnost a domníval se, že mi propůjčí to, co jsem sám od sebe neměl, pro tu část předmluvy, která se měla týkat Ludvíka XIII., nebo pro text pod jeho medailí, jež měla být v čele medailí Ludvíka XIV. Navrhli mi, abych to napsal.

Duch se stal obětí srdce, a aniž bych se radil se svou neschopností, svolil jsem pod podmínkou, že mě ušetří posměchu společnosti a věrně zachovají tajemství.

Napsal jsem to tedy a měl jsem se přitom na pozoru sám před sebou, stále dbalý toho, abych nezastínil syna otcem v díle věnovaném celé slávě prvního, do něhož druhý vstupoval jen nahodile a z nutnosti úvodu.[6] Když byl můj úkol hotov — a potřeboval jsem na něj sotva dopoledne, protože neměl být příliš rozsáhlý —, odevzdal jsem jej. Stihl mě osud autorů; můj kus byl chválen a zdálo se, že v ničem nepřehání. Blahopřál jsem si, šťasten, že jsem své spravedlivé vděčnosti věnoval dvě nebo tři hodiny, neboť víc jsem na to nevynaložil.

Když došlo na zkoumání, zda jej zařadit, ti pánové se zděsili. Jsou pravdy, jejichž prostota bez umění vrhá lesk, který zastíní veškerou práci výmluvnosti, jež zveličuje či přikrašluje: Ludvík XIII. jich poskytuje hojnost. Spokojil jsem se s tím, že jsem je ukázal, ale tato skica, jak se zdálo těm, kdo zdobili obrazy následující, je zatemňovala. Snažili se tedy prořezávat, oslabovat, zahalovat vše, co mohli, aby svého hrdinu nezastínili srovnáním, které se nabízelo samo. Tato práce jim byla nevděčná; nakonec zpozorovali, že to nejsem já, koho mají opravovat, ale věc sama, jejíž lesk, sám od sebe vznikající, nelze uhasit jinak než jejím potlačením; pocítili, jak lživá je taková oprava, a že i když zamlčí jisté skutečnosti, jisté pravdy, nemohou vynechat všechny, a všechny byly v jejich očích takové povahy, že zastiňovaly jejich předmět.

Tato nesnáz, zvětšená převládajícím duchem lichocení, je nakonec přiměla vydat své dílo se strohou medailí Ludvíka XIII. v čele, aniž by o tomto panovníkovi mluvili jinak než dvěma slovy a jen k označení toho, že jeho smrt uvolnila trůn jeho synovi. Úvahy o tomto druhu nespravedlnosti by vedly příliš daleko. Mne se tato nespravedlnost nedotkla; zůstal jsem skryt pod mlčením, které mi bylo slíbeno.

Chamillart vymýšlel jednu finanční operaci za druhou: bylo třeba uhradit nesmírné výdaje armád. Vendôme, vedený panem du Maine, kterého vedla paní z Maintenon, posílal neustále kurýry, aby vychvaloval svou bdělost, své plány, a zvláště aby zveličoval drobné šarvátky, k nimž blízkost nepřátelských ležení vedla s našimi dosti často, vždy však jen ve velmi malém rozsahu. Hrabě z Estrées, který se vrátil z Neapole do Toulonu, přijel na osm dní do Paříže. Dostal od krále rozkazy jet vyzvednout španělského krále do Barcelony, dopravit ho do Neapole a hned nato se vrátit do Toulonu, kam se měl odebrat hrabě z Toulouse, aby vyplul na moře a poprvé

6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz toto krátké velebení na s. 13 Přílohy (*Pièces*). (Saint-Simonova poznámka.)

vykonával svůj úřad admirála. Toto oznámení, které přitom bylo jen důsledkem jeho úřadu a nemělo nic společného se souší, bylo přesto pro pana vévodu z Orléans a oba prince krve obnovením bolesti. Zároveň byl maršál z Boufflers vybrán, aby velel flanderské armádě pod monseigneurem vévodou z Bourgogne, kde španělským vojskům velel markýz z Bedmaru. Maršál z Estrées byl poslán do Bretaně; a Chamillart, přítel Chamillyho — či spíše přítelkyněmi byly jejich manželky —, využil nečinnosti, v níž ho nespravedlivě nechávali, aby mu znovu pomohl na nohy, a zjednal mu velení v La Rochelle a v sousedních provinciích až po Poitou včetně; každý z těchto velitelů měl pod sebou několik generálů. Beuvron a Matignon šli do Normandie.

Pro rýnskou armádu bylo nutno sáhnout po Catinatovi. Od návratu z Itálie byl skoro stále ve svém domku v Saint-Gratien za Saint-Denis, kde vídal jen rodinu a hrstku blízkých přátel a moudře snášel nespravedlnost i to, jak málo se s ním od návratu z Itálie počítalo. Chamillart mu vzkázal, že má od krále rozkaz s ním promluvit. Catinat k němu přišel do Paříže; dozvěděl se tam své určení; bránil se; spor byl dlouhý; podvolil se jen s krajní nechutí a jedině z nutnosti poslušnosti. Nazítří ráno, 11. března, byl na konci králova lever a král ho vzal do svého kabinetu. Rozhovor byl ze strany krále přátelský, ze strany Catinatovy vážný a uctivý. Král, který si toho dobře všiml, ho chtěl přimět k větší otevřenosti, mluvil s ním o Itálii a naléhal na něj, aby se mu otevřeně vyslovil o tom, co se tam odehrálo. Catinat se omluvil, odpověděl, že to jsou vesměs minulé věci, nyní pro jeho službu zcela zbytečné, dobré jen k tomu, aby mu daly špatné mínění o lidech, jichž, jak se zdálo, rád užíval, a ostatně k živení věčných nepřátelství. Král obdivoval tuto moudrost a ctnost, ale přesto chtěl některé věci probrat do hloubky, jak aby ospravedlnil vlastní nespokojenost s maršálem, tak aby rozpoznal, kdo z něho a z jeho ministra byl v neprávu, a aby je pak sblížil vzhledem k nutnému styku, který jim velení armády mělo přinést. Uvedl tedy Catinatovi důležité skutečnosti, jedny, o nichž nepodal žádnou zprávu, jiné, které zcela zamlčel a které se mu donesly odjinud.

Catinat, který po rozhovoru s Chamillartem předchozího dne pojal podezření, že mu o tom král něco řekne, přivezl své listiny do Versailles.

Jist si svou věcí, trval před králem na tom, že před ním nic nezamlčel a neopomněl podat jemu samému či Chamillartovi podrobnou zprávu o týchž věcech, o nichž mu král nyní mluvil, a naléhavě ho prosil, aby dovolil některému z těch modrých sluhů, kteří jsou vždy v kabinetech, dojít k němu domů pro jeho skříňku, aniž by on sám z kabinetu vyšel; z ní mu pak vyjme důkazy pravd, které tvrdí a které by si Chamillart, kdyby byl přítomen, netroufl popřít.

Král ho vzal za slovo a dal zavolat Chamillarta.

Když byli tři, král jim zopakoval, co se právě mezi ním a Catinatem odehrálo.

Chamillart odpověděl dosti rozpačitým hlasem, že není třeba čekat na Catinatovu skříňku, protože uznává, že mluví pravdu ve všem a všude. Král, velmi udiven,

mu vyčetl, že jeho mlčení bylo nevěrností a že kvůli důvěře, kterou v něho král měl, zavinil jeho krajní nespokojenost s Catinatem. Chamillart se sklopenýma očima ho nechal mluvit, ale když cítil, že se hněv rozpaluje, řekl: „Sire, máte pravdu, ale není to moje vina."

„A čí tedy?" odpověděl král prudce; „snad moje?" — „Také ne, Sire," pokračoval Chamillart třesoucím se hlasem, „ale odvažuji se vám s naprostou pravdou říci, že také ne moje." Když král naléhal, musel to ze sebe vydat, a Chamillart mu řekl, že když ukázal Catinatovy dopisy paní z Maintenon, protože soudil, že jejich obsah — tentýž, z jehož zamlčení či zanedbání mu nyní král činil výčitky — mu způsobí mnoho starostí a nesnází, nikdy nechtěla, aby se dostaly k Jeho Veličenstvu; a když naléhal, že jde o jeho věrnost nic nepotlačovat a nic nenařizovat sám od sebe, jako by to pocházelo od krále, a o jeho zkázu, kdyby tato tak hlavní chyba byla kdy odhalena, paní z Maintenon se mu za vše zaručila a zakázala mu tak přísně dát králi sebemenší zprávu o těchto dopisech, že se nikdy neodvážil jednat jinak. Dodal, že paní z Maintenon není daleko a že prosí krále, aby se jí na pravdu v této věci zeptal.

Král, nyní rozpačitější než Chamillart, také ztišil hlas a řekl, že je nepochopitelné, jak daleko paní z Maintenon zachází ve svých obavách, aby předešla všemu, co by ho mohlo rozzlobit; a aniž by už cokoli považoval za špatné, obrátil se k maršálovi a řekl mu, že je rád vysvětlení, které mu ukazuje, že nikdo nebyl v neprávu; dodal obecně maršálovi tisíc laskavostí, poprosil ho, aby dobře vycházel s Chamillartem, a spěchal je opustit a vejít do svých vnitřních kabinetů.

Catinat, víc zahanben tím, co právě viděl a slyšel, než spokojen s tak úplným ospravedlněním, prokázal Chamillartovi zdvořilosti, které ten, ještě bez sebe z tak nebezpečného vysvětlování, přijal a oplatil, jak nejlépe dovedl.

Neprodlužovali je, vyšli spolu z kabinetu a volba Catinata pro rýnskou armádu byla oznámena. Úvahy se tu nabízejí samy. Král si věc večer ověřil u paní z Maintenon. Byli spolu jen tím lépe. Schválila Chamillarta, že přitlačen ke zdi všechno přiznal, a tento ministr byl od obou jen tím lépe přijímán.

Papež, s nímž měl král důvod být nesmírně spokojen, pokud šlo o Neapol a Sicílii, ačkoli jejich investituru španělskému králi dosud nechtěl udělit, vynesl ve sporu mezi Madame a falckým kurfiřtem rozsudek, s nímž u nás nebyli spokojeni. Tento kníže, hlava falcko-neuburské větve a bratr císařovny, nastoupil na falcké kurfiřtství po bratrovi Madame, zemřelém bez dětí. Madame byla dědičkou jak movitostí, které byly velmi značné, tak toho, co mohl kurfiřt, její bratr, zanechat lén děditelných po ženách. Spor trval dlouho, a protože nemohl být ukončen v ryswickém míru, byl v něm rozsudek odkázán císaři a králi, a nedohodnou-li se, papeži, aby potvrdil rozhodčí výrok jednoho či druhého panovníka. Abbé z Thésutu, bratr sekretáře zesnulého Monsieura a potom pana vévody z Orléans, byl v Římě kvůli této záležitosti, o níž bylo ve Vídni a zde rozhodnuto rozdílně; a ze sedmi konzultorů jmenovaných papežem byli tři toho mínění, že se má potvrdit výrok vynesený krá-

lem, a čtyři ostatní, že se má Madame za všechny její nároky omezit na to, aby od falckého kurfiřta dostala tři sta tisíc římských tolarů, a to ještě po odečtení toho, co od tohoto knížete už snad obdržela. Papež přijal toto poslední mínění a potvrdil jím svůj rozhodčí výrok.[7] Tvrdilo se tedy, že překročil svou pravomoc, a abbé z Thésutu jménem Madame a jako její zmocněnec proti tomuto rozsudku slavnostně protestoval.

7. *Vysvětlivka:* Arbitráž Klementa XI. (1702) ukončila spor o tzv. orleánské nároky na falcké dědictví, které Ludvík XIV. uplatňoval jménem své švagrové a které byly jednou z příčin devítileté války.

Kapitola dvacátá první

Král Vilém, zcela zaujatý tím, jak ozbrojit celou Evropu proti Francii a Španělsku, podnikl cestu do Holandska, aby dokončil toto velké dílo, které započal hned, jakmile byl zpraven o posledních ustanoveních Karla II.; a byl ve svém loveckém sídle Loo, v nejprudším zaujetí tímto velkým úkolem, když se tam dozvěděl o smrti krále, svého tchána, tak, jak jsem to vyprávěl, a o tom, že král uznal prince waleského za anglického krále, což dalo králi Vilémovi plnou volnost všude otevřeně propuknout a jednat bez zastírání. Oblékl fialový smutek, dal potáhnout pokoje černým suknem, spěšně dokončil v Holandsku vše, co zajišťovalo tuto hrozivou ligu, jíž dali jméno velké aliance, a vrátil se do Anglie, aby povzbudil národ a hledal u svého parlamentu peněžní pomoc.

Tento panovník, předčasně vyčerpaný prací a záležitostmi, které tvořily tkanivo celého jeho života, se schopnostmi, obratností a nadřazeností ducha, jež mu získaly nejvyšší moc v Holandsku, anglickou korunu, důvěru a — abych řekl pravdu — dokonalou diktaturu celé Evropy kromě Francie, upadl do vyčerpání sil a zdraví, které, aniž by napadlo či zmenšilo sílu jeho ducha, ho nepřimělo polevit v nekonečné práci ve svém kabinetu, a do dýchacích potíží, které velmi zhoršily astma, jímž trpěl už několik let. Cítil svůj stav a tento mocný duch jej nepopíral. Dal si pod smyšlenými jmény vyžádat dobrozdání nejslavnějších lékařů Evropy, mezi jinými Fagonovo, pod jménem jistého faráře; Fagon, který to vzal v dobré víře, poslal odpověď bez obalu a bez jiné rady než té, aby se nemocný připravil na brzkou smrt. Když nemoc postupovala, obrátil se Vilém na lékaře znovu, tentokrát otevřeně.

Fagon, jemuž byl předložen i tento dotaz, v něm poznal farářovu nemoc. Nezměnil názor, ale byl ohleduplnější a s učeným odůvodněním předepsal léky, které pokládal za nejvhodnější, ne-li k vyléčení, tedy aspoň k prodloužení života. Tyto léky byly užívány a ulevily; ale konečně nastala doba, kdy měl Vilém pocítit, že největší lidé končí jako ti nejmenší, a spatřit nicotu toho, čemu svět říká nejvyšší osudy.

Ještě se občas projížděl na koni a ulevovalo se mu tím, ale když už pro svou vyhublost a slabost neměl sílu se na něm udržet, spadl, a otřes uspíšil jeho konec. Ani v něm se nezabýval náboženstvím o nic víc než po celý předchozí život. Vše nařídil a mluvil se svými ministry a důvěrníky s překvapivým klidem a duchapřítomností, která ho neopustila až do poslední chvíle. Ačkoli ho v posledních dnech života trýznilo zvracení a průjem, zcela naplněn věcmi, které se týkaly tohoto života,

viděl svůj konec bez lítosti, s uspokojením, že dovršil záležitost velké aliance tak, že se nemusí obávat žádného jejího rozkladu po své smrti, a v naději na úspěch velkých úderů, které jejím prostřednictvím chystal proti Francii. Tato myšlenka, která mu lichotila ještě ve smrti, mu byla místo veškeré útěchy; útěcha lichá a krutě klamná, která ho brzy nechala napospas věčným pravdám. Poslední dva dny ho udržovali silnými likéry a lihovinami. Jeho posledním pokrmem byl šálek čokolády. Zemřel v neděli 19. března kolem desáté hodiny dopoledne.[1]

Princezna Anna, jeho švagrová, manželka prince Jiřího Dánského, byla zároveň provolána královnou. Několik dní nato jmenovala svého manžela velkoadmirálem a generalissimem, povolala zpět do své rady hraběte z Rochesteru, svého strýce z matčiny strany, a hraběte ze Sunderlandu, proslulého svým duchem a svými zradami, a poslala hraběte z Marlborough, později tak známého, do Holandska, aby pokračoval ve všech plánech jejího předchůdce. Portland se odebral do ústraní hned den po smrti svého pána a žil pak už jen v zapomnění.

Král se o této smrti dozvěděl až následující sobotu ráno od La Vrillièra, jemuž přijel kurýr z Calais. Jedna bárka unikla navzdory ostražitosti, s níž byly přístavy uzavřeny. Král o tom pomlčel před všemi kromě Monseigneura a paní z Maintenon, které to vzkázal do Saint-Cyru. Nazítří přišlo potvrzení ze všech stran a král z toho už nedělal tajemství, ale mluvil o tom málo a předstíral velkou lhostejnost. V upomínce na všechna nepatřičná bláznovství v Paříži, když ho v minulé válce měli za padlého v bitvě na Boyne v Irsku, byla na jeho rozkaz učiněna nutná opatření, aby se znovu neupadlo do téže nepříjemnosti.

Prohlásil jen, že za něho nebude nosit smutek, a zakázal vévodům z Bouillonu, maršálům z Duras a z Lorges, a jejich prostřednictvím všem příbuzným, aby jej nosili, což dosud nemělo příkladu. Princ Nasavský, dědičný místodržitel Fríska, jmenovaný dědicem v závěti krále Viléma, byl o největší část dědictví násilím připraven braniborským kurfiřtem, a vedli o to spory, jimiž se zabývaly Generální stavy jako vykonavatelé závěti.

Dědic neměl proti mocnému a chamtivému knížeti dobrou hru, a vše v této věci mezi nimi dosud není skončeno. Většina Anglie Viléma oplakávala, a téměř všechny Spojené provincie. Jen několik dobrých republikánů si tajně oddechlo v radosti, že znovu získali svobodu. Velká aliance byla touto ztrátou velmi citelně zasažena; ale byla tak pevně stmelena, že ji Vilémův duch nadále oživoval, a Heinsius, jeho nejdůvěrnější chráněnec, jehož povýšil na úřad holandského pensionáře, ho udržoval a vdechoval všem hlavám této republiky, jejím spojencům a jejím generálům, takže se nezdálo, že by Vilém už nebyl. Pan princ de Conti, pan z Isenghienu a několik francouzských pánů se přihlásili jako věřitelé či dědicové pozůstalosti krále Viléma jakožto prince oranžského, který měl kromě Oranžska statky ve Franche-Comté i

1. *Vysvětlivka:* Vilém III. zemřel v Kensingtonu 19. března 1702 podle gregoriánského kalendáře (8. března podle juliánského, tehdy v Anglii platného).

jinde. Král jim dovolil uplatňovat jejich nároky, z čehož mezi nimi vzniklo několik procesů s malým ziskem pro kohokoli.

Nezmiňoval bych zde věc tak bezvýznamnou, jako byl sňatek Chamillartova bratra, kdyby neznamenal počátek něčeho nesmírně směšného, co však společnost, tak často nevhod pyšná, a přitom vždy tak nízká a tak plazivá před přízní a mocí, dokonale přijala u všech pozdějších napodobitelů téže hlouposti. Chamillart měl dva bratry, o nichž lze říci, že vynikali hloupostí: biskupa z Dolu, jemuž pak dal Senlis a jemuž se mělo dát Condom a nikdy ho odtud nepustit, ale nejlepšího člověka na světě; druhý byl zlomyslný, nakolik mu to jeho hloupost dovolila, a přízeň a ministerstvo mu zatočily hlavou ješitností. Říkalo se mu rytíř Chamillart a stal se, nevím jak, kapitánem lodi. Jeho bratr, už ve zlém s Pontchartrainem, ho vytáhl z námořnictva, učinil ho rázem polním maršálem a oženil ho s jedinou dcerou Guyeta, dvorního referendáře, velmi bohatou a velmi urostlou, jejíhož otce učinil finančním intendantem, a ten nebyl k tomu o nic schopnější než námořník, jeho zeť, k funkcím polního maršála.

Odedávna si každý mladší syn osobuje jméno rytíř. Nemohl je nést ženatý muž, a tak se tento začal jmenovat hrabě de Chamillart. Částici *de* si už nějakou dobu osoboval, kdo chtěl, ale proměnit své měšťanské rodové jméno v markýze či hraběte, to byl první příklad. Zároveň se Dreux, Chamillartův zeť, začal jmenovat markýz de Dreux. Byl v neprávu, měl přijmout titul hraběte, to by se lépe napojilo na hrabata z Dreux pocházející z královského rodu; byla to bezpochyby skromnost, za niž mu bylo třeba být vděčen. Potichu se tomu smáli, ale nahlas se nikdo neodvážil vynechat ani tituly, ani *de*, a už tehdy jim nikdo neupíral ani to, že jsou kapitány. Mnoho jiných měšťanů od té doby tento příklad následovalo, a ten se později stal výsadou bratrů prezidentů provinčních parlamentů (à mortier): je to zřejmě jejich apanáž, jako je Orléans apanáží královského bratra. Pařížští, kteří se s nimi ani nesrovnávají, je dlouho nenapodobovali, ale někteří nakonec této pochoutce neodolali.

Markýz z Gesvres ztratil ženu, velmi bohatou a málo šťastnou, která mu zanechala několik dětí. Tento sňatek, na němž se podílel král z dobroty k markýzi z Gesvres, který neměl nic a kterého otec nenáviděl a ruinoval, vytáhl Boisfranca, jeho tchána, z velmi nepříjemných záležitostí s Monsieurem, u něhož byl dlouho superintendantem, a z jiných, finančních, s králem, které nebyly o nic lepší.

Zároveň jsem ztratil starého přítele svého otce, hraběte Baglianiho, který byl skoro čtyřicet let vyslancem vévody mantovského, aniž by kdy opustil Francii. Byl to jakýsi kolos do výšky i do šířky, ale měl ducha jako málokdo na světě, a to ducha nejjemnějšího a nejvzdělanějšího. Naši ministři si ho vždy zvláště cenili. Měl mnoho přátel a získal si osobní vážnost, daleko převyšující skromnost diplomatické hodnosti, kterou zastával. Dokonale rozuměl různým zájmům Evropy; znal její dvory a intriky, aniž by se odtud hnul, a naši ministři s ním rádi důvěrně mluvili mezi čtyřma očima. Jinak to byl přímý muž, velmi na svém místě, plný cti a, aniž by to

bylo znát, už mnoho let velmi zbožný. Byl posledním z blízkých přátel mého otce, které jsem všechny až do jejich smrti s velkou péčí pěstoval a po nichž jsem velmi truchlil.

Král utrpěl ztrátu smrtí slavného Jeana Barta, který na moři tak dlouho a tak slavně dával o sobě mluvit, že není třeba, abych ho představoval. Jeho Veličenstvo utrpělo další ztrátu v osobě dobráka La Frezelièra, generálporučíka a generálporučíka dělostřelectva. Mluvil jsem o něm jinde: sloužil ještě v osmdesáti letech s bdělostí mladého muže a s velmi význačnou schopností. Jinak to byl muž plný cti a statečnosti, skromný a velmi poctivý. Mladí i staří si ho ve vojsku vážili, a byl tak milý, že měl u sebe vždy nejlepší společnost všech věků: to je vzácná chvála v osmdesáti letech.

Muž z lepšího rodu a ve velmi zvláštním postavení zemřel také v téže době u sebe v Burgundsku, markýz z Thianges, rodem Damas, jehož otec byl rytířem řádu. Roku 1655 se oženil s nejstarší dcerou prvního vévody z Mortemartu, sestrou maršála-vévody z Vivonne, paní z Montespan, která se provdala až roku 1663, a abatyše z Fontevrault. Vyhrazuji si mluvit o této rodině jinde, abych nemusel nic připomínat. Zde stačí říci, že když měl z tohoto manželství syna a dceru, pozdější vévodkyni z Nevers, jeho žena ho opustila, aby se přimkla k hanebné přízni své sestry, s níž sdílela přinejmenším její autoritu a důvěru, aniž by jejich důvěrnost kdy utrpěla, a že ji napodobila v tom, že už nikdy nechtěla o manželovi slyšet, a odložila jeho erby a livreje, aby nosila jen své vlastní, jako to udělala paní z Montespan.

Pan z Thianges, bez jakéhokoli důvodu společného s důvody svého švagra, ale protože pociťoval pohrdání své pyšné a mocné ženy, se uzavřel doma, kde se zahrabal do zahálky a zapomnění. Když roku 1693 ovdověl a paní z Montespan byla pryč od dvora, nemyslel si, že by stálo za to vracet se po tak dlouhé nepřítomnosti do Paříže nebo měnit život, na nějž si měl dost času zvyknout. Jeho dcery nebyly vychovány v myšlence, že mají otce; i on zapomněl na své dcery a na svého zetě. Syn za ním často jezdil; a tak pan z Thianges zemřel na svém zámku se stejně malým hlukem, s jakým tam žil.

Louville přijel do Barcelony, kde zastihl zasedání katalánských stavů už ukončené, což se nestalo přes sto let. Po mnoha sporech přiznaly stavy králi, oč je žádal, a upustily od několika výsad, jichž se snažily dosáhnout. Španělský král měl velkou radost, že mu už nezbývá než se chystat na přeplavbu do Itálie. Královna odjela zároveň s tím, jak se nalodil; paní des Ursins ji následovala; královna navštívila slavný klášter Panny Marie z Montserratu na cestě do Zaragozy, kde měla vést zasedání aragonských stavů.

Hrabě z Estrées přijal španělského krále se všemi možnými poctami.

Jeho malé loďstvo vztyčilo španělskou vlajku. Viceadmirál neztrácel čas během osmi dnů, které strávil u dvora. S pomocí Noaillesů a díky dětinským lichotkám své ženy připravil krále, aby souhlasil, že bude při této příležitosti učiněn grandem Špa-

nělska. Louville byl se všemi velmi zadobře a nebyl lhostejný k tomu, aby si je tak velkou službou čím dál víc získal. Filip V. při odjezdu udělil místokrálovství Peru Castel dos Riosovi, svému vyslanci, kterého nechal ve Francii, a král měl na této milosti velký podíl. Admirál Kastilie, velmi podezřelý, byl jmenován, aby ho vystřídal ve stejné funkci v Paříži; a Rouno bylo posláno Harcourtovi a hraběti z Ayen, jimž bylo už nějakou dobu slíbeno. Když jim bylo posláno, byli upozorněni, aby je nosili na krku na ohnivě červené moarové stuze, jak se od té doby vždy nosí. Jakkoli se Harcourt od svého návratu do Francie cítil u španělského krále špatně zapsán, tvrdošíjně odmítal Rouno přijmout, protože je chtěl nechat přejít na Cezana, svého velmi mladého bratra, a Louvillovi se nakonec podařilo získat k tomu souhlas španělského krále.

Cesty se účastnil i kardinál Borja, patriarcha Indií. Byl to muž velmi nevzdělaný, velmi podlézavý dvořan a zcela výstřední. Louville byl na téže lodi. Na Velký pátek ho tento kardinál pozval k obědu. Nikdy nebyl nikdo překvapenější, než byl on, když při usedání ke stolu uviděl jen maso. Kardinál, který si toho všiml, mu řekl, že jeho rod má bulu Alexandra VI., která jim dává svolení jíst maso a dávat je u sebe jíst komukoli v kterýkoli den, a zvláště na Velký pátek. Autorita tak podivného papeže, a tak podivně užitá, na společnost nezapůsobila. Kardinál se rozzlobil; tvrdil, že pochybovat o moci jeho buly je zločin, pro nějž se upadá do exkomunikace. Úcta ke dni převážila nad úctou k bule a nad příkladem kardinála, který jedl maso a nutil je jíst, koho mohl, pronásledováním, hněvem a hrozbami církevních trestů: zneužití tohoto druhu je nad všechny úvahy.

Na Bílou sobotu se Marsin, aby ušetřil výdaje za slavnostní vjezd, ujal svého vyslaneckého úřadu při veřejné audienci na lodi, aby mohl být přítomen bohoslužbám v královské kapli a všem obřadům. O Velikonocích se král vylodil v Pozzuoli, dal Louvillovi zlatý klíč a učinil hraběte z Estrées grandem první třídy. Nalezl tam vévodu z Escalony, neapolského místokrále, nebo jak se mu často říkalo markýze z Villeny, se vším nejvýznačnějším, co bylo v Neapoli, kam král připlul na svých galérách až pod svůj palác. Ukázal se na balkóně nesmírnému davu lidu, který se seběhl na náměstí, a pak šel do sousedního kostela, kde se zpívalo Te Deum. Kardinál Cantelmi, arcibiskup neapolský, a vévoda z Popoli, jeho bratr, byli přijati nesmírně vlídně. Ten poslední právě dostal současně s Revelem svolení nosit Řád Svatého Ducha, než do něj budou moci být přijati. Viděli jsme, jaký podíl měl na udušení neapolské vzpoury v zárodku. Torcy v téže době jel vyslechnout prince z La Riccie do Vincennes a barona Sassinu do Bastily, kde byl velmi přísně střežen.

Císař svěřil v Římě své záležitosti kardinálu Grimanimu, který byl při mnoha duchu a obratnosti lotrem prvního řádu a nedával si ani tu práci, aby skrýval, že je schopen všech možných zločinů a že v nich není učněm; k tomu nejprudší člověk na světě a nejzuřivější stoupenec rakouského domu. Od jeho pletich se dalo čekat všeho. Záminkou, jíž on a Lisola užili k pobouření Neapole, bylo, že tento lid ne-

může uznat za svého krále ani být zavázán věrností panovníkovi, který nemá od papeže investituru na království, jež je lénem církve, ačkoli papež uložil biskupům tohoto království kázat, vyhlašovat a vyvěšovat, že uznává Filipa za krále neapolského a nařizuje všem poddaným tohoto království být mu věrni a poslouchat ho jako svého legitimního krále, a zcela, jako by už svou investituru měl. Stále hrozilo nebezpečí, že lid od přírody tak lehkomyslný a vzpurný, poháněný mnoha mocnými pány, stejně lehkomyslnými a milujícími nepokoje jako tento lid, a podporovanými a řízenými kardinálem Grimanim, způsobí ještě mnoho neklidu a snad i starostí uvnitř, zatímco armády jich měly tolik v Lombardii.

Tyto úvahy způsobovaly, že se nesmírně toužilo po vyslání legáta a latere, jehož lesk a slavnostnost by zavřely ústa všem, kdo se bouřili pod záminkou chybějící investitury. Vévoda z Uzedy, španělský vyslanec v Římě, se o to velmi zasazoval, kardinál Grimani a celá jeho frakce se tomu násilně a s hrozbami stavěli, a papež, v rozpacích, se nemohl rozhodnout. Louville byl vyslán do Říma, aby na to jménem španělského krále naléhal a aby papeže pozdravil u příležitosti příjezdu tohoto panovníka do Neapole a jeho nového sousedství s papežem; nesnáze ceremoniálu a záležitosti, které krále volaly do Lombardie, mu totiž bránily, aby papeži přijel osobně vzdát úctu, jak by si byl přál. Louville se ubytoval u vévody z Uzedy, který ho, aby ho v Římě lépe podpořil, představil jako oblíbence a jako toho, kdo má veškerou důvěru španělského krále. Tak ho přijal papež i kardinálové. Grimani zdvojnásobil své hrozby a zuřivost, až řekl, že dá Louvilla probodnout. Jestliže ho chtěl vystrašit, zmýlil se. Louville toho využil, aby mluvil o tomto kardinálovi se vší povýšeností a urážlivostí, jaké si zasloužil a jaké chránila hodnost toho druhého, aby ukázal, jak urážlivé jsou tyto hrozby pro papeže, s nímž se tak zachází a který je násilím držen, a nakolik je také čest španělského krále zapletena do záležitosti, s níž císařští tak drze zacházejí jako páni papeže a Říma. Během několika dní dosáhl vyslání legáta a latere. Kardinál Grimani hrozil, že bude protestovat na plné konzistoři. Papež mu vzkázal, že činí-li tak jako císařův ministr, má se obrátit na něho, a ne na konzistoř; že činí-li tak jako kardinál, přikazuje mu mlčet. To ho ihned zarazilo, ale císařův vyslanec opustil Řím a uchýlil se do San Quirica. Kardinál Carlo Barberini, prasynovec Urbana VIII., byl vybrán jako velmi milý Francii, kam se jeho rodina uchýlila během pronásledování, jímž ji stíhal Inocenc X. Pamphili, a kde byla zahrnuta milostmi a statky, a jinak jako kardinál velmi bohatý a velmi velkolepý. Přijal kříž legáta a latere na plné konzistoři a o dva dny později odjel. Kardinál z Jansonu, který tehdy vyřizoval v Římě královy záležitosti, posloužil v této věci s velkou obratností a velkou pevností. Legát vykonal slavnostní vjezd do Neapole mezi kardinálem Medicejským a jím.

Medicejský byl bratrem velkovévody; byl to nejlepší člověk na světě, co nejprostší ve způsobech a nejoddanější Francii. Přijel do Neapole navštívit Filipa V., jakmile tam Filip dorazil. Byli spolu tak spokojeni, že mezi nimi vzniklo přátelství,

a dokonce důvěrnost. Král s ním jednal se všemi ohledy a kardinál žil s ním i s jeho dvorem jako dvořan. Nikdy nenosil svou karmínovou čepičku, byl oblečen skoro jako kavalír; jeho červené punčochy byly jeho jediným znamením. Jen proti své vůli byl vidět oblečen jako kardinál, a to jen při obřadech. Nemohl opustit Neapol, dokud tam byl Filip V.; rozloučil se s ním se slzami až v Livornu, kam ho doprovodil, a viděl ho ještě jednou později, když se španělský král vracel z Itálie přes Janov. Neměl vyšší svěcení, a když viděl, že jeho synovec nemá děti, odložil později klobouk a oženil se s jednou Gonzagovnou, sestrou vévody z Guastally.[2] Legát byl přijat se všemi poctami, jimiž jsou legáti už dávno zahrnováni. Filip V. ho navštívil, vše proběhlo k největší vzájemné spokojenosti. Protože v této legaci šlo jen o okázalé gesto, a ne o nějaké jednání, zůstal Barberini v Neapoli jen několik dní. Jeho příjezd oddálil odjezd španělského krále; ten spěchal do Lombardie; odjel hned po legátovi do Milána, aby se postavil do čela armády.

Tato legace, tak výrazná a tak vybojovaná navzdory císaři, neměla úspěch, kvůli němuž se po ní hlavně toužilo. Zatímco Filip V. se zabýval jen tím, jak rozdávat milosti pánům i lidu Neapolského království, potvrzoval výsady a promíjel dluhy, kulo se spiknutí, pojaté ve Vídni, osnované v Římě a připravené propuknout v Neapoli; nešlo o nic menšího než zavraždit španělského krále. Jeden ze spiklenců, který ho viděl den po jeho příjezdu, byl při pohledu na něho tak pohnut soucitem, či spíše tak pohnut tím, kdo bdí nad zachováním králů, že se okamžitě rozhodl spiknutí vyzradit. Obrátil se na jednoho z dvorních úředníků a žádal, aby mohl mluvit s králem ve velmi důležité a velmi naléhavé věci. Rozhodli se ho připustit. Našel krále provázeného jen Marsinem, oběma pány z *despacha* a Louvillem, a v jejich přítomnosti vyjevil celé spiknutí a ty, kdo v něm byli. Odevzdal dopisy, které přinesl, a označil lidi převlečené za mnichy i skutečné mnichy, kteří měli nazítří přijet různými branami. Skutečně přijeli a byli zatčeni při vstupu do města s dopisy, které nesli a které potvrdily vše, co jejich druh vyjevil. Zatkli několik pánů, větší počet uprchl, vězení se naplnila zločinci. Mezitím byl tajně vypraven posel do Říma, kde se zmocnili skříňky barona Lisoly, kterého tam císař držel s jakousi hodností. Našlo se v ní tolik přesných věcí o plánu a jeho provedení, že vídeňský dvůr se neodvážil proti tomuto násilí křičet. Nejvinnější ze zatčených, všech stavů, byli popraveni na neapolských hradech, jiní posláni do Indií, mnozí vypovězeni; velkému počtu byla udělena milost. Všichni, kdo ve spiknutí nebyli, páni i lid, projevili největší rozhořčení.

Při tomto veřejném smýšlení se věřilo, že lze vymýtit všechnu zlou vůli shovívavostí, důvěrou a dobrodiními. Došlo se tak daleko, že byl zřízen gardový pluk složený výhradně z Neapolitánců, důstojníků i vojáků, jimž král prohlásil, že chce svěřit stráž své osoby. Byl hned postaven a král vzal část z něho na loď, na níž se plavil

2. *Vysvětlivka:* Kardinál Francesco Maria Medicejský (1660–1711), bratr velkovévody Cosima III., se roku 1709 vzdal kardinálské hodnosti a oženil se s Eleonorou Gonzagovou.

a která ho dopravila do Finale. Nevím, kdo byl původcem této rady a tak přehnané důvěry. Málem se stala osudnou; pan z Vendôme odhalil ze zachycených dopisů, že důstojníci tohoto pluku vyjednali s princem Evženem, že mu vydají španělského krále živého či mrtvého, až ho povedou k armádě, s podporou dvou tisíc jezdců, které jim měl tento velitel tajně poslat vstříc, podepřených větším sborem, aby se zmocnili jeho osoby. Na toto varování byli někteří z těchto důstojníků sledováni, aby je mohli všechny zatknout; ale strach z odhalení, který je neustále zaměstnával, v nich vzbudil podezření. Téměř všichni uprchli, podařilo se zatknout jen několik, kteří hned přiznali vše, co pan z Vendôme oznámil, a nezamlčeli nic z tohoto strašného spiknutí. Pluk byl ihned zrušen a rozptýlen a nad bezpečím španělského krále se bdělo víc než kdy jindy.

Chtěl jsem tyto události vylíčit bez přerušení.

Španělský král se zastavil v Livornu, kde ho očekával velkovévoda s celým dvorem, na souši však nenocoval; velkovévoda mu dal dary hodné velkého krále. Byl přijat se všemi možnými projevy přátelství a vyznamenání, a to tak, že mu král dal titul Výsost. Zvláště velká princezna projevila nesmírnou a nejněžnější radost nad tímto princem, svým synovcem. Byla sestrou paní dauphine, jeho matky.[3] Filip V. jí prokázal největší ohledy, mnoho přátelství a viděl se s ní mezi čtyřma očima. Při žádné z těchto příležitostí se neposadil a rozloučili se s lítostí, že se opouštějí. Tam se s ním rozloučil kardinál Medicejský, který připlul s králem z Neapole na téže lodi. Všichni se vrátili do Florencie okouzleni a zahrnuti vším, co král při tomto setkání učinil.

Následující setkání se tolik nevydařilo: když španělský dvůr konečně vystoupil na zem ve Finale, vydal se král v poštovní bryčce do Alessandrie, kam se sjel savojský dvůr. Pan Savojský mu vyjel několik mil naproti a sesedl z koně, jakmile zahlédl jeho bryčku. Král, když ho viděl docela blízko, vystoupil a po dosti krátkých zdvořilostech ho objal. Omluvil se mu, že mu nemůže nabídnout místo v tak malém povozu, a dodal, že doufá, že se s ním brzy znovu uvidí, a že ho téhož večera pohostí večeří. Vévoda byl tomuto pozvání tím radši, že počítal, že tím autentičtěji a veřejněji upevní uzurpaci, kterou si obratně připravil.

Marsin nebyl zrozen k tomu, aby se vyznal v ceremoniálu. Byl zdvořilý až k podlézavosti a navíc velmi ztřeštěný. Pan Savojský, když ho dal sondovat, jak bude přijat, a pokládal za samozřejmé, že dostane přinejmenším křeslo, vydával za zásluhu svou ohleduplnost, že si nečiní nárok na čestnou stranu, ačkoli slavný Karel Emanuel měl ve Španělsku, kam osobně jel, aby se oženil s dcerou Filipa II., jedno i druhé. Když byl Marsin získán, neodvážili se oba páni z *despacha* stavět se proti jeho souhlasu, ale všichni tři to zatajili před Louvillem.

3. *Vysvětlivka:* Violanta Beatrix Bavorská (1673–1731), manželka velkoprince Ferdinanda Medicejského, sestra paní dauphine Marie Anny Kristiny Bavorské, matky Filipa V.

Princ z Vaudemontu očekával španělského krále rovněž v Alessandrii. Byl zpraven o křesle, když tento panovník přijížděl, a za chvíli šel k němu. Potkal Louvilla. Při vstupu do bytu, nesmírně dotčen tímto křeslem kvůli svému otci, vévodovi lotrinskému, pro nějž ve Španělsku o křesle nikdy nebyla řeč, napadl kvůli tomu Louvilla; ten tomu nechtěl věřit a uvěřil, teprve když oba, postupujíce bytem, uviděli dvě připravená křesla.

Louville vešel do kabinetu španělského krále, kde se dozvěděl, co jsem právě vyprávěl; dotčen kvůli velikosti svého pána, a snad ještě kvůli tajemství, které před ním udělali, vylíčil španělskému králi rozdíl mezi francouzským královským domem, v němž žádný princ krve neustupoval kurfiřtům ani vévodům savojským, jak se to stalo témuž Karlu Emanuelovi v Lyonu a v Paříži s princem de Condé za Jindřicha IV., od něhož si nikdy nečinil nárok na křeslo, a rakouským domem, který, jakmile se sedí, nerozlišuje druhy sedadel, dává křeslo infantům a jednal s Karlem Emanuelem jako s infantem kvůli jeho sňatku; že bavorský kurfiřt, jemuž pan Savojský přenechával přednost a vždy mu ji přenechával i v Benátkách, kde spolu strávili celý masopust, měl před králem Vilémem jen stoličku a nečinil si nárok na víc, ačkoli mu císař dával křeslo; že by to znamenalo ponížit jeho rod i jeho korunu dát se napálit lstmi pana Savojského a touto slabostí založit tentýž nárok pro kurfiřty, a nepochybně i pro jiné panovníky, kteří si to dosud nepředstavovali. S těmito velmi případnými důvody přesvědčil Louville španělského krále, a ten nařídil obě křesla odstranit.

O několik minut později přišel pan Savojský a byl přijat vestoje; a když španělský král nemluvil o tom, že by se posadili, dobře vycítil, že došlo ke změně; chtěl to vyzkoumat až do konce večeří, na niž byl pozván, ale v průběhu rozhovoru ho král výmluvami odbyl pod záminkou, že jeho úředníci ještě nedorazili. Tu vévoda savojský pochopil, že už nemá co doufat v křeslo. Nedal ani v nejmenším najevo, že si toho všiml, zkrátil návštěvu a odešel bez sebe vzteky. Nazítří ho král navštívil, i obě vévodkyně, s nimiž vše proběhlo co nejzdvořileji, a dokonce s jistou otevřeností, zvláště s Monsieurovou dcerou. Pan Savojský se zdál uctivý a velmi uměřený. Čtyři nebo pět dní pobytu uběhlo takto, stále vestoje a nikdy mezi čtyřma očima. Při králově odjezdu se s ním savojský dvůr rozloučil; pan Savojský se mu omluvil, že nemůže podniknout tažení, jak zamýšlel, a dokonce ani poskytnout tolik vojska jako v předchozím roce. Tomuto panovníkovi netrvalo dlouho, a to ještě v Alessandrii, než odhalil, odkud rána přišla, a nevynechal nic, aby popudil Marsina a pány z *despacha* proti Louvillovi, který je ze své strany přiměl přijmout omluvu, že neměl čas je upozornit, než krále od toho křesla odvrátil. Oba páni z *despacha*, kteří Marsinovi ustoupili jen ze strachu, byli rádi, stejně jako všichni ostatní grandi, že křeslo ztroskotalo, a nízký a bojácný Marsin se neodvážil nic vytýkat oblíbenci španělského krále, který měl veškerou důvěru našeho dvora. Uvidíme na svém místě, že pan Savojský, když u nich neuspěl, podnikl jiná opatření, aby se Louvillovi po-

mstil. Byl na to upozorněn Phélypeauxem, francouzským vyslancem v Turíně, ke konci tažení; ale hra byla tak dobře spředena, že místo odměny, kterou si zasloužil, byl zničen, jak budu vyprávět v pravý čas.

Pan z Vaudemontu doprovodil španělského krále do Milána, kde mu skvěle prokazoval pocty. V tomto městě se španělský král od pana z Vendôme dozvěděl o spiknutí osnovaném tím plukem neapolských gard, které jsem už vyprávěl; rozruch, který následoval a který tak přímo dopadal na vídeňský dvůr a na prince Evžena, přiměl tohoto posledního, aby se ospravedlnil, jak mohl, dlouhým dopisem, který napsal panu z Vendôme a poslal mu ho po trubači. Pan z Vendôme mu odpověděl zdvořilým žvaněním, které zakončil těmito pozoruhodnými slovy: „Že má o něm příliš dobré mínění, než aby ho mohl podezírat, že by byl schopen vykonat tak hrozné spiknutí, i kdyby k tomu byl dostal rozkazy." Král, upozorněn na nebezpečí, dal ze všech svých vojsk vybrat šest význačných důstojníků, podplukovníků, majorů a kapitánů, které poslal svému vnukovi, aby byli stále kolem něho.

Byli to skutečně muži statečnosti, rozvahy a poctivosti, osvědčené věrnosti, a dokonce lidé duchaplní, z nichž někteří měli i vzdělání, a všichni schopní daleko nad svou hodnost. Je podivné, že ani jeden z nich neudělal sebemenší kariéru. Byl to don Gaetano Coppola, princ z Montefalcone, kdo byl plukovníkem neapolských gard. Chtěl jsem vyprávět souvisle vše, co se týká španělského krále od Barcelony až do Neapole a Milána.

Dodám, že španělská královna dosáhla od aragonských stavů v Zaragoze zhruba všeho, co chtěla; ty protestovaly, že je mají svolávat jen králové, a ne královna. Odtud odjela do Madridu, kde byla pro formu v čele vládní junty, jejímž skutečným regentem byl kardinál Portocarrero. Mezi ním a princeznou des Ursins, jeho starou přítelkyní, bylo velké uvítání; ta pod záminkou, že bude královnu vychovávat k vážnosti a k záležitostem, se sama začala do nich zasvěcovat. Nelze nic přidat k duchu, půvabu a vlídnosti, které tato mladá královna projevila během cesty a po příjezdu do Madridu. Vrozené vlohy na tom měly velký podíl, ale princezně des Ursins slouží ke cti péče, kterou vynaložila na její výchovu. Neméně se snažila si ji získat, a podařilo se jí to nad všechna očekávání; neméně šťastná byla v tom, jak jí vštípila zálibu ve vlivu a v záležitostech. V tak útlém mládí byla královna každý den přítomna juntě, která se skládala z kardinála Portocarrera, dona Manuela Ariase, guvernéra Rady Kastilie, vévody z Mediny Celi, markýzů z Villafrancy a z Mancery a hraběte z Monterrey. O všech těchto osobnostech jsem mluvil dost, abych je představil; vraťme se nyní zpět.

Když se hrabě z Estrées vrátil do Toulonu, vydal se tam pan hrabě z Toulouse v doprovodu pana z O, který byl jmenován velitelem eskadry. Cheverny, přidělený jako pan z O k monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, neměl už mnoho let zdraví k tomu, aby ho doprovázel do války, ani aby vůbec na chvíli vsedl na koně. Proto k nim král přidal jako čtvrtého Gamachese, kterému se dlouho říkalo Cayeux a kte-

rého přidělil k panu vévodovi z Orléans před Monsieurovou smrtí a který byl od té doby bez místa, protože tento princ měl vlastní domácnost a téměř celou domácnost zesnulého Monsieura. Volba se zdála ještě podivnější než napoprvé, ale tento měl aspoň čest a statečnost, byl celý život ve válce a dosáhl v ní hodnosti generálporučíka. Následoval tedy monseigneura vévodu z Bourgogne se Saumerym, rovněž k němu přiděleným, který býval jeho podvychovatelem.

Král, který dal sloužit panu du Maine ve své armádě, kde ho jeho stáří služby činilo druhým generálporučíkem, použil lsti, aby byl prvním; zavolal do svého kabinetu Rosena, který byl prvním a generálním polním mistrem jízdy, a řekl mu, že ho určuje k tomu, aby byl přidělen k osobě jeho vnuka a sloužil mu radou v jeho počínání. Tento návrh, který mohl být doprovázen jen spoustou lichotek, Rosenovi zalichotil, a ten jej přijal. Byl to lstivý a velmi prohnaný Němec, který se navenek tvářil, ba přímo okázale stavěl na odiv hrubost a způsoby žoldnéře; brzy nato pochopil, čemu za tuto volbu vděčí, a velmi litoval, že se dal napálit. Chtěl být maršálem Francie; velel pravému křídlu jako první generálporučík a celé jízdě jako generální mistr polní: jemu také po právu připadaly významné oddíly, které se mohly vysílat jako samostatné sbory. To vše ho vedlo k maršálské holi, a to vše bylo neslučitelné s postavením mentora mladého prince, které navíc mělo mnoho trnů ze strany dvora i armády. Po úvaze šel za králem, omluvil se, že pro svou neschopnost nemůže přijmout poctu, kterou mu chtěl král prokázat, a vyvázl z toho tak obratně, že mu to král nemohl mít za zlé.

Na jeho místo dosadil král Artagnana, muže nenuceného a volného,[4] který se nevyznal o nic hůř v podzemních rejdech dvora než ve službě u gardového pluku a jako generální major. Takto doprovázen, nutný dědic koruny odjel do Flander a neměl tam nikoho, kdo by ho obsluhoval, velel jeho služebnictvu a představoval mu příchozí, kromě Moreaua, svého prvního komorníka. Tato nepatřičnost se panu z La Rochefoucauld zdála tak velká, že se, jak byl ke králi otevřený, nemohl zdržet, aby o ní králi při lever nepromluvil, a ten neodpověděl ani slovo.

Byl méně zaujat důstojností svého vnuka než nutností jeho průjezdu Cambrai, jemuž se nebylo možné vyhnout, aniž by to bylo nápadné. Vnuk dostal přísný zákaz nejen tam přenocovat, ale dokonce se tam zastavit k jídlu, a aby se vyhnul sebemenšímu rozhovoru s arcibiskupem mezi čtyřma očima, zakázal mu král navíc vystoupit z bryčky. Saumery dostal rozkaz bedlivě dohlížet na provedení tohoto rozkazu. Zhostil se toho jako Argus s autoritativním výrazem, který všechny pohoršil. Arcibiskup čekal na poštovní stanici; přistoupil k bryčce svého chovance, jakmile dorazila, a Saumery, který právě sesedl a oznámil mu králův rozkaz, byl stále u jeho lokte. Mladý princ dojal zástup, který ho obklopoval, výbuchem radosti, který mu

4. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Toto slovo, přeložené z italštiny (*disinvolto*), označuje člověka, jehož tělo i duch mají živé a nenucené chování. Podstatné jméno *désinvolture* zůstalo ve francouzštině se stejným smyslem.

přes všechno jeho sevření unikl, když spatřil svého učitele. Objal ho několikrát, a dost dlouho, aby si mohli pošeptat několik slov do ucha, navzdory dotěrné blízkosti Saumeryho. Jen se přepřáhlo, ale bez spěchu. Nová objetí, a odjelo se, aniž by se řeklo slovo kromě o zdraví, cestě a jízdě. Scéna byla příliš veřejná a příliš zvědavě sledovaná, než aby nebyla ze všech stran vylíčena. Protože král byl přesně uposlechnut, nemohl mít za zlé to, co se mohlo skrýt při objetích, ani něžné a výmluvné pohledy prince a arcibiskupa. Dvůr tomu věnoval velkou pozornost, a ještě víc armáda. Vážnost, kterou si arcibiskup navzdory své nemilosti dovedl získat ve své diecézi, a dokonce i v Nizozemí, se přenesla na armádu, a lidé, kteří mysleli na budoucnost, jezdili od té doby do Flander a z Flander raději přes Cambrai než jinudy.

Monseigneur vévoda z Bourgogne se zastavil sedm nebo osm dní v Bruselu, kde mu všichni významní španělští poddaní spěchali vzdát hold. Nakonec se odebral do čela armády. Ale jako by se chtělo nahromadit všechny nepatřičnosti, jeho výstroj ho tam dostihla až o čtrnáct dní později, takže od příjezdu do Bruselu byl on i jeho nepočetná družina stále u maršála z Boufflers a na jeho útraty. Král dal maršálovi na tento mimořádný výdaj dvacet pět tisíc tolarů, a zároveň padesát tisíc liber Tessému na výdaje, které měl během blokády Mantovy, o níž budu brzy mluvit.

Bedmar, generální kapitán a generální guvernér španělského Nizozemí prozatímně, v nepřítomnosti bavorského kurfiřta, který byl ve svých zemích, velel sboru směrem k moři. Jednal ve shodě s maršálem z Boufflers, ale ve skutečnosti pod jeho rozkazy, ačkoli to nebylo znát; a monseigneur vévoda z Bourgogne, který měl od španělského krále, svého bratra, patent generalissima, velel zdánlivě oběma. Bedmar, ačkoli Španěl vznešeného původu, sloužil celý život s velkou statečností a získal schopnosti během let mimo svou zemi, mezi Italy, a zvláště mezi Vlámy, u nichž skoro vždy žil. Ze svého národa si zachoval jen poctivost, odvahu a důstojnost, štědrost a nádheru; jinak mírný, vlídný, vstřícný, zdvořilý, otevřený, ve styku co nejpohodlnější a nejpříjemnější, s mnoha duchem a vždy laskavý a ochotný, získal si všude lásku a vážnost, a od té doby, co byli Francouzi pod jeho velením, i jejich zbožňování. Dokonale spjatý s maršálem z Boufflers, zadobře se všemi veliteli a intendanty našich hranic, se králi natolik zalíbil, že mu ten, aniž by mu dal cokoli tušit, zjednal grandezu první třídy pro něho, současně s tím, jak hrabě z Estrées obdržel tutéž milost. Bedmar byl z rodu Benavides, ale nesl jméno La Cueva podle onoho zvyku majorátů a španělských sňatkových spojení, o němž jsem mluvil v souvislosti s grandezou Španělska. Oba rody mají grandy. Vévoda z Alburquerque je La Cueva; je však třeba poznamenat, že tento kastilský rod vymřel už před mnoha staletími a že celý rod La Cueva pochází ze sňatku Marie de La Cueva s Hugem Bertrandem, který byl Francouz a jehož děti odložily své jméno a erb, aby přijaly jen jméno a plný erb[5] La Cueva. Francouz tohoto jména, který si vezme takovou dědičku, by mohl dobře

5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Plný erb je erb celý, z jednoho kusu, bez rozdělení, znaků odlišení či míšení.

pocházet z tohoto starého rodu, slavného už dávno před maršálem Robertem Bertrandem, sedmým toho jména, za vlády Filipa z Valois. Rozepsal jsem se o markýzi z Bedmaru, protože jsem ho ve Španělsku často vídal a dobře ho znal.

Kapitola dvacátá druhá

Tažení ve Flandrech bylo smutné. Braniborský kurfiřt a hesenský lankrabě oblehli záhy Kaiserswerth. Blainville jej výborně bránil: bylo tam mnoho bojů. Anglie a Holandsko slavnostně vyhlásily oběma korunám válku: jejich spojené armádě velel hrabě z Athlone za Generální stavy a hrabě z Marlborough za Angličany.

Byl to lord Churchill, oblíbenec krále Jakuba, který ho povýšil z velmi prostého šlechtice, jímž byl, a bratr jeho milenky, s níž měl vévodu z Berwicku. Jakub mu dal titul hraběte z Marlborough a setninu své tělesné gardy. Svěřil mu také velení svých vojsk při vpádu prince oranžského, jemuž by ho byl vydal, kdyby mu hrabě z Feversham, rovněž kapitán jeho gard a bratr maršálů z Duras a z Lorges, nebyl zabránil jet do jeho tábora na přehlídku, kde na něj — jak se Jakub dozvěděl — byla nastražena past. Marlboroughova žena byla odjakživa oddána princezně dánské, jejíž byla oblíbenkyní a dvorní dámou, když princezna nastoupila na trůn. Ta ji v tomto úřadu potvrdila, zároveň poslala jejího manžela do Holandska jako svého vyslance a jako velitele armády, kterou tam chystala, a brzy nato ho učinila vévodou a rytířem Podvazku. Příležitostí mluvit o něm, jemuž naše nezdary zjednaly tak velké jméno, bude v dalším vyprávění až příliš.

Pan z Boufflers byl obviňován, že z nerozhodnosti promeškal na začátku tažení šťastnou příležitost ho porazit: už se nenaskytla; armáda se živila v jejich zemi. Věřilo se, že je máme v hrsti u Nijmegenu: tvrdilo se, že tam bylo možné ještě získat velkou výhodu; nic nebo skoro nic je od nás nedělilo. Kanonáda trvala celý den; vzali jsme jim několik vozů a trochu střeliva a zabili jim nějaké lidi: ponenáhlu se stáhli pod Nijmegen a přešli na druhou stranu.

Kaiserswerth, Venlo, Roermond, lutyšská citadela a různá malá ztracená stanoviště byla plody jejich tažení a počátky jejich štěstí.

Monseigneur vévoda z Bourgogne projevil mnoho vlídnosti, pílí a statečnosti; ale pod poručnictvím se mohl jen nechat vést, s grácií se vystavovat dělostřelecké palbě a navrhovat různá řešení, z nichž byla patrná jeho touha něco vykonat. Když armáda už nebyla s to nepřítele zastrašit, byl po další kanonádě, stejně nerozhodné jako první, odvolán do Versailles, a pan du Maine ho brzy následoval. Měl přitom prostor i příležitost uplatnit své postavení prvního generálporučíka armády, v čemž by mu Rosen byl jen malou překážkou; pan z Boufflers v to doufal, ale armáda se nemýlila. Krále to zarmoutilo a oživilo to jeho dřívější zármutky; pochopil konečně,

že vavříny se tomuto milovanému synovi nabízejí jen neochotně: s hořkostí se rozhodl, že ho už nebude vystavovat náhodám tak málo po jeho chuti.

Hrabě z Toulouse se projížděl po Středozemním moři. Z výše Civitavecchie poslal pana z O pozdravit papeže, který ho velmi dobře přijal.

Odtud se odebral na nějaký čas do Palerma a Messiny, kde mu prokázali velké pocty; trávil tam dny na souši, ale spal vždy na palubě. Papež ho tam zase dal pozdravit, protože se zjistilo, že don Juan kdysi obdržel stejnou poctu. Král tím byl velmi potěšen a brzy nato dal hraběte z Toulouse povolat zpět.

Byl také velmi dotčen příhodou Varennese, který velel v Metách a v celém kraji a který, když bez opatrnosti jel do Marsalu, spoléhaje na neutralitu Lotrinska, byl zajat nepřátelským oddílem. O tomto zajetí se dlouho vedly spory na obou stranách: král tvrdil, že je na panu Lotrinském, aby zajistil jeho propuštění, a ten se nakonec obával následků a dosáhl jeho svobody jako zajatého neprávem. Byl to jakýsi nudný a nafoukaný člověk, který, protože byl blízkým příbuzným maršála z Huxelles a pana Prvního, u něhož bydlel a kteří ho chránili, vykonal všechno a zasloužil si všechno, a který až na statečnost nezasluhoval nic než zapomnění. Našel své místo obsazené Locmariou a už potom nesloužil.

Blainville po několika útocích a obléhání, které vydržel dvakrát déle, než se dalo čekat, bez lidí, potravin a střeliva a s hradbami rozbitými ze všech stran, vydal Kaiserswerth, k jehož vyproštění se ani nepokusili. Blainville byl jmenován generálporučíkem a markýz z Brancasu brigádním generálem; toho ještě uvidíme udělat neobyčejnou kariéru. Brancas si v té pevnosti vedl velmi dobře v čele orleánského pluku, k němuž nedávno přešel z místa poručíka na galérách, které dosti dlouho zastával.

Král rozhodl dva zvláštní spory. Colbert, arcibiskup rouenský, si činil nárok vyjmout svou metropoli z primátu Lyonu, uznávaného metropolemi Tours, Sens a Paříž; Saint-Georges, arcibiskup lyonský, hájil svou jurisdikci. Oba preláti byli učení a jejich spisy byly pozoruhodné, historicky cenné a hodné místa v knihovně. Pontcarré, dvorní referendář, později první prezident rouenského parlamentu, přednesl věc nejprve státním radům ustanoveným jako komisaři, pak před králem, který jí věnoval dvě celá zasedání rady v jediný den a dal za pravdu arcibiskupovi rouenskému.

Druhou záležitost přednesl před králem rovněž tentýž zpravodaj. Otec d'Aubercourt, který vystoupil z jezuitského řádu po několika letech od složení slibů, tvrdil, že byl navrácen do světa, a žádal od své rodiny svůj dědický podíl. Jezuité, kteří jediní v církvi mezi řeholníky skládajícími sliby mají čtvrtý slib, který dávají složit jen tomu z nich, komu se jim zlíbí, a který zůstává tak skrytý, že ani většina jezuitů neví, kdo k němu byl připuštěn, tvrdili, že nejsou vázáni ke svým spolubratřím, zatímco ti jsou vázáni k nim; to jest, že jezuité, kteří složili tři sliby, už nemohli žádat o vystoupení z řádu, ale že řád měl kdykoli právo propustit, koho uznal za vhodné, pokud nesložil čtvrtý slib. Z toho vyvozovali, že tito jezuité, propuštění někdy po patnácti či dvaceti letech, mají právo dát si vyúčtovat

dělení svého majetku a znovu se ujmout toho, co by jim bylo patřilo, kdyby byli zůstali ve světě. Získali od Jindřicha IV. roku 1604 deklaraci, která, jak se zdálo, tomuto nároku přála. Vždy z ní dovedli těžit, kdykoli se případ vyskytl. Rodina d'Aubercourtova se však ukázala neústupnější; zasáhli ve prospěch d'Aubercourta a měli dost vlivu, aby dali věc evokovat před krále, kde doufali, že najdou lépe svůj prospěch; a skutečně se nemýlili. Král byl zcela nakloněn jezuitům a chtěl, aby si toho soudci všimli. Pontcarré, který jim byl jinak dobře nakloněn a kterého dovedli obratně dát jmenovat zpravodajem, nesplnil jejich očekávání; ani on, ani většina se v této příležitosti nesnažili zalíbit. Rozvrat rodin těmito zastaralými návraty k dělení, zhoubná nejistota všech rodin, v nichž by byli jezuité, byly pro ně rozhodující. Nejdůrazněji ze všech mluvil kancléř, a to tak, že d'Aubercourt i jezuité byli odsouzeni, a aby byl vyťat každý kořen nároku, byl edikt z roku 1604 odvolán. Král nechtěl použít autority ve věci samé v rozsudku tak důležitém pro stav rodin, ale nemohl se zdržet, aby svou nelibost opakovaně neprojevil, a nakonec aspoň v něčem podlehl své náklonnosti k jezuitům tím, že dal při vyhlášení ze své plné moci připojit, že jezuité propuštění z řádu budou mít od své rodiny doživotní penzi, stanovenou místními soudci. Pro jezuity byl tento rozsudek přesto velkou bolestí. D'Aubercourt jim zůstal stále velmi oddán a brzy nato pro něho získali obročí a opatství.

Velkopřevor, utopený v dluzích, chtěl vrátit svá obročí králi pod podmínkou, že bude ustanoven správce pověřený splácením všeho, co dlužil, i po jeho smrti, až do úplného vyrovnání. K tak podivné podmínce byl třeba souhlas Říma. Věc se táhla velmi dlouho a s mnoha zvraty. Paní z Maintenon se skrze pana du Maine tak dobře přimluvila, že si vymohl, ale potichu, penzi dvaceti tisíc liber a že kolem poloviny léta dosáhl, že smí jít sloužit jako generálporučík do armády maršála Catinata.

O letnicích prohlásil král na kapitule řádu pět španělských grandů za rytíře řádu Svatého Ducha. Pokládal za vhodné rozšířit tuto čest na nejvýznačnější pány onoho dvora pro jejich oddanost jeho vnukovi, králi, a pro jejich úřady, a řekl, že tento panovník o ně žádal. Pro kardinála Portocarrera dokonce učinil to, co bylo až dosud bez příkladu a co se od té doby už neopakovalo — a je pravda, že nebylo pravidla, které by se nemuselo sklonit před jeho službami. Byl předem jmenován na první uprázdněné z kardinálských míst v řádu, která byla tehdy všechna čtyři obsazena, se svolením nosit řád do té doby. Toto vyznamenání bylo doprovázeno křížem řádu, který mu král poslal, v ceně přes padesát tisíc tolarů.

Čtyřmi rytíři byli markýz z Villafrancy, nejvyšší hofmistr; vévoda z Mediny Sidonie, velký štolba; hrabě z Benaventu, *sumiller de corps*, to jest velký komoří; a vévoda z Uzedy, španělský vyslanec v Římě. O prvních čtyřech jsem dříve mluvil dost; na představení posledního budu mít dále až příliš příležitostí. Spokojím se nyní s tím, že řeknu, že byl Acuña y Pacheco y Sandoval a švagr vévody z Mediny Celi.

Panu z La Rochefoucauld se při honu v Marly splašil kůň; pan z La Rochefoucauld spadl ze sedla a zlomil si levou paži mezi loktem a ramenem, tutéž, kterou si kdysi zlomil při přechodu Rýna. Král a Monseigneur k němu přispěchali se vším možným přátelstvím. Félix mu paži napravil a on vyvázl jen s bolestí. Bylo to kolem poloviny července. Pan z Noailles, první kapitán gard, měl tehdy hůl, kterou si po skončení svého čtvrtletí podržel místo pana z Duras, jenž po něm nastupoval, ale ležel nemocen v Paříži; jeho čtvrtletí končilo posledním červnem. Červencové čtvrtletí náleželo maršálovi z Villeroy, který měl úřad po panu z Luxembourgu; takže pan z Duras, zvyklý v jejich nepřítomnosti pokračovat po svém čtvrtletí i v červencovém, se chystal být ve Versailles při návratu z Marly, aby tam převzal hůl. Mezi vysokými hodnostáři se soupeřilo o to, kdo bude sloužit, a tato horlivost se jim počítala za velkou zásluhu. Pan z Noailles, upozorněn na úmysl pana z Duras, králi vylíčil, že když už začal čtvrtletí, které nebylo čtvrtletím pana z Duras, má mu hůl zůstat; měl pravdu, král tak rozhodl a vzkázal panu z Duras, aby nejezdil a myslel jen na své zdraví; ten pochopil narážku a zůstal v Paříži.

Nezdržoval bych se u maličkosti, kterou budu vyprávět, kdyby nebyla velmi významným mezníkem v mém životě a neukazovala navíc, jak mívají nicotnosti někdy největší následky. Koncem téhož měsíce července podnikl král cestu do Marly. Paní vévodkyně z Orléans, nadšená svobodou a osobní velikostí, kterou našla po Monsieurově smrti, dostala chuť jich užít a jít pořádat dvůr do Saint-Cloud. Král to schválil, jen když tam bude mít čestnou a nesmíšenou společnost, kromě onoho zbytku nejdůvěrnějšího dvora zesnulého Monsieura, který nebylo možné vyloučit.

Tento plán byl už dávno hotov, a mezi dámami ode dvora, které přiměla, aby se této cesty zúčastnily, naléhala i na paní ze Saint-Simon, která jí to slíbila. Mezitím jsme chtěli jet na šest týdnů do La Ferté. Paní vévodkyně z Orléans, která podle rozvrhu pobytů v Marly konečně zhruba stanovila termín své cesty do Saint-Cloud, viděla, že připadne na dobu naší cesty, a nechtěla paní ze Saint-Simon pustit, dokud jí neslíbila, že se z La Ferté vrátí do Saint-Cloud v týž den, kdy tam pojede ona, o čemž ji dá zpravit. Skutečně jí vévodkyně z Villeroy jejím jménem napsala do La Ferté, a paní ze Saint-Simon se dostavila do Saint-Cloud, jak slíbila. Společnost byla dobře vybraná, radovánky a zábavy neustálé. Pan a paní vévodkyně z Orléans velmi zdvořile dělali hostitele na tomto krásném místě; nádhera a volnost učinily pobyt okouzlujícím, a Saint-Cloud se poprvé ocitl bez pletich. Viděli jsme na začátku těchto Pamětí, že jsem od nejútlejšího mládí pana vévodu z Orléans velmi často vídal. Tato důvěrnost trvala, dokud zcela nevstoupil do světa, a dokonce ještě po tažení roku 1693, kdy velel jízdě v armádě pana vévody z Luxembourgu, kde jsem sloužil. Čím kratší uzdu měl dříve, tím víc si zakládal na nevázanosti. Nepořádný život pana Vévody a pana prince de Conti v něm vzbudil smutnou soutěživost; prostopášníci ze dvora a z města se ho zmocnili; odpor k vynucenému a tak nerovnému sňatku ho přiměl hledat náhradu v jiných rozkoších, a zlost, kterou pojal, když viděl, že je vzdá-

len od velení armád a oklamán v tom, co mu bylo slíbeno z guvernérství a jiných milostí, ho dokonale uvrhla do velmi nevázaného chování, na němž si zakládal, že je dožene co nejdál, aby dal najevo, jak pohrdá svou chotí a hněvem, který mu za to král projevoval. Tento život, který se nemohl snést s mým, mě od tohoto prince odtáhl: vídal jsem ho už jen při vzácných příležitostech a na chvilky, ze slušnosti. Už šest či sedm let jsem ho málokdy potkával na týchž místech. Když se to stalo, měl ke mně vždy otevřený výraz, ale můj život mu vyhovoval o nic víc než mně jeho, takže rozchod se stal úplným. Monsieurova smrt, která ho z nutnosti přivedla zpět ke králi a k jeho paní choti, nedokázala přetrhnout jeho závazky k rozkoším. Choval se k ní slušněji a ke králi uctivěji, ale prostopášnost se mu už stala zvykem; vžila se mu do hlavy jako módní způsob, který se hodí k jeho věku a dodává mu lesku — na rozdíl od směšnosti, kterou spatřoval v méně nepořádném životě. Obdivoval ty nejvýstřednější a nejvytrvalejší v nejsilnější prostopášnosti, a tato malá změna vůči dvoru nepřinesla žádnou změnu ani v jeho mravech, ani v jeho pochybných večírcích v Paříži, kvůli nimž neustále jezdil sem a tam. Ještě není čas podat představu o tomto princi, kterého uvidíme tak výrazně na divadle světa a v tak různých situacích.

Paní z Fontaine-Martel byla v Saint-Cloud: byla to jedna z dam starého důvěrného dvora Monsieurova a celý život se pohybovala ve velkém světě. Byla manželkou prvního štolby paní vévodkyně z Orléans, bratra zesnulého markýze z Arcy, posledního vychovatele pana vévody z Orléans, k němuž tento princ vždy projevoval úctu, přátelství a vděčnost, které dokazoval stále trvajícími ohledy k celé jeho rodině, a dokonce i k těm z jeho služebnictva, které znal; prokazoval jim dobrodiní. Paní z Fontaine-Martel díky úřadu svého manžela, dnavého, kterého bylo vidět málokdy, trávila život u dvora. Jezdila na pobyty, a dokonce někdy do Marly; často večeřela u pana maršála z Lorges, který ráno i večer vedl velký a vybraný stůl, kde měl bez zvaní vždy početnou společnost, a to tu nejlepší od dvora, a paní maršálka z Lorges ji tam velmi přitahovala svým zvláštním nadáním umět vést velký dům a dobře v něm konat pocty, aniž by upadla do některé z nevýhod, jež s sebou nese nutně smíšená společnost při velkém přílivu hostů a jež dům zlehčují přílišnou povolností — ta do tohoto domu nikdy nevstoupila. Byl jsem tam zdvořilý ke všem, ale ne všichni mi byli milí, a tedy ani já každému. Tím, že jsme se tak často vídali, jsme si paní z Fontaine-Martel a já padli do noty, a toto přátelství pak trvalo stále. Ptala se mě někdy, proč už nevídám pana vévodu z Orléans, a vždy říkala, že je to směšné z obou stran, protože přes rozdílnost našeho života se k sobě tisícem věcí hodíme. Smál jsem se a nechal ji mluvit. Jednoho krásného dne v Saint-Cloud napadla pana vévodu z Orléans kvůli téže věci; zatímco s ní hovořil, začaly všechny tři — ona, vévodkyně z Villeroy a paní ze Saint-Simon — říkat o mně tisíc laskavých věcí, a pan vévoda z Orléans vyjadřoval lítost, že mi připadá příliš nevázaný, než abych ho navštěvoval, a touhu se se mnou znovu sblížit. Pokračovalo se v tom po

zbytek pobytu, až k lítosti, že je příliš blízko svému konci, aby mě tam mohl pozvat, a ke slibu, že po mém návratu do Versailles přemůže, jak říkal pan vévoda z Orléans, mou přísnost. Paní ze Saint-Simon byla požádána, aby mi o tom napsala; odpověděl jsem, jak jsem měl. Vrátila se do La Ferté a řekla mi, že věci dospěly tak daleko, že se tomu nemohu vyhnout.

Bral jsem to všechno jako rozmar paní z Fontaine-Martel a zdvořilost pana vévody z Orléans, jako jeden z těch výletů či plánů, které se neuskuteční; a rozdílnost vkusu a života mě přesvědčovala, že se k sobě s tímto princem už nehodíme a že udělám dobře, když zůstanu, kde jsem, a po návratu vykonám nanejvýš návštěvu díků a úcty: zmýlil jsem se. Tato návštěva, kterou jsem po návratu stále odkládal a kvůli níž pan vévoda z Orléans činil výčitky těm dámám u paní vévodkyně z Orléans, byla přijata s nadšením. Ať už se vrátilo staré přátelství z mládí, nebo touha mít ve Versailles někoho, koho by mohl důvěrně navštěvovat, kde se často nudil, vše proběhlo z jeho strany tak laskavě, že jsem si myslel, že jsem opět v našem starém Palais-Royal. Prosil mě, abych ho často navštěvoval; naléhal na mé návštěvy; troufám si říci, že se mým návratem k němu chlubil a že nevynechal nic, aby mě k sobě znovu připoutal. Plodem tolika laskavostí, jimiž mě poctil, byl návrat starého přátelství z mé strany, a jeho pečetí se brzy stala naprostá důvěra, která bez trhliny trvala až do konce jeho života, navzdory krátkým přerušením, jež do ní někdy vnesly intriky, když se stal pánem státu. Takový byl počátek onoho důvěrného svazku, který mě vystavil nebezpečím, který mi dal na čas hrát roli ve světě a o němž si troufám po pravdě říci, že nebyl o nic méně užitečný princi než služebníkovi; a jen na panu vévodovi z Orléans záleželo, aby z něho vytěžil větší výhody.

Je třeba zde přidat další maličkost, protože jsem se domníval, že jí vděčím za následky přímo opačné těm, o nichž jsem právě mluvil, a které mi velmi zkřížily život; ačkoli je z o něco pozdější doby, budu ji vyprávět souvisle, protože tyto různé následky tvořily kontrast v neustálém vztahu v mnoha věcech buď zajímavých, nebo důležitých, které zde uvidíme dále. Pan z Lauzunu, stále zaměstnaný dvorem a stále hluboce zarmoucený, že se vidí vzdálen své staré přízni, nepřestával hýbat nebem i zemí, aby se k ní opět přiblížil; uvedl do chodu svá stará spojení s paní z Heudicourt z doby paní z Montespan a své postoupení majetku panu du Maine, aby se dostal z Pignerolu, s úmyslem posloužit si jimi u paní z Maintenon a skrze ni u krále. Pokusil se udělat z paní z Heudicourt vychovatelku a ochránkyni své mladé ženy, aby ji zapojil do všeho, co se u dvora dělo, a uvedl ji k paní du Maine. Kromě příjemností, které jí chtěl zjednat a které se jí dostaly, si lichotil, že sám dosáhne svého cíle. Jeho žena, mladá, veselá, rozumná, milá, se velmi líbila. Vysoká hra, kterou ji nechával hrát a v níž měla štěstí, ji často činila nepostradatelnou. Paní du Maine se bez ní nemohla obejít, a měla ji neustále u sebe ve Sceaux. Pan du Maine se snažil přilákat dobrou společnost: chtěl dosáhnout toho, aby skrze její sestru přichytil i paní ze Saint-Simon.

Byl to způsob, jak se zalíbit; nechala se k tomu přivést, ale ne vytrvale. Měl jsem důvod věřit, že pan a paní du Maine pojali plán získat si mne; nebylo jim neznámo, jak se mi jejich postavení nelíbí. Sám o sobě jsem nebyl ničím, čeho by se museli bát; ale politika, která v nejistotě o tom, co se může stát, se snaží získat všechno, je, myslím, přesvědčila, aby se ve mně zbavili trnu, který by je snad mohl jednou píchnout. Dali se do mé chvály před mou ženou a švagrovou, projevovali jim touhu vidět mě ve Sceaux a nakonec navrhovali hned jedné, hned druhé, aby mě tam přivedly, a naléhali, aby mě jejich jménem pozvaly.

Překvapen věcí tak nečekanou od lidí, s nimiž jsem nikdy neměl nejmenší styk, jsem tušil, co je vede, a právě to mě drželo na stráži. Nemohl jsem se smířit s tímto novým postavením; cítil jsem v sobě touhu vidět je zaniknout, a z ní vyvěrala touha jednou k tomu moci přispět; cítil jsem ji tak silnou, že jsem jí nemohl odolat. Jak tedy navázat styk a ubránit se tomu, aby se proměnil v přátelství, s lidmi, kteří mi činili tolik vstřícných kroků, a zdánlivě tak nezištných, v postavení, kdy mě mohli usmířit s králem, a u nichž mi vše dávalo cítit, že si mě chtějí zavázat takovými závazky, aby mě k sobě připoutali; a jak podlehnout jejich přátelství a podrobit se tomu, že od nich budu přijímat jeho projevy, a zachovat si přitom tuto nechuť k jejich postavení a toto odhodlání dát je svrhnout, kdyby to kdy bylo možné? Poctivost a přímost se s touto dvojakostí nemohly smířit. Marně jsem se zkoumal a uvažoval o své přítomné situaci; žádná přízeň mi nestála za to, abych souhlasil s trváním tohoto postavení a vzdal se naděje, že budu pracovat na tom, abych se ho zbavil. Zůstal jsem tedy pevný ve svých zdvořilostech a vytáčkách. Odolal jsem formálním vzkazům, které mi posílali, i nejnaléhavějším výčitkám, které mi činila paní du Maine, s níž jsem nikdy nemluvil a která mě zastavila v králových komnatách, a nakonec jsem je v jejich snahách unavil. Vycítili, že nechci přistoupit na žádné spojení s nimi; byli tím tím víc dotčeni, že nedali nic najevo, a naopak zdvojnásobili pozornosti vůči paní ze Saint-Simon.

Vždy jsem věřil, že mi pan du Maine chtěl od té doby škodit, že mě očernil u paní z Maintenon, která mě nijak neznala, a teprve po smrti krále jsem se dozvěděl, že mě dokonale nenáviděla.

Řekl mi to tehdy Chamillart; a také že se s ní kvůli mně střetl, když se mě snažil znovu dostat do královy přízně pozváními do Marly a podobnými věcmi. Tušil jsem dobře ze všeho, co se ke mně doneslo, že mi není příliš nakloněna, ale dokud král žil, nevěděl jsem, co jsem se dozvěděl potom.

Chamillart mi moudře nechtěl způsobit neklid, a ještě méně mi rozvázat jazyk, beztak příliš pohotový a volný vůči těm, o nichž jsem se domníval, že je nemám mít rád, a jen málo krocený jejich velikostí i mocí. Abych dokončil, co se mne tehdy týkalo ve vztahu k panu du Maine: dosti dlouho potom zadržela paní vévodkyně z Bourgogne v Marly ke hře paní z Lauzunu v den, kdy se odtud odjíždělo, a ta, protože přijela s paní du Maine, se měla s ní vrátit. Tato výmluva, kterou uvedla,

paní vévodkyni z Bourgogne nezastavila, a ta jí řekla, ať vzkáže paní du Maine, že ji odveze ona.

Paní du Maine měla tu pošetilost, že se tím dotkla natolik, že nazítří udělala vévodkyni z Lauzunu takovou scénu, že ta od ní odešla, aby se tam už nikdy v životě nevrátila. Pan du Maine k ní přišel prosit o odpuštění, pan Princ se omlouvat. Přemlouvali pana z Lauzunu všemi způsoby a ten už skoro povolil, ale jeho žena se přesvědčit nedala.

Byl jsem rád tak přirozené a tak slušné příležitosti, aby se paní ze Saint-Simon stáhla z místa, kde se společnost postupně až příliš promísila a kde po tom, co jsem vyprávěl, pro nás jistě nebylo co získat; a od té doby vídala paní du Maine jen při příležitostech, ačkoli ona i pan du Maine nevynechali nic, aby jí zabránili se od nich při této příležitosti odtáhnout. Myslím, že to dovršilo mé znelíbení u nich, pokud k němu tehdy ještě bylo co přidat. Od této příhody brala paní vévodkyně z Bourgogne paní z Lauzunu do Marly vždy; bylo to vyznamenání, které paní du Maine nesmírně dráždilo. Konečně o několik let později chtěli pan du Maine a pan z Lauzunu tuto roztržku ukončit a dohodli se, že paní du Maine se omluví paní z Lauzunu u paní Princezny ve Versailles, že omluva bude slušně přijata a že o dva dny později půjde paní z Lauzunu k paní du Maine: tak se to provedlo, a dobře.

Pan du Maine byl u své paní choti, když tam paní z Lauzunu přišla, aby se pokusil odstranit rozpaky a rozveselit rozhovor; paní z Lauzunu zůstala u této jediné návštěvy a vídala ji potom jen při oficiálních příležitostech; a stejně tak tedy i paní ze Saint-Simon. Celé toto vyprávění, které se teď zdá zbytečné, nalezne dále důležité uplatnění.

Z Milána, kde vévoda ze San Pietro pohostil španělského krále na vlastní útraty nádhernou operou, přijel tento panovník do Cremony, kde ho 14. července přišel pozdravit pan z Vendôme. Pan Mantovský a vévoda parmský tam přijeli také vzdát mu poklonu; všichni tři se tam zdrželi krátce. Oba poslední se vrátili do Casale a do Parmy, první ke své armádě, s úmyslem vést ji naproti Casalmaggiore a postavit tam most, jak pro spojení s princem z Vaudemontu, tak aby po něm přešel španělský král a postavil se do čela armády pana z Vendôme. Pochody, přechod Crostola a akce, jíž se podařilo dosáhnout zrušení dlouhé blokády Mantovy, oddálily příchod pana z Vendôme na místo setkání, které bylo dokonce změněno, a most byl postaven o něco níž, než bylo původně určeno. 29. července, v den, kdy se měl španělský král připojit k armádě s devíti eskadronami, přepadl pan z Vendôme Viscontiho, který tábořil se třemi tisíci jezdci u Santa Vittorie, rozrazil ho, porazil, vzal mu zavazadla a celý postavený tábor, způsobil velké krveprolití, zajal mnoho zajatců a téměř všichni ostatní, kteří prchali, se zřítili z velké výšky do velkého potoka, který jimi byl zaplněn.[1] Španělský král, který urychlil pochod, nechal svou jízdu vzadu, aby dorazil rychleji k palbě, kterou slyšel, a dokázal to až úplně na konci akce. Pohyby našich

1. *Ediční poznámka:* Střetnutí u Santa Vittorie se obvykle datuje 26. července 1702.

armád přinutily prince Evžena opustit Serraglio. Zurlauben vyrazil z Mantovy, srovnal se zemí jejich pevnůstky a opevnění a dovršil osvobození tohoto města.

Během těchto různých táboření dal Marsin, stále zaměstnaný tím, jak se zalíbit, španělským králem jmenovat pana z Vendôme státním radou, to jest ministrem, a posadit ho v *despachu* nad všechny. Toto místo v radě se španělským grandům nelíbilo; vévoda z Osuny a snad ještě jiný se vyhnuli tomu, aby na konci akce proti oněm třem tisícům jezdců, o níž jsem právě mluvil, doprovázeli španělského krále; téměř všichni ostatní Španělé se tam vyznamenali, a vévoda mantovský, který se vrátil, aby se dvořil španělskému králi a doprovodil ho až k armádě, si tam také vedl velmi dobře, ačkoli se dalo věřit, že tuto příhodu nečekal a že by se bez ní velmi dobře obešel. Španělský král to o vévodovi z Osuny, o ostatních Španělích a o panu Mantovském napsal králi.

Po několika tábořeních na obou stranách a po spojení Médavyho s velkým oddílem vojsk prince z Vaudemontu chtěl pan z Vendôme zaujmout tábor u Luzzary, malého městečka na úpatí velmi dlouhého návrší.

Princ Evžen, který měl týž záměr, tam táhl ze své strany, takže 15. srpna kolem čtvrté hodiny odpolední dorazily obě armády, každá k úpatí tohoto návrší, aniž by jedna o druhé měla sebemenší tušení, což se zdá zázrakem, a spatřily se, teprve když na obou stranách první vojska začala stoupat po málo znatelném svahu tohoto návrší. Kdo zaútočil první, to se nedá říci, ale v okamžiku vše na obou stranách zaujalo postavení a vrhlo se na sebe, aby se navzájem vyhnalo. Nikdy boj tak živý, tak horký, tak vyrovnaný, tak zarputilý; nikdy tolik statečnosti na všech stranách, nikdy odpor tak tvrdošíjný, nikdy palba a úsilí tak neustálé, nikdy výsledek tak nejistý; noc boj ukončila, každý ustoupil o velmi malý kus a zůstal celou noc ve zbrani, bojiště zůstalo prázdné mezi oběma a Luzzara za naší armádou, ale docela blízko.[2]

Španělský král zůstal dlouho v nejprudší palbě s dokonalým klidem; pozoroval na všechny strany vzájemné útoky v tomto úzkém a velmi rozčleněném terénu, kde i pěchota se jen stěží mohla pohybovat a kde jízda za ní nemohla jednat. Dosti často se smál strachu, který se domníval pozorovat u některých ze své družiny; a co je překvapivé: ač tak dobře prokázal statečnost, neprojevoval žádnou zvědavost jezdit sem a tam a dívat se, co se děje na různých místech. Nakonec mu Louville navrhl, aby se stáhl níž pod stromy, kde nebude tolik vystaven slunci, ale ve skutečnosti proto, že tam bude víc chráněn před palbou. Šel tam a zůstal tam se stejnou flegmatičností. Louville, když ho tam umístil, šel se podívat zblízka, co se děje, a úplně na konci se vrátil ke španělskému králi a navrhl mu, aby se znovu přiblížil, což si nedal říkat dvakrát, aby se ukázal vojskům.

Marsin u něho nezůstal ani chvíli, zaujal své místo generálporučíka a velmi se tam vyznamenal. Oba protivní velitelé dělali divy.

2. *Vysvětlivka:* Bitva u Luzzary, 15. srpna 1702, nerozhodná; obě strany si připsaly vítězství.

Soupeřivost je unášela, a přítomnost španělského krále byla ostnem pro prince Evžena, kterého vzpomínka na bitvu u Pavie přiměla ke zázrakům.

Krveprolití bylo velké na obou stranách a zajatců velmi málo. Padl tam markýz z Créqui, generálporučík. Byl to jediný syn zesnulého maršála z Créqui a zeť vévody z Aumontu, bez dětí. Nikdo po něm netruchlil pro jeho poctivost ani dobrotu, ale pro jeho vojenské nadání, v němž pílí a prací dosáhl velké schopnosti; jeho statečnost byla stejně pevná jako skvělá, jeho vojenský odhad přesný a bystrý.

Vše se mu jevilo jasně, a ačkoli byl vznětlivý a tvrdý, byl přesto rozvážný. Byl to muž, který se už dotýkal maršálské hole a nesl by ji stejně důstojně jako jeho otec. Býval velmi galantní a bylo ještě vidět, že musel být. K tomu mnoho ducha, ještě víc ctižádosti a všechny prostředky dobré, jen aby ji uspokojil. Císařští tam ztratili oba první generály své armády po princi Evženovi; princ z Commercy padl a princ Tomáš z Vaudemontu přežil své zranění o dva roky. Nebyli ženatí, oba polní maršálové, a ten druhý jediný syn prince z Vaudemontu, generálního guvernéra Milánska za španělského krále, pro něhož to byl velký žal. Žal paní z Lislebonne a jejích dvou dcer byl krajní. Princ z Commercy měl ve velení nad sebou jen prince Evžena. Neviděly ho přes dvacet let a podle všeho ho už nikdy neměly vidět. Monseigneur o ně pečoval tak, že to ještě zvýšilo jejich vážnost. Zabýval se jen tím, jak je utěšit. Jakkoli má být člověk u dvorů zvyklý na zvláštní věci, tato péče dauphina o zármutek, který měl zůstat skryt, byla velmi povšimnuta. Zprávu přivezl vévoda z Villeroy, který se o několik dní později vrátil do Itálie jako generálporučík.

Jakmile se nazítří po akci rozednilo, ocitly se armády tak blízko, že se začaly opevňovat, a zbloudilými ranami bylo ještě mnoho mrtvých a raněných. Ani jedna se nechtěla stáhnout před druhou. Každým dnem přibývalo opevnění a opatření. Bylo dokonce nutno přestěhovat španělského krále do jiného pokoje, protože v tom nebyl v bezpečí před palbou, a šlo už jen o zásobování, každý ze svého týlu, a o to, jak se v obou táborech co nejlépe zařídit, kde obě armády dlouho setrvávaly v neustálém nebezpečí a bdělosti. Počítalo se, že jsme ztratili tři tisíce mužů a nepřítel mnohem víc. Po tomto boji konečně následoval kartel v Itálii.

Zapomněl jsem říci ke spiknutí proti osobě španělského krále, které jsem vylíčil, že neapolský místokrál odhalil v Neapoli jiné, které se mělo provést souběžně s tím prvním. Osnoval je velmi podezřelý benátský vyslanec, získaný kardinálem Grimanim, který byl právě na králův podnět odvolán svou republikou. Bylo zatčeno mnoho mnichů a vévoda z Noje Carafa a princ z Trebisacce, kteří byli jeho hlavami. Měli dvacet pět spoluviníků, každého s nějakou vážností ve svém stavu. Plánem bylo zmocnit se nejprve věžičky[3] karmelitánů. Vévoda z Mediny Celi, který na zpáteční cestě z Neapole do Španělska přijel vzdát králi poklonu a s nímž pan z Torcy mnoho hovořil, mu jmenoval několik podezřelých neapolských pánů, kteří se později v tomto spiknutí ocitli; bylo hned udušeno a několik spoluviníků potrestáno.

3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Malá věž, věžička.

Abych pokračoval souvisle v téže španělské látce: vévoda z Ormondu se pokusil s velkou eskadrou přepadnout velmi oslabený Cádiz. Velmi příhodně se tam uchýlilo několik francouzských lodí naložených pro Ameriku. Nepřítel se vylodil, a když před sebou nic nenašel, usadil se na ostrově León, deset tisíc mužů, a jeho lodě zůstaly na rejdě. Podnikali výpady, a svým drancováním, zvláště kostelů, dovršili odpor kraje. Nelze uvěřit, s jakou horlivostí se vše nabízelo, vše vsedlo na koně, vše táhlo proti nim. Přesto tam vydrželi skoro dva měsíce v naději, že pobouří kraj a shromáždí stoupence rakouského domu.

Nikdo se nepohnul. Nakonec tam táhl Villadarias s vojskem, jaké se podařilo sehnat a jehož zápal byl nesmírný. 27. října se Angličané a Holanďané vrátili na lodě, při ústupu prudce pronásledováni.[4] Ztratili tam dost lidí, a mnoho při drancování a nemocemi během pobytu. Tato výprava jim byla k ničemu. Vrátili se do svých přístavů s velkými ztrátami na lidech i penězích a zcela vyvedeni z omylu ohledně nadějí, které jim dával pan z Darmstadtu, jenž byl s nimi, na všeobecné povstání ve Španělsku, jakmile je tam uvidí v postavení, kdy ho mohou podpořit.

V Itálii se po zbytek tažení stalo málo věcí. Pan z Vendôme dobyl Guastallu, kde španělský král hodně sledoval obléhací práce. Španělský král odjel 28. září do Milána, a když se loučil s panem z Vendôme, dal mu řetěz řádu Zlatého rouna. Kardinál z Estrées přijel z Říma za španělským králem, který se v Janově nalodil do Provence, aby odtud jel po souši do Španělska, doprovázen týmž kardinálem, kam dostal rozkaz jet za ním i abbé z Estrées, jeho synovec, aby byl pod ním pověřen královými záležitostmi místo Marsina, který naléhavě žádal o návrat a opustil španělského krále v Perpignanu, přičemž odmítl grandezu a Rouno, aby to, jak psal králi, nebylo precedentem pro ostatní francouzské vyslance. Nebyl ženatý, byl velmi chudý, velmi čerstvý generálporučík; chtěl kariéru ve Francii; doufal v ni díky tomuto odmítnutí; brzy uvidíme, že se nemýlil. V Janově dal Filip V. po příkladu Karla V. dožeti titul Výsost a dovolil několika senátorům, aby v jeho přítomnosti měli pokrytou hlavu.

Král dostal v téže době zprávu od maršála z Villeroy, že bude v důsledku kartelu propuštěn, z čehož Jeho Veličenstvo projevilo velkou radost. Dal také dlouhou audienci markýzovi z Leganés, který přijel výslovně ze Španělska, aby se ospravedlnil ze své oddanosti rakouskému domu a z mnoha věcí, které mu byly v důsledku toho přičítány, a král se zdál tím spokojenější, že pro pomalost jeho cesty se pochybovalo, že vůbec přijede. Příjezd admirála Kastilie neměl týž výsledek. Tohoto pána jsem představil jinde, a není to dávno, co jsem řekl, že podezření, která se o něm vždy chovala, způsobila, že byl vybrán jako nástupce španělského vyslance ve Francii, jmenovaného místokrálem Peru. Admirál přijal, dělal velké a pomalé přípravy, odjel co nejpozději a postupoval želvím krokem. Doprovázel ho jeho levoboček, několik

4. *Ediční poznámka:* Angloholandská výprava vévody z Ormondu se u Cádizu vylodila koncem srpna 1702 a znovu se nalodila již koncem září; na zpáteční cestě pak napadla Vigo (viz níže). Saint-Simonovo datum 27. října tedy neodpovídá.

šlechticů jeho důvěry a jezuita Cienfuegos, jeho zpovědník. Vzal s sebou všechny své drahokamy, co mohl peněz, a uložil do bezpečí peníze i majetek. Když se blížil k Navaře, zmizel s těmi, které jsem právě jmenoval, a odlehlými cestami, kde si tajně připravil přípřeže, dosáhl portugalské hranice dříve, než zpráva o jeho útěku, donesená do Madridu, dala čas ho dostihnout. Měl všechny důvody litovat, že se touto radou řídil, a jeho jezuita zase důvod blahopřát si, že ji dal. Vynesla mu nakonec purpur, arcibiskupství v Monreale na Sicílii a spoluprotektorát[5] Německa, jichž užíval skoro dvacet let.

Zatím se s krajní netrpělivostí čekalo na galeony, opožděné téměř o dva roky. Châteaurenault je jel vyzvednout. Našel je velmi bohatě naložené a přivedl je se svou eskadrou. Poslal pro rozkazy a chtěl vplout do našich přístavů. Báli se žárlivosti Španělů, kteří přitom měli ze všech obchodních národů nejmenší zájem na jejich změně; neodvážili se je svěřit přístavu v Cádizu a byly zavedeny do přístavu ve Vigu, který není daleko a který byl opevněn několika pevnůstkami. Châteaurenault, o němž budu mluvit na svém místě, marně vykládal nebezpečí tohoto místa a snadnost, s jakou tam lze utrpět nejosudnější škodu, a hájil přednost Cádizu; nebyl vyslyšen a všude se myslelo jen na radost z tak šťastného a tak žádoucího návratu galeon a z bohatství, které přivážely. Přesto se učinilo moudré opatření převézt co nejdříve všechno zlato, stříbro a nejcennější a nejsnáze přemístitelné zboží přes třicet mil do vnitrozemí, do Luga.

Ještě se tím zabývali, když nepřítel přijel, vylodil se, zmocnil se pevnůstek postavených ve Vigu a baterií, které bránily vjezd, prorazil palisádu, která tam byla postavena, přetrhl řetěz, který zavíral přístav, spálil patnáct Châteaurenaultových lodí, na většinu z nichž dal on sám založit oheň, a všechny ty, které Španělé přivedli z Indií, z nichž několik, v malém počtu, bylo potopeno. Nebyla tam vojska ani prostředky, jak této pohromě zabránit; na lodích zůstalo ještě zboží za osm milionů. Toto neštěstí se stalo 23. října a vyvolalo velké zděšení.[6] Châteaurenault sebral, co mohl, námořníků z loďstva, milic a několik vojáků ze země v Santiagu de Compostela, aby se vrhl do průsmyků mezi Vigem a Lugem, odkud se vše převezlo do Madridu s nesčetným množstvím volů a mezků.

Španělská královna byla nějakou dobu předtím po několik nocí velmi znepokojována mnoha hluky v madridském paláci, a to až kolem jejích komnat. Stěžovala si na to juntě a žádala o stráž pro svou bezpečnost. Španělští králové nikdy neměli uvnitř paláce nic než několik halapartníků, kteří tam většinou žebrali, a když vy-

5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Přední státy měly v Římě kardinála protektora, který byl pověřen hájením jejich zájmů. Když byl kardinál přidružen k protektorovi některého státu, nazýval se jeho úřad spoluprotektorátem. *Vysvětlivka:* Álvaro Cienfuegos (1657–1739), kardinál od roku 1720.

6. *Vysvětlivka:* Bitva v zátoce Vigo, 23. října 1702; většina stříbra z galeon však byla předtím vyložena a zachráněna.

cházeli slavnostně, několik velmi špatně oblečených kopiníků. Tato novota dát královně stráž tedy narazila na mnoho obtíží, ale nakonec jí byla přiznána.

Přílohy vydavatele (edice 1856)

Následující přílohy připojil ke svazku vydavatel edice z roku 1856, historik Adolphe Chéruel. Odkazy na stránky francouzského vydání jsme nahradili odkazy na kapitoly tohoto překladu.

I. Portréty krále Filipa V., královny Marie Luisy Savojské a hlavních pánů rady Filipa V., jak je vylíčil vévoda z Grammontu, tehdejší velvyslanec ve Španělsku

(K Tomu 3, kap. I a násl.)[1]

„Zde je věrný a nepřikrášlený portrét španělského krále, královny a většiny grandů, které jsem poznal v Madridu:

Španělský král má ducha a zdravý rozum. Myslí vždy správně a stejně tak mluví; je povahy mírné a dobré a sám od sebe neschopen učinit zlo; ale bojácný, slabý a líný až k přemíře. Jeho slabost a strach z královny jsou takové, že ačkoli se narodil ctnostný, bez váhání poruší dané slovo, jakmile jen postřehne, že je to způsob, jak se jí zalíbit. Zakusil jsem to nejednou. Lze mi tedy věřit a jednou provždy počítat s tím, že dokud bude mít španělský král královnu, bude to jen šestileté dítě, a nikdy muž.

Královna je duchem vyspělejší, než odpovídá jejímu věku. Je pyšná, zpupná, neupřímná, nevyzpytatelná, povýšená a nikdy neodpouští. V šestnácti letech nemá ráda ani hudbu, ani divadlo, ani rozhovor, ani procházky, ani lov, jedním slovem žádnou ze zábav osob jejího věku; chce jen svrchovaně vládnout, držet krále, svého manžela, stále jako malé dítě na vodítku a co nejméně záviset na králi, svém dědovi: takový je její duch a povaha. Kdo ji posuzuje jinak, nikdy ji nepoznal.

1. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Císařská knihovna v Louvru, rukopis F 325, sv. XXI, č. 29. Dobový opis. Při čtení těchto portrétů, které vylíčil vévoda z Grammontu, se nesmí zapomínat na to, co Saint-Simon říká o povaze tohoto velvyslance a o jeho malém úspěchu ve Španělsku. To pomáhá vysvětlit Grammontovu jízlivost. V těchto portrétech ostatně nacházíme potvrzení toho, co Saint-Simon říká o jeho nevraživosti vůči princezně des Ursins. *Ediční poznámka:* Vévoda z Grammontu byl mimořádným velvyslancem v Madridu v letech 1704–1705; portréty tedy zachycují stav o dva až tři roky pozdější, než o jakém vypráví Tom 3 (královně bylo v roce 1704 šestnáct let). O jeho velvyslanectví bude Saint-Simon vyprávět v dalších svazcích.

Veragua je pýcha sama;[2] je důvtipný, plný lsti a ducha a takový, jaký musí být ten, kdo se chce dostat do hodnosti princeznina oblíbence. Svrchovaně nenávidí Francii, a to stejně, jako jím pohrdá Španělsko, což říká vše.

Aguilar je zhruba téže povahy, a aby byl spokojen a cítil se dobře, musel by francouzský národ ve Španělsku vyhynout.[3]

Medinaceli má Luciferovu pýchu, hlavu plnou větru a chimérických představ. O jeho zásluhách nemluvím, tu péči přenechávám dějepiscům Neapole. Říká se oddaným králi a Francii, ale jeho chování ho každý den usvědčuje ze lži.

Monterrey také nepostrádá smysl pro záležitosti státu; je to však korouhvička, jež se točí po všech větrech, všechno odsuzuje a ničemu neodpomůže.[4] Takových je na tomto světě mnoho.

Mancera je jeden z nejrafinovanějších ministrů, jaké jsem poznal; ale nic neodolá dvaadevadesáti letům a duch i zdravý rozum musí nakonec ustoupit krajnímu stáří.[5]

Arias je jedna z nejlepších hlav, jaké ve Španělsku jsou. Je neúplatný a jeho ctnost je veskrze římská. Miluje stát i osobu španělského krále a chová zcela zvláštní úctu ke králi [Francie].[6] Žije ve své diecézi jako anděl a v celé Seville je všeobecně milován a vážen. Jedině jeho zásluhy jsou příčinou jeho nemilosti.

Kardinál Portocarrero je muž velmi průměrných schopností, ale veliké poctivosti, věrný a jedině oddaný svému pánu, hrdý a pevný, jde-li o dobro státu, vždy usilující o to, co může přispět k jeho zachování, otrok svého slova, a zasluhuje ve všech myslitelných ohledech velké vyznamenání.[7] Je to on, kdo vsadil králi korunu na hlavu, kdo mu ji navzdory všem a proti všem uchoval, a on je to, s kým se nyní, protože měl to neštěstí znelíbit se paní des Ursins, zachází s potupou a hanbou; nad čímž sténá lid i šlechta.

Medina Sidonia[8] nepostrádá rozum; je to velmi galantní muž, neúplatný a oddaný španělskému králi jako stín tělu. Ještě se nenarodil den, kdy by dostal nějakou milost, a jeho pronásledování je krajní, protože se kdosi domyslel, že jeho žena, která na to nikdy nepomyslela, usiluje o místo camarera mayor. Snadno lze posoudit, jaký účinek to má.

San Esteban je malý chytráček, plný postranních cestiček, a čeká, která strana bude silnější, aby se pro ni rozhodl a přidal se k ní.[9]

2. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz Tom 3, kap. I a VI.
3. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tamtéž, kap. VII.
4. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tamtéž, kap. VII.
5. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tamtéž, kap. I a VII.
6. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tamtéž, kap. I. *Ediční poznámka:* Slova v hranaté závorce doplňujeme podle smyslu; Grammont, píšící francouzskému dvoru, míní „krále“ bez dalšího určení Ludvíka XIV.
7. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tamtéž, kap. I.
8. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tamtéž, kap. I.
9. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz Tom 3, kap. I.

Benavente je muž plný cti, nepřítel klik a pletich, který nezná nic než svou povinnost a svého pána.[10]

Infantado je mladý muž, který se do ničeho neplete. Dá se o něm říci, že není ani ryba, ani rak, a jsem pevně přesvědčen, že si nikdy nezasloužil boty, které mu dali.[11] Chce jen mír a klid a není schopen ničeho jiného.

Villafranca je jeden z nejctnostnějších Španělů, jací tu jsou.[12] Je ve všem pravdivý, plný horlivosti a věrnosti ke králi, svému pánu. Nikdo si vroucněji a zároveň moudřeji nepřeje než on, aby veškerá vláda nad touto monarchií rychle přešla z rukou, v nichž je, do rukou královských a aby se nic nerozhodovalo jinak než jeho absolutní vůlí. V tom je zdravý rozum; všechno ostatní je jen látanina a vede jen k záhubě.

Lemos je hrubé hovado, naprosto neschopné úřadu, který zastává a který mu vynesla přízeň, v níž je jeho žena u paní des Ursins.[13]

Rivas je schopen velké práce. Má nadání, ducha a rozum, velkou snadnost v jednání o věcech, bystrost a úžasnou paměť. S těmito dispozicemi by, jak se zdá, mohl sloužit velmi užitečně; ale vlastnosti jeho srdce strhávají snad i proti jeho vůli vlastnosti jeho ducha. Je to rozený úskočník a neví, co to je, chovat se v čemkoli přímo; dává slovo, ale nepovažuje za svou povinnost ho dodržet, a když to má posloužit jeho zájmům, nedělá si svědomí z toho, aby popřel, že je dal. Je velmi zištný a zájem krále ani zájem státu nemohou nikdy obstát vedle jeho vlastního. Zaměstnán jedině svým povýšením a svým bohatstvím, snadno ztrácí z očí zájmy svého pána. Proto se v mnoha případech zdálo, že pracuje proti němu; a když se všechno sečte, protože to špatné, co v jeho osobě je, je daleko nebezpečnější, než může být užitečné to dobré, dospívám k závěru, že lidé jeho povahy nesmějí být nikdy dosazeni do úřadu.

To je věrný obraz povahy hlavních osob, jež tvoří tento dvůr a jež jsem poznal do hloubky a s nimiž jsem se hojně stýkal."

II. Intendanti; civilní, trestní a policejní poručík; prévôt kupců

(K Tomu 3, kap. VI.)

Saint-Simon mluví ve svých Pamětech často, a zvláště v tomto svazku, o intendantech generalit, o civilním, trestním a policejním poručíkovi, o prévôtech kupců atd. Protože tyto výrazy se už neužívají a čtenáři nemusí vždy poskytovat přesný smysl, nebude zbytečné připomenout původ těchto hodností a povinností, které s nimi byly spojeny.

10. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tamtéž, kap. I.
11. *Ediční poznámka:* Smysl narážky na „boty, které mu dali" není z kontextu jasný; překládáme doslova.
12. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tamtéž, kap. I.
13. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tamtéž, kap. VI, o rodu Lemosů.

§ 1. Intendanti

Intendanti byli úředníci, které král vysílal do různých částí království, aby tam bděli nad vším, co se týkalo správy soudnictví, policie a financí, aby tam udržovali pořádek a vykonávali pověření, která jim dával král nebo jeho rada. Odtud jejich název intendanti soudnictví, policie a financí a komisaři vyslaní do generalit království k provádění královských rozkazů.[14]

Instituce intendantů pochází teprve z doby Richelieuova ministerstva. Její základ však nacházíme u dvorních referendářů, kteří byli v 16. století pověřováni prováděním inspekcí v provinciích, nazývaných *chevauchées* (objížďky). Seznam z 23. května 1555 dokazuje, že dvorní referendáři byli téměř všichni zaměstnáni těmito objížďkami. Ze čtyřiadvaceti, kolik jich tehdy bylo, si jich totiž král ponechal u sebe jen čtyři; ostatních dvacet bylo vysláno do provincií. Název tohoto seznamu stojí za citování: *Toto je rozdělení objížděk, které páni dvorní referendáři mají v tomto roce vykonat a které jsme rozvrhli podle generálních výběrčích obvodů, aby mohli snáze sloužit a pečovat o soudnictví a finance, jak král chce a zamýšlí, aby činili.*

Teprve v Richelieuově době se začalo dávat jméno intendantů dvorním referendářům pověřeným dohledem nad provinciemi. Už roku 1628 nacházíme dvorního referendáře Serviena, označeného jako *intendant soudnictví a policie v Guyenne* a pověřeného vést proces s obyvateli La Rochelle obviněnými z urážky majestátu, pirátství, vzpoury a spolčení s Angličany. Parlament v Bordeaux se jurisdikci intendanta vzepřel a 5. května vynesl usnesení, jímž Servienovi i všem ostatním královským úředníkům zakázal užívat titulu *intendantů soudnictví a policie v Guyenne* a vykonávat v obvodu soudu jakékoli pověření, aniž by je předtím dali parlamentu doručit a zapsat. Servien přesto ve vyšetřování procesu pokračoval. Tu přišlo nové usnesení bordeauxského parlamentu ze 17. května 1628, podle něhož měli být Servien a královský prokurátor admirality v Languedocu předvoláni k osobnímu stání, aby odpověděli na návrhy generálního prokurátora. Ani toto nové usnesení nemělo větší účinek než předchozí. Dne 9. června vynesl bordeauxský parlament třetí, podle něhož „jisté nařízení pana Serviena, vydané k provedení jeho rozsudku, má být katem roztrháno a spáleno, on sám zatčen, jeho majetek obstaven a sepsán, a nebude-li možno ho dopadnout, bude předvolán vyvěšením na pranýři". Královská rada tato tři usnesení zrušila jako útoky na královskou autoritu a ti, kdo je podepsali, byli předvoláni před krále, aby se ze svého jednání zodpovídali.

V Paříži dávaly parlamenty své stížnosti slyšet až na shromáždění notáblů. Roku 1626 říkaly králi:[15] „Vašim parlamentům vzniká velká újma z nového zvyku intendantů soudnictví, kteří jsou vysíláni do obvodu a oblasti řečených parlamentů k pánům guvernérům a generálním místodržitelům Vašeho Veličenstva v těchto pro-

14. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Podrobnosti viz Guyot, *Traité des Offices*, sv. III, str. 119.
15. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tyto stížnosti parlamentů se nacházejí v rukopise Univerzitní knihovny, H, I, 8, fol. 205.

vinciích, nebo kteří z jiných důvodů v nich sídlí po několik let, a tyto funkce chtějí zastávat doživotně; což znamená bez ediktu mít hlavu a nadpočetného soudního úředníka, zřízeného bez zaplacení finance, znevažujícího (*exauctorant*, snižujícího) přednosty podřízených sborů, zatěžujícího vaše finance platy, tvořícího jakési soudnictví, předvolávajícího strany na základě svých příkazů a držícího si písaře; z čehož vznikají různé nepřístojnosti, a mezi jinými ta, že vyjímají z jurisdikce, dohledu a bdělosti vašich parlamentů úředníky senešalství, bailliages, prévôtství a ostatní podřízené soudce. Berou si též na starost různé věci, z nichž odvolání táhnou k vaší radě na újmu řádné jurisdikce vašich parlamentů. Proto se Vaše Veličenstvo nejponíženěji prosí, aby je odvolalo a aby takové funkce nebyly napříště vykonávány pod záminkou intendantury ani jinak, s výhradou a bez újmy pravomoci, kterou nařízení přiznávají referendářům vašeho dvora, když vykonávají své objížďky v provinciích, po dobu, kterou si jejich pobyt v nich vyžádá."

Richelieu měl naštěstí příliš pevnou duši a příliš pronikavého ducha, než aby těmto domluvám ustoupil. Potřeboval v provinciích správce, kteří by bezprostředně záviseli na jeho moci; našel je v intendantech, jejichž instituci učinil od roku 1635 stálou. Intendanti nepatřili, jako guvernéři, k mocným rodům; mohli být kdykoli odvoláni, a byli proto poslušnými nástroji ministra v provinciích. Odtud nenávist velmožů a parlamentů, které v době Frondy důrazně žádaly a dosáhly zrušení intendantů (deklarace z 13. července 1648). Ale dvůr, který ustoupil až v krajní nouzi, se cítil tímto zrušením raněn do zřítelnice oka, jak říká kardinál de Retz; ponechal intendanty v Languedocu, Burgundsku, Provensálsku, Lyonnais, Pikardii a Champagni. Intendanti, obnovení roku 1654, byli postupně zřízeni ve všech generalitách. Béarn a Bretaň byly posledními provinciemi, které se podrobily jejich správě: Béarn roku 1682, Bretaň roku 1689. Saint-Simon, když mluví o Pomereuovi či Pomereuilovi, připomíná, že to byl první intendant, „kterého se odvážili poslat do Bretaně a který dokázal provincii zkrotit".[16]

Před revolucí roku 1789 bylo ve Francii dvaatřicet intendancí, totiž: Paříž, Amiens, Soissons, Orléans, Bourges, Lyon, Dombes, La Rochelle, Moulins, Riom, Poitiers, Limoges, Tours, Bordeaux, Auch, Montauban, Champagne, Rouen, Alençon, Caen, Bretaň, Provensálsko, Languedoc, Roussillon, Burgundsko, Franche-Comté, Dauphiné, Metz, Alsasko, Flandry, Artois, Henegavsko.

Intendanti měli rozsáhlé a důležité pravomoci: měli právo soudní pravomoci a vykonávali ji ve všech civilních i trestních věcech, k nimž obdrželi pověření vycházející od krále. Mohli bychom uvést velký počet procesů, které intendanti soudili; omezím se na odkaz na poznámky umístěné na konci pátého svazku tohoto vydání

16. *Ediční poznámka:* Doslovně citovaná věta se v Tomu 3 nenachází; o Pomereuovi jako prvním intendantovi v Bretani mluví Saint-Simon v Tomu 2, kap. XVIII, a znovu v pozdější části Pamětí.

Saint-Simonových Pamětí.[17] Tam se ukáže, že proces s B. Farguesem vyšetřoval intendant Machaut, který ho soudil v posledním stupni a odsoudil k trestu smrti. Guyot ve svém *Traité des Offices*[18] uvádí mnoho dalších procesů, které soudili intendanti. Ostatně tito úředníci vykonávali soudní funkce jen dočasně, na základě mimořádných pravomocí, které jim svěřovala královská moc. Jejich řádné pravomoci byly především správní.

Byli pověřeni dohledem nad protestanty a od zrušení nantského ediktu (1685) spravovali majetek nekatolíků, kteří opustili království. Také Židé, kteří byli zákonně trpěni jen v provincii Alsasko, podléhali dohledu intendantů. Tito úředníci rozhodovali ve všech otázkách týkajících se kostelních správ farních kostelů a byli pověřeni péčí o údržbu a opravy těchto kostelů i o byty farářů. Do jejich příslušnosti patřily všechny finanční otázky, jež se týkaly kostelů. Vykonávali dohled nad univerzitami, kolejemi a veřejnými knihovnami. Zemědělství a vše, co s ním souvisí, výsadba vinic, královské stromové školky, klučení a vysoušení půdy, hřebčíny, dobytek, veterinární školy, vody a lesy, lov atd., obchod, manufaktury, umění a řemesla, veřejné cesty, plavba, řemeslné cechy, tiskárny, knihkupectví, odvody vojska, přehlídky, zásobování armád, kasárny, etapní stanice, vojenské nemocnice, ubytování vojáků, doprava zavazadel, žold vojska, opevnění pevností a zbrojnice, vojenské ženijní stavby, střelný prach a sanytr, soupis námořníků, odvod a organizace pobřežních dělostřelců, dezerce, válečné soudy, městské domobrany, policie, služba maréchaussée, stavba veřejných budov, pošty, žebrota a tulačka, městská správa, jmenování městských úředníků, správa obecního majetku, uchovávání městských listin, městské příjmy, domény, *aides*, finance, pokuty, poplatky písařské, pečetní poplatky v kancelářích, kontrola listin a doručení atd.: to byly hlavní předměty, jimiž se intendanti zabývali. Z toho lze posoudit moc těchto úředníků, s nimiž Saint-Simon srovnává corregidory v Madridu a dodává, že tito španělští úředníci spojovali s tak důležitými funkcemi ještě funkce civilního, trestního a policejního poručíka, starostů či prévôtů kupců.

§ 2. Civilní, trestní a policejní poručík; prévôt kupců

Slovo *lieutenant* (poručík, doslova zástupce) označovalo ve staré monarchii často úředníka, který předsedal podřízenému soudu (presidiálu, bailliage atd.) v nepřítomnosti bailliho, prévôta nebo senešala. Ti byli téměř vždy muži meče, kteří původně spojovali funkce vojenské, finanční i soudní; ale jak se správa stávala složitější, nemohl jeden člověk zastávat tak rozmanité funkce. Bailliové, prévôtové a senešalové si ponechali nominální předsednictví soudů, ale byli jim přiděleni poručíci (*lieutenants*), kteří museli mít právnický titul a soudili jejich jménem.

17. *Ediční poznámka:* Týká se Tomu 5 francouzského vydání; příslušná příloha bude přeložena spolu s ním.
18. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Sv. III, str. 134 a násl.

Civilní a trestní poručík odvozovali svůj název od toho, že jeden předsedal civilní komoře a druhý trestní komoře Châteletu. Generální policejní poručík, zřízený ediktem z března 1667, měl bdít nad bezpečností města Paříže a rozhodovat o policejních deliktech a přestupcích. Prvním generálním policejním poručíkem byl La Reynie. Fontenelle vystihl význam a obtíže tohoto úřadu s důvtipnou přesností svého stylu:

„Obyvatelé dobře spravovaného města užívají pořádku, který je v něm zaveden, aniž pomyslí, kolik námahy to stojí ty, kdo jej zavádějí nebo udržují, zhruba tak, jako všichni lidé užívají pravidelnosti nebeských pohybů, aniž o ní mají jakoukoli znalost; a dokonce čím více se pořádek policie svou jednotvárností podobá pořádku nebeských těles, tím je méně znatelný, a je tedy tím neznámější, čím je dokonalejší. Kdo by jej však chtěl poznat a proniknout do jeho hloubky, byl by jím zděšen. Udržovat trvale ve městě, jako je Paříž, nesmírnou spotřebu, jejíž některé prameny může vždy vysušit nekonečně mnoho nehod; krotit tyranii obchodníků vůči veřejnosti a zároveň oživovat jejich obchod; bránit přirozenému osobování si jedněch na úkor druhých, jež je často nesnadné rozplést; rozpoznat v nekonečném davu ty, kdo v něm tak snadno mohou skrývat škodlivou činnost, očistit od nich společnost, anebo je trpět jen potud, pokud mohou být užiteční ve službách, jichž by se jiní neujali nebo jež by nevykonali tak dobře; držet nutná zla v přesných mezích nutnosti, které jsou vždy připravena překročit; uzavírat je do temnoty, k níž mají být odsouzena, a nevytahovat je z ní ani příliš okázalými tresty; nevědět o tom, o čem je lépe nevědět než to trestat, a trestat jen zřídka a užitečně; pronikat skrytými cestami do nitra rodin a zachovávat jim tajemství, která nesvěřily, dokud není nutné jich užít; být přítomen všude a nebýt viděn; konečně pohybovat či zastavovat podle své vůle nesmírné a bouřlivé množství a být vždy činnou a téměř neznámou duší tohoto velikého těla: to jsou obecně funkce policejního úředníka. Nezdá se, že by jim mohl stačit jeden člověk, ať jde o množství věcí, o nichž musí být zpraven, o množství záměrů, které musí sledovat, o píli, kterou musí vynaložit, či o rozmanitost postupů, které musí volit, a povah, které musí na sebe brát."

Prévôt kupců byl v Paříži a v Lyonu hlavou městské správy; ve většině ostatních měst se tento úředník nazýval starosta (*maire*). Dlouho byl tento úředník volen pařížskými měšťany; po celou dobu svého úřadu měl péči o obranu jejich výsad a o ochranu jejich zájmů. Královští úředníci však autoritu prévôta kupců postupně oslabovali a nakonec mu ponechali jen městskou policii. Za pomoci čtyř konšelů (*échevins*), kteří tvořili městský úřad, soudil prévôt kupců všechny spory v obchodních věcech až do doby, kdy kancléř de L'Hospital zřídil konzulské soudce, kteří tvořili skutečné obchodní soudy. Byl to prévôt kupců, kdo rozvrhoval daň z hlavy (kapitaci), stanovil cenu potravin přivezených po vodě a vykonával policii nad plavbou. Stavby veřejných budov, mostů, kašen a hradeb podléhaly prévôtovi kupců.

Konečně tento úředník nesl titul rytíře a měl důležitou úlohu při veřejných obřadech a zvláště při vjezdech králů.

Při takových příležitostech nosil on i konšelé, kteří ho doprovázeli, oděv, jenž svou zvláštností připomínal středověké šaty. Jejich róby byly dvoubarevné, neboli, jak se tehdy říkalo, dělené (*mi-parties*) na červenou a fialovou. Nevydaný deník z doby Frondy od Dubuissona-Aubenay (Mazarinova knihovna, rukopis in-folio, H, 1719) nám ukazuje prévôta kupců a konšely, jak v tomto oděvu jedou 18. srpna 1649 naproti Ludvíku XIV.: „Kolem třetí hodiny prévôt kupců, pan Féron, na koni pokrytém sametovou čabrakou, v róbě z karmínově červeného sametu, na levé straně dělené karmínově fialovým sametem, před ním dva radniční zřízenci rovněž na koních s čabrakami, oblečení v soukenných róbách takto dělených, a za ním pět nebo šest konšelů, rovněž jako on na koních s čabrakami a oblečených v róbách z plného sametu takto dělených, a královský prokurátor a písař radnice, oblečení jeden v róbě z plného karmínově fialového sametu, druhý v róbě z plného karmínově červeného sametu, rovněž na koních s čabrakami, a téměř sto předních měšťanů města, rovněž na koních s čabrakami, jeli v pořádku až ke kříži, který se naklání u Saint-Denis, naproti Jeho Veličenstvu."

V 17. a 18. století byla volba prévôta kupců už jen formalitou, jak se lze přesvědčit z líčení jedné takové volby v deníku advokáta Barbiera k 17. srpnu 1750.[19]

III. Smrt Madame

(K Tomu 3, kap. IX.)

Saint-Simon říká, že nikdo nepochyboval o tom, že Madame (Jindřiška Anglická, první manželka bratra Ludvíka XIV.) byla otrávena, a to dokonce hrubě. Dále v kapitole vypráví podrobnosti tohoto domnělého otrávení. Historická spravedlnost vyžaduje nezapomínat na opačná svědectví. Můžeme je jen rychle naznačit, ale tato poznámka postačí, aby dokázala, že pochybnost je přinejmenším dovolena. Uvidíme z ní také, že Saint-Simon neprávem tvrdí, jak to činí v téže kapitole, že Madame byla tehdy velmi dobrého zdraví.

Téměř všichni současníci smrti Madame, k níž došlo roku 1670, pět let před Saint-Simonovým narozením, dosvědčují, že tato princezna zemřela na následky neopatrnosti, která zlomila její tělesnou soustavu, dávno chabou a hluboce narušenou. Lékaři, jejichž zprávy máme, se divili, že nepodlehla vadám svého ústrojí, zhoršovaným ještě špatnou životosprávou, dříve. Nemoc, jež ji během několika hodin sklátila, nazývají *cholera morbus*. Valot, první králův lékař, tvrdil, že už tři nebo čtyři roky žila jen zázrakem. To jsou přesná slova depeše, kterou Hugues de Lionne

19. *Poznámka vydavatelů (edice 1856): Journal historique et anecdotique* advokáta Barbiera, vydaný Société de l'Histoire de France, sv. III, str. 160.

zaslal francouzskému velvyslanci v Anglii.[20] Svědectví lékařů, kteří byli pověřeni pitvou těla Madame a zjištěním příčin její smrti, bylo jednomyslné. Prohlásili, že k žádné otravě nedošlo, jinak by na žaludku zůstaly stopy, kdežto ten byl nalezen ve výborném stavu.

Zdá-li se úřední osvědčení lékařů a ministrů podezřelé, nelze odmítnout svědectví nezaujatých současníků. Mademoiselle[21] opakuje prohlášení lékařů: „Na pověsti, o nichž jsem právě mluvila, dali shromáždit všechny lékaře krále, zesnulé Madame i Monsieura, několik pařížských, lékaře anglického velvyslance, spolu se všemi zkušenými chirurgy, kteří Madame otevřeli. Našli její životně důležité orgány zcela zdravé, což všechny překvapilo, protože byla křehká a skoro stále nemocná. Shodli se, že zemřela na rozpálenou žluč. Byl při tom přítomen anglický velvyslanec, jemuž ukázali, že nemohla zemřít na nic jiného než na koliku, kterou nazvali *cholera morbus*."

Úředník, který den po dni s naprostou nestranností zaznamenával pozoruhodné události, Olivier d'Ormesson, mluví o příčinách smrti Madame stejně; když připomene hlavní podrobnosti této události, píše ve svém Deníku: „Hned se mluvilo o jedu, pro všechny okolnosti nemoci a pro zlé soužití, jež bylo mezi Monsieurem a jí, čímž byl Monsieur velmi uražen, a měl pravdu. Večer bylo tělo otevřeno v přítomnosti anglického velvyslance a několika lékařů, které si vybral, z nichž někteří byli Angličané, spolu s lékaři krále. Zpráva zněla, že stavba jejího těla byla velmi špatná, jedna plíce přirostlá k boku a zkažená, játra zcela vyschlá, bez krve, a mimořádné množství žluči rozlité po celém těle, přičemž žaludek byl celý; z čehož se usoudilo, že to není jed, neboť žaludek by byl proděravělý a zkažený."

Ještě pozoruhodnější však je, že i lékař, který neměl úřední postavení a který byl svou povahou spíše nakloněn podezírat zlo než věřit v dobro, Gui Patin, přičítá smrt Madame přirozené příčině. Měsíc po události psal:[22] „Ještě se mluví o smrti paní vévodkyně orleánské. Někteří mylně tvrdí, že byla otrávena. Příčina její smrti však pochází jen ze špatné životosprávy a ze špatného ustrojení jejích vnitřností. Je jisté, že lidu, který si rád stěžuje a soudí o tom, čemu nerozumí, se v takové věci nemá věřit. Zemřela, jak jsem vám řekl, pro své špatné počínání (špatnou životosprávu) a proto, že se náležitě nepročistila podle dobré rady svého lékaře, jemuž příliš nevěřila a dělala všechno jen podle své hlavy."

Svědectví Guie Patina dodává větší váhy to, že už šest let před smrtí Madame, v dopise z 26. září 1664, mluvil o špatném ustrojení této princezny: „Paní vévodkyně

20. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Viz tuto depeši a několik dalších, v nichž je řeč o téže události, v *Négociations relatives à la succession d'Espagne*, jež vydal pan Mignet, sv. III, str. 207 a násl. (*Documents inédits relatifs à l'histoire de France*).
21. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Paměti Mademoiselle, k roku 1670.
22. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tento dopis z 30. července 1670 se nenachází v nedávném vydání doktora Réveillé-Parise, nýbrž ve vydání haagském (1725, 3 sv. in-12). Citoval jej pan Floquet ve svých *Études sur la vie de Bossuet*, sv. III, str. 410. V tomto učeném díle jsou shromážděny všechny dokumenty týkající se smrti Madame.

orleánská," psal Falconetovi, „je útlá, křehká a patří k těm, o nichž Hippokratés říká, že mají sklon k souchotinám. Angličané jsou náchylní ke své úbytě, která je jejím druhem, suchou souchotinou čili uvadáním plic."

Autorita Guie Patina by stačila k důkazu, jak je v takové věci pochybnost dovolena. Lze k ní připojit *Relaci o nemoci, smrti a pitvě Madame* od abbé Bourdelota[23] a Valotovo mínění o příčinách smrti Madame.[24] Tito lékaři, s nimiž Gui Patin tak zřídka souhlasí, odmítají stejně jako on otravu mezi lidové báchorky.

Výčet současných autorit, jež odmítají pověst o otrávení Madame, zakončím dopisem Bossueta, který byl u této princezny v jejích posledních chvílích; je datován v červenci 1670:[25] „Myslím, že jste se dozvěděl, že jsem byl v noci z neděle na pondělí na rozkaz Monsieura probuzen, abych šel do Saint-Cloud k Madame, která byla na skonu a naléhavě mě žádala. Zastihl jsem ji při plném vědomí, jak mluví a činí vše bez zmatku, bez okázalosti, bez námahy a bez násilí, ale tak dobře a tak příhodně, s takovou odvahou a zbožností, že jsem z toho dosud celý bez sebe. Přijala už všechny svátosti, i poslední pomazání, o něž požádala faráře, který jí přinesl viatikum, a na němž neustále naléhala, aby je přijala při vědomí. Byl jsem u ní hodinu a viděl jsem ji vydechnout naposledy, když líbala krucifix,[26] který držela v ruce, přitisknutý k ústům, dokud jí zbývaly síly. Jen na okamžik ztratila vědomí. Vše, co řekla králi, Monsieurovi a všem, kdo ji obklopovali, bylo krátké, přesné a obdivuhodně smysluplné. Nikdy nebyla žádná princezna víc oplakávána ani víc obdivována; a co je ještě podivuhodnější, když se cítila zasažena, mluvila hned jen o Bohu, aniž projevila sebemenší lítost. Ačkoli věděla, že její smrt bude jistě Bohu velmi milá, jako byl její život velmi slavný přátelstvím a důvěrou dvou velkých králů, pomáhala si, jak jen mohla, a brala všechny léky statečně; ale nikdy neřekla ani slovo stížnosti na to, že neúčinkují, a říkala jen, že se má umírat podle pravidel.

Její tělo bylo otevřeno za velkého účastenství lékařů, chirurgů a všelijakých lidí, protože když začala pociťovat krajní bolesti, poté co vypila tři doušky čekankové vody, kterou jí podala nejdůvěrnější a nejmilejší z jejích žen, řekla hned, že je otrávena. Pan velvyslanec a všichni Angličané, kteří jsou zde, tomu skoro uvěřili; ale pitva byla zjevným důkazem opaku, neboť se v těle nenašlo nic zdravého než žaludek a srdce, což jsou první části, jež jed napadá; k tomu Monsieur, který z té láhve dal na-

23. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tuto relaci otiskl Poncet de La Grave ve svých *Mémoires intéressants pour servir à l'histoire de France*, sv. III, str. 411.
24. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Knihovna Arsenalu, Conrartovy rukopisy, sv. XIII, str. 779.
25. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Tento dopis otiskl pan Floquet nejprve v *Bibliothèque de l'École des Chartes* (2. řada, sv. I, str. 114) a potom ve svých *Études sur la vie de Bossuet* (sv. III, str. 416 a násl.). Pochází z rukopisných pamětí Philiberta de La Mare. Cituji z něj jen část, která se týká otázky zkoumané v této poznámce.
26. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Daniel de Cosnac, který byl almužníkem Madame, potvrzuje tyto podrobnosti v obšírné relaci o její smrti. Viz úvod k jeho Pamětem, vydaným Société de l'Histoire de France, sv. I, str. XLVII a násl.

pít paní vévodkyni meklenburské,[27] jež tam byla přítomna, dopil zbytek láhve, aby Madame uklidnil; čímž se její duch hned upokojil, a o jedu už mluvila jen proto, aby řekla, že se zprvu domnívala, že byla otrávena omylem. To jsou vlastní slova, která řekla panu maršálovi z Grammontu."

Z těchto svědectví, k nimž je třeba připojit svědectví paní de La Fayette, stálé společnice a důvěrné přítelkyně Jindřišky Anglické, jejíž život sepsala, je nutno vyvodit, že vévodkyně orleánská byla zdravím dávno narušena a že většina současníků odmítla pověst o otrávení, přijatou lidovou lehkověrností. Saint-Simon tedy neprávem tvrdil, že nikdo o otrávení nepochyboval, a dodával, že Madame byla tehdy velmi dobrého zdraví.[28]

Konec příloh třetího svazku.

27. *Poznámka vydavatelů (edice 1856):* Élisabeth-Angélique de Montmorency-Bouteville, sestra maršála z Luxembourgu; v prvním manželství byla provdána za Gasparda de Coligny, vévodu z Châtillonu, a ve druhém za Kristiána Ludvíka, vévodu meklenburského. V 17. století se říkalo *Meckelbourg*. Saint-Simon o této osobě mluví ve svých Pamětech několikrát; viz mj. Tom 1, kap. V.
28. *Ediční poznámka:* Dnešní bádání dává v zásadě za pravdu Chéruelovi: za příčinu smrti Madame se nejčastěji považuje akutní peritonitida z proděravělého žaludečního či dvanáctníkového vředu, případně jiné náhlé onemocnění; teorie o otravě se všeobecně nepřijímá. Viz též ediční poznámku ke smrti Madame v kap. IX.

Obrazová příloha

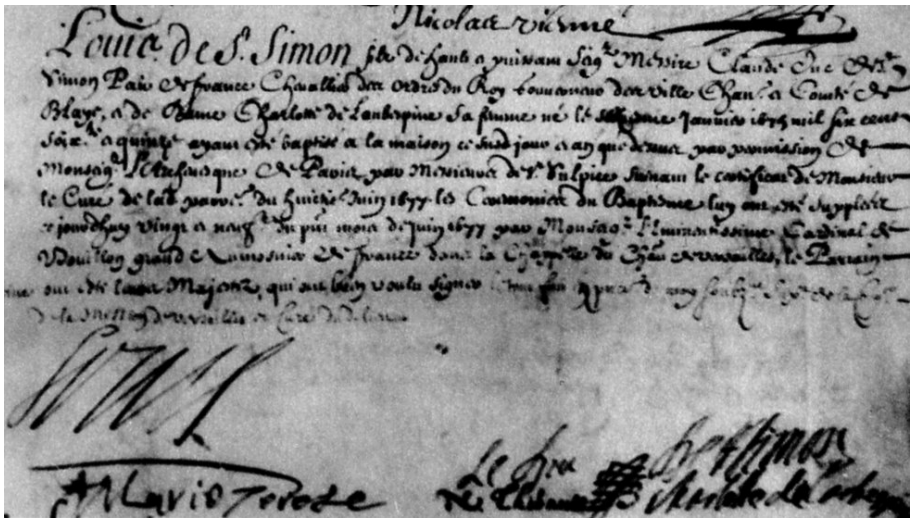

Zápis o křtu Louise de Saint-Simon: křestní obřady byly doplněny 29. června 1677 v zámecké kapli ve Versailles; kmotry byli Ludvík XIV. a královna Marie Terezie, jejichž podpisy jsou dole vlevo. Matriky královské kaple, archiv zámku ve Versailles. (K s. 19.)

Zámek La Ferté-Vidame v Perche, venkovské sídlo vévodů de Saint-Simon, jižní průčelí. Kvaš Louise-Nicolase van Blarenberghe, kolem roku 1750. Museum of Fine Arts, Boston. (K s. 138.)

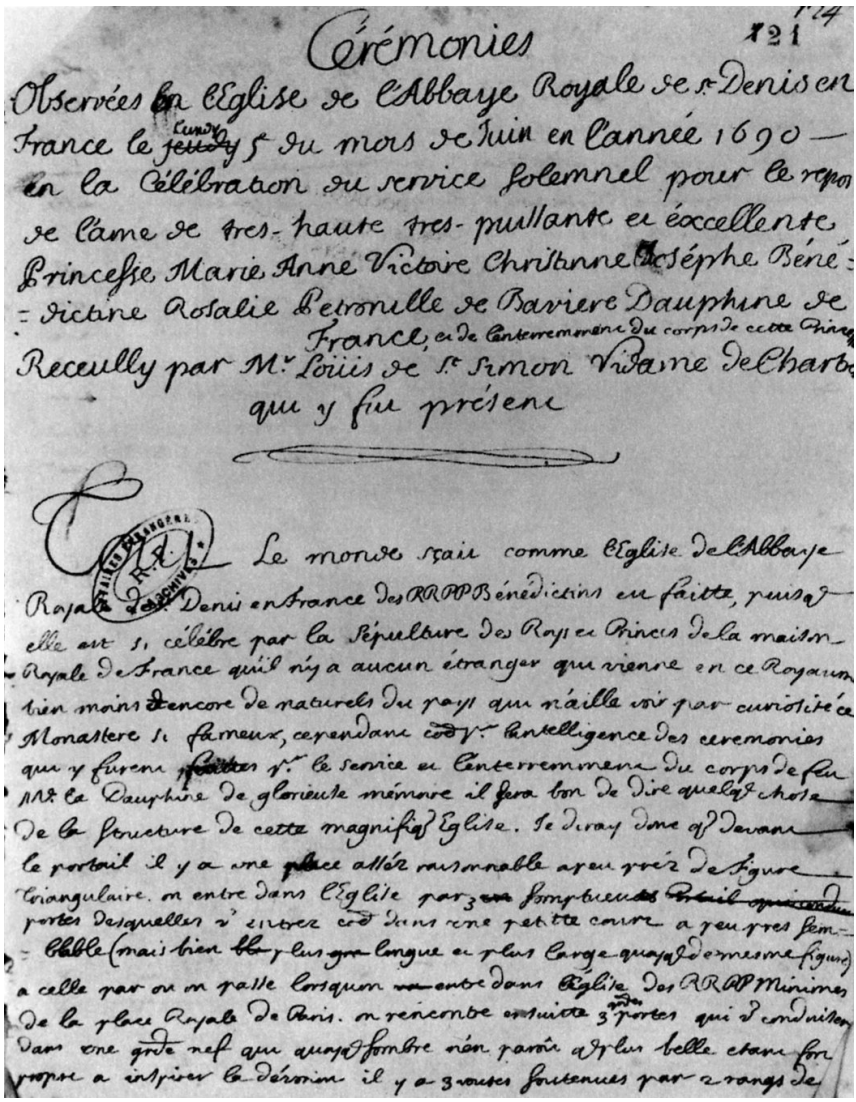

Cérémonies 121

Observées en l'Eglise de l'Abbaye Royale de St Denis en France le ~~jeudy~~ lundy 5 du mois de Juin en l'année 1690 — en la Célébration du service solemnel pour le repos de l'ame de tres-haute tres-puissante et éxcellente Princesse Marie Anne Victoire Christinne Joséphe Bénédictine Rosalie Petronille de Baviere Dauphine de France, et de l'enterremment du corps de cette Princesse Receully par Mr Loüis de St Simon Vidame de Chartres qui y fut présent

Le monde sçait comme l'Eglise de l'Abbaye Royale de St Denis en France des RRPP Bénédictins est faitte, puisque elle est si célébre par la Sépulture des Roys et Princes de la maison Royale de France qu'il n'y a aucun étranger qui vienne en ce Royaume bien moins d'encore de naturels du pays qui n'aille voir par curiosité ce Monastere si fameux, cependant cod pr l'intelligence des ceremonies qui y furent faittes pr le service et l'enterremment du corps de feu Mr la Dauphine de glorieuse mémoire il sera bon de dire quelque chose de la structure de cette magnifique Eglise. Je diray donc que devant le portail il y a une place assez raisonnable a peu prez de figure triangulaire. on entre dans l'Eglise par 3 somptueuses portes desquelles v entrez cod dans une petitte court a peu pres semblable (mais bien plus longue et plus large quoyque de mesme figure) a celle par ou on passe lorsqu'on entre dans l'Eglise des RRPP Minimes de la place Royale de Paris. on rencontre ensuitte 3 grdes portes qui v conduisent dans une grde nef qui quoyque sombre n'en paroît que plus belle etant fort propre a inspirer la dévotion il y a 3 voutes soutenues par 2 rangs de

První strana spisu o obřadech při pohřbu dauphinky Marie Anny Bavorské v Saint-Denis 5. června 1690, který jako očitý svědek sepsal patnáctiletý „Louis de St Simon, vidame de Chartres“ – jeden z nejstarších dochovaných textů budoucího autora Pamětí. Rukopis, Paříž. (K s. 2.)

Guillaume Dubois (1656–1723), vychovatel vévody z Chartres, pozdější kardinál a první ministr za Regentství. Detail portrétu od Hyacintha Rigauda. (K s. 32.)

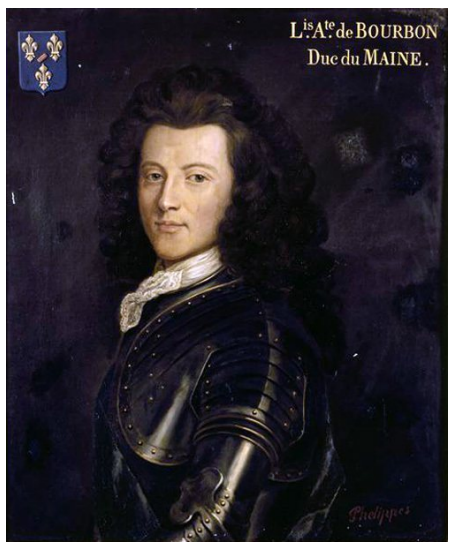

Louis-Auguste de Bourbon, vévoda du Maine (1670–1736), legitimovaný syn Ludvíka XIV. a paní z Montespan. Francouzská škola, 19. století, podle staršího portrétu. (K s. 42.)

Marie-Gabrielle de Durfort, slečna z Lorges (1678–1743), od 8. dubna 1695 vévodkyně de Saint-Simon. Kolorovaná rytina neznámého autora, 19. století. (K s. 185.)

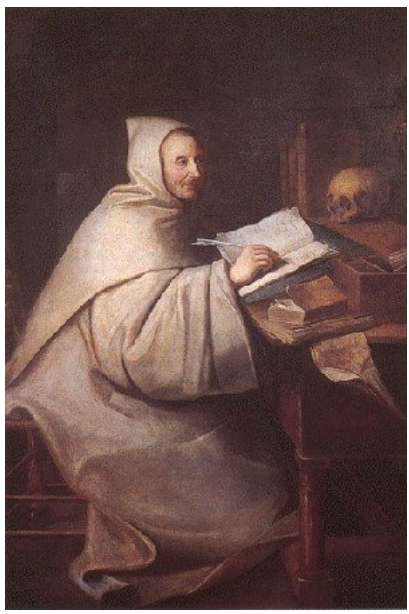

Armand-Jean Le Bouthillier de Rancé (1626–1700), opat a reformátor kláštera La Trappe – „pan z La Trappe". Portrét od Hyacintha Rigauda z roku 1696, jehož tajné pořízení Saint-Simon líčí na s. 267 a násl.. Opatství La Trappe, Soligny-la-Trappe.

Jérôme Phélypeaux, hrabě z Pontchartrainu (1674–1747), syn kancléře a od roku 1699 státní sekretář námořnictva. Portrét od Roberta Le Vrac de Tournières, kolem 1709–1715. Zámek ve Versailles. (K s. 515.)

Ludvík Francouzský, vévoda z Bourgogne (1682–1712), nejstarší vnuk Ludvíka XIV., jako vojevůdce. Portrét od Hyacintha Rigauda, počátek 18. století. (K s. 844.)

Saint-Simon mezi sochami slavných Francouzů: vlevo na Napoleonově nádvoří Louvru (Pierre Hébert, kolem 1853), vpravo na průčelí pařížské radnice (Jean-Louis-Adolphe Eude). Foto: Jastrow, CC BY 3.0, a Thierry Bezecourt, CC BY-SA 3.0 (Wikimedia Commons). (K s. 3.)

Pamětní deska na domě č. 17 v rue du Cherche-Midi v Paříži: „V tomto paláci dokončil Louis, vévoda de Saint-Simon, v letech 1746–1750 sepsání svých Pamětí.“ Foto: Mu, Wikimedia Commons, CC BY-SA 3.0. (K s. 3.)

Obrazy, rytiny a rukopisy v této příloze jsou volná díla; reprodukce pocházejí z Wikimedia Commons. Fotografie pamětní desky a obou soch jsou užity podle licencí Creative Commons uvedených v popiscích (CC BY-SA 3.0: creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0; CC BY 3.0: creativecommons.org/licenses/by/3.0) a tyto licence se na ně vztahují i nadále.

Tiráž

Louis de Rouvroy, vévoda de Saint-Simon
Paměti. Díl I: Nástup ke dvoru Ludvíka XIV. (1691–1702)
Úplný český překlad s poznámkami francouzského vydavatele a s vysvětlivkami

Autor: Louis de Rouvroy, vévoda de Saint-Simon (1675–1755)
Původní název a vydání: *Mémoires complets et authentiques du duc de Saint-Simon sur le siècle de Louis XIV et la Régence*, collationnés sur le manuscrit original par M. Chéruel, Paris, L. Hachette et Cie, 1856, svazky 1–3. Text i ediční poznámky jsou volným dílem.
Předloha: digitalizace ve francouzském Wikizdroji (fr.wikisource.org). Ediční poznámka českého vydání je zhuštěným převyprávěním úvodu Ch.-A. Sainte-Beuva k vydání z roku 1856.
Překlad a vysvětlivky: Staré texty. Překlad vznikl s pomocí umělé inteligence.
Obálka: Hyacinthe Rigaud, podobizna desetiletého Louise de Rouvroy, pozdějšího vévody de Saint-Simon, olej na plátně, 1685, Musée des Beaux-Arts de Chartres (inv. č. 5409). Volné dílo; výřez malby podle reprodukce z Wikimedia Commons. Autograf na titulním listu: podpis „Le duc de St Simon“, reprodukce z Wikimedia Commons.
Obrazový doprovod: volná díla a fotografie z Wikimedia Commons; autoři a licence fotografií jsou uvedeni u obrázků.

Vydal: JUDr. Libor Petříček (Staré texty), Březenská 2466/4, 182 00 Praha 8, www.stare-texty.cz
Výroba: Staré texty; elektronická publikace ve formátech EPUB a PDF
Vydání: první, elektronické
Rok vydání: 2026
Autorská práva: © Libor Petříček (Staré texty), 2026, k redakčnímu zpracování. Šíření podle licence CC BY-NC 4.0 (viz níže).

Text byl v tomto znění poprvé publikován na www.stare-texty.cz/knihovna/.

O Starých textech

Staré texty jsou digitální knihovna českých překladů historických pramenů z volného díla – pamětí, cestopisů, kronik a dalších svědectví lidí, kteří u událostí sami byli. Knihy jsou zdarma ke stažení ve formátech EPUB a PDF na www.stare-texty.cz. Překlady vznikají s pomocí umělé inteligence; u každé knihy je uvedeno, z jakého vydání se překládalo, co je přeloženo celé a co zkráceno.

O zakladateli

Staré texty založil a provozuje JUDr. Libor Petříček, advokát a milovník historie. Cílem projektu je zpřístupnit českým čtenářům původní historické prameny, tedy svědectví očitých svědků, zdarma a v češtině.

Volné šíření

Tuto knihu můžete volně šířit, kopírovat, tisknout, upravovat i dále publikovat, avšak nikoli komerčně (licence Creative Commons Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0, CC BY-NC 4.0). Podmínkou je uvést jako původní zdroj Staré texty s odkazem na www.stare-texty.cz, například: „Zdroj: Staré texty, www.stare-texty.cz“.

Komerční užití (prodej, placený obsah, reklama apod.) je možné jen s předchozím souhlasem provozovatele Starých textů. O souhlas lze požádat e-mailem na liborpetricek@gmail.com.